

UNIVERSITAT DE BARCELONA

L’obra de Llemotges i d’altres orígens

L’obra de metall als segles XII-XIII a Catalunya

Lourdes de Sanjosé Llongueras



Universitat de Barcelona
FACULTAT DE GEOGRAFIA I HISTÒRIA
DEPARTAMENT D'HISTÒRIA DE L'ART

Títol de la Tesi

L'obra de Llemotges i d'altres orígens:
L'OBRA DE METALL ALS SEGLES XII-XIII A CATALUNYA

Doctoranda

Lourdes de Sanjosé Llongueras

Director de Tesi

Dr. Antoni José i Pitarch

Catedràtic d'Història de l'Art de la Universitat de Barcelona

Programa de doctorat

HISTÒRIA I TEORIA DE LES ARTS. Bienni 2000-2002

Octubre 2015

AGRAÏMENTS

A tots els qui m'han ajudat a créixer,
i a seguir el camí per intentar anar més enllà.
A tots gràcies.

Agraïments

Des de que vàrem començar el nostre treball de recerca per a la tesi hem mantingut contacte amb museus, institucions i particulars. Han estat moltes persones les que els ha interessat el nostre treball i ens han ajudat a resoldre dubtes, ampliar informació, o altres qüestions derivades d'aquest llarg procés d'estudi. Nosaltres els volem agrair i fer-los partícips d'aquest treball de tesi; també molts d'altres que resten en l'anonimat.

ARXIUS

-Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic

♦Al Dr. M.S. Gros i Pujol pel seu acolliment a l'arxiu i a la biblioteca de Vic, per l'ajut i totes les facilitats que ens ha dispensat sempre que ho hem necessitat i per les llargues i enriquidores converses al voltant de la litúrgia, dels manuscrits, de Josep Gudiol i Conill, i de molts altres aspectes, que hem intentar plasmar en el nostre treball.

♦Al Dr. Ramon Ordeig i Mata a qui hem d'agrair la seva generositat per facilitar-me troballes inèdites a l'Arxiu Episcopal de Vic així com el seu ajut per resoldre dubtes que han sorgit arran de la nostra recerca.

-Institut Amatller d'Art Hispànic

♦Santiago Alcolea Blanch, director, per l'acolliment i per la profunditat d'accés als fons (fotogràfic i bibliogràfic)

♦Núria Peiris, gràcies per haver resolt amb tant de zel les nostres demandes

♦Biblioteca: Núria Armengol, el valor de la paraula, l'ajut incansable

♦Raquel, Ferran, Cristina, gràcies

Arxiu Diocesà de Barcelona

♦Dr. J.M. Martí Bonet, arxiver diocesà de Barcelona

-Arxiu Capitular d'Urgell

♦Mossèn Benigne Marquès, arxiver

-Arxiu del monestir de Sant Joan de les Abadesses

-Arxiu Comarcal del Ripollès

♦Dr. Joan Ferrer Godoy, director (actualment director de l'Arxiu Històric de Girona)

-Arxiu Diocesà de Tortosa

♦Dr. Josep Alanyà i Roig, canonge director dels arxius capitular i diocesà de la catedral de Tortosa, la confiança, la gratitud

♦Joan Hilari Muñoz i Sebastià, l'ajut incondicional

-Arxiu Nacional de Catalunya

♦Dr. Josep M. Sans i Travé, director de l'Arxiu Nacional de Catalunya

-Arxiu de la Corona d'Aragó

-Arxiu Històrica de la Ciutat de Barcelona

BIBLIOTEQUES

Biblioteca del MEV

Biblioteca Pública Episcopal del Seminari Conciliar de Barcelona

Biblioteca de la Facultat de Geografia i Història: Història de l'Art i Història

Biblioteca del MNAC

Biblioteca de Catalunya

Bibliothèque des Musée des Beaux-Arts de Limoges (i la resta de biblioteques de París i del Llemosí vinculades a l'estudi de *l'Œuvre de Limoges*)

♦Alain-Charles Dionnet, V. Notin i un llarg etc.

MUSEUS, Tresors de catedrals i d'esglésies

-Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC)

♦Sr. Jordi Camps, conservador en cap de la Col·lecció d'Art Romànic que ens ha propiciat l'examen de les obres i el seu estudi arran de les nombroses visites al museu

♦Sra. Gemma Ylla-Català, adjunta de conservació de la Col·lecció d'Art Romànic que ha posat al nostre abast la documentació de les obres

-Museu Episcopal de Vic

♦Dr. Marc Sureda Jubany, conservador del Museu

♦Sra. Judith Verdaguer, conservadora del Museu

♦Anna Homs, documentació

-Museu Diocesà de Barcelona

♦Dr. Martí Bonet, director

♦Sra. Blanca Montobbio, conservadora

-Museu Diocesà d'Urgell

♦Mn Antoni Cagigós Soro, director (en l'època)

♦Sra. Carme Ribó

-Museu d'Art de Girona

♦Sra. M. Antònia Clarà (Cap del patrimoni del bisbat de Girona)

♦Antoni Monturiol, conservador

-Capítol de la Catedral de Girona

♦Mossen Gabriel Roure i Güibeas (†), canonge arxiver de la catedral de Girona

♦Joan Piña Pedemonte

-Museu de Lleida Diocesà i Comarcal

♦Dra. Carme Berlabé, conservadora

♦Albert Velasco

-Museu Diocesà i Comarcal de Solsona

♦Al Sr. Jaume Bernades, director. Per la confiança mostrada vers el nostre treball d'anàlisi de les obres

-Museu Diocesà de Tarragona

♦Dra. Sofia Mata de la Cruz, directora del museu

-Centre d'Art Sacré d'Ille-sur-Têt

♦Sr. Alain Sánchez, responsable de l'Hospici d'Ille

-Museu del monestir de Sant Joan de les Abadesses

♦Sr. Vila

-Museu d'Olot

♦Xavier Roura

-Vinseum (Vilafranca del Penedès)

♦Jordi Farré Huguet

-Museu d'Arqueologia de Catalunya (Olèrdola)

♦Núria Molist

-Esglésies /Parròquies i Claustres

♦Santa Maria de l'Estany

♦Sant Benet de Bages

A tots els rectors i mossens dels pobles que hem visitat, de Catalunya, de Castelló i d'Aragó que ens han obert les portes, ens han deixat entrar, mirar, estudiar i fotografiar. Gràcies a aquells que ens han ajudat.

-**Santo Domingo de Silos** (monestir, arxiu monàstic i biblioteca). Amb tot el meu reconeixement per l'acolliment i la *immersió* a la biblioteca monàstica.

♦Abat, Padre Lorenzo Maté, osb, l'oració, el silenci, el cant i la paraula.

♦Bibliotecari, Padre Norberto Núñez, osb, la proximitat, la raó del saber, l'interès.

♦Director del Museu, Padre Alfredo, osb, pel seu ajut en l'anàlisi d'obres del museu.

♦Fr. Regino López Franco (†), la confiança, la tranquil·litat, la pau.

-Santo Domingo de Silos

♦Emeterio Martín, per les interessants converses al voltant dels Beatos.

-Museo de Burgos

♦Marta Negro, directora, gràcies per deixar-nos treballar tant com fos necessari.

-San Millán de la Cogolla

♦Al padre José Luis, de l'orde dels agustins recoletos, per les respostes a les nostres preguntes derivades dels calzes d'arqueologia i les expedicions arqueològiques que es portaren a bon terme.

Museo Diocesano de Huesca

♦D. José M. Nasarre, director, per haver-nos posat al nostre abast les arquetes de Llemotges que vàrem poder analitzar i per haver-nos facilitat l'entrada al convent de les monges Clarisses (Osca), l'intel·lecte al servei de l'apostolat.

Museu Diocesano Barbastro-Monzón

♦María Puértolas, restauradora.

-Catedral de Oviedo. Cámara Santa

♦Degà. La visita raonada per la catedral i les seves explicacions ens han ajudat a entendre alguns conceptes de l'art nord peninsular.

-Real Colegiata de San Isidoro

♦Biblioteca, a D. Luis García Gutiérrez, director de la biblioteca Isidoriana Moderna.

♦Museu, Sra. Raquel Jaén Estrada

Museo Arqueológico Nacional, Madrid

♦Ángela Franco, conservadora emèrita; la litúrgia, l'estudi, la formació constant...

Museo de Arte Sacro de Teruel

♦D. Pedro Luis Hernando (†)

-Instituto Valencia de Don Juan, Madrid

♦Sra. Cristina Partearroyo Lacaba

-Delegado Diocesano de Patrimonio de Palencia

♦D. José Luis Calvo

-Museu Castell de Perelada

♦Jaume Barrachina

Instituto de Restauración de Madrid

♦Restauradora Sra. Isabel Herráez

***L'Œuvre* de Limoges**

♦Alain Charles Dionnet, Conservador del patrimoni del Musée des Beaux-Arts de, a qui agraïm molt sincerament la nostra incorporació als estudis de Llemotges.

♦Danielle Gaborit-Chopin, Conservadora general honoraria del patrimoni, (Conservateur général au Département des objets d'art du Musée du Louvre), per haver-nos presentat.

♦Christine Descatoire, museu de Cluny-Musée national du Moyen Age, París, per la proximitat i acolliment.

♦Neil Stratford, el seu consell em va confirmar el camí.

♦A tots els llocs i llogarets de Còrreze, Alta Viena i Creuse, i a la bona disposició i ajut dels seus homes que ens han permès endinsar-nos en el que resta del patrimoni del Llemosí, testimoni de temps passats i avui cuidats.

Carlemany, otònics...

Aquisgrà, Colònia, Essen, Tréveris... els responsables dels tresors ens van ajudar a seguir l'empremta. No és fàcil, és molt complex, però es pot.

Domkammer de la Catedral de Münster, a propòsit del *Schatz des Domes.*

Col·legiates

♦Tongres, Karine Vanderstraeten

Nivelles, Visé i altres sense tresor.

Bizanci, Armènia, Geòrgia

♦**Catholikos de tots els Armenis, Seu de la Santa Església d'Etchmiadzin**

Agraïm molt sincerament a l'Il·lustríssim Canceller i Bisbe Arshak Khatchatrian la dedicació del seu temps i el seu interès per la nostra tesi i l'orientació vers el coneixement de la litúrgia de l'Església d'Armènia tan vinculada a Bizanci, en obrir-nos les portes i mostrar-nos part del seu tresor. Moltes gràcies.

♦Sr. Nerses Karamanukyan, la magnífica acollida d'aquest cicerone que tan profundament coneix el món bizantí i qui ens va obrir el camí per fer-lo. Gràcies.

Museu S. Amiranashvili Museu de Belles Arts de Tbilissi.

Museu Nacional de Geòrgia, Koutaïssi; Udabno: el Sant Sopar, la hospitalitat d'Abraham i la representació del calze ministerial; Jvari, l'essència de Bizanci...

The Hispanic Society de Nova York

♦Margaret Connors McQuade, per tantes hores compartides, per l'amistat i pel treball intens.

Pierpont Morgan Library, Nova York

♦ M.I. Molestina

Restauració

♦Col·legi oficial de Joiers, Orfebres, Rellotgers i de Gemmòlegs de Catalunya, a Maribel Xiva.

♦Piró Orfebres

♦Vicente Tormo

♦Tena Orfebres

Per posar-me a l'abast el vostre mestratge tècnic.

Centre de Restauració de Béns Mobles. Generalitat Catalunya

♦Àngels Planell, per posar a la meva disposició les imatges del processos de restauració de les obres d'orfebreria medieval.

A les persones

♦Sr. Fernando Casacuberta, per la seva confiança en el meu treball, per la magnífica disposició a deixar-me consultar sempre que ha estat necessari les obres i pel seu constant suport als meus projectes. Moltes gràcies.

♦Sr. Robert Müller, Stadtbürgermeister, Münstermaifeld (Alemanya), després d'un llarg camí es va feu la llum.

Fundació R. Mascort

♦Sr. Ramon Mascort i Sra. Carmen Mascort a qui agraeixo el tracte amical i generós i la confiança vers el meu treball.

♦Elena Sau

Els llibres

♦Josep Porter (†)

♦Andrew D. Washton

♦Josep M. Farré, a més de la bibliofília, la seva l'amistat.

♦Josep Cambras, el punt i final.

Amics

♦Elena Gaya, Marta del Castillo, Eduard Mas, Montse Rodríguez, Chiara Rottolo, Judith Talavera, Eider Torrent, Gerard Vidal, Eva Virgili, pels temps passats

♦Manel Serra, Bernat, Sònia, les nostres llargues converses de viatges al món de l'art m'han enriquit. Moltes gràcies.

♦A Verònica Jiménez, amb qui he compartit alegries i tristeses, quasi bé sempre lligades a la nostra tesi, endavant el camí ja està fet.

♦Als amics Mia Alsina i Jorge Andrés Botero amb els qui sempre he pogut tenir una conversa meravellosa, tranquil·la, llarga i enriquidora, gràcies.

♦Dra. Laura Bartolomé, finalment he recollit el testimoni. La distància no separa sinó que manté el fil fins a tornar-lo a unir. Hem viscut experiències passades que han forjat un vincle de futur. Gràcies a tu, i gràcies a Pere i a Dolors per la seva calidesa.

♦Dr. Ferran Olucha, director del Museu de Belles Arts de Castelló, el nostre agraïment institucional, però, sobretot com a amic, gràcies pel suport, l'interès, i l'encoratjament.

Per l'ajut inestimable en la resolució de qüestions tècniques

♦Anna Eixarch

♦Cristina Ordás

♦Carles Puigferrat

♦Oriol Ribas

Món acadèmic

♦Dr. Francisco Esteban Lorente, por su aportación a la Platería aragonesa en la Edad Media.

♦Dr. Gaspar Coll i Rossell pel reconeixement passat i present.

♦Dr. Ignasi Baiges pels consells i la seva confiança en el meu projecte.

♦Dr. Joan Sureda i Pons i Dr. Ricard Salvat (†) pilars essencials en la meva formació universitària, juntament amb el Dr. Antoni José i Pitarch.

♦Dra. Núria de Dalmases Balañà, per la introducció a l'estudi de l'Orfebreria i el coneixement de l'obra, requisits essencials pel nostre primer coneixement; per les llargues hores de conversa enriquidores i formatives.

Al director de la Tesi

♦Dr. Antoni José i Pitarch per tot el mestratge al llarg dels anys, per ensenyar-nos un mètode en el que ens hem recolzat, per mostrar-nos un camí, per les anades i vingudes que han fet progressar el nostre desenvolupament intel·lectual i professional. Moltes gràcies.

A la nostra família

♦A tots vosaltres que meu estimat, recolzat, encoratjat, ajudat... tantes experiències viscudes, d'alguna manera us ho dec i us ho dedico; la tramuntana, la boira, les onades... res diluirà tot l'esforç. Gràcies a tots.

ACRÒNIMS

Acrònim	Nom	Lloc
AAC	Arxiu Abacial de Cardona	Cardona
AAP	Arxiu de l'Abadia de Poblet	Vimbodí i Poblet
ABC	Arxiu de la Biblioteca de Catalunya	Barcelona
ABEV	Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic	Vic
ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó	Barcelona
ACB	Arxiu Capitular de Barcelona	Barcelona
ACBG	Arxiu Comarcal del Bages	Manresa
ACG	Arxiu Capitular de Girona	Girona
ACL	Arxiu Capitular de Lleida	Lleida
ACM	Arxiu del Castell de Montesquiu (avui al ACRI)	Ripoll
ACPE	Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany	Banyoles
ACR	Arxiu Capitular de Roda	Roda
ACRI	Arxiu Comarcal del Ripollès	Ripoll
ACS	Arxiu Capitular de Solsona	Solsona
ACT	Arxiu Capitular de Tortosa	Tortosa
ACU	Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell	La Seu d'Urgell
ACV	Arxiu Capitular de Vic	Vic
ADB	Arxiu Diocesà de Barcelona	Barcelona
ADG	Arxiu Diocesà de Girona	Girona
ADM	Archivo Ducal de Medinaceli	Madrid
ADPO	Archives départamentales des Pyrénées-Orientales	Perpinyà
ADS	Arxiu Diocesà de Solsona	Solsona
ADU	Arxiu Diocesà d'Urgell	La Seu d'Urgell
AEU	Arxius de l'Església d'Urgell	La Seu d'Urgell
AEV	Arxiu Episcopal de Vic	Vic
AHAT	Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona	Tarragona
AHCB	Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona	Barcelona
AHCT	Arxiu Històric Comarcal de Terrassa	Terrassa
AHN	Archivo Histórico Nacional	Madrid
AMB	Arxiu del Monestir de Banyoles (avui al ACPE)	Banyoles
AMM	Arxiu del Monestir de Montserrat	Montserrat
AMSJA	Arxiu del Monestir de S.Joan de les Abadesses	S. Joan de les Abadesses
AMSV	Arxiu del Monestir Santjoanista de Valldoreix	S. Cugat del Vallès
ANC	Arxiu Nacional de Catalunya	S.Cugat del Vallès
APA	Arxiu parroquial d'Àger	Àger
APSET	Arxiu de la parroquia del S. Esperit de Terrassa	Terrassa
BC	Biblioteca de Catalunya	Barcelona
BMM	Biblioteca Monàstica de Montserrat	Montserrat
BMR	Biblioteca Monàstica de Ripoll	Ripoll
BNE	Biblioteca Nacional de España	Madrid
BnF	Bibliothèque nationale de France	París
BUB	Biblioteca de la Universitat de Barcelona	Barcelona
BUZ	Biblioteca Universitaria de Saragossa	Saragossa
BVP	Biblioteca de la Vila de Perpinyà	Perpinyà
CSIC	Consejo Superior de Investigaciones Científicas	Madrid, Barcelona
IEC	Institut d'Estudis Catalans	Barcelona
MAC-Olèrdola	Museu d'Arqueologia de Catalunya-Olèrdola	Olèrdola

MCCG	Museu Capitular de la Catedral de Girona	Girona
MDB	Museu Diocesà de Barcelona	Barcelona
MDCS	Museu Diocesà i Comarcal de Solsona	Solsona
MDG	Museu Diocesà de Girona	Girona
MDL	Museu de Lleida Diocesà i Comarcal	Lleida
MDSU	Museu Diocesà de La Seu d'Urgell (MDU)	La Seu d'Urgell
MDT	Museu Diocesà de Tarragona	Tarragona
MET	The Metropolitan Museum (Nova York)	Nova York
MEV	Museu Episcopal de Vic	Vic
MFMB	Museu Frederic Marès	Barcelona
MNAC	Museu Nacional d'Art de Catalunya	Barcelona
MPA	Museu Provincial d'Antiguitats	Barcelona
RAH	Real Academia de la Historia	Madrid
RB	Biblioteca del Palacio Real	Madrid

Acrònim	Altres Noms
ACF	Arxiu de la Cùria Fumada
AE	Arxiu Episcopal
AM	Arxiu Monàstic
CRD	Cartes Reials
CT	Cartulari de Tavèrnoles
LA	Libri Antiquitatum (ACB)
LDEU	Liber Dotaliorum Ecclesiae Urgellensis
RC	Cartoral de Rúbriques Vermelles

© Imatges, quadres i il·lustracions

INTRODUCCIÓ I METODOLOGIA

Objectiu

L’objectiu que ens hem proposat amb la nostra tesi és la de respondre a la pregunta: hi ha un taller català del metall als segles XII i XIII? I, en cas afirmatiu, respondre a una segona doble qüestió: primerament, si va sorgir de forma espontània o va ser la continuació d’un taller d’elaboració precedent, i segonament, quina és la hipotètica relació de les seves obres amb les del taller d’esmalteria de Llemotges?

Aquestes qüestions (i altres que han anat sorgint) han estat el centre de la nostra recerca fins que les hem pogudes respondre. Però la resposta inicial que fonamenta la tesi no és del tipus sí o no, sinó que és una resposta complexa que anirem responent en diferents moments d'aquest treball. L’existència o no del taller català té diferents aspectes que desenvoluparem a mesura que profunditzarem en el coneixement de les obres.

El marc que reflecteix el nostre estudi des del punt de vista del territori inicialment és el format pels comtats catalans fins mitjan segle XII i el darrer comte de Barcelona Ramon Berenguer IV (1131-1162), i a partir d’aquesta data el canvi és substancial puix que qui pren el relleu és el rei Alfons el Cast (1162-1196) amb la formació de la Corona d’Aragó i la conseqüent monarquia catalanoaragonesa. El marc territorial d’època comtal no coincidirà amb el de la monarquia, segons veurem en els diferents actes que apleguem al Diplomatari.

El marc temporal l’hem estructurat en: precedents, segle XII i segle XIII.

Historiografia

El nostre estudi se centrarà en dos apartats diferenciats ni que siguin coincidents en un temps. Per una banda, la cerca d’obra de metall catalana, que estructurarem amb els precedents (X-XI) i els segles XII i XIII tractats separadament; per altra, la coincidència a partir de finals del segle XII i sobretot del segle XIII (i estirant el XIV perquè és la data dels inventaris que reflecteixen l’obra de Llemotges, bé que no entrem en el seu estudi) de *l’opere lemovicense* —obra de Llemotges—, obra que primer arribarà importada de França (Llemotges) i que després i també en paral·lel es fabricarà a Catalunya amb uns certs condicionants que estudiarem en aquesta tesi.

Tractarem la historiografia per a aquestes dues línies de recerca a partir d'aquesta diferenciació i classificació que farem de l'obra i la documentació. Només en algun ocasió puntual s'ha fet així, com és el cas de Gudiol i Cunill.

El Diplomatari té el seu propi estudi, fonts i bibliografia particularitzades.

La historiografia que ens ha interessat és la que ha estudiat l'orfebreria (or i/o argent) i/o l'obra de metall de les cronologies que analitzem, això és, els precedents i sobretot els segles XII i XIII.

La primera historiografia que constatem és de caràcter generalista, en la qual es fa alguna menció més o menys aprofundida d'alguna obra romànica catalana. Xavier Barral i Altet va dedicar un capítol a «Les altres formes d'Art» (*L'art pre-romànic a Catalunya, segles IX-X*, Barcelona: Edicions 62, 1981), en el qual esmentava de manera molt abreujada les obres que anotem com a precedents.

Historiografia d'orfebreria i metall a Catalunya

No és casual que l'obra que integra el nostre catàleg s'hagi alimentat d'una part important d'objectes del Museu Episcopal de Vic, també d'altres museus catalans (MNAC, Museu de Girona, Museu de Solsona, Museu de Lleida, Museu de Tarragona, Museu de la Seu d'Urgell i d'altres). Aquest fet tradueix un altre (fet) i és que l'obra de metall de caràcter litúrgic que atresora el MEV prové quasi bé sempre d'esglésies o soterraments localitzats a Catalunya, això no succeeix amb l'obra (certament quantiosa, però forana) del MNAC o del Museu Marès de Barcelona que hem hagut de deixar de banda. Això ens ha portat, com aquell qui diu sense forçar-ho, a l'estudi de les fonts procedents i localitzades a l'ABEV en les dues branques, arxiu i biblioteca.

Josep Gudiol i Cunill. En aquest apartat hi ha una figura que sobresurt de les altres, la de Josep Gudiol i Cunill, arqueòleg i historiador de l'art, que va fer avançar aquests estudis de forma significativa. La seva empremta és allargada; com a fundador del Museu Episcopal de Vic, el seu interès per aquesta institució el va portar a comprar, estudiar i conservar obres que van acabar integrant el museu i donant-li forma. La faceta d'estudi fou prodigiosa. Hem tingut l'oportunitat d'estudiar la seva magna obra recollida en forma d'articles publicats, també els estudis que deixà manuscrits i que no s'han publicat, alguns dels quals foren recopilats per

Eduard Junyent, davant l'impossibilitat de fer-ho ell mateix. Aquesta compilació consta de diferents volums dedicats a molts aspectes de l'art, dels quals hem destriat els referits a l'orfebreria (*Arqueologia litúrgica de la província eclesiàstica*, vol. 5è manuscrit), metall i esmalt. Aporta notícies tan suculentes com la següent: (referit al bisbe de Vic) «Ramon d'Anglesola, el 1296, disposició que tendia a prohibir que es fessin canadelles d'aram, manant-se que es fessin de vidre "vitre vel di stagno…" però amb tot i el manament les canadelles a vegades eren d'obra llemosina, d'aram exteriorment, daurat i esmaltades».

És a dir, que els seus manuscrits aporten el seu treball i les paperetes amb informació literal d'obra que posteriorment haurien de ser la base del seu estudi. Aquest mètode, de fet, és el que reivindiquem en aquesta tesi.

Nosaltres hem tractat l'obra de Gudiol des de diferents angles; en el catàleg d'obra l'hem tinguda en compte pels vasos litúrgics que ell va estudiar o esmentar en la seva important *Nocions d'Arqueologia sagrada catalana* (Vic, 1902), dins el capítol *Antigüetats romàniques: Mobiliari*, va presentar per ordre sistemàtic (en aquells anys) els vasos eucarístics (calze, pixis, copó, reliquiers, creus, crismeres…) com no s'havia fet abans. Aquesta compilació fou un treball exemplar per als interessats en continuar la recerca. I per al nostre estudi ha estat important poder consultar els seus escrits publicats o inèdits per adonar-nos que continuen essent vigents com a material de consulta; hi ha aspectes que l'historiografia no ha recuperat.

Les publicacions i escrits de Gudiol abasten les dues línies del treball nostre, l'obra de metall —el seu estudi— i Llemotges («Notes referents a esmalts i a esmaltadors catalans», inèdites, sense data). Han estat útils per confrontar dades que aporta, a vegades per divergir de les seves opinions, però en definitiva enriquidores per les aportacions que fa. Des del Museu Episcopal i l'ABEV (Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic) hom sent la proximitat de la seva obra.

Eduard Junyent i Subirà (1901-1978), arqueòleg i historiador, successor de Gudiol i Cunill al Museu de Vic, fou l'artífex que aconseguí el trasllat del museu a l'actual seu. Ens ha interessat el *Diplomatari de sant Bernat Calbó* (Reus, Asociación de Estudios Reusenses, 1956) i el *Diplomatari de la catedral de Vic* (vol. 1-4, Vic, Patronat d'Estudis Ausonencs, 1980-1987), dels quals hem extret moltes dades per al nostre diplomatari. Tanmateix el seu interès per l'orfebreria ha estat menys significatiu.

El Dr. **M. S. Gros i Pujol** és el continuador natural de Gudiol i Junyent com a conservador del MEV, és un eminent liturgista i té una bibliografia amplíssima que abasta diferents apartats; pel que fa a l'orfebreria, n'és un gran coneixedor. El seu interès principal rau en l'estudi dels manuscrits i la cura de l'Arxiu i Biblioteca de Vic. Continua publicant estudis segons els seus interessos. Des del seu ampli coneixement com a conservador del Museu Episcopal de Vic ha publicat el catàleg i estudis adients a les obres. La seva formació i informació és portentosa.

L'estudi específic de l'orfebreria romànica catalana no ha ocupat cap estudiós sinó és puntualment, és a dir, no s'ha fet de manera continuada sinó en forma d'estudis, alguns suggestius, dins els quals se'n fa algun esment més aviat general a catàlegs d'exposició, a articles de revistes, a enciclopèdies generalistes o a redacció de fitxes de catàleg, algunes interessants, però sense que nosaltres haguem trobat estudis aprofundits en aquesta disciplina concreta que l'hagin fet avançar adequadament. Bona part del estudis es troben a *Catalunya Romànica*, a catàlegs d'exposició, i també a catàlegs de museus i a estudis de revistes.

La historiografia no estaria completa sense esmentar el *Viage literario* de Villanueva, ja que l'aportació de dades i cronologies, així com descripcions i reflexions de l'autor han estat utilitzades pels autors dels diplomataris i per nosaltres mateixos. L'hem consultat totes les vegades que ha estat necessari i no sempre hem estat d'acord amb la informació, o bé ha estat desvirtuada per estudis posteriors, però aquesta obra continua essent de consulta imprescindible per tots aquells que vulguem endinsar-nos en el període medieval tamisat per Villanueva.

Historiografia sobre l'obra de Llemotges

El nostre interès en aquest apartat ha estat divers. Hem hagut d'endinsar-nos en l'estudi del Taller de Llemotges per tenir una idea cabdal dels seus fonaments artístics, les obres i l'expansió pròpiament a Catalunya. La historiografia havia de ser adient i conseqüent amb el nostre plantejament.

El segle XIX **Ernest Rupin** (1845-1909) (*L'Œuvre de Limoges*, 1890) va publicar un primer gran inventari d'obra coneguda de Llemotges, diferenciada per tipologies, la va estudiar i classificar i va traçar un recorregut en alguns aspectes molt discutibles, en bona part a causa

d'un cert nacionalisme francòfon: tot aquell objecte que tenia esmalt champlevé havia de ser de producció llemosina. Tanmateix la seva aportació fou prou reconeguda pel món científic que fins avui se segueix esmentant. Hi ha altres estudiosos que varen fer progressar els estudis sistemàticament, no els mencionarem perquè ens ocuparia moltes pàgines, així doncs assenyalarem aquells que hem considerat més significatius pel al nostre treball de recerca.

J. J. Marquet de Vasselot (1871-1946), conservador del Museu del Louvre i director del Museu de Cluny, estigué interessat en determinades tipologies llemosines, això va donar com a resultat algunes publicacions que ens han interessat. En el primer volum del catàleg raonat de la col·lecció Martin Le Roy (París, 1906) i *Les crosses limousines*... (París, 1941) classifica de forma raonada els bàculs de Llemotges i aporta nombroses imatges.

Però sens dubte la més important aportació al catàleg internacional de l'obra de Llemotges la feu **M. M. Gauthier** (*Émaux méridionaux*, I, 1987). Ha consistit en un treball de llarga durada aixoplugada pel Centre National de la Recherche Scientifique de França. El seu catàleg ens ha ajudat a classificar algunes obres i a distingir-ne el possible origen ni que sigui per negació. Al llarg de la seva vida va dedicar pràcticament tots els seus esforços a tota la catalogació de l'extensa obra de Llemotges qualsevulla lloc on es trobés.

Les **exposicions** que s'han dedicat a l'obra de fet —de les quals destaquem la de París *L'Œuvre de Limoges* celebrada al Louvre, de l'octubre del 1995 al gener del 1996, i la de Nova York *Enamels of Limoges* al Metropolitan Museum of Art del març al juny del 1996— han estat cabdals per posar al dia la historiografia i per donar a conèixer majoritàriament aquestes obres. La tercera que esmentem és *De Limoges a Silos*, celebrada a Madrid, a la Biblioteca Nacional des del novembre fins l'abril del 2002, en aquesta el fil conductor eren les obres del taller de Llemotges fent camí vers Silos, l'altre taller d'esmalt altmedieval a Castella.

Quant a l'estudi de l'obra de Llemotges a Catalunya, M. T. Matas i Blanxart va publicar un estudi particularitzat de les arquetes (*Els esmalts romànics a Catalunya, I, Arquetes*, Barcelona, Artestudi, 1982), preàmbul de la seva tesa tesi doctoral, amb una dedicació més generalitzada a l'obra llemosina amb estudis aprofundits, esquemes i sobretot anàlisis, aleshores novadors (*Los esmaltes románicos champlevé en Cataluña s. XII-XIII*, Barcelona, Universitat Autònoma, 1987). Aquesta és l'aportació més significativa que des de Catalunya

s'ha sobre l'obra de Llemotges. No fou del seu interès el tractament de l'obra feta a Catalunya.

Treball de camp

Primerament hem dedicat al treball de camp la nostra màxima atenció perquè és el que ens havia d'aportar l'obra per al seu estudi. Ens hem proposat conèixer les obres abans que tot per sospesar què és el que ens podien donar. La comprovació *in situ* de la seva escassedat ens va preocupar en un primer moment; era insuficient per a «bastir» un taller amb entitat pròpia (quan ens referim a Taller/taller sempre és en genèric, també parlem de tallers en un mateix sentit). És per això que, aconsellada pel nostre director de tesi, el Dr. Antoni José i Pitarch, vàrem dedicar el nostre esforç a la recerca documental.

Recerca documental

Arxius i biblioteques. La recerca documental ha tingut diferents fronts: l'estada a arxius, biblioteques i el buidatge sistemàtic de milers de documents publicats. Hem treballat, al llarg dels anys de durada, a diferents arxius a la cerca de documentació que pogués ampliar les poques dades de les obres que teníem. En un primer moment vàrem fer recerca a diferents arxius per tal d'aconseguir trobar documentació del nostre interès. Vàrem dirigir la cerca a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona, l'arxiu del monestir de Sant Joan de les Abadesses,[1] de Ripoll, l'Arxiu Històric de Girona, l'Arxiu Diocesà de Girona, l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa (Olot), l'Arxiu Capitular d'Urgell, l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, l'Arxiu Diocesà de Barcelona, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, l'Arxiu Nacional de Catalunya i els Archives des Pyrénées-Orientales de Perpinyà, i algun altre menys significatiu. La informació no va donar massa resultats, sempre era posterior a la desitjada.

Tanmateix l'estada a l'ABEV (Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic) sí va ser molt positiva i vàrem poder aconseguir testejar documentació publicada i inèdita.[2] Hem pogut fer totes les comprovacions derivades del treball de camp a dos nivells, a l'arxiu amb la consulta de qualsevol document i manuscrit que hem necessitat, i a la biblioteca per a la consulta d'articles i sobretot l'estudi de l'obra de mossèn Josep Gudiol i Cunill. A banda del recull de

[1] Agraïm al Dr. Farré de l'arxiu del monestir de Sant Joan de les Abadesses la seva bona disponibilitat en oferir-nos la documentació sol·licitada.
[2] Agraïm al director de l'ABEV, Dr. M. S. Gros i Pujol el seu acolliment i la seva total disposició vers la nostra recerca derivada de la tesi doctoral.

tot el material que va publicar, hem pogut consultar a més tots els volums manuscrits o transcrits que formen part d'una obra extensa i mai publicada. En un dels volums dedica una atenció preferent a l'orfebreria medieval, romànica i gòtica, per tipologies; també fa esment dels esmaltadors a Catalunya. La seva obra ens ha encoratjat a continuar aquests estudis i sempre que ha estat possible hem intentat ampliar-los amb noves incorporacions d'obra.

La Biblioteca de l'Institut Amatller d'Art Hispànic ens ha ofert la possibilitat de consultar els àlbums d'obra històrica, segons el nostre interès, classificats per Orfebreria; Metall; Escultura; Il·lustració de Manuscrits i Pintura (mural i taula). També publicacions catalanes, espanyoles i foranes en coincidència amb les necessitats derivades del treball de la tesi.

La Biblioteca del Departament d'Història i Història de l'Art (Geografia i Història) de la UB quant a bibliografia especialitzada i articles de revistes; la Biblioteca de la Universitat Autònoma de Barcelona, on sempre han estat generosos amb les nostres demandes; la Biblioteca Nacional (Madrid) per a temàtica més general i d'esmalt; la Biblioteca de l'Instituto Valencia de Don Juan (Madrid) amb informació d'orfebreria i esmalts, l'Archivo monástico i Biblioteca de l'abadia de Silos; la Biblioteca Pública de Burgos per a manuscrits.

Publicacions periòdiques. **Buidatge**. Els volums de *Catalunya Carolíngia* (Fundació Patxot-Institut d'Estudis Catalans) han estat cabdals per al coneixement dels comtats catalans de la nostra cronologia (els hem detallat a la bibliografia dels textos); iniciada per Ramon d'Abadal i de Vinyals el 1926 i continuada pel Dr. Ramon Ordeig i Mata (continua publicant-se) ens ha aportat fonament històric, sobretot documentació, adient a la geografia estudiada. Ha estat una obra de coneixement imprescindible.

Catalunya Romànica (vol. I-XXVII, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1984-1998) és una compilació extraordinària del patrimoni artístic i documental de tota la geografia catalana ordenada per comarques i pobles, amb estudis monogràfics segons la importància dels llocs. Es tracta d'una posada al dia que es féu de la documentació i estudis realitzats fins a la publicació dels volums de totes les disciplines artístiques: Arquitectura, Pintura, Pintura sobre taula, Escultura monumental, Talla, Orfebreria, Ferro forjat, Lipsanoteques, Teixits i d'altres. Hi ha un tractament diferenciat d'alguns dels museus més importants de Catalunya: MNAC, MDG, MDSU, MFM, MEV i MDCS. En relació amb l'estudi de la nostra tesi ha estat una font important d'informació que hem pogut consultar per la gran aportació

documental, dades i imatges; hem trobat descoordinació, però, quant a l'aportació de dades, hi ha confusió quan s'esmenten inventaris d'obres de museus o canvis de fotografies, fet que, en algun moment del nostre treball, ens ha obligat a fer un seguiment paral·lel per a les comprovacions necessàries. Pel demés, una molt bona eina instrumental.

El comtat d'Urgell té un pes específic en el nostre diplomatari amb aportació de notícies que, destriades, ens han possibilitat un millor coneixement del seu patrimoni altmedieval.

Pere Pujol i Tubau, l'obra completa del qual ha estat publicada (*Pere Pujol i Tubau. 1887-1962*, Valls d'Andorra, Editorial Andorra, 1984), ens ha proporcionat algunes dades que hem anotat.

La revista *Urgellia* (divuit volums) fundada i dirigida per Cebrià Baraut i Obiols (1917-2003) i continuada per mossèn Benigne Marquès, director de l'Arxiu Capitular d'Urgell, ha estat el nostre referent sobretot per a les notícies del comtat d'Urgell i Ribagorça. Es tracta d'un treball continuat, rigorós i molt bo per l'aportació sistemàtica de documents amb notícies i dades, algunes inèdites.

No podem deixar d'esmentar *Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell* (*segles IX-XII*) del mateix C. Baraut (La Seu d'Urgell, Societat Cultural Urgel·litana, 1986) per l'aportació de dades que hem anotat.

Diplomataris. La Fundació Noguera, dirigida pel Dr. Josep M. Sans i Travé, ha publicat de manera sistemàtica als darrers anys (des del 1993 continua publicant-se) fonts d'arxiu catalanes com diplomataris, pergamins i col·leccions diplomàtiques que han estat fonamentals per a la nostra recerca. Hem pogut extreure, després de la lectura de exhaustiva de bona part dels volums (diplomataris), aportacions documentals que han enriquit el nostre diplomatari. Opinem que ha estat un gran encert el ventall documental i de localitzacions que ofereix.

Les dotalies de les esglésies de Catalunya (EH, vol. 1-7, Vic, 1993-2007), del Dr. Ramon Ordeig i Mata, són una font excepcional pel que fa al nostre estudi per la seva extraordinària aportació de dotalies de la geografia catalana dels segles IX-XII. Continua l'estudi i publicació de les fonts documentals catalanes, ara per ara el *Diplomatari del monestir de Ripoll (segles IX-X)* (EH, Vic, 2015), de *Catalunya Carolíngia* i és l'editor del *Diplomatari de la*

catedral de Vic del segle XI (vol. 1-6, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs, 2000-2010), continuació de l'edició de Junyent.

El Dr. Ignasi Joaquim Baiges Jardí, catedràtic de Ciències i Tècniques Historiogràfiques de la Universitat de Barcelona, ha dirigit (amb Gaspar Feliu i Josep M. Salrach) *Els Pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV* (Barcelona: Fundació Noguera, 2010 (3 vol.), publicació de la qual hem extret documentació molt útil per al diplomatari i el text de la nostra tesi.

Exposicions històriques. La publicació de catàlegs d'exposició és una eina molt útil per a la posada al dia dels coneixements de les obres exposades. Hem de diferenciar les que han estat al servei de les obres de manufactura sobretot catalanes i hispàniques i les de Llemotges.

Des de la segona meitat del segle XIX hom veu l'interès que suscitaren les obres litúrgiques quant a obra d'art. Destaquem la que propicià l'Acadèmia de Belles Arts de Barcelona l'any 1867 en què es va recórrer a col·leccionistes i particulars per tal de mostrar les que es consideraven obres més adients. Aquesta va ser la primera gran exposició i el seu succés fou molt celebrat per la implicació de artistes, col·leccionistes i intel·lectuals de la vida catalana i barcelonina en particular. La conseqüència més interessant per a nosaltres fou la publicació del catàleg (*Exposición Retrospectiva de 1867*, Barcelona, 1868). Quan s'examina el catàleg se sent certa frustració per l'escassa dedicació que es tingué vers les arts sumptuàries, només hem trobat la làmina VIII amb dibuixos de l'arqueta llemosina de Riells, classificada dins la Metalisteria i definida com a «cofrecito de cobre dorado y esmaltado procedente de la iglesia parroquial de Riells (n. 1968)». A més, s'hi varen exhibir creus: la de Riells i tot un seguit d'obres de cronologies més tardanes. L'Associació Artístico Arqueològica Barcelonesa va publicar l'Àlbum de la Secció arqueològica de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888. El contingut està molt millor dreçat, les obres d'orfebreria religiosa s'aixoplugaren sota l'epígraf Objectes litúrgics, ordenats des del número 1 fins al 16: arca, creus, encensers, copó, veracreu, portapau, custòdies, calzes i patenes, dues altmedievals. Hi ha un canvi substancial en la concepció i tractament artístic dels objectes litúrgics presentats.

Exposició de creus. L'«Exposició de creus de Barcelona» (I Congrés d'Art Cristià, octubre-desembre, Palau de Belles Arts, Barcelona, 1913), fou publicada per *La Veu de Catalunya*, el 20 novembre del 1913.

Actualment hi ha un treball científic de recuperació de les exposicions d'art i algunes mereixen estudis raonats.

L'altra gran manifestació artística fou l'Exposició internacional d'art Romànic de 1961 celebrada a Barcelona i Santiago de Compostel·la (Josep Bracons Clapés, *L'exposició internacional d'art Romànic de 1961: lliçó inaugural del curs 2005-2006*, Barcelona, Amics de l'Art Romànic, 2005). Es féu el catàleg de les obres però no el seu estudi aprofundit, tanmateix ha quedat l'inventari d'obra.

Després s'han succeït altres exposicions generalment vinculades a algun esdeveniment important.

Els anys 80 i 90 es van portar a terme un seguit d'exposicions que propiciaren els catàlegs corresponents. Destaquem *Thesaurus* (1986); *L'època de les catedrals* (1988); *Millenum* (1989); *Entorn de Jaume I* (1989); *Splendor*. Vallès (1991); *Catalunya medieval*, *Prefiguració/MNAC* i *Pallium* (1992); *Pulchra* (1986) i *Catalunya en l'època carolíngia* (1999). Hem consultat i anotat les informacions transmeses pels catàlegs, i hem observat que no sempre s'ha aprofitat l'oportunitat per a fer avançar el coneixement de les obres per les repeticions, a vegades sistemàtiques, que hi hem trobat.

Estudi general i de síntesi. De caràcter més general, amb una important síntesi temàtica i cronològica (segles IX-XIII), s'ha de destacar la *Història de l'Art Català* (N. de Dalmases i A. José i Pitarch, vol. I-II, Barcelona, Edicions 62, 1985-1986); la seva publicació va aportar nous continguts als estudis de l'art medieval català.

Revistes. La *Gaseta de les Arts* fou una revista de publicació quinzenal que com el seu nom indica es dedicava a totes les Arts de totes les cronologies; el seu director Joaquim Folch i Torres va procurar que l'art dit romànic tingués la seva pròpia representació en forma d'activitats culturals, entrevistes o dedicació, per exemple, a mossèn Gudiol i Cunill i el Museu Episcopal de Vic (15 de setembre del 1924). Entre les diferents disciplines hi ha cert interès per l'orfebreria medieval. No deixa de ser interessant aquesta preocupació u ocupació tant infreqüent; això sí, l'interès se centra en les obres importants.

Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa (1970-2014) és una publicació anual, una de les més interessants que coneixem pel rigor dels seus estudis dirigits majoritàriament a l'art preromànic i romànic català. Ha dedicat moltes pàgines a estudis, alguns d'ells molt ben documents, que han estat del nostre interès.

Recerca d'obra

El primer punt va consistir a acotar les obres i els llocs de localització. Això va fer que programéssim estades als museus catalans Museu Episcopal de Vic, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Museu Frederic Marès, Museu Diocesà de Barcelona, Catedral de Barcelona, Museu de La Seu d'Urgell, Museu Diocesà de Girona, Museu d'Art de Girona, Museu de Solsona, Museu de Lleida, Centre d'Art Sacré, Museu de Tarragona, Museu de Belles Arts de València, Museu d'Olot, Vinseum, Olèrdola (en aquest ordre), i a museus forans, amb sojorns de temps molt més limitat i dels quals queda constància en les imatges que hem utilitzat com a document comparatiu. Aquest treball de camp el vàrem complementar amb l'estada a les biblioteques específiques dels propis museus (aquells que en tenien).

El Museu Episcopal de Vic atresora el nombre més important d'obra de metall de la nostra cronologia. La programació per al treball de camp la vàrem fer d'acord amb el museu, que ens va donar totes les facilitats i tot l'ajut necessaris (2008-2009). Vàrem estudiar totes les obres de la sala d'exposició temporal i la sala de reserva, que guarda obra i fragments fonamentals per al nostre treball. Les sessions varen ser de fotografies i d'estudi. Aquests sojorns els vàrem completar amb el treball de la biblioteca del museu, on es conserven tots els llibres d'inventaris amb les anotacions pertinents manuscrites de Gudiol i Cunill. Aquest material fou també essencial per a completar les fitxes de cada obra del museu.

La següent etapa va ser al Museu Marès de Barcelona, on vàrem prendre contacte amb les obres, la quantitat és ingent i s'havia d'esbrinar les que realment podien integrar el nostre corpus d'obra. Després de moltes sessions de treball, a les sales d'exposició temporal i a la reserva, vàrem establir el mateix plantejament que havíem fet al museu de Vic, és a dir, campanya fotogràfica i estudi de l'obra (quan va ser possible). Finalment la conclusió que en vam extreure amb tot el material que havíem preparat fou decebedora. Pràcticament no vàrem poder incloure cap obra per diversos motius, ni per l'origen que no és català, ni pel temps de presència històrica de les obres a Catalunya, ni per les cronologies d'alguns objectes que s'han de contextualitzar com fóra d'època; per tot això vàrem concloure que només podíem

aportar una caldereta d'encenser esmaltada (prové de l'església de Tavèrnoles) i uns encensers de metall d'execució molt igual a d'altres del nostre catàleg. Sens va indicar que la procedència d'obra era hispànica o francesa, sense documentació adient i disponible que poguérem consultar per tenir informació més exacta.

El tercer gran museu al qual vàrem acudir cercant informació fou el MNAC. Aquest museu atresora una molt important col·lecció d'obra de metall; alguns dels objectes són de procedència catalana, i d'altres (molt més nombrosos), llemosina. El primer pas consistí a prendre contacte amb el corpus de les sales d'exposició i després amb el de les sales de reserva. Vàrem seguir el mateix plantejament de treball durant els mesos que varen ser necessaris. Ambdues col·leccions d'orfebreria i metall del MNAC són magnífiques i extraordinàries; algunes són obra mestra, però, una vegada més, calia destriar les obres que podien ser recaptades per al nostre treball. Això fou una tasca feixuga. Les obres exposades no presenten massa problema de classificació, però en les de reserva —una part sensiblement important és d'esmalt— la tria és molt més difícil. Ho assenyalem perquè hi ha obra que s'ha interpretat com a naïf, senzilla, i sembla que sigui prou per dir de Llemotges o catalana. La realitat és més complexa. Vàrem descartar la quasi totalitat d'obres de reserva pel seu origen, que vàrem diferenciar entre obra provinent de Llemotges o derivada, a més molta fabricada fóra d'època, és a dir, la problemàtica coincidia amb la del museu Marès. L'obra de Llemotges ha estat adquirida majoritàriament per compra del museu i donacions de particulars (entre d'altres). Durant els primes decennis del segle XX hi ha un gran interès per part del Museu Nacional d'Art de Catalunya focalitzat per Joaquim Folch i Torres (director general dels Museus d'Art de Catalunya (1920-1939) i secretari de la Junta de Museus) qui propicià «la compra d'obra d'orfebreria tractant-se d'exemplars de categoria i de la necessitat que tenim d'ocupar-nos de l'augment de la Secció d'Orfebreria, molt reduïda, la considerem d'interès»; és excel·lent l'aportació documental de la Junta de Museus feta per M. J. Boronat i Trill; queda clar la necessitat que hi havia d'incorporar obra d'orfebreria a les col·leccions del museu (*La política d'adquisicions de la Junta de Museus*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 400-401, 690-692, 709).

L'obra que hem considerat adient l'hem incorporada al catàleg i l'hem estudiada i filiada, amb alguna important divergència de classificació que hem recolzat amb imatge comparativa i altres arguments.

En relació amb l'estada a la biblioteca específica del museu, vàrem poder estudiar les carpetes de cada obra amb el material classificat, que hem aportat a la fitxa tècnica de cada objecte que presentem. També la bibliografia l'hem destriada i llistada a les fitxes i a la bibliografia general.

La nostra estada al Museu d'Art de Girona ens va possibilitar un coneixement més directe de les obres (que en aquest cas ja havíem seleccionat prèviament). El conservador ens ha facilitat una caldereta inèdita que no hem inclòs al corpus puix que la imatge va arribar quan ja havíem tancat el corpus d'obra, però que hem pogut incorporar al nostre estudi com al moment final d'un model, que, com mostrem a la tesi, fou molt exitós. A banda se'ns va facilitar tota la documentació d'arxiu del museu de les obres seleccionades.

L'altre visita a Girona fou al tresor de la catedral, on vàrem tenir accés als dos calzes i patenes que són peces importants per al nostre corpus d'obra. Ha estat fructífer ja que vàrem poder examinar ambdues obres —amb tota la cura necessària a causa del seu estat precari de conservació.

Metodologia

La tesi l'hem elaborada fonamentant-la en tres pilars:

- Inventari d'obra
- Diplomatari
- Comparativa

L'elaboració de la tesi, junt amb els quadres I-XXVI forma el volum I; l'inventari d'obra apareix en el volum II; el diplomatari, amb les làmines, bibliografies i índex, forma el volum III.

Inventari d'obra

Des d'un primer moment ens hem adonat de la necessitat de preparar un esquema de treball clar per tal d'assolir les fites que ens havíem proposat. Així doncs, explicarem el procés que hem seguit per arribar-hi.

L'inventari d'obra és el que ens ha proporcionat la matèria primera per a integrar-la al catàleg raonat. L'inventari està integrat per cent cinc objectes litúrgics, a més de fragments que no tenen entitat pròpia per si mateixos però que els hem incorporat per a recolzar la nostra hipòtesi d'un taller català «a la manera de Llemotges».

Pel criteri de selecció de les obres hem seguit dos supòsits: 1) les obres que considerem del taller català i 2) les obres que tenen presència històrica a Catalunya i que poden haver influït en l'obra del taller català, segons el nostre criteri. Per altra banda, hem tingut present el criteri d'exclusió per a totes aquelles obres que no hem considerat que són del taller català i de les quals no tenim constància de la seva presència històrica. Per dir-ho més concretament, la major part del llegat Plandiura, Espona o Marès (entre d'altres). Sabem del cert que, llevat excepcions puntuals, les obres són de procedència forana (espanyola o estrangera). A més han entrat als museus majoritàriament al segle XX.

Una vegada incorporades al catàleg les hem estudiades. Les dades tècniques de l'inventari (museu, institució o col·lecció particular; bibliografia; exposicions) ens ha proporcionat la fitxa individualitzada de cada obra. L'aspecte raonat del catàleg es manifesta en què a cada fitxa hi ha un estudi aprofundit de cada obra, les hem vinculades a altres quan ha estat possible per semblança (ornamentació, factura, tècnica, cronologia o taller) i les hem relacionat i comparat en un apartat específic. Aquest apartat s'ha nodrit de la comparació de les obres del propi catàleg o alienes que són d'interès per a generar un cos de comparació concret.

Per a fer la comparativa hem utilitzat quasi exclusivament imatges obtingudes en el treball de camp, és a dir, són el resultat de les visites a catedrals, esglésies, esglesioles (que també les hem visitades), museus, arxius i biblioteques, sense oblidar el buidat sistemàtic de publicacions adient a la matèria que estudiem.

El tractament que hem donat a cada fitxa és unitari i autònom; quan les obres són molt semblants o de la mateixa filiació o taller, les informacions ho reflecteixen per tal de donar consistència i autonomia a la fitxa dins el grup i/o subgrup que hem creat en el catàleg d'obra. La numeració de l'obra (del catàleg) l'hem feta seguint el criteri, per tipologia catalana o forana, i hem utilitzat el següent nomenclàtor:

C C	calze català
Cr C	creu catalana
Cr F	creu forana
P C	patena catalana
E C	encenser català
E F	encenser forà
B C	bàcul català
Cx C	Crucificat català
Px C	pixis
Cn C	canadelles catalanes
R F	reliquiari forà
Cp C	copó català

La bibliografia que anotem abreujadament la passem al cos de la bibliografia general. Les imatges de les obres catalogades no les hem numerades sinó que les identifiquem pel número del catàleg; tanmateix qualsevulla altra imatge utilitzada en l'estudi raonat sempre és en forma de **fig.** i el número corresponent. Tots aquests apartats que hem descrit són els que ens configuren el **catàleg raonat** que incloem en el segon volum.

Diplomatari

És el que dóna cos al tercer volum. El criteri de selecció que hem seguit és: 1) utilitzar documents publicats i 2) utilitzar documents inèdits. Per una banda, si ens atenem al criteri geogràfic, la documentació l'hem focalitzada seguint aquest plantejament a la nostra tesi; per l'altra, presentem la documentació vinculada a Sant Marçal de Llemotges en l'apèndix I; també aportem documents que hem considerat d'interès, però que no es troben dins el nostre marc geogràfic, o d'altres que presenten alguna particularitat que no els fa adients per incloure'ls en el diplomatari, els hem incorporat a l'apèndix II.

Les tipologies que hem extret dels documents dels segles precedents són: calze, patena, creu, frontal, encenser, coberta de llibre (evangeliari) i altres. L'aclaparadora munió d'obra aportada per la documentació contrasta amb la realitat. No ha quedat res (només citem cinc obres); s'ha de considerar que, per exemple, els tres calzes de primeres cronologies provenen de sepultures i tots ells són de peltre (o estany); de la gran quantitat d'obra d'argent que hem llistat, no en resta cap. Però, a més, la llista s'allarga amb altres obres com creu, patena,

cobertes d'evangeliari i per damunt de tot la més valuosa, si l'aspecte que ressaltem és l'econòmic, el frontal d'altar. No és el lloc adequat per entrar en l'estudi de les causes d'aquesta ingent pèrdua del tresor d'orfebreria medieval català, són variades i de diferent signe, però reclamem per a les obres que han perviscut —malgrat qualsevol acció en contra (la menor vàlua econòmica ha facilitat sens dubte la seva conservació temporal)— el lloc que els correspon. Aquest és un dels objectius del nostra treball, presentar-les, catalogar-les, classificar-les i donar-les-hi el seu propi lloc dins l'orfebreria medieval catalana dels segles XII i XIII.

Documents per cronologia. Després de l'aportació del precedents, ens hem focalitzat en els segles XII i XIII, que són els documents objecte central de la nostra tesi. Cadascun dels documents que presentem té interès específic per al nostre estudi. Això és, és una compilació de diferents actes que donen testimoni d'objectes litúrgics de metall preuat (or, argent, o no, com peltre o estany, coure). La presentació de cada document no l'hem feta a partir de tot el document sinó que hem extret la part específica lligada al nostre interès. Això explica la quantitat ingent de documentació que hem hagut de llegir per a arribar a construir el diplomatari. Cada document té el seu regest català normalment extret del text llatí, menys els de Llemotges, que en bona part han estat escrits en llegua catalana. La numeració és seqüencial i l'hem ordenat per cronologia. Cadascun dels documents segueix un criteri que hem establert segons la normativa francesa (*Normalisation internationale des méthodes de publication des documents latins du moyen âge*, Roma, 1977) i la tradició catalana que s'ha aplicat també, entre d'altres, als diplomataris de *Catalunya Carolíngia*, *Les dotalies de les esglésies catalanes* i *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona* (tots anotats a la bibliografia general). A cada document hem indicat la font (lletra majúscula) i quan han estat publicats anotem la bibliografia adient (lletres minúscules) que presentem de forma independent de la general en un cos unitari específic. (**Bibliografia I**). Quant al text, incloem notes aclaridores que l'autor de la darrera versió (publicada) ha volgut assenyalar.

Per a la construcció de la bibliografia dels documents l'hem contrastada tota, hem trobat diferències de dates, dades i continguts que hem procurat millorar. Per a tot aquest cos ha estat imprescindible la historiografia que hem anotat, que és molt densa.

Adjuntem, per a una millor comprensió, els acrònims de museus i biblioteques en un quadre d'equivalència.

El diplomatari de documents consta de:

1. Tres-cents vint-i-dos documents que són extrets de documents publicats i inèdits
2. Disset de l'apèndix I
3. Onze de l'apèndix II

Les dades que hem filtrat les hem col·locades en diversos quadres desplegables que hem fabricat. Cada assentament de cadascun dels quadres aporta el número del document, la data, el lloc de la deixa, l'objecte(s) litúrgic(s) interessat, tots ordenats per tipologia. Quan en un acte hi ha més d'un objecte, per exemple en un testament que aporta un calze i una creu, hem anotat dos assentaments, un per cada objecte. Els quadres els hem ordenat per ordre cronològic, hem elaborat un altre quadre ordenat per acte i cronologia, i un altre per objecte i cronologia. Aquest material el presentem dins els **quadres XXII-XXVI**.

La síntesi d'aquest material corresponent als quadres l'hem presentada a uns altres quadres, I-XIX, que els hem diferenciat; no són llistats sinó que són petits cercles de colors que informen de la matèria dels l'objectes i la seva quantitat agrupats per tipologia. Aquests ítems els hem ordenat per cronologies, la qual cosa ens ha permès tenir una visió àmplia del nombre de calzes d'argent, així els hem pogut desglossar en: calzes d'or, argent, peltre, sense esmentar…, reflectit en cada cronologia.

Aquesta és una eina fonamental d'anàlisi numèrica del detall de la informació del diplomatari. Hem trobat documents, sobretot referits a testaments i testament sacramental del mateix document (quan n'hi ha, que no és sempre), que es refereixen a les mateixes donacions. Nosaltres, per tal de no engruixir el nombre d'objectes estudiats, hem intentat no duplicar la informació d'aquests documents (cercles/boletes de colors), això justifica que les dades anotades en els quadres desplegables siguin lleugerament diferents dels quadres de cercles, als quals hem intentat, sempre que ha estat a la nostra mà, aportar informació depurada alhora d'estalviar les duplicitats que hem esmentat. La nostra intenció no és la de presentar el màxim d'informació sinó la més acurada possible.

Inventaris. En relació amb la tipologia específica de l'inventari hem preparat uns **quadres XX-XXI** en els quals hem col·locat en paral·lel i per cronologia els principals

inventaris que aportem fins a la tretzena centúria. El més antic és el d'Elna, datat a finals del segle X, tres de Sant Pere de Vic del mateix segle, quatre de Santa Maria de Ripoll dels segles X i XI, i un de Sant Joan de les Abadesses del XIII (hem deixat fora dels quadres els del segle XIV). Aquesta aportació ens ha facilitat en gran manera la interpretació comparativa entre ells (els inventaris), els diferents aixovars litúrgics i la seva evolució temporal.

Hem desenvolupat un altre quadre en què els inventaris els presentem junts pels llocs d'emissió.

Comparativa

Les obres de comparació apareixen en les làmines com il·lustracions (**il·l**.) i en el text com figures (**fig**.), i han servit per a teixir una xarxa de comparacions, que no estan en un lloc determinat sinó que estan incrustades en el cos de les làmines i en el text dels volums I i II. La comparativa l'hem utilitzada com a eina de treball, 1) com a suport de les nostres hipòtesis i 2) per refutar aquelles amb les quals no hi estem d'acord.

Estructura

La tesi l'hem estructurada en tres grans apartats:

1. Fonamentació històrica
2. Orfebreria medieval catalana. Precedents
3. Orfebreria medieval catalana. Segles XII i XIII

Fonamentació històrica

Ha estat necessari cercar el fonament de les tipologies medievals dins la seva tradició historicolitúrgica. Això ha requerit fer el seguiment dels antecedents, des dels inicis del cristianisme (període que identifiquem com a paleocristià) fins al desenvolupament natural de cada tipologia que ha originat les que tractem d'època medieval; aquesta tasca de recerca ha estat fonamental.

Després hem escollit els exemplars que hem considerat significatius per al desenvolupament cronològic de cada tipologia que presentem, emfatitzant la seva importància en el tractament litúrgic: calze i patena, creu, encenser i bàcul. Hem destacat el frontal d'altar, bé que només a

títol documental puix que no n'ha quedat cap de català. Hem volgut ressaltar la importància de l'encenser pel valor afegit que suposa l'obra que s'ha conservat (cinquanta-dos exemplars). L'altre pilar d'aquest capítol ha estat la doctrina de l'Església emesa a partir de la celebració de concilis, sínodes, butlles emeses pel Papa i recomanacions dels Pares de l'Església i d'altres escriptors cristians.

Orfebreria medieval catalana. Precedents

La voluminosa quantitat de documentació amb esments a l'obra litúrgica dels segles X i XI ens ha obligat a destriar-la, aprofundir-la, analitzar-la i estudiar-la. El resultat és un corpus imprescindible que ens ha possibilitat sustentar l'existència perllongada en el temps del taller català del metall que s'inicia a finals del segle IX-X/XI i continua al XIII. Només així hem pogut tenir la seqüència completa del taller d'orfebreria medieval català dedicat al metall en el vessant de l'objecte litúrgic. Com sigui que l'aportació documental ho sustenta de manera inequívoca li hem donat la importància que li pertoca, ni que el títol de la tesi no ho contempli específicament. No hagués estat encertat ni correcte no incloure la informació que ens ha possibilitat poder historiar el taller dels segles XII i XIII.

Hem analitzat la documentació i l'hem espremuda per a intentar fer-ne aflorar tots els aspectes que aporta i que són rellevants per al nostre estudi, i l'hem classificada segons el concepte que aporta el dit document. L'obra que coneixem que considerem del període precedent no l'hem col·lacionada al corpus, és obra dispersa i no hem trobat vincles artístics que, a diferència de la documentació, pogueren pertànyer a un taller vinculat o l'inici d'una tipologia amb continuïtat d'obra al segle XII. Així doncs, n'aportem quatre a la làmina de precedents i en citem un més, cinc (cobertes de llibre del M. Marès). L'excepció és el calze d'Olèrdola, datat a finals del segle X i primers de l'XI, aquest exemplar, el primer de la tipologia calze, l'hem inclòs a la làmina I (calzes catalans) i al propi estudi com a precedent. Això ho ha determinat el fet que iniciï la seqüència d'obra coneguda des de segle XI i continua amb altres dos (sant Ermengol i el de Vedella), en una línia mantinguda de taller català del metall fins al segle XIII, en què acabem el nostre recorregut.

Obra comparativa

La desigualtat tan manifesta entre l'aportació documental i d'obra ens ha plantejat un problema relacionat amb l'origen de l'obra del taller català; si només teníem en compte

aquesta contribució no podíem preparar la línia evolutiva de l'obra. La documentació per si mateixa tampoc no ho explica, ens aporta moltes dades precioses però insuficients per determinar la forma, l'ornament, la tècnica; l'excepció, però, és la matèria, que ens la proporciona majoritàriament i condiciona la varietat del metall emprat i magnifica l'obra litúrgica d'aquestes cronologies.

Aquesta problemàtica amb què havíem topat ens impossibilitava avançar; per aquesta raó i per la necessitat de resoldre-la, vàrem creat una eina que ens ho permetés. Així doncs, l'eina que hem utilitzat és la comparativa de la imatge, que hem dissenyat amb el propòsit d'obtenir uns millors resultat de la nostra recerca.

La comparativa l'hem sustentada en un banc de dades d'imatges foranes seleccionades per tipologies i les hem col·locades dins unes làmines desplegables per tal de tenir una visió més àmplia i, alhora, ordenada per cronologia, la que creiem que hauria pogut tenir cadascuna de les tipologies destacades; les hem ordenades sistemàticament (imatges) a la base de dades i les hem classificades per tipologies, això és, calze, calze-patena (joc), creu, encenser i bàcul.

Cadascuna de les tipologies les hem plantejades segons aquest ordenament que exposem, tenint en compte les diferències pròpies que aporten. Així, el tractament de la làmina de calzes és diferent al de creus.

Cos d'obra de la comparativa (seleccionat) del catàleg. Mostrem la imatge de l'objecte (en mida reduïda de la del catàleg d'obra) i el seu dibuix, per a magnificar els trets ornamentals, a vegades també la forma, específics de cadascun d'ells; ambdues imatges, fotografia i dibuix, les hem pogudes comparar i alhora hem pogut incloure nous elements que manta vegades no eren del tot evidents.

La comparativa de cada tipologia l'hem plantejada conforme a la cerca que hem aplicat a altres manifestacions artístiques d'època: 1) catalanes: il·lustració de manuscrits, pintura mural i sobre taula, escultura, metall (exemples molt puntuals com els de l'Acadèmia Arqueològica Lul·liana); 2) foranes: a aquestes, a més de les esmentades, li hi hem afegit esmalt i vori.

Aquest cos d'imatge és la conseqüència del treball de camp que hem anat analitzant segons les diverses arts plàstiques (medievals).

Hem d'indicar que hem fet una excepció amb la tipologia del calze. Ho expliquem. En el capítol històric el calze té un interès especial, diferenciat per la pròpia realitat que li dóna la rellevància en el desenvolupament de la litúrgia, amb diferencia respecte a les altres tipologies. És la primera i manifestament la més important en la celebració de l'Eucaristia. Això ha fet que nosaltres li donéssim un tractament diferenciat de la resta per fidelitat a la pròpia tradició historicolitúrgica. D'aquesta manera ho hem volgut emfatitzar en el capítol històric i en correlació al tractament donat a les làmines comparatives amb el seguiment d'imatges de calzes forans que, d'alguna manera, ajudin a explicar com havia estat i com va evolucionar aquest vas litúrgic.

L'estructura d'una làmina d'una tipologia de comparació té en compte aquests paràmetres:

- Desenvolupament de les obres del catàleg mitjançant el dibuix el més fidel possible a l'obra de metall
- Imatge de l'obra
- Làmines comparatives agrupades per il·lustració de manuscrit, pintura mural i pintura sobre taula, escultura…
- Làmines comparatives foranes (el mateix seguiment)

El resultat final obtingut el presentem per ordre de número i de col·locació al volum. El detall és el següent:

- ♦Làmina I-III Calzes i comparativa catalana i forana (obra)
- ♦Làmina IV-XII Creus i comparativa catalana i forana
- ♦Làmina XIII-XXV Encensers i comparativa catalana i forana; Làmina **A A L** (recull d'imatges dels encensers d'aquesta col·lecció inexistent)
- ♦Làmina XXVI-XXX Bàculs i comparativa catalana i forana
- ♦Làmina XXXIV-XXXVIII seguiment ornamental, esmalt i metall catalans
- ♦Làmina XXXIX-XLI Obres destacades
- ♦Làmina XLII-XLIV Hipòtesi: frontal d'altar

- ♦Làmina XLV-XLVI - C. P. 1- C. P. II Joc de calze i patena
- ♦Làmina XLVII – Dip. I Diplomes
- ♦Làmina XLVIII – A A L Encenser ant. Acad. Arqueològica Lul·liana
- ♦Làmina XLIX Prec. I (precedents)

Cada imatge l'hem numerada com a **il·l. (x)**, van correlatives des de la 1 fins a la 401; les làmines amb numeració específica van numerades seguint la seva ordenació (exemple làmina de precedents, **làm. Prec. I**, la il·lustració correspon a **il·l. Prec. 1**). A més, la imatge d'obra del catàleg que incorporem a les làmines segueix una altra numeració, la pròpia de la fitxa (per exemple el número **E C 1** que correspon a la de l'encenser de metall).

La representació individual d'una obra ha estat motivada per la seva significació dins el nostre estudi. La creu de Riells representa el taller català del metall (menys coneguda que l'altra de la mateixa procedència); l'arqueta de la Crucifixió i Epifania del Museu d'Osca pel taller de Llemotges, com un dels màxims exponents al territori peninsular. El copó del Museu de Vic com a representant de l'obra cabdal del taller català «a la manera de Llemotges» del segle XIII. Es tracta d'objectes que no són massa coneguts (els catalans), per això els volem significar perquè així ho hem fet en l'estudi de la nostra tesi; quant a l'arqueta, per la seva qualitat i mèrit artístic.

Aquestes imatges es complementen amb les figures de comparació anotades al text, en els volums I i II, així ho requeria l'argumentació específica del nostre treball. Les figures van numerades des de figura 1 a la figura 510.

La resta de làmines són les que hem anotat. Volem destacar les tres làmines que ens han ajudat a desenvolupar una hipòtesi de treball nostra amb la presentació d'un possible frontal d'altar medieval.

De tota l'obra catalogada volem destacar la important presència d'encensers (i tapes) d'origen català que són una excepció pel que fa a la seva xifra total. En són 54 + 1. Això ens ha possibilitat poder classificar-los en grups i agrupar-los en subgrups, definint les característiques segons la factura, el repertori ornamental, la tècnica; els hem filiat per famílies. Hi ha una altra consideració, alguns d'aquests exemplars són de metall i, per tant,

enriqueixen el corpus d'obra del taller català del metall; la resta són esmaltats i deriven de l'altra branca que hem establert, és a dir, el taller català que treballa «a la manera de Llemotges». Els exemplars que hi hem incorporat acreixen l'altre taller. La presència dels encensers de metall no ha estat recollida en la seva totalitat a les làmines, hem procurat estalviar repeticions innecessàries pel propi tractament de la informació.

Hem volgut que, per mitjà de l'estudi de la tesi, quedi ben palesa la importància de les tipologies segons el tractament que les hi hem donat.

Orfebreria medieval catalana. Segles XII i XIII

Els capítols que hem dedicat als segles XII i XIII els hem plantejat diferenciant les tipologies; quant al seu desenvolupament l'hem aplicat a cadascuna de les tipologies diferenciades per ambdós segles, seguint l'evolució temporal. Hem tractat: calze i patena, creu, encenser, bàcul i frontal d'altar. Cadascuna es composa de tres apartats:

- ♦ Anàlisi documental
- ♦ Anàlisi d'obra
- ♦ Anàlisi comparatiu

Anàlisi documental

Ens ha possibilitat per una banda estudiar i classificar la matèria (calze d'or, argent, estany, sense esmentar…) dels objectes litúrgics; per altra, fer el mateix per tipologia del document originari (dotalia, testament, inventari…) i per dignitats (bisbe, comte i d'altres).

Quant a l'obra destaquen les aportacions per a frontals d'altar, es tracta de donacions que sobresurten per la quantia assignada. Segons es desprèn d'algunes donacions sembla que en el transfons s'intueix la cerca d'un reconeixement de la persona que testa vers l'Església i la societat. La documentació expurgada aporta nombroses deixes de frontals coneguts per la historiografia i d'altres no. La conclusió que n'hem extret és que moltes esglésies estaven dotades d'un o més frontals (segons llur importància), alguns dels quals de gran vàlua i reconeixement, com el de Santa Maria d'Urgell.

Precisament la desaparició de qualsevulla rastre de frontal ens ha encoratjat a dur a terme una hipòtesi de treball vinculada al frontal. Ja ho expliquem a la tesi, però, fruit d'una cerca documental en una col·lecció testamentària d'un conegut estudiós català que estàvem realitzant, va arribar a les nostres mans una fotografia històrica dels vers 1910-1915 (una còpia la va publicar mossèn Gudiol l'any 1914-1915 [*Museum*, p. 247-250]). Hem fet una proposta de reconstrucció que, com hem assenyalat anteriorment, la presentem a tres de les làmines que aportem. La nostra proposta, diferent de la de mossèn Gudiol, l'hem feta seguint les dimensions especificades en la fotografia. El resultat és la composició d'un frontal d'altar (a la vegada recompost) i, després de dibuixat, mostrat col·locat en un altar.

Anàlisi d'obra

És el tractament de l'obra conservada, estudiada i comparada i de la qual fem l'evolució dins la tipologia i establim la cronologia. Aquesta anàlisi l'hem aplicada a cada tipologia, cadascuna ens ha plantejat diverses problemàtiques. Per exemple, la procedència dels calzes és de sepultura, localitzats mitjançant arqueologia, això ens ha portar a fer alguna consideració específica que tractem en el nostre estudi.

Una altra divergència és l'origen cronològic, el dels encensers el situem a final del segle XI i sobretot al XII i XIII, datacions que són més tardanes que les del calze.

La gran quantitat d'obra conservada (si es compara amb les altres) ens ha obligat a fer el seu estudi aprofundit des del segle XII. Després de l'anàlisi de tots els exemplars els hem ordenat per grups i subgrups dins els quals els hem col·locat diferenciats per la forma, ornamentació i matèria. En els darrers moments d'escriptura d'aquest apartat vàrem poder analitzar la publicació del corpus d'encensers de bronze patrocinat pel Schnütgen Museum de Colònia i preparat per Westermann (citat a la bibliografia). El nostre desacord amb l'escassa importància que es dóna al taller català l'hem explicat al text. Aprofitem per a reivindicar la col·lecció del Museu Episcopal de Vic com una de les més millors d'Europa occidental d'època medieval (sinó la millor); ignorada potser per desconeguda de la majoria d'estudis europeus que s'han publicat i que hem consultat (sobretot italians i francesos, però també aquest darrer corpus no creiem que li ha fet justícia pel que fa a la filiació d'algun grup).

Conclusions

La documentació dels segles XII i XIII que hem treballat ens ha fet percebre la magnitud dels registres de vasos litúrgics de metall preuat i metall de les esglésies catalanes d'època comtal i reial. És un cos extraordinari que presentem en forma de quadres. Aquesta ingent obra ens va plantejar ben aviat una pregunta relacionada amb els possibles orígens en els quals poguéssim establir les bases del taller que anomenem *taller català que treballa el metall d'època altmedieval*. Des d'un primer moment vàrem intuir que era necessari recular la cronologia dels documents. Efectivament, l'expurgació que hem fet del què anomenem **precedents** (final segle IX-XI) ha estat determinant per a poder establir l'inici de les tipologies, conèixer les tradicions que les feren possibles i la necessitat d'aquests vasos que se'n deriva de la celebració litúrgia. Dit en altres paraules la fonamentació com a antesala de l'estudi de les obres dels segles XII i XIII. Els precedents ens han aportat informació que ha propiciat el seguiment evolutiu i ornamental que hem fet i fixat les característiques de les primeres obres quan ha estat possible.

Aquest coneixement des del propi document de les obres ha fet que ens poguéssim enfrontar a les dels segles XII i XIII amb uns fonaments que hem establert i que són el nostre fil conductor que ens condueix a les obres del catàleg raonat.

El tractament aprofundit de l'orfebreria medieval catalana dels **segles XII i XIII** ha donat com a resultat la definició que hem fet del taller català en una doble vessant. La primera que des dels precedents fins a final del segle XIII el denominem genèricament Taller català que treballa el metall, que equival a tallers catalans que treballen metall preuat (or i argent) i metall (bronze, coure...). L'obra catalana que s'ha conservat és tant escassa que hem preferit englobar-la dins el títol genèric «taller català que treballa el metall» d'època altmedieval. La segona és el taller català que definim com el que treballa «a la manera de Llemotges», aquest taller s'inicià a finals del segle XII i fructificà al XIII per extingir-se al XIV.

Com a resultat de la nostra recerca i en relació amb el «taller català que treballa el metall» l'hem definit per tipologies, això és, calze, creu, encenser i bàcul com a més significatives, a més d'altres amb obra molt menys presencial o quasi bé nul·la presència.

No hem obert més el camp de recerca vers les altres tipologies, especialment els reliquiaris, per dues raons: una perquè hem volgut acotar les tipologies que hem considerat més importants en el context litúrgic, supòsit que a més hem recolzat en les dades documentals i també en l'obra coneguda. L'altra raó és pel fet que l'estudi de qualsevol altra tipologia queda obert per un futur, en aquest context depassa les nostres expectatives de tesi. Les obres i vasos litúrgics que s'han conservat són de matèries diferents al metall, i el seu estudi requereix un plantejament diferent. Així doncs ens hem basat en les tipologies més importants en el context de la celebració litúrgica. Aquesta premissa ha fet, també, que descartéssim l'obra de ferro, per altres dues raons, la més important perquè no es pot considerar obra litúrgica i l'altra perquè s'han celebrat exposicions recents i s'han catalogat les obres l'estudi de les quals creiem que s'ha assolit convenientment.

En el nostre estudi ens hem basat tant en la documentació com en l'obra que en els segles XII i XIII han estat el referent per a nosaltres. El taller català que treballa el metall preuat, l'orfebreria, té molt poca obra representativa, però l'hem anotada i l'hem col·locada al seu lloc dins el taller; hem ressaltat les seves característiques. Per altra banda, el taller català que treballa el metall (fosa) ha estat una gran sorpresa per la informació que ens ha aportat en una de les tipologies, la de l'encenser amb un total de cinquanta quatre exemplars a més d'una tapa que hem incorporat posteriorment. Això ens ha permès classificar-los i agrupar-los per tal de donar-los-hi fonament dins cada grup que hem acotat. La conclusió més potent ha estat dotar-los del significat que té aquesta fabricació dins el taller català que treballa el metall. Considerem que després de la catalogació que hem fet dels grups i subgrups, aquest taller català del metall s'ha de reivindicar com un treball extraordinari per la durada en el temps i per la constància del taller, alhora que reafirmar-lo com un taller creador de repertoris i formes. Un taller que no treballa aïlladament sinó que té en compte, aplica o assumeix models coneguts per la il·lustració de manuscrits, per la pintura mural o de taula i l'escultura catalana sense descartar, per suposat, la influència que per via forana en tingui coneixença.

Hem trobat particularitats molt autòctones que afermen encara més aquesta producció dins el taller català; hem comparat l'execució tècnica d'altres encensers de producció forana i hem establert les diferències que hem anat seleccionant i la conclusió ha estat definitiva i favorable per al taller català; la força que dóna l'obra ens fa posicionar-nos en el sentit de valorar aquest taller dins el conjunt del taller de metall de l'Europa occidental, que no s'ha de menystenir pel

fet de desconèixer la gran aportació d'encensers dins el llegat medieval que sortosament s'ha conservat.

Un altre aspecte del taller català és l'obra de metall, de la qual aportem el calze i tot el seu seguiment, amb una factura realment interessant i sobretot, la comparació amb imatges que ens permeten concloure que tots els calzes que s'han conservat són de peltre, menys un de coure, i que tot i malgrat la matèria pobra, conformen una variació de models i factura realment interessant.

El taller català que podem definir com el d'Orfebreria és el que conreava el metall preuat. El gran nombre d'obra litúrgica que hem extret de la documentació ens hauria aportat tota la riquesa d'aquest taller si s'hagués conservat almenys en part, que sens cap mena de dubte, hauria conformat un tresor extraordinari en el qual hi havia tota una diversitat de tipologies entre les quals: frontal, calze, creu, cobertes de llibre, canadelles, reliquiaris, bàcul (està per determinar la veritable importància d'aquest objecte perquè molts d'ells van arribar per importació de tallers forans) i matèria —or i argent, i aplicació de pedres precioses, camafeus, esmalts—, o sigui que aniria a la par amb els millors tresors occidentals d'aquestes cronologies. Ens referim als tresors de Vic i Ripoll (en ordre cronològic).

I això ho reivindiquem amb tota la força que ens dóna la documentació expurgada, que es reflexa clarament en els quadres d'inventaris ressaltats per colors i llocs que aportem, de fet, és la més gran aliada, juntament amb l'escassa obra conservada, que hem tingut per extreure les conclusions que anotem. En aquest sentit hi ha una altra conclusió i és que hem distingit clarament el magnífic tresor amb la millor obra, a la vegada que, va en paral·lel, a l'obra produïda per a les esglésies i esglesioles catalanes que conformen el teixit de població catalana d'època i que celebraven, de ben segur, la litúrgia amb l'aixovar format per obres molt més seriades però molt més funcionals adients a les necessitat quotidianes.

Amb les dades que ens ha aportat la documentació hem fet una hipòtesi en forma de dibuix i imatge d'una creu d'or, pedres i esmalts com a possible referent del què podia haver estat la creu ripollesa que ens descriu l'inventari de l'església de Santa Maria del monestir de Ripoll (anys 979, 1047 i 1066, els dos darrers molt significatius).

Novament és el document que ens ha transmès el gran nombre de donacions per als frontals d'altar i en conseqüència l'enorme impacte que tenien pel valor econòmic de l'obra. S'hi implicaren bisbes, comtes, i alguns fidels que s'ho podien permetre; la lectura que hem fet dels documents ens ha portat a concloure que és una de les deixes més significatives que es podia fer.

Arran de la troballa d'una imatge històrica amb fragments figurats i ornamentals, hem fet una hipòtesi de treball amb la presentació d'un frontal d'altar d'argent d'època altmedieval i l'hem col·locat a un hipotètic altar. Ha estat la forma més propera de formular la nostra hipòtesi de treball per a una tipologia importantíssima a nivell documental alhora que sense cap referent català que s'hagi conservat.

El segon aspecte del taller català és el que fructificà a partir de l'arribada de les obres del taller de Llemotges (L*'Œuvre de Limoges*), obres que influïren decisivament en el taller català del qual va sorgir, segons la nostra aportació d'aquesta tesi, una branca que anomenem el taller català d'orfebreria i esmalt, és a dir, d'una manera més concreta el considerem el «**taller català a la manera de Llemotges**». No va ser un taller creador sinó més aviat seguidor (de Llemotges). Va assolir algunes de les seves tipologies més comunes, les que arribaren al territori que, pel que hem destriat, són les d'ús litúrgic més habitual. I no són obres cabdals sinó de fabricació corrent. Són, en definitiva, les que llistem als inventaris de Llemotges (i algun altre tipus de document) que aportem a la documentació i que com a lògica cronològica són del segle XIV, la majoria dels quals vinculats a l'orde del Temple.

Hem definit el «**taller català a la manera de Llemotges**» i ho hem fet després de l'anàlisi comparativa, amb la màxima cura possible i tenint en compte tots els elements que hem separat de les obres que presentem. El resultat no ha estat fàcil perquè hi ha paral·lels molt coincidents de model, d'ornament, d'iconografia o d'execució tècnica, però, al mateix temps, hem anat assenyalant les diferències que hem percebut i que són les que ens han possibilitat donar cos al «taller català a la manera de Llemotges».

L'obra més significativa quant a la *creació* d'aquest taller és el copó i així ho detallem com a objecte (**làm. XLI**) i en l'estudi; però no és menys cert que els esmalts que s'apliquen al copó no sorgeixen per generació espontània, sinó que és un procés llarg, treballat i experimentat des de finals del segle XII com ja hem apuntat, per créixer al XIII i cloure el XIV, la tipologia

que millor reflecteix el progrés del taller català de l'esmalt és precisament el copó. Debades el resultat de l'obra està mancat de qualitats tècniques suficients, però, és lògic en el cas d'aquest taller que intenta sobreposar-se a l'efecte de la fabricació llemosina que sens dubte havia de trastocar els tallers catalans del metall per les raons que hem exposat al text. Per explicar les figuracions, la tècnica de l'esmalt o els colors ho hem fet des de l'estudi d'obres conegudes i alguna d'inèdita, un peu de copó amb restes suficients que ens han permès recolzar la nostra recerca.

La producció del «**taller català del metall**» una dels dues grans branques de producció catalana, havia de tenir un corpus d'obra enorme, amb moltes branques, cadascuna de les quals amb obres principals i d'altres secundàries. És del tot impossible definir les línies de treball perquè l'obra és pràcticament desconeguda. Quan ha estat possible ho hem fet amb els encensers. La recuperació de la documentació ens ha assenyalat un camí que hem omplert amb les mostres conservades i hem establert uns punts fonamentals que deriven de l'existència d'aquest taller del que inicialment (els precedents) desconeixem els participants, que són els aurífers i orfebres i quin grau assoli la tècnica que aplicaven a les obres (litúrgiques) però són els que sustenten els dels dos segles posteriors; molt més informació tenim dels segles XII i XIII, les poques obres que s'han conservat ens proporcionen una informació molt valuosa que hem explicat al catàleg raonat i al text. Les diferents branques les hem adornat amb un seguit d'obra que les han fet lluir, així ho reflectim en detall en el nostre treball.

L'altra branca, correspon al «**taller català a la manera de Llemotges**», va produir obra que considerem d'ús local i no tenim cap indici que sostingui el contrari. No va tenir impacte suficient per poder exportar-la. Com a descàrrec s'ha de dir que Llemotges no tenia rival com a exportador dels seus productes; ni que en sorgissin d'altres, com a resultat d'imitació (del producte), cap va tenir ni de lluny la seva influència. Els exemples que hem analitzat confirmen que l'aspiració que tenia aquest taller era la d'abastir amb els seus productes la clientela local i sobretot aconseguir la forma de nodrir els seus tallers que fins aleshores havien conreat metall però no esmalt.

La localització dels tallers només la podem contemplar de forma indirecta (no coneixem cap altre mètode) a partir de les dades que ens aporta el document, referides al lloc on s'atorga la

deixa o on consta el lloc de l'obra; en aquest context és lògic suposar que els tallers havien de ser actius a llocs propers a aquestes contrades.

Així doncs, ha de ser una relació directa amb els llocs; un altre element que pot influir és la matèria vinculada als recursos naturals que proporciona (els llocs de) l'hàbitat. En el nostre treball indiquem l'encreuament de tallers de metall (fosa) i els ubiquem a la Catalunya Vella, en especial a comarques pirenaiques i prepirinenques, llocs rics en ferro i prop de les conques dels rius. Però, també, proposem un altres tipus de tallers, els que es relacionen amb monestirs i catedrals, avesats en el treball d'argent, això és d'orfebreria, que havien de ser els que subministraven l'obra, l'adobaven i resolien la problemàtica derivada del propi ús litúrgic.

Per altra banda és deixen vasos d'argent, anells, estris d'animals i altres objectes per a fer fondre per a una determinada obra, això indica que, en una contrada no massa llunyana, hi ha un taller que possibilita el procés i les tècniques necessàries per a elaborar l'objecte (litúrgic).

Hem llistat noms d'aurífers, com el de Bonhom (any 1025), el d'Enea, ambdós moneders molt relacionats amb els orfebres; el de Barzilai i Bonisaac, orfebres jueus, i Ebles. Ara per ara, però, per si mateixos no es poden historiar però se'ls pot incloure en l'estudi de conjunt com un fet habitual de la seva presència documental des dels segles precedents. Són referents que obren un camí nou de recerca particularitzada, però aquesta és ja una altra qüestió que queda fóra de l'anàlisi de la nostra tesi.

1. Fonament històric de les tipologies

Cum vino mixta sit Christi sanguis et unda,
Talibus his sumptis salvatur quisque fidelis.[3]

1.1. Introducció. L'Eucaristia, el pa i el vi

1.1.1. Introducció històrica

Des de la més remota antiguitat cristiana el calze ha estat considerat el vas litúrgic més important en el desenvolupament de la litúrgia per a la consagració del vi en el transcurs de la missa. La referència més antiga ens la donen els evangelistes. Se suposa, però, que els qui feren l'apostolat utilitzarien vasos domèstics.

> Mentre sopaven, Jesús prengué el pa, digué la benedicció, el partí i, tot donant-lo als deixebles, digué: Preneu, mengeu-ne: això és el meu cos. Després prengué una copa, digué l'acció de gràcies i els donà tot dient: Beveu-ne tots.[4]

El bisbe de Novgorod, Antonius Novgorodensis, féu la descripció de Santa Sofia, havia visitat Constantinoble i va voler esmentar algunes relíquies:

> Item Catinum parvum marmoreum quo usus est Christus, quum Cœnam cum discipulis celebravit, feria quinta maiori. (…) [relíquies d'altres esglésies] Non multum ab eo distat monasterium S. Georgii, ubi S. *Theodorus Siceota* in tumulo argenteo repositus est; monstratur quoque *crux* eius, ferreo baculo imposita (…) cum *calice* marmoreo.[5]

En una descripció dels Sants Llocs de Jerusalem, un pelegrí que veié les relíquies i els objectes litúrgics esmentava un calze:

---

[3] G. Durand, *Rational ou Manuel des divins offices*, I, trad. Ch. Barthélemy, París: L. Vives, 1854, p. 63. Que l'aigua barrejada amb el vi es torni la sang de Crist / que cada fidel sigui salvat després d'haver-los rebut (traducció). (Quan anotem traducció, és de l'autora).

[4] Mt 26, 27; Mc 14, 23; Lc 22, 17.

[5] P. Riant, *Testimonia de reliquiis* a *Exuviæ sacræ Constantinopolitanæ*, II, París: CTHS, 2004, p. 219 i 227.

> Golgothanam Basilicam et martyrium, quædam est exedra in qua est calix Domini, quem a se benedictum propria manu in Cœna, pridie quam pateretur, ipse conviva apostolis tradidit convivantibus: qui argenteus calix sextarii gallici mensuram habens, duasque ansulas in se utraque parte altrinsecus continens compositas.[6]

Aquests i altres testimonis aporten informació d'època que descriuen i donen rellevància als vasos litúrgics que veieren.

1.1.2. La iconografia de l'Eucaristia

La iconografia de l'Eucaristia té en el Sant Sopar la font més important per a la seva representació, també el Nou Testament aporta altres exemples entre els quals les noces de Canà a Galilea (Jn 2, 1-10) o la Multiplicació de pans i peixos (Jn 6, 1-15). Tanmateix, les primeres representacions eucarístiques pintades es troben a catacumbes de vers finals segle III, de les quals un dels exemples més antics és el de la cripta de Lucina a la catacumba de Sant Calixte, amb la representació de peixos i pa eucarístics. L'ordenació i la distribució de Crist i els apòstols a la taula del Sant Sopar s'emmiralla en els *triclinum*, en forma de *sigma* romanes, segons sant Marçal, en les quals els emperadors i altes dignitats polítiques prenien part en els menjars, se situaven, a la dreta l'emperador, i, a l'esquerra, el convidat amb més grau social.

Els primers anys, els cristians prenien la comunió dempeus a la seva pròpia casa, però, després de la pau de l'Església es normalitzà el costum d'anar a les esglésies per a prendre l'Eucaristia, així ho ratificà el concili de Saragossa de l'any 380. La doctrina dels Pares de l'Església també confirma aquest costum tot i que hi havia alguna excepció.

La doctrina de l'Església emanada del canons dels concilis i dels sínodes assenyala com s'havia de rebre l'Eucaristia. Els Pares de l'Església també aporten el seu testimoni:

---

[6] Gretser i Mabillon, *De locis terrae sanctae*, lib. 1, cap. VIII, a *Saints de l'Ordre de Saint-Benoît*, 2, 1669, p. 502. Citat per Richard i Giraud, *Bibliothèque sacrée ou dictionnaire universel historique*, I, París: Méquignon, 1822, p. 216. F. Quaresmius, *De elucidatione Terræ sanctæ*, coneixedor de Terra Santa i pelegrí, veié en aquesta descripció el Sant Calze de la catedral de València. Citat a *Corpus scriptorium historiae byzantinae*, XII, Bonn: Weberi, 1829, p. 427.

> Or les fidèles dévoient avoir les mains croizées lorsqu'ils recevoient l'Eucharistie, disent le Concile de Constantinople et saint Jean de Damas et ils la doivent recevoir dans le creux de leur main droite appuyé sur la gauche, et tenant les doits serrez les uns contre les autres, selon la remarque de saint Cyrille Patriarche de Jérusalem de crainte que quelque fragment de ce pain des anges no tombast à terre. Et au lieu de nappes blanches qu'on leur donne aujourd'huy devant eux lors qu'ils communient, on leur presentoit anciennement de petites tables frotrées avec des éponges.[7.]

En el concili de Cartago III de l'any 397 s'instituïren les dues ofrenes, el pa i el vi, en la celebració a l'altar:

> [XXIV] Ut in sacrificio [*sacramento*] corporis et sanguinis Domini nihil amplius offeratur quam ipse Dominus tradidit, hoc est panis et vinum aquæ mixtum, nec amplius in primitiis offeratur, quam de uvis et frumentis.[8]

Per altra banda, sabem que el clergue celebrant donava directament una part del pa a la mà del fidel, qui se'l posava directament a la boca, així es desprèn de sant Agustí († 430) al parlar del dominical:

> Omnes viri, quando communicare desiderant, lavent manus, et omnes mulieres nitida exhibeant linteamina, ubi Corpus Christi accipiant.[9]

L'epitafi de Pectorius d'Autun és eloqüent en aquest sentit:

> O race divine de l'Ichtus céleste, reçois avec un cœur plein de respect la vie immortelle parmi les mortels. Rajeunis ton âme, ó mon ami, dans les eaux divines,

---

[7] J. B. Thiers, *Traité de l'éxposition du sacrement de l'autel*, *De l'exposition du Sacrement*, I, cap. VII, 1677, París: J Depuys, p. 64.

[8] J. Tejada y Ramiro, *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia de España y de América*, Madrid: Imprenta P. Montero, 1859, Concilio Cartago III, tit. 24, c. XIV, p. 220-221. XXIV. Que en el sacrifici (sagrament) s'ofereixi pa i el calze. En els sagraments del cos i sang del Senyor no s'ofereixi sinó el que oferí el Senyor, és a dir, pa i vi mesclat amb aigua, i que les primícies no consisteixin més que en raïm i blat (traducció).

[9] Sant Agustí, *Sermó* CCXXIX, *Tempore*, p. 252, citat per Ch. L. Richard, *Analyse des conciles généraux et particuliers*, I, 1772, París: Vincent, p. 581.

par les flots éternels de la sagesse qui donne la vrai richesse. Reçois l'aliment délicieux du Sauveur des saints : mange, bois, tenant Ichtus dans tes deux mains.[10]

Pel que fa al lloc en què s'impartia la comunió als fidels, també anà evolucionant; la discussió se centrava (segle VI) si els fidels podien combregar fora del santuari o podien entrar en l'espai més sagrat. Mentre que el concili de Braga (563) va legislar que ho havien de fer fora, el segon concili de Tours (567) sostingué el contrari, i el concili de Toledo (633) exigia que ho feren fora. El concili de Constantinoble conegut com *in Trullo* (692) (celebrat en la sala de la cúpula així anomenada del palau imperial de la capital) en el cànon 101 establí que:

> Si quelqu'un veut participer au corps immaculé pendant le temps de la synaxe (assemblea dels primers cristians), et qu'il désire s'approcher de la Communion, qu'il mette ses mains en forme de croix pour y recevoir la grâce de la communion. Ceux qui se servent pour cela de vases d'or ou d'autre matière à la place de la main, ne doivent pas être admis, car c'est préférer une matière inanimée et inférieure à l'image de Dieu.[11]

Tanmateix el concili de Rouen de l'entorn de l'any 880 fou estricte pel que fa a la manera de combregar:

> (…) poussa la sévérité plu loin, en défendant au prêtre de donner la communion dans les mains des femmes ou de laïques, ordonnant de la mettre dans la bouche.[12]

Els efectes d'aquesta disposició canònica, que perdurava des del concili de Reims ja esmentat, són visibles en una placa d'esmalt mosana de ca. 1160-1170.[13]

---

[10] Ch. Rohault de Fleury; G. Rohault de Fleury, *La Messe*, *études archéologiques sur ses monuments*, IV, París: Librairie des imprimeries réunies, [1888], p. 9. Oh raça divina de l'Ichtus (el peix i acrònim de Iesus Christus) celeste, rep amb el cor ple de respecte la vida immortal entre els mortals. Rejoveneix la teva ànima, oh amic meu, en les aigües divines, per les onades eternes de la saviesa que dóna la veritable riquesa. Rep l'aliment deliciós del Salvador dels sants: menja, beu, tenint l'Ichtus en les teves mans (traducció).

[11] M. Bossuet, *Oeuvres*, 17, 1788, París: A. Boudet, p. 303; Ch. Rohault de Fleury; G. Rohault de Fleury, *La Messe*, *études archéologiques sur ses* monuments, V, París: Librairie des imprimeries réunies, 1887, p. 10. Si algú vol participar en el cos immaculat durant el temps de la synaxe, i que desitgi apropar-se a la comunió, que posi les seves mans en forma de creu per rebre la gràcia de la comunió. Els que se serveixen per això de vasos d'or o d'altra matèria en lloc de la mà, no hauran de ser admesos, puix que no prefereixen una matèria inanimada i inferior a la imatge de Déu (traducció).

[12] M. Basnage, «Doctrine des Peres», a *Histoire de l'Église*, II, cap. XII, 1699, Rotterdam: Reinier Leers, p. 965. Dugué la severitat molt lluny, prohibint als clergues donar la comunió a les mans de dones i laics, ordenant de posar-la dins la boca (traducció).



Fig. 1. Placa amb les figures de Lluc, Abraham, Melquisedec,
Musée du Louvre (foto autora)

Els testimonis més primerencs de tot el que hem anat anotant s'anà traduint en representacions artístiques que recullen la fixació de les primeres representacions; per exemple, ha quedat clar que els fidels rebien l'eucaristia amb les mans sobreposades, «devant les chancels, qu'ils goûtaient à la liqueur divine du calice, s'essuyaient les lèvres pour reporter au front et sur le cœur les gouttes sacres».[14] Aquestes representacions, però, es plasmaren artísticament més tard. Era freqüent representar a Crist amb el cibori a la mà esquerra i l'hòstia a la dreta.

El papa Urbà II (1088-1099) prohibí l'Eucaristia amb les dues espècies en el concili de Clermont que se celebrà en aquesta ciutat francesa l'any 1095, aquest concili tingué gran impacte puix que en ell el Papa predicà la Primera Croada.

> [XVIII] Ne quis communicet de altari, nisi corpus separatim et sanguinem similiter sumat, nisi per necessitatem et per cautelam.[15]

---

[13] Placa amb sant Lluc, Abraham i Melquisedec, taller del Mosa, ca. 1160-1170, esmalt champlevé sobre coure daurat, MR 2677, París, Musée du Louvre.

[14] Rohault, op. cit. (1887), V, p. 19. Una de les primeres representacions es troben a les bíblies siríaques. (Amb les mans sobreposades) davant el cancell que ells assaborien amb el licor diví del calze, s'eixugaven els llavis per posar a la front i sobre el cor les gotes sagrades (traducció).

[15] J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XX, *Concilium Claromontanum*, 818 D, Venècia, 1775.

Segons la interpretació que en fa P. de Marca, es proscriu l'ús de donar el cos del Senyor mullat amb la sang de Crist tal i com es feia a l'església grega, també en algunes esglésies romanes. La comunió sota l'única espècie del pa havia estat vigent des dels primers anys de culte a Jerusalem; després de la Primera Croada es féu freqüent a Occident.[16]

No es pot desvincular la doctrina de l'església que tracta de l'Eucaristia amb el mobiliari litúrgic adient a la seva litúrgia. I és aquí quan hem d'assenyalar la importància dels vasos litúrgics que estudiem. El pa i el vi són dos elements imprescindibles per a la missa i cadascun d'ells té el seu vas litúrgic. Abans de ser consagrats l'hòstia, damunt la patena, i el vi, al calze, se'ls digué «oblata», per la forma rodona de l'hòstia; l'oblata rebia altres noms: *sancta oblatio, Eucharistia, panis eucharisticus, panis sanctorum, coronas, circulus, rotula, nummus*. El mot «oblata» en Du Cange ve definit com: «nomen inde datum pani tenuissimo ex farina et aqua confecto ad ignem ferreis praelis tosto, nostris vulgo».[17]

En els primer temps del cristianisme s'utilitzava el pa, que es menjava, però a mesura que el cos de l'Església s'anà formant, es va tenir molta cura en tot el procés de fabricació; la fermentació era molt controlada, es tractava d'un procés en el qual s'hi afegia una pasta diluïda en vi dolç, el component més important era la farina de mill, raó per la qual es guardava d'un any a l'altre. Hi havia diferents tipus de pa, el dit *clibani* perquè com el seu nom indica era cuit en un forn portàtil (*clibanus*); el *defurnacei*, cuit en el forn tradicional; el *speusticus*, de cocció ràpida; l'*ostrearius*, que era servit amb ostres, i l'*orlolaganus*, que era un pa dolç i sembla que es tractava del pa més bo i fi de tots. Aquests pans procedien del món quotidià, se servien en les reunions o *synaxes*. Estaven decorats amb quatre incisions o *quadra*, segurament per facilitar-ne la partició. No sempre es respectaven les condicions de la fabricació dels pans, és per això que les constitucions de Ciril d'Alexandria (ca. 380-444) exigien que el pa només podia ser cuit a l'església. S'han trobat en forma circular i amb el signe crucífer, com en uns calzes de marbre procedents d'un enterrament de cementiri.[18]

---

[16] *L'art de vérifier les dates, des faits historiques, des inscriptions, des chartes, des chroniques et autres anciens monuments, depuis la naissance de notre-Seigneur*, III, París, 1818, p. 121. R. Sabanés i Fernández, *Els concilis ilerdenses de la província eclesiàstica tarraconense a l'edat mitjana, (546-1460)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2009, p. 68. La possibilitat de rebre ambdues espècies (eucarístiques) fou estudiada en el concili II del Vaticà que va continuar tolerant-t'ho en casos molt limitats.

[17] Ch. du F. Du Cange, *Glossarium ad Scriptores mediæ et infimæ latinitatis*, V, Venècia: Sebastianum Coleti, 1739, col. 1205.

[18] V. Garrucci, *Storia dell'Arte cristiana*, IV, 1872-1881, Prato, làm. CDLXXXVII.

El diàmetre de les hòsties variava, s'ha calculat que podien amidar 0,20 cm, segons el barem extret d'una representació pictòrica pompeiana, però per les representacions artístiques que s'han conservat la mesura no era exacta.

En els *Diàlegs* de sant Gregori el Gran (ca. 540-604 dC) s'anota:

> Il y avait dans ce pays un fort pieux serviteur de Dieu appelé Martyrius, qui donna jadis un gage de sa haute puissance. C'est l'usage dans cette province de tracer sur la pâte le signe de la croix, de telle sorte qu'on la croirait partagée en quatre. Or le frères Martyrius, ayant fait un pain destiné à cuire sous la cendre, oublièrent de former sur lui ce signe sacré. Le serviteur de Dieu était là présent. Instruit par les frères eux-mêmes qu'ils n'avaient pas eu de recours à cette pieuse précaution avant de les recouvrir de cendres et de charbons ardents, il s'écria : «Pourquoi ne l'avez-vous pas marqué du signe de la croix» A ces mots, il traça du doigt ce signe divin sur les charbons. Aussitôt le pain fit un grand bruit, semblable à celui d'une vaste chaudière qui éclate sur les flammes. Lorsqu'il fut cuit, on le retira du feu, marqué de la croix qu'avait tracée non point le contact de la main, mais la puissance de la foi.[19]

1.2. Calze i patena

1.2.1. Evolució històrica

Primers temps. El calze i la patena són els vasos sagrats més importants per al sacrifici de la missa, el calze rep el cos i la sang de Jesucrist. En els primers temps del cristianisme el calze o copa que s'usava per a les cerimònies litúrgiques era un objecte d'ús quotidià; ben aviat, però, es produí un canvi, primer es van diferenciar de l'ús civil, després es van fabricar en materials preuats, or i argent principalment, també d'altres com el cristall de roca, vori, fusta, vidre, os i materials més senzills. Es conservava dins un espai situat en un dels tres absis de la

[19] Abbé Henry, *S. Grégoire le Grand*, Tours: A. Mame, 1851, p. 86. Hi havia en aquest país un servidor molt fidel de Déu, anomenat *Martyrius*, que va donar una vegada una mostra del seu alt poder. És costum en aquesta província de fer una marca sobre la massa del pa abans de coure amb el signe de la creu, de tal manera que el pa semblarà dividit en quatre parts. Succeí que els germans de *Maryirius* havien fet una massa destinada a ser cuita sota les cendres i se'n van oblidar de fer-li el senyal del símbol sagrat. El servidor de Déu estava allí present. Instruït pels seus germans de què no havien complert amb aqueta pietosa precaució abans de cobrir-la amb cendres i brases, ell es preguntà: Per què no l'heu marcada amb els signe de la creu? Pronunciant aquests mots, traçà amb el dit aquest signe diví sobre les brases. Al moment el pa va fer un gran soroll, semblant a una gran caldera que estellés sobre les flames. Un cop cuit, se'l retirà del foc, i es va veure que tenia el senyal de la creu, que no havia sigut traçada per la mà del home, sinó per la força de la fe (traducció).

basílica dedicada al culte cristià, espai que era conegut com a *sacrarium*. Els apòstols l'havien utilitzat durant les celebracions del Sant Sopar, segons la Primera Carta de sant Pau als Corintis:

> Calix benedictionis, cui benedicimus, nonne communicatio sanguinis Christi est?[20]

Aquest vas sagrat contactava directament amb el cos de Crist i juntament amb la patena i altres atuells complementaris formaven una unitat indissoluble. Pel seu ús adoptà la forma de copa per a beure amb diferents formats. Hi havia la forma tradicional de copa, la quadrada o *tetragonum*, ha perviscut fins als nostres dies. Els primers cristians utilitzaven calzes de fusta, vidre, peltre, argila, vori o metall. No era ben vist utilitzar vasos i ornaments sagrats que havien estat d'ús civil; Honorat d'Autun insistia que els apòstols havien utilitzat per a les cerimònies calzes de fusta:

> Apostoli cum successores in quotidianis vestibus et ligneis calicibus missas celebraverunt.[21]



Fig. 2. Detall, patena Riha, Bizanci, Constantinoble, 565-578,
argent, daurat i niell, inv. BZ.1924.5, Washington D. C., Dumbarton Oaks (foto autora)

---

[20] Co 10, 16. *Biblia Vulgata*, ed. Colunga-Turrado, Madrid: BAC, 1999. La copa de la benedicció que nosaltres beneïm, ¿no és comunió amb la sang de Crist? (traducció).

[21] O. Le Brun; J. de Bellon, *Superstitions anciennes et modernes: préjugés vulgaires qui ont induit les a Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde*, XII, París: Prudhome, 1810, p. 116. A més del testimoni de Honorat d'Autun, s'anoten d'altres que ratifiquen el mateix, com és el cas de R. de Rivo, Propos., 23, citat ibídem, p. 116.

La patena (**fig. 2**) exemplifica molt bé la comunió en les dues espècies així com els metalls nobles emprats per als vasos litúrgics.

Els calzes de vidre anomenats *calices*, *pocula* o *pateræ*, utilitzats per a les begudes, procedien del món romà i d'alguna manera estaven vinculats als màrtirs, com es desprèn de les Actes de sant Anastasi, escrites per un monjo fidel al sant, que així ho testimonien:

> Il lui semblait qu'il était sur une haute montagne et qu'un jeune home lui offrait un calice précieux plein de vin qui, lorsqu'il l'eut bu, le remplit d'une douceur ineffable.[22]

Més testimonis de l'ús del vidre són les patenes que s'esmenten en el *Liber pontificalis*, és eloqüent la cita que se'n fa en el pontificat del papa sant Zeferí (199-217):

> Et fecit constitutum de ecclesia, et patenas vitreas ante sacerdotes in ecclesia, et ministros supportantes, donec episcopus missas celebraret, ante se sacerdotes adstantes, sic missæ celebrarentur; excepto quod ius episcopi interest tantum, clerus sustineret omnibus præsentes; ex ea consecratione de manu episcopi iam coronam consecratam acciperet presbiter tradendam populo.[23]

Aquesta anotació fou objecte d'interès per a M. de Rossi,[24] el qual lligava les patenes de vidre al *fermentum*, és a dir, al transport a les esglésies titulars de parcel·les del pa consagrat pel Papa per afegir-los als elements propis del sacrifici que els clergues oferien. Duchesne, tanmateix, considerava que, de fet, es tractava més de la participació del clergat a la missa episcopal. La seva argumentació es basa en què les paraules *tradendam populo* per elles mateixes exclouen l'idea que el pa consagrat es portés a algun altre lloc o sobretot que

[22] Rohault de Fleury, op. cit. (1887), V, p. 49. A ell li semblava que estava damunt una muntanya elevada i que un jove li oferia un calze preciós ple de vi, ell, quan l'havia begut, va notar una dolçor inefable (traducció).

[23] *Liber pontificalis*, ed. L. Duchesne, I, París: E. de Boccard, 1981, reimpr. de l'edició de París: Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 1955, p. 139. A les notes explicatives Duchesne indica que el text és tan important com obscur puix que desconeixem el funcionament del desenvolupament de les cerimònies de la missa romana dels segles V i VI. [Zeferí] col·locà les patenes de vidre davant els clergues (és a dir, establí l'ús a tenir-les), a l'església (i les féu tenir per als) als seus ministres que les duen mentre el bisbe celebrava la missa, els clergues estaven dempeus davant ell (*sacerdos adstantes* / *sacerdotibus adstantibus*). És així com s'havia de celebrar la missa. El clergat, menys el dret del bisbe (de dispensar o d'ocupar altra part), havia d'assistir a tota la cerimònia (*omnibus praesentes*). La consagració quedava feta, el clergue rebia, de la mà del bisbe, la corona consagrada per a donar-la al poble (fidels) (traducció).

[24] M. de Rossi, *Bulletin d'archéologie chrétienne*, 1864, p. 89; 1866, p. 20.

s'utilitzés com a *fermentum*. En realitat el *fermentum* s'introduïa al calze en el *Pax Domini* i per aquesta raó no es donava a combregar. Per tant, Duchesne ho interpreta com la distribució que els clergues feien de la comunió als fidels sota la direcció del bisbe. En els *ordines Romani* dels segles VIII i IX el Papa era assistit a la missa per bisbes i clergues, i intervenien en el moment de la fracció del pa i també en l'administració del sagrament de l'Eucaristia. Només en les festes més assenyalades els cardenals prenien part en la consagració: Nativitat, Pasqua, Pentecosta i la festa de sant Pere.[25]

Sigui com sigui, l'essencial del ritu es manté; és significatiu per a Duchesne l'esment de les patenes de vidre puix que a finals del segle V ja no es mantenien en ús. És important anotar-ho puix que en l'apartat dedicat al papa Urbà I (220-230) s'hi aprecia el canvi del vidre per l'argent:

> Hic fecit ministeria sacrata omnia argentea et patenas argenteas XXV posuit.[26]

Sembla emfasitzar el fet que els *ministeria sacrata* siguin d'argent contraposant-los als antics de metall, molt més corrent. Les vint-i-cinc patenes d'argent esmentades possiblement es corresponen amb el temps litúrgic, nombre que depenia de les parròquies de Roma.

Pares de l'Església. Progressivament, la doctrina dels Pares de l'Església destacà en la defensa de l'ús de materials nobles per a llur fabricació, això és el que convenia a la seva gloriosa condició, segons al·legaven. El papa Urbà I († 230) a primers del segle III ordenà que tots els objectes dedicats al ministeri sagrat haurien de ser fabricats en argent.

Constantí. L'adopció del cristianisme per part de l'emperador Constatí va permetre que les esglésies s'assortissin amb mobiliaris molt més rics; el propi emperador ho potencià, això féu que els objectes de culte assoliren formes i materials nobles fora del comú fins llavors en les esglésies. Els vasos sagrats s'ornamentaven amb pedres precioses que sant Joan Crisòstom anomenava *gemmati*, a vegades, molt riques i magnificents. Constantí fou molt esplèndid amb

---

[25] J. Mabillon, *Ordo Romanus*, I, *Museum Italicum*, II, París: Martin, Boudot, 1689, p. 29, cap. VIII, núm. 48: «In diebus festis, id est, Paschæ, Pentecostes, sancti Petri, Nativitatis Domini, per has quatuor sollemnitates habent colligendas presbyteri cardinales; unusquisque tenens corporalem in manu sua; et venit archidiaconus et porrigit unicuique eorum oblatas tres. Et accedente pontifice ad altare, dextra lævaque circumdant altare, et simul cum illo canonem dicunt, tenentes oblatas in manibus, non super altare, ut vox pontificis valentius audiatur. Et simul consecrant corpus et sanguinem Domini; sed tantum pontifex facit super altare crucem dextra lævaque.»
[26] *Liber pontificalis*, op. cit. (1981), p. 143.

algunes basíliques, per exemple a la basílica constantiniana li oferí tresors en forma de mobiliari per al culte diví, tresor que estava composat per vasos litúrgics extraordinaris puix que en la seva fabricació s'empraven matèries sumptuoses a més de pedres precioses de considerable vàlua artística i econòmica; entre d'altres ítems en destaquem:

> Patenam argenteam, pensantem libras XX, ex dono Constantini. Donavit autem:
> Scyphos argenteos II, pensantes singulos libras II
> calicem aureum, pensantes libras. II
> calices ministeriales V, pensantes singulos libras binas
> amas argenteas II, pensantes singulos libras Denas;
> patenam argenteam auro clusam chrismalem, pensantes libras.

També a la basílica de Sant Pere:

> Calices aureos III cum gemmis prasinis et yacintis, singuli qui habent gemmas XLV,
> calices argenteos XX, pensantes singulos libras X;
> amas aureas II, pensantes singulos libras X;
> patenam auream cum turrem, ex auro purissimo cum columbam, ornatam gemmis prasinis et yachintis qui sunt numero margaritis CCXV, pensantes libras XXX;
> patenas argenteas V, pensantes singulos libras XV.

A la basílica del palau *Sessoriano* [Santa Creu], que fou construïda pel papa Silvestre I, aquest li ofrenà:

> Scyphum ex auro, pensante libras X
> Calices aureos ministeriales V, pensantes singulos libras singulas
> Scyphos argenteos III, pensantes singulos libras VIII
> Calices ministeriales argenteos X, pensantes singulos libras II
> Patenam auream, pensantem libras X
> Patenam argenteam auro clusam cum gemmis, pensantem libras L.

I encara la basílica on hi ha el cos soterrat del beat Llorenç rebé, entre d'altres donacions de l'emperador:

Patenam auream pensantem libras XX

Patenas argenteas II, pensantes libras XXX

Sciphum (sic) ex auro purissimo, pensantes libras XV

Sciphos (sic) argenteos Ii, pensantes singulos libras X

Calices argenteos ministeriales X, pensantes singulos libras II.[27]

El concili de Nicea de l'any 325 fou inaugurat per l'emperador Constantí, que va aparèixer com un missatger de Déu, amb la fastuositat que caracteritzava l'imperi, recobert per vestidures d'or i pedres precioses. El cànon 18 s'ocupà del diaca el qual sembla s'extralimitava en les seves funcions pertinents a l'administració de la Eucaristia als clergues, sobrepassant amb escreix les que li pertocaven o li eren adients al combregar abans del bisbe. El concili deixà clar que aquest costum estava fora de lloc i que la jerarquia establia de manera clara que l'autoritat del bisbe està sempre per damunt dels altres clergues. Aquest fet fa adonar-nos de la importància de l'Eucaristia i tot el desenvolupament que implicava el culte al seu entorn.

«Solemnibus adimpletis calicem diaconus offerre præsentibus cœpit, offerre» pel que fa a l'administració, «solemnibus adimpletis»[28] el servei ja s'ha acabat, essent ben clar que la funció es concreta en l'administració per a la comunió.

Segons es desprèn de la informació del inventaris del *Liber pontificalis*, el mandat de Constantí va definir un abans i un després pel que fa als tresors de les esglésies; els seus immediats successors també les proveïren i enriquiren. Hi ha molts testimonis del Pares de l'Església i autors cristians que ens n'informen, per exemple sant Jeroni (342-420) en l'epístola *Ad Macarium*, anotava que «beatioresne tibi videntur qui purpura fulgent, qui gemma bibunt, toga fulciuntur, palmataque pinguntur»,[29] s'ha d'assenyalar el *gemma bibunt*, és a dir, fa esment a un vas/calze fet de pedres precioses.

---

[27] *Liber pontificalis*, op. cit. (1981), *Silvester* (314-335), p. 172 i 176. Hi ha una enorme quantitat de calzes, alguns esplèndids per la riquesa que s'anota, d'altres ministerials, és a dir, les donacions que féu Constantí corroboren, no tant sols la immensa riquesa, també la seva magnanimitat vers Roma. L'equivalència de la lliura és de 335 g.

[28] Ch. J. Hefele, *A History of the Cristian Councils, from the original documents, to the close of the Council of Nicaea, A.D. 325*, trad. i ed. W. Clark, Edimburg: T. & T. Clark, 1871, p. 427.

[29] Citat per Appollinaris Sidonius: *Caii Solli Apollinaris Sidonii Arvernorum episcopi opera*, epístola XIII, llibre II, París: H. Perrier, 1609, p. 173; J. Dovghtei, *De calicibus eucharisticis veterum christianorum*, Bremen: Saurmanni, 1694, p. 177, «De calicibus: Hæc Hieronymus, seculi sui luxum depingens. Mundiales scriptores eiuscemodi vascula et calices pari modo nobis sistunt. Referunt quoque sacrificalia vasa gemmis distincta esse.»

Mentre que l'Església oriental continuà desenvolupant les cerimònies litúrgiques amb obres extraordinàriament luxoses, les obres de l'Església occidental eren manifestament més mesurades; a Occident, però, van arribar algunes de les magnífiques obres bizantines per intercanvi diplomàtic, botí de guerres (creuades) o com a present, entre d'altres. És significatiu per a l'estudi de les obres de metall preuat com alguna d'aquestes actuà com a model per a l'artista o taller que d'alguna manera hi tenia accés o coneixement.

El tresor de Beth Misona està format per uns magnífics vasos litúrgics datats al segle VI, són un bell exponent del fi treball d'orfebreria de Bizanci.[30] (**Fig. 3, 4, 5**)



Fig. 3. Patena o *diskos* (50.381), tresor de Beth Misona (Síria)
(foto autora)



Fig. 4. Calze (50.378), tresor de Beth Misona (Síria)
(foto autora)

[30] M. Mundell Mango, *Silver from Early Byzantium. The Kaper Koraon and Related Treasures*, ed. Gary Vikan, Baltimore: Trustees of the Walters Art Gallery, 1986, p. 228-231. Tresor de Beth Misona, Síria, segles VI-VII, calzes (3) i patena; a) calze amb les imatges de Crist i la Verge i sant Pere i sant Pau, segle VI, argent, repussat, cisellat i gravat, 16,8 cm, inv. 50.378. Inscripció: «+ el clergue KYRIAKOS, germà de DOMNOS (ha presentat aquest calze) a sant Sergi, davant Zenó el sacerdot»; b) calze 16,6-16,9 cm, inv. 50.379, segueix similars característiques que l'anterior, forma parella amb el c) calze 16,7-17,1 cm, inv. 50.380; patena, 32,4 cm, inv. 50.381, Baltimore, The Walters Art Gallery, inscripció: «Havent promès, DOMNOS, germà de ZAQUEU, ha ofert (aquesta patena) a sant Sergi de la vila de Beth Misona».



Fig. 5. Calzes (50.379-50.380), tresor de Beth Misona (Síria)
(foto autora)

Canons i *Ordines*. Al voltant de l'any 500, Dionís el Menor traduí del grec al llatí una col·lecció de canons, els coneguts com a «Cànons apostòlics», encapçalats per cinquanta cànons provinents, segons es deia, de la doctrina dels apòstols, coneguts pel recull que n'havia fet el seu deixeble Climent de Roma. S'acompanyava d'altres cànons, procedents d'altres concilis com el de Nicea, ja esmentat, del 325, del sínode d'Ancira o Ancyra (Ankara) del 314, del de Constantinoble del 381, i del de Calcedònia del 451. L'any 565 Joan, l'Escolàstic, patriarca de Constantinoble, publicà una col·lecció de vuitanta cinc canons que contenia els *Cànons Apostòlics*, coneguts per la publicació que en féu Voellus i Justellus (París, 1661), col·lecció de decrets que es referien a la disciplina i al govern de l'Església. El 73 és un interessant testimoni que alerta dels costums imperants en els anys primerencs de l'Església d'atresorar grans riqueses per part d'algunes esglésies; així, a la segona meitat del segle III, algunes lluïen tresors excessius integrats per nombrosos vasos d'or i argent.

> Σκεύος χρυσοΰν καί άργυρούν άγιασθέν ή όθόνην μηδείς έτι είς οίκείαν χρήσιν σφετεριζέσθω παράνομον γάρ. Εί δέ τις φωραθείη, έπιτιμάσθω άφορισμώ.
> Vasa argentea aureave, necnon linteamina Deo consecrata nemo deinceps in proprios usos vertat, nefas enim est.[31]

[31] Hefele, op. cit. (1871), p. 486-487.

Finalment és un sacrilegi que algú faci seus per als propis usos[32] els vasos d'argent o d'or i les vestimentes de lli consagrats a Déu.

El rei franc Dagobert (ca. 602-605/638-639) dictà la *Lex Bajuvariorum*, de la qual el títol primer es referia als robatoris de les esglésies:

III. *De furtis Ecclesiæ, quomodo componantur*.
1. Si quis res Ecclesiæ furaverit, et exinde probatus fuerit, de qualincunque reniungeldos solvat, id est, novem capita restituat. Et si negare voluerit, secundum qualitatem pecuniæ juret in altari de qua Ecclesia furaverit. (…)

Si algú hagués robat coses d'una església, i després això hagués estat demostrat, que aquest pagui per a qualsevol cosa una compensació de nou vegades, això és, que restitueixi nou [vegades] el total.[33] I si ho volgués negar, segons la qualitat dels béns, que ho juri en l'altar de l'església de la qual s'hagués robat (…) (traducció).

3. Si autem de ministerio Ecclesiæ aliquid furaverit, id est, calicem, aut patenam, vel pallam, aut qualemcunque rem de infra Ecclesia furaverit, et probatus fuerit, trimniungeldo solvat, hoc est, ter novem restituat. Et si negare voluerit, secundum qualitatem pecuniæ juret cum xij sacramentalibus in ipso altare.[34]

Si per altra banda algú hagués robat alguna cosa del parament d'una església, això és, un calze, una patena o un pal·li, o hagués robat qualsevol altra cosa de dins l'església, i això hagués estat demostrat, que pagui una compensació de *trimniungeldo*, això és, que ho restitueixi tres vegades nou. I si ho volgués negar, segons la qualitat dels béns, que ho juri amb dotze juraments en l'altar (traducció).

El *Liber pontificalis* dóna molts detalls de la magnificència de les obres que anota durant el pontificat de Sergi II (844-847) el biògraf llistava el tresor de l'església de Santa Maria d'Arrano:

[32] És a dir, se n'apropiï.
[33] En el sentit del total del valor de cada cosa robada.
[34] É. Baluze, *Capitularia regum Francorum*, I, París: F-A. Quillau, 1780, col. 96-97.

(…) in ecclesia sanctæ Dei genetricis Mariæ, quæ ponitur in Arrano, patenam et calicem ex argento purissimo deaurato, qui pensant simul lib. II, unc. I semis.
[I el de l'església dels beats Silvestre i Martí] calices de argento purissimo ac deauratos II; similiter et patenam de argento maiorem, auro perfusam, habentem in medio effigiem domini nostri Iesu Christi I.[35]

(…) en l'església de Santa Maria Mare de Déu, que es localitza a *Arrano*, una patena i un calze d'argent puríssim daurat, els quals pesen conjuntament dues lliures i mitja unça.
[I el de l'església dels beats Silvestre i Martí] dos calzes d'argent puríssim i daurats; semblantment, una patena major d'argent, banyada d'or, que té al mig l'efígie de Nostre Senyor Jesucrist (traducció).

Aquesta darrera anotació és interessant per la descripció segons la qual sabem que la patena presenta la imatge de Crist, igual que la patena d'argent que s'esmenta a la crònica napolitana del diaca Joan.[36]

Imperi carolingi i continuadors. Més tard l'imperi carolingi amb les seves elits al capdavant havia proveït les seves esglésies amb peces magnífiques, de bon materials, i fetes per grans aurífers, però les invasions van desfer molts dels seus tresors, un dels més significatius fou el del monestir de Fontenelle; segons el testimoni de la *Gesta abbatum*, estava integrat per:

Calices argenteos tres deauratos anaglyfico opere patratos calicem aureum mirifice factum duas hinc inde habentem ansulas gemmis preciosissimis decoratum, qui pensat libram, alterum argenteum, anaglyfico opere factum operis mirandi cum patena sua argentea; offertorium argenteum eiusdem calicis habens effigiem mirifici operis; alia offertoria argentea cum patenis argenteis earumdem.

S'esmenten calzes d'or:

[35] *Liber pontificalis*, op. cit. (1981), II, XXVII, XXXIV, p. 93-94. Duchesne no identifica l'església de Santa Maria.
[36] L. A. Muratori, *Rerum italicarum scriptores*, II, 1723, Milà: Ex typographia societatis Palatinae in regia curia, p. 316. Joan el diaca (Johannes Episcopus) esmenta aquesta patena com a don d'Anastasi a l'església de Stephaniæ (850).

«qui cum in ira furoris Domini ecclesiæ huic in abbatem constitutus fuisset [...] in quibus curias tres [...], et calicem aureum ac alias possessiones pro centum nonaginta marcis et centum libris denariorum invadiavit, vel etiam infoedavit. Speciale etiam debitum et sine pignore 70 libras ecclesiæ reliquit.»

Això és:…el qual, com en l'ira del furor del Senyor hagués estat designat abat per a aquella església [...] en les quals tres corts [...] va empenyorar un calze d'or i altres possessions per cent noranta marcs i cent lliures en diners, i també els va infeudar. Així mateix va llegar a l'església un deute particular i setanta lliures sense cap penyora (*Gesta abbatum,* p. 162).

«Hic denique Benignus dimisit in ecclesia beati Petri calicem aureum qui pensavit libras quinque, et patenam eius pensantem libram unam». És a dir que, Aleshores finalment Benigne va llegar a l'església de Sant Pere un calze d'or que pesava cinc lliures, i la seva patena, que pesava una lliura (*Gesta abbatum,* p. 279).

Hic dimisit in hoc cœnobio Fontinellensi calicem aureum et patenam **auream** pensantes libras quatuor uncias duas, turriculam auream 67 pensantem libras sex, capsam auro et gemmis decoratam continentem pignora diversorum sanctorum.

Aleshores va llegar a aquest cenobi de Fontenelle un calze d'or i una patena d'or que pesaven quatre lliures i dues unces, una torrella[37] d'or que pesava sis lliures, i una capsa d'or decorada amb gemmes que contenia relíquies de diversos sants. (*Gesta abbatum,* p. 281).

La grandesa del tresor es reflecteix en els següents paràgrafs:

Hic etiam ditionibus ecclesiæ dimisit capsam evangeliorum paratam, quam ipse fabricare iusserat cum auro, argento, ac gemmis, id est calicem argenteum deauratum unum, urceos Alexandrinos cum aquamanilibus duos, cornu fabricatum unum, pulvillos sericos sub evangelium ponendos tres, pallas corporalium96 quinque, thuribula ar gentea duo, hanapas97 argenteos deauratos duos,

[37] Una píxide o copó en forma de torre petita: vegeu Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, 1993, «turris», p. 1049.

dalmaticam unam, casulas sericas quinque, tabulas fabricatas ante altaria octo, pallia tria, antiphonarium Turonense unum, libellum de miraculis beati Andreae apostoli unum.

Aleshores també va llegar a les autoritats de l'església una capsa decorada[38] dels evangelis, la qual ell mateix havia manat fabricar amb or, argent i gemmes; un calze d'argent daurat; dues gerres alexandrines amb aiguamans, una d'elles fabricada amb corn; tres *pulvillos*[39] de seda per posar sota l'evangeli; cinc pal·lis de corporals, dos encensers d'argent, dos anaps d'argent daurats, una dalmàtica, cinc casulles de seda, vuit taules fabricades per anar davant els altars, tres pal·lis, un antifoner de Tours, i un libel dels miracles de sant Andreu (*Gesta abbatum,* p. 290).

In hoc igitur Fontinellensi coenobio haec munera contulit: portionem magnam i5 ligni salutiferae crucis dominicae inclusam auro, quod rotundo scemate formatum erat, eiusque in medio crystallum positum, ita ut figura ligni sanctæ Crucis intuentibus intus appareret. Quod postea præpedientibus peccatis sive alio quolibet casu de frontispicio lecti protectoris nostri beati Wandregisili fures sustulerunt, perforata maceria basilicæ sancti Petri; quod factum est pridie Nonas Decembris dominica, expletis post obitum eiusdem gloriosi patris mensibus tribus et diebus sexdecim (*Gesta abbatum,* p. 295).

En aquest cenobi de Fontenelle, doncs, va fer donació d'aquests presents: un fragment gran de la fusta de la creu salvadora del Senyor revestida d'or, que era de forma rodona, i que era col·locat en un cristall al mig,[40] de tal manera que per a aquells que la miraven la forma de la fusta semblava dins de la Santa Creu. La qual [creu] més tard, pels pecats que ens encadenen o per qualsevol altra raó, els lladres van pispar del frontispici del llit del nostre protector, el beat Guandregisil, després de perforar el mur de la basílica de Sant Pere. Això va passar el dia abans de les nones de desembre, diumenge, acomplerts tres mesos i setze dies després de la mort del mateix gloriós pare.

[38] Potser unes cobertes d'evangeliari.
[39] *Sic*, potser per «pulvinos», coixins?
[40] Al mig de la veracreu.

Calicem aureum mirifice factum duas hinc inde habentem ansulas gemmis preciosissimis decoratum, qui pensat libram, alterum argenteum anaglyfico opere factum operis mirandi cum patena sua argentea; offertorium argenteum eiusdem calicis habens effigiem mirifici operis; alia offertoria argentea cum patenis argenteis earumdem; coronam maiorem argenteam cum lampada sua argentea optimam unam; item lampadam argenteam unam, thuribulum argenteum optimum unum, candelabra argentea tria habentia solidos nonaginta, id est unumquodque triginta; sigilla aurea mirifica cum pretiosis lapidibus numero duo, urceum argenteum cum aquamanili optimum unum, cuppas vitreas auro ornatas duas, eburneam unam mirifice factam, pixidas eburneas duas, hanapum vitreum optimum unum (*Gesta abbatum,* p. 295).[41]

Un calze d'or fet de manera admirable, que té d'una i altra banda sengles nansetes, decorat amb preciosíssimes gemmes, que pesa una lliura; un altre d'argent fet d'obra cisellada d'execució meravellosa, amb una patena d'argent; un ofertori d'argent del mateix calze que té una imatge d'obra admirable; uns altres ofertoris d'argent amb les seves patenes d'argent; una corona major d'argent òptima amb la seva làmpada d'argent; ítem, una làmpada d'argent, un encenser d'argent òptim, tres canelobres d'argent que tenen noranta sous [de pes] (cadascun d'ells, trenta); dos segells d'argent magnífics amb pedres precioses; una gerra d'argent òptima amb un aiguamans; dues copes de vidre adornades d'or; una d'ivori feta meravellosament; dues píxides d'ivori; un anap de vidre òptim.

L'imperi carolingi primer i els seus continuadors més tard enaltiren els tresors eclesiàstics; la valoració de la cultura clàssica féu que el reaprofitament de part del seu llegat no fos cap problema per a la transformació d'obres romanes en espectaculars obres carolíngies i germàniques. Una d'aquestes impressionants transformacions és la del calze que l'abat Suger[42] (1081-1151) va comprar per a Sant Denis. La copa de sardònix reaprofitada per a ser muntada com a calze (1137-1140) és del segle primer o segon abans de Crist (**fig. 6**).

[41] *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum* II: *Gesta abbatum Fontanellensium*, Hannover: Pertz, A., 1829, A.823-833, p. 62, 279, 281, 290, 295. Tresor que fou donat per l'abat Anségise († 816) al monestir de Fontenelle.

[42] Ph. Verdier, *Western Decorative Arts, Part I*, Washington D. C.: National Gallery of Art; Cambridge University Press, 1993, p. 4-12. Calze de l'abat Suger de Sant Denis, copa alexandrina, segle II aC o I aC,

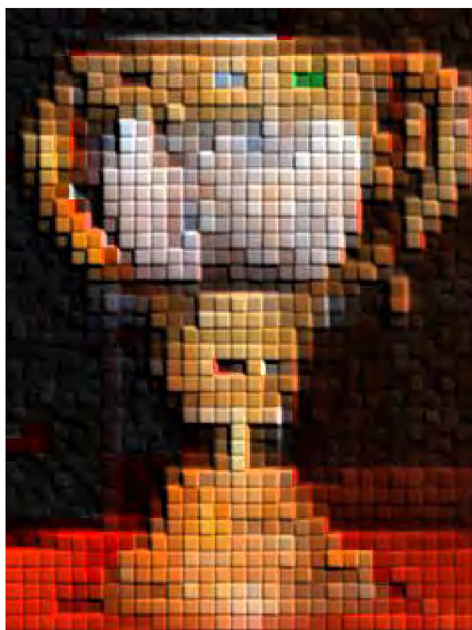


Fig. 6. Calze de l'abat Suger,
Washington D.C., National Gallery of Art (foto autora)

Material preuat. En època romana aquests vasos o *calicem* tenien format luxós, laborats amb materials preuats i pedres precioses encastades, seguint a Suetoni:

> Convivæ, qui pridie scyphum aureum subripuisse existimabatur, revocato in diem posterum calicem fictilem apposuit.[43]

El luxe hi era present en les libacions que es feien els sacerdots en els ritus romans:

> Hunc esse vestris orgiis
> Moremque et artem proditum est,
> Hanc disciplinam fœderis,
> libent ut auro antistites.
> Argenteis scyphis ferunt
> fumare sacrum sanguinem,
> auroque nocturnis sacris
> adstare fixos cereos.[44]

---

muntatge entre 1137-1140, copa de sardònix muntada amb argent daurat, filigranes i pedres, perles, aplics de cristall, cristall blanc opac, 18,4 × 12,4 cm (Ø), 1942.9.277 (C-1), Wildener Collection, Washington D. C., National Gallery of Art.

[43] C. Suetoni, *Vida de los doce Césares*, *Claudio*, 32, V, ed. M. Bassols, Madrid: CSIC, 1996, p. 52. Un convidat de qui se sospitava que el dia abans havia furtat una copa (*calicem*) d'or, (l'amfitrió) tornà a convidar-lo al dia següent, però féu que li col·loquessin davant un vas (*calicem*) de fang (traducció).

La fastuositat en la fabricació i recreació de bona part dels objectes que componien els més importants tresors eclesiàstics es coneix per documentació i escrits d'època. L'Església de Cirta en temps de l'emperador Dioclecià (244-313) era manifestament rica segons *l'Acta de registre* que es féu el 19 de maig del 303:

> Calices duo aurei; item calices sex argentei; cucumellum argenteum, lucernæ argenteæ septem; cereo falta candelæ breves aeneæ cum lucernis suis septem; item lucernæ aeneæ undecim cum catenis suis.[45]

Massa riquesa, això va promoure un moviment contrari dins la pròpia Església, tendent a l'ús de metalls de menys cost substitutius de l'or i l'argent i a voltes aplicacions de pedres precioses i altres matèries considerades excessives.

Material no preuat. L'obligació persistent de l'ús de materials preuats, de cost molt elevat, no era adient amb la pobresa d'un gran nombre d'esglésies dels primers segles del cristianisme, la qual cosa propicià l'ús continuat de materials més assequibles. Hom debatia, amb argumentacions pro i contra, la utilització de materials no tan nobles. El cert és que el consum de calzes de fusta o vidre era habitual. Al capítol VII de *De pudicitia* Tertul·lià (ca. 160-ca. 220)[46] anotava que:

> Procedant ipsæ picturæ calicum vestrorum, si vel in illis perlucebit interpretatio pecudis illius.[47]

Aquesta anotació es refereix a la representació pictòrica —d'origen cristià— del Bon Pastor, és a dir, la representació al·legòrica de Crist pintada (suposadament) en un calze de vidre que

---

[44] A. Prudenci, *Llibre de les Corones*, I, trad. N. Rebull, Barcelona: F. Bernat Metge, 1984, v. 68-72, p. 49. «Es conta que, en els vostres misteris, hi ha el costum i el / procediment, i aquest és el mètode de la vostra assemblea, / que els sacerdots facin les libacions en copes d'or. / És en vasos d'argent, segons que diuen, que fumeja la / sang consagrada, i que és en or que, durant els sacrificis nocturns, es drecen els ciris que hi fixen.» (traducció de N. Rebull).

[45] *Acta de Munatius Felix (gesta apud Zenophilum) a l'apèndix d'Optat de Milev*, bisbe d'aquesta ciutat nordafricana que morí el 384. Dioclecià (ca. 240-ca. 310 dC) aleshores cònsol i Maximià (210-310 dC) conservador de la colònia de Cirta. Dos calzes d'or, sis calzes d'argent, una (petita) casserola d'argent, set làmpades d'argent, dues torxes de cera, set canelobres curts amb les seves làmpades, a més onze làmpades de bronze amb les cadenes de suspensió (traducció).

[46] Tertul·lià, *La pudicia (De pudicitia)*, Madrid: Ciudad Nueva, 2011. Tertul·lià fou una figura eminent de l'Església cristiana de Cartago de la segona meitat del segle II i primera del segle III, a més d'un gran teòleg.

[47] Ibídem, VII, 2. Compareixien les pintures mateixes dels vostres calzes, tal vegada es transparentarà en elles la interpretació d'aquella ovella (traducció).

fa esment a la imatge d'un pastor carregat amb una ovella perduda. Per la seva part, sant Joan Crisòstom (aprox. 344-407 dC), contrari als excessos, també s'hi pronuncià, ho féu amb aquestes paraules:

> La taula no és d'argent, ni d'or el calze en el qual Crist donà a beure la seva sang als deixebles, i malgrat això, tot era preciós i veritablement adient per a inspirar el recolliment necessari.[48]

Aquest és un text colpidor per la franquesa amb què s'expressà sant Joan Crisòstom i alhora un testimoni molt proper. Es tracta d'una crida a la cordura:

> Neque fatis nobis esse existimemus ad salutem, si viduis & pupillis expilatis aureum calicem & gemmatum mensæ offeramus. Si vis enim honorare sacrificium, offer animam, propter quam & immolatus est: hanc fac auream: si vero plumbo maneat & testa deterior; vas autem aureum, Quid utilitatis?...
> Quænam utilitas est cum ipsi mensa sit aureis calicibus plena, ipse vero fame dispereat? Ipsum satura prius esurientem, & tunc ex abundantia ipsius quoque mensam orna. Aureum facis calicem, nec frigidæ aquæ calicem porrigis.[49]

El clergat més conscienciat i compromès amb les necessitats dels més humils, decidí vendre's els vasos d'or i argent dels quals gaudien, tanmateix se'n serviren de vidre. Un exemple, el bisbe tolosà sant Exuper († ca. 410 dC), que seguí el consell de sant Jeroni «ningú és més ric que aquell que porta la sang de Crist dins un vas de vidre i el seu cos dins una cistella d'os», i en el mateix sentit sant Cesari d'Arlés, que justificava el mateix acte dient «no és cert que la sang de Crist no està dins un calze de vidre?», segons es llegeix a la biografia de Ciprià.[50] Hi

[48] Joan Crisòstom, *The Homilies of St. John Chrysostom, on the Gospel of St. Mattew* a *Nicene and Post-Nicene Fathers of Christian Church*, ed. Ph. Schaff, sèrie I, vol. 10, Edinburgh: T&T Clark, 1888. Sant Joan Crisòstom «boca d'or» (ca. 344-407), fou bisbe, pare i doctor de l'Església oriental, es va definir com a contrari a l'excés en la Homilia 50 sobre l'Evangeli de Mt 14, 23-24.

[49] Joan Crisòstom, *Joannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani Operum, Ad Populum Antiochenum, Homilia LX*, V, París, 1687, p. 158. Què és el que fem per la nostra salut si després d'haver espoliat a les vídues i els orfes, entreguem a l'altar un calze d'or ornat amb pedres precioses? No es tracta només de l'ofrena d'aquests vasos d'or, sinó el que dites riqueses siguin el fruit de treballs justos. Quina utilitat té carregar l'ara amb calzes d'or, quan nosaltres els fem morir de fam? Primerament comença per satisfer la seva gana i després d'haver-los deixat satisfets, orna l'altar. Tu els fas un calze d'or i no els ofereixes ni un calze d'aigua fresca (traducció).

[50] J. Corblet, *Histoire dogmatique, liturgique, et archéologique du sacrement de l'Eucharistie*, II, París: Société Générale de Librairie Catholique, 1886, p. 247.

ha força exemples d'aquesta tradició dins l'Església per tal d'acceptar el seu ús i a més justificar-lo.

Aquest moviment contrari a l'excés retòric el manifestaria l'Església britànica durant la celebració del concili calchutense (de Chelsea) de l'any 787, essent papa Adrià I. Es va reglamentar l'ús de calzes fabricats en materials menys rics, però es prohibí l'ús de vori i d'os, es mostrà desfavorable a la utilització de l'estany, devia ser molt comú puix que molts concilis posteriors tornaven a reprendre la mateixa qüestió: el concili de Londres de l'any 1175 i les Constitucions de Richard del mateix any; per altra banda hi va haver altres concilis i sínodes que l'acceptaren, per exemple el concili de Rouen de l'any 1189 o el sínode de Nîmes de 1284.

> Vetuimus etiam ne de cornu bovis calix aut patena fieret ad sacrificandum quod de sanguines sunt.[51]

1.2.2. Calze per la forma

1.2.2.1. Amb nanses

Ens hem de remuntar als temps del món grec[52] per trobar vasos/calzes amb nanses com els antecedents més antics dels quals deriva el calze cristià, bé que seguint una llarga evolució; hi ha una gran varietat que coincideixen en unes mateixes característiques, la copa arrodonida, peu petit i nanses laterals; el *naukratites*, *therikleios*,[53] *cantharos*, copa amb dues nanses, i el *scyphus*, entre d'altres, com a contenidors.

Pel que fa al *scyphus* sant Paulí de Nola esmentava l'ús continuat d'un d'argent tan necessari com el calze: «Continuum scyphus est argenteus aptus in usum».[54] Alguns liturgistes com

---

[51] Mansi, XII, *Concilium Calchuthense*, cap. X, col. 942. Sembla que aquesta prohibició estava relacionada amb la relació de la sang amb els sacrificis que comportaven també sang, cosa que no havia de «perjudicar» el sacrifici que es desenvolupava a l'altar. T. Bartholini, *De medicina Danorum domestica. Dissertationes*. VII, Hafniae, 1666. El metge danès mencionava un calze de corn de la seva propietat en el qual, digué, s'hi havia celebrat missa. De fet l'os era molt utilitzat per l'església del nord d'Europa i inapreciable a les nostres contrades.

[52] T. Panofka, *Recherches sur les véritables noms des vases grecs et sur leurs différents usages, d'après les auteurs et les monuments*, París, 1829. Aquest expert en art i arqueologia grega va estudiar en profunditat els vasos grecs.

[53] Deutsches Archäologisches Institut, *Annali dell'Instituto di correspondenza archeologica*, III, Roma: Tipografia di Belle Arti, 1831, p. 268, fig. XXVII.

[54] X. Barbier de Montault, «Inventaires de la basilique royale de Monza», *Bulletin Monumental*, 1881, p. 186-155, 159. Segons Barbier de Montault, el calze cobert era un *scyphus*, «mais je ne sache pas que la patène ait jamais eu de couvercle».

Garucci opinaven que antigament totes les copes (utilitzades com a vas litúrgic) havien estat cobertes, però altres autors no ho tenien tant clar. Aquest vas que tantes vegades s'esmenta en els documents als quals hem tingut accés, i del qual parlarem al tractar dels vasos litúrgics catalans, desenvolupava una funció important i no sempre s'ha estat d'acord en quin era el seu funcionament. Du Cange[55] defineix: «Scyphus inter vasa sacra vulgo recensentur, in quem vinum, quod ad Missa sacrificium offerebatur, ex majori calice refundebatur»; per a Barbier de Montault es tractava d'un «scyphus minor». Segons l'Ordo Romà més antic, el seu ús era, per una part, el de conservar el sobrant de l'oblata de vi després de rebre'l els fidels:

> Subdiaconus vero cum calice vacuo sequitur archidiaconum, et pontifice oblationes populorum suscipiente, archidiaconus post eum suscipit amulas et refundit in calicem majorem, tenente cum subdiacono regionario, quem sequitur cum scypho (…) in quo calix impletus refunditur. Oblationes a pontifice suscipit subdiaconus regionarius et porrigit subdiacono sequenti (…) subdiaconus sequens ponit in sindonem, quam tenent duo acoliti: reliquias oblationes post pontificem suscipit episcopus hebdomadarius, et ipse manu sua mittet eas in sindonem, qui eum sequitur, post quem diaconus, qui sequitur post archidiaconem, suscipit amulas et manu sua refundit in sciphum.[56]

> (...) el sotsdiaca, amb el calze buit, segueix l'ardiaca, i acollint el pontífex les oblacions dels fidels, l'ardiaca després d'ell rep les *amulas*[57] i les vessa dins el calze major, mentre un sotsdiaca regionari el sosté, al qual [un acòlit] segueix amb un vas (…) en el qual es vessa l'altre calze quan és curull. El sotsdiaca regionari rep del pontífex les oblacions i les lliura al sotsdiaca segon (…) El sotsdiaca segon les posa sobre un corporal que dos acòlits sostenen; després del pontífex, les restants oblacions les rep el bisbe hebdomadari i ell mateix, amb la seva mà, les col·loca sobre el corporal, amb el qual és seguit [per acòlits]; després d'aquest

[55] Ch. du F. du Cange, *Glossarium ad Scriptores mediæ et infimæ latinitatis*, VI, Venècia: Sebastianum Coleti, 1740, col. 280.
[56] M. Gerbertus, *Monumenta veteris liturgiæ alemannicæ*, *Ordo processionis*, III, Typis Monasterii San Blasianis in Silva Nigra, 1779, p. 147-148.
[57] Segons Niermeyer, «amula», vas que conté la capacitat d'una *ama*. J. F., Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden: E. J. Brill, 1993, p. 39 i 42. Probablement, una referència a les canadelles. J. Gudiol, *Nocions d'arqueologia sagrada catalana,* Vic: Imprempta Balmesiana, 1931-1933, p. 275. L'edició castellana de l'ordo (*Ordo romanus primus. Roma, siglo VIII*, Centre de Pastoral Litúrgica, Barcelona 2011, p. 35 i 37) tradueix *amula* per «vasijas de agua» o «jarrita de agua».

[bisbe], el diaca segon després de l'ardiaca, rep les *amulas* i amb la seva mà les vessa en un vas.

Per l'altra, perquè els fidels en begueren mitjançant el bufador:

> Deinde venit archidiaconus cum calice at cornu altaris, et annuntiat stationem et refuso parum, de calice in scipho inter manus acoliti, accedunt primum episcopi ad sedem ut communicent de manu pontificis secundum ordinem (…) deinde archidiaconus accepto de mani illius calice refundit in sciphum quem supra et tradit calicem subdiacono regionario qui tradit ei ampullarem cum quo confirmat populum (…) post quem archidiaconus confirmat post archidiaconem episcopi communicant post eos diaconi confirmant, deinde transeunt in sinistram et faciunt similiter. Presbyteri autem annuente primicerio iussu pontificis communicant populum.[58]

> Tot seguit ve l'ardiaca amb el calze a l'extrem de l'altar i anuncia l'estació i, havent vessat una mica [del líquid] del calze en el vas que un acòlit té entre les mans, accedeixen primer a la seu els bisbes perquè combreguin de la mà del pontífex segons l'ordre (...) llavors l'ardiaca, una vegada rebut el calze de la seva mà, el vessa en el vas esmentat a sobre i dóna el calze al sotsdiaca regionari, el qual li dóna un *pugillarem* amb el qual confirma el poble (…) després del qual l'ardiaca confirma. Després de l'ardiaca, els bisbes combreguen; després d'ells, els diaques confirmen; llavors passen a la part esquerra i fan semblantment. Finalment els preveres, per indicació del primicer i per ordre del pontífex, donen la comunió al poble.

Duchesne[59] diu que aquest vas era el contenidor del vi de la consagració i que les basíliques en tenien diferents exemplars, el més important dels quals en material noble: or o argent.

El primer inventari que dreça el *Liber pontificalis* pertany al papat de Silvestre (314-335), no és casual que l'any 313 Constantí I i Licini promulgaren l'edicte de Milà que atorgà la llibertat de culte i prescriví el final de les persecucions als cristians; el propi emperador va fer

[58] *Monumenta veteris*, op. cit. (1779), p. 149.
[59] *Liber pontificalis*, op. cit. (1981), p. CXLIV.

una primera donació de vasos litúrgics d'excel·lent condició. Els ítems que s'hi anoten ens informen dels més importants per a la celebració litúrgica: patena d'argent, *scyphos* d'argent, calze d'or, calze ministerial, gobelet d'argent, patena i crismera o crismal. La importància del *scyphos* està doncs justificada des d'un primer moment en què hi ha documentació escrita. A l'inventari que (suposadament) Constantí donà a l'església de Laterà s'esmenten:

> Patenam argenteam, pensantem libras XX, ex dono Augusti Constantini. Donavit autem:
> Scyphos argenteos II, pens. sing. libras denas
> Calicem aureum, pens. lib. II
> Calices ministeriales V, pensantes singulos libras binas
> Amas [gobelet] argenteas II, pens. sing. lib. denas
> Patenam argenteam auroclusam chrismalem, pens. lib. V
> Fara coronata (corona de llum)
> Fara aerea llums de bronze
> Canthara cerostata[60] (canelobres de bronze)

A més dels altres inventaris de les esglésies romanes, els tresors són en conjunt extraordinaris, com corresponia a l'església «oficial» de l'emperador romà. La composició de les nostres esglésies serà un reflex de les necessitats que generarà el culte, però només com a tresor funcional. Ja ho explicarem en referir-nos a l'Església catalana.

La preparació dels líquids es feia separadament, en un recipient gran en el qual s'hi barrejaven aigua i vi, el líquid que en resultava se servia amb un *cyathus* (cullera), és interessant puix que aquest ús el recuperà la litúrgia primitiva.

En una representació mural d'una catacumba del segle IV hem trobat la forma d'un calze que ens servirà com a exemple i antecedent d'algun calze català molt posterior, fet que confirma la persistència de formes del vasos litúrgics i sobretot que els models de la antiguitat romana són els models que s'empraran per als calzes cristians.

[60] *Liber pontificalis*, op. cit. (1981), p. 170.

Hi ha un testimoni que esmenta el somni que tingué sant Jaume, estava vorejat d'un magnífic jardí i va veure sant Ciprià al costat d'una font amb un calze «Phialam quæ super marginem fontis jacebat arripuit».[61]

Mostrem dues imatges que aporten calzes amb nanses, un està representat en una placa d'ivori[62] de ca. 875 que recull l'arquebisbe Beduí de Luxemburg en l'aclamació del Sanctus (**fig. 7**):

Sanctus, Sanctus, Sanctus,
Dominus Deus Sabaoth
Pleni sunt cœli et terra gloria tua.
Hosanna in excelsis

L'altre se situa en l'*antipendium* o *Pala d'oro*[63] de l'altar major de la catedral d'Aquisgrà, que sobremuntava l'altar en època de Carlemany (**fig. 8**). Collon-Gevaert (1962) va observar que la pala mostrava una clara influència occidental (clàssica-romana) i no bizantina, ambdues manifestacions són pròpies del Renaixement otonià del segle XI. Consta de tres registres amb quatre panels, cadascun dels quals mostra escenes cristològiques, les dues centrals amb la Verge i sant Miquel emmarcant la Majestat de Crist dins una mandorla; la imatge que aportem és la del Sant Sopar i el calze de Crist és amb nanses.

[61] Garrucci, op. cit. (1872-1881), I, p. 222. Va apoderar-se de la fiola, que era sobre la vora de la font (traducció).
[62] A. Legner, *Ornamenta Ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik* [catàleg d'exposició], I, Colònia: Schnütgen Museum, 1985, p. n. C2, p. 389, 415.
[63] J. Lejeune, *Art roman dans la vallée de la Meuse aux XIè et XIIè siècles*, Brussel·les: L'Arcade, 1962, p. 134, núm. 1; J. Bousquet, «Des Antependiums aux retables. Le problème du décor des autels et de son emplacement», *Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* (juliol del 1982), p. 206. *Pala d'oro*, ca. 1020, or, repussat, 124 × 84 cm, Aix-la-Chapelle, cor de la catedral, antipendium del gran altar.

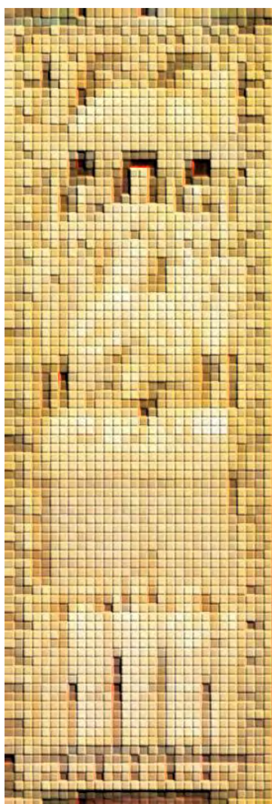


Fig. 7. Placa d'ivori amb la representació de la Missa. Sant Amand (?), ca. 875

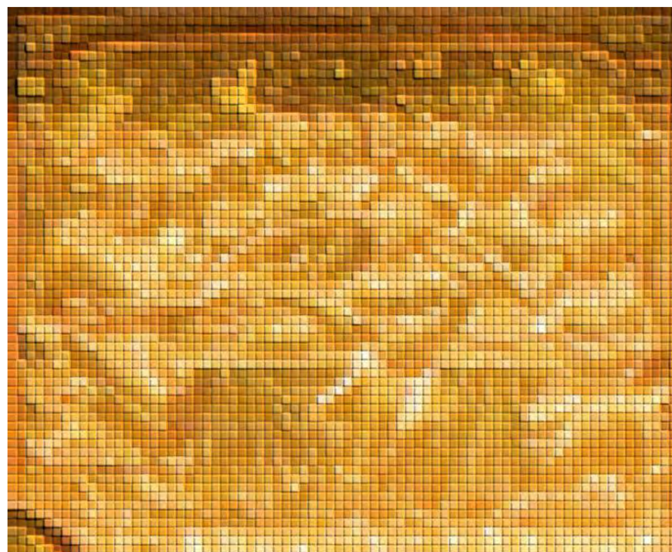


Fig. 8. *Pala d'oro*, ca. 1020, Aquisgrà, cor de la catedral (foto autora)

1.2.2.2. Ministerial o *maior*

El calze dit «ministerial» *calices ministeriales* o *maior* (*scyphus*) servia per a dispensar el vi (símbol de la sang de Crist) als fidels. Antigament i fins finals del segle XII o primers del XIII, quan es va suprimir aquesta tradició, el calze *maior* es caracteritzava per la seva grandària i, normalment, tenia dues nanses, una per costat, per a que el celebrant el pogués transportar amb més facilitat. Alguns documents esmenten el pes no inferior a cinquanta-dues lliures.[64] La raó era que abans de la consagració es vessava el sobrant del vi que s'havia utilitzat anteriorment en les ofrenes, romanent quasi bé sempre molt ple i pesat. Aquesta és la justificació de les dues nanses, les quals permetien realitzar el desplaçament de l'objecte sense vessar-ne el líquid, que d'això es tractava.[65] A les grans solemnitats se'ls col·loca damunt l'altar «calices aurei super altare ponantur ar ornatum», en aquest cas eren d'ornament. Per a la comunió del vi s'establí l'ús d'una canya allargada (bufador) que facilitava l'absorció (del vi) tant pels clergues com pels fidels, coneguda com *fistula*, *tuellus*, *arundo*, *calamus*, *siphon*,

---

[64] Barraud, «Notice sur les calices et les patènes», *Bulletin Monumental*, VIII (1842), p. 2. Barraud cita alguns exemples de calzes de gran capacitat. Carlemany n'ofrenà un de 58 lliures.

[65] C. de Vert, «Remarques sur les Rubriques», a *Explication simple, littérale et historique des cérémonies de l'Église*, París: Florentin Delaulne, 1713, p. 270.

canna, entre altres denominacions. Alguns exemples de calzes primerencs que s'han conservat es troben representats a mosaics i sarcòfags principalment. La il·lustració del Banquet de Dido[66] mostra el doble ús del *scyphus*, com a recipient per al vi i per a l'aigua (rentar les mans) (**fig. 9**).

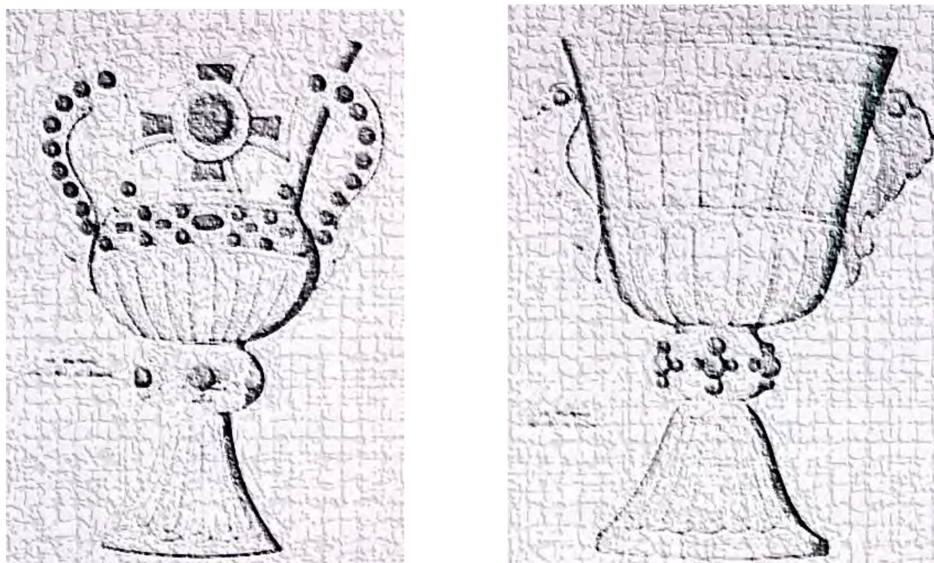


Fig. 9. Calze ministerial (1 i 2) donats per Teodolinda a la basílica de Monza



Fig. 10. *Vergilius Romanus*, segle V,
Biblioteca Apostolica Romana. (Lat. 3867, f. 100v)

[66] Dido i Enees, *Vergilius Romanus*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Vat. lat. 3867, f. 100v.

A més d'aquests, hi havia altres formes diferents, amb un ús específic per a celebracions concretes, bateigs o ofrenes (**fig. 10**).

Presentem una imatge d'un *scyphus*[67] (**fig. 11**) de mitjan segle VI per a il·lustrar la forma d'aquest vas litúrgic del qual la funció ha posat en desacord alguns liturgistes.



Fig. 11. *Scyphus*, inv. 57.645, Baltimore,
The Walters Art Gallery,
(foto autora)

1.2.2.3. Ordinari o *minor*

Segons la seva funció els calzes adoptaren diferents formes: el calze ordinari o *minor* usat pels bisbes i clergues, per a oferir la Sagrada Forma durant la celebració del Sant Ofici.

1.2.2.4. Ornamental o *pendentil*

Un cas particular el constituïen els calzes coneguts com d'ornament o *pendentiles*, que es penjaven prop l'altar a la nau principal de l'església durant la celebració de les festes solemnes.[68]

---

[67] Mundell, op. cit. (1986), núm. 14, p. 104-107. *Scyphus*, mitjan segle VI (?), argent, repussat, niellat, prové del tresor d'Hama, inv. 57.645, Baltimore, The Walters Art Gallery.

[68] Barraud, op. cit. (1842), p. 2. Barraud indica que en temps del papa Lleó IV «[hi havia] dix grands calices suspendus en cercle et de quarante autres placés entre les colonnes de l'autel pesant ensemble 267 livres.» Deu calzes grans penjats en cercle i altres quaranta col·locats entre les columnes de l'altar, pesant el conjunt 267 lliures (traducció).

1.2.3. Calze per la matèria

1.2.3.1. Ònix i vori

Es conserven exemplars d'ònix[69] d'una gran elegància amb reaprofitaments d'època clàssica bizantina, ja hem vist el de l'abat Suger. L'emperador Enric II donà a l'església de sant Víctor de Verdú un calze d'ònix treballat amb or:

> (...) [1038] Attamen singulari pacis sollicitudine suscepit episcopatum tempore Heinrici regis, augusti Conradi filii, onus reputans non honorem, laborem non quietem, erga sibi commissos singulare studium non remissionem vel ocium. Quod episcopi erat strenue gerebat, parietes eclesiae decorans, interiores vita merito moribus, exteriores ornamentis decentibus. (...) Hic autem æclesiæ sanctæ Mariæ, cui præerat, cum magno studio contulit cruces duas de auro et lapidibus pretiosis factas, candelabra sex argentea, turibulum auri trium librarum, quod Heinricus, nondum Romani sceptri monarchiam tenens, pro nimio amore, quem erga illum habebat, honestissimo opere fieri iussit (…)
> Prædictus etiam Heinricus optimam acerram eidem episcopo cum gemma pretiosa dedit (...) Cappas multas dedit, auro tamen aptavit duas a Raimberto episcopo datas. Pallia multa dedit, dorsalia tamen 12 optima cum cortina una valde pretiosa contulit. Redemit pallium unum cum aurifrisio, quod antea æclesiæ fuerat. Vexilla duo, calicem unum de onichino, et alium cristallinum, quem omnino auro et lapidibus parari fecit. Aliud turibulum argenteum auro coopertum, duo minora argentea, et tria manutergia, unum aureum et duos urceos cristallinos.[70]
>
> Però tanmateix per una singular sol·licitud de pau va acceptar l'episcopat en temps del rei Enric, fill de l'august Conrad, pensant en el pes [del càrrec], no pas en l'honor; en el treball, no pas en el repòs; en el singular zel envers els que li havien estat encomanats i no pas en l'esbargiment i l'oci. Tot el que era propi del bisbe ho portava a terme diligentment; segons la vida, la dignitat i els costums [del càrrec] va decorar les parets de l'església, els interiors i les exteriors, amb ornamentacions escaients. (...) També aleshores va donar a l'església de Santa Maria, de la qual era al capdavant, amb gran afany, dues creus fetes d'or i amb

[69] Es pot fer el seguiment de vasos en ònix a partir dels magnífics exemplars del tresor de la basílica de Sant Marc a Venècia.
[70] *Monumenta Germaniæ Historica*, VI: *Gesta episcoporum Virdunensium*, ed. G. H. Pertz, Stuttgart u.a., 1841, p. 49.

pedres precioses, sis canelobres d'argent, i un encenser d'or de tres lliures, el qual, Enric, quan encara no sostenia la monarquia del ceptre romà,[71] per un extraordinari amor que tenia envers ell, va manar que fos fet amb una obra honorabilíssima.

L'esmentat Enric va donar també al mateix bisbe un arqueta amb una gemma preciosa (...) Va donar moltes capses i va fornir-ne d'or les dues donades pel bisbe Raimbert. Va donar molts pal·lis, a més va llegar també uns dossers òptims amb una cortina molt preciosa. Va redimir un pal·li amb brodadura d'or, el qual anteriorment havia estat de l'església. Dos estendards, un calze d'ònix i un altre de cristall, el qual va fer que fos decorat tot ell d'or i pedres. Un altre encenser d'argent cobert d'or i dos més petits d'argent, i tres tovallons, un [brodat] d'or, i dues gerres de cristall.

Hi ha constància que Teodor l'Arximandrita utilitzava calzes de marbre; en el testament del comte Everard, que havia fundat el monestir de Chisoing a Tournai al segle IX, deixà un calze de vori de la seva propietat al seu fill;[72] sant Colomban se'n servia de coure, tot assimilant que la tradició explicava que Crist, quan va morir a la creu, fou clavat amb claus d'aquest material, tal i com recull la *Vita* de sant Gall, deixeble seu:

Columbanus in vasis æneis Domino solet sacrificium offerre salutis, quia fertur et Salvator nostre clavis æneis cruci confixus.[73]

Columbà sol oferir el sacrifici de la salvació al Senyor en vasos de bronze[74] perquè, es diu, el nostre Salvador va ser crucificat amb claus de bronze.

[71] Abans que Enric esdevingués emperador del Sacre Imperi Romano-germànic (1039).

[72] Barraud, op. cit. (1842), p. 5.

[73] W. Strabi, *Vita Santi Galli*, I (PL, 114, col. 994).

[74] També es podria traduir per «coure», però per la segona part de la frase ens inclinen a pensar que cal traduir per «bronze» (era un dels materials en què es fabricaven els claus).

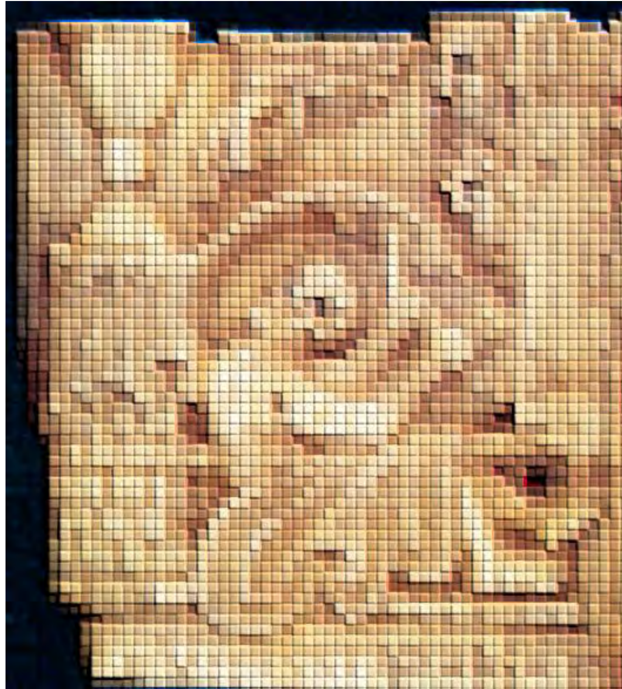


Fig. 12. Calze que remet a Crist dins la representació de *A l'instant fou ressuscitada*, arca d'ivori de San Millán de la Cogolla, ca. 1067

No tenim cap calze de vori a Catalunya, però la forma la podem recuperar per la representación de dos fragments de vori de l'arca de Sant Millán que es poden considerar com a referents genèrics (**fig. 12**).

1.2.3.2. Pedra

Pel que fa als calzes de pedra no n'hem trobat cap, malgrat això ens servim de dues mostres molt interessants que per les seves proporcions les podem considerar quasi bé reals (**fig. 13 i 14**).



Fig. 13. Melquisedec, 1230-1240, Weschelburg (Saxònia), cor de la col·legiata de Sant Agustí

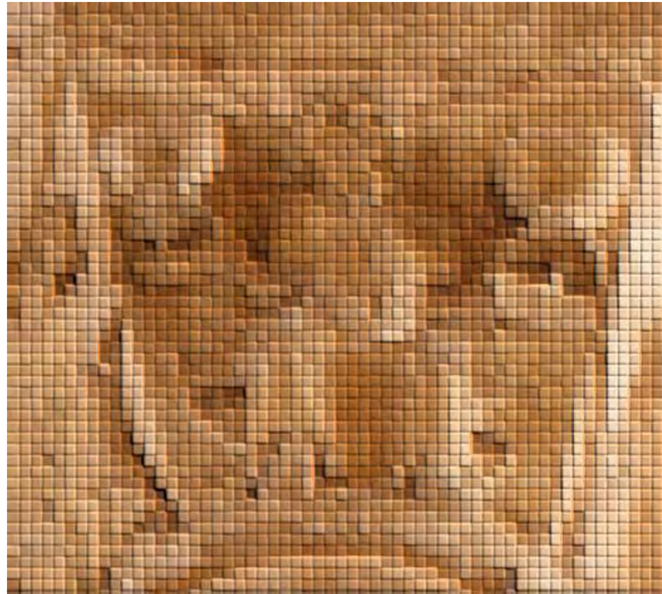


Fig. 14. Capitell, Crist ofereix a cada deixeble el calze, Aveyron, França, església abacial de Santa Fe de Conques (foto autora)

1.2.3.3. Estany

Al llarg de la història conciliar hi ha diferents interpretacions respecte de la matèria emprada per als calzes, això succeeix amb l'estany, acceptat com a símbol de pobresa, entre els quals el de sant Benet d'Aniana, que l'utilitzà pel seu ús personal; el concili de Reims els tolerà però només en cas de necessitat, i d'altres el prohibiren, com el concili de Londres del 1175 (partidaris d'exigir només or o argent):

> [Canon XVII. Reafirma el concili de Reims] Ut boslia non consecretur, nisi in calice aureo vel argenteo.
> Præcipimus ne consecretur eucharistia, nisi in calice aureo vel argenteo et ne stanneum calicem aliquis episcopus amodo benedicat, interdicimus.[75]

A sant Bonifaci (673-755) apòstol i màrtir, bisbe de Magúncia i fundador del monestir de Fulda (Alemanya), se li atribueix aquesta frase que suposadament va ser dita al concili de Tívoli de l'any 752:

> Antigament els clergues eren d'or i se servien de calzes de fusta, ara són de fusta i se serveixen de calzes d'or.[76]

[75] Mansi, XVII, *Concilium Londoniense*, col. 151.

Sigui o no certa aquesta frase el que reflecteix és la situació de l'Església del segle VIII, la qual concedia excessiva importància a la riquesa i molt menys a la pobresa, fet molt més coherent amb la doctrina de Crist, segons defenien els detractors.

És conegut el fet que Llorenç, diaca de Roma i màrtir de l'Església del segle III (258), decidí vendre els seus vasos sagrats de metall preuat i ajudar per tal de pal·liar les necessitats dels més pobres:

> Numquid dictum est sancto Laurentio non debuisti erogare thesauros Ecclesiæ, vasa sacramentorum vendere?[77]
> És que no es va manar a sant Llorenç?: no hauries [també] de distribuir els tresors de l'Església i vendre els vasos dels sagraments?

1.2.3.4. Fusta

L'ús de calzes de fusta tenia massa inconvenients per ser un material porós, la sang de Crist es podia malmetre, per la qual cosa el papa Severí († 640) els féu substituir per altres de vidre, fórmula que tampoc va satisfer. De la mateixa manera que no s'admetia l'aram o el coure pel verí que produïen aquests metalls i que podien provocar vòmits als fidels.

Malgrat el que acabem d'anotar, en una mateixa direcció seguí la doctrina del papa Lleó IV (847-855 dC) que instava a usar l'estany o el vidre puix que eren materials més assequibles per a les esglésies amb menys recursos, «ne quis ligneo calice aut vitreo audeat missam cantare»; i la recomanació del concili de Triburg de l'any 895, com veurem més endavant.

1.2.3.5. Vidre

En temps de l'emperador Carlemany (ca. 742-814), durant la celebració del concili de Reims del 813[78] (títol 8), es considerà que l'ús del calze de vidre no era propici per la fragilitat d'aquesta matèria puix que es malmetia amb molta facilitat, en el mateix sentit es pronuncià

---

[76] Durand, *Rational*, op. cit. (1854), I, cap. XLIV, p. 62. El tractat fou escrit per Durando ca. 1286 i traduït el 1854, versió que és la utilitzada en aquest treball si no indiquem el contrari.

[77] Ambròs de Milà, *Opera Omnia, De Officis monistrorum*, II, cap. XXVIII, (PL, 16, col. 150).

[78] E. Frutieaux, «Entre liturgie et sacralité. Enquête sur la nature et la fonction des calices durant le haut Moyen Âge», *Revue d'histoire de l'Église de France*, LXXXV/215 (1999), p. 228. «La date de ce concile est tout à fait inconnue (…) nous estimons a eu lieu sous le règne de Charlemagne». En alguns indrets encara es toleraven (per diferents raons) al segle XIV.

pel que fa a l'ús dels calzes de fusta, coure, llautó o bronze, que els considerà indignes per a la celebració de la missa; en conseqüència haurien de fer-se d'or o argent i en cas d'extrema necessitat d'estany «si ex auro et argento calix haberi nequeat, stanneus adhibeatur». Tot i això exigia que el calze i la patena foren d'or o argent «ut calix domini cum patena, si non ex auro omnino ex argento fiat».[79] El monjo i abat benedictí i gran reformador de l'orde, sant Benet d'Aniana (ca. 750-821), que predicà la doctrina cristina al comtat d'Urgell per desautoritzar els sermons adopcionistes de Félix d'Urgell, bon coneixedor dels territoris de la marca hispànica catalana, se servia de vasos litúrgics molt modestos, de fusta, vidre o estany. La senzillesa d'alguns clergues els feia seguir una altra direcció, molt més modesta i en acord de llurs creences. Tot i això malgrat la prohibició d'usar calces de fusta (Reims, 813).

> Sane in primitiva Ecclesia sacrificium fiebat in vasis ligneis, et vestibus communibus; tunc enim erant lignei calices, et aurei Sacerdotes; nunc vero e contra est. Sed Severinus Papa instituit, quod in vitreis fieret: quia vero illa fragilia erant, ideo Urbanus Papa, et etiam Concilium Remense, "*de consecrat. dist. I. ut calix, & de celebrat. Miss. c. Fin*" statuit, quod in argenteis, vel aureis vasis sacrificetur, vel propter paupertatem in stanneis, qui non æruginantur; non tamen in ligneis, vel ex auricalco. Non ergo debet esse de vitro propter periculum effusionis: non de ligno, quia cum sit porosum, etspongiosum, corpus sanguinem absorberet: non de ære, vel auricalco, quoniam ob vini virtutem ærugitum, vel vomitum provocaret.[80]

[79] *Decretum Gratiani, Emendatum et notationibus illustratum*, Roma: in Aedibus Populi Romani, 1582, p. 62-63.
[80] Regino Prumiensis, *Incipit libellus, De Ecclesiasticis Disciplinis et religione christiana*, II (PL, 132, col. 185-186), Ex consilio Rhemensis titulo 8, (*vid.*: Burchard, lib. III, c. 96, *De consecrat*. C. 45). LXVII. «Domini cum patena, si non ex auro, omnimodis ex argento fiat (…). Si quis autem tam pauperrimus est, saltim vel stanneum calicem habeat. De ære autem ex aurichalco non fiat calix: quia ob vini virtutem æruginem parit, quæ vomitum provocat. Nullus autem in ligneo calice præsumat cantare». [El calze] del Senyor amb patena, sinó és d'or que de totes maneres sigui fet d'argent…. Si algú és tan paupèrrim, que almenys tingui el calze d'estany. Que el calze no sigui fet d'aram o de llautó: perquè per causa de la propietat del vi es rovella, la qual cosa provoca vòmit. Que ningú gosi cantar [missa] amb un calze de fusta. El capítol 8 del concili de Reims havia estat anotat per Regino de Prüm (PL, 132, col. 185-186) i seguit posteriorment per Burchard. G. Durand, *Decretum Gratiani* o *Concordancia de las Discordancias de los Cánones*, ca. 1140-1142, trad. Ch. Barthelemy, III: *De Consecratione*, cap. XLV, col. 1720; Dovghtei, op. cit. (1694), p. 108. Durand, *Rational*, op. cit. (1854): *De Picturis, Cortinis, et Ornamentis Ecclesiae*, p. 17 (44). XLIV. «Or, dans la primitive Eglise, on offrait le saint sacrifice dans des vases de bois et avec des vêtements ordinaires; car, alors les calices étaient de bois et les prêtes d'or; mais maintenant c'est e contraire. El papa Severí [638-640] ordonna qu'on se servirait de vases de verre; mais parce qu'ils étaient fragiles, le pape Urbain, avec le concile de Reims, statua que l'on se servirait de vases d'argent ou d'or; ou, en raison de la pauvreté des églises, de vases d'étain, parce que ce métal ne se rouille pas, et non pas cependant de vases de bois ou de cuivre. Le calice ne doit donc pas être de verre, à cause de sa fragilité et du danger où l'on est de répandre le sang du Christ ; ni de bois, car c'est un corps poreux et spongieux, et il absorberait le sang de Notre-Seigneur ; ni d'airain ou de cuivre, car la force du poison que produit ce métal provoquerait le vert-de-gris et le vomissement.» (traducció segons Barthélemy).

Com a exemple de pervivència s'esmenten els calzes de fusta a algunes esglésies modestes d'Armènia. Lleó IV (papa 847-855) en una Pastoral establí que «ne quis ligneo aut vitreo calice audeat missam cantare». Posteriorment, el concili de Triburg celebrat l'any 895 es va declarar favorable als calzes de vidre (**fig. 14**) i metalls preuats i prohibí els de fusta. El cànon 18 establí que:

> Vasa in quibus sacrosancta conficiuntur mysteria, calices sunt et patenæ. De quibus Bonifacius martyr et episcopus interrogatus, si liceret in vasculis ligneis sacramenta conficere, respondit: Quondam sacerdotes aurei ligneis calicibus utebantur, nunc e contra lignei sacerdotes aureis utuntur calicibus. Zephyrinus decimus sextus Romanus episcopus, patenis vitreis Missas celebrare constituit. Tum deinde Urbanus, decimus octavus papa, omnis ministeria sacrata fecit argentea (…).
> Statuimus, ut deinceps nullus sacerdos sacrum mysterium corporis et sanguinis Jesu Christi Domino nostri in ligneis vasculis nullo modo conficere præsumat, ne, unde placari debet, inde irascatur Deus.[81]
>
> Els vasos en els quals els misteris sacrosants es duen a terme són els calzes i les patenes. Dels quals, Bonifaci, màrtir i bisbe, interrogat si era lícit dur a terme els sagraments en vasos de fusta, va respondre: en altre temps els sacerdots d'or empraven calzes de fusta, ara, per contra, els sacerdots de fusta empren calzes d'or. Zeferí, setzè bisbe romà, va establir celebrar les misses amb patenes de vidre. Després, a continuació, Urbà, divuitè papa, va fer d'argent tots els objectes de culte sagrats.
> Establim que des d'ara cap sacerdot gosi fer, de cap manera, el misteri sagrat del Cos i de la Sang de Jesucrist, Senyor nostre, en vasos de fusta, no sigui que per això Déu.

---

[81] G. Depeyrot, *Richesse et société chez les mérovingiens et carolingiens*, París: Errance, p. 1994, p. 132. «L'habitude de la refonte des vases pour les rachats était ancienne et héritée du Bas-Empire. En 895 [concili de Triburg] confirma le caractère précieux des objets du culte: «les vases sacrés doivent être en argent». Ainsi, les vases jouaient parfaitement leur rôle de réserve de valeur dans les églises».

A la **làmina II** de calzes forans presentem un calze de vidre (**il·l. 32** i **fig. 16**),[82] possiblement de Síria de primers del segle VI. També aportem altres exemples com a testimoni del seu ús (**fig. 15 i 17**).

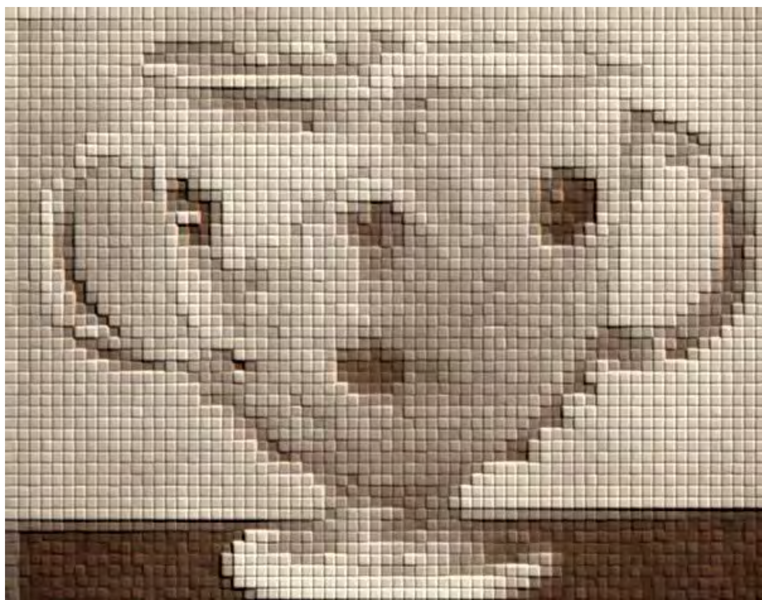


Fig. 15. Calze de vidre, Colònia,
Wallraf-Richartz-Museum i Fondation Corboud.
Braun, 1932, fig. 6, làm. II, p. 34

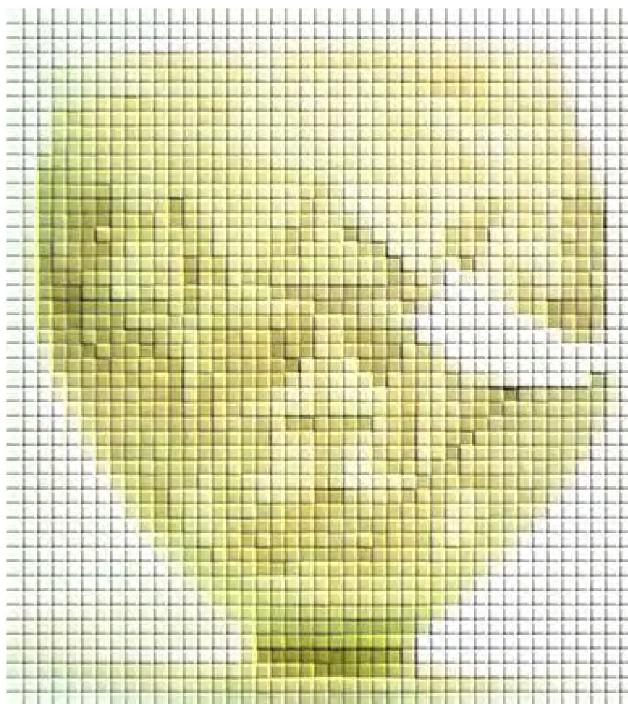


Fig. 16. Calze de vidre, Síria (?), primers del segle VI,
Washington, D. C., Dumbarton Oaks Museum (foto autora)

[82] M. C. Ross, *Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*, I, Washington, D. C.: Harvard University Press, 1962, núm. 96, làm. LIV, p. 81-82. Calze de vidre, Síria (?), primers del segle VI, 14 × 14,9 cm (Ø), inv. 37.21, Washington, D. C., The Dumbarton Oaks Collection.

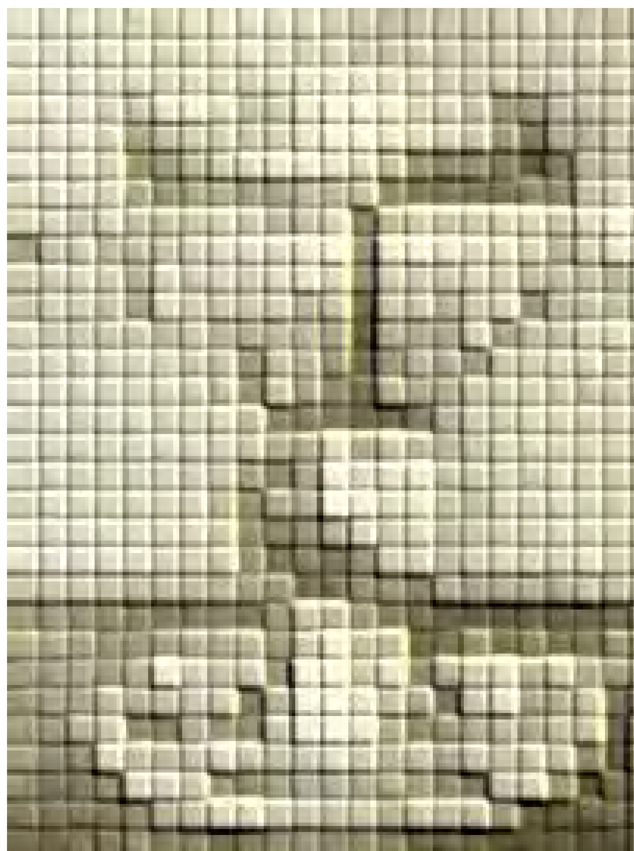


Fig. 17. Calze cristall amb doble nansa,
Munic, Reiche Kapelle.
Braun, 1932, fig. 7, làm. II

Aquesta qüestió ocupava als historiadors eclesiàstics, que cercaven proves documentals adients a aquest ús. La cita que anotem se situa en l'època en què Bonifaci es trobava a Frísia (Alemanya) ca. 754 (any de la seva mort):

> (…) calices ad sacrificia habuisse ligneos, recentiores contra sacerdotes ligneos quodammodo ipses, aureos calices contrectare consuevisse.[83]
> (...) havien tingut calzes de fusta per als sacrificis, els més joves, contràriament als sacerdots de fusta, qualsevol que fossin aquests, s'havien acostumat a tocar calzes d'or.

El calze de sant Ludger (809) (**fig. 18**) és un exemple de pervivència d'altres materials diferents a l'or i l'argent, està fabricat en coure i la seva forma s'adapta a un cànon senzill sense ornamentació, només sengles inscripcions al llavi de la copa i a la vora del peu:

[83] C. Baronius, *Annales ecclesiastici Caesaris Baronii*, II, llibre IX, Roma: P. A. Facciotti, 1635, p. 215.

† AGITUR HAEC SUMMUS P[ER] POCLA TRIVMPHVS

† HIC CALIX SANGVINIS DNI NRI IHV XPI[84]

El seu format petit sembla relacionat amb la seva funció: per a atendre el servei d’un altar portàtil; al morir Ludger se’l col·locà damunt la seva tomba fins a la translació de llurs relíquies.

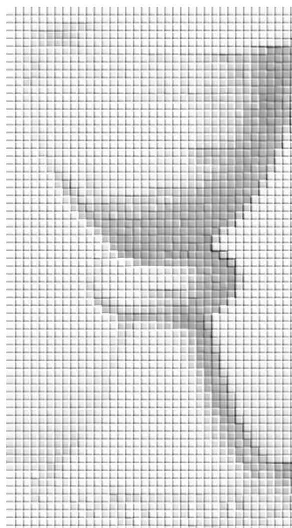


Fig. 18. Dibuix, calze de Ludger

1.2.3.6. Or i argent

L’ús de materials pobres no excloïa que, paral·lelament, se n’utilitzessin de materials nobles, l’or per excel·lència, ornat amb pedres precioses i decoracions obrades pels millors orfebres. Un bon exemple n'eren els encàrrecs de mecenes, en general procedents de l’alta jerarquia eclesiàstica o de l’àmbit civil, reis i nobles que amb llurs donacions manifestaven i confirmaven el seu poder.

En el capítol dedicat a la matèria que s’havia d’emprar per a la fabricació d’aquest vas litúrgic, el concili de Reims insistia que:

[84] Calze de sant Ludger, 12 cm (alt), coure, església de Werden, Alemanya. Aquest calze havia estat executat abans de l'abadiat del sant segons la inscripció, se’l va soterrar amb l’abat però anys després es va recuperar.

> Si quis autem tam pauper est, saltem vel stanneum calicem habeat. De ære aut orichalcho non fiat calix, quia ob vini virtutem æruginem parit, quæ vomitum provocat. Nullus autem in ligneo aut vitreo calice præsumat missam cantare.[85]

> Si algú és tan pobre, que almenys tingui el calze d'estany. Que el calze no sigui fet d'aram o de llautó, perquè per causa de la propietat del vi, es rovella[86], la qual cosa provoca vòmit. Que ningú gosi cantar missa amb calze de fusta o de vidre.

Si la copa no podia ser d'or, era obligat almenys daurar-ne l'interior perquè la celebració de la missa fos vàlida, afavorint d'aquesta manera les esglésies amb menys poder econòmic.

Una preocupació que s'observa en les disposicions canòniques emanades dels concilis és la cura que els clergues responsables del tresor litúrgic havien de tenir de les vestimentes i també dels vasos sagrats; per exemple Teodolf, bisbe d'Orleans (789-818) i abat de Fleury-sur-Loire, produí junt amb altres destacats membres de la cort carolíngia (Alcuí de York o Hincmar) gran nombre de tractats, comentaris i d'altres com les *Capitula*:

> Quando more solito ad synodum convenitis, vestimenta, et libros, et vasa sancta, cum quibus vestrum ministerium et injunctum officium peragitis, vobiscum deferte; nec non duos, aut tres clericos, cum quibus missarum solemnis celebrati (…).[87]
>
> Quan segons el costum habitual us reuniu en sínode, porteu amb vosaltres les vestimentes, els llibres i els vasos sants, amb els quals acompliu el vostre ministeri i l'ofici encomanat; i que siguin dos o tres els clergues,[88] amb els quals celebreu les solemnitats de les misses (…)

[85] Mansi, XVIII, col. 142, cànon 18 del concili de Triburg (895). Durand, *Decretum*, op. cit. (1854), III: *De Consecratione*, cap. XLV, col. 1720; Dovghtei, op. cit. (1694) p. 108.
[86] O «fa verdet».
[87] Theodulphi Aurelianensis, *Capitula ad Presbyteros Parochiae* (PL, 105, col. 193).
[88] En el sentit de «que féu venir amb vosaltres».

El propi Hincmar, bisbe de Reims se n'ocupà en el VIII dels *Capitola presbiteris*:

> Quo metallo sit calix et patena, aut que diligentia custodiantur, aut si habeat pyxidem, ubi congrue possit recondi sacra oblatio.[89]

Un bell exemple de com lluïen les vestidures i els vasos litúrgiques, entre els quals un calze amb nanses, l'ofereix una il·lustració del Sacramentari de Drogon (**fig. 19**).[90]

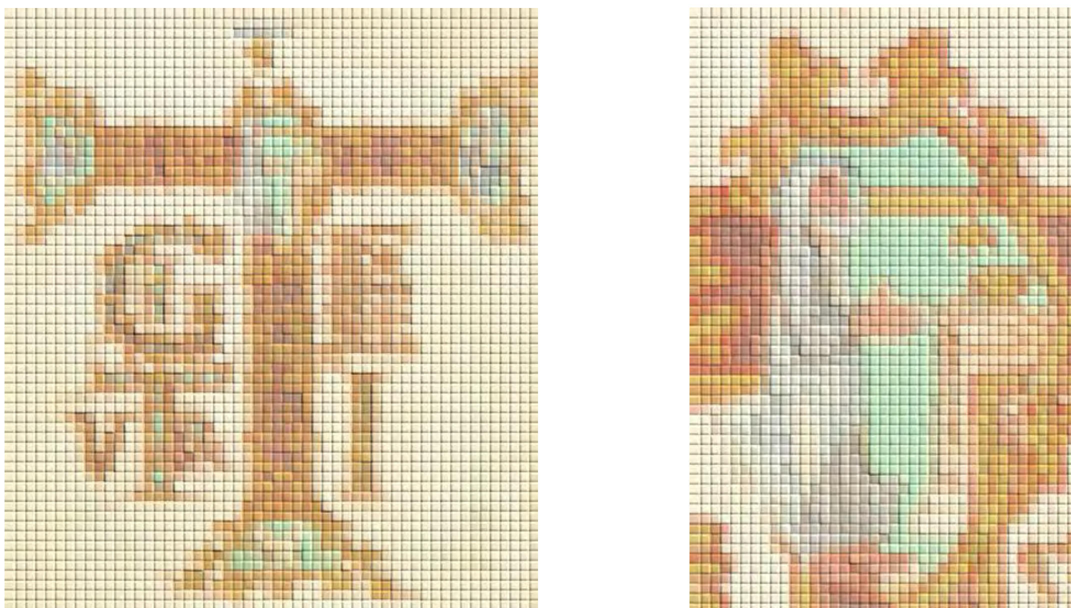


Fig. 19. Sacramentari de Drogon, 845-855, f. 15v.

1.2.4. Calzes de comparació

1.2.4.1. Generalitats

Analitzarem algunes de les obres més significatives dels segles VI-XII per poder definir els materials emprats, les decoracions i les formes. S'ha d'establir una diferència important segons la cronologia que tractem. El concili de Reims representa un abans i un després pel que fa a la legislació canònica referida als calzes. A partir del segle IX concilis, sínodes, decretals i altres legislacions canòniques mostren la preocupació per la matèria i la funció de calzes i patenes.

89 *Monumenta Vetera, Ad Donatistarum Historiam pertinentia* (PL, 8, col. 779).
90 Canon de la missa: «Te igitur, cum famulo Tuo papa nostro», Sacramentari de Drogon, 845-855, Bibliothèque nationale de France, Lat. 9428, f. 15v.

1.2.4.2. Segle VI

1.2.4.2.1. *D'Antioquia*

El calze dit *d'Antioquia*[91] (**fig. 20**), creació dels tallers bizantins de la primera meitat del segle VI, és una mostra excepcional per les dotze figures assegudes que, amb molta probabilitat, representen els dotze apòstols. La copa és gran i profunda, desproporcionada si hom la relaciona amb el diàmetre del peu, que és molt curt; el nus és el punt d'unió entre ambdues parts. A la **làmina II** de calzes forans (**il·l. 31**) l'hem col·locat en primer lloc per la cronologia molt primerenca per a aquesta tipologia en metall, primera meitat del segle VI.

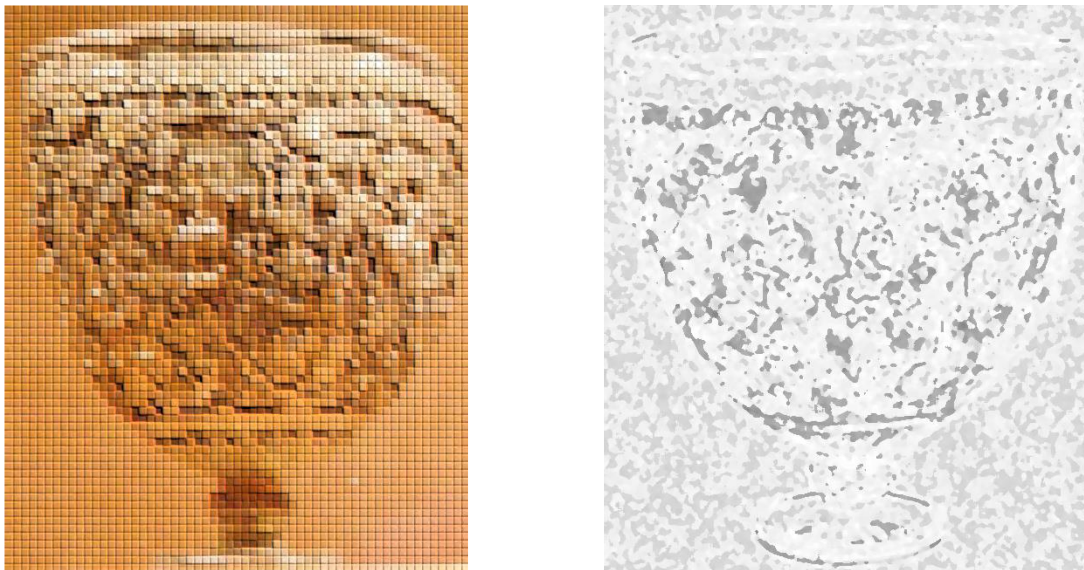


Fig. 20. Calze i dibuix dit d'Antioquia,
Nova York, The Metropolitan Museum of Art (foto autora)

1.2.4.2.2. Patena de la Comunió

Com a fet curiós una patena[92] amb l'escenificació de la Comunió dels apòstols, del taller constantinopolità o sirià, ca. 565-578, representa diferents objectes del mobiliari adequats a la celebració del Sant Sopar, entre els quals un calze que respon a característiques diferents. És més esvelt, la copa molt menys pronunciada i més oberta, els nus de transició és més arrodonit i el peu té forma cònica, no presenta cap ornamentació.

[91] H. C. Evans, «The Arts of Byzantium», *The Metropolitan Museum of Art*, [Nova York] 58/4 (primavera 2001), p. 21. Calze d'Antioquia, Bizanci, probablement de la Síria romana o Kaper Koraon, primera meitat del segle VI, argent i argent daurat, 19,7 cm (alt), 1950 (50.4), Nova York, Metropolitan Museum of Art, The Cloisters Collection.

[92] Ross, op. cit. (1962), núm. 10. Patena amb la Comunió dels apòstols, Constantinoble o Síria, ca. 565-578, argent repussat i parcialment daurat, inscripcions amb niell, 35 cm (Ø), BZ.1924.5, Washington D. C., Dumbarton Oaks, Col·lecció Bizantina.

1.2.4.2.3. Tresor d'Hama

Formant part del tresor d'Hama hi ha un calze[93] (**fig. 21**) amb dues parelles d'apòstols situats entre creus, és de ca. 550-575, del taller sirià, el presentem a la **làmina II** de calzes forans, **il·lustració 35**. Es tracta d'un exemple molt reeixit pel que fa al treball del cisellat i repussat de les tres parts compositives, la copa, el nus i el peu. Aquest exemplar és una de les vint-i-tres peces del dit tresor d'Hama (en grec Kaper Koraon), segons la inscripció que desenvolupa el calze. Un altre exemplar del mateix tresor de Kaper Koraon[94] mostra una forma molt similar amb un nus petit que fa de mitjancer entre la copa i el peu cònic, a la part superior del llavi de la copa hi ha una inscripció.

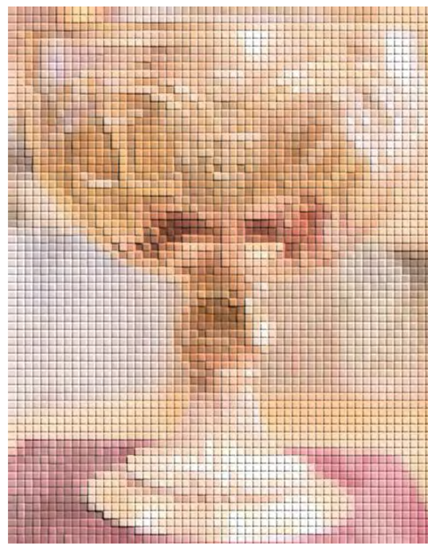


Fig. 21. Calze (*poterion*) del tresor d'Hama, primers del segle VII (?),
Baltimore, The Walters Art Museum (foto autora)

1.2.4.3. Segle VII

1.2.4.3.1. De sant Eloi

El monestir de Chelles, prop de París, es ventava de tenir un calze (**fig. 22**) fet pel propi sant Eloi (ca. 588-659), bisbe de Noyon, patró dels orfebres, conegut per un gravat del 1653[95] i per una còpia que es va dibuixar al segle XVII. Com a confirmació de la seva existència i de la seva vàlua artística ens han perviscuts alguns testimonis, dels quals en citarem alguns per la

[93] Mundell, op. cit (1986), núm. 3, p. 75. Calze amb dues parelles d'apòstols situats entre creus, Síria (trobat a Kurin), argent cisellat, amb restes de daurat parcial, 16,8 cm (alt); 14 cm (Ø copa); 9,5 cm (Ø peu), inv. 57.636, Baltimore, The Walters Art Museum.

[94] Calze, Síria (trobat a Kurin), argent repussat, parcialment daurat i niellat, 15,2 × 13,2 cm; 7,7 cm (Ø peu), inv. 57.642, Baltimore, The Walters Art Museum.

[95] A. du Saussay, *Panoplia Sacerdotalis*, *seu de Venerando sacerdotum habitu eorumque multiplici munere ac officio in ecclesia Dei*, *De sancto calice*, llibre VIII, París: S. et G. Cramoisy, 1653, p. 200.

seva importància històrica. L'hem referenciat com a **il·lustració 34** de la **làmina II** de calzes forans i col·locat en el quart lloc. En un inventari del 1684 s'hi anotava:

> Le chef de saint Éloi. Un calice faiet par ce saint evesque.[96]

Du Bois també s'hi va referir l'any 1690:

> In monasterio habetur vetus calix, opus sancti Eligii ex auro purissimo, foris decoratus gemmis, hunc Bathildis regina olim Calensi basilicæ tradidit.[97]

El conegut viatge dels monjos benedictins Martène i Durand va culminar amb la descripció del viatge i les seves experiències viscudes així com el comentari de moltes obres que veieren:

> On nous fit voir aussi (el monestir de Chelles) le calice de saint Eloy dont la coupe est d'or émaillé. Elle a près d'un demi pied de profondeur et presqu'autant de diamètre, le pied est beaucoup petit. Je n'aurois pas de peine à croire que ce calice a été autrefois donné au monastère par sainte Batilde, qu'il servoit pour les jours de communion sous les deux espèces, et qu'on l'appela le calice de saint Eloy, parceque ce saint qui étoit un des directeurs de la sainte s'en servoit ordinairement. Quoy qu'il en soit, on conservoit encore autrefois la patène d'or du même calice, mais il y a plus de trois cents ans qu'on la fondit pour faire la chasse de sainte Batilde.[98]

La cronologia del calze, dit de sant Eloi, bisbe de Noyon (França), pertany al segle VII. La copa tenia forma troncocònica molt profunda, el *nodus*, *pomellum* o nus còncau reposava

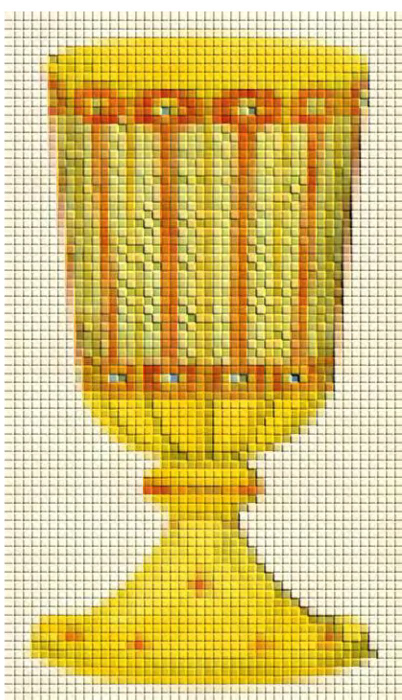
---

[96] «Autre inventaire des saintes reliques de l'abbaye royale de Chelles», a *Abrégé de l'histoire de l'abbaye royale de Chelles*, manuscrit del 1684, p. 32.
[97] G. du Bois, *Annales eclesiastiques de France*, III, 1690*a*, p. 491; Ídem, *Historia Ecclesiae Parisiensis*, I, 1690*b*, p. 198. La mateixa descripció, menys la paraula *vetus* (a *Historia*…). El monestir tenia un calze antic, obra de sant Eloi, d'or puríssim, decorat amb gemmes per fora; la reina Batilda l'havia lliurat fa temps a la basílica de Chelles (traducció).
[98] D. Martène; D. Durand, *Voyage litteraire de deux religieux benedictins*, II, París: Montalant, 1724, p. 4. Ens van mostrar el calze de sant Eloi del qual la copa és d'or esmaltat. Té a prop de mig peu de profunditat i quasi el mateix de diàmetre, el peu és molt més petit. No dubte creure que aquest calze havia estat antigament donat al monestir per santa Batilda, se'n serveixen pels dies de comunió sota les dues espècies, i se'l coneix com el calze de sant Eloi, doncs aquest sant que era un dels directors de la santa l'utilitzava ordinàriament. Sigui com sigui, es conservava encara antigament la patena d'or del mateix calze, tanmateix fa més de tres-cent anys que el van fer fondre per a fer l'arqueta de santa Batilda (traducció).

directament damunt el peu de perfil circular. Calze dels més sumptuosos de la seva cronologia per l'or i també per la riquíssima ornamentació d'esmalts cloisonné i pedres precioses en què estava laborat. Aquestes característiques són similars a l'ornamentació d'algunes joies de Sutton Hoo.[99] L'estudi aprofundit de les característiques d'aquest magnífic objecte el féu Grésy:

> La reine Bathilde emporta son calice d'or (de saint Éloi) qui était enrichi de pierreries et le mit à Chelles où on le voit encore aujourd'hui.[100]

Aquest calze sembla que era molt similar al que descriví Aldhelm en el poemari de precs que féu en el monestir de Bugg.[101] Malauradament, com altres obres mestres que s'han perdut per fer-les fondre per les guerres, modes o per fer-ne d'altres, l'any 1792 se l'endugueren per fondre'l.[102]



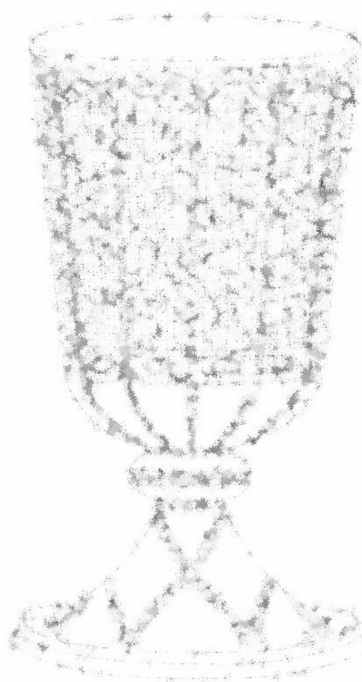


Fig. 22. Recreació del calze de Chelles, atribuït a sant Eloi, dibuix (Grésy, 1864) a partir d'un gravat del segle XVII

---

[99] J. Campbell, *Essays in Anglo-Saxon History*, Londres: The Hambledon Press, 1986, p. 62.

[100] E. Grésy, «Le Calice de Chelles», *Mémoires de la Société imp. des Antiquaires de France*, [Paris: impr. de C. Lahure] XXVII (1863), p. 12-13. La reina Batilda s'endugué el seu calze d'or (de sant Eloi) enriquit amb pedres precioses i que encara avui es conserva (traducció).

[101] Saussay, op. cit. (1653), XIV, p. 198-200.

[102] Grésy, op. cit. (1863), p. 17. El 23 de juny del 1792 els comissaris de Meaux van recollir diferents obres, entre les quals el calze de sant Eloi considerat l'obra magna de l'orfebreria merovíngia.

1.2.4.4. Segle VIII

1.2.4.4.1. De Tassilo

El calze de Tassilo[103] (**fig. 23**), anomenat així pel seu mecenes, el duc Tassilo de Bavaria, qui va donar-lo per a la fundació de l'abadia de Kremsmünster (Austria), és, sens dubte, una mostra excepcional de calze altmedieval. La inscripció que duu: «† TASSILO DUX FORTIS † LIUTPIRG VIRGO REGALIS» ha donat peu a datar-lo entre els anys 768 i 769 i el 788, la primera esmentaria les noces del duc amb la princesa llombarda Liutpperge (Liutpirc) i la segona la seva mort. La copa representa a Crist jutge vorejat pels evangelistes i llurs símbols. Per bé que es tracta d'un treball fet possiblement al sud d'Alemanya, mostra claríssima influència del taller britànic, arran de la fundació del monestir per missioners arribats de les illes britàniques. És de coure daurat i plaques d'argent niellat amb un magnífic treball que desenvolupa la tècnica del cisellat. Els cinc medallons de la copa mostren Crist amb el nimbe crucífer, beneint i les representacions dels quatre evangelistes amb símbols humans. No en coneixem cap exemple d'obres d'orfebreria catalana d'aquestes cronologies, tanmateix hi ha una creu gòtica al Museu de Belles Arts de Castelló[104] que els representa d'aquesta faisó. Correspon la **il·lustració 37** de la **làmina II** de calzes forans.

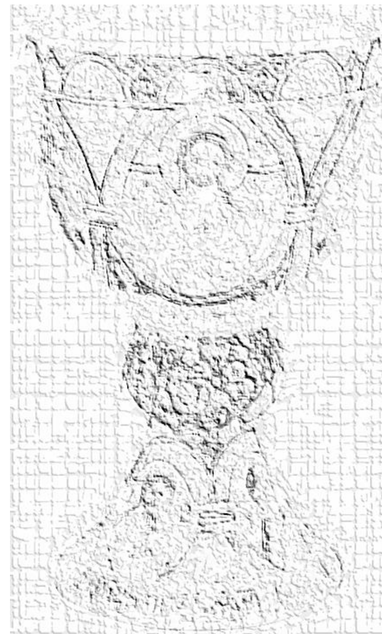



Fig. 23. Calze i dibuix de Tassilo, Stift Kremsmünster, Schatzkammer (Àustria)

[103] Calze de Tassilo, Stift Kremsmünster, Schatzkammer, Kremsmünster, Àustria. Adémar de Chabannes, *Cronique*, II, Turnhout: Brepols, 2003, p. 144. Segons la Crònica, Tassilo, duc dels Bàvars, es personà davant Carlemany a precs del Papa, el qual volia solució al conflicte generat entre aquells dos.

[104] L. de Sanjosé Llongueras, *La creu de Sant Joan*, Castelló: Museu de Belles Arts, 2005, s. p.

1.2.4.4.2. De sant Lebuinus

Un exemplar en vori que sorprèn per la seva raresa és el calze de sant Lebuinus[105] (**fig. 24 i 25**) de finals del segle VIII, no en coneixem cap altre. És, per tant, un testimoni excepcional que no vol dir que és un model, però sí que el considerem una anella de la cadena del coneixement d'aquesta tipologia, per aquest motiu l'hem col·locat a la làmina de calzes forans **il·l. 31**.



Fig. 24. Calze de Lebuinus. Broerenkerk (aparença actual), Deventer (Holanda)

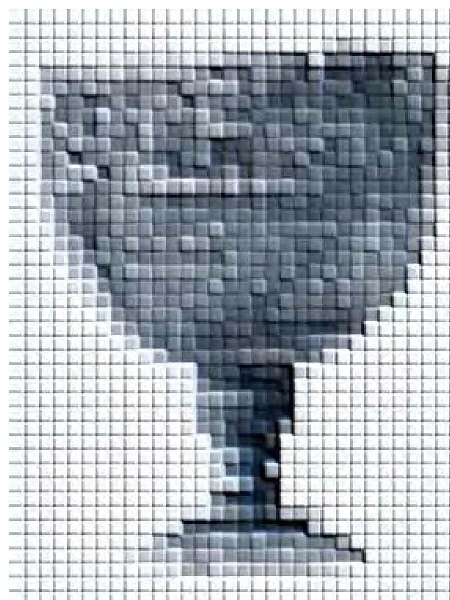


Fig. 25. Calze de sant Lebuinus, final del segle VIII

Un altre exemple d'aquesta cronologia és el calze d'Ardagh (**fig. 26**) descobert el 1868 a un llogaret prop d'Ardagh[106] (Irlanda), pren forma de copa grossa amb dues nanses per banda (calze ministerial), es tracta d'un treball complex del taller irlandès del segle VIII, bé que la forma de la copa remet al taller romà.

---

[105] P. Lasko, *Ars Sacra: 800-1200*, Londres: Penguin Books [Harmondsworth, Eng.Baltimore], 1972, fig. 14, p. 15. Calze de Sant Lebuinus, vori, Deventer (Holanda), Broerenkerk. La presència d'aquest calze a Holanda s'explica perquè Lebuinus, que fou missioner anglès, evangelitzà el territoris germànics durant el regnat de Carlemany.

[106] J. Braun, *Das Christliche Altargerät in seinem Sein und in seiner Entwicklung*, Munic: Max Hueber, 1932, fig. 11, làm. 4. Calze, decorat en or, bronze daurat, llautó, estany i esmalt, consta de tres cents cinquanta peces diferents, 17,8 (alt) × 19,5 cm (amplada, sense les nanses), IA 1874.99, National Museum of Ireland. Sembla que fou soterrat al propi segle X, per això s'explica la seva bona conservació.

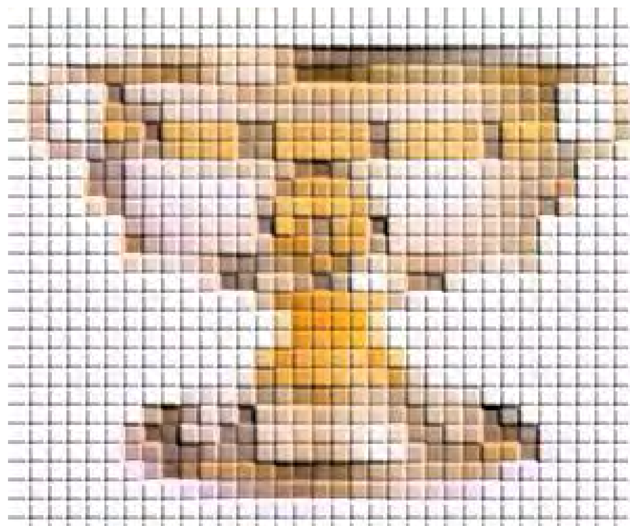


Fig. 26. Calze d'Ardagh (Irlanda), segle VIII

1.2.4.5. Segle IX

1.2.4.5.1. De Grimfridus

El calze de Grimfridus[107] (**fig. 27**) és una mostra excepcional per la seva cronologia, pel metall emprat, el coure,[108] i per la inscripció:

> NOMINE DNI OMNIPOTENTIS GRIMFRIDUS PRBI [...] (llavi de la copa)
> A FIERI ROGAV [...] (peu)

Les tres part que el formen són, la copa, el nus i el peu; el nus, com tantes altres vegades, és el que uneix copa i peu. Les inscripcions i ornaments són d'argent, si bé la copa és un aliatge de coure. L'ornamentació cobreix la copa i el peu, aquest conserva millor el daurat, està formada per triangles isòsceles rematats amb cercles i somer ornament inscrit niellat. Antigament aquest calze era conegut com de Chrodegand (bisbe màrtir del segle VIII), actualment, però, s'ha descartat que fos d'aquest bisbe per la cronologia més avançada de primers segle IX.[109] Aquesta data permet afirmar que en realitat es tractaria d'un do fet pel clergue Grimfridus.[110] La forma és semblant al calze de Tassilo però les característiques tècniques els diferencien.

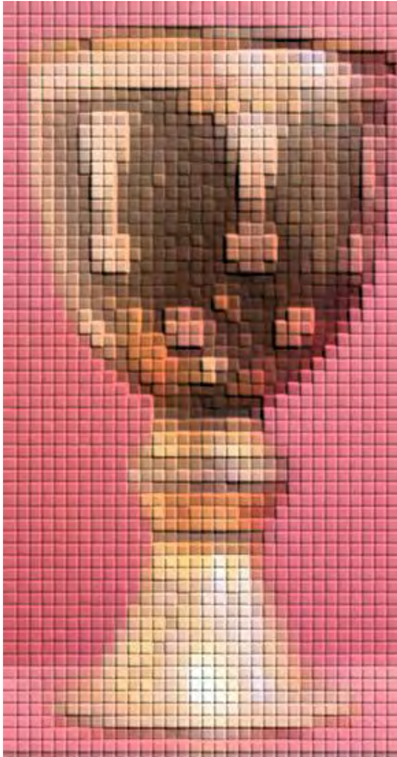
---

[107] M. C. Ross, *Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*, II, 2a ed. Washington D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2005, p. 131-132 i làm. LXXXIX-XC. Calze de Grimfridus, carolingi, primers del segle IX, aliatge de coure, argent, niell i daurat, BZ.1933.4, Washington D. C., Dumbarton Oaks.

[108] Frutieaux, op. cit. (1999), p. 227. Frutieaux diu que és un calze de llautó i no de coure, diferència subtil, tanmateix nosaltres hem acceptat la fitxa de Dumbarton i hem anotat coure.

[109] V. Elbern, «Der eucharistische Kelch im frühen Mittelalter», *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft*, XVII (1963), p. 75-76, fig. 7.

[110] G. Rohault de Fleury, «La collection Basilewsky. Le calice de Saint Chrodegand à Saint Martin des Champs», *Bulletin du Comité d'histoire et d'archéologie du diòcese de Paris*, III (1885), p. 94.



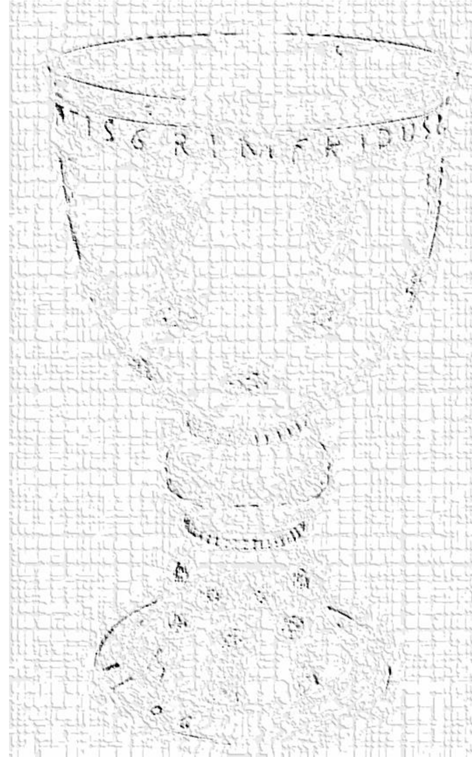


Fig. 27. Calze i dibuix de Grimfridus, primers del segle IX,
Washington, D. C., Dumbarton Oaks Museum (foto autora)

1.2.4.5.2. De Flodoard

El calze de Flodoard (894-966 dC) (es diu que havia pertanyut a sant Remy), bisbe de Reims, aportava una inscripció, fet rar en aquestes cronologies, però molt profitosa per a l'estudi històric.

> Qu'ainsi ne soit, les vers qu'il composa et qui par son commandement furent gravez au pied de son calice, en portent tel témoignage:
> Hauriat hinc populus vitam de sanguines sacro,
> injecto æternus quem sudit vulnere Christus.
> Remigius reddit Domino sua vota sacerdos.[111]

En el seu testament Flodoard llegà a l'església de Reims aquest calze d'argent ornat amb figures, sobre el qual hi havia gravats tres versets. Aquest calze fou venut en temps d'Hincmar per redimir els presoners fets pels Normands al segle IX.[112]

[111] *L'histoire de l'église métropolitaine de Reims*, trad. N. Chesnau, Lyon: J. de Foigny, 1581, p. 13. «D'ici puisse le peuple au sacré sang la vie, que le Christ éternel (desia mort par enuie) rendit de son costé divin et précieux. Remy prestre au Seigneur fait offre de ses vœux» (traducció del propi autor).
[112] G. Peignot, *Choix des testamens ancians et modernes*, I, París: Renouard, 1829, p. 10.

1.2.4.6. Segle X

1.2.4.6.1. De sant Gauzelin

El calze de sant Gauzelin,[113] bisbe de Toul del 922 al 962, és d'or repussat i argent parcialment daurat i filigrana que pren formes curvilínies; està enriquit amb pedres precioses de les quals unes sense tallar, perles encastades, gemmes, esmalts (se'n han perdut), la copa, el llavi, les nanses i el peu. Al centre de la copa hi ha una pedra quadrada amb perles encastades.

El nus està poc desenvolupat, característica pròpia de la seva cronologia, com la dels calzes del bisbe Ruotbert[114] (931-956) i la del bisbe Poppo[115] (1016-1047). Al tractar dels calzes catalans també ens hi referirem.

La decoració del peu també segueix aquests paràmetres, està distribuït en cares separades per tires ornamentades amb pedres, esmalts verd i blaus (molt semblants als de llavi de la copa) i filigrana feta amb un sol fil que dibuixa florons entre les pedres. Amida 14,2 cm (alt) i 15 cm de diàmetre (aproximadament). La patena, el seu complement litúrgic i també artístic, segueix els mateixos paral·lels tant pel material emprat com per les decoracions i la filigrana. La part interior està dividida en cinc parts en forma lobulada cadascuna separada amb una pedra encastada, quatre vermelles i una blava. Aquest conjunt, obra mestra de l'orfebreria del segle XI (finals), impressiona per l'or contrastat, pel la brillantor dels colors de les pedres: verd maragda, blau safir i robis (**fig. 28**). A propòsit del safir/blau, Teòfil indicava que:

> Invenientur etiam vascula diversa eorundem colorum, quæ colligunt Franci in hoc opere peritissimi, et saphireum quidem fundunt in furnis suis, addentes ei

---

[113] A. Digot, «Notice sur l'évangéliaire, le calice et la patène de saint Gozlin, évêque de Toul», *Bulletin Monumental*, II (1846) p. 507-522; D. Gaborit-Chopin, «Calice et patène de saint Gauzelin», a *La France romane au temps des premiers Capétiens (987-1152)* [catàleg d'exposició], París: Musée du Louvre; Éditions Hazan, 2005, p. 54. Calze i patena de sant Gauzelin, or, filigranes, pedres precioses, perles, esmalts cloisonné sobre or, 14,2 cm (alt); patena 15 cm (Ø). El conjunt del calze i la patena i l'evangeliari foren utilitzats per sant Gauzelin el dia de la dedicació de l'església de l'abadia de Bouxières-aux-Dame (ca. 935-936) i des del 1801 es conserva al tresor de la catedral de Nancy (Meurthe-et-Moselle). Classificat M. H. el 1898. J. Taralon, *Les trésors des églises de France*, París: Hachette, 1966, p. 122-123, publica una bona imatge en color d'ambdues peces.

[114] Calze del bisbe Ruotbert, 931-956, Leihgabe der Pfarrei Unserer Lieben Frauen und St. Laurentus, Tréveris.

[115] Calze del bisbe Poppo von Babenberg, 1016-1017, Leihgabe der Pfarrei St. Gervasius. St. Antonius, Tréveris. Conjunt funerari: calze, patena i anell.

modieum vitri clari et albi, et faciunt tabulas saphiri pretiosas ac satis utiles in fenestris.[116]

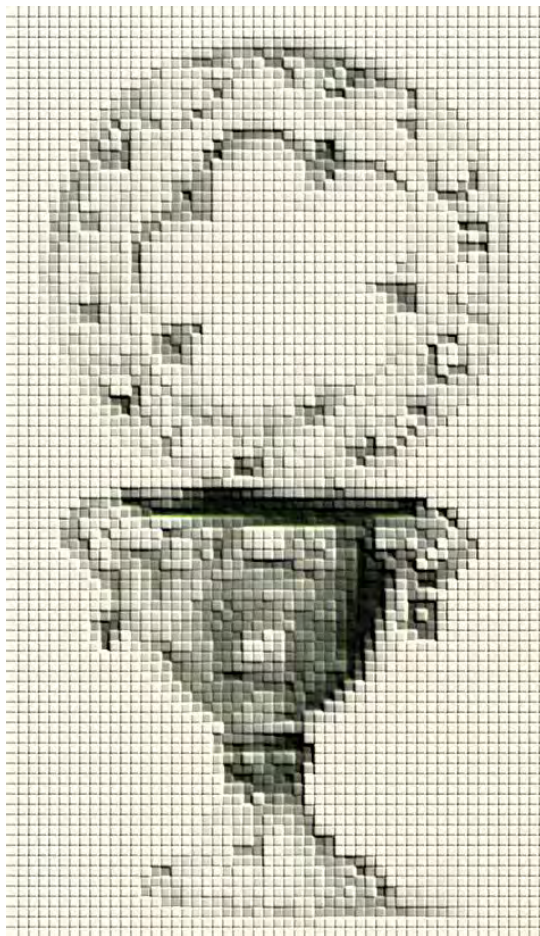


Fig. 28. Joc de calze i patena del bisbe sant Gauzelin,
abans de l'any 962, catedral de Nancy (França). Gravat (Havard, 1896)

Un dels millors calzes que hem vist, sinó el millor, pel treball de repussat i cisellat en or, és el de Bedia[117] (**fig. 29**) del 999, considerat una veritable obra d'art. Porta les figures de Crist en Majestat, la Verge i el Nen, i els apòstols Pere, Pau, Joan, Jaume, Andreu, Lluc, Tadeu i Bartomeu.

[116] Theophili (Teòfil), *Diversarum artium schedula*, II, cap. 12, París: Lutetiae Parisiorum, 1843, p. 91. Hom troba diferents vasos petits d'aquests mateixos colors que han estat recollits pels francs, molt hàbils en aquest treball. Fonen en els seus forns el safir, afegint-li una mica de vidre clar i blanc, fabriquen fulles de magnífic safir molt útils per a les finestres (traducció).

[117] Ch. Amiranachvili, *L'art des ciseleurs géorgiens*, Praga: Gründ, 1971, p. 66-67; A. Djavakhichvili; G. Abramichvili, *L'Or et les émaux de Géorgie*, Leningrad [Sant Petersburg]: Aurora; París: Cercle d'Art, 1986, p. 100-101. Calze de Bedia, 999, or, repussat, cisellat, 14 × 14 cm, Tbilissi, Musée des Beaux-Arts de Géorgie. La inscripció esmenta el rei Bagrat III, rei de Geòrgia (975-1014), i la seva mare, la reina Gourandoukht, com a donants.



Fig. 29. Calze de Bedia, or repussat i cisellat,
Tbilisi [Tiflis, Georgia], Museu de Belles Arts (foto autora)

1.2.4.6.2. Dels «Patriarques»

El calze dit dels «Patriarques»[118] (**fig. 30**) del taller real constantinopolità de finals del segle X o primers del segle XI, és una mostra magnífica dels tallers de la cort de la capital bizantina. Aquesta és una peça excepcional que mostra l'evolució de la forma del calze i la magnificència d'una obra de mecenatge reial. Els materials emprats en la seva fabricació són de la millor qualitat i també l'artífex que la fabricà, el qual mostrà una cura extraordinària en cada detall, el tallat del cristall, la col·locació de les diminutes perletes, tan característica dels taller bizantins, o en el tractament de l'esmalt cloisonné amb fulletes d'or per als encerclaments per a la representació de les figures sacres.



Fig. 30. Calze dels «Patriarques», Constantinoble,
primers del segle X, Venècia, basílica de Sant Marc

[118] Calze dels *Patriarques*, Constantinoble, final del segle X o primers del segle XI, argent parcialment daurat, or cloisonné, esmalt, perles, pedres precioses i cristall de roca muntats en forma de caboixó, 27,3 × 18 cm, inv. 40, Venècia, tresor de la basílica de Sant Marc.

1.2.4.7. Segle XI

1.2.4.7.1. Calze i patena del bisbe Gervasi

El calze del bisbe Gervais[119] (1055-1067) (**fig. 31**) fou trobat a la seva tomba juntament amb la patena i l'anell. Aquest exemplar és una mostra no habitual de calze d'enterrament d'abans del 1067, fet amb argent parcialment daurat. No tenim cap mostra del taller català de metall preuat d'aquestes característiques (**làm. III** de calzes forans, **il·l. 56** i **57**).



Fig. 31. Calze i patena de l'arquebisbe Gervasi,
Reims, tresor de la catedral

1.2.4.7.2. Sant Millán entre sants

L'arca de sant Millán, datada al segle XI, està recoberta de plaques d'ivori (**fig. 32**) que conten la vida del sant; dues de les plaques aporten uns magnífics exemples del taller hispànic de calzes d'aquesta cronologia cisellats en os.[120]

[119] D. Gaborit-Chopin (ed.), *La France romane au temps des premiers Capétiens (987-1152)* [catàleg d'exposició], París: Musée du Louvre; Éditions Hazan, 2005, núm. 78, p. 125. Calze i patena funeràries de l'arquebisbe Gervais, Reims, abans del 1067, calze: 9 × 6 cm, patena: 8,5 cm, trobat arrel d'una campanya arqueològica a la catedral de Reims (Henri Deneux, 1919), Reims, tresor de la catedral, classificats com a M. H. el 1920.

[120] I. Bango Torviso, *Emiliano, un santo de la España visigoda y el arca románica de sus reliquias*, Salamanca: Fundación San Millán de la Cogolla, 2007, p. 80-81. Detall d'un calze dins la representació d'*Emilià amb els seus deixebles*. Arca d'ivori de Sant Millán (Emilià), ca. 1070-1080, 16,4 × 12,1 cm, monestir de San Millán de la Cogolla.

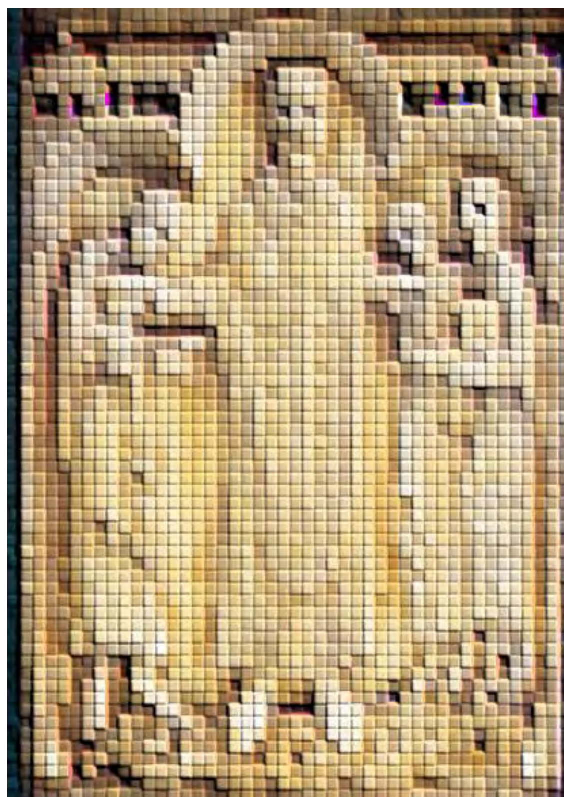


Fig. 32. Calze, detall de sant Millán entre sants, arca de vori

D'aquesta mateixa cronologia tornem a esmentar el calze que l'abat Suger (1081-1151) va comprar per a l'església de Sant Denis:

> Comparavimus etiam præfati altaris officiis calicem preciosum, de uno et continuo sardonice, quod est de sardio et onice, quo uno usque adeo sardii rubor a nigredini onichini proprietatem variando discriminat, ut altera in alteram proprietatem usurpare inniti æstimetur.[121]

1.2.4.8. Segle XII

L'evolució continua i ens situem dins el segle XII; un exemple pel que fa a l'Occident cristià és el calze d'Artstein, datat cap a 1160, amb la representació de les escenes la vida de David. Emprat en argent parcialment daurat està treballat amb la tècnica del repussat, i les dimensions 15,5 cm (alt) el fan un exemplar petit. Es localitza a l'abadia de Tremessen,

[121] A. Lecoy de la Marche, *Œuvres complètes de Suger recueillies, annotées et publiées d'après les manuscrits pour la Société de l'Histoire de France* [París, 1867], Hildesheim-Nova York: G. Olms, 1979, p. 207-208. [Abat Suger per a Sant Denis] Compràrem un preciós calze muntat sobre un bloc de sardònix. Una gemma en part calcedònia i en part ònix de forma que els matisos ocres de la calcedònia s'entrellacen amb les ones negres de l'ònix, de manera que les propietats dels dos semblen completar-se amb la penetració d'un dins de l'altre (traducció).

Polònia. L'exemplar de Trzemeszno[122] (**fig. 33**), de pocs anys després, 1170, és interessant per la forma i per la decoració, les parts essencials del calzes són ben definides i l'execució tècnica és pròpia d'un cisellador molt qualificat.

El de l'abadia de Wilten[123] (**fig. 34**) manté una factura similar, la diferència més significativa és la copa i les nanses. La riquesa de tot el desenvolupament ornamental és extraordinària, són escenes relatives al cicle de la salvació (Crist) completat per les inscripcions que expliquen el seu significat i remarquen la importància del sacrifici eucarístic; la patena culmina amb la representació del sacrifici de Crist a la Creu i la seva victòria per damunt de la mort. La iconografia és realment complexa, destaca també el Sant Sopar, les quatre virtuts cardinals (tija), i els quatre rius del Paradís (nus). Està resolt amb una tècnica molt acurada, copa, nus i peu estan ben proporcionats i de fet mostren la factura que tindran els calzes dels segles XIII i XIV. Porta les següents inscripcions:

Calze:

> PARCE CALIX ISTE PER QVOS DATVS EST TIBI CHR(IST)E BERTOLDI MONITIS CVI SIS MITISSIME MITIS // IN TESTAMENTO VETERI QVASI SVB TEGVMENTO CLAVSA LATET NOVA LEX NOVVS IN CRVCE QVAM RESERAT REX // HIC QVODCV(M)Q(VE) VIDES RES SIGNAT SPIRITVALES SP(IRITV)S EST QVI VIVIFICAT S(ED) NIL CARO PRODEST.

Patena:

> FVLGENT CLARA DEI VITALIS SIGNA TROPHEI PER QVEM VITA DATVR MORTIS IVS OMNE FVGATVR // INDICIIS PROBAT HIS SE VICTOR VIVERE MORTIS MEMBRIS IN CAPITE SPES EST FIRMISSIMA VITE VT REDIVIVVS ABIT SIC OMNES VIVIFICABIT // QVE REPROBAT CHR(ISTV)M SINAGOGA MERETVR ABISSVM ECCL(ESI)E FIDEI DAT GR(ATI)A GAVDIA CELI HIC HOMO LETATVR QVOD CELICOLIS SOCIATVR // PECCATVM XPC MVNDI TOLLIT CRVCIFIXVS.

---

[122] Lasko, op. cit. (1972), fig. 225.

[123] Calze dit de Wilten, argent, 1160-1170, argent parcialment daurat i niell, 16,7 cm (calze); 23,5 cm (patena) prové de l'abadia de Wilten, Viena, Kunsthistorisches Museum. El museu ha editat un petit estudi en el qual inclou les inscripcions, les anotem per la importancia que li atorguem a aquest vas litúrgic que considerem excepcional.

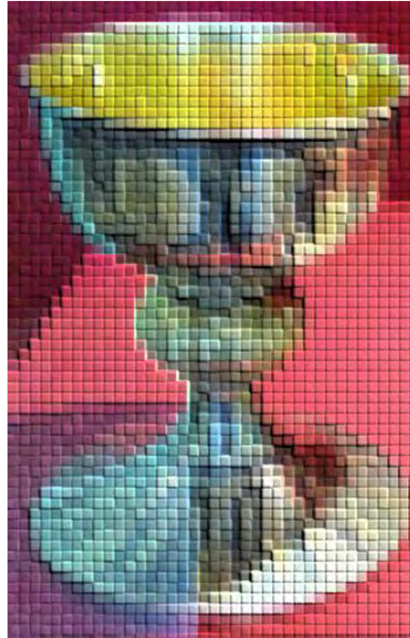


Fig. 33. Calze de Trzemeszno, 1170,
de Gniezno (Polònia), tresor de la catedral





Fig. 34. Calze i patena, abadia de Wilten (Àustria)

Similar per la forma, bé que el nus queda més separat de la tija, el calze de Fritzlar[124] (**fig. 35**), de cap a 1180, és un altre calze referent per la tipologia d'aquest segle XII. (Hi ha alguna part refeta al segle XIV, l'element central del calze [tija] i la vora del peu).

124 Braun, op. cit. (1932), p. 310 i 315; H. C. Evans; W. D. Wixom, *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era. A.D. 843-1261* [catàleg d'exposició], Nova York: Harry N. Abrams, Inc., 1997, núm. 297, p. 458-459. Calze, Hessian (Fulda?) o Rin, ca. 1170-1180, argent, 25 × 18,5 cm, Fritzlar (Hessen, Alemanya), Domschatz des Katholischen Saint Petri-Domes zu Fritzlar.



Fig. 35. Calze, ca. 1170-1180, Domschatz des Katholischen Saint Petri-Domes,
Fritzlar, Hessen (Alemanya)

Com a mostra del taller italià de finals del segle XII o primers del XIII, un calze de la catedral de Fidenza[125] (**fig. 36**) d'argent, la copa llisa i el peu i el nus de metall preuat, desenvolupa quatre dracs cisellats, les dues nanses tenen forma d'un petit drac rampant i cua enrotllada en espiral, dins un cristall hi ha una relíquia. Toesca[126] el considerà que seguia un model francès però fet per un taller italià; Capitani creu que el treball del cisell és més propi del taller renà.



Fig. 36. Calze d'argent, Fidenza, finals del segle XII o primers del XIII,
Parma (Itàlia), catedral

[125] C. Capitani, *Romanico mediopadano. Strada, città, ecclesia*, Parma: Artegrafica Silva, 1983, núm. 108, p. 221-222. Calze, finals del segle XII o primers del XIII, argent daurat, 21 × 16 cm, catedral de Fidenza.
[126] P. Toesca, *Historia dell'arte italiana*, Torí: Utet, 1927.

1.2.4.9. Segle XIII

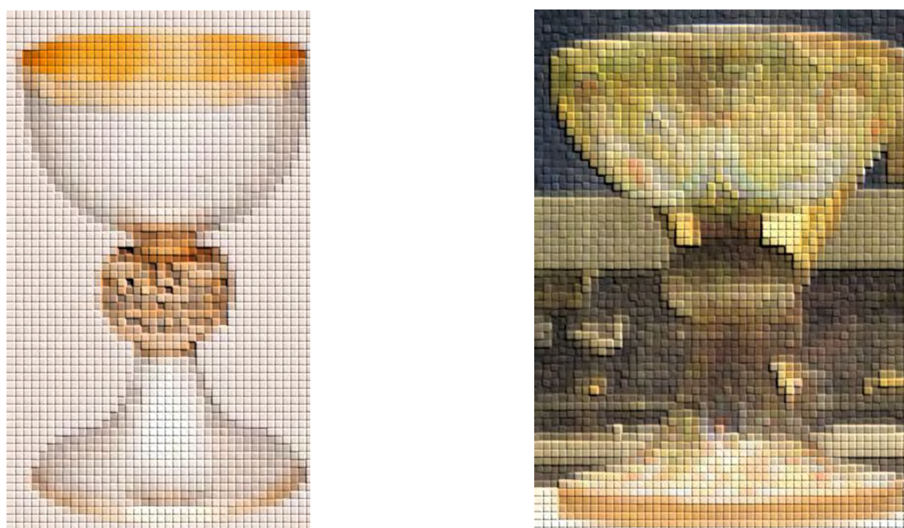


Fig. 37. Formes genèriques per al calze emprades al segle XIII (il·l. 61 i 62)

1.2.5. Normatives: usos i costums

Hi havia una normativa que establia el procediment a seguir i circumstàncies pròpies del vas litúrgic que estem estudiant, com per exemple que el calze, tant bon punt s'havia consagrat, si rebia algun cop o havia estat adobat per l'orfebre, no perdia la seva condició de vas consagrat, tanmateix si perdia alguna part important de la seva composició aleshores deixava de ser sagrat i quedava inútil per a la celebració de la litúrgia. En aquest supòsit s'havia de tornar a consagrar, si només es refeia la canya o cos central clavant claus, com era el més habitual, en aquest cas no perdia la seva condició. El més important, doncs, és que la copa es mantingués sencera. Una altra normativa era referida al daurat, sabem que el calze si no és d'or, almenys l'interior de la copa ha d'estar sobredaurat, si el vas necessita ser redaurat, està exempt del procés de resacralització. En cap cas es pot deixar una església desproveïda del calze, sempre l'ha de tenir en bon estat per a la celebració de la missa.[127]

Al llarg d'aquest estudi hem anotat diversos cànons que derogaven algunes matèries i en senyalaven d'altres. No hi ha hagut un fil conductor que fixés les matèries a excepció de les preuades que sempre han estat valorades per damunt les altres. Segons el moment històric, les circumstàncies o els usos, la doctrina dels Pares de l'Església influí considerablement.

---

[127] *Dictionnaire de droit canonique et de pratique bénéficiale*, I, Lyon: J. Duplain, 1776, p. 375.

A més dels concilis que hem anotat, en recuperem d'altres pel que fa a normatives, així el concili de Compostel·la (1056) prescriu que les creus, calzes i ciboris han de ser d'argent.

1.2.5.1. El concili de Worcester

Fins aquells moments,[128] les Sagrades Formes es guardaven únicament en contenidors d'or o argent, però un canvi substancial va permetre emprar nous materials. Una disposició del sínode de Worcester de l'any 1229 emanada del bisbe Guillem de Blois per a la seva cúria, va legislar a *De ornamentis ecclesiarum*:

> «In qualibet ecclesia haec subscripta ad minus haberi debent. In ornatu altaris... Duae pixides, una argentea, vel eburnea, vel de *opere lemonitico*, vel alia idonea, in qua hostiae reserventur et sub fideli custodia clavi adhibita conserventur, secundum tenorem concilii, alia decens et honesta, in qua oblatae reponantur.»[129]
>
> En qualsevol església almenys s'han de tenir aquestes coses escrites a continuació: en l'ornament de l'altar (...) dues píxides: una d'argent, d'ivori, d'obra de Llemotges o d'un altra [obra] idònia, en la qual es reservin les hòsties i siguin conservades en una custòdia segura tancada amb clau, segons el tenor del concili; una altra decent i honesta, en la qual siguin reposades les oblates.

Es va acceptar i confirmar la validesa d'altres matèries entre les quals el coure. L'*opus lemovicensis* (l'obra de Llemotges) va ser equiparat als més nobles, cosa que va suposar l'oficialització i utilització de les reserves fetes de coure sobredaurat com a vasos litúrgics al servei del culte de les esglésies. Aquesta important disposició sinodal va permetre la gran expansió dels productes fabricats pel taller de Llemotges, especialment els que custodiaven les sagrades formes: el colom eucarístics i els pixis.

---

[128] L. de Sanjosé Llongueras, *El colom eucarístic: una obra singular del taller de Llemotges*, Castelló: BSCC, 2011, p. 31.

[129] Mansi, XXIII, *Domini Willielmi de Bleys*, *Constitutiones*, 1229, col. 176. Sembla que Inocenci III, abans de l'inici del concili del Laterà IV s'havia anticipat fent una recomanació per tal d'acceptar les reserves (*pyxis*) de *l'Œuvre* de Limoges. La referència que tradicionalment se cita és Hefele, *Histoire des Conciles*,V-2 no l'hem localitzat.

1.2.5.2. Altres sínodes i concilis

El sínode d'Alby (1254) i el concili d'Arlès (1275) obligaren a que qualsevol església que posseís quinze o més lliures torneses de renta anual hauria de tenir almenys un calze d'argent:

> Item statuimus, quod in omnibus ecclesiis, quarum redditus & proventus annuatim attingunt summam XV. Lib. Turon. Expensis dumtaxat, quæ fiunt in colligendo & reponendo deductis, fiant calices argentei ab ipsarum rectoribus infra annum.[130]

El concili de Tréveris de l'any 1310 insisteix en els metalls admesos en la fabricació dels vasos litúrgics. És significatiu i important perquè se senyalen i es concreten els metalls que no es poden utilitzar, a més de la fusta i el vidre:

> Omnibus sacerdotibus nostræ provinciæ Trevirensis interdicimus, ne quis eorum cum calice ligneo, vel vitreo, vel stanneo, vel plumbeo, vel de pelte, vel de auricalco, vel de electro, infra nostram provinciam ulterius celebrare præsumat. Igitur unaquaeque ecclesia calicem saltem argenteum cum patena habeat.[131]

El sínode de Colònia de l'any 1280 tornà a remarcar les matèries que prescrivia la llei canònica: l'or, l'argent, vori i en cas últim el coure.

Hi ha algunes cerimònies que daten de temps passats i que són interessants recordar, una d'elles és la Cerimònia de l'Absolució del Dijous Sant, en aquest dia tant assenyalat l'Església neteja els altars i els calzes, i beneeix els Sants Olis, per a les uncions del baptisme, confirmació, consagració dels bisbes i ordinació dels sacerdots.

A pateo dicas patenas, conjunge patellas,
Vas dico patenam, calicis tectura patenam.[132]

1.2.6. Patena

1.2.6.1. Precedents

Es tracta d'un vas litúrgic que té presència damunt l'altar com ho il·lustren nombrosos manuscrits d'època, té importància cabdal en el desenvolupament litúrgic durant la missa

---

[130] Mansi, XXIV, *Concilium Arelatense*, 1275, col. 147.

[131] Mansi, XXV, *Concilium Trevirense* (celebrat el 1310), cap. LXVIII, col. 265: «Ut nullus cum calice ligneo celebret.»

[132] Du Cange, op. cit. (1739), V, col. 242.

igual que el calze amb el qual forma joc indiscutible. Per a Du Cange és un *vas latum* i anota que segons Walafrid Strabo (808-849) aquest vas és «patenam dictam a patendo, quod patula fit». La patena serveix per a rebre l'ofrena i consagrar-la.[133]

Les primeres patenes cristianes que s'utilitzaren eren d'ús domèstic segons es constata en pintures d'època romana. S'han establert paral·lels entre els antics *lanx* (on es col·locaven les menges), els *catinum* (profund) o amb les *patera* (per a les libacions als deus); l'opció més probable és la de *catinum*[134] per unes pintures murals romanes que ho justifiquen. Pel que fa als materials, antigament hi havia la creença que Crist va usar un *catinum* o plat de vidre en el Sant Sopar; recordem que al parlar del calze de vidre havíem esmentat sant Cesari († 542) dient que es venia els vasos d'argent ja que els que havia utilitzat Crist eren fets de vidre, el mateix serveix per a la patena de vidre; el mateix sentit s'ha volgut donar a l'ordre que va donar el papa Ceferí (199-217) i de patenes «vitreas ante sacerdos in ecclesia», que s'ha entès com la institució del *fermentum*, és a dir, l'ús per a transportar a les esglésies titulars les parcel·les de pa que el Papa havia consagrat.[135]

Hi ha diferents tipus de patena segons la funció: l'ordinària perquè el sacerdot se'n serveixi per al seu propi servei; les patenes «ministeriales», per a la comunió dels fidels sota l'espècie del pa; patenes crismals per al sagrament del baptisme i confirmació; i les pròpies per al servei d'un altar. Hem anotat moltes entrades amb aquesta tipologia des del segle IV reflectides en el *Liber pontificalis*.

El concili de Chelsea (Calchutense, 787) prohibí l'ús del corn per a la seva fabricació. Les patenes es fabricaven amb diferents materials, metalls nobles, menys nobles i d'altres, i normalment seguien la mateixa legislació canònica que els calzes. El papa Severí (638-640) havia legislat favorablement l'ús del vidre per als vasos litúrgics, en aquest cas la patena; però a causa de la seva fragilitat, el concili de Reims (813) va estatuir que el vasos haurien de ser d'or o argent, i només per a les esglésies amb menys recursos s'admetien els d'estany.

---

[133] Rohault de Fleury, op. cit. [1888], IV, p. 155.
[134] Ibídem, p. 156: «*Catinum*: sorte de plat profond sur lequel on servait des légumes, du poisson, et de la volaille.» Aporta alguns exemples com unes pintures murals descobertes prop de la basílica de Sant Joan del Laterà (Roma).
[135] *Liber pontificalis*, op. cit. (1981), I, p. 139.

D'aquesta faisó tornem a retrobar patenes d'estany per a les esglésies més modestes. I també com el calze, els millors exemplars es fabricaven en argent i or i amb freqüència eren les ornamentades amb pedres i decoracions fines i delicades. Les hem esmentades en l'anàlisi dels calzes, en sèries que llisten els inventaris del *Liber pontificalis*. A l'estudi de les patenes d'origen català analitzarem les decoracions que són més aviat senzilles, a diferència d'altres exemples molt sumptuosos que aportem en la documentació del nostre diplomatari del quals no se n'ha conservat cap.

L'ornamentació de les patenes paleocristianes recull símbols cristians, la creu, el crismó i l'alfa i l'omega, l'anyell, la mà de Déu (patena de Núria estudiada al nostre catàleg) i altres motius relacionats amb l'església de Crist. Les patenes que han aparegut a la Península d'època hispanovisigoda mantenen concomitàncies amb els plats de sacrifici de bronze d'origen romà;[136] algunes han estat localitzades a la tarraconense. Les que aportem nosaltres al catàleg, d'origen català, són senzilles i ornamentades amb motius molt concrets, com anotem a les fitxes del catàleg.

El seguiment d'alguns tresors provinents d'època paleocristiana ens ha aportat el coneixement d'algunes patenes de tallers d'orfebreria de Síria d'una qualitat excepcional, aparegudes en els tresors descoberts per campanyes arqueològiques i que actualment formen part d'algunes col·leccions importants de museus i institucions. Un molt bon exemplar és la patena que prové del tresor de Sion (Kumluka, actual Turquia). Un dels vasos litúrgics és la patena de Sion[137] (**fig. 38**), datada a mitjan segle VI, el centre de la qual està ocupat pel crismó, totalment llis, es tracta d'un treball veritablement sofisticat del brunyit que assenyala el contrast entre les parts daurades i les argentades; i només un tret gravat per a definir el perfil del monograma de Crist composat per quatre XP (khi /ro) (braços creuats i un de vertical). La decoració de la vora de la patena és molt més complexa, està dividida en vint-i-quatre lòbuls i cadascun alterna fulles i un tipus de palmeta sassànida, el fons és de plata i els motius daurats, segueix el mateix finíssim brunyit del monograma. Porta uns inscripció en niell:

[136] P. de Palol Salellas, *Bronces hispanovisigodos de origen mediterráneo. I. Jarritos y patenas litúrgicos*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1950, p. 162-165.
[137] S. A. Boyd; M. Mundell Mango, *Ecclesiastical Silver Plate in Sixth-Century Byzantium*, Washington, D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection [1992], p. 14-18. Patena de Sion, pertany al tresor de Sion, Bizanci, mitjan segle VI, argent, BZ.1963.36.1, Washington D. C., Dumbarton Oaks Collections.

+ЄΠΙ ΤΟΥ ΟCΙωΤΑΤΟΥ Κ(ΑΙ) ΜΑΚΑΡΙωΤΑΤΟΥ ΗΜωΝ ЄΠΙCΚΟ(ΠΟΥ) ЄΥΤΥΧΙΑΝΟΥ ΚΑΤЄCΚЄΥΑCΘΗ.

(Això va ser presentat sota el nostre sant i beneït bisbe Eutychianos).

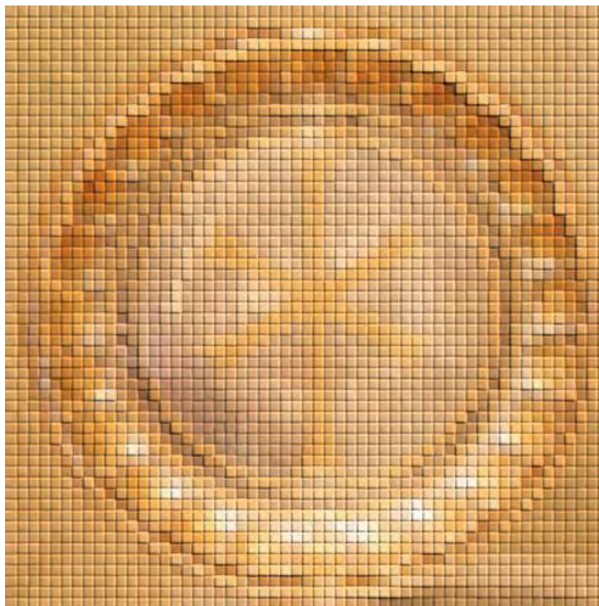


Fig. 38. Patena de Sion, mitjan segle VI,
Washington, D. C., Dumbarton Oaks Museum (foto autora)

La creu és un dels motius més recurrents que hem vist en patenes datades als segles VI o VII, es grava al centre del plat i molt sovint està vorejada per una inscripció; segueix aquestes característiques la (patena) que forma part del tresor de Beth Misona de la primera meitat del segle VII que hem esmentat anteriorment.

La forma que adopta la patena és rodona i plana, l'interior una mica còncau i la vora ressaltada cap en fóra pel metall, a prop, com hem anotat, hi podia haver una inscripció de caràcter pietós, moltes vegades relacionada amb el donant. El perfil interior podia ser llis o lobulat, en aquest cas varia el nombre dels lòbuls.[138]

Aquests versets d'Alcuí de York (735-804) reflecteixen la magnificència que podia assolir aquest vas litúrgic; no podem aportar cap exemple del taller català, malgrat els que citen els

[138] A. García Flores, *Maravillas de la España medieval. Tesoro sagrado y Monarquía* [catàleg d'exposició], I, León: Real Colegiata de San Isidoro; Junta de Castilla y León, 2000, p. 341. L'origen dels lòbuls de les patenes ha estat discutit, recordem que per a Rohault de Fleury tenen un valor simbòlic, perquè recorden la col·locació de les formes dins el plat; altres liturgistes no ho accepten i consideren que només es tracta d'una decoració.

documents que reunim en el diplomatari, però sí que s'ha conservat la patena de Silos, obra magnífica del taller d'orfebreria de Silos[139] (**fig. 39**); el Poema 3 d'Alcuí li és molt adient:

Aureus atque calix gemmis fulgescit opertis,
Ut cælum rutilas stellis ardentibus aptum;
Siclata argento constat fabricata patena;
Quæ divina gerunt nostræ medicamina vitæ.
Alcuí, Poema 3

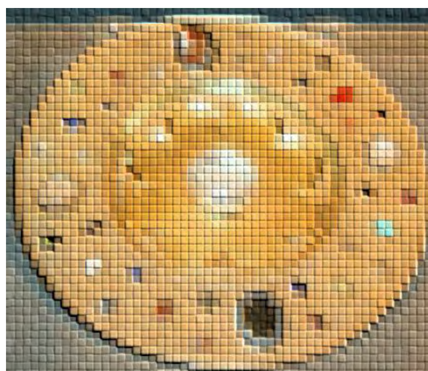


Fig. 39. Patena ministerial, finals del segle XII-primers del XIII, abadia benedictina de Santo Domingo de Silos (foto autora)

1.3. Encenser

«L'encenser és un vas en el qual s'hi crema l'encens. L'encens (*incensum*, *thus*; grec, *tymiama*, *líbanon*) és el perfum balsàmic i olorós que forma una espècie de grans vermellencs o rossos procedents de la reïna d'una mena de pi que ja s'usava en l'Antic Testament per a les fumigacions del culte i que entrà en el culte cristià quan els encensaments no van oferir cap perill a males interpretacions. Les boires de l'encens cremat que s'alcen en l'aire expressen l'adoració o senzillament l'homenatge. Avui sovint es barregen altres ingredients a l'encens. Quan es canta el *paschale* el diaca, del segle II ençà, col·loca cinc grans d'encens beneïts del sacerdot, al ciri pasqual (és l'acte de la benedicció del ciri pasqual). En la consagració de l'altar, des de l'edat mitjana, després que s'han fet les uncions de la mesa, es cremen cinc

[139] E. Roulin, *L'ancien trésor de l'abbaye de Silos*, París: E. Leroux, 1901, làm. IX, p. 65-72. Patena, taller hispà d'influència mossàrab, ca. 1073 o una mica posterior, argent batut, gravat i sobredaurat; fil torçat d'argent i soldat; pedres precioses i camafeus. Decoració de filigrana i encast de pedres (hem respectat la fitxa del museu), inv. 2, Santo Domingo de Silos, Museo de la abadía benedictina de Santo Domingo de Silos.

grans d'encens en cada lloc ungit, així com és costum romà que ja data del segle VIII de posar tres grans d'encens dintre el reliquiari quan es fa la recondició de les relíquies».[140]

Els diferents noms que s'han donat a l'encenser els coneixem pel *Liber pontificalis*: *thymaterium*, *thurieremium*, *fumigatorium*, *incensorium*, aquest nom se'l donà a la naveta quan rebia l'encens aixafat, aquesta era coneguda també com a *acerra*.

1.3.1. Fonaments bíblics

Heus aquí la importància de l'encenser en l'escenificació de la litúrgia que es recolza en el setè segell:

> Quan l'Anyell va obrir el setè segell. Es va fer silenci al cel durant una mitja hora.
> Després vaig veure que els set àngels que estan drets davant de Déu rebien set trompetes.
> Llavors va venir un altre àngel amb un encenser d'or i es va posar vora l'altar. Li donaren perfums d'encens a mans plenes, perquè els oferís, amb les pregàries de tot el poble sant, a l'altar d'or que hi ha davant el tron. I el fum de l'encens, junt amb les pregàries del poble sant, va pujar de mans de l'àngel fins a la presència de Déu. Després l'àngel va omplir l'encenser amb foc de l'altar i l'abocà a la terra, i van esclatar-hi tronades, veus, llamps i un terratrèmol. (Ap 8, 2-5)[141]

Hi ha testimonis bíblics que parlen d'encensers, al Gènesi 15, 1-18; 19, 1-29; Èxode 3, 1-6; 30, 1-8: «faràs també un altar per cremar-hi l'encens»; 30, 36-38; Levític 2, 2; 6, 7-8; 10, 1-2: «1 Nadab i Abihú, fills d'Aaron, van prendre cada un el seu encenser i, després de posar-hi brases, van tirar-hi encens per oferir davant el Senyor un perfum estrany, que ell no els havia manat. 2 Llavors va sortir de la presència del Senyor un foc que els va consumir, i moriren al davant mateix del Senyor».[142]

D'un gran toppace riche et clier
Tient en sa destre un encensier
Du Cange,
Glossarium: Incensorium

1.3.2. L'encenser i la litúrgia

Escriptors grecs i llatins parlaren de l'ús de vasos amb encens que cremaven en honor al deus:

[140] J. Braun, *Diccionari litúrgic*, trad. de l'alemany: A. Griera, Barcelona: Foment de Pietat Catalana, 1925, p. 103-104.
[141] *La Bíblia*, III, Traducció interconfessional, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2007.
[142] Ídem, I, p. 131.

Tum vero infelix fatis exterrita Dido
mortem orat; tædet cæli convexa tueri.
Quo magis inceptum peragat lucemque relinquat
vidit, turicremis cum dona imponeret aris
(horrendum dictu), latices nigrescere sacros,
Fusaque in obscenum se vertere vina cruorem.[143]

Tertulià (ca. 150/160-ca. 220), a *l'Apologetica*: «(qui) ei offero opimam et maiorem hostiam quam ipse mandavit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de spiritu sancto profectam, non grana thuris unius assis, Arabicae arboris lacrimas, nec duas meri guttas, nec sanguinem reprobi bovis mori optantis, et post omnia inquinamenta etiam conscientiam spurcam»,[144] segons escrivia, «Jo infacte no puc sol·licitar tot això sinó de qui jo estic segur m'ho pot oferir perquè és l'únic que té el poder de concedir-ho i que jo tinc el dret d'adreçar-me amb ell com el seu servidor i el seu adorador preparat per esser immolat per ell. Li ofereixo la més preciosa víctima, aquella que Ell m'ha demanat, el res que surt d'una consciència innocent, d'una carn púdica i de l'Esperit Sant. No li presentaré uns pocs grans d'un encens, poc valuós, en forma de perfums d'Aràbia, ni algunes gotes de vi, ni la sang d'un bou lànguid que demana de morir i encara menys una consciència infecta.» [145] També en parlà de l'encens per honorar els morts en el capítol XI.

Per la seva part, sant Ambròs († 397) comenta l'evangeli de Lluc, i esmenta l'ús de l'encens als altars de les esglésies de Milà:

> Factum est autem, cum sacerdotio fungeretur Zacharias in ordine vicis suæ ante dominum deum secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exiit ut incensum poneret ingressus in templum domini, et omnis populus foris orabat hora incensi. Apparuit autem illi angelus stans a dextris altaris incensi. Apparuit autem a dextris altaris incensi, quia divinæ insigne misericordiæ deferebat; dominus enim a dextris mihi, ne conmovear et alibi: dominus protectio tua super manum dexteræ

[143] Virgili, *Eneida*, IV, a Publio Virgilo Marón: *Obras completas*, trad. Aurelio Espinosa Pólit, Madrid: Càtedra, 2003, p. 518. «Entonces aterrada por sus hados //Dido infeliz al fin la muerte invoca, /Tedio le inspira hasta el mirar al cielo. / Y espantoso prodigio más la impulsa /En la intención fatal contra su vida: / Pues sobre el ara en que el incienso humea / al colocar su ofrenda, se le antoja / Ennegrecida ver la sacra linfa, / Y convertido el vino en sangre impura».
[144] Tertulliani, *Operum*, *Apologetica* (PL, I, col. 443).
[145] Ibídem, *De Idolatria*, cap. XI (PL, I, col. 753).

tuæ. Atque utinam nobis quoque adolentibus altaria, sacrificium deferentibus adsistat angelus, immo præbeat se videndum.[146]

Altres autors cristians han deixat testimonis del cerimonial i l'ús de l'encens, així, sant Joan Crisòstom (347-407), en l'homilia 88 sobre sant Mateu,[147] contava que en el seu temps es cremava encens als altars de Constantinoble quan ell era arquebisbe. Tots són testimonis valuosos que, cadascú, al seu moment, emfatitza la importància de l'encens i de l'encenser i la naveta com a cremador i contenidor de l'encens dins el desenvolupament de la litúrgia a les esglésies.

Litúrgia. L'encensament fou introduït a la litúrgia eucarística no abans del segle IX. L'Ordo romanus esmenta «(…) duo quoque acolythi *thuribula portantes* ante ordinem (…)»[148] i al segle XI o XII s'encensà l'altar durant l'Introit, a l'inici de la celebració eucarística de la missa.[149] El seguiment de la litúrgia en aquest apartat dels encensers es deu a autors cristians. Són aportacions molt valuoses que es registren principalment des del segle IX; destaquem alguns que hem consultat: Amalarius de Metz[150] (ca. 775-ca. 850), autor dels *Ecclesiasticis officiis*; Rupert de Deutz[151] (ca. 1070-ca. 1129-1135), autor de *Ad venerabilem ecclesiae ratisponensis*; Honorius Augustodunensis[152] (ca. 1080-ca. 1157), lligat a l'escola d'Anselm de Canterbury, escriví *Gemma animae*, citada en aquesta recerca nostra; Inoncenci III,[153] *De sacro altaris mysterio*; i Guillaume Durand[154] (ca. 1230-1296) autor de *Rationale divinorum*

[146] San Ambrosio, *Tratado sobre el Evangelio de san Lucas* V 67, a *Obras de san Ambrosio*, Madrid: BAC, 1966, llibre I, v. 18; 24; i 28. «Y aconteció que, ejerciendo él su ministerio sacerdotal por el orden de su turno delante de Dios, le cupo en suerte, conforme a la costumbre de los sacerdotes, entrar en el santuario del Señor para ofrecer el incienso, y toda la muchedumbre del pueblo a la hora del incienso estaba fuera orando.» «Y se le apareció un ángel puesto de pie a la derecha del altar del incienso.» «Se apareció a la derecha del altar del incienso porque llevaba el sello de la misericordia divina; pues el Señor está a mi derecha para que no sea perturbado (Ps 15, 8), y en otro lugar: El Señor es tu protección sobre tu mano derecha (Ps 120, 5). Y ojalá que cuando nosotros incensamos los altares, cuando presentamos o sacrificios, seamos asistidos por los ángeles, o mejor, que él se nos haga visible.» (traducció de l'autor, p. 65, 66 i 69).

[147] Barraud, «Notice archéologique et liturgique sur l'encens et les encensoirs», *Bulletin Monumental*, XXVI (1860), p. 389-421, 501-536, 621-668 (esp. 411-412).

[148] J. Mabillon, *Ordo Romanus*, V, *Musei Italici*, II, París: Martin, Boudot, 1689, cap. III, p. 65.

[149] M. Righetti, *Manuale di storia liturgica*, I, Milà: Ancora, 1959, p. 205.

[150] Amalarius de Metz, *Ecclesiasticis officiis*, *ad Ludovicum Pium Imperatorem* (PL, 105, col. 985-1242); Inoncenci III, *De sacro altaris mysterio*, libri sex (PL, 217, col. 773-916); Ibídem, II, cap. XIV (col. 806-807), *De incenso, quod sacerdos repraesentat in capsula, et episcopus apponit thuribulo*; i G. Durand, *Rationale divinorum officiorum*, 1286.

[151] Rupert de Deutz, *Ad venerabilem ecclesiae ratisponensis episcopum cunonem pro libro de Divinis Officis* (PL, 170, col. 9-152).

[152] Honorius Augustodunensis, *Gemma animae, Liturgica*, *Opera omnia*, XII De thuribulo (PL, 172, col. 548).

[153] Inoncenci III, *De sacro altaris mysterio*. Libri sex (PL, 217, col. 773-916).

[154] Durand, op. cit. (1286).

officiorum (1286), imprès al segle XV; seguirem a Durand en el nostre estudi per la importància i la difusió que el seu *Racional* tingué.

Segons es desprèn de l'Ordo romà,[155] el *thymiamaterium* (encenser) tenia una funció portable; a les misses pontificals un sotsdiaca portava un encenser d'or, caminava davant del bisbe i quan es dirigia des del *secretarium* (sagrari) al cor, n'hi havia dos per acompanyar al diaca portador de l'evangeli. Després de la lectura, els encensers es col·locaven damunt l'altar i el seu perfum s'oferia a tots els assistents; i novament després de les oblacions, l'encenser es tornava a col·locar damunt l'altar. El turiferari anava davant de tots, és una manera d'expressar la mística de l'encens tant en l'Antic com en el Nou Testament. Durand es fa ressò del simbolisme del cos de l'encenser: la tapa foradada és oberta com ha de ser el cor humà, obert la part superior per rebre i tancat l'inferior per retenir; el contingut és com el foc de la caritat i l'encens la devoció, així les boires o fums oloroses que surten de l'encenser. I tot això a la missa, a l'altar i a la processó. L'encenser amb l'encens és com el cos suau de Crist, les brases, l'Esperit Sant i l'encens, l'olor de les obres ben fetes. Després de la benedicció de l'encens se'l posa dins l'encenser en record dels màrtirs, es fa com un núvol de boires, aquest moment es fa per recordar l'àngel que quan va arribar es va col·locar davant l'altar mentre portava a les mans un encenser d'or que va emplenar amb foc i el va deixar damunt l'altar i aleshores varen sortir grans quantitats d'encens per les pregàries dels màrtirs. El simbolisme que ens dóna és que l'àngel és Crist (recordem la **il·lustració 199** en la qual l'àngel és davant l'altar i porta un encenser penjat de llurs mans, representació textual d'aquest simbolisme); l'encenser d'or és l'expressió del seu cos; l'altar és l'Església; el foc, la caritat; l'encens, la pregària, coincidint amb la paraula del profeta: «Que la meva pregària s'elevi vers tu igual que els fums de l'encens». Considerem que el simbolisme d'aquest ritu és necessari tenir-lo en compte per entendre el seu significat a les representacions artístiques (il·lustració de manuscrits, pintura mural o sobre taula, escultura, vori, orfebreria, metall…) que transcendeixen la mera representació (artística) i va molt més enllà; el llenguatge que transmetien en l'època era clar i entenedor pel fidel, i sense cercar només l'aspecte obscur que a vegades es vol veure, hi havia un motiu de goig i de participació en tot el desenvolupament d'aquesta extraordinària litúrgia, sentit que avui es va perdent en part a Occident però que es manté en algunes contrades d'Orient. Nosaltres hem assistit a la celebració d'un ritu de

[155] Mabillon, *Ordo Romanus*, I, op. cit. (1689), p. 8.

l'església d'Armènia[156] i podem assegurar que entenem molt millor el que succeïa en època medieval, perquè ens hi va transportar. És un moment mistèric, d'immersió absoluta, vorejats els fidels dels cants dels monjos, de les boires de l'encens cremant als encensers, i respirant l'olor de l'atmosfera que s'ha creat, i tot el santuari il·luminat només per la llum de les candeles.

L'ús de l'encenser i tot el cerimonial que comportava era estricte, es publicaren les normatives per fer-ne el seguiment correcte; d'entre alguns decrets que el Mestre havia de tenir present, el número 119: «Dum incensatur altare in quo est expositum publicae adorationi venerabile Sacramentum, non debat post illud incensatum, Crux quoque incensari.» S.R.C., 29 de novembre del 1738.

Seguint a Durand i la mateixa pràctica litúrgica, es detallava la cerimònia: «(…) el diácono está a la derecha y el subdiácono a la sinistra, y el Turiferario con el incienso y la naveta a la diestra del diácono de modo que el celebrante esté en medio (…) y entregando el Turiferario la naveta al diácono, y éste la cucharilla al celebrante (…) besa después la cucharilla, diciendo cuando la entrega al celebrante, *Benedicte, pater reverende*: y éste pone y bendice el incienso en el incensario. No echar el celebrante tres veces incienso en el incensario es abuso. Asimismo lo es echar la bendición sobre el incienso antes de haberle puesto en el incensario».[157]

Progressivament s'anà reduint considerablement tot el cerimonial dels encensaments pertinents a la litúrgia eucarística de la missa.[158]

La pintura mural catalana és el màxim exponent artístic que s'ha conservat; entre les representacions n'hem localitzades moltes amb encensers associats a la figura de l'àngel, aquests àngels turiferaris són els que Palazzo[159] diu que s'han associat a un moble o a un tema eucarístic com és l'altar major de l'església. És a dir, que quan hem comentat els diferents

[156] Agraïm a T. Lübeck haver-nos introduït en el coneixement de l'art i la litúrgia de Geòrgia i Armènia, que ens ha permès endinsar-nos en el retrobament directe amb obres bizantines abans desconegudes per nosaltres.
[157] P. Aparicio y Semolinos, *Oficios del Maestro de ceremonias, su antigüedad, autoridad e instrucción que debe tener…* Madrid: Antonio de Sancha, 1783, p. 98, 131; *Cæremoniale Episcoporum IVSSV Clementis VIII Pont. Max. Novissime reformatum…*, Roma: Typographia Linguarum Externarum, 1600, lib. I, cap. 23.
[158] Sicardus Cremonensi, *Mitrale, De officiis ministrorum ecclesiae* (PL, 213, col. 61-84). Per al seguiment, el tractat de litúrgia escrit possiblement abans del 1195.
[159] E. Palazzo, *L'invention chrétienne des cinq sens dans la liturgie et l'art au Moyen Âge*, París: Les Éditions du Cerf, 2014, p. 334-359.

capítols de Durand(us), expressa molt bé aquest nexe, és la idea que esmenta, a propòsit de la qual diu que rares vegades es representa el moment en què s'encensa l'altar. A aquest propòsit cita l'exemple de la carta del Canigó (**il·l. 205**), nosaltres aportem el mateix moment, en el qual Zacaries està encensant l'altar, l'encenser enlairat perquè els fums de l'encens s'expandeixin damunt l'altar (**fig. 40**).



Fig. 40. Detall de l'escena de l'anunci a Zacaries,
MNAC 35711 (foto autora)

El simbolisme gira al voltant de la figura de l'àngel en representació de Crist, l'altar, l'encenser d'argent, cos sense màcula, ple de foc, símbol de la caritat, i l'encens en record dels fidels que encensen Crist mitjançant les pregàries.

Després de l'ofrena de l'encens que s'ha beneit a l'altar, l'encenser passa a mans dels clergues o laics, es diposita encens no beneït i s'encensa tots els presents; el primer encens consagrat és dedicat al culte de *latrie* (culte reservat a Déu) i el segon al de *dulie* (culte dels sants); és preferible fer-ho per l'esperit que no pas per la lletra.

El consum i consagració de l'encens és el senyal del res del sacerdot; a l'encens se'l reconeix la virtut d'enlairar-se; d'enfortir-se per la seva natura; concentrar-se com la resina; en el confortament pel seu aroma.

La naveta o *navicula* és com una barca en la qual ens esforcem a navegar en el gran mar del món fins a arribar a la *patria* celeste. Els instruments que transporten el foc damunt l'altar són els predicadors, els quals propaguen la caritat.[160]

Quan el bisbe o el clergue reben l'encenser de les mans del diaca, encensen una altra vegada l'altar, després el diaca els encensa a ells, i en sentit moral, si nosaltres oferíem les pregàries (símil de l'encens, com hem vist) és la forma en què prenem l'encenser de l'encarnació, és per això que simbolitza el Verb encarnat. Les dues parts de l'encenser són unides per tres petites cadenes (les il·lustracions d'encensers que incloem a les làmines comparatives porten ben destacades les tres cadenes, **làm. XIX-XXV**), succeeix igual que amb Crist, les tres anelles uneixen la divinitat i la humanitat, la carn i l'ànima, així queda unida la humanitat a la carn i la divinitat a l'ànima.

L'encenser d'or és la saviesa, en al·lusió a que Déu va ocultar tot el tresor de la saviesa en Crist, i aquest fet és l'expressió de l'àngel col·locat davant l'altar amb un encenser d'or; l'encenser d'argent simbolitza la carn de Crist, pura i casta; el de coure, la fragilitat i la seva naturalesa mortal; el de ferro és el símil de la força que el fa ressuscitar. Si l'encenser té quatre cadenes és una al·lusió a les quatre virtuts: *prudentia* (prudència), *iustitia* (justícia), *fortitudo* (fortalesa) i *temperantia* (temprança); la cinquena cadena és l'ànima que durant tres dies es va separar de la carn. Hem vist que el més freqüent eren tres cadenes les que penjaven de l'encenser, en aquest cas el significat varia, simbolitza l'ànima, la carn i el Verb, units en una única persona, i la quarta cadena, la de la tracció, és l'energia rebuda per Crist per la qual va donar la seva vida per l'home. L'encenser que només depèn d'una cadena està indicant que Jesucrist és fill d'una verge i que només ell no està sotmès a l'esclavatge de la mort. La peça de sustentació de les cadenes simbolitza la divinitat de Crist, el qui ho pot tot.[161]

1.3.3. Transmissió artística d'obra

Un magnífic exemple d'encenser per a dur penjat és el de la placa de vori amb la processó de relíquies (**il·l. 252**), des de les finestres del palau imperial els turiferaris porten l'encenser agafat per la peça de sustentació en forma d'anella gran per a passar la mà. A més presentem altres imatges amb aquesta funció, les **il·lustracions 248**, **249**, **250**, **251** i **254** són de voris; també n'hem vist a la il·lustració de manuscrits, **il·lustracions 196**, **220** i **221**. La font més

[160] Durand, *Rational*, op. cit. (1854), II, cap. VI-VIII.
[161] Ibídem, cap. X.

important que hem consultat pels esments d'encensers és la que aporta el *Liber pontificalis* en les diferents cronologies, des dels inicis. El papa Lleó III (847-855) va donar a l'església de Sant Pere (Roma) encensers d'or «Fecit enim in basilica Petri principis apostolorum, nutritori suo, turibulum aureum, ante vestibulum altaris, pens. Lib. XVII» «Verum etiam isdem præcipuus præsul fecit tarabulum apostolatum ex auro puro, qui procedit per stationes, pens. lib. II et uncias VIII.» « Verum etiam isdem præcipuus præsul fecit tarabulum apostolatum ex auro puro, qui procedit per stationes, pens. lib. II et uncias VIII.».[162] No es limiten les deixes d'encenser a aquest Papa, n'hi ha d'altres com les de Pasqual (817-824) d'argent daurat, «Ubi et supra fecit vela parva de tyreo, cum periclisin de fundato, numero VI; turibulum de argento exaurato mirifice, pens. lib. I.», o les del papa Lleó IV (847-855), també d'argent sobredaurat, «Obtulit etiam beatissimus præsul in ecclesia beati Petri apostolorum principis turibulum de argento exaurato apostolatum, legente nomen domnis Leonis quarti papae, pen. Lib. IIII.»[163]

La importància d'aquest objecte i la seva significació litúrgica queda ben palesa perquè fins i tot els carbons eren objecte de devoció per part dels fidels. La litúrgia bizantina els utilitzava per a les cerimònies pomposes, i el dia de la coronació l'Emperador feia encensar l'altar mentre dirigia la mirada vers orient, nord i occident.[164] Sembla que els de procedència bizantina no tenien tapa, mentre que els occidentals sí.

Pel que fa a la ubicació, manta vegades estaven suspesos a l'entrada de l'església, però també se'ls podia veure col·locats junt a l'arqueta de relíquies d'un sant.

El vas litúrgic que està més ben representat en el nostre catàleg és sens dubte l'encenser, d'origen català. Històricament hi ha encensers de cronologies molt antigues i que són els que ens permeten fer l'estudi i l'evolució. Tal i com hem fet en el seguiment de calzes i patenes, també en aquesta tipologia volem aportar exemples que ens permetin fer-ne l'evolució cronològica anterior o en paral·lel als del nostre catàleg d'estudi.

Els primers exemples són coneguts o bé perquè han perviscut o bé per il·lustracions de manuscrits i pintures murals o sobre taula, i altres representacions artístiques (mosaics, voris, metall…). En l'estudi dels encensers catalans ho tindrem present pel que fa als manuscrits, el

[162] *Liber pontificalis*, op. cit. (1981), II, p. 1, 17 i 18, respectivament.
[163] Ibídem, p. 58, i 116, respectivament.
[164] Rohault de Fleury, op. cit. (1887), V, p. 155 i 157.

Beatus de Girona i les Bíblies de Ripoll. (*Vid*. **làm. XXII-XXV**, per a la comparativa forana, **làm. XIX-XXI**, comparativa miniatura i pintura catalanes).

Estudis històrics, litúrgics, artístics. L'estudi dels encensers com a vas litúrgic ha estat vinculat més al contingut, l'encens, que no pas al continent. Atchley[165] va estudiar l'encens i la seva relació amb l'ús litúrgic, en una sèrie que va publicar l'any 1909; l'any següent, Witte[166] va analitzar l'encenser i la naveta (*thuribulum* i *navicula*) des de la perspectiva de l'evolució històrica, des dels inicis fins a l'edat mitjana. Va estudiar i analitzar els antics encensers i la seva correspondència amb els medievals, i opinava que l'encenser articulat amb tapa mitjançant cadenes és el prototipus medieval i que els medievals pràcticament no tenien peus, sinó que els varen substituir per una base anular que, de fet, tenen tots els vasos litúrgics del nostre catàleg d'obra. J. Braun[167] va basar-se en les dependències entre la gènesi històrica i el desenvolupament evolutiu de la producció litúrgica, va classificar els encensers per tipologies segons les formes i va menystenir les relacions existents entre l'ornamentació de la tapa i el dipòsit, li va donar importància a la forma general i no va considerar les parts individualitzades, així va determinar com a model de l'encenser el capitell romànic. Amb motiu de l'estudi dels encensers del British Museum, Tonnochy[168] va publicar dos articles als anys 1932 i 1937 respectivament en els quals va tractar l'encenser, en especial els de tipus arquitectònic, que va voler comparar amb formes provinents de l'arquitectura. Una qüestió que el va moure al seu estudi és per què el segle XII proliferen els de forma arquitectònica, pregunta que no acaba de respondre per la poca informació que tenim abans d'aquest segle.

El recorregut cronològic dels encensers forans els presentem a les làmines comparatives de pintura, escultura, voris, metall, Mosa i Llemotges. El perfilat de les formes que hem volgut destacar mostra que la major part dels encensers prenen forma genèrica, diferenciada, sí, però, amb un cert grau d'idealització dels motius i no de la factura, que en general es correspon

---

[165] G. C. F. Atchley, *A History of the Use of Incense in Divine Worship*, Londres, 1909; Righetti, op. cit. (1964), I, p. 390-304. Aquesta obra té un caràcter històric-litúrgic.

[166] F. Witte, «Thuribulum und Navicula in ihrer geschichtlichen Entwicklung», *Zeitschrift für christliche Kunst*, (ZChK 23) 4 (1910), p. 101-174 (esp. 140-141, 145-146, 148-152).

[167] Braun, op. cit. (1932), p. 598-632.

[168] A. B. Tonnochy, «A Romanesque censer-cover in the British Museum», *Journal-Royal Archaeological Institute*, [Londres] LXXXIX (1932) (article llegit a Burlington House l'any 1931); Ídem, «The Censer in the Middle Ages», *Journal of the British Archaeological Association*, Sèrie III (1937), p. 47-62. Deixem de banda altres estudis més focalitzats en els encensers arquitectònics i d'altres que estudien els d'origen nòrdic, per exemple la compilació d'encensers de Lund (Suècia) que féu Isidor Zetterberg, «Några Skånska Rökelsekar», a *Från Lunds Universitets Historiska Museum, Skrift utgiven med anledning af museets inflyttning i dess nya hem 1818*, Lund, 1918, perquè excedeixen la nostra temàtica.

amb els encensers de metall. Per altra banda, hem hagut de seleccionar les imatges perquè els exemples són molt nombrosos, i aquests exemples són els que incloem a la comparativa de les fitxes dels encensers catalans. Totes les imatges es complementen.

Obres: precedents històrics

Hi ha un canvi substancial en la factura dels encensers que hem analitzat provinents de tresors d'esglésies d'època paleocristiana, sovint sense tapa, fins al segle VI o VII, i els encensers que presentem en el catàleg d'obra. D'aquest primer període l'encenser que prové del tresor de Sion, de mitjan segle VI (**fig. 41**), és d'argent repussat, el mestratge de l'orfebre és propi d'un coneixement molt acurat de les tècniques d'orfebreria bizantines; en aquest tram cronològic Síria produí encensers magnífics dels quals s'han conservat alguns localitzats en diferents expedicions arqueològiques, per exemple un encenser[169] d'aliatge de coure (**fig. 42**), tot ell calat, amb desenvolupament vegetal, zoomòrfic i figures relacionades amb Dionís, que es recolza mitjançant tres potes ungulades, com el de Vic, bé que responen a un model diferent.

L'encenser de Lledó[170] (**fig. 43**) del Museu de Vic, d'origen copte, siríac o bizantí, és una mostra que enriqueix considerablement el patrimoni d'aquesta tipologia i manté concomitàncies formals amb els encensers que hem citat. Hem localitzat un exemplar[171] (**fig. 44**) que se'l pot relacionar amb el de Lledó, està datat entre els segles VI i VII, dins el primer període bizantí (Egipte).

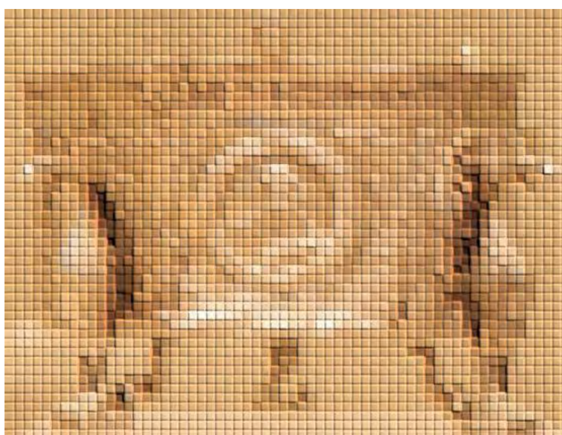


Fig. 41. Encenser, segle VI,
MET (foto autora)



Fig. 42. Encenser, Síria, segle VI,
MET (foto autora)

[169] Encenser, Síria, bizantí, segle VI, aliatge de coure, 6,8 × 13,7 cm, prové de la Rogers Foundation, inv. 63.150, Nova York, The Metropolitan Museum of Art.

[170] Encenser, Egipte copte o Síria o Constantinoble, segle VI-VII, bronze fos i estampat, prové del cementiri de Sant Feliu de Lledó (Alt Empordà), MEV 3746, Vic, Museu Episcopal.

[171] Encenser, primer període bizantí (Egipte), segle VI-VII, bronze, ingressà al museu per compra, inv. 54.2357, Baltimore, The Walters Art Museum.

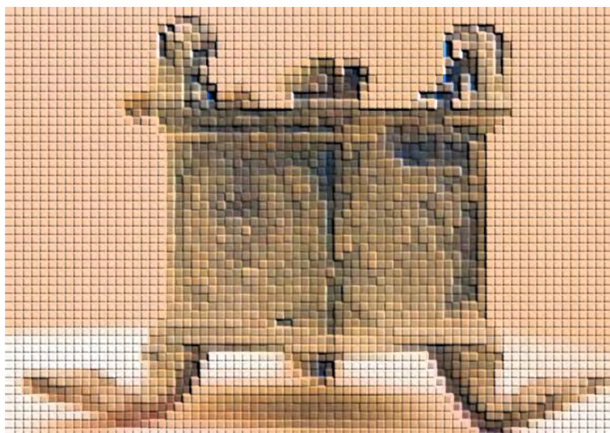


Fig. 43. Encenser de Lledó, segle VI-VII, MEV (foto autora)

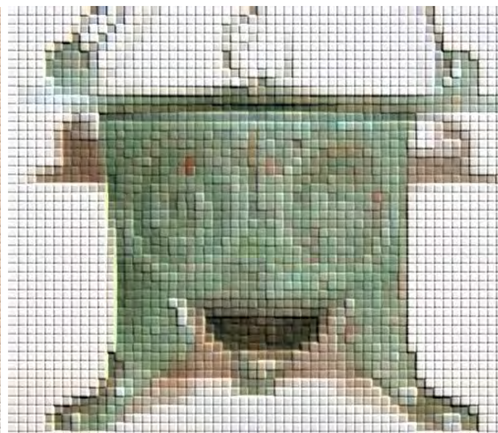


Fig. 44. Encenser, segle VI-VII, Baltimore, The Walters Art Museum (foto autora)

A diferència del què succeeix amb els encensers catalans, la major part dels que hem estudiat procedents d'antics tresors han estat fabricats amb metall preuat, argent la majoria; també n'hem trobat de coure i altres metalls més pobres. L'argent es combina amb el daurat que encara el magnifica més, alguns objectes són parcialment niellats. L'argent, metall noble per excel·lència, propiciava que l'execució tècnica fóra de gran qualitat. És una característica comuna amb els vasos litúrgics que hem analitzat, alguns procedents, com hem dit, de tresors litúrgics localitzats a diferents indrets. Es tracta del tresor de Kaper Koraon (actualment Kurin, Síria), conegut com a tresor d'Hama; el de Sion (Kumluca), el de Riba o el d'Antioquia, entre d'altres. La iconografia és variada, temàtiques adients a la mitologia grega; a la representació de Crist, la Verge i sants; o anicònica.

1.3.4. *Diversarum Artium Schedula*

La font de coneixement tècnic es troba en l'important text *De Diversis artibus*,[172] llibre III, *Diversarum Artium Schedula*,[173] escrit pel monjo benedictí Teòfil, qui va explicar el procés de la fabricació dels encensers en tres capítols: la tècnica del repussat, la fosa del metall i les

[172] El primer que va publicar el manual de Teòfil l'any 1774 fou el poeta, dramaturg i teòleg alemany Gotthold Ephraim Lessing quan va localitzar possiblement l'única còpia de l'obra de Teòfil conservada a la biblioteca de Wolfenbüttel (Alemanya). J. G. Hawthorne; C. Stanley Smith, *On Divers Arts*, *The Treatise of Theophilus*, Chicago: The University Chicago Press, 1963, III part, cap. 60-62. Cap. LX, *De thuribulo ductili*, cap. LXI, *De thuribulo fusili* i cap. LXII, *De catenis* el complement. Els autors es recolzen en el manuscrit de Viena (V) que té un afegit del segle XVII descrivint a Teòfil com a monjo benedictí i una altra mà escriu «qui est Rugerus», basant-se en aquest supòsit els autors creuen que es tracta de l'orfebre Roger de Helmarshausen, que treballà a primers del segle XII. Hi ha part de la historiografia que accepta que aquest orfebre sigui el monjo Teòfil, però d'altra no. Per a la historiografia de la tipologia de l'encenser *vid*. Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 19-29. L'autora fa el seguiment de la literatura artística de la publicació del tractat i un lectura crítica per autors des del segle XVIII fins al segle XX.

[173] Theophili, *Diversarum artium schedula*, III, traducció al francés de Ch. L'Escalopier, París-Leipzig: J. A. Toulouse, Brockhaus et Avenarius, 1843. Per al nostre treball hem utilitzat aquesta edició de L'Escalopier.

cadenes. Ho detalla de tal manera que les seves explicacions són el fruit del treball i no de la teoria, per això hi ha exemplars que segueixen molt fidelment els passos o consells que l'autor transmet. Com a exemple de la fosa aplicada a un encenser se citen el de Gozbert del tresor de la catedral de Tréveris (núm. 34) o el del British Museum (m 1033).[174] Les seves recomanacions en l'obtenció d'un encenser en metall repussat així mateix han estat estudiades i realment coincideixen en cadascuna de les parts de l'encenser de Gozbert;[175] però hi ha un segon model amb altres característiques formals, per exemple la presència en el frontis d'un àngel portador d'un escut i una llança actuant com a defensor dels murs (de la Jerusalem celeste).[176]

Per la importància que sens dubte tingué el llibre III, capítols LX-LXII, i pel que fa a la fabricació dels encensers medievals, anotem el resum d'algun fragment que considerem útil per al coneixement tècnic incloem els capítols **Ap. 1-3** al diplomatari de texts forans.

Capítol LIX

Sobre l'encenser forjat

S'utilitzarà el martell sobre una planxa d'or, d'argent o de coure. Es faran tres elements diferents, la part superior de l'encenser, el braseret i el peu. Si el peu és difícil de forjar directament sobre el braseret, es farà a part i se soldarà amb una mescla d'argent i coure.

Cadascuna de les tres parts, s'anirà mollejant mitjançant cops de martell sobre la planxa del metall damunt d'una superfície de ferro amb la forma desitjada. Els forats i decoracions es faran mitjançant útils com trepans i altres adequats a les decoracions interessades.

Capítol LX

Sobre l'encenser de fosa

Es farà la part superior i la part inferior de l'encenser i s'utilitzarà la tècnica de la cera.

Per fer la part superior es farà un motlle d'argila amb la forma de la part interior de la tapa.

S'assecarà al sol de forma que sigui ben consistent i resistent al metall fos.

Aquest casquet d'argila es recobrirà de cera freda d'un gruix com el que volem que tingui la tapa de l'encenser. Es cobrirà la cera amb argila humida i es deixarà assecar al sol, de forma que sigui ben consistent i resistent al metall fos.

---

[174] Hawthorne; Stanley, op. cit. (1963), fig. 9 i 11.

[175] M. T. Gousset, «Un aspect du symbolisme des encensoirs romans: la Jérusalem Céleste», a *Cahiers archéologiques*, 30, París: Picard, 1982, p. 81-106 (esp. 94-100).

[176] Ibídem, p. 95-96.

S'escalfarà el triple casquet i es traurà la cera entre els dos casquets. S'escalfarà al punt de fosa el metall i s'introduirà a l'espai que ha deixat la cera al retirar-se. Es trauran els casquets d'argila i quedarà l'encenser bast. Es treballarà amb la llima i altres útils per finalitzar la seva decoració.

Capítol LXI

Sobre les cadenes

Es faran partint de fils fins de coure o d'argent, i se li donarà la forma de cadascun dels eslavons de la cadena que s'anirà trenant. La uniformitat s'obtindrà fent passar la cadena recuita al foc i freda per uns forats dins d'una fusta que li donaran la forma.

1.4. Bàcul

1.4.1. Evolució

El bàcul, *baculus episcopalis* o *cabuta*,[177] és una insígnia que utilitzen algunes dignitats eclesiàstiques, com el bisbe[178] i l'abat, que els confereix poder espiritual, es tracti de la diòcesi o l'abadia. Els testimonis amb bàcul són més freqüents a partir del segle VI, així la Vida de san Cesari d'Arlès que relatava: «Cum ecce Vir Dei ibídem requisita ad aliam ecclesiam pergeret, clericus, cui cura erat baculum illius portare (quod notariorum offitium erat) oblitus est, in quo ministerio inutilis ego ferviebam».[179]

El cànon XXVIII del IV concili de Toledo[180] de l'any 633 obligava a la reparació de les insígnies d'un bisbe quan havia estat desproveït de forma indigna; les insígnies que se citaven eren: la mitra, l'anell i el bàcul.

En els segles VIII i IX coexistien el ritus romà, el visigòtic i el gal·licà, fins que s'imposà el romà. Les dedicacions de les esglésies eren diferents; en el ritus gal·licà el bàcul pastoral assolia un paper important. El bisbe es presentava davant la porta amb el bàcul, hi donava cops mentre recitava «Tollite portas, principes vestras», una vegada dins l'església el bisbe la creuava en diagonal en doble sentit mentre que traçava amb el bàcul les lletres de l'alfabet

---

[177] Flodoardus, *Canonici remensis. Historiæ Remensis Ecclesiæ*, I, cap. XVIII, (PL, 135, col. 64).

[178] Barraud, «Des crosses pastorales», a *Mélanges d'Archéologie, d'Histoire et de Littérature*, París, 1856 (publicat separadament com a extracte del volum IV), p. 3. Per a un estudi històric.

[179] *Acta Sanctorum augusti: ex Latinis et Graecis, aliarumque*, VI, Ambers: [Société des Bollandistes], 1743, núm. 18, p. 79.

[180] Mansi, X, canon XXVIII, col. 627.

sobre el paviment. Aquest cerimonial i d'altres s'eliminaren amb el ritus romà. No tenim cap constància, si no és documental, de les modes que anaren sorgint, només les podem detectar amb l'arribada de l'obra de Llemotges. En les imatges dels bisbes amb llurs bàculs es detecta el canvi que hi va haver en la moda, fulgurant fou a la meitat del segle XII i el segle XIII, amb la incorporació del color de l'esmalt, amb tota una paleta cromàtica brillant. Paral·lelament alguns bisbes continuaren aprovisionant-se de bàculs de metall preuat, or o argent, amb incorporació de pedres i cristall de roca com a ornaments; no hem d'oblidar els de vori, que continuaren vigents malgrat que resultaven repetitius, però l'abast de nous models fou decisiu. Nosaltres estem segurs que el taller de Silos es va anticipar en la fabricació de dos bàculs de coure i detalls d'argent (**il·l. 308** i **309**), un esmaltat i l'altre niellat, magnífiques mostres que clarament les podem situar com a antecedents abans de *l'explosió* llemosina. No sembla possible que incidiren en la producció merament catalana.

El bisbe, abillat amb les vestidures que li són pròpies a la seva dignitat episcopal, porta una de les insígnies, el bàcul; les quatre primeres figures[181] (dibuixos gravats, **fig. 45**) són representatives del segle XII, i les quatre últimes, del XIII. Ens interessa destacar la progressió de la forma de la crossa d'acord amb l'evolució i la moda que s'anava imposant; les floritures que adornen els del XIII, pròpies del taller llemosí, són premonitòries de les estructures més complexes que particularitzarien alguns exemplars més tardans.

[181] Ch. Cahier, «Ivoires, Miniatures, Émaux», a *Nouveaux Mélanges d'Archéologie d'histoire et de littérature sur le Moyen Âge*, París: Librairie de Firmin Didot Frères, 1874, p. 190-192.



Fig. 45. Els bisbes i el bàcul, evolució historicoartística

2. Orfebreria medieval catalana. Precedents, segles X-XI

2.1. Calze i patena

2.1.1. Anotacions documentació. Generalitats

Els textos analitzats ens informen de la matèria dels calzes, almenys en part. L'església catedralícia de Sant Pere de Vic té un calze d'or segons l'inventari de l'any 957 que també registra el de l'any 971. Aquest document anota específicament que manca la patena, fet que sorprèn en una església catedralícia de la importància de Sant Pere de Vic; suposem que es deu a un oblit. L'altre metall preuat que s'anota és l'argent, la xifra augmenta considerablement, n'hem relacionat disset, dels quals tres pertanyen a Sant Pere de Vic i altres tres a Santa Maria de Ripoll. Hi ha un fet que no ens ha passat desapercebut i és que l'any 908 Idalguer (**doc. 7**) va dictar un testament segons el qual llegà a l'església osonenca dos calzes d'argent —un amb gemmes— i dues patenes d'argent, una de les quals amb gemmes. No és habitual trobar aquesta petita descripció «amb gemmes», més aviat l'hem vista en calzes d'importància en els inventaris d'esglésies romanes o d'altres. Per tant se'ns planteja un dubte que no té resposta concloent: o bé se li ha oblidat anotar-la al tresorer (levita) o bé ja no hi constava en el tresor. El primer supòsit és difícil de creure si en són dos els inventaris que presentem, i, per altra banda, haurien de correspondre a exemplars més rics que col·lacionats simplement com a calze o patena. El segon supòsit el creiem més factible, podrien haver-se fos per a refer o fer alguna altra peça del mateix tresor. Sigui com sigui no hi consta ni calze ni patena. Per a nosaltres és un fet important pel que fa a intentar composar el tresor del segle IX català, tresor del qual Sant Pere de Vic havia de ser un referent com a ciutat episcopal que era. El mateix succeí amb el de Santa Maria de Ripoll, la dignitat d'ambdues esglésies els comprometria a celebracions importants, en les quals no hi podia mancar cap vas litúrgic adient a la seva condició.

Els documents que aporten algun tipus de bé religiós als quals hem tingut accés assenyalen la composició de moltes esglésies catalanes en el moment de la seva consagració, sigui mitjançant les dotalies, les deixes o, en algun cas, l'inventari. Hem destriat les dades que aporten i n'hem extret algunes relatives a la tipologia: calze, patena, creu, encenser i, el més important per la vàlua econòmica, el frontal d'altar, són les més significatives. La matèria també acostuma a ser una dada que complimenta l'ítem, per bé que no sempre és així; quan no hi consta la col·loquem en un apartat general. Sabem la toponímia de les esglésies, la qual

cosa ens permetrà tenir la geografia i conèixer la situació de les esglésies. Aquesta aportació és important perquè estem treballant uns territoris que al llarg dels segles X i XI conformen una rica malla d'edificis que va creixent a mesura que les necessitats de repoblació o d'assentament ho fan necessari, també pel zel que els poders polític i religiós mostren per aglutinar interessos i dominis.

La importància jeràrquica de les esglésies condiciona normalment la formació de llurs tresors. Nosaltres hem analitzat els metalls de les obres catalanes estudiades i al llarg de la documentació del segle X hem separat els següents: or, argent, estany. No es menciona el peltre, que és un aliatge d'estany, coure i zinc (i poc antimoni i plom), el seu color és blau-grisós, raó per la qual se l'assimila amb la plata, i com que es fon a poca temperatura, és mal·leable. Creiem que l'estany que s'anota podria ser també peltre en els exemplars catalans. Seria aquest(s) darrer el metall més empobrit dels que destaquem, utilitzat per les esglésies amb menys recursos i també en d'altres que tenien varietat de vasos de metalls preuats però igualment de menys qualitat, potser per als serveis diaris i com a reserva dels més bons.

Recordem que el papa Lleó IV instava a utilitzar el vidre o l'estany per a les esglésies més pobres; per més que s'havia establert que els vasos havien de ser d'or o argent, era impossible poder assolir-lo en els casos de necessitat. Vist així, l'Església havia de recollir-ho i preveure-ho com a un fet real i molt usual, l'estany «si ex auro et argento calix haberi nequeat, stanneus adhibeatur».

De les deu entrades que hem comptabilitzat amb calzes d'estany, n'hem vist llistats onze, hi ha registres dobles a Sant Miquel de Ponts (**doc. 17**), a Sant Miquel, Sant Pere i Sant Andreu del Paradís (**doc. 19**) del 30 de gener del 948. Les esglésies que es consagren aquests darrers anys de la desena centúria són majoritàriament modestes, i se les dota amb vasos necessaris però no enriquits, com es desprèn de la lectura de la documentació. Dins els metalls no preuats trobem l'estany i quasi bé mai el vidre, l'os o d'altres que són més habituals en indrets no catalans. Per tant, el seguiment de les obres ens indica que l'estany, com a recurs més pobre, però també com a recurs per aquells vasos d'utilització molt freqüent, hauria estat la solució més adient per a les nostres esglésies, sense oblidar que tots els que s'han localitzat a tombes o sepultures són d'aquesta matèria.

Estem segurs que el material condicionava l'obra, en el sentit que no era el mateix un calze d'or que un d'argent, i menys, un d'estany. Les entrades que examinem ens ho fan plantejar. Les d'estany es reserven per a dotar les esglésies que tot just es consagren i amb necessitats més peremptòries; només les que responen a una majestuositat i exigència que els era pròpia, per exemple, l'església-catedral o la monàstica de rang, reben dotacions de vasos importants, com anirem detallant. Les altres amb prou feines rebien les que els clergues assignats o, amb molta freqüència, el poble costejaven.

La patena, de la qual ja n'hem vist la importància en l'estudi històric d'aquesta tipologia, s'anota sempre amb el calze. Hi ha ítems de calze sense patena però no patena (o patera com apareix en alguns registres) sense calze; sempre s'anota calze amb la seva patena.

Per a poder fer una hipòtesi de treball de com hauria estat un calze «prototipus» català del segle X només podem considerar un calze i la seva patena de finals segle X o primers de l'XI, tot i que són funeraris. No coneixem cap font pictòrica ni manuscrits il·lustrats que ens ajudi a refer la forma, no n'hem localitzat cap. Per tant, hem hagut de considerar formes que hem pogut extreure de manuscrits carolingis que creiem que per lligams polítics amb els comtats catalans podien ser una font d'inspiració, i encara més important, la informació que ens proporciona algun exemplar conegut d'aquesta cronologia. Més com un calze per a les funcions diàries, funcional, que no pas un calze embellit amb decoració i pedreria, reservades aquestes per a un calze cerimonial més excepcional.

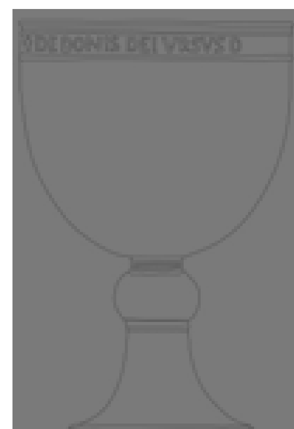


Fig. 46. Calze de Ludger

La nostra hipòtesi se centra en un calze amb la copa gran i profunda, el nus molt simplificat, el qual connectaria directament la copa i el peu, i com a mostra un exemplar no massa diferent del calze de sant Ludger, **il·lustració 40** (**fig. 46**) de la làmina comparativa de calzes forans.

2.1.1.1. Fonts

Els documents que nosaltres hem seleccionat per al nostre estudi són de diversa índole, com anirem comprovant al llarg del nostre treball.

♦Fonts documentals d'arxius: 1) inèdites; 2) publicades (les més abundants).

♦La bibliografia seleccionada també ha estat destriada i col·lacionada en la recerca de la tesi. La diferenciem entre: 1) les fonts primàries i 2) les secundàries.

♦Il·luminació de manuscrits, el Beatus de Girona i les bíblies d'origen català: les Bíblies de Ripoll i les foranes que hem considerat adients al nostre estudi.

♦Pintura mural. És un fet que la pintura mural romànica catalana que ha perviscut és la més important per a aquest estudi. Es tracta, per una banda, d'una pintura amb els elements propis d'aquest cultura, i per altra banda, és la més rica de les conservades; ens il·lustra amb iconografies que permeten aclarir dubtes i llacunes que ens han aparegut al llarg del nostre estudi.

♦Pintura sobre taula.

♦Escultura. Analitzarem la que ens aporta llum al nostre discurs.

♦Altres fonts a les quals hem acudit són les que han possibilitat el capítol que dediquem a la comparació de les tipologies. Hem recollit vasos litúrgics representatius del món cristià occidental que ens han donat el context de formes i matèries emprades corresponents a la pròpia evolució d'aquests vasos litúrgics, que citen calzes en cronologies molt primerenques i també més tardanes (segles IX, X, XI i XII); ho hem considerat per la mancança d'obra catalana d'aquestes primeres cronologies, per tant són aquestes altres fonts les que possibiliten explicar l'evolució històrica del calze.

L'arqueologia ha estat determinant per a conèixer la forma del primers calzes catalans puix que és per mitjà d'enterraments que s'han localitzat la major part dels que aportem. Sembla que des de l'època carolíngia només es mantingueren certs tipus de deposicions conservant el caràcter simbòlic que el vinculava al personatge en els soterraments: el calze i la patena per als clergues, i la crossa o bàcul per als abats; per altra banda també apareixen amb freqüència monedes, fet que s'ha lligat al significat polític del personatge representat, però, també, com a insígnia religiosa. Algunes de les monedes que aportem més endavant en el nostre estudi duen la inscripció «XPISTIANA RELIGIO», per la qual cosa poden ser identificades com a símbol religiós.[182]

[182] C. Treffort, *L'Église carolingienne et la mort*, Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 1996, p. 181-182. Les monedes amb aquesta inscripció tindrien el mateix significat que la petita creu miniada del sudari de Crist en l'escena del Davallament i col·locació a la tomba amb la llegenda: «IOSEP ET NICHODEMUS PORTANTES IESUS XPRISTOS SEPULCHRO.» dels Evangelis d'Angers, Bibliothèque municipale d'Angers, ms. 24, f. 8.

Hem intentat fer una descripció cronològica de les obres. En aquest procés hem estat mancats de molta informació, sobretot pel que fa al discurs evolutiu. És en aquest punt quan hem acudit a cercar informació que ens aporta el coneixement d'obra forana. Hem considerat l'obra de metall preuat o no, la il·lustració de manuscrits, la pintura mural, l'escultura i els voris com a fonts més interessants en aquest apartat.

Iniciem l'estudi de les tipologies catalanes dels segles IX i X des de diferents vessants que passem a anotar.

2.1.1.2. Anàlisi de l'obra

Anàlisi de l'obra que considerem del taller català, diferenciada per cronologies. Primer tractem l'obra inicial, la que entenem que és el precedent, la que serveix per a configurar els inicis, quan l'Església catalana comença a tenir forma, a gestar-se i a col·locar els fonaments i, mai millor dit, els fonament dels edificis per a immediatament després dotar-los amb l'obra que l'Església de Roma ja tenia ben establerta. Així s'entén com la litúrgia, per a la seva representació o ritu, exigeix un mobiliari que totes les esglésies han de respectar i complir, segons el seu grau jeràrquic, naturalment, i també segons les disposicions econòmiques. Ja hem vist en el desenvolupament històric com les disposicions dels concilis i dels sinodals condicionen la fabricació de les obres. Però, és clar, que la normativa no afecta de la mateixa manera les esglésies catedralícies o les esglésies rurals, fet que subratllem perquè aquestes són les que configuren el mapa, és a dir, la geografia que analitzarem. És important, doncs, situar-nos en el camí inicial per entendre després l'entrada al segle XII, conseqüència en bona part del desenvolupament anterior.

2.1.1.3. Documentació

És per això que hem incorporat alguns documents d'aquesta cronologia, que ens ajuden a situar-nos dins el context de l'època, essent una eina fonamental per al nostre treball en la configuració d'un possible corpus d'imatge que es correspongui amb fet reals i no suposats.

La documentació d'aquests segles inicials ens ha aportat noms de tipologies; matèria en la qual estan fabricades, veurem que la matèria ha estat de sempre en el centre de polèmiques dins la pròpia Església, molt ben reflectida, com hem vist en la part històrica, en les crítiques d'alguns escriptors cristians en els seus escrits; els documents també ens informen de la

geografia, la qual cosa ens ha possibilitat fer-ne el seguiment i així poder conèixer per localitzacions on s'ubicaven les esglésies; les cronologies ens les proporcionen també els documents, les analitzaren i les compararem per tal d'extreure'n les conclusions pertinents.

2.1.1.4. Comparativa

A) En aquesta cronologia no hem pogut incloure il·lustració de manuscrits ni pintura mural per desconeguda. B) Tanmateix podem anotar algun exemple de calze forà que hem d'incorporar al nostre estudi. També presentarem algun foli il·lustrat amb imatges en les quals hi ha vasos litúrgics.

2.1.1.5. Tipologies. Els inventaris del *Liber pontificalis*

Introducció a les primeres tipologies de vasos sagrats. Des del segle IV les esglésies de Roma reberen dons des del moment de la fundació o després, quan l'església (l'edifici) estava ja construïda. El mateix succeí amb les esglésies catalanes. Hem donat importància al recull que hem fet de les diferents fonts documentals. Les dotacions de les esglésies són les més sistemàtiques. Les consagracions de les esglésies comportaven per una part les dotacions per a la seva subsistència (béns econòmics) i per l'altra el mobiliari litúrgic per al seu funcionament: vestimentes, llibres i vasos litúrgics. Nosaltres ens ocuparem de l'estudi d'aquests darrers. No hi havia res, per tant, s'havia de dotar l'església, i sempre amb les peces necessàries per al culte més propi. Diferent és quan es tracta de donacions fetes mitjançant testaments i de particulars que donen obra o indicacions per a una obra a una determinada església. En aquest cas es tracta d'una donació d'objecte(s) sacre(s) a discreció de qui fa la donació. Per tant, ho hem tingut en compte per a la nostra recerca. Veurem si aquests supòsits varien o no en les diferents cronologies que analitzarem.

Per altra banda, comprovarem com el mobiliari litúrgic necessari per les exigències de la litúrgia eucarística d'una església és el mateix, però la dignitat d'algunes seus les fa assolir una importància que traspassa les meres necessitats litúrgiques de funcionament. És un fet normal que aquestes disposin de tresors més valuosos per la seva posició jeràrquica, amb més obligacions litúrgiques; tot i així les esglésies mitjanes i petites disposaven de l'aixovar eclesiàstic necessari, per bé que hi tornem a trobar diferències relatives al nombre de peces i diferències qualitatives, debades ben notòries.

Els vasos litúrgics sempre es repeteixen en els inventaris, aquesta importància queda reflectida en les anotacions dels diferents llibres pontificals. Ens hem interessat per les més significatives i les més citades pel *Liber pontificalis* en una etapa en què l'Església exterioritza i posa a l'abast de tots el desenvolupament del ritu amb tot el cerimonial eclesiàstic. Aquests vasos són:[183]

♦La **patena**: descrita com a vas gran, servia de contenidor per al vi del bisbe i assistents. L'hem vista anotada en totes les descripcions dels tresors. N'hi ha d'argent i alguna vegada d'or, enriquida amb gemmes i pedres precioses.

♦El ***scyphus*** (*scyphos/scyphum*): utilitzat per al vi consagrat, aquest vas també és esmentat en tots els inventaris. Tal i com hem anotat en l'estudi històric, l'emperador Constantí I en donà dos d'argent per a vestir la basílica Constantiniana (dins Roma) i pel que fa a la donació de l'església de Sant Pere, se citen «calices aureos» i «calices argenteos», cosa que ens fa creure que es refereix a *scyphos* i a calzes ministerials; i en la dotació feta a la basílica del palau Sessoriano (Santa Creu) hi consten *scyphum* d'or i tres d'argent.

♦***Ama*** (*amae*): són recipients grans per a guardar segons sembla el vi destinat als fidels.

♦***Amulae***: petits recipients en els quals els fidels portaven vi per a la ofrena. Eren del seu ús personal i per tant se'ls emportaven a casa.

♦***Altare***: la «tabula» que trobarem en els documents catalans, se n'esmenta un i en casos excepcionals més, per exemple en la basílica de Constantí n'hi havia set.

♦El ***thymiamaterium*** o encenser fixe: per a cremar els perfums i el rentamans, *aquamanile* o lavabo (a partir del segle IV).

Làmpades, canelobres i candelers, i tot tipus de vasos per a il·luminar, constituïen un apartat important per la necessitat que tenien les basíliques, esglésies i capelles de la llum.

> Vos duo luminaria, per terrarum spacia
> Illustrate ecclesias, effugate tenebres
> Ut unus ferro vigeat, alter verbo tinniat[184]

---

[183] Per al nostre estudi hem seguit el *Liber pontificalis* en l'edició de Duchesne. Hem analitzat les anotacions d'obra, els inventaris, de les diferents esglésies de Roma i n'hem extret el contingut de vasos sagrats més adients al nostre estudi, el seguiment que hem fet d'aquests inventaris ha estat relacionat amb les cronologies que hem considerat més importants. El primer inventari que es féu quan l'Església cristiana és acceptada com a Església oficial per l'emperador Constantí I el Gran, altres per alguna aportació complementària i la darrera que aporta el *Liber pontificalis*.

[184] H. Mayr-Harting, *Ottonian Book Illumination. An Historical Study*, Londres: Harvey Miller Publishers, 1999, p. 51.

És a partir del segles IX, X i XI quan nosaltres encetem el discurs preparatori per a poder endinsar-nos després en els segles XII i XIII. Així, iniciem l'estudi preliminar que ens marcarà la direcció que hem de seguir i sense el qual o no s'entendria el segle XII o en tindríem una visió molt esbiaixada.

2.1.2. Anotacions documentació. Segle IX

2.1.2.1. Documentació

Lluís el Pietós (778-840) visità l'abadia de Sant Riquier (antiga Centula, França). Aquest monestir era conegut com un dels centres culturals més importants i actius ja des de finals del segle VIII arreu de tot l'imperi carolingi. Fou arran de la visita que va retre el rei Lluís l'any 831 que es féu la descripció del seu important tresor (era una posada al dia del tresor puix que ja s'havia fet anteriorment). Aquest inventari el prenem com a model d'un centre que estava molt ben assortit de vasos litúrgics i com un referent per als tresor que més endavant analitzarem. El col·lacionem puix que no tenim cap mena de referent per a les nostres esglésies i ens descriu un grandiós tresor pertanyent a l'abadia de Saint-Riquier, al nord-oest de l'actual França, del segle IX, amb tota mena de detalls. El parament litúrgic correspon a una gran abadia reial, a partir de la qual es pot entendre la jerarquització d'esglésies catedralícies i llurs tresors. A més de l'esment que hem fet dels vasos litúrgics, també s'anota la matèria: des de l'or i l'argent, com a metalls preuats o principals, fins a *l'aurichalco*[185] o el coure, els més freqüents. Hi ha una menció important de tipologies que formen part de l'aixovar litúrgic, algunes de les quals reben noms peculiars, però en general tots ells construeixen el tresor d'una gran església al segle IX i ens donen un vocabulari excepcional que sens dubte procedeix de l'església de Roma, en la qual s'emmirallava la cultura carolíngia. Un altre fet remarcable és l'anotació dels Evangelis de l'abat Angilbert que es conserven, és un fet raríssim i que cal esmentar per la seva transcendència. Dissortadament no podem identificar cap vas litúrgic dels que aporta l'inventari, tot i essent tant ric.

> Habentur ibi principalis ecclesiæ III: una, major in honore sancti Salvatoris et sancti Richarii, altera in honore sanctæ Mariæ, tertia in honore sancti benedicti. In quibus principalia habentur altaria III, hoc est sancti Salvatoris, sancti Richarii, et sanctæ Mariæ, ex marmori, auro, et argento, et gemmis, ac lapidibus diversis

[185] A. Blaise, *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*, Tournhout: Brepols, 1954, p. 106. *Aurichalco*, substantiu que admet diferents traduccions: coure, llautó; or i argent; estany.

fabrefacta. Super illa tria altaria habentur tria ciboria ex argento et auro parata, in quibus tres dependent coronæ, singulæ per singula ex auro gemmisque paratæ, cum aureis cruciculis aliisque diversis ornamentis. In eisdem ecclesiis sunt lectoria tria ex marmori, argento et auro fabricata. Capsæ reliquarum auræ et argenteæ, vel eburneæ paratæ sunt XXX, cruces majores V, et minores VIII, poma altarium XXI; e quibus sunt aurea, reliqua argentea. Item poma guntfanonum VII, ex argento auroque parata, candelabra ferrea ex argento et auro parata, majora XV, minora VII, coronæ argenteæ VII, et cupreæ deauratæ VII, lampades argenteæ VI, cupreæ deauratæ VI, hanappi pendentes argentei XIII, conchæ argenteæ pendentes II, areæ majores III, et minores III, turibula argentea deaurata VIII, ex cupro I, flabellum argenteum I (…) et duo ostiala parva ex argento et auro gemmisque fabricata; ad pedes ipsius ostiola VI, ex argento auroque parata. Sunt et alia IV, similiter parata. Ante altare ejusdem sancti stant columnæ VI magnæ ex cupro argento et auro paratæ, sustentantes trabem, unam similiter cupream argenta auroque paratam. Sunt et aliæ trabes[186] minores tres ex cupro, argento, auroque paratæ in circuito altaris vel chori, sustentantes arcus XVII, ex cupro, argento, auroque fabricatos; inter quos stant imagines bestiarum, avium, hominumque VII, ex aere circuli ad signa pendentes argentei V, reliqui ex aurichalco. Evangelium auro scriptum unum cum capsa argentea, gemmis et lapidibus fabricata[187]. Aliæ capsæ Evangeliorum duæ ex auro et ex argento parate, faldene addito ex argento fabricatum ad opus ipsarum I, calices ex auro IV, ex argento majores II, minores XIII, patenæ aureæ II, argenteæ majores IV, minores XIII, ex aurichalco I, offertoria aurea IV, argentea LX, eburneum I, magnum argento et aurum paratum. Scyphus argenteus major I, minores argentei IV, ex aurichalco I, tutelli argentei IV, urcei argentei cum aquamanilibus II, hanappus ad bibendum argenteus I, situla argentea I, ex cupro et aere II, et argento parata I, canna argentea I, ex stanno I, tabulæ eburneæ ex auro argentoque paratæ I, claves argenteas II, ex aurichalco deaurata I, baculus auro, argento et crystallo paratus I, præparatio baculi unius ex crystallo I, casulæ castaneæ XL (…)[188]

---

[186] *Trabes*, traduït per creu (del grec *stauros*).
[187] Evangelis de Saint-Riquier, Abbeville Bibliothèque municipale Ms. 4, final del segle VIII, pergamí, 350 × 250 mm. Fou d'Angilbert, abat de Sant-Riquier. Aquest manuscrit és el que descriu l'inventari de la crònica. http://ccfr.bnf.fr/portailccfr/jsp/index_view_direct_anonymous.jsp?record=eadcgm:EADC:D15230007.
[188] *Hariulf. Chronique de l'abbaye de Saint-Riquier*, ed. F. Lot, París: A. Picard, 1894, p. 87-88.

El conjunt el conformen tres esglésies dedicades al Salvador i a sant Riquier[189] (Ricard), a la Verge, i a sant Benet. Els altars són d'or, argent i pedres precioses, amb els baldaquins enriquits d'aquests mateixos metalls preuats i dels qual pengen corones de llum i altres objectes. Hi ha tres trons de marbre recoberts d'or i argent, ornats amb pedres en cadascuna de les tres esglésies, trenta arquetes d'or, d'argent o de vori; cinc creus grans i vuit de petites; vint-i-una *poma* d'altar de les quals tres d'or i una d'argent; sis làmpades d'argent; set corones d'argent i set de coure daurat; tretze anaps d'argent penjats, dues petxines igualment penjades, sis grans *areæ*[190] i tres de petites, vuit encensers d'argent daurat i un de coure; dues *ostiola* ornamentades amb argent, or i pedres precioses.

El primer document (**doc. 1**) que hem anotat al corpus de texts catalans és un testament del bisbe d'Urgell Sisebut del 28 de març del 839. Deixa dos vasets d'argent que dóna a Santa Maria de la Seu (Seu d'Urgell). Algunes de les dades que aporta el document són força interessants per al nostre discurs. En primer lloc, hem recollit aquest document com a testimoni del segle IX, molt primerenc i del qual desconeixem quasi bé tot, en termes d'orfebreria religiosa. No és que sigui una aportació molt consistent pel que fa a l'inventari d'obra, però sí que podem deduir que el bisbe tenia un cert nombre de vasos, entre els quals aquests vasets d'argent, material noble que l'Església volia imposar damunt altres de menys qualitat. Per tant, hi ha relació jeràrquica entre el prelat i la seva deixa. Una altra dada significativa és la importància del bisbat d'Urgell en una època tant primerenca que va lligada als propis comtats i als contactes de dependència al món carolingi, fet de gran transcendència per la influència que suposarà en la configuració i evolució de l'art, que definirem o sistematitzarem com a català, dels anys altmedievals. No en tenim cap més, de testament, d'aquesta cronologia. La resta de documents que aportem pertanyen tots a dotalies, com analitzarem.

Són set (anys 839-900) les consagracions d'esglésies amb llurs respectives dotalies, encara que n'hi ha una, la de Sant Julià de Capella (**doc. Ap. 2-1**), que és un fals. Així, ens en resten sis. D'aquestes, una és de Sant Andreu de Tona (**doc. 2**), la iniciativa de repoblació fou dels tinents dels castells ajudats per feligresos i veïns, Gotmar els cedí algunes cases prop

[189] C. Heitz, *Recherches sur les rapports entre architecture et liturgie à l'époque carolingienne*, París: S.E.V.P.E.N., 1963, p. 77 i s.; Ídem, *L'architecture religieuse carolingienne*, París: Picard, 1980, p. 51 i s.
[190] Ch. du F. du Cange, *Glossarium ad Scriptores mediæ et infimæ latinitatis*, I, Venècia: Sebastianum Coleti, 1736, I, col. 635. «Areæ, inter vasa Ecclesiastica recensentur apud Hariulfum, lib. 3. cap. 3 sed ibi videtur legendum arcæ.»

l'església com a dotalia;[191] una altra és la de Santa Maria (**doc. 3**), i la tercera la de Sant Pere, ambdues de Ripoll (**doc. 4**). De totes les obres en destaquen dues per la matèria emprada: un calze i la seva patena d'or donats pels comtes Guifré i Guinedilda a Santa Maria de Ripoll, això suposa que aquesta església era la més important de totes les que tenim constància i que apareix en les consagracions del bisbe Gotmar de Vic (886-899, bisbe); un calze d'argent que els mateixos comtes donen a Sant Pere, la segona en importància i ambdues del mateix bisbat. Les altres dues corresponen a Urgell, a Sant Julià de Canalda (**doc. 5**) i a Sant Fructuós de Guils (**doc. 6**), aquesta és certament interessant pel nombre d'objectes litúrgics que s'hi relacionen. Un llibre amb l'antic *ordo* mossàrab anotat com «Ordo toletano», o sigui, que encara es regia per la litúrgia visigòtica;[192] un calze d'estany que, d'alguna manera, anticipa tots els que anirem referenciant i que segons confirmen els documents integraven bona part dels tresors d'esglésies catalanes, més preocupades pel bon funcionament que no pas per la magnificència de l'aixovar litúrgic; també una ara. Una ara portàtil procedent del monestir de Sant Pere de Rodes que, per la seva cronologia, segle X, podria ser un paral·lel de l'ara aquí esmentada, si més no l'hem de considerar per ser l'única conservada, l'esmentarem al tractar dels precedents.

Les peces detallades en la documentació del segle IX són: 5 calzes; 4 patenes.

2.1.2.2. Comparativa

La comparació d'obra no la podem fer en aquest cas ja que no tenim referents, només l'ara de Sant Pere de Rodes. Una aproximació la podem establir amb la il·lustració del Sant Sopar de l'Evangeliari franco-saxó[193] datat del segle IX. El calze de la miniatura és un prototipus més comú en forma de copa amb nus i peu que trobarem en cronologies posteriors, com ja assenyalarem, i que podria haver coincidit amb alguns dels calzes relacionats. No hi ha esmentada cap creu.

Els concilis també ens aporten informació pertinent al tresor litúrgic, a les matèries dels vasos sagrats; a les disposicions que afecten llur conservació o l'ús adequat dels vasos litúrgics,

[191] M. Coll i Alentorn, *Història/2*, Barcelona: Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 184-185.
[192] J. M. Martí Bonet, *Novum Speculum. Les parròquies dels tres bisbats de Barcelona, Terrassa i Sant Feliu de Llobrega*t, I/1, p. 7. Frodoí (861-890) fou enviat por Carles el Calb a Barcelona per acabar de sota arrel amb els darrers vestigis romanovisigòtics.
[193] Sant Sopar, Evangeliari Franco-Saxó, ca. IX, Praga, Catedral, Cim. 2, f. 185v.

entre d'altres. El tercer document del concili d'Aquisgrà de l'any 817 estava integrat per vint-i-nou «capitula proprie ad episcopos». El cànon 12 deia:

> Els vasos de les esglésies no poden ser alienats, només en cas de necessitat i per canvi de presoners.[194]

La segona meitat del segle IX i els primer anys del següent, Carlemany és present en les decisions dels concilis que convoca; s'apropà a l'Església i la dotà amb nombrosos tresors que hom utilitzà en les cerimònies pròpies de la seva condició. El prestigi d'un tresor passa per una cerca d'autoritat: l'autoritat del clergue, abat, bisbe, arquebisbe, cardenal o el propi Papa.[195] Pel que respecta a Carlemany, rebé relíquies dutes expressament de Jerusalem. Aquests anys es gestaren lleis de gran transcendència per al funcionament de l'Església de l'Imperi germànic que influïren en els territoris que controlava l'Emperador, entre els quals els catalans.

2.1.2.3. Els actors. L'estament eclesiàstic i el comtal

Les relacions entre els qui apareixen en els documents i les obres sempre són evidents. Els bisbe Gotmar fou el que ocupà la seu episcopal osonenca després d'haver estat destruïda per la invasió sarraïna. Aquest bisbe té la seva pròpia història lligada al conflicte amb l'arquebisbe de Narbona quan els bisbats catalans volgueren independitzar-s'hi. Es posicionà amb Esclua, clergue que aprofità la seu vacant d'Urgell, per la mort del bisbe titular legítim, i la va ocupar. Esclua recolzat per Gotmar de Vic i Frodoí (861-890) de Barcelona varen consagrar Ermemir, però més tard els fets es capgiraren. En el concili de l'any 896 celebrat a Port i amb l'assistència de prelats d'Arlès, Ais de Provença, Ambrun, Ate i Marsella, Gotmar rebutjà el seu anterior posicionament a favor del comte de Barcelona per reconciliar-se amb l'altre comte, Guifré el Pilós, qui juntament amb el bisbe de Narbona restabliren el bisbat de Vic.

> Selva clericus Hispanus, qui se archiepiscopum fecerat (…) In hoc concilio Gotmarus veniam petiit, a Sinuario comite se inductum causatus (…)

---

[194] Ch. J. Hefele, *Histoire des Conciles*, trad. H. Leclercq, IV, 1a part, París: Letouzey, 1911, p. 28.

[195] Ph. George, *Trésors des cathédrales d'Europe. Liège à Beaune* [catàleg d'exposició], París: Somogy éditions d'art, 2005*b*, p. 21-25; Ídem, «Définition et fonction d'un tresor d'église», *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre*, BUCEMA [en línia], [Auxerre] 9 (2005*a*), <http://cem.revues.org/719>.

> Ibi Selvam juxta canones., quia se extra metropolitani fui consensum ordinari fecerat & Ermemitum degradarunt, scissis episcopalibus indumentis, baculis eorum super corum capita confractis, annulis cum dedecore a digitis evulsis.[196]

Una prova d'aquest enteniment són les consagracions dels anys 888 i 890 que acabem d'esmentar i en les quals hi participen els dos. Sant Andreu de Tona rep dos jocs complets: calze i patena (no s'especifica la matèria).

2.1.3. Anotacions documentació. Segles X-XI: els precedents

2.1.3.1. Documentació de tipologia

De l'anàlisi i estudi de la documentació hem extret unes dades que són un dels pilars de la nostra recerca, que continuem amb l'anàlisi dels que anotarem pertinents als segles X i XI (901-1100). Tenim molt poca obra, per tant és imprescindible acudir a la documentació i fer l'estudi dels ítems amb la informació dels vasos sagrats de les esglésies catalanes. El tipus de documents que aportem són: la dotalia dins les consagracions de les esglésies, l'inventari, el testament, el testament sacramental, la pignoració, la permuta, la venda, la reclamació i la retenció. Es tracta de cent quaranta-vuit documents de diferent procedència que ajuden en part a pal·liar la manca d'obra per a refer el tresor de l'Església catalana dels segles X-XI.

Les tipologies que hem comptabilitzat són les dels quadres que presentem (**quadres XXII-XXVI**), nombrosíssimes, si es té en compte que ha quedat ben poca obra. No és exagerat pensar que estem davant d'una organització eclesial magnífica, en la qual hi participa el clergat però també hi estaven immersos els fidels, el poble, com se'ls anomena moltes vegades. I aquesta unió per una finalitat comuna es nota en els documents, en algunes generoses deixes de dignitats eclesiàstiques i civils (comtes), i en moltes d'altres d'aquells que volien estar en pau amb Déu i salvar l'ànima. Considerem imprescindible conèixer des de l'interior el propi document per a «llegir» adequadament el seu contingut. Hem intentat situar-nos dins l'època i això ens ha permès adonar-nos de la immensitat d'aquest tresor, i de la pèrdua extraordinària que això suposa per a valorar el que ha estat un pilar de la nostra cultura. Intentarem doncs restituir parcialment les obres per veure'n l'abast que hi havia i que s'ha perdut.

---

[196] Mansi, XVIII, col. 44-46, Concili Nemausense [Nimes], celebrat a Portu el 17 de novembre del 886; Hefele, op. cit. (1911), p. 687.

2.1.3.2. Testament

Els testaments dels segles X i XI

Com a mostra d'aquest acte jurídic el testament d'Idalguer (**doc. 7**) és doblement valuós, per una banda per la seva primerenca cronologia i per l'altra per ser un acte de lliure disposició del testador. Els béns que deixa són d'una vàlua econòmica considerable, calzes i patenes d'argent ornamentats amb pedreria. Normalment quan s'anota un ítem amb aquestes característiques sobresurt de la resta de vasos funcionals. És per això que és la deixa més significativa d'aquesta cronologia, per l'abundor d'obra que llega a Sant Pere de Vic. En el mateix document es fa referència a vasos d'argent, però també a un vas d'estany, aquesta coincidència de dos tipus de metall confirma que l'estany no només era fabricat per a objectes d'enterrament, sinó també per al culte, com ja hem vist. Es podria deduir que el més preuat seria per a cerimònies més excepcionals, i l'altre, més adient a la celebració litúrgica diària. Aquest llegat ens confirma així mateix que es tracta d'una església catedralícia amb un tresor força notable. L'ardiaca Guadamir distribueix part del seu llegat a diferents esglésies, entre elles la de Sant Andreu de Tona amb dos-cents sous per a un calze, és a dir, per a fabricar-lo. Aquesta deixa és especialment interessant pel que fa a l'existència de tallers que conreaven el metall, no s'entendria que es deixés moneda sense tenir la seguretat de la seva fabricació.

2.1.3.3. Inventari. Vic i Ripoll

Aquests tipus de documents (sempre referits als inventaris eclesiàstics) són el resultat de l'inventari pròpiament dit del mobiliari litúrgic d'una església per a quantificar la seva composició, també el que es fa a la mort del bisbe per a saber l'estat actual del tresor abans de nomenar el seu successor, o a la mort de l'abat, per a l'església d'un monestir —és el que succeí a la mort de Guidiscle, abat de Ripoll (979)—, o a la del monjo sacrista —per exemple després de la mort de Pau, que fou monjo sacrista de Ripoll (9 de març de 1066)—, o bé per un esdeveniment catastròfic (incendi, per exemple). Els inventaris ens donen a conèixer la riquesa d'ítems pel que fa a l'obra de metall, preuat o no.

Inventari(s) de Vic de l'any 957 (**doc. 24**). Es tracta del primer inventari al qual hem tingut accés, per tant, a un document que és fonamental per al nostre discurs. L'aportació d'obra és considerable i encara més el fet de donar-ne detall (*vid.* **quadres XX-XXI**). Examinant les que composen el mobiliari litúrgic (orfebreria) són:

Cruces argenteas II / Crux de auro cum gemmis / Testo I / Archa I / Capsas V

Calicem aureo I / Calicem argenteis III / Tabula I / Incensarios II / Syon I

Les tres creus, dues d'argent i una d'or amb aplicacions de gemmes, són indicadores de la importància de Sant Pere de Vic; no és gens freqüent i menys en aquesta cronologia, trobar-nos-les. Sabem que la creu d'or estava ornada amb pedreria, l'esment a gemmes[197] és propi de les millors creus dels segles X, XI i XII, i coincideix amb la descripció que podem fer de la creu d'esmalts[198] del Museu d'Essen (Alemanya) de ca. l'any 1000. Creu d'or i gemmes, *creu gemmada*, amb una cavitat per a la teca o relíquia. La cronologia de l'inventari és exacta, l'any 957, i la de la creu germànica és de l'entorn de l'any 1000, d'estructura llatina amb els braços potençats recoberts de làmines d'or i argent daurat. El que més ens interessa és l'anvers amb la successió de gemmes de colors, cristall de roca i perles que ressegueixen tot el perímetre de la creu. Si la «despullem» d'esmalts i camafeus i a la part central li col·loquem la *theca* o una *capsella* circular per a la relíquia del *lignum crucis*, el resultat és una creu major destinada a una església important que podria ben bé ser un paral·lel de la de Vic; altra opció seria la creu llatina[199] de braços rectes, amb la mateixa decoració i l'espai central propi per a la relíquia, es pot citar com a paral·lel la creu de la reina Gisela.[200] Són dues hipòtesis, certament, però que prenen cos a partir de la comparació no tant sols d'aquestes creus, també de les il·lustracions de manuscrits; citem per cronologia el Beatus de Girona (ca. 975) (per la influència que possiblement tingué en les formes artístiques catalanes altmedievals), la coincidència amb la creu del foli 7v de l'esmentat ms. 24 d'Angers, o la del foli 369v també citat de la Bíblia de Ripoll (ca. 1015-1020). Les concomitàncies es refereixen a la forma de les creus, no a les figuracions, que pertanyen a un altre discurs que no ens pertoca ara mateix.[201]

---

[197] J. Gudiol i Cunill, *El mobiliari litúrgich. Resum arqueològic*, Vic: Balmesiana, 1920, p. 16.

[198] Creu d'esmalts, Essen, ca. 1000 (reconstruida ca. 1020), ànima de fusta, or, esmalts, filigrana, perles, gemmes i camafeu, inv. 5, Essen, Domschats Essen.

[199] G. Althoff, *Goldene Pracht* [catàleg d'exposició], Münster: Hirmer, 2012, p. 147-149, núm. 27. Creu reliquiari, Essen(?) ca. 1046-1056, ànima de fusta, or, coure daurat, repussat i gravat, filigrana, pedres precioses, perles, gemmes i cristall de roca, 41,1 × 28,4 cm, prové de la colegiata de Sant Nicomedes de Steinfurt-Borghorst, Dommuseum Münster, Nordrhein-Westfalen, Alemanya.

[200] S. Heym, *Signum Salutis. Cruces de orfebrería de los siglos V al XII*, Oviedo: Consejería de Cultura y Turismo, 2008, p. 219-223, núm. 38 (àmplia bibliografia). Creu de la reina Gisela, Regensburg-Ratisbona, després del 1007, ànima de fusta, or, esmalt cloisonné, gemmes i perles, 44,5 × 32 cm.

[201] J. Bousquet, «A propos d'un des tympans de Saint-Pons. La place des larrons dans la crucifixions», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 8 (1977), p. 25-54 (esp. 32-33), fig. 3 i 6. Compara diferents crucifixions per tal de veure'n les concomitàncies.

Altres tipologies llistades a l'inventari de Vic (*vid*. **quadres XX-XXI**)

♦***Testo*** **I**. És a dir, un evangeliari del qual no tenim cap detall que ens expliqui com eren les cobertes o tapes. Tenim un possible referent en la coberta d'evangeliari d'Aquisgrà[202] del segle IX, és un bell exemple que combina el vori de les sis històries (tres a l'anvers i altres tres al revers) i l'argent repussat i gravat de l'emmarcament. La sanefa està ornamentada amb senzilles tiges acabades amb fulletes, i és aquest tipus d'ornamentació sense complicació que trobem adient per a unes cobertes d'evangeliari si la matèria fos l'argent.

♦***Archa*** **I**. Segons Niermeyer el mot equival a l'arca, amb aquest nom tenim una referència concreta al Beatus de Girona. Efectivament, es tracta d'un moble que sembla de fusta i metall. Podria ser un exemple similar al de l'arca anotada a l'inventari?

♦***Capsas*** **V**. Cinc caixes per a guardar relíquies. Els exemples més antics que coneixem d'aquests contenidors no són de metall sinó les lipsanoteques de fusta de les quals s'han conservat molts exemplars en el propi Museu de Vic i en molts altres llocs de Catalunya.

♦***Tabula*** **I**. Un frontal d'altar,[203] possiblement d'argent per la dignitat que tenia l'església de Sant Pere de Vic.

♦***Incensarios*** **II**. Dos encensers, aquesta tipologia és la que tindrem millor representada per la gran quantitat que se'n conserven. Novament el Museu Episcopal de Vic té una de les millor col·leccions d'encensers avui molt reconeguda per la qualitat i varietat de formes; el Dom Museum de Tréveris també té una selecció de gran qualitat, el més antic és un encenser d'argent del segle XI mentre que els de dates posteriors són de bronze daurat; i el Schnütgen Museum de Colònia atresora una rica i valuosa col·lecció d'encensers, alguns dels quals coincideixen en forma i matèria amb els de Vic.

♦***Syon*** **I**. O sigui, un xuclador.

La mateixa església de Sant Pere (Vic) ens proporciona un altre inventari de l'agost de l'any 971 (**doc. 29**); des d'aquella data han transcorregut catorze anys i hem percebut algunes diferències en relació al primer. Les creus d'argent han augmentat fins a quatre, en un període relativament curt; les capses per a relíquies sembla que han disminuït puix que en consten tres i una que s'especifica que no és d'argent. Hem de suposar que tres són de metall preuat i una possiblement de fusta o de vidre; també es menciona que el calze d'or no té la seva patena, petit detall aclaridor que abans desconeixíem, just el contrari del calze d'or sense patena,

[202] J. Braun, *Meisterwerkeder der deutschen Gold-Schmiedekunst der vorgotischen zeit*, Munic: Riehn & Reusch, 1922, núm. 30.
[203] J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden: E. J. Brill, 1976, p. 1010.

anotació que no s'havia col·lacionat, i els dos encensers; al final s'anoten tres canelobres d'estany i quatre d'argent. Comparant ambdós llistats no hi trobem canvis substancials, fet, per altra banda, gens estrany. Però també sorprèn que no s'anés ampliant més el tresor d'una església catedralícia tant important, possiblement perquè les necessitats estarien cobertes o per altres qüestions de tipus econòmic (?). Al voltant d'aquests anys, abans o després, no hem pogut localitzar donacions a aquesta església.

> Cruces IIII de argento* / Crux de aurum / Testum I / Archa I / Capsas III*
> Capsa I sine argento / Calicem aureum I sine patena / Unum [calze] cum patena
> Incensarios II. (*Vid*. **quadres XX-XXI**)
> (*anotacions amb variació)

Inventaris del monestir de Ripoll

A la mort de l'abat de Ripoll Guidiscle l'any 979, el comte de Besalú i bisbe de Girona Miró anà a dreçar l'inventari del tresor de l'església (**doc. 33**). Ens trobem amb un document realment fóra del comú pel que fa a les esglésies catalanes en aquestes cronologies, un document que és excepcional perquè ens dóna a conèixer l'aixovar litúrgic de Santa Maria i a més amb profusió de detalls, fet rar, com ja hem anat constatant (*vid*. **quadres XX-XXI**).

> Inventaque sunt hec in sacrario, scilicet: crux aurea cum lapidibus I, et cruces argenteae II; tabule argentee II; textum aureum I cum lapidibus; textum argenteum III; et calices argentei III cum suis patenis. Capsule argentee II, et coclear ex argento I, candelabra argentea IIII; concas hereas III, urceolos IIII; calicem stagneum I, et cannetas stagneas III. (…) ex palleo II cum suas cruces argenteas, et alios III operatos; (…) alba I cum auro, et alia cum pallio (…) stolas cum auro V, cum illorum manipulis (…) et alia stola obtima quam donavit ibidem supradictus egregius presul domnus Miro, de diaspide operata mirifice cum auro et gemmis, cum suo manipulo simili. (…) amictos cum auro V, amictos cum palleo XII. Succinctas cum auro V, et alias sericias V. Turibulum argenteum I, et hereos II; offertorios II meliores. (…) et coclea (…) argentea IIII (…)

El document clou anotant el nom de Duran, prevere i monjo de Ripoll, qui fa l'inventari. La relació d'obra és la més rica de les que hem esmentat fins ara. Analitzarem amb deteniment

les tipologies que hi apareixen per valorar la importància de Ripoll en el context de l'Església catalana de final del segle X.

El quart inventari d'aquesta cronologia correspon al segon de l'església del monestir de Ripoll, és datat el 4 de juliol del 1008 (**doc. 44**):

> Cruces VI cum auro et argento, et una crux de auro cum lapidibus in quo est lignum Domini. Est et alia crux in altario Sancte Trinitatis de argento minor ex istis, et alias cruces minores; de gontifanones sunt VI. Calices argenteos V, et unum de auro puro et isti signuli sunt cum patenas suas. In calicem vero mariorem qui est annumeratus cum istis, est discus quem domnus Oliba dedit in locum patene. Est et alius discus aereus cum auro; est et alius discus de argento. Urceolum argenteum, et canna argentea, et mordacem argenteam. (…) Et sunt casulle obtime de palleo V, et una ex istis cum auro. (…) et est una alba cum auro. Amictum et stolam et manipulum et zona, omnia cum auro. Stola cum auro et lapidibus, et sunt alie stole com cum auro IIII, cum manipulis suis. (…) Sunt candelabri maiores cum argento et auro II, et alii de argento simul cum auro IIII. Sunt candelabri maiores cum argento et auro II, et alii de argento simul cum auro IIII. Sunt in altario Sancte Marie II pallii optimi, et unum vetustissimus qui iacet super aram, et alium album quem dedit Raimundus, comes, et alium de Sancto Poncio, et alium qui est in guadio ad Sanctum Petrum. (…) Et sunt duo texti, unum cum auro et argento, et alium de auro cum lapidibus; et sunt cap[s]e III de argento cum coopertoriis suis. Est corona argentea simul cum auro et cap[s]a argentea sine coopertorio. Turibuli argentei II. Cristalli ignei III, et alii VIII. Scacos cristallinos XXVIII. (…) Et in altario Sancte Marie (…) et unum parilium de bacinos de argento. (…) et sunt duo scrinii eburnei cum reliquias, et III copas cum reliquias. Est et alia crux de argento minima cum ligno Domini, exceptas illas que superius diximus. Et sunt alie zone cum auro IIII, exceptas illas que superius diximus. Alie sine auro XII. (…) et petra qui fuit de sigillo domni Olibani, et unum anulum aureum cum petra obtima que habet Gerucius in pignus (…) et II capsas argenteas de incensum cum cocleariis argenteis. (…) Sunt II candelabri aerei cum concas, et unum candelabrum parvulum coopertum de argento. Egrediente domno abbate a seculo iussit dare ad cooperiendum capud Sancti Eovalli uncias III et aureos IIII de auro, et sunt in sacrario (…)

2.1.4. Calze per matèria

Segons J. Braun el calze, *calix*; grec, *petérion* és: «El vas que serveix per la consagració del vi. En un començament els calzes ja eren d'or o plata, n'hi havia emperò de metalls menys preciosos, fins i tot de vidre i de fusta. Les prescripcions més antigues que sobre els calzes són conegudes daten del segle IXè. Ordenen que siguin d'or o de plata i en cas d'extrema pobresa de zenc, però no de vidre, fusta, coure o bronze. Aquestes prescripcions eren en son origen de dret privat, passaren, emperò, poc a poc a la pràctica general. El missal romà prescriu que almenys la copa sigui d'or, de plata o de zenc, mai pot ser feta de bronze o de vidre (…) Pel seu alt destí i per la seva santedat els calzes foren des d'un començament ricament ornats i consagrats pel bisbe. Sembla que la consagració dels calzes comença a la Gàl·lia, tota vegada que en el *Gelasianum* ja compareix un formulari per aquesta consagració, desconeguda encara en el *Gregorianum*».[204]

Les tipologies que es llisten són molt variades, calzes i patenes de diferents metalls, preuats o no; calzes i patenes d'or, d'or amb gemmes, i esmalts; d'argent, d'estany (peltre); i molts d'altres sense especificar-ne composició. La relació d'aquests vasos litúrgics, imprescindibles per a la celebració de la missa, és indicativa de la vitalitat d'aquest segle X pel que fa als bisbats d'Osona i Urgell, al contrari que el de Barcelona, molt més castigat per les invasions sarraïnes.

Braun també defineix la patena com «el disc que serveix per aguantar l'hòstia; pertany al calze i és del mateix metall que la copa d'aquest. És avui poc més gran que la copa del calze; en canvi, antigament, quan eren molts els fidels que combregaven en la missa, era de majors proporcions, com ho és la dels ritus orientals. El seu ús és tan antic com el del calze, del qual és un complement; la seva forma és una mica còncava o té la forma de griala amb una profunditat al mig. En la missa solemne el subdiaca la sosté amb els becs de l'humeral que porta, des de l'ofertori fins al fi del *Pater nostre*; aquest costum ja era conegut en l'època carolíngia, solament que originàriament era un acòlit, el *patenarius*, el que sostenia la patena; a França aquest acòlit compareix fins després de l'edat mitja. En les altres misses, com ja es pot comprovar al segle XIè es col·locada a la banda dreta i al dessota del corporal. La patena,

[204] Braun, op. cit. (1925), p. 49.

igualment que el calze, ha d'ésser consagrada; la seva consagració és tan antiga com la del calze».[205]

El metall

El calze, essent el vas litúrgic més important per a la celebració de la missa, és el que amb major freqüència es troba als documents. N'hi ha d'or, d'argent, d'estany i d'altres sense especificar.

El primer que tractem és el d'estany que, com hem assenyalat en la part històrica, és el material més pobre. Hi ha recomanacions perquè no s'utilitzi per la seva extrema pobresa, però tot i això es permet en cas d'extrema necessitat, segons manifesta el concili de Reims (813). Per bé que es reafirmava en l'ús de l'or i l'argent, tolerava, però, altres materials en cas de necessitat o penúria de les esglésies, i en tenim exemples en dotacions que anirem col·lacionant. De fet, aquest tipus de document és el que més informació ens aporta en les primeres cronologies. La relació detallada de les obres amb les quals es doten les esglésies mostra la coincidència en el mobiliari litúrgic. La composició dels tresors catalans (d'aquesta cronologia) és funcional en la major part dels tresors de les esglésies estudiades.

2.1.4.1. Estany (peltre)

Tot i la recomanació contraria a la seva fabricació, els documents aporten molts calzes i algunes patenes d'estany.[206] L'aportació d'aquesta obra en nombroses dotalies d'esglésies d'aquesta centúria ens situa en els moments d'erecció d'edificis eclesials modestos, per bé que abundants, segons els bisbats, com veurem en fer-ne l'anàlisi. Detallem seguidament alguns exemples que hem anotat dins les consagracions, de les quals la dotalia és un dels actes més importants pel que fa al nostre estudi, amb considerable aportació d'obra.

Hem anotat deu calzes d'estany al llarg del segle X per dos al segle XI, fet que mostra una diferència substancial, sempre que els calzes sense especificar la matèria no fossin d'aquest grup; nosaltres creiem que no ho són.

[205] Ibídem, p. 203.
[206] J. Gudiol i Cunill, «La vaxella de fusta durant lo segle XIII», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1909, p. 744. Estany o *piltre*.

Testaments. El testament d'Idalguer (899-914) (**doc. 7**) és el primer joc de calze i patena d'estany que s'esmenta a l'inventari. El bisbe, que fou el segon després de la restauració de la diòcesi, estava lligat al comte Guifré II a qui nomenà marmessor en el seu testament. Per tant, es tracta d'una figura influent en l'àmbit osonenc, i el seu llec és substanciós, com anirem detallant.

Dotalies. Les dotalies també n'aporten,(**doc. 17**, **23**) (calze i patena **doc. 15**, **17** [2], **31**).

Inventaris. L'inventari de Ripoll de l'any 979 (**doc. 35**), hi consta un de calze; el de l'any 1047 (**doc. 77**) repeteix anotació.

Les diverses anotacions són testimoni de la normalitat d'aquests vasos litúrgics, malgrat les recomanacions del concili de Reims (813) d'utilitzar-se només en cas de extrema pobresa. Això vol dir que bona part de les esglésies catalanes d'aquestes centúries o eren modestes, com sembla ser, o bé l'ús era motivat per l'austeritat, que sembla també que les caracteritzava. En cas contrari no s'entendria que no se seguiren les disposicions prescrites pels concilis.

La dotalia per a l'església de Sant Benet, Sant Pere i Sant Andreu de Sant Benet de Bages (**doc. 31**) fou consagrada pel bisbe Frujà[207] (972-993) de Vic. Aquest havia estat consagrat a Narbona i el mateix any de l'elecció, acompanyat pels bisbes Guisad II d'Urgell i Pere de Barcelona, dotà l'església amb un calze d'estany i la seva patena entre altres vasos. Aquests qui assistiren (a la consagració) varen propiciar la seva reconversió en monestir.[208]

La persistència de l'ús de l'estany es manifesta en el calze que apareix en l'inventari de finals de l'edat mitjana de l'església de Santa Margarida del monestir de Sant Genís de Rocafort, exemple que confirma la pobresa de l'església.[209]

El darrer calze que aportem del segle X està datat l'any 979 en l'inventari de Ripoll (**doc. 35**). L'abast del seu aixovar és imponent, tot i així hi ha obra menor que podria ser utilitzada per als serveis de capelles menors o per a atendre els malalts.

[207] Frujà participà, a més de Sant Benet, en les consagracions de Cuxà i Ripoll, fou assassinat per l'altre bisbe osonenc adversari seu, Gaudall, l'any 993.
[208] R. Ordeig i Mata, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya*, II, 2a part, Vic: [s. n.], 1997, p. 212.
[209] L. Monjas Manso, *Les comunitats parroquials del Baix Llobgregat a finals de l'edat mitjana*, Barcelona: Abadia de Montserrat, 2005, p. 354.

El següent calze, ja del segle XI, és llistat en un altre inventari també de Ripoll de l'any 1047 (**doc. 77**); cal suposar que es tracta del mateix i per tant amb un sentit molt funcional dins l'aixovar ripollès. El darrer que anotem és el de Sant Martí de Brull del 26 de juny de l'any 1086 (**doc. 129**).

Els quadres d'inventaris que aportem (**quadres XX-XXI**) evidencien, per una banda, la importància de cadascuna de les grans esglésies (catedralícies o canòniques) inventariades i, per l'altra, els canvis que se succeïren, alhora que reflecteixen ben bé els inventaris anotats (Vic-Ripoll / Ripoll- Vic).

2.1.4.2. Fusta

No hem trobat cap esment a calze de fusta, sí d'algun vaset litúrgic a la dotalia de l'església de Sant Cristòfol de Salinoves: vasos, copes i anaps de fusta (**doc. 21**). No és rar no trobar-ne; malgrat que hem indicat com Honorat d'Autun promocionava el seu ús dient que els apòstols celebraven les misses amb calzes de fusta, Durando[210] manifestava que el calze no havia de ser de fusta perquè tenia l'ànima porosa i esponjosa i absorbiria la sang de Crist. El concili de Reims de l'any 813 (*titulo* 8) el prohibí, però sembla que es continuaren utilitzant perquè l'any 847 el papa Lleó IV en la seva instrucció pastoral manà expressament que en endavant no s'utilitzessin «ne quis ligneo calice aut vitreo audeat missam cantare». El concili de Triburg de l'any 895 confirmà, una altra vegada, la prohibició en el cànon 18: «ne sacerdotes in ligneis vasis ullo modo conficere præsumant», i com a recordatori el concili de Tréveris del 1310: «Omnibus sacerdotibus nostræ provinciæ Trevirensis interdicimus, ne quis eorum cum calice ligneo».

2.1.4.3. Or

L'or és el metall preuat millor considerat però també el més costós i el més inaccessible. L'Església sempre havia demanat que els vasos litúrgics foren d'or o argent; el millor exemple el tenim en l'inventari dels vasos litúrgics que Constantí I donà a Roma, com ja hem assenyalat en la part històrica. Tanmateix el seu ús també es veia com un luxe excessiu. Prudenci relata que:

[210] Durand, *Decretum*, op. cit. (1854), col. 1720.

> El prefecte de la ciutat reial és agitat per la fam de la riquesa; servidor d'un senyor orat, arrabassador de l'or i de la sang del seu poble.
>
> Pensa amb quina violència podria extorquir el diners amagats, imaginant-se que a l'interior del santuari hi ha escondits ocults tresors i caramulls de monedes.
>
> Fa comparèixer Llorenç a la seva presència; li pregunta sobre l'arca farcida de rics lingots i sobre les muntanyes emmagatzemades de metall resplendent.
>
> «Soleu queixar-vos», li diu, «que nosaltres ens encruelim més que no és just, quan esqueixem els cossos dels cristians d'una manera més que sagnant.
>
> No bull en mi cap ira d'impulsos massa violents; amb dolcesa i assossec et faig una demanda insistent, a la qual t'hauries d'avançar de bon grat.[211]

És molt difícil trobar-ne a les esglésies estudiades, però amb tot n'hi ha. La primera que col·lacionem és a la dotalia de Santa Maria del monestir de Ripoll (**doc. 3**) de l'any 888 amb un calze i una patena d'or, que posteriorment el recull l'inventari de l'any 1008 (**doc. 44**), el de l'any 1047 (**doc. 77**) i el del 1066 (**doc. 103**), amb una diferència substanciosa que ja anotava Junyent: el calze d'or fou adobat. Es constata que el canvi ha de ser dins el tram cronològic entre 1047 i 1066, ja que la darrera que esmenta el calze sense esmalts és l'any 1044 i la primera anotació que tenim amb esmalts data del 1066. Aquest fet el considerem importantíssim per a definir un taller d'orfebreria i esmalts a Ripoll que recuperarem més endavant al parlar dels possibles tallers d'orfebreria medieval a Catalunya.

[211] Prudenci, op. cit. (1984), v. 45-64, p. 49. Versat famem pecuniæ / præfectus urbi regiæ / minister insani ducis / exactor auri et sanguinis, / qua ui latentes eruat / numos, operta existimans / talenta sub sacrariis / cumulosque congestos tegi. / Laurentium sisti iubet, / exquirit arcam ditibus / Massis refertam et fulgidæ / montes monetæ conditos. / «Soletis» inquit conqueri / sæuire nos iusto amplius, / cum Christiana corpora / plus quam cruente scindimus. / Abest atrocioribus / censura feruens motibus; / blande et quiete efflagito / quod sponte obire debeas.

La seu de Girona rebé un calze *optimus*, donació testamentària de Joan cabiscol, no sabem ben bé si pot ser d'or o d'argent, però l'anotació que el distingeix ens fa pensar en un calze d'or (**doc. 117**).

Reprenent els ítems, Banyols (vila propera de Barcelona) tenia un calze d'or que havia estat robat (**doc. 62**). Sens dubte aquests vasos corresponien a una església jeràrquicament important como era la de Santa Maria, en fer-ne l'anàlisi constatarem la seva primacia sobre les altres, que anà augmentant en relativament pocs anys. L'altre ítem qualitativament igual ens el dóna primer l'inventari de Sant Pere de Vic (**doc. 24**) de l'any 957, i el de l'any 971 (**doc. 29**), que especifica sense patena, esment que no es diu en l'anterior inventari, potser per oblit o senzillament perquè no en tenia en aquella data. La seu de Barcelona havia empenyorat un calze d'or que rescatà amb la donació que en féu Ervigi i la seva muller el desembre del 1014 (**doc. 50**, **51**, **52**). El 1019 sembla que el mateix calze d'or tornà a ser empenyorat (**doc. 57**). Aquest ítem és un exemple d'aquesta figura jurídica focalitzada aquí en un vas litúrgic de metall preuat, figura molt habitual a la qual l'Església acudia per a necessitats puntuals (normalment per a fer front a problemes econòmics de diversa índole). El concili d'Aquisgrà, com ja hem assenyalat anteriorment, prohibia la venda de vasos sagrats; Carlemany ho va legislar en un dels Capitulars de l'any 858:

> (XX) De vasis et vestimentis ecclesiasticis pro pignoribus absque licentia Episcopi non datis, et datis non recipiendis.[212]

Més tard ho transmeté el concili de Constantinoble de l'any 870:

> Apostolicos et paternos canones renovans sancta hæc universalis synodus, definivit neminem prorsus episcopum vendere vel utcumque alienare cimelia et vasa sacrata, excepta causa olim ab antiquis canonibus ordinata, videlicet quæ accipiuntur in redemptionem captivorum.[213]

Pel que fa als canonges de la seu barcelonina, devien tenir l'aprovació del bisbe Deodat, segons es desprèn del propi document. Aquests esments són significatius perquè ens informen

[212] Baluze, op. cit. (1780), col. 1287. *Capitularia, Herardi Archiepiscopi Turonensis*.
[213] Mansi, XIV, IV concili ecumènic de Constantinoble, col. 168-169. «Cap bisbe no pot vendre els objectes preciosos de l'església i els vasos sagrats, només en el cas previst per als antics cànons, és a dir pel rescat dels presoners. Ningú pot donar els béns de les esglésies ni donar-los en emfiteusi».

dels centres de poder religiós en els quals les donacions seran amb escreix superiors a la resta d'esglésies. Això suposa que hi haurà més capelles, més beneficiats i més mobiliari litúrgic sumptuari.

No tenim cap referent català que ens exemplifiqui el model de calze amb patena d'or i pedres precioses, tanmateix d'una cronologia paral·lela el calze i la patena de Sant Gauzelin (**il·l. 52-53**), datat d'abans de l'any 962, ens val com a possible model. La descripció que n'hem fet a la part històrica —or repussat, enriquit amb pedres precioses de les quals unes sense tallar, perles encastades, gemmes, esmalts (se n'han perdut), la copa, el llavi, les nanses i el peu— podria molt bé correspondre's amb l'exemplar inventariat. Per altra banda, tenim referents sense ornamentació també molt característics, com per exemple el calze i patena (funeraris) del bisbe Riutbert (936-951) i el de Poppo (1016-1047), mostres que formen part de l'aixovar litúrgic localitzat a llurs tombes. Es tracta de models carolingis, un del segle X i l'altre de la primera meitat del segle XI, que segueixen les pautes que hem comentat en l'estudi històric. Les patenes mostren dues formes iguals però amb tractament ornamental diferent, que veurem en anys posteriors.

2.1.4.4. Argent

L'altre metall preuat i el més abundós és l'argent. Aquest metall tenia l'avantatge que no era tant costós com l'or i per altra banda era molt ben valorat per l'Església. Novament hem de destriar la documentació per extreure'n conclusions que ens informin dels calzes d'argent catalans dels segles X-XI. Recorrem a la documentació per a recuperar aquesta part del mobiliari litúrgic que, com veurem, és relativament freqüent, malgrat que no en tenim cap exemple per poder sotmetre'l als texts. Els calzes d'argent els trobem als testaments comuns i testaments sacramentals, dotalies, inventaris, donacions o pignoracions.

Proporcionalment als altres calzes, els d'argent són molt més freqüents a la documentació; a voltes també s'anoten com a argent daurat.

El primer joc de calze i patena pertany a la dotalia de Santa Maria de Ripoll (**doc. 4**) del 890, any de la seva consagració; la següent data és la de l'inventari del 979 (**doc. 35**) fet a la mort de l'abat Guidiscle amb un considerable augment de vasos: ara són tres els jocs de calze i patena d'argent, augment en paral·lel al creixement del monestir des de la primera meitat del

segle X; a la mort de l'abat Seniofré es féu un altre inventari l'any 1008 (**doc. 44**) i alguns ítems, entre els quals els calzes d'argent, augmenten de nombre: ara en són cinc; l'increment del tresor fou molt significatiu l'any 1047 puix que l'inventari detalla vuit calzes d'argent i les seves patenes (**doc. 77**). Continua essent extraordinàri el tresor litúrgic del monestir de Ripoll descrit l'any 1066. Hi hem comptabilitzat els vuit que ja s'havien anotat en l'anterior (**doc. 103**). El següent ítem és datat al 908 i pertany a Sant Pere de Vic (**doc. 7**), que en llista dos, dels quals un amb gemmes, i les corresponents patenes; sembla que entre finals del segle IX i principis del X l'església de Vic estaria més ben dotada que la de Ripoll, però això aniria canviant en favor del monestir ripollès. Mort el bisbe Guadamir es féu l'inventari de Sant Pere el 957 (**doc. 24**), entre els ítems, tres calzes d'argent, essent l'anotació més nombrosa d'aquesta tipologia constatada fins aquest any; tanmateix a l'inventari de l'any 971 (**doc. 29**) hi ha hagut canvis, almenys a tenor de la lectura dels documents: a més de la manca de la patena d'or, notem a faltar altres dos calzes d'argent, solament s'anota un calze. Riculf, bisbe d'Elna, dóna a la seva església l'any 915 un calze d'argent daurat i patena, un altre sense patena i un «calicem cotidianum sive argenteum obtimum» (**doc. 9**); Sant Benet de Bages (**doc. 31**) en rep un per a la seva consagració de l'any 972. Aquest document és interessant puix que detalla un elevat nombre de fidels acudint a l'oblació de presentalles; hom indica que abans ja havien estat molt generosos i ho continuaren essent; entre els béns donats, alguns destinats a l'ús de la litúrgia del temple. Esdevingué immediatament monestir i el mateix bisbe Sal·la, qui fou el fundador, el féu dependre directament de Roma eludint l'autoritat del bisbe de Vic; aquest anhel ja venia de l'any 951 en què bisbes i abats, entre els quals el propi bisbe Sal·la, es personaren a Roma per tal de vincular-hi llurs esglésies i abadies directament. Les esglésies de Sant Salvador i Santa Maria (**doc. 13**) foren ben dotades pel comte Sunyer I (911-947) de Barcelona, el qual els donà entre d'altres un calze d'argent; assistí a la consagració i dotà amb el mateix ítem Santa Maria de Moià (**doc. 16**), de la qual fou benefactor; altres esglésies d'Urgell també foren dotades per altres personatges: la de Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat pel comte Borrell II (927-992) comte de Barcelona, Girona i Osona i comte d'Urgell des del 948 fins al 992 (**doc. 23**). En aquesta consagració ja era posseïdor del comtat urgellès. El comte de Ribagorça Ramon III (955-970) (**doc. 25**) junt amb la seva muller Garsenda donaren un calze d'argent per a l'església en honor de sant Vicenç de Roda, seu del bisbat que li fou concedit.

La relació entre l'Església i els comtes catalans era no sols fluida, també d'unió en aquests anys; coincidien en l'erecció d'esglésies i en dotar-les adequadament per oferir-les als fidels,

que també se sentien molt participatius. Com es veu, moltes consagracions no haurien estat possible sense la vinculació del poder comtal amb el poder religiós afavorint llocs, deixes i altres actes necessaris per a culminar aquest gran esforç comú. S'hi involucraren en les dotalies com a fidels i manta vegades els trobem en deixes importants com les del monestir de Ripoll.

En el Diplomatari aportem algun document fals, per exemple, la dotalia de Santa Maria de Villaleons (**doc. Ap. 2-2**) amb un calze d'argent.

A més dels anotats, dins l'onzena centúria comptabilitzem nou calzes més d'argent; per la importància de qui actua en el document anotem el text: «L'any de l'encarnació de nostre senyor Jesucrist 1009, era mil·lèsima quaranta-vuitena, novena indicció, el dia quart dels idus de novembre, vaig venir jo Oliba, bisbe de la santa seu d'Elna, al suburbi esmentat d'Elna, a la vall del Conflent, al lloc que anomenen Canigó, a consagrar l'església que en aquell lloc és situada en honor de sant Martí, bisbe i confessor, Santa Maria Verge i sant Miquel arcàngel, i anomenat cenobi del Canigó (…) el senyor Guifré, per la gràcia de Déu comte, i la seva esposa de nom Guisla, que van dotar predita església amb alguns vasos sacres, això és, un calze d'argent amb la patena i un encenser d'argent, i li van llegar un indument sacerdotal i dues capes de pal·li[214] i la resta d'altres coses necessàries (…)» (**doc. 46**). El calze, la patena i l'encenser són d'argent, com correspon a l'església del monestir de Sant Martí del Canigó —seu important—, als seus donants —els comtes— i al consagrant —el bisbe d'Elna, l'abat Oliba, dignitat episcopal sobradament reconegut en l'època—. Aquest document és un referent que hem considerat per establir diferències en els materials d'alguns ítems, quasi bé sempre relacionats amb la jerarquia dels qui intervenen. Un interessant inventari dreçat a Santa Maria, església del castell de Mur, ens dóna a conèixer la riquesa d'ornaments en un context que per a nosaltres no és l'habitual. La dotació de vasos litúrgics destaca un calze d'argent (**doc. 108**). Finalment, el darrer que hem anotat, del 26 de juny del 1086, pertany a la parròquia de Sant Martí (**doc. 129**).

2.1.4.5. Sense especificar la matèria

Pensem que és arriscat col·locar la sèrie de calzes dels que no s'ha especificat la matèria dins el grup d'estany o d'argent. La possibilitat que corresponguin a un o altre grup és hipotètica,

[214] De teixit de seda o de brocat. R. Ordeig i Mata, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, IV, Vic: [s. n.], 2004, p. 251.

però si comparem els ítems d'estany o d'argent, aquest darrer és molt superior en quantitat. En qualsevol cas preferim anotar-los per separat per tal d'ajustar-nos als documents.

El primer que llistem és a la dotalia de l'església de Sant Pere de Grau d'Escales, del 3 de desembre del 912 (**doc. 8**), Magnulf, el fundador de l'església, dóna, entre d'altres, un calze i la seva patena a Sant Pere de Graudescales (Navès-Solsonès); aquesta mateixa donació d'un joc complet el trobem en altres esglésies (**doc. 12**, **22**, **26**, **56**); la pròpia abadessa Emma de Barcelona fa donació d'ornaments i parament litúrgic; hem registrat dos documents amb dotacions fets per «la religiosíssima Emma» (com se l'anomena) que considerem de certa rellevància per tractar-se d'una abadessa important en el context abacial de Catalunya; recordem que fou la primera abadessa del monestir femení de Sant Joan de les Abadesses (897-942) i, a més, era noble, filla dels comtes de Barcelona Guifré el Pilós i Guinidilda d'Empúries. Llegim en el document, datat el 4 de juliol del 932 (**doc. 14**): «Jo Emma, per la misericòrdia de Déu, abadessa, dono a predita casa de Sant Sadurní, per al ministeri eclesiàstic (…) un calze amb patena, unes tovalles d'altar de seda, un missal, un leccionari, un antifonari en un únic volum, i un salteri. (…) aquesta dotació o donació ha estat feta el dia quart de les nones de juliol, l'any tercer des que el rei Carles va morir, regnant Crist i esperant rei (…).»; l'altre joc ja l'hem anotat en l'apartat de calzes d'estany.

Entrat el segle XI només n'hem pogut llistar un altre (joc) corresponent al testament sacramental que féu l'ardiaca de Vic Sunyer Radulf el 27 d'octubre del 1050: «va llegar al seu fill Bernat, clergue, l'església de Santa Maria de Navarcles amb tots els ornaments i amb tots els seus llibres, i un calze i una patena que Otó, germà seu, tenia empenyorats» (**doc. 83**).

En aquest grup integrem els esments dels calzes que no especifiquen la matèria, ni tenen patena. Els citem per ordre cronològic, així sabem que el 12 d'agost del 922 «va venir el baró reverendíssim senyor Guiu, bisbe de Girona per la gràcia divina, a consagrar les parroquials en honor de sant Pere, apòstol, i sant Feliu, màrtir, que són al pagus de Besalú, al terme de la vila de Fontcoberta, que va edificar Eldefred, prevere (…). I dono l'esmentat Eldefred, prevere un calze (**doc. 11**); el 19 de setembre del 972 anotem un calze per a l'església de Sant Esteve d'Isàvena (**doc. 30**), dues per a la de Lavaix (**doc. 53**) el 6 i 7 de juliol del 1015; un altre del 5 de maig del 1018 per a l'església de nova fundació dedicada a Jesucrist i a santa Maria també de Roda **(doc. 55**) i altres amb les mateixes característiques d'aquest grup (**doc. 66**, **71**, **94**). Hem de destacar dos fets: primer, que bona part d'aquests esments de

«calze sense anotar matèria» pertanyen a esglésies del comtat de Roda Ribagorça, i segon, que el darrer document datat l'1 de juliol del 1060 és d'aquest bisbat, que l'any 1101 desaparegué com a tal (bisbat), fet que és important dins el nostre context d'estudi.

2.1.4.6. Per a fer

Una anotació que apareix en diversos documents i que considerem de gran importància per al nostre estudi és l'esment: *a fer*. En el segle X només hem enregistrat una deixa relativa «a fer un calze» (n'hi ha de creus, que ja esmentarem), tanmateix el segle XI augmenten fins a set, tenint en compte, això sí, que hi ha altres tipologies.

L'any 948 l'ardiaca Guadamir fa testament (**doc. 20**) en el qual deixa dos-cents sous per a fer un calze; la resta d'anotacions corresponen als darrers decennis del segle XI i tots són testaments, tal i com figura en el quadre que presentem. Guislabert, vescomte de Barcelona i bisbe de Barcelona (ca. 1034-1062), qui acabà la construcció de la catedral romànica el 1058, en el seu testament sacramental (**doc. 97**) deixà a la seu de Barcelona 40 unces d'or pur per a fer un calze; Pons († 1064), levita i cabiscol de la seu de Girona, féu testament sacramental (definitiu, puix que el va canviar i encara es produí litigi després de mort entre la seu i els Amat, família que reclamava part dels béns) el 17 de maig del 1064 (**doc. 101**) deixant argent perquè Joan fes fer un calze; Ramon Folc I, vescomte de Cardona (ca. 1040-1086), deixà en el seu testament del 1083 (fet abans de marxar a la guerra), (**doc. 124**) els poms d'espasa amb la fulla perquè se'n faci un calze que haurà de ser per a l'església de Sant Pere de Casserres, i dotze unces d'or per a un altre destinat a Sant Vicenç, aquesta deixa es repeteix l'any 1087 en el seu testament sagramental (1086) (**doc. 131**); Ramon Domnuç, monjo de Sant Llorenç del Munt, féu testament el 3 d'octubre del 1087 i al novembre hi ha el sacramental amb la mateixa deixa de fer un calze d'argent (**doc. 132** i **133** respectivament); el seu germà Berenguer féu testament el 1093 (**doc. 140**) en el qual llegà a Sant Llorenç de Savall una lliura d'argent per a fer un calze; el darrer ítem que anotem del segle XI pertany al testament d'Esteve, levita de Sant Pere de la Seu d'Urgell, el qual deixa alguns béns per a fer un calze.

Reprendrem més endavant l'enorme importància que suposà per als «possibles» tallers catalans d'orfebreria dels segles IX a l'XI els esments «a fer» quan detallem els corresponents a les creus.

2.1.4.7. Comparativa: forans-catalans

Característiques que, per aproximació a calzes de la mateixa cronologia de fabricació forana, anotem per als calzes catalans dels segle X-XI. Assenyalem les característiques tenint en consideració: 1) la documentació catalana, 2) exemplars forans d'aquestes cronologies, 3) cànons de concilis que determinaren el material i els usos dels calzes.

És un fet que hi ha pocs exemplars fets a l'Occident altmedieval que es conservin. En tenim alguns, dels qual hem seleccionat aquells que pensem que d'alguna manera han estat model o han pogut tenir incidència en els calzes catalans altmedievals. En la major part de les mostres analitzades es troben característiques que podem definir com a comunes o coincidents dels diferents tallers d'orfebreria altmedieval que hem analitzat.

Estudiarem doncs les tres parts constitutives del calze: la copa, el nus i el peu. Pel que fa a la copa, hem vist a la part històrica que des del segle IV quan els vasos litúrgics o sagrats comencen a ser definits per l'Església oficial, són grans, amb capacitat, en paral·lel a les necessitats quotidianes. Aquest és un fet real i comú a totes les esglésies que hem estudiat. A banda, és clar, dels diferents usos que tenien els calzes de l'Església primitiva. Tornant als segles X i XI, la copa ha evolucionat i progressivament ha anat disminuint el diàmetre de la boca, que es fa més arrodonida i tancada; el nus és el nexe que l'unia directament amb el peu, la reconstrucció que es féu del calze dit de sant Eloi (segle VII) (**il·l. 24** i **34**) ja manifestava una certa importància ornamental però molt menys que les altres dues parts; tanmateix el calze de Tassilo (segle VIII) (**il·l. 27** i **37**), sortosament conservat, rebé un tractament ornamental que féu de l'objecte una veritable joia. Les proporcions són similars al de sant Eloi, però es percep l'evolució d'aquesta tipologia, la proporció del peu comença a destacar, pauta que anirà definint els calzes de les següents cronologies; cadascuna de les tres parts rep un tractament ornamental diferenciat com a obra destacada i significativa pel seu mecenes, de qui porta el nom, el comte Tassilo; de menor mesura però proporcionalment molt similar és el de sant Grimfridus, interessant per la matèria, i també per la inscripció que dóna la cronologia, dades que no són massa freqüents en aquest tipus d'obra.

Un altre factor que hem considerat és la matèria, que hauria de condicionar sobretot l'ornamentació del calze. No és el mateix un calze trobat en un sepulcre (arqueologia) que un calze fet per un donant o en honor d'un personatge sant. Manta vegades hem llegit postil·les

assenyalant aquesta diferència substanciosa envers altres obres més corrents; en el testament d'Idalguer, bisbe de Vic, «calices argenteos duos, unum cum gemis» (**doc. 7**).

Per a establir uns paràmetres que ens aportin les formes possibles dels calzes catalans dels segles X i XI hem extret dues formes genèriques destriades de les que històricament podrien correspondre-hi.

Calze d'estany (peltre) o d'argent

Hipòtesi: formes hipotètiques dels calzes catalas d'època precedent. Característiques formals. Copa gran, forma arrodonida, nus sense elements de separació i sense ornamentació, peu amb base ampla per a donar suport a la copa. De fet pensem que no pot ser massa diferent del calze de sant Ermengol de la Seu d'Urgell (**C C 2**), que el considerem un prototipus tant per al segle XI com per al XII, o el del Museu Diocesà de Solsona (**C C 3**); estan datats al segle XII però les formes creiem que gairebé no havien variat.

Calzes versus il·lustració de manuscrits. Les Bíblies de Ripoll (Vaticà) i Rodes (París) de l'escriptori de Ripoll són una font important per a aquesta comparació. És evident que l'il·lustrador dibuixa objectes que té presents i per tant els vasos litúrgics, contemplats en aquest context, són un testimoni de l'època realment excepcionals. Si s'examinen alguns folis de la Bíblia de Rodes es poden extreure formes de calzes que es poden datar com a molt tard el primer quart del segle XI.

La Bíblia presenta un altar amb un frontal o pal·li que està parat amb un calze i la patena, ambdues peces col·locades de tal manera que es veuen perfectament. Es tracta de les Escenes del llibre d'Isaïes, BnF, lat. 6, III foli 2v, i les Escenes del llibre de Joel, París, BnF, lat. 6, III foli 77v, que repeteixen la mateixa fórmula. Hi ha un molt bon repertori de copes i plats d'ús laic que, a vegades, són còpia del model, per bé que en aquest cas hi ha més diversitat perquè són més les escenes que els representen, per exemple a les Escenes del llibre de Tobies, París, BnF, lat. 6, III foli 127.

En els primers anys del Cristianisme els vasos d'ús domèstic s'empraven indistintament per al serveis religiosos o domèstics (Mt 26, 27; Mc 14, 23; Lc 22, 17), tanmateix l'Església volgué una diferenciació i que els vasos sagrats foren únicament per a aquest ús. Les imatges que presentem de les bíblies catalanes que hem col·lacionat mostren que les formes d'ús civil i

d'us litúrgic coincidien. Aquestes representacions són un bon exemple dels vasos que s'utilitzaven als segles X i XI, essent una forma molt comuna que perdurà llarguíssim temps. El calze de sant Ludger[215] (809) correspondria de manera molt aproximada amb aquestes característiques, que són les que defineixen, segons la nostra opinió, els calzes de les esglésies catalanes d'aquestes centúries.

No s'ha de descartar la possible influència que el Beatus de Girona hagi pogut tenir en un determinat moment i influir en alguns aspectes de la cultura artística altmedieval catalana. La riquesa de vasos litúrgics i la seva magnífica representació en moltes il·lustracions[216] en les quals el calze està enriquit amb trets que remeten a la decoració, però també s'albiren formes diferents més adients les unes a la litúrgia mossàrab i les altres més properes a les formes dels calzes altmedievals catalans que seguien la litúrgia romana.

El foli 2v[217] de la Bíblia de Rodes il·lustra un calze i una patena en un context sagrat i el foli 66[218] una copa d'igual format que el calze però en un ambient mundà i més relaxat, coincident amb el que estem esmentant.

Així doncs, i com a conclusió, les formes dels dos calzes, el de sant Ermengol (**C C 2**) i el de Vedella (**C C 3**), són les que considerem més generalitzades al segle XI, hipòtesi que se suporta amb la il·lustració de manuscrits que hem assenyalat.

La documentació que hem aportat i estudiat d'aquests segles ens ha obert unes possibilitats abans desconegudes, aporta gran nombre de dades que podem comparar i triangular per tal d'establir paràmetres, com són les tipologies de l'obra i les tipologies dels documents, les dates, la geografia de les esglésies i els donants. De la gran quantitat d'ítems que hem llistat per tipologies la del calze és la més rica i variada, encara que concisa, amb calzes, calzes d'estany, calzes d'argent, calzes d'or, calzes d'or i gemmes, i calzes d'or, gemmes i esmalts. Aquest fet ens permet creure en la possibilitat ja no remota sinó real d'una xarxa de tallers d'orfebreria i de metall implicats en la vida religiosa quotidiana que podrien estar relacionats amb esglésies catedralícies —com la de Sant Pere de Vic—, esglésies monàstiques —per

---

[215] Rohault de Fleury, op. cit. [1888], IV, làm. CCXCV.
[216] Beato de Liébana, Comentario al Apocalipsis, ed. facsímil del Códice de Gerona: *Beati in Apocalipsin Libri Duodecim, Codex Gerendensis*, A.D.975, Madrid: Edilán, 1975. La representació del calze del f. 85 damunt l'altar ens recorda els de les Bíblies.
[217] Escenes de la vida d'Isaïes, detall, Bíblia de Rodes, BnF, lat. 6, III f. 2v.
[218] Ibídem, Escenes del llibre de Daniel, f. 66.

exemple Santa Maria de Ripoll—, esglésies rurals i esglesioles. Totes aprovisionades d'un aixovar litúrgic que manta vegades es descriu en els documents aportats, els quals ens donen una perspectiva real que no podíem deixar a banda perquè són els que ens expliquen el segle XII; sense conèixer els precedents hauria estat del tot impossible entendre la magnitud de l'expansió dels tresors litúrgics que anirem analitzant, sobretot els grans centres amb augments considerables.

Hi ha un fet que ens ha sorprès a l'inici del nostre estudi: les consagracions d'esglésies es feren per centenars al llarg del segle IX i X, però molt poques són les que anoten les dotalies referides als vasos sagrats, la major part de les que hem consultat (hi han estat centenars de documents) se centren en els aspectes purament econòmics, com donacions de terres, alous, animals... Malgrat aquesta menysvaloració hem pogut extreure moltes dotalies amb aportació que ha resultat fonamental per a la nostra recerca, així com les hipòtesis que ha generat.

Els documents no ens informen de calzes fets expressament per a soterrar amb el bisbe o clergue, tanmateix sabem que els calzes de peltre o estany s'utilitzaven també per als serveis litúrgics.

> Les notícies de calzers d'estany o peltre en los antichs documents són ben freqüents y per ells es veu que, encar que fets d'aquesta tant poch costosa matèria, servien pel Sant Sacrifici fins al segle XV, no essent pas, des del moment que s'han trobat a les tombes alguns dels con servats fins a nostres dies, objectes per indicar la dignitat de la persona enterrada, sinó verdaders vasos litúrgichs.[219]

La documentació expurgada mostra que n'hi havia molts d'argent. Els ítems corresponents al segle X aporten deu assentaments de peltre, disset d'argent i setze sense especificar; al segle XI n'hi ha dos de peltre, vint-i-cinc d'argent i dotze sense especificar.

El calze d'argent que suposem era d'ús generalitzat a les esglésies catalanes mantindria formes similars a les de l'estany que hem anotat (**fig. 47 i 48**).

---

[219] J. Gudiol i Cunill, «Lo sepulcre de sant Bernat Calvó. Bisbe de Vich», a *1er Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1909, p. 971.

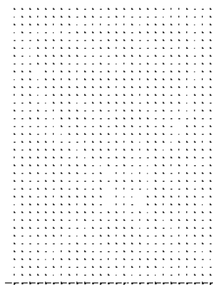


Fig. 47. Calze il·l. 2

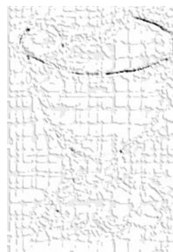


Fig. 48. Calze il·l. 3

Formes habituals dels calzes dels segles X-XI

Calze d'or

L'escassa documentació del segle IX que hem pogut esporgar ens ha aportat un calze d'or. Aquest calze amb la seva patena correspon a Santa Maria de Ripoll i foren donats pel comte Guifré l'any 890. Suposadament aquest exemplar de metall preuat es correspon amb el mateix de l'inventari de l'any 1066 però després de haver-lo ornamentat amb pedres i esmalts; aquest supòsit fa pensar que el calze no estaria ornamentat o ben poc, per tant es tractaria d'un calze llis, copa oberta, potser amb nanses laterals, nus sense ressaltar i peu de diàmetre menor que la copa.

***Calicem aureo I, calicem argenteis III* (Inventari Ripoll)**. El tresor de les esglésies catalanes no conserva cap calze en metall preuat (or o argent) d'aquesta cronologia, per tant, hem d'apuntar directament a algun exemple que hagi sobreviscut per tal de fer-ne una aproximació; per altra banda és quasi bé impossible recuperar imatges de pintura mural catalana o d'il·lustració de manuscrits amb la representació de calzes datats al segle X. A començaments del segle XI en tenim alguns exemples a la Bíblia de Ripoll.[220] En el foli 369 es representen vasos sagrats que formen part de la taula del Sant Sopar, n'hi ha d'altres, però, amb un clar sentit profà, com els de les Escenes del llibre de Daniel del foli 227v[221] o les Escenes del llibre de Tobies.[222]

El calze d'or respondria a un altre model possiblement enriquit amb ornamentació, com és propi de la millor matèria. El calze del bisbe Gauzelin, d'or i argent i d'una cronologia no massa diferent de la de l'inventari osonenc (abans del 962), és un dels pocs referents que

[220] Escenes de la vida de Jesús, Bíblia de Ripoll, Vaticà, lat. 5729, f. 369.
[221] Ibídem, Escenes del llibre de Daniel, f. 227v.
[222] Ibídem, Escenes del llibre de Tobies, f. 323v.

tenim i amb el qual coincideixen en la matèria i en la cronologia. És plausible fer una hipòtesi versemblant a partir d'aquest exemple del què podia haver estat el calze d'or de Sant Pere de Vic. Quan es comparen algunes il·lustracions de manuscrits amb imatges que reprodueixen creus i calzes, les formes es repeteixen, la qual cosa ve a dir que els models eren comuns, a causa, segurament, de la circulació acotada però coneguda d'obres. Per a exemplificar-ho, la creu de la crucifixió del foli 7v dels Evangelis[223] de finals del segle IX o primers del X és la mateixa que trobem a la Bíblia de Ripoll (ca. 1015-1020).[224]

2.2. Creu

2.2.1. Generalitats i precedents, dependència de models bizantins i/o carolingis

La creu major d'una gran església catedralícia o d'una gran canònica és sens dubte la d'or ornada amb pedres precioses. Ja hem dit que no tenim cap referència en tot el territori estudiat, però pensem que també aquesta hauria de respondre a una creu de braços rectes (creu llatina), ànima de fusta, recoberta de làmines d'or. Els referents cronològics sempre són arriscats, són hipòtesis de treball i per això s'ha d'anar amb compte quan s'utilitzen. Dit això, podem apropar-nos al que són les formes de les creus que s'han conservat dins aquesta cronologia de finals del segle X, entesa com els precedents. Hi ha exemples magnífics de creus peninsulars molt enriquides i amb formes peculiars. Després de l'estudi que hem fet del taller altmedieval de Silos,[225] no hem trobat paral·lelismes significatius que actuïn o bé com a models o bé que segueixin fonts comunes en l'orfebreria catalana i, per tant, són quasi bé impossibles les comparacions. Amb tot, quan estudiem el segle XII recuperarem el taller castellà.

Ho hem constatat fent l'estudi de la il·lustració de manuscrits i de la pintura mural catalanes. Per bé que són posteriors, no creiem que hi hagués hagut un canvi substancial de les formes des del renaixement carolingi de Carlemany; així, doncs, hem fet un seguiment de creus d'or amb gemmes per visualitzar la circulació de models i la pròpia evolució de les formes de la creu. En el comentari de la de Sant Pere de Vic hem tingut en consideració que es tractava d'una creu reliquiari, i aquest no és el cas de la ripollesa, puix que no se'n fa cap menció. Les formes però eren properes.

---

223 Evangelis, Angers, Bibl. mun., ms. 0024, f. 007v de finals del segle IX o primers del X.
224 Bíblia de Ripoll, Vaticà, lat. 5729, f. 369v.
225 L. de Sanjosé Llongueras, *Obras emblemáticas del Taller medieval de Silos* [en premsa].

Les que sorgiren foren desenvolupades en el món carolingi i creiem que són les que d'alguna manera arribaren a la nostra geografia, no tant per via directa sinó indirecta, per mitjà del taller carolingi que les va assimilar a la seva pròpia cultura i va irradiar les formes bizantines vehiculades pel seu taller. La nostra recerca ens mostra com aquest taller sí que influencià el català per moltes i importants raons polítiques i culturals.

2.2.2. Precedents, models bizantins

Els segles VIII i IX foren de lluita ideològica entre partidaris de les imatges i contraris. Els arguments més coneguts són els dels favorables puix que els contraris foren sovint cremats. Les raons evidentment eren profundes i d'arrel filosòfic: els contraris asseguraven que la imatge era de la mateixa naturalesa que allò que representaven i la lligaven a la seva materialitat. Així doncs, adorar una imatge equivalia a creure que Déu era matèria. Els que eren favorables recolzaven els seus arguments en la filosofia de Plató: la imatge està justificada puix que hi ha un lligam entre diferents nivells de realitat i existència, essent la pròpia imatge la que ho representa. Seguien l'argumentació tot dient que l'Encarnació és el model de qualsevol imatge. El debat va ser llarg i el camí que s'havia de recórrer molt perillós per uns o altres, segons les tendències polítiques dominants. El cert és que aquestes lluites d'iconoclastes (contraris) i iconòdols (favorables) propicià la sortida massiva d'aurífers i molts altres artífex, expandint el seu mestratge a Itàlia primer i a l'Europa occidental en general.

L'Imperi bizantí havia agafat les rendes de l'Imperi romà com a successor seu i continuador en línia directa. L'única religió oficial després de l'any 313 era la cristiana, fet que es ratificà encara més quan l'any 529 el gran Justinià I (527-565) prohibí definitivament tota forma de paganisme. Aquesta data és significativa perquè l'Imperi i tot el culte es manifestarà només a partir d'aquesta religió i la temàtica tindrà com a eix la seva doctrina lligada al culte de l'emperador. Un exemple magnífic fou la nova sala que l'emperador Justí II (565-578) féu construir al seu palau constantinopolità, la sala dita «Crysotriklinos», era premonitori dels nous temps: Crist dominant la volta de l'absis a la manera d'una gran església cristiana, en l'espai del tron imperial. El lligam era obvi i va ser molt fructífer. Una de les seves millors manifestacions fou en l'art.

El *Llibre de les Cerimònies* explica els cerimonials que se seguien a l'entorn de la cort de Constantí VII Porfirogènit (911-959). De la lectura es desprèn una informació riquíssima i acurada i amb tota mena de detalls adients, per exemple, a les vestimentes i als objectes, constituint una obra d'obligada lectura si hom vol saber com era el funcionament de la «litúrgia» cerimonial a la cort imperial.

> L'Empereur ayant revêtu son *sagion* cercle d'or et précédé par les dignitaires de la chambre du triconque, l'Abside et Daphné, allumant des cierges dans les oratoires, comme il a l'habitude de le faire. (…) Selon la coutume, à leur siège, derrière les dèmes attendent l'apparition du souverain (…) l'armée avec les fanions se tient debout à ses places, que le commun peuple est monté et que les gradins sont pleins, le préposite, alors, étant entré, avertit l'empereur que tout est prêt. L'Empereur descens par l'escalier de pierre et dite au préposite : « Donnez le passage ». L'Empereur entre alors dans son appartement et le préposite ayant appelé les vestiteurs, ces derniers entrent et revêtent l'empereur de sa chlamyde. (…) Couronné par le préposite, l'empereur sort de son appartement, précédé des dignitaires de la chambre et s'étant placé dans l'étroit (triclinos), il fait signe au préposite de celui-ci à l'ostiaire.[226]

> Les aclamacions que són cantades en llatí pels cancellers quan els sobirans arriben a l'Església. (…) Au saint et grand dimanche de Résurrection : Cum crucifixus est et sepultus et tertia die resurrexit.[227]

La representació de la creu prengué gran força després del descobriment del *lignum* per santa Helena (suposadament, segons la llegenda), mare de Constantí. L'emperador féu substituir el *Vexillium* (vexillia) i el *tropaeum*, bandera i insígnia de l'antiga Roma, per l'anagrama de Crist, el Chi-Rho o crismó. El *labarum* (en grec λάβαρον / *lábaron*) és l'estendard militar que porta el símbol cristià de la creu i fou adoptat en el regnat de Constantí I el Gran i pels emperadors romans en general.

[226] Constantin VII Porphyrogénète, *Le Livre des Cérémonies*, I, París: Les Belles Lettres, 2006, cap. 77 (68), p. 112-113.
[227] Íbídem, p. 170. Després d'haver estat sepultat al tercer dia ressuscità (traducció).

L'etimologia del terme no està clara, encara que sens dubte prové de *laureum (vexillum)* (estendard de llorer) i no pas del terme cèltic *llafar* que també s'ha proposat. És ben probable, encara que no sigui del tot provat, que és aquest l'estendard que es va fabricar sota les ordres de Constantí abans de la batalla de Milvius el 312, i això segons la descripció una mica fosca que fa Lactanci. Dins de la iconografia de l'antiguitat tardana, el *labarum* es representa com un estendard portant la imatge del crisma o també portant una inscripció commemorativa de la victòria de Constantí, com apareix per exemple en el díptic de Probus, cònsol el 402: «In Nomine Christi Vincas Semper» (En nom de Crist, tu sempre venceràs).

Els diferents períodes imperials que se succeïren a Constantinoble al llarg del segle VIII fins la meitat del IX propiciaren un llarg i difícil debat entre els favorables a les imatges i els que les repudiaven. L'emperador Lleó III Isauri (717-741), que aconseguí el triomf vers els musulmans, va poder oferir a l'Imperi un període de relativa calma. Fou un fervent defensor de la iconoclàstia sorgint la coneguda *querella*. En sentit contrari, el patriarca Germà defensà el sí; l'any 730 i convocats per l'emperador, els més alts dignataris de l'imperi, el patriarca i bisbes de l'Església, reunits en assemblea, es va promulgar la iconoclàstia. El concili de Hieria del 754, hostil a les imatges, ho ratificà, prevalent l'autoritat imperial vers el posicionament de l'estament monacal. Arran d'aquest concili va adquirir notorietat Nil d'Ancira dit l'Asceta, que fou monjo i escriptor i deixeble de sant Joan Crisòstom. Recomanà de decorar l'absis d'un *martyrion* només amb una gran creu, fet que no aconseguí adeptes.[228] Més endavant l'emperadriu Irene (780-803, amb intermitències) convocà el VII concili ecumènic i II de Nicea[229] l'any 787, iconòdol en el qual es va tornar a admetre el culte a les imatges. La quarta sessió del concili es dedicà a provar la legitimitat de les imatges recolzant-se en les Sagrades Escriptures. Un dels testimonis que es van tenir en consideració fou el panegíric de Meleci per a sant Joan Crisòstom dient que els vasos sagrats, els anells i els calzes del sant estaven ornamentats amb imatges. Tanmateix els iconoclastes invocaven sant Nil, que refutava les imatges pintades que veia als monestirs recomanant que les canviessin per una creu pintada. El cànon 9 reconeixia que:

[228] J. Gouillard, «Art et littérature théologique au lendemain de la querelle des images», *Cahiers de civilisation médiévale*, 45 (1969), p. 1-13.
[229] Ch. J. Hefele, *Histoire des Conciles*, trad. H. Leclercq, III, 2a part, París: Letouzey, 1910, llibre XVIII, cap. II, p. 783.

> Tots els escrits contra les venerables imatges havien de ser depositats a la casa episcopal de Constantinoble per conservar-los junt amb altres llibres herètics. Qualsevol qui els mantingui en secret, haurà, si és bisbe, clergue o diaca, ser deposat; si és un monjo o laic, anatematitzat.[230]

L'any 843 és un punt de no retorn, l'emperador Teòfil i el Patriarca posaren fi a la querella. Sí definitiu a les imatges. Per a la nova iconografia es tingué present el bagatge anterior posant la mirada en els cicles evangèlics, sobretot algunes escenes com la Nativitat, la Transfiguració, la Anàstasi, el Judici i la Dormició. Per al retorn de les representacions artístiques es va tenir en compte la teoria de Joan Damascè (650-749 dC)[231] que havia estat un ferm defensor de les imatges; les que en sortiren reforçades foren les que emfatitzaven la Salvació de la Humanitat per la mort i resurrecció de Crist. Els artistes s'hi varen aplicar i sortosament han quedat alguns magnífics exemples.

El primer quart del segle VIII hi va haver una gran transformació i evolució artística del món cultural bizantí, aquest fet es reflecteix en el tractament de les imatges de Crist. Es posà èmfasi en el moment de la seva mort i en la resurrecció, puix que s'entenia es manifesta la seva Divinitat. Anteriorment, l'escena de les Maries al sepulcre identificava la resurrecció de Crist, ara s'introduí una nova imatge amb la representació de *l'Anastasis* o Descens de Crist als Inferns.[232] La salvació de la Humanitat per la mort i resurrecció de Crist fou una altra imatge o aspecte que s'ha d'incloure dins la seva evolució, imatge molt recurrent en les creus processionals.

La representació de Crist mort a la creu sembla que es pot fixar des de finals del segle VII. La nova imatgeria fou consensuada o almenys sorgí: 1) de l'intercanvi ideològic arran dels debats cristològics en els quals es discutia sobre la voluntat i energia de Crist; 2) de la doctrina del concilis de finals de segle VII en la qual es manifestà una nova manera de

---

230 Mansi, XIII, col. 429, concili de Nicea II, 787, canon 9: «Omnia puerilitia ludibria, insanasque debacchationes atque conscripta, quæ falto contra venerabiles imagines facta sunt, dari oportet in episcopio Constantinopoleos, ut recondantur cum ceterorum hæreticorum libris. Si vero quis inventus fuerit hæc occultare, siquidem episcopus aut presbyter, vel diaconus fuerit, deponatur; si vero monachus aut laicus, anathematizetur».

231 J. Damascè (650-749 dC), *De sacris imaginibus*, 1,4 (PG, 94, col. 1236C): «Je me représente Dieu, l'invisible, non pas comme invisible, mais en tant qu'il nous est devenu visible par la participation à la chair et au sang». Foren tres els escrits que féu en defensa de les imatges *De sacris imaginibus orationes tres.*

232 *Anastasis* o Baixada de Crist als inferns (als Llimbs dels Patriarques), perquè pogueren participar de la Glòria. Aquest episodi es descriu àmpliament en l'Evangeli apòcrif de Nicodem: EvNic 17-27, i més abreujat en el Nou Testament: Mt 27, 52-53.

concebre Crist. Es popularitzaren filacteris en forma de creu que es portaven penjades al coll. Però la gran «revolució» cultural va esclatar al primer quart del segle VIII, de manera molt palesa en les imatges de Crist.

Els absis foren decorats amb grans creus que substituïren les antigues representacions historiades, a vegades de la Mare de Déu o *Theotokos*, que fou la imatge preferida dels iconoclastes amb una càrrega simbòlica ben palesa. La representació de la creu és pel simbolisme que se li volia donar o bé és una mera representació artística? L'evolució de la creu, que, de fet, és el punt més important per al nostre discurs, creiem que s'ha de magnificar. Analitzarem algunes imatges que considerem fonamentals com a expressió del simbolisme que porten i que, conegudes a l'Occident, foren revitalitzades i incorporades al seu llenguatge artístic. La creu és l'element essencial d'aquestes representacions; n'hi ha d'altres d'igual significat, com les representacions de Crist en Majestat o la mare de Déu, però no ens pertoca estudiar-les perquè queden fóra del nostre àmbit.

Reprenem el *Llibre de les Cerimònies* perquè no deixa dubtes del nexe entre el simbolisme de la creu i l'emperador. Les aclamacions corresponents al capítol dedicat a lloar als vencedors a l'Hipòdrom:

> Les courriers ayant pris les croix les présentent aux souverins et aussitôt ils disent les acclamations. Les chantres: «O croix vivificratice, secours les souverains (…) Par elle vous avez été couronnés, bienfaiteurs (…) Par elle vous avez été couronnés, bienfaiteurs (…)».[233]

La creu sempre és present en les pintures i mosaics bizantins per reafirmar el nexe o lligams entre el simbolisme constantinià —l'emperador— i l'Església com a exponent magnificent. Nombroses llegendes es crearen al seu voltant, com la de l'emperador Basil I († 886), fundador de Néa Ekklèsìa, l'església més gran després de Santa Sofia, qui somnià que retia al fill el ceptre, símbol de l'Imperi romà. En la volta de la cambra d'un dels seus palaus hi havia una inscripció: «el vivificant símbol de la Creu».

[233] Constantin, op. cit. (2006), II, p. 129.

La creu que incorporava part del *lignum crucis* tenia una vàlua especial com a reliquier. L'emperador Nicèfor Focas en portava un al camp de batalla i després de la victòria el depositŕ com a ofrena al tresor de Santa Sofia.[234]

La creu gemmada que l'emperador Nicèfor Focas (963-969) donà al monestir de Lavra (Mont Athos) és un bon exemple de creu patada amb ornamentació de pedres precioses. És un model que es correspon exactament al de les Homilies[235] de sant Joan Crisòstom (880-883), l'analitzarem més endavant en parlar de les formes de la creu. Una de les il·lustracions del manuscrit escenifica el comiat que el sant féu de la seva família, el moment en què es consagra com a bisbe, i la col·locació del seu cos a la sepultura, present el patriarca de l'Església bizantina i les més altes dignitats vestits amb l'*epitrachelion* o estola ornamentada amb creus patades, vestimenta pròpia d'aquesta dignitat. No és baladí la presència de creus brodades en les vestidures eclesials, com anirem analitzant, el simbolisme que l'art bizantí dóna a la creu es correspon amb la pròpia realitat de l'ambient polític i cultural bizantí.

La creu és un símbol que com ja hem vist forma part de les representacions artístiques; el trobem als absis d'esglésies substituint imatges figurades, i les formes que desenvolupa seran ben conegudes en l'ambient artístic carolingi primer i otònida després, i expansionat a tot l'Occident. L'anàlisi de les Homilies ens proporciona models que directa o indirectament arrelaran i tindran el seu propi desenvolupament en l'art carolingi, com hem dit, però per extensió també en l'art català. El foli Bv i foli C il·lustren una magnífica creu potençada llatina d'or (o argent daurat) amb el braços ornats amb pedres precioses que es correspon a la «crucem auream cum gemmis» com llegim en la documentació.

Els orfebres carolingis conreaven el metall preuat a les escoles o tallers monàstics o al taller de l'escola de Palau en la preparació de les cobertes de manuscrits. Sembla que fou l'ocupació principal d'aquests artesans del metall (preuat) per la major importància artística que generaren els manuscrits. La sofisticació de les tècniques que podien confluir en unes cobertes de llibre eren variades: la talla (voris), el repussat, cisellat, gravat, els treballs de filigrana, esmalts, caboixons, totes elles podien assolir un alt nivell per les exigències de la matèria en

[234] A. Cutler; J. M. Spieser, *Byzance médiévale. 700-1024*, París: L'Univers des Formes, 1996, p. 169.
[235] Homilies de Gregori de Nazianz, París, Bibliothèque nationale de France, Ms gr. 510, f. 452. Escenes de la vida de Gregori de Nazianz, (880-883), miniatura sobre pergamí, 43,5 × 30 cm. L'*epitrachelion* estava ornat amb set creus, a diferència de *l'orarion* que és pròpia dels ritus orientals, és l' estola del diaca ornada amb tres creus.

què treballaven: or i argent, pedres precioses i camafeus reutilitzats d'època clàssica. L'or era un metall molt costós i això va afavorir l'ús d'altres metalls, especialment l'argent daurat, tècnica aquesta en la qual hi estaven ben avesats. Foren experts en incrustar pedres a les làmines del metall i, aquestes, treballades en la tècnica del repussat, crearen obres de qualitat excepcional, això va fer que els orfebres carolingis fossin els millors en el domini de matèries i tècniques. Aquesta excel·lència la produïren majoritàriament per encàrrecs destinats al servei de l'Església i l'emperador.

Però hi havia altres metalls i matèries precioses com el vori, les perles, les gemmes de colors, a més d'altres que no entren en aquest estudi com són els tèxtils. La combinació d'aquests elements donà com a resultat obres excepcionals que serviren com a model arreu d'Occident.

Les formes que considerem més habituals per a les creus catalanes tenen un clar precedent en el mon bizantí que, directa o indirectament, influencien les formes altmedievals occidentals; l'altre s'ha de cercar al món cultural carolingi.

> La creu. L'ús que d'ella es fa en els actes litúrgics poc més o menys és el següent: Quan es posa la primera pedra d'un temple es col·loca una creu al lloc on s'ha d'erigir l'altar major. En beneir un cementiri, si és un bisbe el qui fa la benedicció, es col·loca en ell cinc creus, en canvi si és un sacerdot el que el beneeix per delegació del bisbe solament s'hi posa una creu. Quan s'administra l'extremunció a un malalt després se li fa besar un Sant Crist i es col·loca un Sant Crist a les mans que el difunt té plegades damunt del pit. La creu arquebisbal ha de precedir l'arquebisbe en les seves funcions pontificals fins en els enterraments, i la creu processional ha de precedir totes les processons de capítols, comunitats, ordres, congregacions i germandats. El dia del Divendres Sant la Santa Creu és solemnement descoberta i venerada. Quan es diu missa una creu de peu ha de presidir l'altar entremig de dos cirials.[236]

Tornant al *Llibre de Cerimònies*, les Aclamacions, entre les quals les dedicades a la Creu, constitueixen una font d'informació, viscuda en el mateix moment en què es relaten les festes imperials, l'aportació de les descripcions sumptuàries i de vestidures són realment

[236] Braun, op. cit. (1925), p. 86.

extraordinàries. L'altra publicació que hem utilitzat és la del comte P. Riant de l'any 1874 per l'aportació que en fa dels:

> Documents historiques nés du transport en Occident de tous les trésors religieux dont les Latins dépouillèrent Constantinople au XIIIè siècle. (…) La translation en Occident après 1204 des reliques et des reliquaires jusqu'alors accumulés par centaines dans les palais et les églises de Constantinople avait, en effet, entraîné la rédaction, à leur départ et surtout à leur arrivée, de documents de toutes sortes, diplomatiques, hagiographiques, liturgiques ou autres, à caractère officiel ou privé. Des authentiques avaient accompagné le voyage des reliques, d'autres chartes enregistraient leur donation, des procès-verbaux consignaient leur susception, des lettres d'indulgences avaient été concédées à leur sujet, des récits justifiaient leur authenticité, des offices et des fêtes commémoraient leur arrivé, des hymnes et des litanies avaient été composés en leur honneur, des lettres de cession justifiaient les changement de mains, des obituaires conservaient le souvenir des clercs et des chevaliers qui les avaient rapportés d'Orient et déposés dans les sanctuaires d'Occident, des récits populaires en langue vulgaire pouvaient éventuellement préserver la mémoire diffuse de leur arrivé, des inventaires de trésors ecclésiastiques les mentionnaient et des reliquaires les avaient enfermées qui, quelquefois, subsistaient encore des inscriptions à caractère historique… De toute cette documentation « secondaire », éparse, de valeur inégale, pouvaient néanmoins surgir des noms, des dates ou de faits, qu'il importait, bien sûr, de critiquer, de confronter entre eux et avec les sources littéraires, mais qui pouvaient permettre de reconstruire pas à pas une histoire concrète de la quatrième croisade.[237]

No és baladí aquest text, considerem que la influència de la cultura artística bizantina a la pintura alt medieval catalana i suposadament també a l'orfebreria fa necessari conèixer la importància en el seu propi context.

[237] P. Riant, *Exuviæ sacræ Constantinopolitanæ*, ed. J. Durand, París: Comité des travaux historiques et scientifiques, 2004 (1877-1878), p. 10-11. La metodologia que seguí Riant fou novadora en el seu moment i també vàlida avui pel que fa a la recerca de dades desconegudes.

2.2.2.1. Creu patada llatina o grega

Creu de braços trapezoïdals que perden amplada al convergir cap al centre. Aquesta definició encaixa bé amb les dues creus del segle V del díptic consular de Ruf Gennadi Probus Orestes,[238] és de vori i del taller romà.

L'emperador bizantí Justí II féu una donació a la ciutat de Roma[239] d'una creu entre els anys 565-578, la coneguda com «Crux Vaticana» de Justí II.[240] La vàlua de la creu és en un doble sentit, per una banda com a testimoni de la unitat entre les esglésies d'Orient i Occident (abans dels cisma), i per l'altra per la seva qualitat artística. La considerem un referent pel que fa a creus d'or i gemmes, creus que tindran gran difusió en altres que s'hi emmirallaran en la forma i el contingut; recordem que al centre de confluència dels braços hi ha un cercle per a la relíquia de la creu de fusta de Crist que la converteix en una estauroteca. La seva contemplació colpeja l'espectador per la seva puresa de línies i el contingut simbòlic que atresora.

La il·lustració de manuscrits és una font indiscutible de consulta per la riquesa de tipologies que hom hi troba, una de les mostres més interessant per al nostre anàlisi és la miniatura de les Homilies (880-883) ja esmentades de Gregori Nazianz. El foli Bv i el foli C estan ocupats per una gran creu, la mateixa per ambdós folis, és una creu potençada diferent de la *paté* vaticana, i com a tal ens aporta nova informació. L'asta vertical domina l'estructura de la creu mentre que el braç recte és molt més curt com correspon a una gran creu llatina, la forma trapezoïdal de la primera és menys aparent, en aquesta només els extrems finals acaben en trapezi; les gemmes i les perles ocupen la superfície seguint una ordinació lineal en la qual alternen, encasts en forma rectangular, ovoide separats per altres a portell, del braç recte hi pengen cintes i gemmes *pendilia* i dels extrems de l'asta vertical sengles pedres vermelles (robins?) que complementen i magnifiquen l'ornat. Aquest tipus de creu es duia en processó, penjada al coll del diaca mitjançant una corretja.

---

[238] P. Williamson, *Medieval Ivory Carvings Early Christian Romanesque*, 1a ed., Londres: Victoria and Albert Museum, 2010, p. 46-49.

[239] P. Radiciotti, *La Crux Vaticana o Croce di Giustino*, Archivium Sancti Petri, 3-4, Ciutat del Vaticà: Capitolio Vaticano, 2009, p. 34. Contradiu l'opinió de Pace segons la qual és un do al Pontífex.

[240] V. Pace, *La Crux Vaticana o Croce di Giustino*, Archivium Sancti Petri, 3-4, Ciutat del Vaticà: Capitolio Vaticano, 2009, p. 6.

El foli (de fet els dos folis) inclou una inscripció al voltant de la creu: «IC/ HC / Σ X / NI / KA».[241] Aquest exemple el tindrem en consideració per a les creus d'or dels inventaris de Vic i Ripoll.

La decoració, de gran tradició bizantina, va ser molt exitosa en l'art occidental i en l'art català, com veurem en les pintures murals i en els emmarcaments d'alguns frontals.

En el primer registre del foli 43v de les Homilies de Gregori de Nazianz es representa el sant envoltat per la seva família; en el segon, el funerari del seu germà Kaisarios, i en el tercer, la mort de la seva germana Gorgonia. Gregori és present en els tres, abillat amb les robes pròpies de la seva dignitat. Ell i el prelat que l'acompanya s'identifiquen amb l'*epitrachelion* brodat amb tres creus patades, com bé transcriu l'il·luminador.

De proporcions més grans, la creu de la placa central del díptic de vori conegut com «d'Harbaville»[242] de mitjan segle X, en el qual el tractament de la creu entre xiprers s'ha d'interpretar com a font de la vida. Els paral·lelismes i coincidències els trobem a la pintura mural o a la d'alguns frontals catalans des de finals del segle XI i sobretot el XII, com l'escena de les exèquies de Sant Martí de Puigbó (1090-1120) (**làm. IX il·l. 127**). L'originalitat d'aquesta forma bizantina està atestada també a voris bizantins dels inicis del segle VI, la creu que duu l'emperadriu Arianna[243] es correspon amb la de sant Martí, la diferència amb el tríptic és que els braços són molt allargats i al frontal són curts, seguint les formes i dimensions habituals dels tallers catalans.

Al centre d'una patena[244] del taller reial de Constantinoble de ca. 570 hi ha una creu patada llatina, finament gravada. La imatge central sense més ornamentació que la inscripció, a la vora de l'interior, indica la força de la seva simbologia.

---

[241] L. Brubaker, *Vision and Meaning in Ninth-Century Byzantium: Image as Exegesis in the Homilies of Gregory of Nazianzus*, Cambridge: Studies in Paleography and Codicology, 2008, p. 152-157.
[242] D. Gaborit-Chopin, *Byzance* [catàleg d'exposició], París: Musée du Louvre, 1992, p. 233-236, núm. 149 (imatge). Placa central amb la creu triomfal de Crist, Tríptic d'Habarville, taller Imperial (família dels Romanos), mitjan segle X, vori, 24 (alt) × 28 cm (ample obert), París, Musée du Louvre, departament des Objets d'art.
[243] J. Durand, *L'art byzantin*, París: Terrail, 2001, p. 58. Tauleta d'un díptic, Constantinoble, primers del segle VI, vori, 30,5 cm alt.
[244] *Handbook of the Byzantine Collection*, Washington D. C.: Dumbarton Oaks, 1967, p. 19, núm. 65. Gran patena d'argent amb una creu gravada, 58,5 cm (Ø).

2.2.2.2. Creus reliquiaris

La creu reliquiari pectoral o *encolpium* (ἐγκόλπιος) és una creu reliquiari que es portava damunt del pit,[245] per a ser penjada del coll. Respon a una altra tipologia de creus que estudiem. S'ha de destacar per la gran circulació que tingué als anys medievals des d'Orient vers tot l'Occident cristià, això explica que se n'hagin trobat a dos monestirs catalans. S'han assenyalat fins a deu tipus de formes (braços), la de Sant Pere de Rodes[246] i la de Sant Cugat del Vallès[247] pertanyen al grup I que establí Pitarakis en el seu estudi,[248] la factura es caracteritza per la forma patada dels braços. La creu reliquiari de Sant Pere de Rodes és d'origen bizantí, de Constantinoble o Anatòlia, datada entre els segles X i XI, de bronze emmotllat, a l'anvers mostra el Crucificat abillat amb el *colobium,* túnica sense mànigues, la Verge i sant Joan a dreta i esquerra del braç horitzontal; al revers la Verge orant rodejada pels quatre evangelistes que se situen als extrems dels quatre braços dins medallons, les figures són en relleu. La creu de Sant Cugat presenta diferències estilístiques, alhora que coincidència iconogràfica amb el grup I, els dos porten les mateixes figuracions bé que corresponen a dos models diferents. La de Sant Pere de Rodes respon a aquest model, el perímetre dels braços té forma patada, als extrems més amples, es tanquen al centre, són de bronze i en general segueixen els models propis dels segles VI i VII. Se'n fabricaven a tallers expandits arreu de l'Imperi.

2.2.2.3. Creu llatina o grega de braços rectes

La creu llatina o grega de braços rectes, habitual des de temps molt reculats és la que ornava els absis de les esglésies bizantines dels períodes iconoclastes, recordem que la creu substituí moltes escenes pintades. La negació de les imatges queda ben palesa en la miniatura del foli 67 del psalteri de Chloudov,[249] (**fig. 49**) equilibra l'escena del calvari amb l'actitud dels iconoclastes d'eliminar qualsevol resta d'imatge religiosa, així els iconoclastes tapen amb calç una icona i el Crist de la Crucifixió.

---

[245] S. Vidal Álvarez, «Los encolpia bizantinos de bronce en relieve del levante peninsular: Sant Pere de Rodes y San Cugat del Vallès», a J. M. Gurt i N. Tena (ed.), *V Reunión de Arqueología Cristiana Hispánica*, *Cartagena, 1998*, Barcelona, 2000, p. 551-570 (esp. 551). A més del seu estudi aprofundit, aporta una bibliografia molt extensa.

[246] *Encolpium*, Constantinoble o Anatòlia, segle X-XI, bronze emmotllat, 10,3 × 5,5 × 1,3 cm, MDG 18, Girona, Museu d'Art. Conserva l'anella i les frontisses.

[247] *Encolpium*, Constantinoble o Anatòlia, segle X-XI, bronze emmotllat, 9,1 × 5,3 × 1,1 cm, prové del monestir de Sant Cugat del Vallès, Barcelona, Museu Diocesà. Conserva l'anella i les frontisses.

[248] B. Pitarakis, *Les croix-reliquaires pectorales*, París: Picard, 1996, p. 30.

[249] R. Cormack; M. Vassilaki, *Byzantium 330-1453* [catàleg d'exposició], Londres: Royal Academy of Arts, 2008, núm. 50, p. 100. Psalteri Chloudov, ca. 843, miniatura sobre pergamí, 16,2 × 10,8 cm, ms. 129d, f. 67, Moscou, Museu històric.

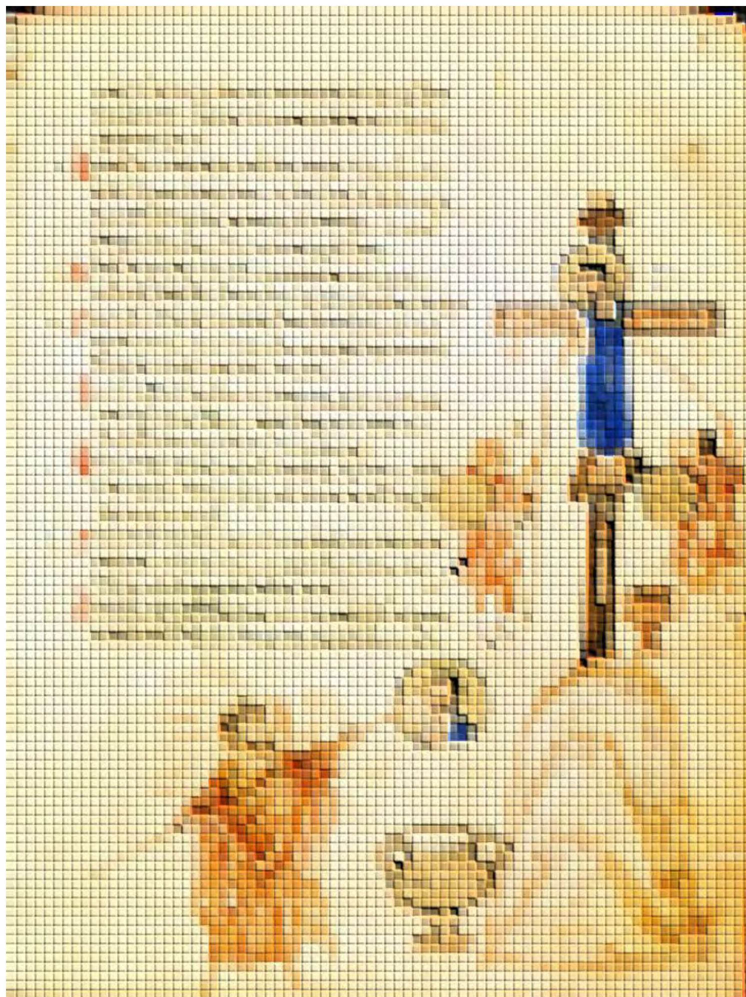


Fig. 49. Psalteri Chloudov, ca. 843,
Moscou, Museu històric

La seva escenificació al centre del casquet absidal era impactant per les mesures que adoptava. El registre inferior del foli 440 de les Homilies de sant Gregori il·lustra a Helena (248-329), mare de l'emperador Constantí, descobrint la creu de fusta de la Passió soterrada; el miniaturista la representa a la manera d'una gran creu llatina.

La forma recta dels braços tingué un llarguíssim recorregut a l'Occident que ha perdurat fins als nostres dies. El foli 369v[250] de la Bíblia de Rodes (1010-1015) (**làm. IX il·l. 126**) està presidit per una gran creu amb la figura del Crucificat que anticipa les creus grans de fusta del segle XII amb aquesta representació. El sentit era d'exposició i no processional.

[250] Detall creu, Escenes de la vida de Jesús, Bíblia de Ripoll, Vaticà, lat. 5729, f. 369v.

2.2.2.4. Creu llatina o grega de braços potençats

La creu llatina o grega de braços potençats la trobarem representada en forma de creu de fusta en la pintura catalana i en la pintura mural a la segona meitat del segle XII.

El gust per la pedreria arrelà en terres italianes on hi ha un exemple magnífic amb característiques peculiars que la singularitzen. Es tracta de la creu de Desideri[251] datada a finals del segle VIII amb ús probablement de creu processional. La tècnica és comuna a les creus de fusta recobertes amb làmines d'argent (o altre metall) doblegades cap a l'interior i clavades amb petits claus que la subjecten. Està ornada amb dos-cent dotze elements decoratius integrats per pedres, camafeus reaprofitats, pedres incises i gemmes vítries formant un esquema *a tappeto*. Al bell mig de l'anvers hi ha un medalló amb la imatge de Crist beneint, de la qual la part superior està parcialment perduda. El braç inferior, un medalló amb el retrat de tres persones d'època romana igual que algunes pedres i altres de tardolongobardes i carolíngies i encara d'altres posteriors. La factura d'aquesta creu és possiblement longobarda amb forts contactes amb el món bizantí i una estima molt gran pel món clàssic. La creu respon a diferents cronologies a més de la proposta de finals del segle VIII.

La il·lustració de manuscrits és una font indiscutible de consulta per la riquesa de tipologies que hom hi troba; una de les mostres més interessant per al nostre anàlisi és la miniatura de les Homilies (880-883) ja esmentades de Gregori Nazianz. El foli Bv i el foli C estan ocupats per una gran creu, la mateixa per ambdós folis, és una creu potençada diferent de la *paté* vaticana, i com a tal ens aporta nova informació. L'asta vertical domina l'estructura de la creu mentre que el braç recte és molt més curt com correspon a una gran creu llatina, la forma trapezoïdal de la primera és menys aparent, en aquesta només els extrems finals acaben en trapezi; les gemmes i les perles ocupen la superfície seguint una ordinació lineal en la qual alternen encasts en forma rectangular, ovoide separats per altres a portell, del braç recte hi pengen cintes i gemmes *pendilia* i dels extrems de l'asta vertical sengles pedres vermelles (robins?) que complementen i magnifiquen l'ornat. Aquest tipus de creu es duia en processó, penjada al coll del diaca mitjançant una corretja (**fig. 52a i b**).

[251] Creu de Desideri, finals del segle VIII, fusta, làmina metàl·lica, gemmes, procedeix del monestir de Sant Salvador i Santa Giulia. Conservada des del 1798 a la Biblioteca Cívica Queriniana; inv. O1, des del 1882 al Museo dell'età cristiana.

De grans dimensions, la creu d'argent de Nicèfor Focas està datada dins la segona meitat del segle X, la forma és llatina i els braços potençats acabats en *clipei* a les terminacions, i al creuer, santes figures. La superfície està ornada només amb caboixons amb pedres de colors incrustades. La simetria amb què estan col·locades les gemmes li confereix un aspecte molt sobri. Mostrem dues imatges amb creus de braços *paté*, una de format i proporciones gregues,[252] els braços però culminats per medallos circulars (**fig. 50**), i l'altra amb els braços de dimensions molt més allargades que quasi bé pren forma de potença (**fig. 51**). Cadascun d'aquests models tingué la seva pròpia vehiculació i influència en l'art d'Occident.

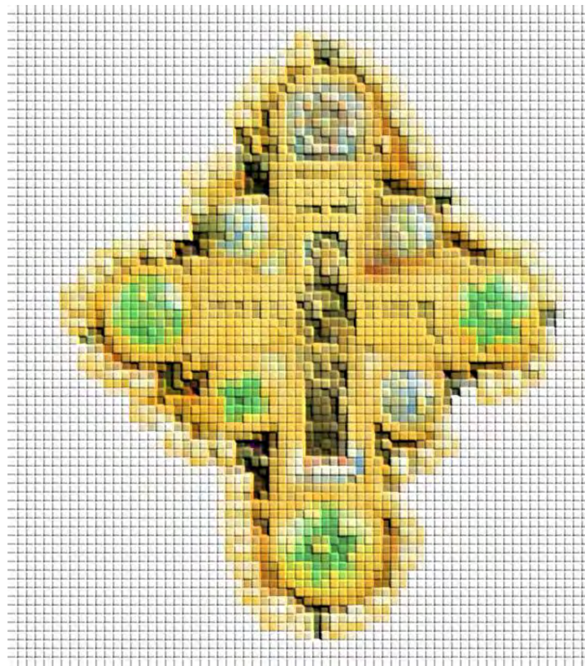


Fig. 50. Creu amb la imatge de la Verge

[252] *Enamels, Medieval Cloisonné at Georgian State Museum of Fine Arts*, Tbilisi, 1984, núm. 26, p. 34. Tríptic de Khakhuli, Geòrgia, segle X, creu amb la imatge de la Verge, or i esmalt cloisonné, 6,7 × 5,5 cm, Tbilissi, Shalva Amiranashvili Museum of Fine Arts.

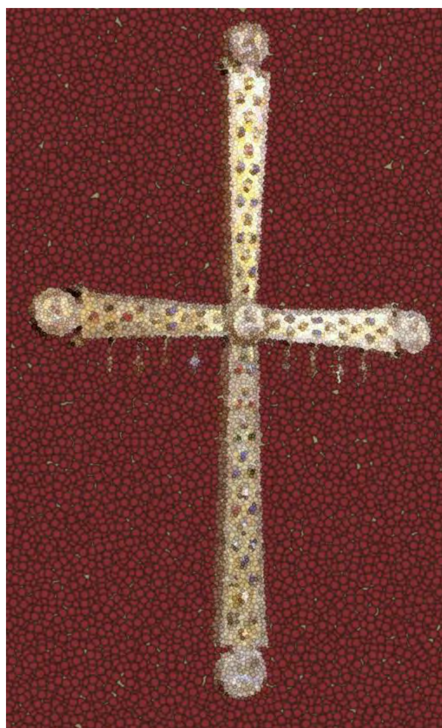


Fig. 51. Creu potençada de Nicèfor Focas,
963-969, Monte Athos, monestir de Lavr

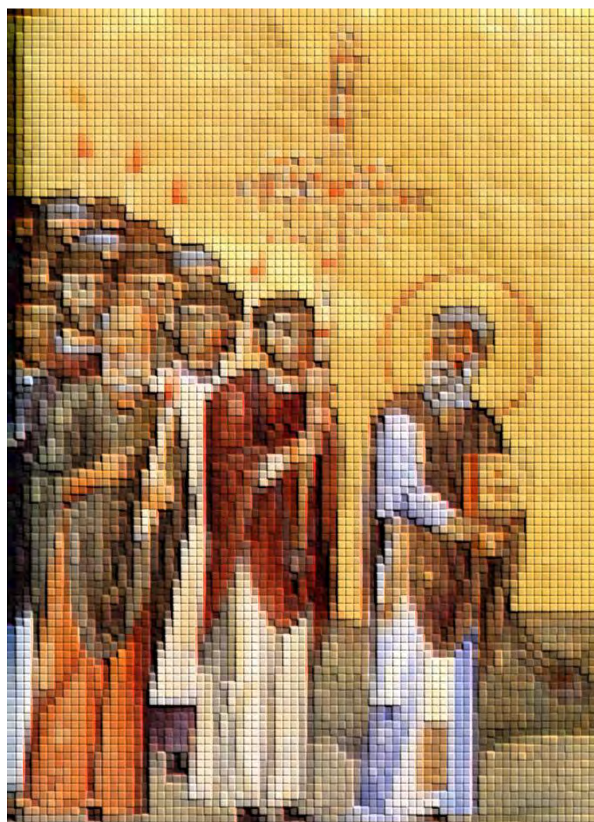




Fig. 52. (a)Menologi de Basili II -- Homilies de sant Gregori Nazianzé
Processó litúrgica Ms. gr. 1613, f. 142, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana; fig. 52 (b), -- Creu, Ms. gr. 510, f. 15, París, Bibliothèque nationale de France.

2.2.2.5. Creu a vori(s)

La creu processional present en una placa de marfil amb l'escena del trasllat de les relíquies[253] és un bell exemple del taller constantinià del segle V. La gran qualitat del treball i el preciosisme dels detalls fan que l'artista plasmi la litúrgia i el ritu que comportava el trasllat i processó d'una arqueta amb la preuada relíquia. La creu és un testimoni de la sacralitat del què està succeint; per altra banda, una altra petita creu identifica un edifici religiós.

2.2.2.6. Creu: representació a la moneda

La creu va tenir un paper fonamental, com ja hem vist, en el món bizantí arran de les lluites d'iconoclastes i iconòdols del qual tenim molts testimonis en les monedes d'època.

En l'encunyament de moneda els emperadors iconoclastes només permetien que en cadascuna de les cares hi hagués efígies de mandataris vius o morts, recuperant una tradició de la VII dinastia. Quan retornaren al poder els iconòdols eliminaren les imatges dels morts amb l'argument que es tractava d'una barbaritat treure la imatge de Crist tot seguint el comentari de Nicèfor:

> C'est pourquoi il est bien normal que celui qui renverse l'icône de Crist, et qui lui a substitué en échange la sienne propre, soit considéré à juste raison comme rient d'autre que l'Antéchrist.[254]

Aquest text de fet contradiu en part l'actuació dels iconòdols puix que ells mateixos volgueren representar-se a cadascuna de les cares de les monedes com féu l'emperadriu Irene (797-802, emperadriu) igual que els seus contraris. Hi ha monedes que confirmen la presència de la creu amb valor apotropaic i de confirmació de les creences cristianes, però sense oblidar que contribuïen a difondre la imatge imperial més que cap altre suport del *sacer vultus*.[255] Tiberi II (578-582) introduí la creu al revers del *solidos*. Les monedes recullen la transformació del llenguatge dins l'evolució ideològica i estilística de l'art bizantí, una evolució constant però respectuosa amb la tradició.[256] Un tret diferencial entre les monedes gregues i les romanes és la introducció del concepte espiritual a les monedes bizantines. En un

---

[253] Detall d'una placa amb el trasllat de la relíquia, Constantinoble, segle V, vori, Tréveris, Dom Museum.

[254] Nicéphore, *Discours contres les iconoclastes*, trad. M. J. Mondzain-Baudinet, París: Klincksieck, 1989, Antirrhétique, I, 276C.

[255] C. Morrisson, *Byzance* [catàleg d'exposició], París: Réunion des musées nationaux, 1992, p. 158.

[256] Ibídem, p. 160.

llarg procés d'adaptació, el llenguatge romà d'exaltació de l'emperador va canviant vers un llenguatge cada vegada més unit al llenguatge cristià que no s'aconseguí fins al segle VII en aquest recorregut, que s'originà amb Constantí I el Gran —recordem el crismó dins el làbarum—, el que s'ha definit com l'emperador venç la batalla mercès a la seva fe i això li reportarà els favors de la divinitat.[257] Molts símbols pagans s'adaptaren vers un contingut cristianitzat en profit de la imatge del *basileus* o emperador. La funcionalitat de la creu anava molt més enllà de la litúrgia de l'Església, fou omnipresent en les representacions artístiques. Les processons amb la veracreu, a primers del mes d'agost, en les festes de l'Hipòdrom, el *basileus* ret homenatge a les creus de les esglésies que visita, la creu forma part de la cerimònia del *staurophoros* (consagració d'un monjo) i és de tal magnitud la presència i associació de la creu amb el sobirà que pràcticament és un símbol imperial. Hi ha aspectes fonamentals de l'Imperi que s'identifiquen amb la creu: a) la creu en les monedes és un símbol de la victòria lligada al monarca; b) la visió de Constantí encunyada al contorn del camp de la moneda amb la inscripció «εν τούτω νίκα» fórmula grega conservada per Eusebi, lligada a la creu; c) la creu amb un clar sentit triomfal. Es tracta d'aconseguir una mística imperial després de la cristianització de l'Imperi.[258] La litúrgia imperial és extraordinàriament rica, cada acte té les vestidures i els colors adequats, les Aclamacions (d'origen romà algunes) formen part del ritu, i la creu, com hem vist, és una part consubstancial. En el Llibre I, 94 es descriu la litúrgia santa amb tota mena de detalls, entre els quals les portes d'argent del *Chrysotriclinos* (gran sala recoberta de mosaics d'or per a les recepcions imperials). El patriarca va abillat amb el seu *omophorion* —banda que portava al voltant del coll— ricament brodat amb les creus pròpies de la seva dignitat i que, com ja hem anotat, formava part del ritu en què hi participava (també quan s'esqueia, el metropolità).

Si Constantí féu popular el *labarum*, creació d'ell mateix i que succeí el monograma o crismó, en una evolució molt elaborada, aquell fou substituït per la creu nua o gemmada «dans les mêmes thèmes d'iconographie impériale et sous les mêmes légendes».[259]

---

[257] J. Gagé, «La théologie de la victoire impériale» a *Revue historique*, 171 (1933*a*), p. 1-43; Ídem, «*Stauros nikopoios:* la victoire impériale dans l'empire chrétien», *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 13 (1933*b*), p. 370-400.
[258] Ídem (1933*b*), p. 372.
[259] Ibídem, p. 383.

En la *Història eclesiàstica* Eusebi (265-340 dC) dedica un apartat a l'emperador Constantí, amb motiu de la seva victòria contra les tropes de l'emperador romà Magenci (ca. 303-353, emperador del 350 al 353):

> Amb aquest *signe salvador*, que és la verdadera prova de valor, salví i alliberí la vostra ciutat del jou del tir; més encara, l'alliberí i restablí el senat i el poble romans en el seu antic renom i esplendor. [260]

Aquest signe salvador hom l'identifica amb la creu, fet d'enorme transcendència puix que queda unit a la iconografia imperial. Seguint en aquesta línia evolutiva s'han de situar les monedes amb el fidel reflex real de cadascuna de les cronologies dels emperadors representats, quasi bé sempre lligades al *signum* per excel·lència.

Les creus representades en les monedes adopten diferent factura: creu de bronze i forma potençada llatina (mig follis d'Anastasi I, 498-518), un múltiple d'or o *sesquisolidos* del segle V uneix la presència pagana d'una victòria amb un símbol cristià com és la creu (491-518); crismó o cristograma de bronze (*pentanumium* de Justí I, 518-527), un follis de Justinià (527-565) de mòdul gran (40 mm) en mostra dues en l'anvers o cara a cada costat de l'efígie de l'emperador, una d'elles coronant el globus, i una altra al revers coronant la lletra M entre llegendes ressaltades pel repussat del metall; creus llatines de braços rectes (follis de Tiberi, 578-582); un hexagram del temps d'Heracli, d'argent —*miliaresia*—, amb una creu al revers situada al bell mig del camp, amb els braços potençats (com moltes creus catalanes pintades al segle XII), fou encunyada, segons la llegenda que duu al voltant del camp, en disposició circular, que responia al crit de guerra d'acord amb el *Strategikon* de l'emperador Maurici (610-641);[261] amb braços potençats i creu patada (anvers i revers respectivament un sòlid d'Heracli, 631-630); creu patriarcal i potençada (revers d'un sòlid de Romanos i Cristòbal, 921-931). Com a mostra de pervivència d'aquesta tradició, un follis de les creuades, o Tancred d'Antioquia (Tancred d'Hauteville o Galilea, 1072/1076-1112), que recull les característiques bizantines del temps d'Alexis I Commeno, en el revers de la moneda s'ha representat una creu que ocupa tot el camp amb la llegenda «IC-XC / NI-KA», la fórmula grega que hem vist havia conservat Eusebi i que fa referència tant als qui lluiten com a llur

[260] Eusebi de Cesarea, *Historia eclesiástica*, ed. A. Velasco-Delgado, Madrid: BAC: 2002, IX 9, 11-12.
[261] Morrisson, op. cit. (1992), p. 171, núm. 117.

victòria (unida al propi *signum* o creu): Crist és victoriós. La varietat de formes és ben palesa, però hi ha un domini de les creus amb braços potençats.

Hem de fer notar la gran diferència existent entre les monedes dels sobirans bizantins i les pròpies dels mandataris catalans, que recullen o emfatitzen molt més la part guerrera dels personatges representats.

2.2.3. Precedents, models carolingis

Éginhard descriví a la *Vida de Carlemany* la pietat de l'Emperador i la seva magnificència per Aquisgrà, la basílica que ell féu construir.

> Ac propter hoc plurimæ pulchritudinis basilicam Aquisgrani exstruxit auroque et argento et luminaribus atque ex aere solido cancellis et januis adornavit. Ad cujus structuram cum columnas et marmora aliunde habere non posset, Roma atque Ravenna devehenda curavit.
>
> Ecclesiam at mane et vespere, item nocturnis horis et sacrificii tempore, quod eum valitudo permiserat, inpigre frequentabat curabatque magnopere ut omnia quæ in ea generabantur cum quam maxima fierent honestæ, æedituos creberrime commonens ne quid indecens aut sordidum aut inferri aut in ea remanere permitterent. Sacrorum vasorum ex auro et argento vestimentorumque sacerdotalium tantam in ea copiam procuravit (…).[262]

Al llarg del nostre estudi constatarem la importància que tingueren els dons que es feren a l'Església: per una part ajudaven a mantenir el culte i en casos de major necessitat al clergat que se n'ocupava; per altra, les esglésies catedralícies i les monàstiques afamades en rebien de més importants: or, monedes i d'altres significatius. Amb aquestes deixes hom se sentia que

[262] Éginhard, *Vie de Charlemagne*, París: Les Belles Lettres, 2007, p. 26. Construí a Aquisgrà una basílica d'una gran bellesa, la va ornar d'or i argent i de canelobres, també de balustrades i portes de bronze massís; i, com no podia procurar-se enlloc les columnes i els marbres necessaris per a la seva construcció, en féu venir de Roma i Ravenna. No hi mancava, quan es trobava bé, de retrobar-se en l'església matí i tarda, retornava per l'ofici de nit i per la missa. Vigilava amb cura que tot el que hi succeïa fos amb la màxima decència i ben sovint recomanava als sagristans prohibir que no es portés o deixés cap cosa bruta o indigna de la santedat del lloc. Va proporcionar molt vasos sagrats d'or i d'argent i els va dotar d'una quantitat suficient de robes sacerdotals (…) (traducció).

Déu el perdonava i podia passar a una millor vida. L'envergadura de la cort imperial carolíngia li permetia fer donacions a l'Església més important, la de Roma.[263]

El 28 de gener del 814 Carlemany finí els seus dies essent sebollit a la basílica de Santa Maria d'Aquisgrà, basílica que ell havia manat construir i a la qual tenia en gran estima, segons el cronista Adémar:

> Son corps embaumé, siégeant sur un trône d'or, fut placé sous la voûte du sépulcre, ceint de son épée d'or, tenant dans ses mains, sur les genoux, un évangile à reliure d'or, les épaules inclinées en arrière contre le siège, la tête redressé avec dignité, portant une diadème, du *bois de la sainte Croix* (…).[264]

Les principals formes bizantines també tenen incidència contrastada en les formes de creus carolíngies. Sens dubte d'aquest llegat del qual es conserven algunes mostres sumptuoses són recreació de creus bizantines arribades per diferents procedències a l'Occident, però, d'altres són creació dels aurífers carolíngies a partir d'aquests models o bé són creació pròpia.

Una de les realitzacions que més ajuden a entendre la vàlua i el testimoni de les creences en la doctrina de Crist és la transmissió de la Creu i la del Crucificat, vehiculats pels manuscrits il·lustrats.

El poemari (poesia formalista) de Raban Maur (ca. 780-856) *De laudibus sanctae Crucis* o *De Cruce*[265] fou la col·lecció dels *carmina figurata* més important del seu temps.[266] A partir dels laberints que composà formava diferents formes de creus, una de les quals era a partir de la

[263] Depeyrot, op. cit. (1994), p. 132. El *Liber censuum* que recollia les entrades econòmiques dels rèdits immobiliaris de cada diòcesi i monestirs de l'Església des del 492 al 1192, més del 50 % dels corresponents al darrer any havien estat pagats en or.
[264] Adémar de Chabannes, op. cit. (2003), II, p. 179-180.
[265] Rabanus Maurus, *In honorem sanctae Crucis* (*De laudibus sanctae Crucis*), ca. 822-847, París: Bibliothèque nationale de France, Ms. Lat. 2422. Raban Maur fou deixeble d'Alcuino de York, abat del monestir de Fulda i bisbe de Magúncia; la seva vida activa com a intel·lectual passà per ser conseller de diferents emperadors germànics, Lluís el Pietòs, Lotari i Lluís el Germànic. L'any 815 redactà el conegut poemari *De laudibus sanctae Crucis* distribuït en vint-i-vuit capítols (I-XXVIII), la primera figura omple el recte del foli 2, la resta sempre en el revers, compost per laberints en els quals s'hi formen les creus. Els precedents es troben a Publi Optanci Porfiri de la cort de Constantí el Gran, i a Venanci Fortunat (segle VI), bisbe de Poitiers i conegut pels seus laberints.
[266] R. Hinks, *Carolingian Art*, Michigan: University Press, 1992, p. 121-122. Considera que la publicació de l'obra de Raban Maur incidí en la devoció a la Creu.

pròpia figura del Crucificat, d'altres llatines i patades, sempre cercant l'originalitat compaginada amb els versos del poemari (**fig. 53**).

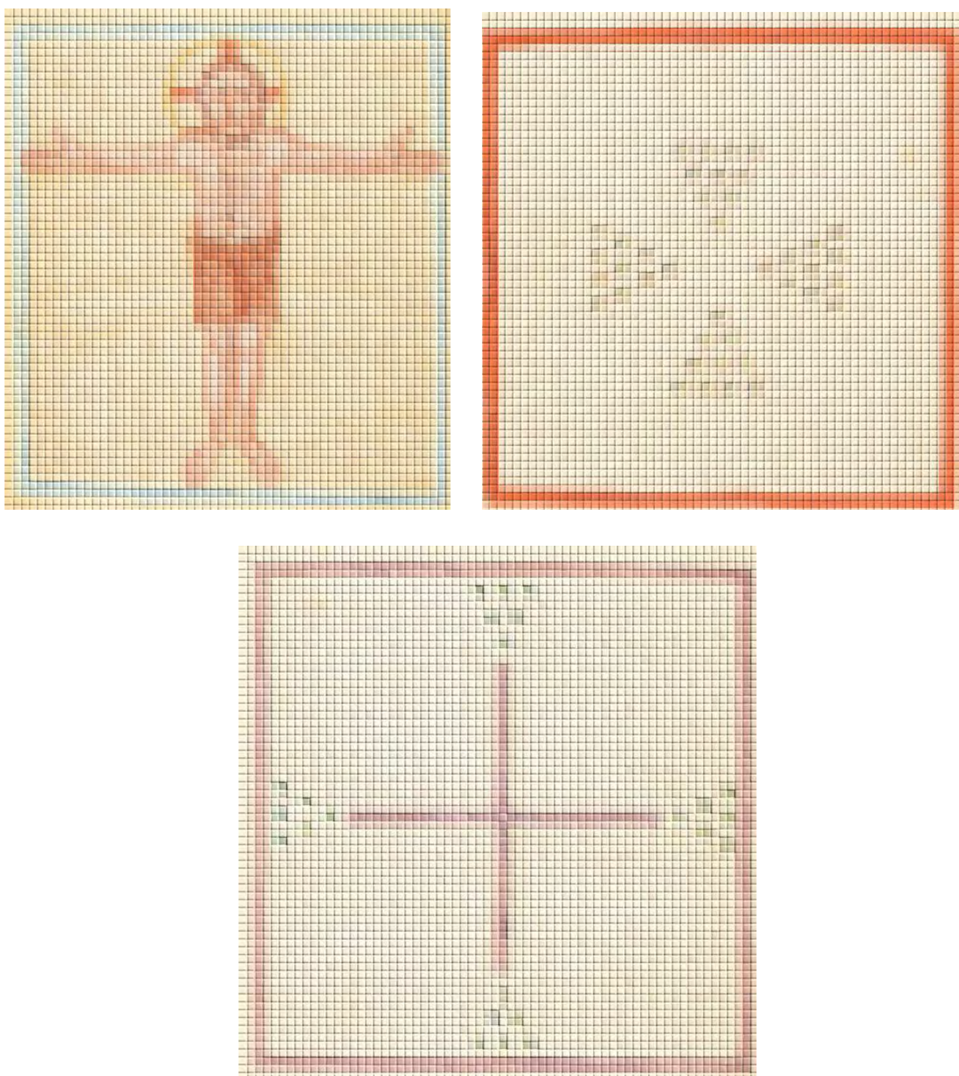


Fig. 53. Rabanus Maurus, *In honorem sanctae Crucis*,
f. 3v, 20v i 24v respectivament, Llibre primer, «Ast soboles Domini et perfectio rerum est.»

L'Evangeliari de Carlemany,[267] en una etapa anterior a la Coronació de l'emperador i per tant un moment coincident amb les reformes i canvis de litúrgics que emprengué, recull l'empremta romana però també la bizantina.

2.2.3.1. Creu patada llatina o grega

La rica tradició de manuscrits il·luminats del període carolingi ens ofereix exemples d'una gran bellesa i qualitat tècnica pel treball dels millors aurífers i per les millors matèries

[267] Evangeliari de Carlemany o manuscrit de Godescalc (l'escriba), Escola de Palau, 781-783, il·luminació sobre pergamí, 310 × 210 cm, BnF, manuscrits, Nouv. acq. Nal. 1203.

(metalls preuats i pedres precioses). L'Evangeliari de Carlemany (781-783) segueix les normes de luxe aplicades a les lletres d'or pintades sobre pàgines de porpra, segons l'anotació del propi escriba en el manuscrit:

Aurea purpurei pinguntur grammata scedis
Regna poli roseo pate sanguine facta tonantis
Fulgida stelligeri promunt et gaudia celi
Eloquimque dei digno fulgore coruscans
Splendida perpetua promittit præmia viate.
En præcepte dei colorata colore rosarum (…)
Sic doctrina dei pretiosis scripta metallis
Lucida luciflui perducit ad atria regni.[268]

El foli 3v representa la Font de la vida amb una forta càrrega de simbolisme neotestamentari, entre magnífiques aus —de les quals dos paons ressalten pel color blau d'Egipci— que poblen aquest jardí pletòric que en la part superior il·lustra una creu patada que s'alça en el centre de l'eix vertical.

2.2.3.2. Creu llatina o grega de braços rectes

Il·lustració de manuscrits

El Sacramentari de Gelasi[269] dels anys 780-800 té dues pàgines miniades que inclouen dues representacions de creus: en el foli 1v la Verge duu una creu llatina i un encenser; en l'altra del foli 143v es tracta possiblement de la representació més antiga d'una crucifixió en un manuscrit franc. La creu forma una I, inicial del *Te igitur*,[270] per la seva cronologia i representació, envoltat per dos àngels, la fa una raresa realment interessant; per la seva part, la creu llatina emmetxada al pal del foli 1 de l'esmentat Evangeliari de Carlemany que duu l'àngel segueix la forma i disposició bizantines de la placa de vori del trasllat de les relíquies de Tréveris; la mateixa que la il·lustració de Lluís el Pietòs en el manuscrit otònida de ca. 830

---

[268] *Poetæ Latini ævi Karolini, Monumenta Germaniae Historica, Poetarum Latinorum Medii Aevi*, I, Berlín: Dümmler, 1880, p. 94-95.

[269] Sacramentari de Gellasi, 780-800, París, BnF, ms. lat. 12048. D'origen franc, Meaux o Cambrai (?), aparegué a Saint-Guilhem-le-Désert. Podria tractar-se d'un present de Lluís el Pietòs al duc Guillem de Tolosa. Com hem indicat són dos els folis il·luminats, a més de tres figures. La resta és un text corresponent a la litúrgia merovíngia amb ritu gal·licà i romà.

[270] *Otto der Grosse und das Römische Reich, Kaisertum von der Antike zum Mittelalter* [catàleg d'exposició], Magdeburg: Schnell Steiner, 2012, p. 478. L'inicial T del *Te igitur* en forma de creu s'aplicà en altres manuscrits, com en el Sacramentari de Lotari (ca. 850).

De laudibus sanctae crucis,[271] en el qual la representació de l'emperador s'assimila a la de Crist victoriós en una temàtica que abraça diferents disciplines, la literatura (prosa i vers) i la representació de la imatge.[272]

La rica pedreria del nimbe crucífer del foli 3 de l'Evangeliari de Carlemany que s'intueix i la disposició simètrica dels elements ornamentals ens recorden els treballs bizantins amb elements molt similars.

El contingut dels llibres litúrgics era dedicat a Déu i així s'apercebia entre els fidels, la realització de les cobertes no podia ser d'altra manera que la de reflectir aquesta sumptuositat mitjançant la tècnica dels millors orfebres lligats també a la cort dels otònides, del qual n'és un exemple la representació de la Verge/Església[273] del foli 40v portadora d'una creu en format altar i braç allargat a la mà dreta (del llibre) amb una filera de pedres (**fig. 54**), com alguna de les creus bizantines referenciades en aquest estudi. De cronologia molt propera, la coberta anterior de l'Evangeliari de Lindau (870-880)[274] està presidida per una creu de braços rectes, en un treball finíssim en el qual conflueixen l'or amb pedres precioses i perles, essent un dels més bells exemplars del taller carolingi; aquest mateix model es troba al Codex Aureus d'Echternach,[275] és una altra coberta d'Evangeliari; i com a darrera imatge, una de les miniatures de la Segona Parusia de l'Apocalipsi de Bamberg,[276] en la qual la creu llatina pren tot el seu simbolisme en l'escena del Judici Final.

La Crucifixió de la coberta de l'Evangeliari de Tréveris (990-991)[277] (**fig. 55**) és un delicat treball del metall preuat, aplicacions de pedres precioses i esmalts; el volum uneix la qualitat de la miniatura il·lustrada i la millor orfebreria.

---

[271] Rabanus Maurus, op. cit. *De laudibus*, poema XIII, (segle IX), Vaticà MS Reg. lat. 124, f. 4v; Mayr-Harting, op. cit. (1999), p. 66, fig. 33.

[272] C. Chazelle, *The Crucified God in the Carolingian Era: Theology and Art of Christ's Passion*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p. 81.

[273] Sacramentari de Petershausen, ca. 960-980, Verge, Escriptori de l'abadia benedictina de Reichenau, pergamí, or i argent, 24 × 18,5 cm, inv. Cod. Sal. IX b, Heildelberg, Universitätsbibliothek.

[274] Coberta exterior del llibre d'Evangelis de Lindau, Carolingi (cercle de l'emperador Carles el Calb), ca. 870-880, or repussat, safirs, maragdes i perles, Morgan Library, Nova York.

[275] Codex Aureus, coberta del Codex Aureus d'Echternach (Codex aureus Epternacensis), taller d'Egbert von Trier, ca. 990-991, Hs. 156142, Nuremberg, Germanisches Nationalmuseum. Aquest còdex pertany a la influent escola de pintura dels segles X-XI d'Echternach (Luxemburg). Les cobertes s'atribueixen al taller d'Egbert von Trier.

[276] Judici Final, Apocalipsi de Bamberg, f. 53r, Staatsbibliothek, Msc.Lit.140.

[277] Detall de la Crucifixió, coberta del Codex Aureus d'Echternach (Codex aureus Epternacensis), taller d'Egbert von Trier, ca. 990-991.

Tots els evangeliaris i altres llibres litúrgics[278] que hem consultat, en un percentatge altíssim, representen la Crucifixió mitjançant una creu de braços llatins, amples, que simulen la fusta de la creu de la passió; és molt freqüent que estigui culminada pel *titulus crucis* o INRI, o altres fórmules adaptades de les creus bizantines de les primeres cronologies.

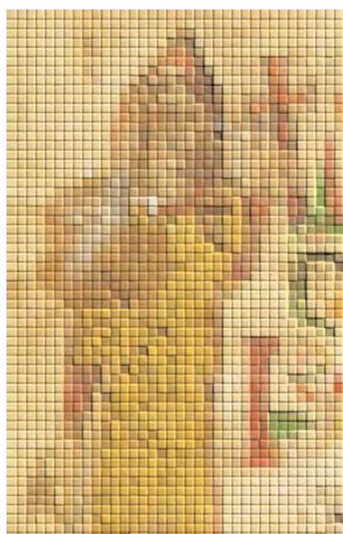


Fig. 54. Detall creu, Sacramentari de Gelasi, 780-800

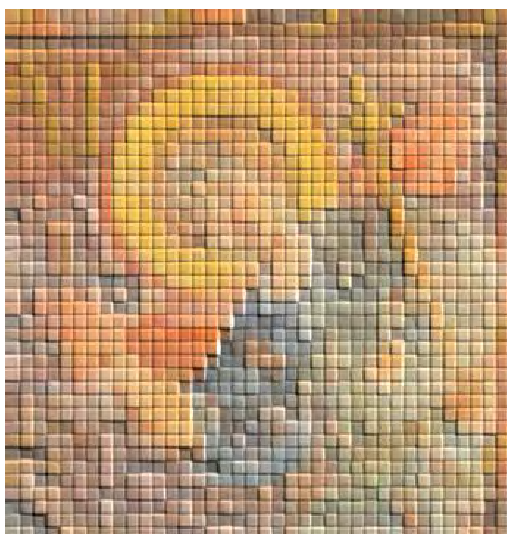


Fig. 55. Detall creu, Evangeliari de Carlemany, 781-783, f. 1

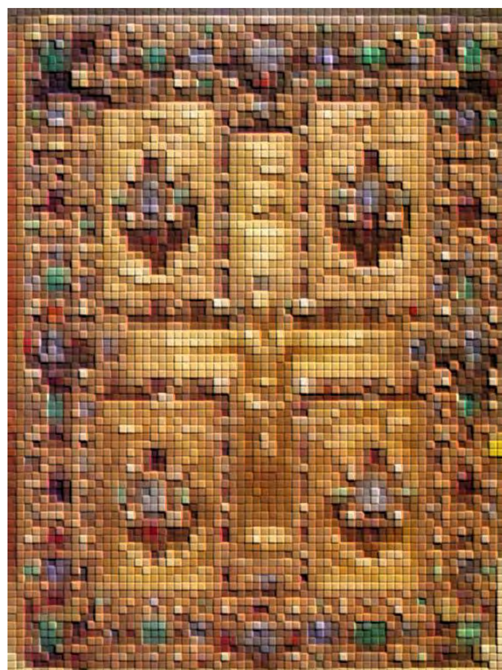


Fig. 56. Coberta interior, Evangeliari de Lindau, 870-880, Pierpont Morgan Library (foto autora)

278 *Otto*, op. cit. (2012), p. 487, núm. IV.43. Llibre d'oracions de Carles el Calb, ca. 846-869, pergamí, or, 13,5 × 11 cm, ResMüSch.4, Munic: Bayerische Verwaltung der staatlichen Schlösser, Gärten und Seen, Schatzkammer der Münchner Residenz. Les il·lustracions del manuscrit segueixen la normativa de l'aplicació de l'or per a les lletres a la quals ens hem referit.

Orfebreria carolíngia

Una de les mostres més antigues que coneixem de la representació d'una creu d'or, gemmes precioses i perles és a la coberta superior o recte de l'Evangeliari de Lindau, del taller carolingi del cercle de l'emperador Carles el Calb datada entre el 870 i el 880 (**fig. 56**), adopta la forma llatina de braços rectes, essent una representació d'aquesta forma de gran mèrit artístic.

La riquesa de matèries és pròpia de les creus d'orfebreria germàniques i franques, manta vegades són les que influencien les representacions miniades de manuscrits. Un reflex d'aquest preciosisme n'és la creu pectoral-reliquier d'Otó el Gran amb el Crucificat de vori de l'església de Sant Servat de Maastricht de finals del segle X.[279]

L'exquisit grau de la representació d'una creu troba un punt d'excel·lència en una forma ovoide de cristall de roca datada al tercer terç del segle IX (el marc d'argent daurat cisellat i repussat és molt posterior).[280]

Voris carolingis

Els voris carolingis són un exponent magnífic de l'evolució de l'art principalment perquè se n'ha conservat un gran nombre. La qualitat dels treballs del cisellat del taller germànic d'eborària és ben reconegut; la representació de la crucifixió seguia les pautes que hem anotat per als manuscrits, és a dir, la grandària estava en funció de la importància dins el context representat. Una de les plaques del díptic Harrach[281] (**fig. 57**) incorpora una petita Crucifixió però amb totes les característiques formals de les representacions carolíngies i amb un afegit que confereix «vida» a les figures que hi participen, el detall dels vidrets per als ulls.

La decoració de les pintes litúrgiques de vori assolia manta vegades una perfecció tècnica indiscutible per la finor de les representacions i dels detalls; tal i com es veu en la de sant

[279] H. Swarzenski, *Monuments of Romanesque Art. The Art of Church Treasures in Northwestern Europe*, Chicago: University of Chicago, 1953, fig. 51; *Otto*, op. cit. (2012), p. 655 (imatge). Creu pectoral de sant Servat, Tréveris, segon quart del segle XI (1039?), ànima de fusta, plaques de metall, argent al revers, or a l'anvers; esmalts i pedres (semi) precioses, Crucificat de vori, dessota els peus una cornalina, a la part superior una creu daurada en forma de T irregular, a l'interior de la creu un forat cruciforme dins el qual relíquies embolicades en teixit de seda, 16,2 × 11,2 cm, Crucificat 6,5 cm, Schatkamer van de Sint-Servaaskerk, Maastricht.

[280] *Otto*, op. cit. (2012), p. 496 i 497 (imatge), fig. IV.48.

[281] Detall de la Crucifixió, Díptic Harrach, taller imperial de la cort de Carlemany, ca. 800, vori, Colònia, Schnütgen Museum (préstec de la col·lecció Ludwig d'Aquisgrà).

Heribert[282] (**fig. 58**), datable vers el 850-900, el mig de l'eix vertical està ocupat per la crucifixió amb el detall del supedani per a recolzar els peus de Crist.



Fig. 57. Detall de la Crucifixió, Díptich Harrach, Taller imperial, ca. 800, vori, Schnütgen Museum (foto autora)



Fig. 58. Pinta de sant Heribert, Crucifixió, ca. 850-900, vori, Schnütgen Museum (foto autora)

2.2.3.3. Creu llatina o grega de braços potençats

Orfebreria

La creu llatina amb el braços acabats en forma de lleugera potença fou un model exitós del taller germànic del qual han perviscut algunes mostres magnífiques pel que fa al tractament decoratiu. Matilde o Otó foren els donants d'una creu[283] (**fig. 59**), considerada la més important conservada del període otònida, llatina i acabada en forma de potença no massa pronunciada. El crucificat és repussat en un treball exquisit, el revers té gravat l'arbre de la vida amb l'anyell i els quatre evangelistes. Els dos donants, l'abadessa Matilde i el seu germà el comte Otò de Suàbia i Baviera apareixen en l'esmalt cloisonné del braç inferior de l'anvers. Ambdós subjecten el pal d'una creu d'or, igual que hem vist en altres representacions bizantines. S'hi llegeix la llegenda: «MATHILD ABBA (TISSA) y OTTO DUX». S'ha lligat al taller imperial de Tréveris, en el qual treballà Egbert ca. 983-985. Sembla que l'abadessa l'encomanà a la memòria del seu germà, mort prematurament als 28 anys (982).

---

[282] Pinta dita de sant Heribert, Metz, ca. 850-900, vori, 19 × 12 cm, inv. B100, Colònia, Schnütgen Museum.

[283] K. G. Beuckers, *Der Essener Domschatz*, Essen: Klartext, 2009, p. 64-65. La creu d'Otó i Matilde, Escola de la cort imperial de Tréveris (?), ca. 985, fusta, or, argent daurat, coure daurat (revers), repussat, esmalts, filigrana, gemmes, perles, inv. 3, Essen, Domschatz.

La creu de Lotari[284] de cap a l'any 1000 aglutina els millors treballs d'orfebreria i aplicació de gemmes precioses; l'origen és una creu llatina a la qual s'hi afegeixen les terminacions simètriques, que són molt elegants. Aquest model propi dels segles XI al XIII coexistí amb les creus de formes rectes, predominant la forma llatina; quant a la decoració, els millors exemples coincideixen en la qualitat dels materials emprats i el finíssim treball dels aurífers pel que fa al metall; els millors repussats que coneixem d'aquesta cronologia recorden als grans orfebres del taller georgià dels segles IX-X i XI, dels quals el calze de Bedia[285] és una obra mestra (l'hem esmentat anteriorment) (**fig. 29**).

Com a paral·lel cronològic, la creu d'esmalts[286] del taller germànic (Essen) que coincideix amb la tècnica extraordinària per la combinació de diferents treballs, esmalt cloisonné, i la incrustació de pedres, perles i camafeus (anvers), i pel revers el cisellat i gravat en una tècnica depurada, precisa i molt acurada en l'ús del martell per al cisellat (el puntejat). En l'enquadrament central hi ha un esmalt amb la Crucifixió amb la Verge i sant Joan a cada costat, la creu representada és mixta, el braç superior té forma patada, en al·lusió a la cartel·la de les creus bizantines, el braç horitzontal és recte i l'inferior acaba en punta.

La creu de Tèofan[287] coincideix amb l'estructura i les tècniques emprades, la decoració es composa d'un gran cristall de roca que procedia d'un flascó de perfum fatimí; a la creuera, el lloc per a la relíquia de la veracreu, i divuit plaquetes d'esmalts a l'anvers, es completà amb pedres precioses i perles; la filigrana ocupa els eixos vertical i horitzontal; sembla que la decoració dels extrems potençats dels braços és posterior.

La creu de Gisela[288] és un exemple claríssim de la influència bizantina en el taller germànic per la interpretació i el plantejament ornamental d'aquesta preciosa obra.

---

[284] Creu de Lotari, taller germànic, ca. 1000, or i gemmes, 50 × 38,5 × 2,3 cm, Aquisgrà, Münsterschatz.

[285] A. Djavakhichvili i G. Abramichvili, *L'Or et les émaux de Géorgie*, Leningrat [Sant Petesburg]: Aurora; París: Cercle d'Art, 1986, p. 100-101. Una de les millors mostres conservades és el calze de Bedia, ca. 999, or repussat i cisellat, 14 × 14 cm, Tbilissi, Museum of Fine Arts. La inscripció indica que es tracta d'un present del rei Bagrat III (975-1014) i la seva mare, la reina Gourandoukht.

[286] Beuckers, op. cit. (2009), p. 70-71. Creu d'esmalts, fusta, or, filigrana, pedres precioses, perles, gemmes, cameos, 46 × 33,5 × 3,8 cm, inv. 5, Essen, Domschatz.

[287] Ibídem, p. 78-79. Creu de Tèofan, Essen, 1040-1045, fusta de cedre, or, argent, esmalt, filigrana, pedres i perles, 44,5 × 30 × 5,5 cm, inv. 6, Essen, Domschatz.

[288] Creu de Gisela, 1006, or, repussat, cisellat, filigrana, pedres precioses, esmalts cloisonné, perles, Munic, Residenz Treasure.

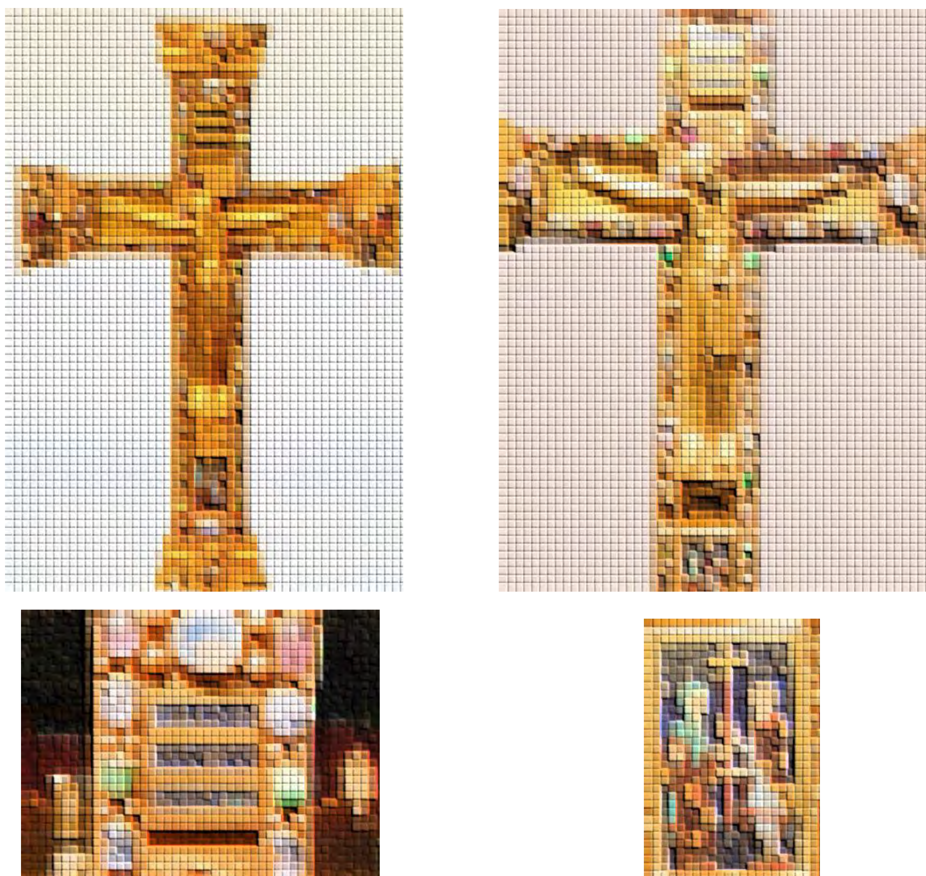


Fig. 59. Creu de Matilde i Otó; Detalls,
(fotos autora)

Vori

La representació del Crucificat de vori d'una tauleta[289] del tresor d'Essen ens aporta doble informació: per una banda, la creu llatina amb la imatge de Crist clavat que mostra la singularitat d'estar vorejada por un perlejat que recorre tot el perímetre i que hom trobarà a creus i vasos litúrgics dels segles XIII i XIV a Catalunya i València; per altra, una gran calze —el de la Passió— als peus de Crist, la forma serà coincident amb les pròpies dels calzes catalans dels segles XII i XIII.

Monedes

L'encunyació de moneda dels monarques carolingis mostra el desenvolupament, igual que la moneda bizantina que ja hem vist, de les imatges. La creu figura entre mitges llunes als angles en una moneda de Carlemany[290] ca. 793-794 i va unida a la inscripció «†CARLVS REX FR / CO†LONIA» també amb petites creus; ca. 814 la que representa a Lluís el Pietós (778-840)

[289] A. Pawlik, *Der Essener Domschatz*, Essen: Klartext, 2009, p. 59-60. Tauleta de marfil, Crucifixió, Lotaríngia (?), segle X, vori, 11,9 × 9,1 × 0,7 cm, inv. 15, Essen, Domschatz.
[290] *Otto*, op. cit. (2012), p. 433-434.

mostra l'evolució pròpia dels anys, en el revers hi ha un frontó que remet a una basílica al mig de la qual una creu i la llegenda «XPISTIANA RELIGIO»; dins el mateix regnat entre el 814 i el 822 altres monedes amb creus en el camp de l'anvers i el revers lligant, cada vegada més, la figura de l'emperador i la religió cristiana, identificada amb la creu amb un protagonisme més clar. Els monarques otònides continuen aquesta tendència, Otó I (912-973) féu encunyar moneda l'any 984; la superfície del faln està ocupada per una creu central grega patada i una llegenda al contorn de l'anvers: «O D D O + DI GR-A+REX.-.»; variant la inscripció, la creu continuà presidint un dels camps de les emeses per Otó I.[291]

2.2.4. Segle X. Creu catalana a la documentació

Documentació

Cadascuna de les tipologies que es llisten als documents i de les quals no tenim obra catalana dóna resultats diferents. El calze és el vas litúrgic més important, com ja s'ha demostrat, tant històricament com en l'aportació documental. La creu és menys significativa a nivell presencial pel que fa als documents, però, per altra banda, algunes de les esmentades són obres, així ho intuïm, de gran valor quant als material i, de ben segur, la tècnica. Anotarem els ítems dreçats a inventaris, testaments i dotalies al llarg dels segles X i XI. S'ha de tenir present que els inventaris repeteixen molts assentaments, tot i això detallarem els que ens aporten els documents.

Les entrades diferenciades del segle X corresponen a: creu; creu d'argent; creu d'or; i creu d'or i gemmes.

Creu (sense especificar matèria)

Les quatre que s'esmenten com a creu pertanyen a tres dotalies de l'1 de gener del 957-960, 19 de setembre del 972 i 1 de juliol del 988 (**doc. 27**, **30**, **35**) i la cinquena a un testament sacramental del 12 d'octubre del 986. Pel context no podem saber la matèria, però sí sabem que els donants dels dos primers són comtes, Ramon i la comtessa Garsenda, i Unifred i la seva esposa, ambdós comtes de Ribagorça (bisbat de Roda Ribagorça), i el tercer és el prevere Altemir, qui funda l'església de Sant Pere de Llastanosa del mateix comtat de Ribagorça i la dota amb dues creus. Les dotalies són fetes per comtes, la qual cosa ens fa suposar que podria tractar-se de creus d'argent, i pel que fa al testament, és curiosa la venda que Guillem va

[291] Ibídem, p. 620-622.

manar fer en el seu testament en el qual «va ordenar en ell la seva voluntat (…) i per al cenobi de Santa Maria d'Amer va manar que es vengués el seu millor cavall, la seva espasa, dos ausbergs, set eugues i cent porcs per *scazo*, i que d'ells se'n fessin una taula i un creua per a l'esmentat cenobi», és a dir, un patrimoni important que hauria de possibilitar una creu almenys d'argent (**doc. 34**).

Creu d'argent

Hi ha quatre documents que n'aporten. El primer és l'inventari de Vic del 14 de juny del 957 (**doc. 24**), en els ítems que s'hi llisten hi ha dues creus d'argent a més d'altres vasos litúrgics de metall preuat. L'església de Vic atresorava obres valuoses; en aquest context, creiem que les creus d'argent correspondrien a models que hom pot extreure a partir de la il·lustració de manuscrits, de la pintura sobre taula o pintura mural contemporània, perquè no tenim cap referent català de metall d'aquesta cronologia que respongui a aquestes característiques.

Gran importància històrica tingué per a nosaltres la dotalia de l'1 de desembre de l'any 957 puix que es tracta de l'erecció d'una església a Roda que es vol que sigui la propera seu episcopal (Roda Ribagorça): «Jo Ramon, per la gràcia de Déu comte, conjuntament amb la meva esposa Garsenda, comtessa pel favor de la clemència divina. (…) edifiquéssim una casa en honor de nostre senyor Jesucrist i Salvador a la ciutat que s'anomena Roda, perquè sigui seu episcopal. (…). I per això l'any 957 va venir el beat bisbe (…) a consagrar el lloc venerable, la basílica del qual el bisbe Odesind va atorgar la denominació de Sant Vicenç. (…) Donem per a ornaments de l'església un calze d'argent, una creu d'argent i una campana de metall, i tres llibres –un missal, un leccionari i un antifonari–, i dues vestimentes (…)» (**doc. 25**). Per altra banda aquesta dotalia dóna els vasos, ornaments i llibres imprescindibles per a dur a terme la litúrgia adient a l'església.

Nou inventari de Vic dreçat l'agost del 971 (**doc. 29**), la diferència és que s'ha doblat el nombre de creus d'argent de dues a quatre. Possiblement l'església més i millor vestida de Catalunya als segles X i XI fou la del monestir de Ripoll, l'inventari del 30 de juliol del 979 llista entre altres ítems dues creus d'argent (**doc. 33**).

Creu d'or i gemmes / i esmalts

Aquesta és la creu més significativa dins un tresor litúrgic, per la matèria emprada, l'or, i per l'ornamentació que se li aplica. Els documents amb aquest esment aporten una informació

gens habitual a l'època perquè a més de la matèria en què està fabricada sabem que «Quorum per nomina vocabula illorum, id est: cruces duas aureas cum gemis preciosis» (**doc. 9**), textualment designades pel seu nom, això és: dues creus d'or amb gemmes precioses, que correspon a la donació del 9 de desembre del 915 que féu el bisbe Riculf de la seu d'Elna per a l'església de Santa Eulàlia; dos inventaris dreçats a Vic, un el 14 de juny del 957: «una de auro cum gemmi»s, que està ornada amb pedres i gemmes precioses, així s'esmenta **(doc. 24**), i l'altre l'agost del 971, «una [creu] de aurum» (**doc. 29**), sens dubte la mateixa; l'inventari de Ripoll dreçat el 30 de juliol del 979 llista una «crux aurea cum lapidibus». És a dir, les tres creus són pròpies de tres dels més importants tresors que tingué Catalunya en aquells anys, possiblement els més celebrats. Aquestes postil·les no ens remeten directe o indirectament a Bizanci?

2.2.5. Segle XI. Creu catalana a la documentació

Creu (sense esmentar la matèria)

Una creu sense esmentar la matèria la trobem a les següents dotalies: la de l'església de Sant Climent de Rallui (Ribagorça) del novembre del 1007 (**doc. 43**); la del 6 i 7 de juliol del 1015, són monjos qui edificaren l'església del cenobi de Lavaix en honor de la santa Creu i de sant Pere, «Ego Dacco, abba et ceteri monachi similiter donamus in ornamentis ecclesiarum (…) cruces et de ecclesiasticis libris sive de vestimentis»; la de l'1 de juliol del 1060 són els habitants de Visalibons (Ribagorça) qui doten l'església edificada en honor de santa Maria i sant Pere, «Et nos omnes homines de Villa Luporis damus (…) instrumentos vel cruces (…)» (**doc. 94**); l'edificada en honor de santa Maria, sant Climent i sant Esteve de Roda d'Isàvena del 5 de maig del 1018 (**doc. 55**); a l'església del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles del 17 de gener del 1040 (**doc. 71**); la que s'erigí en honor de Jesucrist i santa Maria a la vil·la de Serradui (comtat de Ribagorça) de l'octubre del 1018 que rep dues creus (**doc. 56**). L'inventari de Santa Maria de Ripoll del 19 de març del 1047, entre els nombrosos ítems, dues creus (**doc. 77**); i el darrer esment és un altre inventari, el de l'església del castell de Mur (Pallars Jussà) del 12 de gener del 1069, que en llista tres, de creus (**doc. 108**).

Creu d'argent

S'han de consignar les cinc dels inventaris de Ripoll de l'any 1047 (**doc. 77**), el mateix esment al del 9 de març del 1066 a l'altar de la Santa Creu, al de Sant Ponç i al de Sant

Salvador (**doc. 103**) i dues creus a la dotalia de l'església de Sant Martí de Brull del 26 de juny del 1086 (**doc. 129**).

Creu d'or; or i gemmes; or, gemmes i esmalts

L'inventari de l'any 1008 anota «crux de auro cum lapidibus in quo est lignum Domini», el següent de l'any 1047 llista una «crucem aureas cum lapidibus» (**doc. 77**), aquesta és una repetició exacta del de l'any 979 (**doc. 33**), i en el del 9 de març del 1066, s'anota amb una notable diferència, perquè en aquest es diu que és una «crucem aliam auream cum smaltis et lapidibus» (**doc. 103**), és a dir, no havíem vist aquesta menció en els inventaris anteriors, ni la del *lignum crucis*.

Aquestes anotacions assenyalem dos fets que considerem significatius: 1) que és una creu reliquiari; 2) entre l'inventari del 1047 i el del 1066 es col·locaran esmalts. Es tracta de la creu d'or del monestir més important de Catalunya dins un tresor que ben bé podem considerar extraordinari en el context de la seva època, no tant sols a Catalunya també dins el món germànic amb el qual intel·lectualment estava unit.

Hem analitzat algunes creus germàniques d'aquesta cronologia i hem apropat la mirada vers les que coincideixen amb les anotacions de la creu ripollesa.

La qüestió que més ens interessa és quin tipus d'esmalts s'haurien aplicat a la creu, nosaltres creiem que, si acceptem que són esmalts, s'han d'identificar com a esmalts cloisonné, de procedència bizantina, o el que sembla més probable, de procedència bizantina tamisada pel món germànic. Tenim un exemple magnífic per tal de confrontar el bizantinisme que va influir a la pintura mural a Catalunya i per veure'n els lligams, ho analitzarem en l'apartat de pintura mural que tractem dins aquest mateix capítol.

Les sis creus d'or i argent que consten en l'inventari de Ripoll de l'any 1008 (**doc. 44**) «cum auro et argento» podrien ser de làmines d'or a l'anvers i d'argent al revers (?); o d'argent parcialment daurat (?); o com la creu de sant Servaci de Maastricht[292] (segon quart del segle XI), ornada amb planxa d'or a l'anvers i d'argent al revers.

[292] J. Koldeweij, «Cruz pectoral de San Servatius. Borstkruis van Sint Servatius», a *Signum Salutis*, Oviedo: Consejería de Cultura y Turismo del Principado de Asturias, 2008, p. 198-203. Creu pectoral de Sant Servaci,

Les aportacions documentals del segle XI es caracteritzen per una major riquesa del detall, hi ha nous esments que enriqueixen la informació que podem incloure en les obres descrites. Per la seva importància els anotarem separadament.

Sabem que l'11 de juliol del 1084 es va pignorar la creu de Sant Martí de Canigó «insuper et crucem ex argento et auro deauratam de nostro jure proprio facere quinque palmos habentem in altitudine et quatuor in latitudine cum supra nominata vestra pecunia» (**doc. 126**), és a dir, una creu d'argent i daurada d'or, del nostre propi dret,[293] que fa cinc pams d'altura i quatre d'amplada, juntament amb la vostra pecúnia abans esmentada del nostre propi dret. Traduït a un llenguatge actual la creu en qüestió amidaria aproximadament 100 × 80 cm, es tracta d'una creu molt gran, d'argent sobredaurat; no tenim cap creu amb aquestes dimensions a Catalunya, només és possible confrontar-la amb alguna de les creus de fusta, majestats del mateix MEV o del MNAC, bé que les cronologies són més tardanes.

La cultura artística catalana d'època altmedieval recull la creu llatina de braços rectes i grans dimensions, ho hem vist a la Bíblia de Ripoll (Vaticà),[294] foli 369v, datada entre el 1015 i el 1020. La creu en què està clavat Crist sobrepassa amb escreix les figures que hi són representades.

La comparació amb una obra de metall la podem establir amb el crucifix de l'abadessa Raingarda de la catedral de Sant Miquel el Major de Pavia,[295] datada dins la segona meitat del segle X, té ànima de fusta recoberta amb làmines d'argent parcialment daurat, i com a tècnica, el repussat. És un exemple que és vàlid per a la creu de Sant Martí del Canigó.

Altres creus

Creu petita o *Lignum Domini*, creu reliquiari amb un tros de la relíquia de la creu de Crist, esmentada a l'inventari de Ripoll del 4 de juliol del 1008 i al del 9 de març del 1066, a un dels altars: «aliam parvissimam argenteam cum ligno Domini» (**doc. 44** i **103**), entenem que es tracta d'una creu reliquiari d'argent molt petita.

Tréveris, segon quart del segle XI (1039?), 16,2 × 11,2 cm, Maastricht, Schatzkammer Basílica de Sint-Servaaskerk (Sant Servaci).

[293] És a dir, propietat seva.

[294] Escenes de la vida de Jesús, Bíblia de Ripoll, Vaticà, lat. 5729, f. 369v.

[295] M. Valsecchi, *Tesori in Lombardia. Avori e Oreficerie*, Milà: Cassa di Risparmio delle Provincie Lombarde, 1973, p. 88-89; O. Zastrow, *L'Oreficeria in Lombardia*, Milà: Electa, 1978, p. 75 i 82. Creu de l'abadessa Raingarda, segona meitat del segle XII, argent, Pavia, catedral de San Miquel el Major. Fou un encàrrec de l'abadessa Raingarda per a l'abadia pavesa de Santa Maria Teodote.

Creu menor

L'inventari de Ripoll del 1008 esmenta una creu més petita que les grans i altres menors, així doncs, hem de considerar-ne mitjana una, i les altres, petites. Això ens il·lustra sobre la gran varietat de creus per la seva dimensió, lligada a la funció litúrgica que tenia l'església de Ripoll (**doc. 44**).

Creu de vori i argent

La diversificació de creus és altament significativa a l'església ripollesa, l'inventari del 1066 n'aporta més: «aliam eburneam ex una parte cohopertam auro cum tripoda argentea» (**doc. 103**), devien ser creus molt bones per la notícia que ens dóna, una altra (creu) d'ivori, en part coberta d'or, amb tres peus[296] d'argent; per la cronologia podria tractar-se d'una creu similar a la (creu) pectoral de Sant Servaci, creu de braços rectes, recoberts de plaques d'or per l'anvers i argent pel revers, el Crucificat de vori i, a més, recolzada per un peu trípode d'argent; totes aquestes característiques que esmenta el document detallen una creu de metalls nobles, or, argent i vori i, per tant, de considerable vàlua.

Per a fer d'or

Dins l'apartat de creus d'or, en sorgeix un de nou que és de suma importància per al nostre estudi. L'esment és «per a fer», la qual cosa recolza la resposta afirmativa que pretenem demostrar en aquest estudi. Queda implícit en aquestes paraules el fet que ha d'haver taller(s) d'orfebres a la Catalunya Vella, la que majoritàriament estem tractant. El 6 de març del 1058 la comtessa Ermessenda de Carcassona (ca. 972/975-1058), esposa del comte Ramon Borrell, dictà testament sacramental, i, entre d'altres, llegà: «Et dimisit Sancto Quirico prefato tantum argenti et auri ex quo possit esse una obtima crux» (**doc. 90)**. Estem situats a Sant Quirze de Besora (Osona), lloc que la dama coneixia molt bé per haver-hi sojornat en el castell, i a més morí en aquesta vil·la. Així s'entén la seva deixa; però, més interessant és que dóna or i argent per a fer una bona creu. Suposem doncs un aurífer i un taller que treballa metall preuat, a la segona meitat del segle XI a Osona.

Per a l'altar de Santa Maria de la Seu (la catedral): «In primis concesit ad domum sancta Maria Sedis Vicho Orgellensis uncias L de auro, ut faciant crucem ad altare sancte Marie

[296] Literalment, «trípode».

supra scripte» (**doc. 47**). Són cinquanta onzes d'or per a fer una creu d'altar que dóna el bisbe d'Urgell Sal·la el 6 de novembre del 1010.

El bisbe de Barcelona Guislabert deixa, entre d'altres, «(…) Et ad Sanctum Michaelem de Barchinona, ad crucem faciendam, L manchusos» (**doc. 97**), cinquanta mancusos per a fer una creu per a l'església de Sant Miquel de Barcelona el 3 de juny del 1062. «Et concessit ad Sanctum Cucuphatem Caminis Barchinona V uncias auri Barchinone, ad crucem faciendam» (**doc. 97**), i una altra deixa de cinc unces d'or per a fer una creu per a l'església de Sant Cugat del Camí [Sant Cugat del Rec].

L'11 de maig del 1065 Bonfill Sunifred fa un testament sacramental amb una deixa: «Et ista untia fiat de auro purissimo et iussit mitere eam in cruce ad Sanctum Petrum Ville Maiori» (**doc. 102**), l'unça havia de ser del millor or per emprar una creu per a Sant Pere de Vilamajor.

Per a fer

El testament sacramental del comte Tallaferro del 20 d'octubre del 1020 aporta unes dades interessants, mana que «Adalbertus de Kasas donet quinque uncias de auro ad Sancta Maria de Chubera ad crucem faciendam, et faciant illum liberum. Arnaldum de Riopullo donet quinque uncias de auro ad Sancto Petro de Castro Novo, propter crucem quod ibidem debebat» (**doc. 58**), és a dir, que Adalbert de Cases doni cinc unces d'or a Santa Maria de Cubièras (en occità, i Cuberes en català) (antic comtat de Besalú) per a fer una creu, i que Arnau de Ripoll doni altres cinc unces d'or a Sant Pere de Castellnou (Urgell) per a una creu que allí devia, i que els alliberin. Es tracta de dues creus que mana fer el comte besaluenc Tallaferro, això torna a confirmar l'existència d'algun taller; creiem que Besalú, per la importància del lloc i perquè era freqüent la presència de tallers monàstics que conreaven el metall (preuat), havia de tenir el seu propi taller.

Un altre document molt sucós és el testament de Ponç, levita i cabiscol de la seu de Girona, del 15 de febrer del 1064. Per una part dóna el nom d'Enee, Eneas o Henneas (documentat entre 1037-1052),[297] moneder de Barcelona, encarregat de la seca, havia succeït a Bonnom l'any 1036; encunyà mancusos d'or la qualitat dels quals havia minvat en relació a la del seu antecessor. La notícia ens interessa pels lligams entre la seca i els orfebres. Per altra banda,

[297] M. E. Ripoll Roig, *La seca o casa de la moneda de Barcelona: dels precedents al segle XIX*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2008, p. 26.

«et ad operam Sancti Martini dimitto centum mancusos auri Barchinonensis monete; et ipsa mea plata dimitto Sancto Martino et faciat inde Johannes crucem et calicem» (**doc. 100**), deixa a Sant Martí perquè Joan en faci una creu, nomena el nom l'orfebre —Joan—, i amb això sabem de cert que hi ha un orfebre conegut i que ha de fabricar una creu d'argent.

Per a l'obra de la creu

En el seu testament, Guillem «concedo ad Sancta Maria, ad ipsa opera de cruce, solidos IIII de plata» (**doc. 128**), I de l'altra meitat,[298] que és en primer lloc (?) concedeixo a Santa Maria, per a l'obra de la creu, quatre sous de plata.

Per a acabar

Aquest també és interessant per l'aportació que fa «Ego Guilelmus sacricusto[s] (…). Et quantum aurum et argentum abeo relinquo ad crucem Sancte Marie et fiat in potestate Ermengaudo Bernardi propter hoc ut ad perfeccionem iam dicta crux» (**doc. 144**), és a dir, que se suposa que amb el llegat es podrà acabar la creu per a l'altar de Santa Maria d'Urgell, creu que es devia estar fabricant.

Restaurar

I per concloure aquest apartat esmentem el testament de Bernat Joan, «Et ciphos argenteos cum anulo ad restaurandam crucem Sancti Iohannis» (**doc. 139**), no sabem quina és la creu puix que no se'n conserven d'aquesta cronologia al monestir de Sant Joan de les Abadesses, tanmateix l'esment fa suposar l'existència d'un taller d'orfebreria, segurament al propi monestir.

2.2.6. Aportació de la pintura mural catalana (per a la reconstrucció d'un possible corpus de creus catalanes)

L'anotació més significativa de l'apartat de la documentació de creus catalanes del segle XI és la referència de Ripoll, una altra creu amb esmalts i pedres (1066). Hem volgut fer una hipòtesi d'una creu d'or amb pedres i esmalts datada al segle XI (genèric), d'un gran centre catedralici o monàstic català que presentem. Per a construir aquesta proposta hem tingut en compte la il·lustració de manuscrits (Beatus i Bíblies) de finals del segle XI, la pintura mural i pintura de taula catalanes, manuscrits bizantins i germànics i creus de la mateixa procedència.

[298] No queda del tot clar en el document si es refereix a la meitat de la «terra paste» o als seus béns mobles.

La nostra proposta consisteix en una creu gran, de braços llatins, ornada amb pedres de colors i gemmes, potser alguna reaprofitada, alternades amb esmalts quadrats o rectangulars a ambdós braços. De fet, els esmalts podrien ser figurats o merament decoratius, repetint algun motiu vegetal o geomètric senzill o figurat, com els que ornen la coberta d'evangeliari del Codex Aureus (**fig. 60** i **61**).[299]

Sigui com sigui, el fet és que la cultura artística catalana del segle XI que coneixem respira bizantinisme, molt ben reflectit en les pintures murals de l'absis de Pedret, del mestre del mateix nom, datades al segle XI; a les pintures d'Àneu (Pallars Sobirà) de finals del segle XI o les de Sant Pere de Burgal datades entre el 1095 i el 1097. Qualsevol de les expressions artístiques «decoratives» que recuperen elements propis de l'orfebreria bizantina i els traspassen a la pintura mural catalana són un referent per a la influència directa o indirecta de la cultura artística de Bizanci, per exemple les corones col·locades als setials dels ancians de l'Apocalipsi, les sanefes, els colls, els baixos d'algunes túniques o les bocamànigues de la indumentària de les figures representades a les pintures de l'absis meridional de Pedret, les corones disposades entre les greques a la part inferior de l'absis de Sant Pere de Burgal,[300] les sanefes de les vestidures dels personatges o les bocamànigues de la túnica de la comtessa de Pallars, comitent de l'obra, són una magnífica mostra d'aquella influència.

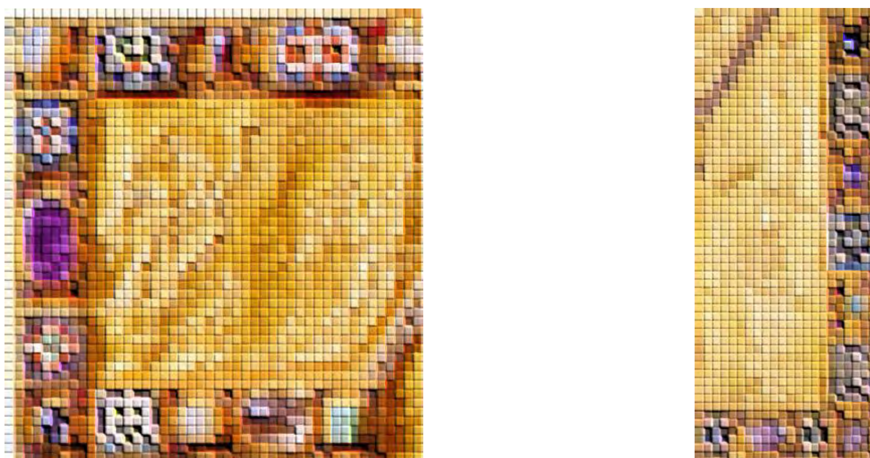
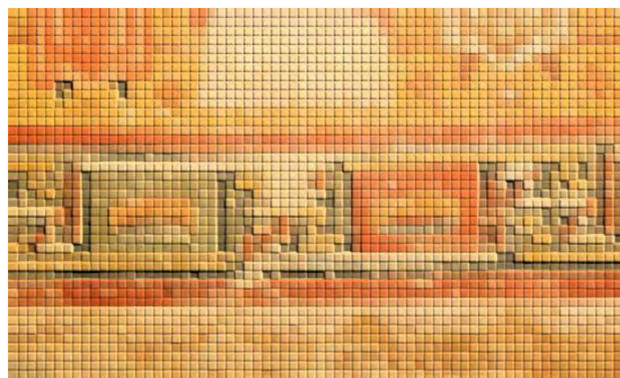


Fig. 60. Detalls dels esmalts de la coberta del Codex Aureus d'Echternach, esmalt cloisonné

[299] A. Goldschmidt, *Die Elfenbeinskulpturen aus der Zeit der karolingischen und sächsischen Kaiser, VIII-XI*, II, Berlín: Cassirer, 1918, fig. 23; H. Schnitzler, *Rheinische Schatzkammer*, Düsseldorf: L. Schwann, 1957; A. Grebe, *Codex Aureus. Das Goldene Evangelienbuch von Echternach*, Wissenschaftl.Buchgesell, 2012 (2007), p. 24-25. Coberta d'evangeliari del Codex Aureus d'Echternach, Tréveris, 983-991, 43,5 × 30,8 cm, Núremberg, Germanisches Nationalmuseum, fig. 34, p. 23.

[300] Absis de Burgal, finals del segle XI-inicis del XII, fresc traspassat a tela, prové de l'església de l'antic monestir de Sant Pere del Burgal (la Guineueta d'Àneu, Pallars Sobirà), adquisició de la col·lecció Plandiura, 1932, MNAC 113138, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.





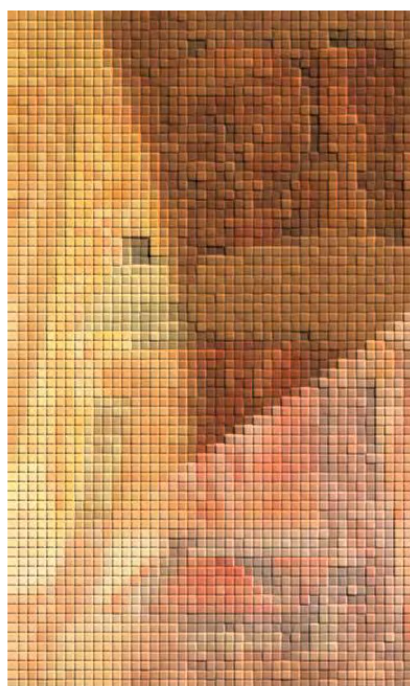


Fig. 61. Detalls de la part inferior de l'absis de Sant Pere de Burgal.
Detalls de corones, bocamànigues, greques, sitial de la part inferior de l'absis, finals del segle XI-primers del segle XII, Sant Pere de Burgal, Barcelona, MNAC (foto autora)

2.2.7. Obra. Inexistència d'obra de metall catalana

Obra. Precedents: segles IX-XI

Litúrgia. Braun defineix la creu com l'ús que de ella es fa en els actes litúrgics, poc més o menys és el següent: «Quan es posa la primera pedra d'un temple es col·loca una creu al lloc on s'ha d'erigir l'altar major. En beneir un cementiri, si és un bisbe el qui fa la benedicció, es col·loquen en ell cinc creus, en canvi si és un sacerdot el que el beneeix per delegació del bisbe solament s'hi posa una creu. Quan s'administra l'extremunció a un malalt després se li fa besar un Sant Crist a les mans que el difunt té plegades damunt el pit. La creu arquebisbal ha de precedir a l'arquebisbe en les seves funcions pontificals fins en els enterraments, i la

creu processional ha de precedir totes les processons de capítols, comunitats, ordes, congregacions i germandats. El dia del Divendres Sant la Santa Creu és solemnement descoberta i venerada. Quan es diu missa una creu de peu ha de presidir l'altar entremig de dos cirials».[301]

Seguint aquesta definició es pot comprendre millor el perquè es dota un església amb una creu; és imprescindible la seva relació amb l'altar major, ja que es col·loca damunt en la celebració del sant ofici.

Tenint en consideració aquesta definició, sense obra que esmentar, només comparativa, entrem en l'anàlisi per dibuixar un corpus el més real possible.

No tenim cap creu de metall d'aquesta cronologia obrada per un taller català que nosaltres coneguem, així doncs ens hem de remetre als documents, a la comparativa i a l'obra de metall forana, per a fer una aproximació a un possible corpus d'obra (creus) catalana.

Els documents ja els hem analitzat; examinarem seguidament l'obra comparativa. Seguint el mateix ordre cronològic que hem fet en l'estudi de la comparativa dels calzes, ara el reprenem per a les creus.

2.2.7.1. Referents a la il·lustració de manuscrits i a la pintura

La il·lustració de manuscrits, la pintura mural i la pintura sobre taula aporten nombrosos exemples de creus, *paté*, potençades o monumentals.

L'inici cronològic és el Beatus de Girona amb un bon repertori de creus que si bé no podem assegurar que tingueren una influència directa en les creus catalanes d'aquests segles precedents, el cert és que les creus que il·lustra són molt semblants a les de les Bíblies de Ripoll i la pintura mural; el centre marcat amb un punt de confluència també el trobem als folis 8v, 126, 139, 196v i 213v. Les Bíblies de Ripoll (ca. 1010-1020) són el millor exemple que tenim per als precedents. Hem fet el seguiment de les creus i hem destriat els tres models, creu patada[302] (**il·l. 124** i **125**), creu potençada[303] (**il·l. 123**) a la Bíblia de Rodes (ca. 1010-

[301] Braun, op. cit. (1925), p. 86.
[302] Detall de l'apòstol Andreu, Bíblia de Rodes, BnF, lat. 6, IV f. 8v.
[303] Ibídem, detall de les Escenes del llibre de l'Apocalipsi, f. 104v i 105 respectivament.

1015), i una creu monumental a la Bíblia de Ripoll[304] (1015-1020) (**il·l. 126**). La creu que corona una església de l'absidiola de Pedret (**il·l. 122**) és una creu potençada del mateix model que la de la **il·lustració 123**, ni que el braços siguin més amples; un darrer exemple d'il·lustració de manuscrit és la creu del Missale Parvum[305] que podem considerar com a monumental de fusta, possible exemple per a creus grans folrades d'argent que de ben segur presidien l'altar. La creu *paté* o patada és molt recurrent en pintura, també pintada sobre taula, com la del frontal de Sant Martí de Puigbó[306] (**il·l. 127**), bé que la cronologia no és tancada al segle XI, la podem considerar un model de finals de segle.

2.2.7.2. Precedents bizantins i carolingis

Creu *paté*

L'origen de la creu de braços eixamplats, dita *paté*, és bizantí, i un dels millors exemples que s'ha conservat és la creu de Justí II o *Crux Vaticana* (**fig. 62**) que fou donada a Roma entre els anys 565 i 578, moment en què Roma «andava saldamente definendo la sua nuova configurazione cristiana sulle spoglie della metropoli imperiale».[307]

La il·lustració de la Bíblia de Carlemany[308] (**fig. 63**) aporta una creu *paté* o patada, sens dubte de tradició bizantina, molt adient com a exemple precedent de les creus pintades catalanes, alhora, també, un referent per a les creus de metall catalanes.

[304] Detall de les Escenes de la vida de Jesús, Bíblia de Ripoll, Vaticà, lat. 5729, f. 369v.

[305] Crucifixió, Missale Parvum, Escriptori de Girona, ca. 1075-1100, Vic, Biblioteca Episcopal, ms. 71 (CXIX), f. 2v. Agraïm al Dr. M. dels Sants Gros i Pujol haver-nos facilitat i autoritzat la publicació d'aquesta miniatura.

[306] M. S. Gros i Pujol, *Museu Episcopal de Vic, pintura i escultura romànica*, Sabadell: Ausa, 1991, fig. 28, p. 40. Detall del frontal de Sant Martí de Puigbó (Ripollès), tallers de Vic, ca. 1090-1120, pintura al tremp sobre fusta d'alba i de pi, 97 × 123 cm, MEV 9, Vic, Museu Episcopal.

[307] V. Pace, *La Crux Vaticana o Croce di Giustino II*, Bolletino d'archivio, 4-5, Ciutat del Vaticà: Capitolo Vaticano, 2009, p. 4.

[308] Bíblia de Carlemany, París, BnF, ms. NAL. 1203, f. 3v.

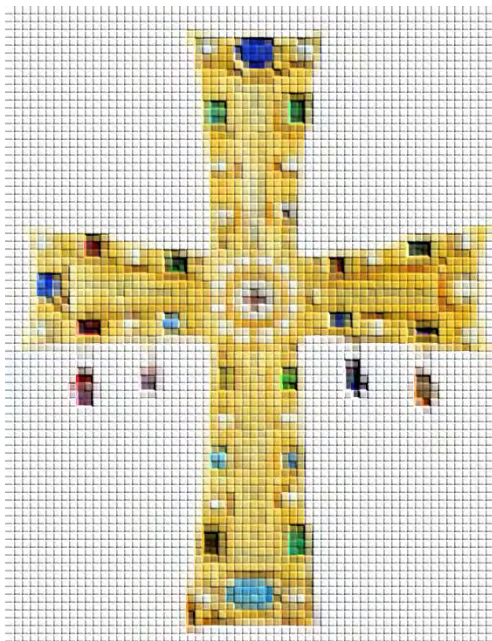


Fig. 62. *Crux Vaticana* o Creu de Justí II, segle VI, Sant Pere del Vaticà, Museo del Tesoro della Basilica

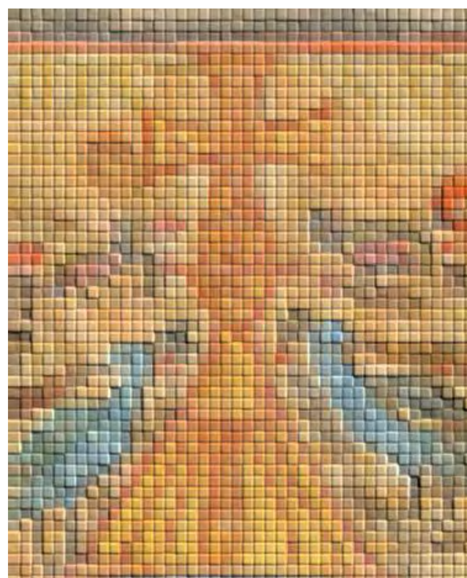
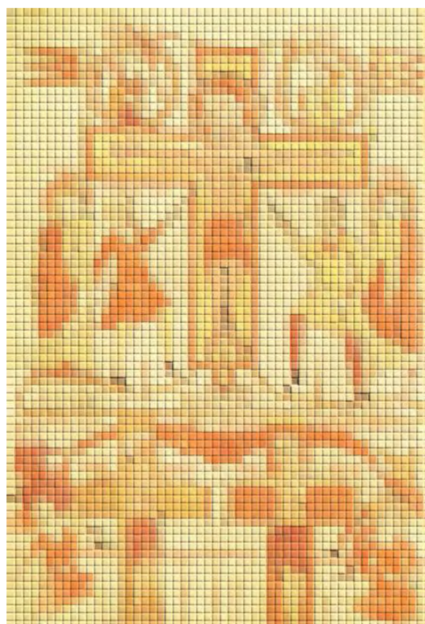
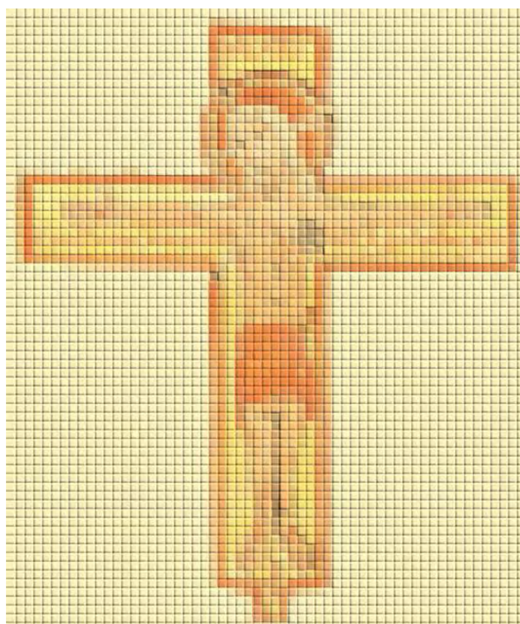


Fig. 63. Detall, Evangeliari, dit de Carlemany o de Godescalc, ca. 781-783, f. 3v.

Creu monumental. La dependència de creus de models carolingis és tangible a partir d'il·lustracions de manuscrits dels segles IX i X, un magnífic exemple és la Bíblia d'Angers, que il·lustra la creu amb Crist clavat i la creu florida, en el moment en què Josep d'Arimatea i Nicodem, identificats per la inscripció que porta la miniatura, el baixen de la creu.[309]





[309] *Els Evangelis Apòcrifs*, I, ed. Armand Puig i Tàrrech, Barcelona: Proa, 2008, 11:3, p. 409. «Però un home, que es deia Josep (…) natural de la vila de d'Arimatea (…) es presentà a Pilat i li demanà el cos de Jesús. Va baixar-lo de la creu (…)».

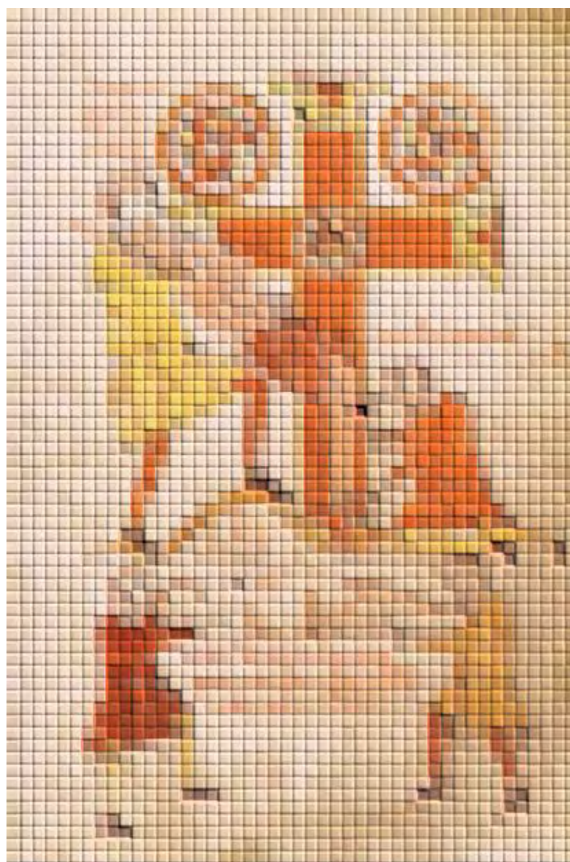


Fig. 64. La Crucifixió, Bíblia Angers, segle IX-X, ms. 24, Bibliothèque municipale, Creu amb el Crucificat, detall creu ms. 24, f.7v. Davallament, ms. 24, f. 8

Creu potençada. Al llarg d'aquesta comparativa hem intentat mostrar imatges pertinents que relacionin la tradició de creus bizantina i la carolíngia amb la catalana mitjançant els contactes amb la il·lustració de manuscrits i la pintura mural. L'Evangeliari de Corvey (**fig. 65**), datat a l'últim quart del segle X, dibuixa, amb tinta, l'Anunciació als pastors; l'àngel és una figura imponent, ocupa tota la part dreta del foli 9[310] i porta a la mà dreta una creu idèntica que veurem més endavant a la Bíblia de Rodes (f. 104v); la mateixa creu i la prolongació del braç inferior per portar-la a la mà, l'escenifica una altra il·lustració de la mateixa cronologia, en l'escena de l'Anàstasi, foli 2v de l'Evangeliari d'Abdinghof (**fig. 66**).[311]

[310] G. Bauer, *Vor Dem Jahr 1000*, *Abendländische Buchkunst zur Zeit der Kaiserin Theophanu* [catàleg d'exposició], Colònia: Stadt Köln, 1991, làm. 45, núm. 11, p. 62-63. Evangeliari, Corvey, últim quart del segle X, Cod. Guelf. 16. 1. Aug.2º, f. 9. Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek (Baixa Saxònia, Alemanya).
[311] Ibídem, làm. 48, núm. 12, p. 66-67. Evangelis d'Abdinghof, Corvey, últim quart del segle X, Ms. theol. 2º 60, Kassel Hessische Landesbibliothek (Hesse, Alemanya).

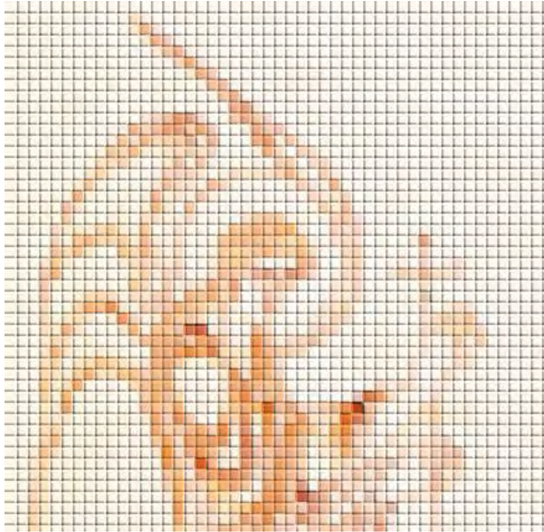


Fig. 65. Detall de l'Anunciació als pastors, Evangeliari de Corvey, f. 9, darrer quart del segle X, Wolfen-büttel, Herzog August Bibliothek

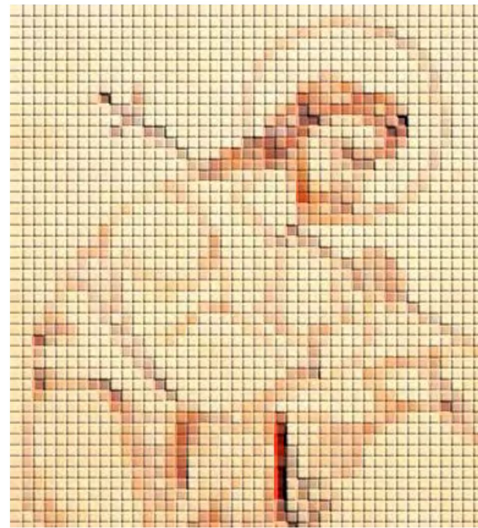


Fig. 66. Detall de la Anàstasi, Evangeliari d'Abdinghof, f. 2v, Corvey, darrer quart del segle X, Kassel He-ssische Landesbibliothek

Creu monumental traspassada a la miniatura catalana al Missale parvum (**fig.67**).

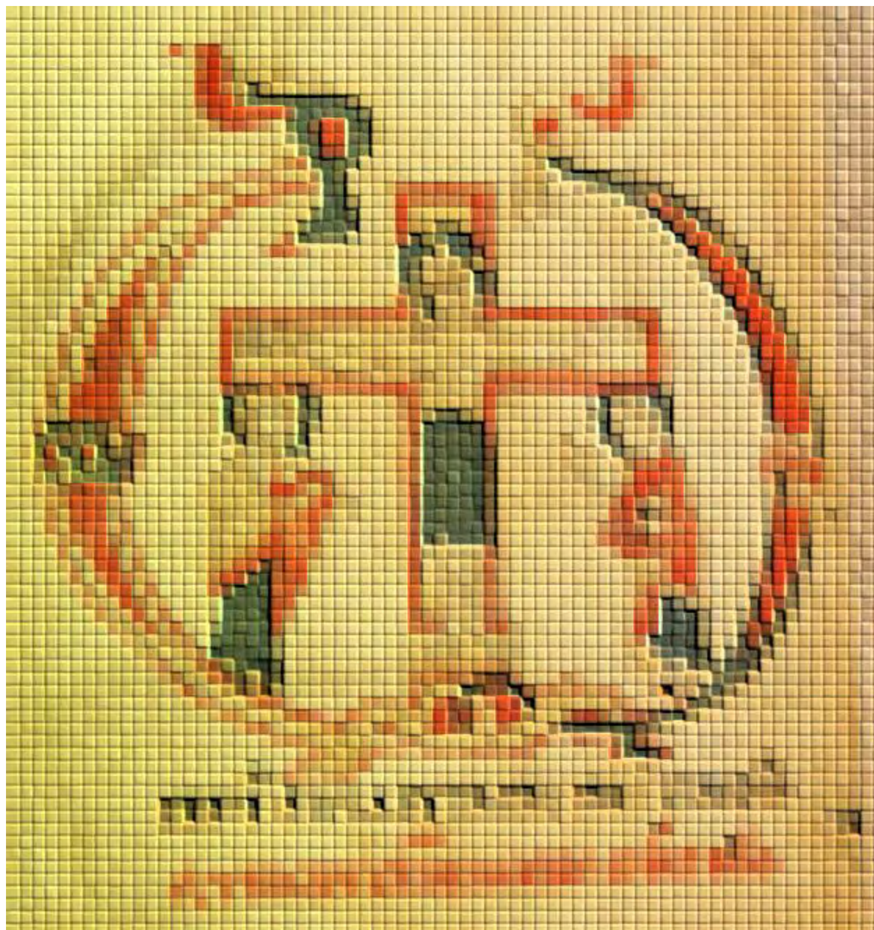


Fig. 67. Missale Parvum, Vic, ms. 71, f. 2v, pergamí, 1075-1100 (foto autora)

La creu monumental de fusta, de braços rectes o expansionats, pròpia d'esglésies que no podien assumir el cost d'una d'argent, són un magnífic exemple com a comparació de les de metall. El Museu Episcopal de Vic (MEV) o el Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC), entre d'altres, atresoren exemples ornamentats. La Majestat de Sant Boi de Lluçanés dels tallers de Vic, ca. 1160-1190 (MEV 9723a), conserva parcialment la decoració que imita els teixits hispanoaràbigs.[312] De cronologia paral·lela és la Crucifixió del foli 1v-2, del Leccionari de la Missa[313] de ca. 1150-1175 (**fig. 68**), amb una gran creu que segueix la tradició dels anteriors manuscrits esmentats.

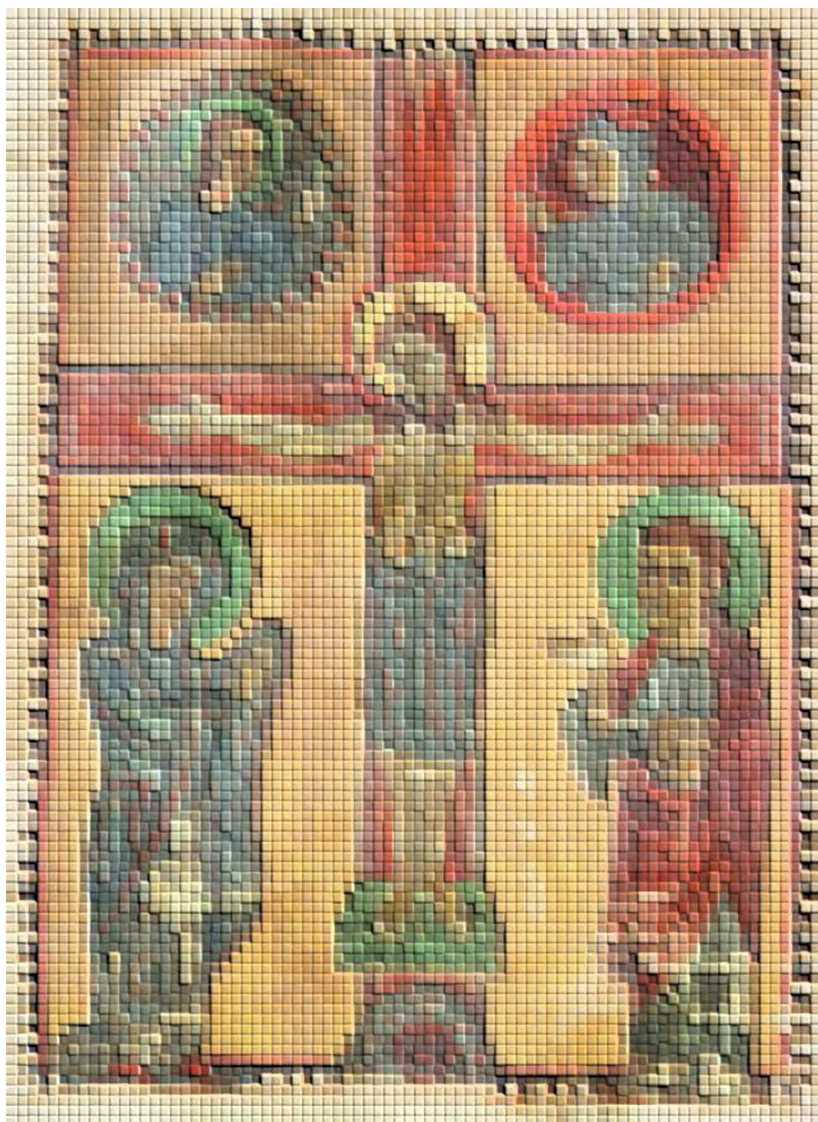


Fig. 68. La Crucifixió, Leccionari de la Missa, ca. 1150-1175, Vic, arxiu capitular (foto autora)

[312] Gros, op. cit. (1991), núm. 65, p. 74. Missale Parvum, escriptori de la seu de Girona, ca. 1075-1100, ms. 71 (CXIX), f. 2v-3.
[313] Ibídem, núm. 40, p. 59. Leccionari de la Missa, escriptori de Vic, ca. 1150-1175, frag. IV/14, f. 1v-2, Vic, procedeix dels relligats de l'Arxiu Capitular de Vic.

Així doncs, es pot considerar que les creus de braços potençats i *paté* havien de ser les pròpies de les esglésies i esglesioles del territori que estudiem. Però n'hi havia d'altres fóra del corrent, és el que anoten els inventaris i donacions d'aquestes cronologies. La creu d'or i gemes d'Elna del 915 (**doc. 9**), la de Vic del 957 (**doc. 24**) o la de Ripoll del 979 (**doc. 33**) havien de pertànyer a un altre model. Hem parlat abastament de la influència bizantina i carolíngia, creiem que aquests objectes litúrgics molt preuats per l'or i l'adició de gemmes seguien models d'aquells tallers. Es tracta de tres grans centres a l'època, això planteja un interrogant: com serien les creus d'or i pedres? És complicat de respondre, o impossible, amb seguretat, però podem fer alguna hipòtesi de treball pel que fa a Vic, primer, i a Ripoll, a les conclusions d'aquest capítol.

Obra (metall) inexistent. Hipòtesi de reconstrucció de creus *paté* i potençades i monumentals dels segles precedents (IX-XI) segons la il·lustració de manuscrits i la pintura mural i sobre taula catalanes fins a finals del segle XI. Creiem que les creus de les esglésies catalanes dels segles X i XI corresponien bàsicament a aquests tres prototipus de creus (**I, II, III**), sempre hi pot haver excepcions; nosaltres considerem, amb totes les proves aportades, que són les de major circulació (**fig. 69, 70, 71**).

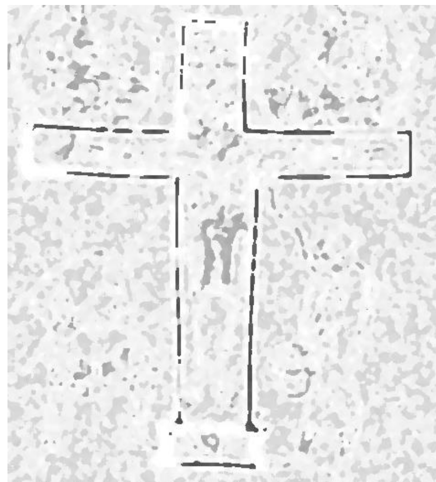


Fig. 69. I Creu monumental (il·l. 119)



Fig. 70. II Creus *paté* (il·l. 117, 120, 118)



Fig. 71. III Creus de braços en potença (il·l. 115, 116)

2.2.8. Aproximació hipotètica de reconstrucció

Com hem dit, hi ha excepcions i les tenim ben anotades al corpus documental. Seguint les indicacions que ens proporcionen els inventaris i alguna esmena mínima en el llistat d'ítems, hem fet una hipòtesi de treball d'una creu del segle XI, d'or, pedres precioses i esmalts, definició que coincideix amb la creu de Ripoll llistada a l'inventari del 1066. En aquests anys el tresor de Ripoll sobresurt de qualsevol altre, per exemple del de Sant Pere de Vic, que anys abans havia estat el més significatiu (*vid*. **quadres XX-XXI**) d'inventaris que presentem amb diferents colors segons els llocs on foren dreçats. La comparació d'ambdues seus, Vic i Ripoll, és ben palesa).

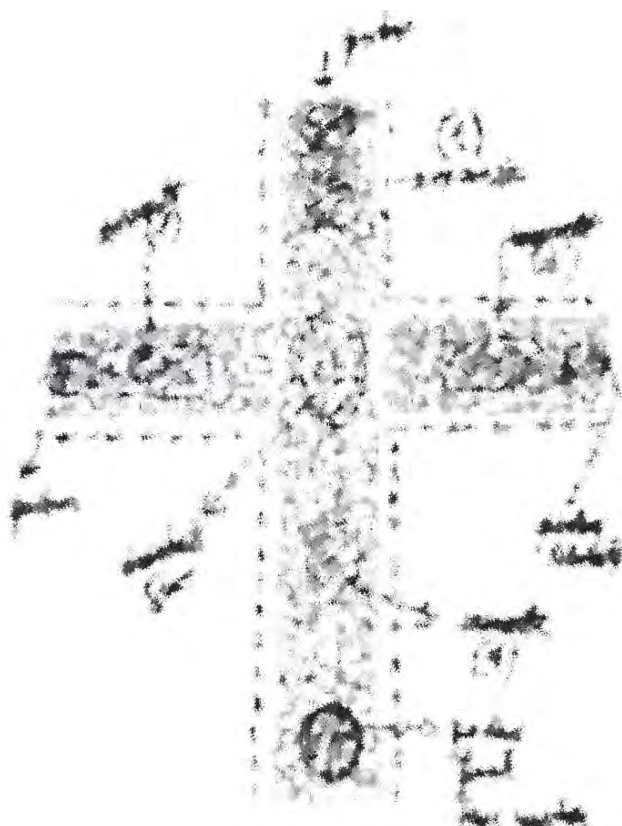


Fig. 72. Esquema. Aproximació hipotètica de reconstrucció.
Creu, d'or, pedres precioses, gemmes i esmalts, segona meitat del segle XI

La recomposició de la creu l'hem feta amb préstecs d'altres creus o obra existents, obres que són de diferents tallers germànics, perquè eren capdavanters i van tenir gran influència en la cultura catalana i cristiano-occidental en general (**fig. 72**). Els esmalts que hem col·locat pertanyen a l'altar portàtil de Sant Andreu del taller de Tréveris (977-993), hem volgut que fossin esmalts figuratius, adients a una creu, és a dir, amb la presència dels quatre evangelistes, bé que una altra opció serien esmalts anicònics (vegetals o geomètrics més senzills). Hem fet a) un esquema d'una creu que mostrem a la **figura 73**; b) i per la factura ens hem guiat amb models de creus cerimonials germàniques (creu del comte Liudolf, ca. 1038, Cleveland, Museum of Art), la que hem reconstruït no és de braços iguals sinó llatins; la làmina és d'or, com descriu l'inventari, igual que la pedreria i esmalts, que els hem aplicat seguint la forma tradicional.

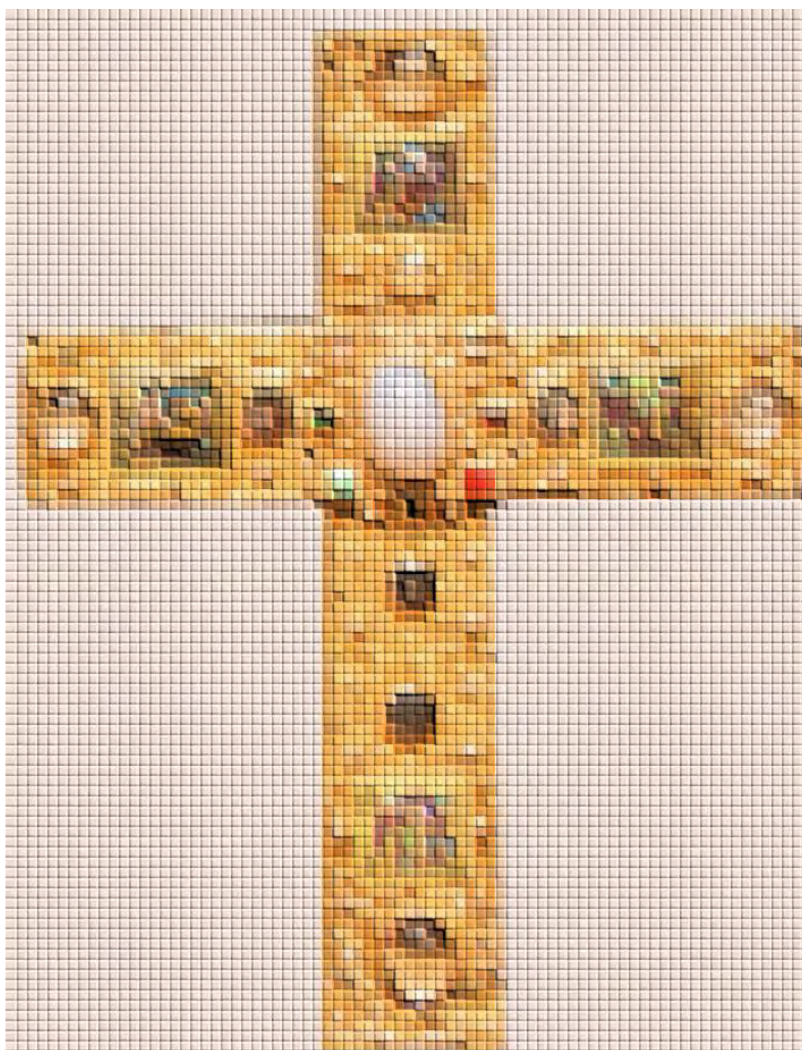


Fig. 73. Aproximació hipotètica de reconstrucció.
Creu, d'or, pedres precioses, gemmes i esmalts, segona meitat del segle XI

Teníem l'opció d'un altre model otònida més complex pel que fa a l'ornamentació: es tracta de quatre creus procedents de l'antiga col·legiata femenina d'Essen (des del segle IX-1803 fins a la secularització); l'època d'esplendor fou comandada per quatre abadesses, Ida, Matilde, Sofia i Tèofan (les tres darreres eren princeses otònides). La primera de les creus, la d'Otó i Matilde, té esmalts que provenen del taller d'Egbert, que no sols era reputat sinó que és considerat el millor taller d'esmalt d'època otònida. Així doncs, hem descartat aquestes creus perquè no creiem possible l'existència d'un taller d'esmalt a Ripoll d'aquestes característiques. Podria tractar-se d'esmalts procedents d'un taller forà (?), no ho podem saber. El cert és que hi ha esments d'esmalts a l'inventari de Ripoll a la creu (1066), a un calze (1066) i a un frontal amb setze esmalts (1047), això vol dir que abans del 1047 i el 1066 es col·loquen esmalts a les millors obres del tresor ripollès; les tres són d'or, fet que obliga a pensar en un tresor excepcional que no podem reconstruir amb obra perquè, malauradament, no en resta cap ni una, ni cap dibuix ni cap rastre, només el documental.

Els detalls de la creu de Matilde i Otó, ca. 983, del taller Tréveris (otònida); els de la creu d'esmalts, datada en època de l'abadessa Matilde, 971/73-1011, possible donant de la creu; o la pròpia creu de Matilde, ca. 1051-1054, encomanada per l'abadessa Tèofan, la seva successora en l'abadiat, són objectes de luxe d'una gran qualitat pel metall emprat i per l'ornamentació. Els considerem excepcionals i molt reconeguts en l'època (**fig. 74-75**).



Fig. 74. Detall de la creu de Matilde i Otó, inv. 3, Domschatzkammer (foto autora)

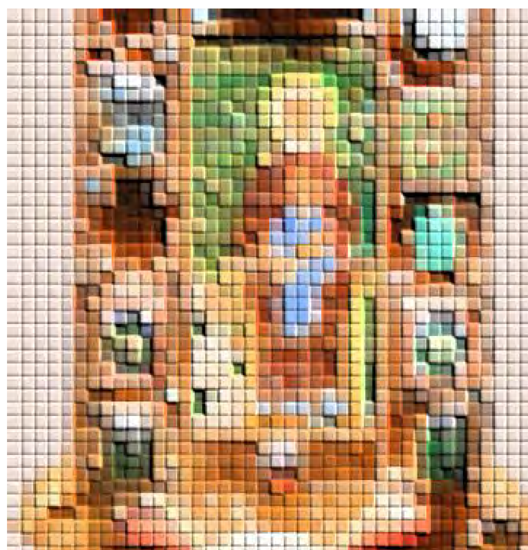


Fig. 75. Detall de la creu de Matilde, inv. 4, Domschatzkammer (foto autora)

2.3. Frontal d'altar

2.3.1. A la documentació

El frontal d'altar era l'obra que per la seva envergadura resultava la més costosa, les dimensions que adquiria eren les de l'altar. En aquesta cronologia, segles IX-X, sembla que eren frontals, més tard també s'ornaven els laterals i alguna vegada el propi revers.

Al segle X en llistem cinc que ordenem per dates dels documents. La primera citació d'una taula d'argent correspon a la que ofereix el comte Gausbert, germà del bisbe d'Elna Elmerad l'1 de setembre del 917: «Offero quoque pre manibus tabulam argenteam ante ipsum sacrosanctum altare mirifico opere comptam» (**doc. 10**), es tracta, doncs, d'una taula d'argent davant el sacrosant altar, ornada amb admirable treball; pot referir-se a l'ornament quant als materials, però també, com suposem, a una molt bona execució tècnica que, en aquestes cronologies, equival a un repussat (suposadament en argent). Hi ha un bon exemple que ens serveix com a referent, és el Tríptic de la Redempció, fet de làmines de coure daurat i datat al segle XI. La tècnica és la del repussat, com creiem que hauria de ser la de Santa Eulàlia d'Elna, amb la diferència que aquest era d'argent.

2.3.1.1. Santa Maria de Ripoll

«Suniarius comes et marchio et uxor mea Richildes donatores in honore Dei omnip[otensis et] Sancti Salvatori cujus basilica sita est territorio Ausonensis in valle nuncupata Ripullo, in cenobio Beate Marie (…) tabola cohoperta de argento parata cum auro» (**doc. 13**), és a dir, que ofereixen una taula coberta d'argent i amb or el 25 de març del 925 per al monestir de Santa Maria de Ripoll; és el primer esment que anotem per a aquest frontal de Ripoll. El 30 de juliol del 979 amb motiu de la mort de l'abat Guidiscle es torna a dreçar l'inventari de l'obra, hi ha tot un formulisme interessant perquè ens permet conèixer el redactat d'un document —inventari— d'època:

> Era MXVII[a], anno trabeationis Domini nostri Jesus Christi DCCCCLXXVIIII, indicione VII, epacta XX, XXIII die iulii mensis, quod X calendas augusti, feria IIII, excessit a seculo feliciter domnus Vidisclus, eximius pater. Cuius transitum cognoscens domnus Miro, egregius presul (…). Cumque secundum leges antiquitas divinitus sancitas requireret diligenter ac sollicite hisdem egregius presul res huius cenobii atque res ecclesiasticas inventariosque sacrarii

ornamentorum vel vasorum auri et argenti atque sacrarum vestium ecclesiae Santae Mari. Inventaque sunt hec in sacrario, scilicet: tabule argentee II (**doc. 33**).

El proper document que col·lacionem és de l'any 1046, fou dreçat després de la mort de l'abat Oliba, el 19 de març del 1047: «In primis, in altare sancte Dei genitricis Marie tabulam coopertam auro cum lapidibus et esmaltis XVI; tabulas coopertas argento II, colunas ciborii coopertas argento, et desuper tabulam coopertam argento,. In altario sanctae Crucis tabulam coopertam argento. In altario sancti Pontii et sancti Bendicti, similiter» (**doc. 77**). Això és: Primerament, a l'altar de Santa Maria Mare de Déu, una taula coberta d'or amb pedres i setze esmalts; dues taules cobertes d'argent; les columnes del cimbori cobertes d'argent i damunt seu una taula coberta d'argent.[314]

No només n'hi ha un d'altar, sinó que n'hi ha més a Santa Maria de Ripoll, el primer estava fabricat amb làmines d'or, pedres i setze esmalts, desconeixem les dimensions però per aquesta descripció havia de ser un frontal espectacular. Per poder fer una comparació amb obra de metall preuat d'aquesta cronologia s'ha de recórrer al frontal de la catedral de Basilea[315] del Museu de Cluny del primer terç del segle XI i que recuperem més endavant d'aquest estudi; també la *Pala d'oro* de la catedral d'Aquisgrà[316] de ca. 1020 és un bon exemple que cal tenir en compte. Ambdós frontals els considerem importants com a referents per al de Santa Maria de Ripoll. Seguint amb la descripció de l'inventari ripollès de l'any 1047, hi trobem a l'altar de la Santa Creu una altra taula coberta d'argent; a l'altar de Sant Ponç i Sant Benet, semblantment. Aquesta magnificència només és explicable per raons històriques i geogràfiques lligades al personatge, que no és altre que l'abat i bisbe Oliba (971-1046). Pel seu càrrec havia conegut la cultura cristiana de Roma i la de Carlemany, i sembla molt probable que, seguint les pautes de l'obra arquitectònica tant extraordinària que ens ha llegat, també les obres pròpies d'aurífers i orfebres de la seva etapa de govern (episcopal o

[314] És a dir, el sostre del cimbori o baldaquí. A Catalunya només conservem un baldaquí d'argent datat al 1320 a la catedral de Girona que actualment es pot veure muntat.
[315] Frontal d'altar o *Antipendium* de Basilea, taller de Fulda o Bamberg (?), primer terç del segle XI, or sobre fusta de castany, batut i aplicat sobre l'ànima de fusta i cera, coure daurat i esmaltat, aliatge d'argent i coure daurat, repussat, perles, boletes d'argent, vidres, pedres precioses i semiprecioses, 1,20 (alt) × 1,775 cm (llarg), prové del tresor de la catedral de Basilea, Colecció Theubet, Acq. 1854; Cl. 2350, París, Musée de Cluny-Musée national du Moyen Âge.
[316] *Art roman dans la vallée de la Meuse aux XIè et XIIè siècles*, Brusel·les: L'Arcade, 1962, p. 44; pel fragment central p. 134, núm. 1; Bousquet, op. cit. (juliol del 1982), p. 206. *Pala d'oro*, ca. 1020, or repussat, 125 × 84 cm, Aquisgrà, cor de la catedral, *antependium* de l'altar major (la composició del retaule és actual). Consta de tres registres amb quatre panels cadascun dels quals mostren escenes cristològiques, les dues centrals amb la Verge i sant Miquel emmarcant la Majestat de Crist dins una mandorla.

abacial), hauria d'haver estat considerablement important i de ben segur no massa diferent de la que era pròpia dels grans centres germànics. Malauradament no n'ha perviscut cap ni una obra, això diu ben poc a favor de la conservació del patrimoni, a l'inrevés del què ha succeït a altres contrades. Volem reivindicar, a falta d'obra, la figura d'Oliba com a mecenes i promotor de les arts sumptuàries, també dels centres episcopals i monàstics que procuraren atresorar magnífics tresors provinents de la cultura catalana altmedieval, dels seus artífex i d'altres menys formats, però, importants per abastir les esglésies i esglesioles que eren les que aglutinaven un estol de fidels dispersats per llocs i llogarets de la geografia catalana.

A més, n'hi havia altres cinc de frontals d'argent que pertanyien a diversos altars, tal i com anota l'inventari.

Arran de la mort del sacrista Pau se'n dreçà un de nou l'any 1066: «Et invenit in ipsa ecclesia, in primis ad altare Sancte Marie tabulam cohopertam au[ro], cum lapidibus et esmaltis XXIIII; tabulas cohopetas argento II. (…) In altare Sancte Crucis ac Sancti Poncii, necnon et Sancti Salvatoris tabulas III cohopertas argento» (**doc. 103**).

Des del 1047, l'anterior inventari, fins aquest del 1066, en l'interval de dinou anys s'han col·locat set esmalts al frontal, la qual cosa també informa d'un taller que ho ha possibilitat; també aquesta anotació ens suggereix la forta possibilitat de l'existència d'un taller que treballa l'esmalt, cloisonné (?), aquest esment és realment important per a consolidar un taller semblantment a Ripoll que domina la tècnica de l'esmalt, perquè en sentit contrari no s'entendria que se'ls col·loqués en una obra tant preuada com és aquest frontal cobert de làmines d'or i amb pedres precioses, no se'ns acut millor esment per a un frontal d'altar d'aquestes característiques. Altra possibilitat fou l'arribada d'un artífex esmaltador forà (germànic) arran dels contactes que hauria tingut l'abat Oliba (?). Repeteix els altres dos d'argent; també el de l'altar de la Santa Creu, i els de l'altar de Sant Ponç (no esmenta a Sant Benet) i el de Sant Salvador, total en són tres coberts d'argent.

2.3.1.2. Sant Pere de Vic

«Anno III regnante Leutario rege, sub die XVIII kalendas iulii, sic obiit Vvadamirus ausonensis episcopus sedis Vicho, aderat enim ibi dommo Vvilara barchinonensis episcopus qui eum venerat ad visitandum, et tumulavit eum simul cum channo [ni]cis de ipsius ecclesie

Sancti Petri. Quo facto cepit inquirere ipsum avere ipsa ecclesia vocitata, et invenit ibi: tabula I» (**doc. 24**). Aquesta és la primera menció que enregistrem d'un inventari de Vic, del 14 de juny del 957, amb motiu de la mort del bisbe Gaudamir, que ho féu en presència del bisbe de Barcelona Guilar; en morir aquell, aleshores el de Barcelona, juntament amb els canonges, va fer dreçar l'inventari de béns mobles; entre els ítems esmentats hi ha una taula que interpretem com a frontal d'altar de la seu vigatana (*vid*. **quadres XX-XXI** dels inventaris).

Una nova taula per a la qual es fa una deixa en el testament del sacerdot Guitart del 6 de maig del 1049: «(…) Ego Guitardus, sacerdos (…) et ideo facio [meum] testamentum (…). In primis concedo Domine Deo et Sancto Petro sedis Vici ad ipsa tabula precium de ipsa mea quam Adalbertus habet, et precium de meo cavallo quod mihi debet Adalbertus, id est XXX manchusos, similiter pro honore Dei et Sancti Petri dimitto ad ipsa tabula» (**doc. 79**), o sigui que, Primerament, concedeixo al Senyor Déu i a Sant Pere de la seu de Vic, per a la taula, el preu de la meva[317] (…) que Adalbert té; i el preu del meu cavall que [Adalbert] em deu, això és, trenta mancusos, semblantment els llego, a honor de Déu i de Sant Pere, per a la taula. Es tracta d'una referència a una taula d'altar diferent de la que existia l'any 957.

El 27 d'agost del 1049 «Ego Guifredus, levita et Sancti Petri chanonicus (…) hoc testamentum coram (…). Unciam iterum auri quam debet Guifredus Guerra mihi per domnum Adalbertum Seniulphi dimitto ad tabulam Sancti Petri» (**doc. 81**) dóna una unça d'or per al frontal, confirmant que s'està fent, ja que lliguem aquesta deixa amb l'anterior del mes de maig del mateix any.

En el testament sacramental d'Ermemir Quintilià, sacerdot i canonge de Sant Pere de Vic, del 18 de març del 1053, aquest llega a la seu «(…) et ad tabulam Sancti Petri dimisit manchosos II» (**doc. 84**).

Aquesta anotació pertany possiblement a una altra taula o frontal a tenor de la diferència cronològica de trenta cinc anys des de la darrera deixa. Miró Esteve atorga testament el 1088 i dóna «autem Sancte Marie sedis Vici ad tabulam Sancti Petri sedis Vici similiter» (**doc. 134**); i el 19 de juny del mateix any, «Adroarii, clericus et kanonicus Sancti Petri meum

---

[317] Per un error del copista és va ometre la paraula que seguia.

testamentum facere cupio (…) et Sancto Petro de confessione dimito X solidos ad tabulam ipsius» (**doc. 135**). I a Sant Pere de la confessió,[318] li llego deu sous per a la seva taula, així doncs es tracta d'un nou frontal per a la seu de Vic, important referència perquè ajuda a «vestir» aquest altar martirial. Aquest testament ve anotat al *Liber dotationum antiquarum*, datat, però, l'any 1093, i amb la mateixa donació.

2.3.1.3. Santa Maria de la Seu d'Urgell

La primera deixa que anotem per a l'obra de l'altar de Santa Maria d'Urgell és la del testament de Pere Goltred el 26 de juliol, l'any no es pot concretar, entre 1047 i 1060: «Ego Petrus Goltredi, sacristanus et cannonicus Sancto Petri, illatam sententiam mortalibus timens (…). Et dommo Guilelmo, pontifice, siniore meo, dimitto mulum meum meliorem et anulum meum aureum et sciphos meos argenteos. Et mulum meum minorem iubeo vendere et de ipso precio mando unum signum facere et in clocario Sancti Petri pendere. (…) et quod remanserit, ad tabulam Sancte Marie de Riopullo precipio dare», anotem tota la deixa perquè s'entengui el redactat del testament. Així, que el que hagués restat, mano donar-ho a la taula de Santa Maria de Ripoll. El 19 d'octubre del 1057 Guillem fa testament amb motiu d'un viatge a Sant Jaume de Galícia: «Et propter hoc iussi hunc testamentum scribere. Et seniori meo Remon Gilelm debet michi unzias .VII. de aurum de Barzelona et de Valencia uncias .II.; et ad tabula Sancta Maria donetis uncia .I.» (**doc. 90**), deixa una unça d'or per al frontal de Santa Maria d'Urgell; el 1072 Arnau Bernat deixà en el seu testament set unces per al mateix frontal de l'altar de Santa Maria de la Seu (**doc. 111**), aquesta deixa havia estat escrita perquè l'any 1082 diu «VII. uncias quod michi debet Guitardus habeat solut ad tabula Sancte Marie mediante augusto», és a dir, que espera que les set lliures ja les hagi pagat en Guitard (**doc. 121**); l'any 1086 anotem un altre llegat de dos anells d'or per a fer la taula de Sant Ermengol de la Seu, «ad tabula Sancti Ermengaudi anulos II» (**doc. 125**); i altres tres sous per a la mateixa taula de Santa Maria són donats en el testament d'Amaltruda el mateix any (**doc. 130**); el 1091 tornem a recuperar una altra deixa per a Santa Maria «taula ipsum meum mul dimito a domina mea Sancta Maria ad opera de ipsa tabula» (**doc. 136**); el 1092 hi tornem a veure un llegat que fa Guillem Isarn en la publicació del seu testament sacramental «dimisit mediatatem ad tabulam Sancte Marie Sedis» (**doc. 138**); el bisbe de la Seu Guillem Arnau

[318] Es podria tractar d'una referència a la cripta de la catedral de Vic, on es guardaven relíquies del màrtir, i hi havia l'altar de Sant Pere de la Confessió.

(1092-1095)[319] fa testament el 1093 i deixa «Illud caput ense quod habeo de auro ad Sancte Marie Sedis tabulam que est ante altare illius illud dimitto» (**doc. 141**). Llego el pom d'or de l'espasa que tinc a la taula de Santa Maria de la Seu que és davant del seu altar, i tres anys més tard es publica el testament sacramental (**doc. 145**) repetint els mateixos termes.

2.3.1.4. Altres

Santa Maria d'Amer

El 12 d'octubre del 986 llistem una altra deixa del testament sacramental de Guillem «et ad cenobium Sancta Maria Amera iussit vindere sou cavallo meliore et sua spada et alsebergos II et equas VII et porchos C per scazo et inde faciant tabula» (**doc. 34**), aquest monestir havia estat fundat per Deodat l'any 820, es va reconstruir a un nou emplaçament l'any 949 i per tant aquest document forma part de la història del monestir quan ja s'havia ubicat a Amer.

Sant Cugat del Vallès

El testament del comte Ermengol d'Urgell del 28 de juliol del 1007 (1009?) anota: «et ad sancto Cucufato cenobio uncias XXX[a] de auro ut faciant tabula ante altare» (**doc. 42**), o sigui, que deixa al monestir de Sant Cugat trenta unces d'or perquè se'n faci un frontal d'altar. Per al mateix monestir, el 16 d'agost del 1078 Ramon Ramon deixa en el seu testament setanta mancusos per al frontal d'altar.

Catedral de Girona

Un altre document que considerem molt valuós és el que lliga les obres amb els personatges o dignitats, eclesiàstiques i laiques, «OLIBA EPISCOPUS + *. + Berengarius episcopus + *. Guifredus, sancte Narbonensis ecclesie archiepiscopus, qui hanc ecclesiam nostre diocesis dedicavi et SSS. + *. + PETRUS EPISCOPUS + *. ERIBALLUS EPISCOPUS + *. + ARNALDUS EPISCOPUS + *. + Sig+num ERMESSINDIS comitisse, que eadem die ad honorem Dei et matris ecclesie trecentas auri contulit uncias ad auream construendam tabulam +» (**doc. 67**). Sabem doncs que Oliba, bisbe. Berenguer, bisbe. Guifré, arquebisbe de la santa església de Narbona, que he dedicat aquesta església de la nostra diòcesi i ho he subscrit. Pere, bisbe. Eribau, bisbe. Arnau, bisbe. Signe d'Ermessenda, comtessa, que el mateix dia, a honor de Déu i de la mare església, ha llegat tres-centes unces d'or per a la construcció d'una taula d'or.

[319] C. Baraut [*et al*]: *Episcopologi de l'Església d'Urgell*, La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 2002, p. 45. Hi va haver una doble elecció: Guillem Arnau de Montferrer (1092-1095), bisbe electe de la seu i el bisbe intrús Folc (1092-1095).

El document està datat el 21 de setembre del 1038[320] i en aquesta data es donen a conèixer els bisbes que acudeixen a la nova seu de Girona, els llocs de la seva procedència —la qual cosa mostra els lligams històrics i eclesiàstics del moment—, la màxima dignitat de la diòcesi de Narbona amb el seu arquebisbe Guifré al capdavant, el bisbe Oliba, Pere bisbe de Girona (germà d'Ermessenda) i la resta que anomena; com a representant de la màxima dignitat laica o civil la comtessa Ermessenda (final del segle X-1058), coneguda mecenes de la seu gironina on hi fou soterrada; com a commemoració de l'acte la comtessa dóna tres-centes unces d'or per a la construcció del frontal d'altar d'or de la seu de Girona (avui també perdut i substituït pel gòtic, aquest sí s'ha conservat).

Deu anys després, el 1048, Bernat Ermengol deixa en el seu testament sacramental «Et concessit (…) et ad opera tabulae aureae Sanctae Mariae Sedis Gerundæ duas uncias auri» (**doc. 78**), això és indicador que les dues unces d'or que deixa són per al frontal de Girona que s'està fent.

Es de notar la importància d'aquesta donació perquè diu clarament un frontal d'or, normalment els frontals eren d'argent, fet que és indicatiu de la seva envergadura, no superat pel de Ripoll de l'any 1047, puix que aquest seria imponent.

Monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles

La dotalia de l'església de Sant Sadurní de Tavèrnoles (Alt Urgell) és del 17 de gener del 1040, el bisbe Eribau la dota, entre d'altres, amb una «tabula I» (**doc. 71**); el 10 de desembre del 1066 anotem el testament de Ramon Adalbert «(…) Et ipsa mea spada cum ipsa lanca et ipso scuto ad tabulam Sancti Saturnini» (**doc. 104**), llega l'espasa amb la llança i l'escut, a la taula de Sant Sadurní.

Arsenda, muller del noble Arnau Mir de Tost, deixà un important llegat en el seu testament del 23 de maig del 1068: «Et mea porcione que mihi adtingerit in uexella ex argento, et sellas et frenos de argento, siue in spatas atque alspergos precipio ex inde facere tres partes; et una ex eas donetur in ornamenta de ecclesia Santi Saturnini de Lordano, et altera ad Sancta Maria de Artesa, et terciam pars ad Sancto Martino de Tost; et hoc sit per adiutorium de tabulas aut

[320] Aquest any del 1038 acudí a la consagració de la seu de Vic.

in ea ornamenta, quam plus necesse erit ad iam dictas ecclesias» (**doc. 105**). I de la meva porció que a mi em correspon en la vaixella d'argent, les selles i els frens d'argent, o en les espases i ausbergs, mano que des d'ara se'n facin tres parts: una d'elles que es doni per a ornaments de l'església de Sant Sadurní de Llordà, l'altra a Santa Maria d'Artesa, i la tercera part a Sant Martí de Tost; i que això sigui per ajuda [a la construcció] de les taules o en l'ornamentació que sigui més necessària en aquestes esglésies.

A la mort d'Arsenda, el seu espòs Arnau Mir de Tost volgué fer un donatiu en honor a l'esposa: «Dedit domino Arnallo pro anima domina Arsendis: (…) Ad cenobium Sancto Saturnini mancusos L et solidos (…) de plata ad ipsam tabulam» (**doc. 106**), Al cenobi de Sant Sadurní [de Tavèrnoles] cinquanta mancusos i sous (…) de plata per a la taula.

Santa Maria de Serrateix

El testament d'Adelaida del 1050 aporta nova informació d'una taula: «Et ipsa mea mula remaneat in potestate de Raimundum filium meum et ille vendat eam et precium eius det per argentum ad tabulam Sancte Marie» (**doc. 82**), deixa dit que la meva mula romangui en potestat de Ramon, fill meu, i que la vengui i que doni el seu preu per [comprar] argent per a la taula de Santa Maria. És interessant perquè és una nova aportació pel que fa als frontals, aquesta vegada el de l'església de Santa Maria de Serrateix, monestir benedictí des de l'any 941, augmenta el nombre d'ítems d'aquesta important tipologia catalana.

Sant Feliu de Guíxols (per a fer)

Novament retrobem donacions a esglésies fetes per la comtessa Ermessenda de Carcassona; fins i tot en féu per a l'església de Roma i per a la del Sant Sepulcre de Jerusalem; d'entre les de frontals, en destaquem una per a l'església del monestir de Sant Feliu de Guíxols: «Et cenobio Sancti Feligissalis [sic] similiter, et faciant fieri tabulam argenteam cum ipso argento quod eis dedi» (**doc. 88**). I al cenobi de Sant Feliu, semblantment, i que facin fer una taula d'argent amb l'argent que vaig donar-los; aquest «semblantment» l'interpretem com la mateixa deixa anterior, és a dir, trenta unces d'or de mancusos adals.[321]

---

[321] Tipus de mancús. Es discuteix el significat exacte. *Vid. Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae*, I, Barcelona: Universitat de Barcelona; CSIC, 1960-1985, fasc. 1, p. 41.

Basílica de la Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona

El bisbe Guislabert de Barcelona, gran impulsor de la catedral romànica i responsable d'acabar-la, concedí nombroses donacions a la seu barcelonina entre les quals «Et item concessit Sancte Crucis Sancteque Eulalie ad tabula iam dicte Sedis uncias X» (**doc. 97**), per a la taula de dita seu, deu unces.

Més tard, l'any 1081, per un document d'empenyorament sabem que: «Ego Reimundus, gratia Dei Barchinonensis comes et marchio, et Maheltis, nutu Dei comitissa, impignoratores sumus Domino Deo Omnipotenti et eius ecclesie Sancte Crucis Sancteque Eulalie barchinonensis Sedis. Manifestum est enim quia debitores sumus Dominio Deo et predicte ecclesie mancusos duo milia de auro cocto et puro ad pensum, ex quibus construatur tabula perhenniter mansura coram eodem altari Sancte Crucis. Propterea impignoramus (…)» (**doc. 120**), Ramon comte de Barcelona i Mafalda per la voluntat de Déu comtessa, empenyorem al Senyor Déu Omnipotent i a la seva església de la Santa Creu i de Santa Eulàlia de la seu de Barcelona. És manifest, doncs, que devem al Senyor Déu i a la predita església dos mil mancusos d'or cuit i pur a pes, amb els quals [volem que] es construeixi una taula fixa permanentment davant l'altar de la Santa Creu.

Es tracta d'una anotació realment importantíssima pel que fa als frontals d'altar puix que el comte Ramon Berenguer II deixa a l'església de Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona dos mil mancusos d'or pur perquè es construeixi un frontal davant l'altar de la Santa Creu. Malgrat no tenir cap frontal d'altar d'aquesta cronologia (ni del segle XII), tanmateix en el nostre diplomatari n'aportem nombrosos i aquests és un dels més importants; possiblement aquesta és la deixa més quantiosa donada per a un frontal d'altar, és clar que va dirigida a la seu de Barcelona sota la protecció dels comtes.

2.3.2. Obra comparativa: frontals

2.3.2.1. Orfebreria

No tenim cap referent material que ens informi de les característiques d'aquests frontals que acabem de citar. N'hi ha algun, però, que ens pot proporcionar informació per tal d'establir alguna possible relació amb els frontals d'altar catalans.

El frontal d'altar o *antependium* de Basilea del Museu de Cluny[322] que ja hem citat està estructurat amb la figura de Crist a l'eix central i als laterals amb dues figures per banda. El nimbe crucífer és magnífic, la creu grega inscrita, de braços iguals, el divideix en quatre parts. La creu i el propi nimbe estan ornamentats amb perles, filigrana (molt perduda) i gemmes precioses de colors: robins, safirs, una àgata, una ametista i alguna altra sense identificar; el contorn està resseguit per un perlejat força perdut, d'arrel molt clàssica. Ens interessa analitzar amb deteniment aquest nimbe pel seu treball tècnic i compositiu. El frontal que per la seva descripció sembla més «efectista» i ric d'ornament és el de Santa Maria de Ripoll. La descripció que hem anotat es fa amb detall, s'esmenten les làmines d'or que el cobrien, les gemmes i els vint-i-tres esmalts. No detalla si hi havia figures, però cal suposar que sí, essent per a un altar tan important com el de Ripoll. Els frontals pintats que han sobreviscut, malgrat les destruccions sistemàtiques del patrimoni religiós produïdes al llarg dels temps i per motius diferents, ens informen d'una determinada composició i ornamentació d'aquesta tipologia. Hem de tenir en compte que es tracta de fusta i per això la matèria és molt més pobra que l'or o l'argent, però amb la mateixa funció. És a dir, que són una mostra que hem de considerar en el moment en què plantegem una reconstrucció hipotètica d'un frontal d'or o argent, pel que fa a la composició i distribució de les imatges.

---

322 J. P. Caillet, *L'antiquité classique, le haut moyen âge et Byzance au musée de Cluny*, París: Éditions de la Réunion des musées nationaux, 1985, p. 229-232; J. Wollasch, *Bemerkungen zur Goldenen Altartafel von Basel, a Text und Bild (Friedrich Ohly gewidmet)*, Weisbaden: Reichert, 1980, p. 384, nota 9; Bousquet, op. cit (juliol del 1982), p. 206; Caillet, op. cit. (1985), p. 229-237; *Musée de Cluny, Guide*, París, 1986, p. 113-114; L. Castelfranchi Vegas, *L'arte ottoniana intorno al mille*, Milà: Jaca Book, 2002, p. 11-23 (esp. p. 21-22). Actualment s'han rebutjat algunes de les hipòtesis; la possibilitat del taller de Reichenau com a lloc de creació, comparant-lo amb el Crist de la coberta d'Evangeliari de Poussay (París, B.N. cod. Lat. 10514) no sembla factible. Els cristos que es coneixen d'aquest taller són diferents i també les formes que presenta l'altar són desconegudes a aquell taller d'il·luminació. No és factible pensar que, a més del *scriptorium*, hi hagués un taller d'orfebreria a Reichenau. També sembla descartable la hipòtesi de Ratisbona esmentada per Swarzenski, la basava en el fet de les similituds amb els medallons amb bustos —la comparació és del tot correcta— de l'altar portàtil de Cluny (núm. 154, de l'antiga col·lecció Spitzer). Frontal d'altar o *Antipendium* de Basilea, taller de Fulda o Bamberg (?), primer terç del segle XI, or sobre fusta de castany, batut i aplicat sobre l'ànima de fusta i cera, coure daurat i esmaltat, aliatge d'argent i coure daurat, repussat, perles, boletes d'argent, vidres, pedres precioses i semiprecioses, 1,20 (alt) × 1,775 cm (llarg), inscripcions: en l'arc que aixopluga Crist: «Rex regum et D(omi)n(u)s dominantiu(m)»; sota l'arc de l'arcàngel sant Miquel: «S(an)c(tu)s Michaël»; sota l'arc de sant Bernat: «S(an)c(tu)s Benedictus abb(as)»; dessota l'arcada de l'arcàngel sant Gabriel: «S(an)c(tu)s Gabriel»; y, finalment, sota l'arcada sant Rafel: «S(an)c(tu)s Rafaël». Les corresponents als bustos dels medallons: Prudència: «PR DC»; la Justicia: «IS TC»; la Temperància: «TM PR»; i la Fortalesa: «FR TT». En sengles frisos a la part superior i inferior respectivament: «quis sicut hel fortis medicus soter benedictus / prospice terrigenas clemens mediator usias», (qui (és), com el Déu fort, metge i salvador) Benet /siguis benèvol a les (criatures) terrestres, clement mitjancer de l'essència [divina]), prové del tresor de la catedral de Basilea, Colecció Theubet, Acq. 1854; Cl. 2350, París, Musée de Cluny-Musée national du Moyen Âge.

2.3.2.2. Els manuscrits il·luminats de l'escriptori català

Les Bíblies de Ripoll no ens aporten referències per a aquesta tipologia, conseqüent amb la iconografia que desenvolupa en les miniatures, s'emfatitzen molt més els temes religiosos, cortesans o militars posant l'accent més en una realitat imaginada que no pas en una realitat idealitzada. La Bíblia de Rodes reprodueix algunes il·lustracions en les quals trobem representats frontals d'altar, és força repetitiva la imatge en totes les il·lustracions, hem comptabilitzat les següents escenes, incloses al volum III de la Bíblia de Rodes:[323] foli 2v, Escenes del llibre d'Isaïes; foli 77v, Escenes del llibre de Joel; foli 144, Escenes del llibre dels Macabeus.

2.4. Encenser

Braun defineix l'encenser (*thuribulum, incensorium, fumigatorium, suffitorium, thymiamatorium*; grec, *thimiatésion*) com a: petit vas que es troba en tots els ritus que serveix per als encensaments litúrgics; va lligat amb tres cadenes —rares vegades amb quatre— amb una anella a l'extrem, que en l'Occident té un petit peu a la base i una tapa foradada en la part superior, i que a l'Orient és gairebé sempre destapat. L'ornamentació de l'encenser segueix l'estil dominant de l'època. A les darreries del romànic i durant el gòtic prenia sovint una forma arquitectònica. Té sempre com a complement un vas per a contenir l'encens dit naveta (*acerra, incensorium, navicula*) i des de la segona meitat de l'edat mitjana una cullereta per a prendre i tirar l'encens a l'encenser.[324]

2.4.1. A la documentació

Aquesta tipologia també és col·lacionada als documents. Primerament volem destriar els que corresponen als precedents abans d'entrar al segle XII, perquè aquests en són una conseqüència. El segle X aporta setze ítems i l'XI disset, no massa si tenim en consideració que totes les esglésies en tenien. La recepció més usual d'un encenser per a l'església és a la seva dotació.

[323] Bíblia de Rodes, BnF, lat. 6, III.
[324] Braun, op. cit. (1925), p. 104; J. M. Martí i Bonet, *Sacralia antiqua*, Barcelona: Arxiu Diocesà de Barcelona, 2014, p. 89.

2.4.1.1. Precedents: segle X

A la dotalia del 8 de maig del 901,[325] Deudat dóna per a la seva església de Sant Fructuós de Guils (Alt Urgell) «uno incensario dono ad ipsam ecclesiam» (**doc. 6**); en el testament del 15 de febrer del 908, el bisbe Idalguer llega a Sant Pere de Vic «turibulum argenteum I, aliud æreum» (**doc. 7**), o sigui, un encenser d'argent i un altre de bronze. El 9 de desembre del 915 Riculf, bisbe de la seu d'Elna, dóna a l'església de Santa Eulàlia [d'Elna], entre d'altres, «incensarios II cum catenis argenteis» (**doc. 9**).

L'església de Sant Pere i Sant Feliu de Fontcoberta rep un «incensario uno de metallo» com a part de la dotalia de l'any 922[326] (**doc. 11**); la dotalia de l'església de Sant Quirze a la vall d'Arbúcies de Girona l'any 923 aporta «turibulo I» (**doc. 12**); l'any 952 es dotà l'església de Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat (Alt Urgell) a precs del comte Borrell, entre altres vasos, un encenser (**doc. 23**).

El primer inventari que hem llistat amb aquest ítem és el de l'any 957 redactat a Vic a la mort del bisbe Guadamir, amb «incensarios II» (**doc. 24**); el segon inventari també de Vic del 971 també els anota (**doc. 29**).

L'inventari de Santa Maria de Ripoll dreçat després de la mort de l'abat Guidiscle, llista «turibulum argenteum I, et hereos II» (**doc. 33**), és a dir, un d'argent i dos de penjar.

Aquestes són les aportacions que hem extret dels documents del segle X. Continuem els precedents amb els documents del segle XI i amb els quals tanquem aquest apartat dels encensers.

2.4.1.2. Precedents: segle XI

A l'inventari del 1008 dreçat a la mort de l'abat Seniofré de Santa Maria de Ripoll anota «Turibuli argentei II.» (**doc. 44**), dos d'argent; els inventaris del 1047, «incensarios argenteos II, alium ex ere» (**doc. 77**), dos d'argent i un de bronze, i al del 1066 es repeteixen els ítems, però curiosament la grafia és diferent, ara s'anota «Turibula argentea II, et unum hereum» (**doc. 103**).

---

[325] No s'ha conservat la dotalia corresponent a aquesta consagració. La informació ens ha arribat per mitjà del testament del prevere Déudonat, escrit el 8 de maig del segon any del regnat del Carles IV el Simple.

[326] Hem constatat que Constans aportava la mateixa dotalia amb data del 12 d'agost del 917; R. Ordeig i Mata, *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, I, Vic: [s. n.], 1994, *Suplement*, doc. 117, p. 277.

En un document fals que anota la dotació de l'església de Santa Maria de Güel (Ribagorça) de l'any 996 hi consta «incensario uno» (**doc. Ap. 2-3**).

La dotalia de l'església del monestir de Sant Martí i Sant Miquel del Canigó llista «turibulo argenteo» (**doc. 46**); a la dotalia de l'església del monestir Sant Sadurní de Tavèrnoles consta «turibulum I» (**doc. 71**); el primer testament que anotem amb un encenser és el de Guillem de l'any 1057 per a la seu «(…) et alias qui remanet donetis Totum ad Sancti Sepulcri. Et Sancti Sepulcri sunt (…) insensoro (…)» (**doc. 89**); en el seu testament del 15 de febrer del 1064, el levita i cabiscol Ponç de la seu de Girona: «Et ad Sanctam Mariam dimitto turibulum optimum argenteum» (**doc. 100**); Joan cabiscol deixa un altre encenser d'argent en el seu testament del 6 d'octubre del 1078 a la mateixa seu gironina de Santa Maria (**doc. 117**).

L'inventari de l'església del monestir de Santa Maria del Mur al Pallars anota «turibula (…)» (**doc. 108**), suposadament n'hi havia més d'un però no s'indica la quantitat; l'església de Sant Martí del Brull segons els seus parroquians tenia, entre d'altres, «incensario I» quan es féu dotació l'any 1086 (**doc. 129**); l'arquebisbe de Tarragona Berenguer redactà el seu testament l'any 1099, una de les deixes era destinada a Santa Maria d'Artés «unum turibulum argenteum dimito» (**doc. 148**), aquest és el darrer encenser que anotem d'aquestes cronologies.

2.4.2. Obra

2.4.2.1. Encensers catalans conservats

A l'analitzar els encensers més antics que s'han conservat a Catalunya sorgeix la problemàtica de la seva classificació. Tradicionalment els estudiosos alemanys reculen les dates dels seus i per anàlisi comparatiu els trobem, manta vegades, repetint formes i ornamentació en els de procedència catalana. Una explicació raonada consisteix a pensar que aquells són el model que seguiren els tallers catalans, sempre considerats més tardans. Al llarg del nostre estudi estem constatant que hi ha moments clau que suposen un canvi real de models, però no en totes les tipologies. És el que succeeix amb els encensers, hem vist que unes formes es repeteixen sense problema al llargs dels anys. Ho hem constatat en l'anàlisi de la Bíblia de Rodes, la cronologia la sabem, primeres dècades segle XI. Les formes es troben posteriorment

a la pintura mural datada ja al segle XII, com analitzarem en tractar d'aquesta cronologia. I també, i més important per al nostre estudi, en els encensers que es conserven.

Així, doncs, recolzats per la documentació que hem destriat i anotat, i les característiques tècniques que hem albirat en alguns exemples de manuscrits, classifiquem els següents exemplars indistintament al segle XI o XII. Són: **E C 2**, **E C 3**, **E C 1**, **E C 4**, **E C 6** i **E C 7**.

L'encenser o *turibulum* té el cos cilíndric i/o esfèric, la caldereta, braseret o conca és llisa amb possibilitat de remat en formetes triangulars capgirades o semicirculars molt senzilles; la tapa, per la seva funció de cremar l'encens, és la més apropiada per a desenvolupar decoració. Tots els exemples que anotem responen a una tècnica similar, és trepanada de formes per deixar sortir el fum de la resina alhora que penetra l'aire. A banda del número **E C 1** decorat amb creuetes, rectangles i quadradets, la resta són figures geomètriques: rectangles (**E C 2**), triangles capgirats de diferent mesura (**E C 3**, **E C 4**, **E C 6** i **E C 7**) i rombes de mesura decreixent; de tots els citats aquest és l'únic que anticipà d'alguna manera la incorporació de nous elements caracteritzats amb formes vegetals molt corrents a partir del segle XII i XIII. Difícilment conserven les cadenes d'origen, encara que per les anelles laterals sabem que n'eren tres o quatre. Algun exemple ha conservat les barretes laterals a les quals estan unides les cadenes recollides a la peça de suspensió (**E C 4** i **E C 6**). A la base de tots hi ha un petit peu circular que donava estabilitat a l'encenser.

En algunes mostres de cronologia més reculada el peu era trípode, per exemple el del Museu Shnütgen,[327] datat al segle IX i que és un magnífic exemple.

Les característiques tècniques són comunes, la matèria de tots els exemplars és bronze fos i ferro forjat, n'hi ha algun que conserva el daurat, tanmateix desconeixem des de quina data.[328] Les mides oscil·len entre 14 i 11 cm (alt) i 11,5 i 9 cm (Ø), és a dir, són mesures relativament iguals per a tots els exemplars.

La problemàtica que presenten altres tipologies d'aquestes cronologies no succeeix amb els encensers. Certament no presentem obra del segle X i primera meitat del segle XI però tenim

[327] Encenser, renà, segle IX, 10,2 cm (alt), inv. 46, Colònia, Schnütgen Museum.
[328] Les dades corresponents de les fitxes tècniques han estat consultades als museus i institucions que els pertanyen i són les que hem aportat a l'inventari d'obra.

representacions de manuscrits catalans que ens proporcionen informació per tal de poder establir una forma per als encensers i algun altre exemple de pintura mural, per bé que és molt escassa la d'aquest període. El mateix ocorre per al seguiment de la comparativa, tenim molts exemples que ens permetran conèixer les formes més comunes i per això acudirem a voris, algun encenser, manuscrits il·luminats i d'altres forans.

La Bíblia de Rodes ens il·lustra alguns exemples magnífics, interessants per les formes que adopten. Una parella d'exemplars esfèrics gairebé iguals pengen de cadenes, la caldereta o conca és llisa sense dibuixos trepats mentre que la part superior o tapa té trepats circulars.[329] El cim és llis i les cadenes surten del lateral fins a ajuntar-se en un espigó del qual està penjat. Seguint de prop aquestes formes llises i esfèriques el foli 105v de la mateixa Bíblia en mostra un conjunt de set, tots penjats de la mandorla de la Majestat, el dibuix és més simple puix que només emfatitza la forma i la separació entre la conca i la tapa;[330] la Bíblia presenta diversos models d'encenser, un altre, també simplificat per la forma i sense cap mena d'ornament, és el del foli 129v, que es diferencia en què és més esfèric, està penjat per tres cadenes, rarament en són quatre, que són recollides per una petita peça de suspensió, el dibuix és auster, sense cap mena de concessió a l'ornament.[331] Una forma pràcticament igual la trobem al foli 208v de la Bíblia de Ripoll (Vaticà)[332] amb les mateixes característiques que hem descrit.

Una il·lustració sense acolorir dibuixa l'àngel portador d'un encenser davant l'altar (**il·l. 199**), és un model diferent del que hem descrit pel que fa a la forma, és més ric; el peu en forma trípode, una mica aixecat, que, al obrir-se, forma la caldereta llisa i amb lleugeres perforacions a la línia del llavi superior; la tapa està seccionada suposadament per a la sortida de l'encens cremat; als laterals, les anelles per inserir les cadenes fins arribar a la peça de suspensió subjectada per l'àngel. És un model que defuig del clàssic esfèric i, com hem dit, molt més treballat. La seva forma ens recorda un dels més bells de la pintura mural, del qual n'és un antecedent clar (**il·l. 193**).[333] Analitzant aquesta imatge i confrontant-la amb la de l'àngel del Beatus de Girona, les dues són força properes, podria haver estat un model de referència; en tot cas, la mesura, més gran i amb major capacitat, sembla molt bé correspondre's amb la litúrgia visigòtica que, no hem d'oblidar, era la pròpia abans de ser

[329] Escenes del llibre d'Isaïes, Bíblia de Rodes, BnF, lat. 6, III f. 2v.
[330] Ibídem, Escenes del llibre de l'Apocalipsi, IV, f. 105v.
[331] Ibídem, Escenes del tercer llibre del Reis, II f. 129v.
[332] Escenes del llibre d'Ezequiel, Bíblia de Ripoll, Vaticà, lat. 5729, f. 208v.
[333] Escenes del llibre de l'Apocalipsi, Bíblia de Rodes, BnF, lat. 6, IV f. 107v.

acceptada la romana. Pensem que el canvi gradual de l'una per l'altra afavorí la substitució de models dels vasos de l'església catalana.

2.4.2.2. Obra forana

El museu de l'abadia de Montecassino (Itàlia) disposa d'un exemplar que es data al segle IX, té la tapa trepanada amb figures triangulars a dos nivells i un al braseret; si acceptem aquesta cronologia s'hauria de datar l'exemplar del Museu de Lleida (MEV 56) entre els segles X-XI per la seva ornamentació més desenvolupada en relació a l'italià. Per altra banda, un encenser otònic, encara conservat, està datat dins la primera meitat del segle X , s'ha posat en contrast l'ornamentació de les fulles d'acant i flors dels encensers amb l'harmonia de la música i els colors que sorgeixen de la bellesa de la llum que s'hi reflecteix. És un comentari singular per a una obra singular.[334] Aquesta mostra d'art otònida s'hauria expandit per Catalunya puix que molts encensers denoten la seva influència com veurem a la propera cronologia.

Les obres i la documentació ens asseguren uns tallers que conreaven el metall a Catalunya amb un coneixement de models i tècniques totalment equiparables a la resta del món occidental.

2.5. Cobertes d'evangeliari

2.5.1. A la documentació. Segles X-XI

El testament d'Idalguer del 15 de febrer del 908 raporta «Smaragdum quodicem I» (**doc. 7**), o sigui, el còdex d'Esmaragde[335] i molts d'altres, i si bé no descriu les cobertes del llibres, són un referent pel que fa a la seva riquesa. En la dotació de l'església de Sant Salvador de Ripoll del 25 de març de l'any 925 es donen vasos de metall preuat, vestidures i llibres, entre els quals «textum evangelium cohoperto de argento paratum de auro» (**doc. 13**); l'inventari de Santa Maria de Ripoll del 30 de juliol del 979 llista una coberta d'evangeliari que suposem podria ser el mateix que hem citat, «textum aureum I cum lapidibus»; i «textum argenteum

[334] A. Legner, *Schnütgen Museum, Ein Führer zur Kunst des Mittelalters*, Colònia: Von Uwe Westfehling, 1977, p. 43. Encenser, Aquisgrà, segle IX, bronze, 46 cm alt.
[335] Probablement, l'homiliari carolingi d'Esmaragde de Saint-Mihiel, monjo benedictí del pas dels segles VIII al IX.

III»,[336] també (**doc. 33**). Es tracta d'una coberta d'evangeliari d'or amb pedres i tres cobertes d'evangeliari d'argent.[337]

De les sis cobertes d'evangeliari o de text que hem anotat al llarg del segle X, cinc són assignades a Ripoll. L'inventari de l'any 1047 inscriu per primera vegada un «Psalterium argenteum» i el torna a repetir l'inventari del 9 de març del 1066, però la descripció és ara més detallada: «Psalterium scriptum cum auro et argento» (**doc. 103**). Segons Mundó aquest era el llibre de psalms més preuat de tots els que posseïa Ripoll,[338] el 1800 encara havia estat vist per fra Benet Ribas, ell havia estat encarregat de classificar totes les pertinences del monestir. Villanueva en el seu *Viage*[339] comentava l'excel·lent estat en què es trobava el manuscrit. Els còdex i documents de Ripoll foren traslladats a Barcelona per Gaietà Barraquer l'any 1915 per tal de salvaguardar-los, més tard foren reclamats pels monjos de Ripoll; Barraquer en retornà un grup, entre els quals el *Psalterium*; de Ripoll desaparegueren i no se n'ha sabut res més.

L'inventari del 4 de juliol del 1008 anota: «Et sunt duo texti, unum cum auro et argento, et alium de auro cum lapidibus» (**doc. 44**), I hi ha dues cobertes d'evangeliari, una amb or i argent i l'altra d'or amb pedres, repeteix l'anterior; sembla que de les tres d'argent que s'anotaven l'any 979, ara se'n llista una amb or i argent.

L'inventari del 19 de març del 1047 anota: «Psalterium argenteum» (**doc. 77**), és a dir, un saltiri amb cobertes d'argent, que fins ara no havíem llistat.

De tots els *textum* que hem considerat, només, que sapiguem, hi ha hagut coneixement visual del *Psalterium argenteum* de Ripoll que hem vist mencionat als inventaris del 1049 i 1066. Aquests textos estaven lligats a l'escola palatina carolíngia d'Aquisgrà i Tréveris. Les informacions que s'han pogut extreure d'aquells que el veieren han aportat algunes característiques que són excepcionals per als estudiosos, puix el coneixement de les obres dels segles X i XI que relacionem en aquest estudi és veritablement pobre. Mundó ha interpretat que havia d'haver estat escrit i relligat en època de Carlemany malgrat que en la inscripció hi

[336] E. Junyent i Subirà, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, ed. Anscari M. Mundó, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992, p. 6-8.
[337] Ordeig, op. cit. (2004), IV, p. 244.
[338] A. Mundó, *Les Bíblies de Ripoll. Estudi dels MSS. Vaticà, Lat. 5729 i París, BNF, Lat. 6*, Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2002, p. 32-33.
[339] J. Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España*, VIII, Valencia: Impremta Oliveres, 1821, p. 33-35.

aparegui Pepí, el seu pare; la conclusió que en treu d'aquesta pertinença és que la pèrdua d'una part de la descripció encaixa en la interpretació segons la qual Pepí se'l relacionaria com a pare de Carlemany i no com a mecenes de l'obra. La inscripció que interpretà Beer i avalada per Mundó fou: «Karolus gratia Dei rex et imperator [cuius pater o cuis genitor fuit] Pipinus rex Franchorum».[340]

Vic

No són comparables els esments d'aquesta tipologia amb les de Ripoll, tot i així l'agost del 971 es dreça un inventari a Sant Pere de Vic que aporta «testum I» (**doc. 29**), una coberta d'evangeliari, però no tenim més dades per a poder fer-ne una aproximació.

Santa Maria de Finestres

El priorat de Santa Maria de Finestres fou fundat l'any 947, en l'acta de consagració ja s'esmenta l'església del castell i la seva dotalia. De curiós si més no es pot definir el testament sacramental del comte Bernat Tallaferro del 20 d'octubre del 1020: «Amalvino de Tugurio et Todmar de Urriols, donet unusquisque uncias II de auro ad Sancta Maria de Fenestras, propter ipsum textum quod ibidem debebat, et faciant eos liberos propter remedium anime sue (…)» (**doc. 58**). Aquesta església havia estat dotada l'any 947, «ecclesiam in honore sanctæ Dei genetricis Mariæ», amb un altar dedicat a la Mare de Déu i altre a Tots els Sants:[341] El comte besaluenc augmentava el seu tresor litúrgic, per això manà que Amalví de Tuïr i Tedmar d'Orriols, donin cadascú dues unces d'or a Santa Maria de Finestres, pel text[342] [cobertes d'evangeliari], que allí devia.

Sant Llorenç del Munt

Udalgar dicta testament el 7 de gener del 1060 i deixa «ad Sancti Laurencii cenobii de ipso Monte copam unam ad textum euangeli (…)» (**doc. 92**), una copa d'argent per a fer unes cobertes d'evangeliari. L'església dedicada a sant Llorenç, santa Maria i sant Miquel és anterior a l'any 957, passà a dependre dels monjos de Sant Cugat del Vallès fins l'any 1013, així doncs la data del testament ens indica que ja no els pertanyia.

---

[340] Mundó, op. cit. (2002), p. 33-35.

[341] J. Fernández i Cuadrench, «Santa Maria de Finestres», a *Catalunya Romànica*, IV: *La Garrotxa*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990, p. 318; J. M. Marqués, «Creació i extinció de parròquies al bisbat de Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, [Girona: Institut d'Estudis Gironins, Universitat de Girona] 35 (1995), p. 405-446.

[342] Ordeig, op. cit. (2004), IV, p. 242-243. La paraula «textum» (de «Textus quatuor Evangeliorum») es refereix a la coberta o tapes d'un evangeliari.

Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur

La dotalia de l'església del monestir de Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur és del 12 de gener del 1069: «textum argenteum II» (**doc. 108**), són dues cobertes d'evangeliari.

2.6. Altres

2.6.1. Altres tipologies

En aquest apartat final incloem diverses tipologies que hem extret de la documentació. No els dediquem una atenció individualitzada puix que considerem que es tracta de vasos litúrgics amb menys pes específic dins els documents expurgats en raó de la menor significació litúrgica.

Les tipologies més referenciades, a part de les estudiades, són: ampolles (pel crisma), anaps, anells, ara, arca, bacines, bàcul, botharigo d'or, campanes, canelobres, canya o bufador, columnes del cibori, cobertes d'argent, copes d'argent, culleres, escrini, gerra, gerra amb conca, rentamans, sagrari en forma d'església i voris, vas i aiguamanil, vasos, disc amb or, copes amb relíquies, mirall, navetes d'argent, peu d'argent, pumbo, reliquiaris, ventall.

Cadascun d'aquests vasos litúrgics el referenciarem dins els nostres quadres **XXII-XXVI** d'objectes en els quals queda constància del número del document, la data, l'acte, el lloc, la tipologia del document i l'objecte/vas litúrgic.

Puntualment esmentarem alguna d'aquestes tipologies quan sigui necessari per al nostre discurs.

2.6.2. Fets rellevants. Segles X-XI (precedents)

♦Pèrdua d'ornaments

L'abat i monjos de Sant Cugat (del Vallès) s'endugueren «els millors tresors del monestir, haurien anat, en aquest cas, a refugiar-se allí» (Barcelona) per fer front als atacs d'Almançor (985) destinats a fer un considerable botí.[343]

[343] R. d'Abadal i Vinyals, «Els Diplomes carolingis a Catalunya» a *Catalunya Carolíngia*, (facsímil), II, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007, p. 189.

♦El 5 de juny del 1090 en l'acta de dotació de l'església d'Organyà es diu:

> Quia archa que erat in prephata ecclesia que continebatur cuncta ecclesie ornamenta (…) nocte fuita b igne combusta et in ea omnia que continebatur fuerunt miserabiliter absque ulla reservatione consumpta codices omnes atque super altaria (…) ecclesie dotalia et vestimenta sacerdotalia.[344]

♦L'altar d'or de Santa Maria de Ripoll:

> (…) de peso 30 marcos, muy semejante al de Gerona, dádiva del citado Oliva, o de alguno de los condes de Barcelona (…) Lo cierto es que el monasterio perdió esta alhaja con otras muchas hacia el año 1463, cuando los ministros del rey D. Juan II, so pretexto de las urgencias del estado y de poder resistir (…) despojaron esta casa entre otras de todas sus preciosidades. Lo cual fue reputado un robo sacrílego, aun por los mismos que seguían con más calor el partido del rey. Uno de ellos era el obispo de Gerona D. Juan Margarit, que con esta ocasión y para hacer ver el monarca la injusticia de este despojo de Ripoll, escribió el libro intitulado Templum Domini. En el de Gerona verás otros documentos auténticos en prueba de este robo.[345]

♦Un acte de gran importància és la deposició d'un bisbe:

> Gregorius ep[iscopus, servus servorum Dei] (…) ipsum Vvadaldum deponi, qui statim nostris iussionibus obhedientes ut mos est romanorum de dextera illius anulum evellentes et virgam pastoralem super caput ipsius frangentes et casullam atque dalmaticam scindentes et ab ordine pontificatus eum degradantes in terram sedere fecerunt. (…) nostre auctoritatis confirmando et corroborando Arnulfum

344 «Acta de consagració de Santa Maria d'Organyà», a *L'Alt Urgell*, *Catalunya Romànica*, VI, trad. J. Bellès i Sallent, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, p. 272-273. «Una arca que hi havia a l'esmentada església [d'Organyà], que contenia tots els ornaments de l'església (…) una nit es cremà i tot el que hi havia dins fou consumit sense que se'n salvés res, tots els còdex i sobre altars (…) les dotacions de l'església i també els ornaments sacerdotals (…)» (traducció de J. Bellès). A. Pladevall i Font, *Homilia 2014* (6 de setembre de 2014). El capellà i historiador reclama el canvi de nom d'aquest document pel de Dotació de l'església de Santa Maria d'Organyà del 1090.

345 Villanueva, op. cit. (1821), p. 26-27.

prenominatum episcopum in ordine pontificali ecclesiae Ausonensis statuimus atque sublimavimus anulumque et virgam pastoralem ei dedimus (…).

Anno pontificatus domni Gregorii summi pontificis et universalis quinti pape in sacratissima sede Beati Petri apostoli tertio, imperante domno nostro tertio Ottone a Deo coronato magno et pacifico imperatore anno secundo, in mense madio et indictione suprascripta undecima (**doc. 39**).

Gregori, bisbe, serf dels serfs de Déu, (…) he deposat Guadall, al qual, tot seguit, obeint les nostres ordres, com és el costum dels [pontífexs] romans, se li va arrencar de la seva mà dreta l'anell, se li va trencar sobre el seu cap el bàcul episcopal i se li van esquinçar la casulla i la dalmàtica i, per degradar-li l'orde del pontificat, el van fer seure a terra. (…) per la nostra autoritat, confirmant-ho i corroborant-ho, establírem i elevàrem l'esmentat Arnulf, bisbe, al pontificat de l'església d'Osona, i li atorgàrem l'anell i el bàcul episcopal (…).

El tercer any del pontificat del senyor Gregori, summe i universal pontífex, papa cinquè [d'aquest nom], en la sagradíssima seu del beat Pere, apòstol, en l'any segon del govern de nostre senyor Otó, coronat per Déu magne i magnífic emperador, al mes de maig, en l'esmentada indicció onzena.

Del document podem extreure les insígnies pastorals que portava el bisbe deposat: l'anell, el bàcul episcopal, la casulla i la dalmàtica, pròpies de la seva dignitat.

♦Una altra tipologia de document que apareix en el nostre diplomatari és la Redempció d'objectes, força habitual en l'època.

In nomine Domini. Ego Deusdedit, gratia Dei presul ecclesie barchinonensis, una cum consensu comprovincialium episcoporum meorum vel cum collegio cannonicorum Sede Sancte Crucis Sancteque Eulalie virginis, simulque cum genitrice mea nomine Senegondis […] venditores sumus tibi Ermengardi femina […]. Facta carta vinditionis sub die XIIII kalendarum ianuariarum, anno XVIIII regni Rodberto rege. Et dedimus iam dictas uncias V de auro in redemptione de ipso calice de auro pro redemptione de ipso Castro Episcopale (**doc. 50**).

En nom del Senyor. Jo Deodat, per la gràcia de Déu bisbe de l'església de Barcelona, d'acord amb els meus altres bisbes de la província i el capítol dels canonges de la seu de la Santa Creu i Santa Eulàlia verge, i juntament amb la meva mare de nom Senegonda […] et venem a tu Ermengarda, dona […]. Aquesta carta de venda es va fer el dia catorzè de les calendes de gener, en l'any dinovè del regnat del rei Robert. I vàrem donar les esmentades cinc unces d'or per redimir un calze d'or [que s'havia empenyorat] per a la restitució del Castellbisbal.

♦Són escasses les dotalies en les quals hi participen l'abat i els seus monjos, majoritàriament en les que presentem és el sacerdot i els laics encapçalats pels senyors del lloc, i moltes vegades és el propi comte, qui és l'actor. Els exemples que tenim provenen del comtat de Roda/Ribagorça.

> Ego Daco, abbas, et ceteris monachis (…) edificaremus domos in honore Domini nostri Jesu Christi qui est in comitatu Riparcorcense, in cenobio Lavadius qui est secus flumen Nucarie. (…)
>
> Et ideo Incarnationis dominice, pridie nonas julii dedicatio Sancte Crucis, luna V, nonas julii dedicatio Sancti Petri, luna Vi, anno XV post millesimo, veniens reverendissimus Emericus episcopus ex comitatu Ripacorcense per preces dompni abbatis nomine Dacco et ceteris monachis in loco venerabili ad consecrandas ecclesias in honore sancte Crucis et sancti Petri (…). Ego Dacco, abba et ceteri monachi similiter donamus in ornamentis ecclesiarum calices, cruces et de ecclesiasticis libris sive de vestimentis.(…)Factas consecraciones pridie nones julii vel nones julii (**doc. 53**).

♦Nomenament de moneders. Ramon Berenguer I i Almodis, comtes de Barcelona, concedeixen, per dos anys, a Marcús i Bonfill Fredal, el dret d'encunyar la moneda d'argent; qui gaudia del càrrec tenia el benefici del dret d'encunyar moneda, en aquest cas, Barcelona.

> III kalendas aprilis sic dederunt comes et comitissa ad Marcucio et ad Bonafili Fredal, monetarios, ipsa moneta de argento, up ipso accapte qui inde exierit de duos annos de illis sit (…).

Actum est hoc IIII klanedas aprilis, anno XVI regni Henrici regis (**doc. 86**).

Al dia tercer de les calendes d'abril el comte i la comtessa van donar a Marcús i a Bonfill Fredal, moneders, [el dret d'encunyar] la moneda d'argent, de manera que fos d'ells l'acapte que d'allí en sortís per dos anys.

2.6.3. Els personatges

2.6.3.1. Dignitats eclesiàstiques: bisbes

Al llarg dels tres-cents vint-i-dos documents del diplomatari hem anotat noms de persones que han tingut alguna rellevància que per una o altra raó ens ha interessat. Es tracta de dignitats eclesiàstiques i civils que participen dels actes religiosos o civils que directa o indirectament estan connectats amb els tresors litúrgics que són objecte del nostre estudi. Hem observat que hi ha un interès comú entre les jerarquies eclesiàstiques i les laiques, això és, des dels estaments més alts amb els seus dirigents (si se'ns permet dir-ho a la manera més actual) al capdavant fins als fidels, de la mà del bisbe i del sacerdot o clergue, tots fan una pinya per poder edificar la seva església i dotar-la. I aquesta és la geografia que anem trobant en els documents i els actes que tot això comporta, així com l'enorme esforç de molts homes humils per tal de salvaguardar l'espai eclesial que han ajudat a crear. Dit això, volem reafirmar si cap l'enorme vàlua que té per a nosaltres cadascun dels ítems que hem anat llistant al llarg del nostre estudi.

Destacarem, doncs, aquelles persones que, segons el nostre parer, han tingut una certa rellevància en el context que acabem d'esmentar.

Els bisbes apareixen amb regularitat en les dotalies que aportem, els anomenem per la freqüència amb què els hem anat llistant i com exemple citem els de Vic, Urgell i Girona (els de Ribagorça/Roda, Barcelona, Elna i Tarragona no els detallem).

Bisbat de Vic. Guifré el Pilós aconseguí el restabliment de la diòcesi d'Osona i va col·locar com a bisbe Gotmar (886-899). Ben aviat el trobem en la consagració de Santa Maria de Ripoll: «Veniens (…) summus sacer Godmarus, episcopus, in comitatu Ausona, in valle quem nuncupant Rivopullo, ad consecrandam ecclesiam Dei quæ est in eadem locum in honore sanctæ Dei genitricis Mariæ dicatam (…) Wifredus comes et Widimildes comitissa» (**doc. 3**).

És un exemple d'actuació conjunta d'ambdues jerarquies, l'eclesiàstica i la civil, es diu que l'any 888 vingué (…) el summe sacerdot Gotmar, bisbe, al comtat d'Osona, a la vall que anomenen Ripoll, per consagrar l'església de Déu que és en aquest lloc dedicada a honor de Santa Maria, Mare de Déu (…) [amb] Guifré, comte, i Guinedilda, comtessa. Gotmar fou molt actiu en la consagració d'esglésies (**doc. 2** i **4**).

L'església de Sant Pere de Vic rebia constants deixes per part dels seus bisbes, clergues i fidels. Idalguer, bisbe d'Osona, testà el 15 de febrer del 908 (**doc. 7**). L'ardiaca Sunifred féu el mateix acte el 15 de juliol del 1011 (**doc. 48**); més tard en va fer un altre, un testament sacramental amb motiu de la seva peregrinació a Roma i al Mont Gargano, l'entrada del document no deixa de ser interessant ni que obeeixi a una fórmula repetitiva: «Testificant testes prolati quas proferunt isti advocati elemosinarii de condam Senifredi archilevita (…) nobis et occuli nostri vidimus et aures audivimus et de presente eramus ad ea ora quando iacebat condam prefatus Senifredus, archilevita (…) per suum testamentum ubi ille nomen suum per manu propria subscripsit et signum suum inposuit» (**doc. 49**). Per nosaltres, vam veure amb els nostres ulls i vam escoltar amb les orelles, i hi érem presents en aquella hora en què el difunt esmentat Sunifred, ardiaca, jeia al llit (…) pel seu testament que va subscriure amb el seu nom, amb la seva pròpia mà, i va posar-hi el seu signe, precisament durant el seu pelegrinatge morí.

I encara al mateix bisbat, un testament d'una dignitat eclesiàstica en la figura del cabiscol Guillem Ramon de la seu de Vic i abat de Sant Pere d'Àger ofereix deixes a diferents esglésies: «Hec est sacramentalis conditio et ultime voluntatis publicacio cuiusdam defuncti Guilelmi Raimundi nomine, Ausonensis caput scole et abbatis Aggerensis ecclesie que facta est sicut iubetur in lege gottorum de ultimis voluntatibus morientum hominum. (…) Primitus dimisit Domino Deo et Sancto Petro, seniori suo de Vico missale suum valde bonum quod fuit in Rivopullo scriptum (…) kanonice Sancti Petri de Vico dimisit.Et cenobio Sancti Benedicti dimisit Bibliotecam que fuit Amati Eldrici (…) Et alium cifum argenteum minorem abbati Sancte Marie Rivipollentis dimisit» (**doc. 122**).

El text diu així, aquesta és la condició sacramental i la publicació de la darrera voluntat del difunt de nom Guillem Ramon, cabiscol d'Osona i abat de l'església d'Àger, que es va fer segons es disposa en la llei dels gots sobre les darreres voluntats dels homes que moren.

Primerament va llegar al senyor Déu i Sant Pere, senyor seu de Vic, un missal molt bo que va ser escrit a Ripoll (…) I al cenobi de Sant Benet li llegà la Biblioteca [la Bíblia] que va ser d'Amat Eldric (…) I llegà un altre vas menor d'argent a l'abat de Santa Maria de Ripoll. Aquestes deixes perfilen la cultura bibliòfila del personatge. El cabiscol de la seu osonenca era nebot del canonge d'Ermemir Quintilià, posseïdor d'una biblioteca que en origen s'ha de situar a l'any 1000 iniciada per Hiquilà, la mateixa que rebé Guillem Ramon en morir el seu oncle.[346]

I com a punt final comentar de forma succinta l'existència dels inventaris ja que els estudiem en un altre capítol d'aquest mateix estudi. Els de Vic que aportem en el diplomatari corresponen a: **document 24** del 14 de juny del 957 i **document 29** d'agost del 971.

Bisbat d'Urgell. Un altre gran bisbat de la Catalunya Vella pel que fa als documents que hem llistat és el d'Urgell. El primer esment d'un bisbe d'aquell comtat és el testament del bisbe Sisebut (833-840) del 28 de març del 839 (**doc. 1**), que dóna «la primera notícia d'un conjunt important de llibres a la Seu d'Urgell»;[347] l'activitat del bisbe Nantigís (899-914)[348] es comprova en l'assistència a moltes consagracions d'esglésies, de les quals aportem algun testimoni (**doc. 5**, **6**, **8**); una altra dignitat episcopal és Radulf (914-942),[349] fill del comte Guifré el Pilós que, malgrat ser el menys documentat, se sap que era home de fortuna i terres en diferents indrets provinents del seu patrimoni familiar, per la qual cosa viatjava amb molta freqüència pels seus propis afers. De ben petit havia sojornat com a oblat al monestir de Ripoll, després actuà com a prevere, i finalment fou nomenat bisbe d'Urgell (914-942)[350] com a successor de Nantigís; nosaltres el documentem en la dotalia del 31 de desembre del 940 (**doc. 17**). El bisbe Guisad II (944-978), que se l'anomena «pastor d'ovelles», també promogué moltes consagracions, algunes de les quals presentem al diplomatari (**doc. 21**), acompanyat de l'abat Dacó (**doc. 19**) o l'abat Ató (**doc. 22**), també del comte Borrell II

[346] M.S. Gros i Pujol, «Sub Ordinatione Ermemeri sacerdotis. Vic, Arx. Cap., MS. 6 (LX)», *AUSA*, [Patronat d'Estudis Osonencs] XX/150 (2002), p. 695-705 (esp. 689-699); Ídem, «Els textos d'ensenyament en l'escola catedralícia de Vic al segle XI», a *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, II, Barcelona, 1992, p. 24-25.
[347] Ídem, «La biblioteca de la catedral de La Seu d'Urgell als segles X-XII», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, [Barcelona: Departament d'història medieval; Universitat de Barcelona] 26 (2005), p. 109-124.
[348] J. C. Boix i Pociello, *De Roda a Lleida. La fi d'un somni heroic*, Vielha: Institut d'Estudis del Baix Cinca, 1998, p. 22.
[349] M. Rovira, «El bisbe Radulf de La Seu d'Urgell», *Urgellia*, III (1980), p. 167-184.
[350] Baraut [*et al*], op. cit. (2002). Hem utilitzat aquesta font per a les cronologies dels bisbes.

(**doc. 23**); va sol·licitar al papa Agàpet II la confirmatòria dels béns de l'església d'Urgell que li concedí l'any 951.[351] El bisbe Sal·la (981-1010) era fill dels vescomtes de Conflent. Ha estat considerat una de les figures més prominents de l'Església de Catalunya de la seva època,[352] mantingué contactes del més alt nivell amb el comte Borrell II de Barcelona-Urgell.[353] Nosaltres el tenim documentat en una dotalia (**doc. 36**), en una reclamació (**doc. 40**), i en el testament i testament sacramental del 6 de novembre del 1010 (**doc. 41** i **47**); en aquest darrer hom comprova la seva magnanimitat amb les cinquanta unces d'or que dóna a Santa Maria de la Seu d'Urgell. L'any 1036 fou elevat a la mitra d'Urgell Eribau (1036-1040),[354] fill dels vescomtes d'Osona i senyors de Cardona; la consagració que anotem és de l'església del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles (**doc. 71**), hi acut el bisbe de Ribagorça; l'altre document que citem és el seu testament dreçat el 22 d'octubre del 1040, és molt valuós per les deixes que fa dels anells,[355] alhora amb un elevat significat històric i simbòlic: «Ego Heribaldus, gracia Dei episcopus licet indignus, timens ne mortis mihi contingat eventus, Ordino de meis rebus (…). Anulum quidem qui fuit comitis Ermengaudi iubeo dari episcopo meo successori, ut remuneret oratione sui animam meam comitisque Ermengaudi. Anulum autem qui fuit Arnaldi Mironis detur Olivae, episcopo sedis ausonensis. Anulum namque cum petra alba qui fuit comitis Ermengaudi dimitto episcopo Gerundensi. Anulum quoque habens petram rubeam episcopo Barchinonensi. Anulum insuper in quo est caput hominis signatum episcopo Ripacurcensi» (**doc. 73**).

La lectura del document és: L'anell que va ser del comte Ermengol mano que sigui donat al bisbe que em succeeixi, perquè redimeixi [rescabali] amb la seva oració la meva ànima i la del comte Ermengol. També l'anell que va ser d'Arnau Mir que es doni a Oliba, bisbe de la seu d'Osona. L'anell amb una pedra blanca que va ser del comte Ermengol, el deixo al bisbe de Girona. L'anell que té una pedra vermella, al bisbe de Barcelona. L'anell damunt del qual hi ha [gravada la imatge de] el cap d'un home, al bisbe de Ribagorça. Els personatges que s'esmenten formen part de la documentació que aportem i resulta si més no curiós i

[351] C. Baraut, «L'origen de la senyoria episcopal de La Seu d'Urgell», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, [Barcelona: Departament d'història medieval; Universitat de Barcelona] 20-21 (1999-2000), p. 57-62 (esp. 58).
[352] Baraut [*et al*], op. cit. (2002), p. 39-40
[353] Baraut, op. cit. (1999-2000), p. 58. «La important permuta de propietats entre el comte Borrell II de Barcelona-Urgell i el bisbe Sal·la, l'any 988, va representar un considerable augment del patrimoni dominical de l'església urgel·litana».
[354] Baraut [*et al*], op. cit. (2002), p. 41-42.
[355] R. Graells i Fabregat, *«Dactyliothecae cataloniae»: El col·leccionisme de glíptica a Catalunya abans de 1900*, Lleida: Universitat de Lleida, 2011, p. 118.

interessant que molts d'ells s'esmentin en un sol document; també demostra la posició d'aquest bisbe urgellès dins l'Església catalana.

Bisbat de Girona. Aquest bisbat també ens aporta noms de bisbes que tingueren incidència en els llegats o en la consolidació d'edificis eclesials en llurs diòcesis. Com hem fet, anotem els que considerem més significatius per al nostre estudi. «In nomine Dei sumi, anni Incarnationis Domini nostri, Domini Jesu Christi gratia, nonagentesimo in[…] decimo quinto, veniens vir reverendissimus domnus Wigo, divina gratia Gerundensis episcopus, ad consacrans parrochiales que sunt in honore sancti Petri, apostoli, et sancti Felicis, martiris, qui sunt in pago Bisullunensi, in termino de villa Fonte Cuberta, qua ædificavit Eldefredus presbiter» (**doc. 11**). Va venir el baró reverendíssim senyor Guiu, bisbe de Girona per la gràcia divina, a consagrar les parroquials en honor de sant Pere, apòstol, i sant Feliu, màrtir, que són al pagus de Besalú, al terme de la vila de Fontcoberta, que va edificar Eldefred, prevere. Guiu (907-941) fou nomenat bisbe de Girona mitjançant Carles III el Simple malgrat el seu origen franc per refermar els llaços amb el reialme franc; assistí a la consagració de l'església en honor de sant Quirze a la vall d'Arbúcies, la data que s'esmenta és la del rei beneficiari: «Digesta est autem hec dotis scriptura VIII idus febrarii, anno XXV regnante gloriosissimo rege Carolo, in Dei nomine feliciter, anni» (**doc. 12**).

El 22 de febrer del 979 hem anotat el testament del bisbe de Girona i comte de Besalú Miró, personatge important a Girona i Besalú el qual féu un llegat imponent: «(…) ego Miro comes gratia Dei (…) Et ad domum Sancti P[etri] et Sancti Pauli et Sancti Primi donare faciatis aurum meum vel argentum, gemis, anulos, sigillos, cintorium, renuum, pependulos, vasis, et alia opera facta quum adoperare, palleis, libris, id est, missale et ornamentum Sancti Michaelis et Sancti Genesii. (…)

Hoc igitur testamentum volo ut abeat firmitatem usque quo alium faciam.

Facto hoc testamento VIII kalendas marci anno xxv Francorum rege Leutario regnante» (**doc. 32**). Jo Miró, comte per la gràcia de Déu (…) [A la casa de Sant Pere], Sant Pau i Sant Prim[356] féu donar el meu or i argent, les gemmes, els anells, els segells, un cinturó, una pellissa,[357] els penjolls,[358] els vasos i altra obra feta *quum adoperare*, els pal·lis, els llibres, això és, un missal, i l'ornament de Sant Miquel i Sant Genís.

---

[356] Probablement es refereix al monestir de Sant Pere de Besalú.

[357] L. Trias Ferri, *La terminologia tèxtil a la documentació llatina de la Catalunya altomedieval*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2013, p. 177-178.

Així doncs, vull que aquest testament tingui fermesa fins que en faci un altre.
Aquest testament ha estat fet el dia vuitè de les calendes de març, l'any vint-i-cinquè del regnat del rei dels francs Lotari. Aquest seria un exemple dels lligams entre el món eclesiàstic i el civil: Miró III (968-984), bisbe de Girona des del 970.[359]

Una altre fet cabdal en la història del comtat de Girona i específicament de Besalú fou la creació del bisbat de Besalú (efímer) propiciat pel comte Bernat Tallaferro (ca. 970-1020), nét de Guifré el Pilós. Davant la seva mort féu testament sacramental amb un llegat per a Santa Maria de Ripoll, on va voler ser soterrat, en una tomba de les dites comtals, al claustre.

Segurament una de les dotalies més importants d'aquesta cronologia gironina fou la del bisbe Pere de Girona, la seva germana la comtessa Ermessenda i el seu nét el comte i marquès Ramon, destinada a l'església de Santa Maria de la seu de Girona que havien fet fer construir.

2.6.3.2. Dignitats laiques/civils: comtes

El comte Sunyer I de Barcelona, Girona i Osona (911-947), fill de Guifré el Pelós, i la seva muller Riquilda són donants de l'església de Sant Salvador (Ripoll) el 25 de març del 925. El seu do és valuós, ja que es tracta d'un frontal d'altar recobert amb làmines d'argent sobredaurat (*parata cum auro*), un calze i patena d'or, i unes cobertes d'evangeliari igualment d'argent sobredaurat. Aquest fet mostra la bona relació entre el comte, poder civil, i el poder eclesiàstic, en cas contrari no s'entendria aquesta deixa.

El comte Unifred II de Ribagorça (~960~980/981), que féu edificar l'església de Sant Esteve i Sant Silvestre al comtat de Ribagorça, junt amb el bisbe Odesind, la doten, i també hi participen laics.

2.6.4. Obra: precedents

Les obres de metall de què tenim referència del segle XI les podem agrupar en: 1) obres que són independents, sense vinculació de taller, i 2) per tipologia (encenser). A l'apartat 1) incloem per antiguitat:

---

[358] No queda clar aquí el sentit. Per la seva proximitat amb «vasis», es podria referir a joiells. Però també podria ser una peça de roba, relacionada amb els cinturons (una baina?).

[359] E. Junyent i Subirà, *Catalunya románica: L'arquitectura del segle XII*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976, p. 48.

2.6.4.1. Obres sense taller vinculant. Segles IX-X-XI

- ♦Enquaderneció datada entre els segles IX i X, Museu del Llibre Frederic Marès, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 3724.
- ♦Crismera datada entre els segles IX i X, Museu d'Art de Girona (**il·l. Prec. 1**).
- ♦Ara portàtil de Sant Pere de Rodes, segle X, Museu d'Art de Girona (**il·l. Prec. 2**).
- ♦Calze i patena d'Olèrdola, finals del segle X o primers de l'XI. Olèrdola Museu (**il·l. P. 1)**.

A més d'altres obres que són a Catalunya, des de temps remots, o que en algun cas es poden haver fabricat en el territori per orfebres forans, seguint models desconeguts per als tallers d'origen català:

- •Vas reliquiari, segle XI, Museu Diocesà d'Urgell (**il·l. Prec.3)**.
- •Vasos de metall, segle XI, Museu Diocesà d'Urgell.
- •Capsa de Lledó, segle XI (?), Museu d'Art de Girona.
- •*Encolpium* de Sant Pere de Rodes, Museu d'Art de Girona.
- •*Encolpium* de Sant Cugat del Vallès, Museu Diocesà de Barcelona.

Les obres assenyales amb (•) són de producció forana, segurament de tallers d'Al-Andalus que esmentem, però no les analitzem al defugir la nostra temàtica.

La crismera procedent d'un reconditori de Sant Pere de Rodes[360] és un exemple de crismera de petites dimensions per a portar penjada del coll del clergue per a administrar els sants olis als malalts. La forma del cos és cilíndrica, rematada la part superior per una tapa acabada en una anella segurament per penjar-hi la cadena, a la vora conserva la frontissa original, i a l'altre costat, la tanca, consistent en dues petites planxes subjectes per dos reblons, un clavat a

[360] J. Gudiol i Cunill, «Un tesoro sagrado», *Anuario eclesiástico*, Barcelona: Subirana, 1917, p. 101-108; J. Marqués i Casanovas, *Guía del Museo Diocesano de Gerona*, Girona: Imprenta Gerona, 1955, p. 48; X. Barral i Altet; J. Gumí Cardona (fotografies), *L'Art pre-romànic a Catalunya. Segles IX-X*, Barcelona: Edicions 62, 1981, fig. 304, p. 143; J. M. Abril i López, *Catalunya Romànica*, IX: *L'Empordà II*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1984, p. 734; S. Vidal Álvarez, *El tesoro altomedieval de Sant Pere de Rodes*, tesi de llicenciatura, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1997, amb àmplia bibliografia; Ídem, «Les arts de l'objecte a Catalunya de la fi del regne visigot al romànic (segles VIII-X): el tresor altomedieval de Sant Pere de Rodes», a *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)* [catàleg d'exposició], Barcelona: MNAC; Diputació de Barcelona, 1999, p. 255-258. Crismera, argent repussat i daurat, 7 × 2,7 cm (Ø), prové del monestir de Sant Pere de Rodes, MDG /MDA 18, Girona, Museu d'Art.

la tapa i l'altre al cos, les dues cabotes són ben visibles. Els cos està ornamentat amb un motiu fusiforme allargat que genera talls estilitzats que es ramifiquen, i de les bifurcacions penja una fulla o fruit en forma triangular. El repussat fa que l'ornamentació del cos sigui volumètrica per a contrarestar el fons llis; la pèrdua parcial del daurat desvirtua la visió actual d'aquest vas litúrgic, en contrast entre les parts argentades amb les daurades. La tapa segueix el mateix ressalt volumètric per l'efecte del repussat dels perlejats, aquests distribueixen la superfície del con en vuit cares desiguals; remata l'anella llisa. L'ornamentació que presenta és senzilla però adient a la cronologia que s'ha establert per a aquest vas litúrgic. No podem fer cap paral·lel amb altres obres.

L'ara portàtil[361] que procedeix igualment del monestir de Sant Pere de Rodes és una obra que per datació, segle X, es pot considerar un referent excepcional i del qual no en tenim cap altre. La lectura del revers ens proporciona informació de la tècnica, de la iconografia i del model. En l'inventari d'obra de les ares d'altar de Sant Pere de Terrassa n'hi ha de cronologies ben primerenques, essent una de les poques tipologies en què hom disposa d'obra.[362] El treball del repussat omple tota la superfície de l'ara, els elements vegetals, les figuracions i les inscripcions. El fet d'haver estat trobada en una excavació arqueològica a terres empordaneses i no tenir referents forans clars juga a favor d'una execució catalana, i més si tenim present l'Orant de Pedret, ambdues obres de temàtica i execució molt primària. L'anàlisi comparatiu entre ambdues figures, l'orant (pintura mural) i Crist (ara) planteja certs paral·lelismes: les figures estan envoltades dins un cercle i col·locades de manera similar en l'eix vertical; els arcs ciliars, els ulls, el nas i la boca obeeixen a un cànon senzill, quasi bé arcaic en les dues representacions; el detall del polze aixecat i la mateixa configuració per als dits. La cronologia de l'ara és de finals del segle X i no es desdiu amb finals del segle X amb la pintura, cronologia més àmplia, de la segona meitat del segle.[363] Tanmateix no podem extreure cap

[361] Gudiol, op. cit. (1917), p. 101-103; Ídem, *Els primitius, I: Els pintors. La pintura mural*, Barcelona: S. Babra, 1927, p. 26; E. Junyent i Subirà, «L'art dels invasors visigòtics i musulmans», a *L'art català*, I, Barcelona, 1955, p. 129-131; Ídem, *Tramontane, revue du Roussillon*, any XI, núm. 499-500 (1966), p. 160; Marquès, op. cit. (1955), p. 47; J. Gudiol i Ricart, *Cataluña*, I, Madrid, 1974, p. 205; S. Alavedra, *Les ares d'altar de Sant Pere de Terrassa-Ègara. I: Les ares, II: Inventari de les ares*, Terrassa: edició de l'autor, Barcelona, 1979, p. 127-128; J. Yarza Luaces, *La edad media*, Madrid, 1980, p. 73; Barral; Gumí, op. cit. (1981), p. 140-141; *Museu d'Art. Catàleg*, Girona: Diputació de Girona, 1981, núm. 17, p. 18; N. de Dalmases; D. Giralt-Miracle, *Argenters i joiers de Catalunya. L'etapa gremial*, Barcelona: Destino, 1985, p. 8; *Thesaurus. Estudis. L'art dels bisbats de Catalunya. 1000-1800,* Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, 1986, núm. 56, p. 92; N. de Dalmases; A. José i Pitarch, *Els inicis i l'art romànic. Segles XI i XII*, Barcelona: Edicions 62, 1986, p. 55-58; A. Noguera i Massa, *Els pantocràtors romànics de les terres gironines*, Girona, 1986, p. 51-52; Abril, op. cit. (1984), p. 731-734; Vidal, op. cit. (1997), p. 31-59; Ídem, op. cit. (1999), p. 255-256.

[362] Alavedra, op. cit. (1979).

[363] Dalmases; José, op. cit. (1990), p. 54.

conclusió per les diferències també notòries entre les matèries emprades i la major riquesa de l'ara. Hi ha un altre element de la pintura mural que cal tenir en consideració i és l'orla vegetal dins la qual s'hi representa un cavaller. La tija ornamental principal que recorre tot el cercle té la mateixa funció d'emmarcament i una mateixa solució visual que la que envolta l'anvers de l'ara.

3. Orfebreria medieval catalana. Segles XII-XIII

3.1. Calze i patena

3.1.1. Anàlisi documental. Segle XII

Documentació: tipologies. Segueixen les pautes del segle XI quant al tipus de document, però varia la importància pel que fa a les aportacions, les dotalies han baixat considerablement, alhora que han augmentat les deixes per testament; també hem trobat a faltar els inventaris de les grans seus catalanes. En l'anàlisi d'obra ho anirem reflectint. Per una millor sistematització i comprensió variarem l'enfoc que donem al nostre estudi en relació al segles considerats precedents. És més convenient entrar directament al document per poder destriar la informació que ofereix. Així doncs, els analitzarem per extreure'n l'aportació de cadascun d'ells. A diferència del tractament dels precedents, en aquests segles XII i XIII donem importància als texts llatí i català perquè són la base del nostre treball i considerem que molts aspectes del text llatí aporten una nota de realitat que no hem volgut obviar.

3.1.1.1. Per matèria

Seguint el que indicàvem per al calze, el seu esment com a vas litúrgic és el més nombrós en les diferents tipologies. Seguirem el mateix ordre segons la matèria del calze, peltre o estany, no esmentarem la fusta per inexistent, el d'or, i el més significatiu per la quantitat de notícies documentals, el d'argent. Recuperarem les donacions per a fer (un calze). De tota l'aportació documental destaca el testament que féu Alfons II d'Aragó i Alfons I de Catalunya (ca. 1154-1196) el Cast o el Trobador per la importància del seu llegat.

3.1.1.1.1. Estany

L'estudi de la documentació del segle XII ens aporta noves dades però també diferències substancials, com anirem observant en el nostre estudi. La primera amb què topem d'entrada és l'apartat de calzes d'estany o peltre. La doctrina de l'Església de fet no els recomanava i quasi sempre hem vist als precedents que no els admetia, bé que les esglésies en tenien i els usaven. En la relació d'objectes litúrgics del segle XII només n'hem llistat dos, això representa un important canvi en comparació als segles X i XI. Tanmateix en l'estudi que fem de l'obra de metall tots els calzes d'aquesta cronologia són d'estany, és cert que procedeixen d'arqueologia, però és un fet que n'hi havia i continuaven emprant-se.

Constatem un document de Lliurament fet a l0 octubre del 1156 segons el qual: «del Anno ab Incarnacione Domini MºCLVI, mense octobris, dum comes erat in Provincia, recepit Poncius de Guillelmo Agela ornamenta Sancti Martini de Stopanna. (…) et unum calicem de stagno, alterum vero stagneum calicem habebat domina Sancia» (**doc. 194**). El text suggereix una manera més quotidiana en anotar els fets, es diu que En l'any de l'encarnació del Senyor 1156, en el mes d'octubre, mentre el comte era a Provença, Ponç va rebre de Guillem Agelà els ornaments de Sant Martí d'Estopanyà (…) un calze d'estany, un altre calze d'estany que la senyora Sança tenia.

Els esments anteriors (els precedents) remetien a diverses tipologies de documents, ara, però, només a un Lliurament o Donació.

3.1.1.1.2. Or

La primera notícia que aportem del grup dels calzes d'or del segle XII és una donació o, millor, una reintegració del calze d'or de Santa Maria de Ripoll que havien pres i ara el retornaven el comte de Barcelona Ramon Berenguer III (1082-1131) i Dolça, comtessa de Provença (1112-1127); la seva unió propicià que el comte s'intitulés «comes Barchinonensis ac Provinciae. (…) ego Raymundus Dei gratia Barchinonensis Comes et Marchio atque Dulcia Comitissa (…) donamus Domine Deo et sanctae Mariae coenobii Rivipullensis omne alodium nostrum proprium quod habemus et tenemus infra parrochiam sancti Michaelis de Septem casis (…) cum affrontationibus suis ex omni parte propter remedium animarum nostrarum et propter calicem aureum pensantem quingentos quinquaginta morabatinos quem inde habuimus. Facta scriptura donationis XV. Kal. Ianuarii anno XI. regni Ledovici Regis» (**doc. 163**). (…) Jo Ramon, per la gràcia de Déu, comte de Barcelona i marquès, i Dolça, comtessa (…) donem al senyor Déu i a Santa Maria del cenobi de Ripoll tot el nostre alou propi que tenim dins la parròquia de Sant Miquel de Setcases (…) amb les seves afrontacions per remei de les nostres ànimes i per un calze d'or que pesava cinc-cents cinquanta morabatins[364] i que d'allí[365] vam prendre. (…)

Aquesta escriptura de donació ha estat feta el dia quinzè de les calendes de gener, l'any onzè del regnat del rei Lluís. (…) Ramon Berenguer III volgué ser soterrat al monestir de Ripoll.

---

[364] Es refereix al dinar d'or, moneda dels almoràvits.
[365] S'entén que del monestir de Ripoll.

En el següent document intervenen el bisbe Bernat Sanç[366] (1141-1162) i el comte Ermengol VII († 1184), ambdós d'Urgell; recordem que el papa Adrià IV[367] emeté un Breu sol·licitant al bisbe concòrdia amb el comte, que havia estat separat de la comunió de l'Església. La concòrdia es féu efectiva l'11 de maig del 1160, la mateixa data del document que aportem.

Es tracta d'un préstec, acte molt usual en l'època i que pel seu doble interès (històric i aportació d'obra) anotem: «Ego Bernardus Dei gratia urgellensis episcopus cum consilio canonicorum accomodamus tibi Ermengaudo urgellensium comiti de thesauro beate Marie quandam ferratam argenteam et quendam calicem aureum cum lapidibus preciosis sibi insertis, sed non ad frangendum seu destruendum vel alienandum sed ut pro necessitatibus tuis pignori subvenias et usque ad primam festivitatem advenientis Natalis Domini thesauro beate Marie et nobis successoribusque nostris sine aliqua ocasione vel detrimento seu dilacione restituas. Si forte quod absit hec supradicta aliqua ocasio destructa vel perdita essent reddas tu vel tui quadraginta libras argenti purissimi, .XXX. duas pro argento quod ibi est et .VIII. pro ipso opere salomoniquo, et .CC^{tos}. morabetinos obtimos pro ipso calice et lapidibus et operis» (**doc. 195**). Per aquest acte, Bernat, per la gràcia de Déu bisbe d'Urgell, conjuntament amb el consell[368] dels canonges, et prestem, a tu Ermengol, comte d'Urgell, del tresor de Santa Maria, una ferrada d'argent (corona de llum) i un calze d'or amb pedres precioses incrustades en ell, però no pas per rompre'ls, destruir-los o alienar-los sinó perquè siguin empenyorats i facis front a les teves necessitats, i els restitueixis al tresor de Santa Maria i a nosaltres i als nostres successors, sense cap pretext, detriment o dilació, a la primera festivitat del propvinent Nadal del Senyor. I si es donés el cas que faltés alguna cosa en allò esmentat més amunt, per causa d'haver estat destruïda o perduda, que tu, o els teus, lliuris quaranta lliures d'argent puríssim, trenta-dues per a l'argent que conté i vuit per a la fabricació del salomó,[369] i dos-cents morabatins òptims per al calze, les pedres i l'obra.

[366] J. Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España*, XI, Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1850, p. 46-54 (esp. 52-53).
[367] Ibídem, ap. XIV, p. 204-205. «(…) et satisfactione præstanda, exhibita, a vinculo eum excomunicationis absolvas (…) filii nostri R. Barchinonensis Comitis (…) Datum Lateranni II. idus decembris».
[368] És a dir, amb el capítol de canonges.
[369] Seria una possible interpretació. De manera que «la ferrada d'argent» podria ser una aranya o corona de llum. En el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Joan Corominas dóna com a primer esment documentat en català del terme «salomó» l'any 1295.

El 19 de maig del 1171 hi ha un acte d'Empenyorament segons el qual: «Ego Ermengaudus, Dei gratia Urgellensis comes, impignoro atque trado ecclesie Sancte Marie Sedis, scilicet episcopo et canonicis eiusdem, medietatem tocius decime castelli de Sentiz et eius termini sicut ego melius habeo vel habere debeo absque ullo retentu, propter thesaurum prefate Sedis quem ego habui, scilicet calicem aureum lapidibus preciosis ornatum et ferratam argenteam, tali condicione quod episcopus et canonici predicte Sedis redimant eam de Bertrando de Paraguals qui tenet eam in pignore pro quinquaginta morabetinis, et teneant dictam decimam tamdiu donec ipsi recuperent de ipsa decima ipsos quinquaginta aureos et predictus thesaurus Sancte Marie integerrime et absque ulla diminucione restituatur» (**doc. 205**). El comte Ermengol reté el tresor de Santa Maria de la Seu en el qual hi ha un calze d'or ornat de pedres precioses i una ferrada d'argent, amb la condició que el bisbe i els canonges de predita seu redimeixen el delme de Bertran de Paraguals[370], que el té empenyorat per cinquanta morabatins, i tinguin aquest delme durant tant de temps com sigui necessari fins que ells hagin recuperat de dit delme els cinquanta morabatins i els sigui restituït íntegrament el predit tresor de Santa Maria sense cap disminució. Estem segurs que aquesta notícia fa esment al mateix calze que es llistava a la dotalia de Santa Maria en què els comtes Guifré i Guinedilda l'ofrenaren amb un calze i la seva patena d'or (**doc. 3**), a l'inventari de Santa Maria del 4 de juliol del 1008 (**doc. 44**), al del 19 de març del 1047 (**doc. 77**) i sensiblement millorat al del 9 de març del 1066 (**doc. 103**). Suposadament és el mateix que havia pres el comte Ramon Berenguer i que el retornà, segons consta documentalment (**doc. 163**).

El bisbe d'Urgell era Arnau de Preixens (1167-1195), esmentat per primera vegada com a bisbe d'Urgell el 13 de maig del 1167,[371] és a dir, quatre anys abans d'aquest document, la dignitat civil era el comte Ermengol VII.[372]

El calze d'or ornat amb pedreria devia ser un objecte excepcional i potser un dels més valorats dins el tresor ripollès, sinó el més de tots, com hem vist, a més, amb molta història darrere, en la qual hi havia compromès el propi comte barceloní.

---

[370] Potser per Pelagalls.

[371] Baraut [*et al*], op. cit. (2002), p. 50-51; B. Marquès, «Arnau de Preixens, Bisbe d'Urgell», *Església d'Urgell*, 181 (maig, 1989), p. 5-8.

[372] D. Monfar y Sors, *Historia de los Condes de Urgel*, publicada per Próspero de Bofarull i Mascaró, I, Barcelona: José Eusebio Montfort, 1883, p. 401, 405. «Fueron el conde Armengol y Dulcia muy devotos y celosos del culto divino, floreció en su tiempo la santa orden premostratense. Habíanse edificado los monasterios de Poblet, Santas Cruces y Vallbona».

En el seu testament Alfons II el Cast o el Trobador (1154/1155 (?)-1196) es defineix com a «ego Ildefonsus rex Aragone, comes Barchinone et marchio Provincie, monasterio Populeti, et dono et concedo eidem monasterio im perpetuum regiam coronam meam» (**doc. 238**). Les deixes que fa són d'una quantia extraordinària, les anirem esmentant en cadascuna de les tipologies, però volem remarcar la seva estima per l'Aragó, expressada en deixes a l'església de Santa Maria de Tarazona i a les de Sant Salvador i Santa Maria, ambdues de Saragossa; la Provença, enormement afavorida pel seu llegat, deixa a molts indrets, entre d'altres, a Ais de Provença; Antíbol (Porvença); Formiliensi (desconeixem a quin lloc pertany); Piniani; també a Santa Maria de lo Puèg (Santa Maria del Puy); a l'església de Tolva (Osca) construïda pel bisbe Pedro de Roda d'Isàvena en època del rei Alfons I; a Santa Maria de Rocamador (Lot, Pirineu Meridional); al monestir de Fontfreda (Aude, França); a Sant Tomàs de Canterbury; a Sant Jaume Apòstol de Galícia; a Sant Nicolau de Bari; o a Sant Àngel de Mont Gargano, entre d'altres. La seva magnanimitat abastà esglésies de Jerusalem, a Santa Maria de Betlem, a Santa Maria de Vall Josafat i «Dimitto altari Dominici Alta Sepulcri calicem unum auri de quatuor marchis», un calze d'or. Aquest és un dels quatre d'or que hem anotat al llarg de tot el segle XII.

Aquest testament és possiblement el més generós pel que fa a ornaments i vasos litúrgics que hem destriat i col·locat al Diplomatari que presentem.

El calzes d'or eren moneda de canvi per a situacions econòmiques delicades, és per això que tenien un valor afegit que permetia als seus propietaris empenyorar-los i rebre a canvi moneda per solucionar els conflictes; les autoritats eclesiàstiques i civils anotaven en el document pertinent que el calze (o el vas litúrgic que fos) no podia patir cap desperfecte, sinó que s'havia de conservar tal i com se'ls prestava.

3.1.1.1.3. Argent

L'empenyorament és un acte que hem trobat plasmat en alguns documents que aportem. A vegades resulten complicats perquè hi ha més d'un acte dins el document, en aquest es diu que: «Ego Arnallo Raimundo et coniux mea Adalmus. Nos prenomiati mittimus in pignora ad domino Deo et ad Sancto Martino et ad eius kannonicha ipsa tercia parte de ipsa decima de ipsa valle de Tost qui nobis pertinet. Et in tali vero pactu quod si ego Arnallus atque coniux

mea Adalmus reddere potuerimus [entre d'altres] ipso calice de plata cum sua patena ad diem sancti Mikahelis recuperemus nos ipsum decimum supra scriptum» (**doc. 155**).

Els actors són Arnau Ramon i la seva esposa Adalmús. Nosaltres els esmentats empenyorem al Senyor Déu i a Sant Martí i a la seva canònica, la tercera part del delme de la vall de Tost que ens pertany. I amb tal pacte que si jo Arnau i la meva esposa Adalmús poguéssim tornar, entre d'altres, el calze de plata amb la patena fins al dia de Sant Miquel, recuperarem el delme sobreescrit.

El testament sacramental de Ponç Bernat dreçat el 6 d'agost del 1120 anota la deixa d'un calze d'argent per a l'església de Sant Marcel de Saderra (Orís, Osona), església documentada des del 930 (**doc. 165**, inèdit).

Un nou acte en forma de Sentència posa en contacte l'abat canonical de Sant Joan de les Abadesses ensems bisbe de Tortosa amb Ponç de Monells (1120-1193), germà del bisbe de Girona Guillem de Monells. L'abat fou el responsable d'engrandir l'església del monestir consagrada el 2 de novembre del 1150, molt abans d'haver-se acabat de construir. La capçalera fou monumental, però un terratrèmol l'enfonsà, i la reconstrucció posterior iniciada no féu justícia al concepte primitiu de l'abat.[373] La seva empremta fou fonamental per a la catedral de Tortosa, estructurant la litúrgia i en general la vida religiosa a la Mitra tortosina.

El text resol: «Hoc et iudicium quod dederet Bernardus de Bisaura, Petro de Taverteto, Raimundus de Duobus Rivis, Udalguerius de Terreriis, Berengarii de [Be]llo Forti, super controversia diu agitat inter venerabilem Poncius, Dei gratia, Dertosensem episcopum et Sancti Iohannis Rivi[pulli] abbatem, et Guilelmi de Cumbis, baiulum dicti episcopi et ecclesie predicti Sancti Iohannis. Primus conquestus est […---tus] episcopus de iamdicto Guilelmi qui honores quosdam ecclesie Sancti Iohannis et etiam quendam calicem argenteum ecclesie Sancti Quirici pignori supposuenit quod nolebat reddere vel solvere. Actum est hoc VI kalendas marcii, anno Domini M C LXXXII, regni regis Philippi II» (**doc. 219**). La sentència la signaren els jutges Bernat de Besora, Pere de Tavertet,[374] Ramon de Dorrius, Udalguer de Terrers i Berenguer de Bellfort, sobre la controvèrsia que en altre temps s'havia

[373] Junyent, op. cit. (1976), p. 23.
[374] L. de Sanjosé Llongueras, «Inventari del tresor litúrgic de l'altar de Sant Pere de la catedral de Vic de primers del segle XIII», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, XXIII (2015) [en premsa].

establert entre el venerable Ponç, per la gràcia de Déu, bisbe de Tortosa i abat de Sant Joan de Ripoll, i Guillem de Comes, batlle de dit bisbe i de l'església de l'esmentat Sant Joan. Primer es queixa dit bisbe de l'esmentat Guillem per haver empenyorat d'amagat unes honors de l'església de Sant Joan i també un calze d'argent de l'església de Sant Quirze, que no volia restituir-los ni pagar-los.

Dels personatges que jutgen aquest cas de reclamació hi ha un de ben conegut, el sacrista de Vic, Pere de Tavertet (1157-1218); la seva família tingué un paper important als afers del bisbat osonenc, un nebot seu, Guillem de Tavertet (1195-1233), ocuparà més endavant la seu episcopal. La queixa va dirigida al batlle Guillem de Comes qui empenyorà un calze d'argent.

El comte fou soterrat segons els seus desitjos al panteó més emblemàtic del comtat d'Urgell, el de Bellpuig de les Avellanes.[375]

No ha estat provat que l'incendi que succeí l'any 1167 a l'església de Sant Vicenç de Castellbisbal fou motivat pels greus aldarulls entre la família Castellví i el bisbe(s) de Barcelona. En aquest succés desaparegué bona part del tresor litúrgic, entre el qual un calze d'argent i les vestidures, a més es perdé la pràctica totalitat dels documents de l'arxiu, entre els quals la dotalia.[376] El mateix any, el 12 de novembre: «Quapropter nos, videlicet Joannes presbiter de Castro Episcopali et Guillermus Amati et Petrus Amati, legum scita sequentes, ne nostra taciturnitate depereat quod perire non debet, juramus pariter et testificamur (…) in deitate unum super altare Sancti Faelicis, martyris, quod est constructum in ecclesia beatorum martyrium Justi et Pastoris, quae ecclesia sita est infra menias urbis Barcinone (…) casu contigit ut in ecclesia Sancti Vincentii de Castro Episcopali nocte ignis accensus est qui partim bona ecclesiae comburit, videlicet calicem argenteum et omnia indumenta sacerdotalia (…). Facta est autem haec scriptura reparationis II idus novembris, anno XXXI regni regis Ludovici junioris» (**doc. 203**).

---

375 G. Gonzalvo i Bou, «Història del panteó dels comtes d'Urgell del monestir de Bellpuig de les Avellanes», *RACBASJ*, Butlletí XIX (2005), p. 13-37. Els comtes d'Urgell escolliren preferentment el monestir premonstratenc de Bellpuig de les Avellanes com a lloc de soterrament, així ho féu Ermengol VII que fou l'ànima creadora del panteó «familiar», també la seva muller la comtessa Dolça. Actualment els sepulcres es troben en The Cloisters de Nova York.

376 M. Pagès i Paretes, *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 220-221.

És a dir que, conseqüentment, nosaltres, Joan, prevere de Castellbisbal, Guillem Amat i Pere Amat, seguint les disposicions de les lleis, perquè no desaparegui [el record de la dotalia] per causa de la nostra taciturnitat, que no ha de perdre's, jurem conjuntament i testifiquem sobre l'altar de Sant Feliu, màrtir, que és construït en l'església dels beats màrtirs Just i Pastor, església que és situada dins els murs de la ciutat de Barcelona temps enrere s'esdevingué el fet que una nit es calà foc a l'església de Sant Vicenç de Castellbisbal, el qual va cremar bona part de l'església, a saber, un calze d'argent i tota la indumentària sacerdotal, tots aquest fets transcorregueren el 12 de novembre del 1167.

Per aquest acte de reparació de la dotalia sabem de l'existència d'un calze d'argent de l'església de Sant Vicenç de Castellbisbal.

El 29 de desembre del 1186, «Ego Petrus de Rivopolleto, Barchinonensis ecclesie canonicus et sacrista (…) fundavi et erexi altare in ecclesia Sancte Crucis Sancteque Eulalie, super portas ejusdem ecclesie, in ipsa volta versus occidentem, ad honorem Dei et beati martiris Thome Canturicensis (…) in die consecrationis sue per venerabilem Bernardum, Barchinonensem episcopum (…) Item do et offero predicto altari unum calicem argenteum et unum bonum pannum sericum. (…) Actum est hoc IIII kalendas januarii, anno ab Incarnatione Domini Mº Cº LXXXº VIº» (**doc. 224**).

Així, Pere de Ripollet, canonge i sagrista de l'església de Barcelona (…) va fundar i va erigir un altar a l'església de la Santa Creu i Santa Eulàlia, sobre les portes d'aquesta església, a la volta vers ponent, a honor de Déu i del beat màrtir Tomàs de Canterbury (…). També dóna i ofereix al predit altar un calze d'argent i un bon drap de seda. És una deixa concreta que es fa en honor de Tomàs de Canterbury (1120-1170).[377] El culte a aquest sant es propagà al llarg del segle XII a Barcelona a causa de l'extraordinari impuls que cobra la vida de la ciutat en tots els ordres, també en el religiós, a partir de la invasió d'Almansor.[378]

És un cas interessat pel gran ressò que tingué el culte a aquest sant en relativament molt poc temps després de la seva mort. Havia estat nomenat arquebisbe de Canterbury pel rei Enric II,

---

[377] Thomas Becket, arquebisbe de Canterbury, anomenat sant Tomàs de Canterbury en el text de la present dotalia, havia estat assassinat a la seva catedral el 29 de desembre del 1170 i canonitzat l'any 1173.
[378] E. Sáez, *Advocaciones religiosas en la Barcelona altomedieval (siglos IX-XI)*, Madrid: BAC, Madrid, 1966, p. 497-501; Ídem, «Discurso leído en la sala de actos de la delegación de Barcelona… el día 5 de mayo, en la sesión solemne dedicada a san Isidoro», Barcelona, 1976, p. 22-23.

però les fortes desavinences entre el rei i el prelat propiciaren un clima de gran animadversió reial; Tomàs de Canterbury fou assassinat a la mateixa catedral el 29 de desembre del 1170, mai va cedir a les pressions ni als interessos reials front als eclesiàstics. El seu culte arrelà ben aviat a Catalunya, l'absidiola del creuer de l'església de Santa Maria de Terrassa[379] té uns frescs que representen el seu martiri, pintats al darrer quart del segle XII; el document que presentem és de l'any 1186, per tant, s'ha de considerar una de les capelles més antigues dedicades al culte a Catalunya, la de la seu barcelonina, en memòria del martiri de sant Tomàs de Canterbury; i a la seu de Tortosa, on hi havia un altar en honor a sant Tomàs segons el document que presentem del 13 d'abril del 1193.

Aquest fou un dels grans temes iconogràfics que adoptà el taller de Llemotges, com veurem en l'estudi de l'obra de metall del segle XIII.

3.1.1.1.4. Sense esmentar matèria

Hem anotat alguns ítems que detallen calze però no especifiquen la matèria, possiblement es tracta de calzes d'argent, però no ho podem provar documentalment, així, doncs, hem preferit anotar-los en un apartat diferent (igual que hem fet als precedents).

La redacció del testament fet en un moment molt proper a la mort és un fet habitual que hem enregistrat en el nostre estudi; aquells que el fan semblen gaudir d'una lluïdesa que els fa ser conscients de l'acte que fan i per què el fan. Les donacions a les respectives esglésies creiem que tenen un doble valor, en un sentit hi ha una part emotiva, de sentiment del qui i del perquè es féu, i per l'altre, un acte de forta vinculació econòmica. Ni més ni menys per lloança de Déu però sobretot per l'eterna salvació de llur ànima o de la dels familiars i per la redempció dels seus pecats, mitjançant la deixa física o l'encàrrec per a misses. Tot plegat ens situa en una època en què ser cristià té un significat que avui és quasi bé desconegut. És per això que hem intentat fer l'esforç per conèixer des de l'interior (els documents) aquestes ànimes, atrapades pel temor però també per la fe enorme en què les seves donacions seran recompensades amb la vida eterna, així la mort és un fet esperat. Només d'aquesta manera hem pogut copsar els fets, la decisió, la seva vàlua, traduïda, a vegades, en un esforç econòmic enorme. No és només una deixa d'un calze, encenser, vas... és molt més que això, i així ho volem testimoniar en aquest estudi al recuperar els tresors i anotar-los, amb un

[379] Dalmases; José, op. cit. (1986), p. 289.

sentiment d'agraïment per tots aquells que amb el seu esforç ho feren possible, avui ja no ho és. Reivindiquem doncs un patrimoni abans extraordinari i ara ignot, reivindiquem el que no ha quedat i intentem fer-lo aflorar de la millor manera possible, això és, expurgant la documentació, l'única font real i certa a falta d'obra. Destriem algun exemple de testaments en què hi ha deixes de calze.

El de Ramon Berenguer del 4 de gener del 1116 dóna «duas vacas ad ipso chalicem Sancti Ypoliti» (**doc. 159,** inèdit); el de Pere Bernat de Salt del 6 de desembre del 1118 deixa un altre calze: «Ego Petrus sacrista jacens in domo nostra dimito ejusdem altari unum Calicem» (**doc. 162**) per a l'altar de Santa Maria. El 17 de març del 1136: «Hoc est testamentum quod facit Arnallus de Prugonosa de suo aver (…) Relinquo ad Sancta Maria de la Sed unum calicem quod teneo in pignora et clerici de Sancta Maria induant se pro mea anima» (**doc. 183**), el testament d'Arnau de Prenyanosa que del seu haver llega a Santa Maria de la Seu un calze que té en penyora i que els clergues de Santa Maria el posseeixin per remei de la meva ànima. El de Guillem d'Alcarràs: «Item dimito ecclesie Beate Marie de Rochamador unum calicem de I marchio argenti» (**doc. 210**); és de notar el lligam del testador per algun motiu que desconeixem amb Santa Maria de Rocamadur (Lot, Pirineu Meridional), és cert que no és l'única vegada que ens ha aparegut, això es pot llegir com a contacte entre Catalunya i l'antiga Aquitània (el propi rei Alfons el Trobador, com hem vist).

3.1.1.1.5. Per a restaurar

Aquest esment és desconegut en la relació dels calzes dels Precedents. El 10 de maig del 1128 Arnau dicta testament: «ego Arnallus Arnalli (…) facio meum testamentum (…) mei manumissores donent exinde X moabetinos Sancto Ypolito ad restauracionem ipsius calicis» (**doc. 171**, inèdit), deixa deu morabatins per a la restauració d'un calze de Sant Hipòlit. L'altre document és el testament d'Hug de Cervera, vescomte de Bas, que dóna instruccions: «Ego Ugo bassensis vicecomes (…) ordino in hoc testamento (…) dimidium Sti. Petri de Malanno pro restauracione calicis I libram argenti» (**doc. 208**); o sigui que dóna dos morabatins i mig a Sant Pere de Milany per a la restauració d'un calze d'argent d'una lliura.

3.1.1.1.6. Per a fer

Per a fer en general. És un capítol important perquè confirma l'existència de tallers d'orfebreria que treballaven els vasos litúrgics, d'altra manera no seria possible que es fessin

deixes per a fer, no tindria sentit. Així doncs, considerem aquest apartat com una prova concloent, a més podrem aportar algun calze d'aquesta cronologia que s'ha conservat. Com ve essent normal hi ha dos maneres d'expressar-ho, o per a fer un calze, o per a fer un calze d'argent.

Martí, que era un clergue adscrit a Sant Pere de Vic féu testament el 29 de novembre del 1120: «ego Martinus, Sancti Petri clericus (…) istos quinque et medium dimitto Sancte Marie de Vico ad unam patenam calicis» (**doc. 166**, inèdit). Un altre document prou interessant és el testament d'Arnau Prenyanosa quan mana: «In primis relinquo ad Sancta Maria de Ribera unum marchum et dimidium de argento pro calicem in ipsa mea mula, et hoc desuper sit de clerecis de Cardos et habeant ad manducare unum diem. Actum est hoc .XVI. kalendas aprilis, anno ab incarnacione Domini .Mº.Cº.XXXº.Vº.» (**doc. 183**). Llego a Santa Maria de Ribera [de Cardós] un marc i mig d'argent per fer-ne un calze, que ha de sortir de la [venda] de la meva mula, i allò que en sobri que sigui per als clergues de Cardós, i que en tinguin per menjar durant un dia. Aquest nou document del 12 d'agost del 1137 pertany a una deixa feta per: «Ego Guilelmus (…) Facio meum testamentum (…) Et ad calicem Sancti Petri unum anulum aureum dimitto (…)» (**doc. 186**, inèdit); un anell d'or per a fer un calze; el que no podem saber és si l'anell es fonia per a fer-ne un nou vas d'or o bé es posava a la venda i se'n recaptava moneda per a fer el calze. Davant aquest dubte no hem anotat el metall.

Per primera vegada se cita l'església de Santa Maria de Mediona (també Santa Maria de Montserrat) en el testament datat el 21 de desembre del 1164 segons el que: «ego Berengarius de Cheralto gravi infirmitate detentus (…) facio meum testamentum (…) Et dimitto Sancte Marie de Mediona meam copam de argento ad unum calicem faciendum» (**doc. 199**). Cadascun dels documents aporta peculiaritats que enriqueixen els conceptes, les formes i els continguts. Aquest que llistem del 16 d'abril del 1167 ho confirma: «Hoc est exemplar testamenti Berengarii de Terracia fideliter translatum quo dita se continent. In Dei nomine. Ego Berengarius de Terracia, Barchinonensis sedis canonicus, gravi egritudine, facio meum testamentum (…) Concedo domino archiepiscopo illos XLI solidos quos per pignus habeo in anulo Sancie. (…) Mariam et filiam suam (…) Relinquo predictam sarracenam cum filia sua in potestate Geralli de Carotitulo, et de ipsis XX morabitinis faciat I calicem altari Sancti Petri de X morabitinis» (**doc. 202**); (…) Llego la predita sarraïna amb la seva filla en potestat de Guerau de Cardedeu, i d'aquests vint morabatins, que se'n faci un calze per a l'altar de Sant Pere de deu morabatins (…).

El 7 de maig del 1168 Pons escrivà: «Dimisit suum ciphum maiorem pro I calice ad altare Sancti Crucis» (**doc. 204**); calze per a l'altar de la Santa Creu de la seu barcelonesa. Per la seva part Ramon Bernat llega trenta sous per a Santa Maria de la Seró (Noguera): «ad Sancte Marie de Sero XXX solidos per calicem» (**doc. 206**).

Berenguer d'Orla fou conegut per haver donat el Castell de Cotlliure als templers l'any 1190,[380] el mateix personatge que donà «ad Sancte Marie de Sero XXX solidos per calicem (…)».

Per a fer d'argent. Aquest altre apartat agrupa les deixes per a fer calzes d'argent; el 28 d'abril del 1127 Ramon Berenguer atorga testament: «(…) et rogo Guilelmi prioris et Petro Bernad de Olost et Berengario de Tendas ut faciant calicem argenteum Beate Marie de isto avere» (**doc. 170**, inèdit); mana que es faci un calze d'argent per a Santa Maria de l'Estany, aquest monestir havia estat fundat a finals de l'any 1080 pel bisbe de Vic Berenguer Seniofred de Lluçà per a una comunitat de clergues o canonges dependents de la regla de sant Agustí. L'església de Santa Maria correspon a un moment posterior de creixement del cenobi, ja que fou consagrada l'any 1133; per a aquesta església era la deixa del calze. L'any de 1127 el prior del monestir ajudà a fundar una altra canònica a Sant Llorenç del Munt.[381]

Hug de Cervera fa deixes: «et dimito V marchas argenti et dimidium ecclesie Sti. Privati et habeat in presenti albergas et chestas donec redactum sit sine engan videlicet calix» (**doc. 208**); llega cinc marques i mitja d'argent a l'església de Sant Privat i que tingui les albergues i les quèsties fins que sigui restablert sense engany un calze.

La major part de documents que estem dreçant pertanyen a testaments, com el proper fet el 17 de setembre del 1184: «[Dulcia] Dimitto ad diem mee sepulture et per missas et in ipsa ebdomada celebrandas L solidos, quos exeant de mea mula, et quod superabundaverit de L solidis donetur in uno calice altari Sancti Iacobi et mula deveniat in potestate Bernardi de Valle et faciat calicem ad cognicionem abbatis» (**doc. 222**).

[380] E. Zaragoza Pascual, *Catàleg dels monestirs catalans*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, p. 85.
[381] A. Pladevall i Font, *Catalunya Romànica*, XI: *El Bages*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1984, p. 210.

Deixo per al dia de la meva sepultura i per a celebrar misses en la setmana següent, cinquanta sous, els quals sortiran de la meva mula, i que el que hagués sobrat dels cinquanta sous es doni per a un calze per a l'altar de sant Jaume i que la mula vagi a parar a la potestat de Bernat de Vall i que faci el calze a coneixença de l'abat. L'altar de sant Jaume era de l'església del monestir de Santa Maria d'Amer, aquest monestir benedictí fou fundat ca. 949; i juntament amb el de Sant Salvador de Breda eren els més importants de La Selva.[382]

Alguns dels testaments que destriem destaquen per una deixa concreta: el calze. Si es compara el calze i la creu el resultat és molt més favorable per al vas litúrgic; de ben segur que l'ús quotidià del vas afavoria el seu desgast, si això és així, com creiem, explica el nombre de deixes per a fer un calze. El que no hem trobat són anotacions que descriguin calzes luxosos pel que fa a l'ornamentació o a la pedreria; n'hi ha de ben pocs però no es corresponen a aquests documents que estem analitzant. Això ens confirma que es tracta de calzes d'ús, emprats en bon metall quan es pot, però creiem que, com ja anotem en altres tipologies, cercant la funcionalitat més que l'esplendor. Amb tot hi ha excepcions com el proper document que anotem, es tracta d'unes deixes per a un altar de la seu osonenca.

«Ego Guilelmus, Ausonensis archidiaconus (…) Dimito altari Sancti Petri maiori unum de [ipsis] duobus cifis argenteis ex quo fabricetur unus obtimus calix ad honorem eiusdem altaris, et dimitto I moabatinum ad ipsum calicem deaurandum et abtandum. Alium verum cifum argenteum dimitto altari sancti Michaele quod est situm in aula Vici, ut ex eo fiat unus bonus calix ad usum ipsius altaris Sancti Michaelis ut recipiat animam meam et offerat deo, et ad ipsum calicem abtandum et deaurandum laxo I moabatino. Dimitto altari Sancti Iohanis Vici et altari Sancte Marie Vici, XX moabatinos quos habeo in duobus cifis argenteis Guilelmi de Medala, ut ex ipsis moabatinis ematur argenteum quo possint fieri duos calices quorum unus sit Sancti Iohannis et alter Sancte Marie; et ab abtandum et decorandum ipsos calices dimitto II moabatinos. Volo enim et iubeo ut Bernardus de Sancto Ypolito et Andreas atque Cortes teneant et accipiant ipsos quatuor cifos argenteos et ipsos IIIIor moabatinos ad decorandum eos et faciant fieri ipsos calices de meos quantocius poterint. (…)» (**doc. 231**, inèdit). Per a l'altar major de Sant Pere deixa dos vasos d'argent i demana que es faci un calze òptim, sembla que hauria de ser d'argent perquè seguidament anota un morabatí per a daurar-lo. Sembla plausible que en aquest cas «òptim» sigui sinònim d'enriquit tècnicament amb

[382] J. Formiga i Bosch, «Els senyors directes eclesiàstics de Vidreres», *Quaderns de la Selva*, 14 (2002), p. 133-148.

ornat i/o figures. L'altre calze és per a l'altar de Sant Miquel, la descripció és més amesurada, entenem que es refereix a un calze d'argent daurat sense més; en aquell es donen dos morabatins per al daurat, en aquest només un; per als altars de Sant Joan i Santa Maria vint morabatins i dos vasos d'argent per a sengles calzes i per a la decoració (això és una anotació raríssima i de gran importància) dos morabatins, el mateix import que aporta per a daurar el calze de l'altar major.

Valorem aquest document en un doble sentit, primer com a deixes de calzes que engrandeixen el tresor d'una seu catalana, i segon per les anotacions subtils però que ens donen una informació inusual per als objectes que estudiem. Sabem l'import per a daurar el calze d'argent; per altra banda sabem que «optimus» no necessàriament equival a calze d'or, sinó enriquit, segurament repussat amb ornamentació vegetal i/o figuracions; i a més es veu la jerarquització dels altars de la mateixa seu en proporció a la moneda que se l'adjudica.

Ponç de Vall fa testament el 6 de maig del 1194, és obvi la importància que dóna al calze, el sentit que pren el document és coercitiu: «ego Poncius de Ualle in mea plena memoria sanus et incolumis facio meum testamentum (…) Dimitto Sancto Genesio de Urriols meam tinam et vexellum et vinum quod ibi est et expletum quod ibi erit et hoc tantum ad calicem argenteum faciendum, ex auctoritate Dei Patris omnipotentis et Filii et Spiritus Sancti sit excommunicatus cum auctoritate apostolorum Petri et Pauli et anathematizatus qui calicem illa de ecclesia traxerit ad perditionem altaris (…). Dimitto Sancte Marie [de Ceruiano] ad unum calicem argenteum faciendum omnes meos denarios et blatum quod habeo in pignoribus in omni illo parrohechia. (…) II solidos de quibus dimitto ad filio eius si reversi fuerint medietatem, aliam medietatem paccent ad calicem, aut si illi non venerint mittantur domos predicti mansi in pignore pro XXII sol. et intrent in calicem et anathematizatus qui calicem de illa ecclesia traxerit ad perditionem altaris» (**doc. 237**).

Hem anotat tota aquesta deixa perquè és de les més contundents: Deixo a Sant Genís d'Orriols la meva tina i una bóta i el vi que allí hi ha i l'esplet que allí hi haurà per tal que se'n faci un calze d'argent; aquell que sostragués de l'església aquest calze per a perdició de l'altar, pel poder de Déu Pare omnipotent, del Fill i de l'Esperit Sant, juntament amb el dels apòstols Pere i Pau, sigui excomunicat i anatemitzat. Deixo a Santa Maria [de Cervià] tots els meus diners i el blat que tinc empenyorats en tota aquella parròquia la meitat els deixo al seu fill si es recobressin, l'altra meitat que es paguin per al calze, i si no tornessin, que siguin

empenyorades les cases del predit mas per vint-i-dos sous i que es donin per al calze i, aquell que tragués el calze de l'església, sigui excomunicat i anatemitzat.

Recuperem el testament del rei Alfons II d'Aragó i I de Catalunya: «Dimitto ecclesiis Beatorum Petri et Pauli apostolorum Rome unicuique calicem de octo marchis argenti et sit calix bene deauratus (…) Concedo Sancte Marie de Tirassona dimitto ibidem unum calicem argenti de duabus marchis (…) Dimitto ecclesie Sancti Salvatoris de Cesaraugusta unum calicem argenti de tribus marchis deauratum (…) Concedo Sancte Marie de Cesaraugustae dimitto ibidem unum calicem de tribus marchis (…) altari Sancte Marie de Bethlem unum calicem de octo marchis argenti (…) altari Sancte Marie de valle Iosaphat unum calicem argenti de octo marchis (…) Sancte Marie de Podio, unum calicem de octo marchis argenti (…) Sancte Marie de Rochamador, unum calicem de octo marchis argenti; Sancto Thome de Cantuaria unum calicem de octo marchis argenti (…) Sancto Iacobo Apostolo unum calicem de octo marchis (…) Sancto Nicolao de Bar unum calicem de octo marchis argenti (…) Concedo monasterio Fontis Frigidi unum calicem de quatuor marchis (…) ecclesie Aquensi VII marchas argenti ad unum calicem (…) Dimitto ecclesie Formiliensi VII marchas argenti pro calice (…) Dimitto sedi Antipolis VI marchas argenti ad unum calicem (…) Dimitto omnibus aliis sedibus cathedralibus Provincie et VII marchas argenti pro calice». Llego a les esglésies dels beats apòstols Pere i Pau de Roma, a cadascuna, un calze. Concedeixo a Santa Maria de Tarassona allí mateix un calze d'argent de dues marques, aquesta deixa d'un calze d'argent és igual per a les esglésies que detallem bé que variant la quantitat en algun marc: per a l'església de Sant Salvador i la de Santa Maria de Saragossa, a la del Sant Sepulcre, a Santa Maria de Betlem, a Santa Maria de la Vall Josafat, a Santa Maria Lo Puèg, a Santa Maria de Rocamador, a Sant Tomás de Canterbury, a Sant Jaume Apòstol (de Galícia), a Sant Nicolau de Bari, a Sant Àngel de Mont Gargano, al monestir de Fontfreda, a l'església d'Ais de Provença, a l'església de *Formiliensi* (?), a la seu d'Antíbol, i a totes les seus catedralícies de Provença.

És el llegat més important pel que fa a l'esment de calzes «per a fer d'argent». En aquest document s'albiren alguns fets que volem destacar, tenint en compte que ens cenyim a la part del document que hem llistat.

El rei Alfons té una predilecció claríssima per l'Aragó, per Provença (la més afavorida), per Jerusalem, per esglésies del Mont Gargano, Sant Nicolau de Bari, esglésies, a la fi, de forta

tradició pel sant a qui és dedicada, i per Roma també. Quant a Catalunya, un únic esment a Poblet, lloc on fou sebollit, llega al monestir la corona reial, però res més llistat.

3.1.1.1.7. Per a comprar

La darrera aportació documental és la del 18 de març del 1184, data del testament de: «Ego Iohannes vocatus de Pallerols, et capellano Sancte Cecilie cupio et volo pergere in peregrinacione Sancti Yachobi, et timeo atque paveo in peregrinacione ista ne subito mors mihi adveniat Dimito ad Sancte Marie de Gerr .C. solidos unde emant unum nobilem calicem (…) Qui predicto calice pignore obligaverit nec deffecerit, sit maledictus et excomunicatus a domino Iesu Xpisto» (**doc. 221**). Jo Joan, anomenat de Pallerols, capellà de Santa Cecília, desitjo i vull pelegrinar a Sant Jaume, i temo i tinc por que durant aquesta peregrinació no sigui el cas que se m'esdevingui de sobte la mort (…) Llego a Santa Maria de Gerri, cent sous i que amb ells comprin un calze esplèndid (…) Qui l'esmentat calze hagi obligat o deixat en penyora, que sigui maleït i excomunicat per senyor Jesucrist. El mot «esplèndid» pot equiparar-se a «optimus», en qualsevol cas interpretem com un calze excel·lent. Tanmateix, el que més ens interessa del document és que es diu expressament que s'ha de comprar. El fet que hem llistat molts calzes «per a fer» i aquest és «per a comprar» vol assenyalar la diferència entre els que es faran en tallers, que situem en general més propers que allunyats dels centres monàstics i catedralicis, i els que es compraran. La diferència és notòria, d'aquests darrers només tenim un esment.

3.1.1.2. Per tipologia de document

El segle XII és ric en tipologia de documents, hem anotat els següents: donacions, dotalia, empenyorament, estatuts, inventari, pèrdua de dotalia, préstec, «relat», sentència, sepulcre i testament, que amb escreix és el més nombrós de tots.

3.1.1.2.1. Donació

Llistem nou donacions de les quals una és la recepció del bens mobles de l'església de Sant Martí d'Estupinyà l'octubre del 1156, després de fer-ne la comptabilització «Preter hec, solebant esse ibi calix argenteus et crux argentea, que non invenit ibi Poncius, et unus liber quem Petrus Guillelmi acomodavit Vincencio» (**doc. 194**). A més d'això, hi solien haver un calze d'argent i una creu d'argent, que Ponç no va trobar allí, i un llibre que Pere Guillem va prestar a Vicenç; és a dir, que era rar deixar aquests objectes sacres, el que ja no sabem és si

després es retornaven degudament; en tot cas no hem llegit documents que se'n facin ressò d'objectes prestats i no retornats. Una altra donació de l'11 d'agost del 1196 que ressaltem és la que féu la comtessa Elvira d'Urgell per a compensar els danys que provocà la sostracció de l'argent de l'altar de Santa Maria, la vàlua del sostret devia ser enorme puix que la quantificació de la reposició també ho va ser. El document és eloqüent: «(…) Notum sit cunctis, quod ego A. Gratia Dei urgellensis comitissa, veniens in capitulo Sedis Urgellensis et audiens episcopum et cannonicos tractantes et deliberantes de restauracione argenti mense altaris beate Marie, misericorditer mota et compassa super tanto scandalo in ecclesia perpetratro, ad mense altaris argentum restituendum de meo proprio aliquid inpendere curavi (…)» (**doc. 241**). Sigui conegut a tothom que jo E., per la gràcia de Déu comtessa d'Urgell, havent vingut al capítol de la Seu d'Urgell i escoltat el bisbe i els canonges mentre tractaven i deliberaven sobre la restauració de la mesa d'argent de l'altar de Santa Maria [l'altar], commoguda misericordiosament i compadida de tant gran escàndol perpetrat dins l'església, vaig preocupar-me de pagar alguna cosa del meu propi[383] per a la restitució de la mesa d'argent de l'altar. Primerament, dono un drap de seda per a la indumentària de l'altar de Santa Maria i vint marques d'argent: lliuro presencialment un vas d'argent pulquèrrim per set marques[384] i una copa d'argent per tres marques[385] (…). I que mai sigui descobert ningú tan audaç que gosi endur-se aquest argent de l'altar.

La següent donació tracta del mateix assumpte, ara és el bisbe qui s'involucra en la restitució de la mesa d'altar de la mare de Déu: «Notum sit cunctis, quod ego Bernardus urgellensis episcopus, cupiens affectuose restituere argentum mense altaris beate Marie, dono et assigno totam decimam de Archavel panis scilicet et vini usque ad decennium. Volo et mando ut quicumque baiuliam argenti in mensa altaris ponendi habuerit habeat et accipiat predictam decimam donec decennium fuerit completum (…)» (**doc. 242**). La redacció del document és apremiant, el bisbe disposa els mitjans per a «refer l'obra»: Sigui conegut de tothom que jo, Bernat, bisbe d'Urgell, desitjant de tot cor restituir l'argent de la mesa d'altar de Santa Maria, dono i assigno tot el delme de pa i vi d'Arcavell durant un decenni. Vull i mano que qualsevol que hagi tingut l'encàrrec de proveir l'argent per a la mesa d'altar, tingui i rebi aquest delme fins que el decenni s'hagi complert. També, per completar i acabar la mateixa obra, que tot el capítol de canonges d'Urgell doni i assigni semblantment durant els dits deu anys tots els

[383] Es refereix al seu «propi haver», al seu patrimoni.
[384] És a dir, d'un pes de set marques d'argent.
[385] D'un pes de tres marques d'argent.

rèdits de l'hort de Santa Maria, tant dels canonges com de qualssevol altres, i, a més, els seixanta sous que cadascun dels canonges acostumava a donar per la seva entronització, de manera que tots els rèdits fossin gastats en dita obra. I, a més, les vint marques d'argent que Elvira, comtessa d'Urgell, va donar en persona per refer l'obra de l'altar, aquell que hagués estat instituït procurador pels canonges, que les destini fidelment a l'obra indicada, i que mai ningú en cap ocasió o per cap necessitat urgent pretengui o gosi emportar-se l'argent de l'altar.

El frontal devia ser d'una gran bellesa, de metall preuat i un tractament tècnic fóra del comú, a tenor de les deixes que s'hi fan per a refer-lo.

Hi ha donacions per a la taula de Santa Maria de Solsona: «In Dei omnipotentis nomine. Ego Bernardus Eralli et uxoris mee nomine Luciana per hanc scripturam donationis nostre donamus ecclesie Sancte Marie Celsone et eius Canonice ipsum castrum de Talarn cum suis terminis» (**doc. 157**); per a reposició d'un calze robat (**doc. 163**); la família Sant Just s'involucra en donacions per a la taula de Sant Pere d'Àger, «Per hanc scripturam donacionis nostre donamus Deo et sancto Petro de ipso (…)» (**doc. 193**); Ponç de Cervera, «cum coniuge mea Marchesia laudamus, damus, concedimus Sancte Marie Celsone pro remedio animarum nostrarum omnem honorem quem Arnaldus de Sancto Iusto habet vel habere debet in Rinario (…) et teneat semper nocte et die lampadam accensam coram altari beate Marie» (**doc. 216**), vol que tingui sempre de nit i de dia una làmpada encesa davant l'altar de la beata Maria, perquè la santa Mare de Déu ens socorri a nosaltres i a tota la nostra posteritat en el present segle i en futur; una altra llàntia que deixa Ramon de Monells: «Ad honorem Dei omnipotentis et gloriose Virginis Dei Genitricis Marie. Ego Raimundus de Mulnels, ob salute anime mee dono et offero lampadem quandam argenteam Deo et Beate Marie sedis Dertuse» (**doc. 229**); i igualment la deixa de Guillem de Condamina: «dono altari Sancti Tome Canturiensis archiepiscopi qui est situs in ecclesia Beate Marie sedis Dertuse, quandam vineam meam quam habeo in Arenis ad illuminandam unam lampadem die ac nocte asidue omni tempore ante predicti altare Beati Tome Canturiensis archiepiscopi» (**doc. 235**). Dono a l'altar de sant Tomàs de Canterbury, que és a l'església de Santa Maria de la seu de Tortosa, una vinya meva que tinc als Arenys [o les Arenes[386]], per il·luminar dia i nit, constantment i per sempre, una llàntia davant l'esmentat altar de sant Tomàs de Canterbury, arquebisbe.

[386] Antoni Virgili vacil·la en l'atribució i recull les dues formes en el *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997.

3.1.1.2.2. Dotalia

Els precedents ens proveeixen de trenta-quatre dotalies, de les quals dues del segle IX, ara n'hem comptabilitzat només tres al segle XII. Aquesta diferència tant substancial es deu al menor nombre de consagracions i posa en evidència la importància d'aquest acte al llarg dels precedents; sense aquesta informació seria difícil veure el procés evolutiu de creació d'esglésies (X-XI) i consolidació (XII). Naturalment, pel que fa als comtats de la Catalunya Vella, que són la font més important per al nostre estudi.

«Anno dominice Incarnationis Cº I post millessimum venit domnus Berengarius, Barchinonensis episcopus, in castrum, quod dicitur Ager, rogatu Petri, abbatis eiusdem loci, et Bernardi Berengarii, senioris kastri, et matris eius Bellisendis, et constipatus multitudine diversi ordinis clerichorum militum et rustichorum» (**doc. 154**), va dedicar l'església en honor del beatíssim confessor Nicolau, al costat de l'esmentat castell, al lloc que anomenen Aspre, on és construït l'hospital per guarir[387] els pobres, i hi va dipositar[388] relíquies de santa Fe, verge i màrtir, i de sant Gregori, confessor, i hi va establir el circuit de trenta passes[389] del cementiri (…). Aquesta dotalia fou feta el maig del 1101.

Una altra pertany al comtat d'Urgell i és datada el 1134: (Creu) «Presens ecclesia dedicata est a domino Petro, Urgellensi episcopo, in honore sancte Cecilie» (**doc. 181**); Aquesta església, simultàniament amb el present altar, ha estat dedicada pel senyor Pere, bisbe d'Urgell, a honor de santa Cecília, en l'any de l'encarnació del Senyor 1134, i hi ha dipositat relíquies dels sants màrtirs Cecília, verge de Crist, sant Pelagi i sant Marcial, i d'altres sants. La darrera dotalia és per a l'altar que «ego Petrus de Rivopolleto, Barchinonensis ecclesie canonicus et sacrista» (**doc. 224**) va fundar i va erigir a l'església de la Santa Creu i Santa Eulàlia, sobre les portes d'aquesta església, a la volta vers ponent, a honor de Déu i del beat màrtir Tomàs de Canterbury. Aquest altar és el que hem esmenat anteriorment, ara en tenim la data de la seva fundació, el 29 de desembre del 1186. Realment aporta una notícia interessant pel que fa a la situació de l'altar. La lectura dels documents ens permet obrir noves vies de recerca de coneixement amb una certesa i fiabilitat extraordinàries.

---

[387] També es pot traduir per «acollir».
[388] Dins el reconditori de l'altar.
[389] S'entén que «al voltant de l'església», és a dir, delimita l'espai de la sagrera.

Anem llistant dotacions per a altars dedicats a sants que foren molt celebrats més enllà les terres catalanes, per exemple a l'Aquitània: sant Marcial, santa Fe, més tard sant Tomàs de Canterbury; deixes a Rocadamour, i altres indrets que ens mostren la relació directa amb aquestes contrades.

3.1.1.2.3. Inventari

Els inventaries han estat una parcel·la importantíssima per poder refer els tresors d'algunes de les millors seus catalanes, en aquest segle XII són ben poc importants. Hem anotat l'inventari de béns: «Breve rememoratorii de camera comitis» (**doc. 182**) Inventari de la cambra del comte. [...] Un morter que el comte va fer dur des de Tarragona.[390] Bonusvida, un setrill de llautó, i va prendre un canelobre gros òptim de llautó, que el rei monjo d'Aragó li donà.[391] Es tracta d'Alfons I d'Aragó el Batallador que redactà un testament força inusual i complicat que comportà conseqüències històriques transcendentals per a Aragó, Pamplona i la pròpia Catalunya. Pel que es veu la seva cambra era summament austera. De l'inventari (**doc. 190**) ens ha interessat indirectectament que «Et est in isto honore unus mansus de ferrario, qui facit comiti suas operas de ferro», I hi ha en aquesta honor un mas del ferrer en el que es diu que es realitzen objectes de ferro per al comte.[392] És a dir, se cita un taller que conrea el ferro. Bé que no estudiem l'obra feta en aquest metall, podem intuir que de la mateixa manera hi havia tallers (o masos, pel cas) que conreaven metalls nobles o no.

3.1.1.2.4. Sepulcre

Ho anotem separadament perquè es tracta d'una obra singular poques vegades esmentada i que documenta el sepulcre del comte, «I. Raimundus igitur Berengarii quartus successit patri suo, quia erat primogenitus, in comitatu Barchinonae et aliis supradictis (**doc. 197**) Lo qual fo portat e sebolit [en túmul d'argent] honradament e·l monestir de Ripoll, lo qual amà. E visch e·l comtat ·XXXII. anys».

3.1.1.2.5. Testament

Hem deixat per al final aquesta tipologia per ser la més nombrosa i la que dóna cos a la que presentem al diplomatari del segle XII. Són setanta testaments que enriqueixen

[390] La traducció del document és complicada pel llatí que emprà l'escrivà, ple d'errors gramaticals. Una altra interpretació de la mateixa frase podria ser: «[Bonusvida] va fer dur al comte des de Tarragona un setrill» o, encara, «El comte va fer dur de Tarragona un morter».
[391] Es refereix al rei Ramir II d'Aragó (1134-1137), pare de Peronella.
[392] Es podria entendre en el sentit de les eines (o eines i armes).

considerablement els tresors de les esglésies. Si bé hem dit que només hi havia tres dotalies al segle XII, els actes dels documents queden compensats amb escreix amb els testaments, a l'inrevés del que succeí als precedents.

No entrarem en el seu anàlisi perquè ja ho hem fet en l'estudi documental del segle XII, per tant, seria repetitiu; només comentarem la part que ens pertoqui d'aquells que per la seva deixa no els analitzem en el capítol general.

Hi ha un testament dreçat el 3 de febrer del 1193 que conté diferents punts adients a aquest acte: Jo Ramon, prior de Guissona, detingut per malaltia, però amb plena parla i memòria íntegra, faig testament, raons per a que sigui plenament vàlid; llego a l'altar de Santa Maria de Guissona tot el meu honor que tinc a Fluvià, terres, vinyes, cases, tant allò culte com erm, i tot absolutament el que hi dec tenir, tot sense cap condició ni impediment; de tal manera que el sagrista de l'esmentat altar tingui tot el prescrit honor meu.

El sagrista ho haurà de controlar tot segons la seva voluntat, que faci cremar una làmpada de dia i de nit, és un mandat molt freqüent en els testaments analitzats, tant per a remei de la pròpia ànima com la dels parents; això vol dir que necessàriament fa falta dotar econòmicament per a comprar l'oli i tenir sempre a punt una o més làmpades; i a més ha de tenir cura de la conservació de l'altar al qual llega (**doc. 233**).

Hem anotat testaments i testaments sacramentals,[393] que generalment es fan sis mesos després de la mort del testador. Després d'haver expurgat tots els documents, hem anotat algunes peculiaritats que hi hem observat.

[393] A. M. Udina i Abelló, «La adveración sacramental del testamento en la Cataluña altomedieval», *Medievalia*, 12 (1995), p. 51-64; J. Bastier, J. «Le testament en Catalogne du IX au XII siècle: une survivance wisigothique», *Revue Historique du Droit Français et Étranger*, 51, 3 (1973), p. 373-417. El que es coneix com a testament sacramental a l'alta edat mitjana, és un acte jurídic que s'efectuava sis mesos després de la mort d'un testador mitjançant el qual, un jutge reunia als marmessors i testimonis del testador davant d'un altar i autentificava la validesa del testament efectuat en vida del testador. La seva funció era donar fe i fermesa al testament efectuat anteriorment en un nou document que reunia l'antic testament i la declaració de la formalitat realitzada. Udina i Abelló seguint l'opinió de Bastier ho entén com a adveració sacramental. En època altmedieval la metodologia del testament sacramental s'utilitzava en casos en els quals no existia document testamentari efectuat en vida del testador i només es disposava d'una antiga declaració davant de testimonis els quals eren reunits posteriorment a la mort del testador. Així, amb el jutge i seguint el mateix formulisme davant l'altar, es redactava un únic document testamentari.

Les dignitats civils (el comte al capdavant, nobles i senyors), les dignitats eclesiàstiques (arquebisbe, bisbe, levita i altres) i aquells qui ho poden i volen fer s'involucren i molt amb els tresors d'esglésies. Hem vist els comtes de Barcelona i els d'Urgell fent deixes a llurs seus, aquests darrers sobresurten per la seva protecció a Santa Maria de la Seu. Quan desapareix el frontal d'argent de Santa Maria la casa comtal d'Urgell hi acut per ajudar a precs del bisbe. De fet són moltes persones que fan deixes a aquesta taula símbol (es pot intuir que de magnificència) de l'església, després que fou desvalisada.

Les deixes més habituals són en forma d'argent (vasos i altres atuells), d'anells, d'animals, per exemple es dóna la mula; també hem vist donar esclaus i sarraïna amb la filla.

El testador en general actuava a favor de la seu o església més propera a la qual se sentia adscrit o lligat; en cas d'arquebisbes, bisbes o clergues els veiem fent deixes a les seves esglésies, però també a les que estaven units per naixement o sentiment. Ponç de Monells, bisbe de Tortosa, deixa a Sant Joan de les Abadesses, a l'arquebisbe de Tarragona i altres llocs, entre els quals la pròpia Tortosa.

Hi ha un sentiment que es percep en les deixes per a abastir d'oli la làmpada(es) que han de cremar nit i dia per la salvació de l'ànima.

Finalment reiterem que hi ha testaments esplèndids, però no hi cap en aquesta cronologia com el d'Alfons el Trobador, que és enormement generós, com ja hem exposat anteriorment en l'anàlisi de les deixes.

3.1.1.2.6. Altres

Empenyorament. Hi ha dos documents amb diversos objectes litúrgics empenyorats que hauran de ser retornats (**doc. 155** i **205**).

Establiments o estatuts. Fets per l'orde de Jerusalem el 1176 i 1181 (**doc. 211** i **217**) indicant els ornaments litúrgics necessaris per a les seves esglésies.

Reparació de dotalia. N'hem llistat una (**doc. 203**) lligada a l'incendi de Sant Vicenç de Castellbisbal.

Préstec. El que fan els bisbes i canonges de la Seu d'Urgell al comte Ermengol VII perquè pugui empenyorar els objectes litúrgics amb l'obligació de retornar-los-hi, «usque ad primam festivitatem advenientis Natalis Domini thesauro beate Marie et nobis successoribusque nostris sine aliqua ocasione vel detrimento seu dilacione restituas» (**doc. 195**).

Relat. Aquest document té un doble interès, per una banda les malifetes, «donec Richardus tunc abbas Massilensis cum suis monachis monasteria patrie nostre quasi per tirannidem aggrediens cum chomite Bisuldunensi donis effeti innumeris et inmensis auri et argenti promissionibus» (**doc. 158**), que segons diu el comte de Besalú en la missiva enviada al Papa va fer el comte Ricard de Marsella en el monestir de Sant Joan de les Abadesses, A més, van donar generosament els predis d'aquest monestir a alguns fautors seus, i, al comte de Besalú, tot l'or i l'argent que els seus predecessors havien emprat per a la fabricació dels ornaments de l'església de manera que, per obediència seva, consentís que se'ls endugués d'aquesta església, i van repartir-los o els posseïren com a penyora pels presents que li havien estat concedits volent el comte reparar les injúries infligides pels esmentats homes, per altra banda, [va jurar] sobre el sacrosant altar de Sant Mateu fundat en aquesta església i sobre els quatre evangelis i el «fust del Senyor deposat en el signe de la creu». El document datat l'any 1116 anota un *Lignum Crucis* avui totalment desconegut i del qual Frolow no aporta cap referència, possiblement per desconeixement de la veracreu. En l'inventari de Sant Joan de les Abadesses del 1217[394] hem vist anotades «Quatre creus cobertes amb *tescis* d'argent daurats i pedres precioses que són anomenades *Ligna Domini*» (**doc. 255**), no sabem si alguna d'aquestes creus pot correspondre al *lignum* citat en aquest document, no ho podem verificar, el que sí és important és que hi ha una creu reliquiari amb el *lignum* l'any 1116. Pel que fa a les obres, la Veracreu de Bagà podria ser un referent a tenir en compte, sobretot per la cronologia; la d'Anglesola creiem que defuig pel tipus de creu i perquè ha de ser posterior.

Sentència. Hem llistat dos documents que contenen, l'un, una sentència dictada per la cúria de Ramon Berenguer IV: «Hoc est iudicium quod datum est in curia Raimundi, Barchinonensis comitis», per les querelles que es tenien mútuament Bernat, arquebisbe de Tarragona, i els seus clergues, i Robert i Guillem d'Aguiló. […] Guillem d'Aguiló va

[394] A. M. Mundó, «Al Marge de l'inventari de llibres de Sant Joan de les Abadesses del 1218», *XXVII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos: Sant Joan de les Abadesses, 23 i 24 d'octubre de 1982*, Sant Joan de les Abadesses: Centre d'Iniciatives Turístiques; Barcelona: PPU, DL, 1989, p. 131-135. En el Diplomatari hem anotat la data del 1217 per ser fidels a Masdéu, tot i que Mundó dóna la nova data del 1218. Aquest canvi de data no afecta el comentari que fem de la veracreu anotada al 1116.

respondre que ell va donar un anell d'or al bisbe de Vic, d'un preu de cent dotze morabatins, per l'esmentada honor i deia que ell va fer aquesta compra amb el consentiment de Robert, del qual el bisbe tenia aquella honor per feu. «Dato iudicio Tarrachone, VIIº idus augusti, anno ab Incarnacione Domini millesimo CºLºIº, anno XV regni Ledovici iunioris» (**doc. 191**). Són pocs els documents que llistem de l'arquebisbat de Tarragona, fins arribar al segle XIV, que són nombrosos. Així doncs el ressaltem, aquest document. L'altre, una sentència que enfronta a Ponç, bisbe de Tortosa i abat del monestir de Sant Joan de les Abadesses, contra «Guilelmi de Cumbis, baiulum dicti episcopi et ecclesie predicti Sancti Iohannis» (**doc. 219**). Primer es queixa el dit bisbe de l'esmentat Guillem per haver empenyorat d'amagat unes honors de l'església de Sant Joan, i segon, d'un calze d'argent de l'església de Sant Quirze, que no volia restituir-los ni pagar-los, l'any del Senyor 1182, l'any segon del regnat del rei Felip.

3.1.1.3. Per dignitats eclesiàstiques i civils vils

En general aquest període cronològic que acotem al segle XII fou una etapa brillant per a l'Església catalana, que va deixar de dependre de Narbona i es va situar sota la metròpoli de Tarragona. Succeïren fets contats pels documents que anotem i dels quals en destaquem alguns amb les dignitats que hi intervingueren. L'any 1115 Ricard, aleshores abat de Marsella, amb els seus monjos, amb innumerables donatius i immenses prometences d'or i argent [que va fer] al comte de Besalú, talment agredint per mitjà de la tirania, va obtenir els monestirs de la nostra pàtria, de manera que, expulsats d'aquesta església els clergues, ell mateix s'hi introduí amb els seus monjos. (…) A més, van donar generosament els predis d'aquest monestir a alguns fautors seus, i, al comte de Besalú, tot l'or i l'argent que els seus predecessors havien emprat per a la fabricació dels ornaments de l'església, juntament amb les ínfules i les capes teixides amb or i gemmes, de manera que, per obediència seva, consentís que se'ls endugués d'aquesta església, i van repartir-los o els posseïren com a penyora pels presents que li havien estat concedits. (…) volent el comte reparar les injúries infligides pels esmentats homes, [va jurar] sobre el sacrosant altar de sant Mateu fundat en aquesta església i sobre els quatre evangelis i el fust del Senyor deposat en el signe de la creu[395] (…) (**doc. 158**); el relat és força explícit, hi intervingueren l'abat de Marsella Ricard i el comte de Besalú i el lloc en disputa, Sant Joan de les Abadesses.

[395] Probablement, una referència a una veracreu.

Els comtes de Barcelona Ramon Berenguer i Dolça fan una important donació (**doc. 163**), relativa, això sí, al monestir de Santa Maria de Ripoll perquè entre d'altres es retornà un esplèndid calze d'or, el document és del 1118; si analitzem l'inventari del 1066 ja hi constava un calze d'or, el que s'havia embellit amb pedres i esmalts; probablement es tracta del mateix calze, el que hauria estat sostret de Santa Maria i ara es retornava. El comte Ramon Berenguer III té cura, en el seu testament del 8 de juliol del 1130, dels objectes de la canònica de Vic, del monestir de Sant Cugat i llego a Sant Pere de Roma i al senyor papa cent morabatins (**doc. 174**). El jurament de les disposicions testamentàries del comte de Barcelona Ramon Berenguer III féu coincidir al bisbe Berenguer de Girona i Eimeric vescomte de Narbona junts en l'acte esmentat. Els lligams entre els comtes d'Urgell i la Seu són prou coneguts per diverses actuacions, entre les quals el testament d'Ermengol VI (**doc. 179**); en un préstec que el comte Ermengol VII obté del bisbe Bernat i canonges de Santa Maria (**doc. 195**) en una acció que repetirà amb el bisbe Arnau l'any 1171 (**doc. 205**); també la comtessa Elvira s'implica l'onze d'agost del 1196 en la restauració de la mesa d'argent de la Seu (**doc. 241**); el mateix dia i any ho féu el bisbe Bernat amb una bona dotació econòmica per l'obra (**doc. 242**).

Enfrontaments entre les dignitats eclesiàstica i civil eren coneguts, com la de l'arquebisbe de Tarragona, qui pledejà contra Robert d'Aguiló,[396] hereu del llinatge de Ramon Bordet, magnat que juntament amb els Montcada i nobles intervingueren en la conquesta de València, el personatge referenciat tingué una actuació en el setge de la ciutat. Hi ha actes en què intervé l'orde del Temple, per exemple en la definició dels estatuts del març del 1181 (**doc. 217**). Pere de Tavertet actuà de jutge[397] en un conflicte sorgit per una banda entre Ponç bisbe de Tortosa i l'abat de Sant Joan de les Abadesses i per l'altra Guillem de Comes, batlle de Tortosa (**doc. 219**). Un document que destaca per damunt dels altres per la magnanimitat de les deixes és el testament, que novament tornem a esmentar, d'Alfons el Trobador, document del desembre del 1194 que cal citar com a referent d'objectes litúrgics i de la diversitats de llocs que s'hi nomenen (**doc. 238**).

[396] E. Guinot Rodríguez, «L'alta noblesa catalana en la conquista de València», *Anuario de estudios medievales*, 26/2 (1996), p. 647-686 (esp. 671).
[397] P. Freedman, «Another look at the uprising of the Townsmen of Vic (1181-1183)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 20-21 (1999), p. 177-186 (esp. 180). Per a l'actuació de Pere de Tavertet com a jutge.

3.1.2. Anàlisi documental. Segle XIII

3.1.2.1. Per matèria

3.1.2.1.1. Estany

Hi hem trobat un únic esment però és molt significatiu: Aquest és el memorial que nós Bernat, bisbe de Vic per la gràcia de Déu, fem (…) de totes les patenes i els vasos, tant de pa com de vi, i de tot altre parament i de la resta de coses que nosaltres vam comprar i ara mateix són en el nostre palau. Sortosament s'esmenta el calze d'estany (o peltre) que es conserva en el Museu Episcopal de Vic. És l'únic calze que es pot documentar, obra i document, a tot Catalunya, «et duo calices (…) et alius stagni» (**doc. 268**).

Calze d'or. De calzes d'or ja no se'n llisten.

3.1.2.1.2. Argent

Aquest és el grup més important de tots amb escreix; n'hem incorporat quaranta-vuit procedents de diferents actes, per primera vegada hem anotat una àpoca; a més dotalia, empenyorament, inventaris i testament el resultat el fa el més nombrós de tots. Els quadres que presentem indiquen amb diferents colors la tipologia ordenada per matèries i per documents.

Els testaments són la font més important pel que fa a la quantitat; Guillem, senyor de Montpeller, fa testament el 14 de juliol del 1243, deixa sota la protecció de la reina Maria, montpellerina com ell, i al rei Pere el Catòlic la seva família, en agraïment deixa sengles calzes d'argent a les esglésies de Sant Fermí i Santa Maria; va més enllà i vol que: «Et volo quod de calicibus ecclesie de Castello tres vendantur, quorum precium detur in ornamentis eiusdem ecclesie», que es venguin tres calzes per a ornaments per a l'església del Castell, «Et volo quod calix qui fuit de domo Abrahe, domino reddatur pro capitali tantum» (**doc. 245**), és a dir, que s'han de comptabilitzar quatre altres calzes al corpus. Anotem altres deixes testamentàries més senzilles que aporten un calze d'argent: del 4 d'abril del 1202, «Dimitto altari maiori sancti Petri meum calicem argenteum» (**doc. 246**, inèdit); el 18 de febrer del 1259 Bernat, bisbe d'Elna, féu testament, les deixes foren quantioses. Llega a l'església d'Urgell: «dimitto ecclesie Urgellensis (…) et amplius dimitto eidem ecclesie pro uno calice argenteo C solidos (…) Et amplius dimitto eidem ecclesie unam copam meam argenteam intus et exterius deauratam, in qua corpus Christi deportetur ad communicadum» (**doc. 273**), interessant la darrera anotació perquè ens informa de l'ús d'una copa, sobredaurada (si no és

d'or), utilitzada per a la celebració de l'Eucaristia, així doncs llega igualment (…) una copa de plata, daurada per dins i per fora, de la qual hom se serveix per a la comunió. Ramon, clergue de Sant Pere de les Preses: «Et dono et in presenti offero dicte ecclesie [Sant Pere de les Presses de Bas] unum calicem argenteum, et alium similiter argenteum altari sancti Iachobi, qui iam sunt in dicta ecclesia, quos ego de proprio emi et acquisivi» (**doc. 277**), calzes que, com diu, havia comprat i pagat, per tant, de la seva propietat. El rei Jaume va ser un gran benefactor de Poblet, lloc que elegí per a ser-hi soterrat, se'l col·locà al costat nord de l'església, abans que fos elegit el panteó dels monarques de la confederació catalanoaragonesa; en el seu codicil·li testamentari del 20 de juliol del 1276 dreçat a Alzira deixà sis calzes de la seva pròpia capella a Poblet: «Et dentur etiam eidem monasterio sex calices argenti superaurati eiusdem capelle nostre» (**doc. 278**). Bernat de Sant Cebrià, canonge de la seu de Barcelona, fa testament el 7 de març del 1300 i deixa «unum calicem argenti».

Els següents documents són inventaris. El de Sant Joan de les Abadesses dreçat el 19 de març del 1217: «Invenimus preterea XII. calices argenteos e quibus sunt duo per totum deaurats et II» (**doc. 255**), o sigui, que hi ha havia dotze calzes d'argent, dos d'ells daurats per al servei de l'església. A l'entorn de l'any 1225 es dreçà l'inventari de la capella de Sant Pere de Vic, entre d'altres hi constaren nou calzes tots d'argent (**doc. 259**); l'inventari de la capella del rei Jaume I del 13 de maig del 1258 llistà «VII caliz d'argent» (**doc. 271**).

A finals del segle XIII hi ha aportació d'obra de Llemotges (també d'argent) a partir de la documentació de l'orde del Temple; el 3 d'abril del 1299 s'inventarià la casa de Corbins, el de «la capela» [entre d'altres] «II. calçes dargent ab sas patenes» (**doc. 285**); el 2 de febrer del 1300 es dreça un altre inventari reial, el de la reina Constança. Lleguem al monestir de les senyores de l'orde de Santa Clara de la ciutat d'Osca, la nostra capella menor,[398] amb el calze d'argent, un calze d'argent gran per la capella gran, un altre calze petit per a la capella petita (**doc. 286**). La dotalia que es féu per a la fundació del monestir de Sant Maria de Vallbona[399] (Argelers, Rosselló), feta pels monjos de Fontfreda, dóna, entre d'altres, «unum calicem argenti et unum calicem parvum argenti» (**doc. 267**). El Memorial de Bernat Calbó n'aporta un segon (l'altre el d'estany), «tamen calix argenteus est ecclesie Sancti Petri» (**doc. 268**).

[398] Potser en el sentit de «el parament de la nostra capella menor».
[399] Monestir cistercenc d'Argelers (Rosselló).

L'àpoca del 2 de juliol del 1258 és la primera que anotem, a més, amb un afegit interessant «unum calicem argenteum deauratum».

3.1.2.1.3. Sense esmentar matèria

L'inventari de l'altar de Sant Pere de Vic (**doc. 259**) llista un «calicem magnum»; del testament del senyor de Montpeller: «(…) et volo quod de calicibus ecclesie de Castello tres vendantur, quorum precium detur in ornamentis eiusdem ecclesie. Et volo quod calix qui fuit de domo Abrahe, domino reddatur pro capitali tantum»; al Memorial (1241-1251) dels danys causats pel comte Arnau de Castellbó es referencien molts dels objectes litúrgics que foren sostrets o destruïts pel vescomte Arnau de Castellbó i els comtes de Foix a l'església d'Urgell; (…) a més forçaren l'església de Sant Grau del Puig d'Urús i van prendre un calze (…) També forçaren l'església de Prats, en concret, J. Xic,[400] B. Mercer i P. i G. Tolsa i en prengueren un calze (…) També van forçar l'església de Palau i en prengueren dos calzes També van forçar l'església de Santa Llocaia i en van prendre un calze (**doc. 270**).

Pere de Castellnou deixa en el seu testament de l'any 1278 un calze a Santa Maria de Bell-lloc (**doc. 279**).

3.1.2.1.4. Per a fer

Ja hem indicat que aquest esment és important pel que fa a l'existència de tallers d'orfebreria, en aquest cas quasi bé amb seguretat a un taller de Vic (catedralici?). El sacrista Pere de Tavertet deixa a l'altar de Santa Maria (Vic) «una "marcha et dimidia" d'argent per fer un calze» (**doc. 248**); l'1 d'octubre del 1206, «Pere de Taià faig el meu testament (…). I vull que la meva esposa tingui un vas meu d'argent, mentre visqui, i que immediatament després del dia del seu òbit sigui donat a la sagristia de l'església de Tortosa i que se'n faci un calze per a l'altar de Sant Miquel» (**doc. 249**), aquí es tracta d'un taller a Tortosa, possiblement vinculat a la catedral. «Donamus domino Dei et vobis dompno R[aimundo], abbati Sanctarum Crucum ipsum altare paratum et ornatum de calice» (**doc. 258**), fem la donació (…) a l'església vostra de Santes Creus (…) construïu i feu fer un (…) calze i tot segons el costum i la disposició del vostre orde. «Guillelmus de Medala sacrista vicencis (…) namque monasterio Sancti Salvatoris de Breda Dimitto I ciffum argenti II marcharum de quo fiat unus calix» (**doc. 260**), que es fongui el vas i se'n faci un calze, no tindria cap sentit si no hi hagués un taller que ho

[400] O Xicó.

possibilités. Tota Ladron, vídua de Gil Garcès, féu testament l'any 1238: «Item reliquit maiorem cifum argenteum suum ecclesie sancti Marchi, ex quo fiat calicem unum argenteum, ad servicium ecclesie predicte» (**doc. 264**), o sigui, el vas gran d'argent que deixa haurà de ser fos per poder fabricar un calze. Guillem de Terrassa, el 7 d'octubre del 1269, «(…) Et dimito (…) ecclesie Sancte Marie de Manso de Ricard Terrachone, unam marcham et mediam argenti ad calicem» (**doc. 276**), aquesta deixa té el mateix sentit que les anteriors, la de confirmar (segons la nostra opinió) l'existència de tallers d'orfebreria que reben la matèria per a la fabricació d'objectes litúrgics. I el testament del bisbe de Girona Pere de Castellnou que dóna una marca d'argent per a [fer] un calze (**doc. 280**).

3.1.2.1.5. Per a comprar

En el seu testament del bisbe Bernat d'Elna fa deixes a diverses esglésies d'Urgell, algunes per a comprar un calze: «Item, dimitto ecclesie de *Saltagel* C solidos pro uno calice argenteo; et ecclesie Beate Leochadie C solidos pro uno calice argenteo; (…) et ecclesie Beate Marie de Tolono C solidos pro uno calice argenteo (…) dimitto altari beate Marie Magdalene, quod hedificavi in ecclesia beate Eulalie pro uno calice argenteo (…) Item, dimitto ecclesie Beate Eulalie de Bergua C solidos pro uno calice argenteo» (**doc. 273**). Hem llistat els cinc calzes que deixa dit es comprin.

3.1.2.2. Per tipologia de document

3.1.2.2.1. Donació

Seguint el mateix ordre, anotem primer la donació, de la qual només n'aportem una, la que fan Pere Mulet i la muller a l'abat del *convent* de Santes Creus, de tots els honors que tenen al Penedès (segurament vinculat amb el **doc. 252**), i manen «construatis et faciatis altare, quod in honorem sancti Iohannis ibidem iam intitulatum habetur, de lapidibus bonis et competentibus» (**doc. 258**), això és, que construïu i feu fer un altar, perquè s'intituli en honor de sant Joan, amb pedres bones i convenients, ressenya molt bona per aquests tipus de construcció, el 23 d'agost del 1225.

3.1.2.2.2. Dotalia

Només en presentem una, la de l'any 1242: «abbas et totus conventus Fontis-frigidi (…) sit abbatiam S. Mariae Vallis-de-bona (…) nobilis viri G. de Porcella, qui dictae novae abbatie est patronus, donem (…) Damus (…) ut fratres possint librerius sanctae contemplationi vacare

et studio, saxaginta librorum volumina» (**doc. 267**), es dota la nova fundació amb tot el que és necessari, també, donem perquè els frares puguin lliurar-se a la santa contemplació dels llibres[401] i l'estudi, seixanta volums de llibres. L'aportació més significativa, per a nosaltres, a més de les deixes de vàlua econòmica, és aquesta, més dirigida al món espiritual, com és la formació del monjo.

3.1.2.2.3. Inventari

Anotem quatre inventaris, el més antic dels coneguts el de Sant Joan de les Abadesses, del 19 de març del 1217, que considerem molt valuós pels ítems llistats d'objectes litúrgics, entre els quals, esments a «opere lemonitio», l'adjectiu que acompanya a *opere*, «lemonitio», demostra que aquests productes eren sobradament coneguts, i així ho incorpora l'inventari. Precisament pensem que la seva producció i difusió era tan estesa i extensa que el propi cenobi, possiblement en un taller monàstic del propi Sant Joan, volgué adaptar-se a la nova moda, tal i com analitzem en el seguiment ornamental. Alhora conviuen les obres d'argent i altres materials amb l'obra llemosina, fet que succeeix invariablement al llarg del segle XIII (i també del XIV, com a pervivència de l'anterior); en l'inventari, altres dos bacins d'obra de Llemotges i dues gerretes[402] d'argent per contenir-hi el vi i l'aigua en les festivitats més importants, a missa major (**doc. 255**). L'altre és l'inventari dreçat a l'altar de Sant Pere de Vic, que informa de l'important tresor d'un altar (**doc. 259**); el de la capella del rei Jaume I (**doc. 271**), que no el considerem un inventari altament valuós pels objectes litúrgics que s'hi descriuen, dreçat el 13 de maig del 1258; el del 3 d'abril del 1299 (**doc. 285**), llistat a Corbins, catalanitza el nom i esmenta «obra de limoye» per a tot el seguit d'obra que aporta d'aquesta fabricació i que constituirà un llistat de tipologies que ajuda a refer en el possible les que arribaren a terres catalanes (a més de la important aportació de l'Aragó i d'altres regnes hispànics).

3.1.2.2.4. Testament

Repetim que aquest és l'acte més nombrós que llistem del segle XIII. Els que relacionem (**doc. 245**, **246**, **247**, **248**, **249**, **250**, **251**, **253**, **254**, **256**, **257**, **260**, **261**, **264**, **268**, **273**, **274**, **275**, **276**, **277**, **278**, **279**, **280**, **283**, **284**, **286** i **287**) estan compresos entre el 4 de novembre del 1201 i el 7 de març del 1300; les deixes són per a diferents indrets, entre d'altres, per a l'església del castell de Montpeller (**doc. 245**), Sant Pere de Vic (**doc. 246**, **247**, **248**, **268**), la

[401] És una possible traducció de la paraula «librerius», vist el context.
[402] Aquí sens dubte en el sentit de canadelles.

seu de Tortosa (**doc. 249**), l'orde del Temple d'Urgell (**doc. 250**), Santa Maria d'Amer (**doc. 254**), l'església de Terol (**doc. 264**), l'església d'Urgell, d'Elna o la de Perpinyà (**doc. 273**), Santa Maria del Mas Ricard (La Canonja, Tarragonès) (**doc. 276**), Poblet (**doc. 278**), Bell-lloc (**doc. 279**) o La Bisbal (**doc. 280**) —ambdues de Girona—, Jaén (**doc. 283**), Santa Maria d'Urgell (**doc. 284**) i Osca (**doc. 286**).

3.1.2.2.5. Argenters (Citació d')

El següent document té una doble vàlua, com a document però també pel que aporta, es tracta dels noms d'argenters citats el 14 de desembre del 1279: Sigui a tothom conegut que nosaltres Pere de n'Os, mestre Otobó, Bendiade i Joan Alemany, argenters de les argenteries d'Aïnsa, Belsa i Justau, cadascú de nosaltres de manera solidària, confessem i reconeixem en veritat que nosaltres us devem a tu l'il·lustríssim senyor Pere, per la gràcia de Déu rei d'Aragó, i a Jucef Ravaia, batlle vostre, present i rebent-ho en nom vostre, cinc mil sous jaquesos (**doc. 281**).

3.1.2.2.6. Varis

Desempenyorament. Sembla fet per exigència del bisbe Bernat Calbó de la seu de Vic, el 17 d'octubre de 1239, «Petrus de Sala, sacerdos ecclesie Sancti Petri de Ferrerons (…) promito et convenio vobis domino Bernardo» (**doc. 265**), que redimiré i trauré de l'empenyorament per complet i restituiré el calze d'argent que vaig extreure de dita església i vaig obligar que s'empenyorés.

Àpoca. El 2 de juliol del 1258 el prior de Sant Pere de Casserres «recognoscimus et confitemur vobis Guilelmo de Savassona nos recepisse unum pallium et unum calicem argenteum \deauratum/» (**doc. 272**), Fra Ramon, prior, i el convent de Sant Pere de Casserres, reconeixen confirmen a Guillem de Savassona que van rebre un pal·li, un calze d'argent daurat, un pixis d'argent i una casulla de sendat[403] amb estola i maniple; i que totes aquestes coses estan assenyalades amb el senyal[404] de Savassona.

Memorial. Aquest que manifesta les divergències entre el poder eclesiàstic i el poder civil, enfrontats i amb resultats desastrosos per al patrimoni de la diòcesi, segons consta en el

[403] «Tela de seda lleugera i transparent, que sovint es combinava amb cotó o llana per tal d'obtenir un teixit més resistent», J. Trias Ferri, *La Terminologia tèxtil a la documentació llatina de la Catalunya altomedieval*, Universitat de Barcelona, tesi doctoral, 2013, p.423.
[404] Senyal heràldic.

Memorial escrit entre 1241 i 1251. El bisbe Ponç de Vilamur es dirigeix a «Vobis patri et domino P., Dei gratia Terrachonensi archiepiscopo, conquerimur nos P., Dei gratia episcopus, et capitulum Urgellense de comite Fuxensi» (**doc. 270**) i indica que el comte de Foix, amb el seu pare, va prendre l'església i la vila de la Seu i la va destruir completament, per a la reconstrucció de l'església i la reposició dels ornaments s'hi va implicar personalment la comtessa Elvira d'Urgell juntament amb el clergat de la diòcesi d'Urgell; fou un succés penós que perdurà en la memòria dels urgellesos fins que es va poder recomposar l'agost del 1196, més de quaranta anys passats.

Sentència arbitral. Aquest acte era el compliment que havia de fer-se de la sentència arbitral emesa pels abats de Sant Joan de les Abadesses i Sant Benet de Bages pel plet sorgit entre el bisbe de Vic i el prior de Sant Pere de Casserres (**doc. 262**).

Encunyació. Importantíssim document per al nostre treball perquè s'esmenta un orfebre, bon cisellador pel fet de ser nomenat argenter seu (del rei Jaume): «El 1er de novembre de 1248, donà Don Jaume al seu argenter Garcia Arnal, en vitalici, el càrrec de *tallador* o sigui gravador dels encunys dels reals de València y de tota altra moneda que's batés en el dit regne y a Barcelona, facultantlo pera exercirlo per sbstitut, y ab l'obligació d'entregar al rey el terç del benefici que s'en obtingués, deduites les despeses. Axís en Arnal jurà cumplirho»[405] (**doc. 269)**.

3.1.2.3. Per dignitats eclesiàstiques i civils

Ermengol VIII d'Urgell dictà testament el 30 d'agost del 1208 i llegà béns a l'orde del Temple (**doc. 250**); els Tavertet estan molt vinculats amb la seu osonenca (**doc. 248**) on hi fan deixes per a algunes de les capelles (**doc. 248**); el bisbe Bernat Calbó, després sant Bernat Calbó, és una figura molt rellevant de la història del bisbat de Vic, en el Memorial testamentari (**doc. 268**) hi ha deixes, que sapiguem, el seu calze de peltre és l'única obra conservada i documentada, ara al Museu Episcopal de Vic.

L'arquebisbe de Tarragona Pere Albalat rep les queixes del bisbe Ponç de Vilamur (1230-1257) de la diòcesi urgel·litana contra el vescomte de Foix, ja veiem que les topades entre ambdues dignitats, l'eclesiàstica i la civil, eren un fet relativament normal.

[405] J. Botet y Sisó, *Les monedes catalanes*, I, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1908-1911, p. 48. L'autor assenyala com data l'u de novembre del 1248.

Hi ha bisbes benefactors que fan llegats considerables, com el de Bernat d'Elna amb deixes a esglésies d'Urgell (**doc. 273**), el de Jaume I a Poblet (**doc. 278**) o el de la reina Constança del 2 de febrer del 1300 (**doc. 286**).

3.1.3. Anàlisi d'obra. Precedents i segle XII

3.1.3.1. Precedents. Calze d'Olèrdola

L'estudi de les obres l'iniciem seguint el mateix plantejament que hem fet en l'apartat històric i en la documentació, en primer lloc tractem el calze i la patena per la importància que tenen en el desenvolupament i tractament en la litúrgia de la missa. Hem inclòs els calzes que datem abans del segle XII en la mateixa làmina perquè no tindria sentit deixar-los fóra de la pròpia línia evolutiva d'aquesta tipologia.



Fig. 76. Calze d'Olèrdola

Iniciem el recorregut amb el calze i la patena d'Olèrdola; bé que es tracta d'obra precedent, la col·loquem a l'inici perquè la considerem el punt de partida de l'obra coneguda d'aquesta tipologia. Tots els calzes, menys el de Núria del segle XIII, han estat localitzats en excavacions arqueològiques de tombes d'eclesiàstics. No es pot determinar amb total seguretat si han estat fabricats per a ser soterrats o si havien estat utilitzats per a la litúrgia. Pensem que els de petites dimensions probablement foren per a ser enterrats, sense descartar un ús privat en cas de viatge del clergue o àdhuc per a un consum estrictament personal (**làm. I il·l. 1**). Ja hem analitzat a la part històrica que no necessàriament un calze de peltre ha de tenir un ús exclusivament funerari. És un fet inusual tenir la certesa de la cronologia de l'obra si no és perquè se sap la del sacerdot soterrat. El calze i la patena d'Olèrdola provenen de la tomba núm. 30[406] assignada a un eclesiàstic (**fig. 76**).

És de peltre (o estany), material molt pobre, però és el que s'empra en la majoria dels calzes que analitzarem; la superfície és llisa; es troba força malmès, sobretot el peu i la canya. És un testimoni excepcional per la cronologia: ara per ara, que nosaltres coneguem, el calze més antic de Catalunya.

---

[406] M. Gisbert; N. Molist, *De Sanctus Michælis a Sant Miquel. L'església de Sant Miquel d'Olèrdola del segle X al segle XXI*, Olèrdola: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Olèrdola, 2012, p. 85. El calze i la patena formaven part del dipòsit funerari d'un eclesiàstic, mort entre els anys 980 i 1021; es localitzaren al costat del cap. Prové de la tomba núm. 30, antropomorfa tallada a la roca.

D’aquest prototipus inicial hem extret les característiques que al segle XI es transformaran en el verdader inici tipològic conformat per les característiques més desenvolupades que les d’aquest calze.

Acceptem la cronologia que s’ha donat a aquest vas litúrgic[407] de finals del segle X o primers de l’XI per les anàlisis que se li han practicat, malauradament no hem pogut sotmetre a les anàlisis pertinents altres obres que presentem en el catàleg. Així ha estat impossible contrastar adequadament les matèries en alguns exemplars concrets.

La morfologia del calze assenyala una forma primerenca consistent en un peu circular pla i un petit desnivell cap al centre en la superfície superior, la tija s’eixampla a la part central, segurament per a una major funcionalitat, s’uneix a la copa directament; aquesta té forma quadrangular a l’interior i semiesfèrica exteriorment.

La seva localització en un dipòsit funerari a Olèrdola fa que el fem d’un taller català de finals del segle X o primers de l'XI.

No tenim cap altre exemplar català per a comparar-lo ni tampoc hem localitzat cap calze forà amb aquestes característiques.

Així doncs, el primer calze ens aporta els següents trets: peu circular, la tija (tronc) com una columna amb èntasi, engruiximent del fust i copa de tendència exterior semiesfèrica.

3.1.3.2. Inici de la tipologia

3.1.3.2.1. Calze de sant Ermengol

Calze de sant Ermengol (**C C 2 i fig. 77**). De fet aquest és el primer calze amb el qual s’inicia l’evolució que presentem d’aquesta tipologia, la forma de copa del d’Olèrdola; ara ja tenim un prototipus més evolucionat i més adient a les formes que s’empraven al segle XI, almenys les que procedeixen d’esglésies de l’Occident cristià.

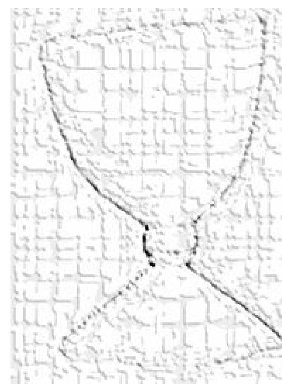


Fig. 77. Calze de Sant Ermengol

[407] Agraïm a Núria Molist del Museu d’Arqueologia de Catalunya haver-nos facilitat el material bibliogràfic del calze i la patena i la confirmació de la cronologia per les anàlisis que es van fer i en les quals hi participà.

Aquest exemplar té suposadament un afegit històric important per al comtat d'Urgell, puix que és una peça fonamental tant del diplomatari com del catàleg que presentem. Hem assenyalat el vigor i el dinamisme que tenen l'Església d'Urgell, els comtes i el poble urgellès, són tres membres genèrics que afecten aquest comtat i s'enforteixen els uns amb l'acció dels altres. Sant Ermengol fou bisbe d'Urgell des del 1010 fins al 1035, inicià l'obra de la seu catedralícia i es va involucrar en nombroses consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell. Labor seva fou haver aconseguit que el papa Benet VIII hagués acceptat els límits i propietats del bisbat en la butlla que emeté el 1012; en el seu testament va demanar que la canònica d'Urgell pogués escollir lliurement els seus propis bisbes. Aquests i molts altres fets van crear al seu entorn uns lligams històrics i sobretot li van atorgar una auròla de santedat que ha perdurat.

El calze fou trobat a la seva tomba, fet que li afegí un plus històric, com hem dit, pel personatge i per la cronologia. És de peltre i comença a mostrar una factura que la trobem a altres exemples forans que hem a analitzat. La descripció correspon a un calze de peu cònic i perfil circular el diàmetre del qual és menor que el de la copa; no té tija, mostra el nus que és el que uneix el peu i la copa, aquesta és profunda com és habitual en molts exemplars forans que hem vist d'aquesta cronologia. El seu estat de conservació no és excel·lent però és suficient a mantenir-se dempeus, l'hem dibuixat tal i com es troba, una mica torçat, a la **làmina I il·lustració 2**. Les dimensions són majors que les del calze d'Olèrdola, però continuen essent menors. El cos és llis, mancat d'ornament. La cronologia del calze està associada a la de la mort de sant Ermengol, que se situa al 1035, per tant la del calze la fem a l'entorn d'aquest any, però sempre *ante quem* 1035. La seguretat de la datació fa que podem col·locar-lo com a segon exemplar dins l'evolució dels calzes, tal i com hem mostrat a la **làmina I**, la diferència més notòria és la major proporció del nus que comença a tenir certa entitat, el peu i la fondària de la copa.



Fig. 78. Calze del bisbe Poppo

El calze del bisbe Poppo[408] (1016-1047) (Tréveris) (**fig**. **78**) que hem descrit a la part històrica segueix una factura bastant aproximada.

[408] P. Clemen, *Die Kirchlichen Denkmäler der Stadt Trier*, Düsseldorf: Druck und Verlag L. Schwann, 1938, fig. 74 (detall), p. 93.

3.1.3.2.2. Calze de Sant Salvador de Vedella (Berguedà)

(**C C 3 i fig**. **79**). Fabricat en peltre, peu circular, nus gros i copa gran i profunda, ha patit una important pèrdua de metall al peu i la copa que desfiguren el seu perfil; hi ha una novetat que fins ara no hem vist, el calze ha estat ornamentat amb un cordonet a la part final de la copa i mostra una inscripció al peu «EIL//Y», aquest darrer signe sembla que va lligat amb trets que potser s'hi relacionaven, acompanyada d'una altra grafia inintel·ligible. A la part interior de la copa també hem observat trets illegibles (**il·l. 3**).

La tècnica que s'albira és la fosa i el tornejat, i incisions al peu i copa de diferent ample, un poc matusseres; se'n distingeixen de dos tipus, unes corresponents a lletres (peu) i altres a trets que no identifiquem per la seva irregularitat i incomprensió i que possiblement feien esment a l'abat (?) soterrat. No ho sabem ni hem trobat cap informació; hi ha una singularitat que destaca i és la diferència entre les lletres i els altres signes, que en el peu, molt malmès, es fa impossible traduir o comprendre. En aquest exemplar no sabem quan fou soterrat el clergue (anònim) de la tomba on es localitzà el calze i la patena, malgrat això hem analitzat les parts compositives i l'hem datat al segle XII, per l'estructura i l'execució tècnica. La copa grossa i profunda sense cap element de separació entre el cos central, i la copa i el peu, aconsellen aquesta datació i pensem que va ser fet per un taller local d'àmbit català que, per la proximitat de la seva localització, el situem al Berguedà.

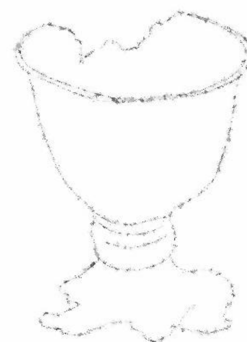


Fig. 79. Calze de Sant Salvador de Vedella

És un exemple de calze prototipus dels que s'enterraven, és a dir, de material pobre (peltre), petit i llis, que no exclou que n'hi hagi d'exemplars molt bons procedents de sepultures, però són per a casos singulars.

3.1.3.3. Comparativa

3.1.3.3.1. Metall

Metall. Com a comparació, pel que fa a la forma, el més proper és el que hem vist de sant Ermengol, encara que de mida inferior; els altres calzes que inventariem són més evolucionats. A la **làmina I** que presentem es veu el desenvolupament de la tipologia, en la qual destaca la pròpia



Fig. 80. Calze del arquebisbe Friedrich

evolució del nus que es va formant com un cos independent fins a situar-se al mig de la tija; la copa deixa de ser tant grossa i es torna més esvelta i menys profunda, en els dibuixos que mostrem es percep el canvi que es va produir des del segle XI fins al segle XIII; aquests trets en part els mostra el calze de sepultura de l'arquebisbe Friedrich[409] de Bremen (**fig. 80**), bé que el peu és més elevat.

3.1.3.3.2. Il·lustració de manuscrits

La il·lustració de manuscrits és una font que no podem oblidar, ans el contrari, és importantíssima per la coincidència de cronologies; tenim alguns referents. El Beatus de Girona, que segons Mentré[410] es pot considerar que té una presència a Catalunya possiblement des de finals del segle X, hauria tingut influència artística en la cultura catalana medieval; nosaltres el citem com a referent per les formes dels vasos litúrgics, de les quals el calze n'és un exemple. Com corresponia a la tradició mossàrab (calze) era de grans proporcions, però hem vist i anirem veient amb més detall que el canvi litúrgic vers la litúrgia romana propicià que aquests vasos fossin més petits per les noves necessitats. Les representacions de calzes del Beatus de Girona són mostres excel·lents des del punt de vista de la il·lustració, pel que fa a la forma i la grandària. Si es comparen alguns calzes miniats, per exemple el del foli 89v[411] que està col·locat damunt l'altar principal, es constaten les tres parts compositives, entre les quals no hi ha cap element que les separi. Nosaltres el considerem un referent d'aquesta tipologia vigent al segle X (**fig. 82**).



Fig. 82. Beatus de Girona



Fig. 81. Biblia de Rodes, f.107v

Les Bíblies de Ripoll són una font excepcional que convé tenir present per a la comparativa; llur estudi ens ha donat coneixement de diferents tipologies emprades al segle XI a Catalunya, és un referent per a l'estudi dels vasos litúrgics del

[409] J. Laudage, *Heinrich der Löwe und seine Zeit* [catàleg d'exposició], Munic: Hirmer, 1995, fig. 64, p. 93. Calze de sepultura de l'arquebisbe Friedrich de Bremen (1104-1123), inv. D 64a, Bremen, Bremer Landesmuseum für Kunst-und Kultur-geschichte, Focke-Museum.

[410] M. Mentré, *La miniatura en León y Castilla en la Edad Media*, León: CSIC, 1976, p. 38.

[411] Missatge de l'església de Sardes, Ap 3, 1-6. J. Williams, *The Illustrated Beatus*, II, Londres: Harvey Miller Publishers, 1994, il·l. 309.

segle XI, pels calzes, encensers, canelobres, entre d'altres. El foli 107v[412] de la Bíblia de Rodes (1010-1015) mostra un calze que per la forma i per les tres parts constitutives recorden el de sant Ermengol i aquest de Solsona (**fig. 81**).

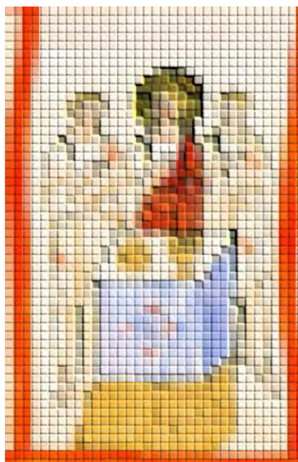


Fig. 83. Evangeliari de Porpra

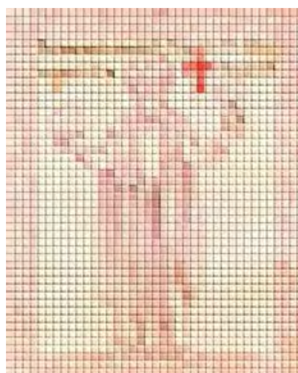


Fig. 84. Diàleg de la lloança de la Santa Creu



Fig. 85. Evangeliari del bisbe Bernad de Hildesheim

La representació de l'altar major o *maius* en forma de taula, sustentat per filades de pedra, amb l'ara i el sustentacle o mensa cobert de tovalles, està presidit pel calze i la patena. Aquesta representació acull enfront de l'altar l'àngel que agafa amb la mà les cadenes de l'encenser preparat per a encensar-lo. Ens interessen aquestes representacions dels vasos litúrgics com a document d'època, i en aquest sentit és com podem establir la comparació amb els calzes dels segles XI (antecedent per a nosaltres) i el XII, en bona part coincidents amb els dos primers inventariats.[413] Pel que fa a la Bíblia del Vaticà el foli 369 il·lustra el Sant Sopar i el calze que és una altra mostra comparativa que anotem.

3.1.3.3.3. Il·lustració de manuscrits forana

La il·lustració de manuscrits forana aporta alguns exemples que incorporem com a comparativa. L'Evangeliari de Porpra[414] d'Augsburg (?) (**fig. 83**) datat al primer terç del segle IX, en el foli 24 representa l'altar amb el calze i la patena, la factura (del calze) és propera a la de sant Salvador; l'Evangeliari del bisbe Bernard de Hildesheim[415] de cronologia paral·lela a les bíblies, ca. 1015 (**fig. 85**), il·lustra al bisbe que presenta el llibre enfront de

[412] Escenes del llibre de l'Apocalipsi, Bíblia de Rodes, París, BnF, lat. 6, IV f. 107v.
[413] Calze i patena, finals del segle X i primers del XI, argent, inv. 68:141a i b, Halle (Saale, prop de Lepzig, Alemanya), Landesmuseum für Vorgeschichte.
[414] B. Gullath, «Purpurevangeliar», a *Pracht auf Pergament* [catàleg d'exposició], Munic: Hirmer, 2012, núm. 5, p. 66-67.
[415] Evangeliari del bisbe Bernat de Hildesheim, Hildesheim, ca. 1015, inv. DS 18, Hildesheim, Dom Museum.

l'altar, aquest està parat amb un calze d'estructura similar a l'estudiat, la patena, i sota l'ara, cinc canelobres. Un altre exemple magnífic és el Sacramentari de Reichenau[416] de ca. 980, d'origen otónida, fou miniat a l'abadia benedictina de Sant Pau de Carintia, el foli 12 mostra l'altar damunt el qual hi ha un calze amb el perímetre semblant a l'estudiat; una altre exemple esplèndid és el que aporta el manuscrit Diàleg de la lloança de la Santa Creu,[417] Regensburg-Prüfening, ca. 1170-1180 (**fig. 84**).

Les il·lustracions d'aquest manuscrit transmeten el sentit del text, és a dir, cadascuna de les històries contades en el foli 188, que és el que mostrem, estan ressaltades amb una creu de color vermell mentre que la resta és monocroma, la il·lustració del detall recull aquest missatge amb un interès addicional per a nosaltres per la presència del calze i la patena. Aquest respon a les característiques que estem descrivint per a tota aquesta primera cronologia, àdhuc el de sant Salvador, la forma i l'estructura són habituals en Occident, i en tenim prova fefaent en les imatges que presentem procedents l'escriptori català, però també, d'altres indrets de l'Occident cristià.

3.1.3.3.4. Pintura mural catalana

La **pintura mural catalana** incorpora objectes sacres pintats que són una altra font que ens apropa a les formes, l'exemple més proper que hem localitzat pel que fa a factura és a un dels arcs de separació de nau (la de la Crucifixió) de les pintures de Sorpe[418] de mitjan segle XII (**fig. 86**), amb dos exemplars caracteritzats per la copa grossa, nus destacat i peu de perfil circular.

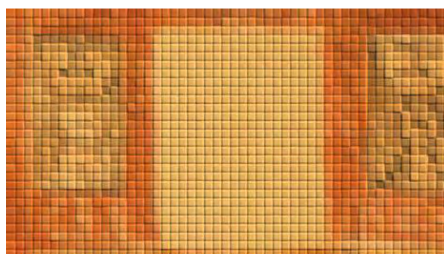


Fig. 86. Detall, pintura mural, Sorpe

[416] *Für Königtum und Himmelreich. 1000 Jahre Bischof Meinwerk von Paderborn* [catàleg d'exposició], Regensburg: Schnell i Steiner, 2009, p. 285, 287-288. Sacramentari de Reichenau, pergamí pintat, cod. 20/1, Reichenau, abadia benedictina de Sant Pau (Alemanya).
[417] Gullath, «Dialog über das Lob des Heiligen Kreuzes», a *Pracht auf Pergament* [catàleg d'exposició], Munic: Hirmer, 2012, núm. 73, p. 304-308.
[418] Calzes, detall, arc de separació de nau, pintura mural, Sorpe, mitjan segle XII, fresc traspassat a tela, provė de l'església de Sant Pere de Sorpe (Àneu-Pallars Sobirà), MNAC 113144, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya (fotografia autora).

Per a una visió més completa de com va anar evolucionant la tipologia del calze hem seleccionat alguns exemplars forans conservats o coneguts, i els hem disposat per ordre cronològic a les **làmines II-III** per a il·lustrar-ho. El calze que el duc Tassilo de Bavaria (**fig. 87**) va donar a l'abadia de Kremsmünster (Austria) datat entre els anys 768 i 788 és un dels millors exemples que tenim d'aquesta cronologia, per dir-ho d'alguna manera, és un vas «luxós» desconegut avui a Catalunya.



Fig. 87. Calze de Tassilo



Fig. 88. Calze de Grimfridus

Malgrat això les seves parts compositives s'ajusten a aquest moment inicial que estudiem. En la mateixa línia, ja del segle IX, el calze de Grimfridus (**fig. 88**) és executat amb una qualitat tècnica excel·lent. Si es compara la forma de cadascuna de les parts, el calze de la Vedella segueix un model derivat d'aquest i altres exemplars. Els models o millor els derivats d'aquests models quan són coneguts pels tallers locals moltes vegades són només un esquema dels inicials.

3.1.3.4. Evolució: segles XII-XIII

3.1.3.4.1. Forma

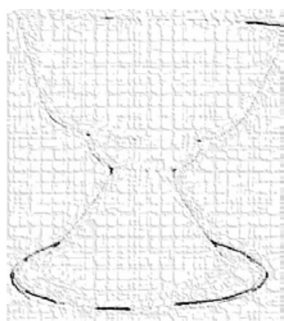


Fig. 89. Calze d'Arboló

El calze d'Arboló (**C C 4** i **fig. 91**), datat al darrer quart del segle XII, és, per a nosaltres, el primer que encapçala el desenvolupament dels calzes de manufactura catalana dels segles XII i XIII d'obra de metall, creació estrictament de tallers catalans. L'hem considerat l'inici del grup perquè formalment s'allunya dels anteriors. Els trets que desenvolupa consisteixen en la forma del peu circular i gran que s'aixeca cap al centre, encara no hi ha rastre de la tija (tronc), però aquesta elevació el fa adquirir certa esveltesa; el nus és aplanat, horitzontal i en forma de mig bocell i damunt, directament, la copa més oberta i plana (**il·l. 4**); el cos penja d'un costat i el peu queda replegat, però la factura no ha estat alterada. Un canvi més brusc s'inicia amb el del bisbe Arnau de Creixell (**C C 5** i **fig. 90**), que comença a anticipar noves formes intuïdes en el



Fig. 90. Calze del bisbe Arnau de Creixell



Fig. 91. Calze del bisbe Guillem de Cabanelles

peu circular acabat en una petita motllura a la base, l'elevació que pren fins a tocar el nus avança la formació de la tija, encara inexistent; el nus es perfila esfèric, una mica aixafat, i la copa ja no té la fondària dels anteriors, sinó que té forma de piràmide truncada molt oberta; bé que molt malmès, aquestes característiques es poden aplicar al calze del bisbe Guillem de Cabanelles (**C C 6** i **fig. 91**). Malgrat haver-se conservat un nombre molt reduït d'exemplars, hi ha diferents models que permeten poder historiar aquesta tipologia, el calze del bisbe Bernat Calbó (**C C 7**) és un altre eslavó de la cadena, el peu és circular i de diàmetre gran (11,2 cm), des del centre s'aixeca l'arrencada de la tija que s'eleva i agafa forma troncocònica; es distingeixen motllures acanalades en tot el desenvolupament, el que suposa un embelliment per part de l'orfebre; el nus ja és del tot independent i la forma esfèrica continua essent aplanada; la copa és hemisfèrica aixafada no massa diferents dels núm. **C C 5** i **C C 6**. Tenim l'inconvenient que els calzes que estudiem són de peltre i procedents de tombes, això fa que el seu estudi sigui limitat, sobretot pel que fa a l'ornamentació, que és molt escassa.



Fig. 93. Calze de Sant Andreu de Llavaneres



Fig. 94. Calze del bisbe Olivella

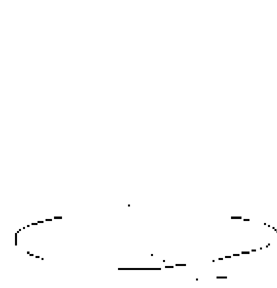


Fig. 92. Calze de Núria

Dins aquesta fase de creixement del nombre de variants i autonomia de les parts, el de Sant Andreu de Llavaneres (**C C 8** i **fig. 93**) a més incorpora ornamentació, el peu continua essent circular i la vora motllurada en escarpa inclinat, la peanya segueix la tendència a aixecar-se però millora i suavitza la inclinació, sobretot si el relacionem amb el núm. **C C 7**, per a formar l'eix central, dividit en dues parts pel nus esfèric molt aplanat; a la part central una motllura llisa sortida en contrast amb l'enfonsament de les altres dues fa d'eix horitzontal, dividint-lo en dues meitats iguals; els dos casquets estan ornamentats per trets geomètrics

formant ziga-zaga en els dos cossos, el superior i l'inferior, i amb relleu diferenciat, aquesta seria la novetat més interessant pel que fa a l'ornamentació del nus; la copa sembla massissa, adopta format piriforme, és grossa i llisa i molt oberta, és la primera copa que presenta aquestes característiques que seran comunes en els calzes de la catorzena centúria. Els nusos que hem analitzat són cilíndrics i progressivament esfèrics, el de l'arquebisbe de Tarragona Bernat d'Olivella és el·líptic (**C C 9** i **fig. 94**), aplanat i llis, fragmenta en dues meitats la tija o eix vertical, molt més curta la part superior, presenta la forma d'un tub cilíndric sense mostrar cap interès artístic en l'execució, possiblement pel seu ús funerari. El darrer exemplar que hem catalogat és el calze de Núria (**C C 10** i **fig. 92**), únic exemplar que és de coure daurat i també l'únic que no prové d'una tomba.

Pensem que les característiques d'aquest calze són que les correspondrien a un model d'ús quotidià emprat en la celebració de la litúrgia, de coure fos, sobredaurat com era obligatori, peu gran i circular i vora recta acabada en una fina pestanya sortida; la superfície de la base és elevada, mostra una magnífica creu gravada de braços en potença eixamplats, pels extrems dels quals l'inferior acaba amb l'espina per a emmetxar la creu; el mig de la peanya queda enfonsat i del centre neix el cos cilíndric o tija que ocupa l'eix vertical del calze, l'extrem del tub es pot veure perquè sobresurt a l'interior de la copa i també l'acabament des del revers del peu, i a més hi ha un cos buit; és dividit en dues parts pel nus esfèric, llis i molt aplanat. La copa és molt oberta, cònica i llisa, tots aquests trets identifiquen un model que fins ara no hem vist, les parts són ben definides, només hi ha marge per a una creu, la resta és totalment llisa. La factura ens recorda al de Llavaneres (**C C 8** i **fig. 93**), bé que aquest més funcional.

3.1.3.4.2. Tècnica

Els calzes són obrats en peltre, aliatge de zenc, estany i plom, és mal·leable, fon a 320 °C, forjat pot adoptar la forma que hom vulgui, és molt dúctil, el color que presenta és similar al de l'argent i les proporcions més corrents oscil·len entre el 80 i el 99 % d'estany, raó per la qual molts documents l'esmenten com estany i/o peltre indistintament. Pot contenir un petit percentatge de coure que li proporciona duresa i un altre de plom que el caracteritza pel to blavós. Els diferents elements són engalzats per soldadura, per exemple en els núm. **C C 4**, **C C 5** o **C C 6**.

La major part de calzes són de fosa, algun tornejat, i molt pocs mostren detalls gravats o cisellats, hi ha una única inscripció gravada en el calze de Sant Salvador (**C C 3**).



Fig. 95. Detall, calze de Núria

El **C C 10** és diferent, és de coure daurat i té una creu gravada, el calzes de cronologia posterior, XIV i XV, repetiran aquest motiu més o menys enriquit, així doncs aquest exemplar ese pot considerar un antecedent pel que fa a aquesta iconografia.

Dels deu exemplars que cataloguem, el més petit és el primer, el precedent (**C C 1**), les dimensions del qual són 6,3 × 5,5 cm, el de sant Ermengol (**C C 2**) no és massa més gran, 8,6 × 6,6 cm; i després, el grup més nombrós amb sis exemplars, amb uns dimensions que oscil·len entre els 10 × 9,9 cm (**C C 4**) i els 11,5 × 11,5 cm (**C C 5** i **C C 6**); els altres dos de dimensions majors són el de Llavaneres i el de Núria (**C C 8** i **C C 10**).

Nou exemplars són de peltre i un de coure daurat.

3.1.3.4.3. Ornamentació

Hi ha dos tipus d'ornamentació: 1) una inscripció que incorpora signes de significat desconegut (**C C 3**) i 2) la representació d'una creu de braços en potença eixamplats als extrems gravada al calze de Núria (**C C 10)**. El realisme de la representació suggereix que l'orfebre tenia davant una creu igual a la representada, és un fet molt interessant perquè també ens informa d'un model de creu propi de la tretzena centúria a Catalunya.

La documentació aporta calzes de peltre, argent i or i d'altres en què no s'especifica la matèria, o sigui que hi havia una varietat enorme que les obres que han sobreviscut no poden explicar. Només podem suposar altres models si recuperem les làmines de calzes forans.

3.1.3.4.4. Comparativa

Les imatges de comparació les hem tractades a les làmines de comparació de calzes que presentem.

♦ Làmina I. Comparativa de calzes: Miniatura, pintura mural i sobre taula, s. XI-XIII.

♦Làmina I. Evolució cronològica de la tipologia, s. XI-XIII.

♦Altres exemples que considerem adients a les obres catalogades els hem inclòs a les fitxes del catàleg d'obra i al propi text.

Les imatges procedents d'aquestes comparatives catalanes i foranes són les que ens informen del possible corpus de calzes catalans, en primer lloc en l'època dels precedents de la qual no tenim pràcticament obra (dos calzes). Per intentar refer el possible aquest corpus hem acudit a les fonts que ens ho poden proporcionar, la primera per ordre cronològic és la il·lustració de manuscrits, la font més antiga que contemplem, enormement important per la seva qualitat, per la reproducció d'ornaments litúrgics i perquè és catalana o és a Catalunya des de temps antic; la pintura mural pràcticament no aporta informació, i l'escultura és inexistent. En segon lloc, el corpus del segle XII (dos calzes) està poc representat, tanmateix la pintura mural i sobre taula són una font que hem volgut incorporar.

3.1.3.4.5. Calze documentat *versus* calze d'obra de metall

Per a aquest apartat seguirem els quadres que presentem en forma de resum **XXII-XXVI**, que són els que proporcionen les dades que exposem.

Hem catalogat deu calzes de producció catalana, dels quals dos els considerem precedents per la seva cronologia. El seu estudi i anàlisi ens han permès veure l'evolució de les formes des de l'inici (IX) fins al segle XIII. Hem de fer notar que en aquesta tipologia tots els exemplars són de procedència catalana, per tant les característiques són les que mostren, absolutament parcials, com veurem seguidament.

Per altra banda, els calzes que hem extret dels documents són molt més nombrosos, dels precedents n'hem extret: cinc del segle IX, quaranta-sis del X i cinquanta-quatre de l'XI, tenint en compte que hi ha alguna duplicitat al llistar els inventaris. Al segle XII han estat seixanta-un els llistats, dels quals dinou pertanyen al testament del rei Alfons el Trobador, fet que s'ha de tenir en consideració perquè més aviat corresponen a un estol de deixes realment molt ampli, com no n'hem trobat cap altre, i que hem de relativitzar pel que fa al corpus de calze català. No sabem amb certesa si s'hauran de fer (a Catalunya) o bé dóna l'argent perquè es facin al lloc on va destinada la deixa. En qualsevol cas és important perquè el document és registrat a Perpinyà (Catalunya Nord); al segle XIII són setanta-nou els que hem llistat.

Deixem de banda el segle XIV perquè són persistència dels de Llemotges i els tractem en el capítol que li dediquem.

Si els analitzem per la matèria, el resultat és diferent segons el tram cronològic; hem distingit diferents grups: 1) general (sense especificar matèria), 2) d'argent, 3) d'or, 4) d'estany i 5) per a fer.

Precedents		
General	⇒	31
Argent	⇒	43
Or	⇒	11
Estany	⇒	12
Per a fer	⇒	8
Calzes anotats		**105**
Segle XII		
General	⇒	8
Argent	⇒	5
Or	⇒	3
Estany	⇒	2
Per a fer	⇒	43
Calzes anotats		**61**
Segle XIII		
General	⇒	12
Argent	⇒	54
Or	⇒	---
Estany	⇒	1
Per a fer	⇒	12
Calzes anotats		**79**

Si analitzem aquestes xifres es veu que hi ha diferències notòries que corresponen a la tipologia dels documents. Els segles precedents són els de les dotalies, és el gran moment de l'erecció d'esglésies per tot el territori que estudiem. És el temps de la creació de grans centres catedralicis i monàstics, com reflecteixen els inventaris; el primer i segon que llistem són dreçats a Sant Pere de Vic (957, 971); el tercer, quart, cinquè i sisè (979, 1008, 1047

i 1066, respectivament) corresponen al monestir de Santa Maria de Ripoll, el darrer testament el de Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur (Pallars Jussà) és poc significatiu. La qualitat i quantitat d'obra ens fa adonar que Vic fou la primera gran seu del segle X, però Ripoll fou la continuadora perquè l'esment d'obra de l'any 1008 és substancialment diferent en relació al de l'any 979; i molt diferent del de l'any 971 del vigatà.

Les conclusions que es poden extreure dels quadres que presentem (**XXII-XXVI**) estan directament relacionades amb el tipus de document. La major part dels cent cinc calzes dels precedents estan lligats a dotalies; els seixanta-un del segle XII ho estan a testaments, que és el tipus de document més freqüent en aquesta centúria, i el segle XIII es pot considerar una continuació pel que fa a una major aportació de calzes per a deixes testamentàries en relació a altres actes, la xifra total és de setanta-nou.

L'anotació que fem amb diferents colors aplicats en els quadres (**I-XIX**) il·lustra quant a les matèries. Hem comprovat que dels onze ítems de calzes d'or llistats als segles precedents en realitat se n'han de computar quatre; els de Vic i Ripoll són repetició en diferents inventaris; el de Barcelona és empenyorat i redimit diferents vegades, sempre és el mateix calze. Aquesta singularitat sorprèn o almenys és il·lustrativa de la gran vàlua d'aquest vas d'or, que s'utilitza com a moneda de canvi entre les parts. Era un exemplar valuós per la matèria i potser per l'ornamentació, tractant-se de la seu de Barcelona, però el que és significatiu és que es tractava d'un bé que es guardava a la recambra per a moments de dificultat econòmica i, com es llegeix en els documents, en els moments de dificultat era un objecte de canvi per a obtenir moneda per fer front a les necessitats que tingués el posseïdor (aquí és la seu de Barcelona) del bé. El calze s'anota diferents vegades però no n'hi ha cap que ens aporti llum de com era aquesta meritosa obra. Aquests tipus d'actes van lligats a obres d'un elevat valor econòmic, d'altra manera no s'entendria com a tal acte o transacció. Normalment es recuperava per l'acte de la redempció.

Si comparem els precedents amb els segles XII i XIII es conclou que hi ha diversificació de la matèria pel que fa a les deixes. En el grup de documents que pertanyen als precedents no s'especifica la matèria de la major part de calzes citats (31), n'hi ha d'argent (43), d'estany o peltre (12) i per a fer (8); quant als d'or, ja hem dit que la xifra queda força reduïda.

El segle XII hi ha un canvi substancial respecte als calzes amb l'esment «per a fer», si en els precedents n'hem comptabilitzat vuit, en el segle XII n'hem enregistrat quaranta-tres, i al XIII, dotze. Aquesta variació coincideix amb el tipus de deixes, les primeres provenen de dotalies majoritàriament mentre que les segones són fruit de deixes testamentàries.

Pel que fa a la descripció de l'ornamentació en els documents, pràcticament no n'aporten, només en algun cas molt concret s'indica «calze amb vint-i-tres pedres i esmalts», «calze òptim» tant per estany com per metall preuat, quin sentit pot tenir? Nosaltres creiem que aplicat a l'or o l'argent hauria de tractar-se d'un exemplar amb bona execució tècnica, excel·lent per tal de diferenciar-lo dels altres, ornat amb motius repussats; tanmateix no pot tenir el mateix sentit si és de peltre o d'estany puix que no són comparables les propietats d'aquests metalls amb els preuats; «calze sobredaurat», «calze major», «calze esplèndid per a comprar»; «calze gran o petit»; són les úniques anotacions que hem pogut destriar, sense que aportin cap informació de les decoracions. Per aquesta raó incloem unes làmines amb calzes forans de diferents cronologies, per a fer el seguiment de la tipologia, des dels inicis fins al segle XIII. Bé que mai no es pot generalitzar quant a les peculiaritats de cadascun d'aquests vasos, sí que són útils per a l'estudi general, sobretot si no tenim exemplars del taller català. A més, disposem d'una gran munió de calzes destriats dels documents que ens ajuden, ni que sigui de forma indirecta, a interpretar-los. La conjunció d'obra forana, de documents catalans, l'escassa obra del taller català i sobretot la il·lustració de manuscrits, la pintura mural i sobre taula catalanes, fan que puguem fer alguna hipòtesi de treball que anirà aflorant al llarg d'aquest estudi.

Forma pretesa d'un calze d'ús quotidià a través de la imatge comparativa

Il·lustració de manuscrits. La **làmina I** aporta calzes que, analitzats, donen informació adient a la forma. Els hem col·locat per cronologia i els relacionem amb els corrents artístiques que traspuen. El seguiment de les imatges ens proporciona l'evolució de les formes i models que es crearen i que serien molt similars a les obres de metall.



Fig. 96. Beatus de Girona,
Missatge a l'església d'Efeso,
Ap II, 1-7, f. 71



Fig. 97. Calze de sant Ermengol,
MDSU 33

El **Beatus de Girona**[419] és un magnífic exemple per la diversitat de vasos que aporta (**fig. 96**). Pel que fa a calzes (ja n'hem parlat anteriorment) hi ha una diversitat interessant però sempre amb una coincidència de factura, copa grossa i profunda, nus com element de separació i peu gran en forma triangular. És molt versemblant que la vistositat de les imatges copsés als orfebres, com sembla per exemple reflectir-se en el calze de sant Ermengol (**fig. 97**).

Hem seleccionat dos detalls de les Escenes de la vida de Jesús de la Bíblia de Ripoll[420] en les quals es representen sengles calzes: la del foli 369 és un prototipus amb la copa profunda i vertical; en canvi el del foli 370 és un calze gran, copa molt més oberta i horitzontal; la datació dins la primera meitat del segle XI i la possible procedència carolíngia de l'il·lustrador són dades importants per al nostre context. La Carta de fundació d'una confraria de Sant Martí del Canigó[421] de 1195 mostra el sacerdot encensant l'altar celebrant la missa, damunt l'altar el calze i la patena, la factura del calze recorda la de Sant Salvador de Vedella, copa profunda i peu cònic, els nus és quasi bé inexistent (**il·l. 205**).

Pintura mural catalana. El mestre de Pedret (segle XI) pinta un calze que de ben segur transmet un exemplar real (**il·l. 12** i **fig. 98**), la copa sembla repussada, arrodonida, el nus

---

419 J. Williams, *The Illustrated Beatus*, II, Londres: Harvey Miller Publishers, 1994, fig. 306. Beato de Liébana, op. cit. (1975), Missatge a l'església d'Efeso (Ap II, 1-7), f. 71.
420 Escenes de la vida de Jesús, detalls, Bíblia de Ripoll, Vaticà, lat. 5729, f. 369 i 370, respectivament, tinta al tremp sobre pergamí. Per la datació *vid*. Mundó, op. cit. 2002; Pagès, op. cit. 2015, segon quart.
421 Palazzo, op. cit. (2014), p. 319.

esfèric i el peu de perfil troncocònic; sens dubte és un molt bon calze del qual no tenim cap informació, per això és important anotar-lo com a un possible referent català. De les imatges comparatives que hem contemplat, n'hi ha una que segons el nostre criteri pot aportar algun paral·lelisme, el calze del tresor de Kaper Koraon[422] (Síria) (inv. 57.636), possiblement de primers del segle VII (**fig. 99**), sobretot per la tècnica esmerçada a la copa, el repussat del calze d'argent ens recorda el pintat; l'artista aflora la seva formació bizantina en l'execució del calze de la mateixa manera que ho copsem en l'exemplar d'argent, influència que també vàrem assenyalar per als complements de les vestidures, corones votives o les sanefes de greques de Sant Pere de Burgal (finals del segle XI) o les de Sant Climent de Taüll (ja de la segona desena del XII) amb la representació, entre d'altres, de cobertes d'evangeliari ornades amb pedreria.

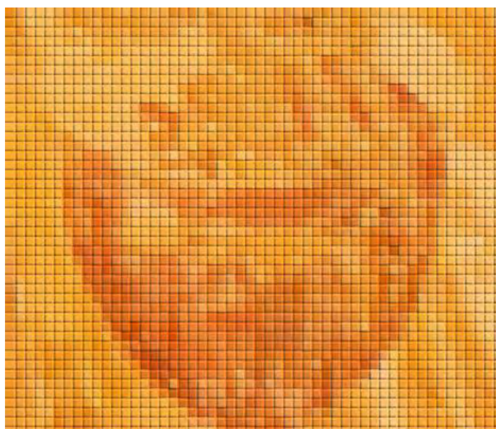


Fig. 98. Detall calze, absis central de l'església, segle XI,
Sant Quirze de Pedret (Solsona, MDCS)
(foto autora)

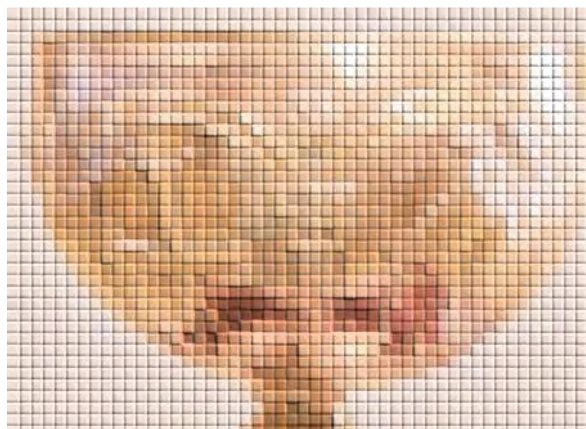


Fig. 99. Calze del tresor de Kaper Koraon, primers del segle VII,
Baltimore, The Walters Art Gallery
(foto autora)

La **làmina I il·lustració 13** mostra un calze d'una de les escenes pintades a l'església de Santa Maria de Taüll,[423] (ca. 1123) la forma del qual és més estereotipada, el reprodueix sense perfilar cap detall com si es tractés d'un calze de peltre, o potser per manca de prou perícia en la representació. L'absis n'és un clar exponent. A la part inferior de la conca absidal de l'església d'Esterri de Cardós[424] (segona meitat del segle XII) hi havia una representació

[422] Mundell, op. cit. (1986), p. 74-77. El calze prové del tresor de Kaper Koraon (actualment Kurin, Síria), conegut com a tresor d'Hama.
[423] Calze, detall de les escenes bíbliques del mur meridional de l'església de Santa Maria de Taüll, Mestre del Judici Final, ca. 1140, prové de la nau meridional de l'església de Santa Maria de Taüll, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya
[424] E. Carbonell i Esteller; J. Sureda i Pons, *Tresors medievals del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, Barcelona: Lunwerg, 1997, f. 106. Detall d'un calze, pintura mural de l'absis de l'església de Sant Pau d'Esterri

d'objectes, entre els quals un calze (**làm. I il·l. 14**); no hi ha massa novetats en la factura perquè aquests vasos litúrgics continuen presentant les mateixes característiques que també trobarem al llarg del segle XIII. D'aquesta centúria són els de Sorpe[425], (**làm. I il·l. 15**) (**fig. 102**) amb dos magnífics exemplars que, com a fet inhabitual, estan ornamentats amb creus, ambdues copes, i altres detalls per als respectius nusos, just el contrari del que hem dit per al pintor de Santa Maria de Taüll; aquest artista que treballà a l'església de Sant Pere de Sorpe sí que ha deixat constància de la seva originalitat, ja que ha diferenciat ambdues representacions, tant per la descripció de la factura dels calzes com pel seu ornament; la descripció de l'artista sembla que s'ajusta a un prototipus real, possiblement de la pròpia església, sembla factible que l'ornamentació sigui un «invent» del pintor adient al caràcter de les pintures d'aquest arc, de qualitat ben diferent de les de la Crucifixió de la mateixa església. Però les tres parts tant destacades podrien coincidir amb les d'un calze de tradició hispànica (o mossàrab).

El de Sant Romà de les Bons[426] de ca. 1164 (**làm. I il·l. 16**) (**fig. 100**), del Mestre de Santa Coloma, reprodueix un exemplar dissemblant al de Sorpe; la Verge sosté el calze amb la mà esquerra velada, l'alçada del peu és desproporcionada en relació a la copa, però creiem que ha de tractar-se d'una còpia d'un calze coetani, raonat per la representació de la creu que porta sant Pau i les claus de sant Pere, que són traduccions «literals» d'objectes. Totes les imatges que acabem d'anotar pertanyen a mestres de formació directa o indirecta d'arrel bizantina, i així ho reflecteixen llurs pintures.

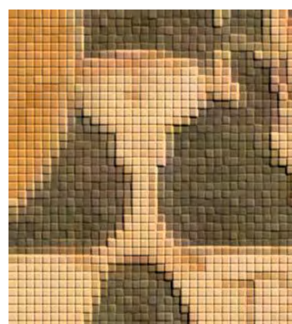


Fig. 100. Detall de Sant Romà de les Bons, pintura mural de l'església, MNAC (foto autora)

Les pintures de l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra,[427] ca. 1200-1210 (**il·l. 17**) (**fig. 101**), pertanyen a un altre registre ja que

---

de Cardós, segona meitat del segle XII, pintura al fresc, MNAC 15970, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

[425] Detall de dos calzes, decoració mural dels muntants de l'arc de pas a la nau de l'església de Sant Pere de Sorpe, mitjan segle XII, fresc traspassat a tela, MNAC 133144, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

[426] Detall d'un calze, Apostolat de Sant Romà les Bons, ca. 1164, fresc traspassat a tela, prové de l'església de Sant Romà de les Bons d'Encamp (Andorra), donació Plandiura, MNAC 15783, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

[427] Calze, detall de les pintures murals de l'absidiola de l'església de Sant Esteve d'Andorra, ca. 1200-1210, fresc traspassat a tela, prové de l'església de Sant Esteve d'Andorra la Vella, donació Julio Muñoz Ramonet, 1950, MNAC 35711, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya. M. Pagés i Paretes, *Pintura catalana. El romànic*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2015, p. 286. L'autora anota recentment una altra cronologia: ca. 1216-1220.

«s'inscriu en les tradicions i herència de l'art del 1200. També es relaciona amb la cultura figurativa de l'Alto Adige italià i dels tallers austríacs de l'Escola de Salzburg».[428] Incloem aquest calze dins el repertori català ja que creiem que el pintor l'ha traslladat directament a la conca absidal; la puresa de línia i la delicadesa manifestada en la representació de tots els vasos litúrgics i el propi altar és excel·lent. La factura del calze ens recorda la del frontal de Gia (**il·l. 19**), que recuperarem més endavant. La darrera pintura mural que esmentem a la làmina comparativa és la de l'absis d'Urgell (**il·l. 20**), del Museu Episcopal de Vic, de ca. 1275, en la qual hi ha profusió de copes, i també identifiquem dos calzes iguals que no aporten cap novetat respecte els que hem vist.

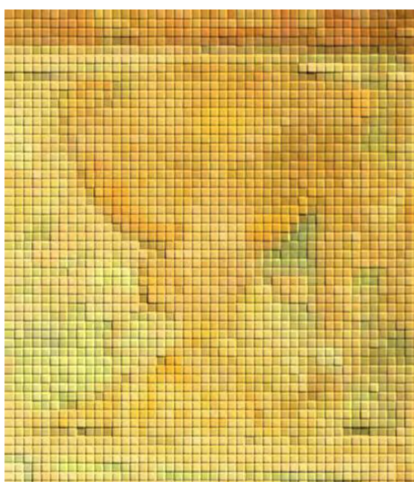


Fig. 101. Detall, pintura mural de la conca absidal de Sant Esteve, Andorra la Vella, MNAC (foto autora)

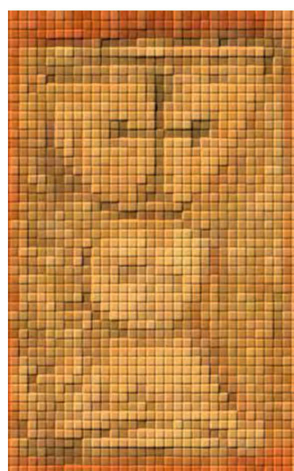


Fig. 102. Detall, pintura mural, Sorpe, (foto autora)

La pintura sobre taula del taller de Vic també reprodueix vasos litúrgics entre els quals el calze de l'escena de la celebració de la missa del frontal de Sant Hilari de Vidrà[429] (**làm. I il·l. 18**), del segon quart del segle XIII. El calze i el bàcul són representats amb màxima austeritat en una cronologia tardana, per la qual cosa no afegeixen cap novetat per al nostre catàleg. L'altra és el frontal de Gia[430] (**làm. I il·l. 19**) datat al 1275, el pintor ha representat diversos objectes litúrgics adients a la celebració de l'Eucaristia, entre els quals un calze. Hem dit abans que ens recorda el de Sant Esteve d'Andorra per la bellesa de la factura, no tant per

[428] Ibídem, p. 286-287.
[429] Detall calze, frontal d'altar de sant Hilari de Vidrà, tallers de Vic, segon quart del segle XIII, pintura al tremp sobre fusta d'alba, prové de l'església de Sant Hilari de Vidrà (Ripollès), MEV 4439, Vic, Museu Episcopal.
[430] Detall calze, frontal d'altar de Gia, segona meitat del segle XIII, tremp, relleus d'estuc i restes de full metàl·lic colrat sobre fusta, prové de l'església de Sant Martí de Gia o Xia (Alta Ribagorça, Osca), adquisició de la col·lecció Plandiura, 1932, MNAC 3902, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

la complicació o ornamentació, que és inexistent, quant per la regularitat i proporció de les parts. Aquest el considerem un referent del corpus (hipotètic, és clar) que contemplem per als calzes catalans.

L'obra de metall forana que presentem en les **làmines II-III** ens il·lustra parcialment sobre l'evolució dels calzes d'Occident, evolució que podem contrastar amb la dels catalans. El calze de Tassilo (segle VIII), el de Grimfridus (segle IX) o el de sant Ludger (809) són prototipus de calzes que hem comparat amb el de sant Ermengol (**C C 2**) o el de Sant Salvador (**C C 3**); al segle X s'albiren canvis que el de sant Gauzelin (**il·l . 41 i 52**) ja adapta, sobretot en la copa, que ja no és tan profunda. Les poques referències a calzes d'or catalans no deixen de ser de gran importància per al corpus, com ja hem anotat, en el moment en què volem incloure'ls tenim un exemple interessant que correspon al calze d'or de sant Gauzelin **il·l . 41 i 52** ornamentat amb pedres, perles, cristall i esmalts i datat abans del 962; la definició correspon a la del calze de Santa Maria de Ripoll inventariat l'any 1066, seguint aquesta descripció i especificant vint-i-tres pedres (**doc. 103**). Hi ha magnífics calzes i patenes de sepultura, d'or o argent, recordem per exemple els dels bisbes Riutbert (936-951) o Poppo (1016-1047), de petites dimensions i metall preuat (or). N'hi ha d'argent, com el bell conjunt d'argent de calze i patena de sant Gervasi (bisbe de Reims, segle XI) (**fig. 103**) que traspua elegància i simetria i que addueix arguments per a canvis dins la tipologia. Al mateix segle XI, els tallers hispànics creen dues obres extraordinàries, el calze mossàrab de Santo Domingo de Silos (ca. 1040-1073) (**fig. 104**), amb un delicat treball de filigrana, i el calze de Doña Urraca de ca. 1063 (**fig. 105**), de la Real Colegiata de San Isidoro de Lleó, amb incrustacions de pedreria i materials molt nobles, cadascun amb la corresponent patena. Al segle XII es perfilen les formes dels calzes que el segle XIII anirà adequant a la producció. Els trets estereotipats més freqüents són les copes més aplanades, el nus esfèric molt enriquit, amb ornamentació calada, repussada, cisellada o esmaltada, són algunes de les tècniques que se'ls apliquen. Quan traslladem aquestes característiques al corpus d'imatge català no trobem manera d'identificar els calzes conservats, altra cosa molt diferent és l'aportació documental, però es fa difícil assegurar amb rotunditat la coincidència de models. Considerem que tot el repertori de calzes de peltre o estany provinents de sepultures de sacerdots o bisbes catalans són una font infreqüent que hem d'aprofitar i valorar —normalment no se n'ha tingut respecte històric o

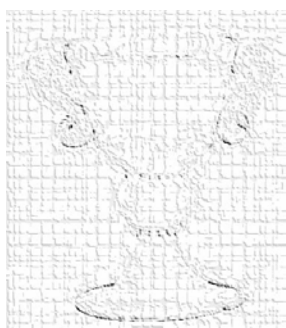


Fig. 103. Calze de Sant Gervasi

historiogràfic—, perquè ens indiquen una part real de l'evolució del calzes catalans; els hem dibuixat a la **làmina I**; malgrat que són fabricats en material força senzill s'entrelluquen els moments de canvi fins al segle XIII, que coincideixen, segons la nostra opinió, amb el calze de Sant Salvador de Vedella, el d'Arnau de Creixell i Guillem de Cabanelles, el de Sant Andreu de Llavaneres (molt important per l'evolució) i el de Núria; com a punt final i amb un afegit, és l'únic de coure que s'ha conservat (fins ara) i que no prové de cap sepultura.



Fig. 104. Dibuix, calze de Santo Domingo de Silos, ca. 1040-1073

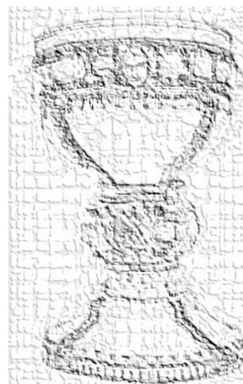


Fig. 105. Dibuix, calze de San Isidoro de Lleó

3.1.3.4.6. Inexistència d'obra de Llemotges en la tipologia

El calze d'obra de Llemotges no va tenir cap incidència en el corpus d'obra catalana. Reprenent l'inventari de Sant Joan de les Abadesses, de l'any 1217, dos anys després de la recomanació d'Inocenci III, aquest llistava nombrosos objectes provinents de Llemotges, entre els quals no hi trobem ni calzes ni pixis ni embolcalls per a custodiar les sagrades formes. Però el fet és que després de l'acceptació papal i del recolzament del sínode anglès, tal i com ja hem explicat, l'obra llemosina s'estengué per tota Europa. Segurament el calze no va quallar però el pixis va tenir una gran difusió.

No hem tingut necessitat d'establir aquestes dues seqüències (la del metall i la de Llemotges) al tractar del calze perquè no hi ha exemplars llemosins.[431] És més, estem convençuts que se'n van fabricar molt pocs, possiblement pel rebuig que devia ocasionar als clergues la utilització d'un material problemàtic en una copa del més alt simbolisme per les connotacions amb la

[431] M. M. Gauthier, *Émaux méridionaux, catalogue international de L'Œuvre de Limoges, I. L'époque romane*, París: Éditions du CNRS, 1987, làm. CCXXXIX, fig. 775, cat. 281. Calze, Llemotges (o Londres), ca. 1200, coure daurat i esmalt champlevé, 14 × 10,5 cm, pertany al grup «aux grands yeux», trobat a l'abadia Rusper, fet per a Anglaterra, dipòsit de Cecil Hurst i Bàrbara Hurst.

sang de Jesucrist. Tot i això, el papa Inocenci va recomanar al concili del Laterà IV (1215-1216) la utilització de l'obra de Llemotges i posteriorment, com ja hem assenyalat en aquest estudi, l'autorització papal fou reafirmada en el sínode de Worcester (Anglaterra) l'any 1225 (*vid*. el capítol que dediquem al relat històric).

Aquesta suposició nostra la recolzem en la inexistència d'obra. Nosaltres només coneixem un exemplar (**il·l. 62**) d'aquest taller; també es considera possible que hagués estat fet «a la manera de Llemotges» per un taller anglès ca. 1200. És un cas excepcional, la catalogació feta de l'obra Llemotges[432] sobrepassa les trenta-cinc mil obres, de les quals només un calze (**fig. 106**).

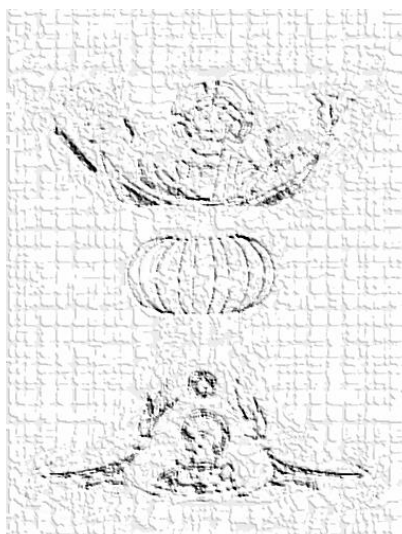


Fig. 106. Calze, Llemotges, ca. 1200,
il·l. 51 i 62, Londres, British Museum

[432] Ibídem; M. M. Gauthier; E. Antoine; D. Gaborit-Chopin, *Corpus des émaux méridionaux*, II, *L'apogée: 1190-1215*, Paris, Édition du Comité des travaux historiques et scientifiques; Éditions du Louvre, 2011. Cataloguen l'obra de Llemotges fins al 1215.

3.1.4. Patena a

3.1.4.1 Generalitats

La patena és un disc aplanat de metall que cobreix el calze i serveix per al Sant Sacrifici,[433] és el complement del calze en l'ús que se'n fa a la litúrgia. Durand[434] explica que, després de l'oració dominical, el sotsdiaca, just el moment en què el cor respon «Sed libera nos a malo», s'apropa al diaca i li dóna la patena coberta amb el vel *manipulam*; el diaca el retira i la passa al celebrant besant-li la mà o l'espatlla dreta. El clergue, amb la patena, fa el senyal de la creu sobre el seu front i la besa. Els tres recorden les tres Maries, el diaca s'apropa i lliura la patena, fet que recorda les dues Maries quan van al sepulcre a veure Crist, perquè creuen en la seva resurrecció, elles els ho digueren als apòstols i aquests ho transmeteren per tot arreu. La recepció de la patena per part del celebrant de mans del diaca simbolitza l'extensió de la caritat, fet acceptat per Crist. El sotsdiaca simbolitza la figura de Nicodem, home de molta fe i creença en la paraula; i encara més simbolisme, el del vel que cobreix la patena, que al·ludeix al nen Moisés flotant dins un cabàs de joncs. La recepció per part del sacerdot s'iguala als que s'apropen a Crist per la caritat, així, Ell s'aparegué a Maria i als altres perquè la preservaren. El sotsdiaca plega el vel però no la col·loca damunt la tovalla (d'altar) sinó en un altre lloc. Quan el diaca besa la mà o l'espatlla dreta del celebrant s'associa a la passió de Crist i alhora ell mateix queda associat al seu regne, si sofrim amb Ell regnarem amb Ell. L'àngel els diu a les tres Maries sé que esteu cercant al Crucificat, i en memòria seva el clergue fa el senyal de la creu al seu front. Baixa la patena en demanda de pau per la seva ànima; el signe de la creu i el bes remeten a la glorificació de Crist a la creu per caritat. Aquesta introducció ens ajuda a veure la importància de la patena dins el context de la litúrgia de la missa. L'enterrament de l'aixovar dels bisbes i clergues s'ha de veure com a un simbolisme de la seva pertinença a l'Església.

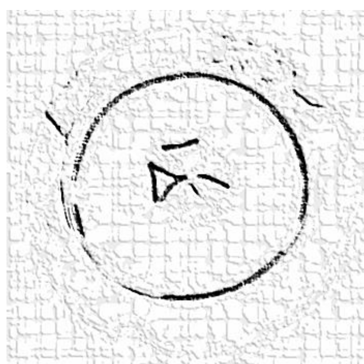


Fig. 107. Patena del bisbe Bernat d'Olivella

Hi ha representacions d'altars des del temps dels romans i tota l'època medieval en els quals hi ha col·locats damunt l'ara, el calze, la patena i la creu pel simbolisme i la importància en la celebració eucarística. La forma que adopten, i que ha variat

[433] Abbé Téxier, *Dictionnaire d'Orfèvrerie*, París: J. P. Migne, 1857, col. 1268.
[434] G. Durand, *Rationale divinorum officiorum*, II, París: Louis Vivès, 1854, cap. L.

poc, és la d'un plat pla *vas late patens* rodó o ovalat, i el seu ús, el de rebre les ofrenes i consagrar-les; pel que fa a la matèria, n'hi ha hagut de diverses, com assenyalem en les cronologies analitzades.

L'austeritat de les patenes catalanes, que datem al segle XII i XIII, i també dels calzes no ha de confondre'ns, documentem moltes patenes al llarg del nostre diplomatari. Hi ha una gran varietat per la matèria utilitzada, or, argent, gemmes, però, desafortunadament, no en resta cap (de catalana), nosaltres només hem pogut analitzar patenes de peltre i una de coure; les primeres, sense cap excepció, provenen d'excavacions arqueològiques, de soterraments, precisament ha estat aquest fet el que ha possibilitat que se n'hagin conservat. Per tant, el nostre discurs està focalitzat en les obres que tenim i que són la base de l'inventari-catàleg que presentem en aquest estudi; tanmateix la immensa riquesa documental que presentem fonamenta una major amplitud del nostre estudi específic del calze i la patena. Sempre s'esmenta com a joc del calze.

No entrem en l'anàlisi dels fragments de tres patenes del Museu Arqueològic de l'Esquerda (Roda de Ter) pel seu estat molt fragmentari i desconegut.[435]

De les vuit patenes que hem catalogat (inclosa l'oblata de san Bernat Calbó), set són de peltre i una de coure daurat; totes s'han localitzat dins sepultures, menys la de Núria (**il·l. C P. 8**) (**fig. 108**) que era d'ús quotidià i totes formen parella amb el seu calze. Els hi hem donat un tractament separat perquè responen a diferents tipologies. Totes les patenes les presentem a joc amb el seu calze a les **làmines C. P. I-II**.

Forma

La forma de les set patenes i l'oblata és circular; l'estat de conservació de la majoria és discret, han perdut part de la vora i alguna quasi bé tota (**Il·l. C. P. 2 i 6**), el d'altres és bo, per exemple la del bisbe Olivella (**fig. 107**); les dimensions varien, les més petites corresponen a la patena d'Olèrdola (obra precedent) (8,8 cm), la segona a l'oblata de sant Bernat Calbó, la tercera a Sant Salvador de Vedella (obra precedent) (actualment

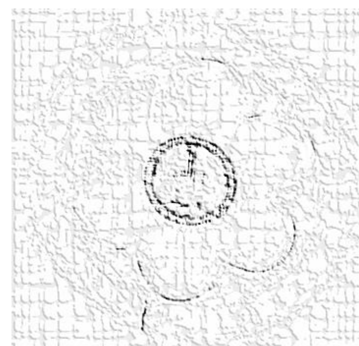


Fig. 108. Patena de Núria

[435] Gràcia, op. cit. (1984-1985), p. 338-341.

9,7 cm però restituïda 11 cm); la resta segueix aquest ordre, la del bisbe Cabanelles (12,2 cm); la de sant Bernat Calbó (12,6 cm); la de Llavaneres (13 cm); la del bisbe Creixell (13,4 cm); la del bisbe Olivella (13,5 cm) (**fig. 107**) i la més gran, la de Núria (14,6 cm). Hem notat que hi ha tres grups, les precedents són les menors, l'oblata és una excepció perquè no té la funció de patena sinó merament simbòlica; el segon grup amb diàmetres que oscil·len entre els 12,2 cm i els 13,5 cm; i el tercer grup, la de Núria, amb 14,6 cm. Per tant, l'ordenació cronològica que hem fet és molt adient als grups que sorgeixen del contrast de les mides. També queda clar que la patena d'ús quotidià (**il·l. C. P. 8**) és la major.

Tècnica

Les patenes són de peltre. Les dels bisbes Cabanelles (**il·l. C. P. 4**) i Bernat Calbó (**il·l. C. P. 5**) estan formades per soldadura de les tres parts: fons, elevació i vora; les decoracions són mínimes, es resolen amb trets incisos aplicats damunt la planxa de peltre com la de Sant Salvador (**il·l. C. P. 2**), és un trenat molt senzill i amb la inscripció gravada; la de Núria (**il·l. C. P. 8**) és gravada, repussada i cisellada, tècniques aplicades a un motiu comú a aquesta tipologia, la mà de Déu vorejada per un seguit de sis lòbuls.

Comparativa

Vid. làmines **C. P. I-II** (conjunt de calzes i patenes del taller català) i **làmina III** (**il·l. 42** i **43**) patenes foranes de comparació).

3.2. Creu

3.2.1. Anàlisi documental. Segle XII

3.2.1.1. Per matèria

Si es compara l'aportació documental que esmenta calzes amb la de creus, aquesta és sensiblement diferent. Hem intentat fer grups per la matèria però no ha estat senzill. Quan es llisten els ítems de creus normalment van acompanyades d'un adjectiu: creu gran, veracreu amb peu d'argent, amb quatre pedres, etc. És a dir, per una part aporten informació molt bona per afegir al corpus, però, per l'altra, ens ha dificultat poder agrupar-les. Així i tot intentarem reagrupar-les.

3.2.1.1.1. Or

Aquest acte d'empenyorament el recuperem per la cita de la creu d'or a l'església de Sant Martí de la Vall de Tost. Si Arnau i l'esposa Adalmús poguéssin tornar la creu d'or; i més endavant, deixa ben clar que: empenyorem el cens que tenim a Tost a Sant Martí i als seus canonges, amb tal pacte que [el producte del cens] sigui venut per plata i d'això en sigui refeta l'altra creu d'argent: «(…) Et si de me Arnall et de coniux mea Adalmus invenerit antequam illa cruce fuerit restaurata, non abeat licentiam aprehendere ipso blado de censo et ipso vino nullos nostros successores, neque frates, neque ullo homine qui abuerit ipsa honore usque dum abeat redditum ad Sancto Martino quinquaginta solidos de plata exceptus engan unde fiat refecta ipsa cruce» (**doc. 156**), en el cas de morir i la creu no hagés estat restaurada, mentre la renda per a Sant Martí no hagi arribat als cinquanta sous de plata, sense engany, amb els quals sigui refeta la creu. Informació valuosa: tenim coneixement de dues creus, la d'argent i, per altra banda, la d'or empenyorada; la data és 27 d'abril del 1104, i la creu d'or possiblement datava del segle XI.

Tenim notícia d'una creu d'or a l'altar de Sant Pere de Vic que devia estar malmesa, sinó no s'explicaria que en el testament de l'1 de maig del 1148, Pere, canonge i primicer del cor de Vic, llegués a l'altar de Sant Pere vint-i-dos auris juntament amb sis anells d'or amb les pedres que hi ha en ells per a restauració i millora de la creu d'or. «Et si predictus Vitalis voluerit redimere tres ex supradictis anulis quos teneo pro XXV solidis dentur in restauratione prefate crucis ut supradictum est» (**doc. 189**), (…). I si el predit Vidal volgués redimir tres dels esmentats anells que tinc [empenyorats] per vint-i-cinc sous, que es donin per a la

restauració de l'esmentada creu tal com a sobre s'ha dit. L'inventari dreçat a Vic l'any 971 esmentava una creu d'or que suposem és la mateixa.

3.2.1.1.2. Argent

El testament sacramental del 29 de març del 1165 de Bertrand «Et dimisit ad ipsa cruce d'argent .II. morabetinos» (**doc. 200**) a l'església de Santa Maria de Guissona.

3.2.1.1.3. Sense esmentar matèria

Testament d'Alemany, levita i canonge de Sant Pere de Vic, deixa: «(…) Et ipsum meum bovem meliorem Reimundus Berengarii dimito per suo insellamento et alium bovem ad crucem maiorem Sancti Nicholai» (**doc. 151**), el valor d'un bou per a la creu major de l'altar en honor de sant Nicolau, això és per restaurar-la; suposem que era una de les d'argent citades a l'inventari; una altra deixa testamentària «que quirat illum et metat in ipsa cruce Sancti Petri» (**doc. 152**), que el reclami [el vas d'argent que li deu Guerau Ponç] i el destini a la creu de Sant Pere. La memòria dels fets i agressions que succeïren entre el comte de Besalú i l'abat de Marsella i volent el comte reparar les injúries infligides pels esmentats homes, [va jurar] sobre el sacrosant altar de sant Mateu fundat en aquesta església i sobre els quatre evangelis i el fust del Senyor deposat en el signe de la creu, sembla que fa menció d'una veracreu, «et lignum Domini in signo crucis locatum» (**doc. 158**). Sibil·la de Queralt llega a l'altar de Sant Andreu de Gurb i a la creu major un sou, possiblement per a la restauració de la creu de l'església (**doc. 240**), el testament és del 21 de març del 1196.

3.2.1.1.4. Per a fer

Ricard, sagrista de Sant Pere de Vic, deixa argent per a la creu major, «et altari iam dicti Sancti Petri duo manutergia que stent in columnis et ad cooperiendam crucem maiorem tantum argenti unde fieret cooperta usque ad finem sicut ceptum est» (**doc. 153**); el testament del sagrista Pere Bernat de Salt diu que dos vasos d'argent seran per a fer la creu, «Et dimito Sancto Martino ad crucem faciendam duos cifos argentaos ep…» (**doc. 162**); dóna a Sant Esteve de Salull[436] quatre marques i mitja [d'argent] i que tingui les albergues i les quèsties fins que sigui restablerta la creu (**doc. 208**).

---

[436] Sant Esteve d'en Bas.

S'està fent

Recuperem el **document 152** de l'apartat sense esmentar perquè suposem que es tracta de la mateixa creu, aquest document que anotem (**doc. 188**, inèdit) classificat com «s'està fent», ha de ser per a la mateixa creu que es diu d'argent, «(…) Dimitto insuper Domino Deo et altari Sancti Petri prenominati XXXIII morabetinos quos habeo in auro ad crucem argenteam inde faciendam».

3.2.1.2. Per tipologia de document

3.2.1.2.1. Testament

N'hem registrat nou **(doc. 151**, **152**, **153**, **162**, **188**, **189**, **200**, **208** i **240)** a Santa Maria (**doc. 151**) i a Sant Pere de Vic (**doc. 153**, **188**, **189**); a Sant Pere d'Àger (**doc. 152**); a Sant Martí Sacosta (**doc. 162**); Santa Maria de Guissona (**doc. 200**) i el d'Hug de Cervera (**doc. 208**).

3.2.1.2.2. Altres

Empenyorament

El del 27 d'abril del 1104 s'empenyoren diferents objectes litúrgics entre els quals una creu (**doc. 155**).

Relat

Es tracta de la Memòria adreçada al Papa pel conflicte entre l'abat de Marsella i el comte de Besalú (**doc. 158**).

Dignitats eclesiàstiques i civils

Vid. l'apartat dels calzes.

3.2.2. Anàlisi documental. Segle XIII

3.2.2.1. Per matèria

El segle XIII diversifica els nom de les creus, així doncs seguirem una altra ordenació.

3.2.2.1.1. Or

El testament-inventari de la reina Constança anota «Item, unam crucem de auro ubi est Lignum Crucis» (**doc. 287**), l'única d'or que aportem en aquesta centúria.

3.2.2.1.2. Argent

Creu amb quatre pedres (**doc. 255**); creu gran (**doc. 286**); veracreu amb peu d'argent (**doc. 271**); creus (**doc. 270**) i dues creus (**doc. 259**).

L'inventari de Sant Joan de les Abadesses del 19 de març del 1217 llista molta obra d'argent i de Llemotges (*vid*. **XX-XXI**), document valuós per ser dels primers esments d'aquest taller. Pel que fa a creus d'argent, quatre contenen el *lignum crucis* ornades amb pedres, una creu major amb pedres i una menor amb pedres i cristalls, ambdues d'argent. La importància del document és doble, com a tal inventari i com a aportació d'obra de Llemotges, que és la primera que nosaltres coneixem a Catalunya. «IIII cruces que vocantur ligna domini in quibus revera cum tescis argenteis deauratis et lapidibus preciosis continentur lignum crucis Jesuchristi. (…) crux Sancti Iohannis tescis argenteis cohopertam et per totum deaurata et ibi in quatuor locis quosdam lapides preciosi est et alia crux minor que est argenteis laminibus et gemmis pretiosis decorata que manet supra altari beate marie» (**doc. 255**). El document està escrit amb detall com no n'hem trobat cap altre abans; dóna a conèixer alguns altars de l'església, el de sant Joan i el de la beata Maria, detalla la col·locació d'alguns objectes litúrgics damunt l'altar i explica per què s'utilitzen alguns altres. L'aportació de creus és considerable, a més descriu la de Sant Joan, d'argent daurat i pedres precioses en quatre llocs, suposem que als extrems dels braços, deu ser la creu major, i la menor, que és una creu d'altar d'argent i pedres, col·locada damunt l'altar, a més d'una petita capsa d'argent, niellada i daurada, feta com un escriny (cofret). L'inventari de l'altar de Sant Pere aporta tres creus d'argent (**doc. 259**). A Sant Cugat sabem que hi ha havia un *lignum crucis* i una creu d'argent (**doc. 263**). En el Memorial ja esmentat de greuges entre el vescomte de Castellbó i el bisbe d'Urgell (**doc. 270**), el document assenyala que «asportando secum cruces argenteas», si se'n van emportar creus almenys n'eren dues; l'inventari de Jaume I: «I cruz maior dargent en que esta la verz cruz (…) altra poca dargent» (**doc. 271**), entenem que en tenia una de major amb la relíquia del *lignum* segurament col·locada al centre, a la creuera dels braços, i una altra de menor dimensió d'argent. Aquest document està redactat en català contaminat, i el següent també; enriqueixen i donen color a la llengua dels documents i transmeten la parla de l'època que es transforma quasi bé en un monòleg col·loquial, traducció exacta de la parla de qui intervé en el redactat. El 3 d'abril del 1299 es dreça inventari a la casa de Corbins de l'orde del Temple, entre d'altres, hi consta: «I. croeta dargent ab son peu (…) i I. lignum domini dargent» (**doc. 285**); en la relació del testament-inventari de la reina Constança se'n llista una que llega a les monges de l'orde de Santa Clara d'Osca: «le[gamus m]ona[steri]o dominarum

ordinis sancte Clare civitat[is] Osce c[a]p[e]llam nostram minor[em] cum cru[cem ma]gna[m] de argento et calice de argento;[437] Item, una crucem de argento magna pro parva capella».

3.2.2.1.3. Amb camafeus

Jaume I en el codicil del 30 de juliol del 1276 havia deixat dit que la creu amb un camafeu de la seva capella fóra per al monestir de Poblet; devia ser una creu significativa per al rei i de molta estima per l'advertència que en fa «(…) et quod capmaseus predictus sit sempre dicti monasterii PopulE ita quod nunquam possit alienari, dari vel vendi» (**doc. 278**), més endavant: Les altres dues creus i les capes d'oficiar i les dalmàtiques, les donem i les lleguem a l'església de Sant Vicent.[438]

3.2.2.1.4. Coure

L'inventari de Sant Joan de les Abadesses (19 de març del 1217), entre d'altres, llista «II. alias cruces eneas «opere lemonitio» que deferuntur in processionibus» (**doc. 255**); aquest document té importància històrica per les anotacions que fa de l'obra de Llemotges, les diferents mencions que s'hi fan són una prova fefaent de la recepció d'aquests objectes a Catalunya, segurament des dels darrers anys del segle XII. A Corbins hi havia «I. creu dobra de limoye i et I. croeta pocha dobra de limoye et estan ab II. sobre laltar» (**doc. 285**), segons s'anota a l'inventari del 3 d'abril del 1299, col·locats damunt l'altar.

3.2.2.1.5. Cristall

Aquest apartat el tenim present perquè aquest model de creu, feta amb cristalls de roca, necessitava el metall per a la seva composició, bé que no el contemplem en el catàleg d'obra. Per primera vegada es llisten creus de cristall; el primer document és l'inventari de la capella de Jaume I (13 de maig del 1258), «Altra de cristal» (**doc. 271**); el segon, el de Corbins, amb dues «I. creu de cristayl» (**doc. 285**), i encara un tercer document, el testament-inventari de la reina Constança «Item, quan[dam c]rucem de cristallo pa[rva pro] magna capella, et duas cruces de cristallo pro [ea]dem capellam» (**doc. 286**) del 2 de febrer del 1300.

[437] En la visita del convent de les Clarisses d'Osca vàrem poder estudiar una preciosa Verge amb el Nen de fusta recoberta de plaques de coure i esmalts «a la manera de Llemotges», que no hem incorporat al catàleg d'obra perquè la cronologia de l'obra depassa la nostra. La creu donatiu de la reina Constança suposem que desaparegué en data incerta. Agraïm a D. José M. Nasarre, cap de Patrimoni de la Diòcesi d'Osca, les gestions pertinents per fer-ho possible i acompanyar-nos en la visita.

[438] Sant Vicent de la Roqueta (València), priorat de Poblet.

3.2.2.1.6. Per a fer

L'únic acte que llistem «per a fer» es deu a Arnau de Llers que en el seu testament del 15 de febrer del 1210: Deixa al monestir [de Santa Maria de Cervià] tots els seus anells d'or i argent amb les pedres precioses, totes les quals coses Arnau de Bordils té i lliura al prior perquè en faci una creu i que sigui col·locada en l'altar que aquest faci i mana que es faci, en el qual aquests preveres hi celebrin misses; són una gran aportació aquests esments com venim insistint puix que no deixen dubte de l'existència de taller proper, en aquesta cas Cervià de Ter (al nord de Girona) (**doc. 251**).

3.2.2.1.7. Altres

Gestes del rei en Pere

Hem seleccionat un fragment de les gestes del rei en Pere datat el 20 de juny del 1285 en el qual el rei s'exclama de l'actuació dels francesos: Però els cruels francesos, que amb el pretext de la indulgència acudien a una tal destrucció, profanaven les esglésies amb crims de sang i violacions, i oprimien les monges, verges donades a Déu, per no dir altres coses, i públicament posaven a la venda l'un a l'altre[439] els vasos d'or i d'argent, les creus (…) (**doc. 282**).

3.2.2.2. Dignitats eclesiàstiques i civils

La normalitat del testament ocupa la major part de la documentació de creus del segle XII, tanmateix n'hi ha d'alguna altra tipologia. Destaquem el conflicte entre el comte de Besalú, l'abat de Marsella i el qui jutja, el Papa (**doc. 158**), i el testament del noble Hug de Cardona, com el d'una dignitat.

3.2.2.3. Per tipologia de document

3.2.2.3.1. Inventari

El segle XIII es caracteritza per la diversitat d'anotacions i, per tant, d'obra. El primer document que anotem és ben eloqüent, és l'inventari de Sant Joan de les Abadesses, que comença: «Recognitio sive inventarium de rebus seu ornamentis ecclesiae. Anno dominice

[439] *Gestes*, op. cit. (2012), p. 201-203. Potser amb el sentit que s'ho subhastaven entre ells. En l'edició de 2012 de la traducció de la *Gesta*, es dóna aquesta versió: «i uns mostraven públicament als altres, els calzes d'or i plata, les creus, els llibres, les robes de seda, les imatges de la benaurada Verge i els altres ornaments eclesiàstics que es podien vendre».

Incarnationis .M.C.C.XVII. XIIII. kalendis aprilis recognovimus ornamenta istius ecclesiae (…). Invenimus preterea XII (…)» (**doc. 255**).

Les explicacions són molt més detallades que les que fins ara havíem registrat; ajuden a entendre i situar els objectes dins les capelles i també descriuen l'ús d'algun d'ells; el de l'altar de Sant Pere de Vic, que ens informa dels Tavertet, família lligada a Vic per molts conceptes tal i com hem anat destriant (**doc. 259**); i l'inventari de relíquies que l'abat de Sant Cugat portà des de Roma. El document ve a mostrar un dels fins habituals dels viatges a Roma, realitzats per dignitats eclesiàstiques o civils, per exemple el del comte Miró Bonfill,[440] que va obtenir una relíquia molt valuosa per al monestir de Sant Pere de Besalú. La monarquia representada pel rei Jaume I també té la capella, bé que el tresor queda molt lluny del què serà el de Jaume II, per exemple; hem anotat, a les darreries de la cronologia que tractem, el de la reina Constança, amb aportació d'obres fetes amb materials nous, per exemple les tres creus de cristall que se citen i els inventaris amb obra de Llemotges que anirem separant també en altres tipologies, és una aportació realment sensacional per la pròpia *opere lemovicense*, possiblement un dels millors documents pel llistat d'obres que inclouen, aquests són deguts a l'orde del Temple i, la major part d'ells, motivats per la seva extinció.

3.2.3. Anàlisi d'obra. Segle XII

3.2.3.1. Veracreu de Bagà i creu reliquiari d'Anglesola

Morfologia: forma i estructura. No tenim constància de cap creu de metall catalana del segle XII que s'hagi conservat, però sí que en tenim de creus que des de temps antics són a Catalunya. Hem seleccionat pel seu interès artístic la Veracreu de Bagà, datada al segle XII, i la creu d'Anglesola, del 1160. La justificació d'incloure-les al catàleg d'obra forana és pel que hem dit de la seva permanència al territori i perquè no sabem si influïren en altres creus d'època, però el que és segur és que eren conegudes i reputades, motius que per nosaltres són suficients per tenir-les en compte, respectant, això sí, l'origen oriental de la seva fabricació. És el mateix sentit que quan una persona forana s'integra en un altre territori i va més enllà de la mera pervivència, se'l considera que hi forma part. Aquesta és la nostra raó.

---

[440] L. de Sanjosé Llongueras, «El comte Miró Bonfill i l'arribada de les relíquies al monestir de Sant Pere de Besalú», *Quaderns de les Assemblees d'Estudis*, [Besalú: Amics de Besalú i els seu comtat] 1 (2014), p. 131-142.

La Veracreu de Bagà i la creu reliquiari d'Anglesola omplen el buit d'obra coneguda com a *lignum crucis* que sovint hem vist llistades als documents del diplomatari. Ambdues creus reliquiari segueixen dos models ben diferents.

La de Bagà (**fig**. **109**) és de làmines d'argent en el seu color i daurat, aplicades damunt una ànima de fusta; els braços són diferents: els del pal horitzontal, rectes, i els del vertical, acabats en forma de potença, al superior a més té cos quadrat ornamentat que li proporciona alçada, apropant-la a la forma de creu llatina. Volem ressaltar, per una part, la relíquia del *lignum* que està contingut dins la *theca* en forma de creu llatina que presideix l'anvers, i per l'altra, les inscripcions de l'anvers i revers (la traducció, a la fitxa **Cr F 2** del catàleg):

(anvers)
CTPOC // IYXY // YOY // TOY ΦY
(revers)
+ *εν* ω *γνμνω&είς αιιηγνμνοΐς κακίαν,*
άναρχε σώτερ, πανσθενες Θεου Λόγε,
βροτους επενδύεις δε την άφθαρσίαν.
Θήκη περιστελλουσιν άργυροχρυσοω
οι σην μονήν ναίοντες εις σωτηρίαν +

Les inscripcions o lloances al Salvador, a Déu és alegria..., és una tradició que incorporen les creus reliquiari bizantines com la de The Walters Art Gallery, inv. 57.629; o una altra creu pectoral reliquiari[441] també bizantina; tanmateix l'única veracreu medieval catalana, la Riells de Fai (**Cr C 3**), no segueix aquesta tradició.

[441] Creu pectoral reliquiari, Constantinoble (?), segona meitat del segle IX o X, or, niell, fusta, 7,2 cm, inv. 4882, Sofia, National Archaeological Institute and Museum, Bulgarian Academy of Sciences, i la creu d'or i niell amb inscripcions, Bizanci, Mediterrani Est, segle VIII (?), inv. PE AF 355, Londres, The Trustees of The British Museum.

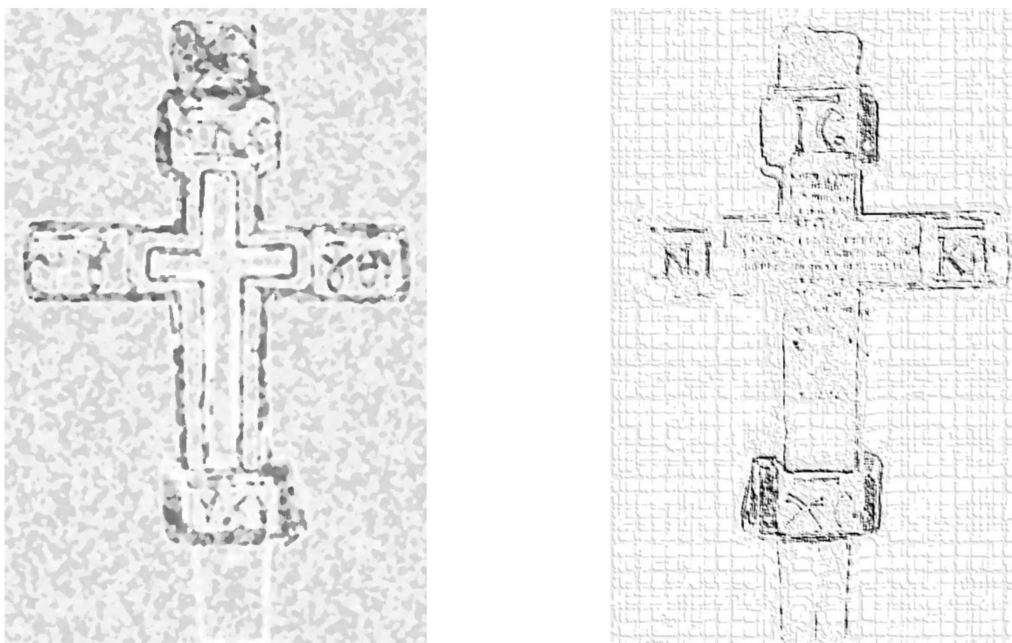


Fig. 109. Creu de Bagà, anvers i revers, ca. 1200,
parròquia de Sant Esteve de Bagà

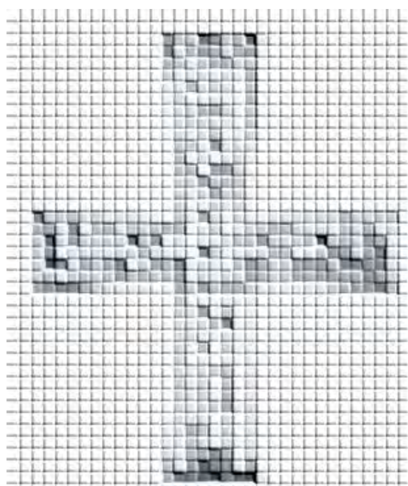


Fig. 110. Creu *staurion*, segle VI (?), inv. 57.629,
Baltimore, The Walters Art Gallery

La creu *staurion* de la Walters (**fig. 110**) registra una fórmula de dedicació: En compliment d'un vot i per la salvació de Tomàs, fill d'Isaac, i de tots els qui li pertanyen.[442]

Tècnica

La tècnica que s'aplica a l'argent és l'estampat, repussat, cisellat, burinat i daurat. El repussat i cisellat són magnífics. No entrem en l'anàlisi de les tècniques puix que aquesta creu és de

[442] Creu *staurion*, provinent del tresor d'Hama, mitjan segle VI (?), 11 × 8,6 cm, inv. 57.629, Baltimore, The Walters Art Gallery.

Constantinoble[443] o Jerusalem, segons la historiografia més actual, i no te parangó amb cap creu catalana d'aquesta cronologia. En qualsevol cas, aquestes tècniques eren conegudes a Catalunya, com es constata en obres que citem als precedents. Les figuracions i motius vegetals de la creu d’Anglesola són repussats, tècnica característica de l’orfebreria medieval que l’aplica a la planxa de metall, la mateixa que s’utilitza a la creu de doble travesser de Riells, ambdues estan vorejades per una sanefa perlejada, però no hi trobem més afinitats.

Ornamentació

Quant a l’ornamentació vegetal de la creu es concentra en la làmina lateral i les sanefes cantoneres que resten dels braços; no hi ha forma de saber si incidiren en alguna creu, només es pot assenyalar que els dos costats de la làmina lateral desenvolupen la mateixa sanefa vegetal entre perfils cordats o puntejats, presentació que també es troba en els quadrats i rectangles de les planxes metàl·liques de la veracreu de Riells (**Cr C 3**).

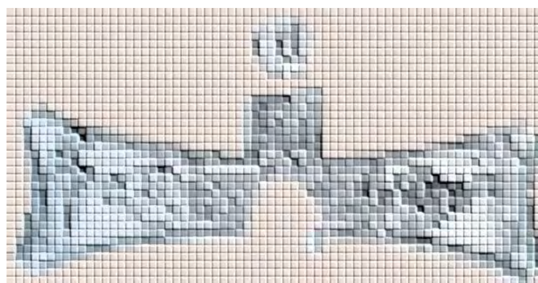


Fig. 111. Fragment de creu bizantina

Pel que fa a la creu d’Anglesola (**fig. 112**), els motius que presenta són de procedència bizantina, si es tracta d’un taller de Jerusalem o bé de Constantinoble no és assumpte que ens pertoca en aquest estudi, però el fet és que hem analitzat l’ornamentació i considerem que manté paral·lelismes amb un fragment d’una creu d’argent (**fig. 111**) obrada possiblement per un taller de Constantinoble de finals del segle XII (*vid*. fitxa del catàleg **Cr F 1**), les figures de mig cos dins medallons i els motius vegetals encerclats dins un cercle repussat llis són elements de concomitància entre ambdues creus.

443 A. Frolow, *La relique de la Vraie Croix*, París: Institut Français d’Études Byzantines, 1961, p. 367.

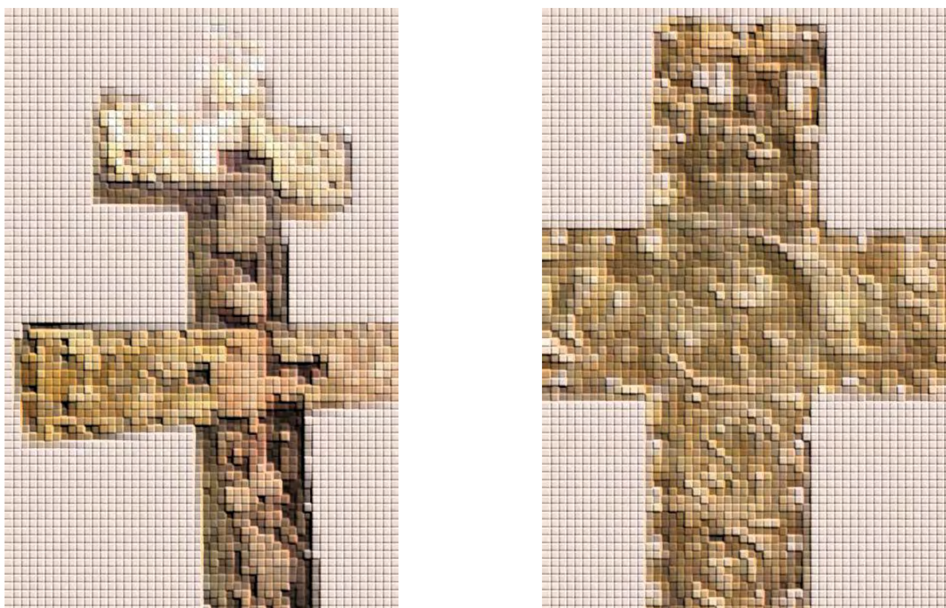


Fig. 112. Creu d’Anglesola. Detalls

Iconografia

Veracreu. El valor de la imatge és la creu que presideix l’anvers. Per si mateixa constitueix el simbolisme, ella és la que atresora el *lignum crucis* o relíquia de la veracreu. L’altre element són les inscripcions adients a la relíquia. Els motius decoratius es limiten als elements vegetals, propis de les creus reliquiaris i que en cap cas són importants, només són detalls ornamentals que emmarquen el contingut. Per tant, no tenen cap vàlua funcional; seguint a Frolow, una imatge santa que il·lustra un fet religiós no participa necessàriament de la naturalesa d’aquest fet, llavors la vàlua és reduïda a la d’una simple il·lustració. El complement és la inscripció que connecta amb la tradició literària dels epigrames, es demana per la salut de l’ànima i per això s’ofereix l’or i l’argent. La iconografia de la veracreu d’Anglesola és fidel a les relíquies i a la simbologia que li pertoca, la mà de Déu, l’àngel, l’Esperit Sant, l’Anyell místic, l’àguila (Joan), el lleó (Marc), el bou (Lluc), l'àngel (Mateu), la Verge, sant Joan Evangelista, Adam i el Sant Sepulcre.[444]

Cronologia

És molt difícil acotar terminis cronològics quan s’esmenten creus d’origen oriental o bizantí, per desconeixement de la documentació que les vinculi o perquè les tècniques i repertoris eren molt repetitius, funcionaven bé i no hi havia necessitat de grans canvis o variacions. Per a la datació de la veracreu s’ha especulat amb dues dates, tradicionalment s’havia considerat

[444] F. Español Bertran, *La Vera Creu d’Anglesola i els pelegrinatges de Catalunya a Terra Santa*, Solsona: Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, 2015, p. 91 i 93. Seguim l’ordre de la publicació.

incorporar-la al segle XI. Gudiol no va assegurar, com s'ha dit, que la relíquia fos portada de Jerusalem per Arnulf, sinó que era creença comuna a partir del pare Villanueva: «(…) hunc pontificem Ausonensem nomine Arnulfum, nostre diocesi natum, renatum in Xpo, confirmatum, tonsuratum, gradatim ordinatum, meisque manibus episcopum factum, et in prefatam sedem intronizatum. Agnovimus namque illius voluntatem peregre ac sepulcrum dominicum invisere (…)» (*vid.* fitxa **Cr C 2**). Quan Heisenberg[445] va estudiar els caràcters de les inscripcions va concloure que la obra corresponia al segle XII, cronologia que va acceptar Frolow[446] i, a partir d'ell, la historiografia més recent.

Comparativa

Les imatges que per un o altre motiu mostren algun punt de concomitància les hem anotades a les fitxes del catàleg.

No entrem a comentar els *encolpia* o creus reliquiaris perquè els que s'han trobat a Catalunya, el de Sant Pere de Rodes (**fig. 113**), el de Sant Cugat i un localitzat més recentment a Vilafranca del Penedès, són de cronologia incerta, però en tot cas allunyada de les que estudiem. No obstant farem un breu esment perquè foren durant un llarguíssim període de temps, que abasta la durada de l'Imperi bizantí, creus molt populars que els pelegrins en tornar del seu viatge de Jerusalem o Terra Santa portaven penjades al coll o per a ser penjades. La seva popularitat fou enorme, estan formats per dues cares que es tanquen en doble frontissa, tenien gravades figures en ambdues cares, normalment una creu i el Crucificat, la Verge i/o sants més o menys locals, dibuixats sense tenir cura dels detalls, precisament per ser una fabricació en sèrie, les anatomies molt discutibles i models emfatitzats; a l'interior hi ha una cavitat per a col·locar-hi relíquies. Aquestes eren les que conferien poder salvífic i protector a qui el portava. Bizanci els fabricava en or, argent i bronze, d'aquest material són els tres *encolpia* que hem esmentat. La gran popularitat que tingueren promocionà la seva fabricació en sèrie, mantenint manta vegades les mateixes característiques, essent del tot impossible esbrinar la cronologia exacta de llur fabricació. El que interessa al nostre anàlisi és el valor simbòlic tant apreciat en l'època, motiu pel qual els pelegrins en van portar i estendre al llarg de tota la Cristiandat, a Catalunya també, i dels

[445] A. Heisenberg, «Bibliographie: Byzantinische Frage», *Byzantinische Zeitschrift*, [Leipzig] XXV (1925), p. 239.
[446] Frolow, op. cit. (1961), p. 363.

milers d'objectes que se'n fabricaren en resten molts exemplars, els quals permeten aprofundir en el seu estudi.[447]

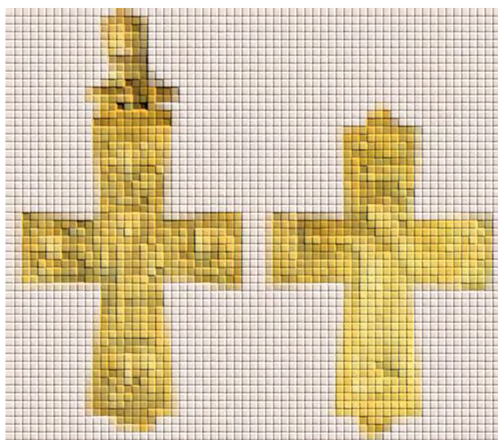


Fig. 113. *Encolpium*, Bizanci, segles VI-XI,
Sant Pere de Rodes (Alt Empordà), MDG (foto autora)

3.2.4. Creu catalana. Anàlisi d'obra, final del segle XII-XIII

3.2.4.1. Seqüència 1: continuïtat del segle XII

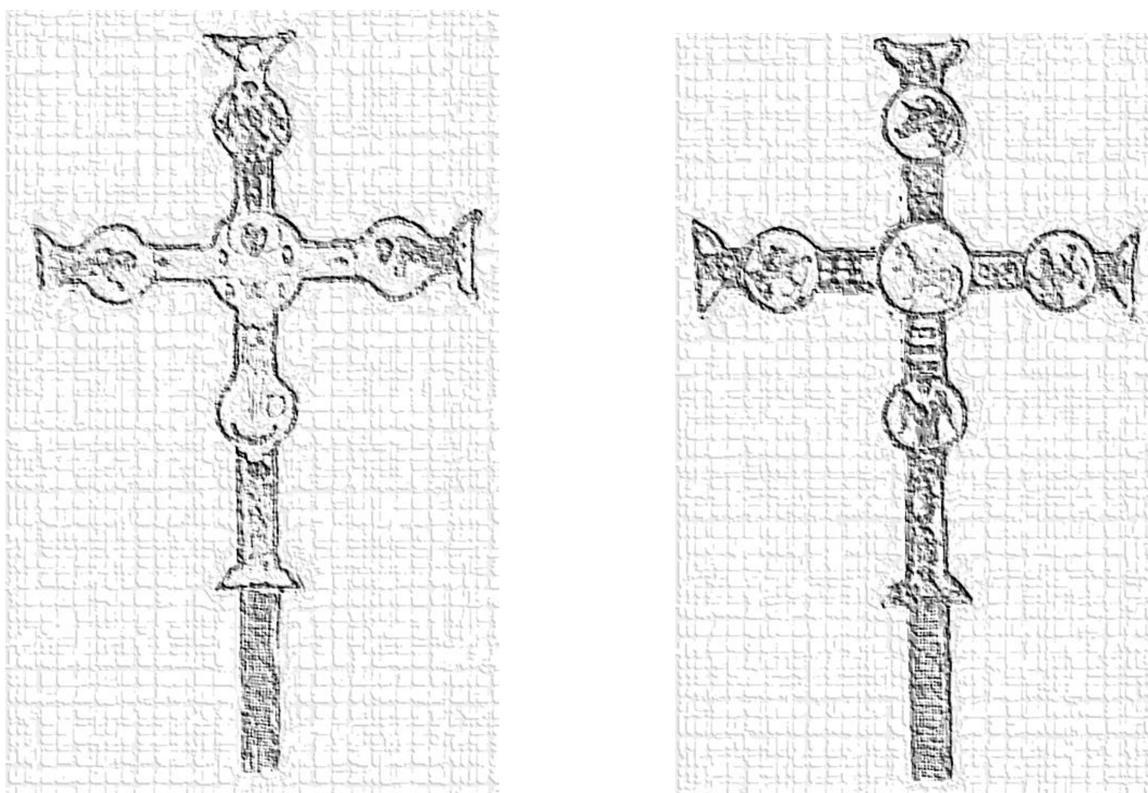


Fig. 114. Creu processional (il·l. 64-il·l. 65),
darrer quart del segle XII, anvers i revers, Riells del Fai, MDB

[447] Frolow, op. cit. (1961); Ídem, *Les reliquiaires de la Vraie Croix*, París: Institut Français d'Études Byzantines, 1965; Pitarakis, op. cit. (1996).

Del darrer quart del segle XII s'ha conservat una creu que, per a l'orfebreria medieval catalana i també per al nostre estudi, és excepcional; és l'únic referent de creu processional conservat de finals del segle XII del taller català d'orfebreria. Una altra qüestió que cal assenyalar és que se situa en un punt de confluència en el qual Llemotges fabricava els seus productes i els exportava; bé que no tenim constància documental abans de l'inventari de Sant Joan de les Abadesses de l'any 1217 de la presència d'obra de Llemotges, en qualsevol cas hi havia obra a Catalunya abans de la data del document, de ben segur a finals del segle XII. És per això que plantegem que l'entrada del segle XIII hi ha dues línies de metall a Catalunya: 1) la que segueix el segle XII i els precedents, i 2) l'entrada de l'obra llemosina des del darrer quart del segle XII, amb la qual s'inicia una seqüència evolutiva diferent almenys durant el segle XIII, punt cronològic final de la nostra recerca i que se solapen en el temps. La nostra proposta és que l'obra que pertany a la **seqüència 1** segueix l'evolució: precedents, segle XII i XIII; la **seqüència 2,** la que integra l'obra de Llemotges, es bifurca: **2a** correspon a l'obra importada i **2b** a l'obra catalana feta «a la manera de Llemotges».

3.2.4.1.1. Creu de Riells del Fai

Seguint doncs l'evolució de la seqüència 1, la creu de Riells (**fig. 114**) n'és el màxim exponent; l'anvers porta la figura repussada del Crucificat, el cos d'argent daurat, els cabells li cobreixen el front, barbat, tots els trets del rostre són molt expressius per la volumetria que els confereix el repussat. La llargada de la cabellera està representada de manera força original mitjançant tres gravats que baixen des dels costats fins al pit, s'inicia amb un treball de repussat i acaba amb trets gravats. Se'l representa amb ulls oberts, quatre claus (els dos inferiors imperceptibles), cap recte, nimbe circular crucífer, braços horitzontals, el torç i costellam molt marcats. Perizoni llarg que li cobreix els genolls, plecs recollits per un nus al centre, uns formen drapejats horitzontals i decreixents i els altres es repleguen en sentit vertical formant altres drapejats, aquests, però, volumètrics; és novador el contrast entre les línies verticals i les horitzontals. Les cames en posició recta estan recolzades per un supedani semicircular, laborat amb el mateix cordejat de la vora de la creu.

Forma

És una creu llatina d'extrems aplanats i expansions circulars als braços, el perfil de la creu està resseguit per un cordejat que la voreja fins a l'espigó o espina; està recoberta de planxes

d’argent clavades per reblons d’argent que la fixen a l’ànima de fusta, les planxes dels laterals no tenen ornament. L’anvers porta la figura repussada del Crucificat.

Tècnica (creu de metall catalana)

Aquesta creu està treballada amb fines làmines d’argent repussades, clavades amb claus de cabotes planes damunt l’ànima de fusta. No podem establir comparació amb altres creus paral·leles a aquesta puix que no en tenim cap altra de catalana, però sí amb la de doble travesser de la mateixa procedència, més tardana però. Les làmines que cobreixen el perfil lateral (**fig. 115**), actualment, són llises, clavades amb claus d’argent similars en ambdues creus. Els elements vegetals i les figuracions reben un tractament tècnic excel·lent, però apreciem una manca d’expressivitat dels rostres de les figures, propi, certament, de la seva cronologia, tots repeteixen trets comuns per a definir els ulls, el nas i els llavis, que són dues masses compactes. Un dels atractius d’aquest exemplar és el relleu de tots els motius figurats, vegetals o geomètrics, obtinguts pels cops de martell que l’orfebre aplica al revers de la planxa. Si s’analitzen els detalls és molt interessant veure'n la aplicació i resultat, com a mostra els cabells fets a la manera de canonets de metall que envolten bona part dels rostres, en el del Crucificat formen un tot amb la barba. El cisellat s’aplica a perfilar detalls. S’han perdut quasi bé la totalitat de pedres, però encara es perceben les *pâtes* o fines parets de metall que les subjectava. Només resta un cristall de roca (part superior de l’anvers), però desconeixem la data exacta de col·locació.



Fig. 115. Detalls del repussat de la creu de Riells del Fai,
MDB (fotos autora)

L'artífex juga amb el doble efecte cromàtic en el qual ressalten unes parts daurades (figures) i d'altres del color del metall (argent); aquesta és la millor mostra de treball tècnic en repussat que aporta el taller català de finals del segle XII (**fig. 115**). Per la seva part la veracreu de Riells no té ni la força ni la inventiva que pugin ser comparables. L'anàlisi detallada de les planxes fa possible veure incongruències, per exemple la del revers, en què és notori que s'han retallat grosserament algunes planxes; el braç superior remata en un tros de planxa, i l'inferior (de la creu petita), amb un tros retallat d'un altre motiu; el mateix succeeix al braç dret (de l'espectador). A l'anvers alguns quadres estan descavalcats, a més té l'inconvenient que el marc que defineix la teca no està centrat ni escairat, la qual cosa fa suposar que és fruit d'una composició. Per tant, pensem que es tracta d'una reutilització d'uns fragments de temàtica civil reaprofitats sense massa coherència en aquesta creu, en línia del què anotava Gudiol (*vid.* fitxa **Cr C 3**).

Pel que fa a la tècnica de la creu tarragonina (d'origen forà), sobresurt el gravat però és un model que no tenim constància que s'hagi difós als tallers de metall catalans.

Iconografia

La iconografia de les creus que ens aporta el taller català d'aquest tram històric és la pròpia d'una creu processional o d'altar i, per altra, la d'una creu reliquiari amb restes del *lignum crucis*.

El primer repertori està relacionat amb el cicle de passió i la resurrecció de Crist; això ho confirma la presència de la Verge i sant Joan a dreta i esquerra respectivament, dins els medallons dels braços horitzontals, i altres figures que complementen el cicle: al braç superior un àngel turiferari en actitud d'encensar, i a l'inferior, un home vestit que gira el cap vers el Crucificat (Adam ressuscitat), damunt hi ha la següent inscripció: «IHƧ NA ZARE NVƧ REX IVD EOR VM». Aquest repertori serà comú en les creus processionals dels segles posteriors. La creu de la catedral de Tarragona (**Cr F 9**) és de procedència forana, amb tot i donat el temps llarguíssim d'estada a Catalunya, la tenim en consideració. Segueix un altre model de creu llatina i braços rectes que fou molt exitós en el taller germànic i l'italià, que sovint repeteixen repertori,[448] les figures es presenten en aquest ordre que molt aproximadament es va repetint: Crucifixió; la Verge i sant Joan; àngel que normalment és un turiferari; i a

[448] P. Bloch, *Romanische Bronze-Kruzifixe*, Berlín: Deutscher Verlag für Knunstwissenschaft, 1992, II D 6.

l'extrem inferior, alguna representació al·legòrica de la Resurrecció (Adam); al revers, l'anyell a la creuera vorejat pels evangelistes és una variant iconogràfica del mateix cicle de la passió i resurrecció.

El segon repertori és el d'una creu reliquiari amb restes del *lignum crucis*. En l'anàlisi de la fitxa hem comentat la raresa que suposa els motius dels braços de la veracreu, no són adients amb la relíquia. Hem analitzat altres creus patriarcals que provenen de tallers dels segles XII i XIII del taller italià, hispànic, llemosí o mosà, per examinar la decoració que porten i comparar-la, quan és possible, amb la de Riells del Fai. És en aquest sentit que ens ha interessat, per les concomitàncies que hem anotat del taller italià[449] de finals del segle XII, una creu del Museu del Louvre, que té igualment doble travesser, encaixada dins un reliquiari de la veracreu; l'aspecte tècnic és interessant pel puntejat, en repussat, que encercla els motius com els de la creu de Riells, però, és l'únic element de comparació possible (**fig. 116** i **il·l. 396**).

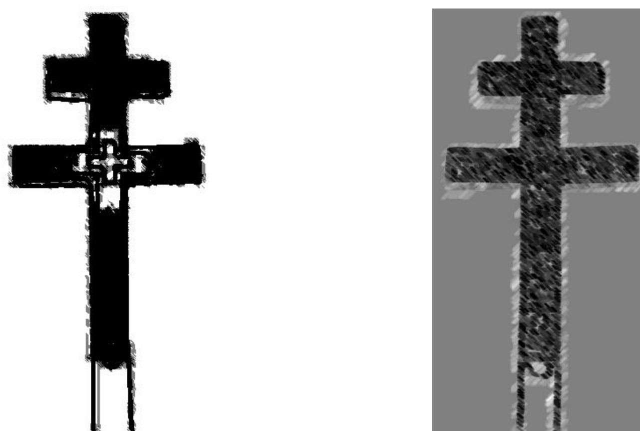


Fig. 116. Veracreu, primera meitat del segle XIII, Riells del Fai, MDB

La creu reliquiari del *lignum crucis* del monestir cistercenc de Santa María de Carrizo[450] (XI-XII), vila situada al camí de peregrinació a Sant Jaume de Galícia, és un exemple d'aquesta tipologia, molt propera a les que es conrearen a Jerusalem. S'emmiralla en la de la catedral d'Astorga i s'assimila amb les del monestir de Sant Zoilo de Carrión, amb la de sant Pedro de Arlanza o amb la de sant Lorenzo de Carboeiro, totes elles datades entre els segles XI i XII. Podríem acceptar que «si bé és cert que en les peces d'argenteria conservades domina un repertori iconogràfic de contingut cristià, no oblidem que, de tant en tant, apareixen, en les

[449] Reliquiari de la veracreu, Itàlia, final del segle XII, argent daurat, adquirida l'any 1894, inv. OA 3665, París, Musée du Louvre.
[450] «*Lignum Crucis*», a *Monacatus, Las Edades del Hombre* [catàleg d'exposició], Oña, Salamanca: Junta de Castilla y León, 2012, núm. 49, p. 262-263.

peces gòtiques, motius desvinculats del significat i ús de la peça que entronquen amb aquesta tradició de representacions animals»,[451] tanmateix no hi ha cap representació (anvers o revers) que lligui d'alguna manera el significat de la presència de la relíquia. No és rar trobar motius zoomòrfics a representacions de creus o escenes en les quals la creu hi té un valor d'icona. És freqüent en representacions paleocristianes de sarcòfags. La creu de Santiago de Peñalba és orlada amb una sanefa vegetal a l'anvers i revers i pedres de colors; del braç horitzontal pengen l'alfa i l'omega, símbols sobradament coneguts per donar significat i relleu a la creu.

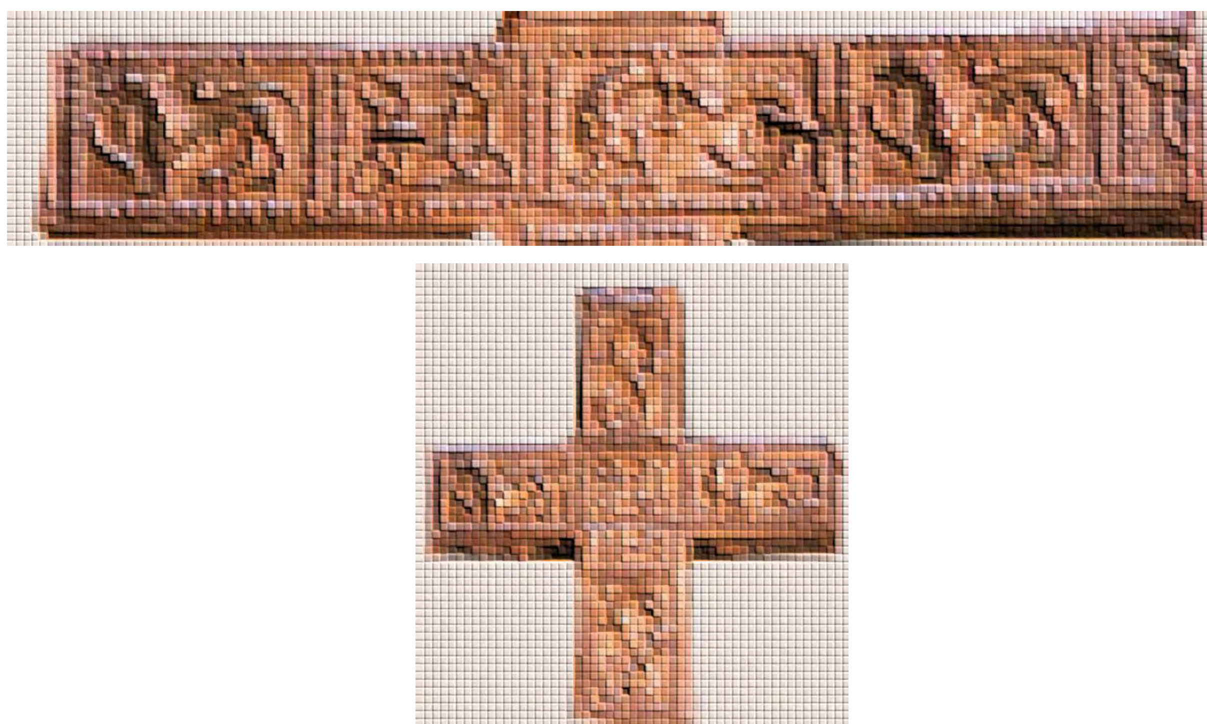


Fig. 117. Detalls de la veracreu de Riells del Fai, MDB (foto autora)

La conclusió a la qual hem arribat és que les planxes que recobreixen la creu inicialment no foren pensades per a un reliquiari (creu) que custòdia el *lignum crucis*; no hem trobat cap altra creu que defugi de les representacions tradicionals, unes emfatitzen determinades figuracions o donen més importància a les representacions d'elements vegetals, però cap ni una que nosaltres coneguem com la que presentem, que, pels efectes, és anicònica. Possiblement les planxes s'adaptaren i es col·locaren damunt l'ànima de fusta per tal de poder-hi col·locar la relíquia (**fig. 117**).

[451] J. Domenge Mesquida, «Veracreu de Riells del Fay», a *Catalunya medieval* [catàleg d'exposició], Barcelona: Lunwerg, 1992, p. 166-167.

Cronologia

Aquests dos exemples abasten tot el segle XIII. La creu de metall de la catedral de Tarragona forma part d'aquest tram per l'execució, però desconeixem el moment exacte d'arribada a Tarragona, que presumiblement fou ben aviat.

A la catalogació de la creu de Riells (**Cr C 1**) hem vist els paral·lelismes que sorgeixen en la comparació amb la pintura mural catalana des del segle XI i sobretot el XII; són innegables els contactes entre els tallers d'orfebreria i els cicles pictòrics i escultòrics catalans, tal i com anirem destriant en les anàlisis de les obres. Les cronologies de les creus pròpiament catalanes se situen a finals del segle XII i XIII, i les característiques que n'hem extret les podem resumir en la tècnica del repussat, conreada per orfebres, que segons destil·la la documentació treballaven totes les tipologies religioses necessàries al culte quotidià de les esglésies, però també hi havia especialistes en metall preuat des dels segles precedents, amb exemples citats als documents que hem esmentat, sobretot els inventaris.

Ho tornem a remarcar, sense l'aportació documental dels segles X i XI no podríem haver fet un estudi real de l'orfebreria catalana dels segles XII i XIII. És més, han estat fonamentals els inventaris de Sant Pere de Vic dels anys 957 i 971 i els de Ripoll dels anys 979, 1008, 1047 i 1066, tots d'època precedent, per a fer la reconstrucció d'aquests dos tresors extraordinaris a l'època, la lectura dels quals mostra la importància històrica, primer de l'església de Sant Pere de Vic al segle X i després de la de Santa Maria de Ripoll al segle XI, sens dubte el punt àlgid en què confluïren les millors obres d'orfebreria altmedieval catalanes de similar rellevància a les d'altres monestirs occidentals coetanis.

El museu del monestir de Sant Joan de les Abadesses atresora una creu de fusta que és l'ànima que recobria una creu de metall; no hi ha dades concloents que permetin fixar la data de fabricació, tanmateix per la forma dels braços podria tractar-se d'una creu del segle XIII; el forat de la creuera podria haver estat un petit reconditori per a guardar-hi relíquies, si així fos podríem incorporar-la al corpus; nosaltres ho hem fet.

Aquesta seqüència 1 que hem analitzat amb obres conservades segueix l'evolució del taller català i no ha rebut cap interferència de Llemotges, són dues opcions diferents que van en paral·lel. És a dir, que coetàniament els tallers catalans continuaren fabricant objectes litúrgics, segurament amb una producció molt més minvada per l'arribada d'obra llemosina i

també perquè sorgí la seqüència 2 que estudiarem, en la qual els orfebres varen intentar fer obra «a la manera de Llemotges» però a Catalunya.

Comparativa

Tal i com hem plantejat a les comparatives de les fitxes de les dues creus de Riells, hi ha ressemblances pel que fa a la «construcció» de les figures i les de la pintura mural catalana (*vid.* fitxa **Cr C 1**); també amb l'escultura arquitectònica, assenyalant directament a algun capitell del claustre de Santa Maria de l'Estany (*vid.* fitxa **Cr C 3**, amb les imatges comparatives adients).

Les imatges que presentem a les **làmines X-XI** i **XII** són el resultat del seguiment de creus a la pintura mural i pintura sobre taula catalanes dels segles XII i XIII; és un conjunt extraordinari que pal·lia en part la pèrdua dolorosa de tota l'ingent obra que ens ha transmès la documentació. La selecció dels detalls tenen per objecte plasmar en la mesura del possible la incidència de la creu en les celebracions litúrgiques i també, bé que extretes totes del seu context, la grandiositat de les majestats catalanes que ajuden a donar llum front a l'obscuritat. La diversitat de models, dimensions i iconografies són un fidel reflex de l'evolució d'aquesta tipologia; és bo comparar aquestes imatges amb les de la **làmina IX** per veure el creixement de l'orfebreria catalana des dels precedents, continuant al segle XII i XIII. Aquests tallers estaven informats dels corrents imperants en l'època, ja hem vist la incidència del món germànic que transmeté d'alguna manera el bizantinisme que ben bé van interpretar, reinterpretat i re-creat en els seus propis tallers d'època carolíngia i otònida. El signe i el cant del cigne acabarà a inicis del segle XIII perquè comença una nova etapa de l'orfebreria romànica catalana que tot seguit analitzem.

3.2.4.2. Seqüència 2 (2a i 2b): segle XIII

La seqüència 2, la que integra l'obra de Llemotges i independent de la seqüència 1, es bifurca en: 2a, que la fem correspondre a l'obra importada, i 2b, l'obra catalana feta «a la manera de Llemotges».

3.2.4.3. Seqüència 2a: l'arribada de l'obra de Llemotges

Els contactes entre les esglésies de Catalunya i d'Aquitània, lloc de fabricació de l'obra de Llemotges, estan documentats des del segle X (o abans); l'assistència de bisbes catalans a

consagracions d'esglésies llenguadocianes està corroborat —és ben coneguda la relació entre els abats de Moissac i Camprodon i l'assistència de dignitats catalanes (el bisbe Roger de Girona assistí a la consagració de Sant Salvador de Llemotges el 1028)—, com també a concilis i altres actes. Presentem documents amb deixes provinents de testaments dreçats a Catalunya i dirigits a esglésies com la de Santa Fe de Conques, la d'Aurillac o la de Rocamadur; els contactes estan justificats documentalment. No s'ha d'oblidar les donacions dels monarques catalans destinades a aquestes poblacions.

3.2.4.3.1. Inventaris

L'arribada d'obra de Llemotges es constata en els inventaris del nostre diplomatari, el primer el de Sant Joan de les Abadesses de l'any 1217. Hi ha una manca d'aquest tipus de document que va des del 1066 al 1217, cent cinquanta anys, que no hem localitzat de moment, així doncs ens hem de limitar o cenyir-nos a les cronologies que ens venen donades. L'inventari del 1217 aporta certa diversitat d'obra de Llemotges, bací (2), bàcul (1), canelobres (6) i creu de coure (2), suposem que eren per a cobrir les necessitats per l'ús d'aquests objectes. Queda clar que s'identifiquen pel nom del lloc de producció, fet que ha valorat la historiografia francesa per assenyalar-ho com un distintiu o una «marca» de qualitat específica coneguda arreu. El següent document que n'aporta és del 1238, consta que el monestir de Sant Cugat té una computa (caixa) d'obra de Llemotges; i les altres grans aportacions d'obra d'aquest taller són els inventaris de l'orde del Temple: el de Corbins (**doc. 285** del 3 d'abril del 1299); el de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares (**doc. 289** del 3 de març del 1302); l'inventari que dreçà Arnau Messeguer (**doc. 304** del 22 d'agost del 1318, Barcelona); el de la comanda de Gardeny (**doc. 318** del 17 de març del 1370). Molt destacats per al nostre estudi pels lligams amb Vic són els inventaris de Sant Pere de Vic (**doc. 311** de l'any 1342 i **doc. 316** de l'any 1368); l'inventari de l'església de Sant Joan de Perpinyà (**doc. 313** del 1350); el de la casa de Guillem de Soler (ardiaca de la seu de Lleida) (**doc. 314** del 10-12 de març del 1354), el segon i tercer de Sant Joan de les Abadesses (**doc. 315** del 2 de gener del 1357, **doc. 317** del 2 de gener entre 1369 i 1370).

3.2.4.3.2. Creus foranes de Llemotges

Aquest preàmbul introductori inicia la nostra anàlisi de l'obra arribada a Catalunya. Gudiol ja advertia que no se'n tenia notícia documental fins entrat el segle XIII, «això no vol pas significar que no pugam admetre objectes pertanyents al utillatge *litúrgich* o al *casulàque*,

anteriorment, a els anys del mil doscents, pugan presentar sos metalls enriquits ab vitrificacions colorides», més endavant escriu: «Y si a lo conservat encar a Catalunya poguesem afegirhi lo moltíssim més que l'ignorància y codícia d'uns homes ha fet que altres més experts portessen fóra denostres fronteres, fenthi mercadeig y guany anti-patriòtich, tindriam d'admetrer que Catalunya, ja en els segles que han sigut anomenats romànics, degué tenir gran riquesa de petits mobles y útils esmaltats».[452] Gudiol —nosaltres hi estem totalment d'acord— era de l'opinió que Llemotges estava molt ben representat a Catalunya, ara però només podem anar destriant breus referències documentals, perquè molta de l'obra que avui es troba a Catalunya, la major part de la que hi ha a museus, institucions, antiquaris o col·leccions particulars, prové de compres del segle XX, la qual cosa indica que no havia pogut tenir cap influència per als orfebres i esmaltadors que treballaren el coure o algun altre metall al segle XIII o XIV principalment. L'obra conservada l'analitzarem pel material, color, forma i disposició.

3.2.4.3.3. Ornamentació

Tècnica, dimensions i matèria

Llemotges treballava el coure daurat amb aplicació d'esmalt de colors en champlevé (buidat del metall), les parts que no s'esmaltaven es dauraven conferint a l'objecte un valor afegit per afinitat a l'or. Els productes els fabricaven els batidors de coure o aram, com se l'anomena moltes vegades a Catalunya; s'ha demostrat que els orfebres treballaven també el metall batut (coure), per tant podien obrar objectes seguint la manera llemosina.

Les creus que classifiquem com a foranes (**làm. V**, **VI**, **VII** i **VIII**) són datables del segle XIII, les que hem classificat del taller de Llemotges són: **Cr F 3**, **Cr F 4**, **Cr F 5** i **Cr F 6**. El corpus representatiu és petit, raó per la qual les considerem creus, conservin o no el Crucificat; totes són creus *immissa* i forma llatina. Per la seva funció les classifiquem en processional o estacionals (**Cr F 4**) —quan se'ls col·loca una llarga tija per dur-la agafada a la mà—, o d'altar —per a ser col·locades damunt un peu i dues són creus d'aplicació (**Cr F 4** i **Cr F 5**)—. Segons l'acabament dels braços dues altres són creus potençades (**Cr F 3** i **Cr F 4**) i dues aureolades (**CR F 5** i **Cr F 6**), que són aquelles que la creuera té forma circular. Les creus llemosines estaven formades idealment per cinc parts: els braços, el *titulus*, la creuera, la tija i el peu; tots els exemplars que presentem són creus llatines. Aquest taller fabricà creus

[452] J. Gudiol i Cunill, «Notes referents a esmalts y esmaltadors catalans», a *Notes manuscrites*, [s. d.], p. 5

reliquiari de doble travesser, tanmateix no aportem cap exemple forà d'aquesta seqüència al nostre catàleg d'obra.

La creu llatina té el braç vertical més llarg que l'horitzontal, el creuament dels dos travessers forma els quatre braços; les diferències que constitueixen cadascun dels models són motivades per la forma de l'encreuament en angle recte o corbat i als extrems del braços en forma de potença i floronada (aquesta no l'estudiarem per depassar la nostra cronologia) i variacions dels extrems. Les creus que analitzem tenen els extrems en potença o bé són rectes i l'encreuament en forma de cercle, la combinació és pròpia de finals del segle XII i XIII. L'aspecte estructural diferencia la creu massissa, d'una única planxa de coure (**Cr F 3**), de la creu composta (**Cr F 4**) per diferents plaques, esmaltades o no, aplicades per l'anvers i revers damunt una ànima de fusta. L'ordenament de les creus és immutable,[453] sempre es col·loca en simetria la Crucifixió amb la Majestat (anvers i revers). Les creus analitzades no aporten aquesta informació, són més senzilles pel que fa a la figuració.

[453] G. François, «Répertoire typologique des croix de l'Œuvre de Limoges 1190-1215», *Bulletin de la Société archéologique et historique du limousin*, CXXI (1993), p. 92. Agraïm a M. François la tremesa del seu article.

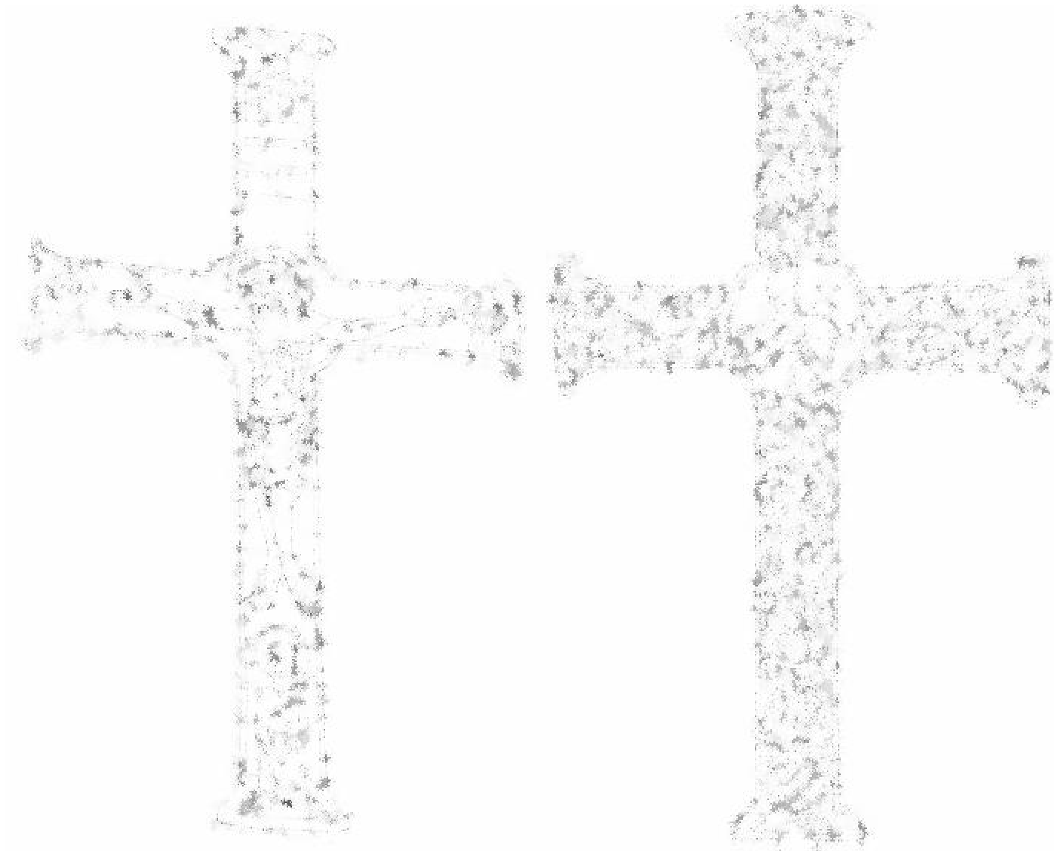


Fig. 118. Dibuix de la creu Cr C 3

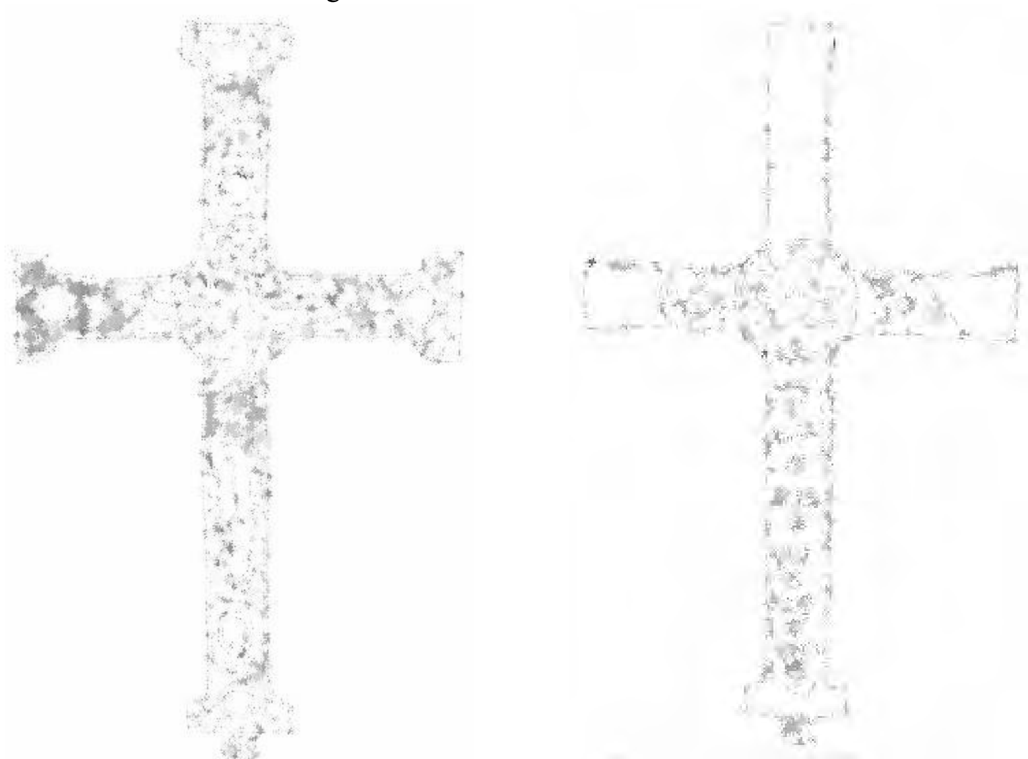


Fig. 119. Dibuix de les creus Cr F 4 i Cr F 5

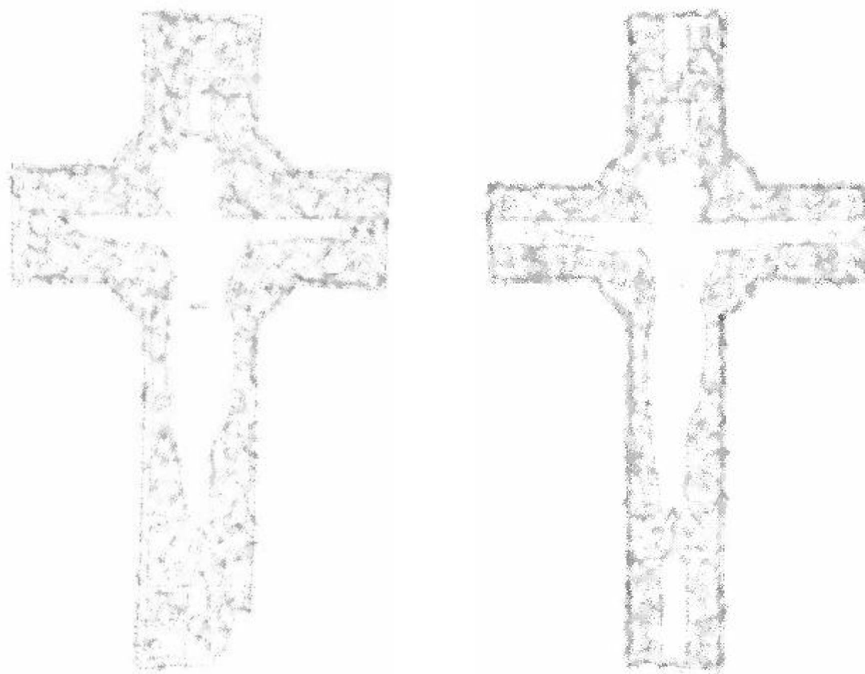


Fig. 120. Dibuix de la creu Cr F 6

Ornamentació i esmalts

Els motius més freqüents són les floretes, figures geomètriques quadrades, romboides, cercles, discs amb zones concèntriques esmaltades en tons diferents: games de blaus, verds, vermell, groc i blanc. Els esmalts champlevé de la **Cr F 6** són opacs, es veu perfectament com les cavitats que s'han omplert d'esmalt i s'han cuit donen una gama de colors foscos que no són transparents sinó opacs. És interessant analitzar les cavitats que han perdut l'esmalt per adonar-se'n de la fabricació. La que té una paleta més rica (**Cr F 5**) tracta el fons amb esmalt de color blau França, i a l'interior de cada alvèol es juxtaposen diferents games de colors per tal d'emplenar-lo. La col·locació dels matisos de colors que s'apliquen són en aquesta disposició:

groc / verd clar i/o fosc / vermell

(el vermell per a definir quasi bé sempre el centre nuclear)

blanc / blau clar / blau fosc / vermell

blanc / blau cel / vermell

Els monogrames que figuren al braç superior IHS XPS són característica habitual del taller, només n'hi ha un d'exemplar que en prescindeix (**Cr F 4**), és gravat i esmaltat el *titulus* a

diferència de les creus germàniques, que mostren la llegenda completa o abreujada: «IHC NAZARENVS REX IVDEORUM».[454]

Els crucificats responen a dues interpretacions diferents: un és de quatre claus, gravat i cisellat directament damunt la planxa de coure i el cap en relleu de fosa, element molt peculiar del taller llemosí; l'altre és un Crucificat d'aplic fixat damunt les fines làmines de coure de la creu per quatre claus; els nimbes se'ls col·loca darrera el cap, a vegades recoberts d'esmalt, altres daurats (**Cr F 3**, **Cr F 6**) i un altre que era llis només té la silueta del Crucificat (**Cr F 5**); pot ser monocrom, festonejat de diversos colors o daurat.

Els diferents tipus de representar el Crucificat era una fórmula ideada per assortiment de models per tal d'oferir preus més o menys raonables atenent l'enorme demanda que tenia aquesta fabricació. L'aportació de creus que fem és plural, hi ha un d'aplic (**Cr F 4**), un cisellat i el cap de fosa aplicat (**Cr F 3**) (**fig. 122**), un altre amb el contorn en reserva i posteriorment daurat, quasi bé perdut (**Cr F 6**) (**fig. 120**), i el darrer simplement rebaixat el metall per tal d'obtenir la silueta del propi metall en reserva sense cap mena de convenció ornamental (**Cr F 5**) (**fig. 121**). Sembla que l'espai que es deixa per a la silueta del cos identifica el taller llemosí; el taller germànic també deixava un espai, però sense dibuix. El supedani característic de tots els exemplars era habitual, els de les quatre creus formen una unitat amb la imatge, és un tret que sempre reprodueix Llemotges, i amb molta freqüència esmaltat de color blau, el més visible de tots és el **Cr F 5** de color blau clar i tocs de vermell.

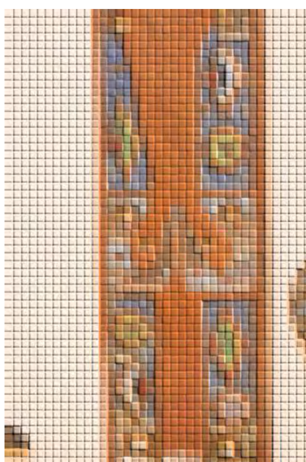


Fig. 121. Detall del supedani, Cr F 5

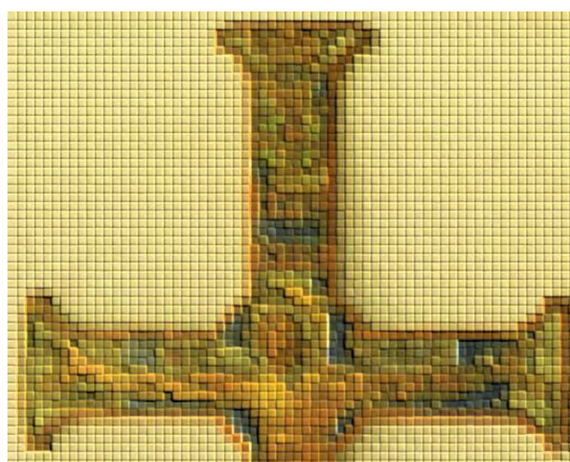


Fig. 122. Detall del braç superior i *titulus*, Cr F 3

---

[454] E. Rupin, *L'Œuvre de Limoges*, París: Picard, 1890, p. 252.

Les dimensions varien en cada creu, estan compreses entre els 16,3 × 9,9 × 4 cm (**Cr F 3**) i els 24,7 × 15 × 1 cm (**Cr F 6**), corresponents a una creu petita i mitjana respectivament, són creus que estaven emmetxades damunt un peu per a ser col·locades a l'altar o en un oratori. Són dimensions que el taller ja havia establert i funcionaven. Els documents que llisten creus mitjanes són relativament abundants i a vegades en citen dues, fet que fa pensar en un preu correcte i la possibilitat d'adquirir-ne més d'una per a diferents altars.

Matèria

Invariablement les creus són de coure batut, champlevé i aplicació d'esmalt de colors i possibilitat d'ornar-les amb pedreria. En l'apartat del comentari tècnic de les fitxes hem vist la importància tècnica que tenia la fabricació i col·locació de pedres; el taller de Llemotges experimentà formes concretes que després sempre repetia invariablement, només en exemples especials interpretava o aplicava materials i tècnica més sofisticades; el normal però era el treball seriat, per això no hi ha massa variació dels prototipus.

El procediment que se seguia per a la fabricació de les peces de coure s'ha determinat no tant per fonts escrites i documentades sinó per l'anàlisi de les obres i pel coneixement dels orfebres actuals. Les etapes de fabricació comportaven diferents fases tècniques: l'estirament a cops de martell, el repussat; el gravat i el daurat. La tècnica que va desenrotllar el taller de Llemotges era l'esmalt champlevé associat al treball del metall. Així, doncs, les tècniques que mostren aquestes creus és l'habitual del taller de Llemotges,[455] coure daurat i esmalt champlevé. Per altra banda, l'esmalt champlevé combinat amb la decoració del *guilloché* a l'anvers i el repussat al revers, així com el vitrificat de les pedres, són tècniques de fabricació repetides reiteradament en les produccions llemosines al llarg de tot el segle XIII, igual que en aquest exemplar (**Cr F 4**). El gravat és interpretat de diferents maneres, en el **Cr F 6** dibuixa el perfilat del Crucificat i el nimbe crucífer, treball molt reeixit, igual que la sanefa de ziga-zagues que recorre el perímetre de tot l'exemplar.

Ornamentació i cromatisme

En el comentari dels esmalts hem indicat que hi ha un predomini de les formes geomètriques: triangulars, concèntriques, romboïdals, circulars… molt ben interpretades en dues de les creus (**Cr F 5** i **Cr F 6**) (**fig. 123**), en l'interior s'han col·locat els colors variats propis d'una paleta

[455] I. Biron [*et al*], *L'Œuvre de Limoges. Émaux de Limoges. Émaux limousins du Moyen Âge*, París: Réunion des musées nationaux, 1995, p. 48-60.

cromàtica que inclou el blanc; diferents games de blaus, des del blau fosc al lapislàtzuli, blau mig, blau lavanda, blau cel; de verd clar; de groc i tocs de vermell, creant debades matisos de colors, modulacions i tocs cromàtics que enriqueixen i embelleixen el treball de l'artista. Aquesta gama policroma que inclou diferents colors dins un alvèol és la pròpia de la consolidació del taller de Llemotges, especialment dels primers vint o trenta anys del segle XIII, i que perdurà al llarg del segle com a reminiscència de l'època daurada i més fructífera de la producció d'esmalts champlevé a Llemotges. Precisament, la paleta cromàtica és una de les diferències més significatives que hem percebut en l'anàlisi comparatiu entre els esmalts llemosins i els que considerem de fabricació catalana, com veurem en el seguiment ornamental.

A banda d'aquesta ornamentació, la producció d'altre tipus de creu emfatitza la importància del gravat i en menor proporció el repussat; reprenem la **Cr F 4** en què només resta una part de les làmines horitzontals i l'inferior del revers, la del braç superior s'ha perdut. La decoració consisteix en la repetició de floretes repussades (o estampades) de sis nuclis circulars molt menuts, motiu que es repeteix al lateral de la làmina, es reforça a l'anvers amb una placa al centre o cruïlla dels braços, d'esmalt de color blau clar el fons, i blanc l'estrella de sis punt; el perfil i el punt central d'aquesta margarida és d'esmalt reservat, està clavat amb dos reblons, l'esmaltador ha procurat que la col·locació de l'esmalt blau deixi un perímetre de metall llis que fa de vora del medalló. És a dir, percebem com el taller de Llemotges al llarg del segle XIII, segle de la seva gran expansió, ideà noves fórmules per esgotament de les inicials, cada vegada més seriades, i en les quals hi donava més importància al treball del cisellat (el gravat, el repussat), però són tècniques que no dominava amb l'excel·lència dels esmalts. És per aquest motiu que creiem que, mentre pogué, va incorporar esmalts a l'ornamentació, per tal de afegir-hi la seva pròpia personalitat.

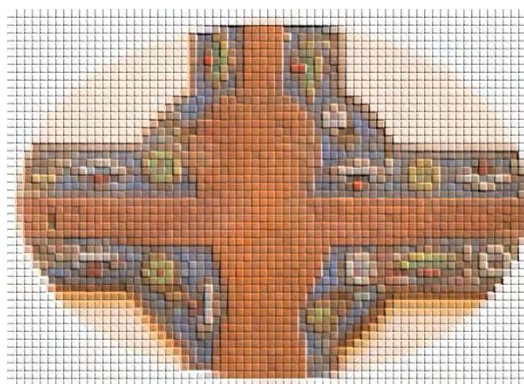


Fig. 123. Detall de la creu Cr F 5,
ornamentació, formes geomètriques sobre fons esmaltat de blau

El fons del revers de la creu **Cr F 3 (fig. 124)** està decorat amb vermiculat, una de les millors expressions tècniques del taller; la d'aquest exemplar n'és una reducció. Gauthier va definir el motiu vermiculat[456] com «dans le monde ornemental, le motif vermiculé appartient au cycle végétal, celui que parcourent en leur croissance le bourgeon, la tige, la feuille, la vrille, selon le schéma de courbes ouvertes appelées à un développement indéfini; il exclut la fleur et le fruit, dont la structure au contraire est ordonnée par la courbe fermée et les rayons du cercle, disques, asters, rosettes, quatrefeuilles, grappes».[457] Les bandes vermiculades que ressalten del fons del metall estan constituïdes per una llarga tija serpentejant, en el seu recorregut en sentit vertical genera i envolta motius vegetals, palmetes d'extrems recargolats, tiges secundàries i terciàries, una certa diversitat de motius ornamentals, no massa complexa, amb la qual encatifa tots els fons del revers, no hi ha un sol espai buit; a la creuera, gravat en el metall, l'Anyell de Déu, imatge habitual en les creus més antigues, posteriorment fou molt més usual la presència d'un àngel de mig cos o la reafirmació de Crist,[458] o la representació anicònica; tot el revers estava daurat tal i com es veu per les restes que s'han conservat.

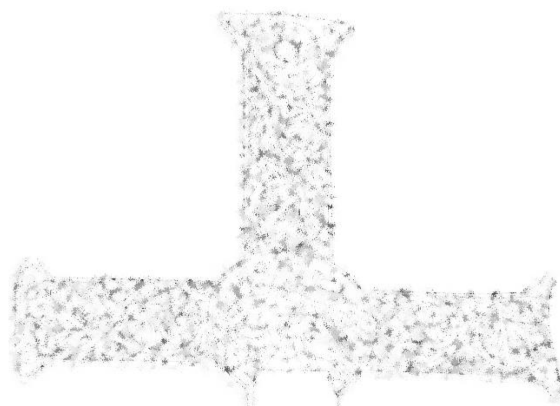


Fig. 124. Dibuix de la creu Cr F 3,
detall del revers, fons vermiculat i Anyell

---

456 Marquet de Vasselot fou el primer en estudiar-lo en profunditat, va classificar i estudiar les creus vermiculades; prenen el nom *émaux à fond vermiculé* de Linas i Molinier. Va cercar l'origen, que ell situà a l'Orient, transmès deia per l'art bizantí al copte, al musulmà i a l'europeu occidental. Considerem el seu estudi una aportació inicial molt interessant, bé que com era habitual, desviat sempre vers el taller francès, oblidant les obres del taller hispànic (Castella-Lleó) que mai va voler reconèixer la seva paternitat. Malgrat això la historiografia ha anat valorant i destriant les obres d'aquest taller, nosaltres considerem que una de les millors expressions és la creu esmaltada i vermiculada del Museu Diocesà d'Urgell (il·l. 91). L'autor vinculava aquesta decoració amb els manuscrits llemosins de Sant Marcial de Llemotges, i en aquest punt sí acceptava el paper que varen tenir en el desenvolupament del motiu manuscrits hispànics.

457 M. M. Gauthier, «Les décors vermiculés dans les émaux champlevés limousins et méridionaux», *Cahiers de Civilisation Médiévale*, I (jul.-set.) (1958*b*), p. 349-369 (esp. 350). En el món el motiu vermiculat pertany al cicle vegetal, en el qual participen en el seu creixement el brot, tija, fulla, circell, seguint l'esquema de corbes obertes implicades en un desenvolupament indefinit; no passa el mateix amb les flors i fruits, l'estructura dels quals té forma tancada; tampoc amb les estructures circules tals com discs, estels, rossetes, fulles quadrifoliades i raïms (traducció).

458 Creu d'altar (?), mitjan segle XIII, coure daurat i esmalt champlevé, 42,7 × 25,9 × 2,2 cm, Jouac, església parroquial de Sant Pere i Sant Pau, tresor que prové del lloc dit Ménussac, classificada, M. H. 20.06.1891.

Evolució iconogràfica dels esmalts



Fig. 125. Detall del revers de la creu, inv. 12, Guéret, Museu de la Senatorerie, ca. 1210-1220 (foto autora)



Fig. 126. Detall del revers de la creu de Jouac, mitjan segle XIII, Jouac (foto autora)

Iconografia

La figura de Crist aplicada damunt la creu; de les dues varietats que s'han assenyalat, el Crist amb barba, com a home d'edat, o la del jove, imberbe, sense rastre de patiment, la **Cr F 4** presenta aquesta darrer. Fixat damunt les fines làmines de coure de la creu per quatre claus (un perdut i un altre clavat posteriorment), no hi ha cap inscripció; se'l representa coronat, cap quasi bé frontal, barbat i llarga cabellera que reposa damunt les espatlles, vestit amb *perizonium* esmaltat de blanc i blau clar, els plecs rectes sense cap concessió a la imaginació, cintura i plec central blaus rematen en forma corbada lliscant damunt els genolls. El cos és gravat amb trets impersonals que defineixen el pit, el costellam i les espatlles; els braços en posició horitzontal, que evoquen la protecció divina, mans molt menudes i estereotipades. Els ulls són dues gotes d'esmalt negre que animen el rostre una mica esmorteït. Els peus reposen en un *suppedaneum* trapezoïdal amb pèrdua pràcticament total del blau de l'esmalt d'origen. Els trets d'aquest Crist d'aplic són molt seriats i repetitius. El contrast amb el de la **Cr F 3** és força evident, la figura de Crist de quatre claus és gravada i cisellada, el cap en relleu de fosa, inclinat, nimbe crucífer amb restes de daurat, els braços horitzontals i mans clavades amb un clau arriben a l'extrem de les dues potences, torç, pit i epigastri molt marcats, trets que mostren una interpretació emfatitzada del patiment; Rupin interpreta els detalls anatòmics

com a «une visible tendance à l'exagération (*vid*. fitxa **Cr F 3**) (**fig. 127**). El rostre no és sofrent, es tracta més d'una imatge estereotipada pròpia del taller de Llemotges que les reproduïa com a fabricació seriada. Els trets del rostre s'han perdut pel desgast propi d'aquestes imatges. La tovallola o *perizonium* és llarg, cau en plecs allargassats i frega els genolls, els peus reposen sobre un *suppedaneum*, i a la part inferior, el perfil d'un cim que recorda la muntanya del Gòlgota (calavera). A la part superior i damunt el *titulus*, la mà de Déu (**fig. 127** i **128**), és una representació pròpia que trobem a creus llemosines dels segles XII i XIII, la mà surt d'entre núvols i és una imatge reduïda de Déu Pare en representació al crit de Jesús: «Deus meus, Deus meus ut quid dereliquisti me»,[459] «Déu meu, Déu meu per què m'has abandonat»; la representació es féu segons la manera llatina, els tres primers dits estesos i els altres dos doblegats; en la creu que tractem la mà és dins el nimbe crucífer que junta en una única imatge els dos símbols; és l'altre tipus de representació que adoptà Llemotges, del qual la creu de Cluny (inv. 22757) (**fig. 128**) n'és un precedent.[460] El revers d'aquesta mateixa creu, la més antiga de totes, està decorat amb vermiculat, tècnica ornamental que és a les creus més antigues del taller i sovint coincidint amb les millors; el treball és molt fi.

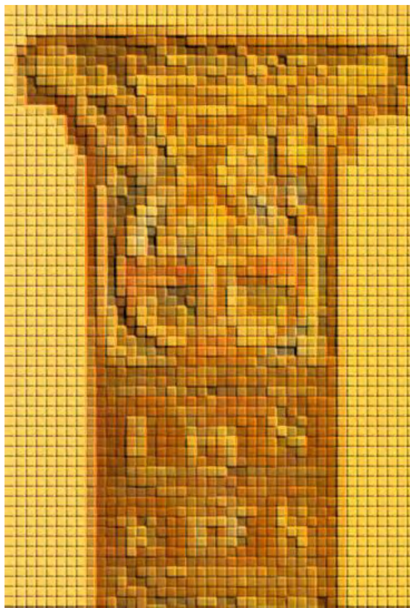


Fig. 127. Detall, la mà de Déu sobre el nimbe crucífer, Cr F 3 (foto autora)

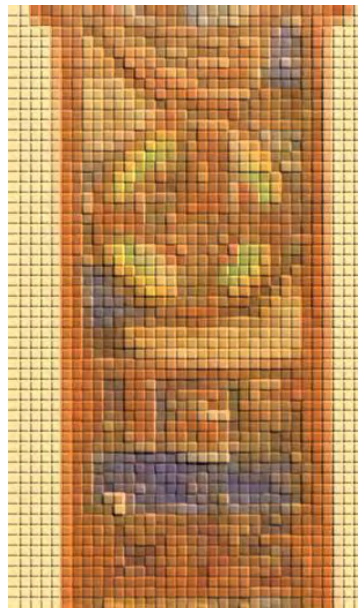


Fig. 128. Detall, la mà de Déu sobre el nimbe crucífer, Creu, Museu de Cluny, precedent (foto autora)

[459] Mc 15, 34. «Deus meus, / ut quid dereliquisti me? / Noti mei quasi alieni / recesserunt a me / et qui me noverant / obliti sunt mei», la quarta de les Set Paraules de Crist a la creu.

[460] Gauthier, op. cit. (1987), fig. 828, làm. CCXLVI, cat. 295. Creu, Llemotges, ca. 1195-1200, coure champlevé, esmaltat i daurat, adquirit el 1957, inv. 22757, París, Musée de Cluny-Musée national du Moyen Âge.

Cronologia

Les creus foranes llemosines a Catalunya se situen entre el 1200/1220 fins a finals del segle XIII. En aquest tram cronològic, ni que sigui amb molt pocs exemples, hem pogut fer el seguiment parcial de l'evolució del taller per la factura, l'ornamentació i l'execució tècnica que veurem reflectida en la comparativa.

Comparativa

A la comparativa de les fitxes del catàleg hem inclòs exemples que complementarem amb algunes altres imatges. Un precedent per a la creu **Cr F 3** és la que presenta la mateixa factura del Museu de Cluny (inv. 22757) (**fig. 129**), els trets són indicatius d'una cronologia anterior, però és un model primerenc per a la creu referenciada. La creu de Bonneval (**fig. 130**), del mateix museu, és un referent per les formes potençades dels braços, és molt més complexa formalment i iconogràfica; la **Cr F 4** està dins el grup, però en una seqüència derivada que extrapola les parts fonamentals en un moment de gran seriació.



Fig. 129. Creu, Museu de Cluny, model per a la Cr F 3
(foto autora)



Fig. 130. Creu de Bonneval, Museu de Cluny, model per a la Cr F 4
(foto autora)

Sens cap dubte, el millor exemple de vermiculat que tenim a Catalunya és el de la creu del Museu Diocesà d'Urgell[461] (**fig. 131**), aquesta ornamentació cobreix els braços de la creu amb una execució tècnica d'un gran mestre cisellador.



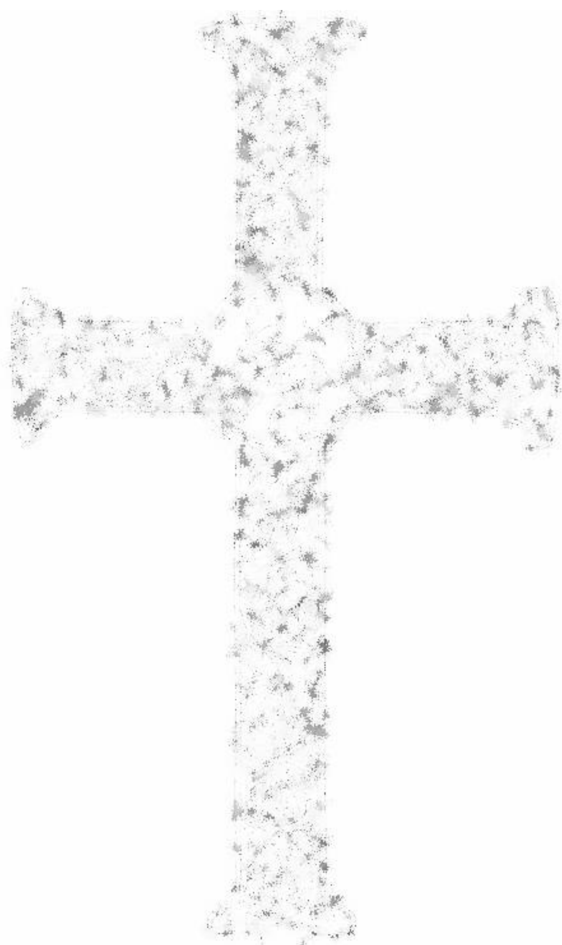


Fig. 131. Detall del vermiculat i dibuix, creu del Museu Diocesà d'Urgell,
(foto autora)

[461] Creu, coure daurat i esmalt champlevé, 42,3 × 30 × 2,1 cm, trobada a Tremp després del 1939, MDSU 52, Museu Diocesà d'Urgell.

3.2.4.4. Seqüència 2b: obra catalana «a la manera de Llemotges»

3.2.4.4.1. Creu Cr C 2 de Sant Joan de les Abadesses

La creu que presentem amb més antiguitat és la d'esmalts de Sant Joan de les Abadesses (**Cr C 2**), primera incògnita que ens ha sorgit respecte la fabricació dels seus esmalts. És la única que considerem que forma part de les dues seqüències. És l'única que també analitzarem dins aquest apartat primer de creus amb esmalts fetes a Catalunya en un moment inicial d'un taller concret. Més de cinquanta anys després hem enregistrat una altra creu que considerem ha estat feta a Catalunya, és una altra etapa que res té a veure amb la creu de Sant Joan, per això la tractarem separadament com a continuació del treball d'un taller català. Dit això, analitzem la de Sant Joan de les Abadesses.

L'inventari del 19 de març del 1217 anota «II alias cruces eneas opere lemonitio»[462] (dues creus de coure d'obra de Llemotges); el del 3 de gener del 1357 llista les mateixes creus «Item II cruces de limotges» (dues creus d'obra de Llemotges), i amb tota probabilitat una n'és la que estudiem; el tercer inventari, del 2 de gener del 1370, repeteix el mateix «Item II creus de Limoges» (segons l'any varia la grafia del lloc).

L'inventari ordena els ítems de tal manera que semblen procedir de Llemotges, nosaltres, però, creiem que és discutible que la creu en qüestió hagués estat obrada per aquell taller. Suposem que, en l'època, l'esment «obra de Llemotges» a més de la procedència també es podria referir a feta «a la manera de Llemotges», quan ja s'havia popularitzat i conegut aquesta «marca» com a signe d'identificació, sobretot perquè marcava una gran diferència amb la resta d'objectes litúrgics. Eren realment diferents i tenien la seva personalitat indiscutible, se'ls anomenava «opere lemovicense» (entre d'altres) i així se'ls conegué per tot l'Occident, fins i tot va arribar a Rússia.

La creu té dues parts ben diferenciades, la pròpia creu, sense massa interès des del punt de vista estilístic, i els esmalts, que ens han interessat enormement. La creu pertany al grup de braços amb els extrems acabats en potença, de la qual hem aportat molts exemples en les làmines comparatives (*vid.* fitxa **Cr C 2**) (**làm. IX-XII**).

[462] J. Masdéu, «Un inventari de l'any 1217 de Sant Joan de les Abadesses», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, [Vich: Centre Excursionista de Vich] IV (1921-1924), p. 141-146.

L'anàlisi dels esmalts el fem separadament, la Majestat de la resta d'esmalts. Kingsley Porter va tractar la temàtica de les majestats catalanes de fusta l'any 1928 i va publicar algunes imatges com la de Caldes de Montbuy, Baget o Sant Joan les Fonts; en el seu anàlisi ja esmentava la creu de Sant Joan de les Abadesses (notícia que li proporcionà Gudiol i Ricart) sense fer-ne cap comentari.

L'estudi de les obres de Llemotges que són a Catalunya des de temps molt reculats (finals del segle XII i XIII) no aporta massa llum pel que fa a algunes d'elles; d'altres, però, ens aporten més claredat quant a la seva catalogació.

Els esmalts de la creu que estudiem responen a dos esmaltadors diferents, segons la nostra opinió. L'un, el més avesat, hauria treballat en la Majestat, i l'altre, menys format en la tècnica de l'esmalt llemosí o champlevé, hauria fet les altres figures. Considerem que la Majestat ha de ser del taller de Llemotges, i les altres, del taller d'esmalteria catalana treballant segons el taller de Llemotges. Pensem que la Majestat hauria arribat a Catalunya procedent de Llemotges, algun taller local català, potser el mateix de Sant Joan de les Abadesses (?), la va incorporar a una creu feta a Catalunya o feta expressament, i li aplicà les altres imatges produïdes també al mateix taller. Aquesta hipòtesi de treball nostra és conseqüència de l'anàlisi de les figuracions i la seva comparació amb les del taller de Llemotges. De cronologia molt propera són les creus del Statens Historiska Museum d'Estocolm,[463] les figures que ornen l'anvers de la creu són magnífics exponents del treball llemosí, la interpretació de les vestidures, els plecs, els drapejats, les ornamentacions amb aplicació de pedreria, els colors, tot això per una banda, i per l'altra, els rostres, la delicadesa i la dolçor que transmeten, bé que són estereotipats i que no hi apreciem diferències notòries entre l'expressió de la Verge o sant Joan, són molt elegants i refinats, són el resultat d'una llarga trajectòria experimentada en la fabricació de milers d'objectes. Les vigatanes, és a dir totes menys la majestat, no tenen punt de comparació tècnica, són de caire molt més popular, però tenen l'atractiu de ser úniques; l'esmaltador té dues fonts per a emmirallar-s'hi: el local per a les figuracions i el de Llemotges per als esmalts. Les característiques tècniques són

[463] M. M. Gauthier, *Émaux du moyen âge occidental*, Friburg: Office du Livre, 1972, p. 117. Creus d'altar, una provthe de Nåvelsjö i l'altra d'Ukna, inv. 10603, Estocolm, Statens Historiska Museum; *De Limoges a Silos*, [catàleg d'exposició], Madrid: SEACEX, 2001, fig. 36, p. 79 (per a les imatges). Gauthier indica que el mestre de la creu de Nåvelsjö posa èmfasi en el daurat mentre que el mestre d'Alpais de l'altar major de Grandmont en el color, essent el blau el més important.

deutores de Llemotges, però, també, pròpies i singulars, i contribueixen a definir el taller medieval d'esmalteria catalana.

Un altre exemplar del mateix taller és al Walters Art Museum de Baltimore,[464] bé que la cronologia depassa uns anys la de Vic, la podem utilitzar com a mostra del taller. Tècnicament és inferior a les creus sueques,[465] possiblement pel temps transcorregut, en el moment en què el taller llemosí fa una producció molt més seriada; amb tot les petites imatges que voregen la Majestat són clarament identificables com a llemosines. La comparació amb les de Vic remarca encara més el que estem comentant, és a dir, que aquestes imatges són de procedència diferent pels models i per la tècnica emprats (*vid*. **Cr. C 2** per a les imatges comparatives).

La resta d'imatges de la creu de Sant Joan de les Abadesses no són de fabricació llemosina, les seves característiques així ho confirmen. La manera característica d'extreure el metall en champlevé deixant fines tires per a acotar els espais o alvèols és diferent; per exemple, les cel·les que «dibuixen» el vestit d'Adam són corbes, mentre que les llemosines són en general rectes, i quan són corbes, el sentit que prenen és diferent. L'execució dels trets dels rostres és molt més propera a la ingenuïtat d'algunes representacions pictòriques catalanes que no pas a la seriació dels trets de les figures llemosines (**fig. 130**). Aquesta característica també l'hem esmentada per a la creu de Riells i en general és una peculiaritat que forma part de l'ambient pròpiament català, més popular o ingenu, si així es vol dir. (Per a la comparativa d'imatges, *vid*. fitxa **Cr C 2**).

La tècnica del champlevé (*insculpuntur*) aplicada pel taller de Llemotges consisteix en el relleu relativament pla que s'obté per l'aixecament de metall, gravant-lo i buidant-lo; la profunditat dels buits resultants correspon aproximadament al terç del gruix del metall. Aquesta tècnica va ser coneguda i practicada a Catalunya i un bon exemple, segons la nostra opinió, n'és part d'aquests esmalts. Els colors també constitueixen un punt de diferenciació bé que aquí són molt concrets, per exemple el blanc, groc i blau (blau clar cap a turquesa), detall mínim per simular l'ennuvolat dessota el Salvador (revers).

---

[464] Creu, Llemotges, ca. 1230, coure champlevé, gravat, esmaltat i daurat, 43,4 × 25,5 cm, inv. 44108, prové de la col·lecció Sulzbach (?)→ Henri Daguerre, París per compra → 1928 adquirida per Henry Walters → donació al The Walters Art Museum de Baltimore.

[465] B. M. Andersson, *Émaux limousins en Suède, les châsses, les croix*, Estocolm: Almqvist & Wiksell International, 1980, fig. 26, p. 57, i fig. 28, p. 59.

L'aplicació de l'esmalt llueix amb el contrast de les parts del metall en reserva; la paleta de colors que se'ls aplica no és massa rica, hi ha un clar predomini del color blau lapislàtzuli en totes les majestats que coneixem; no és rara la incorporació cromàtica d'altres colors, però són accessoris; l'aplicació de pedres precioses ressalta enormement la riquesa de la figura (Majestat, Llemotges, **fig. 326**).

La Majestat de Sant Joan de les Abadesses desenvolupa també aquesta tècnica del champlevé, aplicant esmalts d'un sol color, però, el blau lapislàtzuli «dialoga» amb el metall, interpretat de dues maneres diferents: a) les sanefes brocades amb aplics de pedreria resoltes com a petits cercles aconseguits pels cops de cisell damunt el metall, i b) els filets de metall que resten després del buidatge de la planxa. Les proporcions són les correctes, escauen molt bé, la bocamàniga, les espatlles a més de les que seccionen el cos. Aquest treball de l'esmaltador de la Majestat (Llemotges) el tenim com a referència de qualsevol de les altres imatges de la creu (esmalt, taller català); per exemple la Verge. El cisellat i el gravat del rostre de la Majestat contrasta amb aquest altre en què trobem a faltar els trets gravats; la forma arrodonida o els acabats del cisell pel rostre; quant al vestit, la simetria de les línies de la Majestat aquí és inexistent. Els volums, les corbes, l'execució de les mans, tot plegat delata un esmaltador mancat de l'experiència de l'altre; l'obvietat d'aquestes diferències queda palesa en els peus de la Majestat comparats amb els d'Adam, en la manera de resoldre els trets dels rostres, els llavis de la Verge o del Salvador són del mateix caire, tanmateix ben diferents dels de la Majestat (*vid*. imatges fitxa **Cr C 2** i **fig. 132**).

L'ornamentació de la creu és molt senzilla, no és adient amb els esmalts, o potser el que es volia era emfatitzar-los; els motius són gravats; el perfil ondejat acotat per una línia recta defineix el perímetre de la creu; els braços del revers, amb una sanefa interlineada dins la qual hi ha figures geomètriques senzilles que alternen rombes i cercles; els del revers també combinen rombes i cercles més grans, dins les figures hi ha una recreació de trets gravats.

Iconografia

Ja hem dit que les imatges representades formen part del cicle de la passió per la presència de la Verge i sant Joan, i la resurrecció de Crist per l'Adam ressuscitat (**fig. 134**); a la creuera del revers, Déu Pare, i les figures dels evangelistes, al braç superior, l'àguila (sant Joan), el lleó

(sant Marc) i el brau (sant Lluc), manca el del braç inferior (sant Mateu), temàtica que funciona d'igual manera en aquestes creus, que serà molt comuna als segles posteriors.

Les creus llemosines recullen tradicionalment la Crucifixió a l'anvers i la Majestat de la segona vinguda de Crist o Parusia, així ho representa la creu de Sant Joan; aquells els acompanya el Sol (l'Església) i la Lluna (la Sinagoga) i llurs atributs, el calze i l'oriflama respectivament; en la creu estudiada només s'hi representa el sol i la lluna. La inscripció amb les lletres α ω també és la tradicional que porten les creus llemosines d'aquesta cronologia.

Cronologia

Estudis recents que han tingut en consideració anàlisis i comparacions amb altres obres de la pròpia Itàlia sostenen que el Volto Santo ha de datar-se a la segona meitat del segle XI;[466] també s'accepta, de manera bastant generalitzada, que les majestats de fusta catalanes deriven d'aquesta imatge: l'evolució iconogràfica que hem analitzat i les imatges de la creu vigatana la daten a finals del segle XII, abans de la «popularització» i seriació d'aquest model del taller llemosí.

Comparativa

Les creus de fusta pintades són el millor exemple català pel que fa a les majestats dels segles XII i XIII. Bé que les que registrem en metall no són derivades pròpiament d'aquestes, sí que estan dins la mateixa cultura artística. No creiem que la força de la imatge de fusta al territori des del segle XII (obra) va influir en les representacions de creus de metall. Cap dels dos crucificats de metall que cataloguem (**Cr C 1**, **Cr C 2**) és del tipus Majestat. Suposem que Llemotges va recuperar aquest prototipus com a alternativa als crucificats més «clàssics», però no creiem que fos una imatge tradicional en les d'arrel catalana, més aviat considerem que eren crucificats de metall com els que aportem, amb qualitats potents que reafirmarien l'essència del Crucificat i no tant la d'una imatge més assossegada.

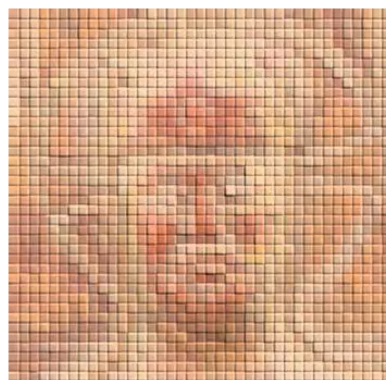
Les imatges que exposem pretenen mostrar les diferències estilístiques que hem apuntat en l'anàlisi de la creu; per una banda les diferències que hem vist en els rostres, de Llemotges i de Sant Joan, i també amb una altra imatge del taller llemosí d'una creu d'una església sueca (**fig. 133**). Al catàleg d'obra (*vid.* **Cr C 2**) hem enregistrat altres imatges històriques per a la

[466] R. Silva, «La datazione del Volto Santo di Lucca», a *La Santa Croce di Lucca. Il Volto Santo. Storia, Tradizioni, Immagini, Atti del Convegno*, Lucca, mars, 2001, p. 76-81.

figura de la Majestat i la seva evolució; a més d'imatges que mostren l'evolució de la Majestat vestida.







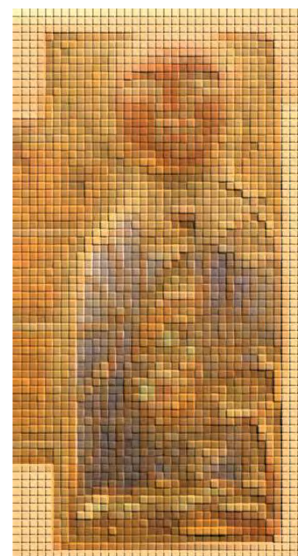


Fig. 132. Detalls de les figures amb esmalt de la creu de Sant Joan de les Abadesses

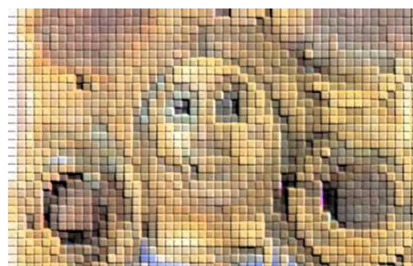


Fig. 133. Detall de sant Pere, creu de l'església de Nåvelsjö.
Comparació dels trets del rostre (Taller de Llemotges)



Fig. 134. Detall de la figura amb esmalt de la creu de Sant Joan de les Abadesses

3.2.4.4.2. Creu Cr C 4 (MEV 9061)

Mitjan segle XIII

Sense cap mena de relació, amb un salt cronològic d'una cinquantena d'anys, és l'altra creu amb esmalt que considerem d'un taller català (**Cr C 4**). La creu repeteix un model ornamental força expansionat del taller llemosí, aplicat de manera sistemàtica a creus, arquetes, reliquiaris, pixis… El fons dels braços és esmaltat de color blau coberts de rosetes o àsters, formes genuïnes del taller llemosí aquí en esmalt en reserva; al braç superior porta la cartel·la per a la inscripció, IHS. Crist anava acompanyat per la Verge i sant Joan a esquerra i dreta, i al superior i inferior potser la mà de Déu i Adam (l'home ressuscitat), col·locació força habitual en aquestes creus llemosines. No hi ha cap imatge, però si els senyals. És molt més senzilla que l'anterior i per les dimensions, 14,6 × 8,5 × 0,3 cm, és una creu mitjana per a ser col·locada damunt l'altar.

El revers, a diferència d'altres exemplars d'aquest model, mostra una línia gravada que ressegueix tot el perímetre, la superfície està coberta per un fons *guilloché*, ja molt seriat, en el qual s'hi graven vuit flors, de set (una), vuit (dues), nou (quatre) o deu (un) pètals, distribuïdes per tots els braços de manera proporcionada a la llargada de cadascun d'ells, dos al superior, un a cada extrem del braç horitzontal, i quatre a l'inferior. A la cruïlla central, un gros medalló circular amb el nimbe crucífer i la mà de Déu que surt d'un núvol, representació molt habitual en aquestes creus i molt comuna en la producció del taller de Llemotges.

Tècnica

Possiblement es fa ressò d'una creu (model) llemosina en la que aplica la mateix tècnica: coure champlevé, esmalt, daurat, cisellat i gravat. Es tracta d'un treball excel·lent el del revers, el cisellat de la planxa és propi d'un cisellador expert que ressegueix el dibuix amb mà segura i hàbil, executa les línies amb solvència i respecta la simetria dels diferents motius. En aquest sentit hi ha una diferència notòria amb la creu de Sant Joan; aquella era llisa amb algunes figures gravades, en aquesta hi ha un treball d'ordenació, de simetria, és a dir, hi ha un plantejament i una execució (revers) prèviament estudiades.

Iconografia

La iconografia és una interpretació succinta d'una creu passional, l'anvers compliria aquesta tasca però el revers n'és una reducció representada per la mà de Déu damunt el símbol crucífer. La creu de sant Joan tradueix completa la representació passional, aquesta és una representació coherent de la mateixa iconografia.

Cronologia

És un producte de mitjan segle XIII. Segons els inventaris, les esglésies catalanes haurien adquirit moltes creus que, per la cronologia, han de ser properes a l'estudiada. Els tallers dedicats a l'execució d'obra de metall i aplicació d'esmalt, l'esmalteria catalana del segle XIII, segons els nostre criteri, interpretaren a la seva manera les obres arribades de Llemotges. En el seguiment ornamental tractarem de la qüestió, però és evident que l'estudi d'alguns fragments i alguna obra —escassa— que s'ha conservat ens exemplifica algunes qualitats que fan possible afirmar que, efectivament, hi havia tallers dedicats a aquesta fabricació. Pel que fa a l'aportació de les creus, ja hem analitzat la de Sant Joan de les Abadesses, sens dubte la més antiga de les conservades, que sapiguem, i després aquesta que no trenca el fil conductor, sinó que l'incloem dins l'amalgama de fragments que ens possibilitarà fer-ne la trajectòria. És per això que a més d'estudiar la creu en el lloc que li correspon, el de la seva tipologia, ho farem i reprendrem en el seguiment ornamental propi de l'esmalteria catalana. Així doncs, la cronologia de les creus pròpiament catalanes fetes «a la manera de Llemotges» comença a primers del segle XIII i continua amb altres obres de les quals resten alguns fragments, s'estén al llarg del segle XIII i continuarà al XIV, però ja ho anirem comprovant en l'estudi específic de l'esmalteria catalana.

Comparativa

L'execució tècnica és la que ens proporciona elements per a fer distinció entre obra de taller i obra segons el taller; ho exemplifiquem en un detall de l'arqueta d'Aixe de ca. 1200-1210 (**fig. 135, 136, 137**), la interpretació dels elements vegetal és amb aplicació d'esmalts, i el metall en reserva es deixa per a petites reduccions o bé com a embolcall de la flor esmaltada.



Fig. 135. Taller de Llemotges, detalls: arqueta d'Aixe (foto autora)

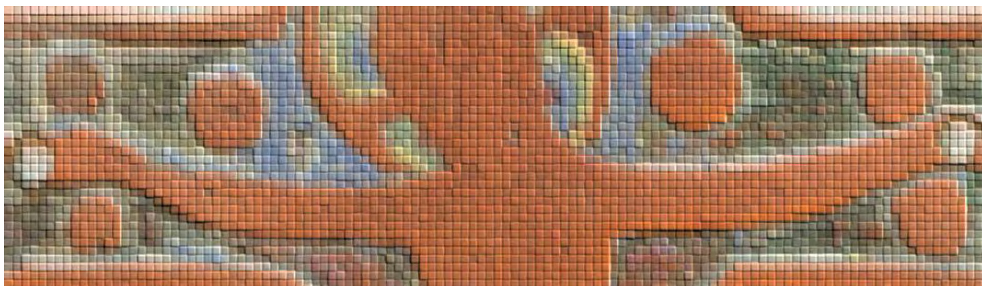


Fig. 136. Taller català: creu del MEV (foto autora)

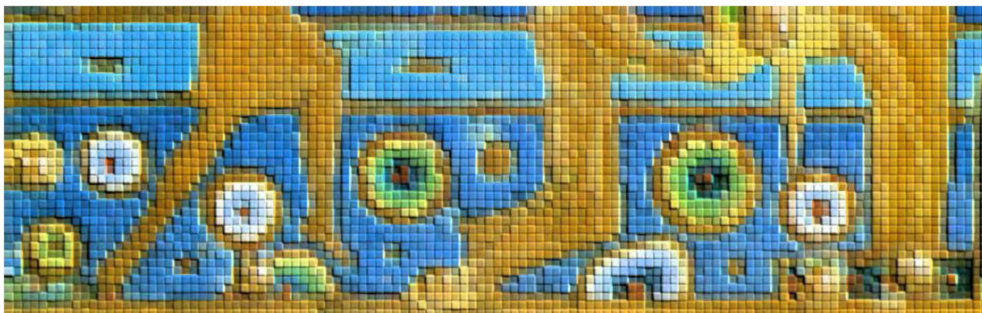


Fig. 137. Taller de Llemotges, arqueta de santa Valèria de Meilhac.
Àsters amb aplicació d'esmalts del taller llemosí i en reserva (foto autora)

3.2.4.4.3. Creu Cr C 5 (MEV 9059)

Creus del taller hispànic derivades de Llemotges a Catalunya

Seguint el fil conductor d'aquesta seqüència de creus catalanes a la manera llemosina, hem enregistrat una altra creu potençada (**Cr C 5**), creu que s'ha de situar molt al final del període

en què els tallers s'emmirallen en Llemotges; són productes molt repetitius i molt al final del model inicial (*vid.* fitxa **Cr C 5**), per les dimensions i per l'espina de la part inferior és una creu processional o estacional; el perfil aureolat de la cruïlla dels braços la fa derivar de les creus dites «aureolades»; aquesta n'és un record. Ha perdut les traces d'esmalt. El Crucificat és una figura d'aplic molt simplificat com a producte d'un taller que recorda a Llemotges però sense la tècnica ni els recursos necessaris, per tant, resulta una figura elemental amb característiques repetitives molt locals. El rostre defuig clarament dels trets característics del taller llemosí. L'estat actual de conservació mostra el metall en el seu color vermellós.

Tècnica

Aquest exemplar representa un moment de esgotament, en què l'esmalt, que tant havia interessat, anava essent substituït per altres produccions en les quals el desenvolupament de les tècniques pròpies del metall (sobretot l'argent cisellat, repussat i altres tècniques exquisides i ornamentals) rellevaren les produccions llemosines.

La figura del Crucificat és de fosa força retardatària. L'orfebre que treballa aquest exemplar mostra una tècnica poc hàbil i manca de destresa. No podem valorar l'esmalt perquè quasi bé s'ha perdut, i el poc que en resta està molt malmès.

Cronologia

Tot i desconèixer la seva procedència creiem que es tracta d'una creu que molt possiblement fos obra d'un taller local català per les característiques que hem apuntat (**làm. IV il·l. 71**). El taller hispànic també en produí, de fet, són força comuns aquests exemplars en el territori hispànic, són exemplars treballats en petits tallers, molt locals, que tenien molt poca informació, i la que tenien era retardatària. La datem cap a finals de la segona meitat del segle XIII quan els productes llemosins havien estat consumits per les esglésies catalanes i els tallers locals que seguien els seus paràmetres els havien exhaurit.

3.2.4.4.4. Creus Cr F 7, Cr F 8 i Cr F 10 (MEV 4535, 9060 i 4007)

Hem localitzat dues creus d'un taller hispànic derivades de Llemotges a Catalunya, sense que hagin creat cap seqüencia al taller català, almenys amb les creus que coneixem (**Cr F 7-Cr F 8**). L'única imatge és la del Crucificat, derivació dels darrers cristos llemosins reinterpretats pels diferents tallers locals. Els llavis són molt gruixuts, com ja n'hem vist

d'altres, per exemple els d'Adam de la creu **Cr C 2** del mateix Museu de Vic. Sense que això suposi cap punt de retrobament, el cert és que es tracta d'una forma recurrent per a assenyalar els trets del rostre quan no hi ha una experiència tècnica per acotar-los, com succeeix en aquesta petita creu d'altar. El més destacat és l'ornamentació del revers consistent en tija ascendent, gravada amb un traç tremolós fet amb trets curts i onejants, molt útil per a aquesta decoració i més senzilla que el gravat al burí. S'expansiona i genera una flor i petites fulles. Considerem aquest treball del revers molt més reeixit que no pas el de l'anvers.

Cronologia

Per l'estructura, execució tècnica i el model força retardatari, la datem a finals del segle XIII, d'un taller castellà (podria ser d'origen català, però la similitud del model amb altres de Castella aconsella incloure'l dins aquest taller) avesat en aquest tipus de creus, retardatàries, assequibles per a esglésies i esglesioles, a les quals els era més difícil adquirir-ne de metalls nobles.

Comparativa

Les creus de metall són poc apreciades tant a nivell d'estudi com d'exposició a museus o institucions que potencien les de metall preuat. És per això que resulta difícil que siguin conegudes. El fet és que el Museu Marès de Barcelona té una bona col·lecció de creus de metall procedents la major part del nord peninsular, entre les quals algunes del mateix model que l'estudiat.

Creu de Palestina (?)

Considerem aquesta petita creu del Museu de Vic (**Cr F 10**) (**fig. 140**) com a punt i final del nostre recorregut de les creus catalanes o presents a Catalunya des de temps molt reculats, fins i tot el segle XIII i alguna potser des del XII. Amb l'aparició de creus de metall preuat o no amb els extrems dels braços flordelisats és quan acabem el nostre estudi de creus. Són creus coetànies amb diferents terminacions dels braços, és per això que nosaltres acabem el catàleg de creus amb les formes que hem estudiat, però no n'iniciem de noves. És el moment del canvi i és en aquest punt que cloem el repertori de creus, quan s'inicia el desenvolupament d'aquestes terminacions (flordelisades) que tanta importància tingueren en l'orfebreria medieval catalana.

Les dimensions anotades a la fitxa són 11,9 × 4,7 cm i 4,4 cm (travessers), ho ressenyem per adonar-nos de la petita mida d'aquesta creu que amb tota seguretat era una creu-reliquiari pectoral. Frolow assenyala el treball de repussat de les planxes; el cert és que tota la ornamentació que s'ha realitzat és amb el burí (no repussat), contrasta amb parts totalment de metall llis o en reserva. No es tracta d'un gran treball burinat, però tenint en compte que el material és pobre (coure) s'ha intentat ressaltar la part decorativa. És per això que l'artesà ha volgut d'alguna manera imitar creus d'arrel bizantina destacant l'efecte visual entre el metall llis i el burinat (*vid*. fitxa **Cr C 10**).

La cronologia que proposem és el tercer quart del segle XIII pels motius retardataris i els elements flordelisats dels braços; quant al taller de fabricació, en proposem un relacionat amb el comerç de relíquies i reliquiaris de fabricació massiva ubicat en les proximitats de Jerusalem.

Imatges de la seqüència 2b

Obra catalana (creus) feta «a la manera de Llemotges» (fig. 138, 139)

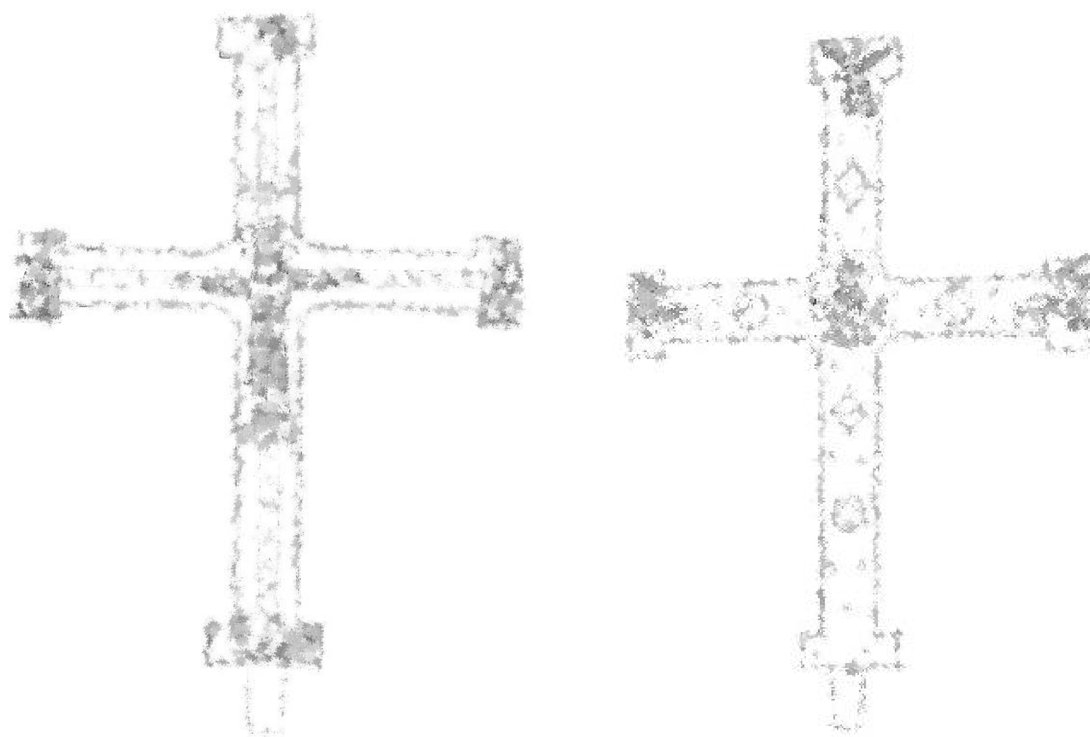


Fig. 138. Creu Cr C 2 (il·l. 66 i 67)

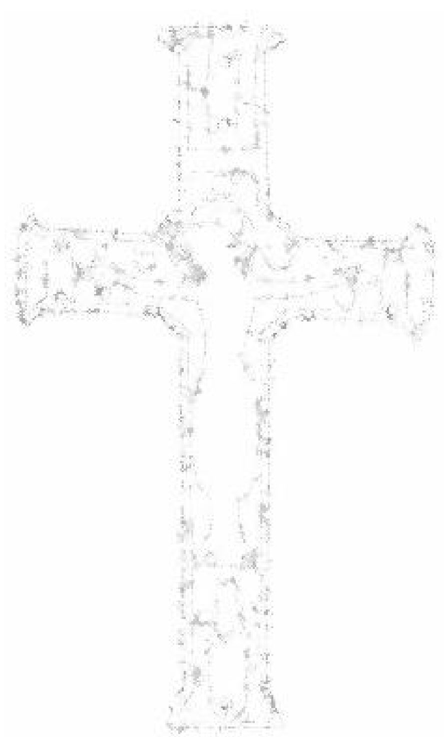
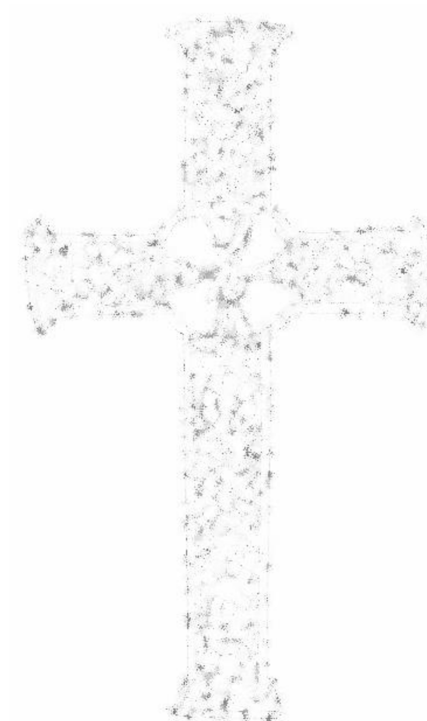



Fig. 139. Creu Cr C 4 (il·l. 70)

Creus del taller hispànic derivades de Llemotges a Catalunya (fig. 140, 141)

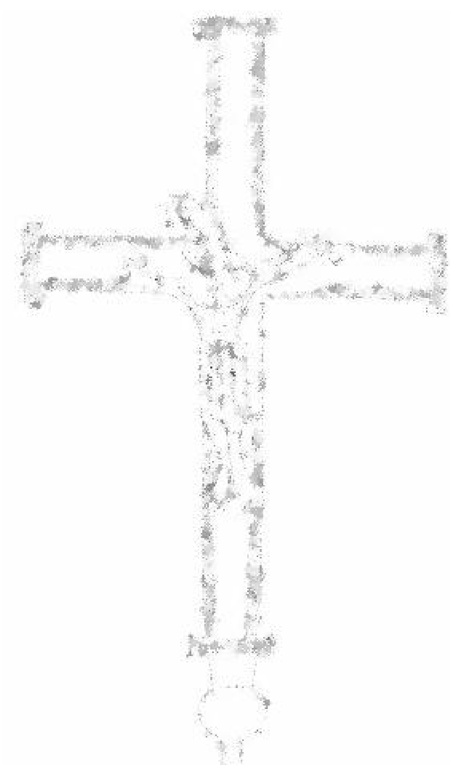
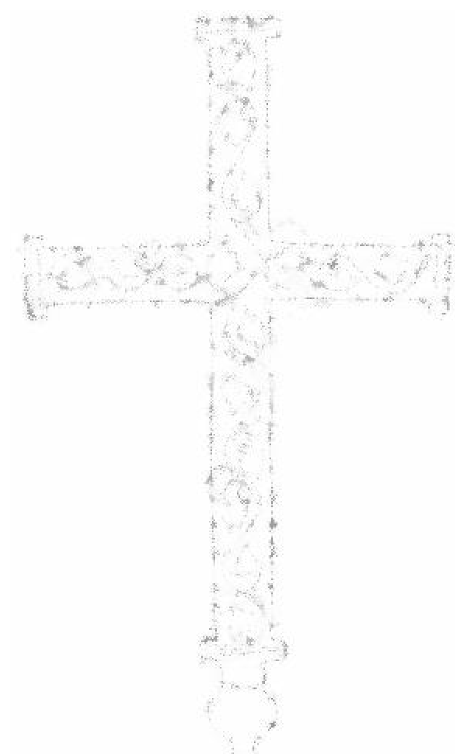



Fig. 140. Creu Cr F 7 (il·l. 82)

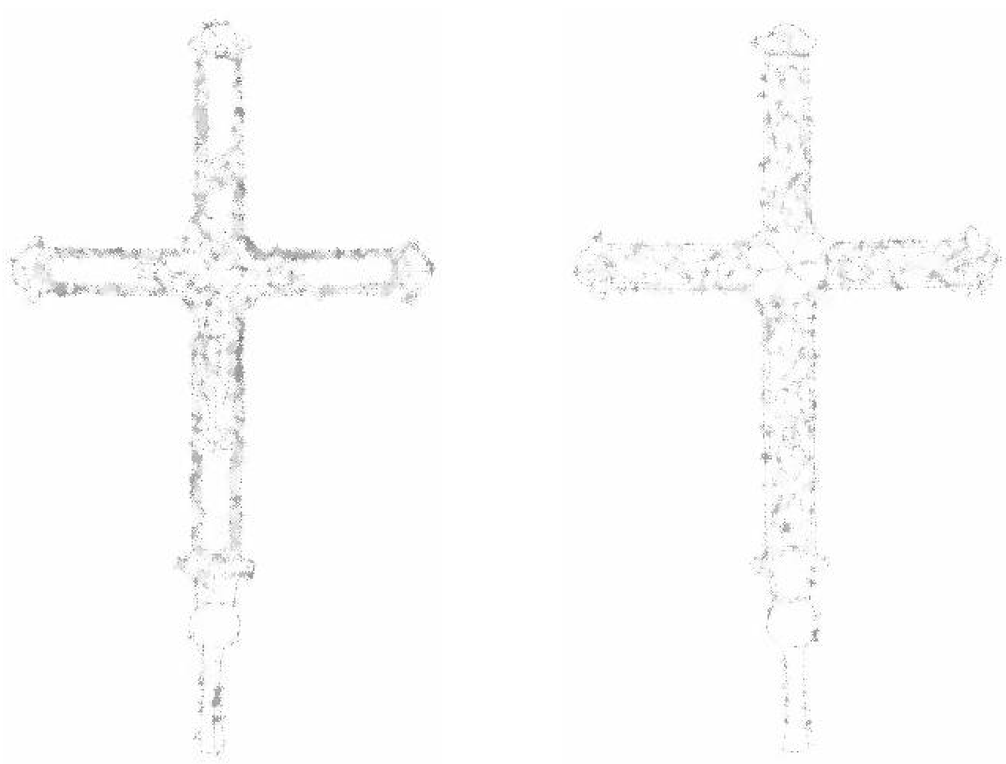


Fig. 141. Creu Cr F 8 (il·l. 83)

Creu de Palestina (?)

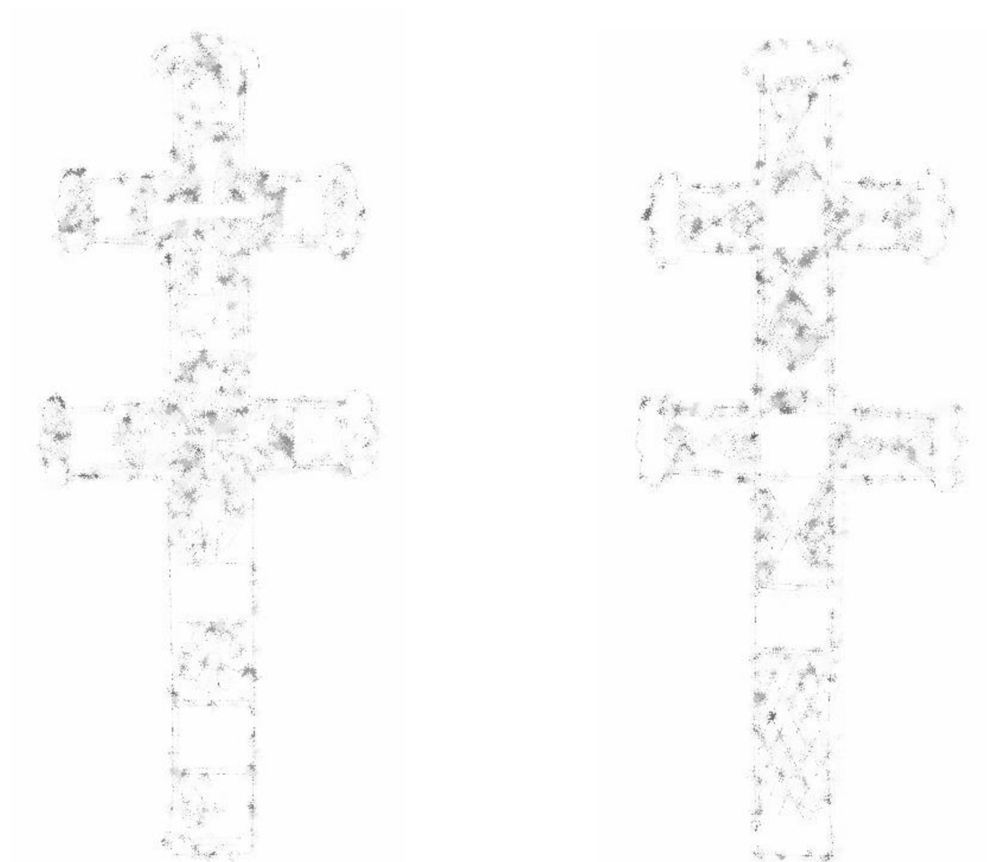


Fig. 142. Creu de doble travesser (il·l. 86-87),
possible origen palestí, tercer quart del segle XIII, MEV

3.3. Encenser

3.3.1. Anàlisi documental. Segle XII

3.3.1.1. Per matèria

La documentació pertinent als encensers serà tractada de manera més breu que la del calze i la creu, ho motiva el tipus de vas litúrgic que estem estudiant, molt menys significatiu pel que fa a la litúrgia que no pas el calze, però amb tot hem volgut tractar-la per la importància que per a nosaltres té en el context del nostre treball.

Els esments dels encensers són d'argent, coure i sense esmentar matèria. Els comentarem plegats perquè el seu nombre és reduït i en bona part són d'un únic document.

3.3.1.1.1. Argent, sense esmentar matèria i per a fer

Deu dels citats són del testament d'Alfons el Trobador (**doc. 238**), seguint la seva generositat envers molts llocs, en deixa a Sant Pere i Sant Pau de Roma (calze) i «turribulum de octo marchis argenti»; un altre de tres marques a Sant Salvador de Saragossa, igual per a Santa Maria de Saragossa; tanmateix al Sant Sepulcre els dóna quatre marques; a l'altar de Santa Maria de Betlem, a Santa Maria de la Vall Josafat, a Santa Maria de Lo Puèg, a Santa Maria de Rocamador, a Sant Tomàs de Canterbury, a Sant Jaume Apòstol de Galícia, a Sant Nicolau de Bari, a tots els concedeix vuit marques (i un calze); a l'església d'Ais i a la de Formiliensi, un encenser a ambdues sense especificar més, suposem que d'argent. L'import baixa per a la d'Antíbol, sis marques d'argent (per a un calze) i un encenser; a totes les altres seus catedralícies set marques d'argent (i un calze). Realment és un document sorprenent pel dispendi que fa, no sabem si s'acomplí el seu desig però aquest (document) ens aporta informació dels contactes reials, de l'estima que tenia vers l'Església el monarca, i les geografies on anaren destinats els encensers. El testament sacramental del mateix desembre va ratificar tot el que el rei havia testat. Considerem que tots havien de ser fets en argent.

Entre les peces empenyorades a Arnau el 27 d'abril del 1104, hi consta un encenser (argent) (**doc. 155**). El 6 d'agost del 1120 el testament sacramental de Ponç Bernat recull el seu mandat: «scilicet ad restauracionem anuli, XX morabetinos et quod residuum fuerit ad unum incensarium» (**doc. 165**, inèdit); per altra banda, en el seu testament Martí, clergue de Sant Pere de Vic, deixa a Santa Maria de l'Estany el seu encenser del qual no s'esmenta la matèria,

i tres lliures d'argent per a fer un encenser per a Sant Pere de Vic (**doc. 166**, inèdit) el 29 de novembre del 1120 (*vid*. **quadres XX-XXI**).

El mes de març del 1181 els estatuts de l'orde de Sant Joan de Jerusalem relatius als ornament manen que «d'ensensers e de perdurable lum e de tots altres ornaments».[467]

3.3.1.2. Per tipologia de document

3.3.1.2.1. Testament, empenyorament i estatuts

Són tres actes diferents, dels quals el testament és el de major pes quant al nombre d'encensers. Per a nosaltres són molt interessants el **165** i **166**, perquè són documents inèdits i pel tipus de deixa «per a fer», destinada a Sant Pere de Vic; altrament podem afegir que els XX morabatins són principalment per adobar l'anell de l'altar de Sant Pere, fet que incideix en un taller d'orfebreria possiblement lligat a la seu catedralícia (Vic). Hi ha un empenyorament (**doc. 155**) i uns estatuts (**doc. 217**).

3.3.2. Anàlisi documental. Segle XIII

3.3.2.1. Per matèria

3.3.2.1.1. Argent, coure i sense esmentar

Els metalls citats són majoritàriament l'argent, el coure i sense esmentar matèria. Si hom compara els actes amb els del segle XII són més variats i hi ha un canvi amb predomini de l'inventari. I una altra novetat és la incorporació del coure, és a dir, els encensers amb aplicació d'esmalt importats de Llemotges. L'anàlisi documental és el següent, l'inventari de Joan de les Abadesses del 19 de març del 1217 en dreça dos d'argent i dos de coure, «duo enea (turibula)» [opere lemonitio] (**doc. 255**), és la dada més antiga que ens consta, segons la documentació que hem analitzat, de dos encensers de coure llemosins. L'inventari de l'altar de sant Pere n'aporta dos d'argent (**doc. 259**); el de la capella del rei en Jaume «Item I encenzer dargent»; el de Corbins anota tot el joc, «I ensenser, et I naueta ab sa cuyllera tot dargent» (**doc. 285**); finalment el de la reina Constança, datat el 2 de febrer del 1300, (**doc. 286**) inclou un encenser d'argent petit per a la capella petita i un encenser d'argent gran per a la capella gran.

[467] Apareix en el marginal: Maestre Hugo .XLV./ Maestre Elio .XLIII./ Usatge .LXI./ Regla .III./ Maestre Jobert. V./

Els dos que se citen sense esmentar matèria provenen de la dotalia de Santa Maria de Vallbona (Argelers, Rosselló) (**doc. 267**) que rep, entre altres vasos imprescindibles per a la celebració de missa, un encenser; l'altre prové del memorial pels danys a Santa Maria de la Seu (Urgell), s'anomenen encensers, per tant n'hem de considerar almenys dos.

3.3.2.2. Per tipologia de document

3.3.2.2.1. Dotalia, testament, inventari

Només hem registrat una dotalia (**doc. 267**), un testament (**doc. 286**), un memorial i quatre inventaris (**doc. 255**, **259**, **271** i **285**).

3.3.3. Encenser català. Anàlisi d'obra, final del segle XII-XIII

Precedents

Els grans d'encens que es posen contínuament a l'encenser simbolitzen les pregàries que són purificades i arriben a Déu. Les oracions dels sants és un element teològic característic.[468]

Tal i com s'explica al mur nord de la cripta de Sant Quirze de Pedret (MDCS), el perfum de l'encenser va lligat als cossos dels màrtirs que en obrir el cinquè segell són perfumats i se'ls sent cridar justícia per la sang vessada.

En l'estudi de les fitxes del catàleg d'obra hem destriat els elements compositius dels encensers catalans. A diferència de les altres tipologies, aquesta és rica en objectes i elements; n'hem catalogat cinquanta set, es tracta d'una gran quantitat d'objectes que ens han permès classificar i diferenciar els elements constitutius i, una vegada analitzats, els hem pogut separar i acoblar a un dels quatre grups (I-IV) en què els hem classificat, segons les característiques que cadascun d'ells presenta. Ha estat fonamental per a la nostra tesi aquesta tipologia pel reforçament del taller català del metall, raó per la qual li hem donat un tractament ampli ni que la importància litúrgica d'aquest vas no es pugui igualar al calze o a la creu. Nosaltres, a més de l'ús en el desenvolupament de la litúrgia, hem tingut en consideració el nombre d'obra i la importància extraordinària que li atorguem per tal d'entendre una part del plantejament de l'obra de metall feta a Catalunya pels tallers catalans. Entrarem doncs en l'estudi de la tipologia i analitzarem les característiques de cadascun dels grups.

[468] U. Vanni, *Lectura del Apocalipsis*, Estella: Verbo Divino, 2005, p. 231.

3.3.3.1. Grup 1

Dins aquest grup hem col·locat els exemplars amb característiques similars segons la forma semiesfèrica del casquet i dipòsit; els motius ornamentals són geomètrics: 1) petites creus, 2) rectangles, 3) successió de triangles, 4) altres formes irregulars i 5) forats de pany; alguns encensers combinen més d'una forma.

3.3.3.1.1. Subgrup 1

Subgrup 1, petites creus i rectangles (**E C 1**, **E C 2**, **E C 10**, **E C 11** i **E L 2** (Acadèmia Arq. Lul·liana). L'ornamentació que ocupa la conca i la vora de la part superior del dipòsit o braseret varia segons l'exemplar; els dos de Solsona els considerem els més primerencs i un petit «tresoret» si es considera la proporció de les dimensions, la regularitat de forma, la simetria de les parts i la cronologia. El braseret de l'**E C 1** mostra una successió de petits triangles calats (complementats per petits quadrats i algun rectangle) amb el vèrtex invertit que composen una sanefa ornamental senzilla però molt acurada, si es té en compte la regularitat de cadascun d'ells, i la seva col·locació, coincidint exactament amb la forma geomètrica de la part superior; la resta és llisa; es complementa amb la conca ornamentada amb petites creus llatines calades que disminueixen de mesura com més s'apropen al cim; estan distribuïdes en quatre frisos en sentit circular; culmina una orla de petits quadrats igual que el de la part inferior, aquests, però, alternen amb les creus; l'**E C 2**, també de Solsona, amb una diferència més notòria en les formes rectangulars de la superfície del casquet i el triangles calats de la vora del dipòsit; la resta és d'aparença molt similar. La tapa del MEV **E C 10** és una variant d'aquest subgrup pel motiu ornamental, bé que una mica posterior, és una pervivència del model original. L'exemplar de Solsona (**E C 1**) segueix un esquema simètric en tot el desenvolupament que és molt curós, tanmateix aquest ho fa seguint un ordenament menys sistemàtic però igualment efectiu; una altra dissemblança és la peça de coronació del casquet, ben arrodonida i amb un broc al centre que és el suport per a l'anella que sobresurt en forma de ble; l'**E C 1** té un reflex exacte en l'**E L 6** (**làm. A A L**, Acadèmia Arqueològica Lul·liana); el del Museu Marès, **E C 11**, és un paral·lel molt proper dins el mateix moment que el de Vic. La diferència més interessant és la sanefa que desenvolupa a la vora superior del fogonet, d'un centímetre d'ampla, que combina triangles i rombes per a augmentar les sortides del fum. El contrast de les formes geomètriques a ambdues parts, conca i caldereta, enriqueix el repertori inicial, essent un exemplar molt elegant.

3.3.3.1.2. Subgrup 2

Subgrup 2, successió de triangles (**E C 3**, **E C 4**, **E C 5**, **E C 6**, **E C 7**). La línia que predomina en aquests exemplars no té la puresa dels dos de Solsona, tanmateix mostren una major complexitat tècnica per la distribució de l'ornamentació del casquet o tapa en registres sobreposats, triangulars, aconseguit pel buidat de la superfície a l'entorn dels paral·lels del casquet; les formes són circulars minvants, calades, que composen una sanefa ornamental senzilla i regular al llavi superior; el casquet semiesfèric comença a mostrar una certa elevació central, és ple de triangles disposats en tres registres; en l'inferior són més grans i progressivament es fan més petits en arribar al cim. La pulcritud de les formes geomètriques que hem esmentat (**E C 1** i **E C 2**) aquí es tradueix en formes més descuroses atribuïbles a obra més seriada. La separació de cada registre es fa sense haver acotat amb precisió cada espai lliure de les bandes, de la mateixa manera que les formes triangulars, que resulten no són homogènies, sinó el resultat d'un foradat (calat o trepat) poc meticulós. En el darrer registre els triangles alternen amb formes romboïdals de diferents mides i col·locació atzarosa; els següents que cataloguem dins aquest segon subgrup mostren diferències que anirem anotant i que enriqueixen les formes; el casquet o coberta semiesfèric (**E C 4**) que ja comença a mostrar una certa elevació central (verticalitat) es composa de tres registres: l'inferior forma triangles capgirats; el segon són figures semicirculars en fase experimental de l'artesà, qui intenta una nova forma geomètrica per a enriquir l'obra; el darrer ocupa el cim del casquet amb una profusió de formes triangulars i pseudoròmbiques que resulten primàries però, alhora, es tracta d'un progrés en la línia evolutiva d'aquesta tipologia.

La tapa del tercer exemplar de Solsona (**E C 5**) està dividida en quatre registres paral·lels amb una successió de triangles capgirats, com els de la caldereta, mancats d'uniformitat. Les tres bandes composen tres sanefes ornamentals que es vinculen amb la del dipòsit, aquesta és una característica interessant pel que fa a l'evolució d'aquesta tipologia. L'únic encenser amb triangles (vora del braseret) que hem estudiat és l'**E C 2**, classificat com de primera etapa o moment; el que analitzem és el primer que aportem amb la mateixa decoració d'un moment tècnicament més avançat. Les obertures del metall es fan més grans i ni que siguin més rudimentàries és un pas més enllà en la consecució de forats més grans i amb moviments alternatius (per exemple, capgirats) per tal d'esgotar les possibilitats dels repertoris decoratius. Hem detectat que les formes triangulars tenen més vida que les formes semicirculars (incipients llunetes), fet que també ens ha obligat a tenir-ho en consideració al fer l'evolució cronològica dels exemplars.

L'evolució pròpia de la tipologia mostra una marcada tendència del casquet per a enlairar-se i anar prenent la forma ovoide (**E C 6**, **E C 7**) segons avança la cronologia. Hi ha una progressió d'una certa complexitat en el nombre de forats, els triangles són més petits i més nombrosos; en aquest exemplar són cinc registres amb els espais ben coordinats. Els quatre primers estan ocupats per formes triangulars relativament uniformes i sempre capgirades que s'adapten a l'espai de cada paral·lel, pel que van minvant de mida fins a la culminació; el cinquè és més espaiat. És un bon exemplar, dels millors del subgrup; per exemple, si se'l compara amb l'**E C 7**, a aquest li manca l'ordenació de cada registre i la simetria de les formes triangulars (*vid*. fitxa **E C 7**).

3.3.3.1.3. Subgrup 3

Subgrup 3, altres formes irregulars (**E C 8**, **E C 9**) i forats de pany (**E C 12**). No hem inclòs l'**E C 8** dins el subgrup 2 per dues raons: la primera perquè hi ha un canvi en la forma geomètrica, que de triangles s'han convertit en rombes; la segona és que la vora del braseret adopta un model més complex consistent en una successió de triangles que ja no són capgirats sinó que adopten diferents formes, més petits o més grans, rectes o inclinats, col·locats aleatòriament en funció d'una arbitrària i incipient decoració en la qual es comença a intercalar alguna forma pretesa d'element vegetal, molt inicial, arrodonida amb formes geomètriques de costats més o menys rectes; aquesta varietat de formes la trobem a la tapa **E C 9**, motiu pel qual l'hem integrat a aquest subgrup. La tapa és foradada amb motius desiguals sense establir-ne cap ordre jeràrquic i s'ha d'interpretar com una variació característica de l'evolució d'un motiu inicial. Com a exemplar diferent, un de ferro (**E C 12**), que si no fos pel mal estat de conservació pel material en què està fabricat seria un exemple únic (en raó dels conservats i que nosaltres coneguem).

3.3.3.1.4. Ornamentació

La descripció que acabem de fer ens proporciona els motius ornamentals que són relativament concrets. L'etapa més antiga correspon a formes bàsiques ben estructurades i simètriques; hem vist que quan la fabricació s'incrementava, els tallers de metall que no eren creadors de models repetien els (models) coneguts, al temps que aquesta pràctica repetitiva afavoria la pèrdua de l'equilibri inicial de tots els elements formals del repertori ornamental. Tot i això, els motius es mantenen, és a dir, seguim trobant creus, triangles i quadrats, més o menys distorsionats. Les formes triangulars són les més exitoses al llarg d'aquests segles, sobretot

del XII, en paral·lel a una major cerca de nous motius cap a final d'etapa, encara força irregulars.

Una característica comuna a quasi bé tots els exemplars és el calat de la vora del dipòsit o braseret, de ben segur per la necessitat pràctica de sortida del fum. L'ornamentació d'aquesta sanefa també els diferencia uns dels altres.

De tots els de la sèrie, l'ornamentació de la tapa de l'**E C 4** mostra clarament la intenció de l'artesà d'innovar, malgrat la poca destresa que manifesta; en el segon registre, ha foradat el metall intentant experimentar noves formes geomètriques, el resultat de la cerca són forats diferents i en certa manera novadors, els semicirculars i els que resulten de la separació de cada dos són formes pseudohiperbòliques rares perquè l'experimentació és personal, és el resultat de la pràctica més que de la teoria; en el darrer registre ho fa i combina formes triangulars amb romboïdals. Hem d'acceptar que és un pas endavant en l'evolució ornamental dels encensers. Els documents no en llisten cap d'or, en aquestes cronologies (XI-XII) l'aportació més nombrosa correspon als calzes d'argent i menys aquells dels quals no s'esmenta el metall, bé que a diferència de les altres tipologies que hem analitzat fins ara el segle XI n'aporta de bronze o coure, per altra banda quasi bé inexistents en els llistats del segle XII.

Hi ha una voluntat de perfilar detalls que es comprova en alguna descripció dels gravats o cisellats de les sanefes, en aquest grup són molt someres; el més antic, **E C 1**, són línies molt senzilles però ben traçades; l'**E C 7** són més incisions i més remarcades.

Tècnica

Les dimensions de tots els exemplars d'aquest grup se situen entre els 10/14 cm d'alt i els 11/14 cm d'ample, el que confirma un denominador comú entre tots els exemplars. La forma és esfèrica, encara que algun element de coronament fa que pugui distorsionar la visió d'algun d'ells.

Les tècniques emprades en la fabricació dels encensers són la fosa, el calat, alguns de forja, i el cisellat com a tècnica ornamental (**E C 1**, **E C 7**).

Hem destacat algun exemplar amb una bona execució tècnica molt acurada (**E C 6**) de la sanefa de triangles del llavi del recipient i de tot el desenvolupament tècnic de la conca, amb un progrés significatiu (des del punt de vista tècnic) si els comparem amb altres del mateix grup. L'ús del trepà és diferent segons l'exemplar; així l'artesà que va fabricar l'**E C 7** va utilitzar el trepant de manera desigual puix que alguns forats no són coincidents amb els de la banda inferior o superior; hi trobem una certa descura o rudesa sobretot en el centre del casquet, on les formes triangulars alternen amb altres més indefinides; la novetat que aporta aquest exemplar és que justament aquest registre està més perforat que altres d'aquest mateix grup. Aquest encenser s'ha de situar en el segon moment evolutiu dins aquesta tipologia, ja al segle XII, en un moment d'enriquiment, encara inicial, i en un procés en el qual l'artesà hauria tingut accés a models nous o a la seva pròpia recerca, fruit de la demanda d'aquests exemplars, a camí entre els primerencs, tècnicament més artesans i curosos, i els del segon grup, amb una tècnica més desenvolupada. El procés de fabricació (**E C 7**) assenyala certa rudesa per la dificultat que mostra (l'artesà) en l'extracció del metall; la comparació de les diferents figures triangulars indica que les mides són diferents, les separacions també, la inclinació no sempre remet a la verticalitat que li correspon, però aquests detalls no desprestigien el treball, ans al contrari, es tracta d'una labor artesanal pròpia dels tallers del metall, en els quals és més important la funció que no pas l'ornamentació d'aquests tipus de vas litúrgic d'ús continuat en les esglésies cristianes entre les quals les catalanes.

La successió dels diferents forats, fets directament a la superfície de la conca en un traç de cinc escalats, el fa novador; la tècnica de l'artesà posa èmfasi en la incorporació de nous motius i formes, els buits que en resulten mostren una formació tècnica incipient o poc acurada, diríem que d'una mà poc avesada en la interpretació de sanefes ornamentals, però suficient amb les exigències d'obres de metall (**E C 8**).

La regularitat tècnica dels dos de Solsona (**E C 1**, **E C 2**) i el del Museu de Lleida (**E C 6**) així com les experimentacions amb el metall són característiques dels tallers catalans del metall en un procés de la tipologia, dins la cronologia del XI i XII, creixent.

Cronologia

Per a situar el tram cronològic dels encensers catalans hem considerat l'aspecte formal, la il·lustració de manuscrits catalans, altres exemples forans i l'aportació documental del diplomatari. Aquesta és la que, de manera concloent, dóna suport a l'existència de tallers

catalans del metall i en aquest cas específic els encensers (*vid*. el capítol dedicat a la documentació d'encensers). Sigui per via testamentària, dotalia o inventari, des del segle X i els següents, se'n llisten d'argent, de bronze o coure, o genèricament.

D'acord amb el nostre catàleg d'obra d'encensers i de l'estudi que acabem de fer, considerem que des del segle XI se'n poden datar alguns dels catalogats, de manera oberta, és cert, però no creiem que aquest segle i el XII hi hagueren massa novetats. Els exemplars dels segles XI i XII repeteixen la forma esfèrica, però cap a mitjan segle XII hi hem vist evolució cap a la forma ovoide.

Concretant doncs, a primers del segle XII s'inicien les formes triangulars de manera generalitzada, a més d'altres geomètriques; considerem que les formes vegetals són més tardanes, raó per la qual no hem considerat cap exemplar dins els primer grup. A més, volem destacar alguna altra peculiaritat relacionada amb la cronologia; l'**E C 8** i l'**E C 9** els hem col·locat al final del primer grup, segona meitat del segle XII, per l'aparició de formes arrodonides i un major desenvolupament de la franja del braseret, desconeguts en els exemplars que hem analitzat, tanmateix no els incloem dins els segon grup per la senzillesa dels elements geomètrics. El repertori retardatari de l'encenser **E C 12** el situa a finals del segle XII (o primers del XIII), fet per un taller molt local català, possiblement especialitzat en ferro forjat, sense coneixement de repertoris actualitzats, suficient per a les petites esglésies de poca capacitat econòmica, sense exigències artístiques, per a les quals devia treballar. El situem a finals del primer grup (amb la possibilitat d'allargar la cronologia a primers del segle XIII) per la senzillesa dels motius i per la caldereta, que és totalment llisa. El podríem classificar i situar dins el segon grup, però per les característiques esmentades trobem més adient incloure'l al final del primer grup en una molt tardana datació.

Comparativa

Les **làmines XIX** i **XX** contenen les imatges que aporten encensers procedents de la il·lustració de manuscrits, la pintura mural i escultura, totes elles de procedència catalana. Reivindiquem la importància de les Bíblies de Ripoll (Rodes i Vaticà) per les magnífiques il·lustracions monocromes o policromes que aporten, són excepcionals en molts sentits; algunes de les miniatures contenen la representació de vasos litúrgics, entre els quals els dels encensers. Els de la **il·lustració 195** són una còpia molt fidedigna de la realitat si els comparem amb els dos de Solsona. La cronologia de la il·lustració és de primers del segle XI,

raó per la qual el model és del segle X. Els encensers representats ens informen de la forma, de l'ornamentació, de les barretes agrupades a la peça de suspensió i dels tres peus de recolzament, detall interessant perquè cap dels exemplars que presenten en té. Es tracta d'una tradició procedent de la cultura artística d'ascendència oriental i bizantina, un exemple del qual n'és l'encenser de Lledó (MEV 3746) (**fig. 43**). La lectura que fem de la **il·lustració 195** (**fig. 143**) és que hi hauria un model esfèric amb potes, i un altre que ja les havia suprimit tal i com ho reflecteixen les **il·lustracions 196**, **197** i **198**, (**fig. 144**, **148** i **147** respectivament), al segle X i traspassades a l'XI i com a mostra de metall l'**E C 1** (**fig. 145**).



Fig. 143. Escenes del llibre d'Isaïes, f. 2v



Fig. 144. Escenes del llibre de l'Apocalipsi, Bíblia Rodes, f. 105v

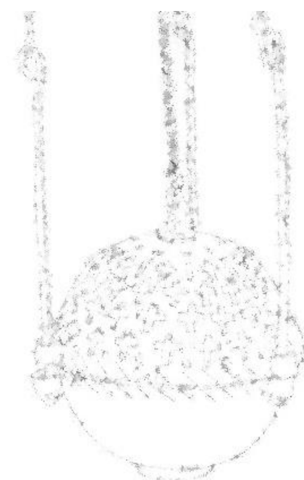


Fig. 145. Encenser E C 1, MDCS



Fig. 146. Encenser i cadenes, detall de l'altar portàtil, col. Spitzer, Bamberg o Fulda, ca. 1024-1025, Museu de Cluny

Quant als paral·lelismes per la forma esfèrica, els calats de la conca, les barretes i la cadena cal trobar-los al foli 2v que ens proporciona el dibuix de la cadena central coincident amb els que s'han conservat segons les **il·lustracions 165** i **168** de la **làmina XIV**. Molt proper per la

forma és la miniatura de la Carta de fundació d'una confraria de Sant Martí del Canigó del 1195 (**il·l. 205**; **fig. 149**), l'encenser representat coincideix amb els de les Bíblies de Ripoll (**il·l. 197** i **il·l. 198**; **fig. 148** i **147**, respectivament), les primeres són de primers del segle XI, i la Carta, de finals segle XII, significatiu de la pervivència de models en aquests segles.

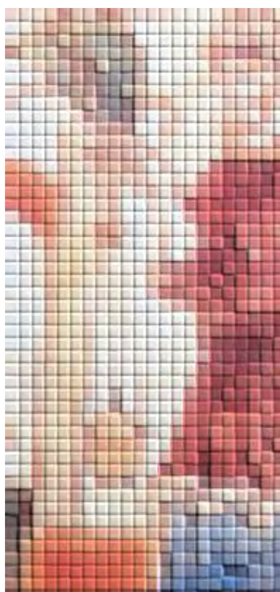


Fig. 147. Detall del Tercer llibre dels reis, Bíblia de Rodes, 1015-1020, BnF, lat. 6, IV f. 129v



Fig. 148. Detall de les Escenes del llibre d'Ezequiel, Bíblia de Ripoll, 1015-1020, Vaticà, lat. 5729, f. 208v

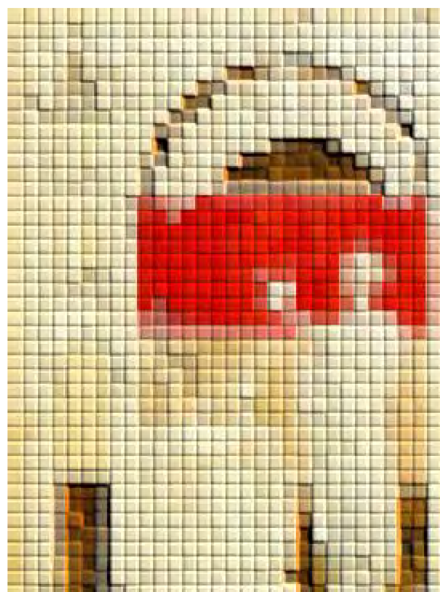


Fig. 149. La Carta de fundació d'una confraria de Sant Martí del Canigó, 1195, Mn. Mas 38, París, École Nationale Supérieur Beaux-Arts

Altres imatges d'encensers que presentem de pintura i escultura reprodueixen variacions del model que anirem assenyalant convenientment en els altres grups. Un dels capitelles del claustre de Sant Cugat del Vallés té cisellada una preciosa mostra d'encenser amb la tapa foradada (**fig. 150**).

Les **làmines XXI-XXV** aporten imatges foranes il·lustratives d'encensers representats a pintura, escultura, orfebreria i metall, voris i esmalts (Mosa i Llemotges) que hem anat detallant a les fitxes del catàleg d'obra. Quan sigui necessari presentar alguna de les il·lustracions l'aportarem al text.

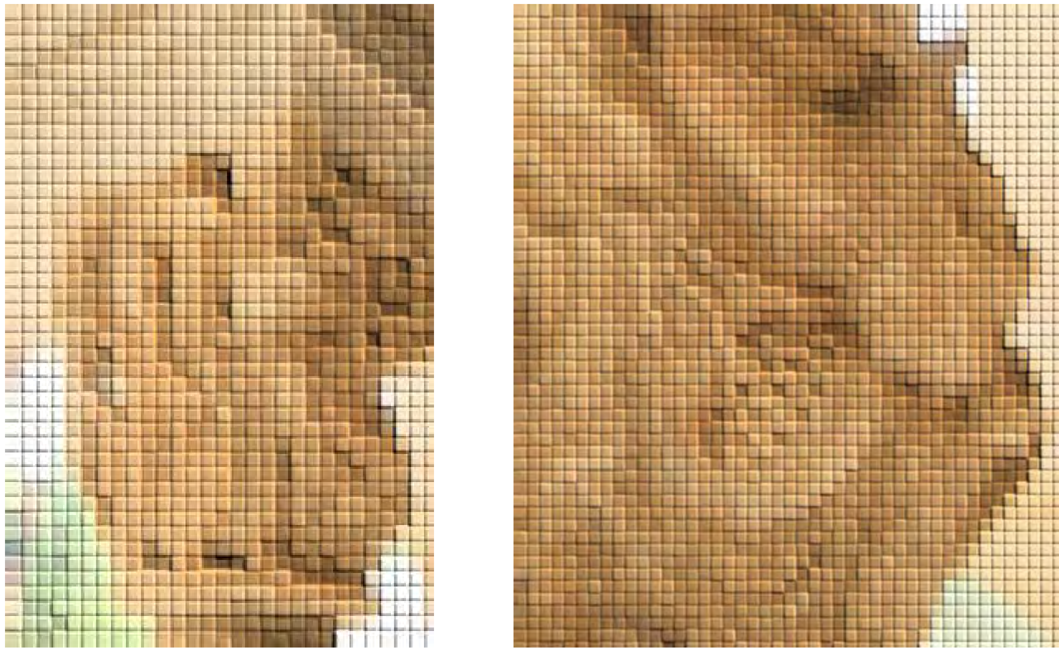


Fig. 150. Capitell i detall, mitjan segle XII, claustre, Sant Cugat del Vallès, (foto autora)

3.3.3.2. Grup 2

Aquest segon grup l'hem ordenat per quatre subgrups segons el desenvolupament de l'ornamentació vegetal que porten a la tapa o conca; el tractarem segons el model representat a la descripció; però en els altres apartats, donat que pertanyen al mateix grup, el tractarem conjuntament.

3.3.3.2.1. Subgrup 1

El primer subgrup l'integren els números **E C 13**, **E C 14**, **E C 15**, **E C 16**, **E C 20**, **E C 21** i **E C 24**.

Considerem que el repertori d'aquest subgrup, que coincidirà amb el del tercer subgrup, és el més important quant a la creació d'un repertori aplicat a aquesta tipologia pels tallers catalans d'aquesta cronologia, ara més oberta, que abasta els segles XII i XIII. El repertori dels exemplars d'aquest subgrup coincideix amb el del tercer grup, com exposarem; veurem per què els hem diferenciat. Hi ha un tret característic en tots els d'aquest grup, és la caldereta llisa, tanmateix n'hi ha dues que són ornamentades. En l'estudi justifiquem per què els incloem.

L’organització dels elements vegetals segueix un esquema compositiu format per tres grans triangles dins els quals tres roleus, dos a la part inferior, simètrics, i un a la superior; són formats per una tija serpentejant que surt de l’element vegetal del centre inferior del triangle, s’enlaira i s’obre a dreta i esquerra, vers l’inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa, i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d’extrems girats, aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, de ben segur, l’artesà hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura i el va aplicar a l’obra de metall. Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d’extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l’ornamentació vegetal. Aquesta descripció és la mateixa per a tots els exemplars del subgrup, però hi ha matisos concrets per algun d’ells. El model és aplicat al bronze, coure i ferro, metalls ben diferents que transmeten petites dissemblances, així els números **E C 20**, **E C 21** i **E C 24**, els tres de bronze, s’ha allisat la superfície i s’han perdut, per inexistent, els detalls del cisellat dels altres exemplars d’aquest subgrup. Aquest exemplar del Museu Marès (**E C 24**) segueix el perfilat del dibuix com l'**E C 20** (i els altres de la mateixa sèrie), però no és igual; només hi hem apreciat el calat, els forats que segueixen les formes vegetals, sense acabar i sense buidar-los correctament; aquest fet i la ignorància de la seva procedència ens ha fet dubtar si l’havíem d’incloure o no. Hem decidit que els parentius que s’albiren possibiliten la seva inclusió en la nostra catalogació perquè en certa manera té la mateixa arrel compositiva. El repertori té un procés d’inici i final en el qual els motius van perdent progressivament la vitalitat dels millors moments de la seva representació; l'**E C 24** n’és un exemple. El repertori coincideix en bona mesura amb altres estudiats (**E C 13**, **E C 14**, **E C 16** i **E C 18**) però resulta molt més seriat i mancat del detall que sí tenen d'altres. L’ús continuat d’aquest exemplar el va deteriorar de tal manera que hi ha forats grans on abans hi havia dos triangles, fet que el desvirtua del model primer.

Repetim que aquest repertori el trobarem més endavant en el tercer grup, en aquesta agrupació hem tingut en consideració els encensers que tenen la caldereta o dipòsit llis o quasi bé llis, per tal de diferenciar-ne la complexitat tècnica (és possible que alguna caldereta pugui haver estat reemplaçada al llarg dels anys, tanmateix jutgem l’objecte en el seu estat actual).

L'ornamentació d'aquest grup la desenvoluparem en el tercer grup, en el qual trobem millors exemplars per l'execució tècnica i pel desenvolupament ornamental del dipòsit, que no deixa de ser un complement per l'objecte que el millora sensiblement.

3.3.3.2.2. Subgrup 2

Aquest subgrup l'integren els números **E C 17**, **E C 18** i **E C 19**.

És un nou model que enriqueix el repertori; a més, la sanefa del dipòsit o braseret amplia formes i les combina. L'exemplar **E C 17** és un bon exemple, la part superior del braseret està ornada amb una doble sanefa que combina formes geomètriques rectangulars i arcs de mig punt rebaixats que, a l'unir-se, formen un triangle o carcanyol que suposa un pas en l'evolució del models que hem analitzat fins ara; la de l'**E C 18** està formada per una successió de formes semicirculars o llunetes que alternen amb petits triangles; i l'**E C 19** només llunetes. La tapa està pràcticament ocupada pel desenvolupament vegetal, el repertori de l'**E C 17** i l'**E C 18** és pràcticament igual, consisteix en formes circulars que encerclen una estilitzada flor de tres pètals a manera de flor de lis; l'**E C 19** alterna formes cordiformes i lanceolades que encerclen flors de tres o quatre pètals (també s'ha interpretat que són creus). L'organització dels elements vegetals és clara, s'estableix mitjançant la col·locació de les diferents formes en dos registres i en el punt d'unió es formen triangles o rombes (també en l'**E C 18**).

3.3.3.2.3. Subgrup 3

Anotem un únic exemplar l'**E C 23**, el més petit de tot el catàleg; les proporcions i el burinat el fan un objecte singular d'entre la resta del seu subgrup. La somera ornamentació que omple tota la caldereta és un altre signe de raresa —és per això que l'hem col·locat dins el segon grup—, consisteix en una sanefa de triangles inscrita entre dues línies paral·leles, i tot el dipòsit és ornamentat amb un seguit de formes circulars imitant roleus molt elementals, separats cada dos per una franja vertical. Hi ha voluntat de decorar la superfície, però l'artesà està mancat dels coneixements tècnics per a obtenir un resultat millor.

L'expansió i repetició de l'element vegetal de la conca resulta del calat del metall; comparativament és millor treball que el de la caldereta, és més complex i els motius gaudeixen de simetria i proporció, complementats per un resseguit del mateix burinat aplicat al dipòsit. No tenim cap altre model com aquest que nosaltres coneguem, i tot i les seves

mancances tècniques el considerem molt digne i enriquidor de la tipologia. S'han conservat les tres cadenes de suspensió que tenen forma de vuit i que coincideixen amb les de l'**E C 14** (MDL), són les que ja hem vist reflectides a la **làmina XIX** (**il·l. 195)** corresponent al foli 2v de les Escenes del llibre d'Isaïes de la Bíblia de Rodes (**fig. 151-153**).

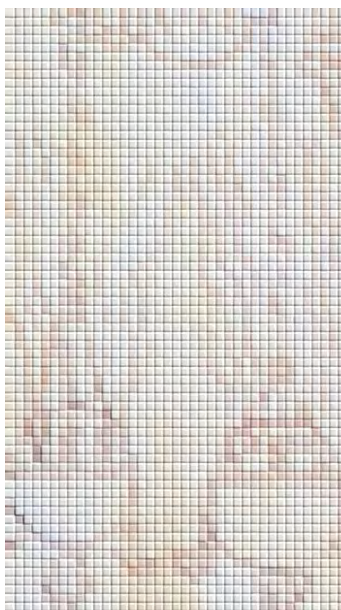


Fig. 151. Cadenes, Bíblia de Rodes, f. 2v

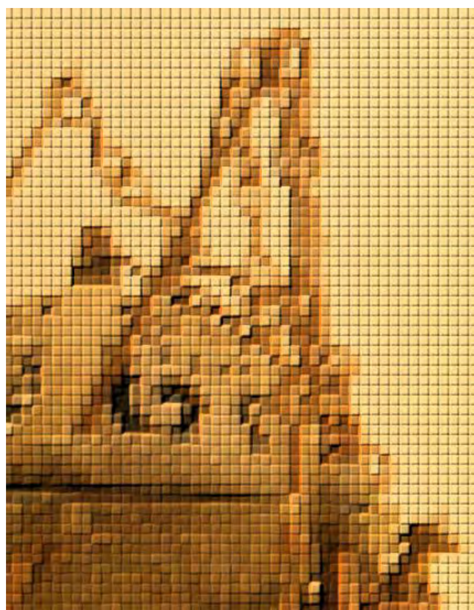


Fig. 152. Cadenes, E C 23, MEV

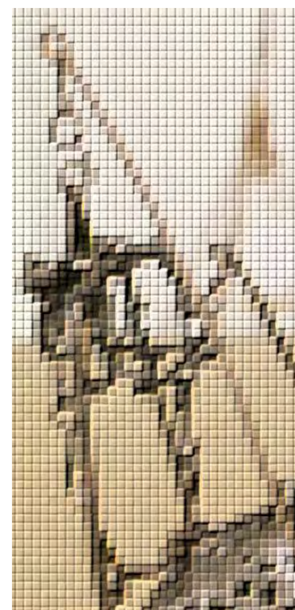


Fig. 153. Cadenes, E C 14, MDL

3.3.3.2.4. Subgrup 4

El darrer subgrup està integrat per l'encenser **E C 22**, que representa un motiu nou, a més d'altres variants que desenvolupa a la superfície de la tapa.

La conca mostra quatre grans flors dites rosasses per la seva mida, totes d'estructura diferent. Per a construir la forma és necessari un coneixement de la tècnica del metall que en aquest exemplar és palesa; sabem que no es pot aconseguir la finesa dels metalls nobles, però els artesans del metall d'aquest grup aporten experiència (que no s'ha de confondre amb la de l'orfebre, més precisa) en el domini de l'instrument, i amb la interpretació que dóna la pràctica, podem assegurar que el taller del metall català produí encensers en paral·lel a l'erecció d'esglésies i, almenys des del segle X, en tenim documentats; la prova més contundent són aquests exemples que han perviscut i que tracen un llarg camí fins arribar a finals del segle XIII, el punt d'acabament de la nostra tesi. L'elecció del repertori fa pensar que no ha estat casual sinó que l'artesà ha triat diferents models i/o motius consistents en dues flors, una més petita, que segueixen el mateix esquema: pètals fets de tires de metall en

reserva, aixecades i relativament paral·leles les que es tanquen en forma arrodonida, la resta són variants. A la part baixa els forats formen una figura triangular; el casquet superior és llis, i una vegada més ens adonem que la sortida del fum de les brases d'encens és dirigit cap als costats.

Motius ornamental emprats pel taller català


Fig. 154. Motius ornamentals, E C 14, MDL

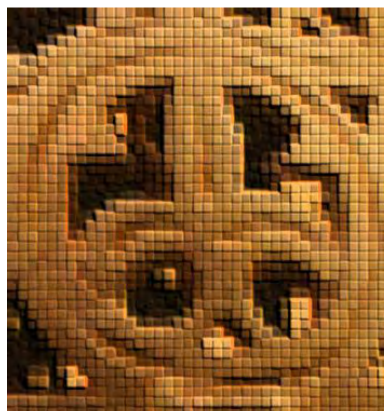

Fig. 155. Motius ornamentals, E C 17


Fig. 156. Motius ornamentals, E C 22, MEV

La tècnica és l'habitual que ja hem comentat, fosa i calat, però a mesura que l'evolució de la tipologia s'enriqueix, en paral·lel, l'execució tècnica és més bona. S'ha de considerar el cisellat, el gravat i el burinat i, a més, el daurat que mostren alguns exemplars; bé que no hem pogut saber amb certesa si són originals els daurats conservats; la major part no ho són.

La tècnica del calat és comuna a tots els exemplars amb un resultat visual diferent segons el repertori seleccionat, que anirem detallant d'acord amb les variants que es produeixen. Els encensers són de bronze, coure o ferro, tanmateix l'execució és diferent, cosa que determina diferents tallers de metall. On es poden ubicar? Pensem que s'ha de seguir el mateix recorregut que hem fet anteriorment per situar els models descrits. Els artesans són diferents bé que els podem adscriure als mateixos tallers en evolució, els d'aquest grup han vist models nous o senzillament hi ha hagut una superació dels anterior possiblement esgotats. A més de trets profunds amb el cisell per resseguir motius vegetals (**E C 20**), l'ús del burí assegura a l'artesà una major riquesa ornamental ni que l'execució sigui bastant tosca (**E C 23**).

L'ampliació de motius suposa que el cisellador està informat directa o indirectament dels corrents artístics visualitzats a la pintura i escultura (**fig. 154**, **155**, **156**). Pensem que no hi té

incidència directa la il·lustració de manuscrits, però indirectament sí per mitjà de la pintura mural.

En aquest segon grup hi ha una explícita importància del treball tècnic del cisell i menys del repussat a les conques o tapes. Els diferents exemplars que hem anotat aporten informació per a fer el seguiment d'una etapa creativa de treball que supera l'anterior pels models, però també per una tècnica aplicada a diferents metalls: ferro (**E C 13**) (L'Alt Urgell), bronze (**E C 14**, **E C 17**, **E C 19**, **E C 20**, **E C 22**, **E C 23**, **E C 24**) (Segrià, Alt Urgell, Bergadà, Solsonès), coure (**E C 15**, **E C 16**, **E C 18**) (genèric: català). Les formes són vegetals en tots els exemplars que hem inclòs en aquest segon grup; per altra banda la tècnica del calat és comuna a tots els encensers amb un resultat visual diferent segons el repertori seleccionat, que anirem detallant d'acord amb les variants que es produeixen.

Aquest domini tècnic del metall és propi dels tallers especialitzats en bronze, ferro o coure que conreaven, entre d'altres, aquesta tipologia amb destresa. El(s) situem en un(s) taller(s) català(ans) de l'Alt Urgell, bé que hi ha exemplars dels quals desconeixem la procedència. Només podem anotar una procedència concreta, la de l'**E C 22** de Sant Feliu de Navàs (Solsonès); tanmateix assumim que la resta prové d'esglésies catalanes (segons anoten les fitxes de les obres que hem consultat) i sobretot de tallers catalans, com anem i anirem mostrant en tot el nostre recorregut per mitjà dels objectes que composen aquesta tipologia. No seria creïble suposar que s'han localitzat a una determinada església i que no pertanyessin a un nucli proper, i molt menys quan es tracta de tants exemplars.

Les dimensions se situen entre els 9,7/15 cm (alt) i els 9,8/13 cm (Ø); són diferències substancials entre els dos extrems, però la diversitat de mides enriqueix el catàleg d'obra. Hem analitzat el repertori dels encensers toscans[469] i les dimensions són quasi bé totes més grans, dada que tindrem en consideració al tractar de la comparativa. Les més corrents oscil·len entre els 12 cm d'alt i els 12 cm d'amplada amb poca variació, mida congruent amb les formes esfèriques de la major part dels exemplars.

[469] A. Grosso, *Chi ama brucia. Turiboli toscani del Medioevo*, Pisa: Edizioni ETS, 2012.

3.3.3.2.5. Cronologia, comparativa

Cronologia

Aquest segon grup el datem dins el segle XII i, fins i tot, els primers decennis del XIII, en coincidència amb tots els repertoris ornamentals de tot el grup. Es poden acotar les dates per l'ornamentació, l'execució tècnica i pel propi model, així ho hem anotat en les fitxes del catàleg. Considerem que els números **E C 13**, **E C 14**, **E C 15** i **E C 16** són anteriors a l'**E C 21** i l'**E C 24**. En l'estudi dels altres subgrups d'aquest mateix grup no hi ha canvi de cronologia, s'adapten nous models que s'incorporen als tallers especialitzats en aquests objectes.

Comparativa

La tipologia «encenser» no ha estat massa ben tractada per la historiografia que s'ha ocupat de l'obra de metall (preuat o no). Referències puntuals a catàlegs d'exposició o bé en obres generalistes, algun estudi local i no massa més, que coneguem. Finalment, l'any 2014 s'ha publicat el Catàleg d'encensers de bronze[470] que ve a omplir el buit existent. El darrer apartat d'aquest capítol el volem dedicar a comentar aquesta publicació amb la qual divergim en alguns aspectes dels encensers que nosaltres considerem catalans.

La comparativa d'aquest segon grup es pot traslladar a la del tercer grup, per la proximitat del motiu més representat i per la major ambició tècnica i artística dels exemplars. De fet és la mateixa línia que segueix l'evolució dels models, primer a partir del segon grup per continuar en el tercer. A més, les fitxes del catàleg d'obra del segon grup apleguen moltes imatges de comparació diferenciades segons procedeixin de la il·lustració de manuscrits, pintura mural, escultura catalanes i foranes; voris, metall i esmalt igualment forans (**làm. XIX-XXV**) que són referents així mateix per aquest grup.

3.3.3.3. Grup 3

Aquest tercer grup és el que defineix el moment d'esplendor dels tallers de metall catalans, moment que està magníficament representat per diferents sèries de motius a la tapa, pel complement decoratiu que suposa l'ornamentació del braseret, a vegades assolint un veritable treball d'orfebreria, i també per la forma arquitectònica de les tapes seguint models forans. Ja hem dit manta vegades que la importància del taller català del metall no ho és per la creació

[470] H. Westermann-Angerhausen, *Mittelalterliche Weihrauchfässer von 800 bis 1500*, Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2014.

sinó per la constància que mostra en la seva fabricació, i perquè respon a la funcionalitat de l'objecte molt més que a l'artisticitat; quan la tècnica es practica de manera continuada, el producte acaba adquirint una personalitat tècnico-artística que el diferencia d'altres tallers, i això és el que segons el nostre criteri succeeix amb la fabricació dels tallers catalans del metall. Des dels precedents o inicis cronològics hem volgut mostrar com sorgeix un model o com l'adapta el taller, i a partir d'aquest, la línia evolutiva de cada tipologia, també d'aquesta que estudiem. El taller català treballa sempre per a donar servei a les necessitats de tantes i tantes esglésies que s'havien consagrat i del culte que generaven. Els encensers de metall formen part d'aquesta pràctica del treball que conrea el metall des de generacions passades, la prova és la magnífica col·lecció que encara avui s'ha conservat. En aquest punt volem agrair la constància de Mn. Gudiol i la seva preocupació per abastir el Museu de Vic, entre d'altres, d'aquests exemplars, sense la tenacitat del qual no s'haguessin aplegat tant exemplars catalans com els que hi ha actualment al museu. La seva col·lecció té, si no la més important col·lecció d'aquests vasos sagrats medievals, una de les més importants i nombroses d'Europa.[471] Per altra banda, som conscients que no s'ha conservat cap encenser d'argent. És l'altra cara de la moneda; n'hem llistat tres del període precedent, set del segle XI, deu del segle XII i set del segle XIII, tots ells citats com «encenser d'argent», és la deixa més repetida pel que fa als encensers, justament per la seva vàlua de metall preuat; els de coure, bronze o altres metalls inferiors no tenen quasi bé cabuda en els documents perquè se'ls devia considerar objectes sense valor afegit, com tradicionalment se'ls ha considerat, raó per la qual se n'han conservat tants.

De la mateixa manera que hem fet en els altres grups, en aquest hem diferenciat cinc subgrups segons l'ornamentació.

3.3.3.3.1. Subgrup 1

Integrat pel números **E C 25**, **E C 26**, **E C 27**, **E C 28**, **E C 29** i **E C 43**. El braseret està ornamentat per una pseudoflor al voltant de la qual neixen prolongacions circulars o semicirculars que l'envolten, cadascuna està separada per les mateixes profundes incisions disposades en vertical; la tapa està dividida en tres registres en sentit vertical, cadascun d'ells desenrotlla una tija central de la qual neixen altres secundàries que es repleguen en forma de roleu que encercla una flor; els replegaments dels elements vegetals sobresurten pel calat del

[471] Testimoni que hem pres del conservador del Museu de Vic M. dels S. Gros i Pujol.

metall. Aquesta és una característica pròpia d'aquest grup, assolir el màxim de forats, que suposa un avanç tècnic en el sentit evolutiu de la tipologia, es complementa amb altres formes pseudovegetals molt estilitzades, són dos exemplars que repeteixen el mateix repertori (**E C 25** i **E C 26**) i que depenen del mateix model. En aquest subgrup hem situat quatre tapes, pel foradat de les conques; l'**E C 27** repeteix exactament el model que acabem d'analitzar; l'**E C 28** és un variació, la tapa està dividida en tres espais, cadascun d'ells allotja dos elements vegetals integrats per una esvelta flor de lis o representació estilitzada d'un lliri. La interpretació que en fa l'orfebre és sòbria, dins cadascun dels arcs apuntats ha trepat una flor de lis, el pètal central abasta la llargada de l'arc i els dos laterals s'obren en dues flors, el motiu està molt ben aconseguit i gaudeix d'una total simetria entre les parts, remata en una motllura còncava que té perfilats els dos extrems, un senzill traç al superior, i l'inferior, trenat; l'**E C 29** desenvolupa un motiu senzill sense complicació tècnica consistent en una successió de forats que sorgeixen de l'entrecreuament de línies diagonals que recorren un extrem i l'altre de la tapa per una banda, i semicercles tangents a la part superior i inferior per l'altra. Altres semicercles entrecreuats cobreixen el casquet superior; el tercer cos campaniforme són les tiges creuades que originen els forats ròmbics o triangulars i, en el punt de trobada, l'orfebre les ha ressaltades amb una boleta del mateix metall sobresortida; la part inferior està acotada amb una sanefa reticular de línies incises profundes, igual que les del cos; la darrera tapa que incloem l'**E C 43** respon a característiques de model diferent, està dividida en tres grans espais mitjançant tires amples de metall en reserva; entre les dues i en el punt mig s'originen dues tiges, cadascuna per costat, que es cargolen sobre si mateixes; els extrems es bifurquen, en dues secundàries, i l'altre en una palmeta-flor molt comuna en els repertoris medievals, per exemple en l'orfebreria del taller d'orfebreria medieval de Silos. Les formes vegetals d'aquesta tapa són molt arrodonides, amb poc detall, el que es vol representar és el motiu, però sense aprofundir ni assenyalar cap part compositiva; destaquen les formes gruixudes dins el buidat del metall, això fa que les parts foradades compensin els buits i no a l'inrevés, com és l'habitual en els exemplars del segle XIII.

3.3.3.3.2. Subgrup 2

Integrat pel números **E C 30**, **E C 31**, **E C 32**, **E C 33**, **E C 34**, **E C 35**, **E C 36**, **E C 38** i **E C 39**. És el més nombrós, continuador de la mateixa sèrie ornamental del tipus vegetal del segon grup, enriquida per les tapes profusament decorades que formen un conjunt esplèndid que va gaudir d'una gran acceptació a l'època. Gairebé tots els exemplars, menys l'**E C 38** i

l'**E C 39** que són una derivació, repeteixen el motiu amb mínimes diferències que hem detectat en les sanefes i algun altre detall. El programa decoratiu de la caldereta es desenvolupa sobre el fons llis del metall que ressalta tots els elements vegetals que hi són descrits. La qualitat del treball i la relació simètrica de tots els elements de la tapa i del dipòsit descriu un dels millors exemplars del taller català (*vid*. ens remetem a la fitxa **E C 30** i a les **fig. 173** i **174** per al seguiment d'imatges comparatives).

La disposició d'un seguit de roleus ocupa les dues terceres parts de la superfície del braseret, i la resta són per a les formes cordiformes. La tija principal s'origina en unes incisions paral·leles decreixents dessota el llavi superior del dipòsit, s'obre en altres dues i cadascuna forma el seu propi roleu; és interpretada com una bella sanefa amb incisions, algunes d'elles imitant petits cercles; en el seu recorregut circular neixen altres tiges secundàries amb terminacions arrodonides, de diferent forma i longitud, i a l'interior de la principal sobresurt una flor emergent amb el calze i els sèpals ben ressaltats, el conjunt s'enriqueix amb petites fulles; a la part inferior, en el retrobament de dues tiges principals, s'origina un carcanyol dins el qual una forma cordiforme encercla una flor i dos sèpals amb fulles girades.

El roleu és un motiu clàssic transmès per la cultura grega i romana i gaudí d'una molt àmplia difusió en tot el món occidental; per altra banda, les fulletes d'extrems girats fou un motiu que, com ja hem assenyalat anteriorment, també tingué un desenvolupament important dins la cultura hispànica, aquitana i catalana. És un fet comprovable el seu desenvolupament en aquests exemples que, de ben segur, els recollien de fonts escultòriques o pictòriques (difoses per la il·lustració de manuscrits o la pintura mural).

L'organització dels elements vegetals de la tapa segueix un esquema compositiu format per tres grans triangles dins els quals tres roleus, dos a la part inferior simètrics i un a la superior; són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa, i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d'extrems girats; aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, amb seguretat, l'artesà hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura. Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d'extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l'ornamentació vegetal. Un antecedent d'aquestes

fulletes és el capitell del claustre del segon taller de La Daurada datat entre el 1120 i el 1130. Coincideix aquest comentari amb el que fèiem per als números **E C 13**, **E C 14**, **E C 15** i **E C 16**. El repertori ornamental és molt similar, bé que hem observat diferències en l'execució tècnica.

Aquesta magnífica successió d'elements vegetals s'embelleix encara més en dos encensers, els números **E C 38** i **E C 39**, en aquest ordre, ja que el primer el situem en un moment de transició i el segon quan s'ha assolit la creació d'un model que incorpora la decoració del dipòsit, que és el resultat de la tècnica d'orfebre amb un plantejament raonat de cada element, diferent del que li correspon a la tapa, puix que el braseret és el que rep les brases i el petit espai en què s'han de cremar. Per tant, es pot dir que aquest exemplar representa l'etapa de més i millor creativitat del taller català del metall (*vid.* fitxa **E C 39**); pel que fa a l'**E C 38** la tapa no se li escau amb la caldereta, creiem que pot tractar-se d'una peça afegida en una data desconeguda.

3.3.3.3.3. Subgrup 3

Integrat pel número **E C 37**. L'exemplar reprodueix en tota la superfície palmetes encerclades i individualitzades. Aquest és un element important dins la cultura artística altmedieval de la qual tenim dos exemples primerencs a la Bíblia de Rodes que són molt il·lustradors i del que mostrem el del foli 103[472] (**fig. 157**), aquest motiu bàsic d'ornamentació encara no està molt desenvolupat, arrelarà en la cultura artística catalana; també es troba esculpit a les dovelles d'un dels arcs de la tribuna de Serrabona i coincideix exactament amb el motiu que desenvolupa un fragment de cornisa d'escultura datat entre el 1000-1100. L'encenser trasllada al segle XI o XII el motiu de la pedra al metall aconseguint un objecte innovador en relació als que estem analitzant (**fig. 158**). L'organització dels elements vegetals de la tapa segueix un esquema compositiu relativament senzill però alhora diferent, les palmetes són molt estilitzades, cadascuna de les fulles està interpretada per un traç de cisell profund que les homogeneïtza totes. Aquesta imatge creiem que és concloent per a afirmar els vincles entre el motiu del fragment escultòric del taller català i el motiu que l'encenser trasllada al metall (coure) del taller català.

[472] Detall, Caplletra A, Bíblia de Rodes, BnF, lat. 6, IV f. 103, inici de l'argument i del llibre de l'Apocalipsi.



Fig. 157. Detall, palmetes, Bíblia de Rodes, f. 103 (foto autora)

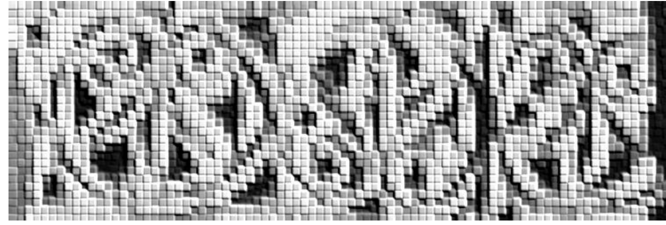


Fig. 158. Fragment escultòric, segles XI-XII, MDB 257, Barcelona, Museu Diocesà. © Bisbat de Barcelona



Fig. 159. Detall d'una finestra, s. XII, Solsona. © Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic

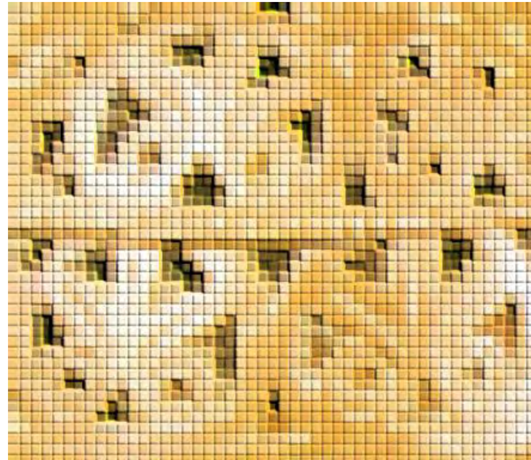


Fig. 160. Detall encenser E C 37 (foto autora)

Aquest motiu es va expandir mitjançant l'escultura ornamental de façanes i capitells de moltes catedrals i esglésies catalanes al llarg del segle XII, sobretot la segona meitat, per exemple en capitells del claustre de La Seu d'Urgell, a l'antic portal del claustre (ara com a gran finestral) de la canònica/catedral de Santa Maria de Solsona de la segona meitat del segle XII (consagrada el 1163) (**fig. 159**) o a la porta de Sant Pol de l'església del monestir de Sant Joan de les Abadesses. És evident que les palmetes de l'encenser han estat adaptades al metall (coure), però el fet és que aquest motiu era molt comú arreu de Catalunya, amb una important representació en miniatures i sobretot a l'escultura arquitectònica.

3.3.3.3.4. Subgrup 4

Integrat pels números **E C 40**, **E C 41** i **E C 42**. A diferència de l'anterior, aquest subgrup no desenvolupa un repertori ornamental creat per a la base; ha traduït i recreat la sanefa calada que ja hem vist en exemplars del primer grup i en l'**E C 37**, **E C 40** i **E C 42** puix que el tercer **E C 41** és llisa. El millor conservat és el primer citat, **E C 40**, la sanefa té certa complexitat

per la distribució dels buits de diferent format; la tapa incorpora per primera vegada un quadrúpede encerclat dins un roleu format per una tija que l'envolta, fa un recorregut del qual broten peduncles gruixuts que acaben en flors germinades i expansionades, com mostra l'orfebre amb trets cisellats. És un magnífic repertori, ben trepat i que enceta, per dir-ho així, un nou repertori dins aquesta tipologia. El metall en reserva dels laterals dibuixa un triangle que ressalta encara més pels buits en forma d'allargades llunetes de les tres cares. La qualitat del treball i la relació simètrica de totes les cares del camp el fa un conjunt visualment molt abellidor, en part per la presència dels animals, en un moviment graciós de potes, cua i cap dins el cercle que l'envolta.

Vist l'objecte en conjunt queda clara la voluntat de l'orfebre de ressaltar, si cap, la vistositat de la conca o tapa amb el contrast de la sanefa del fogonet, tractada amb formes vegetals someres i geometritzades que no distorsionen la focalització de la part superior. Hem localitzat al Museu de Limburg l'altre exemplar que completa el grup de quatre que nosaltres coneixem, amb la repetició exacta de les característiques formals (**fig. 161** i **162**).



Fig. 161. Detall sanefa de l'encenser de Limburg an der Lahn (foto autora)



Fig. 162. Detall sanefa de l'enceser E C 42, MEV 10768

3.3.3.3.5. Subgrup 5

Integrat pels números **E C 44**, **E C 45**, **E C 46**, **E C 47**, **E C 48** i **E C 49**. El darrer subgrup és el que es pot considerar la contribució del taller català a les formes arquitectòniques que tot i no ser comparables amb altres del taller germànic, de Tréveris, nordeuropeus (suecs o danesos) o francesos, reprodueixen formes que els artesans del metall poden assolir, és per això que no són excepcionals i molt menys si els comparem amb els tallers esmentats. Aquesta és una constant que anem repetint al llarg del nostre estudi, i en tenim un exemple en aquesta tipologia que, per altra banda, ofereix una diversitat de models que ens permetran fer-ne el seguiment.

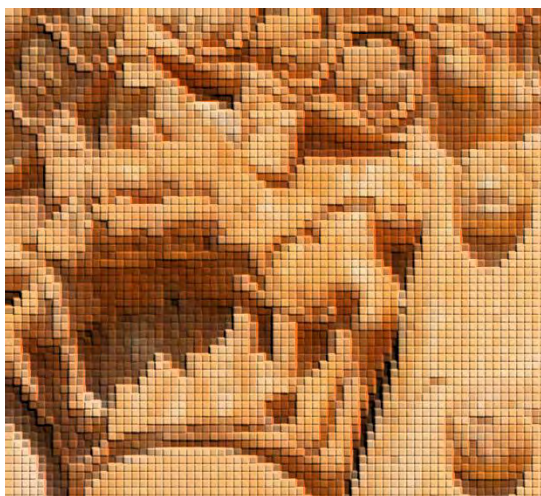




Fig. 163. Detalls rostres de la portada de l'església de Santa Maria de Covet, (Isona i Conca Dellà, Lleida) (fotos autora)

Fig. 164. Detall de l'encenser E C 49, MDL 857 (foto autora)

3.3.3.3.6. Ornamentació

Ornamentació

Amb aquest encenser obrim, doncs, aquesta nova sèrie que es caracteritza per un desenvolupament molt més accentuat de la tapa, culminada, a vegades, per una torre amb finestres; d'altres són cúpules amb corbes i contracorbes, amb finestres allargades, estretes, quadrades o rectangulars.

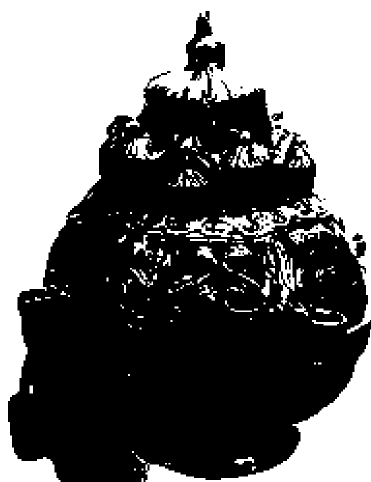


Fig. 165. Encenser Museu de Lieja (foto autora)



Fig. 166. Detall encenser Museu de Lieja (foto autora)

De ben segur que els encensers germànics i mosans que emulaven la Jerusalem celeste tingueren una gran influència i importància en tots aquests exemples: **E C 44**, **E C 45**, **E C 46**, **E C 47**, **E C 49** i **E C 48**. Des de mitjan segle XII i el XIII aquests tallers forans els

havien conreat; els que considerem de producció catalana els datem al segle XIII, en paral·lel als de procedència llemosina o fets «a la manera de Llemotges». Hi ha diferents repertoris ornamentals, la superfície de la tapa de l'**E C 44** es composa amb rectangles, en sentit vertical, que donen cabuda a la part inferior a un roleu iniciat per una tija gruixuda que, a la part baixa, envolta una palmeta molt desvirtuada adoptant diferents formes; una ramificació s'estén cap a la part superior i allí forma un altre element més senzill i arrodonit.

En l'**E C 45** i l'**E C 46**, molt semblants, tornem a constatar que la tècnica desenvolupada repeteix «accents» ja coneguts. Ho assenyalem amb el tractament diferenciat dels calats amb forats, que no tenen la nitidesa ni han estat polits com els germànics o mosans; els fullatges són menys elaborats, de manera que alguns reben un senzill cop de cisell al centre d'una fulla, sense més detalls descriptius. Si es contraposen els del taller català amb els del taller mosà o germànic, en aquests la tècnica està molt més evolucionada, el contornejat dels perfils està ben arrodonit, els perlejats o petits quadrats dins orles responen a un ordre intern marcat per l'orfebre, els elements vegetals de ritme binari formen una unitat dins l'emmarcament que se'ls col·loca; en síntesi, hem de dir que aquesta riquesa ornamental, acompanyada del domini de la tècnica (calat, cisellat i burinat), de la variació de models i també, i important, del valor intrínsec del simbolisme que molts d'ells aporten, no desmereixen els del taller català, bé que aquestes característiques no les trobem ni tan ben explicades ni tan ben escenificades als nostres encensers.

Per a constatar la major complexitat compositiva mostrem a tall d'exemple l'encenser del Museu de Lieja[473] (**fig**. **165** i **166**), la descripció detallada dels motius vegetals i dels elements arquitectònics és la pròpia del taller mosà de finals del segle XII i primers del XIII, molt allunyada de la dels tallers catalans. És cert que els models poden reflectir una dependència d'altres tallers, però els motius i detalls són peculiars; el sincronisme d'aquests hi manca als catalans; el fons *guilloché* de les cobertes de l'edifici de l'encenser del tresor de la catedral de Tréveris (**fig. 167**) es pot contraposar a les línies de l'encenser que estudiem, per diferenciar-ne la major senzillesa.

[473] Encenser, art mosà, ca. 1200, llautó fos i cisellat, forma que evoca la «Jerusalem celeste», lloc dels Elegits, J 141, Lieja, Musée de l'Art religieux et d'Art mosan (MARAM).

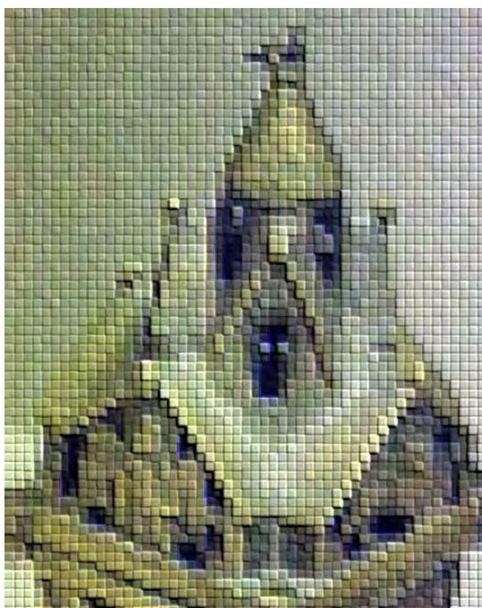


Fig. 167. Remats d'absidioles, encenser, segle XIII,tresor de la catedral de Tréveris (foto autora)

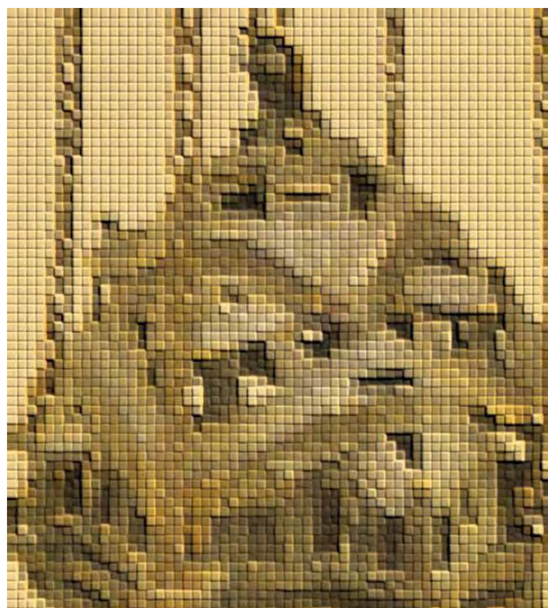
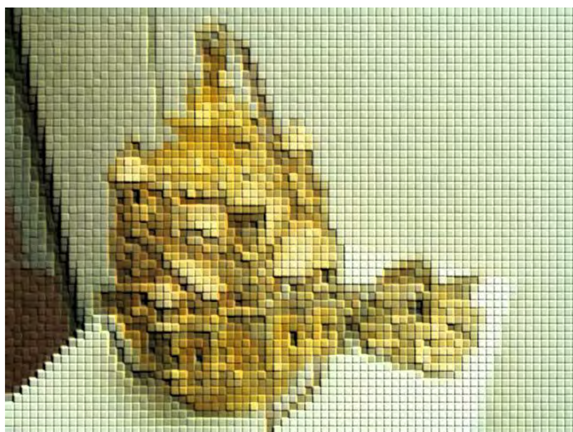


Fig. 168. Remats d'absidioles, encenser E C 45, MEV

Diferències d'execució entre el taller mosà i el taller català

Un altre exemple interessant són els remats de les absidioles d'un altre exemplar del mateix tresor,[474] si hom compara la petita construcció amb la de l'exemplar català, es veu el desajust amb la interpretació, real l'una i irreal l'altra. Un dels millors referents entre els encensers arquitectònics que tenen com a símbol la Jerusalem celeste que coneixem és el de Gozbertus, ja esmentat, fet a Tréveris cap al 1100, en el qual l'orfebre traspassa la bellesa al metall (**fig. 169**). La culminació tècnica i l'ostentació artística que traspua l'obra, en època ben primerenca, situa el taller germànic (Rin) en el punt àlgid d'aquesta fabricació.



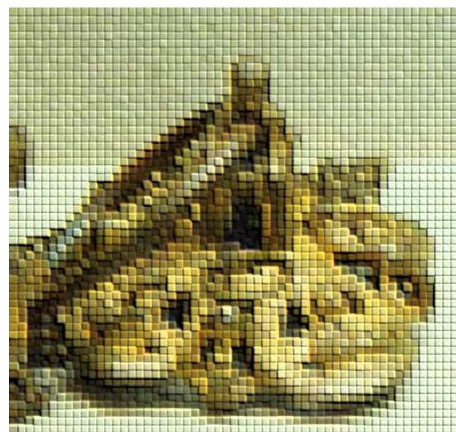


Fig. 169. Encenser de Gozbertus i detall de la peça de subjecció, Tréveris, tresor de la catedral (fotos autora)

[474] Encenser, art mosà, segle XIII, fos, tipus arquitectònic, tresor de la catedral de Tréveris.

El calat és l'únic element que construeix aquest «edifici» (**E C 47**); ens recorda el temple de Salomó de les portes de bronze de Sant Zenó de Verona,[475] en el qual el dipòsit està ornat amb un seguit de triangles capgirats de factura ja coneguda en altres encensers i, a diferència d'altres, no són calats, sinó excavats en el metall. La porta de l'església de Sant Zenó de Verona, ca. 1138, és un magnífic exemple d'aquestes formes triangulars a l'agafador de la porta esquerra, en l'escena del sant pescant (**fig. 424**). El cos superior o tapa consta de tres pisos esglaonats o decreixents i un cos de coronament cupulat. La façana de cada tram o sèrie de pisos està trepada amb forats rectangulars la primera, i pseudoquadrats les altres dues. Les cobertes reflecteixen cadascuna els materials de cobertura traduïts en formes triangulars senzilles les dues primeres, i la darrera en línies paral·leles (en forma d'espina) que semblen recordar les teules cobertores.

La factura de l'**E C 48** mostra una major proximitat amb les formes arquitectòniques principalment germàniques, el perfil de les vores sembla voler correspondre al d'una pretesa església de planta grega, estructurada en dos cossos, dels quals el superior és la coberta (*vid*. fitxa **E C 48**).

El darrer exemple, **E C 49**, té un component que unifica la força i el protagonisme dels trepats del cos i les figures simbòliques de les quals sobresurt el rostre exempt dels personatges representats. És innegable la personalitat dels caràcters de cadascun dels exemplars que hem analitzat, moltes vegades resulten rústecs i toscos, i en aquest s'exemplifica en els rostres.

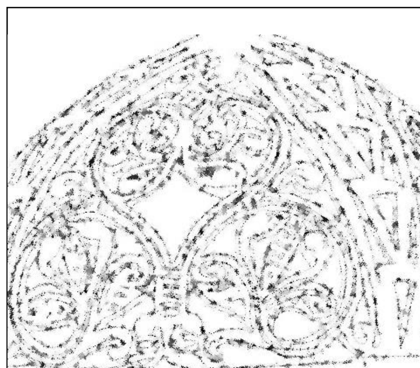
Tècnica

La tècnica aplicada a aquests objectes de metall és la fosa, el calat i el cisellat, que en aquest tercer grup s'ha integrat en molts repertoris. Repetim que la gran similitud entre alguns objectes confirma l'ús de motlles pels artesans del metall que els fabricaven. Aquesta producció local abastava necessitats de les diferents esglésies, eren sèries que es repetien, és per això que es troben models pràcticament iguals a diferents indrets o localitzacions.

---

[475] G. L. Mellini, *I Maestri dei bronzi di San Zeno*, Verona: Banco Popolare di Verona, 1992, fig. 76, p. 166. El cos superior o tapa de l'encenser del MEV E C 192 ens recorda l'estructura del temple de Salomó del segon mestre de les portes de la catedral de Verona, ca. 1137.

En aquest tercer grup, el cisellat s'integra en la descripció d'alguns repertoris, com hem vist, en d'altres es combina amb l'efectisme dels trepats i assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes


Fig. 170. Detall encenser E C 39

Les característiques que hem contemplat per a incloure aquests exemplars són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; la tècnica més depurada en nous motius cisellats per a obtenir puntejats molt efectius (**E C 39**) (**fig. 170**); enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical o horitzontal; noves formes o noves interpretacions de la forma oval o l'esfèrica; i com a novetat, els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem paral·lels molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè al mateix segle XIII s'expandiren fortament les produccions del Taller de Llemotges. En qualsevol cas, considerem molt important que no hi ha hagut cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per a abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar, l'ús d'aquest vas litúrgic era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Mostrem dibuixos d'alguns dels millors exemplars que estudiem, l'**E C 30**; **E C 40 E C 39**; cadascun amb les seves particularitats tradueixen al metall els millors repertoris ornamentals del tercer grup analitzat (**fig. 171**). L'execució tècnica és excel·lent essent la culminació de l'experiència en el treball del metall llarguíssimament document mitjançant la documentació primer i de l'obra després i tal i com hem anem exposant al llarg d'aquest estudi.

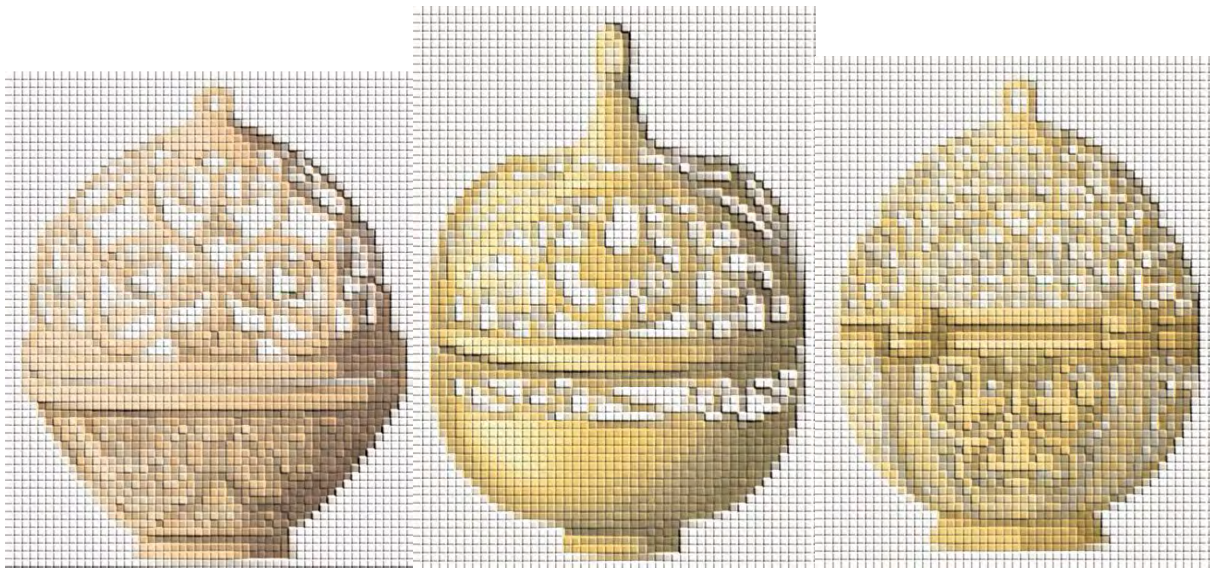


Fig. 171. Dibuix, Encensers, E C 30, E C 40 i E C 39

Es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic, com podrem comprovar en la documentació i en les obres que s'han conservat. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposava. Els tallers catalans del segle XIII que conreaven el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a Catalunya.

El grup d'encensers **E C 45**, **E C 46**, **E C 47** i **E C 48** determina un progrés. Les sanefes de línies paral·leles es combinen amb les dels petits triangles, aquests, però, han estat incorporats en un repertori decoratiu més dens i són part important de l'ornamentació de l'**E C 48**; apareix en la caldereta, però també a la conca, com a sanefa del llavi en la qual les formes triangulars capgiren les puntes cap amunt o cap avall; a les cobertes de les absidioles; i a les filades de teules dels tremujals. És a dir, que es tracta d'un aparell que l'orfebre (artesà) ha incorporat i del qual ha espremut la màxima funcionalitat possible.

L'estudi de la tècnica de l'**E C 48** mostra la manca de destresa en la utilització del cisell, però es vol compensar amb la multiplicació de molts detalls; per a controlar i emmarcar línies paral·leles i donar-les-hi forma triangular s'ha marcat una mena de perímetre maldestre que evidencia la poca experiència de l'orfebre en aquest tipus d'objecte, almenys en el cisellat. També és flagrant la desigualtat de mides de tots els components; o els forats, cap d'igual i

tots poc llimats; malgrat això, no suposa forçosament una desqualificació del treball, sinó que mostra una manera de treballar que, repetim, és l'habitual dels tallers catalans que conreaven aquests metalls i sobretot aquests utensilis litúrgics.

La poca perícia de la tècnica que hem esmentat en alguns encensers del tercer grup (arquitectònics) ha estat superada en aquest; el conjunt pot resultar naïf, però el procés tècnic de cadascuna de les parts compositives és molt millor; el cisellat dels altres en aquest el trobem a faltar. Característiques que el situen en un taller català diferent dels anteriors, en el qual hi ha experiència en la manufactura d'objectes de fosa, com queda manifest aquí. Sembla procedir de l'experiència particular d'un orfebre.

Les dimensions se situen entre els 13/15 cm d'alt per 10/12 cm d'ample, altres tres són més grans, **E C 38**, **E C 45** i **E C 46**, que oscil·len entre els 16,6 cm i els 12/15 cm; s'ha de considerar la peça del remat superior que altera les mides en funció de si s'ha perdut o es conserva. En aquest subgrup no n'hem trobat cap de dimensions més petites com els que hem vist en els primers grups.

La matèria està diversificada en exemplars de bronze, de coure i un d'aram; com no ha estat possible fer anàlisi que hauríem volgut a cap de les peces, ens cenyim, per aquesta qüestió, a les dades que ens han proporcionat els museus i institucions que tenen la propietat dels objectes.

Cronologia

Abasta tot el segle XIII —les diferències més concretes les aportem a les fitxes de catàleg d'obra— i és una data que convé tenir present; el taller català o, si es vol, els tallers catalans del metall tenen una llarga trajectòria que hem establert en el període precedent (X-XI), continua al segle XII i acaba al XIII (la seqüència). En paral·lel, a finals del segle XII arriba obra de Llemotges a Catalunya, i al segle XIII es consolida; nosaltres som de l'opinió que va arribar molta obra en un temps determinat mentre seguien funcionant els tallers de metall. La moda que va imposar Llemotges, la varietat dels seus models, els colors forts dels esmalts que aplicaven damunt el coure (daurat), que devien copsar la vista, acostumada com estava als metalls monocroms, el preu era més assequible que els metalls nobles, i un altre factor que no cal oblidar, la moda imperant arreu de l'Europa occidental cristiana, tots són elements que propiciaren l'enorme expansió de *l'opus lemovicense*. Al mateix temps tenim documentats

testaments i inventaris que aporten encensers d'argent (set), de bronze (un) i tres sense esmentar la matèria. Possiblement les comandes a tallers locals van decaure, raó per la qual els artesans o els orfebres varen emular el taller llemosí mitjançant la fabricació d'obra amb esmalt, aquest procés tingué lloc en el mateix tram cronològic, és a dir, el segle XIII.

Comparativa

Tal i com hem establert en el catàleg d'obra, la comparativa la complementarem amb la que ja hem aportat en les fitxes. S'ha de tenir en compte que les formes no sempre són reals i contundents sinó que són genèriques fins a un cert punt. La procedència de les obres que comparem és de diferents orígens, il·lustració de manuscrits, pintura mural i sobre taula, escultura, de procedència catalana i també forana que, a més, aporta voris, obra de metall i alguna altra que identificarem convenientment. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que comparem.

3.3.3.4. Proposta i reafirmació del taller català del metall (encensers)

Per a aquesta proposta tornem a col·lacionar la informació dels subgrups que són pertinents. **Subgrup 2**. En el catàleg d'obra hem presentat imatges d'escultura arquitectònica que considerem molt properes a l'ornamentació desenvolupada en tot el subgrup, el de Ripoll és quasi bé un calc del de l'encenser (**fig. 173**). El fet que aquest repertori fos conegut i aplicat a l'escultura catalana propicia que el motiu es trobi també en obres de metall i amb la força que dóna tenir-ne set a Catalunya, a part els quatre que hem classificat dins el segon grup, i altres dos que considerem que són derivats en el sentit evolutiu del motiu. A més tots procedeixen d'esglésies catalanes. El motiu de fulletes regirades de l'encenser de Verona[476] (*vid*. **fig. 172**) s'aparta del plantejament dels exemplars del subgrup 2.

El Museu d'Art de Girona[477] té un dipòsit d'encenser que pertany a aquest subgrup 2, bé que se li ha col·locat una tapa a la base, es tracta del braseret d'un encenser que s'adapta a les característiques pròpies del tercer grup. El repertori ornamental és el característic de les fulletes regirades i fruits emergents encerclats dins un roleu.

[476] Grosso, op. cit. (2012), núm. 34 C, p. 98. Encenser, bronze, 16,3 × 9 cm, Verona, Museo Canonicale.

[477] Agraïm al Sr. Antoni Monturiol, conservador del Museu d'Art de Girona, haver-nos facilitat aquesta imatge del dipòsit de l'encenser. La recepció de la imatge ens ha arribat quan ja tenien tancat el catàleg d'obra, motiu pel qual no l'hem inclòs, tot i que la forma i ornamentació pertany al tercer grup subgrup 2.



Fig. 172. Motiu ornamental, detall de la tapa, Verona, Museo Canonicale

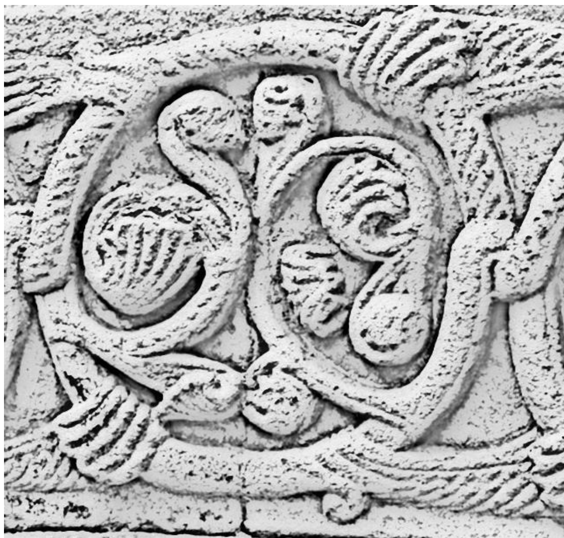


Fig. 173. Relleu de les arquivoltes, Baptisme de sant Pau, segle XII, Santa Maria de Ripoll



Fig. 174. Motiu ornamental de l'E C 30



Fig. 175. Braseret d'encenser, Museu d'Art de Girona



Fig. 176. Detall del motiu del braseret de l'E C 30

En el catàleg d'encensers de bronze de Westermann-Angerhausen, en l'apartat dels «Encensers en el corpus dels objectes de bronze de l'edat mitjana»[478] assenyala el camí que ha seguit, que coincideix amb l'esquema de treball que Bloch va seguir per al seu propi catàleg (Crucifix de bronze) esmentat en el nostre estudi. L'autora ha seguit criteris morfològics senzills en comptes de característiques estilístiques que s'han utilitzat, assegura, per a efectuar una classificació tipològica basada en el mètode de la història de les formes.

Afegeix que la relació especialment positiva entre els llocs de producció recognoscibles i els llocs de destí garantits fa que es puguin extreure, en el cas dels encensers, conclusions essencials sobre el comerç i la història de la tipologia (història de l'artesania, anota) que afecten tot el corpus. Nosaltres estem convençut, i pensem que ho hem demostrat, que els encensers dels catàleg d'obra són fabricats per tallers catalans, els hem acotat per la documentació, els hem descrit segons paràmetres ornamentals, els hem classificat per la forma, i els hem comparat a altres obres procedents d'altres camps artístics. Així doncs, estem en desacord amb la filiació que fa dels encensers, que coincideix amb el subgrup 2 nostre, encensers que Westermann considera italians segons anota, a jutjar per les concordances tècniques i de motius amb altres grups II m, II n y II o. No hem vist la coincidència tècnica tan exacta com per menystenir els catalans (per desconeixement directe d'aquests exemplars?) i, per altra banda, els motius no els hem vist directament relacionats amb les sèries del grup II que cita, no són concloents com els que hem presentat a la fitxa del catàleg **E C 30** i **(fig. 176**) que aportem en aquest text.

Imatge comparativa, elements vegetals. Hem localitzat dos magnífics àngels turiferaris portadors d'encensers, esculpits a la part superior del timpà de la Porta del *Perdón* de la col·legiata de San Isidoro de Lleó, una fulla gran ocupa tot el braseret, es tracta d'una de les mostres més reals de representació vegetal que hem localitzat (**fig. 177**).



Fig. 177. Detall àngels turiferaris, ca. 1149, Porta del *Perdón*, Lleó, basílica de San Isidoro (foto autora)

[478] Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 19-29, 258-259.

Subgrup 3. Les imatges complementàries al motiu de l'encenser **E C 37** que hem inclòs a la fitxa del catàleg són concloents, el motiu és conegut suficientment i aplicat a l'escultura arquitectònica d'esglésies catalanes.

Subgrup 4. Les imatges d'animals encerclats les hem col·locades a la comparativa de la fitxa del catàleg, per altra banda es poden extreure altres imatges més genèriques adients a la tipologia, però la forma d'aquests encensers és molt singular i, de fet, no hem localitzat cap representació igual, per les formes genèriques (*vid.* **làmines XIX-XXV)**. El sentit de les làmines comparatives és el de donar a conèixer alguna reproducció d'un vas litúrgic que tradicionalment ha estat oblidat per la historiografia, des del punt de vista de la història de la litúrgia i com a objecte artístic de les arts del metall (no en tenim cap d'argent o metall preuat, malgrat llistar-ne els documents). Volem reivindicar la importància que ha tingut i té en el desenvolupament de la litúrgia, i com a mostra hem seleccionat imatges de les diferents arts plàstiques, catalanes i foranes. Les representacions artístiques recuperen formes, ornamentació i dimensions, en alguns exemples, que ens han ajudat a classificar-los quan no teníem més informació. Així ha estat amb els encensers que aporta la Bíblia de Rodes, les formes i ornaments han estat decisives en les cronologies que hem anotat com a precedents. La font més antiga que hem consultat és el Beatus de Girona que ens informa d'encensers de grans dimensions, amb tots els elements constitutius. L'única informació ens l'ha aportada la il·lustració de les Bíblies de Ripoll, la de Rodes i la del Vaticà. La pintura mural catalana és una altra font extraordinària pels exemples que dóna; creiem que els únics encensers que s'utilitzaven als segles X, XI i XII eren amb tapa, però hi ha una magnífica aportació a les pintures de Santa Maria del Mur[479] d'encensers sense tapa. La pluralitat de formes és extraordinària, hemisfèriques, ovoides, allargades, arrodonides…; hem destriat alguns exemples de formes comparades, de pintura i metall, de les quals hem seleccionat l'encenser de la **il·lustració 209**[480] (**fig. 178**) amb les de l'**E C 17** (**fig. 179**) o l'**E C 22**. L'ornamentació és igual de variada, la tapa i el dipòsit són objecte d'atenció de la mirada del pintor o l'escultor, el de la portada de Miegeville[481]ha estat esculpit amb una gran senzillesa, emfatitzant les parts compositives, sense cap detall accessori, nogensmenys és un dels millors

---

[479] Detall, pintura mural de l'absis, Santa Maria del Mur, ca. 1150-1200, inv. 1921 21.1285, Boston Fine Arts Museum.
[480] Detall, pintura mural, Sant Pau de Caserres, segona meitat del segle XIII, MDCS 4, Solsona.
[481] Capitell, portada de Miègeville, ca. 1090-1110,Tolosa de Llenguadoc, catedral basílica de Sant Serní.

exemples que hem vist representats en pedra, per la simetria, proporció i senzillesa de les formes (**fig. 180**).

Exemples en pintura, metall i escultura

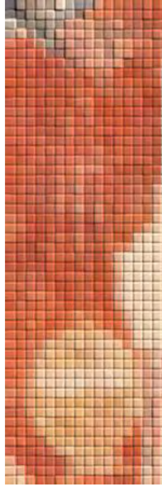


Fig. 178. Pintura mural de Sant Pau de Casserres, segona meitat del segle XIII, Solsona, MDCS 4



Fig. 179. Detall de la il.l. 170 (E C 17)



Fig. 180. Capitell, portada de Miègeville, ca. 1090-1110, Tolosa, Llenguadoc, catedral basílica de Sant Serní

Subgrup 5. Tocant a les formes arquitectòniques dels encensers, la pintura mural les ha representades tot i que no es detecta fàcilment. L'artista no emfatitza l'objecte com a tal (la forma i ornament) sinó que vol representar el simbolisme de l'acte que descriu, què és quelcom diferent. Els dos encensers de Ripoll tenen un petit cos afegit que recorda les formes arquitectòniques (**fig. 181**), formes que són difícils de plasmar a la pedra, raó per la qual n'hi ha de ben pocs.

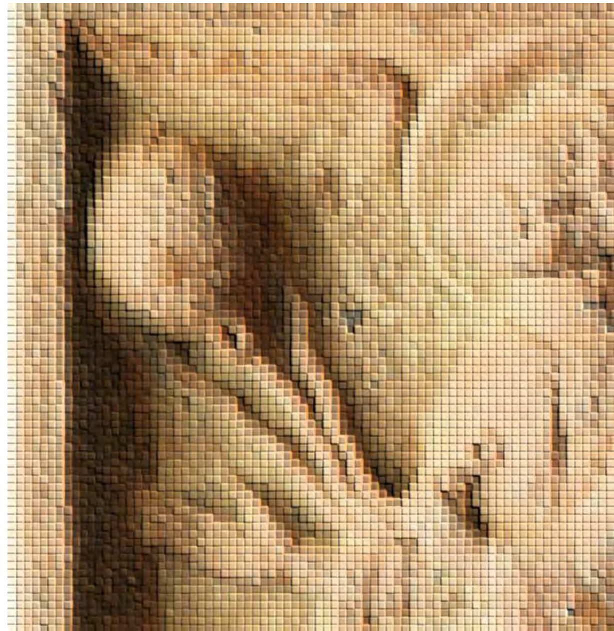



Fig. 181. Detall dovella de l'arc interior de la porta de Santa Maria de Ripoll, dos àngels turiferaris amb encenser, mitjan segle XII

El sepulcre de l'abat Clasquerí de Sant Cugat reprodueix un àngel turiferari amb un encenser a les mans amb la forma de l'**E C 44**. La comparativa la fem de l'obra de metall i l'escultura de pedra i el del claustre de Sant Joan del Laterà (**fig. 182, 183** i **184**).

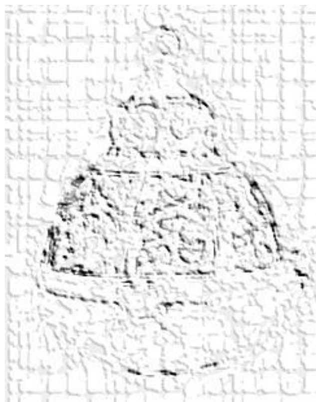


Fig. 182. Encenser il·l. 182 (E C 44)



Fig. 183. Detall del sepulcre de l'abat Guerau de Clasquerí, sagristia, Sant Cugat del Vallès, monestir

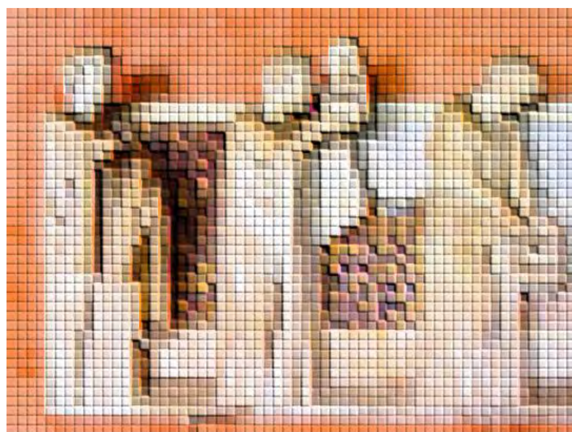


Fig. 184. Encenser arquitectònic, detall tomba de Riccardo degli Annibaldi
Arnolfo di Cambio, darrer quart del segle XIII, claustre de Sant Joan del Laterà, Roma

3.3.3.5. Grup 4

Aquest quart grup és un paral·lel cronològic amb el tercer grup; mentre que els tres que hem analitzat segueixen l'evolució del taller català del metall, aquest inicia una altra evolució derivada del taller de Llemotges. És el que ja hem vist quan hem analitzat les creus derivades del mateix taller. Així doncs, les formes i l'ornamentació no depenen o no estan vinculades als altres grups sinó que depenen directament de Llemotges.

Els exemplars que hem seleccionat són **subgrup 1** forans, **E F 1**, **E F 2**, **E F 3**; i **subgrup 2** catalans, **E C 50**, **E C 51**, **E C 52**, **E C 53** i **E C 54**. L'anàlisi de les obres el farem intercalant ambdues sèries, la catalana i la forana, per tal d'establir una línia coherent ja que el nombre de peces és reduït.

3.3.3.5.1. Subgrup 1. Obra de Llemotges a Catalunya

Subgrup 1. Obra de Llemotges a Catalunya. Iniciem el recorregut amb l'**E F 1** de procedència forana; recuperem la descripció perquè és important per a la filiació d'aquest objecte. El motiu que reprodueix és el d'una tija carnosa que s'enlaira i es bifurca en dues altres tiges que conflueixen a la part superior, formen un element vegetal del qual penja el fruit (*bourgeon*) cordiforme ocupant l'eix central de la composició. A cada banda, i en paral·lel a les tiges principals, dues aus fantàstiques afrontades observen el fruit que volen picotejar o admirar, i en un moviment de compensació dels caps, les potes caminen per la vora del roleu que emmarca tot el medalló; dels extrems laterals inferiors pengen dues palmetes digitades que omplen els carcanyols.

Les faixes laterals de separació inscriuen rombes de metall en reserva que es repeteix en els quatre espais. Una banda de triangles o puntes de diamant capgirades i culminades per una motllura llisa resseguits per la punta del burí culminen la part superior; la mateixa sanefa es repeteix a la vora de la tapa. La conca segueix aquesta distribució i ordenació compositives.

És impensable que aquesta decoració pensada, equilibrada, fruit d'un procés d'estudi iconogràfic, aplicació de tècniques acuradíssimes, entre les quals l'aplicació d'esmalt en champlevé, procedeixi d'un taller català. Tots els encensers que estem analitzant i els que veurem fets a Catalunya «a la manera de Llemotges» no ens capaciten per a acceptar l'autoria catalana de l'objecte.

L'estudi aprofundit del motiu principal ens ha portat a comparar la representació de les aus amb les del taller de Silos. Les plaques d'esmalt són d'una gran qualitat, úniques en el context de l'esmalt de la segona meitat del segle XII. Nosaltres estem convençuts que aquest exemplar ha de provenir d'un taller que treballa l'esmalt, amb les infraestructures adients, i que en cap cas són fruit de la improvisació o de la casualitat. Les plaques d'esmalt del Frontal de Silos[482] amb representacions variades d'aus fantàstiques constitueixen un repertori que transmet una sensibilitat artística desconeguda. La «col·lecció» d'essers fantàstics que generen moviments d'extraordinària bellesa és una fita pel que fa a l'aplicació d'esmalt en champlevé. La il·lustració 126e[483] del nostre estudi del taller de Silos descriu dues aus afrontades que acaronen el fruit florit —*bourgeon*— que ocupa la part central de l'eix compositiu (**fig. 185** i **187**), les seves cues allargades es bifurquen en forma de cor. La descripció del motiu és propera a la de l'encenser, amb algunes diferències atribuïbles a l'orfebre-esmaltador que l'ha executat. Però, el que és realment significatiu és el model que s'ha representat, i la tècnica i el tractament cromàtic que s'han aplicat. Són del tot relacionables en un moment que s'haurà de concretar del taller medieval d'orfebreria i esmalt de Silos (**fig. 186**). La unificació de dos conceptes tan suggeridors com és la creu inscrita en el cercle[484] confirma l'abast ideològic de qui ha fet fabricar aquest encenser.

---

[482] Frontal de Silos, taller d'orfebreria medieval de Silos, 1150-1160, fusta de roure i coure daurat, cisellat, repussat, gravat, *vernis brun*, aplicació d'esmalt champlevé i cloisonné, 85 × 234 cm; inv. gral. 190, Burgos, Museo de Burgos.
[483] Sanjosé, *Obras*, op. cit. [en premsa].
[484] Gauthier, op. cit. (1987), núm. 54, làm. XXX, il·l. 141-143, p. 70.

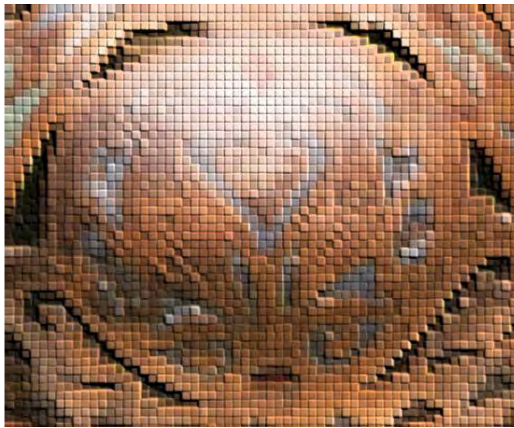


Fig. 185. Detalls de l'E F 1

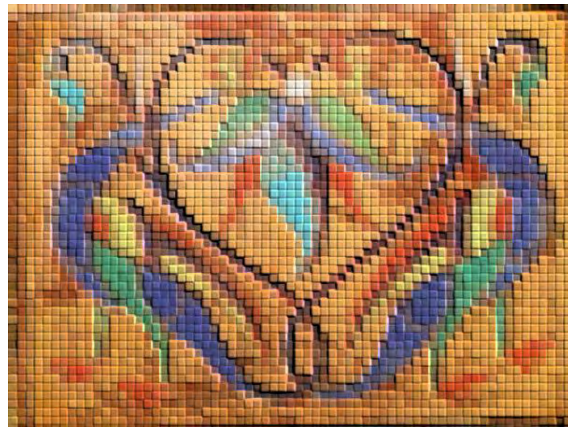


Fig. 186. Detall placa d'esmalt del Frontal de Silos





Fig. 187. Detalls de l'encenser E F 1

L'**E F 2**, de procedència forana però propiament de Llemotges, és ben diferent, és un prototipus del taller; consisteix en un motiu de llarga tradició ornamental, es tracta d'una tija serpentejant que s'envolta i origina roleus que encerclen elements vegetals desenvolupats i simplificats als carcanyols triangulars que generen. El casquet mostra una major envergadura, està construït seguint paràmetres arquitectònics, de tres pisos: l'inferior amb desenvolupament ornamental i els dos cossos superiors calats. L'inferior o primer nivell està format per una successió de medallons o botons tangents que alternen la forma circular foradada, fixada a la tapa, amb forma d'ametlla, que han estat rebaixats per a col·locar-hi l'esmalt ara perdut; els primers inscriuen una au fantàstica que es mossega la cua, aquesta acció està realçada perquè està treballada en relleu, que dóna volum a la imatge en contrast amb les altres, de relleu quasi bé pla; les altres representen figures d'àngels de mig cos amb les ales desplegades dins una ametlla resseguida per un puntejat que ho fa més acabat. Entre ambdues formes, als extrems

superior i inferior, hi ha una tija que es bifurca, d'un extrem neix un apèndix vegetal secundari i de l'altre una fulla; per a donar-los-hi un millor acabat estan resseguits pel traç d'un burí. El segon i tercer són calats amb finestres a la manera de forat de pany, allargades i nombroses, per a la sortida de les boires d'encens. I el motiu del braseret és habitual en el taller llemosí. En la comparativa veurem exemples propers.

Hem volgut analitzar tres encensers (dos i una peça de retenció de cadenes) forans per veure en detall les característiques que aporten cadascun d'ells, característiques que ens serviran per comparar amb els de fabricació catalana. Aquest ha estat el motiu de la nostra selecció: tres exemplars dels quals l'**E F 1** és especial, no és del taller llemosí sinó que ha estat fabricat «a la manera de Llemotges»; l'**E F 2** perquè és un exemple del treball del taller llemosí, exemplar que es troba a Catalunya pensem que des de temps passats i sobretot per les característiques que aporta, i l'**E F 3** per aquesta mateixa darrera motivació. No hem considerat altres encensers del MNAC, forans, alguns magnífics, perquè han ingressat al Museu al segle XX i no poden haver influït en els tallers catalans.

La peça de retenció de cadenes **E F 3** devia pertànyer a un encenser de producció seriada per la tècnica i ornamentació que observem. Els motius són les característiques formes cordiformes amb alternança de flor de lis i dracs fantàstics dins medallons. El considerem un exemple molt digne, si més no l'esquema que ha seguit és coherent i es respecten la successió i la separació de cada element, fet que no sempre succeeix en altres obres, com hem vist al tractar encensers esmaltats.

3.3.3.5.2. Ornamentació

Tècnica

És diversa, en l'**E F 1** fosa, repussat, calat, cisellat, daurat i aplicació d'esmalt champlevé; és el millor de tots quant a l'execució tècnica, tècniques que no sempre varen ser prou experimentades en els tallers catalans que fabricaren encensers o altres vasos litúrgics en aquestes cronologies.

Tots els exemplars són de coure fos, matèria que identifica el taller de Llemotges i els que treballaren segons les seves característiques; en relació a l'esmalt queden pocs senyals, la peça de retenció és la millor, perquè ha conservat part del color blau. Els tres que atresora el

Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC 65548, 4550 i 4594) ens informen d'una paleta brillant, dominada pels tons blaus, turquesa, blanc, i verd/groc i vermell, cromatisme característic del taller llemosí. Aquests exemples ens serviran per comparar-los amb la forma, l'ornamentació i el color amb els de procedència catalana.

Ornamentació

L'**E F 1** no pot ser motiu de comparació per les raons que hem exposat, així que el deixarem de banda. L'**E F 2** pren la forma de *forteresse* amb petites torres emmerletades cobertes amb vessant inclinada i obertures per a les sortides de les fumaroles. A la part inferior, una sèrie de medallons tangents amb representacions d'àngels de mig cos i dracs fantàstics, amb les cues entortolligades, calats i cisellats, aquests en relleu, i les figures angèliques cisellades a baix relleu amb les ales desplegades i sense mans. L'ornamentació de la caldereta s'organitza diferent, una tija serpentejant encercla una flor envoltada de tiges i florons que ocupen també els carcanyols. Un exemple comparable és una tapa d'encenser del Museu de Liverpool[485] i la caldereta de Llemotges, ca. 1200-1210,[486] del Museu de Cluny. L'encenser del Museu de Vic és més tardà per l'ornamentació i no té la qualitat d'execució que sí mostren els altres que acabem de citar, no podem analitzar la qualitat dels esmalts perquè pràcticament han desaparegut; les restes de la cupuleta són insuficients.

Cronologia

Tradicionalment s'ha obert molt la cronologia de l'**E F 1** datant-lo vers el segon quart del segle XII, creiem que l'execució tècnica, el repertori i la forma li escau avançar-la vers la meitat del segle. Però, repetim, aquesta cronologia no afecta el nostre treball per la manca d'incidència, almenys per les peces que coneixem, en les obres del taller català. Nogensmenys sí és interesant la de les altres dues. L'**E F 2** el situem entre 1235-1265, acceptant la que va donar Gauthier al Museu de Vic i la peça un mica més tardana vers 1250-1275. Això fa que tinguem una cronologia establerta per a poder datar els exemplars catalans.

---

[485] Tapa d'encenser amb àngels i sirenes, Llemotges, ca. 1200-1210, 10,5 cm, prové de la col·lecció Joseph Mayer, donació del propietari el 1867, inv. M. 23, Merseyside County Museums.

[486] G. François, *Enamels of Limoges. 1100-1350* [catàleg d'exposició], Nova York: The Metropolitan Museum of Art, 1996, núm. 99, p. 303. Caldereta, Llemotges, 1200-1210, coure, calat, repussat i daurat, 5,5 cm, prové del Tresor de Cherves (Charente, França), donació de la Sra. Goldschmidt-Prizbram, Brussel·les, per al Museu de Cluny, inv. Cl 14026, París, Musée national du Moyen Âge, Thermes de Cluny.

Comparativa

Per a la comprensió dels paral·lelismes i diferències entre Llemotes i Catalunya «a la manera de Llemotges», hem cregut més interessat col·locar les imatges de comparació al final de l'anàlisi dels catalans per a obtenir un millor resultat.

3.3.3.5.3. Subgrup 2. Obres del taller català «a la manera de Llemotges»

Subgrup 2. Obra del taller català «a la manera de Llemotges». Els que relacionem són **E C 50**, **E C 51**, **E C 52**, **E C 53** i **E C 54**. Per a la composició d'aquest segon subgrup hem tingut en consideració les característiques de cada objecte, els hem analitzat per destriar els detalls, la forma i l'execució tècnica. Exposem el procés i les conclusions a les quals hem arribat.

En l'anàlisi dels encensers de metall datats als segle XIII hem anotat que hi ha una cerca per enriquir-los amb noves formes de les quals les arquitectòniques eren molt lluïdes. Els encensers esmaltats de Llemotges[487] o fets «a la manera de Llemotges» volen reflectir l'esveltesa de l'objecte enlairant-lo amb diferents cossos o registres verticals, calats amb finestres o forats, i culminats per un cos o petit barret, que és el contrapeu als calats entremitjos.

Les tècniques tenen un paper fonamental per a explicar la bellesa de l'objecte, destaquen el cisellat, el calat amb zones foradades en forma de forat de pany, el fons per a ressaltar figures o animals i elements vegetals. Els exemples llemosins o els seus derivats són fabricats en coure champlevé, daurat i esmalt.

El carbó i l'encens es col·locaven a la caldereta, on cremaven, mentre que la tapa o casquet estava foradat i pels forats sortien els núvols de fum. De la mateixa manera que hem vist en tots els exemplars estudiats, els esmaltats funcionaven amb les tres o quatre cadenes laterals per a la suspensió de l'encenser i la central per al moviment (obrir i tancar) de la tapa.

El primer que incorporem al subgrup és l'**E C 50** (*vid.* fitxa **E C 50**). La inclusió d'animals fantàstics, dracs, en aquest repertori és un fet rellevant fins ara desconegut en els exemples estudiats (**fig. 188** i **189**). Aquest encenser té una estructura més complexa que els analitzats

[487] Rupin, op. cit. (1890), p. 531-536.

per l’esglaonament dels tres cossos, una estructura que és similar a un exemplar del MNAC[488] que també presenta igual nombre de cossos a la tapa i el casquet superior. Hi ha paral·lels entre ambdós, però amb diferències que els situen cadascun en un taller diferent. El que estudiem té com la «marca» tècnica del taller català. L’anàlisi dels elements vegetals, gravats al burí, mostra que no s’ha tingut en compte el seguiment del dibuix, sinó que l’instrument s’adapta a l’espai, la qual cosa vol dir que és més important per a l’orfebre emplenar el buit que acotar curosament la forma, això no succeeix amb l’exemplar del MNAC, els motius ornamentals d’aquests són típics del taller llemosí i la tècnica és la característica de la segona meitat del segle XIII, la palmeta encerclada, figures d’àngels de mig cos, aplicació d’esmalt en zones planes per a construir el casquet són algunes d’elles; si observem l’encenser, que inventariem com a català, les característiques són diferents (**fig. 190** i **191**). I, molt important, els colors dels esmalts, ara quasi bé perduts, però, amb restes que identifiquem com a vermell i blau, són propis de l’esmalt català. El repussat de la caldereta i el motiu ornamental que desenvolupa constitueixen un element força significatiu per a la configuració del taller català de l’obra de metall i esmalt.



Fig. 188. E C 50, detall del braseret
(foto autora)

[488] Encenser, Llemotges, segona meitat del segle XIII, coure fos, daurat, calat i gravat; aplicació d’esmalt champlevé, 13,5 × 11 cm, prové de la col·lecció Espona, MNAC 65548, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya, ingrés al museu novembre del 1958.



Fig. 189. E C 50, detall de la cupuleta,
motiu zoomòrfic amb esmalt vermell en champlevé,
original del taller català



Fig. 190. Detalls de comparació, irregularitat,
MEV 1943
(foto autora)

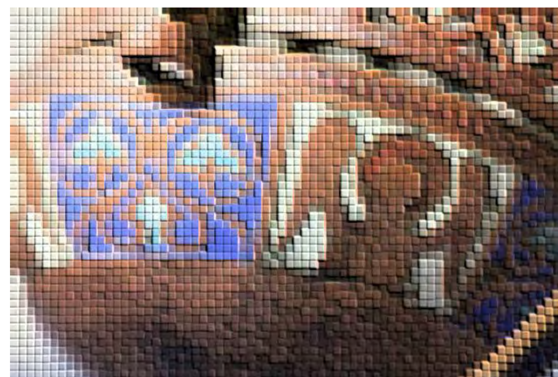


Fig. 191. Regularitat dels motius,
MNAC 65548
(foto autora)

Destaquem l'**E C 51** a la part l'inferior o primer nivell format per una successió de quatre arcs reforçats per arcades interiors que inscriuen elements vegetals formats per una tija que va d'un costat a l'altre, aquesta es bifurca i remata els extrems en forma de roleu o d'apèndix, cada motiu està trepat amb dos forats en forma de vuit; en els carcanyols que formen la trobada dels arcs, sobresurt una tija secundària emergent que s'obre i, a cada extrem, es forma un lòbul; la mateixa descripció es pot aplicar a la tapa o conca **E C 52**, l'única diferència és la subtil variació de l'element vegetal.



Fig. 192. E C 51, detall, motiu ornamental

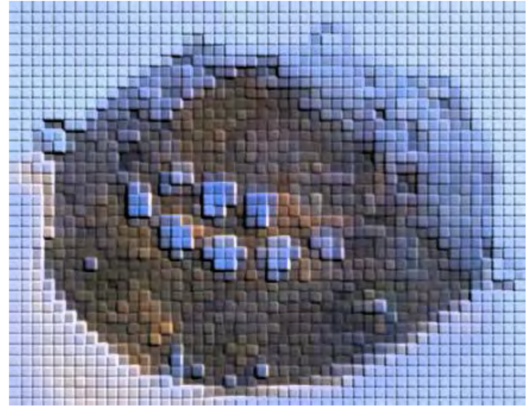


Fig. 193. E C 52, tapa d'encenser amb les mateixes arcades

Taller català «a la manera de Llemotges» (foto autora)

El taller català es va esforçar en el seguiment dels paràmetres artístics depenents de Llemotges, un objecte que reflecteix aquest interés i un dels que millor ho aconsegueix és l'**E C 53**, comparable amb el del MNAC 4594. El taller hispànic fa una interpretació derivada del taller llemosí amb unes peculiaritats molt personals quant als animals encerclats o les palmetes, ben diferents dels altres dos. La forma que adopten les creus, per exemple, són semblants (amb diferències pròpies de cada taller) a les del pixis del tresor de Sant Nazaro (Milà) (**fig. 194** i **195**).



Fig. 194. E C 53, MEV 4673 (foto autora)

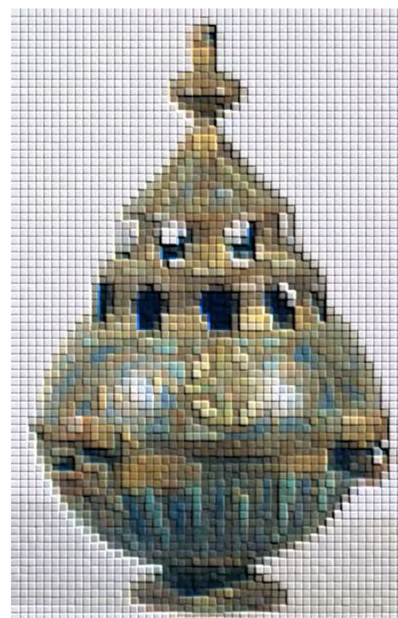


Fig. 195. Encenser, MNAC 4594, comparativa taller català i llemosí. © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2015, Fotògraf: Calveras/Mérida/Sagristà





Fig. 196. Encenser, taller hispànic «a la manera de Llemotges».
Instituto Valencia de Don Juan, Madrid, detalls comparatius, animal encerclat i palmeta encerclada (fotos autora)

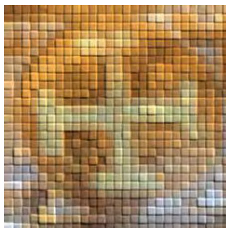
Donem una gran importància a aquest exemplar perquè complementa la nostra recerca d'encensers amb aplicació d'esmalt champlevé, per l'aportació de motius que incrementen el corpus dels tallers catalans (**fig. 196-201**).





Fig. 197. Creu de Joauc, detalls sanefa ornamental, senzilla en forma de solc ondulat (foto autora)

Fig. 198. Detall de l'encenser E C 53



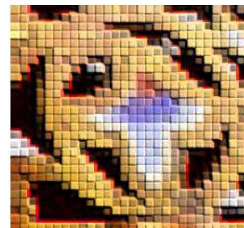



Fig. 199. Detalls creueta i palmeta taller català «a la manera de Llemotges», encenser E C 52

Fig. 200. Palmeta d'encenser, inv. 103/S, Museo Civico d'Arte Antica di Torino

Fig. 201. Palmeta d'encenser, inv. 276, Museu de l'Evêché

3.3.3.6. Comparativa: encenser esmaltat

Làmina de comparació: Mosa i Llemotges

Orfebreria

La comparativa l'hem d'establir forçosament amb els exemplars llemosins que han perviscut i que en són poquíssims. Els encensers del taller de Llemotges són la base per al nostre estudi, i són els que, d'alguna manera, possibiliten l'adscripció o no al taller català, ni que sigui *a contrario sensu*.

La comparació l'establim amb un encenser del taller de Llemotges de cronologia paral·lela a la del Museu Cluny,[489] interessant per l'aportació de característiques pròpies llemosines que les confrontem a les de l'encenser **E C 53** del Museu Episcopal de Vic. A banda de la major riquesa iconogràfica, el desenvolupament de les tècniques en l'exemplar francès és un molt bon exemple, i malgrat haver perdut part de l'esmalt; tot i això hi ha diferències ben notòries. Tornem a parlar de la tècnica dels tallers catalans que volem establir en aquesta catalogació; els motius del repertori ornamental d'aquest encenser els classifiquem com a catalans, per més que la forma sigui un calc dels llemosins en els quals aquells tallers s'hi emmirallaven, però la resta és creació catalana.

Pel que fa a les sanefes de separació, la de Vic és una repetició de la de l'encenser francès, és una línia gravada que ondeja per les dues motllures del llavi i que per altra banda es troba en obres d'alguns tallers d'orfebreria medieval de l'Europa occidental.

Segueix el mateix perfil un exemplar de la col·lecció dels Cloisters,[490] hi ha característiques que són similars i comparables, els dos pisos de forats calats i la forma, però les diferències que s'observen que, per altra banda, són les pròpies del taller llemosí, ens confirmen i accentuen les catalanes.

La importància d'aquesta tipologia no ha estat suficientment valorada, creiem, per la historiografia. Considerem que el seu coneixement és fonamental per al taller català per la quantitat d'exemplars que romanen a Catalunya, molt més nombrosos els de metall que no

---

[489] Encenser, Llemotges, segon quart del segle XIII, coure champlevé, esmaltat i daurat, prové de la col·lecció Octave Pincot, adquirit en subhasta l'any 1946, Cl. 22424, París, Musée de Cluny-Musée national du Moyen Âge.

[490] B. Drake Boehm, *L'Œuvre de Limoges. Émaux limousins du Moyen Âge* [catàleg d'exposició], París: Réunion des musées nationaux, 1995, p. 373, núm. 131.

pas els esmaltats.[491] Amb tot, volem fer-ne el seguiment i intentar aconseguir dibuixar el traçat en el qual anirem incloent les diferents mostres que tenim per veure'n les característiques i possibles agrupacions.

Esmalt: Mosa. Representacions d'encensers als esmalts, reproduïts a la làmina de comparació

Creiem interessant obrir una mica les cronologies de les representacions d'encensers esmaltats i seguir la seva línia explicativa. El taller mosà fou un dels que millor interpretaren l'esmalt, una referència que ens ho il·lustra és una de les plaques d'Enric de Blois[492] (1129-1171), bisbe de Winchester i germà del rei Esteve d'Anglaterra, un personatge molt lligat a la cort anglesa de la segona meitat del segle XII. Les plaques que se li dedicaren són d'una riquesa artística i tècnica d'alt nivell; s'hi representen dos encensers diferents, l'un bicolor (vermell i blanc) i l'altre amb sis colors (verd, blau fosc, blanc, groc, terra i vermell), dos formats diferents, un arquitectònic i l'altre amb motllures geomètriques. L'esmaltador ha volgut representar dos exemplars diferents per la forma, pels colors dels esmalts i per l'ornament (**il·l. 259**) (**fig. 202**).

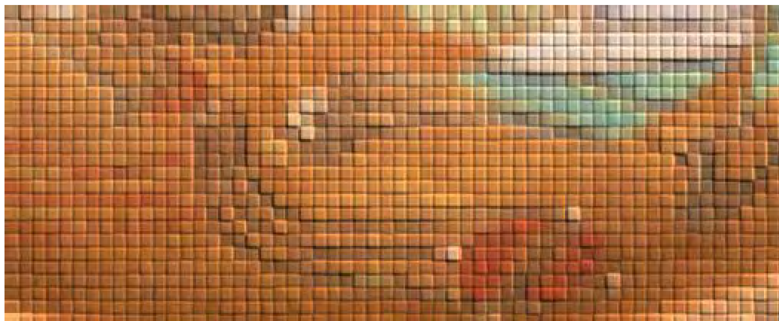


Fig. 202. Placa d'Henry Blois, ca. 1150, Mosa, British Museum
(foto autora)

El taller de Llemotges representa obres dins les obres; hem seleccionat alguns encensers com a testimoni de la seva difusió i la millor manera d'exemplificar la pròpia representació acolorida d'un encenser esmaltat (genèric); una magnífica il·lustració de dos encensers (esmaltats) es representa en la vessant anterior de la coberta a dos aiguavessos de l'arqueta de

[491] L'any 2014 es publicà el Corpus d'encensers de bronze que considerem una aportació important per a la catalogació i estudi dels encensers, també dels catalans, dels quals no sempre acceptem la filiació que se'ls atorga, manta vegades oblidats quant a la significació que tenen en el context general de la fabricació d'aquests objectes de metall.

[492] Placa d'Enric de Blois, taller del Mosa, ca. 1150, coure (aliatge) i esmalt, PE 1852.0327.1, British Museum.

Champagnat[493] (ca. 1150) (**il·l. 258**); a diferència del mosà, els llemosins són pràcticament iguals; el pinyó d'una arqueta (segle XII) amb la representació d'un àngel turiferari[494] en acció d'encensar, l'exemplar segueix el prototipus clàssic del taller llemosí, cos llis, acolorit, ressalt de la part central amb un altre color i tres cadenes; a finals del segle XII s'incideix en la temàtica de l'àngel que duu l'encenser penjat de dos dits, col·locat a pinyons d'arquetes com el de Munic;[495] l'objecte està molt ben definit iconogràficament, s'assenyalen els forats de la conca, es descriu el braseret, el peu i les tres cadenes subjectes a la peça de suspensió; una placa de creu[496] (1185-1190), ara solta, i dos àngels turiferaris conformen aquesta altra representació d'esmalt champlevé. El model es va repetir quasi bé igual en moltes representacions llemosines; una de les plaques de la coberta dreta (espectador) del revers de la magnífica arqueta de sant Calmí[497] (1185-1197) explica amb imatges la mort del sant (**fig. 203**), un dels àngels encensa la seva ànima, és una escena característica de la qual l'encenser forma part; no massa més tard la placa amb la Mort de la Verge[498] (ca. 1200) vorejada dels apòstols, i en la part superior a cadascun dels angles s'albiren dos àngels de sabor clàssic encensant el lloc mortuori; doncs bé, aquests exemplars segueixen la mateixa disposició i dibuix, les tres cadenes i la peça de fixació; tots els detalls dibuixats en el metall en reserva són una prova d'un excel·lent treball del taller llemosí.



Fig. 203. Detall, arqueta de sant Calmí (foto autora)

[493] Drake, op. cit. (1995), p. 90-92, núm. 10. Arqueta de Champagnat, Llemotges, ca. 1150, coure champlevé, esmaltat, i daurat; esmalt: blau negre, blau mig, blau lavanda, turquesa, verd, vermell i blanc, 12,4 × 18,9 cm.

[494] *Mittelalter I: Bronze. Email. Elfenbein*, Hannover: [Kestner Museum], 1966, núm. 58, p. 58-59. Pinyó amb un àngel turiferari, Llemotges, segle XII, coure champlevé i aplicació d'esmalt, 19,66 × 10,56 cm.

[495] Pinyó d'arqueta, detall, Llemotges, ca. 1180, coure champlevé i aplicació d'esmalt, prové de la capella del Salvador, avui Maria Läng, inv. MA 263, Bayerisches Museum.

[496] M. M. Gauthier; M. Camille, *The Keir Collection of Medieval Works of Art*, catàleg de la subhasta del 20 de novembre del 1997, Nova York: Sotheby's, 1997, làm. Q, núm. 239. Representació de dos àngels turiferaris amb els seus encensers; placa d'una creu triomfal desmembrada, Llemotges, atribuïda al mestre del taller reial dels Plantagenêt, 1185-1190, coure champlevé i aplicació d'esmalt, 10,9 cm (alt); Gauthier; Camille, op. cit. (1997), núm. 38.

[497] E. Taburet-Delahaye, *L'Œuvre de Limoges* [catàleg d'exposició], París: Réunion des musées nationaux, 1995, núm. 45, p. 174-177. Placa, arca de sant Calmí, Llemotges, ca. 1185-1197, ànima de fusta, coure champlevé, gravat, cisellat, daurat i esmaltat, Mozac (Puy-de-Dôme), església de Sant Pere.

[498] Placa, la mort de la Verge, Llemotges, ca. 1200, coure champlevé, gravat, cisellat i daurat; esmalt: lapislàtzuli, blau lavanda, verd fosc, verd mig, vermell, groc, blanc, 26,2 × 20,2 cm, inv. MRR 243, París, Musée du Louvre, département des Objets d'art.



Fig. 204. Arqueta de Champagnat, detall, encensers,
ca. 1150, inv. 17.190.685-87, Metropolitan Museum of Art (foto autora)

Finalment mostrarem algunes imatges d'encensers de metall del taller llemosí que expliquen les similituds i diferències amb els encensers que classifiquem dins el taller d'esmalt català. La làmina XXV (**il·l. 258-270**) (**fig. 204**) mostra les imatges que hem seleccionat per a fer el seguiment de les obres comparatives de metall amb esmalt champlevé, del taller del Mosa i de Llemotges. És un altre aspecte d'aquestes representacions, el metall i el color possibiliten unes imatges acolorides i unes formes inventades per l'esmaltador força originals, algunes d'aquestes mostres excedeixen la mera funció i es converteixen en objecte artístic, per exemple la **il·l. 266**, la **267** o la **269** (**fig. 205**).

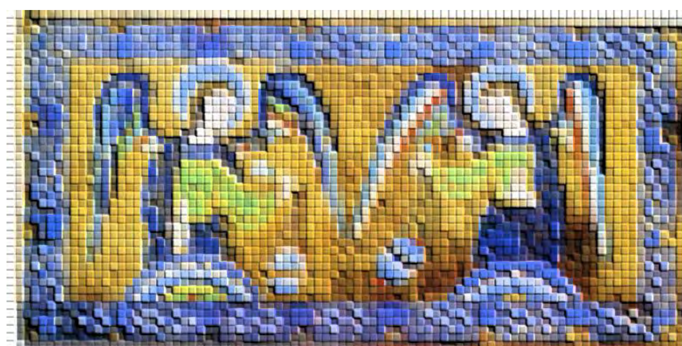


Fig. 205. Placa de creu amb àngels turiferaris,
ca. 1185-1190, Keir Collection, inv. 2001.6.34,
Nova York, The Metropolitan Museum of Art

El MEV[499] té una peça de suspensió que havia estat esmaltada encara que actualment ha desaparegut qualsevol traça. El plantejament ornamental és molt adequat a l'espai que ocupa,

[499] Peça de retenció de les cadenes, taller castellà (?), «a la manera de Llemotges», segon terç del segle XIII, aram fos i cisellat (esmalt perdut), prové de Castella, MEV 8398, Vic, Museu Episcopal. Registrat a l'inventari 4000, p. 230b del 1929.

es tracta de medallons circulars que encerclen flors de quatre lòbuls alternats amb una palmeta de tres; la coincidència del desgast de les puntes de les palmetes i el trencament de les vores indica el lloc dels forats per on passaven les cadenes. La nostra opinió és que l'excel·lent composició i la meticulositat del dibuix així com la seva procedència castellana són elements que fan pensar en una fabricació d'un taller de Castella que conreava el metall a la segona meitat del segle XIII.

El MNAC[500] està ben proveït d'aquesta tipologia; MNAC 4594 (**fig. 195**) és el més similar al que estem estudiant, té la forma i la distribució en cossos per bé que si es comparen ambdós s'aprecien diferències. L'execució tècnica és diferent, cal veure els triangles de la caldereta per adonar-se'n, i els colors són més rics que en l'**E C 53**; els motius incorporen el groc i verd tan característics del taller llemosí, és un exemplar que forma part del corpus d'encensers catalans i l'**E F 2** respon «a la manera de Llemotges». El MNAC 65548 (**fig. 206**), de la segona meitat del segle XIII, repeteix motius típics del taller llemosí, palmetes trilobulades que perden les formes i contorns de la primera meitat, àngels amb les ales desplegades poc minuciosos, motius tots ells repetitius, un ressò llunyà del primer Llemotges. Al MNAC 4550 (**fig. 464**) també se li poden aplicar aquestes característiques, difereixen en la forma, però també repeteix elements coneguts, tiges que encerclen trifolis, figures d'àngels amb les ales aixecades sense separació del cos, i contrast entre els fons blau i el metall en reserva; pel que fa als colors de l'esmalt, són els clàssics llemosins en una cronologia en què la seriació era ben present en aquest taller. Per veure les característiques llemosines ens serveix l'exemplar del Museo Civico de Torí,[501] catalogat dins dels *pastiches e falsi*, per bé que ha estat re-esmaltat al segle XIX o XX no afecta la forma ni composició; l'execució tècnica i els motius són determinants (**fig. 207**).

[500] MNAC: núm. 059, inv. 4594; núm. 164, inv. 65548; núm. 167, inv. 4550. El 059 i 167 provenen de la col·lecció Plandiura; el 164, de la col·lecció Espona.
[501] S. Castronovo, *Smalti di Limoges del XIII secolo*, Savigliano: L'Artistica, 2004, núm. 34, p. 194-195. Encenser, Llemotges, segona meitat del segle XIII, coure champlevé, calat, gravat i daurat; esmalt: blau ultramar i clar, turquesa, verd, vermell, groc i blanc. Aquest encenser ha estat esmaltat novament al segle XIX o XX, 15 × 12,5 cm, inv. 103/S, Museo Civico d'Arte Antica di Torino.



Fig. 206. Dibuix, Encenser MNAC 65548

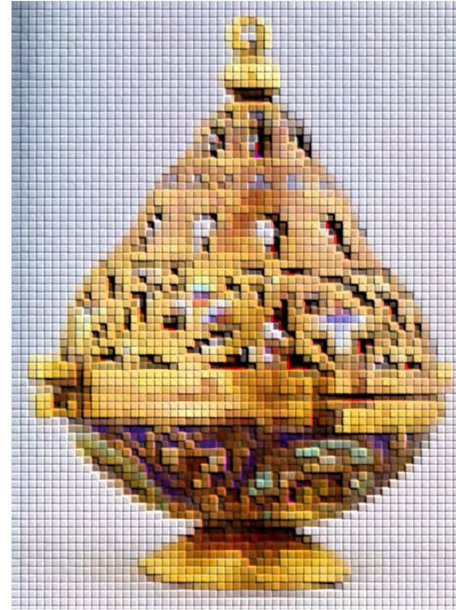


Fig. 207. Encenser, Llemotges, segona meitat del segle XIII, inv. 103/S, Torí, Museo Civico d'Arte Antica

La darrera mostra del **subgrup 2** és una tapa que hem localitzat al Museu Marès amb figures d'àngels de cos sencer, la distribució dels espais coincideix amb els que hem vist en alguns exemples llemosins, i també s'aproximen als de la caldereta de l'**E C 50** del Museu de Vic. Figures d'àngels dins arcades semicirculars acabades en tarja els extrems de la qual es tanquen per a cenyir la figura representada; alternen amb un element vegetal que coneixem molt bé, una tija ascensional amb un extrem que encercla una flor de tres pètals o palmeta trilobada. Les figures i els motius vegetals s'originen al deixar el metall en reserva, i la resta excavat o champlevé per a col·locar l'esmalt, els motius ens recorden els del copó del taller català **il·l. 361**, mantenen paral·lelismes quant a un taller diferent del llemosí que concretem com a taller català.

Els motius són propis del taller de Llemotges però pensem que derivats per un taller molt local que interpreta les ales enganxades al cos, desiguals la dreta i esquerra, sense que el perfilat expliqui el que són (ales), sinó que es tracta d'una interpretació grollera d'un motiu conegut, les mans han desaparegut; en la part inferior, la que correspon als peus, el taller llemosí crea un onejat que recorda els núvols, d'entre els quals emergeixen els àngels; la caldereta representa aquesta part inferior tant característica, llisa i recta. El traç que deixa el cisell damunt les tiges i flors en reserva és molt tosc.

En relació al cromatisme del tallers que treballen a Catalunya l'esmalt champlevé els manca el domini que té el taller de Llemotges, ni la riquesa de la paleta ni les combinacions ni els matisos, aquest serà un altre component que ens ajudarà a incloure o no alguns fragments que, en un primer moment, hem integrat a la seqüència ornamental catalana, tanmateix, l'anàlisi final la farem comparant la paleta d'ambdós tallers. El vermell característic és el de l'encenser de Tavèrnoles, i el verd, blau (opacs) i el blanc (característic) coincideixen amb els del peu de copó que presentem per primera vegada (*vid*. **fig**. **208-214**).

Taller català «a la manera de Llemotges»

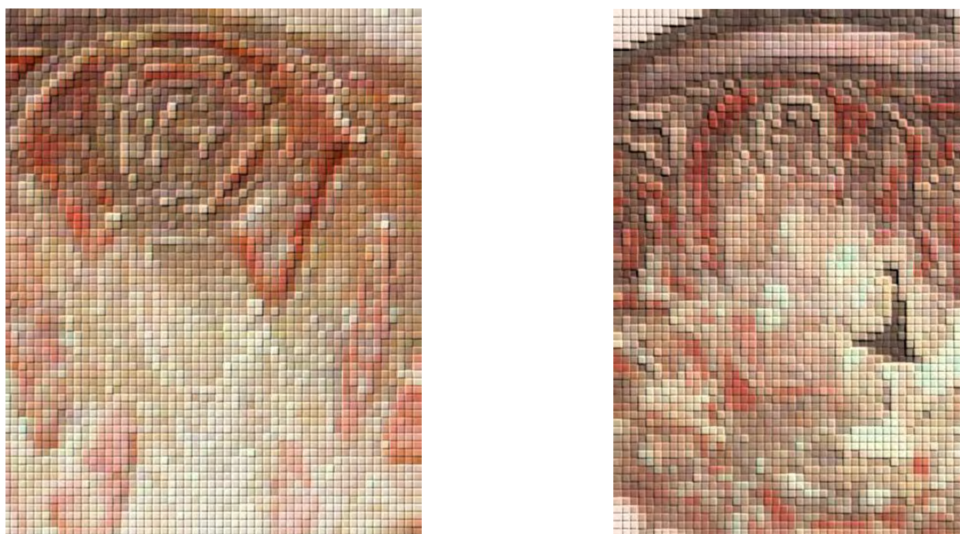


Fig. 208. Detall del dipòsit esmaltat de Tavèrnoles, Barcelona, Museu Marès
(foto autora)

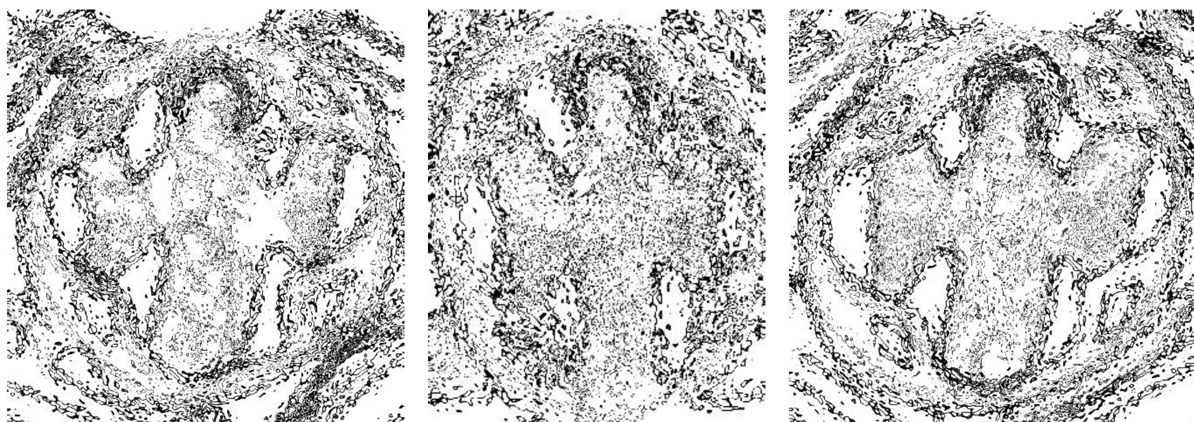


Fig. 209. Dibuixos de detalls del copó del MEV

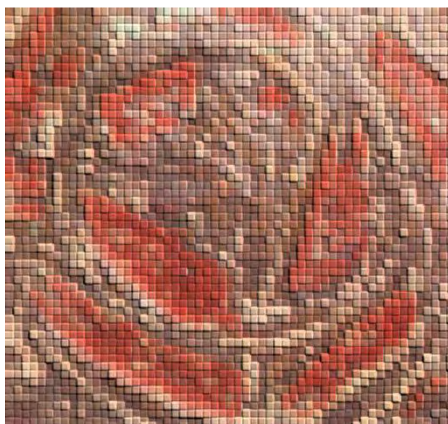
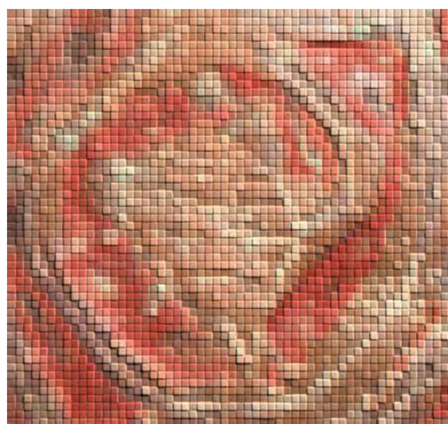



Fig. 210. Detalls, palmeta, braseret de Sant Serní de Tavèrnoles, Museu Marès
(foto autora)

Taller de Llemotges



Fig. 211. Palmeta, ca. 1160, 7 cm, inv. OA 10, Guéret, Musée de la Sénatorerie
(foto autora)

Colors: paleta llemosina

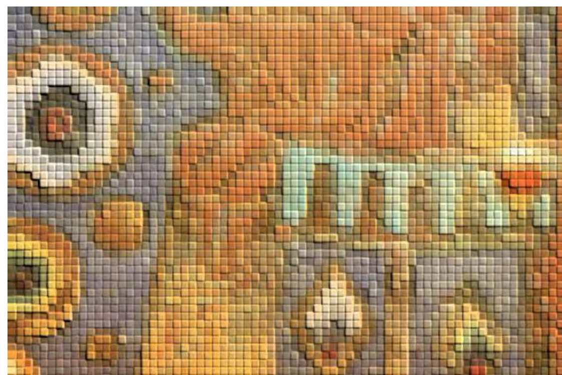


Fig. 212. Arqueta dels Reis mags, Llemotges,
detalls de la varietat de colors, segon/tercer quart del segle XIII, M.H. 25.06.1891, abadia de Sant Pere, Beaulieu-sur-Dordogne (foto autora)

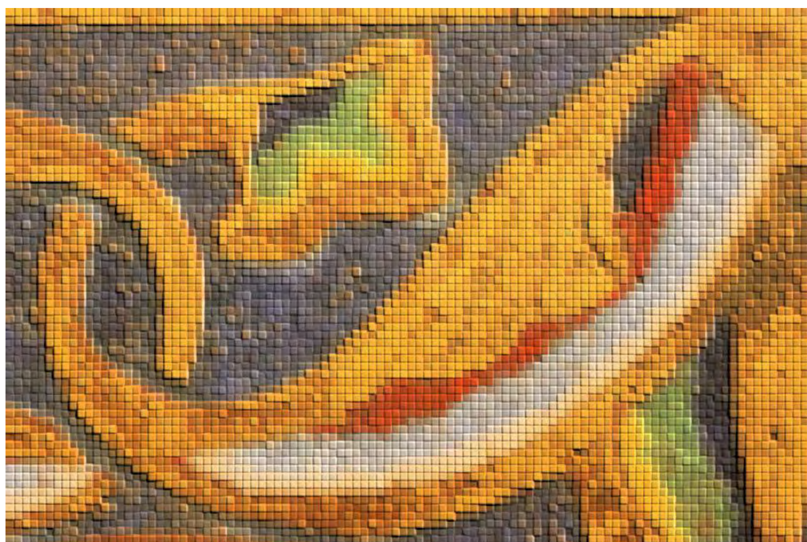


Fig. 213. Placa d'arqueta, Llemotges, primer quart del segle XIII,
9,5 cm, inv. 87-96-1, Brive-la-Gaillarde, Musée Labenche (foto autora)

Colors: paleta taller català «a la manera de Llemotges»



Fig. 214. Peu de copó, detall àngel encerclat,
esmalt champlevé: verd, blau, vermell i tocs de blanc, col·lecció particular
(foto autora)

3.4. Bàcul

3.4.1. Anàlisi documental. Segles X-XI

L'aportació documental amb anotacions de bàculs és molt limitada. Aportem un esment al segle X i dos al segle XI que, de fet, correspon a un únic bàcul. És per això que el tractament que li donem respon a aquesta singularitat, la mateixa que els bàculs conservats. No l'hem inclòs al capítol 2 de l'Orfebreria medieval catalana. Precedents, perquè la informació no és suficientment rellevant.

3.4.1.1. Per matèria

3.4.1.1.1. Or i cristall i sense esmentar

El 19 de març del 1217, Gregori, bisbe, he deposat Guadall, al qual, tot seguit, obeint les ordres rebudes, com és el costum dels [pontífexs] romans, se li va arrencar de la seva mà dreta l'anell, se li va trencar sobre el seu cap el bàcul episcopal i se li van esquinçar la casulla i la dalmàtica i, per degradar-li l'orde del pontificat, el van fer seure a terra. Fou confirmat per l'autoritat del bisbe Gregori, i corroborat, es va establir i elevar com a bisbe a l'esmentat Arnulf, al pontificat de l'església d'Osona, i se li atorgà l'anell i el bàcul episcopal que són els atributs de la seva dignitat (**doc. 39**). És un document interessant per l'aportació d'un bàcul i per l'acte de deposició d'un bisbe en el moment real en què succeí el fet.

Els inventaris del tresor de Ripoll (**doc. 77** i **143**) llisten dos bàculs que, segons es diu, van ser del senyor pontífex (bisbe), un d'ells obrat de cristall i or, l'altre no s'especifica; són els mateixos anotats en dues dates diferents de dos inventaris de Santa Maria, el 19 de març del 1047 i el 9 de març del 1066 respectivament.

3.4.2. Anàlisi documental. Segles XII-XIII

3.4.2.1. Per matèria

3.4.2.1.1. Argent, vori, fusta

El segle XII no hem enregistrat cap d'exemplar; al XIII hi ha algunes aportacions. L'inventari de Sant Joan de les Abadesses (**doc. 255**) ens informa que es van trobar quatre bàculs d'ivori, dels quals un té la verga d'ivori; un altre, daurada; un altre, amb la voluta del capdamunt d'argent i amb pedres precioses; i l'altra verga és de fusta; aquesta descripció, certament rica en detalls, és rara en el context documental de la nostra cronologia.

3.4.2.1.2. Coure i altres

Interessant aportació consistent en un bàcul d'obra de Llemotges (coure), el de cronologia més antiga que llistem, del 19 de març del 1217 (**doc. 255**) «Item aliam de opere lemonitico», a més hi ha altres vergues per dirigir el cor en les festivitats de dita *V.*, cinc amb els caps de bronze daurats, dos amb cristalls, una amb el mateix ivori i una altra feta a la manera de creu.

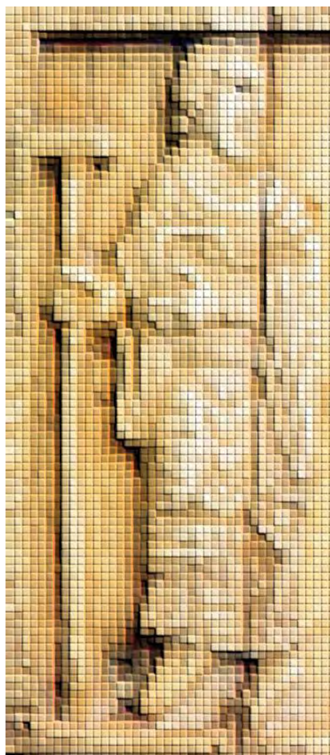


Fig. 215. Detall, Arca de sant Millán, vori, San Millán de la Cogolla
(detall de la il·l. 314)

3.4.3. Anàlisi d'obra. Segle XIII

No coneixem cap bàcul del taller català de l'etapa precedent (X-XI), ni del segle XII, els únics que es conserven són de la segona meitat del segle XIII. Per tal de poder fer un seguiment aproximat de l'evolució d'aquesta tipologia d'obra catalana, hem seleccionat alguns exemples procedents de la il·lustració de manuscrits, pintura mural i sobre taula, escultura i segell, (*vid.* **làm. XXVII-XXXIII**) que corroboren la seva presència com a signe distintiu de dignitat (episcopal i abacial) i en conseqüència ben conegut; altrament les imatges foranes amb la selecció de repertoris escaients en el metall, esmalts i voris. És una tipologia que hem pogut mostrar pel repertori extens que hem pogut seleccionar.

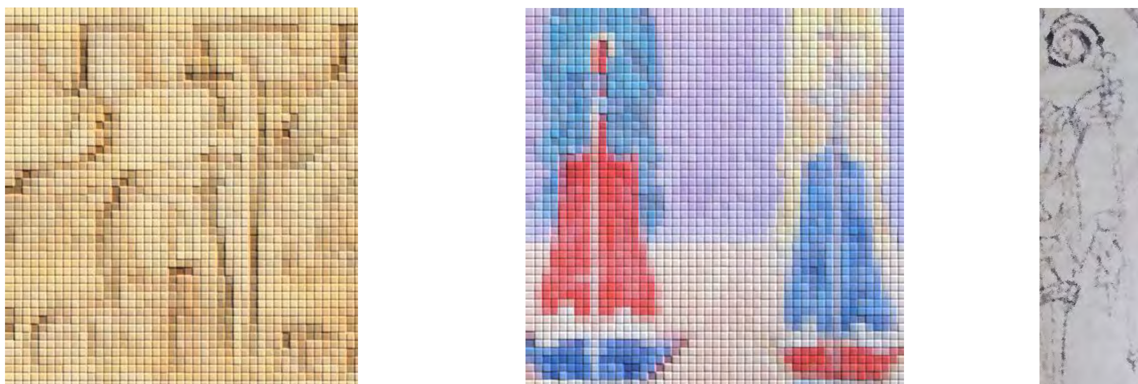


Fig. 216. Detalls de les imatges corresponents a les il·l. 323, 292 i 293

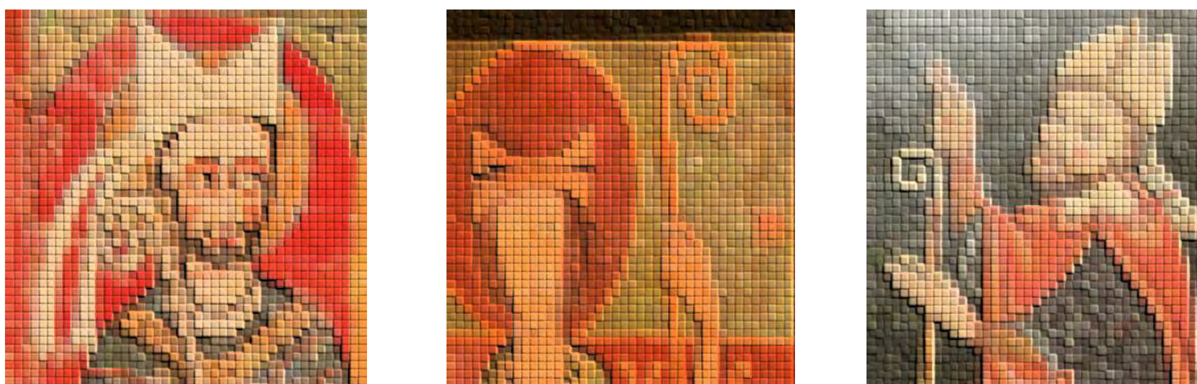


Fig. 217. Detalls de les imatges corresponents a les il·l. 278, 279 i 282

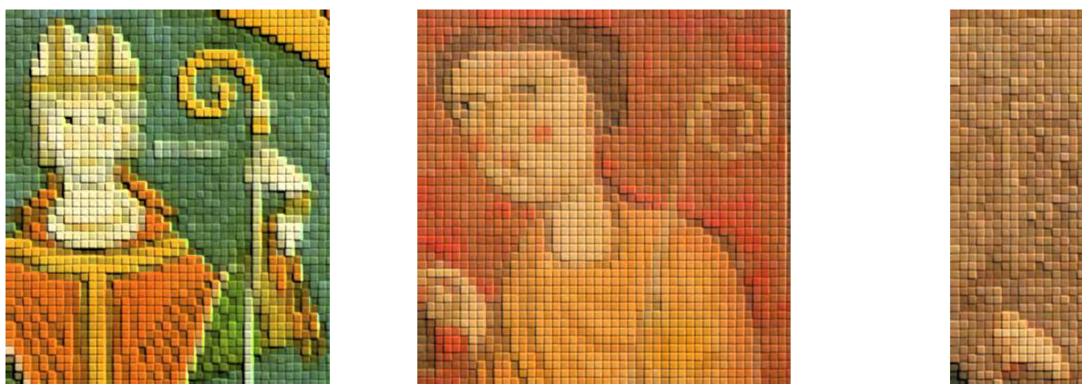


Fig. 218. Detalls de les imatges corresponents a les il·l. 283, 284 i 285

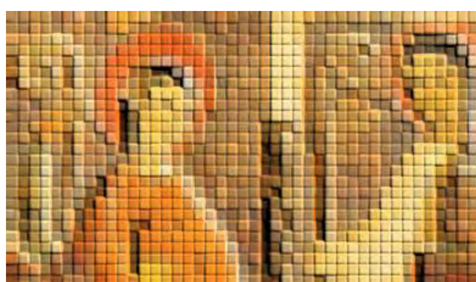


Fig. 219. Detall de la imatge corresponent a la il·l. 281

La primera és la representació més antiga datada a finals del segle III o primers del IV, que nosaltres coneguem, d'una representació d'un bàcul com a símbol del pastor d'ovelles; les dues següents són il·lustracions del Beatus de Girona i de la Bíblia de Rodes. Els bàculs representats són, per una banda, el model més simplificat possible, com un bastó o vara amb puny i virolla i, per l'altra, el bàcul en forma de tau, imatge curiosa la de les dues crosses juntes; Mabillon en va publicar una imatge en la qual apareixen sant Mamolí i sant Réol en un manuscrit de l'abadia d'Elnon de mitjan segle VII. L'evolució cronològica va propiciar diferents formes de la voluta, per exemple la que remata en forma de creu, datada al segle XII; recordem que l'inventari de Sant Joan de les Abadesses de primers del segle XIII esmentava un bàcul amb una creu, possiblement com la fèrula de sant Gregori el Gran (ca. 540-604) publicada al *Hierolexicon*[502] (**fig. 220** i **221**); el de la Bíblia és un model més desenvolupat, amb les tres parts compositives, la tija, el nus i la voluta. La resta de figures creiem que són una mostra bastant fidedigna de models de bàcul en circulació als segles XII i XIII.

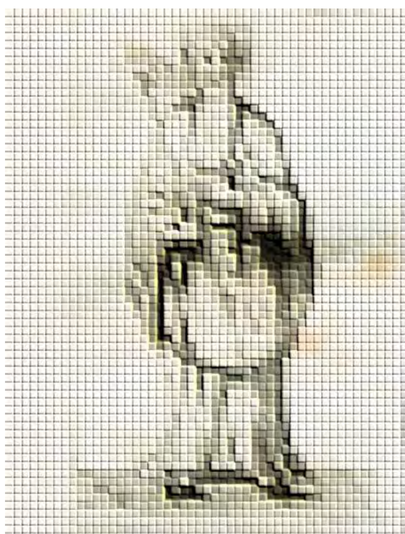


Fig. 220. Férula de sant Gregori el Gran, *Hierolexicon*

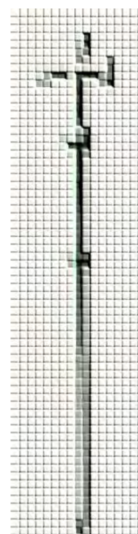


Fig. 221. Forma d'un ceptre imperial, final del segle XII

3.4.3.1. Bàcul del bisbe de Gurb

El bàcul o crossa del bisbe de Gurb és el més antic que nosaltres coneguem del taller català, se situa *ante quem* 1284, data de la seva mort, i molt tardana per al nostre treball. És una mostra del grup de bàculs amb cap de serp i gola buida,[503] per a distingir-los d'aquells que tenen una poma (*vid*. fitxa **B C 1**).

[502] Dominici Macri Melitensis, *Hierolexicon, sive sacrum dictionarium auctoribus*, Roma: Ex. Off Bernardoniana, 1677, p. 104.
[503] Barraud; A. Martin, *Bâton pastoral. Étude archéologique*, París: Poussielgue-Rusand, Librairie, 1856, p. 65-71. El bàcul del bisbe de Gurb és diferent als que presenta Martin en el seu estudi.

Les característiques generals tècniques el fan dependre del taller de Llemotges, en fase tardana, quan en el taller hi ha dedicació especialitzada en el treball del coure daurat i motius gravats, sense esmalt, com és el bàcul estudiat. Nosaltres hem analitzat catàlegs d'exposició, inventaris i els Corpus I i II de l'obra de Llemotges i no hem trobat cap exemplar que pugui ser una comparativa exacta o similar al del bisbe de Gurb; per aquesta raó creiem que és factible que es tracti d'una obra feta per un taller català de la segona meitat del segle XIII.

No deixa de ser sorprenent que aquest exemplar, de notable senzillesa si es compara amb els de Llemotges o Silos, fóra d'ús quotidià del bisbe. Es tracta d'un personatge de rellevància que mantingué contactes amb el rei Jaume I i amb un estatus social que sembla requerir un bàcul de millor qualitat amb el qual es volgué soterrar o se'l volgué soterrar. En aquest sentit estaríem d'acord en el fet que prevalia més el simbolisme que no pas la vàlua artística o material del bàcul, prerrogativa de la dignitat episcopal i abacial.[504]

3.4.4. *Opere lemovitico*

A finals del segle XIII el taller de Llemotges seguia produint bàculs esmaltats que tradicionalment havia conreat ja des de la segona meitat del segle XII, com a exemple el bàcul del «delfí Humbert» de finals del segle XIII, que segueix les característiques habituals del taller; paral·lelament al mateix moment es produïren altres models alguns dels quals seguien pautes llemosines però amb característiques que els diferenciaven del (model) original. Ens referim al bàcul de fusta de l'abat Guerau de Clasquerí (abat de Sant Cugat del Vallès, 1294-1298) que no l'estudiarem per la matèria amb què es fabricà, fusta, però el consignarem a la comparativa, i el bàcul d'Ille-sur-Têt (Rosselló), que sí l'integrem al nostre estudi.

3.4.5. Ornamentació

Tècnica

Les tècniques conreades en la fabricació del bàcul són la fosa, el cisellat, burinat i daurat; segons l'exemplar les tècniques contribueixen d'una manera o altra a embellir-lo. La conjunció de totes elles en el bàcul **B C 2** (**il·l. 273** i **fitxa B C 2**) és magnífica per la finor de la tècnica, per l'harmonia de cadascuna de les parts compositives, per la delicadesa del motius ornamentals i per l'equilibri de les formes que el constitueixen. No és comparable amb el de

[504] M. T. Matas i Blanxart, «El bàcul del bisbe Arnau de Gurb», *Lambard*, [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans] IX (1997), p. 167-173 (esp. 172).

Gurb, raó per la qual s'hi diferencien dues maneres de treballar el metall i alhora diferents tallers, el català, menys experimentat i pensem que poc informat de les novetats, taller que es contraposa amb el de la Catalunya Nord, justament al contrari, ben informat, amb una molt bona tècnica, amb contacte amb els models llemosins.

El bàcul de fusta del bisbe Clasquerí és un derivat del grup classificat com a «Crosses amb serp en lluita contra el be i el moltó» del qual hi ha exemples preciosos; un d'ells el de l'antiga col·lecció Soltikof (**fig. 222**) i l'altre del tresor de Namur[505] (Bèlgica) (**fig. 223**), la seva anàlisi mostra les similituds amb el de Clasquerí, fins i tot, amb l'acabament de la voluta que s'obre fins a reposar damunt el nus.[506]



Fig. 222. Dibuix: crossa de vori de l'antic Gabinet, col·lecció Soltikof



Fig. 223. Crossa, tresor del priorat d'Oignies
(foto autora)

El model original (vori) prové de Sicília, aquest taller els va fabricar i des del segle XII i el XIII sense que hi hagués hagut canvis en el model. Era molt apreciat, raó per la qual se'n van exportar una gran quantitat a Occident i dels quals s'han conservat suficients exemplars que

505 Crossa, Sicília, ca. 1216 , vori, trésor des Sœurs de Notre-Dame de Namur, actualment al Musée provincial des Arts anciens du Namurois. Els benedictis Dom Martène i Durand varen visitar catedrals, esglésies, monestirs i el resultat de les visites el publicaren, *Voyage Littéraire de deux religieux bénédictins de la congrégation de S. Maur*, París: Chez Montalant, 1724, p. 119. «Jacques Vitry (…) attiré par la réputation de sainte Marie d'Oignies (…) lui donna occasion de faire présent à son monastère de plusieurs saintes reliques, entre autres, sa crosse d'yvoire».

506 R. Didier; J. Toussaint, *Autour de Hugo d'Oignies* [catàleg d'exposició], Namur: Société Archéologique de Namur, 2003, núm. 30, p. 278.

han possibilitat el seu estudi i classificació, com els del bisbe Otó I de Hildesheim[507] de vers 1260 (**fig. 224**) i el del bisbe Godehard[508] (**fig. 478**).

Quant al bàcul **B C 2** que estudiem, recull la influència del model italià, la cronologia que establim ha de ser a partir de la segona meitat del segle XIII quan Llemotges ja ha difós les característiques de les obres per l'enorme expansió dels seus productes arreu d'Europa, també a Catalunya, sobretot la Catalunya Nord, moment en què es fabricaren obres en coure daurat i motius gravats en substitució de les d'esmalt, que ja havia esgotat molts dels seus repertoris. Sens dubte la influència del model italià es percep pels elements compositius, per exemple la boca oberta de la serp o drac, la iconografia de l'anyell i l'emblema, però s'entreveuen elements peculiars de Llemotges (la tècnica) i també del taller de la Catalunya Nord que el va fabricar (**il·l. 273** i **fig. 226**).

Aquest és un molt bon exemplar per totes les característiques que hem anat destriant. Si prenem en consideració el bàcul de fusta de l'abat Guerau de Clasquerí de Sant Cugat del Vallès (ca. 1277-1294), amb el qual es pot relacionar quant al model, i considerat de sempre del taller català, podem integrar aquest de metall en un taller nord-català que reinterpreta el motiu central de la voluta i l'adapta, la tècnica emparentada amb Llemotges amb un tractament molt acurat, expressió del treball d'un cisellador molt experimentat, coneixedor del model i que fins i tot el millora.

---

[507] M. Brandt, *Schätze des Glaubens. Meisterwerke aus dem Dom-Museum Hildesheim und dem Kunstgewerbemuseum Berlin*, Regensburg: Schnell i Steiner, 2010, núm. 49, p. 108. Bàcul del bisbe Otó I de Hildesheim, Itàlia del sud, mitjan segle XIII, argent parcialment daurat i niell, Nr. DS 69, Hildesheim, Dom-Museum.

[508] Ibídem, núm. 24, p. 68. Bàcul, Itàlia del sud, tercer quart del segle XII, vori, coure forjat, daurat i nucli de ferro, 20 cm (alt), Nr. DS 74, Hildesheim, Dom-Museum.



Fig. 224. Crossa del bisbe Otó I de Hildesheim
(foto autora)

Ornamentació

Ens hem d'atenir als dos exemplars **B C 1** i **B C 2**, la del bisbe Solivella no és significativa. Les escames que encatifen ambdós exemplars són gravades, molt senzilles les del primer i molt més treballades les del segon.

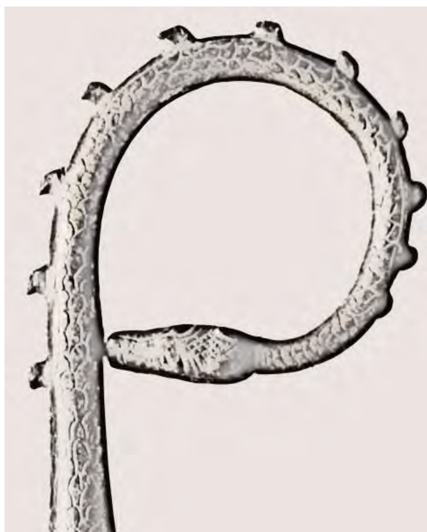


Fig. 225. Detall, escames voluta,
bàcul del bisbe de Gurb

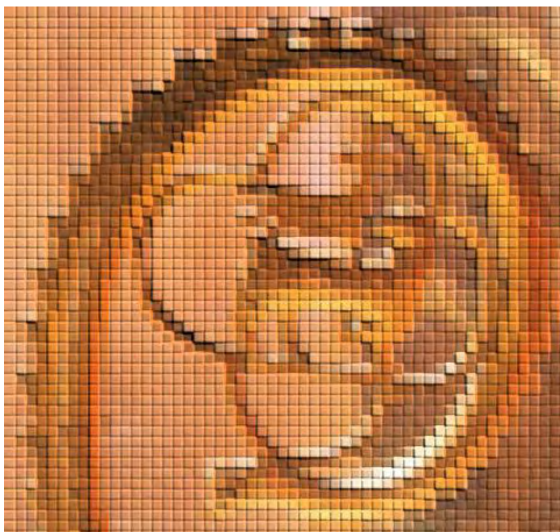


Fig. 226. Detall, escames, voluta, Centre
d'Art Sacré (foto autora)

De fet l'escama és un element recurrent en els bàculs del taller de Silos i el taller de Llemotges, sobretot aquells que no han estat esmaltats (*vid*. fitxes **B C 1** i **B C 2**).

El darrer bàcul del catàleg d'obra és del bisbe Olivella de finals del segle XIII, la descripció i l'estudi que n'hem fet a la fitxa no permet fer cap comparació amb els dos anteriors; segueix el clàssic model italià, amb una forma molt aproximada a la del bàcul del bisbe Godehard (**fig. 478** i *vid*. fitxa **B C 3**).

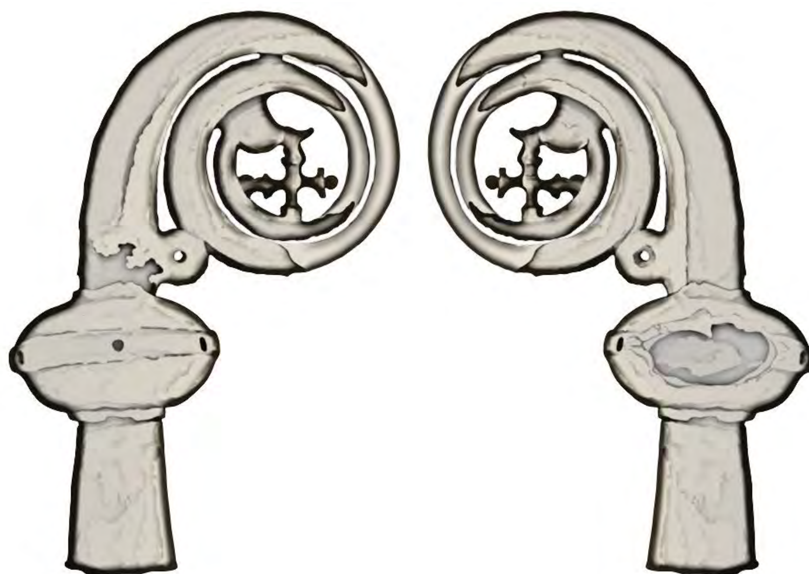


Fig. 227. Dibuix, reconstrucció del bàcul B C 3

Hem analitzat exemplars procedents de Llemotges a museus catalans i forans, el MNAC n'atresora algun de gran qualitat, l'inconvenient és que són al museu des del segle XX, per la qual cosa no tenen cap incidència per al nostre estudi. El MEV en té un altre que de ben segur no és català, el seu estat actual de conservació és bastant deficient, això no obstant permet veure les línies compositives que assenyalen la seva procedència; en tot cas no s'ha de confondre la pèrdua d'elements i l'estat empobrit de la peça amb què sigui d'un taller català. Així doncs, quan tractem el capítol dedicat a Llemotges fet al taller català no podrem analitzar cap bàcul d'aquella procedència.

3.5. Frontal d'altar

3.5.1. Anàlisi documental. Segle XII

3.5.1.1. Per matèria

Argent. Creiem que bona part dels frontals que esmenten els documents són d'argent, qualque no menciona la matèria com el de Guissona, però com aglutina diferents documents

alguna vegada menciona que és d'argent. En concret se cita l'argent en tres documents (**doc**. **179**, **213**, **215**). Altres són d'argent per comparació (**doc**. **180**, **209**, **226**, **227**, **234**, **244**).

Sense esmentar matèria. Són la major part de les mencions (**doc**. **157**, **160**, **162**, **164**, **167**, **172**, **193**, **212**, **228**, **243**, **214**, **220**). Hauríem d'incloure'n algun més, però la relació vinculant amb altres documents els fan, sense cap dubte, d'argent.

Per a fer d'argent

Per a refer l'obra de l'altar, «donat ad id opus altaris reficiendum» (**doc. 242**), document vinculat a la Santa Maria de la Seu d'Urgell. Devia haver estat un succés penós la desfeta de l'obra de l'altar i de tot l'argent de l'església perquè després de llargs anys, com ja hem exposat, i sense veure'n la llum, l'estament comtal i el bisbe, en aquest ordre, propiciaren que la reparació fos feta, l'11 d'agost del 1196.

Per a adobar

Ramon Berenguer III ordena en el seu testament que «Cenobio Sancti Cucuphatis dimitto omnes meas franchedas quas habeo infra suum honorem pro emendationi illius tabule», és a dir, llega a Sant Cugat totes les seves franqueses que té dins la seva honor per a la restauració de la taula o frontal; aquest paràgraf ens indica la importància d'aquesta obra, de la qual no s'ha conservat cap anotació que permeti saber com era.

3.5.2. Anàlisi documental. Segle XII

3.5.2.1. Per tipologia de document

Testament. La gran quantitat d'esments de frontal o taula continua essent molt vasta; quasi bé totes les deixes corresponen a testaments que analitzarem; ha estat una grata sorpresa el nombre de donacions que documenten molts frontals que desconeixíem (no els frontals, sinó l'amplitud de les donacions).

Per tal de no caure en repeticions excessives anotem els testaments amb la deixa concreta, a la taula **doc. 162**, **167**, **193**, **212**, **214**.

N'hi algun més interessant que detallem; el de l'11 d'octubre del 1116 (**doc. 160**) dóna una unça per a la taula de Sant Pere de la Seu d'Urgell, una altra unça a Sant Pere de Roma i altra

a Sant Jaume de Galícia, aquestes dues semblen una donació més genèrica. A vegades es mana fer una venda i amb l'import fer una obra, o desempenyorar-la, o adobar-la. Bernat mana en el seu testament que es doni un mul a Santa Maria d'Adrall, i es vengui, i les dues terceres parts de la venda que es destinin a la taula de Santa Maria d'Adrall i després d'altres mandats el que resti serà per a la taula de Santa Maria de la Seu d'Urgell (**doc. 167**); Pere Bernard llega un llibre per a la taula de l'altar de Santa Eulàlia (**doc. 172**).

El testament sacramental de Ramon Berenguer III comte de Barcelona testa per al cenobi de Sant Cugat totes les seves franqueses que té dins el seu honor per a la restauració d'aquella taula, és a dir, anterior al frontal de Sant Cugat localitzat al Museo Civico de Torí. El testament sacramental de Ramon Bernat és curiós perquè es lliga a dues accions, l'una a la reparació/recuperació de l'argent que es va lliurar per l'empenyorat de Montellà, per a la seu; i l'altra per a la taula de Sant Pere: aquest esplet amb morabatins el destinin a la restauració de la taula de Sant Pere. Quant a les penyores que té per Bernat de Taús, les llega a Menor i a Berenguer, germans seus, perquè les tinguin tant de temps fins que dit Bernat pagui, per una, cinquanta-vuit sous en havers,[509] i, per l'altra, quaranta sous jaquesos, i sempre que allò que hagués afranquit ho destinin per a la taula de Sant Pere i la seva obra, a més concedeix a Ponç els terços d'Alp que té en penyora per Pere Ecard per cinquanta sous jaquesos i juntament amb les vinyes que té per penyora a la Seu. I quan aquesta s'hagi redimit (la penyora), que el dit Pere destini els diners per a la taula de Sant Pere. A més, la (penyora) de Tàrrega que té per cinquanta-tres morabatins, que la tingui Ponç, el seu germà i una vegada redimida que es destinin aquests morabatins a la ja dita restauració de Santa Maria. És destacable la força i coratge que imposa per a l'obra del frontal del Sant Pere (**doc. 164**). L'església d'Urgell sempre ha estat ben dotada i sempre ha rebut moltes donacions dels seus comtes; en el testament Ermengol llega cinquanta [morabatins] per a recobrir d'argent la taula d'altar de Santa Maria (**doc. 179**).

El frontal de Santa Maria de Guissona el tenim referenciat en diferents documents, deu sous per «ad tabulam» (**doc. 209**), dotze diners (**doc. 213**), per a la mateixa taula, «ad tabulam argenti .XII. denarios» (**doc. 226**), altres dotze diners per a la «tabule argenti» (**doc. 227**), «VI. Solidos et tabule argenti» (**doc. 234**), l'altra tercera part a Santa Maria de Guissona, això és, la meitat a la taula i l'altra meitat als clergues per a misses (**doc. 244**), no sabem amb

[509] Per un valor de cinquanta-vuit sous en espècie.

certesa si es refereix a la taula d'argent o a la canonical, hem optat per incloure-la, perquè hem llistat moltes donacions a la d'argent.

El testament del 5 de juny del 1180 ordena que qualsevol cosa que resti dels cent morabatins del que ha manat fer el testador Ramon Curruz és per a la taula d'argent davant l'altar de Santa Maria de Tortosa (**doc. 215**); Ramon Moliner llega quaranta sous per a la taula de Santa Maria de la Seu de Lleida (**doc. 220**), a la mateixa taula hi ha una deixa (sense definir) (**doc. 243**).

N'hi ha d'altres en què tampoc queda clar a què es refereix, si a la taula canonical o bé a la taula d'argent, «que lliurin el castell a la taula de Santa Maria de la Seu» (**doc. 228**).

Després de l'anàlisi dels documents amb deixes a taules, hem observat un fet que quasi bé es repeteix en tot ells de la mateixa manera: quan es fa referència concreta a la taula no hi ha donacions per a altres objectes litúrgics, això no ho hem verificat amb els altres, fàcilment trobem calze, vas, creu, indistintament es donen quantitats per a més d'un, és així que hem vist molts ítems corresponents a una gran diversitat de vasos litúrgics. Pensem que possiblement es tracta del procediment que seguiren aquells que disponien de recursos, amb més possibilitats econòmiques i, a més, era de major utilitat per a aquelles esglésies que les rebien, es concretaven els esforços (econòmics) i es focalitzaven en una obra, el frontal, la de cost més elevat i segurament la de major prestigi (social).

Dotalia. Només n'hem enregistrat tres, en la primera es diu que es fa la donació (el castell de Talarn i els seus termes) perquè perpètuament Santa Maria de Solsona tingui una taula (**doc. 157**); en la segona la comtessa Elvira d'Urgell dóna molt d'argent per a la reparació/restauració «ad mense altaris argentum restituendum de meo proprio aliquid inpendere curavi.» (**doc. 241**); la tercera complementa la reparació de la comtessa, ara però, duta a terme pel bisbe d'Urgell «Volo et mando ut quicumque baiuliam argenti in mensa altaris ponendi habuerit habeat et accipiat predictam decimam donec decennium fuerit completum», és a dir, que mana que qualsevulla que hagi tingut l'encàrrec d'aportar argent per a la taula danyada té i rep el delme fins que el decenni s'hagi complert i amenaça a aquell que en cap ocasió o per cap necessitat urgent pretengui o gosi emportar-se l'argent de l'altar (**doc. 242**).

Obra de metall. No se n'ha conservat cap.

3.5.3. Anàlisi documental. Segle XIII

3.5.3.1. Per matèria

Argent. A diferència del segle anterior la taula d'argent és la més nombrosa en relació a les citacions textuals (**doc. 254**, **257**, **259**, **261**, **274**, **275**; el **284** també l'incloem).

Or i pedres. Aquest és un ítem excepcional, no n'hem llistat cap altre, pertany a Elna, «Et volo et mando quod quedam tabula aurea cum lapidibus preciosis quam sub conditione emeram ab eisdem pro mille et D solidis, secundum quod in instrumento inde facto plenius continetur, reddatur eisdem, et ipsi restituant manumissoribus meis dictos mille et D solidos secundum quod (…) extitit compromissum.» (**doc. 273**), ordena que es restitueixi la taula d'or amb pedres precioses encastades que els havia comprat a condició per 1 500 sous, els demana que com a contrapartida restitueixin aquesta quantitat als seus marmessors testamentaris.

Coure (Llemotges). La cita textual és «II. taules dobra de limoye que estan sobre laltar», entenem que no es tracta d'un frontal sinó de plaques amb alguna imatge adient; hem considerat anotar-lo en aquest apartat per la seva funció no massa llunyana a la que té la taula.

Sense esmentar matèria. Miquel Toda fa testament en el qual llega, entre d'altres, dos sous per al frontal de Santa Maria [d'Alguaire].

3.5.4. Anàlisi documental. Segle XIII

3.5.4.1. Per tipologia de document

Testament. Pràcticament totes les donacions pertanyen a testaments (**doc. 254**, **256**, **257**, **261**, **273**, **274**, **275**, **284**, **285**) i una prové de l'inventari de Vic (**doc. 259**).

Obra de metall. No se n'ha conservat cap.

3.5.5. Proposta de frontal d'altar

Fa uns mesos vàrem fer una troballa, procedent de la biblioteca d'una persona molt vinculada a la cultura catalana de primers de segle XX, que ens va portar a «descobrir» una fotografia original d'una obra que es volia posar a la venda el segon decenni del segle XX. En aquells

anys, ca. 1914-1915, es va calcular el seu valor de sortida en 250.000 de les antigues pessetes. La persona en qüestió havia anotat la important xifra en què estava valorada i les dimensions 182 × 103 cm (ample × alt). Aquestes eren de tal magnitud que des d'un primer moment vàrem intuir la possibilitat que es tractés d'un antic frontal d'altar.

Gudiol i Cunill va veure una còpia fotogràfica que li va mostrar Oleguer Junyent, amic seu i un conegut pintor. Li va interessar des d'un primer moment l'obra per les qualitats que s'hi apercebien. Quan la va analitzar li va semblar que es tractava d'una creu gran i va publicar un article amb el seu parer.[510] Segons ell, era fruit d'una recomposició de fragments procedents d'una creu coral per a fer-ne un frontal. Nosaltres divergim d'aquesta hipòtesi i creiem més factible que es tracti veritablement d'un frontal. Ens basem en les dimensions, total i particularitzades, de cadascuna de les imatges. Les hem volgudes comparar amb una creu procedent del nord d'Espanya, actualment al Metropolitan Museum,[511] puix que no en tenim de procedència catalana d'aquesta cronologia, de manera que podem establir una correlació de mides d'una creu real i les que venen donades per la imatge fotogràfica.

Atenent a aquest criteri hem preparat un dibuix a escala a partir de la imatge (**fig. 228**), hem ubicat les figures i hem diferenciat les diferents làmines d'argent col·locades una al costat de l'altra. Aquest treball, és a dir, el de composar la taula amb planxes retallades i clavades amb diminutes cabotes, és proper al que mostra el tríptic de la Redempció d'una col·lecció particular rossellonesa bé que la cronologia sigui diferent.

Com hem dit, hem comparat les dimensions del suposat frontal i la creu i el resultat és el següent:

Frontal. Cada rectangle amb filigrana i pedres amidava aproximadament 32 × 10 cm d'ample; les de la creu 9 × 1,7 cm.
Frontal. Crist en Majestat amidava, aproximadament, 44 (alt) × 27 cm; el Crucificat de la creu 25,4 (alt) × 22 cm (ample); el cap de la Majestat té 8 cm (alt) i el cap del Crucificat té 3,4 cm.

---

[510] J. Gudiol i Cunill, *Museum*, *Revista mensual de arte español*, [Barcelona] IV/7 (1914-1915), p. 247-250.
[511] Creu reliquiari, taller hispànic (Astúries), ca. 1150-1175, ànima de fusta, argent, argent daurat i niell repussat, perles, entalles antigues, pedres semiprecioses, vidre, safir i un granat (?), 59,1 × 48,3 cm, prové de l'església de Sant Salvador de Fuentes, do de J. Pierpont Morgan, 1917, inv. 17.190.1406, Nova York, The Metropolitan Museum of Art.

Frontal. La Verge i sant Joan del frontal amiden 40 cm (alt); les homònimes de la creu 11,5 cm.

Frontal. L'àliga del Tetramorf amb les ales desplegades amida 40 cm.

Frontal. Sol i lluna, 7 cm de diàmetre.

Totes les dimensions del frontal són congruents, les hem aplicades a un frontal de 182 × 103 cm.



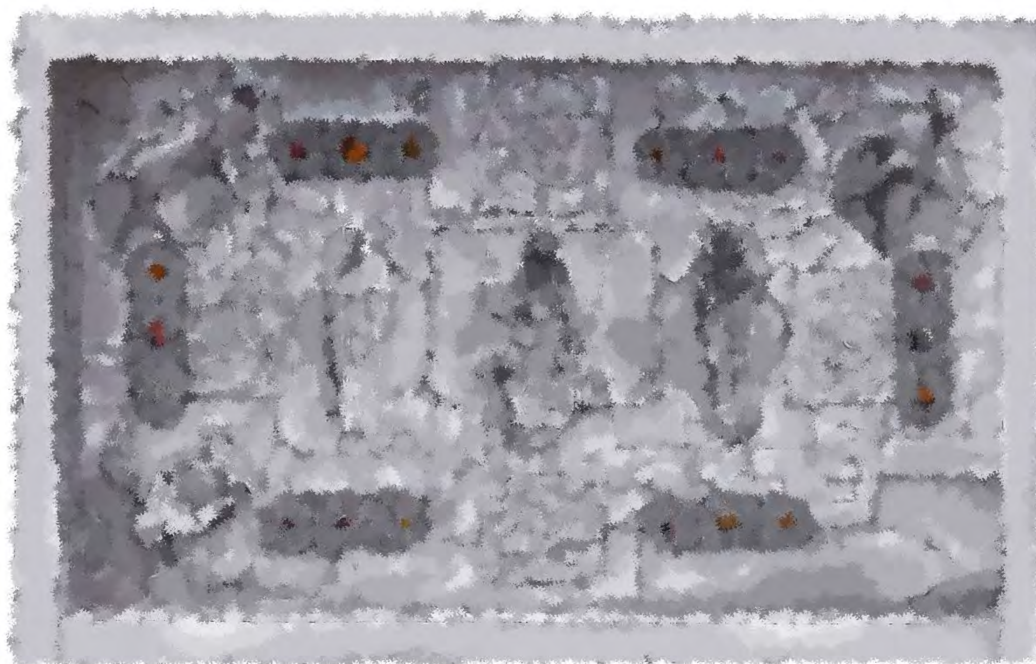


Fig. 228. Proposta d'un frontal d'altar

3.6. Taller català

3.6.1. Taller català «a la manera de Llemotges». Taller de Llemotges

3.6.1.1. Seguiment ornamental

En l'estudi dels capítols corresponents a les creus, encensers i bàculs d'aquesta tesi així com a les fitxes del catàleg d'obra corresponents, hem fet el seguiment de les obres catalanes fetes «a la manera de Llemotges», hem vist les diferències d'execució tècnica, hem analitzat l'ornament, l'esmalt champlevé i les diferències de colors, la iconografia, quan ha estat possible, és a dir, hem analitzat les obres, les hem confrontades i les hem atribuïdes o no al taller català en funció de les similituds i/o dissemblances amb el taller de Llemotges. Les que procedeixen del taller català les hem assignat a l'1. **Taller català que treballa «a la manera de Llemotges»,** per diferenciar-lo del 2. **Taller de Llemotges**, amb obra documentada i presencial a Catalunya. Al mateix temps hem vist que hi ha el 3. **Taller català del metall** que continua la tradició encetada als segles precedents, seguida als segle XII i continuada al XIII que **treballa el metall**, preuat o no. L'aportació d'obra és important quant al metall i menor tocant al metall preuat.

3.6.1.2. Repertori per a identificar el taller català «a la manera de Llemotges»

En aquest apartat volem fer una altra aproximació al taller de Llemotges focalitzat en les tipologies pròpies del taller, en les que arribaren a Catalunya, conegudes mitjançant la documentació o algunes obres llemosines que hem seleccionat i que en general es troben a Catalunya des de temps molt antics, paral·lels en molts casos a les cronologies que treballem. Quan hi hagi obra catalana que no haguem esmentat la introduirem en l'apartat corresponent per tal de col·lacionar-la amb la llemosina.

La cronologia que abasta aquest apartat és la del segle XIII, i les tipologies, canadelles, pixis, naveta, reliquiari, candeler, coberta d'evangeliari i colom eucarístic, totes elles característiques d'aquesta producció. Algunes foren desconegudes pel que fa a la fabricació local catalana, per exemple no hem constatat candelers, cobertes d'evangeliari, arquetes o coloms eucarístics de fabricació catalana, almenys amb l'obra que hem analitzat.

El taller del metall català va fabricar candelers, creus i altres tipologies en ferro que foren molt exitoses però que nosaltres no analitzem en aquest estudi (no és obra litúrgica). El candeler del MEV 7835 és un magnífic exemple d'obra llemosina, les característiques del

qual deriven de finals del segle XII, peu piramidal dividit en tres cossos, el nus que divideix en dues parts la tija i la volandera superior quasi bé plana; la diferència més notòria entre l'exemplar vigatà i un altre d'una col·lecció particular[512] és l'ornamentació vegetal (Vic) que ha substituït la figurada del peu, però que es pot considerar un model antecedent; no seria rar que aquest exemplar procedís d'una compra d'època al taller llemosí. Només contemplem un reliquiari vinculat a l'obra de Llemotges, és el MEV 9736 (**fig. 229**) (*vid*. fitxa **R F 1**), les característiques l'identifiquen, l'encreuament de línies o *guilloché*, caboixons de colors variats, i l'ornamentació característica del taller. Havíem assenyalat dues raons per a la seva filiació: 1) la normalitat d'aquest taller en el tractament i la pràctica en l'encast de pedreria, i 2) l'ornamentació molt propera a la il·lustració de manuscrits, de manera molt directa amb la primera Bíblia de Sant Marçal de Llemotges;[513] aquestes dues consideracions fa que descartem l'autoria catalana



Fig. 229. Dibuix reliquiari, anvers/revers i laterals, MEV 9736

El tresor de la catedral de Tortosa conserva unes magnífiques cobertes d'evangeliari[514] datades vers 1200, actualment formen part de les cobertes del Missal de sant Ruf d'Avinyó[515]

[512] E. Bertrand, «Chandelier», a *Émaux limousins du Moyen Âge*, París: Brimo de Laroussilhe, 1995, fig. 4, p. 80-81; un altre exemple que se li escau és: G. Boto Varela, «Candelabro», a *De Limoges a Silos*, Madrid: SEACEX, 2001, núm. 39, p. 160-161.

[513] Primera bíblia de Sant Marçal de Llemotges, París, Bibliothèque nationale de France, ms. lat. 5, f. 94v.

[514] Estem d'acord amb l'opinió comunicada en una conversa que hem mantingut amb el Dr. M. S. Gros i Pujol en què es tracta d'unes cobertes d'evangeliari i no unes cobertes de missal.

[515] Agraïm a M. I. Rev. Josep Alanyà i Roig, canonge director dels arxius capitular i diocesà de la catedral de Tortosa, totes les facilitats que ens ha donat per a poder estudiar i fotografiar la peça.

(ms. n. 11). Una de les cares mostra la Crucifixió i l'altra Crist en Majestat. Es tracta d'una obra certament important i interessant que fou estudiada per Gauthier,[516] qui la va datar vers 1200 i la va classificar de Provença o de Catalunya. La catalogació de l'obra és molt acurada però no hem vist arguments suficientment esclaridors perquè acceptem l'autoria catalana. Els trets de les figures no els hem vist reflectits en altres obres procedents de la il·lustració de manuscrits, la pintura, mural o de taula catalanes. El que més ens interessa és la font que proveeix els esmalts. Si acceptem la datació de ca. 1200 i comparem els esmalts que es fabricaren a Catalunya en aquesta cronologia, no trobem cap referent que sigui comparatiu amb aquestes cobertes (**fig. 230**).



Fig. 230. Cobertes d'evangeliari, catedral de Tortosa, anvers/revers
(fotos autora)

El resultat de l'anàlisi de la paleta és el següent: blau fosc, blau clar; verd mig, verd groc, groc, vermell, turquesa, groc i blanc. Les masses de color s'han disposat per tonalitats, els colors són compactes, no hi ha barreja sinó que s'apliquen masses (compactes) separades pels filets de metall en relleu, o també dins una mateixa cavitat del champlevé s'aplica el blau clar i el fosc, i blau fosc i blau mig per les zones ennuvolades dessota el sol i la lluna i altres que

[516] Gauthier, op. cit. (1987), làm. CCXXXVIII, il·l. 784-785, cat. 287a i b, p. 226-228.

composen les vestidures de les figures santes. Només el color blanc té un protagonisme visual que impacta, és per la interpretació del cos del Crucificat; la resta de color la composa l'esmaltador seguint uns paràmetres que prèviament ha establert, tots els trets del rostre els hi aplica l'esmalt de color vermell; les vestidures repeteixen un cert ordre pel que fa a la distribució de blaus; per als mantells i túniques que sobresurten els aplica el verd i groc tant característic de Llemotges. La interpretació del *perizonium* resulta peculiar, defuig de la manera habitual llemosina i és per això que «l'émaillage caractéristiques d'un peintre émailleur autonome, se référant peut-être à l'enluminure».[517]

Les cobertes d'evangeliari del Museu de Lió[518] ens serveixen per a establir algunes comparacions quant a la iconografia. L'esmalt rep un tractament que va més enllà de la mera coloració per a ser integrat dins el context que s'explica, és a dir, el paper és important, ajudat pel fons de metall llis. L'artista ha volgut transmetre les dues representacions, Déu en Majestat i la Crucifixió còsmica,[519] ambdues nues d'artifici i plenes de contingut, per això hi han confluït els personatges i el tractament, sobredimensionat per les inscripcions laterals als emmarcaments. Hem volgut confrontar aquestes dues imatges amb altres dues de procedència llemosina, les cobertes d'evangeliari del Museu de Lió que són esmaltades (**fig. 231**). La iconografia representada coincideix, les formes artístiques són de cronologia diferent, però volem analitzar els esmalts, colors i aplicació per veure quins són els elements de vinculació. Nosaltres pensem que l'esmaltador s'emmiralla en les obres llemosines quant als colors, és a dir, el cos, braços, mans i peus els «pinta» d'esmalt blanc seguint models llemosins; la distribució de la túnica de sant Joan i la de la Verge segueixen la del sant llemosí, però les diferències són aclaparadores, la utilització de la paleta cromàtica no és pròpia d'un esmaltador llemosí; més aviat ens recorda les plaques d'un conjunt romà desmembrat pertanyent a les Escenes de la Infància i la Passió,[520] aquesta obra romana se l'ha definit com «mouvance anglo-sicilienne de l'Œuvre de Limoges» (**fig. 233**); es tracta d'unes plaques

---

[517] Gauthier, op. cit. (1987), p. 227.
[518] B. Drake Boehm, «*Opus lemovicense*. La diffusion des émaux limousins», a *Émaux de Limoges. XIIe-XIXe siècle* [catàleg d'exposició], Namur: Société archéologique de Namur, 1996, p. 30.
[519] J. M. Prieur, *La croix dans la littérature chrétienne des premiers siècles*, Berna: Peter Lang, S. A., 2006, p. XVIII. Segons Ireneu la crucifixió està relacionada amb l'obra còsmica de Crist i és el seu instrument per fer-ho possible. No entrarem en la literatura que aquest tema ha generat entre els escriptors cristians perquè no és pròpia del nostre estudi, però s'ha de tenir en compte per la veritable comprensió d'aquesta dimensió; Ídem, «La dimension cosmiques de la crucifixion et de la croix dans la littérature chrétienne ancienne», *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses*, 78 (1998), p. 39-56.
[520] Gauthier, op. cit. (1987), p. 117. Nou plaques aixamfranades, pertanyents a un conjunt «romà», ca. 1170-1180, taller anglo-sicilià de *l'Œuvre de Limoges*, fet per a Roma, Roma, Ciutat del Vaticà, inv. 870-873, Museo Sacro Vaticano.

esmaltades que mostren una interessant afinitat amb la tècnica dels colors emprats a les cobertes d'evangeliari tortosines. Retornant a la placa lionesa comprovem que la distribució de la Crucifixió, la Dolorosa i sant Joan i als angles del lateral superior amb el sol i la lluna és la que reflecteix la placa tortosina, i en aquest punt ja no hem localitzat més elements objecte de comparació.

En relació al Crist en Majestat passa el mateix, la iconografia repeteix elements compositius com el Tetramorf, els quatre Vivents ocupen el mateix lloc, però hi ha accents molt diferents, una mostra en són les ales, els cossos dels animals.

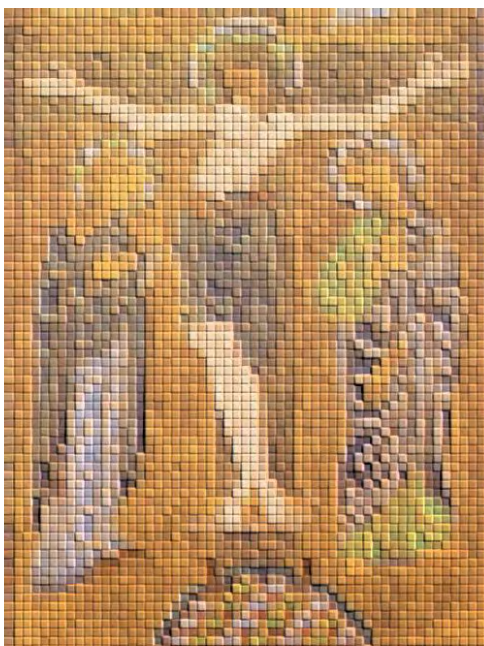


Fig. 231. Detall, cobertes d'evangeliari, Museu de Lió (foto autora)

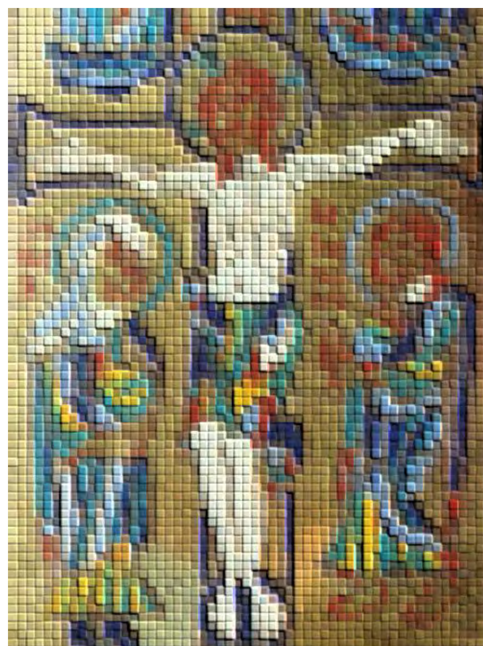


Fig. 232. Detall, cobertes d'evangeliari, catedral de Tortosa (foto autora)

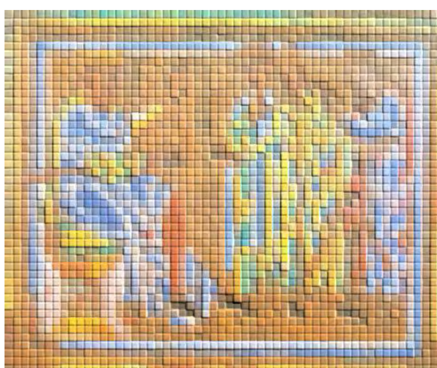




Fig. 233. Plaques amb esmalt, inv. 870-873, Ciutat del Vaticà, Museo Sacro Vaticano

Els tons harmonitzats, la seva col·locació dins els alvèols com una pinzellada allargada responen a la manera mosana i renana i no llemosina; els rostres res tenen a veure amb els llemosins, molt més estereotipats, sense la càrrega d'ingenuïtat que sí tenen els de les cobertes d'evangeliari, que sí mostren les figures d'ambdues tortosines. Però sobretot el que més fa dependre de l'esmalteria mosana és el tractament de l'esmalt i la interpretació i plantejament dels rostres. Prenem com a exemple l'ornamemtació de les plaques d'esmalt d'una creu mosana (Brussel·les, Musées royaux, 857) del darrer quart del segle XII (**fig. 234**) i una peça del muntatge[521] (**fig. 235**) fet a partir d'una arqueta del taller renà de finals del segle XII en la qual destaca el cromatisme del color, vermell, groc, verd, gama de blaus i blanc; són colors que trobem a les cobertes d'evangeliari. Els rostres concebuts de manera que sobresurti el metall en reserva i els trets definits amb esmalt de color vermell opac, és una característica molt pròpia de l'esmalt del Rin, de Colònia (**fig. 237** i **238**). Les característiques que afloren fan que situem les plaques en un taller o a un artífex que coneix el món germànic, creiem que li deu molt al taller renà (Colònia), i fins i tot és possible que li degui la formació, és factible que es tracti d'un taller en el qual l'esmaltador estigui vinculat a la cort papal d'Avinyò o Roma. En aquest cas considerem menys important on s'han executat les cobertes i molt més significativa la formació del mestre per a poder fixar la seva filiciació. La interpretació del *perizonium*, les vestidures de la Majestat o la interpretació del cos de l'àliga (sant Joan) denoten un mestre amb una forta component personal que transmet a l'obra. Descartem l'autoria o dependència d'un taller català, tampoc acceptem una vinculació directa amb Llemotges; admetem que es tracte d'un mestre que, a falta d'altres obres ara per ara desconegudes per nosaltres, rep una gran influència del taller mosà i coneix el taller del Rin, influència que es concreta en diferents aspectes, el tractament dels rostres i l'aplicació dels esmalts dins els metall en champlevé (buit); quant a la iconografia no defineix un taller o un altre perquè és repetitiva, molt usual com hem dit a Llemotges, sense que això sigui un fet vinculant, el mateix que la funció, que no defineix o acota una manera determinada d'autoria.

[521] Muntatge d'una arqueta, detall, Rin, final del segle XII, esmalt en champlevé, do de J. Pierpont Morgan, 1917, 17.190.347, Nova York, The Metropolitan Museum of Art.



Fig. 234. Detall, creu esmaltada, inv. 857, Brussel·les, Musées royaux, (foto autora)



Fig. 235. Muntatge procedent d'una arqueta amb motius florals i animals; esmalt en champlevé: blanc, blaus, vermell, groc, verd, MET (foto autora)

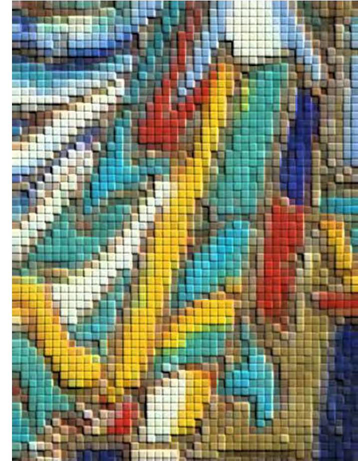


Fig. 236. Coberta d'evangeliari, catedral de Tortosa (foto autora)



Fig. 237. Detall cap, coberta d'evangeliari, catedral de Tortosa (foto autora)

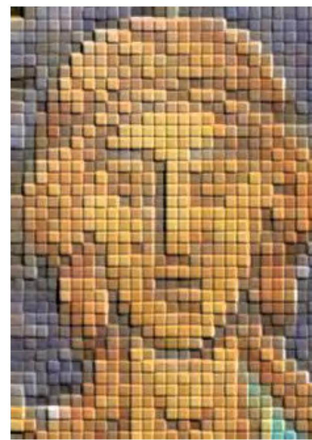


Fig. 238. Detall cap d'un pinyó de reliquiari, taller mosà, ca. 1180-1200 (foto autora)

El cromatisme i l'ordenació dels esmalt així com el seu tractament origina franges llises i emboirades com mostren les imatges. El tractament que es dóna als cabells i barba i en general els trets del rostre, «pintats» de vermell, una tècnica usual aplicada als esmalts mosans, visibles el cap de sant Valentí[522] (**fig. 238**), bé que ha perdut el color de l'esmalt.

[522] S. Balace, «Pignon-reliquaire de saint Valentin», a *La Salle aux Trésors, Chefs-D'œuvre de l'art roman et mosan*, I, Turnhout: Brepols, 1999, p. 46-47. Detall del rostre de sant Valentí d'un dels quatre pinyons de l'antiga arqueta de Sant-Servaci de Maastricht, taller mosà, ca. 1180-1200, esmalt champlevé, prové de l'església de Sant-Servaci de Maastricht, inv. 1038, Brussel·les, Musées royaux d'Art et d'Histoire.

Du Cange defineix el mot *pyxis*: «Super altare nihil ponatur, nisi capsæ cum reliquiis sanctorum, [...] aut Pyxis cum corpore Domini ad Viaticum pro infirmis».[523] Braun per la seva part el defineix com «un receptacle per a contenir i distribuir la sagrada comunió. En l'edat mitjana, fins al segle XIII, era una capsa de metall, vori o fusta, petita, sense peu, cilíndrica, amb tapa plana o de forma de bola, i ricament esculturada. Gairebé mai era un vas de forma de calze amb tapa en forma de volta».[524] L'origen de la paraula és grec i s'utilitzava per a designar algun tipus de capsa de fusta en què tradicionalment s'hi conservaven les hòsties per al sagrament de l'Eucaristia.

En època medieval les capses en què es guardaven les sagrades formes també se citaven com a custòdies per la seva funció de guardar-les o conservar-les per als malalts. Eren vasos petits per a un parell de formes, just per cobrir la necessitat, per administrar-la al malalt a casa seva, raó per la qual era important que el pes no fos excessiu per al clergue que l'havia de transportar. Generalment l'espai interior prenia la mateixa forma cilíndrica de l'exterior, però algunes tenien un doble fons que empetitien el volum; en alguns exemples l'interior és daurat, en aquest cas les formes s'embolcallaven amb un teixit molt fi (lli, en general).[525]

Aquesta tipologia és emblemàtica del taller de Llemotges que va saber trobar la forma ideal que encaixava molt adequadament a les necessitats litúrgiques; se'n fabricaren molts exemplars i se n'exportaren per tot Occident, la prova més evident és la quantitat que se n'ha conservat; també a Catalunya n'hi ha una bona mostra. Hem repetit al llarg del nostre estudi de la tesi la importància que el Sínode de Worcester del 1225 tingué en l'expansió d'aquesta tipologia llemosina (custòdies per a preservar les sagrades formes).

El Museu Episcopal de Vic conserva una mostra variada de pixis, uns amb aplicació d'esmalt champlevé i d'altres de metall llis. El **Px C 1** (MEV 4488) reprodueix entrellaçats de metall en reserva i una palmeta (o floró) esmaltada a l'interior suggerint una còpia d'un model o motius llemosins (*vid.* fitxa **Px C 1** i **fig. 239**). Creiem que l'exemplar no és de fabricació llemosina sinó que respon «a la manera de Llemotges», per la qual cosa l'identifiquem amb un producte de fabricació catalana o hispànica. Per la coloració de l'esmalt es podria classificar com a

---

[523] Du Cange, op. cit. (1739), V, col. 951-952. Pixis: «in qua reponuntur hostiæ consecratæ ad Viaticum»: *Πυξίον*, Pachymeri lib. 7. cap. 15. 28. Leo IV. PP. de Cura Pastorali. León IV, SS. De Cura pastorali (Decretals del papa Lleó IV).

[524] Braun, op. cit. (1925), p. 222.

[525] Rupin, op. cit. (1890), p. 204-205.

català puix que *a contrario sensu* no hem vist aquests dos colors en els pixis hispànics que hem examinat: pixis de la catedral de Palència, el de Sant Esteve d'Esparza de Galar (Navarra), el del Museu de Pamplona, el de Pampliega (Burgos) i algun del MNAC; per altra banda hem desestimat el del Museu Marès perquè no es correspon amb la nostra cronologia. Per poder filiar-lo al taller català hem comparat les coloracions d'aquests pixis hispànics per tal de veure els paral·lels i no hem trobat aquests colors en caps d'ells. La **làmina XXXVI** inclou dos fragments (**il·l. 372** i **375**) (**fig. 240** i **241**) amb esmalt d'un color molt aproximat al del pixis, els dos fragments que aportem del MEV sí que coincideixen amb la coloració, per tant, és un punt de contacte important amb el pixis.



Fig. 239. Detalls, pixis, MEV 4488

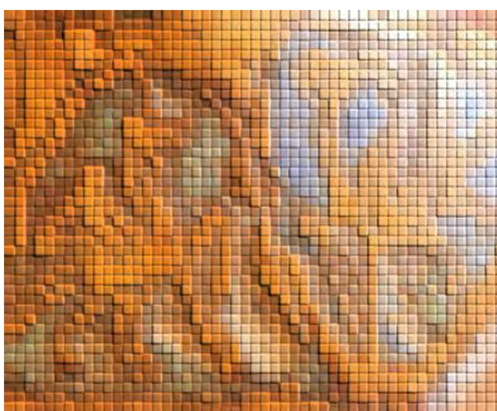


Fig. 240. Detall, tapa de pixis, MEV 8426

(fotos autora)



Fig. 241. Detall, placa de creu, MEV 65567

Un altre factor que s'ha de considerar és l'execució tècnica; la línia que segueix el traç fet pel cisell en el dipòsit de la tapa no té desviacions i acota correctament el motiu sense matisos que l'embelleixin, característica que sí presenten els millors pixis llemosins de la sèrie, com per exemple un del Museu del Louvre (MR 2655) (*vid.* fitxa **Px C 1**) de cronologia similar, amb un desenvolupament de fullatges i trilobulats o palmetes; en aquest exemple, però, el fons és blau lapislàtzuli i els elements vegetals en metall reservat, solució que permet lluïment amb el cisell.

Les característiques i afinitats fan que filiem aquests pixis dins un taller català «a la manera de Llemotges» de mitjan segle XIII. El Museu Diocesà de Lleida atresora un exemplar de factura molt interessant, molt ben executat tècnicament (*vid.* fitxa **Px F 1**); a l'inrevés del de Vic, el fons és d'esmalt blau fosc i la ornamentació vegetal en metall en reserva. La tècnica és més

depurada i l'apropa més al del Louvre; les vores estan resseguides per una ziga-zaga característica del taller llemosí.

La composició és creació del taller de Llemotges, la gran fabricació i expansió de diferents tipologies litúrgiques féu que els motius es repetissin en unes i altres obres, però la creativitat del taller està en la combinació dels diferents elements del motiu, originant-ne de nous que, malgrat repetir formes, s'enriquia considerablement per les diferents games (les mateixes però variant la disposició, el matís, el nombre de colors), les formes del lòbuls i la variació del nombre —tres, cinc—, encerclades dins formes variades, rodones, cordades; com es veu, es tracta d'una multiplicació d'elements formals que identificaven el taller de Llemotges. El resultat de la nostra recerca ens ha fet situar aquest pixis dins el taller de Llemotges, és a dir, és un exemplar que arribà a Catalunya sense que el taller català hi tingués relació en la seva execució. L'hem col·locat al corpus d'obra perquè el suposem a Catalunya en temps de la cronologia estudiada. El tercer pixis que hem analitzat és el que forma part de les col·leccions del MNAC, conegut com a pixis d'Ars (*vid*. fitxa **Px F 2**). A primera vista és un model que sorprèn per la seva raresa, el MNAC el cataloga com a obra de Llemotges de cap a 1220-1240 (**fig. 242** i **247**). L'anàlisi detallat de cadascun dels components vegetals i de les figures dins els cercles no ens l'apropa al taller que se li assigna. Hem comparat molts exemplars de diferents procedències i alguns del Museu de la Senatorérie (Guéret) puix que atresora obra més local, i en cap cas hem trobat elements semblants al que descrivim. Un altre punt de referència és la tècnica, que no s'ajusta a la que és pròpia, coneguda i fixada pel taller de Llemotges. Els buits (champlevé) i la col·locació de la pasta vítria (esmalt) és desajustada. La paleta també és desconeguda en el context que s'ha datat l'exemplar (1220-1240). Aportem alguns exemples de pixis, de Llemotges o hispànic, amb els quals es poden confrontar els detalls típics de l'ornament d'aquesta tipologia i que són característics del taller llemosí. Es constata que la construcció, els buits, els colors dels esmalts o la col·locació de les bandes d'esmalt són absolutament impropis del taller; la pròpia composició de la paleta o el cromatisme res ens fa situar el pixis en el context que se li ha donat, segons la nostra opinió; i quant a les figuracions, l'aspecte o el tractament naïf dels personatges és desconegut. Així doncs, nosaltres no l'hem afiliat ni anotat al corpus d'obra ni per ser una obra del taller català de mitjan segle XIII ni tampoc de Llemotges.

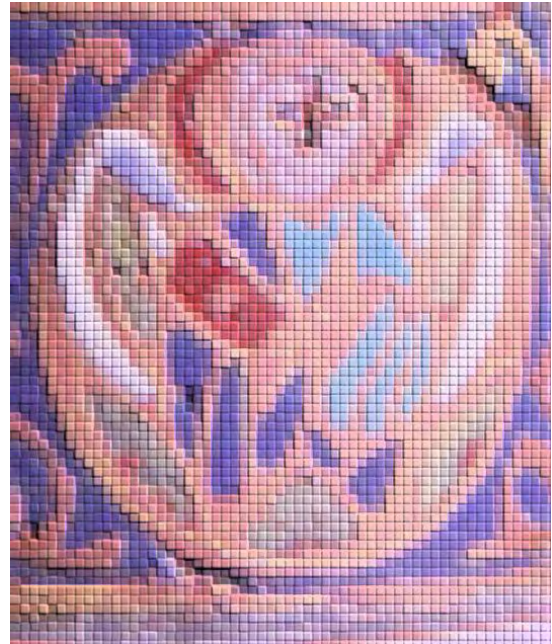



Fig. 242. Detalls, àngels del pixis d'Ars



Fig. 243. Detall, pixis, Llemotges, tercer quart del segle XIII, inv. 999.9.1, Musée de l'Evêché (foto autora)



Fig. 244. Detall, pixis, Llemotges, segon quart del segle XIII, inv. 32.100.281, MET (foto autora)

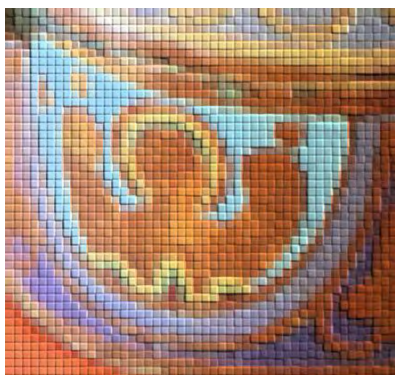


Fig. 245. Pixis, segon terç del segle XIII, inv. OA8, Guéret, Musée de la Sénatorerie

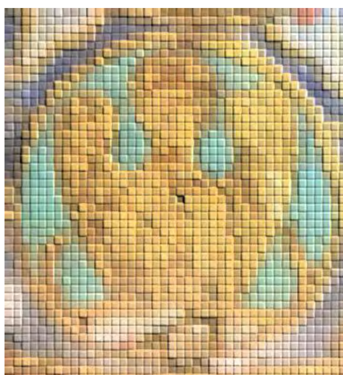


Fig. 246. Detall, pixis, medalló amb àngel, segle XIII, Chambon-sur-Voueize, abadia de Santa Valèria, tresor (fotos autora)

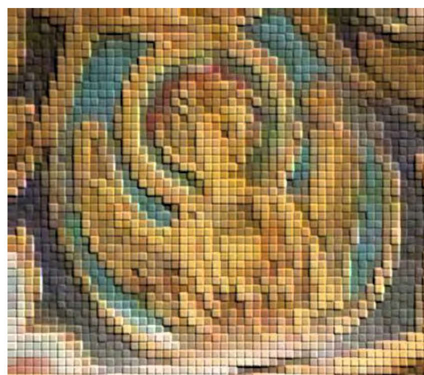


Fig. 247. Detall, pixis, àngel encerclat, mitjan segle XIII, inv. OA 937, París, Musée du Louvre

Palmetes

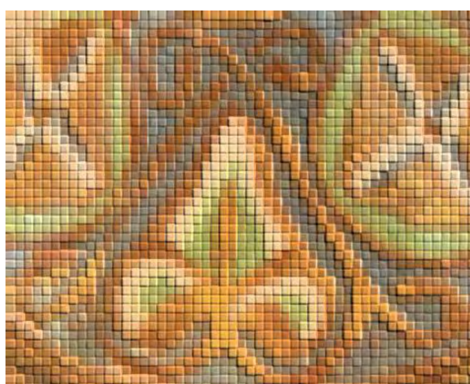


Fig. 248. Pixis, Llemotges, Museu Louvre, MR 2656 Mitjan segle XIII, esmalt champlevé sobre fons daurat

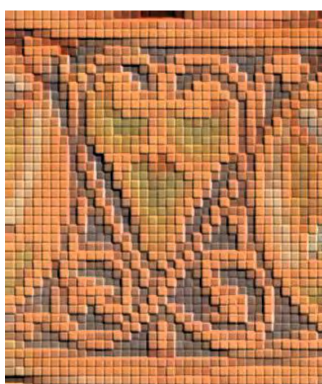


Fig. 249. Detall palmeta, pixis d'Ars

(fotos autora)



Fig. 250. Detall, palmeta, Llemotges, segon terç del segle XIII, inv. 9, Guéret, Musée de la Sénatorerie

Àngels taller català «a la manera de Llemotges»

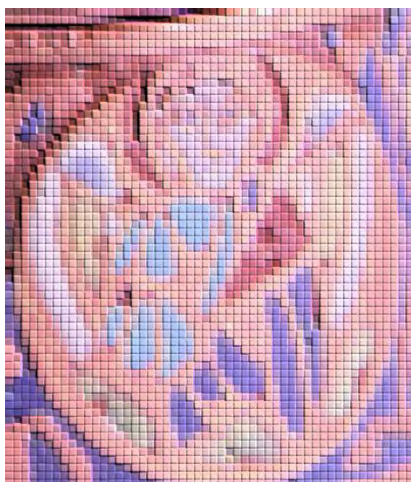


Fig. 251. Detall d'àngels, pixis d'Ars (foto autora)



Fig. 252. Detall, dibuix, àngels, col·lecció particular



Fig. 253. Detall, dibuix, àngels, MEV 182



Fig. 254. Detall, àngel, copó, MEV 182 (foto autora)

Hem seleccionat imatges per a establir una sèrie comparativa amb els àngels i les palmetes o floronets del pixis d'Ars i els de dos copons que considerem del taller català per establir les possibles relacions i podem filiar el pixis segons el nostre criteri. Les imatges comparatives ens confirmen les diferències palpables d'execució tècnica, de model i el cromatisme de la paleta, per tots aquests arguments i comparacions ens reafirmen en les conclusions que hem anotat anteriorment. El desenvolupament de les imatges comparatives l'hem plasmat a les **figures 248** i **254**.

El Museu de Vic atresora dos pixis sense esmalt, el **Px C 2** és de coure daurat i està ornamentat amb línies en ziga-zaga molt senzilles, pròpies d'un orfebre amb pocs recursos. Aquesta sanefa més o menys igual l'hem trobada a altres exemplars del taller llemosí o dels seus derivats, l'hispànic un d'ells. Creiem que, fàcilment, les seves característiques tècniques permetien que tallers no massa avesats en els pixis esmaltats podien fabricar-ne d'igual factura amb ornamentació gravada o cisellada, que els era més pròpia. A més de tot això, la moda de l'esmalt perdia força i el mateix Llemotges oferia nous productes sense esmalt. La cronologia que assignem al pixis és a partir de mitjan segle XIII, aquest l'emmarquem dins el tercer quart del segle. L'altre exemplar és el **Px C 3** (*vid*. fitxa **Px C 3**), d'estructura similar, varia en relació a l'ornamentació que trobem més propera a la llemosina, amb un millor coneixement tècnic que el de l'anterior. El motiu deriva de les palmetes i fullatges tan essencial del taller de Llemotges, sense artifici, només destaca la línia que segueix el gravat, que és la que dibuixa tot el motiu.

La simplicitat de motius no és una característica del taller llemosí, de la mateixa manera que ens hem referit al pixis **Px C 2** del mateix Museu de Vic, aquest podria ser una producció local, fet que, segons la nostra opinió, es reafirma amb els propis motius, resolts de manera una mica arbitrària; si analitzem la flor que dibuixa, no té delimitats els lòbuls; hi ha incisions que no estan relacionades amb el conjunt, més aviat omplen un espai que ha quedat lliure, són elements purament abstractes que l'orfebre no ha sabut integrar en la representació de l'element vegetal. Els pixis de coure daurats i gravats que coneixem del taller llemosí són més acabats i treballats amb major detall, com es veu en el pixis del Museu de l'Evêché (*vid.* **Px C 3** i **fig. 491**). Hem localitzat altres dos exemplars del sud de França amb característiques consemblants. El de Mazères (**fig. 500**) s'apropa més al del MEV, tanmateix el d'Antichan (**fig. 501**) manifesta una major proximitat amb el del museu llemosí, per tot el repertori que embelleix la tapa i el cos cilíndric. Com a resultat d'aquesta recerca d'elements ornamentals en els exemplars analitzats, considerem que els dos de Vic són una mostra del taller català, però hi ha una possibilitat real, segons la qual hi hauria un altre taller pirenaic influït per Llemotges que treballaria amb recursos similars als del taller català, almenys pel que a fa a aquesta tipologia en una mateixa cronologia vers la meitat del segle XIII. També s'hi pot incloure el peu de copó (**il·l. 343**, col. part.) Finalment, com ja hem avançat, Catalunya té actualment un molt bon mostrari d'aquestes custòdies eucarístiques fabricades pel taller de Llemotges. Esmentem les del Museu Diocesà de Girona o les del Museu Episcopal de Vic, molt probablement a Catalunya des del segle XIII; altres procedeixen de llegats o donacions a museus dins el segle XX, de les quals ens limitarem a citar-ne algunes, ja que no són de producció catalana; el MNAC (secció de Reserva) custòdia exemplars interessants per la rica variació de motius; el MEV en té una molt acolorida (MEV 34) (**fig. 257**) que segons l'inventari del museu, que hem consultat, fou comprada a París.

La **figura 256** reprodueix el pixis del Museu Diocesà de Girona (MDG 140) que prové de l'església de Maçanet de Cabrenys; un del MNAC (MNAC 4589) (**fig. 256**), molt interessant per la rica paleta d'esmalts: blaus, verd, vermell, groc i blanc; la forma més plana de la base cilíndrica el diferencia dels altres models, tots de la mateixa factura, se'ls situa dins el segon quart del segle XIII, un poc més tarda el català; és molt semblant al del Museu de Nàpols,[526] els diferencia només el motiu: de quadrilòbuls el del MNAC i una margarita el del museu

[526] P. Giusti; P. Leone de Castris, *Medioevo e produzione artistica di serie: smalti di Limoges e avori gotici in Campanaia* [catàleg d'exposició], Florència: Centro Di, 1981, I, 12, p. 80. Pixis, Llemotges, segon quart del segle XIII, 11 × 6,5 cm, Col. Ciccio, inv. 768, Nàpols, Galleria Nazionali di Capodimonte.

napolità. Del museu vigatà (MEV 1330) (**fig. 258**) en presentem dues, la segona amb la singularitat del peu, com un antecedent de les custòdies amb peu que varen proliferar en època gòtica.

Els documents apleguen molts ítems de navetes, la major part de les quals són d'argent, de les vint-i-dues que hem llistat, catorze ho són i vuit són de coure o sigui «d'obra de Llemotges». Es destaca que els esments de navetes apareixen més regularment al segle XIII i al XIV, els d'aquests segles els hem aportat per recaptar obra llemosina que amb molta probabilitat prové del segle anterior (XIII).

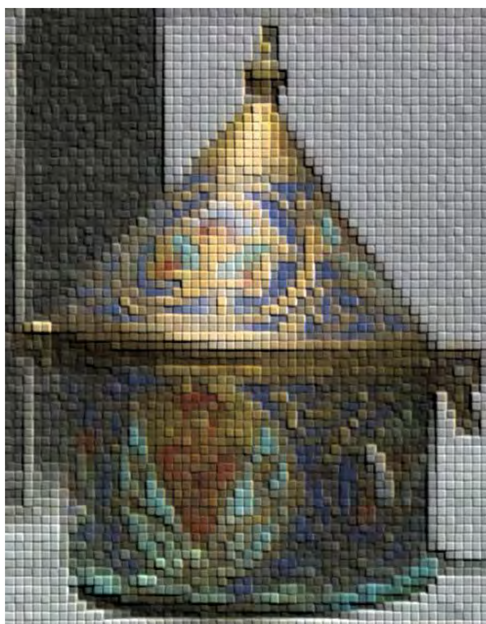


Fig. 255. Pixis, MDG 140
(foto autora)



Fig. 256. Pixis, MNAC 4589
(foto autora)



Fig. 257. Pixis, MEV 34
(foto autora)

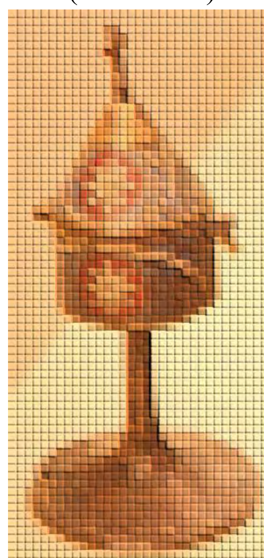


Fig. 258. Pixis, MEV 1330
(foto autora)

Naveta

«La naveta és l'atuell que va amb l'encenser per a contenir els grans d'encens, és conegut ja, des de l'edat mitja, amb el nom de *navicula*».[527] Dels exemplars que hem examinat cap d'ells és el joc d'algun dels encensers conservats, per tant, cap va aparellat. De tot el grup seleccionat, del MNAC, MEV o MDL només hem considerat un d'aquests exemplars i l'hem filiat dins el taller català. Es tracta de la naveta del MEV[528] (MEV 10771) (**fig. 259**), és una obra suggestiva per l'aportació d'esmalt on l'empremta llemosina s'evidencia en els motius, en el fons puntejat del metall (record del *guilloché*) i en les rosetes de vuit lòbuls centrades per una perla turquesa. Les peculiaritats de les figures, ja siguin els rostres, la configuració de les vestidures, les ales o l'ennuvolat de la part inferior, que pren la forma tan característica, el fan clarament dependent d'algun taller català, també la interpretació tècnica dels esmalts diferenciada de la pròpiament llemosina.

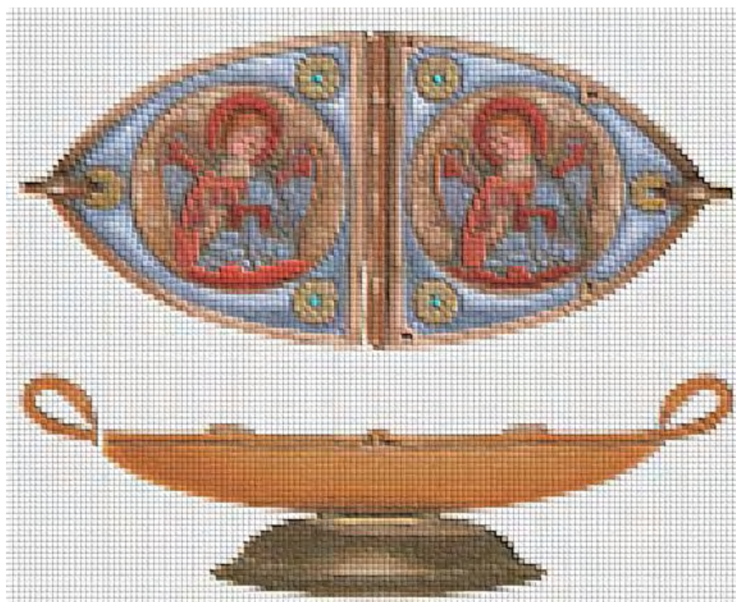


Fig. 259. Naveta del taller català «a la manera de Llemotges», MEV 10771

Les navetes de Llemotges es classifiquen segons l'ornamentació en dos grups diferenciats, els que representen àngels o sants i els que desenvolupen ornamentació vegetal a base d'estels, florons o fullatges; segons aquesta distinció la naveta de Vic pertany al primer grup. Analitzant algunes navetes de la mateixa arrel hem vist que el model de Paderborn[529]

[527] Braun, op. cit. (1925), p. 183.
[528] J. Gudiol i Cunill, *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, I, 2a edició, Barcelona: Tipografia Balmesiana, 1931-1933, p. 285. Naveta, taller català, primers del segle XIV, coure, repussat, daurat, puntejat; aplicació d'esmalt en champlevé i pedreria, 6,5 × 19,5 cm.
[529] Naveta, Llemotges, segle XIII, coure, gravat, restes de daurat i esmalt champlevé, prové de l'església de Maria Gueburt, Neuenbeken, inv. G3. 16, Paderborn (Alemanya), Diözesan Museum.

(Alemanya) (**fig. 260**) o el de Soudeilles (França) (**fig. 261**) és el que ha recreat l'esmaltador català. S'estructura en dues zones triangulars corresponents a les dues tapes, aquestes prenen forma triangular, doncs són dos triangles oposats, cadascun d'ells encercla una figura angèlica de tres quarts (més o menys aproximat) dins un medalló que ocupa quasi bé tota la superfície; en els tres extrems es formen altres tres carcanyols en què s'ha col·locat una roseta de vuit lòbuls. La distribució és clavada a la de la naveta francesa o l'alemanya. El repertori iconogràfic i vegetal depèn de Llemotges, no així la tècnica i el model dels àngels, que són pròpiament catalans. Li donem importància per la peculiaritat interpretativa de l'artífex, a més sembla un producte experimental més que de repertori, almenys nosaltres no en coneixem de cap altre.

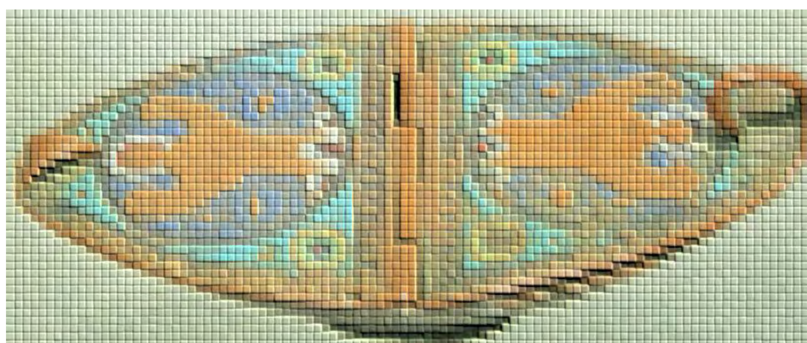


Fig. 260. Naveta, Paderborn, Diözesan Museum
(foto autora)



Fig. 261. Dibuix, naveta de Soudeilles, Rupin, fig. 602-603,
grup dels àngels

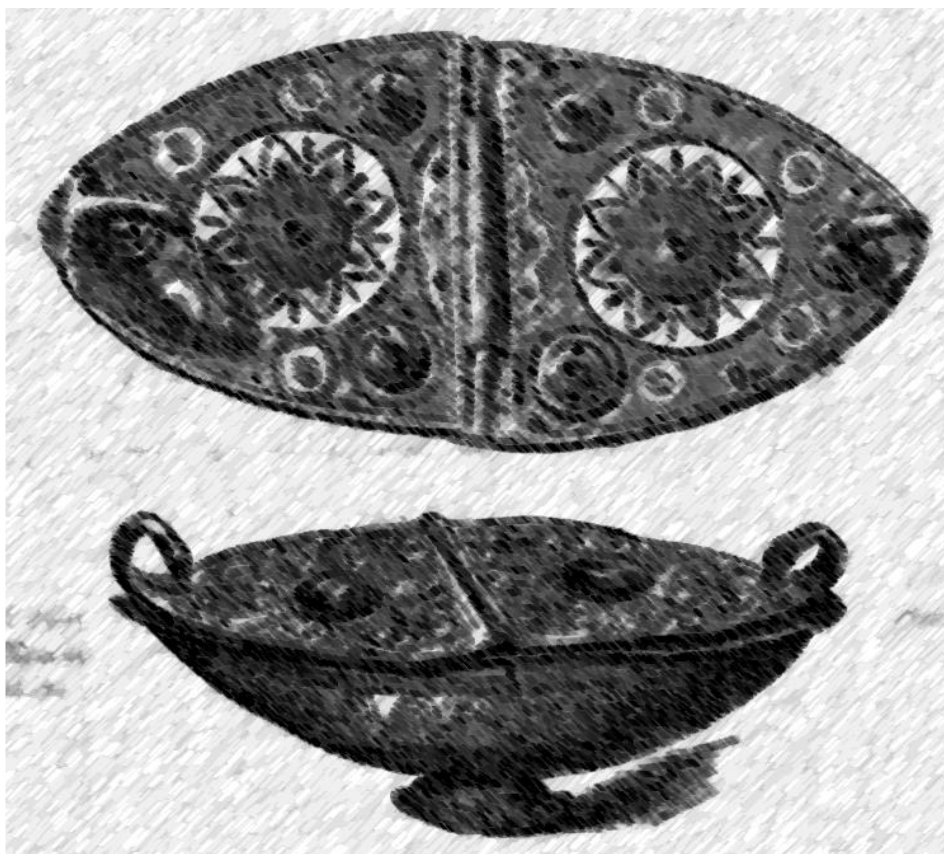


Fig. 262. Dibuix, naveta, Museu de Clermont, Rupin,
fig. 604-605, grup amb ornamentació vegetal

La naveta del MNAC (MNAC 65549) presenta característiques estilístiques molt properes a les que considerem pròpies del taller català; el repertori que reprodueix aquest exemplar forma part d'ambdós grups ja que presenta plegats, ornamentació vegetal i zoomòrfica. És un objecte curiós, ja que l'anàlisi detallat dels éssers fantàstics els apropen a altres que presentem a la **làmina XXXV** (**il·l. 356** o **358**); per altra banda, les figures angèliques del repertori del cos inferior ens informen que els colors vermell i verd juntament amb el blau dels esmalts de la coberta formen part de la paleta de tons opacs característics del taller català, la **il·lustració 361** i la **372** (**làm. XXXV** i **XXXVI**) mostra aquest cromatisme que identifica el copó i la tapa de pixis eucarístic, ambdues obres del taller català. No l'hem introduït al catàleg d'obra perquè és problemàtica, pot ser catalana o llemosina, després del seu estudi més aprofundit ens declinem pel taller català, però amb l'interrogant que dóna la seva procedència de la col·lecció Espona.

Motius i colors (esmalts) propis del taller català que treballa «a la manera de Llemotges»



Fig. 263. Dibuix, naveta, detalls figures alades i àngels, MNAC 65549



Fig. 264. Detall, tapa pixis, figures alades



Fig. 265. Placa tetralobulada, lleó alat (Marc)

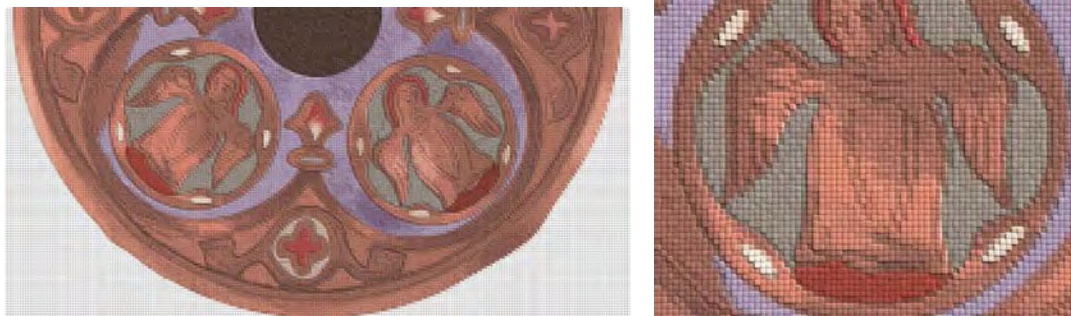


Fig. 266. Dibuix, detall, copó, àngels
(*vid*. il·l. 342 i 348)

Les **làmines XXXIV-XXXVI** (menys la **il·l. 343** i **349** amb trets gravats, d'ascendència llemosina) presenten diferents il·lustracions de fragments amb esmalt champlevé; les **làmines XXXVII-XXXVIII** són fragments de metall (orfebreria). Els hem estudiat detingudament al llarg de la nostra recerca, els hem comparat amb obres llemosines i finalment hem fet el dictamen de la pertinença o no al taller català. Posem en dubte que els fragments corresponents a les **il·lustracions 344** i **346** pertanyin a aquest taller; nosaltres els classifiquem com a llemosins. I per a recolzar aquesta afirmació mostrem tres detalls de les figures angèliques, la tercera divergeix quant a la finura de les dues anteriors (**il·l. 347**), el nimbe és un altre detall impropi del taller llemosí, les mans i en general el model és del taller català, els altres dos els assignem al de Llemotges. Quan introduim l'estudi dels copons perfilarem els detalls corresponents al taller català per acabar d'acotar les seves característiques, que ja hem anat assenyalant al tractar de les obres amb esmalt. Les navetes del MNAC, com és habitual en el museu, són nombroses; no les tractem pels motius que venim explicant; de totes les que hem examinat, la d'Ars és un magnífic exemple representatiu del taller de Llemotges.

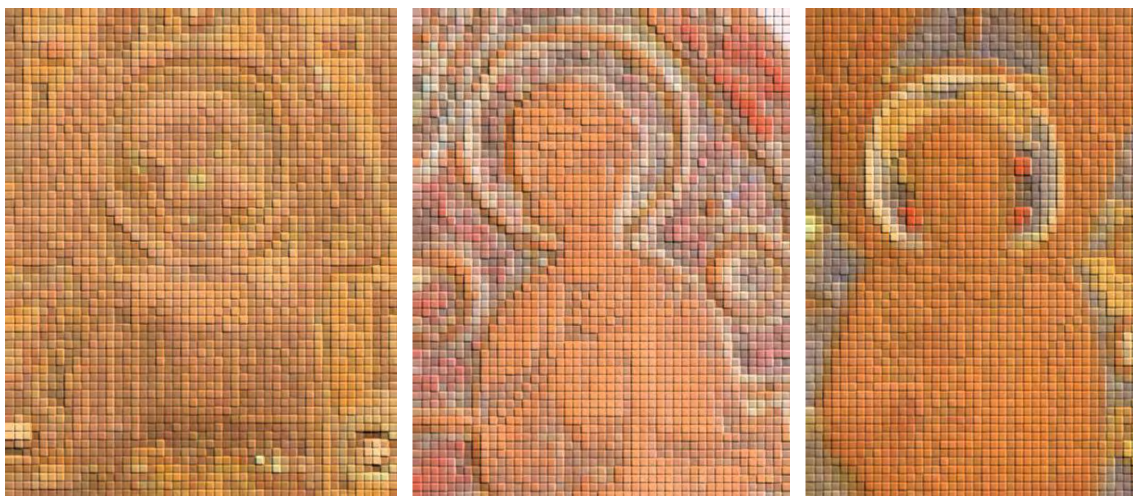


Fig. 267. Detalls, il·l. 344, 346 i 347

Canadelles

Les canadelles del Museu d'Olot (**Cn F 1**) formen part del grup d'obres llemosines que arribaren al territori català, sembla molt factible que des del segle XIII. Foren descobertes soterrades en un camp prop d'una ermita de la Vall de Bas.[530] S'ha de donar importància al fet de conservar les canadelles pel magnífic treball tècnic desenvolupat en tot el cos, també perquè són les úniques d'aquestes característiques que es conserven a Catalunya. El model respon exactament al criteri de fabricació llemosina de la mateixa manera que el repertori ornamental no deixa cap dubte de la seva pertinença (**fig. 268**).

[530] Agraïm totes les facilitats que el conservador del Museu d'Olot Xavier Roure ens va donar per poder examinar, estudiar i fotografiar les canadelles.

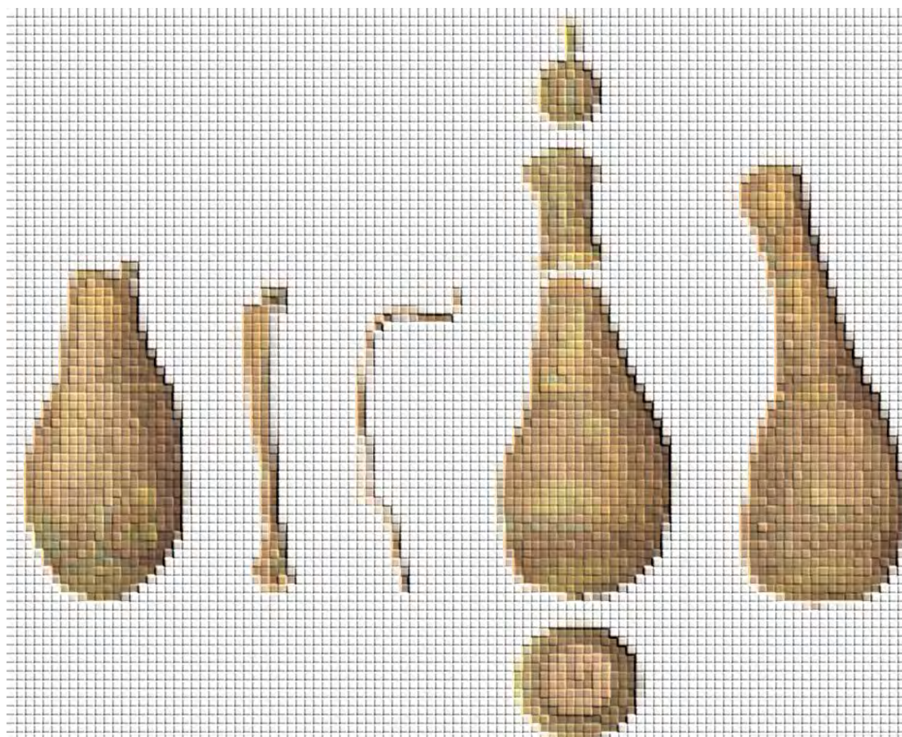


Fig. 268. Canadelles, dibuix, fragment de les canadelles, Museu d'Olot

Hi ha peces que són singulars, supèrbies, úniques, que no hi ha manera d'explicar com i qui les féu, perquè el context on s'han localitzat no aporta fonaments per adscriure-les a un taller proper. Això succeeix amb el cibori de la Cerdanya, dit així perquè fou localitzat en alguna església del territori. Nosaltres no l'hem estudiat perquè no respon a cap criteri, segons el nostre parer, de fabricació catalana. Gauthier el va datar a final del segle XII o primers del XIII, i estem plenament d'acord en la seva adscripció llemosina. No s'ha d'oblidar que a finals del segle XII el taller havia conreat obres excel·lents, singulars i úniques i aquesta n'és una. No contemplem cap influència per al taller català.

Crucificat

Per finalitzar l'apartat d'obra i repertoris amb esmalt champlevé del taller de Llemotges citarem algunes tipologies amb exemplars a Catalunya però que pensem que no crearen una seqüència coetània d'obra similar, possiblement per la gran quantitat que Llemotges en va fabricar a un preu prou competitiu. Es tracta de la figura del crucificat, un prototipus d'exemplar que identifica al propi taller. En citarem alguns pels seu lligams amb Catalunya, el d'Ulldecona, el de Tàrrega i del MEV destaquem el que porta número d'inventari 9729 (**fig. 269**), el del Museu Diocesà de Girona (MDG 10), el de la col·lecció R. Mascort (**fig. 270**) i el que possiblement sigui el millor de tots, el del Museu Diocesà de Barcelona (MDB 108)

(**fig. 271**), malgrat els afegits, la factura és interessant perquè correspon a una de les millors sèries d'aquesta fabricació llemosina. El Museu d'Osca[531] també n'exposa un del segle XIII interessant pel botó de turquesa del cenyidor. El crucificat llemosí influí el taller català del segle XIV.

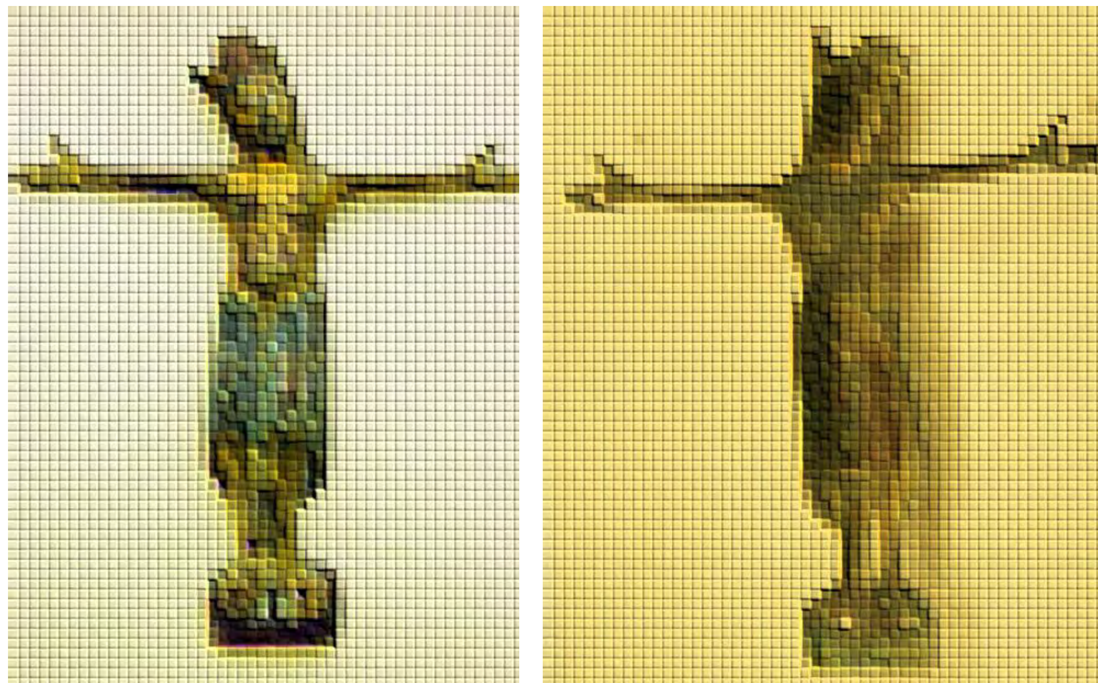


Fig. 269. Crucificat, anvers i revers, MEV 9729
(foto autora)

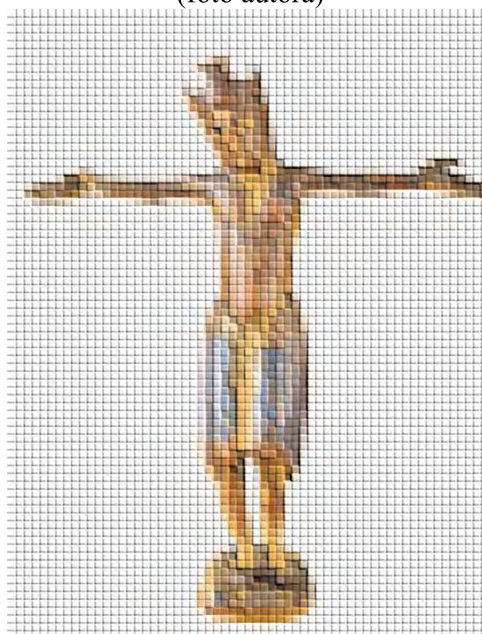


Fig. 270. Crucificat, Llemotges, segle XIII, col·lecció R. Mascort,
Barcelona

[531] M. P. Cantero, *Aragón, Reino y Corona* [catàleg d'exposició], Zaragoza: Gobierno de Aragón, 2000, núm. 101, p. 316.



Fig. 271. Detall, cap del Crucificat, MDB 108 (foto autora)

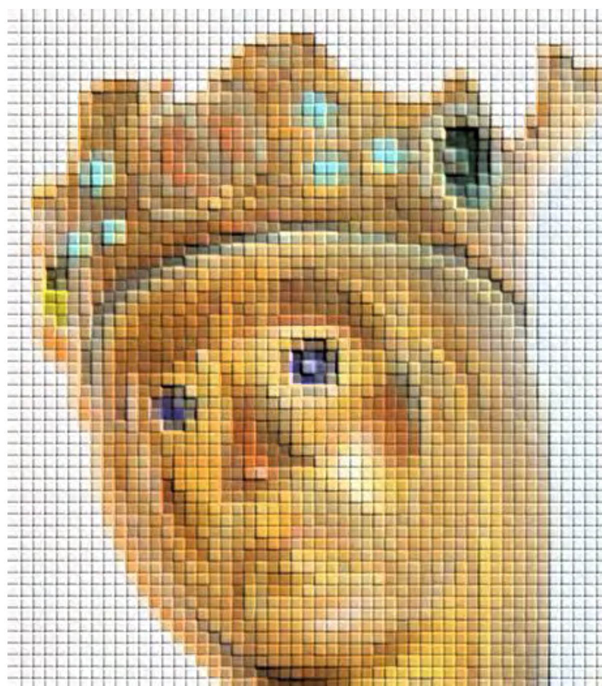


Fig. 272. Detall del cap del Crucificat, MNAC 4100 (foto autora)

Una mostra del qual n'és el del MEV 6253. El MNAC i el Museu Marès tenen una nombrosa col·lecció d'aquesta tipologia. Destaquem el MNAC 4100 per la força visual del rostre i per la excel·lent execució tècnica (**fig. 272**).

Altres

El colom eucarístic és una altra tipologia llemosina que fou molt apreciada en el seu moment. A diferència de l'enorme quantitat d'obres llemosines que s'han conservat, del colom en són escasses, no arriben a quaranta. Juntament amb el pixis va gaudir del favor de l'església quan s'autoritzà l'ús de l'*opere lemovicense* per a la fabricació de pixis i custòdies per a guardar les hòsties sagrades.[532] El MNAC atresora un d'aquests exemplars (MNAC 65534, prové del llegat Espona).

Altres tipologies o fragments d'obra de les quals hi ha alguna mostra a Catalunya són nombroses, una de les més apreciades és l'arqueta[533] reliquiari. Cap d'elles comparable amb

[532] Sanjosé, op. cit. (2011), p. 31.
[533] M. T. Matas i Blanxart, *Els esmalts romànics a Catalunya, 1 arquetes*, Barcelona: Artestudi, 1982. L'autora estudia les arquetes i fragments d'arquetes de Llemotges a Catalunya.

les tres del Museu Diocesà d'Osca, que són excepcionals i que per proximitat històrica hem volgut retre un petit homenatge amb la presentació del dibuix de l'arqueta amb la representació de la Crucifixió i l'Epifania (anvers). Osca, Museo Diocesano, ca. 1180-1190 (**làmina XXXIX**).

L'interès per aquests objectes litúrgics es va manifestar en exposicions al llarg del segle XIX, assenyalem l'Exposició Retrospectiva[534] de l'any 1867 que fou molt celebrada; va acollir obres litúrgiques entre les quals va destacar una composició d'arqueta amb esmalts de Llemotges, representada a la làmina VIII del catàleg d'obra (seleccionada) que es va presentar, això prova la reputació que en aquells anys ja tenia el taller de Llemotges. El Museu Episcopal de Vic no té cap arqueta de Llemotges, tanmateix té el fragment o pinyó,[535] que correspon a la **il·lustració 340** i **346 (làm. XXXIV)** esmentada anteriorment.

Hem apuntat la importància de les arquetes llemosines de la catedral d'Osca, com a exemple de la magnífica tècnica desenvolupada en tots els fronts i pinyons, obra datada vers finals del segle XII. Cadascuna de les dues arquetes repeteix un motiu (diferent en cada exemple) en el revers, pel que fa a les plaques de l'anvers hi ha una diferència cronològica substancial. Considerem que la d'Osca és representativa de l'etapa més brillant de Llemotges de les darreres dècades del segle XII; mentre que les de l'arqueta de l'exposició, datada al XIII, responen a un moment més seriat i de major expansió del taller. La iconografia és representativa en cada cas del seu moment històric; quant als colors dels esmalts, només podem jutjar l'arqueta d'Osca, l'altra no respon al color real.

[534] *Informe sobre el resultado de la Exposición Retrospectiva celebrada por la Academia de Bellas Artes de Barcelona en 1867*, Barcelona: Imprenta de Celestino Verdaguer, 1867, làm. VIII.
[535] Matas, op. cit. (1982), p. 291-294.

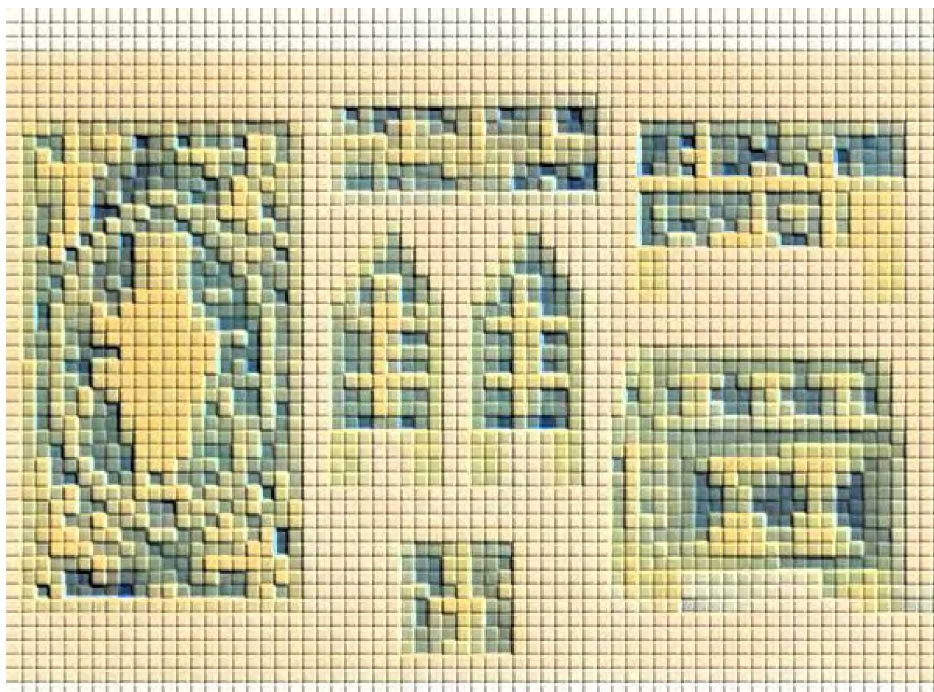


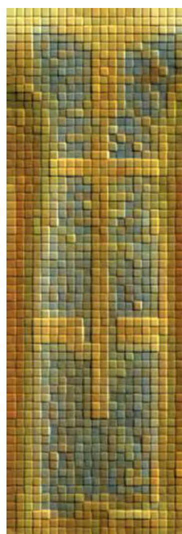
Fig. 273. Arqueta de Llemotges (recomposició),
làm. VIII, Exposició retrospectiva, 1867

La mateixa problemàtica que sorgeix amb la filiació del cibori de Cerdanya es repeteix amb la magnífica placa[536] amb esmalt champlevé del Museu de Vic (MEV 5130). No considerem adient la datació que va establir Gauthier de ca. 1125-1150.[537] Considerem que la paleta dels esmalts no justifica aquesta datació, sinó que ha de ser més tardana, «palette réduite au bleu et au blanc» és un error perquè el cromatisme és més ric; blau, blanc, vermell, groc i verd, podria ser que aquest equívoc fos la clau de l'errada cronològica (és la nostra opinió). El *guilloché* i els motius que dibuixa també confirmen una datació posterior, no així la figura que sí que pot respondre a models de la segona meitat del segle XII. Nosaltres som de l'opinió que la placa s'ha de situar a finals del segle XII o primers del XIII; en relació amb el taller no podem filiar-la dins un taller català, podríem acceptar que es fes en un taller català a mans d'un esmaltador llemosí, així i tot és difícil d'encaixar aquest supòsit i en cap cas a la primera meitat del segle XII. Com explicar la inserció de les bandes dels esmalts tan ben col·locades?, i el cromatisme dels esmalts?, i el *guilloché*? Els primers esmalts champlevé que hem filiat d'un taller català «a la manera de Llemotges» són de vers finals del segle XII (esmalts de la creu de Sant Joan de les Abadesses), les diferències d'execució del champlevé apunten en la direcció del taller que els ha fabricat (**fig. 277**).

[536] Placa, coure, gravat, *guilloché*, champlevé i daurat, 16 × 10,5 cm, MEV 5130, Vic, Museu Episcopal.
[537] Gauthier, op. cit. (1987), cat. 285, fig. 782, PL CCXXXVI, p. 226.

Esmalt aplicat a les vestidures





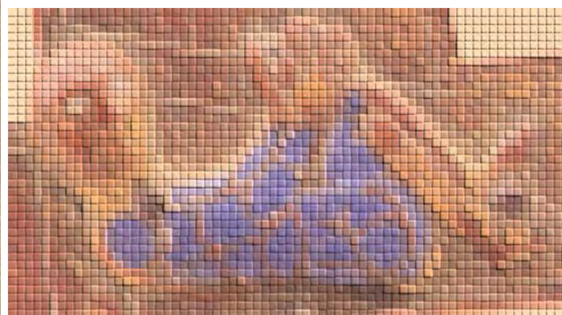


Fig. 274. Detall, execució tècnica, vestidures, Crist en Majestat, MEV (foto autora)

Fig. 275. Detall, Llemotges, execució tècnica, vestidures, Majestat creu, MEV (foto autora)

Fig. 276. Detall, taller català, execució tècnica, vestidures, creu, MEV (foto autora)

Nosaltres proposem un taller hispànic amb coneixement tècnic de l'esmalt i de models, la imatge certament dura i molt frontal de la Majestat apunta a una figura romànica insensible al moviment, segurament recuperada d'un model anterior (il·lustració de manuscrit?) a l'execució de l'esmalt champlevé. Ens recorda la imatgeria hispànica romànica. Hi ha molts pocs tallers hispànics amb aquesta capacitat d'interpretació, altrament la tècnica és molt bona.

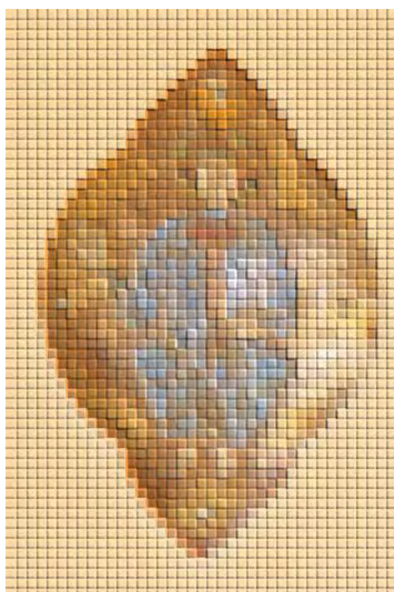


Fig. 277. Placa de Crist en Majestat

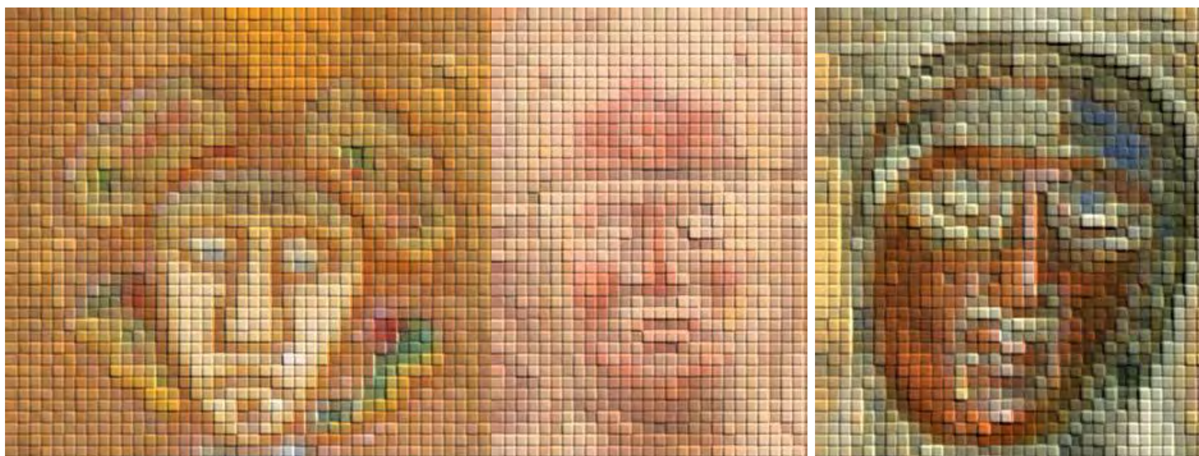


Fig. 278. Detall, placa, cap, MEV (foto autora)

Fig. 279. Detall, creu, cap, Majestat, Sant Joan de les Abadesses (foto autora)

Fig. 280. Detall, creu, cap, Verge, Sant Joan de les Abadesses (foto autora)

Altres tipologies que se citen als documents però que no em trobat cap element de pertinença a un taller català són la bacina o *gemellion*[538] i els candelers.[539]

3.6.2. Taller català del metall. Segles XII-XIII (continuació)

3.6.2.1. Crucificat (segle XII)

Al llarg d'aquest estudi hem anat posant les bases per a respondre a la nostra pregunta inicial: hi ha un taller català altmedieval d'orfebreria? L'hem configurat des del segle X i XI pels documents (algun precedent d'obra de metall), imprescindibles per fer-ne l'evolutiva. Als segles XII i XIII a més dels documents hem aportat les obres. Efectivament, hi ha tallers que treballen el metall, hem analitzat els calzes i les patenes, les creus i els encensers, i ens resta fer l'anàlisi dels crucificats, el frontal d'altar, les canadelles i la coberta d'evangeliari.

Sens dubte dos dels joiells de l'orfebreria romànica catalana són els crucificats del MNAC, són datats a finals del segle XII, vers 1180.

El que prové d'una església de la Cerdanya (MNAC) l'hem comparat amb el corpus de Crucificats de Peter Bloch (*vid.* fitxa **Cr C 1**) i malgrat haver trobat alguna característica puntual, no hi ha cap imatge que pugui ser comparativa. Pensem que no és rar puix que s'han

[538] El MNAC i el MEV atresoren exemplar de *gemeillons*. MEV 186; MNAC 2 i 4575, tots ells de finals segle XIII.

[539] El MNAC i el MEV tenen un bon repertori de candelers i canelobres tant per la forma com per l'ornamentació. MEV 9709 i 7835; MNAC 65551 i 65553 (parella). En algun moment s'hauran de revisar les dades de la fitxa del museu.

conservat talles amb la imatge del crucificat d'una gran potència i força visuals, possiblement de les millors d'època romànica almenys conegudes. Això vol dir necessàriament un orfebre avesat en el tractament del metall, tal i com suggereixen els trets del rostre i del cos. En la fitxa del catàleg ens fem ressò de la cronologia que Bloch dóna al grup III de crucificats de mitjan segle XII; hem vist les afinitats formals que apleguen aquells crucificats amb el que estudiem, raó per la qual trobem fonamentat datar el Crist del MNAC vers mitjan segle XII. Un altre element que sosté aquesta cronologia és la creu de Vigola Marchese datada a la primera meitat del segle XII (**fig. 282**); hem indicat les diferències de model (*vid.* fitxa **Cr C 2**) que ordena a cadascun en una etapa.

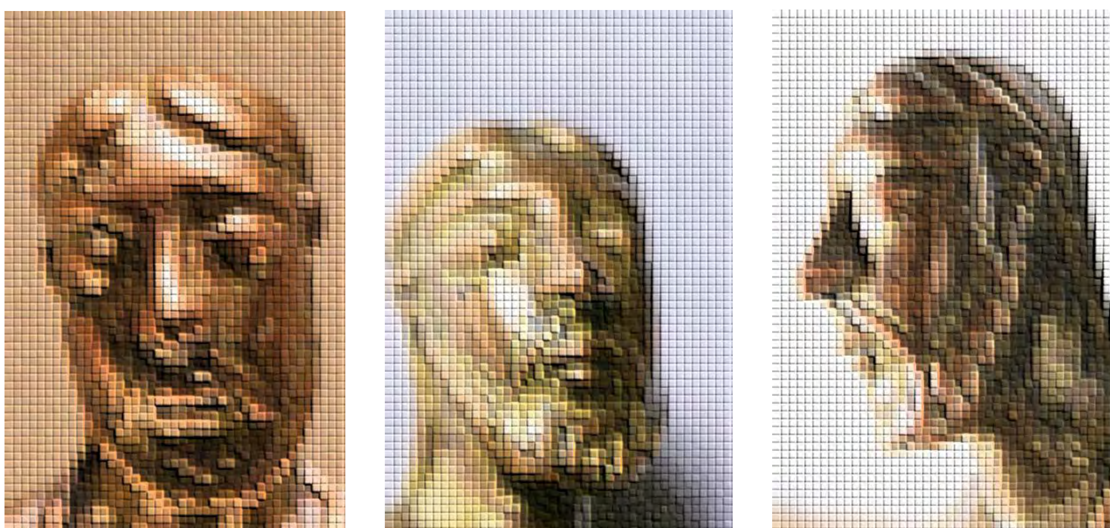


Fig. 281. Detall, cap, Cr C 1
(fotos autora)

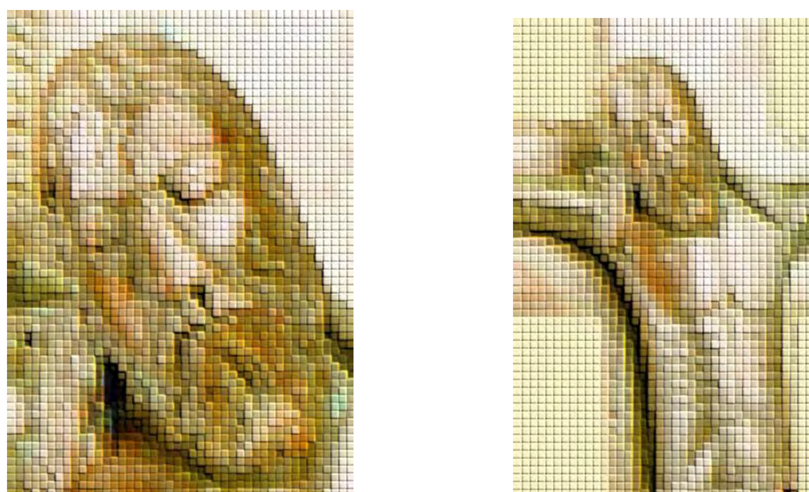


Fig. 282. Detall, cap i torç, Crucificat, Vigolo Marchese, Itàlia

El segon crucificat és el de Moror (MNAC 12095), té en comú amb l'anterior la força i potència que caracteritzen aquestes (metall) i altres imatges de talles catalanes. A la fitxa del catàleg **Cr C 2** hem destacat el paral·lelisme amb l'exemplar II A 4II del catàleg de Bloch.[540] Quant a la cronologia el datem vers 1150-1160, una mica posterior a l'anterior pel repertori i la tècnica emprats.



Fig. 283. Detall, Crucificat, cap, MNAC
(foto autora)

3.6.2.2. Canadelles i altres (segle XIII)

Els segles precedents i el segle XII no hem trobat cap esment a canadelles, hem apuntat gerra/gerres que interpretem són el nom de les canadelles, almenys algunes s'hi poden interpretar.

L'entrada «canadelles» l'hem llistada per primera vegada l'any 1225 (**doc. 259**) quan se citen «duas canadellas» d'argent; en els **quadres XXII-XXVI** s'anoten la resta que hem llistat. Les d'argent són les majoritàries, n'hi ha d'argent sobredaurat (**doc. 263**) «dues canadelles argenteas desuper auratas»; els ítems més nombrosos corresponen als inventaris de l'orde del Temple, unes són d'argent i d'altres d'obra de Llemotges.

[540] Bloch, op. cit. (1992), p. 140.

Al catàleg d'obra aportem dos jocs de canadelles de les quals només un el considerem del taller català (*vid.* fitxa **Cn C 1**); l'altre prové de Llemotges. Sabem que la data és *ante quem* 1280 per la mort de l'abat Desbac de Ripoll, a la seva tomba aparegueren les canadelles. Aquest període resulta tardà per a la nostra cronologia, fet que impedeix poder fer-ne un seguiment evolutiu. Malgrat que no es conserven en la seva integritat, la forma és palesa.



Fig. 284. Dibuix, canadelles de l'abat Desbac, MEV

Les canadelles les situem en la línia de productes fabricats pel taller català del metall. Hem observat que la gran majoria d'objectes litúrgics (vasos) que s'han descobert mitjançant les excavacions arqueològiques han estat fabricats en peltre (o estany), això planteja la qüestió no sempre clara de si aquests vasos són fabricats exclusivament per ser soterrats o bé el seu ús era doble. La lectura dels documents informa del doble ús, per tant, aquestes canadelles podrien ser d'ús quotidià abans de ser enterrades junt a l'aixovar del prelat. Aquesta reflexió la proposem pel fet que, al llarg del segle XIII, hem anotat un bon nombre d'objectes de peltre de fabricació catalana i pràcticament tots ells procedents de tombes, localitzades per excavacions arqueològiques.

Així, doncs, sempre tenint en compte les obres conservades, el taller (tallers) català del metall abasta un espectre ampli; es treballa el metall de manera esplèndida, com exemplifiquen alguns models d'encensers o els crucificats; l'obra de peltre, que coneixem pels calzes i patenes catalogats en el corpus d'obra (tots el que nosaltres coneixem) enriquit amb les canadelles, constata la seva important fabricació tot i el rebuig generalitzat a emprar metall pobre per als vasos litúrgics més significatius.

Les nombroses mostres que, a dia d'avui, es poden examinar, ens fan veure que hi va haver varietat de models (calzes), que de ben segur es copiaven dels de metall, i el fet d'haver-se localitzat en diferents indrets possibilita dibuixar una xarxa de tallers que es dedicaven a aquesta fabricació. Obviem el **bàcul B C 3** perquè es fet de peltre i coure i no respon a les mateixes característiques.

La lectura atenta dels documents del diplomatari així com la relació que n'hem fet als quadres explica de manera inexorable l'abundor de tipologies i matèries quant al metall. Ens remetem doncs als documents i als llistats del quadres per a l'identificació de cadascuna d'elles.

3.6.2.3. Consolidació del taller català que treballa «a la manera de Llemotges»

Qualsevulla de les obres amb esmalt que hem presentat les hem analitzat i hem establert quines, segons el nostre parer, són obres de Llemotges i quines altres són del taller català que treballa «a la manera de Llemotges». La darrera tipologia que estudiarem és el copó, obra que d'una manera específica plasma en molts aspectes la singularitat d'aquest taller català; certament la considerem la que aporta més especificitats que possibiliten la seva adscripció a aquest taller.

Havíem establert paral·lelismes entre el copó de Prunet i el del Museu de Cluny (MR 2653) (*vid.* fitxa **Cp C 1**) quant a la forma, però hi ha altres aspectes que volem analitzar per determinar i aïllar les característiques que considerem específiques del de Prunet.

La construcció de les figures és més elaborada; quant als plecs, hi ha un treball aprofundit del qual hi participa tota la vestimenta; el sentiment dels rostres, amb una gestualitat més propera al sentiment com a càrrega emocional que no pas al de Cluny, s'exemplifica molt bé en la

figura de la Verge; la de Prunet rep el tractament d'una dolorosa i en canvi l'altra és un ésser que no inspira cap sentiment, sinó que es tracta d'una figura estereotipada. Veritablement es por dir que es tracta de dos tallers diferents, el de Prunet amb característiques pròpies que cal tenir en compte per a la definició del taller d'esmalt català.

Aquestes característiques consolidaran el taller de finals del segle XIII i es perllongarà al XIV amb exemplars molt interessants que reafirmaran el seu posicionament dins l'àmbit de l'esmalteria medieval. L'estudi comparatiu l'hem aplicat al copó de Prunet i a d'altres que esmentarem; els hem relacionat i hem extret conclusions que, segons la nostra opinió, són concloents. Els que comparem són un del Museu de Cluny (MR 2653); el copó del Museu de Vic (MEV 182, **il·l. 361**) i el peu de copó (Barcelona, Col·lecció particular); i anotem com a complementaris el del MNAC (MNAC 4600), el de la National Gallery de Washintgon (inv. 1942.9.279) i el de la Walters Art Gallery (inv. 44.112) del taller de Llemotges per a contrarestar-los.

Hem desestimat copons del MNAC (61, 62, 63, 117, 153) i uns peus de copó del Museu Marès (sense número) perquè els han arribat en forma de llegats o d'adquisicions relativament recents (normalment del segle XX), i es desconeix la seva procedència —desconeguda o forana—, per tant, no són vàlids per a la nostra recerca. Hi ha una altra qüestió i és la confusió que ens ha generat l'anàlisi de molts exemplars que hem vist, fets fóra del temps, o «a la manera de…» o, simplement, són objectes falsos. Tots aquests els hem deixat de banda per al nostre estudi. També serien necessàries les anàlisis químiques i físiques pertinents però no ha estat possible en cap del museus en què ho vàrem sol·licitar anys enrere.

La construcció de les ales dels àngels del copó de Prunet és molt coincident amb les del de Vic, del de Walters i del de Washington, i és diferent del de Cluny. Hem de tenir en compte que Prunet és del darrer quart del segle XIII, el de Vic de finals del segle XIII i els altres dos corresponen ja al segle XIV, per tant, són la continuació dels models del segle XIII. L'execució de les mans es caracteritza per una línia recta llarga i tres o quatre més curtes, totes elles paral·leles, en algunes representacions només se'n dibuixa una; possiblement per l'execució tècnica somera de l'artífex. El cisellador necessita les mans si la representació les fa necessàries, però si no, n'estalvia una, mai millor dit. Per exemple en l'escena de la Crucifixió, la Verge adolorida manté una mà (desproporcionada) al mig del pit en senyal de dol i l'altra només és un monyó, però col·locat de tal forma que ens informa del patiment de

la mare pel fill mort a la creu. Els trets dels rostres són elementals, malgrat tot, se cerca la diferència entre les diferents figures, així un petit somriure de Crist li dóna un caire més amable, tant sols expressat amb una suau ondulació dels llavis, mentre que els dels botxins és més rígida. Hi ha un intent, mitjançant la línia del dibuix, sigui de la barba, del cabell o el perfilat, per diferenciar cada rostre, així cadascun d'ells té la seva personalitat. Les vestidures i els plecs també reben un tractament específic; la posició que mostra la Verge, asseguda en un tron, està curosament elaborada, el mantell que duu és ample, els plecs que originen la seva posició cauen suaument fins a formar un perfil ondejant que es recolza en la vora (inferior) de l'emmarcament; el del rei Melcior rep, també, un tracte diferenciat, ell, però, està agenollat com és tradicional en aquesta representació iconogràfica;[541] per altra banda, les vestidures reprodueixen robes contemporànies occidentals,[542] són robes llargues que els cobreixen els peus i llisquen amb delicadesa la superfície de l'emmarcament, els plecs que determinen la caiguda són traçats amb línies corbes i rectes, horitzontals i verticals, ben resolts dins un espai relativament petit.

Els carcanyols que formen la trobada dels arcs inscriuen un element trilobat en metall reservat (n'hi ha de formes diferents), els fons d'esmalt de color blau-verdós. El desenvolupament de les històries que es «conten» mostra uns personatges en moviment integrats en les escenes, per exemple, en la Flagel·lació els dos botxins contornegen els cossos en direcció a Crist lligat a la columna, i per bé que els trets que els identifiquen són de caire popular, la gesticulació ens indica que són els «dolents» mentre que Crist, lligat de mans, i impossibilitat de qualsevol moviment, indueix el fidel (medieval) a sentir pena i tristor pels assots que rebrà. És a dir que, per una part, són escenes que destil·len certa puerilitat però, per altra, són entranyables.

Hi ha altres representacions menys mogudes aconseguides amb la col·laboració de les figures representades; per exemple els Mags, el primer —ja ho hem anotat— agenollat, Gaspar i Baltasar dempeus, pacients, esperen el seu torn per oferir llurs presents; corrobora la quietud el fet de representar-los entre arcs, la qual cosa fa que el nostre imaginari els situï en un marc inamovible.

---

[541] G. Vezin, *L'Adoration et le cycle des Mages dans l'art chrétien primitif*, París: Presses Universitaires de France, 1950, p. 62.

[542] Ibídem, p. 68-69. «À partir du siècle XI les costumes changent et perdent leurs caractères orientaux pour reproduire ceux des contemporains».

A les làmines del seguiment ornamental aportem un peu de copó (**il·l. 348**), el cibori (**il·l. 361**), la tapa eucarística (**il·l. 372**), les plaques (**il·l. 356**, **358**, **360**) i altres fragments de menor importància (**il·l. 373**, **374**, **375**, **376**, **377**). Tots ells complementen les obres o fragments que hem seleccionat i que definim com fets «a la manera de Llemotges». Al procedir a la seva classificació hem vist diferent execució tècnica i per tant qualitat diversa d'esmaltadors. El peu de copó esmaltat prové d'un treball més fi i més proper al de Llemotges, nogensmenys els colors de l'esmalt (blau, verd, vermell i blanc); la forma que adopten els àngels i el desplegament de les ales són característiques que s'avenen a les del millor taller català, vers el tercer terç del segle XIII.

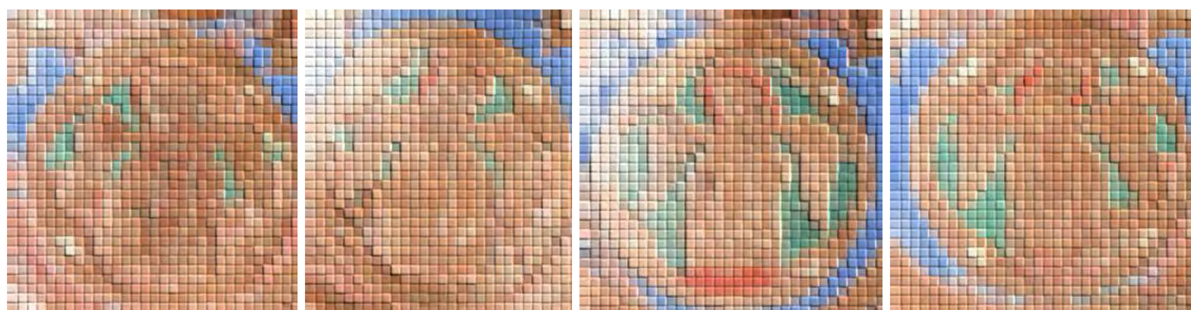


Fig. 285. Peu de copó, àngels encerclats, peu, «a la manera de Llemotges»
(foto autora)

Molt a finals del segle XIII col·loquem les plaques, la tapa eucarística i la resta de fragments esmentats com a mostra del repertori que s'emprava i l'evolució temporal. El final del nostre recorregut acaba amb el magnífic copó del MEV que hem dibuixat perquè es puguin discernir les característiques ornamentals, les figures i els elements vegetals (**làm. XLI**) (**fig**. **286-288**).

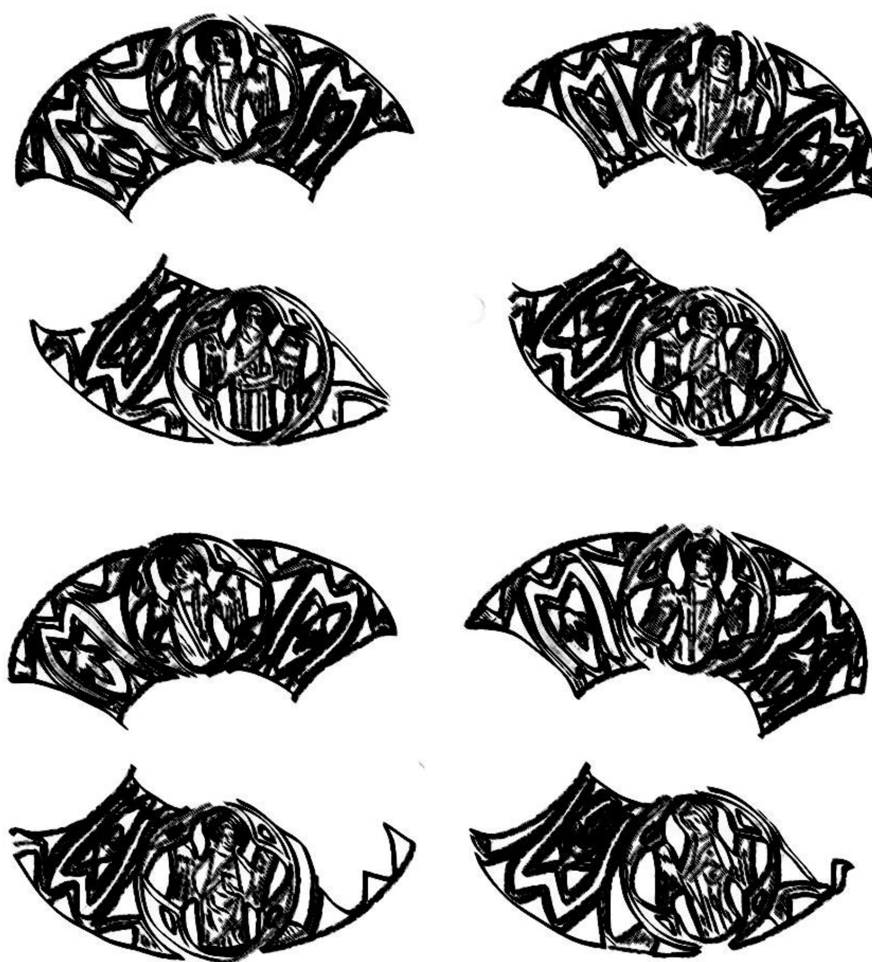


Fig. 286. Dibuix, ornamentació, copó, MEV, il·l. 361

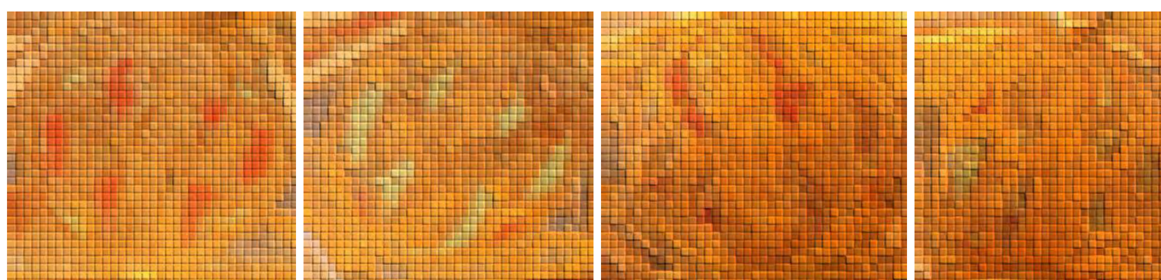


Fig. 287. Copó, àngels encerclats esmaltats
(foto autora)

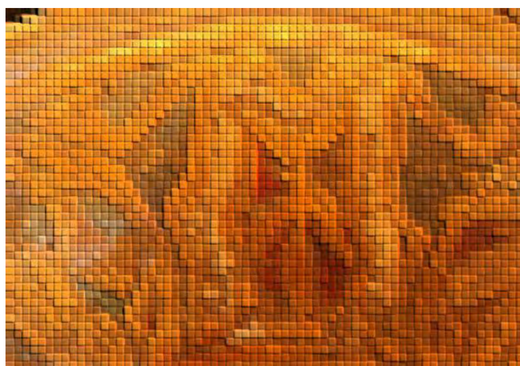


Fig. 288. Copó, ornamentació, «a la manera de Llemotges»
(foto autora)



Fig. 289. Detall, esmalt de colors, copó, The Walters Art Gallery
(foto autora)

Hem preparat aquesta imatge, la del copó, dibuixada i acolorida per emfatitzar el taller català que treballa «a la manera de Llemotges», de fet el segueix, nosaltres creiem haver demostrat que té la seva pròpia personalitat com en aquest copó, obra realment esplèndida.

Aquesta tipologia sembla que fou prou exitosa perquè es continuà fabricant amb aplicació d'esmalt als tallers catalans, amb exemples magnífics a la catorzena centúria, entre els quals el de la Walters Art Gallery de Baltimore (**fig. 289**), obra amb la qual concloem el taller català que treballa «a la manera de Llemotges» i la nostra tesi.

QUADRES

CALZE i PATENA segles IX-XI per DATA i MATÈRIA Quadre I

● General ● Argent ● Or ● Estany ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	General	Argent	Or	Estany	Per a fer	General	Argent	Or	Estany	Per a fer
			Calze											
2	888, gener, 13	Dotalia	2		●					2				
3	888, abril, 20	Dotalia	1				●					1		
4	890, juny, 25	Dotalia	1			●					1			
5	900, febrer, 16	Dotalia	1		●					1				
6	901, maig, 8	Dotalia	1					●					1	
7	908, febrer, 15	Testament	1			●					1			
7	908, febrer, 15	Testament	1			●					1			
7	908, febrer, 15	Testament	1					●					1	
8	912, desembre, 3	Dotalia	1		●					1				
9	915, desembre, 9	Donació	1			●					1			
9	915, desembre, 9	Donació	2			●					2			
9	915, desembre, 9	Donació	1		●					1				
11	922, agost, 12	Dotalia	1		●					1				
12	923, febrer, 6	Dotalia	2		●					2				
13	925, juny, 25	Dotalia	1			●					1			
14	932, juliol, 4	Dotalia	1		●					1				
15	932, juliol, 4	Dotalia	1										1	
16	939, agost, 23	Dotalia	1			●					1			
17	940, desembre, 31	Dotalia	2					●					2	
18	947, febrer, 18	Dotalia	1		●					1				
19	948, gener, 30	Dotalia	2					●					2	
20	948, març, 12	Testament	1						●					1
22	949, juny, 27	Dotalia	1		●					1				
23	952, desembre, 31	Dotalia	1			●					1			
23	952, desembre, 31	Dotalia	1					●					1	
24	957, juny, 14	Inventari	1				●					1		
24	957, juny, 14	Inventari	3			●					3			
25	957, desembre, 1	Dotalia	1			●					1			
26	959, gener, 10	Dotalia	1		●					1				
27	960, gener, 1	Dotalia	1		●					1				
28	961, abril, 19	Dotalia	1		●					1				
29	971, agost	Inventari	1			●					1			
29	971, agost	Inventari	1				●					1		
30	972, setembre, 19	Dotalia	1		●					1				
31	972, desembre, 3	Dotalia	1		●					1				
31	972, desembre, 3	Dotalia	1			●					1			
31	972, desembre, 3	Dotalia	1					●					1	

CALZE i PATENA segles IX-XI per DATA i MATÈRIA — Quadre I

● General ● Argent ● Or ● Estany ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	● General	● Argent	● Or	● Estany	● Per a fer	General	Argent	Or	Estany	Per a fer
33	979, juliol, 30	Inventari	1					●					1	
33	979, juliol, 30	Inventari	3			●					3			
35	988, juliol, 1	Dotalia	1		●					1				
36	990, gener, 31	Dotalia	2		●					2				
43	1007, novembre, 25	Dotalia	1		●					1				
44	1008, juliol, 4	Inventari	1				●			1		1		
44	1008, juliol, 4	Inventari	1		●									
44	1008, juliol, 4	Inventari	4			●					4			
46	1009, novembre, 10	Dotalia	1			●					1			
50	1014, desembre, 19	Redempció	1				●					1		
51	1014, desembre, 22	Empenyorament	1				●					1		
52	1014, desembre, 22	Redempció	1				●					1		
53	1015, juliol, 6	Dotalia	2		●					2				
55	1018, maig, 5	Dotalia	1		●					1				
56	1018, octubre	Dotalia	1		●					1				
57	1019, desembre, 22	Redempció	1				●					1		
62	1028, febrer, 21	Reconeixement	1				●					1		
65	1035, febrer, 15	Dotalia	1			●					1			
66	1036, agost, 9	Testament	1		●					1				
71	1040, gener, 17	Dotalia	1		●					1				
77	1047, març, 19	Inventari	1					●					1	
77	1047, març, 19	Inventari	1				●					1		
77	1047, març, 19	Inventari	7			●					7			
83	1050, octubre, 27	Testament	1		●					1				
94	1060, juliol, 1	Dotalia	2		●					2				
97	1062, juny, 3	Testament	1						●					1
98	1062, desembre, 31	Dotalia	1			●					1			
100	1064, febrer, 15	Testament	1						●					1
103	1066, març, 9	Inventari	8			●					8			
103	1066, març, 9	Inventari	1				●					1		
108	1069, gener, 12	Inventari	1			●					1			
115	1078, maig, 19	Testament	1						●					1
117	1078, octubre, 6	Testament	1		●					1				
124	1083, juny, 23	Testament	1						●					1
129	1086, juny, 26	Encomanament	1			●					1			
129	1086, juny, 26	Encomanament	1					●					1	
132	1087, octubre, 3	Testament	1						●					1
140	1093, juliol	Testament	1						●					1

CALZE i PATENA segles IX-XI per DATA i MATÈRIA — Quadre I

General · Argent · Or · Estany · Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	General	Argent	Or	Estany	Per a fer	General	Argent	Or	Estany	Per a fer
147	1097, gener, 24	Testament	1						●					1
149	1100, febrer, 19	Testament	1			●					1			
			105							31	43	11	12	8
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament	1				●					1		
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament	2			●					2			
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament	2			●					2			
			5							0	4	1	0	0
Ap.2 -1	842, desembre, 31	Dotalia	1		●					1				
Ap.2 -2	983, abril, 28	Dotalia	1			●					1			
Ap.2 -3	996, desembre, 6	Dotalia	1		●					1				
			3							2	1	0	0	0

CALZE i PATENA segles IX-XI per DATA i MATÈRIA Quadre I

● General ● Argent ● Or ● Estany ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	General	Argent	Or	Estany	Per a fer	General	Argent	Or	Estany	Per a fer
			Patena											
2	888, gener, 13	Dotalia	2		●					2				
3	888, abril, 20	Dotalia	1				●					1		
4	890, juny, 25	Dotalia	1			●					1			
7	908, febrer, 15	Testament	2			●					2			
7	908, febrer, 15	Testament	1					●					1	
8	912, desembre, 3	Dotalia	1		●					1				
9	915, desembre, 9	Donació	1			●					1			
12	923, febrer, 6	Dotalia	2		●					2				
13	925, juny, 25	Dotalia	1			●					1			
14	932, juliol, 4	Dotalia	1		●					1				
15	932, juliol, 4	Dotalia	1					●					1	
16	939, agost, 23	Dotalia	1			●					1			
18	947, febrer, 18	Dotalia	1		●					1				
19	948, gener, 30	Dotalia	2					●					2	
22	949, juny, 27	Dotalia	1		●					1				
26	959, gener, 10	Dotalia	1		●					1				
29	971, agost	Inventari	1			●					1			
31	972, desembre, 3	Dotalia	1			●					1			
31	972, desembre, 3	Dotalia	1					●					1	
33	979, juliol, 30	Inventari	3			●					3			
44	1008, juliol, 4	Inventari	1				●					1		
44	1008, juliol, 4	Inventari	1		●					1				
44	1008, juliol, 4	Inventari	4			●					4			
46	1009, novembre, 10	Dotalia	1			●					1			
56	1018, octubre	Dotalia	1		●					1				
77	1047, març, 19	Inventari	1		●					1				
77	1047, març, 19	Inventari	9			●					9			
83	1050, octubre, 27	Testament	1		●					1				
103	1066, març, 9	Inventari	1			●					1			
103	1066, març, 9	Inventari	1		●					1				
			47							14	26	2	5	0
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament	1			●					1			
			1							0	1	0	0	0

CALZE i PATENA segle XII per DATA i MATÈRIA Quadre II

● General ● Argent ● Or ● Estany ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	● (General)	● (Argent)	● (Or)	● (Estany)	● (Per a fer)	● (General)	● (Argent)	● (Or)	● (Estany)	● (Per a fer)
			Calze											
151	1101, març, 2	Testament	1						●					1
155	1104, abril, 20	Empenyorament	1			●					1			
159	1116, gener, 4	Testament	1		●					1				
162	1118, desembre, 6	Testament	1		●					1				
163	1118, desembre, 31	Donació	1				●					1		
165	1120, agost, 6	Testament	1			●					1			
169	1124, maig, 1	Testament	1						●					1
170	1127, abril, 28	Testament	1						●					1
171	1128, maig, 10	Testament	1						●					1
177	1131, juny, 4	Testament	1						●					1
183	1136, març, 17	Testament	1		●					1				
183	1136, març, 17	Testament	1						●					1
186	1137, agost, 12	Testament	1						●					1
187	1137, desembre, 31	Testament	2						●					2
194	1156, octubre	Donació	2					●					2	
195	1160, maig, 11	Préstec	1				●					1		
199	1164, desembre, 21	Testament	1						●					1
202	1167, abril, 16	Testament	1						●					1
203	1167, novembre, 12	Pèrdua	1			●					1			
204	1168, maig, 7	Testament	1						●					1
205	1171, maig, 19	Empenyorament	1				●					1		
206	1172, agost, 25	Testament	1						●					1
208	1175, setembre, 28	Testament	1						●					1
208	1175, setembre, 28	Testament	1						●					1
208	1175, setembre, 28	Testament	2						●					2
208	1175, setembre, 28	Testament	2						●					2
210	1176, octubre, 17	Testament	1		●					1				
219	1182, febrer, 24	Sentència	1			●					1			
221	1184, març, 18	Testament	1						●					1
222	1184, setembre, 17	Testament	1						●					1
224	1186, desembre, 29	Dotalia	1			●					1			
230	1190, abril, 30	Testament	1						●					1
231	1190, desembre, 20	Testament	1						●					1
231	1190, desembre, 20	Testament	3						●					3
237	1194, maig, 6	Testament	1						●					1
237	1194, maig, 6	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1						●					1

CALZE i PATENA segle XII per DATA i MATÈRIA — Quadre II

● General ● Argent ● Or ● Estany ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	General	Argent	Or	Estany	Per a fer	General	Argent	Or	Estany	Per a fer
238	1194, desembre	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	2		●					2				
238	1194, desembre	Testament	2		●					2				
			61							8	5	3	2	43

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	General	Argent	Or	Estany	Per a fer	General	Argent	Or	Estany	Per a fer
Ap.1-3	1183, desembre, 31	Saqueig i pillatge	2				●					2		
Ap.1-4	1193, desembre, 31	Requisa	2			●					2			
			4							0	2	2	0	0

CALZE i PATENA segle XII per DATA i MATÈRIA — Quadre II

General · Argent · Or · Estany · Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	General	Argent	Or	Estany	Per a fer	General	Argent	Or	Estany	Per a fer
			Patena											
155	1104, abril, 20	Empenyorament	1			●					1			
164	1119, gener, 9	Testament	1		●					1				
166	1120, novembre, 29	Testament	1		●					1				
169	1124, maig, 1	Testament	1						●					1
			4							2	1	0	0	1

CALZE i PATENA segle XIII per DATA i MATÈRIA — Quadre III

● General ● Argent ● Or ● Estany ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	● General	● Argent	● Or	● Estany	● Per a fer	● General	● Argent	● Or	● Estany	● Per a fer
			Calze											
245	1201, novembre, 4	Testament	1			●					1			
245	1201, novembre, 4	Testament	1			●					1			
245	1201, novembre, 4	Testament	4		●					4				
246	1202, abril, 4	Testament	1			●					1			
248	1205, febrer, 11	Testament	1						●					1
249	1206, octubre, 1	Testament	1						●					1
255	1217, març, 19	Inventari	2			●					2			
255	1217, març, 19	Inventari	10			●					10			
258	1225, agost, 23	Donació	1						●					1
259	1225, desembre, 31	Inventari	1		●					1				
259	1225, desembre, 31	Inventari	9			●					9			
260	1231, maig, 8	Testament	1						●					1
264	1238, desembre, 31	Testament	1						●					1
265	1239, octubre, 17	Empenyorament	1			●					1			
267	1242, desembre, 31	Dotalia	1			●					1			
267	1242, desembre, 31	Dotalia	1			●					1			
268	1243, juliol, 14	Testament	2			●					2			
268	1243, juliol, 14	Testament	1					●					1	
270	1251, desembre, 31	Memorial	1		●					1				
270	1251, desembre, 31	Memorial	1		●					1				
270	1251, desembre, 31	Memorial	1		●					1				
270	1251, desembre, 31	Memorial	1		●					1				
270	1251, desembre, 31	Memorial	2		●					2				
271	1258, maig, 13	Inventari	1			●					1			
271	1258, maig, 13	Inventari	7			●					7			
272	1258, juliol, 2	Àpoca	1			●					1			
273	1259, febrer, 18	Testament	1			●					1			
273	1259, febrer, 18	Testament	1			●					1			
273	1259, febrer, 18	Testament	1						●					1
273	1259, febrer, 18	Testament	1						●					1
273	1259, febrer, 18	Testament	1						●					1
273	1259, febrer, 18	Testament	2						●					2
276	1269, octubre, 7	Testament	1						●					1
277	1275, juny, 10	Testament	2			●					2			
278	1276, juliol, 20	Testament	6			●					6			
279	1278, desembre, 30	Testament	1		●					1				
280	1278, desembre, 31	Testament	1						●					1

CALZE i PATENA segle XIII per DATA i MATÈRIA — Quadre III

● General ● Argent ● Or ● Estany ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
285	1299, abril, 3	Inventari	2			●					2			
286	1300, febrer, 2	Testament	1			●					1			
286	1300, febrer, 2	Testament	1			●					1			
286	1300, febrer, 2	Testament	1			●					1			
287	1300, març, 7	Testament	1			●					1			
			79							12	54	0	1	12
Ap.1-6	1216, desembre, 31	Inventari	14			●					14			
Ap.1-10	1245, desembre, 31	Inventari	3		●					3				
Ap.1-10	1245, desembre, 31	Inventari	3		●					3				
Ap.1-11	1274, setembre, 16	Saqueig i pillatge	1			●					1			
			21							6	15	0	0	0
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari	4			●					4			
			4							0	4	0	0	0

CALZE i PATENA segle XIII per DATA i MATÈRIA **Quadre III**

General Argent Or Estany Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	General	Argent	Or	Estany	Per a fer	General	Argent	Or	Estany	Per a fer
			Patena											
285	1299, abril, 3	Inventari	2	[icon]		●					2			
			2							0	2	0	0	0

CALZE i PATENA segle XIV per DATA i MATÈRIA Quadre IV

● General ● Argent ● Or ● Estany ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	General	Argent	Or	Estany	Per a fer	General	Argent	Or	Estany	Per a fer
			Calze											
289	1302, març, 3	Inventari	1			●					1			
289	1302, març, 3	Inventari	2			●					2			
289	1302, març, 3	Inventari	2			●					2			
292	1307, maig, 23	Inventari	5			●					5			
293	1307, desembre, 31	Inventari	1			●					1			
296	1311, abril, 22	Inventari	1			●					1			
296	1311, abril, 22	Inventari	2			●					2			
297	1313, octubre, 1	Inventari	1			●					1			
297	1313, octubre, 1	Inventari	3			●					3			
297	1313, octubre, 1	Inventari	2			●					2			
298	1315, gener, 5	Donació	3			●					3			
299	1316, març, 11	Inventari	2			●					2			
303	1318, maig, 25	Donació	1					●					1	
304	1318, agost, 22	Donació	1			●					1			
304	1318, agost, 22	Donació	1			●					1			
304	1318, agost, 22	Donació	1			●					1			
304	1318, agost, 22	Donació	1			●					1			
305	1318, novembre, 27	Donació	1			●					1			
310	1335, desembre, 31	Constitucions	2			●					2			
315	1357, gener, 2	Inventari	10			●					10			
318	1370, març, 17	Inventari	1					●					1	
319	1376, març, 26	Inventari	4			●					4			
320	1376, novembre, 12	Inventari	1			●					1			
321	1377, abril, 3	Inventari	2			●					2			
			51							0	49	0	2	0

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	General	Argent	Or	Estany	Per a fer	General	Argent	Or	Estany	Per a fer
Ap.2-8	1304, març, 22	Inventari	1			●					1			
Ap.2-9	1304, març, 22	Inventari	1					●					1	
Ap.2-10	1325, desembre, 31	Inventari	1			●					1			
Ap.2-10	1325, desembre, 31	Inventari	4			●					4			
			7							0	6	0	1	0

CALZE i PATENA segle XIV per DATA i MATÈRIA Quadre IV

General Argent Or Estany Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	General	Argent	Or	Estany	Per a fer	General	Argent	Or	Estany	Per a fer
			Patena											
296	1311, abril, 22	Inventari	3			●					3			
297	1313, octubre, 1	Inventari	2			●					2			
298	1315, gener, 5	Donació	2			●					2			
299	1316, març, 11	Inventari	1			●					1			
304	1318, agost, 22	Donació	3			●					3			
305	1318, novembre, 27	Donació	1			●					1			
318	1370, març, 17	Inventari	1					●					1	
321	1377, abril, 3	Inventari	2			●					2			
			15							0	14	0	1	0
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament	1			●					1			
			1							0	1	0	0	0

CREU segles X-XI per DATA i MATÈRIA — Quadre V

● General ● Argent ● Or ● Coure (Llemotges) ● Cristall ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	● General	● Argent	● Or	● Coure	● Cristall	● Per a fer	General	Argent	Or	Coure	Cristall	Per a fer
9	915, desembre, 9	Donació	2	†			●						2			
24	957, juny, 14	Inventari	1	†			●						1			
24	957, juny, 14	Inventari	2	†		●						2				
25	957, desembre, 1	Dotalia	1	†		●						1				
27	960, gener, 1	Dotalia	1	†	●						1					
29	971, agost	Inventari	1	†			●						1			
29	971, agost	Inventari	4	†		●						4				
30	972, setembre, 19	Dotalia	1	†	●						1					
33	979, juliol, 30	Inventari	1	†			●						1			
33	979, juliol, 30	Inventari	2	†		●						2				
34	986, octubre, 12	Testament	1	†	●						1					
35	988, juliol, 1	Dotalia	2	†	●						2					
43	1007, novembre, 25	Dotalia	1	†	●						1					
44	1008, juliol, 4	Inventari	1	†		●						1				
44	1008, juliol, 4	Inventari	1	†			●						1			
44	1008, juliol, 4	Inventari	1	†		●						1				
44	1008, juliol, 4	Inventari	6	†			●						6			
44	1008, juliol, 4	Inventari	2	†	●						2					
47	1010, novembre, 6	Testament	1	†						●						1
53	1015, juliol, 6	Dotalia	2	†	●						2					
55	1018, maig, 5	Dotalia	1	†	●						1					
56	1018, octubre	Dotalia	2	†	●						2					
58	1020, octubre, 20	Testament	1	†						●						1
58	1020, octubre, 20	Testament	1	†						●						1
71	1040, gener, 17	Dotalia	1	†	●						1					
77	1047, març, 19	Inventari	1	†			●						1			
77	1047, març, 19	Inventari	5	†		●						5				
77	1047, març, 19	Inventari	2	†	●						2					
90	1058, març, 6	Testament	1	†						●						1
94	1060, juliol, 1	Dotalia	2	†	●						2					
97	1062, juny, 3	Testament	1	†						●						1
97	1062, juny, 3	Testament	1	†						●						1
100	1064, febrer, 15	Testament	1	†						●						1
102	1065, maig, 11	Testament	1	†						●						1
103	1066, març, 9	Inventari	1	†			●						1			
103	1066, març, 9	Inventari	1	†		●						1				
103	1066, març, 9	Inventari	1	†		●						1				
103	1066, març, 9	Inventari	5	†		●						5				

CREU segles X-XI per DATA i MATÈRIA — Quadre V

● General ● Argent ● Or ● Coure (Llemotges) ● Cristall ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	● (General)	● (Argent)	● (Or)	● (Coure)	● (Cristall)	● (Per a fer)	● (General)	● (Argent)	● (Or)	● (Coure)	● (Cristall)	● (Per a fer)
126	1084, juliol, 11	Pignoració	1	†			●						1			
128	1085, setembre, 9	Testament	1	†						●						1
129	1086, juny, 26	Encoman.	2	†	●						2					
139	1093, gener, 13	Testament	1	†						●						1
144	1095, novembre, 11	Testament	1	†						●						1
			69								20	23	15	0	0	11

	Ap. 2															
Ap.2-1	842, desembre, 31	Dotalia	1	†	●						1					
Ap.2-3	996, desembre, 6	Dotalia	1	†	●						1					
			2								2	0	0	0	0	0

CREU segle XII per DATA i MATÈRIA — Quadre VI

⚫ General 🔴 Argent 🟡 Or 🟣 Coure (Llemotges) 🔵 Cristall 🟢 Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	⚫	🔴	🟡	🟣	🔵	🟢	⚫	🔴	🟡	🟣	🔵	🟢
151	1101, març, 2	Testament	1	†	⚫						1					
152	1101, març, 13	Testament	1	†	⚫						1					
153	1101, març, 29	Testament	1	†	⚫						1					
155	1104, abril, 20	Empenyor.	1	†						🟢						1
155	1104, abril, 20	Empenyor.	1	†			🟡						1			
158	1115	Relat	1	†	⚫						1					
162	1118, desembre, 6	Testament	1	†						🟢						1
188	1139, abril, 5	Testament	1	†						🟢						1
189	1148, maig, 1	Testament	1	†						🟢						1
200	1165, març, 29	Testament	1	†		🔴						1				
208	1175, setembre, 28	Testament	2	†						🟢						2
208	1175, setembre, 28	Testament	2	†						🟢						2
208	1175, setembre, 28	Testament	2	†						🟢						2
208	1175, setembre, 28	Testament	2	†						🟢						2
240	1196, març, 21	Testament	1	†	⚫						1					
			19								5	1	1	0	0	12

	Ap. 1 Llemotges															
Ap.1-3	1183, desembre, 31	Saqueig	2	†			🟡						2			
Ap.1-4	1193, desembre, 31	Requisa	2	†		🔴						2				
			4								0	2	2	0	0	0

CREU segle XIII per DATA i MATÈRIA — Quadre VII

● General ● Argent ● Or ● Coure (Llemotges) ● Cristall ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	General	Argent	Or	Coure	Cristall	Per a fer	General	Argent	Or	Coure	Cristall	Per a fer
251	1210, febrer, 15	Testament	1	†						●						1
255	1217, març, 19	Inventari	1	†		●						1				
255	1217, març, 19	Inventari	1	†		●						1				
255	1217, març, 19	Inventari	4	†		●						4				
255	1217, març, 19	Inventari	2	†				●						2		
259	1225, desembre, 31	Inventari	1	†		●						1				
259	1225, desembre, 31	Inventari	2	†		●						2				
263	1238, juliol, 10	Inventari	2	†		●						2				
270	1251, desembre, 31	Memorial	2	†		●						2				
271	1258, maig, 13	Inventari	1	†					●						1	
271	1258, maig, 13	Inventari	1	†		●						1				
271	1258, maig, 13	Inventari	1	†		●						1				
278	1276, juliol, 20	Testament	1	†	●						1					
278	1276, juliol, 20	Testament	2	†	●						2					
282	1285, juny, 20	Gestes	2	†	●						2					
285	1299, abril, 3	Inventari	1	†		●						1				
285	1299, abril, 3	Inventari	1	†				●						1		
285	1299, abril, 3	Inventari	1	†				●						1		
286	1300, febrer, 2	Testament	1	†			●						1			
286	1300, febrer, 2	Testament	1	†		●						1				
286	1300, febrer, 2	Testament	1	†		●						1				
286	1300, febrer, 2	Testament	3	†					●						3	
			33								5	18	1	4	4	1

	Ap.1 Llemotges															
Ap.1-7	1217, desembre, 31	Donació	7	†			●						7			
Ap.1-7	1217, desembre, 31	Donació	3	†	●						3					
Ap.1-7	1217, desembre, 31	Donació	1	†		●						1				
Ap.1-7	1217, desembre, 31	Donació	1	†	●						1					
			12								4	1	7	0	0	0

	Ap.2															
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari	1	†		●						1				
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari	1	†				●						1		
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari	1	†					●						1	
			3								0	1	0	1	1	0

CREU segle XIV per DATA i MATÈRIA — Quadre VIII

General · Argent · Or · Coure (Llemotges) · Cristall · Per a fer

Nº	Data	Tipolog.	Unit.	Item	General	Argent	Or	Coure	Cristall	Per a fer	General	Argent	Or	Coure	Cristall	Per a fer
289	1302, març, 3	Inventari	1	†				●						1		
289	1302, març, 3	Inventari	2	†				●						2		
292	1307, maig, 23	Inventari	5	†				●						5		
293	1307, desembre, 31	Inventari	1	†		●						1				
293	1307, desembre, 31	Inventari	1	†		●						1				
296	1311, abril, 22	Inventari	1	†		●						1				
296	1311, abril, 22	Inventari	1	†		●						1				
297	1313, octubre, 1	Inventari	1	†		●						1				
297	1313, octubre, 1	Inventari	1	†		●						1				
297	1313, octubre, 1	Inventari	1	†		●						1				
297	1313, octubre, 1	Inventari	1	†		●						1				
298	1315, gener, 5	Donació	1	†		●						1				
299	1316, març, 11	Inventari	1	†		●						1				
302	1318, maig, 7	Manam.	1	†		●						1				
304	1318, agost, 22	Donació	1	†		●						1				
304	1318, agost, 22	Donació	1	†					●						1	
304	1318, agost, 22	Donació	1	†					●						1	
304	1318, agost, 22	Donació	1	†					●						1	
304	1318, agost, 22	Donació	1	†					●						1	
308	1322, agost, 13	Inventari	1	†		●						1				
311	1342, desembre, 31	Inventari	1	†				●						1		
315	1357, gener, 2	Inventari	2	†				●						2		
315	1357, gener, 2	Inventari	3	†					●						3	
316	1368, desembre, 31	Inventari	2	†				●						2		
316	1368, desembre, 31	Inventari	3	†				●						3		
317	1370, gener, 2	Inventari	1	†		●						1				
317	1370, gener, 2	Inventari	1	†					●						1	
317	1370, gener, 2	Inventari	2	†					●						2	
317	1370, gener, 2	Inventari	2	†				●						2		
317	1370, gener, 2	Inventari	2	†		●						2				
318	1370, març, 17	Inventari	1	†				●						1		
318	1370, març, 17	Inventari	2	†				●						2		
319	1376, març, 26	Inventari	1	†		●						1				
319	1376, març, 26	Inventari	1	†					●						1	
320	1376, novembre, 12	Inventari	1	†		●						1				
321	1377, abril, 3	Inventari	1	†		●						1				
321	1377, abril, 3	Inventari	1	†		●						1				
321	1377, abril, 3	Inventari	1	†					●						1	

CREU segle XIV per DATA i MATÈRIA Quadre VIII

● General ● Argent ● Or ● Coure (Llemotges) ● Cristall ● Per a fer

Nº	Data	Tipolog.	Unit.	Item	● General	● Argent	● Or	● Coure	● Cristall	● Per a fer	● General	● Argent	● Or	● Coure	● Cristall	● Per a fer
321	1377, abril, 3	Inventari	1	†		●						1				
			54								0	21	0	21	12	0
	Ap. 2															
Ap.2-9	1304, març, 22	Inventari	2	†	●						2					
Ap.2-10	1325, desembre, 31	Inventari	1	†					●						1	
Ap.2-10	1325, desembre, 31	Inventari	1	†				●						1		
Ap.2-10	1325, desembre, 31	Inventari	1	†		●						1				
Ap.2-10	1325, desembre, 31	Inventari	1	†		●						1				
			6								2	2	0	1	1	0

ENCENSER segles X-XI per DATA i MATÈRIA — Quadre IX

○ General ● Argent ● Bronze/coure ● Obra de Llemotges ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	○	●	●	●	●	○	●	●	●	●
6	901, maig, 8	Dotalia	1		○					1				
7	908, febrer, 15	Testament	1			●					1			
7	908, febrer, 15	Testament	1				●					1		
9	915, desembre, 9	Donació	2			●					2			
11	922, agost, 12	Dotalia	1				●					1		
12	923, febrer, 6	Dotalia	1		○					1				
23	952, desembre, 31	Dotalia	1		○					1				
24	957, juny, 14	Inventari	2		○					2				
29	971, agost	Inventari	2		○					2				
33	979, juliol, 30	Inventari	2			●					2			
33	979, juliol, 30	Inventari	2				●					2		
44	1008, juliol, 4	Inventari	2			●					2			
46	1009, novembre, 10	Dotalia	1			●					1			
71	1040, gener, 17	Dotalia	1		○					1				
77	1047, març, 19	Inventari	1				●					1		
77	1047, març, 19	Inventari	2			●					2			
89	1057, octubre, 19	Testament	1		○					1				
100	1064, febrer, 15	Testament	1			●					1			
103	1066, març, 9	Inventari	1				●					1		
103	1066, març, 9	Inventari	2			●					2			
108	1069, gener, 12	Inventari	2		○					2				
117	1078, octubre, 6	Testament	1			●					1			
129	1086, juny, 26	Encomanament	1		○					1				
148	1099, gener, 7	Testament	1			●					1			
			33							12	15	6	0	0

	Ap. 2													
Ap.2-3	996, desembre, 6	Dotalia	1		○					1				
			1							1	0	0	0	0

ENCENSER segle XII per DATA i MATÈRIA Quadre X

○ General ● Argent ● Bronze/coure ● Obra de Llemotges ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	○ General	● Argent	● Bronze/coure	● Obra de Llemotges	● Per a fer	○ General	● Argent	● Bronze/coure	● Obra de Llemotges	● Per a fer
155	1104, abril, 20	Empenyorament	1		○					1				
165	1120, agost, 6	Testament	1						●					1
166	1120, novembre, 29	Testament	1		○					1				
166	1120, novembre, 29	Testament	1						●					1
238	1194, desembre	Testament	1		○					1				
238	1194, desembre	Testament	1		○					1				
238	1194, desembre	Testament	1			●					1			
238	1194, desembre	Testament	1			●					1			
238	1194, desembre	Testament	1			●					1			
238	1194, desembre	Testament	1			●					1			
238	1194, desembre	Testament	1			●					1			
238	1194, desembre	Testament	1			●					1			
238	1194, desembre	Testament	1			●					1			
238	1194, desembre	Testament	1			●					1			
238	1194, desembre	Testament	1			●					1			
238	1194, desembre	Testament	1			●					1			
			16							4	10	0	0	2

ENCENSER segle XIII per DATA i MATÈRIA — Quadre XI

○ General 🔴 Argent 🟡 Bronze/coure 🟣 Obra de Llemotges 🟢 Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	○	🔴	🟡	🟣	🟢	○	🔴	🟡	🟣	🟢
255	1217, març, 19	Inventari	2			🔴					2			
255	1217, març, 19	Inventari	2				🟡					2		
259	1225, desembre, 31	Inventari	2			🔴					2			
267	1242, desembre, 31	Dotalia	1		○					1				
270	1251, desembre, 31	Memorial	1		○					1				
270	1251, desembre, 31	Memorial	2		○					2				
271	1258, maig, 13	Inventari	1			🔴					1			
285	1299, abril, 3	Inventari	1			🔴					1			
286	1300, febrer, 2	Testament	1			🔴					1			
286	1300, febrer, 2	Testament	1			🔴					1			
286	1300, febrer, 2	Testament	1			🔴					1			
			15							4	9	2	0	0

	Ap. 1 Llemotges													
Ap.1-6	1216, desembre, 31	Inventari	6			🔴					6			
Ap.1-7	1217, desembre, 31	Donacions	1			🔴					1			
Ap.1-10	1245, desembre, 31	Inventari	2			🔴					2			
			9							0	9	0	0	0

	Ap. 2													
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari	1			🔴					1			
			1							0	1	0	0	0

ENCENSER segle XIV per DATA i MATÈRIA — Quadre XII

○ General ● Argent ● Bronze/coure ● Obra de Llemotges ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	○ General	● Argent	● Bronze/coure	● Obra de Llemotges	● Per a fer	○ General	● Argent	● Bronze/coure	● Obra de Llemotges	● Per a fer
289	1302, març, 3	Inventari	1			●					1			
289	1302, març, 3	Inventari	2				●					2		
292	1307, maig, 23	Inventari	1			●					1			
292	1307, maig, 23	Inventari	3					●					3	
293	1307, desembre, 31	Inventari	1			●					1			
294	1308, desembre, 12	Inventari	2			●					2			
299	1316, març, 11	Inventari	1			●					1			
313	1350, desembre, 31	Inventari	1					●					1	
315	1357, gener, 2	Inventari	1			●					1			
317	1370, gener, 2	Inventari	1			●					1			
319	1376, març, 26	Inventari	1			●					1			
320	1376, novembre, 12	Inventari	1			●					1			
321	1377, abril, 3	Inventari	1			●					1			
			17							0	11	2	4	0

FRONTAL i TAULA segles X-XI per DATA i MATÈRIA — Quadre XIII

○ General ● Argent ● Or ● Obra de Llemotges ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	○ General	● Argent	● Or	● Obra de Llemotges	● Per a fer	○ General	● Argent	● Or	● Obra de Llemotges	● Per a fer
10	917, setembre, 1	Dotalia	1			●					1			
13	925, juny, 25	Dotalia	1				●					1		
24	957, juny, 14	Inventari	1		○					1				
33	979, juliol, 30	Inventari	2			●					2			
34	986, octubre, 12	Testament	1		○					1				
42	1007, juliol, 28	Testament	1						●					1
54	1016, novembre, 24	Venda església	1						●					1
67	1038, setembre, 21	Dotalia	1						●					1
71	1040, gener, 17	Dotalia	1			●					1			
77	1047, març, 19	Inventari	1				●					1		
77	1047, març, 19	Inventari	1			●					1			
77	1047, març, 19	Inventari	1			●					1			
77	1047, març, 19	Inventari	1			●					1			
78	1048, maig, 3	Testament	1				●					1		
79	1049, maig, 6	Testament	1		○					1				
81	1049, agost, 27	Testament	1		○					1				
82	1050, abril, 12	Testament	1		○					1				
84	1053, març, 18	Testament	1		○					1				
88	1057, setembre, 25	Testament	1						●					1
89	1057, octubre, 19	Testament	1		○					1				
95	1060, juliol, 26	Testament	1		○					1				
97	1062, juny, 3	Testament	1						●					1
103	1066, març, 9	Inventari	1				●					1		
103	1066, març, 9	Inventari	3			●					3			
104	1066, desembre, 10	Testament	1		○					1				
105	1068, maig, 23	Testament	1		○					1				
105	1068, maig, 23	Testament	1		○					1				
105	1068, maig, 23	Testament	1		○					1				
106	1068, juny, 1	Donació	1		○					1				
111	1072, març, 10	Testament	1		○					1				
114	1076, octubre, 4	Testament	1		○					1				
116	1078, agost, 16	Testament	1		○					1				
120	1081, octubre, 26	Empenyoram.	1						●					1
121	1082, març, 10	Testament	1		○					1				
130	1086, agost, 30	Testament	1		○					1				
134	1088, febrer, 15	Testament	1		○					1				
135	1088, juny, 19	Testament	1		○					1				
136	1091, gener, 17	Testament	1		○					1				

FRONTAL i TAULA segles X-XI per DATA i MATÈRIA Quadre XIII

○ General 🔴 Argent 🟡 Or 🟣 Obra de Llemotges 🟢 Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	○	🔴	🟡	🟣	🟢		○	🔴	🟡	🟣	🟢
138	1092, desembre, 20	Testament	1		○						1				
138	1092, desembre, 20	Testament	1		○						1				
141	1093, agost, 3	Testament	1		○						1				
			44								24	10	4	0	6

FRONTAL i TAULA segle XII per DATA i MATÈRIA Quadre XIV

○ General ● Argent ● Or ● Obra de Llemotges ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	○ General	● Argent	● Or	● Obra de Llemotges	● Per a fer	○ General	● Argent	● Or	● Obra de Llemotges	● Per a fer
157	1112, maig, 28	Donació	1		○					1				
160	1116, octubre, 11	Testament	1		○					1				
162	1118, desembre, 6	Testament	1		○					1				
164	1119, gener, 9	Testament	1		○					1				
167	1121, gener, 22	Testament	1		○					1				
167	1121, gener, 22	Testament	1		○					1				
172	1128, novembre, 9	Testament	1		○					1				
174	1130, juliol, 8	Testament	1						●					1
179	1133, febrer, 8	Testament	1						●					1
180	1133, juny, 14	Testament	1		○					1				
193	1154, març, 5	Donació	1		○					1				
209	1176, agost, 25	Testament	1		○					1				
212	1177, gener, 25	Testament	1						●					1
213	1177, abril, 18	Testament	1			●					1			
214	1179, maig, 18	Testament	1		○					1				
215	1180, juny, 5	Testament	1						●					1
220	1182, març, 1	Testament	1		○					1				
226	1188, març, 5	Testament	1			●					1			
227	1188, juny, 19	Testament	1			●					1			
228	1188, desembre, 31	Testament	1		○					1				
234	1193, febrer, 27	Testament	1			●					1			
241	1196, agost, 11	Donació	1			●					1			
242	1196, agost, 11	Donació	1						●					1
243	1197, setembre, 26	Testament	1		○					1				
244	1200, setembre, 10	Testament	1		○					1				
			25							15	5	0	0	5

	Ap. 1 Llemotges				○ General	● Argent	● Or	● Obra de Llemotges	● Per a fer	○ General	● Argent	● Or	● Obra de Llemotges	● Per a fer
Ap.1-3	1183, desembre, 31	Saqueig	1				●					1		
Ap.1-3	1183, desembre, 31	Saqueig	1			●					1			
			2							0	1	1	0	0

	Ap. 2				○ General	● Argent	● Or	● Obra de Llemotges	● Per a fer	○ General	● Argent	● Or	● Obra de Llemotges	● Per a fer
Ap.2-4	1174, desembre, 31	Testament	1		○					1				
			1							1	0	0	0	0

FRONTAL i TAULA segle XIII per DATA i MATÈRIA Quadre XV

○ General 🔴 Argent 🟡 Or 🟣 Obra de Llemotges 🟢 Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	○	🔴	🟡	🟣	🟢	○	🔴	🟡	🟣	🟢
254	1216, agost, 13	Testament	1			🔴					1			
256	1218, setembre, 22	Testament	1		○					1				
257	1224, gener, 28	Testament	1			🔴					1			
259	1225, desembre, 31	Inventari	1			🔴					1			
261	1234, setembre, 22	Testament	1			🔴					1			
271	1258, maig, 13	Inventari	4			🔴					4			
273	1259, febrer, 18	Testament	1				🟡					1		
274	1259, març, 7	Testament	1			🔴					1			
275	1261, febrer, 28	Testament	1			🔴					1			
278	1276, juliol, 20	Testament	1		○					1				
278	1276, juliol, 20	Testament	1						🟢					1
278	1276, juliol, 20	Testament	2		○					2				
284	1291, gener, 8	Testament	1		○					1				
285	1299, abril, 3	Inventari	2					🟣					2	
			19							5	10	1	2	1

	Ap. 1 Llemotges													
Ap.1-7	1217, desembre, 31	Donació	1			🔴					1			
Ap.1-7	1217, desembre, 31	Donació	1				🟡					1		
			2							0	1	1	0	0

FRONTAL i TAULA segle XIV per DATA i MATÈRIA Quadre XVI

○ General ● Argent ● Or ● Obra de Llemotges ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	Item	General	Argent	Or	Obra de Llemotges	Per a fer	General	Argent	Or	Obra de Llemotges	Per a fer
289	1302, març, 3	Inventari	2					●					2	
293	1307, desembre, 31	Inventari	2					●					2	
296	1311, abril, 22	Inventari	4			●					4			
297	1313, octubre, 1	Inventari	2			●					2			
298	1315, gener, 5	Donació	1			●					1			
299	1316, març, 11	Inventari	2			●					2			
303	1318, maig, 25	Donació	1		○					1				
315	1357, gener, 2	Inventari	1				●					1		
			15							1	9	1	4	0

	Ap. 2													
Ap.2-10	1325, desembre, 31	Inventari	2					●					2	
			2							0	0	0	2	0

ALTAR i ARA PORTÀTIL per DATA i MATÈRIA Quadre XVII

● General ● Argent ● Or ● Obra de Llemotges ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	● General	● Argent	● Or	● Obra de Llemotges	● Per a fer	● General	● Argent	● Or	● Obra de Llemotges	● Per a fer
6	901, maig, 8	Dotalia	1	●					1				
9	915, desembre, 9	Donació	1		●					1			
77	1047, març, 19	Inventari	3		●					3			
103	1066, març, 9	Inventari	2		●					2			
165	1120, agost, 6	Testament	1	●					1				
185	1136, desembre, 31	Testament	1	●					1				
194	1156, octubre	Donació	1	●					1				
258	1225, agost, 23	Donació	1					●					1
267	1242, desembre, 31	Dotalia	2	●					2				
271	1258, maig, 13	Inventari	1	●					1				
289	1302, març, 3	Inventari	1	●					1				
296	1311, abril, 22	Inventari	1		●					1			
299	1316, març, 11	Inventari	1		●					1			
317	1370, gener, 2	Inventari	1	●					1				
			18						9	8	0	0	1

COBERTA D'EVANGELIARI per DATA i MATÈRIA Quadre XVIII

● General ● Argent ● Or ● Obra de Llemotges ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	General	Argent	Or	Obra de Llemotges	Per a fer	General	Argent	Or	Obra de Llemotges	Per a fer
13	925, juny, 25	Dotalia	1		●					1			
29	971, agost	Inventari	1	●					1				
33	979, juliol, 30	Inventari	1			●					1		
33	979, juliol, 30	Inventari	3		●					3			
42	1007, juliol, 28	Testament	1		●					1			
44	1008, juliol, 4	Inventari	1			●					1		
44	1008, juliol, 4	Inventari	1			●					1		
58	1020, octubre, 20	Testament	1					●					1
103	1066, març, 9	Inventari	1		●					1			
108	1069, gener, 12	Inventari	2	●					2				
155	1104, abril, 20	Empenyor.	1	●					1				
259	1225, desembre, 31	Inventari	2		●					2			
270	1251, desembre, 31	Memorial	1	●					1				
286	1300, febrer, 2	Testament	1		●					1			
313	1350, desembre, 31	Inventari	1				●					1	
			19						5	9	3	1	1

	Ap.1 Llemotges												
Ap.1-7	1217, desembre, 31	Donació	5		●					5			
Ap.1-10	1245, desembre, 31	Inventari	3			●					3		
Ap.1-10	1245, desembre, 31	Inventari	2		●					2			
Ap.1-10	1245, desembre, 31	Inventari	4		●					4			
Ap.1-10	1245, desembre, 31	Inventari	4		●					4			
			18						0	15	3	0	0

NAVETA per DATA i MATÈRIA — Quadre XIX

● General ● Argent ● Or ● Obra de Llemotges ● Per a fer

Nº	Data	Tipologia	Unit.	General	Argent	Or	Obra de Llemotges	Per a fer	General	Argent	Or	Obra de Llemotges	Per a fer
103	1066, març, 9	Inventari	1		●					1			
271	1258, maig, 13	Inventari	1		●					1			
285	1299, abril, 3	Inventari	1				●					1	
285	1299, abril, 3	Inventari	1		●					1			
286	1300, febrer, 2	Testament	1		●					1			
289	1302, març, 3	Inventari	1		●					1			
289	1302, març, 3	Inventari	2				●					2	
292	1307, maig, 23	Inventari	1		●					1			
292	1307, maig, 23	Inventari	3				●					3	
293	1307, desembre, 31	Inventari	1		●					1			
294	1308, desembre, 12	Inventari	2		●					2			
297	1313, octubre, 1	Inventari	2		●					2			
298	1315, gener, 5	Donació	1		●					1			
299	1316, març, 11	Inventari	1		●					1			
311	1342, desembre, 31	Inventari	1				●					1	
313	1350, desembre, 31	Inventari	1				●					1	
321	1377, abril, 3	Inventari	1		●					1			
			22						0	14	0	8	0

	Ap.1 Llemotges												
Ap.1-10	1245, desembre, 31	Inventari	1		●					1			

	Ap.2												
Ap.2-10	1325, desembre, 31	Inventari	1				●					1	

INVENTARIS per ORDRE CRONOLÒGIC

Quadre XX

Elna, 915-917, (Dot.); Doc. 9 i 10
Aiguamanil
Aiguamanil
Altar d’argent
Anell d’or amb gemmes precioses
Anell d’or amb pedres precioses
Calze d’argent
Calze d’argent amb or
Calze d’argent amb or
Calze quotidià
Canelobre amb argent
Canelobre amb argent
Canelobre amb argent
Canelobre amb argent
Capsa de vori
Conca d’aram
Conca d’aram
Creu d’or amb gemmes precioses
Creu d’or amb gemmes precioses
Encenser amb cadenes d’argent
Encenser amb cadenes d’argent
Flabell hispànic
Flabell hispànic
Gerra gran d’argent
Gerreta
Gerreta de bronze
Patena d’argent amb or
Taula d’argent davant l’altar

Sant Pere de Vic, 957; Doc. 24
Ampolleta d’or
Bací
Bací
Bací
Caldera de coure
Calze d’argent
Calze d’argent
Calze d’argent
Calze d’or
Canelobre
Canelobre
Canelobre
Canelobre
Canelobre
Canelobre
Creu d’argent
Creu d’argent
Creu d’or amb gemes
Encenser
Encensers
Escudella d’aram
Escudella d’aram
Gerreta
Gerreta
Gerreta
Taula (frontal)

Sant Pere de Vic, 971; Doc. 29
Caixa d’argent
Caixa d’argent
Calze d’argent
Calze d’or
Canelobre d’argent
Canelobre d’argent
Canelobre d’argent
Canelobre d’argent
Canelobre d’estany
Canelobre d’estany
Canelobre d’estany
Canelobre d’estany
Coberta d’evangeliari
Creu d’argent
Creu d’argent
Creu d’argent
Creu d’argent
Creu d’or
Encenser
Encenser
Gerreta
Gerreta
Patena d’argent

Santa Maria de Ripoll, 979; Doc. 33
Caixa d’argent
Caixa d’argent
Calze d’argent
Calze d’argent
Calze d’argent
Calze d’estany
Coberta d’evangeliari d’argent
Coberta d’evangeliari d’argent
Coberta d’evangeliari d’argent
Coberta d’evangeliari d’or amb gemes
Creu d’argent
Creu d’argent
Creu d’or amb gemes
Encenser d’argent
Encenser d’argent
Encenser de bronze
Encenser de bronze
Frontal d’altar d’argent
Frontal d’altar d’argent
Patena d’argent
Patena d’argent
Patena d’argent

Santa Maria de Ripoll, 1008; Doc. 44
Anell d’or amb pedra optima
Bací d’argent
Bací d’argent
Bacines
Caixa d’argent
Caixa d’argent
Calze d’argent
Calze d’argent
Calze d’or
Calze major del bisbe oliba
Canelobre de bronze
Canelobre de bronze
Canelobre petit platejat
Capsa d’argent amb coberta
Capsa d’argent amb coberta
Capsa d’argent amb coberta
Capsa d’argent per encens amb cullera d’argent
Capsa d’argent per encens amb cullera d’argent
Capsa d’argent sense coberta
Coberta d’evangeliari d’argent i d’or
Coberta d’evangeliari d’or i pedres precioses
Copa amb relíquies
Copa amb relíquies
Copa amb relíquies
Corona d’argent i or
Creu amb or i argent
Creu amb or i argent
Creu amb or i argent
Creu amb or i argent
Creu amb or i argent
Creu amb or i argent
Creu d’argent petita amb lignum domini
Creu d’or amb gemes amb lignum domini
Creu menor d’argent
Creus menors
Encenser d’argent
Encenser d’argent
Escriny (lipsanoteca) de vori amb relíquies
Escriny (lipsanoteca) de vori amb relíquies
Patena d’argent
Patena d’argent
Patena d’argent
Patena d’argent
Patena d’or
Patena del bisbe oliba

INVENTARIS per ORDRE CRONOLÒGIC

Quadre XX

Santa Maria de Ripoll, 1047; Doc. 77
Anell d'argent amb segell
Ara d'argent
Ara d'argent
Bàcul
Bàcul d'or i cristall
Caixa de vori per encens
Caixa petita d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'estany i una patena d'argent
Calze d'or amb patena de vidre
Canelobres de bronze amb bacina, un parell
Canelobres d'argent, quatre parells
Canelobres recoberts d'argent, dos parells
Capses d'encens cobertes d'argent. tres
Columnes del cibori recobertes d'argent
Copo d'argent
Creus, dues
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'or amb pedreria
Creu d'or amb pedreria
Encenser d'argent
Encenser d'argent
Encenser de bronze
Frontal d'altar cobert d'or, pedres precio. setze esmalts
Frontal d'altar recobert d'argent
Gerreta d'or.
Reliquiari d'argent
Sagrari de vori en forma d'església
Saltiri amb cobertes d'argent
Taula coberta d'argent
Taula coberta d'argent
Taula o pali d'argent
Taula o pali d'argent
Trípode d'argent
Vas d'or
3 Vasos de cristall
2 Ventall d'argent

Santa Maria de Ripoll, 1066; Doc. 103
Anell d'argent amb segell
Ara (portàtil) d'argent
Ara (portàtil) d'argent
Bàcul
Bàcul amb or i cristall
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent i patena
Calze d'argent i patena
Calze d'or amb vint-i-tres pedres i esmalts
Canelobre d'argent gran
Canelobres d'argent, deu
Coberta d'evangeliari d'argent
Copo d'argent pel corpus domini
Copo petit d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'or amb esmalts i pedreria
Creu de vori recoberta parcialment d'argent
Creu petita d'argent amb el Lignum domini
Encenser d'argent
Encenser d'argent
Encenser de coure
Naveta per encens coberta d'argent
Patena de cristall
Reliquiari amb forma d'esglesiola amb voris
Taula coberta d'argent
Taula coberta d'argent
Taula coberta d'argent
Taula coberta d'or, amb 24 pedres prec. i esmalts
Trípode d'argent

Sant Joan de les Abadesses, 1217; Doc. 255
Bacíns, sis
Bací d'obra de Llemotges
Bací d'obra de Llemotges
Bàcul abacial d'argent
Bàcul abacial d'argent
Bàcul amb cap de coure sobredaurat
Bàcul amb cap de coure sobredaurat
Bàcul amb cap de cristall
Bàcul amb cap de cristall
Bàcul amb cap de vori
Bàcul amb la voluta d'argent i pedres precioses
Bàcul d'obra de Llemotges
Bàcul daurat
Bàcul de vori
Calze d'argent sobredaurats
Calze d'argent sobredaurats
Calzes d'argent, deu
Canelobres d'obra de Llemotges, sis
Capsa d'argent niellada i sobredaurada
Capsa d'argent per a guardar l'encens
Capsa d'argent sobredaurat
Capsa d'argent sobredaurat
Capsa de coure
Creu amb Lignum Crucis d'argent sobredaurat i pedres p.
Creu amb Lignum Crucis d'argent sobredaurat i pedres p.
Creu amb Lignum Crucis d'argent sobredaurat i pedres p.
Creu amb Lignum Crucis d'argent sobredaurat i pedres p.
Creu amb Lignum Crucis d'argent sobredaurat i pedres p.
Creu de coure amb obra de Llemotges
Creu de coure amb obra de Llemotges
Creu major, d'argent sobredaurat i amb quatre pedres p.
Creu menor d'argent amb pedres precioses i cristalls
Encenser d'argent
Encenser d'argent
Encenser de coure
Encenser de coure
Escriny de vori
Escriny de vori
Recipient d'argent
Recipient d'argent
Rentamans
Rentamans d'argent
Rentamans d'argent

Sant Pere de Vic, 1225 (altar); Doc. 259
Anells, deu
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze gran
Canadella d'argent
Canadella d'argent
Capsa d'argent
Coberta d'evangeliari d'argent
Coberta d'evangeliari d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent amb Lignum Crucis
Encenser d'argent
Encenser d'argent
Rentamans d'argent
Rentamans d'argent
Taula d'argent
Vas d'argent

INVENTARIS per LLOC

Quadre XXI

Elna, 915-917, (Dot.); Doc. 9 i 10
Aiguamanil
Aiguamanil
Altar d'argent
Anell d'or amb gemmes precioses
Anell d'or amb pedres precioses
Calze d'argent
Calze d'argent amb or
Calze d'argent amb or
Calze quotidià
Canelobre amb argent
Canelobre amb argent
Canelobre amb argent
Canelobre amb argent
Capsa de vori
Conca d'aram
Conca d'aram
Creu d'or amb gemmes precioses
Creu d'or amb gemmes precioses
Encenser amb cadenes d'argent
Encenser amb cadenes d'argent
Flabell hispànic
Flabell hispànic
Gerra gran d'argent
Gerreta
Gerreta de bronze
Patena d'argent amb or
Taula d'argent davant l'altar

Sant Pere de Vic, 957; Doc. 24
Ampolleta d'or
Bací
Bací
Bací
Caldera de coure
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'or
Canelobre
Canelobre
Canelobre
Canelobre
Canelobre
Canelobre
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'or amb gemes
Encenser
Encensers
Escudella d'aram
Escudella d'aram
Gerreta
Gerreta
Gerreta
Taula (frontal)

Sant Pere de Vic, 971; Doc. 29
Caixa d'argent
Caixa d'argent
Calze d'argent
Calze d'or
Canelobre d'argent
Canelobre d'argent
Canelobre d'argent
Canelobre d'argent
Canelobre d'estany
Canelobre d'estany
Canelobre d'estany
Canelobre d'estany
Coberta d'evangeliari
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'or
Encenser
Encenser
Gerreta
Gerreta
Patena d'argent

Sant Pere de Vic, 1225 (altar); Doc. 259
Anells, deu
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze gran
Canadella d'argent
Canadella d'argent
Capsa d'argent
Coberta d'evangeliari d'argent
Coberta d'evangeliari d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent amb Lignum Crucis
Encenser d'argent
Encenser d'argent
Rentamans d'argent
Rentamans d'argent
Taula d'argent
Vas d'argent

Sant Joan de les Abadesses, 1217; Doc. 255
Bacíns, sis
Bací d'obra de Llemotges
Bací d'obra de Llemotges
Bàcul abacial d'argent
Bàcul abacial d'argent
Bàcul amb cap de coure sobredaurat
Bàcul amb cap de coure sobredaurat
Bàcul amb cap de cristall
Bàcul amb cap de cristall
Bàcul amb cap de vori
Bàcul amb la voluta d'argent i pedres precioses
Bàcul d'obra de Llemotges
Bàcul daurat
Bàcul de vori
Calze d'argent sobredaurats
Calze d'argent sobredaurats
Calzes d'argent, deu
Canelobres d'obra de Llemotges, sis
Capsa d'argent niellada i sobredaurada
Capsa d'argent per a guardar l'encens
Capsa d'argent sobredaurat
Capsa d'argent sobredaurat
Capsa de coure
Creu amb Lignum Crucis d'argent sobredaurat i pedres p.
Creu amb Lignum Crucis d'argent sobredaurat i pedres p.
Creu amb Lignum Crucis d'argent sobredaurat i pedres p.
Creu amb Lignum Crucis d'argent sobredaurat i pedres p.
Creu amb Lignum Crucis d'argent sobredaurat i pedres p.
Creu de coure amb obra de Llemotges
Creu de coure amb obra de Llemotges
Creu major, d'argent sobredaurat i amb quatre pedres p.
Creu menor d'argent amb pedres precioses i cristalls
Encenser d'argent
Encenser d'argent
Encenser de coure
Encenser de coure
Escriny de vori
Escriny de vori
Recipient d'argent
Recipient d'argent
Rentamans
Rentamans d'argent
Rentamans d'argent

INVENTARIS per LLOC

Quadre XXI

Santa Maria de Ripoll, 979; Doc. 33
Caixa d'argent
Caixa d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'estany
Coberta d'evangeliari d'argent
Coberta d'evangeliari d'argent
Coberta d'evangeliari d'argent
Coberta d'evangeliari d'or amb gemes
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'or amb gemes
Encenser d'argent
Encenser d'argent
Encenser de bronze
Encenser de bronze
Frontal d'altar d'argent
Frontal d'altar d'argent
Patena d'argent
Patena d'argent
Patena d'argent

Santa Maria de Ripoll, 1008; Doc. 44
Anell d'or amb pedra optima
Bací d'argent
Bací d'argent
Bacines
Caixa d'argent
Caixa d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'or
Calze major del bisbe oliba
Canelobre de bronze
Canelobre de bronze
Canelobre petit platejat
Capsa d'argent amb coberta
Capsa d'argent amb coberta
Capsa d'argent amb coberta
Capsa d'argent per encens amb cullera d'argent
Capsa d'argent per encens amb cullera d'argent
Capsa d'argent sense coberta
Coberta d'evangeliari d'argent i d'or
Coberta d'evangeliari d'or i pedres precioses
Copa amb relíquies
Copa amb relíquies
Copa amb relíquies
Corona d'argent i or
Creu amb or i argent
Creu amb or i argent
Creu amb or i argent
Creu amb or i argent
Creu amb or i argent
Creu amb or i argent
Creu d'argent petita amb lignum domini
Creu d'or amb gemes amb lignum domini
Creu menor d'argent
Creus menors
Encenser d'argent
Encenser d'argent
Escriny (lipsanoteca) de vori amb relíquies
Escriny (lipsanoteca) de vori amb relíquies
Patena d'argent
Patena d'argent
Patena d'argent
Patena d'argent
Patena d'or
Patena del bisbe oliba

Santa Maria de Ripoll, 1047; Doc. 77
Anell d'argent amb segell
Ara d'argent
Ara d'argent
Bàcul
Bàcul d'or i cristall
Caixa de vori per encens
Caixa petita d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'argent i una patena d'argent
Calze d'estany i una patena d'argent
Calze d'or amb patena de vidre
Canelobres de bronze amb bacina, un parell
Canelobres d'argent, quatre parells
Canelobres recoberts d'argent, dos parells
Capses d'encens cobertes d'argent. tres
Columnes del cibori recobertes d'argent
Copo d'argent
Creus, dues
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'or amb pedreria
Creu d'or amb pedreria
Encenser d'argent
Encenser d'argent
Encenser de bronze
Frontal d'altar cobert d'or, pedres precio. setze esmalts
Frontal d'altar recobert d'argent
Gerreta d'or.
Reliquiari d'argent
Sagrari de vori en forma d'església
Saltiri amb cobertes d'argent
Taula coberta d'argent
Taula coberta d'argent
Taula o pali d'argent
Taula o pali d'argent
Trípode d'argent
Vas d'or
3 Vasos de cristall
2 Ventalls d'argent

Santa Maria de Ripoll, 1066; Doc. 103
Anell d'argent amb segell
Ara (portàtil) d'argent
Ara (portàtil) d'argent
Bàcul
Bàcul amb or i cristall
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent
Calze d'argent i patena
Calze d'argent i patena
Calze d'or amb vint-i-tres pedres i esmalts
Canelobre d'argent gran
Canelobres d'argent, deu
Coberta d'evangeliari d'argent
Copo d'argent pel corpus domini
Copo petit d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'argent
Creu d'or amb esmalts i pedreria
Creu de vori recoberta parcialment d'argent
Creu petita d'argent amb el Lignum domini
Encenser d'argent
Encenser d'argent
Encenser de coure
Naveta per encens coberta d'argent
Patena de cristall
Reliquiari amb forma d'esglesiola amb voris
Taula coberta d'argent
Taula coberta d'argent
Taula coberta d'argent
Taula coberta d'or, amb 24 pedres prec. i esmalts
Trípode d'argent

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
		PRECEDENTS				
1	839, març, 28	Testament del bisbe Sisebut	Santa Maria de la Seu	Testament	Vasets d'argent, dos	
2	888, gener, 13	Dotalia de Sant Andreu de Tona	Sant Andreu de Tona	Dotalia	Calzes, dos	
2	888, gener, 13	Dotalia de Sant Andreu de Tona	Sant Andreu de Tona	Dotalia	Patenes, dues	
3	888, abril, 20	Dotalia de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Dotalia	Calze d'or	
3	888, abril, 20	Dotalia de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Dotalia	Patena d'or	
4	890, juny, 25	Dotalia de Sant Pere de Ripoll	Sant Pere de Ripoll	Dotalia	Calze d'argent	
4	890, juny, 25	Dotalia de Sant Pere de Ripoll	Sant Pere de Ripoll	Dotalia	Patena d'argent	
5	900, febrer, 16	Dotalia de Sant Julià de Canalda	Sant Julià de Canalda	Dotalia	Calze	
6	901, maig, 8	Dotalia de Sant Fructuós de Guils	Sant Fructuós de Guils (Castellbò)	Dotalia	Ara	
6	901, maig, 8	Dotalia de Sant Fructuós de Guils	Sant Fructuós de Guils (Castellbò)	Dotalia	Arca	
6	901, maig, 8	Dotalia de Sant Fructuós de Guils	Sant Fructuós de Guils (Castellbò)	Dotalia	Calze d'estany	
6	901, maig, 8	Dotalia de Sant Fructuós de Guils	Sant Fructuós de Guils (Castellbò)	Dotalia	Encenser	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Aiguamans	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Ampolla d'estany	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Anell d'or	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Calze d'argent i gemmes	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Calze d'argent	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Calze d'estany	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Canelobres d'estany, dos	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Capses d'argent, dues	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Encenser d'argent	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Encenser de bronze	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Gerreta	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Làmpades d'estany, set	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Patena d'argent	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Patena d'argent i gemmes	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Patena d'estany	
8	912, desembre, 3	Dotalia de Sant Pere de Grau d'Escales	Sant Pere de Grau d'Escales	Dotalia	Calze	
8	912, desembre, 3	Dotalia de Sant Pere de Grau d'Escales	Sant Pere de Grau d'Escales	Dotalia	Patena	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Aiguamans	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Altar d'argent	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Anell d'or amb gemmes precioses	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Calze d'argent	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Calze d'argent amb or, dos	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Calze quotidià	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Canelobres d'argent, quatre	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Capsa de vori	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Conques d'aram, dues	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Creus d'or amb gemmes precioses, dues	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Encensers amb cadenes d'argent, dos	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Flabells hispànics, dos	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Gerreta	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Gerreta de bronze	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Patena d'argent amb or	
10	917, setembre, 1	Dotalia de Santa Eulalia d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Dotalia	Aiguamans	
10	917, setembre, 1	Dotalia de Santa Eulalia d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Dotalia	Anell d'or amb pedres precioses	
10	917, setembre, 1	Dotalia de Santa Eulalia d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Dotalia	Gerra gran d'argent	
10	917, setembre, 1	Dotalia de Santa Eulalia d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Dotalia	Taula d'argent davant l'altar	
11	922, agost, 12	Dotalia de Sant Pere i Sant Feliu (Besalú)	Sant Pere i Sant Feliu a Besalú	Dotalia	Calze	
11	922, agost, 12	Dotalia de Sant Pere i Sant Feliu (Besalú)	Sant Pere i Sant Feliu a Besalú	Dotalia	Corporals de metall, dos	
11	922, agost, 12	Dotalia de Sant Pere i Sant Feliu (Besalú)	Sant Pere i Sant Feliu a Besalú	Dotalia	Encenser de metall	
12	923, febrer, 6	Dotalia de Sant Quirze d'Arbúcies	Sant Quirze d'Arbúcies	Dotalia	Calzes, dos	
12	923, febrer, 6	Dotalia de Sant Quirze d'Arbúcies	Sant Quirze d'Arbúcies	Dotalia	Encenser	
12	923, febrer, 6	Dotalia de Sant Quirze d'Arbúcies	Sant Quirze d'Arbúcies	Dotalia	Patenes, dues	
13	925, juny, 25	Dotalia de Sant Salvador de Ripoll	Sant Salvador de Ripoll	Dotalia	Calze d'argent	
13	925, juny, 25	Dotalia de Sant Salvador de Ripoll	Sant Salvador de Ripoll	Dotalia	Cobertes d'evangeliari d'argent i lletres d'or	
13	925, juny, 25	Dotalia de Sant Salvador de Ripoll	Sant Salvador de Ripoll	Dotalia	Patena d'argent	
13	925, juny, 25	Dotalia de Sant Salvador de Ripoll	Sant Salvador de Ripoll	Dotalia	Taula coberta d'argent i d'or	
14	932, juliol, 4	Dotalia de Sant Sadurní de la Roca	Sant Sadurní de la Roca	Dotalia	Calze	
14	932, juliol, 4	Dotalia de Sant Sadurní de la Roca	Sant Sadurní de la Roca	Dotalia	Patena	
15	932, juliol, 4	Dotalia de Sant Genís de l'Ametlla	Sant Genís de l'Ametlla	Dotalia	Calze d'estany	
15	932, juliol, 4	Dotalia de Sant Genís de l'Ametlla	Sant Genís de l'Ametlla	Dotalia	Patena d'estany	
16	939, agost, 23	Dotalia de Santa Maria de Moià	Santa Maria de Moià	Dotalia	Calze d'argent	
16	939, agost, 23	Dotalia de Santa Maria de Moià	Santa Maria de Moià	Dotalia	Patena d'argent	
17	940, desembre, 31	Dotalia de Sant Miquel de Ponts	Sant Miquel de Ponts	Dotalia	Calzes d'estany, dos	
17	940, desembre, 31	Dotalia de Sant Miquel de Ponts	Sant Cristòfol de Ponts	Dotalia	Calderes de bronze, dues	
17	940, desembre, 31	Dotalia de Sant Miquel de Ponts	Sant Cristòfol de Ponts	Dotalia	Fre i sella	
18	947, febrer, 18	Dotalia de Sant Julià de Ribelles	Sant Julià de Ribelles	Dotalia	Calze	
18	947, febrer, 18	Dotalia de Sant Julià de Ribelles	Sant Julià de Ribelles	Dotalia	Corona de llum	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
18	947, febrer, 18	Dotalia de Sant Julià de Ribelles	Sant Julià de Ribelles	Dotalia	Patena	
19	948, gener, 30	Dotalia de les esglésies de Paradís	Esglésies de Paradis (Cerdanya)	Dotalia	Calzes d'estany, dos	
19	948, gener, 30	Dotalia de les esglésies de Paradís	Esglésies de Paradis (Cerdanya)	Dotalia	Patenes d'estany, dues	
20	948, març, 12	Testament de Guadamir, ardiaca	Sant Andreu de Tona	Testament	Calze, per a fer	
21	949, juny, 22	Dotalia de Sant Cristòfol de Salinoves	Sant Cristòfol de Salinoves	Dotalia	Copes, catorze	
21	949, juny, 22	Dotalia de Sant Cristòfol de Salinoves	Sant Cristòfol de Salinoves	Dotalia	Plats, deu	
21	949, juny, 22	Dotalia de Sant Cristòfol de Salinoves	Sant Cristòfol de Salinoves	Dotalia	Vasos de fusta	
22	949, juny, 27	Dotalia de Sant Pere de Sestui	Sant Pere de Sestui	Dotalia	Calze	
22	949, juny, 27	Dotalia de Sant Pere de Sestui	Sant Pere de Sestui	Dotalia	Patena	
23	952, desembre, 31	Dotalia de Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Dotalia	Calze d'argent	
23	952, desembre, 31	Dotalia de Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Dotalia	Calze d'estany	
23	952, desembre, 31	Dotalia de Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Dotalia	Canelobre	
23	952, desembre, 31	Dotalia de Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Dotalia	Encenser	
23	952, desembre, 31	Dotalia de Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Dotalia	Rentamans de coure	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Ampolleta d'or	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Bacins, tres	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Caldera de coure	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Calze d'or	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Calzes d'argent, tres	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres, sis	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creu d'or amb gemmes	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creus d'argent, dues	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Encensers, dos	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Escudelles d'aram, dues	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Gerretes, tres	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Taula (frontal)	
25	957, desembre, 1	Dotalia de Sant Salvador (Roda d'Isàvena)	Sant Salvador de Roda d'Isàvena	Dotalia	Calze d'argent	
25	957, desembre, 1	Dotalia de Sant Salvador (Roda d'Isàvena)	Sant Salvador de Roda d'Isàvena	Dotalia	Creu d'argent	
26	959, gener, 10	Dotalia de Sant Esteve i Sant Miquel de Bianya	Sant Esteve, Sant Miquel i Sant Joan (Bianya)	Dotalia	Calze	
26	959, gener, 10	Dotalia de Sant Esteve i Sant Miquel de Bianya	Sant Esteve, Sant Miquel i Sant Joan (Bianya)	Dotalia	Patena	
27	960, gener, 1	Dotalia de Santa Cecilia (Ribagorça)	Santa Cecilia de Vilaller (Alta Ribagorça)	Dotalia	Calze	
27	960, gener, 1	Dotalia de Santa Cecilia (Ribagorça)	Santa Cecilia de Vilaller (Alta Ribagorça)	Dotalia	Canelobre	
27	960, gener, 1	Dotalia de Santa Cecilia (Ribagorça)	Santa Cecilia de Vilaller (Alta Ribagorça)	Dotalia	Creu	
28	961, abril, 19	Dotalia de Sant Hilari de Vidrà	Sant Hilari de Vidrà	Dotalia	Calze	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Calze d'argent	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Calze d’or	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres d’argent, quatre	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres d’estany, quatre	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Capses d’argent, dues	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Coberta d’evangeliari	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creu d’or	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creus d’argent, quatre	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Encensers, dos	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Gerretes, dues	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Patena d’argent	
30	972, setembre, 19	Dotalia de Sant Esteve d'Isàvena	Sant Esteve d'Isàvena	Dotalia	Calze	
30	972, setembre, 19	Dotalia de Sant Esteve d'Isàvena	Sant Esteve d'Isàvena	Dotalia	Creu	
31	972, desembre, 3	Dotalia de Sant Benet de Bages	Sant Benet de Bages	Dotalia	Calze	
31	972, desembre, 3	Dotalia de Sant Benet de Bages	Sant Benet de Bages	Dotalia	Calze d’argent	
31	972, desembre, 3	Dotalia de Sant Benet de Bages	Sant Benet de Bages	Dotalia	Calze d’estany	
31	972, desembre, 3	Dotalia de Sant Benet de Bages	Sant Benet de Bages	Dotalia	Patena d’argent	
31	972, desembre, 3	Dotalia de Sant Benet de Bages	Sant Benet de Bages	Dotalia	Patena d’estany	
32	979, febrer, 22	Testament de Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú	Sant Pere de Besalú	Testament	Anells	
32	979, febrer, 22	Testament de Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú	Sant Pere de Besalú	Testament	Gemmes	
32	979, febrer, 22	Testament de Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú	Sant Pere de Besalú	Testament	Segells	
32	979, febrer, 22	Testament de Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú	Sant Pere de Besalú	Testament	Vasos	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Caixes d’argent, dues	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d’estany	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calzes d’argent, tres	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Coberta d’evangeliari d’or i gemmes	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Cobertes d’evangeliari d’argent, tres	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu d’or amb gemmes	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creus d’argent, dues	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Encensers d’argent, dos	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Encensers de bronze, dos	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Frontals d’altar d’argent, dos	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Patenes d’argent, tres	
34	986, octubre, 12	Testament de Guillemó	Santa Maria d'Amer	Testament	Creu	
34	986, octubre, 12	Testament de Guillemó	Santa Maria d'Amer	Testament	Frontal d’altar	
35	988, juliol, 1	Dotalia de Sant Pere Llastanosa (Roda)	Sant Pere Llastanosa a Roda, Ribagorça	Dotalia	Calze	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
35	988, juliol, 1	Dotalia de Sant Pere Llastanosa (Roda)	Sant Pere Llastanosa a Roda, Ribagorça	Dotalia	Creus, dues	
36	990, gener, 31	Dotalia de Sant Miquel i Sant Cristòfol de Ponts	Sant Miquel i Sant Cristòfol de Ponts	Dotalia	Calzes	
37	994, octubre, 29	Testament de Guillem, vescomte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Espasa	
37	994, octubre, 29	Testament de Guillem, vescomte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Sella	
38	996, agost, 25	Testament de Quixiló	Sant Pere de Vic	Testament	Bacins, dos	
38	996, agost, 25	Testament de Quixiló	Sant Pere de Vic	Testament	Canelobre	
39	998, maig, 9	Butlla de Gregori V	Sant Pere de Vic	Butlla	Anell	
39	998, maig, 9	Butlla de Gregori V	Sant Pere de Vic	Butlla	Bàcul episcopal	
40	1002, juliol, 3	Reclamació del bisbe Sal·la	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Reclamació	Anell d'or	
41	1005, octubre, 23	Testament de Sal·la, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Culleres d'argent, quatre	
41	1005, octubre, 23	Testament de Sal·la, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Fre, per a fer una obra	
41	1005, octubre, 23	Testament de Sal·la, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Plats d'argent, dos	
41	1005, octubre, 23	Testament de Sal·la, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Sella, per a fer una obra	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Fe	Testament	Cobertes de llibre d'argent	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Maria in Inicio	Testament	Espasa	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Fermall d'or	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Fre d'argent	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Sant Vicenç de Castres	Testament	Plats d'argent, dos	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Sant Guerau d'Orlhac (Aquitània)	Testament	Plats d'argent, quatre	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Sella d'argent, millor	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Maria in Inicio	Testament	Sivella d'or	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Sant Cugat del Vallès	Testament	Trenta onzes d'or per a fer un frontal d'altar	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Maria in Inicio	Testament	Veina d'or	
43	1007, novembre, 25	Dotalia de Sant Climent (Rallui)	Sant Climent a Rallui, Ribagorça	Dotalia	Calze	
43	1007, novembre, 25	Dotalia de Sant Climent (Rallui)	Sant Climent a Rallui, Ribagorça	Dotalia	Creu	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Anell d'or amb pedra optima	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Bacins d'argent, dos	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'or	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze major del bisbe Oliba	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calzes d'argent, quatre	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Canelobre petit platejat	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Canelobres de bronze, dos	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Capsa d'argent sense coberta	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Capses d'argent amb cobertes, tres	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Capses d'argent per a l'encens amb culleretes, dues	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Coberta d'evangeliari d'argent i or	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Coberta d'evangeliari d'or i pedres precioses	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Copes amb relíquies, tres	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Corona d'argent i or	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu d'argent petita i Lignum Domini	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu d'or amb gemmes i Lignum Domini	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu menor d'argent	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creus amb or i argent, sis	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creus menors	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Encensers d'argent, dos	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Escrinys (lipsanoteques) de vori amb relíquies, dos	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Patena d'or	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Patena del bisbe Oliba	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Patenes d'argent, quatre	
45	1009, agost, 28	Testament sacramental de Guitard, cavaller	Sant Pere de Roma	Testament	Ausberg	
45	1009, agost, 28	Testament sacramental de Guitard, cavaller	Sant Pere de Roma	Testament	Elm	
45	1009, agost, 28	Testament sacramental de Guitard, cavaller	Sant Pere de Roma	Testament	Espasa	
45	1009, agost, 28	Testament sacramental de Guitard, cavaller	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Fre (d'or)	
45	1009, agost, 28	Testament sacramental de Guitard, cavaller	Sant Pere de Roma	Testament	Llança	
46	1009, novembre, 10	Dotalia de Sant Martí (Conflent)	Sant Martí del Canigó (Conflent)	Dotalia	Calze d'argent	
46	1009, novembre, 10	Dotalia de Sant Martí (Conflent)	Sant Martí del Canigó (Conflent)	Dotalia	Encenser d'argent	
46	1009, novembre, 10	Dotalia de Sant Martí (Conflent)	Sant Martí del Canigó (Conflent)	Dotalia	Patena d'argent	
47	1010, novembre, 6	Testament sacramental de Sal·la, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Copes d'argent, tres	
47	1010, novembre, 6	Testament sacramental de Sal·la, bisbe d'Urgell	Santa Maria de Solsona	Testament	Fre	
47	1010, novembre, 6	Testament sacramental de Sal·la, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Or per a fer una creu	
47	1010, novembre, 6	Testament sacramental de Sal·la, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Plat d'argent	
47	1010, novembre, 6	Testament sacramental de Sal·la, bisbe d'Urgell	Sant Pere de la Seu d'Urgell	Testament	Sella (d'argent?)	
48	1011, juliol, 15	Testament de Sunifred, ardiaca	Sant Pere de Vic (Guitard, levita)	Testament	Anells, dos	
48	1011, juliol, 15	Testament de Sunifred, ardiaca	Sant Pere de Vic (Adalbert)	Testament	Plats d'argent, dos	
49	1014, novembre	Testament sacramental de Sunifred	Sant Pere de Vic	Testament	Llegats citats en el doc. 48	
50	1014, desembre, 19	Redempció de calze de Castellbisbal	Castellbisbal	Redempció	Calze d'or	
51	1014, desembre, 22	Desenpeyorament de calze per Deodat	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Empenyorament	Calze d'or	
52	1014, desembre, 22	Permuta entre Ervigi i la seu de Barcelona	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Redempció	Calze d'or	
53	1015, juliol, 6	Dotalia de Lavaix (Ribagorça)	Santa Creu i Sant Pere de Lavaix, Ribagorça	Dotalia	Calzes	
53	1015, juliol, 6	Dotalia de Lavaix (Ribagorça)	Santa Creu i Sant Pere de Lavaix, Ribagorça	Dotalia	Creus	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
54	1016, novembre, 24	Guitard ven església	Sant Andreu de Centelles	Venda d'església	Retaule de Sant Andreu, per a fer	
55	1018, maig, 5	Dotalia de Roda d'Isàvena	Santa Maria i Sant Climent de Roda d'Isàvena	Dotalia	Calze	
55	1018, maig, 5	Dotalia de Roda d'Isàvena	Santa Maria i Sant Climent de Roda d'Isàvena	Dotalia	Creu	
56	1018, octubre	Dotalia de Serradui (Ribagorça)	Santa Maria de Serradui, Ribagorça	Dotalia	Calze	
56	1018, octubre	Dotalia de Serradui (Ribagorça)	Santa Maria de Serradui, Ribagorça	Dotalia	Creus, dues	
56	1018, octubre	Dotalia de Serradui (Ribagorça)	Santa Maria de Serradui, Ribagorça	Dotalia	Patena	
57	1019, desembre, 22	Permuta entre Ervigi i Deodat	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Redempció	Calze d'or	
58	1020, octubre, 20	Testament sacramental del comte Bernat Tallaferro	Santa Maria de Finestres (Olot)	Testament	Cobertes d'evangeliari, per a fer	
58	1020, octubre, 20	Testament sacramental del comte Bernat Tallaferro	Santa Maria de Cubières (Narbona)	Testament	Creu, per a fer	
58	1020, octubre, 20	Testament sacramental del comte Bernat Tallaferro	Sant Pere de Castellnou de Bages	Testament	Creu, per a fer	
58	1020, octubre, 20	Testament sacramental del comte Bernat Tallaferro	Santa Maria de Ripoll	Testament	Vasos d'argent	
58	1020, octubre, 20	Testament sacramental del comte Bernat Tallaferro	Santa Maria de Ripoll	Testament	Vasos d'or	
59	1023, novembre, 5	Testament sacramental de Bernat	Sant Martí de Martorelles, Vallès	Testament	Escut	
59	1023, novembre, 5	Testament sacramental de Bernat	Sant Martí de Martorelles, Vallès	Testament	Espasa més bona	
59	1023, novembre, 5	Testament sacramental de Bernat	Sant Martí de Martorelles, Vallès	Testament	Llança	
60	1025, febrer, 19	Ermegoda empenyora alou	Barcelona. Citació d'orfebre	Citació	Bonhom, orfebre	
61	1025, setembre, 9	Testament sacramental de Guisla	Santa Maria de la Seu d'Urgell (bisbe)	Testament	Copes d'argent, dues	
62	1028, febrer, 21	Regiat retornen alou	Església de Banyols (Barcelona)	Reconeixement	Calze d'or	
63	1031, agost, 7	Testament de Riculf	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Anells, tres	
64	1034, setembre, 27	Testament d'Oda	Sant Pere de Vic	Testament	Copa d'argent	
64	1034, setembre, 27	Testament d'Oda	Sant Pere de Vic	Testament	Culleres [d'argent], dues	
64	1034, setembre, 27	Testament d'Oda	Sant Pere de Vic	Testament	Olla de coure	
65	1035, febrer, 15	Dotalia de Sant Vicenç (Ribagorça)	Sant Vicenç i Sant Valeri de Roda (Ribagorça)	Dotalia	Calze d'argent sobredaurat	
66	1036, agost, 9	Testament de Riquer	Sant Gervasi de «Stagia»	Testament	Calze	
67	1038, setembre, 21	Dotalia de Santa Maria de Girona	Santa Maria de la Seu de Grona	Dotalia	Taula d'or, per a fer	
68	1039, març, 21	Testament d'Engúncia, vescomtessa de Cardona	Sant Pere de Caserres	Testament	Plats d'argent, dos per a fer una creu	
69	1039, abril, 23	Testament sacramental de Guifré	Sant Pere de Vic	Testament	Cullerres d'argent	
70	1039, desembre, 24	Sunifred fa donació d'un alou	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Citació	Guillem Auric [aurífex]	
71	1040, gener, 17	Dotalia de Sant Sadurní de Tavèrnoles (Fals)	Sant Sadurní de Tavèrnoles	Dotalia	Calze	
71	1040, gener, 17	Dotalia de Sant Sadurní de Tavèrnoles (Fals)	Sant Sadurní de Tavèrnoles	Dotalia	Creu	
71	1040, gener, 17	Dotalia de Sant Sadurní de Tavèrnoles (Fals)	Sant Sadurní de Tavèrnoles	Dotalia	Encenser	
71	1040, gener, 17	Dotalia de Sant Sadurní de Tavèrnoles (Fals)	Sant Sadurní de Tavèrnoles	Dotalia	Frontal d'argent	
72	1040, febrer, 11	Testament sacramental d'Ermengarda	Santa Maria de Manlleu	Testament	Conca de llautó	
72	1040, febrer, 11	Testament sacramental d'Ermengarda	Sant Pere de Vic	Testament	Copa d'argent	
72	1040, febrer, 11	Testament sacramental d'Ermengarda	Santa Maria de Manlleu	Testament	Gerra	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
73	1040, octubre, 22	Testament d'Eribau, bisbe d'Urgell	Bisbes Urgell-Osona-Girona-Barcelona-Roda	Testament	Anells	
73	1040, octubre, 22	Testament d'Eribau, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Canelobres amb conca	
73	1040, octubre, 22	Testament d'Eribau, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Gerreta d'argent	
74	1044, desembre, 20	Testament de Guifré, bisbe de Besalú i de Carcassona	Santa Maria de Besalú	Testament	Anell	
74	1044, desembre, 20	Testament de Guifré, bisbe de Besalú i de Carcassona	Sant Joan de les Abadesses	Testament	Copes d'argent, tres	
74	1044, desembre, 20	Testament de Guifré, bisbe de Besalú i de Carcassona	Sant Joan de les Abadesses	Testament	Culleretes d'argent, tres per la creu	
74	1044, desembre, 20	Testament de Guifré, bisbe de Besalú i de Carcassona	Santa Maria de Besalú	Testament	Escudelles	
74	1044, desembre, 20	Testament de Guifré, bisbe de Besalú i de Carcassona	Santa Maria de Besalú	Testament	Vasos	
75	1045, octubre, 22	Testament de Ramon, levita	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Anell d'or	
76	1046, novembre, 9	Guislabert empenyora unes terres	Barcelona. Citació d'aurífex	Citació	Guislabert, aurífex	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Anell d'argent amb segell	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Ares d'argent, dues	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Bàcul	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Bàcul d'or i cristall	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Caixa de vori per a l'encens	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Caixa petita d'argent	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'argent amb patena d'argent	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'argent amb patena d'argent	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'estany i una patena d'argent	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'or amb patena de vidre	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calzes d'argent amb patenes d'argent, sis	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Canelobres de bronze amb bací, dos	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Canelobres d'argent, quatre parells	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Canelobres recoberts d'argent, dos parells	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Capses d'encens cobertes d'argent, tres	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Columnes del cibori recobertes d'argent	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Copó d'argent	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creus d'or amb pedreria, dues	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creus d'argent, cinc	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creus, dues	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Taules o palis d'argent, dues	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Encenser de bronze	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Encensers d'argent, dos	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Frontal cobert d'or, de pedres precioses i amb setze esmalts	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Frontal d'altar recobert d'argent	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC

Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Gerreta d'or	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Reliquiari d'argent	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Sagrari de vori en forma d'església	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Saltiri amb cobertes d'argent	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Taula coberta d'argent	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Taula coberta d'argent	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Trípode d'argent	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Vas d'or	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Vasos de cristall, tres	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Ventalls d'argent, dos	
78	1048, maig, 3	Testament sacramental de Bernat Ermengol	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Or pel frontal d'or	
79	1049, maig, 6	Testament de Guitard, sacerdot	Sant Pere de Vic	Testament	Taula [frontal d'altar]	
80	1049, maig, 21	Testament de Sunyer, ardiaca	Santa Maria de Navarcles	Testament	Culleretes d'argent, onze, per ornar la creu	
80	1049, maig, 21	Testament de Sunyer, ardiaca	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Vasos d'argent, dos	
81	1049, agost, 27	Testament de Guifré, levita	Sant Pere de Vic	Testament	Taula [o frontal d'altar]	
82	1050, abril, 12	Testament d'Adelaida	Santa Maria de Serrateix	Testament	Taula [o frontal d'altar]	
83	1050, octubre, 27	Testament sacramental de Sunyer Radulf	Santa Maria de Navarcles	Testament	Anell d'or	
83	1050, octubre, 27	Testament sacramental de Sunyer Radulf	Santa Maria de Navarcles	Testament	Calze	
83	1050, octubre, 27	Testament sacramental de Sunyer Radulf	Santa Maria de Navarcles	Testament	Culleretes d'argent, onze per ornar la creu	
83	1050, octubre, 27	Testament sacramental de Sunyer Radulf	Santa Maria de Navarcles	Testament	Patena	
83	1050, octubre, 27	Testament sacramental de Sunyer Radulf	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Vasos d'argent, dos	
84	1053, març, 18	Testament sacramental d'Ermenir Quintilià	Sant Pere de Vic	Testament	Anell d'argent	
84	1053, març, 18	Testament sacramental d'Ermenir Quintilià	Sant Pere de Vic	Testament	Anell d'or	
84	1053, març, 18	Testament sacramental d'Ermenir Quintilià	Sant Pere de Vic	Testament	Taula (frontal d'altar)	
85	1054, setembre, 22	Testament d'Arnau, sacerdot	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Arca	
86	1056, març, 29	Citació d'encunyadors	Lloc indeterminat. Citació d'encunyadors	Citació	Marcus i Bonfill Fredal, encunyadors	
87	1057, agost, 19	Empenyorament de Guillem, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Empenyorament	Copes d'argent, set	
88	1057, setembre, 25	Testament d'Ermessanda	Sant Feliu de Guíxols, cenobi	Testament	Taula d'argent per a fer	
89	1057, octubre, 19	Testament de Guillem	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Conca	
89	1057, octubre, 19	Testament de Guillem	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Encenser	
89	1057, octubre, 19	Testament de Guillem	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Frontal d'altar	
89	1057, octubre, 19	Testament de Guillem	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Gerreta	
90	1058, març, 6	Testament sacramental de la comtessa Ermessenda	Seu de Girona	Testament	Gerres d'argent	
90	1058, març, 6	Testament sacramental de la comtessa Ermessenda	Sant Pere de Roma (Papa)	Testament	Gerres de fusta folrades d'or, dues	
90	1058, març, 6	Testament sacramental de la comtessa Ermessenda	Sant Quirze de Besora	Testament	Or per a fer una bona creu	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
91	1058, juny, 20	Testament sacramental de Ramon Bonfill	Sant Pere de Vic	Testament	Anells d'or, dos	
91	1058, juny, 20	Testament sacramental de Ramon Bonfill	Sant Pere de Vic	Testament	Botó de bronze	
92	1060, gener, 7	Testament d'Udalgar	Sant Llorenç del Munt	Testament	Copa (d'argent) per a fer una coberta d'evangeliari	
92	1060, gener, 7	Testament d'Udalgar	Sant Miquel del Fai	Testament	Copes d'argent, dues	
93	1060, gener, 24	Testament sacramental d'Udalgar	Sant Llorenç del Munt	Testament	Llegats citats en el doc. 92	
94	1060, juliol, 1	Dotalia de Visalibons (Ribagorça)	Santa Maria i Sant Pere de Visalibons	Dotalia	Calzes	
94	1060, juliol, 1	Dotalia de Visalibons (Ribagorça)	Santa Maria i Sant Pere de Visalibons	Dotalia	Creus	
95	1060, juliol, 26	Testament de Golfred, sagristà	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Anell d'or	
95	1060, juliol, 26	Testament de Golfred, sagristà	Santa Maria de Ripoll	Testament	Frontal d'altar	
95	1060, juliol, 26	Testament de Golfred, sagristà	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Vasos d'argent	
96	1061, agost, 22	Dotalia de Sant Martí de Brull	Sant Martí de Brull	Dotalia	==	
97	1062, juny, 3	Testament sacramental de Guislabert, bisbe	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Calze d'or, per a fer	
97	1062, juny, 3	Testament sacramental de Guislabert, bisbe	Sant Miquel de Barcelona	Testament	Creu, per a fer	
97	1062, juny, 3	Testament sacramental de Guislabert, bisbe	Sant Cugat del Camí, [Sant Cugat del Rec]	Testament	Creu, per a fer	
97	1062, juny, 3	Testament sacramental de Guislabert, bisbe	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Taula (frontal d'altar), or per a la	
98	1062, desembre, 31	Dotalia de Guislabert	Sant Vicenç de Castellbisbal	Dotalia	Calze d'argent	
99	1063, febrer, 28	Testament sacramental de Gausbert	Sant Joan de Riuprimer (sagristà)	Testament	Copa d'argent	
100	1064, febrer, 15	Testament de Ponç, levita	Sant Martí Sacosta	Testament	Calze, per a fer	
100	1064, febrer, 15	Testament de Ponç, levita	Sant Martí Sacosta	Testament	Creu, per a fer	
100	1064, febrer, 15	Testament de Ponç, levita	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Copes d'argent, dues	
100	1064, febrer, 15	Testament de Ponç, levita	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Culleres d'argent, cinc	
100	1064, febrer, 15	Testament de Ponç, levita	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Encenser òptim d'argent	
100	1064, febrer, 15	Testament de Ponç, levita	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Enees, moneder de Barcelona	
101	1064, maig, 7	Testament sacramental de Ponç	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Llegats citats en el doc. 100	
102	1065, maig, 11	Testament sacramental de Bonfill Sunifred	Sant Pere de Vilamajor	Testament	Creu, per a fer	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Anell d'argent amb segell	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Ares (portàtils) d'argent, dues	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Bàcul	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Bàcul amb or i cristall	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'argent i patena	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'argent i patena	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'or amb vint-i-tres pedres i esmalts	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calzes d'argent, sis	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Canelobre d'argent gran	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Canelobres d'argent, deu	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Coberta d'evangeliari d'argent	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Copo d'argent pel corpus domini	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Copo petit d'argent	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu d'or amb esmalts i pedreria	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu de vori recoberta parcialment d'argent	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu petita d'argent amb el Lignum Domini	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creus d'argent, cinc	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Encenser de coure	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Encensers d'argent, dos	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Naveta per a l'encens coberta d'argent	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Patena de cristall	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Reliquiari amb forma d'esglesiola i voris	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Taula coberta d'or, amb pedres [precioses] i esmalts	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Taules cobertes d'argent, tres	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Trípode d'argent	
104	1066, desembre, 10	Testament de Ramon Adalbert	Sant Sadurní de Tavèrnoles	Testament	Taula (frontal d'altar)	
105	1068, maig, 23	Testament d'Arsenda	Sant Sadurni de Llorà	Testament	Argent per frontal i ornaments	
105	1068, maig, 23	Testament d'Arsenda	Santa Maria d'Artesa	Testament	Argent per frontal i ornaments	
105	1068, maig, 23	Testament d'Arsenda	Sant Martí de Tost	Testament	Argent per frontal i ornaments	
105	1068, maig, 23	Testament d'Arsenda	Sant Miquel de Montmagastre	Testament	Flascó d'argent	
105	1068, maig, 23	Testament d'Arsenda	Sant Sepulcre de Jerusalem	Testament	Joia de cap, d'or	
105	1068, maig, 23	Testament d'Arsenda	Santa Fe de Conques	Testament	Mirall indi amb fiballs d'or	
105	1068, maig, 23	Testament d'Arsenda	Sant Pere d'Àger	Testament	Pom d'or	
106	1068, juny, 1	Donatius d'Arnau Mir de Tost	Sant Sadurní	Donació	Argent pel frontal d'altar	
106	1068, juny, 1	Donatius d'Arnau Mir de Tost	Santa Fe de Conques	Donació	Espill d'argent	
107	1068, juny, 2	Inventari d'Arnau Mir de Tost	Lloc indeterminat. Cambra del cavaller	Inventari	Candelers d'argent, cinc	
107	1068, juny, 2	Inventari d'Arnau Mir de Tost	Lloc indeterminat. Cambra del cavaller	Inventari	Culleres d'argent, quaranta	
108	1069, gener, 12	Inventari de l'esglésies de Mur	Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur	Inventari	Bací de llautó	
108	1069, gener, 12	Inventari de l'esglésies de Mur	Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur	Inventari	Calze d'argent	
108	1069, gener, 12	Inventari de l'esglésies de Mur	Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur	Inventari	Campanetes de bronze, quatre	
108	1069, gener, 12	Inventari de l'esglésies de Mur	Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur	Inventari	Canelobre de llautó	
108	1069, gener, 12	Inventari de l'esglésies de Mur	Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur	Inventari	Cobertes d'evangeliari, dues	
108	1069, gener, 12	Inventari de l'esglésies de Mur	Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur	Inventari	Creus, tres	
108	1069, gener, 12	Inventari de l'esglésies de Mur	Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur	Inventari	Encensers	
109	1069, febrer, 9	Testament sacramental d'Ermengarda	Sant Pere de Savassona	Testament	Anells d'or	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
110	1070, juny, 13	Venda de terres per Barzilai	Lloc indeterminat. Citació d'orfebre	Citació	Jucef, orfebre	
111	1072, març, 10	Testament d'Arnau Bernat	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula (frontal d'altar)	
112	1073, maig, 29	Venda d'alou per Bonisaac	Lloc indeterminat. Citació d'orfebre	Citació	Bonisaac, orfebre	
113	1074, juliol, 17	Testament sacramental d'Amat, fill d'Eldric	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Anap d'argent	
113	1074, juliol, 17	Testament sacramental d'Amat, fill d'Eldric	Santa Maria de Solsona	Testament	Anell	
114	1076, octubre, 4	Testament sacramental d'Ermengol	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Taula de la Santa Creu	
115	1078, maig, 19	Testament de Ponç, comte d'Empúries	Sant Ponç de Tomeres	Testament	Calze, per a fer	
116	1078, agost, 16	Testament de Ramon Ramon	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Arca de Santa Eulàlia	
116	1078, agost, 16	Testament de Ramon Ramon	Santa Maria de Ripoll	Testament	Bací	
116	1078, agost, 16	Testament de Ramon Ramon	Lloc indeterminat. Citació de moneder	Citació	Esteve, moneder	
116	1078, agost, 16	Testament de Ramon Ramon	Santa Maria de Ripoll	Testament	Gerreta	
116	1078, agost, 16	Testament de Ramon Ramon	Sant Cugat del Vallès	Testament	Taula (frontal d'altar)	
116	1078, agost, 16	Testament de Ramon Ramon	Santa Maria de Ripoll	Testament	Vas d'argent	
116	1078, agost, 16	Testament de Ramon Ramon	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Vas d'argent	
117	1078, octubre, 6	Testament de Joan, cabiscol	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Calze	
117	1078, octubre, 6	Testament de Joan, cabiscol	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Copa	
117	1078, octubre, 6	Testament de Joan, cabiscol	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Encenser d'argent	
118	1081, setembre, 17	Testament de Bernat Guillem, sagristà	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Copa d'argent	
119	1081, octubre, 2	Testament sacramental de Bernat Guillem	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Llegats citats en el doc. 118	
120	1081, octubre, 26	Ramon Berenguer II, comte de Barcelona empenyora	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Empenyorament	Or per a fer taula (frontal)	
121	1082, març, 10	Testament d'Arnau Bernat	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula (frontal d'altar)	
122	1082, novembre, 12	Testament sacramental de Guillem Ramon	Sant Benet de Bages	Testament	Anells d'or, tres	
122	1082, novembre, 12	Testament sacramental de Guillem Ramon	Sant Pere de Vic	Testament	Copa	
122	1082, novembre, 12	Testament sacramental de Guillem Ramon	Sant Pere de Vic	Testament	Missal de l'escriptori de Ripoll	
122	1082, novembre, 12	Testament sacramental de Guillem Ramon	Sant Pere de Vic	Testament	Vas d'argent	
122	1082, novembre, 12	Testament sacramental de Guillem Ramon	Santa Maria de Ripoll (abat)	Testament	Vas d'argent petit	
123	1082, novembre, 23	Testament sacramental de Guillem Sendret	Sant Just, màrtir	Testament	Bací	
123	1082, novembre, 23	Testament sacramental de Guillem Sendret	Sant Just, màrtir	Testament	Gerra	
123	1082, novembre, 23	Testament sacramental de Guillem Sendret	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Vas d'argent	
124	1083, juny, 23	Testament de Ramon Folc, vescomte de Cardona	Sant Vicenç de Cardona	Testament	Or per a fer un calze	
124	1083, juny, 23	Testament de Ramon Folc, vescomte de Cardona	Sant Pere de Caserres	Testament	Poms i fulla per a fer un calze	
125	1084, abril, 2	Testament d'Estefania	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Anells d'or, dos per la taula (frontal d'altar)	
126	1084, juliol, 11	Guillem Ramon, comte de Cerdanya pignora alous	Sant Martí del Canigó (Conflent)	Pignoració	Creu d'or i d'argent de cinc pams d'alçada i quatre d'ample	
127	1084, novembre, 24	Testament d'Ermengol Bernat	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Anell d'or	
127	1084, novembre, 24	Testament d'Ermengol Bernat	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Bacins, dos	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC

Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
127	1084, novembre, 24	Testament d'Ermengol Bernat	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Copa major	
128	1085, setembre, 9	Testament de Guillem	Sant Cugat del Vallès	Testament	Creu, obra de la	
129	1086, juny, 26	Reconeixement d'una anterior dotalia	Sant Martí de Brull	Dotalia antiga	Bací	
129	1086, juny, 26	Reconeixement d'una anterior dotalia	Sant Martí de Brull	Dotalia antiga	Caixes de relíquies, dues	
129	1086, juny, 26	Reconeixement d'una anterior dotalia	Sant Martí de Brull	Dotalia antiga	Calze d'argent	
129	1086, juny, 26	Reconeixement d'una anterior dotalia	Sant Martí de Brull	Dotalia antiga	Calze òptim d'estany	
129	1086, juny, 26	Reconeixement d'una anterior dotalia	Sant Martí de Brull	Dotalia antiga	Creus, dues	
129	1086, juny, 26	Reconeixement d'una anterior dotalia	Sant Martí de Brull	Dotalia antiga	Encenser	
129	1086, juny, 26	Reconeixement d'una anterior dotalia	Sant Martí de Brull	Dotalia antiga	Gerreta	
130	1086, agost, 30	Testament d'Amaltruda	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula (frontal d'altar)	
131	1087, març, 11	Testament de Ramon Folc, vescomte de Cardona	Sant Pere de Caserres	Testament	Llegats citats en el doc. 124	
132	1087, octubre, 3	Testament de Ramon Domnuç, monjo	Sant Llorenç Savall	Testament	Calze d'argent, per a fer	
133	1087, novembre, 7	Testament sacramental de Ramon Domnuç, monjo	Sant Llorenç Savall	Testament	Llegats citats en el doc. 132	
134	1088, febrer, 15	Testament de Miró Esteve	Sant Pere de Vic	Testament	Taula [o frontal]	
135	1088, juny, 19	Testament de Borrell Adroer, clergue	Sant Pere de Vic	Testament	Frontal de l'altar	
136	1091, gener, 17	Testament d'Arnau Bonfill	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula (frontal d'altar)	
137	1092, juliol, 23	Testament sacramental de Bernat Transver	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Anell d'or	
138	1092, desembre, 20	Testament sacramental de Guillem Isarn	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula (frontal d'altar)	
138	1092, desembre, 20	Testament sacramental de Guillem Isarn	Santa Maria de Solsona	Testament	Taula (frontal d'altar)	
139	1093, gener, 13	Testament de Bernat Joan	Sant Joan de les Abadesses	Testament	Anell	
139	1093, gener, 13	Testament de Bernat Joan	Sant Joan de les Abadesses	Testament	Creu de sant Joan, restauració	
139	1093, gener, 13	Testament de Bernat Joan	Sant Joan de les Abadesses	Testament	Vasos d'argent	
140	1093, juliol	Testament de Berenguer Donuç	Sant Llorenç Savall	Testament	Calze, per a fer	
141	1093, agost, 3	Testament de Guillem Arnau, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Pom d'or de l'espasa	
141	1093, agost, 3	Testament de Guillem Arnau, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula	
142	1095, febrer, 26	Testament d'Arnau Guillem	Santa Maria de la Seu d'Urgell (bisbe)	Testament	Anell d'or	
142	1095, febrer, 26	Testament d'Arnau Guillem	Santa Maria d'Adrall	Testament	Guarniment de l'altar	
143	1095, setembre, 29	Testament de Guitard Boeci	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Anell d'or	
144	1095, novembre, 11	Testament de Guillem, sagristà	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Creu, l'acabament	
145	1096, abril, 26	Testament sacramental de Guillem, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Llegats citats en el doc. 141	
146	1096, maig, 6	Testament sacramental de Guillem	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Llegats citats en el doc. 144	
147	1097, gener, 24	Testament d'Esteve, levita	Sant Pere de la Seu d'Urgell	Testament	Calze, per a fer	
148	1099, gener, 7	Testament de Berenguer, arquebisbe de Tarragona	Santa Maria d'Artés	Testament	Encenser d'argent	
149	1100, febrer, 19	Testament de Valença de Tost	Santa Maria del Mur	Testament	Calze d'argent	
150	1100, agost, 27	Testament sacramental de Ramon Berenguer, cavaller	Lloc indeterminat. Citació d'orfebre	Citació	Ebles, orfebre	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
		SEGLE XII				
151	1101, març, 2	Testament d'Alemany	Sant Pere de Vic	Testament	Calze, per a fer	
151	1101, març, 2	Testament d'Alemany	Sant Pere de Vic	Testament	Creu major	
152	1101, març, 13	Testament de Guilla	Sant Pere d'Àger	Testament	Creu de l'altar	
152	1101, març, 13	Testament de Guilla	Sant Pere d'Àger	Testament	Vas d'argent	
152	1101, març, 13	Testament de Guilla	Santa Maria de la Seu d'Urgell (bisbe)	Testament	Vas d'argent	
153	1101, març, 29	Testament sacramental de Ricard	Sant Pere de Vic	Testament	Bací	
153	1101, març, 29	Testament sacramental de Ricard	Sant Pere de Vic	Testament	Creu major, per la	
153	1101, març, 29	Testament sacramental de Ricard	Sant Pere de Vic	Testament	Gerreta	
154	1101, maig	Dotalia de Sant Nicolau d'Àger	Sant Nicolau d'Àger	Dotalia	Relíquies, deposició	
155	1104, abril, 20	Arnau Ramon empenyora delme	Sant Martí de Tost	Empenyorament	Calze d'argent amb la seva patena	
155	1104, abril, 20	Arnau Ramon empenyora delme	Sant Martí de Tost	Empenyorament	Coberta d'evangeliari	
155	1104, abril, 20	Arnau Ramon empenyora delme	Sant Martí de Tost	Empenyorament	Creu d'argent, refer	
155	1104, abril, 20	Arnau Ramon empenyora delme	Sant Martí de Tost	Empenyorament	Creu d'or	
155	1104, abril, 20	Arnau Ramon empenyora delme	Sant Martí de Tost	Empenyorament	Encenser	
156	1108, juny, 16	Testament sacramental de Miró Guitard	Sant Pere de Vic	Testament	Anell d'or	
157	1112, maig, 28	Donació de Bernat Erall	Santa Maria de Solsona	Donació	Taula	
158	1115	Memòria sobre la intromissió de l'abat de Marsella	Sant Joan de les Abadesses	Memòria	Veracreu	
159	1116, gener, 4	Testament de Berenguer Ramon	Sant Hipòlit	Testament	Calze	
160	1116, octubre, 11	Testament de Guillem Bernat	Sant Pere de la Seu d'Urgell	Testament	Taula (frontal d'altar)	
161	1116, novembre, 3	Testament de Ramon Guillem	Sant Pere de Casserres	Testament	Anell d'or	
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Ampolles d'argent, dues	
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Anells d'or, dos	
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Calze	
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Creu, per a fer	
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Frontal de l'altar	
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Gerra de llautó	
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Vas d'argent	
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Vasos d'argent, dos	
163	1118, desembre, 31	Donació a Santa Maria Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Donació	Calze d'or	
164	1119, gener, 9	Testament sacramental de Ramon Bernat	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Objectes d'argent, restauració	
164	1119, gener, 9	Testament sacramental de Ramon Bernat	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Patena	
164	1119, gener, 9	Testament sacramental de Ramon Bernat	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula de Sant Pere	
165	1120, agost, 6	Testament sacramental de Ponç Bernat	Sant Pere de Vic	Testament	Anell, per restauració de l'	
165	1120, agost, 6	Testament sacramental de Ponç Bernat	Sant Pere de Vic	Testament	Bací	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
165	1120, agost, 6	Testament sacramental de Ponç Bernat	Sant Marcel de Saderra	Testament	Calze d'argent	
165	1120, agost, 6	Testament sacramental de Ponç Bernat	Sant Pere de Vic	Testament	Encenser, per a fer	
165	1120, agost, 6	Testament sacramental de Ponç Bernat	Sant Pere de Vic	Testament	Gerreta	
166	1120, novembre, 29	Testament de Martí, clergue de Vic	Santa Maria de Vic	Testament	Calze	
166	1120, novembre, 29	Testament de Martí, clergue de Vic	Santa Maria de l'Estany	Testament	Encenser	
166	1120, novembre, 29	Testament de Martí, clergue de Vic	Sant Pere de Vic	Testament	Encenser, per a fer	
166	1120, novembre, 29	Testament de Martí, clergue de Vic	Santa Maria de Vic	Testament	Patena	
167	1121, gener, 22	Testament de Ramon Bernat	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula	
167	1121, gener, 22	Testament de Ramon Bernat	Santa Maria d'Adrall	Testament	Taula	
168	1121, desembre, 1	Testament de Ramon	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Anell	
168	1121, desembre, 1	Testament de Ramon	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Espasa	
169	1124, maig, 1	Testamen de Ramon Bradila	Santa Maria de Vic	Testament	Calze, per a fer	
169	1124, maig, 1	Testamen de Ramon Bradila	Santa Maria de Vic	Testament	Patena per a fer	
170	1127, abril, 28	Testament de Ramon Berenguer	Santa Maria de l'Estany	Testament	Calze d’argent, per a fer	
171	1128, maig, 10	Testament d'Arnau, fill d'Arnau	Sant Hipòlit	Testament	Calze, per a restaurar	
172	1128, novembre, 9	Testament de Bernard Pere	Santa Eulàlia d'Elna	Testament	Taula d’altar	
173	1129, agost, 19	Testament sacramental d'Arnau Arnau	Sant Hipòlit	Testament	Llegats citats en el doc. 171	
174	1130, juliol, 8	Testament de Ramon Berenguer III, comte Barcelona	Sant Pere de Vic	Testament	Peces d’argent, per a restaurar	
174	1130, juliol, 8	Testament de Ramon Berenguer III, comte Barcelona	Sant Cugat del Vallès	Testament	Taula (frontal d’altar), adobar-la	
175	1130, agost, 19	Testament sacramental de Ramon Berenguer III	Sant Cugat del Vallès	Testament	Llegats citats en el doc. 174	
176	1131, gener, 1	Testament d'Alarand	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Anell	
177	1131, juny, 4	Testament de Guerau Pons, vescomte	Santa Maria d'Artesa	Testament	Calze, per a fer	
178	1132, març, 12	Testament sacramental de Guerau Pons, vescomte	Santa Maria d'Artesa	Testament	Llegats citats en el doc. 177	
179	1133, febrer, 8	Testament d'Ermengol VI, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula d’altar, per recobrir d’argent	
180	1133, juny, 14	Testament de Guillem Pere	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula (frontal d’altar)	
181	1134, desembre, 30	Dotalia de Santa Cecilia de Fígols	Santa Cecilia de Fígols	Dotalia	Relíquies, dipòsit	
182	1134, desembre, 31	Inventari dels béns de Ramon Berenguer III, comte	Lloc indeterminat. Cambra del comte	Inventari	Canelobre gros òptim de llautó	
183	1136, març, 17	Testament d'Arnau de Prenyanosa	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Calze	
183	1136, març, 17	Testament d'Arnau de Prenyanosa	Santa Maria de Ribera de Cardós	Testament	Calze, per a fer	
184	1136, juliol, 19	Testament de Ponç Bernat	Santa Maria de la Seu d'Urgell (bisbe)	Testament	Anell d’or òptim	
185	1136, desembre, 31	Testament sacramental de Gombau	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Altar, per l’obra d’or i d’argent de l'	
186	1137, agost, 12	Testament de Guillem	Sant Pere de Vic	Testament	Anell d’or	
186	1137, agost, 12	Testament de Guillem	Sant Pere de Vic	Testament	Calze, per a fer	
187	1137, desembre, 31	Testament de Bernard, ardiaca	Sant Pere de Vic	Testament	Anell amb gemma	
187	1137, desembre, 31	Testament de Bernard, ardiaca	Sant Pere de Vic	Testament	Anells	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
187	1137, desembre, 31	Testament de Bernard, ardiaca	Sant Pere de Vic	Testament	Bací major	
187	1137, desembre, 31	Testament de Bernard, ardiaca	Sant Pere de Vic	Testament	Calze, sobredaurats per a fer, dos	
187	1137, desembre, 31	Testament de Bernard, ardiaca	Sant Pere de Vic	Testament	Vas d'argent	
188	1139, abril, 5	Testament de Bernard Berenguer	Sant Pere de Vic	Testament	Creu d'argent que s'està fent	
189	1148, maig, 1	Testament de Pere, canonge	Sant Pere de Vic	Testament	Anells d'or amb gemmes, sis	
189	1148, maig, 1	Testament de Pere, canonge	Sant Pere de Vic	Testament	Anells, tres	
189	1148, maig, 1	Testament de Pere, canonge	Sant Pere de Vic	Testament	Creu d'or, restauració	
190	1151, abril, 16	Inventari dels béns a Llívia	Llívia	Citació	Mas del ferrer	
191	1151, agost, 7	Sentència plet de l'arquebisbe de Tarragona	Sant Pere de Vic	Sentència	Anell d'or	
192	1152, abril, 29	Testament de Guillem, arxilevita	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Bací	
192	1152, abril, 29	Testament de Guillem, arxilevita	Sant Miquel de Cuxà	Testament	Copa d'argent	
192	1152, abril, 29	Testament de Guillem, arxilevita	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Gerra	
193	1154, març, 5	Donació de Ramon Pere	Sant Pere d'Àger	Donació	Taula	
194	1156, octubre	Lliurament ornaments per Guillem Agelà	Sant Martí d'Estopanyà	Donació	Ara beneïda	
194	1156, octubre	Lliurament ornaments per Guillem Agelà	Sant Martí d'Estopanyà	Donació	Calzes d'estany, dos	
194	1156, octubre	Lliurament ornaments per Guillem Agelà	Sant Martí d'Estopanyà	Donació	Canadelles d'estany, dues	
194	1156, octubre	Lliurament ornaments per Guillem Agelà	Sant Martí d'Estopanyà	Donació	Capses de relíquies, tres	
194	1156, octubre	Lliurament ornaments per Guillem Agelà	Sant Martí d'Estopanyà	Donació	Làmpades, dues	
195	1160, maig, 11	Préstec a Ermengol VII, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Préstec	Calze d'or	
195	1160, maig, 11	Préstec a Ermengol VII, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Préstec	Vas d'argent	
196	1162, gener, 27	Testament de Bernat de Terrers	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Anells, dos	
197	1162, agost, 6	Sepulcre Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona	Santa Maria de Ripoll	Sebollament	Sepulcre d'argent	
198	1162, novembre, 23	Testament de Bernat Sanç, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Copa d'argent	
198	1162, novembre, 23	Testament de Bernat Sanç, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Culleres (d'argent)	
198	1162, novembre, 23	Testament de Bernat Sanç, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Vas d'argent	
199	1164, desembre, 21	Testament de Berenguer de Queralt	Santa Maria de Mediona	Testament	Calze, per a fer	
199	1164, desembre, 21	Testament de Berenguer de Queralt	Santa Maria de Mediona	Testament	Copa d'argent	
199	1164, desembre, 21	Testament de Berenguer de Queralt	Santa Maria de Montserrat	Testament	Vasos d'argent	
199	1164, desembre, 21	Testament de Berenguer de Queralt	Santa Maria de l'Estany	Testament	Vasos d'argent	
200	1165, març, 29	Testament sacramental de Bertran	Santa Maria de Guissona	Testament	Creu d'argent	
201	1166, setembre, 28	Testament sacramental de Ramon Arnau	Santa Maria de la Seu d'Urgell (bisbe)	Testament	Anell	
201	1166, setembre, 28	Testament sacramental de Ramon Arnau	Tarragona, Bisbe	Testament	Anell	
202	1167, abril, 16	Testament de Berenguer de Terrassa	Sant Pere de Terrassa	Testament	Calze, per a fer	
203	1167, novembre, 12	Pèrdua de dotalia	Sant Vicenç de Castellbisbal	Pèrdua	Calze d'argent	
204	1168, maig, 7	Testament sacramental de Ponç, escrivà	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Calze, per a fer	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
204	1168, maig, 7	Testament sacramental de Ponç, escrivà	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Vas major (d'argent)	
204	1168, maig, 7	Testament sacramental de Ponç, escrivà	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona-bisbe	Testament	Vas menor (d'argent)	
205	1171, maig, 19	Empenyorament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Empenyorament	Calze d'or, ornat amb pedres precioses	
205	1171, maig, 19	Empenyorament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Empenyorament	Vas d'argent	
206	1172, agost, 25	Testament sacramental de Ramon Bernat	Santa Maria de Seró	Testament	Calze, per a fer	
207	1174, setembre, 17	Testament de Bernard de Tena	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Anell d'or	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Privat de Bas	Testament	Calzes, restauració	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Esteve de Bas	Testament	Calzes, restauració	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Pere de Milany	Testament	Calzes, restauració	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Romà de Joanetes	Testament	Calzes, restauració	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Privat de Bas	Testament	Creus, restauració	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Esteve de Bas	Testament	Creus, restauració	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Pere de Milany	Testament	Creus, restauració	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Romà de Joanetes	Testament	Creus, restauració	
209	1176, agost, 25	Testament de Pere de Gra	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula	
210	1176, octubre, 17	Testament de Guillem d'Alcarràs	Santa Maria de Rocamador	Testament	Calze	
211	1176, desembre, 31	Estatuts de l'orde de Sant Joan de Jerusalem	Lloc indeterminat. Esglésies - orde Sant Joan	Estatuts	Calze	
211	1176, desembre, 31	Estatuts de l'orde de Sant Joan de Jerusalem	Lloc indeterminat. Esglésies - orde Sant Joan	Estatuts	Encenser d'argent	
211	1176, desembre, 31	Estatuts de l'orde de Sant Joan de Jerusalem	Lloc indeterminat. Esglésies - orde Sant Joan	Estatuts	Llum	
212	1177, gener, 25	Testament de Guillem, sagristà	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Cullera	
212	1177, gener, 25	Testament de Guillem, sagristà	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Taula, que es faci fer	
212	1177, gener, 25	Testament de Guillem, sagristà	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Vasos d'argent, dos	
213	1177, abril, 18	Testament de Ramon de Torrefeta	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	
214	1179, maig, 18	Testament de Bartomeu	Sant Pere d'Àger	Testament	Taula	
215	1180, juny, 5	Testament de Ramon Curruz	Santa Maria de Tortosa	Testament	Frontal d'argent, per a fer	
216	1181, febrer, 1	Donació de Pons de Cervera	Santa Maria de Solsona	Donació	Làmpada d'argent, de bon pes, que és faci	
217	1181, març	Estatuts de l'orde de Sant Joan de Jerusalem	Lloc indeterminat. Esglésies - orde Sant Joan	Estatuts	Calze	
217	1181, març	Estatuts de l'orde de Sant Joan de Jerusalem	Lloc indeterminat. Esglésies - orde Sant Joan	Estatuts	Encensers	
217	1181, març	Estatuts de l'orde de Sant Joan de Jerusalem	Lloc indeterminat. Esglésies - orde Sant Joan	Estatuts	Llums	
217	1181, març	Estatuts de l'orde de Sant Joan de Jerusalem	Lloc indeterminat. Esglésies - orde Sant Joan	Estatuts	Ornaments	
218	1181, juliol, 16	Testament de Pere Berenguer	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Anell	
218	1181, juliol, 16	Testament de Pere Berenguer	Sant Pere de Vic	Testament	Copa d'argent, regal del rei de França	
219	1182, febrer, 24	Plet entre l'abat i el batlle de Sant Joan de les Abadess.	Sant Quirze de Besora	Sentència	Calze d'or	
220	1182, març, 1	Testament de Ramon Moliner	Santa Maria de la Seu de Lleida	Testament	Taula (d'argent?)	
221	1184, març, 18	Testament de Joan Pallerols	Santa Maria de Gerri de la Sal	Testament	Calze esplèndid, que és compri	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
221	1184, març, 18	Testement de Joan Pallerols	Santa Maria de Gerri de la Sal	Testament	Canadelles, que és comprin	
222	1184, setembre, 17	Testament de Dolça, senyora d'Hostoles	Santa Maria d'Amer	Testament	Calze d'argent, és faci	
222	1184, setembre, 17	Testament de Dolça, senyora d'Hostoles	Santa Maria d'Amer	Testament	Llàntia d'argent	
223	1186, gener, 15	Testament d'Arnau de Sant Esteve	Santa Maria de la Seu d'Urgell (bisbe)	Testament	Copa d'argent	
224	1186, desembre, 29	Dotalia a l'altar de Sant Tomàs de Canterbury	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Dotalia	Calze d'argent	
225	1187, desembre, 16	Testament de Benet, prepòsit	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Làmpada d'argent	
225	1187, desembre, 16	Testament de Benet, prepòsit	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Vas d'argent	
226	1188, març, 5	Testament de Guillem Ferré	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	
227	1188, juny, 19	Testament de Maria Bremon	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	
228	1188, desembre, 31	Testament de Pere de Seró	Santa Maria de la Seu de Lleida	Testament	Taula	
229	1189, maig, 23	Donació de Ramon de Monells	Santa Maria de Tortosa	Donació	Llàntia d'argent	
230	1190, abril, 30	Testament de Berenguer d'Orla	Sant Esteve d'Orla (Cotlliure)	Testament	Calze, per a fer	
230	1190, abril, 30	Testament de Berenguer d'Orla	Sant Esteve d'Orla (Cotlliure)	Testament	Làmpades, dues	
231	1190, desembre, 20	Testament de Guillem de Malla	Sant Pere de Vic (sagristà)	Testament	Anell	
231	1190, desembre, 20	Testament de Guillem de Malla	Sant Pere de Vic	Testament	Calze òptim sobredaurat, que és faci	
231	1190, desembre, 20	Testament de Guillem de Malla	Sant Pere de Vic	Testament	Calzes d'argent sobredaurats, tres que és facin	
231	1190, desembre, 20	Testament de Guillem de Malla	Sant Pere de Vic	Testament	Vasos d'argent, cinc	
232	1192, gener, 9	Testament sacramental de Gerau de Bedorch	Sant Cugat del Vallès	Testament	Copa	
232	1192, gener, 9	Testament sacramental de Gerau de Bedorch	Sant Cugat del Vallès	Testament	Vas d'argent	
233	1193, febrer, 3	Testament de Ramon, prior de Guissona	Santa Maria de Guissona	Testament	Làmpada	
233	1193, febrer, 3	Testament de Ramon, prior de Guissona	Santa Maria de Guissona	Testament	Obra d'argent, millora	
234	1193, febrer, 27	Testament de Pere Millor	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	
235	1193, abril, 13	Donació de Guillem de Condamina	Santa Maria de Tortosa	Donació	Llàntia	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Anell	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona (bisbe)	Testament	Anell	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Tarragona, arquebisbe	Testament	Anell d'or amb maragda	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Tarragona, arquebisbe	Testament	Copa d'argent	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Tarragona, arquebisbe	Testament	Culleres d'argent, disset	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Sant Joan de les Abadesses	Testament	Gerra d'argent	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Sant Joan de les Abadesses	Testament	Llàntia, per a fer	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Sant Joan de les Abadesses (paborde)	Testament	Vas d'argent	
237	1194, maig, 6	Testament de Ponç de Vall	Sant Genís d'Orriols (Bàscara)	Testament	Calze d'argent, per a fer	
237	1194, maig, 6	Testament de Ponç de Vall	Santa Maria de Cervià (Cervià de Ter)	Testament	Calze d'argent, per a fer	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Monestir de Fontfreda	Testament	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Saragossa	Testament	Calze	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Betlem	Testament	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Vall Josafat	Testament	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria del Puig	Testament	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Rocamador	Testament	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Jaume de Galícia	Testament	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Nicolàs de Bari	Testament	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Pere de Roma	Testament	Calze d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Pau de Roma	Testament	Calze d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Tarassona	Testament	Calze d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Tomàs de Canterbury	Testament	Calze d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Àngel de Mont-Gargà	Testament	Calze d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Salvador de Saragossa	Testament	Calze d'argent sobredaurat	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Sepulcre	Testament	Calze d'or	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Lloc indeterminat. Abadies de Provença	Testament	Calzes	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Lloc indeterminat. Priorats de Provença	Testament	Calzes	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Poblet	Testament	Corona reial	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Salvador de Saragossa	Testament	Encenser	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Saragossa	Testament	Encenser	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Pere de Roma	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Pau de Roma	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Sepulcre	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Betlem	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Vall Josafat	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria del Puig	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Rocamador	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Tomàs de Canterbury	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Jaume de Galícia	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Nicolàs de Bari	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Àngel de Mont-Gargà	Testament	Làmpada d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Lloc indeterminat. Catedrals de Provença	Testament	Objectes litúrgics d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Esglésies d'Aquisgrà	Testament	Objectes litúrgics d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Esglésies d'Antibes	Testament	Objectes litúrgics d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Esglésies Formillensis	Testament	Objectes litúrgics d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Esglésies de Pimia	Testament	Objectes litúrgics d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Salvador de Saragossa	Testament	Pixis	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Saragossa	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Betlem	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Vall Josafat	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria del Puig	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Rocamador	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Tomàs de Canterbury	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Jaume de Galícia	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Nicolàs de Bari	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Sepulcre	Testament	Pixis d'or	
239	1194, desembre	Testament sacramental d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Rocamador	Testament	Llegats citats en el doc. 238	
240	1196, març, 21	Testament de Sibil·la de Queralt	Sant Andreu de Gurb	Testament	Creu major	
241	1196, agost, 11	Donació d'Elvira d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Donació	Copa d’argent	
241	1196, agost, 11	Donació d'Elvira d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Donació	Taula d’argent sostreta	
241	1196, agost, 11	Donació d'Elvira d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Donació	Vas d’argent	
242	1196, agost, 11	Restauració d'altar per Bernat d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Donació	Taula d’altar d’argent, per a fer	
243	1197, setembre, 26	Testament de Ramon Ferret	Santa Maria d'Alcanyís	Testament	Làmpades	
243	1197, setembre, 26	Testament de Ramon Ferret	Santa Maria de la Seu de Lleida	Testament	Taula	
244	1200, setembre, 10	Testament de Bernat de Vall de Lord	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC

Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
		SEGLE XIII				
245	1201, novembre, 4	Testament de Guillem, senyor de Montpeller	Sant Fermí de Montpeller	Testament	Calze d'argent	
245	1201, novembre, 4	Testament de Guillem, senyor de Montpeller	Santa Maria de Montpeller	Testament	Calze d'argent	
246	1202, abril, 4	Testament de Bernard de Santa Margarida	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Anell d'or	
246	1202, abril, 4	Testament de Bernard de Santa Margarida	Sant Pere de Vic	Testament	Calze d'argent	
246	1202, abril, 4	Testament de Bernard de Santa Margarida	Sant Pere de Vic	Testament	Làmpada	
247	1205, gener, 17	Testament de Berenguer Saligolis	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Anell d'or amb safir	
247	1205, gener, 17	Testament de Berenguer Saligolis	Sant Pere de Vic	Testament	Candela	
248	1205, febrer, 11	Testament de Pere de Tavertet	Sant Pere de Vic	Testament	Anell amb safir	
248	1205, febrer, 11	Testament de Pere de Tavertet	Sant Pere de Vic	Testament	Calze per a fer	
248	1205, febrer, 11	Testament de Pere de Tavertet	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Copa d'argent	
249	1206, octubre, 1	Testament de Pere de Taià	Santa Maria de Tortosa	Testament	Calze, per a fer	
249	1206, octubre, 1	Testament de Pere de Taià	Santa Maria de Tortosa	Testament	Vas d'argent	
250	1208, agost, 30	Testament del comte Ermengol VIII	Lloc indeterminat. Milicia de l'orde del Temple	Testament	Anell	
250	1208, agost, 30	Testament del comte Ermengol VIII	Lloc indeterminat. Milicia de l'orde del Temple	Testament	Espasa	
251	1210, febrer, 15	Testament d'Arnau de Llers	Santa Maria de Cervià de Ter	Testament	Anells d'argent amb pedres precioses	
251	1210, febrer, 15	Testament d'Arnau de Llers	Santa Maria de Cervià de Ter	Testament	Anells d'or	
251	1210, febrer, 15	Testament d'Arnau de Llers	Santa Maria de Cervià de Ter	Testament	Creu, per a fer	
252	1211, gener, 31	Donació de Bernat d'Àger	Santes Creus	Donació	Làmpada, per a fer	
253	1212, agost, 2	Testament de Miró d'Hostoles	Santa Maria d'Amer	Testament	Vas d'argent	
254	1216, agost, 13	Testament d'Ermessenda del Far	Santa Maria de Guissona	Testament	Candela	
254	1216, agost, 13	Testament d'Ermessenda del Far	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bacins d'obra de Llemotges, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bacins, quatre	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàcul amb cap de vori	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàcul amb la voluta d'argent i pedres precioses	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàcul d'obra de Llemotges	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàcul daurat	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàcul de vori	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàculs abacials d'argent, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàculs amb caps de coure sobredaurat, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàculs amb caps de cristall, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Calzes d'argent sobredaurats, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Calzes d'argent, deu	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, sis	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Capsa d'argent niellada i sobredaurada	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Capsa d'argent per a guardar l'encens	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Capsa de coure	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Capses d'argent sobredaurat, dues	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creu major d'argent sobredaurat i amb quatre pedres	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creu menor d'argent amb pedres precioses i cristalls	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus amb Lignum Crucis d'argent i pedres, quatre	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus de coure amb obra de Llemotges, dues	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bacins, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Encensers d'argent, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Encensers de coure, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Escrinys de vori, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Recipients d'argent, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Rentamans	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Rentamans d'argent, dos	
256	1218, setembre, 22	Testament de Miquel Toda	Santa Maria d'Alguaire	Testament	Frontal	
257	1224, gener, 28	Testament d'Arnau de Vilalta	Santa Maria de Guissona	Testament	Candela	
257	1224, gener, 28	Testament d'Arnau de Vilalta	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	
258	1225, agost, 23	Donació de Pere Mulet	Santes Creus	Donació	Altar ben parat i ornat, per a fer	
258	1225, agost, 23	Donació de Pere Mulet	Santes Creus	Donació	Calze, per a fer	
258	1225, agost, 23	Donació de Pere Mulet	Santes Creus	Donació	Ornaments pel culte	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Anells, deu	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Calze gran	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Calzes d'argent, nou	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canadelles d'argent, dues	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Capsa d'argent	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Cobertes d'evangeliari d'argent, dues	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creu d'argent amb Lignum Crucis	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creus d'argent, dos	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Encensers d'argent, dos	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Rentamans d'argent, dos	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Taula d'argent	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Vas d'argent	
260	1231, maig, 8	Testament de Guillem de Malla	Sant Salvador de Breda	Testament	Calze, per a fer	
260	1231, maig, 8	Testament de Guillem de Malla	Sant Salvador de Breda	Testament	Vas d'argent	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC

Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
261	1234, setembre, 22	Testament de Guillem Gual	Santa Maria de Guissona	Testament	Candela	
261	1234, setembre, 22	Testament de Guillem Gual	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	
262	1235, juliol, 3	Sentència arbitral sobre els béns de Guillem Tavertet	Sant Pere de Vic	Sentència	Bàcul pastoral	
263	1238, juliol, 10	Inventari de les relíquies de Sant Cugat	Sant Cugat del Vallès	Inventari	Canadelles d'argent sobredaurat, dues	
263	1238, juliol, 10	Inventari de les relíquies de Sant Cugat	Sant Cugat del Vallès	Inventari	Computes (arquetes reliquiari) d'obra de Llemotges, dues	
263	1238, juliol, 10	Inventari de les relíquies de Sant Cugat	Sant Cugat del Vallès	Inventari	Creus d'argent i Lignum Domini	
264	1238, desembre, 31	Testament de Toda Ladron	Sant Marc de Terol	Testament	Calze d'argent, per a fer	
264	1238, desembre, 31	Testament de Toda Ladron	Sant Marc de Terol	Testament	Vas gran d'argent	
265	1239, octubre, 17	Desempenyorament per Pere de Sala	Sant Pere de Vic	Empenyorament	Calze d'argent	
266	1240, desembre, 13	Àpoca de Berenguer i Bernat Riera	Sant Pere de Vic	Àpoca	Gerro d'argent	
267	1242, desembre, 31	Dotalia de Santa Maria de Vallbona	Santa Maria de Vallbona (Argelers)	Dotalia	Ares, dues	
267	1242, desembre, 31	Dotalia de Santa Maria de Vallbona	Santa Maria de Vallbona (Argelers)	Dotalia	Calze d'argent	
267	1242, desembre, 31	Dotalia de Santa Maria de Vallbona	Santa Maria de Vallbona (Argelers)	Dotalia	Calze petit d'argent	
267	1242, desembre, 31	Dotalia de Santa Maria de Vallbona	Santa Maria de Vallbona (Argelers)	Dotalia	Encenser	
268	1243, juliol, 14	Memorial testamentari de Bernat Calvó, bisbe de Vic	Sant Pere de Vic	Testament	Anell d'argent sense pedra	
268	1243, juliol, 14	Memorial testamentari de Bernat Calvó, bisbe de Vic	Sant Pere de Vic	Testament	Anells d'or amb pedreria, vuit	
268	1243, juliol, 14	Memorial testamentari de Bernat Calvó, bisbe de Vic	Sant Pere de Vic	Testament	Calze d'argent, dos	
268	1243, juliol, 14	Memorial testamentari de Bernat Calvó, bisbe de Vic	Sant Pere de Vic	Testament	Calze d'estany	
269	1248, octubre, 29	Citació d'argenter	Lloc indeterminat. Citació d'argenter	Citació	Garcia Arnau, argenter	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Grau (Font Llebrera, Urús)	Memorial	Calze	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Miquel de Prats	Memorial	Calze	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Iscle de Savanastre	Memorial	Calze	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Santa Llocaia	Memorial	Calze	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Església de Palau de Cerdanya	Memorial	Calzes, dos	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Lloc indeterminat. Esglésies de la Seu d'Urgell	Memorial	Canadelles	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Grau (Font Llebrera, Urús)	Memorial	Canadelles, dues	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Miquel de Prats	Memorial	Canadelles, dues	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Església de Palau de Cerdanya	Memorial	Canadelles, dues	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Martí d'Ix (Guingueta)	Memorial	Canadelles, dues	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Santa Llocaia	Memorial	Canadelles, dues	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Església de Palau de Cerdanya	Memorial	Canelobres, dos	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Santa Llocaia	Memorial	Canelobres, dos	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Lloc indeterminat. Esglésies de la Seu d'Urgell	Memorial	Cobertes d'evangeliari	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Lloc indeterminat. Esglésies de la Seu d'Urgell	Memorial	Creus d'argent	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Grau (Font Llebrera, Urús)	Memorial	Encenser	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Lloc indeterminat. Esglésies de la Seu d'Urgell	Memorial	Encensers	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Iscle de Savanastre	Memorial	Perola	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Lloc indeterminat. Esglésies de la Seu d'Urgell	Memorial	Rentamans	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Altar (portàtil ?)	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Ampolles d’argent, dues	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Calze gran d’argent	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Calzes d’argent, set	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Candelers d’argent, dos	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Candelers de cristall, dos	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Capsa de relíquies	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Capses, sis	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Creu de cristall amb peu de coure	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Creu major d’argent amb Veracreu i peu d’argent	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Creu menor amb peu d’argent	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Encenser d’argent	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Gerra de llautó	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Naveta d’argent	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Retaules d’argent, quatre	
272	1258, juliol, 2	Àpoca de Ramon, prior de Sant Pere de Casserres	Sant Pere de Casserres	Àpoca	Calze d’argent sobredaurat	
272	1258, juliol, 2	Àpoca de Ramon, prior de Sant Pere de Casserres	Sant Pere de Casserres	Àpoca	Pixis d’argent	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulàlia d'Elna (bisbe)	Testament	Anell d’or amb la pedra girgos	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulàlia d'Elna	Testament	Anells amb maragda, dos	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulàlia d'Elna	Testament	Anells, tres	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulàlia d'Elna (bisbe)	Testament	Bacins d’argent, dos	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulàlia d'Elna (bisbe)	Testament	Bàcul d’argent	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Calze d’argent	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna (bisbe)	Testament	Calze d’argent	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Església de Saltèguet (La Molina)	Testament	Calze, per a comprar	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Llocaia	Testament	Calze, per a comprar	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Maria de Talló (Bellver de Cerdanya)	Testament	Calze, per a comprar	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulalia de Berga	Testament	Calzes, per a comprar dos	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Sant Joan de Perpinyà	Testament	Copa d’argent daurada per dins i per fora	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Testament	Taula d’or amb pedres precioses encastades, és restitueixi	
274	1259, març, 7	Testament d'Elisenda de Pujalt	Santa Maria de Guissona	Testament	Candela	
274	1259, març, 7	Testament d'Elisenda de Pujalt	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
275	1261, febrer, 28	Testament de Bartomeu Grasselles	Santa Maria de Guissona	Testament	Candela	
275	1261, febrer, 28	Testament de Bartomeu Grasselles	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	
276	1269, octubre, 7	Testament de Guillem de Terrassa	Santa Maria de Mas Ricard (La Canonja)	Testament	Calze, per a fer	
277	1275, juny, 10	Clàusula del testament de Ramon, clergue	Sant Pere de les Preses de Bas (Les Preses)	Testament	Calzes d'argent, dos que havia comprat	
278	1276, juliol, 20	Codicili testamentari de Jaume I	Santa Maria. Monestir de Poblet	Testament	Calzes d'argent sobredaurat, sis	
278	1276, juliol, 20	Codicili testamentari de Jaume I	Santa Maria. Monestir de Poblet	Testament	Creu amb camafeu	
278	1276, juliol, 20	Codicili testamentari de Jaume I	Sant Vicent de la Roqueta (València)	Testament	Creus, dues	
278	1276, juliol, 20	Codicili testamentari de Jaume I	Santa Maria. Monestir de Poblet	Testament	Retaule de la Verge Maria, regalat pel rei de Castella	
278	1276, juliol, 20	Codicili testamentari de Jaume I	Santa Maria. Monestir de Poblet	Testament	Retaule per a fer	
278	1276, juliol, 20	Codicili testamentari de Jaume I	Santa Maria. Monestir de Poblet	Testament	Retaules	
278	1276, juliol, 20	Codicili testamentari de Jaume I	Santa Maria. Monestir de Poblet	Testament	Vaixella d'argent	
279	1278, desembre, 30	Testament de Pere de Castellnou per Bell-lloc	Santa Maria de Bell-lloc (Santa Cristina d'Aro)	Testament	Calze	
280	1278, desembre, 31	Testament de Pere de Castellnou per La Bisbal	Santa Maria de La Bisbal	Testament	Calze	
281	1279, desembre, 14	Citació d'argenters	Lloc indeterminat. Citació d'argenters	Citació	Pere de n'Os, Otobó, Bendiade i Joan Alamany, argenters	
282	1285, juny, 20	Gestes del rei Pere	Lloc indeterminat. Esglésies del regne	Gestes	Creus	
282	1285, juny, 20	Gestes del rei Pere	Lloc indeterminat. Esglésies del regne	Gestes	Vasos sagrats d'argent	
282	1285, juny, 20	Gestes del rei Pere	Lloc indeterminat. Esglésies del regne	Gestes	Vasos sagrats d'or	
283	1285, novembre, 2	Codicili testamentari del rei Pere	Jaén, bisbe	Testament	Anells, dos	
284	1291, gener, 8	Testament d'Elisenda	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula d'altar	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Bacins d'argent, dos	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Calzes d'argent, dos	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Canadelles, dues	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Canelobres, dos	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Capsa de vori amb relíquies	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Capsetes amb fermalls tot d'argent, dues	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Creu d'argent amb peu	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Creu d'obra de Llemotges	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Creu petita d'obra de Llemotges	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Encenser d'argent	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Lignum Domini d'argent	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Llànties d'argent, dues	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Naveta d'obra de Llemotges	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Naveta i cullereta d'argent	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Patenes d'argent, dues	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Rentamans	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC

Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Taules d'obra de Llemotges, dues	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Agnus Dei en argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Ampolles d'argent, dues	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Àngel d'or	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Santa Clara d'Osca	Testament	Calze d'argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Calze gran d'argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Calze petit d'argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Canelobres d'argent petits, dos	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Canelobres de fusta grans coberts d'argent, dos	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Canelobres grans de cristall, dos	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Coberta de salteri d'argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Creu d'or i Lignum Crucis	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Santa Clara d'Osca	Testament	Creu gran d'argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Creu gran d'argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Creus de cristall, tres	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Encenser d'argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Encenser gran d'argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Santa Clara d'Osca	Testament	Encenser petit d'argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Naveta d'argent	
287	1300, març, 7	Testament de Bernat de Sant Cebrià, canonge	Sant Cebrià de Valldoreix	Testament	Calze d'argent	
288	1300, maig, 1	Inventari de la capella de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Peces molt semblants a les del doc. 285	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
		SEGLE XIV				
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Ara (portàtil)	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Arqueta-reliquiari d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Bacins de coure, dos	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell d'Ares	Inventari	Calze d'argent sobredaurat	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Calzes d'argent, dos	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Calzes d'argent, dos	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canadella d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Canadelles d'argent, dues	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canadelles d'estany, dues	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Canadelles de coure, dues	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, cinc	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, tres	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Capça d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Creu d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Creus d'obra de Llemotges, dues	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Custòdies, dues	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Encenser d'argent	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Encensers de coure, dos	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Lignum Domini d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Naveta i cullera d'argent	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Navetes d'obra de Llemotges, dues	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Taules d'obra de Llemotges, dues	
290	1304, juny, 22	Inventari de la capella del castell de Xivert	Capella del castell de Xivert	Inventari	Peces molt semblants a les del doc. 289	
291	1305, desembre, 31	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Peces molt semblants a les del doc. 289	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Arqueta reliquiari d'obra de Llemotges	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Bacins d'obra de Llemotges, tres	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Calzes d'argent, cinc	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, vuit	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Capses d'obra de Llemotges, tres	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Creus d'obra de Llemotges, cinc	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Encenser d'argent	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Encensers d'obra de Llemotges, tres	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Lignum Domini d'obra de Llemotges	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Llànties d'argent amb marques daurades, dues	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Naveta d'argent	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Navetes d'obra de Llemotges, tres	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Calze d'argent	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canadelles d'argent	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Capça de vori	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Capsa reliquiari d'argent	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Capseta amb moltes relíquies	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Capseta d'argent	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Creu d'argent amb peu	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Creu d'argent amb peu i Lignum Domini	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Encenser d'argent	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Naveta i cullera d'argent	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Peu de creu d'argent	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Taules d'obra de Llemotges	
294	1308, desembre, 12	Inventari del béns del castell de Miravet	Capella del castell de Miravet	Inventari	Encensers d'argent	
294	1308, desembre, 12	Inventari del béns del castell de Miravet	Capella del castell de Miravet	Inventari	Llànties d'argent	
294	1308, desembre, 12	Inventari del béns del castell de Miravet	Capella del castell de Miravet	Inventari	Navetes d'argent	
294	1308, desembre, 12	Inventari del béns del castell de Miravet	Capella del castell de Miravet	Inventari	Plats d'argent	
295	1308, desembre, 23	Inventari del béns del castell de Miravet, per entregar	Capella del castell de Miravet	Inventari	Anells	
295	1308, desembre, 23	Inventari del béns del castell de Miravet, per entregar	Capella del castell de Miravet	Inventari	Làmpades d'argent	
295	1308, desembre, 23	Inventari del béns del castell de Miravet, per entregar	Capella del castell de Miravet	Inventari	Ornaments d'argent	
295	1308, desembre, 23	Inventari del béns del castell de Miravet, per entregar	Capella del castell de Miravet	Inventari	Vasos d'argent	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Agnus Dei encastat en estany	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Anell d'or amb maragda	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Anell d'or amb safir	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Anell d'or amb turquesa	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Anell d'or amb un safir	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Ara portàtil amb una pedra de colors revestida d'argent	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Calze d'argent sobredaurat	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Calzes d'argent, dos	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canadelles d'argent, dues	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Capsa d'argent amb relíquies	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Creu d'argent daurat, perles, pedreria, i peu esmaltat	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Creu d'argent sobredauratda amb perles i pedreria	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Frontals d'altar d'argent amb figures dels apòstols, quatre	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Gibrells petits d'argent, dos	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Llànties d'argent amb cadenes esmaltades, dues	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Patena d'argent sobredaurat	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Patenes d'argent, dos	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Pedra de jaspi, encastada amb argent	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Peus d'argent, dos	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Segell d'argent	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Bacins d'argent, dos	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Calze d'argent amb punxó de Barcelona	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Calzes d'argent daurat, tres	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Calzes d'argent, dos	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Canadelles d'argent sobredaurades, dues	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Canadelles d'argent, sis	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Creu d'obra de Venècia, coberta per fulla d'argent daurat	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Creu de quatre braços coberta de full d'argent daurat	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Creu del Lignum Domini de quatre braços amb full d'argent	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Creu doble petita d'argent	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Làmpades amb les seves cadenes d'argent, tres	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Navetes d'argent amb cullera d'argent, dues	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Patena d'argent	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Patena d'argent daurat	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Taules d'obra de Venècia amb full d'argent, cristall i pedres	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Calzes d'argent, tres	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Canadelles d'argent, quatre	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Creu coberta de full d'argent, amb peu d'argent i sis safirs	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Cullera d'argent	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Llànties d'argent amb cadenes esmaltades, dues	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Naveta d'argent	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Patenes d'argent, dues	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Peces d'un frontal d'argent amb figures dels apòstols, quatre	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Tabernacle d'argent	
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Ara portàtil de jaspi amb remats d'argent daurats	
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Calzes d'argent sobredaurat, dos	
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Creu d'obra de Venècia, recoberta per fulla d'argent daurat	
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Cullera d'argent	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Encenser d'argent	
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Naveta d'argent	
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Patena d'argent sobredaurat	
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Taules recobertes d'argent daurat amb jaspi	
300	1316, abril, 24	Donació al monestir de Montserrat	Santa Maria de Montserrat	Donació	Peces molt semblants a les del doc. 298	
301	1316, agost, 2	Citació d'argenters	Lloc indeterminat. Citació d'argenter	Citació	Jaume Reila, argenter	
302	1318, maig, 7	Lliurament a l'infant Joan	Capella de la Casa del infant Joan	Lliurament	Creu d'argent daurat, Lignum Domini i pedres encastades	
303	1318, maig, 25	Donacions de béns del Temple a esglésies	Església de Coll de Balaguer	Donació	Calze d'estany	
303	1318, maig, 25	Donacions de béns del Temple a esglésies	Església de Coll de Balaguer	Donació	Frontal d'altar	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldaura (Manresa)	Donació	Calze d'argent daurat	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria d'Arguines (Torres Torres)	Donació	Calze d'argent daurat	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Vilafranca del Penedès. Convent de Menoretes	Donació	Calze d'argent daurat amb el pom embotit, amb sis roses	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Capella del rei, Barcelona	Donació	Calze d'argent, amb esmalts al nus i peu (embotits)	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Canelobres de coure d'obra de Llemotges, tretze	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Creu d'argent amb Lignum, perles, pedres i peu d'argent	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santes Creus. Monestir	Donació	Creu de cristall amb el Crucifix, i peu de coure	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Lleida. Convent frares predicadors	Donació	Creu de cristall amb virolles d'argent niellades i peu daurat	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Sant Jaume de Barcelona	Donació	Creu de cristall amb peu sobredaurat	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Creu de cristall foradada amb ànima de coure daurat	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria d'Arguines (Torres Torres)	Donació	Patena d'argent daurat, amb creu i mà al mig	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Capella del rei, Barcelona	Donació	Patena d'argent sobredaurat	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Vilafranca del Penedès. Convent de Menoretes	Donació	Patena d'argent daurat, amb creu i mà al mig	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Taula (coberta de llibre) de Llemotges, amb el Crucifix	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Coberta de llibre de Llemotges, amb la Majestat sedent	
305	1318, novembre, 27	Repartiment objectes de l'orde del Temple	Capella de la Casa de l'infanta Blanca	Donació	Calze d'argent daurat niellat amb senyals en el peu	
305	1318, novembre, 27	Repartiment objectes de l'orde del Temple	Capella de la Casa de l'infanta Blanca	Donació	Canadelles d'argent, dues	
305	1318, novembre, 27	Repartiment objectes de l'orde del Temple	Capella de la Casa de l'infanta Blanca	Donació	Patena d'argent daurat	
305	1318, novembre, 27	Repartiment objectes de l'orde del Temple	Capella de la Casa de l'infanta Blanca	Donació	Vas de *maure* amb el peu d'argent daurat	
306	1319, abril, 17	Citació d'argenters	Lloc indeterminat. Citació d'argenters	Citació	Bernard i Berenguer Aymerich, argenters	
307	1319, agost, 18	Inventari de béns procedents de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Agnus Dei fets amb argent, dos	
307	1319, agost, 18	Inventari de béns procedents de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canelobres coberts d'un full d'argent daurats, dos	
308	1322, agost, 13	Entrega de béns als prohoms d'Horta	Horta de Sant Joan, als prohoms	Inventari	Creu daurada amb Lignum Domini, i vuit pedres	
309	1323, novembre, 29	Venda corones del rei	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Venda	Corones d'or, gemmes, perles i altres pedres precioses, tres	
310	1335, desembre, 31	Constitucions sinodals d'Elna	Lloc indeterminat. Esglésies d'Elna	Constitucions	Calzes	
310	1335, desembre, 31	Constitucions sinodals d'Elna	Lloc indeterminat. Esglésies d'Elna	Constitucions	Ornaments sagrats	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Bàculs de Llemotges, dos	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Caixa d'argent sobredaurat amb creu d'obra de Llemotges	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres amb peu i cap d'obra de Llemotges, dos	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creu dels albats d'obra de Llemotges	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Custòdies amb creu petita d'obra de Llemotges, dues	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Naveta de coure d'obra de Llemotges	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, tres parells	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres petits d'obra de Llemotges, dos parells	
312	1346, agost, 8	Reconeixement per Hug de Fenollet	Sant Pere de Vic	Reconeixement	Anell pontifical	
312	1346, agost, 8	Reconeixement per Hug de Fenollet	Sant Pere de Vic	Reconeixement	Bàculs	
313	1350, desembre, 31	Inventari de Sant Joan de Perpinyà	Sant Joan de Perpinyà	Inventari	Cobertes d'evangeliari d'obra de Llemotges	
313	1350, desembre, 31	Inventari de Sant Joan de Perpinyà	Sant Joan de Perpinyà	Inventari	Encenser de coure d'obra de Llemotges	
313	1350, desembre, 31	Inventari de Sant Joan de Perpinyà	Sant Joan de Perpinyà	Inventari	Naveta de coure d'obra de Llemotges	
314	1354, març, 10	Inventaris de Guillem Soler	Lloc indeterminat. Casa de Guillem, ardiaca	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, tres	
314	1354, març, 10	Inventaris de Guillem Soler	Lloc indeterminat. Casa de Guillem, ardiaca	Inventari	Segell d'argent sencer	
314	1354, març, 10	Inventaris de Guillem Soler	Lloc indeterminat. Casa de Guillem, ardiaca	Inventari	Segell d'argent trencat	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Anell de sant Joan	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Arqueta-reliquiari d'obra de Llemotges	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bacins, dos	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Calzes d'argent, deu	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Canelobres de llautó, vuit	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Capsa d'argent amb una creu	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus d'obra de Llemotges	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus de cristall, tres	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Encenser d'argent	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Frontal d'or	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Pintes de vori, set	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Candeles de Llemotges, dues	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres mitjans, dos parells	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres de coure d'obra de Llemotges, un parell	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres grans de coure d'obra de Llemotges, dos	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creus d'obra de Llemotges, dues	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creus de Llemotges, tres	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Anell de sant Joan	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Ara (portàtil?)	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàcul de vori	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Caixes de vori, dues	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creu gran daurada	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creu major de cristall	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus de cristall, dues	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus de Llemotges, dues	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus grans d'argent amb pedres precioses	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Encenser d'argent	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Escriny d'argent coronat amb creu	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Pintes de vori, set	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Arquetes d'obra de Llemotges, dues	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Bacins plans d'obra de Llemotges, dos	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Calze d'estany	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Canadelles d'estany, dues	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, quatre	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Canelobres, dos	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Capça de vori	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Corones d'or i de perles, onze	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Creu mitjana d'obra de Llemotges	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Creus amb peu d'obra de Llemotges, dues	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Oratori d'obra de Llemotges	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Patena d'estany	
319	1376, març, 26	Inventari de Bajoles	Capella de la comanda de Bajoles (Perpinyà)	Inventari	Calzes d'argent, quatre	
319	1376, març, 26	Inventari de Bajoles	Capella de la comanda de Bajoles (Perpinyà)	Inventari	Capsa d'argent amb relíquies	
319	1376, març, 26	Inventari de Bajoles	Capella de la comanda de Bajoles (Perpinyà)	Inventari	Creu d'argent daurat amb el fust de la Veracreu	
319	1376, març, 26	Inventari de Bajoles	Capella de la comanda de Bajoles (Perpinyà)	Inventari	Creu de cristall	
319	1376, març, 26	Inventari de Bajoles	Capella de la comanda de Bajoles (Perpinyà)	Inventari	Custòdia de llautó	
319	1376, març, 26	Inventari de Bajoles	Capella de la comanda de Bajoles (Perpinyà)	Inventari	Encenser d'argent	
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Calze d'argent amb esmalts	
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Corona amb esmalts i perles i el senyal dels Puigdorfila	
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Corona de fulla d'or amb perles	
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Corones d'argent i esmalt, dues	
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Corones de fulla d'or i perles, dues	
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Creu d'argent amb el fust de la Veracreu amb peu d'argent	
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Custòdia de llautó	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC

Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Encenser d'argent	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Calzes d'argent	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Creu d'argent	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Creu d'argent sobredaurat amb la Veracreu	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Creu de cristall	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Creu gran d'argent	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Cullera d'argent	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Encenser d'argent	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Naveta d'argent	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Patenes d'argent	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Peu de llautó sobredaurat	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Reliquiari de cristall i argent	
322	1395, abril, 5	Inventari del Gran Prior	Capella del Gran prior de l'orde del Temple	Inventari	Culleretes d'argent daurades, dues	
322	1395, abril, 5	Inventari del Gran Prior	Capella del Gran prior de l'orde del Temple	Inventari	Culleretes d'argent, tres	
322	1395, abril, 5	Inventari del Gran Prior	Capella del Gran prior de l'orde del Temple	Inventari	Pixis d'argent, dos	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
	Apartat 1	**LLEMOTGES-FRANÇA**				
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Calze d'or	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Calzes d'argent	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Calzes d'argent amb ansat, dos	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Corona amb creu d'argent sobredaurada i pedres precioses	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Corona amb vuit penjolls d'or i gemmes	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Gemma gran encerclada amb or	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Patena d'argent	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Torres [encensers?], dotze	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Pupitres de marbre, or i argent, tres	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Calze gran d'or cisellat	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Calzes d'or, dos	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Patenes d'or, dues	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Calzes d'argent, dotze	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Patenes d'argent, dotze	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Encensers d'argent, quatre	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Creus enriquides d'or i d'argent, disset	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Corones d'or, dues	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Llàmpades d'argent, sis	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Llàmpades de coure, daurades i platejades, dotze	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Taula enriquida d'or i argent	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Coberta d'evangeliari de vori, or i argent amb perles	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Anaps daurats, tretze	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Bací gran d'argent	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Beneiteres d'argent, dues	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Columnes enriquides d'argent i or, sis	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Creus petites d'argent suspeses, tres	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Canelobres daurats, dos	
Ap.1-3	1125	Teòfil. De diversis artibus	Lloc indeterminat. Abadia de Stavelot ?	Documentació	Documentació	--
Ap.1-4	1183, desembre, 30	Processons	Sant Marçal de Llemotges	Processó	Arca	
Ap.1-5	1183, desembre, 31	Saqueig del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Saqueig	Calzes d'or i d'argent	
Ap.1-5	1183, desembre, 31	Saqueig del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Saqueig	Creus d'or i d'argent	
Ap.1-5	1183, desembre, 31	Saqueig del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Saqueig	Frontal d'altar enriquit amb cinc figures d'or	
Ap.1-5	1183, desembre, 31	Saqueig del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Saqueig	Frontal d'argent	
Ap.1-5	1183, desembre, 31	Saqueig del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Saqueig	Llàmpades	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC

Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
Ap.1-6	1193, desembre, 31	Rescat del rei Ricard	Lloc indeterminat. Requisa esglésies-Aquitània	Requisa	Calzes d'argent	
Ap.1-6	1193, desembre, 31	Rescat del rei Ricard	Lloc indeterminat. Requisa esglésies-Aquitània	Requisa	Creus d'argent	
Ap.1-6	1193, desembre, 31	Rescat del rei Ricard	Lloc indeterminat. Requisa esglésies-Aquitània	Requisa	Reliquiaris d'argent	
Ap.1-7	1208, desembre, 31	Compra canelobres d'esmalts	Sant Marçal de Llemotges	Compra	Canelobres amb esmalts, dos	
Ap.1-8	1216, desembre, 31	Inventari	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Calzes d'argent, catorze	
Ap.1-8	1216, desembre, 31	Inventari	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Encensers d'argent, sis	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Ampolles d'argent, dues	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Canelobres d'argent, dos	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Capsa petita d'argent en [forma de] sepulcre	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Capsa petita d'or, on hi ha un crucifix d'ònix	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Cobertes d'evangeliari d'argent, cinc	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Corona d'or	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Creu del Senyor	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Creus d'or, set	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Creus, tres	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Crucifix argentat de la Santa Creu	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Encenser major d'argent	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Escriny	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Escriny d'or, dos	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Imatge d'argent del sepulcre de la Mare de Déu	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Imatge de la Morena	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Rostre del Sant Salvador, argentat	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Taula d'argent que és davant l'altar major	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Taula d'or de Sant Salvador	
Ap.1-10	1222, desembre, 31	Incrustacions a l'urna de Sant Marçal	Sant Marçal de Llemotges	Adobament	Urna d'or de sant Marçal amb safir i jaspi major	
Ap.1-11	1224, desembre, 31	Processó de l'arca de Sant Marçal	Sant Marçal de Llemotges	Processó	Arca d'or de sant Marçal	
Ap.1-11	1224, desembre, 31	Processó de l'arca de Sant Marçal	Sant Marçal de Llemotges	Processó	Arca de sant Austriclià	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Aspersor d'argent	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Bàcul pastoral	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Bàculs pastorals de vori, dos	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Bàculs processionals d'argent, dos	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Bàculs processionals, sis	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Calzes grans, tres	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Calzes petits, tres	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Canelobres d'argent, tres parells	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC — Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Canelobres daurats, dos	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Canelobres sobredaurats de llautó espanyol	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Cobertes d'evangeliari d'or, tres	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Cobertes de llibre daurats, dues	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Cobertes de llibres d'argent, quatre	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Conca d'argent	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Corns de vori amb argent, quatre	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Cullera gran d'argent	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Culleres petites d'argent, dues	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Encensers d'argent, dos	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Escriny	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Escudella d'argent per a la sal	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Escudella major d'argent	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Escudella menor d'argent	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Gerra d'argent	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Naveta d'argent	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Vas d'argent	○
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Vinagreres d'argent, dues	
Ap.1-13	1274, setembre, 16	Saqueig de la capella del castell de Llemotges	Capella del castell de Llemotges	Saqueig i pillatge	Calze d'argent.	
Ap.1-14	1307, desembre, 31	Col·locació cap de Sant Marcial a l'urna	Sant Marçal de Llemotges	Col·locació	Urna del cap de sant Marçal	○
Ap.1-15	1312, març, 2	Demanda dissolució de l'orde del Temple	Lloc indeterminat. Viena (França)	Demanda	Dissolució de l'orde del Temple	--
Ap.1-16	1312, març, 22	Abolició de l'orde del Temple	Lloc indeterminat. Viena (França)	Butlla	Dissolució de l'orde del Temple	--
Ap.1-17	1315, desembre, 31	Trasllat del cos de sant Aureli a una urna	Lloc indeterminat. Citació d'argenter	Citació	Bechamel de Les Portes, argenter	○
Ap.1-17	1315, desembre, 31	Trasllat del cos de sant Aureli a una urna	Sant Marçal de Llemotges	Trasllat	Reliquiari d'argent i pedreria	○
Ap.1-17	1315, desembre, 31	Trasllat del cos de sant Aureli a una urna	Sant Marçal de Llemotges	Trasllat	Urna de coure sobredaurat	○
Ap.1-17	1315, desembre, 31	Trasllat del cos de sant Aureli a una urna	Sant Marçal de Llemotges. Citació d'argenter	Citació	Citació d'argenter	○

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC

Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
	Apartat 2	**ALTRES**				
Ap.2-1	842, desembre, 31	Dotalia de Capella (Fals)	Sant Julià a Capella	Dotalia	Ara (d'altar)	
Ap.2-1	842, desembre, 31	Dotalia de Capella (Fals)	Sant Julià a Capella	Dotalia	Calze	
Ap.2-1	842, desembre, 31	Dotalia de Capella (Fals)	Sant Julià a Capella	Dotalia	Creu	
Ap.2-2	983, abril, 28	Dotalia de Vilalleons (Fals)	Santa Maria de Vilalleons (Sant Julià de Vilatorta)	Dotalia	Calze d'argent	
Ap.2-2	983, abril, 28	Dotalia de Vilalleons (Fals)	Santa Maria de Vilalleons (Sant Julià de Vilatorta)	Dotalia	Patena d'argent	
Ap.2-3	996, desembre, 6	Dotalia de Santa Maria de Güel	Santa Maria de Güel	Dotalia	Calze	
Ap.2-3	996, desembre, 6	Dotalia de Santa Maria de Güel	Santa Maria de Güel	Dotalia	Creu	
Ap.2-3	996, desembre, 6	Dotalia de Santa Maria de Güel	Santa Maria de Güel	Dotalia	Encenser	
Ap.2-4	1174, desembre, 31	Testament de Pere Sanç	Sant Pere de Llobera (Solsonès)	Testament	Taula	
Ap.2-5	1241, febrer, 25	Fórmula jurament dels jueus	Lloc indeterminat	Fórmula	Ara santa	
Ap.2-5	1241, febrer, 25	Fórmula jurament dels jueus	Lloc indeterminat	Fórmula	Arca de l'Aliança	
Ap.2-5	1241, febrer, 25	Fórmula jurament dels jueus	Lloc indeterminat	Fórmula	Canelobre tot d'or	
Ap.2-5	1241, febrer, 25	Fórmula jurament dels jueus	Lloc indeterminat	Fórmula	Vasos del tabernacle	
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari de Siresa (Osca)	Sant Pere de Siresa (Osca)	Inventari	Calzes d'argent, quatre	
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari de Siresa (Osca)	Sant Pere de Siresa (Osca)	Inventari	Creu d'argent	
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari de Siresa (Osca)	Sant Pere de Siresa (Osca)	Inventari	Creu d'obra de Llemotges	
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari de Siresa (Osca)	Sant Pere de Siresa (Osca)	Inventari	Creu de cristall	
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari de Siresa (Osca)	Sant Pere de Siresa (Osca)	Inventari	Encenser d'argent	
Ap.2-7	1294, juny, 2	Compromís entre Sant Esteve de Banyoles i els curats	Sant Esteve Banyoles	Compromís	Ensenyes de plom o d'estany	
Ap.2-8	1304, març, 22	Inventari de Camanyes	Capella del castell de Camanyes (Terol)	Inventari	Calze d'argent	
Ap.2-9	1304, març, 22	Inventari d'Orrios	Capella del castell d'Orrios (Terol)	Inventari	Calze d'estany	
Ap.2-9	1304, març, 22	Inventari d'Orrios	Capella del castell d'Orrios (Terol)	Inventari	Creus, dues	
Ap.2-10	1307-1312	Templers a la corona d'Aragó	Lloc indeterminat	Documentació	Documentació de Villanueva	--
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Ampolles d'argent, dues	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Bací petit de llautó	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Calze d'argent	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Calzes d'argent, quatre	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Canelobres de cristall, dos	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Corona d'argent sobredaurat	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Creu de cristall	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Creu de Llemotges	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Creu major d'argent amb peu	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Creu petita d'argent	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Encensers d'argent, dos	

Relació per cronologia: ACTE, ESGLÉSIA, TIPOLOGIA i OBJECTE LITÚRGIC

Quadre XXII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Làmpades d'argent per penjar, dues	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Làmpades d'argent, sis	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Lignum Domini gran amb el seu peu	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Naveta per a l'encens d'obra de Llemotges	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Patena d'argent	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Taules de Llemotges, dues	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
		PRECEDENTS				
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Aiguamans	◯
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Aiguamans	◯
10	917, setembre, 1	Dotalia de Santa Eulalia d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Dotalia	Aiguamans	◯
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Altar d'argent	◯
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Ampolla d'estany	◯
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Ampolleta d'or	◯
113	1074, juliol, 17	Testament sacramental d'Amat, fill d'Eldric	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Anap d'argent	◯
39	998, maig, 9	Butlla de Gregori V	Sant Pere de Vic	Butlla	Anell	◯
74	1044, desembre, 20	Testament de Guifré, bisbe de Besalú i de Carcassona	Santa Maria de Besalú	Testament	Anell	◯
113	1074, juliol, 17	Testament sacramental d'Amat, fill d'Eldric	Santa Maria de Solsona	Testament	Anell	◯
139	1093, gener, 13	Testament de Bernat Joan	Sant Joan de les Abadesses	Testament	Anell	◯
84	1053, març, 18	Testament sacramental d'Ermenir Quintilià	Sant Pere de Vic	Testament	Anell d'argent	◯
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Anell d'argent amb segell	◯
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Anell d'argent amb segell	◯
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Anell d'or	◯
40	1002, juliol, 3	Reclamació del bisbe Sal·la	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Reclamació	Anell d'or	◯
75	1045, octubre, 22	Testament de Ramon, levita	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Anell d'or	◯
84	1053, març, 18	Testament sacramental d'Ermenir Quintilià	Sant Pere de Vic	Testament	Anell d'or	◯
95	1060, juliol, 26	Testament de Golfred, sagristà	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Anell d'or	◯
127	1084, novembre, 24	Testament d'Ermengol Bernat	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Anell d'or	◯
137	1092, juliol, 23	Testament sacramental de Bernat Transver	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Anell d'or	◯
142	1095, febrer, 26	Testament d'Arnau Guillem	Santa Maria de la Seu d'Urgell (bisbe)	Testament	Anell d'or	◯
143	1095, setembre, 29	Testament de Guitard Boeci	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Anell d'or	◯
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Anell d'or amb gemmes precioses	◯
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Anell d'or amb pedra optima	◯
10	917, setembre, 1	Dotalia de Santa Eulalia d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Dotalia	Anell d'or amb pedres precioses	◯
83	1050, octubre, 27	Testament sacramental de Sunyer Radulf	Santa Maria de Navarcles	Testament	Anell d'or	◯
32	979, febrer, 22	Testament de Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú	Sant Pere de Besalú	Testament	Anells	◯
73	1040, octubre, 22	Testament d'Eribau, bisbe d'Urgell	Bisbes Urgell-Osona-Girona-Barcelona-Roda	Testament	Anells	◯
109	1069, febrer, 9	Testament sacramental d'Ermengarda	Sant Pere de Savassona	Testament	Anells d'or	◯
91	1058, juny, 20	Testament sacramental de Ramon Bonfill	Sant Pere de Vic	Testament	Anells d'or, dos	◯
122	1082, novembre, 12	Testament sacramental de Guillem Ramon	Sant Benet de Bages	Testament	Anells d'or, tres	◯
125	1084, abril, 2	Testament d'Estefania	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Anells d'or, dos per la taula (frontal d'altar)	◯
48	1011, juliol, 15	Testament de Sunifred, ardiaca	Sant Pere de Vic (Guitard, levita)	Testament	Anells, dos	◯

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
63	1031, agost, 7	Testament de Riculf	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Anells, tres	
6	901, maig, 8	Dotalia de Sant Fructuós de Guils	Sant Fructuós de Guils (Castellbò)	Dotalia	Ara	
6	901, maig, 8	Dotalia de Sant Fructuós de Guils	Sant Fructuós de Guils (Castellbò)	Dotalia	Arca	
85	1054, setembre, 22	Testament d'Arnau, sacerdot	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Arca	
116	1078, agost, 16	Testament de Ramon Ramon	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Arca de Santa Eulàlia	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Ares (portàtils) d'argent, dues	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Ares d'argent, dues	
106	1068, juny, 1	Donatius d'Arnau Mir de Tost	Sant Sadurní	Donació	Argent pel frontal d'altar	
105	1068, maig, 23	Testament d'Arsenda	Sant Sadurni de Llorà	Testament	Argent per frontal i ornaments	
105	1068, maig, 23	Testament d'Arsenda	Santa Maria d'Artesa	Testament	Argent per frontal i ornaments	
105	1068, maig, 23	Testament d'Arsenda	Sant Martí de Tost	Testament	Argent per frontal i ornaments	
45	1009, agost, 28	Testament sacramental de Guitard, cavaller	Sant Pere de Roma	Testament	Ausberg	
116	1078, agost, 16	Testament de Ramon Ramon	Santa Maria de Ripoll	Testament	Bací	
123	1082, novembre, 23	Testament sacramental de Guillem Sendret	Sant Just, màrtir	Testament	Bací	
129	1086, juny, 26	Reconeixement d'una anterior dotalia	Sant Martí de Brull	Dotalia antiga	Bací	
108	1069, gener, 12	Inventari de l'esglésies de Mur	Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur	Inventari	Bací de llautó	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Bacins d'argent, dos	
38	996, agost, 25	Testament de Quixiló	Sant Pere de Vic	Testament	Bacins, dos	
127	1084, novembre, 24	Testament d'Ermengol Bernat	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Bacins, dos	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Bacins, tres	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Bàcul	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Bàcul	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Bàcul amb or i cristall	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Bàcul d'or i cristall	
39	998, maig, 9	Butlla de Gregori V	Sant Pere de Vic	Butlla	Bàcul episcopal	
60	1025, febrer, 19	Ermegoda empenyora alou	Barcelona. Citació d'orfebre	Citació	Bonhom, orfebre	
112	1073, maig, 29	Venda d'alou per Bonisaac	Lloc indeterminat. Citació d'orfebre	Citació	Bonisaac, orfebre	
91	1058, juny, 20	Testament sacramental de Ramon Bonfill	Sant Pere de Vic	Testament	Botó de bronze	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Caixa de vori per a l'encens	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Caixa petita d'argent	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Caixes d'argent, dues	
129	1086, juny, 26	Reconeixement d'una anterior dotalia	Sant Martí de Brull	Dotalia antiga	Caixes de relíquies, dues	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Caldera de coure	
17	940, desembre, 31	Dotalia de Sant Miquel de Ponts	Sant Cristòfol de Ponts	Dotalia	Calderes de bronze, dues	
5	900, febrer, 16	Dotalia de Sant Julià de Canalda	Sant Julià de Canalda	Dotalia	Calze	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
8	912, desembre, 3	Dotalia de Sant Pere de Grau d'Escales	Sant Pere de Grau d'Escales	Dotalia	Calze	
11	922, agost, 12	Dotalia de Sant Pere i Sant Feliu (Besalú)	Sant Pere i Sant Feliu a Besalú	Dotalia	Calze	
14	932, juliol, 4	Dotalia de Sant Sadurní de la Roca	Sant Sadurní de la Roca	Dotalia	Calze	
18	947, febrer, 18	Dotalia de Sant Julià de Ribelles	Sant Julià de Ribelles	Dotalia	Calze	
22	949, juny, 27	Dotalia de Sant Pere de Sestui	Sant Pere de Sestui	Dotalia	Calze	
26	959, gener, 10	Dotalia de Sant Esteve i Sant Miquel de Bianya	Sant Esteve, Sant Miquel i Sant Joan (Bianya)	Dotalia	Calze	
27	960, gener, 1	Dotalia de Santa Cecilia (Ribagorça)	Santa Cecilia de Vilaller (Alta Ribagorça)	Dotalia	Calze	
28	961, abril, 19	Dotalia de Sant Hilari de Vidrà	Sant Hilari de Vidrà	Dotalia	Calze	
30	972, setembre, 19	Dotalia de Sant Esteve d'Isàvena	Sant Esteve d'Isàvena	Dotalia	Calze	
31	972, desembre, 3	Dotalia de Sant Benet de Bages	Sant Benet de Bages	Dotalia	Calze	
35	988, juliol, 1	Dotalia de Sant Pere Llastanosa (Roda)	Sant Pere Llastanosa a Roda, Ribagorça	Dotalia	Calze	
43	1007, novembre, 25	Dotalia de Sant Climent (Rallui)	Sant Climent a Rallui, Ribagorça	Dotalia	Calze	
55	1018, maig, 5	Dotalia de Roda d'Isàvena	Santa Maria i Sant Climent de Roda d'Isàvena	Dotalia	Calze	
56	1018, octubre	Dotalia de Serradui (Ribagorça)	Santa Maria de Serradui, Ribagorça	Dotalia	Calze	
66	1036, agost, 9	Testament de Riquer	Sant Gervasi de «Stagia»	Testament	Calze	
71	1040, gener, 17	Dotalia de Sant Sadurní de Tavèrnoles (Fals)	Sant Sadurní de Tavèrnoles	Dotalia	Calze	
83	1050, octubre, 27	Testament sacramental de Sunyer Radulf	Santa Maria de Navarcles	Testament	Calze	
117	1078, octubre, 6	Testament de Joan, cabiscol	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Calze	
4	890, juny, 25	Dotalia de Sant Pere de Ripoll	Sant Pere de Ripoll	Dotalia	Calze d'argent	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Calze d'argent	
13	925, juny, 25	Dotalia de Sant Salvador de Ripoll	Sant Salvador de Ripoll	Dotalia	Calze d'argent	
16	939, agost, 23	Dotalia de Santa Maria de Moià	Santa Maria de Moià	Dotalia	Calze d'argent	
25	957, desembre, 1	Dotalia de Sant Salvador (Roda d'Isàvena)	Sant Salvador de Roda d'Isàvena	Dotalia	Calze d'argent	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Calze d'argent	
31	972, desembre, 3	Dotalia de Sant Benet de Bages	Sant Benet de Bages	Dotalia	Calze d'argent	
46	1009, novembre, 10	Dotalia de Sant Martí (Conflent)	Sant Martí del Canigó (Conflent)	Dotalia	Calze d'argent	
98	1062, desembre, 31	Dotalia de Guislabert	Sant Vicenç de Castellbisbal	Dotalia	Calze d'argent	
108	1069, gener, 12	Inventari de l'esglésies de Mur	Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur	Inventari	Calze d'argent	
129	1086, juny, 26	Reconeixement d'una anterior dotalia	Sant Martí de Brull	Dotalia antiga	Calze d'argent	
149	1100, febrer, 19	Testament de Valença de Tost	Santa Maria del Mur	Testament	Calze d'argent	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Calze d'argent	
23	952, desembre, 31	Dotalia de Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Dotalia	Calze d'argent	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Calze d'argent amb or, dos	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'argent amb patena d'argent	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'argent amb patena d'argent	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Calze d'argent i gemmes	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'argent i patena	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'argent i patena	
65	1035, febrer, 15	Dotalia de Sant Vicenç (Ribagorça)	Sant Vicenç i Sant Valeri de Roda (Ribagorça)	Dotalia	Calze d'argent sobredaurat	
6	901, maig, 8	Dotalia de Sant Fructuós de Guils	Sant Fructuós de Guils (Castellbò)	Dotalia	Calze d'estany	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Calze d'estany	
15	932, juliol, 4	Dotalia de Sant Genís de l'Ametlla	Sant Genís de l'Ametlla	Dotalia	Calze d'estany	
23	952, desembre, 31	Dotalia de Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Dotalia	Calze d'estany	
31	972, desembre, 3	Dotalia de Sant Benet de Bages	Sant Benet de Bages	Dotalia	Calze d'estany	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'estany	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'estany i una patena d'argent	
3	888, abril, 20	Dotalia de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Dotalia	Calze d'or	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Calze d'or	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Calze d'or	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'or	
50	1014, desembre, 19	Redempció de calze de Castellbisbal	Castellbisbal	Redempció	Calze d'or	
51	1014, desembre, 22	Desenpeyorament de calze per Deodat	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Empenyorament	Calze d'or	
52	1014, desembre, 22	Permuta entre Ervigi i la seu de Barcelona	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Redempció	Calze d'or	
57	1019, desembre, 22	Permuta entre Ervigi i Deodat	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Redempció	Calze d'or	
62	1028, febrer, 21	Regiat retornen alou	Església de Banyols (Barcelona)	Reconeixement	Calze d'or	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'or amb patena de vidre	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'or amb vint-i-tres pedres i esmalts	
97	1062, juny, 3	Testament sacramental de Guislabert, bisbe	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Calze d'or, per a fer	
132	1087, octubre, 3	Testament de Ramon Domnuç, monjo	Sant Llorenç Savall	Testament	Calze d'argent, per a fer	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze major del bisbe Oliba	
129	1086, juny, 26	Reconeixement d'una anterior dotalia	Sant Martí de Brull	Dotalia antiga	Calze òptim d'estany	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Calze quotidià	
20	948, març, 12	Testament de Guadamir, ardiaca	Sant Andreu de Tona	Testament	Calze, per a fer	
100	1064, febrer, 15	Testament de Ponç, levita	Sant Martí Sacosta	Testament	Calze, per a fer	
115	1078, maig, 19	Testament de Ponç, comte d'Empúries	Sant Ponç de Tomeres	Testament	Calze, per a fer	
140	1093, juliol	Testament de Berenguer Donuç	Sant Llorenç Savall	Testament	Calze, per a fer	
147	1097, gener, 24	Testament d'Esteve, levita	Sant Pere de la Seu d'Urgell	Testament	Calze, per a fer	
36	990, gener, 31	Dotalia de Sant Miquel i Sant Cristòfol de Ponts	Sant Miquel i Sant Cristòfol de Ponts	Dotalia	Calzes	
53	1015, juliol, 6	Dotalia de Lavaix (Ribagorça)	Santa Creu i Sant Pere de Lavaix, Ribagorça	Dotalia	Calzes	
94	1060, juliol, 1	Dotalia de Visalibons (Ribagorça)	Santa Maria i Sant Pere de Visalibons	Dotalia	Calzes	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calzes d’argent amb patenes d’argent, sis	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calzes d’argent, quatre	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calzes d’argent, sis	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Calzes d’argent, tres	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calzes d’argent, tres	
17	940, desembre, 31	Dotalia de Sant Miquel de Ponts	Sant Miquel de Ponts	Dotalia	Calzes d’estany, dos	
19	948, gener, 30	Dotalia de les esglésies de Paradís	Esglésies de Paradis (Cerdanya)	Dotalia	Calzes d’estany, dos	
2	888, gener, 13	Dotalia de Sant Andreu de Tona	Sant Andreu de Tona	Dotalia	Calzes, dos	
12	923, febrer, 6	Dotalia de Sant Quirze d'Arbúcies	Sant Quirze d'Arbúcies	Dotalia	Calzes, dos	
108	1069, gener, 12	Inventari de l’esglésies de Mur	Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur	Inventari	Campanetes de bronze, quatre	
107	1068, juny, 2	Inventari d'Arnau Mir de Tost	Lloc indeterminat. Cambra del cavaller	Inventari	Candelers d’argent, cinc	
23	952, desembre, 31	Dotalia de Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Dotalia	Canelobre	
27	960, gener, 1	Dotalia de Santa Cecilia (Ribagorça)	Santa Cecilia de Vilaller (Alta Ribagorça)	Dotalia	Canelobre	
38	996, agost, 25	Testament de Quixiló	Sant Pere de Vic	Testament	Canelobre	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Canelobre d’argent gran	
108	1069, gener, 12	Inventari de l’esglésies de Mur	Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur	Inventari	Canelobre de llautó	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Canelobre petit platejat	
73	1040, octubre, 22	Testament d’Eribau, bisbe d’Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Canelobres amb conca	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Canelobres d’argent, deu	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres d’argent, quatre	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Canelobres d’argent, quatre parells	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Canelobres d’estany, dos	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres d’estany, quatre	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Canelobres d'argent, quatre	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Canelobres de bronze amb bací, dos	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Canelobres de bronze, dos	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Canelobres recoberts d’argent, dos parells	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres, sis	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Capsa d’argent sense coberta	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Capsa de vori	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Capses d’argent amb cobertes, tres	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Capses d’argent per a l'encens amb culleretes, dues	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Capses d’argent, dues	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Capses d’argent, dues	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Capses d’encens cobertes d’argent, tres	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Coberta d'evangeliari	◯
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Coberta d'evangeliari d'argent	◯
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Coberta d'evangeliari d'argent i or	◯
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Coberta d'evangeliari d'or i gemmes	◯
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Coberta d'evangeliari d'or i pedres precioses	◯
13	925, juny, 25	Dotalia de Sant Salvador de Ripoll	Sant Salvador de Ripoll	Dotalia	Cobertes d'evangeliari d'argent i lletres d'or	◯
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Cobertes d'evangeliari d'argent, tres	◯
108	1069, gener, 12	Inventari de l'esglésies de Mur	Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur	Inventari	Cobertes d'evangeliari, dues	◯
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Fe	Testament	Cobertes de llibre d'argent	◯
58	1020, octubre, 20	Testament sacramental del comte Bernat Tallaferro	Santa Maria de Finestres (Olot)	Testament	Cobertes d'evangeliari, per a fer	◯
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Columnes del cibori recobertes d'argent	◯
89	1057, octubre, 19	Testament de Guillem	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Conca	◯
72	1040, febrer, 11	Testament sacramental d'Ermengarda	Santa Maria de Manlleu	Testament	Conca de llautó	◯
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Conques d'aram, dues	◯
117	1078, octubre, 6	Testament de Joan, cabiscol	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Copa	◯
122	1082, novembre, 12	Testament sacramental de Guillem Ramon	Sant Pere de Vic	Testament	Copa	◯
92	1060, gener, 7	Testament d'Udalgar	Sant Llorenç del Munt	Testament	Copa (d'argent) per a fer una coberta d'evangeliari	◯
64	1034, setembre, 27	Testament d'Oda	Sant Pere de Vic	Testament	Copa d'argent	◯
72	1040, febrer, 11	Testament sacramental d'Ermengarda	Sant Pere de Vic	Testament	Copa d'argent	◯
99	1063, febrer, 28	Testament sacramental de Gausbert	Sant Joan de Riuprimer (sagristà)	Testament	Copa d'argent	◯
118	1081, setembre, 17	Testament de Bernat Guillem, sagristà	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Copa d'argent	◯
127	1084, novembre, 24	Testament d'Ermengol Bernat	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Copa major	◯
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Copes amb relíquies, tres	◯
61	1025, setembre, 9	Testament sacramental de Guisla	Santa Maria de la Seu d'Urgell (bisbe)	Testament	Copes d'argent, dues	◯
92	1060, gener, 7	Testament d'Udalgar	Sant Miquel del Fai	Testament	Copes d'argent, dues	◯
100	1064, febrer, 15	Testament de Ponç, levita	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Copes d'argent, dues	◯
87	1057, agost, 19	Empenyorament de Guillem, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Empenyorament	Copes d'argent, set	◯
47	1010, novembre, 6	Testament sacramental de Sal·la, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Copes d'argent, tres	◯
74	1044, desembre, 20	Testament de Guifré, bisbe de Besalú i de Carcassona	Sant Joan de les Abadesses	Testament	Copes d'argent, tres	◯
21	949, juny, 22	Dotalia de Sant Cristòfol de Salinoves	Sant Cristòfol de Salinoves	Dotalia	Copes, catorze	◯
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Copó d'argent	◯
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Copo d'argent pel corpus domini	◯
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Copo petit d'argent	◯
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Corona d'argent i or	◯
18	947, febrer, 18	Dotalia de Sant Julià de Ribelles	Sant Julià de Ribelles	Dotalia	Corona de llum	◯

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
11	922, agost, 12	Dotalia de Sant Pere i Sant Feliu (Besalú)	Sant Pere i Sant Feliu a Besalú	Dotalia	Corporals de metall, dos	○
27	960, gener, 1	Dotalia de Santa Cecilia (Ribagorça)	Santa Cecilia de Vilaller (Alta Ribagorça)	Dotalia	Creu	†
30	972, setembre, 19	Dotalia de Sant Esteve d'Isàvena	Sant Esteve d'Isàvena	Dotalia	Creu	†
34	986, octubre, 12	Testament de Guillemó	Santa Maria d'Amer	Testament	Creu	†
43	1007, novembre, 25	Dotalia de Sant Climent (Rallui)	Sant Climent a Rallui, Ribagorça	Dotalia	Creu	†
55	1018, maig, 5	Dotalia de Roda d'Isàvena	Santa Maria i Sant Climent de Roda d'Isàvena	Dotalia	Creu	†
71	1040, gener, 17	Dotalia de Sant Sadurní de Tavèrnoles (Fals)	Sant Sadurní de Tavèrnoles	Dotalia	Creu	†
25	957, desembre, 1	Dotalia de Sant Salvador (Roda d'Isàvena)	Sant Salvador de Roda d'Isàvena	Dotalia	Creu d'argent	†
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu d'argent petita i Lignum Domini	†
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creu d'or	†
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu d'or amb esmalts i pedreria	†
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creu d'or amb gemmes	†
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu d'or amb gemmes	†
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu d'or amb gemmes i Lignum Domini	†
126	1084, juliol, 11	Guillem Ramon, comte de Cerdanya pignora alous	Sant Martí del Canigó (Conflent)	Pignoració	Creu d'or i d'argent de cinc pams d'alçada i quatre d'ample	†
139	1093, gener, 13	Testament de Bernat Joan	Sant Joan de les Abadesses	Testament	Creu de sant Joan, restauració	†
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu de vori recoberta parcialment d'argent	†
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu menor d'argent	†
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu petita d'argent amb el Lignum Domini	†
144	1095, novembre, 11	Testament de Guillem, sagristà	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Creu, l'acabament	†
128	1085, setembre, 9	Testament de Guillem	Sant Cugat del Vallès	Testament	Creu, obra de la	†
58	1020, octubre, 20	Testament sacramental del comte Bernat Tallaferro	Santa Maria de Cubières (Narbona)	Testament	Creu, per a fer	†
58	1020, octubre, 20	Testament sacramental del comte Bernat Tallaferro	Sant Pere de Castellnou de Bages	Testament	Creu, per a fer	†
97	1062, juny, 3	Testament sacramental de Guislabert, bisbe	Sant Miquel de Barcelona	Testament	Creu, per a fer	†
97	1062, juny, 3	Testament sacramental de Guislabert, bisbe	Sant Cugat del Camí, [Sant Cugat del Rec]	Testament	Creu, per a fer	†
100	1064, febrer, 15	Testament de Ponç, levita	Sant Martí Sacosta	Testament	Creu, per a fer	†
102	1065, maig, 11	Testament sacramental de Bonfill Sunifred	Sant Pere de Vilamajor	Testament	Creu, per a fer	†
53	1015, juliol, 6	Dotalia de Lavaix (Ribagorça)	Santa Creu i Sant Pere de Lavaix, Ribagorça	Dotalia	Creus	†
94	1060, juliol, 1	Dotalia de Visalibons (Ribagorça)	Santa Maria i Sant Pere de Visalibons	Dotalia	Creus	†
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creus amb or i argent, sis	†
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creus d'argent, cinc	†
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creus d'argent, cinc	†
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creus d'argent, dues	†
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creus d'argent, dues	†
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creus d'argent, quatre	†

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Creus d'or amb gemmes precioses, dues	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creus d'or amb pedreria, dues	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creus menors	
35	988, juliol, 1	Dotalia de Sant Pere Llastanosa (Roda)	Sant Pere Llastanosa a Roda, Ribagorça	Dotalia	Creus, dues	
56	1018, octubre	Dotalia de Serradui (Ribagorça)	Santa Maria de Serradui, Ribagorça	Dotalia	Creus, dues	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creus, dues	
129	1086, juny, 26	Reconeixement d'una anterior dotalia	Sant Martí de Brull	Dotalia antiga	Creus, dues	
108	1069, gener, 12	Inventari de l'esglésies de Mur	Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur	Inventari	Creus, tres	
64	1034, setembre, 27	Testament d'Oda	Sant Pere de Vic	Testament	Culleres [d'argent], dues	
100	1064, febrer, 15	Testament de Ponç, levita	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Culleres d'argent, cinc	
107	1068, juny, 2	Inventari d'Arnau Mir de Tost	Lloc indeterminat. Cambra del cavaller	Inventari	Culleres d'argent, quaranta	
41	1005, octubre, 23	Testament de Sal·la, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Culleres d'argent, quatre	
83	1050, octubre, 27	Testament sacramental de Sunyer Radulf	Santa Maria de Navarcles	Testament	Culleretes d'argent, onze per ornar la creu	
80	1049, maig, 21	Testament de Sunyer, ardiaca	Santa Maria de Navarcles	Testament	Culleretes d'argent, onze, per ornar la creu	
74	1044, desembre, 20	Testament de Guifré, bisbe de Besalú i de Carcassona	Sant Joan de les Abadesses	Testament	Culleretes d'argent, tres per la creu	
69	1039, abril, 23	Testament sacramental de Guifré	Sant Pere de Vic	Testament	Cullerres d'argent	
150	1100, agost, 27	Testament sacramental de Ramon Berenguer, cavaller	Lloc indeterminat. Citació d'orfebre	Citació	Ebles, orfebre	
45	1009, agost, 28	Testament sacramental de Guitard, cavaller	Sant Pere de Roma	Testament	Elm	
6	901, maig, 8	Dotalia de Sant Fructuós de Guils	Sant Fructuós de Guils (Castellbò)	Dotalia	Encenser	
12	923, febrer, 6	Dotalia de Sant Quirze d'Arbúcies	Sant Quirze d'Arbúcies	Dotalia	Encenser	
71	1040, gener, 17	Dotalia de Sant Sadurní de Tavèrnoles (Fals)	Sant Sadurní de Tavèrnoles	Dotalia	Encenser	
89	1057, octubre, 19	Testament de Guillem	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Encenser	
129	1086, juny, 26	Reconeixement d'una anterior dotalia	Sant Martí de Brull	Dotalia antiga	Encenser	
23	952, desembre, 31	Dotalia de Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Dotalia	Encenser	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Encenser d'argent	
46	1009, novembre, 10	Dotalia de Sant Martí (Conflent)	Sant Martí del Canigó (Conflent)	Dotalia	Encenser d'argent	
117	1078, octubre, 6	Testament de Joan, cabiscol	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Encenser d'argent	
148	1099, gener, 7	Testament de Berenguer, arquebisbe de Tarragona	Santa Maria d'Artés	Testament	Encenser d'argent	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Encenser de bronze	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Encenser de bronze	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Encenser de coure	
11	922, agost, 12	Dotalia de Sant Pere i Sant Feliu (Besalú)	Sant Pere i Sant Feliu a Besalú	Dotalia	Encenser de metall	
100	1064, febrer, 15	Testament de Ponç, levita	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Encenser òptim d'argent	
108	1069, gener, 12	Inventari de l'esglésies de Mur	Santa Maria, Sant Pere i Sant Esteve de Mur	Inventari	Encensers	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Encensers amb cadenes d'argent, dos	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Encensers d'argent, dos	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Encensers d'argent, dos	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Encensers d'argent, dos	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Encensers d'argent, dos	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Encensers de bronze, dos	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Encensers, dos	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Encensers, dos	
100	1064, febrer, 15	Testament de Ponç, levita	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Enees, moneder de Barcelona	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Escrinys (lipsanoteques) de vori amb relíquies, dos	
74	1044, desembre, 20	Testament de Guifré, bisbe de Besalú i de Carcassona	Santa Maria de Besalú	Testament	Escudelles	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Escudelles d'aram, dues	
59	1023, novembre, 5	Testament sacramental de Bernat	Sant Martí de Martorelles, Vallès	Testament	Escut	
37	994, octubre, 29	Testament de Guillem, vescomte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Espasa	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Maria in Inicio	Testament	Espasa	
45	1009, agost, 28	Testament sacramental de Guitard, cavaller	Sant Pere de Roma	Testament	Espasa	
59	1023, novembre, 5	Testament sacramental de Bernat	Sant Martí de Martorelles, Vallès	Testament	Espasa més bona	
106	1068, juny, 1	Donatius d'Arnau Mir de Tost	Santa Fe de Conques	Donació	Espill d'argent	
116	1078, agost, 16	Testament de Ramon Ramon	Lloc indeterminat. Citació de moneder	Citació	Esteve, moneder	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Fermall d'or	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Flabells hispànics, dos	
105	1068, maig, 23	Testament d'Arsenda	Sant Miquel de Montmagastre	Testament	Flascó d'argent	
47	1010, novembre, 6	Testament sacramental de Sal·la, bisbe d'Urgell	Santa Maria de Solsona	Testament	Fre	
45	1009, agost, 28	Testament sacramental de Guitard, cavaller	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Fre (d'or)	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Fre d'argent	
17	940, desembre, 31	Dotalia de Sant Miquel de Ponts	Sant Cristòfol de Ponts	Dotalia	Fre i sella	
41	1005, octubre, 23	Testament de Sal·la, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Fre, per a fer una obra	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Frontal cobert d'or, de pedres precioses i amb setze esmalts	
34	986, octubre, 12	Testament de Guillemó	Santa Maria d'Amer	Testament	Frontal d'altar	
89	1057, octubre, 19	Testament de Guillem	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Frontal d'altar	
95	1060, juliol, 26	Testament de Golfred, sagristà	Santa Maria de Ripoll	Testament	Frontal d'altar	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Frontal d'altar recobert d'argent	
71	1040, gener, 17	Dotalia de Sant Sadurní de Tavèrnoles (Fals)	Sant Sadurní de Tavèrnoles	Dotalia	Frontal d'argent	
135	1088, juny, 19	Testament de Borrell Adroer, clergue	Sant Pere de Vic	Testament	Frontal de l'altar	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Frontals d'altar d'argent, dos	
32	979, febrer, 22	Testament de Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú	Sant Pere de Besalú	Testament	Gemmes	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
72	1040, febrer, 11	Testament sacramental d'Ermengarda	Santa Maria de Manlleu	Testament	Gerra	○
123	1082, novembre, 23	Testament sacramental de Guillem Sendret	Sant Just, màrtir	Testament	Gerra	○
10	917, setembre, 1	Dotalia de Santa Eulalia d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Dotalia	Gerra gran d'argent	○
90	1058, març, 6	Testament sacramental de la comtessa Ermessenda	Seu de Girona	Testament	Gerres d'argent	○
90	1058, març, 6	Testament sacramental de la comtessa Ermessenda	Sant Pere de Roma (Papa)	Testament	Gerres de fusta folrades d'or, dues	○
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Gerreta	○
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Gerreta	○
89	1057, octubre, 19	Testament de Guillem	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Gerreta	○
116	1078, agost, 16	Testament de Ramon Ramon	Santa Maria de Ripoll	Testament	Gerreta	○
129	1086, juny, 26	Reconeixement d'una anterior dotalia	Sant Martí de Brull	Dotalia antiga	Gerreta	○
73	1040, octubre, 22	Testament d'Eribau, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Gerreta d'argent	○
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Gerreta d'or	○
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Gerreta de bronze	○
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Gerretes, dues	○
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Gerretes, tres	○
142	1095, febrer, 26	Testament d'Arnau Guillem	Santa Maria d'Adrall	Testament	Guarniment de l'altar	○
70	1039, desembre, 24	Sunifred fa donació d'un alou	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Citació	Guillem Auric [aurífex]	○
76	1046, novembre, 9	Guislabert empenyora unes terres	Barcelona. Citació d'aurífex	Citació	Guislabert, aurífex	○
105	1068, maig, 23	Testament d'Arsenda	Sant Sepulcre de Jerusalem	Testament	Joia de cap, d'or	○
110	1070, juny, 13	Venda de terres per Barzilai	Lloc indeterminat. Citació d'orfebre	Citació	Jucef, orfebre	○
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Làmpades d'estany, set	○
45	1009, agost, 28	Testament sacramental de Guitard, cavaller	Sant Pere de Roma	Testament	Llança	○
59	1023, novembre, 5	Testament sacramental de Bernat	Sant Martí de Martorelles, Vallès	Testament	Llança	○
101	1064, maig, 7	Testament sacramental de Ponç	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Llegats citats en el doc. 100	○
119	1081, octubre, 2	Testament sacramental de Bernat Guillem	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Llegats citats en el doc. 118	○
131	1087, març, 11	Testament de Ramon Folc, vescomte de Cardona	Sant Pere de Caserres	Testament	Llegats citats en el doc. 124	○
133	1087, novembre, 7	Testament sacramental de Ramon Domnuç, monjo	Sant Llorenç Savall	Testament	Llegats citats en el doc. 132	○
145	1096, abril, 26	Testament sacramental de Guillem, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Llegats citats en el doc. 141	○
146	1096, maig, 6	Testament sacramental de Guillem	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Llegats citats en el doc. 144	○
49	1014, novembre	Testament sacramental de Sunifred	Sant Pere de Vic	Testament	Llegats citats en el doc. 48	○
93	1060, gener, 24	Testament sacramental d'Udalgar	Sant Llorenç del Munt	Testament	Llegats citats en el doc. 92	○
86	1056, març, 29	Citació d'encunyadors	Lloc indeterminat. Citació d'encunyadors	Citació	Marcus i Bonfill Fredal, encunyadors	○
105	1068, maig, 23	Testament d'Arsenda	Santa Fe de Conques	Testament	Mirall indi amb fiballs d'or	○
122	1082, novembre, 12	Testament sacramental de Guillem Ramon	Sant Pere de Vic	Testament	Missal de l'escriptori de Ripoll	○
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Naveta per a l'encens coberta d'argent	○

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA — Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
64	1034, setembre, 27	Testament d'Oda	Sant Pere de Vic	Testament	Olla de coure	
78	1048, maig, 3	Testament sacramental de Bernat Ermengol	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Or pel frontal d'or	
120	1081, octubre, 26	Ramon Berenguer II, comte de Barcelona empenyora	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Empenyorament	Or per a fer taula (frontal)	
124	1083, juny, 23	Testament de Ramon Folc, vescomte de Cardona	Sant Vicenç de Cardona	Testament	Or per a fer un calze	
90	1058, març, 6	Testament sacramental de la comtessa Ermessenda	Sant Quirze de Besora	Testament	Or per a fer una bona creu	
47	1010, novembre, 6	Testament sacramental de Sal·la, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Or per a fer una creu	
8	912, desembre, 3	Dotalia de Sant Pere de Grau d'Escales	Sant Pere de Grau d'Escales	Dotalia	Patena	
14	932, juliol, 4	Dotalia de Sant Sadurní de la Roca	Sant Sadurní de la Roca	Dotalia	Patena	
18	947, febrer, 18	Dotalia de Sant Julià de Ribelles	Sant Julià de Ribelles	Dotalia	Patena	
22	949, juny, 27	Dotalia de Sant Pere de Sestui	Sant Pere de Sestui	Dotalia	Patena	
26	959, gener, 10	Dotalia de Sant Esteve i Sant Miquel de Bianya	Sant Esteve, Sant Miquel i Sant Joan (Bianya)	Dotalia	Patena	
56	1018, octubre	Dotalia de Serradui (Ribagorça)	Santa Maria de Serradui, Ribagorça	Dotalia	Patena	
83	1050, octubre, 27	Testament sacramental de Sunyer Radulf	Santa Maria de Navarcles	Testament	Patena	
4	890, juny, 25	Dotalia de Sant Pere de Ripoll	Sant Pere de Ripoll	Dotalia	Patena d'argent	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Patena d'argent	
13	925, juny, 25	Dotalia de Sant Salvador de Ripoll	Sant Salvador de Ripoll	Dotalia	Patena d'argent	
16	939, agost, 23	Dotalia de Santa Maria de Moià	Santa Maria de Moià	Dotalia	Patena d'argent	
29	971, agost	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Patena d'argent	
31	972, desembre, 3	Dotalia de Sant Benet de Bages	Sant Benet de Bages	Dotalia	Patena d'argent	
46	1009, novembre, 10	Dotalia de Sant Martí (Conflent)	Sant Martí del Canigó (Conflent)	Dotalia	Patena d'argent	
9	915, desembre, 9	Donació de Riculf, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Donació	Patena d'argent amb or	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Patena d'argent i gemmes	
7	908, febrer, 15	Testament d'Idalguer, bisbe d'Osona	Sant Pere de Vic	Testament	Patena d'estany	
15	932, juliol, 4	Dotalia de Sant Genís de l'Ametlla	Sant Genís de l'Ametlla	Dotalia	Patena d'estany	
31	972, desembre, 3	Dotalia de Sant Benet de Bages	Sant Benet de Bages	Dotalia	Patena d'estany	
3	888, abril, 20	Dotalia de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Dotalia	Patena d'or	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Patena d'or	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Patena de cristall	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Patena del bisbe Oliba	
44	1008, juliol, 4	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Patenes d'argent, quatre	
33	979, juliol, 30	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Patenes d'argent, tres	
19	948, gener, 30	Dotalia de les esglésies de Paradís	Esglésies de Paradis (Cerdanya)	Dotalia	Patenes d'estany, dues	
2	888, gener, 13	Dotalia de Sant Andreu de Tona	Sant Andreu de Tona	Dotalia	Patenes, dues	
12	923, febrer, 6	Dotalia de Sant Quirze d'Arbúcies	Sant Quirze d'Arbúcies	Dotalia	Patenes, dues	
47	1010, novembre, 6	Testament sacramental de Sal·la, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Plat d'argent	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
41	1005, octubre, 23	Testament de Sal·la, bisbe d’Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Plats d’argent, dos	
42	1007, juliol, 28	Testament d’Ermengol, comte d’Urgell	Sant Vicenç de Castres	Testament	Plats d’argent, dos	
48	1011, juliol, 15	Testament de Sunifred, ardiaca	Sant Pere de Vic (Adalbert)	Testament	Plats d’argent, dos	
68	1039, març, 21	Testament d’Engúncia, vescomtessa de Cardona	Sant Pere de Caserres	Testament	Plats d’argent, dos per a fer una creu	
42	1007, juliol, 28	Testament d’Ermengol, comte d’Urgell	Sant Guerau d'Orlhac (Aquitània)	Testament	Plats d’argent, quatre	
21	949, juny, 22	Dotalia de Sant Cristòfol de Salinoves	Sant Cristòfol de Salinoves	Dotalia	Plats, deu	
105	1068, maig, 23	Testament d'Arsenda	Sant Pere d'Àger	Testament	Pom d’or	
141	1093, agost, 3	Testament de Guillem Arnau, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Pom d’or de l’espasa	
124	1083, juny, 23	Testament de Ramon Folc, vescomte de Cardona	Sant Pere de Caserres	Testament	Poms i fulla per a fer un calze	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Reliquiari amb forma d’esglesiola i voris	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Reliquiari d’argent	
23	952, desembre, 31	Dotalia de Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Sant Feliu i Sant Martí de Castellciutat	Dotalia	Rentamans de coure	
54	1016, novembre, 24	Guitard ven església	Sant Andreu de Centelles	Venda d'església	Retaule de Sant Andreu, per a fer	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Sagrari de vori en forma d’església	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Saltiri amb cobertes d’argent	
32	979, febrer, 22	Testament de Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú	Sant Pere de Besalú	Testament	Segells	
37	994, octubre, 29	Testament de Guillem, vescomte d’Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Sella	
47	1010, novembre, 6	Testament sacramental de Sal·la, bisbe d’Urgell	Sant Pere de la Seu d'Urgell	Testament	Sella (d’argent?)	
42	1007, juliol, 28	Testament d’Ermengol, comte d’Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Sella d’argent, millor	
41	1005, octubre, 23	Testament de Sal·la, bisbe d’Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Sella, per a fer una obra	
42	1007, juliol, 28	Testament d’Ermengol, comte d’Urgell	Santa Maria in Inicio	Testament	Sivella d’or	
141	1093, agost, 3	Testament de Guillem Arnau, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula	
84	1053, març, 18	Testament sacramental d'Ermenir Quintilià	Sant Pere de Vic	Testament	Taula (frontal d’altar)	
104	1066, desembre, 10	Testament de Ramon Adalbert	Sant Sadurní de Tavèrnoles	Testament	Taula (frontal d’altar)	
111	1072, març, 10	Testament d'Arnau Bernat	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula (frontal d’altar)	
116	1078, agost, 16	Testament de Ramon Ramon	Sant Cugat del Vallès	Testament	Taula (frontal d’altar)	
121	1082, març, 10	Testament d'Arnau Bernat	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula (frontal d’altar)	
130	1086, agost, 30	Testament d'Amaltruda	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula (frontal d’altar)	
136	1091, gener, 17	Testament d'Arnau Bonfill	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula (frontal d’altar)	
138	1092, desembre, 20	Testament sacramental de Guillem Isarn	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula (frontal d’altar)	
138	1092, desembre, 20	Testament sacramental de Guillem Isarn	Santa Maria de Solsona	Testament	Taula (frontal d’altar)	
97	1062, juny, 3	Testament sacramental de Guislabert, bisbe	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Taula (frontal d'altar), or per a la	
24	957, juny, 14	Inventari de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Taula (frontal)	
79	1049, maig, 6	Testament de Guitard, sacerdot	Sant Pere de Vic	Testament	Taula [frontal d’altar]	
81	1049, agost, 27	Testament de Guifré, levita	Sant Pere de Vic	Testament	Taula [o frontal d’altar]	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
82	1050, abril, 12	Testament d'Adelaida	Santa Maria de Serrateix	Testament	Taula [o frontal d'altar]	
134	1088, febrer, 15	Testament de Miró Esteve	Sant Pere de Vic	Testament	Taula [o frontal]	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Taula coberta d'argent	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Taula coberta d'argent	
13	925, juny, 25	Dotalia de Sant Salvador de Ripoll	Sant Salvador de Ripoll	Dotalia	Taula coberta d'argent i d'or	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Taula coberta d'or, amb pedres [precioses] i esmalts	
10	917, setembre, 1	Dotalia de Santa Eulalia d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Dotalia	Taula d'argent davant l'altar	
88	1057, setembre, 25	Testament d'Ermessanda	Sant Feliu de Guíxols, cenobi	Testament	Taula d'argent per a fer	
114	1076, octubre, 4	Testament sacramental d'Ermengol	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Taula de la Santa Creu	
67	1038, setembre, 21	Dotalia de Santa Maria de Girona	Santa Maria de la Seu de Grona	Dotalia	Taula d'or, per a fer	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Taules cobertes d'argent, tres	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Taules o palis d'argent, dues	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Sant Cugat del Vallès	Testament	Trenta onzes d'or per a fer un frontal d'altar	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Trípode d'argent	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Trípode d'argent	
116	1078, agost, 16	Testament de Ramon Ramon	Santa Maria de Ripoll	Testament	Vas d'argent	
116	1078, agost, 16	Testament de Ramon Ramon	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Vas d'argent	
122	1082, novembre, 12	Testament sacramental de Guillem Ramon	Sant Pere de Vic	Testament	Vas d'argent	
122	1082, novembre, 12	Testament sacramental de Guillem Ramon	Santa Maria de Ripoll (abat)	Testament	Vas d'argent petit	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Vas d'or	
123	1082, novembre, 23	Testament sacramental de Guillem Sendret	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Vas d'argent	
1	839, març, 28	Testament del bisbe Sisebut	Santa Maria de la Seu	Testament	Vasets d'argent, dos	
32	979, febrer, 22	Testament de Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú	Sant Pere de Besalú	Testament	Vasos	
74	1044, desembre, 20	Testament de Guifré, bisbe de Besalú i de Carcassona	Santa Maria de Besalú	Testament	Vasos	
58	1020, octubre, 20	Testament sacramental del comte Bernat Tallaferro	Santa Maria de Ripoll	Testament	Vasos d'argent	
95	1060, juliol, 26	Testament de Golfred, sagristà	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Vasos d'argent	
139	1093, gener, 13	Testament de Bernat Joan	Sant Joan de les Abadesses	Testament	Vasos d'argent	
80	1049, maig, 21	Testament de Sunyer, ardiaca	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Vasos d'argent, dos	
83	1050, octubre, 27	Testament sacramental de Sunyer Radulf	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Vasos d'argent, dos	
58	1020, octubre, 20	Testament sacramental del comte Bernat Tallaferro	Santa Maria de Ripoll	Testament	Vasos d'or	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Vasos de cristall, tres	
21	949, juny, 22	Dotalia de Sant Cristòfol de Salinoves	Sant Cristòfol de Salinoves	Dotalia	Vasos de fusta	
42	1007, juliol, 28	Testament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Maria in Inicio	Testament	Veina d'or	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Ventalls d'argent, dos	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
		SEGLE XII				
185	1136, desembre, 31	Testament sacramental de Gombau	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Altar, per l'obra d'or i d'argent de l'	
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Ampolles d'argent, dues	
168	1121, desembre, 1	Testament de Ramon	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Anell	
176	1131, gener, 1	Testament d'Alarand	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Anell	
201	1166, setembre, 28	Testament sacramental de Ramon Arnau	Santa Maria de la Seu d'Urgell (bisbe)	Testament	Anell	
201	1166, setembre, 28	Testament sacramental de Ramon Arnau	Tarragona, Bisbe	Testament	Anell	
218	1181, juliol, 16	Testament de Pere Berenguer	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Anell	
231	1190, desembre, 20	Testament de Guillem de Malla	Sant Pere de Vic (sagristà)	Testament	Anell	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Anell	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona (bisbe)	Testament	Anell	
187	1137, desembre, 31	Testament de Bernard, ardiaca	Sant Pere de Vic	Testament	Anell amb gemma	
156	1108, juny, 16	Testament sacramental de Miró Guitard	Sant Pere de Vic	Testament	Anell d'or	
161	1116, novembre, 3	Testament de Ramon Guillem	Sant Pere de Casserres	Testament	Anell d'or	
186	1137, agost, 12	Testament de Guillem	Sant Pere de Vic	Testament	Anell d'or	
191	1151, agost, 7	Sentència plet de l'arquebisbe de Tarragona	Sant Pere de Vic	Sentència	Anell d'or	
207	1174, setembre, 17	Testament de Bernard de Tena	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Anell d'or	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Tarragona, arquebisbe	Testament	Anell d'or amb maragda	
184	1136, juliol, 19	Testament de Ponç Bernat	Santa Maria de la Seu d'Urgell (bisbe)	Testament	Anell d'or òptim	
165	1120, agost, 6	Testament sacramental de Ponç Bernat	Sant Pere de Vic	Testament	Anell, per restauració de l'	
187	1137, desembre, 31	Testament de Bernard, ardiaca	Sant Pere de Vic	Testament	Anells	
189	1148, maig, 1	Testament de Pere, canonge	Sant Pere de Vic	Testament	Anells d'or amb gemmes, sis	
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Anells d'or, dos	
196	1162, gener, 27	Testament de Bernat de Terrers	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Anells, dos	
189	1148, maig, 1	Testament de Pere, canonge	Sant Pere de Vic	Testament	Anells, tres	
194	1156, octubre	Lliurament ornaments per Guillem Agelà	Sant Martí d'Estopanyà	Donació	Ara beneïda	
153	1101, març, 29	Testament sacramental de Ricard	Sant Pere de Vic	Testament	Bací	
165	1120, agost, 6	Testament sacramental de Ponç Bernat	Sant Pere de Vic	Testament	Bací	
192	1152, abril, 29	Testament de Guillem, arxilevita	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Bací	
187	1137, desembre, 31	Testament de Bernard, ardiaca	Sant Pere de Vic	Testament	Bací major	
159	1116, gener, 4	Testament de Berenguer Ramon	Sant Hipòlit	Testament	Calze	
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Calze	
166	1120, novembre, 29	Testament de Martí, clergue de Vic	Santa Maria de Vic	Testament	Calze	
183	1136, març, 17	Testament d'Arnau de Prenyanosa	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Calze	
210	1176, octubre, 17	Testament de Guillem d'Alcarràs	Santa Maria de Rocamador	Testament	Calze	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
211	1176, desembre, 31	Estatuts de l'orde de Sant Joan de Jerusalem	Lloc indeterminat. Esglésies - orde Sant Joan	Estatuts	Calze	
217	1181, març	Estatuts de l'orde de Sant Joan de Jerusalem	Lloc indeterminat. Esglésies - orde Sant Joan	Estatuts	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Monestir de Fontfreda	Testament	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Saragossa	Testament	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Betlem	Testament	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Vall Josafat	Testament	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria del Puig	Testament	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Rocamador	Testament	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Jaume de Galícia	Testament	Calze	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Nicolàs de Bari	Testament	Calze	
203	1167, novembre, 12	Pèrdua de dotalia	Sant Vicenç de Castellbisbal	Pèrdua	Calze d'argent	
224	1186, desembre, 29	Dotalia a l'altar de Sant Tomàs de Canterbury	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Dotalia	Calze d'argent	
155	1104, abril, 20	Arnau Ramon empenyora delme	Sant Martí de Tost	Empenyorament	Calze d'argent amb la seva patena	
222	1184, setembre, 17	Testament de Dolça, senyora d'Hostoles	Santa Maria d'Amer	Testament	Calze d'argent, és faci	
170	1127, abril, 28	Testament de Ramon Berenguer	Santa Maria de l'Estany	Testament	Calze d'argent, per a fer	
237	1194, maig, 6	Testament de Ponç de Vall	Sant Genís d'Orriols (Bàscara)	Testament	Calze d'argent, per a fer	
237	1194, maig, 6	Testament de Ponç de Vall	Santa Maria de Cervià (Cervià de Ter)	Testament	Calze d'argent, per a fer	
163	1118, desembre, 31	Donació a Santa Maria Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Donació	Calze d'or	
195	1160, maig, 11	Préstec a Ermengol VII, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Préstec	Calze d'or	
219	1182, febrer, 24	Plet entre l'abat i el batlle de Sant Joan de les Abadess.	Sant Quirze de Besora	Sentència	Calze d'or	
205	1171, maig, 19	Empenyorament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Empenyorament	Calze d'or, ornat amb pedres precioses	
165	1120, agost, 6	Testament sacramental de Ponç Bernat	Sant Marcel de Saderra	Testament	Calze d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Pere de Roma	Testament	Calze d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Pau de Roma	Testament	Calze d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Tarassona	Testament	Calze d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Tomàs de Canterbury	Testament	Calze d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Àngel de Mont-Gargà	Testament	Calze d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Salvador de Saragossa	Testament	Calze d'argent sobredaurat	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Sepulcre	Testament	Calze d'or	
221	1184, març, 18	Testament de Joan Pallerols	Santa Maria de Gerri de la Sal	Testament	Calze esplèndid, que és compri	
231	1190, desembre, 20	Testament de Guillem de Malla	Sant Pere de Vic	Testament	Calze òptim sobredaurat, que és faci	
151	1101, març, 2	Testament d'Alemany	Sant Pere de Vic	Testament	Calze, per a fer	
169	1124, maig, 1	Testamen de Ramon Bradila	Santa Maria de Vic	Testament	Calze, per a fer	
177	1131, juny, 4	Testament de Guerau Pons, vescomte	Santa Maria d'Artesa	Testament	Calze, per a fer	
183	1136, març, 17	Testament d'Arnau de Prenyanosa	Santa Maria de Ribera de Cardós	Testament	Calze, per a fer	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
186	1137, agost, 12	Testament de Guillem	Sant Pere de Vic	Testament	Calze, per a fer	
199	1164, desembre, 21	Testament de Berenguer de Queralt	Santa Maria de Mediona	Testament	Calze, per a fer	
202	1167, abril, 16	Testament de Berenguer de Terrassa	Sant Pere de Terrassa	Testament	Calze, per a fer	
204	1168, maig, 7	Testament sacramental de Ponç, escrivà	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Calze, per a fer	
206	1172, agost, 25	Testament sacramental de Ramon Bernat	Santa Maria de Seró	Testament	Calze, per a fer	
230	1190, abril, 30	Testament de Berenguer d'Orla	Sant Esteve d'Orla (Cotlliure)	Testament	Calze, per a fer	
171	1128, maig, 10	Testament d'Arnau, fill d'Arnau	Sant Hipòlit	Testament	Calze, per a restaurar	
187	1137, desembre, 31	Testament de Bernard, ardiaca	Sant Pere de Vic	Testament	Calze, sobredaurats per a fer, dos	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Lloc indeterminat. Abadies de Provença	Testament	Calzes	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Lloc indeterminat. Priorats de Provença	Testament	Calzes	
231	1190, desembre, 20	Testament de Guillem de Malla	Sant Pere de Vic	Testament	Calzes d'argent sobredaurats, tres que és facin	
194	1156, octubre	Lliurament ornaments per Guillem Agelà	Sant Martí d'Estopanyà	Donació	Calzes d'estany, dos	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Privat de Bas	Testament	Calzes, restauració	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Esteve de Bas	Testament	Calzes, restauració	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Pere de Milany	Testament	Calzes, restauració	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Romà de Joanetes	Testament	Calzes, restauració	
194	1156, octubre	Lliurament ornaments per Guillem Agelà	Sant Martí d'Estopanyà	Donació	Canadelles d'estany, dues	
221	1184, març, 18	Testament de Joan Pallerols	Santa Maria de Gerri de la Sal	Testament	Canadelles, que és comprin	
182	1134, desembre, 31	Inventari dels béns de Ramon Berenguer III, comte	Lloc indeterminat. Cambra del comte	Inventari	Canelobre gros òptim de llautó	
194	1156, octubre	Lliurament ornaments per Guillem Agelà	Sant Martí d'Estopanyà	Donació	Capses de relíquies, tres	
155	1104, abril, 20	Arnau Ramon empenyora delme	Sant Martí de Tost	Empenyorament	Coberta d'evangeliari	
232	1192, gener, 9	Testament sacramental de Gerau de Bedorch	Sant Cugat del Vallès	Testament	Copa	
192	1152, abril, 29	Testament de Guillem, arxilevita	Sant Miquel de Cuxà	Testament	Copa d'argent	
198	1162, novembre, 23	Testament de Bernat Sanç, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Copa d'argent	
223	1186, gener, 15	Testament d'Arnau de Sant Esteve	Santa Maria de la Seu d'Urgell (bisbe)	Testament	Copa d'argent	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Tarragona, arquebisbe	Testament	Copa d'argent	
241	1196, agost, 11	Donació d'Elvira d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Donació	Copa d'argent	
218	1181, juliol, 16	Testament de Pere Berenguer	Sant Pere de Vic	Testament	Copa d'argent, regal del rei de França	
199	1164, desembre, 21	Testament de Berenguer de Queralt	Santa Maria de Mediona	Testament	Copa d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Poblet	Testament	Corona reial	
155	1104, abril, 20	Arnau Ramon empenyora delme	Sant Martí de Tost	Empenyorament	Creu d'argent, refer	
200	1165, març, 29	Testament sacramental de Bertran	Santa Maria de Guissona	Testament	Creu d'argent	
188	1139, abril, 5	Testament de Bernard Berenguer	Sant Pere de Vic	Testament	Creu d'argent que s'està fent	
155	1104, abril, 20	Arnau Ramon empenyora delme	Sant Martí de Tost	Empenyorament	Creu d'or	
189	1148, maig, 1	Testament de Pere, canonge	Sant Pere de Vic	Testament	Creu d'or, restauració	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
152	1101, març, 13	Testament de Guilla	Sant Pere d'Àger	Testament	Creu de l'altar	
151	1101, març, 2	Testament d'Alemany	Sant Pere de Vic	Testament	Creu major	
240	1196, març, 21	Testament de Sibil·la de Queralt	Sant Andreu de Gurb	Testament	Creu major	
153	1101, març, 29	Testament sacramental de Ricard	Sant Pere de Vic	Testament	Creu major, per la	
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Creu, per a fer	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Privat de Bas	Testament	Creus, restauració	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Esteve de Bas	Testament	Creus, restauració	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Pere de Milany	Testament	Creus, restauració	
208	1175, setembre, 28	Testament d'Hug, vescomte de Bas	Sant Romà de Joanetes	Testament	Creus, restauració	
212	1177, gener, 25	Testament de Guillem, sagristà	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Cullera	
198	1162, novembre, 23	Testament de Bernat Sanç, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Culleres (d'argent)	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Tarragona, arquebisbe	Testament	Culleres d'argent, disset	
155	1104, abril, 20	Arnau Ramon empenyora delme	Sant Martí de Tost	Empenyorament	Encenser	
166	1120, novembre, 29	Testament de Martí, clergue de Vic	Santa Maria de l'Estany	Testament	Encenser	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Salvador de Saragossa	Testament	Encenser	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Saragossa	Testament	Encenser	
211	1176, desembre, 31	Estatuts de l'orde de Sant Joan de Jerusalem	Lloc indeterminat. Esglésies - orde Sant Joan	Estatuts	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Pere de Roma	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Pau de Roma	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Sepulcre	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Betlem	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Vall Josafat	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria del Puig	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Rocamador	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Tomàs de Canterbury	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Jaume de Galícia	Testament	Encenser d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Nicolàs de Bari	Testament	Encenser d'argent	
165	1120, agost, 6	Testament sacramental de Ponç Bernat	Sant Pere de Vic	Testament	Encenser, per a fer	
166	1120, novembre, 29	Testament de Martí, clergue de Vic	Sant Pere de Vic	Testament	Encenser, per a fer	
217	1181, març	Estatuts de l'orde de Sant Joan de Jerusalem	Lloc indeterminat. Esglésies - orde Sant Joan	Estatuts	Encensers	
168	1121, desembre, 1	Testament de Ramon	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Espasa	
215	1180, juny, 5	Testament de Ramon Curruz	Santa Maria de Tortosa	Testament	Frontal d'argent, per a fer	
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Frontal de l'altar	
192	1152, abril, 29	Testament de Guillem, arxilevita	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Gerra	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Sant Joan de les Abadesses	Testament	Gerra d'argent	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA — Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Gerra de llautó	
153	1101, març, 29	Testament sacramental de Ricard	Sant Pere de Vic	Testament	Gerreta	
165	1120, agost, 6	Testament sacramental de Ponç Bernat	Sant Pere de Vic	Testament	Gerreta	
233	1193, febrer, 3	Testament de Ramon, prior de Guissona	Santa Maria de Guissona	Testament	Làmpada	
225	1187, desembre, 16	Testament de Benet, prepòsit	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Làmpada d’argent	
216	1181, febrer, 1	Donació de Pons de Cervera	Santa Maria de Solsona	Donació	Làmpada d’argent, de bon pes, que és faci	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Àngel de Mont-Gargà	Testament	Làmpada d'argent	
243	1197, setembre, 26	Testament de Ramon Ferret	Santa Maria d'Alcanyís	Testament	Làmpades	
194	1156, octubre	Lliurament ornaments per Guillem Agelà	Sant Martí d'Estopanyà	Donació	Làmpades, dues	
230	1190, abril, 30	Testament de Berenguer d'Orla	Sant Esteve d'Orla (Cotlliure)	Testament	Làmpades, dues	
235	1193, abril, 13	Donació de Guillem de Condamina	Santa Maria de Tortosa	Donació	Llàntia	
222	1184, setembre, 17	Testament de Dolça, senyora d’Hostoles	Santa Maria d'Amer	Testament	Llàntia d’argent	
229	1189, maig, 23	Donació de Ramon de Monells	Santa Maria de Tortosa	Donació	Llàntia d’argent	
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Sant Joan de les Abadesses	Testament	Llàntia, per a fer	
173	1129, agost, 19	Testament sacramental d'Arnau Arnau	Sant Hipòlit	Testament	Llegats citats en el doc. 171	
175	1130, agost, 19	Testament sacramental de Ramon Berenguer III	Sant Cugat del Vallès	Testament	Llegats citats en el doc. 174	
178	1132, març, 12	Testament sacramental de Guerau Pons, vescomte	Santa Maria d'Artesa	Testament	Llegats citats en el doc. 177	
239	1194, desembre	Testament sacramental d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Rocamador	Testament	Llegats citats en el doc. 238	
211	1176, desembre, 31	Estatuts de l’orde de Sant Joan de Jerusalem	Lloc indeterminat. Esglésies - orde Sant Joan	Estatuts	Llum	
217	1181, març	Estatuts de l’orde de Sant Joan de Jerusalem	Lloc indeterminat. Esglésies - orde Sant Joan	Estatuts	Llums	
190	1151, abril, 16	Inventari dels béns a Llívia	Llívia	Citació	Mas del ferrer	
164	1119, gener, 9	Testament sacramental de Ramon Bernat	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Objectes d’argent, restauració	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Lloc indeterminat. Catedrals de Provença	Testament	Objectes litúrgics d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Esglésies d'Aquisgrà	Testament	Objectes litúrgics d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Esglésies d'Antibes	Testament	Objectes litúrgics d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Esglésies Formillensis	Testament	Objectes litúrgics d'argent	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Esglésies de Pimia	Testament	Objectes litúrgics d'argent	
233	1193, febrer, 3	Testament de Ramon, prior de Guissona	Santa Maria de Guissona	Testament	Obra d’argent, millora	
217	1181, març	Estatuts de l’orde de Sant Joan de Jerusalem	Lloc indeterminat. Esglésies - orde Sant Joan	Estatuts	Ornaments	
164	1119, gener, 9	Testament sacramental de Ramon Bernat	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Patena	
166	1120, novembre, 29	Testament de Martí, clergue de Vic	Santa Maria de Vic	Testament	Patena	
169	1124, maig, 1	Testamen de Ramon Bradila	Santa Maria de Vic	Testament	Patena per a fer	
174	1130, juliol, 8	Testament de Ramon Berenguer III, comte Barcelona	Sant Pere de Vic	Testament	Peces d’argent, per a restaurar	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Salvador de Saragossa	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Saragossa	Testament	Pixis	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Betlem	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Vall Josafat	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria del Puig	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Santa Maria de Rocamador	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Tomàs de Canterbury	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Jaume de Galícia	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Nicolàs de Bari	Testament	Pixis	
238	1194, desembre	Testament d'Alfons, el Trobador	Sant Sepulcre	Testament	Pixis d'or	
154	1101, maig	Dotalia de Sant Nicolau d'Àger	Sant Nicolau d'Àger	Dotalia	Relíquies, deposició	
181	1134, desembre, 30	Dotalia de Santa Cecilia de Fígols	Santa Cecilia de Fígols	Dotalia	Relíquies, dipòsit	
197	1162, agost, 6	Sepulcre Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona	Santa Maria de Ripoll	Sebollament	Sepulcre d'argent	
157	1112, maig, 28	Donació de Bernat Erall	Santa Maria de Solsona	Donació	Taula	
167	1121, gener, 22	Testament de Ramon Bernat	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula	
167	1121, gener, 22	Testament de Ramon Bernat	Santa Maria d'Adrall	Testament	Taula	
193	1154, març, 5	Donació de Ramon Pere	Sant Pere d'Àger	Donació	Taula	
209	1176, agost, 25	Testament de Pere de Gra	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula	
214	1179, maig, 18	Testament de Bartomeu	Sant Pere d'Àger	Testament	Taula	
228	1188, desembre, 31	Testament de Pere de Seró	Santa Maria de la Seu de Lleida	Testament	Taula	
243	1197, setembre, 26	Testament de Ramon Ferret	Santa Maria de la Seu de Lleida	Testament	Taula	
244	1200, setembre, 10	Testament de Bernat de Vall de Lord	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula	
220	1182, març, 1	Testament de Ramon Moliner	Santa Maria de la Seu de Lleida	Testament	Taula (d'argent?)	
160	1116, octubre, 11	Testament de Guillem Bernat	Sant Pere de la Seu d'Urgell	Testament	Taula (frontal d'altar)	
180	1133, juny, 14	Testament de Guillem Pere	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula (frontal d'altar)	
174	1130, juliol, 8	Testament de Ramon Berenguer III, comte Barcelona	Sant Cugat del Vallès	Testament	Taula (frontal d'altar), adobar-la	
172	1128, novembre, 9	Testament de Bernard Pere	Santa Eulàlia d'Elna	Testament	Taula d'altar	
242	1196, agost, 11	Restauració d'altar per Bernat d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Donació	Taula d'altar d'argent, per a fer	
179	1133, febrer, 8	Testament d'Ermengol VI, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula d'altar, per recobrir d'argent	
213	1177, abril, 18	Testament de Ramon de Torrefeta	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	
226	1188, març, 5	Testament de Guillem Ferré	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	
227	1188, juny, 19	Testament de Maria Bremon	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	
234	1193, febrer, 27	Testament de Pere Millor	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	
241	1196, agost, 11	Donació d'Elvira d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Donació	Taula d'argent sostreta	
164	1119, gener, 9	Testament sacramental de Ramon Bernat	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula de Sant Pere	
212	1177, gener, 25	Testament de Guillem, sagristà	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Taula, que es faci fer	
152	1101, març, 13	Testament de Guilla	Sant Pere d'Àger	Testament	Vas d'argent	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
152	1101, març, 13	Testament de Guilla	Santa Maria de la Seu d'Urgell (bisbe)	Testament	Vas d’argent	○
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Vas d’argent	○
187	1137, desembre, 31	Testament de Bernard, ardiaca	Sant Pere de Vic	Testament	Vas d’argent	○
195	1160, maig, 11	Préstec a Ermengol VII, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Préstec	Vas d’argent	○
198	1162, novembre, 23	Testament de Bernat Sanç, bisbe d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Vas d’argent	○
205	1171, maig, 19	Empenyorament d'Ermengol, comte d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Empenyorament	Vas d’argent	○
225	1187, desembre, 16	Testament de Benet, prepòsit	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Vas d’argent	○
232	1192, gener, 9	Testament sacramental de Gerau de Bedorch	Sant Cugat del Vallès	Testament	Vas d’argent	○
236	1193, octubre, 15	Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe	Sant Joan de les Abadesses (paborde)	Testament	Vas d’argent	○
241	1196, agost, 11	Donació d'Elvira d'Urgell	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Donació	Vas d’argent	○
204	1168, maig, 7	Testament sacramental de Ponç, escrivà	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Testament	Vas major (d’argent)	○
204	1168, maig, 7	Testament sacramental de Ponç, escrivà	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona-bisbe	Testament	Vas menor (d’argent)	○
199	1164, desembre, 21	Testament de Berenguer de Queralt	Santa Maria de Montserrat	Testament	Vasos d’argent	○
199	1164, desembre, 21	Testament de Berenguer de Queralt	Santa Maria de l'Estany	Testament	Vasos d’argent	○
231	1190, desembre, 20	Testament de Guillem de Malla	Sant Pere de Vic	Testament	Vasos d’argent, cinc	○
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	Sant Martí Sacosta	Testament	Vasos d’argent, dos	○
212	1177, gener, 25	Testament de Guillem, sagristà	Santa Maria de la Seu de Girona	Testament	Vasos d’argent, dos	○
158	1115	Memòria sobre la intromissió de l'abat de Marsella	Sant Joan de les Abadesses	Memòria	Veracreu	○

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA — Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
		SEGLE XIII				
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Agnus Dei en argent	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Altar (portàtil ?)	
258	1225, agost, 23	Donació de Pere Mulet	Santes Creus	Donació	Altar ben parat i ornat, per a fer	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Ampolles d’argent, dues	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Ampolles d’argent, dues	
250	1208, agost, 30	Testament del comte Ermengol VIII	Lloc indeterminat. Milicia de l'orde del Temple	Testament	Anell	
248	1205, febrer, 11	Testament de Pere de Tavertet	Sant Pere de Vic	Testament	Anell amb safir	
268	1243, juliol, 14	Memorial testamentari de Bernat Calvó, bisbe de Vic	Sant Pere de Vic	Testament	Anell d’argent sense pedra	
246	1202, abril, 4	Testament de Bernard de Santa Margarida	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Anell d’or	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulàlia d'Elna (bisbe)	Testament	Anell d’or amb la pedra girgos	
247	1205, gener, 17	Testament de Berenguer Saligolis	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Anell d’or amb safir	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulàlia d'Elna	Testament	Anells amb maragda, dos	
251	1210, febrer, 15	Testament d’Arnau de Llers	Santa Maria de Cervià de Ter	Testament	Anells d’argent amb pedres precioses	
251	1210, febrer, 15	Testament d’Arnau de Llers	Santa Maria de Cervià de Ter	Testament	Anells d’or	
268	1243, juliol, 14	Memorial testamentari de Bernat Calvó, bisbe de Vic	Sant Pere de Vic	Testament	Anells d’or amb pedreria, vuit	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Anells, deu	
283	1285, novembre, 2	Codicili testamentari del rei Pere	Jaén, bisbe	Testament	Anells, dos	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulàlia d'Elna	Testament	Anells, tres	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Àngel d’or	
267	1242, desembre, 31	Dotalia de Santa Maria de Vallbona	Santa Maria de Vallbona (Argelers)	Dotalia	Ares, dues	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulàlia d'Elna (bisbe)	Testament	Bacins d’argent, dos	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Bacins d’argent, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bacins d’obra de Llemotges, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bacins, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bacins, quatre	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàcul amb cap de vori	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàcul amb la voluta d’argent i pedres precioses	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulàlia d'Elna (bisbe)	Testament	Bàcul d’argent	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàcul d’obra de Llemotges	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàcul daurat	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàcul de vori	
262	1235, juliol, 3	Sentència arbitral sobre els béns de Guillem Tavertet	Sant Pere de Vic	Sentència	Bàcul pastoral	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàculs abacials d’argent, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàculs amb caps de coure sobredaurat, dos	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàculs amb caps de cristall, dos	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Grau (Font Llebrera, Urús)	Memorial	Calze	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Miquel de Prats	Memorial	Calze	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Iscle de Savanastre	Memorial	Calze	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Santa Llocaia	Memorial	Calze	
279	1278, desembre, 30	Testament de Pere de Castellnou per Bell-lloc	Santa Maria de Bell-lloc (Santa Cristina d'Aro)	Testament	Calze	
280	1278, desembre, 31	Testament de Pere de Castellnou per La Bisbal	Santa Maria de La Bisbal	Testament	Calze	
245	1201, novembre, 4	Testament de Guillem, senyor de Montpeller	Sant Fermí de Montpeller	Testament	Calze d’argent	
245	1201, novembre, 4	Testament de Guillem, senyor de Montpeller	Santa Maria de Montpeller	Testament	Calze d’argent	
246	1202, abril, 4	Testament de Bernard de Santa Margarida	Sant Pere de Vic	Testament	Calze d’argent	
265	1239, octubre, 17	Desempenyorament per Pere de Sala	Sant Pere de Vic	Empenyorament	Calze d’argent	
267	1242, desembre, 31	Dotalia de Santa Maria de Vallbona	Santa Maria de Vallbona (Argelers)	Dotalia	Calze d’argent	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Calze d’argent	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna (bisbe)	Testament	Calze d’argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Santa Clara d'Osca	Testament	Calze d’argent	
287	1300, març, 7	Testament de Bernat de Sant Cebrià, canonge	Sant Cebrià de Valldoreix	Testament	Calze d’argent	
272	1258, juliol, 2	Àpoca de Ramon, prior de Sant Pere de Casserres	Sant Pere de Casserres	Àpoca	Calze d’argent sobredaurat	
268	1243, juliol, 14	Memorial testamentari de Bernat Calvó, bisbe de Vic	Sant Pere de Vic	Testament	Calze d’argent, dos	
264	1238, desembre, 31	Testament de Toda Ladron	Sant Marc de Terol	Testament	Calze d’argent, per a fer	
268	1243, juliol, 14	Memorial testamentari de Bernat Calvó, bisbe de Vic	Sant Pere de Vic	Testament	Calze d’estany	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Calze gran	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Calze gran d’argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Calze gran d’argent	
248	1205, febrer, 11	Testament de Pere de Tavertet	Sant Pere de Vic	Testament	Calze per a fer	
267	1242, desembre, 31	Dotalia de Santa Maria de Vallbona	Santa Maria de Vallbona (Argelers)	Dotalia	Calze petit d’argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Calze petit d’argent	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Església de Saltèguet (La Molina)	Testament	Calze, per a comprar	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Llocaia	Testament	Calze, per a comprar	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Maria de Talló (Bellver de Cerdanya)	Testament	Calze, per a comprar	
249	1206, octubre, 1	Testament de Pere de Taià	Santa Maria de Tortosa	Testament	Calze, per a fer	
258	1225, agost, 23	Donació de Pere Mulet	Santes Creus	Donació	Calze, per a fer	
260	1231, maig, 8	Testament de Guillem de Malla	Sant Salvador de Breda	Testament	Calze, per a fer	
276	1269, octubre, 7	Testament de Guillem de Terrassa	Santa Maria de Mas Ricard (La Canonja)	Testament	Calze, per a fer	
278	1276, juliol, 20	Codicili testamentari de Jaume I	Santa Maria. Monestir de Poblet	Testament	Calzes d’argent sobredaurat, sis	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Calzes d’argent sobredaurats, dos	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Calzes d’argent, deu	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Calzes d’argent, dos	
277	1275, juny, 10	Clàusula del testament de Ramon, clergue	Sant Pere de les Preses de Bas (Les Preses)	Testament	Calzes d’argent, dos que havia comprat	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Calzes d’argent, nou	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Calzes d’argent, set	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Església de Palau de Cerdanya	Memorial	Calzes, dos	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulalia de Berga	Testament	Calzes, per a comprar dos	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Lloc indeterminat. Esglésies de la Seu d'Urgell	Memorial	Canadelles	
263	1238, juliol, 10	Inventari de les relíquies de Sant Cugat	Sant Cugat del Vallès	Inventari	Canadelles d’argent sobredaurat, dues	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canadelles d’argent, dues	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Grau (Font Llebrera, Urús)	Memorial	Canadelles, dues	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Miquel de Prats	Memorial	Canadelles, dues	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Església de Palau de Cerdanya	Memorial	Canadelles, dues	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Martí d'Ix (Guingueta)	Memorial	Canadelles, dues	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Santa Llocaia	Memorial	Canadelles, dues	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Canadelles, dues	
247	1205, gener, 17	Testament de Berenguer Saligolis	Sant Pere de Vic	Testament	Candela	
254	1216, agost, 13	Testament d'Ermessenda del Far	Santa Maria de Guissona	Testament	Candela	
257	1224, gener, 28	Testament d'Arnau de Vilalta	Santa Maria de Guissona	Testament	Candela	
261	1234, setembre, 22	Testament de Guillem Gual	Santa Maria de Guissona	Testament	Candela	
274	1259, març, 7	Testament d'Elisenda de Pujalt	Santa Maria de Guissona	Testament	Candela	
275	1261, febrer, 28	Testament de Bartomeu Grasselles	Santa Maria de Guissona	Testament	Candela	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Candelers d’argent, dos	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Candelers de cristall, dos	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Canelobres d’argent petits, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Canelobres d’obra de Llemotges, sis	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Canelobres de fusta grans coberts d’argent, dos	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Canelobres grans de cristall, dos	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Església de Palau de Cerdanya	Memorial	Canelobres, dos	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Santa Llocaia	Memorial	Canelobres, dos	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Canelobres, dos	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Capsa d’argent	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Capsa d’argent niellada i sobredaurada	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Capsa d’argent per a guardar l’encens	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Capsa de coure	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Capsa de relíquies	○
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Capsa de vori amb relíquies	○
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Capses d'argent sobredaurat, dues	○
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Capses, sis	○
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Capsetes amb fermalls tot d'argent, dues	○
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Coberta de salteri d'argent	○
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Lloc indeterminat. Esglésies de la Seu d'Urgell	Memorial	Cobertes d'evangeliari	○
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Cobertes d'evangeliari d'argent, dues	○
263	1238, juliol, 10	Inventari de les relíquies de Sant Cugat	Sant Cugat del Vallès	Inventari	Computes (arquetes reliquiari) d'obra de Llemotges, dues	○
248	1205, febrer, 11	Testament de Pere de Tavertet	Sant Pere de Vic (bisbe)	Testament	Copa d'argent	○
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Sant Joan de Perpinyà	Testament	Copa d'argent daurada per dins i per fora	○
278	1276, juliol, 20	Codicili testamentari de Jaume I	Santa Maria. Monestir de Poblet	Testament	Creu amb camafeu	†
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creu d'argent amb Lignum Crucis	†
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Creu d'argent amb peu	†
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Creu d'obra de Llemotges	†
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Creu d'or i Lignum Crucis	†
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Creu de cristall amb peu de coure	†
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Santa Clara d'Osca	Testament	Creu gran d'argent	†
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Creu gran d'argent	†
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Creu major d'argent amb Veracreu i peu d'argent	†
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creu major d'argent sobredaurat i amb quatre pedres	†
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Creu menor amb peu d'argent	†
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creu menor d'argent amb pedres precioses i cristalls	†
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Creu petita d'obra de Llemotges	†
251	1210, febrer, 15	Testament d'Arnau de Llers	Santa Maria de Cervià de Ter	Testament	Creu, per a fer	†
282	1285, juny, 20	Gestes del rei Pere	Lloc indeterminat. Esglésies del regne	Gestes	Creus	†
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus amb Lignum Crucis d'argent i pedres, quatre	†
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Lloc indeterminat. Esglésies de la Seu d'Urgell	Memorial	Creus d'argent	†
263	1238, juliol, 10	Inventari de les relíquies de Sant Cugat	Sant Cugat del Vallès	Inventari	Creus d'argent i Lignum Domini	†
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creus d'argent, dos	†
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus de coure amb obra de Llemotges, dues	†
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Creus de cristall, tres	†
278	1276, juliol, 20	Codicili testamentari de Jaume I	Sant Vicent de la Roqueta (València)	Testament	Creus, dues	†
267	1242, desembre, 31	Dotalia de Santa Maria de Vallbona	Santa Maria de Vallbona (Argelers)	Dotalia	Encenser	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Grau (Font Llebrera, Urús)	Memorial	Encenser	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Encenser d'argent	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Encenser d'argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Encenser d'argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Encenser gran d'argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Santa Clara d'Osca	Testament	Encenser petit d'argent	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Lloc indeterminat. Esglésies de la Seu d'Urgell	Memorial	Encensers	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Encensers d'argent, dos	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Encensers d'argent, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Encensers de coure, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Escrinys de vori, dos	
250	1208, agost, 30	Testament del comte Ermengol VIII	Lloc indeterminat. Milicia de l'orde del Temple	Testament	Espasa	
256	1218, setembre, 22	Testament de Miquel Toda	Santa Maria d'Alguaire	Testament	Frontal	
269	1248, octubre, 29	Citació d'argenter	Lloc indeterminat. Citació d'argenter	Citació	Garcia Arnau, argenter	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Gerra de llautó	
266	1240, desembre, 13	Àpoca de Berenguer i Bernat Riera	Sant Pere de Vic	Àpoca	Gerro d'argent	
246	1202, abril, 4	Testament de Bernard de Santa Margarida	Sant Pere de Vic	Testament	Làmpada	
252	1211, gener, 31	Donació de Bernat d'Àger	Santes Creus	Donació	Làmpada, per a fer	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Lignum Domini d'argent	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Llànties d'argent, dues	
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Naveta d'argent	
286	1300, febrer, 2	Testament de la reina Constança	Capella de la reina	Testament	Naveta d'argent	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Naveta d'obra de Llemotges	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Naveta i cullereta d'argent	
258	1225, agost, 23	Donació de Pere Mulet	Santes Creus	Donació	Ornaments pel culte	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Patenes d'argent, dues	
288	1300, maig, 1	Inventari de la capella de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Peces molt semblants a les del doc. 285	
281	1279, desembre, 14	Citació d'argenters	Lloc indeterminat. Citació d'argenters	Citació	Pere de n'Os, Otobó, Bendiade i Joan Alamany, argenters	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Sant Iscle de Savanastre	Memorial	Perola	
272	1258, juliol, 2	Àpoca de Ramon, prior de Sant Pere de Casserres	Sant Pere de Casserres	Àpoca	Pixis d'argent	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Recipients d'argent, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Rentamans	
270	1251, desembre, 31	Memorial danys del comte de Foix	Lloc indeterminat. Esglésies de la Seu d'Urgell	Memorial	Rentamans	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Rentamans	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Rentamans d'argent, dos	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Rentamans d'argent, dos	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
278	1276, juliol, 20	Codicili testamentari de Jaume I	Santa Maria. Monestir de Poblet	Testament	Retaule de la Verge Maria, regalat pel rei de Castella	○
278	1276, juliol, 20	Codicili testamentari de Jaume I	Santa Maria. Monestir de Poblet	Testament	Retaule per a fer	○
278	1276, juliol, 20	Codicili testamentari de Jaume I	Santa Maria. Monestir de Poblet	Testament	Retaules	○
271	1258, maig, 13	Inventari dels ornaments de la capella de Jaume I	Capella del rei	Inventari	Retaules d’argent, quatre	○
284	1291, gener, 8	Testament d'Elisenda	Santa Maria de la Seu d'Urgell	Testament	Taula d’altar	
254	1216, agost, 13	Testament d'Ermessenda del Far	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d’argent	
257	1224, gener, 28	Testament d'Arnau de Vilalta	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d’argent	
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Taula d’argent	
261	1234, setembre, 22	Testament de Guillem Gual	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d’argent	
273	1259, febrer, 18	Testament Bernat, bisbe d'Elna	Santa Eulalia d'Elna	Testament	Taula d’or amb pedres precioses encastades, és restitueixi	
274	1259, març, 7	Testament d'Elisenda de Pujalt	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	
275	1261, febrer, 28	Testament de Bartomeu Grasselles	Santa Maria de Guissona	Testament	Taula d'argent	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Taules d’obra de Llemotges, dues	
278	1276, juliol, 20	Codicili testamentari de Jaume I	Santa Maria. Monestir de Poblet	Testament	Vaixella d’argent	○
249	1206, octubre, 1	Testament de Pere de Taià	Santa Maria de Tortosa	Testament	Vas d’argent	○
253	1212, agost, 2	Testament de Miró d’Hostoles	Santa Maria d'Amer	Testament	Vas d’argent	○
259	1225, desembre, 31	Inventari de l'altar de Sant Pere de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Vas d’argent	○
260	1231, maig, 8	Testament de Guillem de Malla	Sant Salvador de Breda	Testament	Vas d’argent	○
264	1238, desembre, 31	Testament de Toda Ladron	Sant Marc de Terol	Testament	Vas gran d’argent	○
282	1285, juny, 20	Gestes del rei Pere	Lloc indeterminat. Esglésies del regne	Gestes	Vasos sagrats d’argent	○
282	1285, juny, 20	Gestes del rei Pere	Lloc indeterminat. Esglésies del regne	Gestes	Vasos sagrats d’or	○

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
		SEGLE XIV				
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Agnus Dei encastat en estany	
307	1319, agost, 18	Inventari de béns procedents de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Agnus Dei fets amb argent, dos	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Anell d'or amb maragda	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Anell d'or amb safir	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Anell d'or amb turquesa	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Anell d'or amb un safir	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Anell de sant Joan	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Anell de sant Joan	
312	1346, agost, 8	Reconeixement per Hug de Fenollet	Sant Pere de Vic	Reconeixement	Anell pontifical	
295	1308, desembre, 23	Inventari del béns del castell de Miravet, per entregar	Capella del castell de Miravet	Inventari	Anells	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Ara (portàtil)	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Ara (portàtil?)	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Ara portàtil amb una pedra de colors revestida d'argent	
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Ara portàtil de jaspi amb remats d'argent daurats	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Arqueta reliquiari d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Arqueta-reliquiari d'obra de Llemotges	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Arqueta-reliquiari d'obra de Llemotges	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Arquetes d'obra de Llemotges, dues	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Bacins d'argent, dos	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Bacins d'obra de Llemotges, tres	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Bacins de coure, dos	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Bacins plans d'obra de Llemotges, dos	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bacins, dos	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàcul de vori	
312	1346, agost, 8	Reconeixement per Hug de Fenollet	Sant Pere de Vic	Reconeixement	Bàculs	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Bàculs de Llemotges, dos	
306	1319, abril, 17	Citació d'argenters	Lloc indeterminat. Citació d'argenters	Citació	Bernard i Berenguer Aymerich, argenters	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Caixa d'argent sobredaurat amb creu d'obra de Llemotges	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Caixes de vori, dues	
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Calze d'argent amb esmalts	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Calze d'argent	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Calze d'argent amb punxó de Barcelona	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldaura (Manresa)	Donació	Calze d'argent daurat	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria d'Arguines (Torres Torres)	Donació	Calze d'argent daurat	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Vilafranca del Penedès. Convent de Menoretes	Donació	Calze d'argent daurat amb el pom embotit, amb sis roses	
305	1318, novembre, 27	Repartiment objectes de l'orde del Temple	Capella de la Casa de l'infanta Blanca	Donació	Calze d'argent daurat niellat amb senyals en el peu	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell d'Ares	Inventari	Calze d'argent sobredaurat	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Calze d'argent sobredaurat	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Capella del rei, Barcelona	Donació	Calze d'argent, amb esmalts al nus i peu (embotits)	
303	1318, maig, 25	Donacions de béns del Temple a esglésies	Església de Coll de Balaguer	Donació	Calze d'estany	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Calze d'estany	
310	1335, desembre, 31	Constitucions sinodals d'Elna	Lloc indeterminat. Esglésies d'Elna	Constitucions	Calzes	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Calzes d'argent	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Calzes d'argent daurat, tres	
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Calzes d'argent sobredaurat, dos	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Calzes d'argent, cinc	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Calzes d'argent, deu	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Calzes d'argent, dos	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Calzes d'argent, dos	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Calzes d'argent, dos	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Calzes d'argent, dos	
319	1376, març, 26	Inventari de Bajoles	Capella de la comanda de Bajoles (Perpinyà)	Inventari	Calzes d'argent, quatre	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Calzes d'argent, tres	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canadella d'obra de Llemotges	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canadelles d'argent	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Canadelles d'argent sobredaurades, dues	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Canadelles d'argent, dues	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canadelles d'argent, dues	
305	1318, novembre, 27	Repartiment objectes de l'orde del Temple	Capella de la Casa de l'infanta Blanca	Donació	Canadelles d'argent, dues	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Canadelles d'argent, quatre	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Canadelles d'argent, sis	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canadelles d'estany, dues	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Canadelles d'estany, dues	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Canadelles de coure, dues	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Candeles de Llemotges, dues	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres amb peu i cap d'obra de Llemotges, dos	
307	1319, agost, 18	Inventari de béns procedents de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canelobres coberts d'un full d'argent daurats, dos	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, cinc	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, quatre	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA — Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, tres	○
314	1354, març, 10	Inventaris de Guillem Soler	Lloc indeterminat. Casa de Guillem, ardiaca	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, tres	○
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, tres parells	○
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, vuit	○
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Canelobres de coure d'obra de Llemotges, tretze	○
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres de coure d'obra de Llemotges, un parell	○
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Canelobres de llautó, vuit	○
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres grans de coure d'obra de Llemotges, dos	○
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres mitjans, dos parells	○
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres petits d'obra de Llemotges, dos parells	○
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Canelobres, dos	○
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Capça d'obra de Llemotges	○
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Capça de vori	○
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Capça de vori	○
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Capsa d'argent amb relíquies	○
319	1376, març, 26	Inventari de Bajoles	Capella de la comanda de Bajoles (Perpinyà)	Inventari	Capsa d'argent amb relíquies	○
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Capsa d'argent amb una creu	○
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Capsa reliquiari d'argent	○
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Capses d'obra de Llemotges, tres	○
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Capseta amb moltes relíquies	○
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Capseta d'argent	○
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Coberta de llibre de Llemotges, amb la Majestat sedent	○
313	1350, desembre, 31	Inventari de Sant Joan de Perpinyà	Sant Joan de Perpinyà	Inventari	Cobertes d'evangeliari d'obra de Llemotges	○
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Corona amb esmalts i perles i el senyal dels Puigdorfila	○
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Corona de fulla d'or amb perles	○
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Corones d'argent i esmalt, dues	○
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Corones d'or i de perles, onze	○
309	1323, novembre, 29	Venda corones del rei	Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona	Venda	Corones d'or, gemmes, perles i altres pedres precioses, tres	○
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Corones de fulla d'or i perles, dues	○
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Creu coberta de full d'argent, amb peu d'argent i sis safirs	†
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Creu d'argent	†
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Creu d'argent amb el fust de la Veracreu amb peu d'argent	†
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Creu d'argent amb Lignum, perles, pedres i peu d'argent	†
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Creu d'argent amb peu	†
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Creu d'argent amb peu i Lignum Domini	†

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
319	1376, març, 26	Inventari de Bajoles	Capella de la comanda de Bajoles (Perpinyà)	Inventari	Creu d’argent daurat amb el fust de la Veracreu	†
302	1318, maig, 7	Lliurament a l'infant Joan	Capella de la Casa del infant Joan	Lliurament	Creu d’argent daurat, Lignum Domini i pedres encastades	†
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Creu d’argent daurat, perles, pedreria, i peu esmaltat	†
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Creu d’argent sobredaurat amb la Veracreu	†
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Creu d’argent sobredauratda amb perles i pedreria	†
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Creu d’obra de Llemotges	†
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Creu d’obra de Venècia, coberta per fulla d’argent daurat	†
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Creu d’obra de Venècia, recoberta per fulla d’argent daurat	†
308	1322, agost, 13	Entrega de béns als prohoms d'Horta	Horta de Sant Joan, als prohoms	Inventari	Creu daurada amb Lignum Domini, i vuit pedres	†
319	1376, març, 26	Inventari de Bajoles	Capella de la comanda de Bajoles (Perpinyà)	Inventari	Creu de cristall	†
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Creu de cristall	†
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santes Creus. Monestir	Donació	Creu de cristall amb el Crucifix, i peu de coure	†
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Sant Jaume de Barcelona	Donació	Creu de cristall amb peu sobredaurat	†
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Lleida. Convent frares predicadors	Donació	Creu de cristall amb virolles d’argent niellades i peu daurat	†
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Creu de cristall foradada amb ànima de coure daurat	†
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Creu de quatre braços coberta de full d’argent daurat	†
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Creu del Lignum Domini de quatre braços amb full d’argent	†
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creu dels albats d’obra de Llemotges	†
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Creu doble petita d’argent	†
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Creu gran d’argent	†
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creu gran daurada	†
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creu major de cristall	†
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Creu mitjana d’obra de Llemotges	†
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Creus amb peu d’obra de Llemotges, dues	†
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus d’obra de Llemotges	†
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Creus d’obra de Llemotges, cinc	†
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Creus d’obra de Llemotges, dues	†
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creus d’obra de Llemotges, dues	†
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus de cristall, dues	†
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus de cristall, tres	†
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus de Llemotges, dues	†
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creus de Llemotges, tres	†
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus grans d’argent amb pedres precioses	†
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Cullera d’argent	○
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Cullera d’argent	○

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Cullera d'argent	○
322	1395, abril, 5	Inventari del Gran Prior	Capella del Gran prior de l'orde del Temple	Inventari	Culleretes d'argent daurades, dues	○
322	1395, abril, 5	Inventari del Gran Prior	Capella del Gran prior de l'orde del Temple	Inventari	Culleretes d'argent, tres	○
319	1376, març, 26	Inventari de Bajoles	Capella de la comanda de Bajoles (Perpinyà)	Inventari	Custòdia de llautó	○
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Custòdia de llautó	○
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Custòdies amb creu petita d'obra de Llemotges, dues	○
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Custòdies, dues	○
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Encenser d'argent	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Encenser d'argent	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Encenser d'argent	
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Encenser d'argent	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Encenser d'argent	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Encenser d'argent	
319	1376, març, 26	Inventari de Bajoles	Capella de la comanda de Bajoles (Perpinyà)	Inventari	Encenser d'argent	
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Encenser d'argent	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Encenser d'argent	
313	1350, desembre, 31	Inventari de Sant Joan de Perpinyà	Sant Joan de Perpinyà	Inventari	Encenser de coure d'obra de Llemotges	
294	1308, desembre, 12	Inventari del béns del castell de Miravet	Capella del castell de Miravet	Inventari	Encensers d'argent	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Encensers d'obra de Llemotges, tres	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Encensers de coure, dos	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Escriny d'argent coronat amb creu	○
303	1318, maig, 25	Donacions de béns del Temple a esglésies	Església de Coll de Balaguer	Donació	Frontal d'altar	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Frontal d'or	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Frontals d'altar d'argent amb figures dels apòstols, quatre	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Gibrells petits d'argent, dos	○
301	1316, agost, 2	Citació d'argenters	Lloc indeterminat. Citació d'argenter	Citació	Jaume Reila, argenter	○
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Làmpades amb les seves cadenes d'argent, tres	○
295	1308, desembre, 23	Inventari del béns del castell de Miravet, per entregar	Capella del castell de Miravet	Inventari	Làmpades d'argent	○
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Lignum Domini d'obra de Llemotges	○
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Lignum Domini d'obra de Llemotges	○
294	1308, desembre, 12	Inventari del béns del castell de Miravet	Capella del castell de Miravet	Inventari	Llànties d'argent	○
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Llànties d'argent amb cadenes esmaltades, dues	○
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Llànties d'argent amb cadenes esmaltades, dues	○
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Llànties d'argent amb marques daurades, dues	○
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Naveta d'argent	○

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Naveta d'argent	
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Naveta d'argent	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Naveta d'argent	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Naveta de coure d'obra de Llemotges	
313	1350, desembre, 31	Inventari de Sant Joan de Perpinyà	Sant Joan de Perpinyà	Inventari	Naveta de coure d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Naveta i cullera d'argent	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Naveta i cullera d'argent	
294	1308, desembre, 12	Inventari del béns del castell de Miravet	Capella del castell de Miravet	Inventari	Navetes d'argent	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Navetes d'argent amb cullera d'argent, dues	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Navetes d'obra de Llemotges, dues	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Navetes d'obra de Llemotges, tres	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Oratori d'obra de Llemotges	
295	1308, desembre, 23	Inventari del béns del castell de Miravet, per entregar	Capella del castell de Miravet	Inventari	Ornaments d'argent	
310	1335, desembre, 31	Constitucions sinodals d'Elna	Lloc indeterminat. Esglésies d'Elna	Constitucions	Ornaments sagrats	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Patena d'argent	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Patena d'argent daurat	
305	1318, novembre, 27	Repartiment objectes de l'orde del Temple	Capella de la Casa de l'infanta Blanca	Donació	Patena d'argent daurat	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria d'Arguines (Torres Torres)	Donació	Patena d'argent daurat, amb creu i mà al mig	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Vilafranca del Penedès. Convent de Menoretes	Donació	Patena d'argent daurat, amb creu i mà al mig	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Patena d'argent sobredaurat	
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Patena d'argent sobredaurat	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Capella del rei, Barcelona	Donació	Patena d'argent sobredaurat	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Patena d'estany	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Patenes d'argent	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Patenes d'argent, dos	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Patenes d'argent, dues	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Peces d'un frontal d'argent amb figures dels apòstols, quatre	
290	1304, juny, 22	Inventari de la capella del castell de Xivert	Capella del castell de Xivert	Inventari	Peces molt semblants a les del doc. 289	
291	1305, desembre, 31	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Peces molt semblants a les del doc. 289	
300	1316, abril, 24	Donació al monestir de Montserrat	Santa Maria de Montserrat	Donació	Peces molt semblants a les del doc. 298	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Pedra de jaspi, encastada amb argent	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Peu de creu d'argent	
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Peu de llautó sobredaurat	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Peus d'argent, dos	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Pintes de vori, set	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Pintes de vori, set	○
322	1395, abril, 5	Inventari del Gran Prior	Capella del Gran prior de l'orde del Temple	Inventari	Pixis d’argent, dos	○
294	1308, desembre, 12	Inventari del béns del castell de Miravet	Capella del castell de Miravet	Inventari	Plats d’argent	○
321	1377, abril, 3	Inventari de Mas-Deu	Capella del Mas-Deu (Trullars)	Inventari	Reliquiari de cristall i argent	○
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Segell d’argent	○
314	1354, març, 10	Inventaris de Guillem Soler	Lloc indeterminat. Casa de Guillem, ardiaca	Inventari	Segell d’argent sencer	○
314	1354, març, 10	Inventaris de Guillem Soler	Lloc indeterminat. Casa de Guillem, ardiaca	Inventari	Segell d’argent trencat	○
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Tabernacle d’argent	○
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Taula (coberta de llibre) de Llemotges, amb el Crucifix	○
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Taules d’obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Taules d’obra de Llemotges, dues	
297	1313, octubre, 1	Inventari de béns dels Templers	Lloc indeterminat. Esglésies -orde del Temple	Inventari	Taules d’obra de Venècia amb full d’argent, cristall i pedres	
299	1316, març, 11	Inventari de la repartició del béns del Temple	Capella cambra reial	Inventari	Taules recobertes d’argent daurat amb jaspi	
305	1318, novembre, 27	Repartiment objectes de l'orde del Temple	Capella de la Casa de l'infanta Blanca	Donació	Vas de *maure* amb el peu d’argent daurat	○
295	1308, desembre, 23	Inventari del béns del castell de Miravet, per entregar	Capella del castell de Miravet	Inventari	Vasos d’argent	○

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA — Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
	Apartat 1	**LLEMOTGES-FRANÇA**				
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Ampolles d’argent, dues	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Anaps daurats, tretze	
Ap.1-4	1183, desembre, 30	Processons	Sant Marçal de Llemotges	Processó	Arca	
Ap.1-11	1224, desembre, 31	Processó de l'arca de Sant Marçal	Sant Marçal de Llemotges	Processó	Arca d’or de sant Marçal	
Ap.1-11	1224, desembre, 31	Processó de l'arca de Sant Marçal	Sant Marçal de Llemotges	Processó	Arca de sant Austriclià	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Aspersor d’argent	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Bací gran d'argent	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Bàcul pastoral	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Bàculs pastorals de vori, dos	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Bàculs processionals d’argent, dos	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Bàculs processionals, sis	
Ap.1-17	1315, desembre, 31	Trasllat del cos de sant Aureli a una urna	Lloc indeterminat. Citació d'argenter	Citació	Bechamel de Les Portes, argenter	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Beneiteres d'argent, dues	
Ap.1-13	1274, setembre, 16	Saqueig de la capella del castell de Llemotges	Capella del castell de Llemotges	Saqueig i pillatge	Calze d’argent.	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Calze d’or	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Calze gran d'or cisellat	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Calzes d’argent	
Ap.1-6	1193, desembre, 31	Rescat del rei Ricard	Lloc indeterminat. Requisa esglésies-Aquitània	Requisa	Calzes d’argent	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Calzes d’argent amb ansat, dos	
Ap.1-8	1216, desembre, 31	Inventari	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Calzes d’argent, catorze	
Ap.1-5	1183, desembre, 31	Saqueig del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Saqueig	Calzes d’or i d’argent	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Calzes d'argent, dotze	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Calzes d'or, dos	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Calzes grans, tres	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Calzes petits, tres	
Ap.1-7	1208, desembre, 31	Compra canelobres d'esmalts	Sant Marçal de Llemotges	Compra	Canelobres amb esmalts, dos	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Canelobres d’argent, dos	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Canelobres d’argent, tres parells	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Canelobres daurats, dos	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Canelobres daurats, dos	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Canelobres sobredaurats de llautó espanyol	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Capsa petita d’argent en [forma de] sepulcre	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Capsa petita d’or, on hi ha un crucifix d’ònix	
Ap.1-17	1315, desembre, 31	Trasllat del cos de sant Aureli a una urna	Sant Marçal de Llemotges. Citació d'argenter	Citació	Citació d'argenter	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Coberta d'evangeliari de vori, or i argent amb perles	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Cobertes d'evangeliari d'argent, cinc	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Cobertes d'evangeliari d'or, tres	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Cobertes de llibre daurats, dues	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Cobertes de llibres d'argent, quatre	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Columnes enriquides d'argent i or, sis	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Conca d'argent	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Corns de vori amb argent, quatre	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Corona amb creu d'argent sobredaurada i pedres precioses	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Corona amb vuit penjolls d'or i gemmes	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Corona d'or	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Corones d'or, dues	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Creu del Senyor	
Ap.1-6	1193, desembre, 31	Rescat del rei Ricard	Lloc indeterminat. Requisa esglésies-Aquitània	Requisa	Creus d'argent	
Ap.1-5	1183, desembre, 31	Saqueig del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Saqueig	Creus d'or i d'argent	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Creus d'or, set	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Creus enriquides d'or i d'argent, disset	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Creus petites d'argent suspeses, tres	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Creus, tres	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Crucifix argentat de la Santa Creu	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Cullera gran d'argent	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Culleres petites d'argent, dues	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Encenser major d'argent	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Encensers d'argent, dos	
Ap.1-8	1216, desembre, 31	Inventari	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Encensers d'argent, sis	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Encensers d'argent, quatre	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Escriny	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Escriny	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Escriny d'or, dos	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Escudella d'argent per a la sal	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Escudella major d'argent	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Escudella menor d'argent	
Ap.1-5	1183, desembre, 31	Saqueig del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Saqueig	Frontal d'altar enriquit amb cinc figures d'or	
Ap.1-5	1183, desembre, 31	Saqueig del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Saqueig	Frontal d'argent	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Gemma gran encerclada amb or	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Gerra d'argent	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Imatge d'argent del sepulcre de la Mare de Déu	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Imatge de la Morena	
Ap.1-5	1183, desembre, 31	Saqueig del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Saqueig	Làmpades	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Làmpades d'argent, sis	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Làmpades de coure, daurades i platejades, dotze	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Naveta d'argent	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Patena d'argent	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Patenes d'argent, dotze	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Patenes d'or, dues	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Pupitres de marbre, or i argent, tres	
Ap.1-17	1315, desembre, 31	Trasllat del cos de sant Aureli a una urna	Sant Marçal de Llemotges	Trasllat	Reliquiari d'argent i pedreria	
Ap.1-6	1193, desembre, 31	Rescat del rei Ricard	Lloc indeterminat. Requisa esglésies-Aquitània	Requisa	Reliquiaris d'argent	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Rostre del Sant Salvador, argentat	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Taula d'argent que és davant l'altar major	
Ap.1-9	1217, desembre, 31	Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Donació	Taula d'or de Sant Salvador	
Ap.1-2	1104	Inventari de l'abadia de Sant Riquier	Església Sant Salvador - Abadia -Sant Riquier	Inventari	Taula enriquida d'or i argent	
Ap.1-1	572, desembre, 31	Testament de Sant Yrieux	Església de la ciutat de Llemotges	Testament	Torres [encensers?], dotze	
Ap.1-10	1222, desembre, 31	Incrustacions a l'urna de Sant Marçal	Sant Marçal de Llemotges	Adobament	Urna d'or de sant Marçal amb safir i jaspi major	
Ap.1-17	1315, desembre, 31	Trasllat del cos de sant Aureli a una urna	Sant Marçal de Llemotges	Trasllat	Urna de coure sobredaurat	
Ap.1-14	1307, desembre, 31	Col·locació cap de Sant Marcial a l'urna	Sant Marçal de Llemotges	Col·locació	Urna del cap de sant Marçal	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Vas d'argent	
Ap.1-12	1245, desembre, 31	Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges	Sant Marçal de Llemotges	Inventari	Vinagreres d'argent, dues	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA — Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
	Apartat 2	**ALTRES**				
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Ampolles d'argent, dues	
Ap.2-1	842, desembre, 31	Dotalia de Capella (Fals)	Sant Julià a Capella	Dotalia	Ara (d'altar)	
Ap.2-5	1241, febrer, 25	Fórmula jurament dels jueus	Lloc indeterminat	Fórmula	Ara santa	
Ap.2-5	1241, febrer, 25	Fórmula jurament dels jueus	Lloc indeterminat	Fórmula	Arca de l'Aliança	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Bací petit de llautó	
Ap.2-1	842, desembre, 31	Dotalia de Capella (Fals)	Sant Julià a Capella	Dotalia	Calze	
Ap.2-3	996, desembre, 6	Dotalia de Santa Maria de Güel	Santa Maria de Güel	Dotalia	Calze	
Ap.2-2	983, abril, 28	Dotalia de Vilalleons (Fals)	Santa Maria de Vilalleons (Sant Julià de Vilatorta)	Dotalia	Calze d'argent	
Ap.2-8	1304, març, 22	Inventari de Camanyes	Capella del castell de Camanyes (Terol)	Inventari	Calze d'argent	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Calze d'argent	
Ap.2-9	1304, març, 22	Inventari d'Orrios	Capella del castell d'Orrios (Terol)	Inventari	Calze d'estany	
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari de Siresa (Osca)	Sant Pere de Siresa (Osca)	Inventari	Calzes d'argent, quatre	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Calzes d'argent, quatre	
Ap.2-5	1241, febrer, 25	Fórmula jurament dels jueus	Lloc indeterminat	Fórmula	Canelobre tot d'or	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Canelobres de cristall, dos	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Corona d'argent sobredaurat	
Ap.2-1	842, desembre, 31	Dotalia de Capella (Fals)	Sant Julià a Capella	Dotalia	Creu	
Ap.2-3	996, desembre, 6	Dotalia de Santa Maria de Güel	Santa Maria de Güel	Dotalia	Creu	
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari de Siresa (Osca)	Sant Pere de Siresa (Osca)	Inventari	Creu d'argent	
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari de Siresa (Osca)	Sant Pere de Siresa (Osca)	Inventari	Creu d'obra de Llemotges	
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari de Siresa (Osca)	Sant Pere de Siresa (Osca)	Inventari	Creu de cristall	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Creu de cristall	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Creu de Llemotges	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Creu major d'argent amb peu	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Creu petita d'argent	
Ap.2-9	1304, març, 22	Inventari d'Orrios	Capella del castell d'Orrios (Terol)	Inventari	Creus, dues	
Ap.2-3	996, desembre, 6	Dotalia de Santa Maria de Güel	Santa Maria de Güel	Dotalia	Encenser	
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari de Siresa (Osca)	Sant Pere de Siresa (Osca)	Inventari	Encenser d'argent	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Encensers d'argent, dos	
Ap.2-7	1294, juny, 2	Compromís entre Sant Esteve de Banyoles i els curats	Sant Esteve Banyoles	Compromís	Ensenyes de plom o d'estany	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Làmpades d'argent per penjar, dues	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Làmpades d'argent, sis	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Lignum Domini gran amb el seu peu	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Naveta per a l'encens d'obra de Llemotges	

Relació D'OBJECTE LITÚRGIC per CRONOLOGIA

Quadre XXIII

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
Ap.2-2	983, abril, 28	Dotalia de Vilalleons (Fals)	Santa Maria de Vilalleons (Sant Julià de Vilatorta)	Dotalia	Patena d'argent	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Patena d'argent	
Ap.2-4	1174, desembre, 31	Testament de Pere Sanç	Sant Pere de Llobera (Solsonès)	Testament	Taula	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Taules de Llemotges, dues	
Ap.2-5	1241, febrer, 25	Fórmula jurament dels jueus	Lloc indeterminat	Fórmula	Vasos del tabernacle	

Relació per cronologia: OBJECTE LITÚRGIC amb APLICACIÓ d'ESMALTS

Quadre XXIV

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Frontal cobert d'or, de pedres precioses i amb setze esmalts	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'or amb vint-i-tres pedres i esmalts	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu d'or amb esmalts i pedreria	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Taula coberta d'or, amb pedres [precioses] i esmalts	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Creu d'argent daurat, perles, pedreria, i peu esmaltat	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Llànties d'argent amb cadenes esmaltades, dues	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Llànties d'argent amb cadenes esmaltades, dues	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Capella del rei, Barcelona	Donació	Calze d'argent, amb esmalts al nus i peu (embotits)	
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Calze d'argent amb esmalts	
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Corona amb esmalts i perles i el senyal dels Puigdorfila	
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Corones d'argent i esmalt, dues	

Relació per objecte: OBJECTE LITÚRGIC amb APLICACIÓ d'ESMALTS

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Calze d'argent amb esmalts	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Capella del rei, Barcelona	Donació	Calze d'argent, amb esmalts al nus i peu (embotits)	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Calze d'or amb vint-i-tres pedres i esmalts	
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Corona amb esmalts i perles i el senyal dels Puigdorfila	
320	1376, novembre, 12	Inventari de Perpinyà	Església del temple de Perpinyà	Inventari	Corones d'argent i esmalt, dues	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Creu d'argent daurat, perles, pedreria, i peu esmaltat	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Creu d'or amb esmalts i pedreria	
77	1047, març, 19	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Frontal cobert d'or, de pedres precioses i amb setze esmalts	
296	1311, abril, 22	Inventaris del castell de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Llànties d'argent amb cadenes esmaltades, dues	
298	1315, gener, 5	Donació de Jaume II	Santa Maria de Montserrat	Donació	Llànties d'argent amb cadenes esmaltades, dues	
103	1066, març, 9	Inventari de Santa Maria de Ripoll	Santa Maria de Ripoll	Inventari	Taula coberta d'or, amb pedres [precioses] i esmalts	

Relació per cronologia: OBJECTE LITÚRGIC: OBRA DE LLEMOTGES Quadre XXV

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bacins d'obra de Llemotges, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàcul d'obra de Llemotges	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, sis	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus de coure amb obra de Llemotges, dues	
263	1238, juliol, 10	Inventari de les relíquies de Sant Cugat	Sant Cugat del Vallès	Inventari	Computes (arquetes reliquiari) d'obra de Llemotges, dues	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Creu d'obra de Llemotges	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Creu petita d'obra de Llemotges	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Naveta d'obra de Llemotges	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Taules d'obra de Llemotges, dues	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Arqueta-reliquiari d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canadella d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, cinc	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, tres	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Capça d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Creu d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Creus d'obra de Llemotges, dues	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Lignum Domini d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Navetes d'obra de Llemotges, dues	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Taules d'obra de Llemotges, dues	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Arqueta reliquiari d'obra de Llemotges	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Bacins d'obra de Llemotges, tres	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, vuit	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Capses d'obra de Llemotges, tres	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Creus d'obra de Llemotges, cinc	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Encensers d'obra de Llemotges, tres	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Lignum Domini d'obra de Llemotges	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Navetes d'obra de Llemotges, tres	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Taules d'obra de Llemotges	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Canelobres de coure d'obra de Llemotges, tretze	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Taula (coberta de llibre) de Llemotges, amb el Crucifix	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Coberta de llibre de Llemotges, amb la Majestat sedent	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Bàculs de Llemotges, dos	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Caixa d'argent sobredaurat amb creu d'obra de Llemotges	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres amb peu i cap d'obra de Llemotges, dos	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creu dels albats d'obra de Llemotges	

Relació per cronologia: OBJECTE LITÚRGIC: OBRA DE LLEMOTGES

Quadre XXV

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Custòdies amb creu petita d'obra de Llemotges, dues	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Naveta de coure d'obra de Llemotges	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, tres parells	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres petits d'obra de Llemotges, dos parells	
313	1350, desembre, 31	Inventari de Sant Joan de Perpinyà	Sant Joan de Perpinyà	Inventari	Cobertes d'evangeliari d'obra de Llemotges	
313	1350, desembre, 31	Inventari de Sant Joan de Perpinyà	Sant Joan de Perpinyà	Inventari	Encenser de coure d'obra de Llemotges	
313	1350, desembre, 31	Inventari de Sant Joan de Perpinyà	Sant Joan de Perpinyà	Inventari	Naveta de coure d'obra de Llemotges	
314	1354, març, 10	Inventaris de Guillem Soler	Lloc indeterminat. Casa de Guillem, ardiaca	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, tres	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Arqueta-reliquiari d'obra de Llemotges	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus d'obra de Llemotges	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Candeles de Llemotges, dues	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres de coure d'obra de Llemotges, un parell	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres grans de coure d'obra de Llemotges, dos	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creus d'obra de Llemotges, dues	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creus de Llemotges, tres	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus de Llemotges, dues	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Arquetes d'obra de Llemotges, dues	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Bacins plans d'obra de Llemotges, dos	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, quatre	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Creu mitjana d'obra de Llemotges	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Creus amb peu d'obra de Llemotges, dues	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Oratori d'obra de Llemotges	
	Apartat 2	**ALTRES**				
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari de Siresa (Osca)	Sant Pere de Siresa (Osca)	Inventari	Creu d'obra de Llemotges	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Creu de Llemotges	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Naveta per a l'encens d'obra de Llemotges	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Taules de Llemotges, dues	

Relació per objecte: OBJECTE LITÚRGIC: OBRA DE LLEMOTGES Quadre XXVI

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Arqueta reliquiari d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Arqueta-reliquiari d'obra de Llemotges	
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Arqueta-reliquiari d'obra de Llemotges	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Arquetes d'obra de Llemotges, dues	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bacins d'obra de Llemotges, dos	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Bacins d'obra de Llemotges, tres	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Bacins plans d'obra de Llemotges, dos	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Bàcul d'obra de Llemotges	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Bàculs de Llemotges, dos	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Caixa d'argent sobredaurat amb creu d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canadella d'obra de Llemotges	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Candeles de Llemotges, dues	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres amb peu i cap d'obra de Llemotges, dos	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, cinc	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, quatre	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, sis	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, tres	
314	1354, març, 10	Inventaris de Guillem Soler	Lloc indeterminat. Casa de Guillem, ardiaca	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, tres	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, tres parells	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Canelobres d'obra de Llemotges, vuit	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Canelobres de coure d'obra de Llemotges, tretze	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres de coure d'obra de Llemotges, un parell	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres grans de coure d'obra de Llemotges, dos	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Canelobres petits d'obra de Llemotges, dos parells	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Capça d'obra de Llemotges	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Capses d'obra de Llemotges, tres	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Coberta de llibre de Llemotges, amb la Majestat sedent	
313	1350, desembre, 31	Inventari de Sant Joan de Perpinyà	Sant Joan de Perpinyà	Inventari	Cobertes d'evangeliari d'obra de Llemotges	
263	1238, juliol, 10	Inventari de les relíquies de Sant Cugat	Sant Cugat del Vallès	Inventari	Computes (arquetes reliquiari) d'obra de Llemotges, dues	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Creu d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Creu d'obra de Llemotges	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creu dels albats d'obra de Llemotges	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Creu mitjana d'obra de Llemotges	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Creu petita d'obra de Llemotges	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Creus amb peu d'obra de Llemotges, dues	

Relació per objecte: OBJECTE LITÚRGIC: OBRA DE LLEMOTGES — Quadre XXVI

DOC.	DATA	ACTE	ESGLÉSIA o LLOC	TIPOLOGIA	OBJECTE LITÚRGIC	I
315	1357, gener, 2	Inventari de Sant Joan Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus d'obra de Llemotges	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Creus d'obra de Llemotges, cinc	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Creus d'obra de Llemotges, dues	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creus d'obra de Llemotges, dues	
255	1217, març, 19	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus de coure amb obra de Llemotges, dues	
317	1370, gener, 2	Inventari de Sant Joan de les Abadesses	Sant Joan de les Abadesses	Inventari	Creus de Llemotges, dues	
316	1368, desembre, 31	Inventari de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Creus de Llemotges, tres	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Custòdies amb creu petita d'obra de Llemotges, dues	
313	1350, desembre, 31	Inventari de Sant Joan de Perpinyà	Sant Joan de Perpinyà	Inventari	Encenser de coure d'obra de Llemotges	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Encensers d'obra de Llemotges, tres	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Lignum Domini d'obra de Llemotges	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Lignum Domini d'obra de Llemotges	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Naveta d'obra de Llemotges	
311	1342, desembre, 31	Inventari de la seu de Vic	Sant Pere de Vic	Inventari	Naveta de coure d'obra de Llemotges	
313	1350, desembre, 31	Inventari de Sant Joan de Perpinyà	Sant Joan de Perpinyà	Inventari	Naveta de coure d'obra de Llemotges	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Xivert	Inventari	Navetes d'obra de Llemotges, dues	
292	1307, maig, 23	Inventari de la batllia de Peníscola	Capelles de la batllia de Peníscola	Inventari	Navetes d'obra de Llemotges, tres	
318	1370, març, 17	Inventari de Gardeny	Capella de la comanda de Gardeny (Lleida)	Inventari	Oratori d'obra de Llemotges	
304	1318, agost, 22	Donacions de béns del Temple a esglésies	Santa Maria de Valldigna (Simat de Valldigna)	Donació	Taula (coberta de llibre) de Llemotges, amb el Crucifix	
293	1307, desembre, 31	Inventari de la capella de Peníscola	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Taules d'obra de Llemotges	
285	1299, abril, 3	Inventari de la Casa de Corbins	Capella de la Casa de Corbins (Lleida)	Inventari	Taules d'obra de Llemotges, dues	
289	1302, març, 3	Inventaris de les capelles de Peníscola, Xivert i Ares	Capella del castell de Peníscola	Inventari	Taules d'obra de Llemotges, dues	
	Apartat 2	**ALTRES**				
Ap.2-6	1266, agost, 20	Inventari de Siresa (Osca)	Sant Pere de Siresa (Osca)	Inventari	Creu d'obra de Llemotges	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Creu de Llemotges	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Naveta per a l'encens d'obra de Llemotges	
Ap.2-11	1325, desembre, 31	Inventari de Barbastre	Capella del castell de Barbastre	Inventari	Taules de Llemotges, dues	

CATÀLEG D'OBRA

Precedents

Calze C C 1



Calze C C 1

Nom de l'obra	Calze
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Finals s. X-primers s. XI
Material/Tècnica	Peltre
Dimensions	6,3 × 5,5 × 5,5 cm
Procedència	Sant Miquel d'Olèrdola
Localització	Olèrdola. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Olèrdola
Núm. d'inventari	MAC-Olèrdola, núm. ref. 607
Varis	Calze de sepultura. Tomba núm. 30

Bibliografia BONNET, «Calices…», *Bulletin de l'Académie Saint Anselme*, XLIX (1979), p. 39-48 i 49-53; GISBERT; MOLIST, *De Sanctus*, 2012, p. 85; MOLIST; BOSCH, «El cementiri…», a N. Molist i G. Ripoll (ed.): *Arqueologia*, 2012, p. 469-494. (esp. 483); RIPOLL; MOLIST, «*Cura mortuorum* ...», p. 5-66 (esp. 11 i fig. 3). En línia: *Descobreix*, 2007: <http://cultura.gencat.cat/web/.content/dgpc/museus/dia_internacional_dels_museus/joies_2007/olerdola_mac.pdf>

Exposicions «De Sancti Michaelis a Sant Miquel. L'església de Sant Miquel d'Olèrdola del segle X al XXI», del 27 de maig al 28 d'octubre de 2012, Olèrdola, MAC.

Justificació

Abans d'entrar pròpiament en l'estudi dels calzes que conformen la catalogació de la nostra tesi hem localitzat un precedent que aportem com a testimoni primer d'aquesta tipologia.

Descripció

Calze de peltre de peu circular (aparentment) llis, ha perdut bona part de la superfície; un cos cilíndric, allargat i amb una extensió al mig fa de tija i el connecta amb la copa, semiesfèrica.

Les petites dimensions el fan un prototipus de vas litúrgic característic d'enterrament i no tant pel material, el peltre, que ja hem vist en el nostre estudi que era un material habitual en la composició de calzes i patenes.

S'ha localitzat en un dipòsit funerari al costat del cap. Es desconeix el nom del clergue soterrat i el rang, però se sap que havia mort entre els anys 980 i 1021.[543]

El que considerem més important per al nostre estudi és la descoberta d'un vas litúrgic; en aquest cas es tracta d'un conjunt format pel calze i la patena que es pot datar amb seguretat, per les anàlisis de radiocarboni que han realitzat, entre finals del segle X i primers de l'XI.[544] És l'aportació més antiga que incloem al nostre catàleg. Hi ha una patena que va ser localitzada en unes excavacions arqueològiques realitzades a Sant Esteve de Castellar Vell, amb la mateixa cronologia dels segles X-XI.

Aquesta troballa[545] complementa els documents que hem aportat a aquesta tesi com a justificació d'una etapa precedent (abans dels segles XII i XIII) sense els quals la nostra mirada entrava tallada per un costat, és per això que l'hem obert per situar-nos en els inicis que expliquem els segles següents, perquè creiem que no són autònoms sinó que les tipologies comencen a desenvolupar-se en el període que assenyalem precedent per desenvolupar-se al segle XII (el XIII ja és pròpiament l'evolució).

Comparativa

El calzes que coneixem d'aquesta cronologia i que han aparegut a les excavacions arqueològiques corresponen a un model diferent al que estudiem. Les excavacions de la catedral de Santa Maria de Tréveris han aportat molts exemplars procedents de tombes de bisbes que hi foren soterrats, el més antic, que coneguem, és el de l'arquebisbe Ruotbert (931-956) i no té cap paral·lelisme amb el d'Olèrdola, tanmateix la patena manté concomitàncies com veurem en el seu estudi.

[543] M. Gisbert; N. Molist, *De Sanctus Michælis a Sant Miquel. L'església de Sant Miquel d'Olèrdola del segle X al segle XXI*, Olèrdola: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Olèrdola, 2012, p. 85.

[544] N. Molist; J. M. BoschJ. M., «El cementiri medieval de Sant Miquel d'Olèrdola», a N. Molist i G. Ripoll (ed.): *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles VI-XII)*, Barcelona: MAC, 2012, p. 469-494 (esp. 483).

[545] G. Ripoll; N. Molist, «*Cura mortuorum* en el nordeste de la Península Ibérica, siglos IV al XII d.C.», *Territorio, Sociedad y Poder*, 9 (2014), p. 5-66 (esp. 11 i fig. 3).

Calze C C 2



Calze C C 2

Nom de l'obra	Calze de la Seu (Seu d'Urgell), dit de sant Ermengol
Autor/Taller	Catalunya
Datació	1035 (*ante quem*)
Material/Tècnica	Peltre: aliatge de zenc, estany i plom
Dimensions	8,6 (alt) × 6,6 (ample) × 6 cm (gruix) Base cònica 5,9 cm (Ø) Copa 6 cm (Ø)
Procedència	Santa Maria de La Seu d'Urgell (Alt Urgell)
Localització	La Seu d'Urgell. Museu Diocesà de La Seu d'Urgell
Núm. d'inventari	MDU 33
Varis	Altre núm. 904 (fitxer 1976). Ingrés l'any 1957. Es troba molt rovellat i té tres forats

Bibliografia CABROL; LECLERQ, *Dictionnaire*, París, 1948, p. 1638; GRÀCIA, «Materials…», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 5-6 (1984-1985), p. 318-319; GUDIOL, *Nocions*, 1902, p. 281-284; PEIRIS, «Calze de la Seu», a *Catalunya Romànica*, XXIII, 1988, p. 261-262; VIVES, «L'art…», *Urgellia*, 3 (1982), p. 496.

L'estudi i anàlisi del calzes d'aquest catàleg l'hem desenvolupat anteriorment, ara correspon situar cadascun dels exemplars dins el context del taller català. És per això que els valorem individualment i els cataloguem i/o classifiquem. No tenim cap exemplar de metall preuat, però sí en consten a la documentació, així doncs els que estudiarem són de peltre o estany, i un, de coure.

Ermengol fou bisbe d'Urgell des del 1010 al 1035,[546] era nebot de Sal·la (981-1010) a qui succeí a la seu episcopal. Entre les seves fites més importants, la de l'inici de les obres de la seu catedralícia, consagracions d'esglésies del seu bisbat, va aconseguir que el papa Benet VIII acceptés els límits i propietats del bisbat en una butlla de l'any 1012 i en el seu testament va demanar que fos la canònica d'Urgell la que escollís els seus bisbes. Aquests i altres fets li donarem una aurèola de santedat per totes les millores que va propiciar al seu territori. En aquest context el calze que presentem va aparèixer a la tomba, raó per la qual li dóna un significat especial per tots els lligams que el vinculen amb «sant» Ermengol i pel que fa al nostre estudi, per establir la seva cronologia.

[546] C. Baraut [*et al*], *Episcopologi de l'Església d'Urgell*, La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 2002, p. 40-41.

Descripció

Calze de peltre[547] de peu cònic i perfil circular de menor diàmetre que la copa, llis, ha perdut la regularitat del perímetre, és unit a la copa pel nus (sense cap cos de transició); petit cos circular també llis; la copa, cònica, és ampla i oberta i malgrat la malformació del llavi que li ha desvirtuat la forma, era circular; té tres forats; es manté sense problemes dempeus malgrat que està torçada cap a un costat.

Tècnica

L'aspecte general és d'oxidació pel temps que estigué soterrat prenent color grisós típic del peltre envellit.

El peltre és un aliatge de zenc, estany i plom, és mal·leable, fon a 320 °C, forjat pot adoptar la forma que hom vulgui, és molt dúctil, el color que presenta és similar al de l'argent i les proporcions més corrents oscil·len entre 80-99 % d'estany, raó per la qual molts documents l'esmenten com estany i/o peltre indistintament. Pot contenir un petit percentatge de coure que li proporciona duresa i un altre de plom que el caracteritza pel to blavós.

Copa i peu són llisos, no hem vist cap motiu ornamental.

Cronologia

És rar el fet de conèixer la cronologia de l'obra en aquestes dates, però, haver-lo localitzat en una tomba identificada ho ha propiciat. Així doncs, es coneix la data *ante quem*, que és la mort del bisbe Ermengol l'any 1035. Aquesta data és la màxima que li correspon al calze, data d'una gran importància per al nostre estudi ja que és la segona més antiga de tots els que presentem.

Comparativa

Orfebreria

La forma que presenta, la senzillesa en la seva execució, la mida i el material el fan un prototipus dels que se soterraven. Desconeixem si en aquesta cronologia primerenca s'enterraven calzes de material preuat perquè no en coneixem cap; la documentació n'aporta moltíssims d'argent. Sembla que els de peltre o estany foren d'ús freqüent a les esglésies

[547] Gràcia, op. cit. (1984-1985), p. 313-353 (esp. 319-323).

catalanes. La comparació amb altres exemplars d'aquesta procedència és quasi bé impossible al no tenir altres calzes, amb tot el de Sant Salvador de Vedella (Berguedà) (**C C 3**) és el més proper per la forma; la seva cronologia, però, és més tardana, cap a finals del segle XII; els altres que presentem al desenvolupament de la làmina de comparació (**làm. I**) són més evolucionats, com veurem.

Il·lustració de manuscrits

El Sacramentari de Marmoutier (**fig. 290**) datat al segle IX aporta nombroses imatges de vasos litúrgics entre les quals el calze del foli 1v[548] que podem col·lacionar amb el de sant Ermengol per la disposició de les tres parts constitutives.



Fig. 290. Sacramentari de Marmoutier, segle IX, BnF, f. 1v, ms. lat. 9431

La comparació més propera que podem establir amb manuscrits catalans per la coincidència de l'àrea geogràfica del calze és la que ens proporcionen les Bíblies de Ripoll, que són una font magnífica per als vasos litúrgics del segle XI: calzes, encensers, canelobres... El foli 107v[549] (**fig. 291**) de la Bíblia de Rodes (1010-1015) n'és un exemple, per la forma i per les tres parts constitutives dels exemplars que presenta, molt iguals al del calze d'Urgell.

[548] Sacramentari de Marmoutier o Sacramentari de Raganaldus, ca. 845-850, prové de l'abadia de Sant Martí de Tours, col·legiata de Sant Martí, clixé IRHT, MS lat. 9431, París, Bibliothèque nationale de France.
[549] Escenes del llibre de l'Apocalipsi, Bíblia de Rodes, París, BnF, lat. 6, IV f. 107v.



Fig. 291. Escenes del llibre de l'Apocalipsi, Bíblia de Rodes
(foto autora)

Calze C C 3



Calze C C 3

Nom de l'obra	Calze
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XII
Material/Tècnica	Peltre, fosa, possiblement a partir d'un model de ceràmica
Dimensions	Calze 11,50 (alt) × 9,1 cm (Ø); copa 0,20/0,25 cm (gruix); copa 7 i 7,5 cm (profunditat)
Procedència	Interior de sepultura a Sant Salvador de la Vedella (Berguedà)
Localització	Solsona. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona
Núm. d'inventari	MDCS 579 (antic: 375)
Varis	Ingrés l'any 1930. Ha estat restaurat, hi ha un fragment recol·locat, hi ha esquerdes. Inscripcions: HANL a la copa; ET al peu i; a l'interior del peu YAN i creu petjada

Bibliografia BARRACHINA, *Museu*, 1990, núm. 115, p. 154; GRÀCIA, «Altres…», *Acta histórica et archaeologica mediaevalia*, 7-8 (1986*a*), p. 319-323 i 335; GUDIOL, *Nocions*, 1933, p. 530; SERRA, *Santa Tecla*, 1960, p. 169-170; VIGUÉ; BASTARDES, *Monuments*, I, 1978, p. 280; VIGUÉ; CALDERER, «Calze i patena de la Vedella», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 369-370.

Aquest exemplar fou trobat en una sepultura a Sant Salvador de Vedella (Berguedà) juntament amb la patena; a diferència del **C C 2** porta una inscripció al peu que hem llegit: «EIL//Y», aquest darrer signe sembla que va lligat amb trets que potser s'hi relacionaven, acompanyada d'altra grafia inintel·ligible. A la part interior de la copa també hem observat trets illegibles.



Fig. 292. Detall de la inscripció

Descripció

Calze de peltre, fos, peu circular, amb pèrdua important del metall que el desfigura, és unit a la copa pel nus o pom de forma cilíndrica, de superfície irregular; al nus i al final de la copa hi

ha una sanefa de cordonet, la copa s'hi recolza directament, és grossa, acampanada, oberta, i amb pèrdua important del metall, que li dóna un aspecte bastant deteriorat.[550] Es conserva la patena.

Tècnica

Calze de fosa i tornejat, amb incisions al peu i copa de diferent ample, un poc matusseres, se'n distingeixen dos tipus, unes corresponents a lletres (peu) i d'altres a trets que no identifiquem per la seva irregularitat i incomprensió i que possiblement feien esment a l'abat (?) soterrat. No ho sabem ni hem trobat cap informació; hi ha un fet que destaca i és la diferència entre les lletres i els altres signes, que en el peu, molt malmès, es fa impossible traduir o comprendre.

L'aspecte general és d'oxidació pel temps que estigué soterrat prenent color grisós característic.

El calze és de peltre, aliatge de zenc, estany i plom, és mal·leable, fon a 320 °C, forjat pot adoptar la forma que hom vulgui, és molt dúctil, el color que presenta és similar al de l'argent i les proporcions més corrents oscil·len entre 80-99 % d'estany, raó per la qual molts documents l'esmenten com estany i/o peltre indistintament. Pot contenir un petit percentatge de coure que li proporciona duresa i un altre de plom que el caracteritza pel to blavós.

Cronologia

Per bé que coneixem el lloc, desconeixem qui fou soterrat a la tomba, per tant, la cronologia haurà de ser aproximada. Les característiques que mostra el calze el situen al segle XII, tant per l'estructura com per l'execució tècnica. La copa grossa i profunda sense cap element de separació entre el cos central, i la copa i el peu, aconsellen aquesta datació i fet per un taller local d'àmbit català que, per la proximitat de la seva localització, el situem al Berguedà.

Comparativa

És un exemple de calze prototipus dels que s'enterraven, és a dir, de material pobre (peltre), petit i llis, això no exclou que hi hagi exemplars molt bons procedents de sepultures, però són per a casos singulars. També sabem per la documentació que els calzes de peltre eren d'ús del propis clergues.

[550] Gràcia, op. cit. (1984-1985), p. 319-320 i 323.

Com a comparació, pel que fa a la forma, el més proper és el que hem vist de sant Ermengol, (**C C 2**) encara que de mida inferior; els altres calzes que inventariem són més evolucionats. A la **làmina I** que presentem es veu el desenvolupament de la tipologia, en la qual destaca la pròpia evolució del nus que es va formant com un cos independent fins a situar-se al mig de la tija; la copa deixa de ser tant grossa i es torna més esvelta i menys profunda, en els dibuixos que mostrem es percep el canvi que es va produir des del segle XI fins al segle XIII.

Il·lustració de manuscrits

Considerem que el Beatus de Girona (ca. 975), que és a la catedral de Girona des de temps antiquíssims,[551] hauria tingut influència artística en la cultura catalana medieval; nosaltres el citem com a referent per les formes dels vasos litúrgics, de les quals el calze n'és un exemple. Com corresponia a la tradició mossàrab el calze era de grans proporcions, però hem vist i anirem veient amb més detall que el canvi litúrgic vers la litúrgia romana propicià que aquests vasos fossin més petits per les noves necessitats litúrgiques. En aquest desenvolupament volem mostrar les formes dels calzes per a entendre el procés evolutiu que fou lent i que es pot escenificar durant el període que abasta aquest estudi.

Així, doncs, els primers exemplars són els que situem en les representacions del Beatus de Girona, són mostres excel·lents des del punt de vista de la il·lustració, pel que fa a la forma i la grandària. Si es comparen alguns calzes miniats, per exemple el del foli 89v[552] que està col·locat damunt l'altar principal, es constaten les tres parts compositives, entre les quals no hi ha cap element que les separi. Nosaltres el considerem un referent d'aquesta tipologia vigent al segle X.

En parlar del calze català hem assenyalat les Bíblies de Ripoll com una font excepcional que convé tenir present per a la comparativa; llur estudi ens ha donat coneixement de diferents tipologies emprades al segle XI a Catalunya, essent un referent per a l'estudi dels vasos litúrgics del segle XI, pels calzes, encensers, canelobres, entre d'altres. El foli 107v[553] de la Bíblia de Rodes (1010-1015) (**fig. 291**) mostra un calze que per la forma i per les tres parts constitutives recorden al calze de sant Ermengol i aquest de Solsona. La representació de l'altar major o *maius* en forma de taula, sustentat per filades de pedra, amb l'ara i el

[551] M. Mentré, *Contribución al estudio de la miniatura en León y Castilla en la Alta Edad Media*, León: Institución Fray Bernardino de Sahagún (CSIC), 1976*a*, p. 38.
[552] Missatge de l'església de Sardes, Ap 3, 1-6. Williams, op. cit. (1994), il·l. 309.
[553] Escenes del llibre de l'Apocalipsi, Bíblia de Rodes, París, BnF, lat. 6, IV f. 107v.

sustentacle o mensa cobert de tovalles; està presidit pel calze i la patena. Aquesta representació acull enfront de l'altar l'àngel que agafa amb la mà les cadenes de l'encenser preparat per a encensar-lo. Ens interessen aquestes representacions dels vasos litúrgics com a document d'època, i en aquest sentit és com podem establir la comparació amb els calzes dels segles XI (antecedent per a nosaltres) i el XII, en bona part coincidents amb els dos primers inventariats.[554] Pel que fa a la Bíblia del Vaticà[555] el foli 369 il·lustra el Sant Sopar, el calze és una altra mostra comparativa que anotem.

L'Evangeliari del bisbe Bernard de Hildesheim[556] de cronologia paral·lela a les bíblies, ca. 1015, il·lustra el propi bisbe presentant el llibre en front de l'altar, aquest està parat amb un calze d'estructura similar a l'estudiat, la patena, i sota l'ara, cinc canelobres. És a dir, que en aquestes cronologies la forma i estructura del calze de San Salvador és habitual en Occident, i en tenim prova fefaent en la miniatura, en pintura mural i en l'obra de metall, procedents de Catalunya però també d'altres indrets de l'Occident cristià.

Pintura mural catalana

Els exemples que presentem a la làmina I no se ajusten a la fondària de la copa d'aquest calze.

Orfebreria forana

En la part històrica ens hem referit al calze de Tassilo,[557] datat al segle VIII, i l'incorporem a la comparativa de calzes catalans per la forma (**il·l. 27** i **37**); la copa és grossa i profunda com la del de Solsona, el nus tampoc no està desenvolupat, el perímetre del peu és campaniforme, més petit que el català. No coincideixen en l'ornamentació, però el destaquem per les qualitats que hem anotat; seguint les mateixes pautes comparatives citem el calze de Grimfridus[558] (**il·l. 29** i **39**)de primers del segle IX, la forma de la copa i el nus i menys el peu (que és més alt que el **C C 3**) ens informen de l'arrelament de les formes assenyales en època alt medieval a l'Occident, sense oblidar que les diferents mesures són degudes també a l'ús de cadascun d'ells i sobretot a la matèria i ornamentació que presenten.

[554] Calze i patena, finals del segle X i primers del XI, argent, inv. 68:141a i b, Halle (Saale, prop de Lepzig, Alemanya), Landesmuseum für Vorgeschichte.
[555] Sant Sopar, detall de les Escenes de la vida de Jesús, Bíblia de Ripoll, Vaticà, lat. 5729, f. 369.
[556] *Für Königtum*, op. cit. (2009), núm. 203, p. 494. Evangeliari del bisbe Bernat de Hildesheim, ca. 1015, inv. DS 18, Hildesheim, Dom-Museum.
[557] Calze de Tassilo, Stift Kremsmünster, Schatzkammer, Kremsmünster, Àustria.
[558] Ross, op. cit. (2005), núm. 178, làm. LXXXIX, p. 131-132. Calze de Grimfridus, taller carolingi, primers del segle IX, coure, argent, niell i daurat, 15,4 cm (alt), inv. BZ 1933.4, Washington D. C., Dumbarton Oaks Museum.

Comparativa metall: per la forma profunda de la copa (no per les dimensions dels calzes que són diferents).

Comparativa, Calzes a la il·lustració de manuscrits

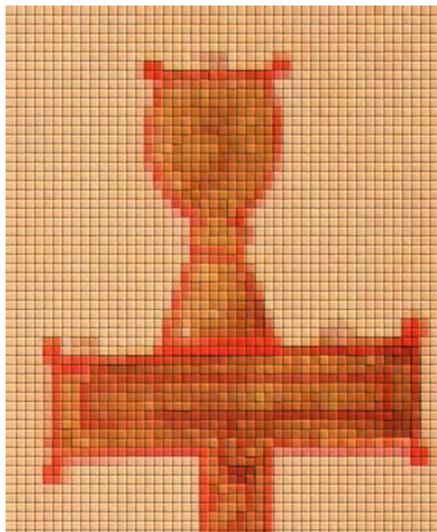


Fig. 293. Beatus de Girona, f. 89v (foto autora)

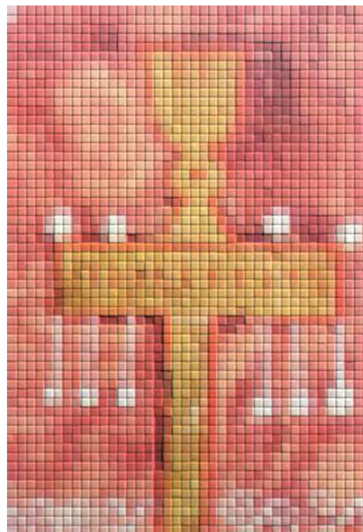


Fig. 294. Beatus de Girona, f. 85 (foto autora)

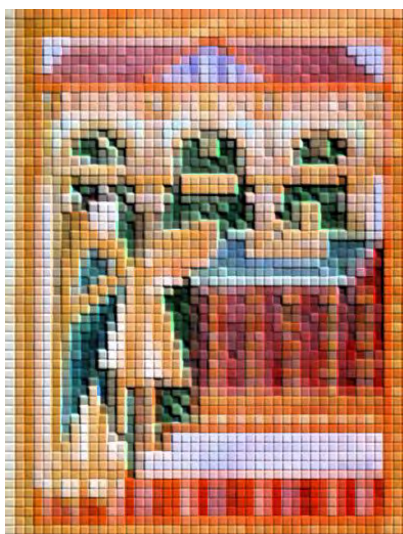


Fig. 295. Celebració de la missa, Evangeliari del bisbe Bernat de Hildesheim



Fig. 296. Sant Sopar, Evangeliari del bisbe Bernat de Hildesheim, MS 18, f. 118

Calze C C 4



Calze C C 4

Nom de l'obra	Calze d'Arboló
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Darrer quart s. XII
Material/Tècnica	Peltre (aliatge de zenc, estany i plom)
Dimensions	10 × 9,9 cm
Procedència	Santa Maria d'Arboló (Pallars Sobirà)
Localització	La Seu d'Urgell. Museu Diocesà de La Seu d'Urgell
Núm. d'inventari	MDU 34
Varis	Altre núm. 905, any 1976. Ingrés l'any 1975. Actualment està rovellat

Bibliografia CASANOVAS; GRÀCIA, «Tomba de sant Bernat Calbó», a *Catalunya Romànica*, III, 1986*b*, p. 722-724; GRÀCIA, «Materials…», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 5-6 (1984-1985), p. 321 i 323; GUDIOL, *Nocions*, 1902, p. 281-284; PEIRIS, «Calze d'Arboló», a *Catalunya Romànica*, XXIII, 1988, p. 262.

Aquest exemplar estableix diferències formals amb els dos primers, raó per la qual l'hem col·locat en el tercer lloc de l'evolució de la tipologia. Tradicionalment la seva procedència s'ha lligat a l'església de Santa Maria d'Arboló (Pallars Sobirà) malgrat no conèixer el lloc exacte de la localització.

Descripció

Calze de peltre, peu circular gran, és unit a la copa directament pel nus de forma mig bocell i aquesta és més ampla i oberta que la dels calzes precedents.[559] Les tres parts constitutives empren formes noves en relació a les que hem estudiat fins ara, però s'hi aprecien elements que perduren d'aquella tradició més antiga, i és el nus que va definint la forma malgrat que continua essent un element pesant dins el context formal; el peu va agafant forma, les parets s'aixequen cap al nus però li manca esveltesa i definició per sí mateix, com veurem en els propers. Al llavi superior hi ha un resseguit que forma una sanefa elemental. El peu acaba en una motllura produïda pel regirament del metall.

El cos penja d'un costat i el peu també queda replegat, malgrat això se'l pot considerar ben conservat.

[559] Gràcia, op. cit. (1984-1985), p. 321 i 323.

Tècnica

És obrat amb peltre, aliatge de zenc, estany i plom, és mal·leable, fon a 320 °C, forjat pot adoptar la forma que hom vulgui, és molt dúctil, el color que presenta és similar al de l'argent i les proporcions més corrents oscil·len entre 80-99 % d'estany, raó per la qual manta vegades se l'esmenta com estany. Pot contenir un petit percentatge de coure que li proporciona duresa i un altre de plom que el caracteritza pel to blavós.

Els diferents elements són units per soldadura; presenta el característic color gris del peltre, està rovellat i parcialment desconxat, encara que no afecta l'estructura general. És un bon exemplar especialment per la cronologia, la conservació i pel lloc que li atorguem dins l'evolució dels calzes que hem inventariat i que no són de metall preuat.

Cronologia

Considerem que la datació s'ha de vincular a la dels anteriors exemplars i la següent del bisbe Arnau de Creixell, que és coneguda, el 1214. Això fa que el situem al darrer quart del segle XII abans del canvis importants que reflectiran els calzes del segle XIII.

Comparativa

No tenim un altre exemplar que segueixi la forma de la copa, potser la que més se li apropa és la del calze de sant Bernat Calbó (**C C 7**) que estudiem en aquest catàleg, però n'és un ressò puix que la cronologia és posterior. Hem localitzat altres exemples procedents d'excavacions arqueològiques (enterraments) de Burgos[560] o de l'església de Yuso[561] (Navarra), però cap d'ells admet la comparació ni per la forma ni per la cronologia, que és posterior.

Les mostres de calzes procedents de tombes de l'Europa medieval cristiana dels segles XI i XII són relativament importants, el seu estudi confirma que les formes canvien, dins uns paràmetres coneguts i no massa variants, però es poden trobar elements coincidents com ara exposarem. En les excavacions del claustre de Zeitz[562] (Alemanya) (**fig. 297**) s'hi va trobar un joc de calze i patena d'argent fet expressament per a soterrar, es tracta d'una creació en miniatura que ens dóna informació per la forma, no massa llunyana del que estudiem, és a dir,

[560] J. A. Eiroa Rodríguez, *Antigüedades Medievales*, Madrid: Real Academia de la Historia, 2006, p. 78-80.
[561] Aixovar funerari: calze i dues setrilleres, segles XIV-XV, peltre, prové de l'excavació arqueològica de l'església de Yuso (Navarra) associada a la tomba d'un clergue. Agraïm al padre José Luis Untoria les seves explicacions, la informació de la troballa arqueològica i l'accés a les obres.
[562] *Für Königtum*, op. cit. (2009), núm. 164, p. 434. Calze i patena, finals del segle X i primers del XI, argent, inv. 68:141a i b, Halle (Saale, prop de Leipzig, Alemanya), Landesmuseum für Vorgeschichte.

la copa oberta, nus sense separació, i peu cònic, alt i ample de base. El calze del bisbe Ulger[563] d'Angers (1125-1149) manté algun paral·lelisme pel que fa a la forma oberta de la copa, el peu és més esvelt i la base és més elegant que no pas el d'Urgell, ambdós són calzes que se soterren amb el bisbe, i en el cas del català potser un clergue. Aquesta mateixa procedència funerària és la del calze i patena trobats a la catedral de Tréveris, a la tomba del bisbe del bisbe Teodoric II[564] de Wied (1212-1242), la diferència cronològica, en aquest exemple, s'aprecia en la forma del peu i del nus, més desenvolupats que el d'Urgell, i d'alguna manera confirma la datació que hem anotat de finals del segle XII per a l'exemplar que estudiem.

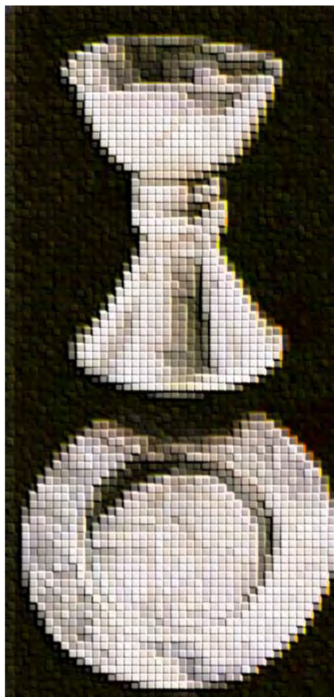


Fig. 297. Calze i patena, segle XI, Zeitz (Alemanya), catedral

[563] Gaborit-Chopin, op. cit. (2005), núm. 79, p. 126-127. Calze, Anjou, ca. 1148, estany, 11 × 9,2 cm, prové de l'aixovar de la tomba del bisbe Ulger d'Angers (França), fou traslladat al bisbat l'any 1923, Angers, tresor de la catedral, classificat monument històric el 1956.

[564] La catedral episcopal i el museu diocesà de Tréveris publicaren el 2004 un llibret amb la relació de tombes dels bisbes soterrats a la catedral romànica, el primer el bisbe Ruotbert (931-956) i el darrer Teodoric II von Wied (1212-1242) amb el calze que hem anotat. Es tracta de diferents aixovars de tombes, alguns dels quals molt complets: bàcul, calze, patena i inscripció d'Udo von Nellenburg (1066-1078), soterrat al mur lateral o el de Gottfried von Falmagne (1124-1127) amb el calze, patena, anell i calçat.

Il·lustració de manuscrits

Considerem que el Beatus de Girona (ca. 975), que és a la catedral de Girona des de temps antiquíssims,[565] hauria tingut influència artística en la cultura catalana medieval, nosaltres el citem com a referent per les formes dels vasos litúrgics, de les quals el calze n'és un exemple. Com corresponia a la tradició mossàrab, el calze era de grans proporcions, però hem vist i anirem veient amb més detall que el canvi litúrgic vers la litúrgia romana propicià que aquests vasos fossin més petits per les noves necessitats litúrgiques. En aquest desenvolupament volem mostrar les formes dels calzes per a entendre el procés evolutiu, que fou lent i que es pot escenificar durant el període que abasta aquest estudi.

Dit això, els primers exemplars són els que situem en les representacions del Beatus de Girona, són mostres excel·lents des del punt de vista de la il·lustració, pel que fa a la forma i la grandària. Si es comparen alguns calzes miniats, per exemple el del foli 89v,[566] (**fig. 293**) que està col·locat damunt l'altar principal, es constaten les tres parts compositives, entre les quals no hi ha cap element que les separi. Nosaltres el considerem un referent d'aquesta tipologia vigent al segle X.

En parlar del calze català hem assenyalat les Bíblies de Ripoll com una font excepcional que convé tenir present per a la comparativa; llur estudi ens ha donat coneixement de diferents tipologies emprades al segle XI a Catalunya, essent un referent per a l'estudi dels vasos litúrgics del segle XI, pels calzes, encensers, canelobres, entre d'altres. El foli 107v[567] de la Bíblia de Rodes (1010-1015) (**fig.** 291) mostra un calze que per la forma i per les tres parts constitutives recorden el calze de sant Ermengol (**C C 2**) i aquest de Solsona. La representació de l'altar major o *maius* en forma de taula, sustentat per filades de pedra, amb l'ara i el sustentacle o mensa cobert de tovalles; està presidit pel calze i la patena. Aquesta representació acull enfront de l'altar l'àngel que agafa amb la mà les cadenes de l'encenser preparat per a encensar-lo. Ens interessen aquestes representacions dels vasos litúrgics com a document d'època, i en aquest sentit és com podem establir la comparació amb els calzes dels segles XI (antecedent per a nosaltres) i el XII, en bona part coincidents amb els dos primers inventariats. Pel que fa a la Bíblia del Vaticà[568] el foli 369 il·lustra el Sant Sopar, el calze és una altra mostra comparativa que anotem (**fig. 296**).

[565] Mentré, op. cit. (1976*a*), p. 38.
[566] Missatge de l'església de Sardes, Ap 3, 1-6. Williams, op. cit. (1994), il·l. 309.
[567] Escenes del llibre de l'Apocalipsi, Bíblia de Rodes, BnF, lat. 6, IV f. 107v.
[568] Sant Sopar, detall de les Escenes de la vida de Jesús, Bíblia de Ripoll, Vaticà, lat. 5729, f. 369.

L'Evangeliari del bisbe Bernard de Hildesheim[569] de cronologia paral·lela a les bíblies, ca. 1015 (**fig. 295**), il·lustra el propi bisbe presentant el llibre enfront de l'altar, aquest està parat amb un calze d'estructura similar a l'estudiat, la patena, i sota l'ara, cinc canelobres. És a dir que, en aquestes cronologies, la forma i estructura del calze de San Salvador és habitual en Occident, i en tenim prova fefaent en la miniatura, en pintura mural i en l'obra de metall, procedents de Catalunya però també d'altres indrets de l'Occident cristià.

Pintura mural catalana

Els vasos que es representen a la pintura mural catalana d'aquestes cronologies, els anys del segle XII, dibuixen el perfil i no entren en el detall específic de les formes. Les pintures d'Esterri de Cardós (MNAC, ca. 1150) n'aporten un que per la forma és un bon exemple per a la nostra comparativa, l'incloem a la làmina comparativa (**il·l. 14** i **fig. 298**).

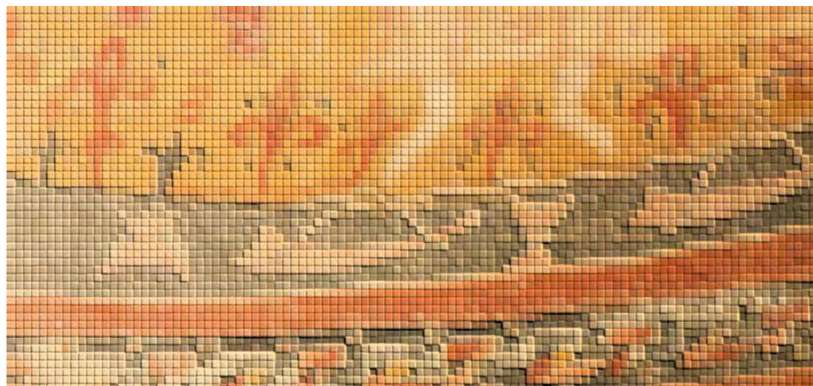


Fig. 298. Detall calze, absis d'Esterri de Cardós, ca. 1150-1160, MNAC 15970

Orfebreria forana

La diferència substancial de la copa d'aquest calze amb els altres estudiats fins ara és significativa i marca un punt referencial pel que fa a l'evolució de la tipologia.

L'aixovar del bisbe Albero von Montreuil[570] (1131-1152) inclou un calze que formalment admet comparació amb el d'Arboló malgrat que aquell segueix un perfil més acabat i té les formes més arrodonides.

[569] *Für Königtum*, op. cit. (2009), núm. 203, p. 494. Evangeliari del bisbe Bernat de Hildesheim, ca. 1015, inv. DS 18, Hildesheim, Dom-Museum.
[570] *Zu Ewigem Gedächtnis und Lob* [catàleg d'exposició], setembre-novembre, 2004, Tréveris: Bisbat, Catedral i Museu Diocesà, 2004, p. 29. Calze del bisbe Albero von Montreuil.

Calze C C 5



Calze C C 5

Nom de l'obra	Calze del bisbe Arnau de Creixell
Autor/Taller	Catalunya
Datació	1214 (*ante quem*)
Material/Tècnica	Peltre
Dimensions	11,5 alt × 11,5 cm (Ø)
Procedència	Tomba del bisbe Arnau Creixell al claustre de la catedral de Girona (1199-1214)
Localització	Girona. Museu de la Catedral de Girona
Núm. d'inventari	MDG TCG 99-100
Bibliografia	CASANOVAS, «Calze i patena de peltre 1», a *Catalunya Romànica*, XXIII, 1988, p. 152; GRÀCIA, «Altres…», *Acta histórica et archaeologica mediaevalia*, 7-8 (1986*a*), p. 454.

Aquest exemplar és un pas més en l'evolució de la tipologia que estem analitzant per la forma del nus, el peu i la pròpia copa.

Arnau de Creixell[571] bisbe de Girona (1199-1214) fou una figura preeminent que inicià el dit «Cartoral de Carlemany del Bisbe de Girona» I-II, (817-1382); durant el seu episcopat es redactà el primer volum amb 379 folis amb documents de la mitra gironina. El calze localitzat a la seva tomba formava part del seu aixovar; sembla que la primera localització era al cor de la catedral romànica, ja que posteriorment va ser traslladat a la sala capitular amb motiu de les reformes d'època gòtica.[572]

Descripció

Calze de peltre i peu circular i petita motllura a la base, pèrdua de metall per trencament parcial de la vora, fet que no perjudica l'estructura, la superfície té manques de metall i algun forat; el peu s'aixeca fins a contactar amb el nus en un inici de formar una incipient tija, el nus és esfèric i una mica aixafat, la copa té forma de campana truncada molt oberta, té pèrdua de

[571] F. Aicart; M. Auladell; J. Vivo, *El Castell de la Roca: les empremtes d'una fortalesa fantasma a Solius (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà)*, Girona: Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona-Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, 2010, p. 34-34. El bisbe Creixell fou el primer propietari del Castell de Solius (Girona) fins al moment de redactar el seu testament el 12 de maig de 1214, el 14 ja era mort. I el que és més interessant per a nosaltres és que: «les rendes que es derivessin de l'explotació de les propietats de la Roca de Solius servissin per dotar i remunerar tres sacerdots encarregats de tenir cura de l'altar de Sant Jaume de la catedral de Girona per a remei de la seva ànima». La sepultura es troba al claustre de la catedral de Girona.

[572] À. Casanovas i Romeu, «Calze i patena de peltre 1», a *Catalunya Romànica*, XXIII: *Museu d'Art de Girona; Tresor de la Catedral de Girona; Museu Diocesà d'Urgell; Museu Frederic Marès*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1988, p. 152.

metall en la superfície de la copa (forats) i dues en el llavi. En general es pot dir que aquestes pèrdues no distorsionen el seu bon aspecte.

Va acompanyat de la seva patena.

Tècnica

És obrat amb peltre, aliatge de zenc, estany i plom, és mal·leable, fon a 320 °C, forjat pot adoptar la forma que hom vulgui, és molt dúctil, el color que presenta és similar al de l'argent i les proporcions més corrents oscil·len entre 80-99 % d'estany, raó per la qual manta vegades se l'esmenta com estany. Pot contenir un petit percentatge de coure que li proporciona duresa i un altre de plom que el caracteritza pel to blavós.

Els diferents elements són engalzats mitjançant soldadura; presenta el característic color gris del peltre, està rovellat i parcialment desconxat, encara que no afecta l'estructura general. És un bon exemplar especialment per la cronologia, la conservació i pel lloc que li atorguem dins l'evolució dels calzes que hem inventariat i que no són de metall preuat.

Cronologia

La cronologia ha de ser molt propera al 1214, any de la mort del bisbe Creixell, per tant el calze ha de ser obrat en una data *ante quem* 1214, aquesta datació ens ajuda a acotar l'anterior ja que la posterior també és coneguda.

Comparativa

Orfebreria i obra de metall

El que més se li apropa és el calze del bisbe Guillem de Cabanelles (1227-1245), el proper que catalogarem (**C C 6**). Algunes de les imatges de comparació més antigues que hem anotat pels anteriors calzes, el Beatus de Girona i les Bíblies de Ripoll, perden vigència amb l'arribada del segle XIII.

La nostra làmina dels calzes catalans explica, amb els diferents exemplars que presentem, l'evolució de les formes d'aquesta tipologia. Com ja hem anat explicant és una interpretació enormement esbiaixada perquè la realitat era molt més complexa i molt més rica de la que hom pugui imaginar. L'abundor d'obra manifestada pel destriament dels documents no la podem incloure perquè ens és desconeguda. És per això que hem volgut anotar tots els

coneguts en una làmina de comparació i contrarestar-la amb d'altres forans que hem seleccionat.

El calze català que més se li apropa és el del bisbe Cabanelles (**C C 6**).

Un dels elements més interessants per a l'evolució general de la tipologia és el progrés del nus, que va acotant la forma i el desenvolupament ornamental. Ho mostrem amb exemplars del segle XII pertanyents a la cultura cristiano-occidental; el de sant Pelagi (s. XII) del taller hispànic, al Museu del Louvre;[573] el de l'abadia de Wilten[574] (s. XII); o el de Llemotges al Bristish Museum[575] de Londres, una mica més tardà, cap a 1200. Pel seu ús funerari se'l pot agermanar amb el calze del bisbe Teodoric II von Wied, que en aquest cas sí que és un bon paral·lel (**fig. 302**).

Pintura mural catalana

El calze que duu la Verge en l'Apostolat amb la Mare de Déu de Sant Romà de les Bons (ca. 1164) (**il·l. 16** i **fig. 300**) és un bon exemple comparatiu per als dos calzes (**C C 5** i **C C 6**). Hi ha una diferència cronològica important, però no invalida la comparació. Això reafirma el que constatem, i és la llarga pervivència dels models.

El millor paral·lel que hem trobat per la cronologia i el model és el calze pintat a l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra;[576] (**il·l. 17** i **fig. 301**) també el del Frontal de Gia del taller de Ribagorça de la segona meitat del segle XIII, malgrat que la forma de la copa és cònica (**il·l. 19**).

[573] Calze i patena de Pelagi (Pelayo), segle XII, 15 × 10 cm, argent parcialment daurat, prové de l'església de Sant Jaume de Peñalba; antiga Col·lecció J. L., Moreno, Ch. Stein, adquirit el 1886, París, Musée du Louvre, département des Objets d'art, porta una inscripció «PELAGIVS ABBAS ME FECIT AD HONOREM SANCTI IACOBI APLI», Em féu l'abat Pelagi en honor de Santiago Apòstol.
[574] Esmentat a l'estudi històric.
[575] Calze amb la imatge de Crist i tres àngels a la copa i àngels al peu, Llemotges, ca. 1200, prové de l'església del monestir benedictí femení de Santa Maria Magdalena de Rusper (Sussex, Anglaterra), únic calze llemosí que es coneix, comprat amb l'ajut del National Heritage Memorial Fund. i la National Art Collections Fund., inv. M&LA 1996, 6-10,1, Londres, British Museum.
[576] Detall de l'Anunci del naixement a Zacaries, absidiola de Sant Esteve d'Andorra, ca. 1200-1210, fresc traspassat a tela, prové de l'església de Sant Esteve d'Andorra la Vella, dipòsit de l'antiga Col·lecció Bosch i Catarineu; 1934; donació de Julio Muñoz Ramonet, 1950, MNAC 35711, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.



Fig. 299. Calze del bisbe Arnau de Creixell

Fig. 300. Calze pintat de Sant Romà de les Bons

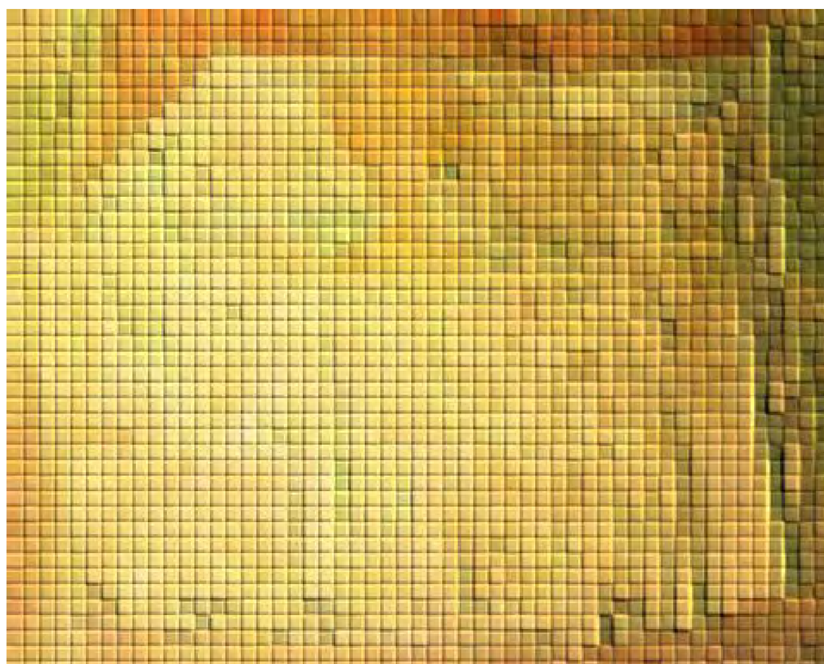


Fig. 301. Detall d'un calze, pintura mural de Sant Esteve d'Andorra



Fig. 302. Calze i patena del bisbe Teodoric II von Wied, Tréveris

Calze C C 6



Calze C C 6

Nom de l'obra	Calze del bisbe Guillem de Cabanelles
Autor/Taller	Catalunya
Datació	1245 (*ante quem*)
Material/Tècnica	Peltre
Dimensions	11,5 (alt) × 11,5 cm (Ø copa)
Procedència	Prové de la tomba del bisbe Guillem de Cabanelles (1227-1245)
Localització	Girona. Museu de la Catedral de Girona
Nº Inventari	MDG TCG 101-102

Bibliografia	CASANOVAS, «Calze i patena de peltre 2», a *Catalunya Romànica*, XXIII, 1988, p. 153-154; GRÀCIA, «Altres…», *Acta histórica et archaeologica mediaevalia*, 7-8 (1986*a*), p. 456.

Aquest exemplar és molt similar al núm. **C C 5** amb algun element més evolucionat. El calze que presentem va lligat a la figura del bisbe de Girona Guillem de Cabanelles (1227-1245), nebot i marmessor d'Arnau de Creixell[577] (1199-1214), el seu antecessor. A causa de les obres catedralícies es va canviar la primitiva ubicació del cor de la catedral romànica a la sala capitular en època gòtica.

Descripció

Calze de peltre peu circular i petita motllura a la base, pèrdua important de metall pel trencament parcial de la vora, la copa i el peu, fet que no perjudica l'estructura, la superfície té manques de metall i forats; del peu en resta una mínima part que no el pot subjectar sinó que es recolza en una ànima de fusta; la part que resta indica que s'aixecava fins a contactar amb el nus en un inici de formar una incipient tija, el nus és anular i una mica aixafat amb una motllura sobresortida que l'independitza del peu, la copa té forma esfèrica oberta. Malgrat la mala conservació es pot deduir l'estructura, que és perfectament comparable amb el núm. (**C C 5**) i amb el qual s'aprecia alguna mínima diferència en el nus. El calze i la patena provenen l'aixovar de la tomba del bisbe Arnau de Creixell (1199-1214).

[577] Aicart; Auladell; Vivo, op. cit. (2010), p. 34-34. El bisbe Creixell fou el primer propietari del Castell de Solius (Girona) fins al moment de redactar el seu testament el 12 de maig de 1214, el 14 ja era mort. I el que és més interessant per a nosaltres és que: «les rendes que es derivessin de l'explotació de les propietats de la Roca de Solius servissin per dotar i remunerar tres sacerdots encarregats de tenir cura de l'altar de Sant Jaume de la catedral de Girona per a remei de la seva ànima». La sepultura es troba al claustre de la catedral de Girona.

Tècnica

Les dimensions, 11,5 × 11,5 cm (Ø de la copa), són idèntiques a les del **C C 5**. És obrat amb peltre, aliatge de zenc, estany i plom, és mal·leable, fon a 320 °C, forjat pot adoptar la forma que hom vulgui, és molt dúctil, el color que presenta és similar al de l'argent i les proporcions més corrents oscil·len entre 80-90 % d'estany, raó per la qual manta vegades se l'esmenta com estany. Pot contenir un petit percentatge de coure que li proporciona duresa i un altre de plom que el caracteritza pel to blavós.

Els diferents elements són engalzats mitjançant soldadura; presenta el característic color gris del peltre, està rovellat i parcialment desconxat, encara que no afecta l'estructura general. És un bon exemplar especialment per la cronologia, la conservació i pel lloc que li atorguem dins l'evolució dels calzes que hem inventariat. A propòsit del material, Gudiol es referia als «calzers més inferiors, és a dir, d'aram daurat, y d'estany o peltre»; l'eminent liturgista considerava que estany i peltre eren el mateix, fet important, perquè a la documentació se'n troben anotats de les dues matèries, però significativament molts més d'estany, que considerem equival al peltre. Segons Gudiol, «Molts han cregut que especialment aquets darrers no servirían pel Sant Sacrifici, sinó que, haventse trobat los més dels exemplars en tombes de sacerdots, constituhirian una senyal de sa dignitat y que per això únicament se construhirian»[578]. Com molt bé assenyalen els documents d'època, dels quals n'aportem al corpus documental i els esmentem en l'estudi dels calzes, el calze de peltre o estany era un vas quotidià per a les esglésies catalanes.

Aquest exemplar està molt malmès ja que ha perdut bona part del peu, i la meitat aproximadament de la superfície de la copa està trencada o perduda.

Cronologia

La cronologia ve establerta per la mort del bisbe, per tant *post quem* 1245, els anys de diferència entre les morts dels bisbes i llurs tresors són una molt bona dada per veure que en aproximadament trenta anys els canvis dins la mateixa tipologia han estat mínims.

[578] J. Gudiol i Cunill, *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, Vic: Vda. R. Anglada, 1902, p. 282.

Comparativa

Orfebreria i obra de metall

La nostra làmina dels calzes catalans explica, amb els diferents exemplars que presentem, l'evolució de les formes d'aquesta tipologia. Com ja hem anat explicant és una interpretació enormement esbiaixada perquè la realitat era molt més complexa i molt més rica de la que hom pugui imaginar. L'abundor d'obra manifestada pel destriament dels documents no la podem incloure perquè ens és desconeguda. És per això que hem volgut anotar tots els coneguts en una làmina de comparació i contrarestar-la amb d'altres forans que hem seleccionat.

El que més se li apropa és el del bisbe Arnau de Creixell (**C C 5)** i a la seva comparativa ens remetem per aquest exemplar.

Un dels elements més interessants per a l'evolució general de la tipologia és el progrés del nus, que va acotant la forma i el desenvolupament ornamental. Ho mostrem amb exemplars del segle XII pertanyents a la cultura cristiano-occidental; el de sant Pelagi (s. XII) del taller hispànic, al Museu del Louvre;[579] el de l'abadia de Wilten[580] (s. XII), el de l'abadia d'Alcobaça[581] que s'apropa molt per la forma (**fig. 303**); és una mostra de la interpretació d'austeritat (segle XII) de la primitiva Regla de sant Benet per part dels monjos cistercencs, aplicada a la fabricació d'un vas sacre per al servei de la litúrgia; o el de Llemotges al Bristish Museum[582] de Londres, una mica més tardà, cap a 1200. Pel seu ús funerari se'l pot agermanar amb el calze del bisbe Teodoric II von Wied, que en aquest cas sí que és un bon paral·lel.

[579] Calze i patena de Pelagi (Pelayo), segle XII, 15 × 10 cm, argent parcialment daurat, prové de l'església de Sant Jaume de Peñalba; antiga Col·lecció J. L. Moreno, Ch. Stein, adquirit el 1886, París, Musée du Louvre, département des Objets d'art, porta una inscripció «PELAGIVS ABBAS ME FECIT AD HONOREM SANCTI IACOBI APLI», Em féu l'abat Pelagi en honor de Santiago Apòstol.

[580] Esmentat a l'estudi històric.

[581] C. Maître, «Les cisterciens et la quête de l'authenticité liturgique», a *Clairveaux l'aventure cistercienne*, París: Somogy-éditions d'Art, 2015, fig. 109, p. 195. Calze, prové de l'abadia d'Alcobaça, segle XII, inv. 90 our Lisboa, Museu Nacional de Arte Antiga. La reforma cistercenca s'aplicà recuperant la primitiva puresa benedictina, això suposà un retorn a la primitiva Regla de sant Benet (ca. 530-560), aquesta puresa s'estengué a la celebració de la litúrgia. La severitat de línia del calze d'aquesta abadia n'és una prova.

[582] Calze amb la imatge de Crist i tres àngels a la copa i àngels al peu, Llemotges, ca. 1200, prové de l'església del monestir benedictí femení de Santa Maria Magdalena de Rusper (Suxxex, Anglaterra), únic calze llemosí que es coneix, comprat amb l'ajut del National Heritage Memorial Fund. i la National Art Collections Fund., inv. M&LA 1996, 6-10,1, Londres, British Museum.



Fig. 303. Calze, Lisboa, Museu Nacional de Arte Antiga

Pintura mural catalana

El calze que duu la Verge en l'Apostolat amb la Mare de Déu de Sant Romà de les Bons (ca. 1164) (**fig. 300**) és un bon exemple comparatiu per als dos calzes (**C C 5** i **C C 6**). Hi ha una diferència cronològica important, però no invalida la comparació. Això reafirma el que constatem, i és la llarga pervivència dels models.

El millor paral·lel que hem trobat per la cronologia i el model és el calze pintat a l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra;[583] (**fig. 301**) també el del Frontal de Gia del taller de Ribagorça de la segona meitat del segle XIII, malgrat que la forma de la copa és cònica (**fig. 304**). Les imatges de la comparativa les col·loquem a les fitxes per la millor interpretació.

[583] Detall de l'Anunci del naixement a Zacaries, absidiola de Sant Esteve d'Andorra, ca. 1200-1210, fresc traspassat a tela, prové de l'església de Sant Esteve d'Andorra la Vella, dipòsit de l'antiga Col·lecció Bosch i Catarineu; 1934; donació de Julio Muñoz Ramonet, 1950, MNAC 35711, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.



Fig. 304. Detall del calze, frontal d'altar de Gia,
segona meitat del segle XIII, MNAC 3902

Calze C C 7



Calze C C 7

Nom de l'obra	Calze del bisbe sant Bernat Calbó
Autor/Taller	Catalunya
Datació	1243 (*ante quem*)
Material/Tècnica	Planxa de peltre
Dimensions	10,3 × 11,2 (peu) × 10,5 cm (copa)
Procedència	Tomba de sant Bernat Calbó. Catedral de Vic (Osona)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 9720 (calze i patena)
Varis	Ingrés de l'any 1939

Bibliografia CASANOVAS; GRÀCIA, «Tomba de sant Bernat Calbó», a *Catalunya Romànica*, III, 1986*b*, p. 722-724; FORT, *Sant Bernat*, 1979; GRÀCIA, «Materials…», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 5-6 (1984-1985), p. 313-353; GUDIOL, *Nocions*, 1902; GUDIOL, «Lo sepulcre…», a *Congrés*, 1909, p. 964-977; JUNYENT, *Diplomatari*, 1956; Testament de Sant Bernat Calbó, Arxiu Capitular de Vic, a36, vol. VI, f. 106.

Exposicions «Exposició commemorativa. VIII centenari del naixement de sant Bernat Calbó, bisbe de Vic 1180-1980», Museu Episcopal de Vic, 1980.

Poques són les obres que presentem en aquest catàleg amb un lligam històric tan potent amb la cultura artística alt medieval catalana; es tracta del calze, patena i oblata del tresor o aixovar funerari de «Frater Bernardus Calvó, Vicensis episcopus, qui fuit abbas Sanctorum Crucum, feliciter migravit ad Dominum; et fuit sepultus honorifice in ecclesia Santi Patri Vici juxta fontes maiores», és a dir, la figura *pròcer* de sant Bernat Calbó (1180-† 1243), abat cistercenc de Santes Creus i bisbe de Vic (1233-1243).[584] Aquest fou un personatge brillant per a la seu vigatana, ha estat documentat i estudiat en la seva faceta d'eclesiàstic; s'ha dit que «la pobresa del parament del Palau (episcopal) responia o bé a la seva pròpia humilitat o per la indigència endèmica de la mensa episcopal durant la seva administració».[585] Una major amplitud i coneixement documental es posà a l'abast en publicar-se el Diplomatari.[586] En el Memorial

[584] J. L. de Moncada, *Episcopologio de Vich*, I, Vic: Imp. Anglada, 1891, p. 582-609. Moncada escriu la biografia del *fadristern* Bernat Calbó amb documents procedents de la Mensa Episcopal i de l'Arxiu Capitular.
[585] E. Junyent, «Pròleg» (Ramon d'Abadal), *Diplomatari de sant Bernat Calvó, abat de Santes Creus, bisbe de Vich*, Reus: Asociación de Estudios Reusenses, 1956, p. XI-XXVII (esp. XV).
[586] Ibídem, els documents extrets per al Diplomatari del bisbe sant Bernat Calbó procedeixen de l'Arxiu de la Mensa Episcopal, l'Arxiu Capitular i l'Arxiu de la Cúria Fumada, ara integrats a l'ABEV (Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic).

testamentari (**doc. 268**), entre altres deixes, s'anoten dos calzes, un d'ells d'estany (peltre) «duo calices unus argenteus et alius stagni est ecclesie Sancti Petri»[587].

Descripció

Calze de peltre, peu circular molt gran, pla (malgrat que ara està abonyegat); des del centre s'aixeca l'arrencament de la tija, és alta i de forma troncocònica, està assenyalada amb motllures acanalades a la part inferior i superior del nus en un intenten de personalitzar-la; el nus és esfèric i aplanat i damunt el segon cos de la tija, sobre el qual es recolza la copa oberta i en forma d'hemisfèrica aixafada. No mostra ornamentació. Essent un vas litúrgic soterrat, ha patit el contacte amb la humitat, està oxidat i té forats a la copa i el peu.[588] Conserva el joc complet: calze, patena i oblata.

Tècnica

És obrat amb planxa de peltre, aliatge de zenc, estany i plom, és mal·leable, fon a 320 °C, forjat pot adoptar la forma que hom vulgui, és molt dúctil, el color que presenta és similar al de l'argent i les proporcions més corrents oscil·len entre 80-90 % d'estany, raó per la qual manta vegades se l'esmenta com estany. Pot contenir un petit percentatge de coure que li proporciona duresa i un altre de plom que el caracteritza pel to blavós.

Els diferents elements són engalzats mitjançant soldadura; presenta el característic color gris del peltre, està rovellat, parcialment desconxat, i amb forats a la copa i peu, encara que no afecta l'estructura general. És un bon exemplar especialment per la cronologia, la conservació i pels lligams històrics, en el context dels calzes que inventariem dins el grup de peltre.

Cronologia

El fet de procedir d'un enterrament fa que moltes vegades els calzes es puguin datar amb molta exactitud, això succeeix amb el de sant Bernat Calbó, que se situa ca. 1243, any de la seva mort. Està fet en un taller català possiblement proper a l'àmbit geogràfic localitzat. A més, tipològicament mostra unes pautes característiques que estem valorant en l'estudi de cada exemplar. L'estructura indica una forma més evolucionada respecte dels que hem anotat

[587] Testament de sant Bernat Calbó, Vic, ACV, c. 36, vol. VI, f. 106. Còpia del canonge Ripoll publicada el 1814, op. 1.

[588] Gudiol, op. cit. (1902), p. 282-283; À. Casanovas i Romeu; E. Gràcia i Mont, «Calze, patena i oblata de sant Bernat Calbó», a *Catalunya Romànica*, XXII: *Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i comarcal de Solsona*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986*a*, p. 229-230.

fins ara; les tres parts compositives queden ben diferenciades, la copa, el nus i la tija o eix vertical com a cossos independents; no mostra decoració, fet que hem assenyalat que és propi de la matèria i de l'ús que se'n féu.

Comparativa

El que més se li apropa pel que fa a la copa és el calze del bisbe Bernat d'Olivella de Tarragona (**C C 9)** que estudiem també en aquesta catalogació, però, pròpiament no se'l pot considerar un paral·lel puix que el model que segueix el de sant Bernat és més evolucionat.

El calze de l'abat Thiercelin,[589] datat al segle XII, és un bon exemple de comparativa forana (**fig. 305**).



Fig. 305. Dibuix, calze de l'abat Thiercelin, segle XII

[589] Rohault de Fleury, op. cit. [1888], IV, làm. CCCIX. Aquest calze fou trobat per l'abat Lluís A. C. Thiercelin (1839-1888), important historiador del monestir de Jouarre (Seine-et-Marne, França).

Calze C C 8



Calze C C 8

Nom de l'obra	Calze
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Segona meitat s. XIII
Material/Tècnica	Peltre
Dimensions	Calze 13,5 (alt) × 10,5 (Ø copa) × 13 cm (Ø peu) (però perdut parcialment)
Procedència	Prové d'una tomba de Sant Andreu de Llavaneres (Maresme)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 9710 / IEC 235
Varis	Ingrés abans de l'any 1936. Estat molt precari

Bibliografia CASANOVAS, «Calze i patena de peltre», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 231; GRÀCIA, «Materials…», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 5-6 (1984-1985), p. 313-353; GUDIOL, *Nocions*, 1902, fig. 309; GUDIOL, *El mobiliari*, 1920, fig. 11; LÓPEZ, *Orígenes* 1984, fig. 213.

Descripció

Calze de peltre, peu circular de vora motllurada en escarpa inclinat; la peanya s'aixeca cap al centre, menys abruptament que el **C C 7**, per a formar l'eix central o canya, que està dividit en dues parts pel nus esfèric molt aplanat; a la part central, una motllura llisa sortida en contrast amb el enfonsament de les altres dues fa d'eix horitzontal, dividint-lo en dues meitats iguals; els dos casquets estan ornamentats per trets geomètrics[590] formant ziga-zaga en els dos cossos, el superior i l'inferior, i amb relleu diferenciat; un extrem està foradat, per la qual cosa es veu ben bé l'interior buit igual que el peu; la copa sembla massissa, forma piriforme, grossa, llisa i molt oberta, forma un sol cos amb el nus, units al peu per soldadura, i el llavi trencat parcialment desdibuixa la vora; la superfície també té pèrdues de metall.

Tècnica

Fabricat amb planxa de peltre, aliatge de zenc, estany i plom, és mal·leable, fon a 320 °C, forjat pot adoptar la forma que hom vulgui, és molt dúctil, el color que presenta és similar al de l'argent i les proporcions més corrents oscil·len entre 80-90 % d'estany, raó per la qual manta vegades se l'esmenta com estany. Pot contenir un petit percentatge de coure que li proporciona duresa i un altre de plom que el caracteritza pel to blavós.

[590] Gràcia, op. cit. (1984-1985), p. 325.

La copa i el nus són engalzats mitjançant soldadura; presenta el característic color gris del peltre, està rovellat, parcialment trencat, i té un forat gros al nus, encara que no afecta l'estructura general. Tècnicament aquest exemplar suposa un avanç en relació als anteriors per l'ornamentació del nus, que fins ara no havíem vist.

Les dimensions del calze 13,5 (alt) × 10,5 (Ø copa) × 13 cm (Ø peu), descriuen un exemplar que possiblement era d'ús quotidià, ja que són les més grans juntament amb les del calze de Núria, **C C 10**.

Cronologia

L'hem datat per la forma puix que desconeixem qualsevol altra dada. Seguint l'evolució que hem establert, hem dubtat a l'hora de posicionar-lo, finalment hem decidit col·locar-lo abans que el del bisbe Olivella de Tarragona (**C C 9)** puix que aquest té data tardana, ca. 1287. No creiem que la datació que s'ha d'atorgar aquest calze hagi de depassar el segle XIII, per tant el considerem de la segona meitat del segle per les característiques que hem anotat; també hem volgut considerar el darrer calze que presentem, el de Núria (**C C 10)** amb el qual hi ha concomitàncies, com veurem en el seu estudi.[591] Creiem que és un model que havia de ser molt proper als que es treballaven en materials preuats i molt relacionable amb el calze de Núria.

Comparativa

Orfebreria. Obra de metall

El calzes de peltre catalans que estem examinant són de metall senzill, raó per la qual són molt més funcionals que no pas els d'or o argent. Això vol dir que la comparació que fem dels nostres calzes ha de ser realista; de ben segur que si se'n hagueren preservat veuríem decoracions repussades i ornaments que enriquien considerablement l'exemplar, tal i com es dedueix dels documents que presentem. És per això que hem de ser rigorosos amb les comparacions i, al fer l'evolutiva, hem de llegir-la com un mostreig dels calzes d'argent en l'Occident cristià; també la forma del calze de Núria que veurem ens ajuda a entendre-ho. Els calzes peninsulars de peltre que hem pogut analitzar superen les dates que hem acotat, per exemple, dos procedents de Burgos, un, el núm. 68,[592] és datat als segles XIV-XV; i l'altre,

[591] Gudiol, op. cit. (1902), p. 283. El considerava del segle XI-XII, dates que amb la informació que tenim no se li poden aplicar.

[592] Eiroa, op. cit. (2006), p. 78-79, núm. 68, Burgos, segles XIV-XV, peltre, 17 × 13,8 cm, inv. antic 66, Madrid, Real Academia de la Historia.

núm. 69,[593] als segles XIII-XV; i altres tres més trobats a l'ermita de Sant Crist de Labastida[594] de la diòcesi de Vitòria.

Com es veu, són cronologies molt obertes per als exemplars castellans, fet que fa pensar que els models dels calzes de peltre estaven relativament fixats, almenys pels exemplars que coneixem. Tanmateix nosaltres hem catalogat un seguici de formes que sí demostren evolució tipològica, al llarg dels segle XII i XIII, dels calzes catalans d'estany o peltre.

[593] Ibídem, p. 79-80, núm. 69, Burgos, segles XIII-XV, peltre, 14,4 × 12,6 cm, inv. 663, Madrid, Real Academia de la Historia.
[594] R. Martín Vaquero, *La platería en la Diócesis de Vitoria (1350-1650)*, Vitòria: Diputación Foral de Álava, 1997, núm. 42, 43 i 44, p. 450-451. Els tres exemplars estan datats al segle XV tot i que aquesta cronologia és avançada per altres autors en relació a obres similars. J. L. Menéndez, arqueòleg, va trobar un calze de peltre en les excavacions que es feren l'any 2009 a la Pobla d'Ifac (Alacant) en la tomba d'un clergue; l'exemplar s'ha datat al segle XIV.

Calze C C 9



Calze C C 9

Nom de l'obra	Calze de l'arquebisbe Bernat d'Olivella
Autor/Taller	Catalunya
Datació	1287 (*ante quem*)
Material/Tècnica	Peltre
Dimensions	11 × 10,5 × 10,5 cm
Procedència	Capella de Santa Tecla. Catedral de Tarragona
Localització	Tarragona. Museu Diocesà de Tarragona
Núm. d'inventari	MDT 3332

Bibliografia GRÀCIA, «Materials…», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 5-6 (1984-1985), p. 313-353; GRÀCIA, «Calze i patena del bisbe Olivella», a *Thesaurus*, 1986*b*, núm. 50, p. 94-95; MARTÍNEZ, *Pallium*, 1992, núm. 31, p. 82; MARTÍNEZ, *Catalunya Romànica*, XXI, 1995, p. 173; RAMON, «Calze i patena, bàcul», a *Millenum*, 1989, núm. 162, p. 224; SERRA, *Santa Tecla*, 1960, p. 168; TRENCHS, «El testament…», a *Estudis*, II, 1970, p. 33-44; VILLANUEVA, *Viage*, XIX, 1851, p.188-191.

Exposicions «Millenum. Història i Art de l'Església Catalana», del 3 de maig al 25 de juny de 1989, Barcelona, Pía Almoina, Saló del Tinell, Capella de Santa Àgata.
«Pallium. Exposició d'art i documentació», del 27 de juny al 30 setembre de 1992, catedral de Tarragona.

El calze i la patena provenen de la tomba de l'Arquebisbe Bernat d'Olivella († 1287). Fou un personatge relacionat amb el rei Jaume I, qui li conferí missions importants de la seva confiança; fou nomenat arquebisbe l'any 1272; va participar en el II concili de Lió de l'any 1274; emprengué l'obra de la façana de la catedral tarragonina, duta a terme entre 1277 i 1282, i un any abans de morir va fer testament deixant dit que es dotessin en nom seu unes capellanies en honor de santa Tecla.[595]

Aquesta breu introducció històrica és adient pel propi calze puix que històricament l'enriqueix, a l'haver estat en contacte amb un personatge de rellevància històrica per la seu

[595] J. Serra i Vilaró, *Santa Tecla la Vieja. La primitiva catedral de Tarragona*, Tarragona: Real Sociedad Arqueológica Tarraconense, 1960, p. 155; J. Trenchs, «El testament de Bernat d'Olivella i les seves conseqüències al Camp de Tarragona», *Estudis d'Història Medieval* (Dedicats a Ferran Soldevila en ocasió del seu 75è aniversari), II, Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Històrics, 1970, p. 33.

de Tarragona. No deixa de ser interessant que sigui soterrat amb un calze i patena de peltre, metall pobre, i a qui que, per la seva dignitat —arquebisbe—, sembla que li correspondria almenys un joc d'argent. Això ens fa pensar que es tractaria d'una persona relativament modesta a nivell particular. No oblidem que té molt clar el que s'ha de fer després de la seva mort, per la qual cosa ho deixa ben anotat en el seu testament. La sepultura es conserva a Santa Tecla la Vella de la seu tarragonina.

Descripció

Calze de planxa de peltre, peu circular molt gran, pla (malgrat que està abonyegat i amb pèrdua important de metall), des del centre s'aixeca l'arrencament de l'eix vertical molt marcat, és alt, en forma de tub cilíndric i esvelt; el nus té forma el·líptica, aplanat i llis, fragmenta la tija en dues parts, molt més curta la superior, damunt es recolza la copa oberta i en forma d'hemiesfera aixafada. No mostra ornamentació, només unes marques a la tija superior. Essent un vas litúrgic soterrat, ha patit el contacte amb la humitat, està oxidat, foradat i mostra pèrdua important del metall a la copa i al peu. Es conserven el calze i la patena. La tomba fou traslladada i remoguda.[596]

Tècnica

Treballat amb planxa de peltre, aliatge de zenc, estany i plom, és mal·leable, fon a 320 °C, forjat pot adoptar la forma que hom vulgui, és molt dúctil, el color que presenta és similar al de l'argent i les proporcions més corrents oscil·len entre 80-90 % d'estany, raó per la qual manta vegades se l'esmenta com estany. Pot contenir un petit percentatge de coure que li proporciona duresa i un altre de plom que el caracteritza pel to blavós.

Sembla que els diferents elements són engalzats mitjançant soldadura; presenta el característic color gris del peltre, està molt oxidat, parcialment desconxat a la superfície interior i exterior; la pèrdua parcial del metall del peu afecta la forma, per tant el diàmetre no és absolut sinó que és aproximat.

Cronologia

El fet de procedir d'un enterrament fa que moltes vegades els calzes es puguin datar amb molta exactitud, això succeïa amb el de sant Bernat Calbó (ca. 1243) (**C C 7**)i amb el de l'arquebisbe amb el que manté paral·lelismes. El que estudiem és un bon exemplar

[596] Gràcia, op. cit. (1984-1985), p. 325, 327, fig. 6 i 329.

especialment per la cronologia i pels lligams històrics que són els que ens donen la seva datació, *ante quem* 1282. El situem dins un taller català que possiblement estava relacionat amb la pròpia catedral per la qual fabricaria aquests tipus de vasos litúrgics sense descartar-ne d'altres.

Aquesta certesa fa que puguem establir, una altra vegada, característiques que estem valorant en l'estudi de cada calze. Tenint com a referent el calze de sant Bernat Calbó, hi ha una certa progressió quant a l'eix, que és més estilitzat, i el nus, que té forma més definida, bé que sense cap mena d'ornament. Recordem que es tracta de vasos que rarament es devien utilitzar en una seu de la importància de Tarragona i del seu arquebisbe, amb tot no es pot excloure, però les línies generals del model van en paral·lel a la matèria utilitzada i l'ús que se'n volia donar: per ser soterrats, per tant no és rar que estiguin mancats d'ornamentació.

Totes aquestes mostres que cataloguem són obra catalana, les quals mostren característiques que definim com a senzilles i amb la funció per la qual han estat laborades. Hem comparat amb altres calzes de metall hispànics, que ja hem assenyalat anteriorment (els de Burgos i Vitòria), són posteriors i es fa difícil comparar-los; pensem que els exemplars catalans són tipificats en la documentació que presentem en molts ítems, això suposa una producció continuada al llarg dels anys amb repuntades un poc innovadores que sortosament coneixem pels exemplars que s'han preservat.

Comparativa

Orfebreria. Obra de metall

El que més se li apropa és el calze del bisbe Calbó que estudiem també en aquesta catalogació (**C C 7)**. Si no fos per la data coneguda del soterrament, el consideraríem de factura anterior al de Sant Andreu de Llavaneres (**C C 8)** que el trobem més evolucionat i més proper al de Núria, que també l'estudiem (**C C 10)**. El considerem un exemplar retardatari, potser d'ús personal de l'arquebisbe en desplaçaments propis de les seves obligacions del càrrec. Si fos així, s'entendria millor la senzillesa de l'exemplar.

No podem esmentar cap altre calze que segueixi les mateixes característiques, podem citar-ne alguns genèricament, però no n'aportem cap altre que no hàgim citat fins ara.

Com a exemple per la seva senzillesa i també per la seva funcionalitat citem el calze de Berwick[597] del segle XIII, (**fig. 306**) amb el qual coincideix en l'estructura general i el diferencia el peu; pel que fa a les dimensions, no són massa diferents, les d'Olivella són 11 × 10,5 cm, i les del de Berwick, 15 × 12 cm.



Fig. 306. Calze de Berwick, dibuix, Rohault de Fleury

[597] Rohault de Fleury, op. cit. [1888], IV, làm. CCCXX. Calze de Berwick, segle XIII, 15 (alt) × 12 cm.

Calze C C 10



Calze C C 10

Nom de l'obra	Calze de Núria
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Segona meitat s. XIII
Material/Tècnica	Coure fos, repussat (patena), cisellat i daurat
Dimensions	14,3 × 12,4 cm (Ø)
Procedència	Santa Maria de Núria (Ripollès)
Localització	Museu Diocesà de La Seu d'Urgell
Núm. d'inventari	MDU 27
Varis	Ingrés al museu per donació del Sr. Carreras, l'any 1982

Bibliografia AINAUD, «Calze i patena de Núria», a *Millenum*, 1989, p. 220; AINAUD, «Calze i patena de Núria», a *Catalunya medieval*, 1992, inv. 2.40, p. 173; *Catalogue*, 1922, fig. 6; ESPAÑOL; YARZA, *El romànic*, 2007, p. 168; *Girona*, 1985, núm. 39, p. 147; GUDIOL, *Nocions*, 1902, p. 282; PAL; VIVES; TARRAGÓ, *Catedral*, 1987, p. 62; PEIRIS, «Calze i Patena de Núria», a *Catalunya Romànica*, XXIII, 1988, p. 262-263; SOLÀ, *Història*, 1952, p. 180.

Exposicions «Girona dins la formació de l'Europa medieval, 785-1213», del 22 de juny al 3 de novembre del 1985, Girona, Museu d'Història de la Ciutat.
«Catalunya Medieval», del 20 de maig al 10 d'agost de 1992, Barcelona.
«Facies Fidei. Expressions artístiques de la Fe cristiana a la Catalunya medieval», del 12 d'abril al 27 d'octubre de 2013, Museu Episcopal de Vic.

El calze i la seva patena provenen del santuari de Santa Maria de Núria (Queralbs, Ripollès); es tracta dels exemples més reeixits de tots el que estudiem en aquest catàleg. Se salvà d'una possible destrucció de la guerra civil en ser custodiat per un particular, més tard tornà al seu lloc d'origen i un altra vegada al particular, qui finalment el cedí al bisbe Joan Martí de La Seu, i aquest, al fons del Museu Diocesà d'Urgell on s'exposa.[598]

[598] N. Peiris i Pujolar, «Calze i patena de Núria», a *Catalunya Romànica*, XXIII: *Museu d'Art de Girona; Tresor de la Catedral de Girona; Museu Diocesà d'Urgell; Museu Frederic Marès*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1988, p. 262-263.

Pel que fa a la matèria, durant la celebració del Concili de Reims del 813[599] (*titulo* 8), es considerà que l'ús dels calzes de fusta, coure, llautó o bronze no era propici puix que aquests metalls els considerà indignes per a la celebració de la missa, en conseqüència haurien de fer-se en or o argent, i en cas d'extrema necessitat, d'estany «si ex auro et argento calix haberi nequeat, stanneus adhibeatur».

Descripció

Calze de coure fos, daurat, peu circular gran i vora recta acabada en una fina pestanya sortida; la superfície de la base és elevada, aquesta mostra una magnífica creu gravada de braços en potença eixamplats, pels extrems dels quals l'inferior acaba amb l'espina per a emmetxar la creu. El realisme de la representació suggereix que l'orfebre tenia davant una creu igual a la representada, és un fet molt interessant perquè també ens informa d'un model de creu propi de la tretzena centúria a Catalunya. El mig de la peanya queda enfonsat i del centre neix el cos cilíndric o tija que ocupa l'eix vertical del calze, l'extrem del tub es pot veure perquè sobresurt a l'interior de la copa i també l'acabament des del revers del peu, i a més hi ha un cos buit; és dividit en dues parts pel nus esfèric, llis i molt aplanat. La copa és molt oberta, cònica i llisa. No té marques que l'identifiquin. Malgrat les pèrdues de metall de la vora i la base del peu, es pot considerar que està ben conservat.

Tècnica

És l'únic exemplar que presentem que utilitza el coure daurat en la seva fabricació. L'obra està molt ben laborada per la forma que adopta cadascuna de les parts constitutives, i també pel gravat de la base. La creu representada serà habitual en calzes de cronologia posterior, segles XIV i XV, amb un important desenvolupament ornamental. Aquest, doncs, és un precedent significatiu.

Malgrat que el bany d'or mostra certa pèrdua parcial, no afecta el conjunt. Desconeixem si s'ha restaurat.

Cronologia

Aquest calze marca el punt final de l'evolució que presentem d'aquesta tipologia, juntament amb el de Sant Andreu de Llavaneres (**C C 8)**. El datem dins la segona meitat del segle XIII i

[599] Frutieaux, op. cit. (1999), p. 228. «La date de ce concile est tout à fait inconnue (…) nous estimons a eu lieu sous le règne de Charlemagne».

com a justificació de la datació ens basem en l'estructura que mostra: la copa és molt oberta, té forma cònica, progressivament el diàmetre serà menor; en aquesta relació hem anotat copes semiesfèriques que aniran desapareixen, i les còniques, que les substitueixen; el perfil del peu és circular amb vora recta llisa, és una aportació, fins aquest calze les vores eres quasi bé inexistents, molt estretes, aquesta està molt ben definida; l'eix vertical (que serà la tija o astil més endavant) té funció pròpia, és un tub que separa la copa del peu, és molt senzill, perquè és totalment llis, però se'l diferencia perfectament; l'exemplar de Sant Andreu de Llavaneres s'apropa més al que serà l'astil o fust gòtic, bé que encara per definir; el nus no té cap mena d'ornamentació, és esfèric, aplanat i petit, considerem, però, que és un primer intent d'independitzar-lo, un antecedent dels nusos i magolles gòtics ornamentats amb esmalts i mitges figures, medallons o xatons. Aquest de Núria és un exemple de calze català propi del segle XIII, sense ostentació i adient amb el metall en què està fabricat.

Comparativa

Ja hem anotat que el més similar quant a l'estructura és el de Llavaneres. Per altra banda, no hem localitzat cap altre exemplar, ni a la comparativa catalana ni a la forana. Això ens fa pressuposar que es tracta d'un exemplar fet per un taller local que seguia exigències pràctiques o sigui per les necessitats de les celebracions litúrgiques (misses). El calze ha d'agafar-se per sota el nus, per la qual cosa s'ha eliminat qualsevol ornament accessori per innecessari i costós. Les formes geometritzades que presenta el calze de Núria són les que formularan els calzes de la tretzena i catorzena centúries però més arrodonides, mantenint les tres parts essencials, la copa, la tija i el peu cadascuna tractada com una parta essencial del conjunt. Les **il·lustracions 59, 60, 61** i **62** suporten la nostra asserció.

Precedents
Patena P C 1
Anvers



Patena P C 1
Revers



Precedents

Patena P C 1 (amb C C 1)

Nom de l'obra	Patena
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Finals s. X-primers s. XI
Material/Tècnica	Peltre
Dimensions	8,8 cm
Procedència	Sant Miquel d'Olèrdola
Localització	Olèrdola. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Olèrdola
Núm. d'inventari	MAC-Olèrdola, núm. ref. 608
Varis	Patena de sepultura. Tomba núm. 30

Bibliografia BONNET, «Calices…», *Bulletin de l'Académie Saint Anselme*, XLIX (1979), p. 39-48 i 49-53; GISBERT; MOLIST, *De Sanctus*, 2012, p. 85; MOLIST; BOSCH, «El cementiri…», a N. Molist i G. Ripoll (ed.): *Arqueologia*, 2012, p. 469-494. (esp. 483); RIPOLL; MOLIST, «*Cura mortuorum...*», *Territorio, Sociedad y Poder*, 9 (2014), p. 5-66 (esp. 11 i fig. 3). En línia: *Descobreix*, 2007: <http://cultura.gencat.cat/web/.content/dgpc/museus/dia_internacional_dels_museus/joies_2007/olerdola_mac.pdf>

Exposicions «De Sancti Michaelis a Sant Miquel. L'església de Sant Miquel d'Olèrdola del segle X al XXI», del 27 de maig al 28 d'octubre de 2012, Olèrdola, MAC.

Justificació

Incloem aquest exemplar com a precedent amb la mateixa justificació de la seva incorporació al catàleg de la tesi que hem fet a la fitxa del calze.

Descripció

Patena de peltre de forma circular, de 8,8 cm màxim; a causa del temps que ha estat soterrada mostra pèrdua del metall.

La decoració és senzilla però molt interessant. La part central està dividida en quatre lòbuls que corresponen a una necessitat de la litúrgia, com veurem en el seguiment final d'aquesta tipologia. No és freqüent trobar exemplars amb aquesta disposició, hi ha algun exemple amb el mateix nombre de lòbuls: el que aporta una miniatura d'un manuscrit que no és ben bé igual, sinó que els quatre lòbuls defineixen el perfil mixtilini de la patena, altres exemples són

posteriors, entre els segles XII i XIV.[600] D'aquí la gran importància que té la d'Olèrdola com a referent rar d'aquesta forma decorativa concreta. Vorejant el quadrilòbul, una sanefa de triangles capgirats, ornament que el taller català desenvoluparà al llarg dels segles XII i XIII, com veurem en l'anàlisi d'algunes tipologies. Segons la nostra opinió els espais lobulats s'han d'interpretar com el simbolisme que recorda les patenes lobulades que s'usaven a la litúrgia, en les quals s'hi col·locaven les sagrades formes.

Comparativa

La patena procedent de l'aixovar sepulcral del bisbe Ruotbert[601] (931-956), de cronologia no massa diferent, mostra la mateixa decoració variant el nombre de lòbuls de quatre a sis.

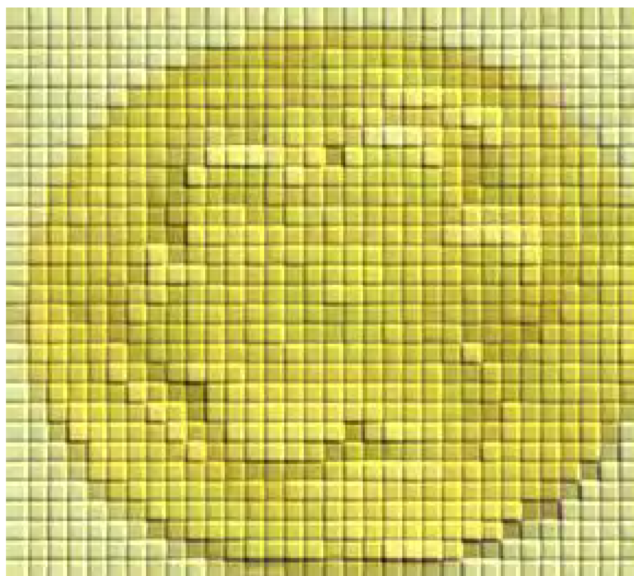
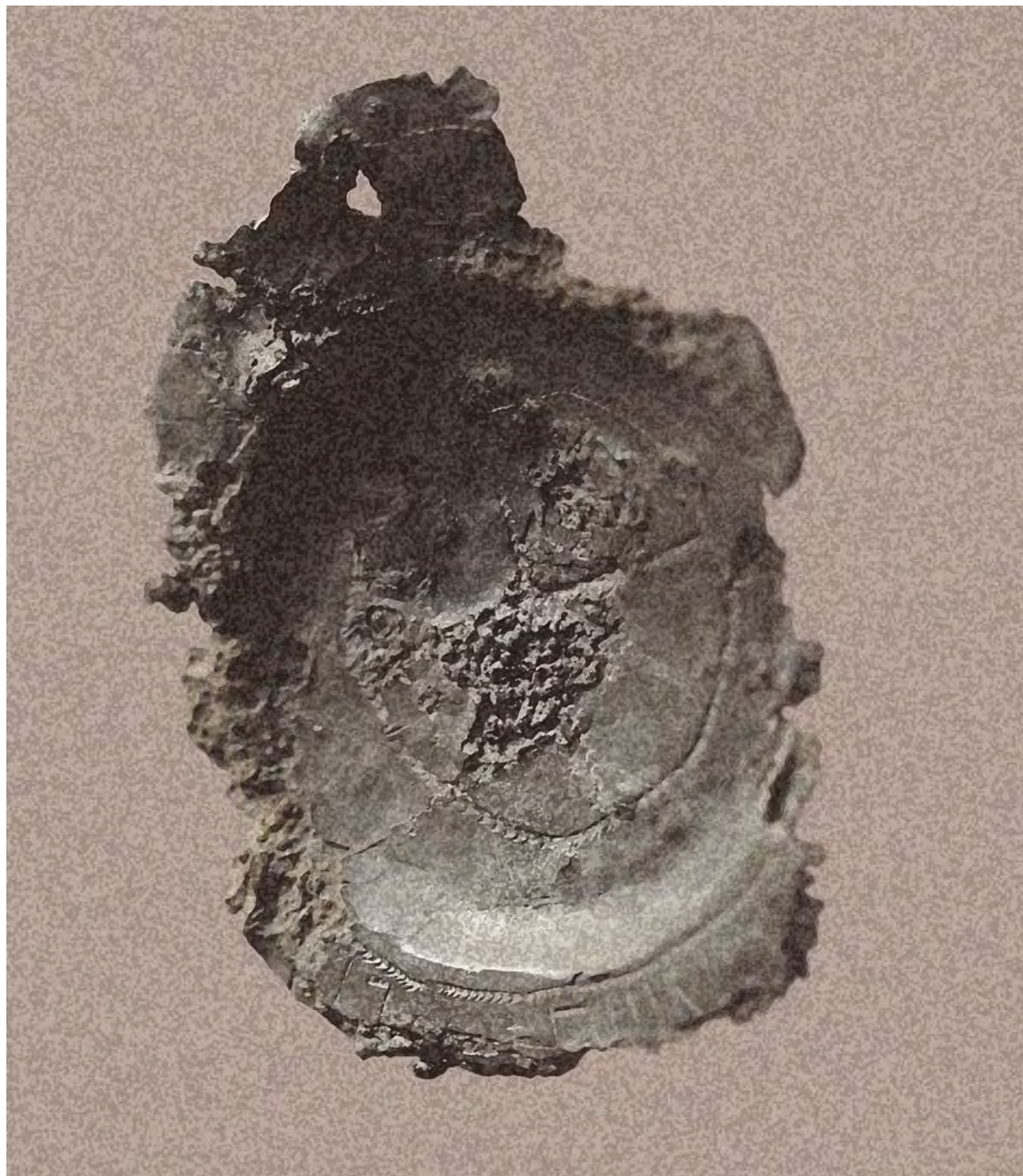


Fig. 307. Patena del bisbe Ruotbert (931-956)

[600] Rohault de Fleury, op. cit. [1888], IV, làm. CDXLVIII.
[601] F. J. Roning, *Schatzkunst Trier*, Tréveris: Spee-Buchverlag, 1984, núm. 20, p. 93. Patena de l'aixovar litúrgic de l'arquebisbe Ruotbert (931-956), Tréveris, mitjan segle X, 5 cm, Trier, U. L. Frau i Sant Llorens.

Patena P C 2



Patena P C 2 (amb C C 3)

Nom de l'obra	Patena
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XII
Material/Tècnica	Peltre, fosa, possiblement a partir d'un model de ceràmica
Dimensions	Patena 9,7 cm (actual), si es restitueix la vora 10,9-11 cm
Procedència	Interior de sepultura a Sant Salvador de la Vedella (Berguedà)
Localització	Solsona. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona
Núm. d'inventari	MDCS 580 (antic 376)
Varis	Ingrés l'any 1930. Inscripció, a la sanefa de la vora: DOMINO (segons Barrachina)

Bibliografia	BARRACHINA, *Museu*, 1990, núm. 115, p. 154; GRÀCIA, «Altres…», *Acta histórica et archaeologica mediaevalia*, 7-8 (1986*a*), p. 319-323 i 335; GUDIOL, *Nocions*, 1933, p. 530; SERRA, *Santa Tecla*, 1960, p. 169-170; VIGUÉ; BASTARDES, *Monuments*, I, 1978, p. 280; VIGUÉ; CALDERER, «Calze i patena de la Vedella», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 369-370.

La patena de Sant Salvador de Vedella és de peltre, de 9,70 cm; la superfície està molt malmesa i ha perdut quasi bé tot el registre de la vora del qual només n'ha quedat un petit fragment en què es pot veure la incisió que descriu la sanefa entre ratlles en forma d'espina, hi ha una inscripció que no es pot llegir perquè és fragmentària. El fons és còncau i el centre és ocupat per una incisió en forma d'espiga molt estreta circular, dividida en quatre quadrants per dos eixos perpendiculars igualment espigats; aquesta part també ha sofert el contacte amb la humitat.

La senzillesa de la decoració, el tipus de lletra i la forma del plat la fan una producció catalana del segle XII, igual que havíem establert per al calze amb el qual forma un joc per al servei litúrgic.

Patena P C 3



Patena P C 3 (amb C C 5)

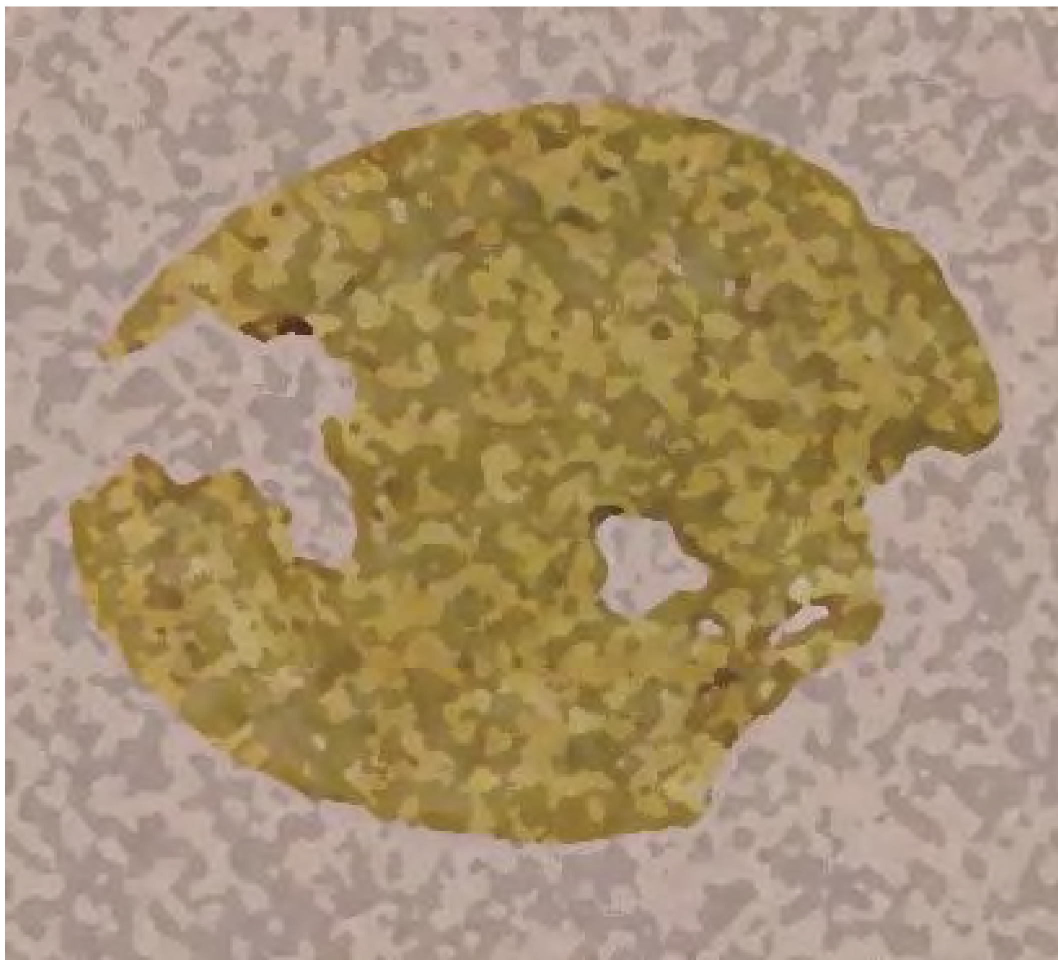
Nom de l'obra	Patena del bisbe Arnau de Creixell
Autor/Taller	Catalunya
Datació	1214 (*ante quem*)
Material/Tècnica	Peltre
Dimensions	13,40 cm
Procedència	Tomba del bisbe Arnau Creixell al claustre de la catedral de Girona (1199-1214)
Localització	Girona. Museu de la Catedral de Girona
Núm. d'inventari	MDG TCG 99-100

Bibliografia CASANOVAS, «Calze i patena de peltre 1», a *Catalunya Romànica*, XXIII, 1988, p. 152 i 153 (imatge) (hi ha un canvi en el núm. de la patena); GRÀCIA, «Altres…», *Acta histórica et archaeologica mediaevalia*, 7-8 (1986*a*), p. 454.

La patena del bisbe Arnau de Creixell és de peltre; de 13,4 cm, supera en quasi bé tres centímetres la de Sant Salvador de Vedella (**P C 2)**; bé que té dos forats al fons i a les vores pèrdua parcial de metall, l'estructura s'identifica prou bé. La vora que acaba en un senzill motllurat i el fons són plans i no mostren cap ornamentació. El contacte amb la humitat l'ha malmesa parcialment corroint algunes parts.

La cronologia que s'ha de fixar és *ante quem* 1214, data de la mort del bisbe Arnau i, a l'igual que hem comentat en l'estudi del calze, també la patena ens mostra la forma i la senzillesa en què es fabricaven aquestes vasos de metall pobre (peltre).

Patena P C 4



Patena P C 4 (amb C C 6)

Nom de l'obra	Patena del bisbe Guillem de Cabanelles
Autor/Taller	Catalunya
Datació	1245 (*ante quem*)
Material/Tècnica	Peltre
Dimensions	12,20 cm
Procedència	Prové de la tomba del bisbe Guillem de Cabanelles (1227-1245)
Localització	Girona. Museu de la Catedral de Girona
Núm. d'inventari	MDG TCG 101-102

Bibliografia CASANOVAS, «Calze i patena de peltre 2», a *Catalunya Romànica*, XXIII, 1988, p. 153-154; GRÀCIA, «Altres…», *Acta histórica et archaeologica mediaevalia*, 7-8 (1986*a*), p. 456.

La patena del bisbe Guillem de Cabanelles (1227-1245) és de peltre; de 12,2 cm, té diàmetre de menor dimensió que la del bisbe Creixell (**P C 3**). Les dues responen al mateix model, característiques tècniques i gruixària de 3 mm.

La manca total d'ornamentació fa molt plausible que el calze i la patena d'ambdós bisbes foren creats per l'ús conegut, és a dir, per a acompanyar als il·lustres personatges a llurs tombes.

Hi ha patenes de cronologia molt similar que presenten decoració al fons del plat. Les més habituals, l'Agnus Dei, un exemple del qual n'és la patena del bisbe Pelagi, ara al Museu del Louvre; la *dextera Domini* en el centre de la patena de Núria, que veurem més endavant (**P C 7)**; o una creu, com la patena del bisbe Olivella (**P C 8**). La cronologia està acotada per la mort del bisbe, per tant, la situem *ante quem* 1245. Això vol dir que la funció de la patena continuava exigint les mateixes característiques tradicionals, mantenint la forma i variant les poques iconografies que s'hi representaven. No hi havia necessitat de canviar el model, és per això que manté les mateixes característiques que la dels bisbe Creixell (**P C 3)** fabricada una trentena d'anys abans.

Patena P C 5A



Oblata P C 5B



Patena P C 5A- Oblata P C 5B (amb C C 7)

Nom de l'obra	Patena del bisbe sant Bernat Calbó
Autor/Taller	Catalunya
Datació	1243 (*ante quem*)
Material/Tècnica	Planxa de peltre
Dimensions	Patena 12,60 cm (Inv.) 14 cm (Ø) Oblata 8,40 cm (Inv.) 8 cm (Ø)
Procedència	Tomba de sant Bernat Calbó. Catedral de Vic (Osona)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 9720 (calze i patena)
Varis	Ingrés de l'any 1939. Llegenda: +ScSBE N C DICTUS

Bibliografia CASANOVAS; GRÀCIA, «Tomba de sant Bernat Calbó», a *Catalunya Romànica*, III, 1986*b*, p. 722-724; CASANOVAS; , «Calze, patena i oblata de sant Bernat Calbó», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986*a*, p. 229-230; FORT, *Sant Bernat*, 1979; GRÀCIA, «Materials…», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 5-6 (1984-1985), p. 313-353; GUDIOL, *Nocions*, 1902; GUDIOL, «Lo sepulcre…», a *Congrés*, 1909, p. 964-977; JUNYENT, *Diplomatari*, 1956; Testament de Sant Bernat Calbó, Arxiu Capitular de Vic, a36, vol. VI, f. 106.

Exposicions «Exposició commemorativa. VIII centenari del naixement de sant Bernat Calbó, bisbe de Vic 1180-1980», Museu Episcopal de Vic, 1980.

La patena i oblata de sant Bernat Calbó formen part del seu aixovar trobat a la seva tomba a la catedral de Vic; és l'única mostra que presentem d'un joc de tres peces: calze, patena i oblata, en aquesta catalogació i l'única que coneixem de procedència catalana d'aquesta cronologia, és per això que li atorguem una gran importància com a un *unicum* conservat. El conjunt té un caràcter simbòlic.

El diàmetre de la patena és de 12,60 cm i el de l'oblata de 8,40 cm.

S'ha aplicat la soldadura per a acoblar les tres parts compositives, la vora, el plat i el fons; com la major part de les que hem estudiat, no mostra cap mena d'element ornamental. Quasi bé la meitat de la vora està malmesa però s'identifica bé per la resta; hi ha alguna pèrdua de metall poc important, i a causa del llarg contacte amb la humitat, està oxidada. La datació bé donada per la mort de sant Bernat Calbó, per tant *ante quem* 1243, data que lliga amb

l'estructura i la manca total d'ornamentació (no la inscripció) de les altres patenes que presentem amb datació aproximada.

L'oblata u *oblatio* és el seu complement; una de les seves definicions esmenta els dons del pa i del vi, presentats al Senyor per aquest acte i, per tant, per a la consagració.[602]

L'oblata és de peltre fos, té dues marques a la vora que són els senyals que corresponen al lloc on es fixà al sarcòfag. Hi ha una inscripció desenvolupada a la vora: «+ SC BE N C DICTUS» que s'ha transcrit com: 1) SIGNUM SANCTI BENEDICTUS i 2) BERNARDUS CALVO SANCTI SIGNUM.[603]

[602] Braun, op. cit. (1925), p. 184.
[603] Gràcia, op. cit. (1984-1985), p. 343; Casanovas; Gràcia, op. cit. (1986*a*), XXII, p. 230.

Patena P C 6



Patena P C 6 (amb C C 8)

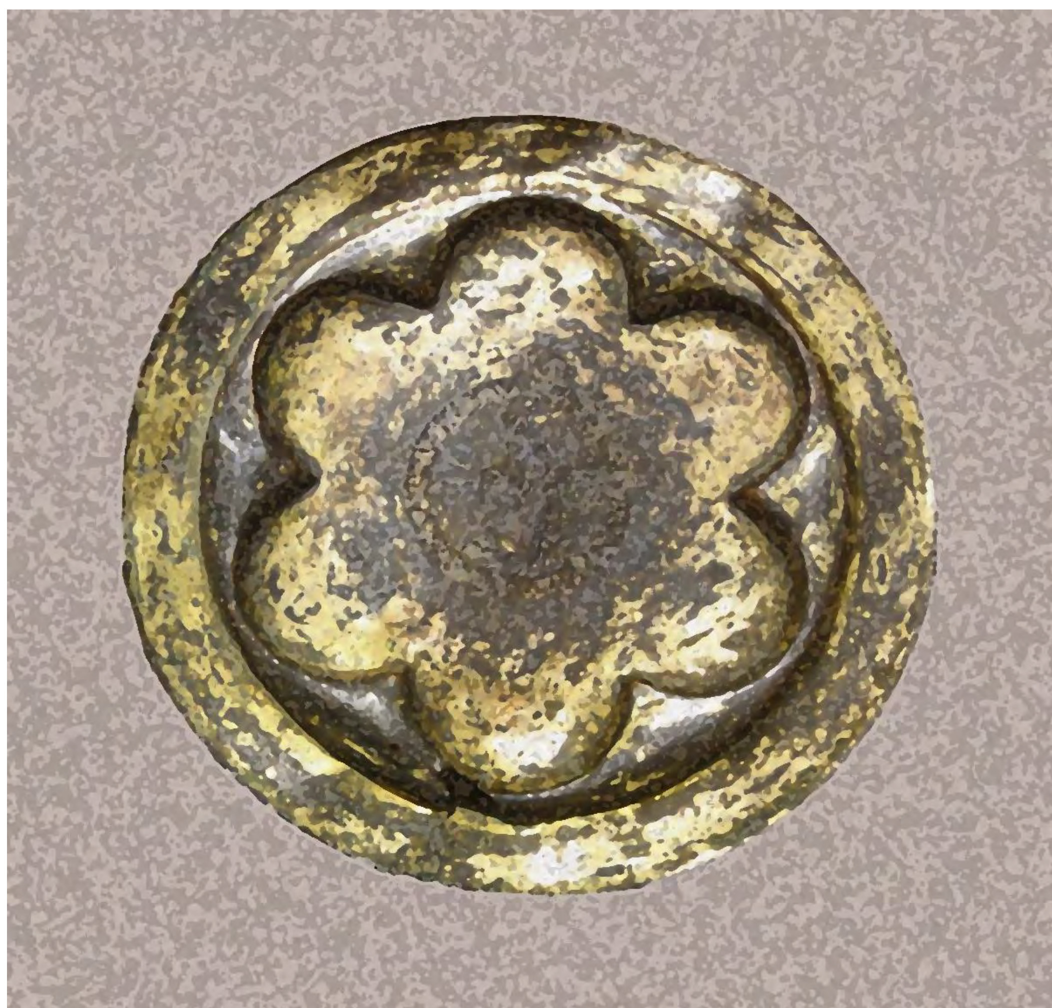
Nom de l'obra	Patena
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Segona meitat s. XIII
Material/Tècnica	Peltre
Dimensions	Patena 13 cm (aprox.)
Procedència	Prové d'una tomba de Sant Andreu de Llavaneres (Maresme)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 9710 / IEC 235. 235
Varis	Ingrés abans de l'any 1936. Estat molt precari

Bibliografia CASANOVAS, «Calze i patena de peltre», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 231; GRÀCIA, «Materials…», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 5-6 (1984-1985), p. 313-353; GUDIOL, *Nocions*, 1902, fig. 309; GUDIOL, *El mobiliari*, 1920, fig. 11; LÓPEZ, *Orígenes*, 1984, fig. 213.

La patena fou trobada juntament amb el calze en una tomba de Sant Andreu de Llavaneres (Maresme). Peltre fos, diàmetre aproximat de 13 cm. A causa del seu estat precari de conservació no se'n pot fer una lectura global, bé que comparada amb les altres que estudiem, coincideix amb les característiques generals que hem anat anotant. S'han conservat dues parts que juntes donen testimoni de la forma que tenia, vora ampla, escassa fondària i, pel que sembla, només hi hauria gravat un cercle.

La cronologia és la que hem atorgat al calze, la segona meitat del segle XIII, que li escau bé per les característiques compositives esmentades.

Patena P C 7



Patena P C 7 (amb C C 10)

Nom de l'obra	Patena de Núria
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Segona meitat s. XIII
Material/Tècnica	Coure, daurat
Dimensions	14,6 cm (Ø), 0,9 cm (alt)
Procedència	Núria, Santuari de Santa Maria de Núria (Ripollès)
Localització	La Seu d'Urgell. Museu Diocesà de La Seu d'Urgell
Núm. d'inventari	MDU 28
Varis	Ingrés l'any 1983 per donació del Sr. Carreras

Bibliografia AINAUD, «Calze i patena de Núria», a *Millenum*, 1989, p. 220; AINAUD, «Calze i patena de Núria», a *Catalunya medieval*, 1992, inv. 2.40, p. 173; *Catalogue*, 1922, fig. 6; ESPAÑOL; YARZA, *El romànic*, 2007, p. 168; *Girona*, 1985, núm. 39, p. 147; GUDIOL, *Nocions*, 1902, p. 282; PAL; VIVES; TARRAGÓ, *Catedral*, 1987, p. 62; PEIRIS, «Calze i Patena de Núria», a *Catalunya Romànica*, XXIII, 1988, p. 262-263; SOLÀ, *Història*, 1952, p. 180.

Exposicions «Girona dins la formació de l'Europa medieval, 785-1213», del 22 de juny al 3 de novembre del 1985, Girona, Museu d'Història de la Ciutat.
«Catalunya Medieval», del 20 de maig al 10 d'agost de 1992, Barcelona.
«Facies Fidei. Expressions artístiques de la Fe cristiana a la Catalunya medieval», del 12 d'abril al 27 d'octubre de 2013, Museu Episcopal de Vic.

Patena localitzada al santuari de Santa Maria de Núria (Queralbs, Ripollès), de coure, la superfície està parcialment daurada, l'ala és llisa rematada per un fi bordonet; el fons és rebaixat, ornamentat amb formes lobulades (cadascuna en forma d'hòstia), i el centre, la mà de Déu *dextera Domini* en actitud de beneir, vorejada per una sanefa de triangles capgirats; pels laterals sobresurten els braços d'una creu patada, fet que posa de relleu que l'orfebre coneixia les creus (que li servien de model) de les quals ens deixa dues mostres en cadascun dels dos exemplars. La regularitat de les línies del gravat (calze), del repussat i del cisellat (patena) mostren un orfebre amb una molt bona formació tècnica; es tracta d'una obra catalana treballada amb tota probabilitat als contorns de Ripoll. Recorda els trepats i bisellats de les fulles de palmera d'un capitell de l'església de Sant Jaume de Caralbs i, en general, tot el detallisme dels capitells del porxo.

Tècnicament està construïda amb el mateix metall del calze amb el qual composa un conjunt; el repussat és molt fi, segueix una plantilla que l'orfebre ha desenvolupat molt curosament, es tracta d'un treball bo i un dels exemples primerencs que ha sobreviscut juntament amb la creu del peu del calze.

La cronologia no pot ser altra que la del calze, a més, tipològicament li escau molt bé, és a dir, la situem dins la segona meitat del segle XIII, d'un taller català de l'àrea ripollesa.

Comparativa

La senzillesa de les patenes que acompanyen els calzes catalanes es manifesta en les làmines **C. P. I-C. P. II**. La magnificència d'exemples germànics o francesos no l'hem trobat a cap mostra catalana, fins i tot l'única que no prové d'una tomba, la de Núria, és molt senzilla. En el nostre estudi en recuperem algunes extraordinàries que mostrem més endavant; com a comparativa de la de Núria mostrem dues imatges, una amb la mà de Déu, representada a la patena del bisbe Gauzelin (**fig. 308**) (**il·l. 42**) ca. 922-962; i l'altra lobulada a la de sant Gervasi anterior al 1068 (**fig. 309**) (**il·l. 46**).

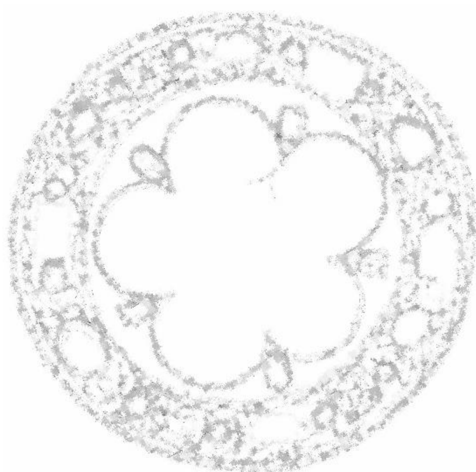


Fig. 308. Il·l. 42

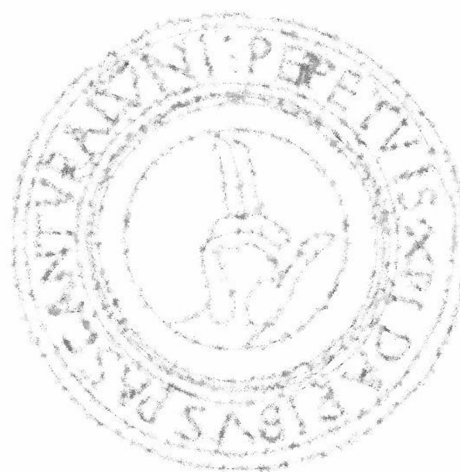


Fig. 309. Il·l. 46



Fig. 310. Detall de la patena gravada, arca-reliquiari de sant Calmí,
església de Sant Pere de Mozac (França), (foto autora)

Una de les imatges que més hem valorat de la comparativa de patenes és la representada a l'arca-reliquiari de Sant Calmí, de finals del segle XII (**fig. 310**), de l'església de Sant Pere de Mozac. L'esmaltador que va representar les escenes de la vida del sant, va llegar unes magnífiques representacions de vasos litúrgics amb esmalt aplicats a l'arca, el conjunt de calze i patena que mostrem, creu amb peu trípode (així s'esmenta en la documentació llemosina) o un bàcul. És un repertori que ens explica com eren aquests vasos litúrgics a finals del segle XII.

Patena P C 8



Patena P C 8 (amb C C 9)

Nom de l'obra	Patena de l'arquebisbe Bernat d'Olivella
Autor/Taller	Catalunya
Datació	1287 (*ante quem*)
Material/Tècnica	Peltre
Dimensions	13,5 cm (Ø)
Procedència	Capella de Santa Tecla. Catedral de Tarragona
Localització	Tarragona. Museu Diocesà de Tarragona
Núm. d'inventari	MDT 3333

Bibliografia GRÀCIA, «Materials…», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 5-6 (1984-1985), p. 313-353; GRÀCIA, «Calze i patena del bisbe Olivella», a *Thesaurus*, 1986*b*, núm. 50, p. 94-95; MARTÍNEZ, *Pallium*, 1992, núm. 31, p. 82; MARTÍNEZ, *Catalunya Romànica*, XXI, 1995, p. 173; RAMON, «Calze i patena, bàcul», a *Millenum*, 1989, núm. 162, p. 224; SERRA, *Santa Tecla*, 1960, p. 168; TRENCHS, «El testament…», a *Estudis*, II, 1970, p. 33-44; VILLANUEVA, *Viage*, XIX, 1851, p. 188-191.

Exposicions «Millenum. Història i Art de l'Església Catalana», del 3 de maig al 25 de juny de 1989, Barcelona, Pía Almoina, Saló del Tinell, Capella de Santa Àgata.
«Pallium. Exposició d'art i documentació», del 27 de juny al 30 setembre del 1992, catedral de Tarragona.

El calze (**C C 9**) i la patena provenen de la tomba de l'arquebisbe Bernat d'Olivella († 1287). Fou un personatge relacionat amb el rei Jaume I, qui li conferí missions importants de la seva confiança; fou nomenat arquebisbe l'any 1272; va participar en el II Concili de Lió de l'any 1274; emprengué l'obra de la façana de la catedral tarragonina, duta a terme entre 1277 i 1282, i un any abans de morir va fer testament deixant dit que es dotessin en nom seu unes capellanies en honor de santa Tecla.[604]

Aquesta breu introducció històrica és adient per a aquesta patena puix que històricament l'enriqueix, a l'haver estat en contacte amb un personatge de rellevància històrica per a la seu de Tarragona. No deixa de ser interessant que sigui soterrat amb un calze i patena de peltre, metall pobre, i a qui, per la seva dignitat —arquebisbe—, sembla que li correspondria almenys un joc d'argent. Això ens fa pensar que es tractaria d'una persona relativament

[604] Serra, op. cit. (1960), p. 155; Trenchs, op. cit. (1970), p. 33.

modesta a nivell particular. No oblidem que té molt clar el que s'ha de fer després de la seva mort, per la qual cosa ho deixa ben anotat en el seu testament. La sepultura es conserva a Santa Tecla la Vella de la seu tarragonina.

Descripció

Patena de planxa de peltre, de 13,5 cm de diàmetre, en molt bon estat de conservació si es compara amb la resta d'exemplars; les dimensions la situen en el grup més nombrós de patenes de sepultura. La forma és plana, aconseguida amb la soldadura de les tres parts, el fons, l'elevació lateral en forma de talús i la vora. Al mig del plat hi ha una creu *paté* gravada amb trets tremolosos, els mateixos que s'apliquen al contorn, la resta és llisa. El plat té la vora exterior ample, essent l'única part amb pèrdua de metall i esquerdes; la superfície del fons mostra algun desconxat propi del seu soterrament.

La sanefa en ziga-zaga que orna l'extrem del plat és incisa, segurament feta al burí, és un motiu repetitiu i de disseny molt esquemàtic. La patena tapava el calze, per això la forma plana que té.

Tècnica

Sembla que els diferents elements són engalzats mitjançant soldadura; presenta el característic color gris del peltre, està molt oxidat, parcialment desconxat a la superfície interior i exterior; la pèrdua parcial del metall del peu afecta la forma, per tant el diàmetre no és absolut sinó que és aproximat.

Cronologia

La factura i la decoració la fan un exemplar propi del segle XIII, es tracta d'un prototipus que considerem una mica retardatari per la cronologia, molt aproximada, que dóna la mort de l'arquebisbe Olivella, ca. 1287.

Comparativa

Manté paral·lelismes amb la dels bisbes Creixell (**P C 3**) i Cabanelles (**P C 4**) i amb la del bisbe Calbó (**P C 5**).

Comparativa genèrica per a les patenes

Les patenes que presentem les classifiquem en dos grups:

a) El més senzill i que sembla continuar el model de patena carolingi, molt plana, vora ampla, sense decoració o amb decoració molt somera, una creu (la del bisbe Olivella) i una sanefa descrites amb una ziga-zaga somera; o la de Sant Salvador de la Vedella (**P C 2)**, que composa un cercle partit en quatre parts i una cinta, ambdues ornamentades amb una forma espigada de gran simplicitat. Com a exemple de comparativa anotem el conjunt de calze i patena de mitjan segle XI de la catedral de Minden (**fig. 312**), el de la catedral de Zeitz (Alemanya) del segle XI (**fig. 313**) i la patena funerària del bisbe Gervais, ca. 1067, del tresor de la catedral de Reims (**fig. 314**).

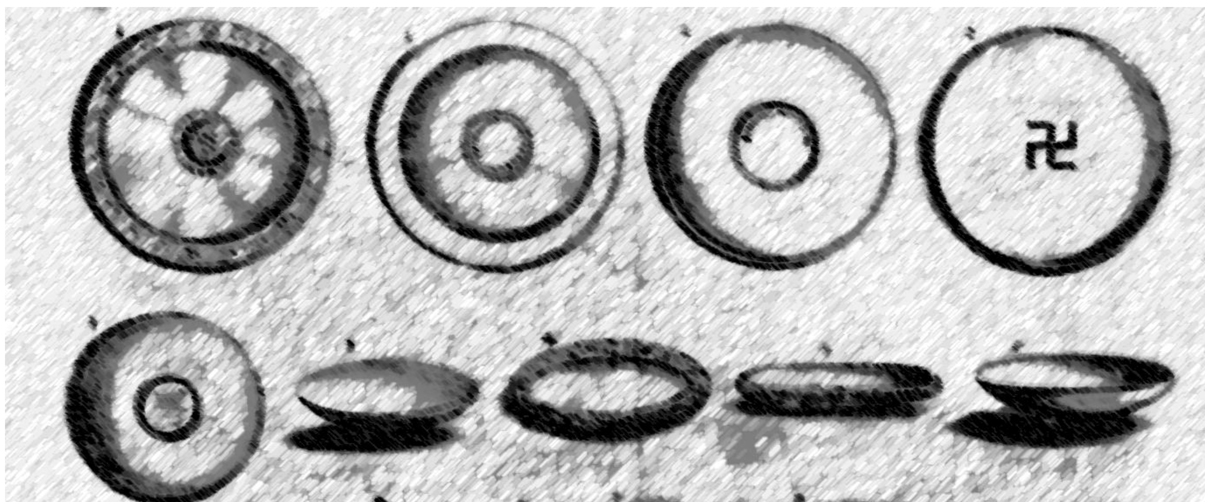


Fig. 311. Wettingen, tresor d'argenteria (patenes) ofert a un temple.
Trobat l'any 1663 i posteriorment es féu fondre.

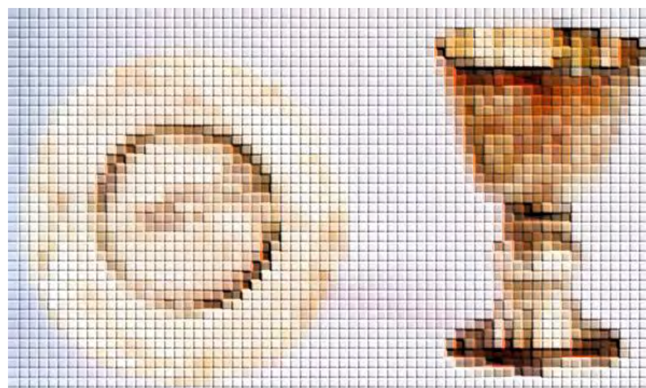


Fig. 312. Calze i patena, mitjan segle XI, catedral de Minden (Alemanya)

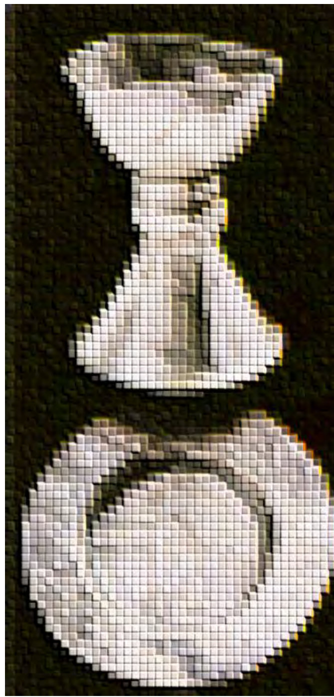


Fig. 313. Calze i patena, segle XI, Catedral de Zeitz (Alemanya)

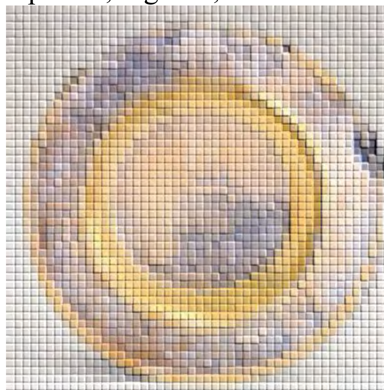


Fig. 314. Patena funerària del bisbe Gervais, abans del 1067,
Reims, tresor de la catedral



Fig. 315. Conjunt funerari del bisbe Mauro de Cracòvia,
ca. 1118, Cracòvia

b) que serà la forma més habitual al llarg dels segles XI-XII i XIII, aquella que està dividida en lòbuls. Rohault de Fleury assenyalava el paral·lelisme amb les formes lobulades d'algunes ares d'altar del segles VI-VII. Sembla factible pensar que no era ni banal ni merament decorativa aquesta solució, una possibilitat esgrimida per l'autor, i que nosaltres creiem molt coherent, és per la pròpia col·locació de les hòsties, alineades i preparades per a la comunió dels fidels. Aportava nombrosos exemples i el primer que presentava, atenent a la cronologia, era la de sant Gauzelin[605] (**fig. 317**) (**il·l. 42**).



Fig. 316. Patena del tresor de Sant Marc de Venècia, Constantinoble, segle X

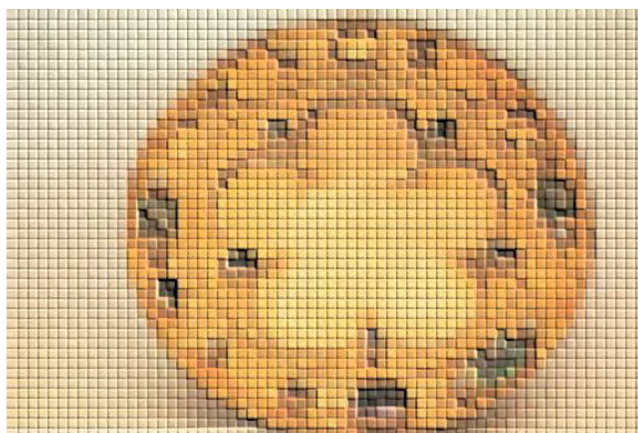


Fig. 317. Patena de sant Gauzelin, ca. 962

[605] Patena (i calze) de sant Gauzelin, ca. 962, or, filigrana, pedres, perles, esmalt en champlevé, 15 cm (Ø), prové del tresor de l'abadia de Bouxières-aux-Dames, des de 1801 és a la catedral de Nancy (França). Classificat M. H. el 1898.



Fig. 318. Patena de sant Pelagi, ca. 1100,
París, Musée du Louvre

L'aixovar funerari del bisbe Mauri de Cracòvia[606] (1110-1118) està compost pel calze, patena i l'anell, aparegué a la seva tomba que fou descoberta l'any 1938 a la cripta de Sant Leonard de Wawel (**fig. 315**).

Aquestes patenes mostraven diferent nombre de lòbuls: quatre, cinc, sis, vuit, deu, onze, dotze o tretze. L'exemplar de sant Gauzelin el considerem un precedent per al de Núria, que està dividit en sis lòbuls; aquest exemple era desconegut per Rohault ja que assegurava no haver vist cap patena amb sis lòbuls datada al segle XIII.[607] I com a final de la cronologia que estudiem incorporem una patena del taller de la Llombardia[608] de finals del segle XIII que tipològicament manté paral·lelismes amb la de Núria però el llenguatge és més gòtic que romànic. La patena de sant Gauzelin en té cinc de lóbuls (**fig. 317**); la de Sant Marc de Venècia sis lòbuls (**fig. 316**); i la de sant Pelagi vuit (**fig. 318**).

[606] C. Stiegemann; M. Kroker; W. Walter, *Credo. Christianisierung Europas im Mittelalter* [catàleg d'exposició], II, Petersberg: M. Imhof Verlag, 2013, núm. 504, p. 565-566. Conjunt funerari del bisbe Mauri de Cracòvia, integrat pel calze de tomba, argent, 8 cm (alt); patena de tomba, argent, 8,4 cm, i anell de tomba, or, gravat, maragda, 3,3 × 1,3 cm, Cracòvia, Katedry na Wawelu w Krokovie, no hi ha núm. d'inventari.
[607] Rohault de Fleury, op. cit. (1887), V, p. 162.
[608] *Milano e la Lombardia in età comunale, secoli XI-XIII*, Milà: Silvana Editoriale, 1993, fig. 109, p. 317-318. Patena, taller llombard, final del segle XIII, argent daurat i gravat al burí, 22,5 cm, Diòcesi de Como.

La patena de Copenhagen (**fig. 320**) porta una inscripció a la vora exterior més complexa que la de Sant Salvador de Vedella.[609]



Fig. 319. Patena, taller llombard, final del segle XIII, diòcesi de Como (Itàlia)



Fig. 320. Patena amb inscripcions, taller anglo-escandinau, ca. 1200, 7 cm, inv. 9747, Copenhagen, Nationalmuseum Dänemark

[609] P. Grinder-Hansen, *Credo. Christianisierung Europas im Mittelalter*, [catàleg d'exposició] II, Petersberg: M. Imhof Verlag, 2013, núm. 327, p. 377. Patena, taller anglo-escandinau, ca. 1200, argent, 7 cm, església de Spitzbergen (Islàndia).

Creu Cr C 1
Anvers



Creu Cr C 1
Revers



Creu Cr C 1

Nom de l'obra	Creu processional de Riells
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Darrer quart s. XII
Material/Tècnica	Ànima de fusta, argent daurat, repussat, cisellat i parcialment daurat
Dimensions	85 × 54 × 3 cm
Procedència	Església parroquial de Sant Vicenç de Riells del Fai (Vallès Oriental)
Localització	Barcelona. Museu Diocesà de Barcelona
Núm. d'inventari	MDB 100
Varis	Entrada al Museu l'any 1916. L'any 1985 es va restaurar, netejar, consolidar l'ànima de fusta i es fixaren les planxes d'argent

Bibliografia

Álbum, 1888, núm. 2 i 3 (imatges) i p. 126; *Aurifex*, 2003, núm. 104, p. 87; BARRACHINA, «Art romànic…», a *Art català*, 1984, p. 179; BATLLE, «Cruz…», a *El arte*, 1961, p. 202; CAMPRUBÍ, «El Museo…», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXXVII (1965), p. 331; DALMASES; GIRALT-MIRACLE, *Argenters*, 1985, p. 13-15; DALMASES, «Creu…», a *Thesaurus*, 1986, p. 95-97; DALMASES, *Cataluña*, 1992, núm. 2. 33, p. 165; DALMASES; JOSÉ, *Els inicis*, 1986, p. 297-298; *El arte*, 1961, p. 202; GISPERT, *Una nota*, 1895, p. 29-30; GUDIOL, «Exposició…», *La Veu de Catalunya*, 1913, núm. 205; GUDIOL, «Les creus…», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI (1920), p. 10-13; JUNYENT, *Catalogne*, 1960-1961, p. 265; PLADEVALL, *Sant Miquel*, 1970, p. 108-109; SAURA, «Sant Miquel…», a *Catalunya Romànica*, XVIII, 1991, p. 304-305; *Splendor*, 1991, p. 76-77; TRENS, *Acto*, 1916, p. 14; TRENS, *Tresor*, 1926, f. 47; VERRIÉ, *L'art*, I, 1957, fig. 232, p. 241-251; ZERVOS; SOLDEVILLA; GUDIOL, *L'Art*, 1937, làm. XLVI.

Exposicions

Exposició Universal de Barcelona, Barcelona, 1888.
«Exposició de creus parroquials », Barcelona, 1913.
«Aurifex de la pedra a la joia. Els orígens del disseny», exposició del 5 de novembre al 7 de desembre de 2003 al Museu Diocesà de Barcelona, Pia Almoina.

No tenim cap exemplar que nosaltres coneguem de creu catalana en metall, datada al segle XI o la primera meitat del XII, això fa que l'estudi de l'evolució de la tipologia l'iniciem amb una hipòtesi de treball, la creu de Ripoll del segle XI-XII, que interpretem a partir de la documentació que aportem en el Diplomatari de la tesi; seguint l'ordre evolutiu situem una petita creu de fusta del museu del monestir de Sant Joan de les Abadesses, per tenir en compte la forma d'aquesta creu, que fou realment habitual al llarg dels segles XI i XIII, com es veu en algunes representacions de les nostres comparatives (**làm. IX**). La tercera és la de Riells del Fai.

La història coneguda de la creu de Riells del Fai comença probablement a l'església del propi monestir i acaba al Museu Diocesà de Barcelona on fou dipositada l'any 1916.[610]

Villanueva se'n féu ressò en la visita a Sant Miquel del Fay: «una cruz alta con las figures de Cristo y Evangelistas representados estos al otro lado con los animales proféticos a que acompañan los letreros respectivos góticos, los cuales con las figures que son pésimas y horribles denotan bastante antigüedad».[611] Les explicacions del prevere anaven una mica desencaminades pel que fa a la percepció estètica però se n'adonà que era antiga.

Descripció

Creu llatina d'extrems aplanats i expansions circulars als braços, el perfil de la creu està resseguit per un cordejat que la voreja fins a l'espigó o espina. La superfície de l'anvers dels braços és llisa, al braç superior hi ha una inscripció mentre que l'anvers està ornamentat amb ornamentació diversa. Al superior dos quadrats inscriuen un quadrilòbul cadascun; el de la dreta són formes triangulars i ròmbiques i traços lineals a l'interior; a l'esquerra una tija envolta una flor de cinc pètals i a l'extrem una flor oberta; l'inferior està ocupat per una tija serpentejant que encercla flors germinades i fulles, la superfície de l'espina està coberta amb creus menudes en files horitzontals de quatre. La creu està recoberta de planxes d'argent clavades per reblons d'argent que la fixen a l'ànima de fusta; les planxes dels laterals no tenen ornament.

L'anvers porta la figura repussada del Crucificat, el cos d'argent daurat, els cabells li cobreixen el front, barbat, tots els trets del rostre són molt expressius per la volumetria que els confereix el repussat. La llargada de la cabellera està representada de manera força original mitjançant tres gravats que baixen des dels costats fins al pit, s'inicia amb un treball de repussat i acaba amb trets gravats. Se'l representa amb ulls oberts, quatre claus (els dos inferiors imperceptibles), cap recte, nimbe circular crucífer, braços horitzontals, el torç i costellam molt marcats. Perizoni llarg que li cobreix els genolls, plecs recollits per un nus al centre, uns formen drapejats horitzontals i decreixents i els altres es repleguen en sentit

[610] Gudiol, op. cit. (1920), VI, p. 10-13. N. de Dalmases i Balanyà, *Cataluña medieval* [catàleg d'exposició], Barcelona: Lunwerg; Generalitat de Catalunya, 1992, núm. 2.33, p. 165. F. Español; J. Yarza, *El romànic català*, Manresa: Fundació Caixa Manresa; Barcelona: Angle, 2007, p. 162.

[611] J. Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España*, XIX, Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 15.

vertical formant altres drapejats, aquests, però, volumètrics; és novador el contrast entre les línies verticals i les horitzontals. Les cames en posició recta estan recolzades per un supedani semicircular, laborat amb el mateix cordejat de la vora de la creu.

Iconografia

El repertori iconogràfic de les figures representades està relacionat amb el cicle de passió i la resurrecció de Crist; això ho confirma la presència de la Verge i sant Joan a dreta i esquerra respectivament dins els medallons dels braços horitzontals; al braç superior un àngel turiferari en actitud d'encensar, i a l'inferior, un home vestit que gira el cap vers el Crucificat,[612] damunt hi ha la següent inscripció: «IHƧ NA ZARE NVƧ REX IVD EOR VM». Culmina la creu una gemma vítria; al medalló de l'àngel n'hi manquen tres de petites (gemmes), quatre al medalló central, i dues grans a l'inferior.

La disposició de les figuracions del revers és: al centre, l'Anyell amb el signe de la creu dins un medalló gran vorejat pels quatre evangelistes; al cim, l'àguila (Joan), Marc, Lluc (dreta i esquerra) i Mateu (inferior), cadascun està identificat per una cartel·la amb el seu nom: «IOH/EƧ (ratllat), MAR/CHVƧ, LCH/AS, I MA/THE/VƧ».

Tècnica

Aquesta creu està treballada amb fines làmines d'argent repussades, clavades amb claus de cabotes planes damunt l'ànima de fusta. No podem establir comparació amb altres creus paral·leles a aquesta puix que no en tenim cap altra de catalana. Els rostres de les figures són inexpressius, propi de la seva cronologia, tots repeteixen trets comuns per a definir els ulls, el nas i els llavis, que són dues masses compactes. La tècnica principal d'aquesta creu és el repussat, tècnica de decoració en relleu de la fulla del metall. Un dels atractius d'aquest exemplar és el relleu de tots els motius figurats, vegetals o geomètrics, obtinguts pels cops de martell que l'orfebre aplica al revers de la planxa. Si s'analitzen els detalls és molt interessant veure'n la aplicació i resultat, com a mostra els cabells fets a la manera de canonets de metall que envolten bona part dels rostres, en el del Crucificat formen un tot amb la barba. El cisellat s'aplica a perfilar detalls. S'han perdut quasi bé la totalitat de pedres, però encara es perceben

[612] Gudiol, op. cit (1920), VI, p. 12. «És la representació de la humanitat rebent la salut amb la sang de Crist, figurada per Adam enterrat, al mateix lloc on morí Crist; verificant-se així la conjunció de la sang de Déu redemptora amb l'home pecador».

les *pâtes* o fines parets de metall que les subjectava. Només resta un cristall de roca (part superior de l'anvers), però desconeixem la data exacta de col·locació.

L'artífex juga amb el doble efecte cromàtic en el qual ressalten unes parts daurades (figures) i d'altres del color del metall (argent).

Cronologia

Per a la cronologia hem seleccionat diferents detalls de la creu per establir els paral·lelismes que calgui dins l'època d'execució de l'obra. El cordat l'hem vist a la portada de l'església de Sant Joan i Sant Pol de Sant Joan de les Abadesses: els caps en horitzontal són propis d'algunes pintures romàniques catalanes, així els ancians de l'absis de Sant Quirze de Pedret del darrer terç del segle XI són presentats en una posició forçada dels caps; en una de les escenes del martiri del frontal dedicat a santa Margarida;[613] i en les pintures de Sant Martí de La Cortinada[614] (**fig. 321**). Els rostres allargats i barbes punxegudes també es troben a la pintura mural catalana, per exemple el magnífic rostre de Stephaton de Sant Pere de Sorpe (**fig. 322**), de la segona meitat del segle XII, la descripció que se'n fa del rostre l'assumim per al de Sant Joan de la creu estudiada: «el rostre amb l'oval llarg i delicat, el mentó breu, el nas llarg i poderós, els ulls grossos i oberts i les orelles molt altes».[615] Aquests trets i molts d'altres similars a pintures i frontals de pintura catalana de la segona meitat del segle XII mostren paral·lelismes que sintonitzen i connecten les figures de la creu i les altres representacions pictòriques. Creiem que la creu de Riells s'ha de datar cap al darrer quart/finals del segle XII, així li escau per les característiques tècniques i els models que presenta.

[613] R. Alcoy i Pedrós, «Frontal d'altar de Vila-seca», a *Catalunya Romànica*, XXII: *Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i comarcal de Solsona*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986, p. 145. Frontal d'altar de Vila-seca, dedicat a santa Margarida, segona meitat del segle XII.
[614] Detall de les pintures murals del presbiteri de l'església de Sant Martí de La Cortinada, mitjan segle XII, Ordino, Andorra.
[615] Pagès, op. cit. (2015), p. 227. Sant Pere de Sorpe, Stephaton, Mestre de les Crucifixions de Sorpe i Estaon, segon quart del segle XII, Alt Àneu, Pallars Sobirà, MNAC 113144, Barcelona, Museu Nacional de Catalunya.

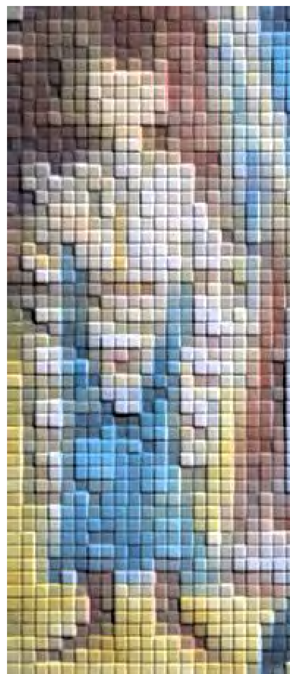


Fig. 321. Detall pintura mural, església de Sant Martí de la Cortinada.
Mitjan segle XII, Ordino, Andorra

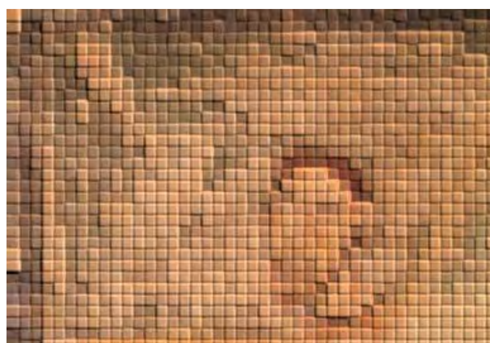


Fig. 322. Detall de la Crucifixió, pintura mural, Sorpe

Comparativa metall

No hi cap paral·lel català contemporani a aquesta creu per la qual cosa l'hem de considerar un antecedent dins la tipologia que, en època del gòtic, perfilarà i definirà la forma; per exemple, la creu de sant Joan de les Abadesses, la de Vilabertran o la creu de Girona, però aquesta és ja una altra cronologia que no ens pertoca.

L'orfebreria hispànica aporta una mostra en el Llibre de los Tumbos de Sant Jaume de Compostel·la[616] de factura similar a la de Riells.

616 Libro de los Tumbos de Compostel·la, segle XII, Santiago de Compostel·la, catedral.

La creu processional de Limburg an der Lahn (Hesse, Alemanya) del taller germànic de mitjan segle XII[617] (**fig. 323**), la representació del Crucificat ja no és tant el triomf de la mort sinó el tema del sofriment o patiment a la creu assumint la voluntat del Déu Pare.



Fig. 323. Creu processional de Limburg

[617] M. L. Crone; M. Th. Kloft; G. Hefele, *Limburg, Geschichte des Bistums*, I, Strasburg: Editions du Signe, 1993, p. 34. Creu processional, mitjan segle XII, bronze, restes de daurat, Limburg-an-der-lhan, Hesse (Alemanya), Diözesanmuseum.

Creu Cr C 2
Anvers



Creu Cr C 2
Revers



Creu Cr C 2

Nom de l'obra	Creu potençada d'altar o processional amb la Majestat de Crist
Autor/Taller	Catalunya / Llemotges (Majestat)
Datació	Finals s. XII
Material/Tècnica	Aram fos, daurat i burinat; esmalt champlevé
Dimensions	38,5 × 29 × 2/3 cm (33,50 cm sense la tija)
Procedència	Prové del monestir de Sant Joan de les Abadesses (Ripollès)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 766
Varis	Ingrés abans de l'any 1893

Bibliografia *Álbum*, 1888, núm. 4 (imatge) i p. 126-127; *Catálogo*, 1893, p. 150-151; CRISPÍ; MONTRAVETA, *El monestir*, 2014, p. 65, 68-69; *De Limoges*, 2001, p. 87-88; GUDIOL, «Les creus…», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI (1920), p. 13-15; GUDIOL, «El Museo Arqueológico...» *Museum*, VII/1 (1926), p. 27; VIGUÉ, «Creu 2», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 198-199.

Exposicions Exposició Universal de Barcelona, Barcelona, 1888.
«De Limoges a Silos», Madrid, 2002.

Amb l'estudi d'aquesta obra introduïm les creus d'esmalts obrades segons el taller de Llemotges. La primera que situem dins l'evolució és la creu (d'esmalts) de Sant Joan de les Abadesses d'extrems potençats.

L'inventari del 19 de març de 1217 anota «II alias cruces eneas opere lemonitio»[618] (dues creus de coure d'obra de Llemotges); el del 3 de gener del 1357 llista les mateixes creus «Item II cruces de limotges»[619] (dues creus d'obra de Llemotges), i amb tota probabilitat una n'és la que estudiem; el tercer inventari, del 2 de gener de 1370, repeteix el mateix «Item II creus de Limoges»[620] (segons l'any varia la grafia).

L'inventari ordena els ítems de tal manera que semblen procedir de Llemotges, nosaltres, però, creiem que és discutible que la creu en qüestió hagués estat obrada per aquell taller.

[618] Masdéu, op. cit. (1921-1924), p. 141-146.
[619] Ídem, «Un inventari de l'any 1217 de Sant Joan de les Abadesses», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich* [Vich: Centre Excursionista de Vich], II (1915-1917), p. 42-45.
[620] M. Crispí; M. Montraveta (ed.), *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses i Consorci Ripollès Desenvolupament, 2014, p. 207.

Suposem que, en l'època, l'esment «obra de Llemotges» a més de la procedència també es podria referir a feta a la manera de Llemotges.

Descripció

Creu potençada per la forma de tau en què acaben els extrems dels braços, de coure daurat, perfil ondejat acotat per una línia recta que ressegueix tot el perímetre de la creu. Els braços del revers estan gravats amb una sanefa interlineada dins la qual hi ha figures geomètriques senzilles que alternen rombes i cercles; els del revers també combinen rombes i cercles més grans, dins les figures hi ha una recreació de trets gravats molt elegant.[621]

Iconografia

Kingsley Porter[622] va tractar la temàtica de les majestats catalanes de fusta l'any 1928 i va publicar algunes imatges com la de Caldes de Montbuy, Baget o Sant Joan les Fonts; en el seu anàlisi ja esmentava la creu de Sant Joan de les Abadesses (notícia que li proporcionà Gudiol i Ricart) sense fer-ne cap comentari.

El repertori iconogràfic de les plaques de l'anvers està relacionat amb el cicle de la passió per la presència de la Verge i sant Joan i la resurrecció de Crist per l'Adam ressuscitat. Presidit per la Majestat de Crist, la Verge i sant Joan a dreta i esquerra; al braç superior el sol (la lluna s'ha perdut, però l'empremta encara es percep), i a l'inferior, l'Adam ressuscitat. La representació de Crist pren la forma de Majestat, els braços horitzontals, clavat amb quatre claus, coronat i recolzat sobre el nimbe crucífer, els cabells llargs que recauen sobre les espatlles, barbat i expressió marcada per la forma dels llavis i la grossària dels ulls; abillat amb el *colobium*, descansa damunt un *suppedaneum* gravat, on reposen els peus clavats. Hi ha una inscripció: «† Aω † / † Aω †» damunt la Majestat.

Al centre del revers, Déu Pare, i les figures dels evangelistes, al braç superior, l'àguila (sant Joan), el lleó (sant Marc) i el brau (sant Lluc), manca el del braç inferior (Mateu).

Les creus llemosines recullen tradicionalment la Crucifixió a l'anvers i la Majestat de la segona vinguda de Crist o Parusia, així ho representa la creu de Sant Joan; aquells els acompanya el Sol (l'Església) i la Lluna (la Sinagoga) i llurs atributs, el calze i l'oriflama

[621] Gudiol, op. cit. (1920), VI, p. 13-16.
[622] A. Kingsley Porter, *La escultura románica en España*, II, Barcelona: Pantheon-Gili, 1928, p. 25-26.

respectivament; en la creu estudiada només s'hi representa el sol i la lluna. La inscripció amb les lletres α ω també és la tradicional que porten les creus llemosines d'aquesta cronologia.

Estilística

L'estudi de les obres de Llemotges que són a Catalunya des de temps molt reculats (finals del segle XII i XIII) no aporta massa llum pel que fa a algunes d'elles; d'altres, però, ens aporten més claredat quant a la seva catalogació.

Els esmalts de la creu que estudiem responen a dos esmaltadors diferents, segons la nostra opinió. L'un, el més avesat, hauria treballat en la Majestat, i l'altre, menys format en la tècnica de l'esmalt llemosí o champlevé, hauria fet les altres figures. Considerem que la Majestat ha de ser del taller de Llemotges i les altres del taller d'esmalteria catalana treballant segons el taller de Llemotges. Pensem que la Majestat hauria arribat a Catalunya procedent de Llemotges, algun taller local català, potser el mateix de Sant Joan de les Abadesses (?), la va incorporar a una creu feta a Catalunya i li aplicà les altres imatges produïdes també al mateix taller. Aquesta hipòtesi de treball nostra és conseqüència de l'anàlisi de les figuracions i la seva comparació amb les del taller de Llemotges. De cronologia molt propera són les creus del Statens Historiska Museum d'Estocolm,[623] les figures que ornen l'anvers de la creu són magnífics exponents del treball llemosí, la interpretació de les vestidures, els plecs, els drapejats, les ornamentacions amb aplicació de pedreria, els colors, tot això per una banda, i per l'altra, els rostres, la delicadesa i la dolçor que transmeten, bé que són estereotipats i que no hi apreciem diferències notòries entre l'expressió de la Verge o sant Joan, són molt elegants i refinats, són el resultat d'una llarga trajectòria experimentada en la fabricació de milers d'objectes. Les vigatanes no tenen punt de comparació tècnica, són de caire molt més popular, però tenen l'atractiu de ser úniques, l'esmaltador té dues fonts per a emmirallar-s'hi: el local per a les figuracions i el de Llemotges per als esmalts. Les característiques tècniques són deutores de Llemotges, però, també, pròpies i singulars i contribueixen a definir el taller medieval d'esmalteria catalana.

[623] Gauthier, op. cit. (1972), p. 117. Creus d'altar, una prové de Nåvelsjö i l'altra d'Ukna, inv. 10603, Estocolm, Statens Historiska Museum; *De Limoges*, op. cit. (2001), fig. 36 p. 79 (per les imatges). Gauthier indica que el mestre de la creu de Nåvelsjö posa èmfasi en el daurat mentre que el mestre d'Alpais de l'altar major de Grandmont en el color, essent el blau el més important.

Un altre exemplar del mateix taller és al Walters Art Museum de Baltimore,[624] bé que la cronologia depassa uns anys la de Vic, la podem utilitzar com a mostra del taller. Tècnicament és inferior a les creus sueques, possiblement pel temps transcorregut, en el moment en què el taller llemosí fa una producció molt més seriada; amb tot les petites imatges que voregen la Majestat són clarament identificables com a llemosines. La comparació amb les de Vic remarca encara més el que estem comentant, és a dir, que aquestes imatges són de procedència diferent pels models i per la tècnica emprats.

La Majestat i la resta d'imatges són de fabricació llemosina, les seves característiques així ho confirmen. La manera característica d'extreure el metall en champlevé deixant fines tires per acotar els espais o alvèols és diferent; per exemple, les cel·les que «dibuixen» el vestit d'Adam són corbes, mentre que les llemosines són en general rectes, i quan són corbes, el sentit que prenen és diferent. L'execució dels trets dels rostres és molt més propera a la ingenuïtat d'algunes representacions pictòriques catalanes que no pas a la seriació dels trets de les figures llemosines. Aquesta característica també l'hem esmentada per a la creu de Riells i en general és una peculiaritat que forma part de l'ambient pròpiament català, més popular o ingenu, si així es vol dir.

La tècnica

La Majestat és una figura clàssica del taller de Llemotges, la imatge que ens transmet és la de Crist abillat amb túnica llarga fins als peus, les mànigues que li cobreixen els braços,[625] ulls oberts, quatre claus, braços horitzontals i èmfasi en la túnica. L'expressió és d'absoluta serenitat, no massa diferent de la Verge i sant Joan, que l'acompanyen en els seus darrers moments.

[624] Creu, Llemotges, ca. 1230, coure champlevé, gravat, esmaltat i daurat, 43,4 × 25,5 cm, inv. 44108, Prové de la col·lecció Sulzbach (?)→ Henri Daguerre, París per compra → 1928 adquirida per Henry Walters → donació al Walters Art Museum de Baltimore.

[625] Possiblement la representació més antiga d'una crucifixió amb Crist abillat amb túnica sense mànigues és la Crucifixió i les santes Dones al sepulcre del foli 13 dels Evangelis de Rabbula de Síria, del 586. *The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843-1261*, Nova York: The Metropolitan Museum, 1997. The Khludov Psaltiri, Bizanci, Constantinoble, mitjan segle IX, Moscou, State Historical Museum, Federació Russa, GIM 86795, o Khlud.129d, núm. 52, p. 97. El foli 67 mostra la Majestat vestida amb túnica llarga i sense mànigues. *Byzantium and Islam* [catàleg d'exposició], New Have-Londres: The Metropolitan Museum of Art i Yale University Press, 2012, p. 53, 55. Algunes icones del monestir de Santa Caterina del Mont Sinaí datades al segle VIII mostren a Crist vestit amb túnica sense mànigues. Dos magnífics exemples són representats a l'estauroteca de Fieschi Morgan, a l'anvers Crist vestit amb túnica sense mànigues, datat a primers del segle IX, Constantinoble, argent daurat, or, esmalt treballat en cloisonné i niell, donació de J. Piperpont Morgan, 1917 (17.190.715a,b), Nova York, The Metropolitan Museum of Art. El revers té una altra en niell, representació molt característica de Bizanci.

La tècnica del champlevé (*insculpuntur*) consisteix en el relleu relativament pla que s'obté per l'aixecament de metall, gravant-lo i buidant-lo; la profunditat dels buits resultants correspon aproximadament al terç del gruix del metall. Aquesta tècnica va ser coneguda i practicada a Catalunya i un bon exemple, segons la nostra opinió, n'és part d'aquests esmalts.

Cronologia

Estudis recents que han tingut en consideració anàlisis i comparacions amb altres obres de la pròpia Itàlia sostenen que el Volto Santo ha de datar-se a la segona meitat del segle XI;[626] també s'accepta, de manera bastant generalitzada, que les *Majestats* de fusta catalanes deriven d'aquesta imatge: l'evolució iconogràfica que hem analitzat i les imatges de la creu vigatana la daten a finals del segle XII, abans de la «popularització» i seriació d'aquest model del taller llemosí.

Comparativa

Esmalt champlevé

Les imatges més antigues que hem localitzat procedeixen de manuscrits il·luminats siríacs i també coptes. Els Evangelis de Rabbula datats al segle VIII, ja esmentats, són un exemple culte de la transmissió de la Majestat o Crist vestit amb el *colobium*, sense mànigues; una Crucifixió[627] d'una icona de finals del segle VIII amb la presència corpòria del Crist abillat; del segle X una il·lustració del Codex Egberti[628] amb la Crucifixió de caire molt més ingenu, són imatges que formen part de la iconografia del *colobium* des del primer moment de la seva representació que en tinguem constància, sense mànigues, fins a l'evolució amb mànigues. Deixem de banda, perquè no ens pertoca, les discussions de l'origen de la túnica amb mànigues que, tradicionalment, s'ha sostingut que és sirià i d'altres que prové dels grans crucifixs d'or i argent del món carolingi.[629]

El Shalva Amiranashvili Museum of Fine Arts de Tbilissi atresora diverses obres amb esmalt cloisonné realment excepcionals per l'execució tècnica realitzades en unes cronologies que es

[626] Silva, op. cit. (2001), p. 76-81.
[627] Ch. Barber, *Icons from Sinai* [catàleg d'exposició], Los Angeles: The J. Paul Getty Museum, 2007, núm. 4, p. 129.Crucifixió amb els dos lladres, segle VIII, tempera i or, 46,6 × 25,1 cm, Sinaí (Egipte), monestir de Santa Caterina. Se senyala la importància d'aquesta icona pel fet de ser una representació de Crist amb els ulls clucs, a diferencia de les representacions dels segles V en endavant amb els ulls oberts. Aquest fet és destacable com a senyal que la naturalesa divina de Crist continuava essent després de la mort.
[628] Camí del Calvari i Crucifixió, Codex Egberti, ca. 985, Reichenau i Tréveris, Stadtbibliothek, Ms. 24, f. 83v; el Crist porta el *colubium* amb mànigues.
[629] H. Hallensleben, «Zur Frage des byzantinischen Ursprungs der monumentalen Krusifixe, "wie die Lateiner sie verehren"», a *Festschrift für Eduard Trier*, Berlín, 1981, p. 7-34.

poden qualificar de precoces. El tríptic de Khakhuli té unes dimensions molt grans (147 x 202 cm), combina esmalts medievals de diferent origen i cronologies, mostra cent quinze esmalts cloisonné, datats entre el segle VIII fins a la primera meitat del segle XII, tots són bizantins fets a Geòrgia, raó per la qual se'l considera una mostra de l'evolució dels esmalts bizantins amb les peculiaritats georgianes tècniques i de color específics. La Majestat que presentem és d'esmalt cloisonné el més antic d'aquesta taller, atorgant-li la historiografia especialitzada un doble valor, el del treball exquisit i el de l'antiguitat, a més la conservació és molt bona.[630]

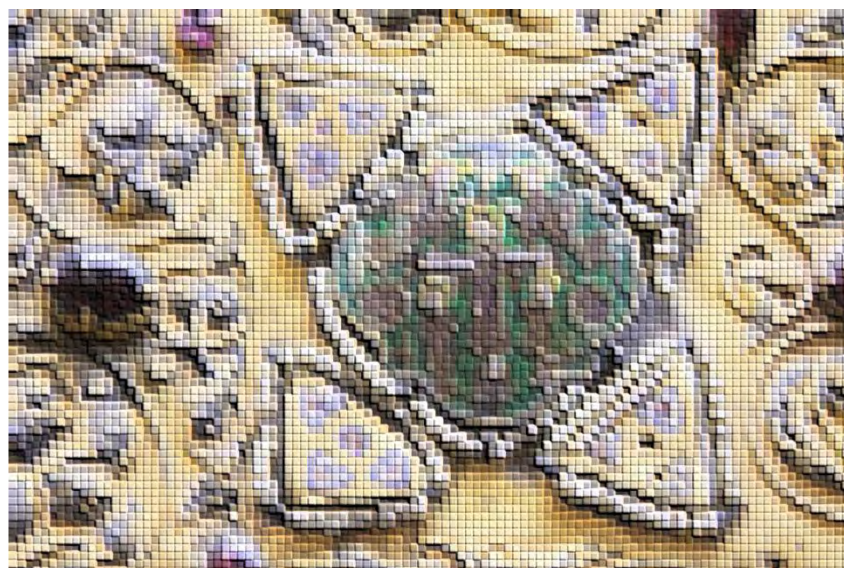


Fig. 324. Detall d'una Majestat esmaltada, Tríptic de Khakhuli, Tbilisi (Geòrgia), segle VIII, esmalt cloisonné, Museu Nacional de Geòrgia (foto autora)

Un altres exemple de Majestat d'esmalt cloisonné és el de la una tapa de reliquiari de finals del segle IX o primers del X, al centre de la qual hi una creu i el Crucificat clavat, abillat amb una túnica sense mànigues o *colobium* d'esmalt blau clar cloisonné i dues *claves*, llargues bandes verticals, als costats. Possiblement la que acabem de descriure i aquesta són les úniques imatges en esmalt cloisonné del taller georgià que es conserven, i per la seva depurada tècnica i la bellesa de tota la gama de colors de la paleta es considerada una obra excepcional.[631]

[630] Durant la nostra visita autoritzada al Museu Shalva Amiranashvili ens va sorprendre la col·lecció d'esmalts cloisonné, la millor del món, asseguren, per la magnificència tècnica de les obres i perquè ens il·lustren en models, formes i tècniques sobretot pel que fa a les creus catalanes, ens condueixen a orígens i transmissió artística que ni que sigui indirectament han impactat en el món carolingi i de retruc al català.

[631] *Enamels*, op. cit. (1984), núm. 31, p. 38. Tapa de reliquiari, Geòrgia, final del segle IX o primers del X, argent, esmalt cloisonné, 8 × 5,5 cm, inv. 3216, Tbilissi, Shalva Amiranashvili Museum of Fine Arts.



Fig. 325. Detall d'una Majestat esmaltada, Tbilisi (Geòrgia),
segle X, esmalt cloisonné, coberta d'un reliquiari, Museu Nacional de Geòrgia (foto autora)

El taller llemosí va «vestir» alguns crucificats amb la túnica i mànigues. Han pervingut molt poques imatges d'aquest tipus de Crist o Majestat, Rupin l'any 1890 en publicava dues, la del Crist de l'església de Montlevon (Aisne, França) i l'altre que ja havia estat donada a conèixer per M. Maciet[632] l'any 1869.

Swarzenski[633] n'inventarià tretze, datades entre finals del XII i la primera meitat del segle XIII, mentre que Gudiol[634] n'aportà una altra, la del MNAC[635] (Col·lecció Plandiura). Entre les

[632] M. Maciet, «Iconographie de la croix et du crucifix», *Annales de la Société archéologique de Château-Thierry*, [París] XXVI (1869), p. 357-379. Segons les nostres indagacions es referia a la que actualment es mostra al Musée du Louvre havent perdut una mà i els dos peus.
[633] H. Swarzenski; N. Netzer, *Catalogue Medieval Objects in the Museum of Fine Arts*, Boston: Museum of Fine Arts, 1986, p. 80-81.
[634] Gudiol, op. cit. (1920), VI, p. 16. Es feia ressò també del dibuix de Montfaucon de la Bibliothèque nationale de France, lat. 11907, f. 43, crucifix localitzat entre els seus papers. Placa central d'una creu, Majestat, Llemotges, primer terç del segle XIII, coure repussat, gravat i cisellat, amb aplicació d'esmalt champlevé i perles de vidre, 20,8 × 13,5 cm, procedència desconeguda, adquisició de la col·lecció Plandiura, 1832, MNAC/MAC 4556, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

esmentades per Swarzenski citem, pel seu interès, les dues de Nåvelsjö[636] (Suècia) (finals XII). Pel seu interès la del Victoria & Albert Museum[637] (ca. 1200); un poc més tardana la creu del Walters Art Gallery (ca. 1230);[638]la placa central d'una creu amb la Majestat del MNAC[639] (primer terç del segle XIII); la creu amb la Majestat de l'Ashmoleam Museum[640] (Universitat d'Oxford); un Crist de l'Hermitage;[641] el d'Amiens;[642] Bibliothèque municipale, inv. acc. 25-26; un Crist del Museu de Louvre[643] de finals del segle XII, antiga Col·lecció Martin le Roy; la figura de Crist de l'antiga Col·lecció Keir[644] de la primera meitat del segle XIII i el Crist del Museu de Boston.[645]

Comparativa: imatges de comparació Majestat taller de Llemotges / Majestat Sant Joan

Majestats de fusta pintades. Possiblement Catalunya sigui el lloc en què s'han preservat més i millor creus de fusta amb la Majestat de Crist. El Museu de Vic, el MNAC o el Museu d'Art de Girona, entre d'altres, atresoren a les seves col·leccions un molt bon repertori: les de Sant Boi de Lluçanès (**il·l. 154** i **159**), la de Santa Maria de Llucà del MEV,[646] (**il·l. 157-158**) les dues datades entre 1160-1190; la Majestat Batlló, datada a mitjan segle XII, procedeix de la

[635] M. Castiñeiras; J. Camps, *El romànic a les col·leccions del MNAC*, Barcelona: MNAC; Lunwerg, 2008, p. 193 (imatge).
[636] Andersson, op. cit. (1980), fig. 26, p. 57. Creu processional de Nåvelsjö (Smâland), ca. 1200, inv. 10603:1-2, Estocolm, Statens Historiska Museum.
[637] Creu, Llemotges, ca. 1200, coure champlevé, daurat, esmalt i pedres precioses, 27,9 × 16,5 cm, inv. 834-1891, Londres, Victoria & Albert Museum.
[638] Creu, Llemotges, primers del segle XIII, coure champlevé, daurat, esmalt, 48 × 25,5 cm, prové de la col·lecció d'Henri Daguerre, comprada per Henry Walters el 1928, dipositada al museu el 1931, inv. 44.108, Baltimore, The Walters Art Museum.
[639] Placa central d'una creu: Majestat, Llemotges, primer terç del segle XIII, coure repussat, gravat i cisellat, amb aplicació d'esmalts champlevé i perles de vidre, prové de la col·lecció Plandiura, 1932, MNAC 4556, Barcelona Museu Nacional d'Art de Catalunya.
[640] S. Caudron, «Émaux champlevés de Limoges et amateurs britanniques du XVIIIè siècle», *Bulletin de la Société Archéologique et Historique du Limousin*, CIII (1976), fig. 1 i 2, p. 141.
[641] Rupin, op. cit. (1890), fig. 318-319, p. 256-257. Crist, coure champlevé, esmalt, 30 cm (alt), prové de la col·lecció Bouvier, abans de 1884 col·lecció Basilewsky. Aplic esmaltat: Crist crucificat, ca. 1210-1220, Oxford, Ashmolean Museum, fig. 1; Dibuix de la fig. 1, conservada a Oxford, a la Bodleian Library (al 1726) París, Bibliothèque nationale de France, ms. lat. 11907, f. 148.
[642] E. Nekrassova, *Émaux limousins du Musée national de l'Ermitage de Saint-Pétersbourg*, Llemotges: Musée municipal de l'Évêché, 2004, núm. 4, p. 52-53. Figura d'aplic / Majestat (Crist crucificat), Llemotges, ca. 1200, coure forjat, estirat, champlevé, cisellat, gravat, esmaltat i daurat; vidre, esmalts de diferents colors, 30,5 × 22 cm, inv. Φ 182 (Б 277), Sant Petersburg, The Staten Hermitage Museum.
[643] Creu, Llemotges, final del segle XII-primers del XII, coure champlevé, daurat, esmalt, 27,5 × 19,5 cm, prové de la de la col·lecció Escalopier → col·lecció Martin le Roy → passà al Musée du Louvre el 1914, inv. OA 8102. J. J. Marquet de Vasselot, *Catalogue Raisonné de la Collection Martin le Roy*, I, París, 1906, núm. 23, p. 37-38.
[644] Gauthier; Camille, op. cit. (1997), núm. 55, p. 84. Creu, Llemotges, primera meitat del segle XIII, coure champlevé, daurat, esmalt, 18 cm (alt), prové de la Keir Collection.
[645] Swarzenski i Netzer, op. cit. (1986), p. 80-81. Crist, Llemotges, ca. 1210, coure champlevé, daurat, esmalt, 18,3 × 15,5 cm, prové de la col·lecció R. Woods, William Francis Warden Fund. 49.472, Boston, Museum of Fine Arts.
[646] Gros, op. cit. (1991), núm. 65 i 66, p. 75 i 75.

Garrotxa (MNAC/MAC 15937);[647] la de Sant Joan les Fonts (segle XII, Girona, Museu Diocesà, n. 11); el Crist en Majestat de Sant Miquel de Cruïlles (segle XII, Girona, Museu Diocesà, n. 9) o la de Baiget (sewgle XII, Beget, església de Sant Cristòfol), (només per citar-ne algunes).

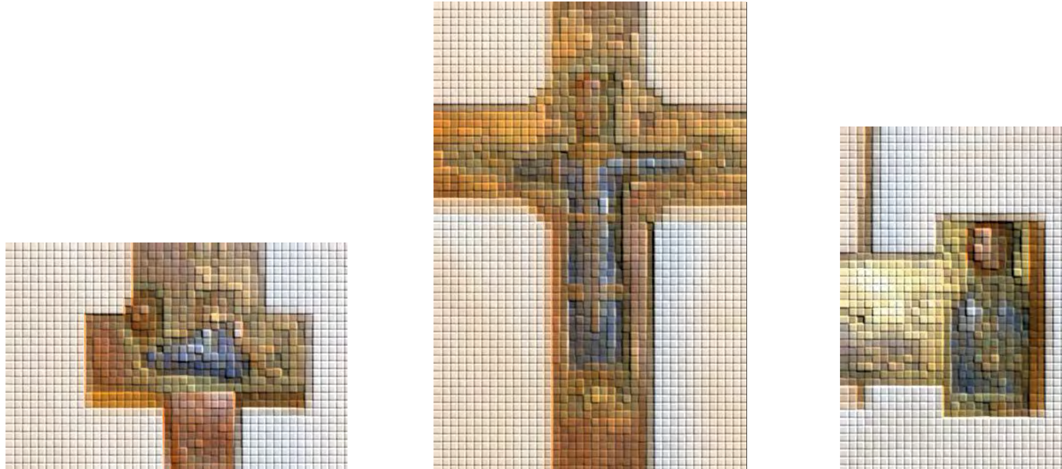


Fig. 326. Detalls, Adam, Majestat, sant Joan, creu de Sant Joan de les Abadesses

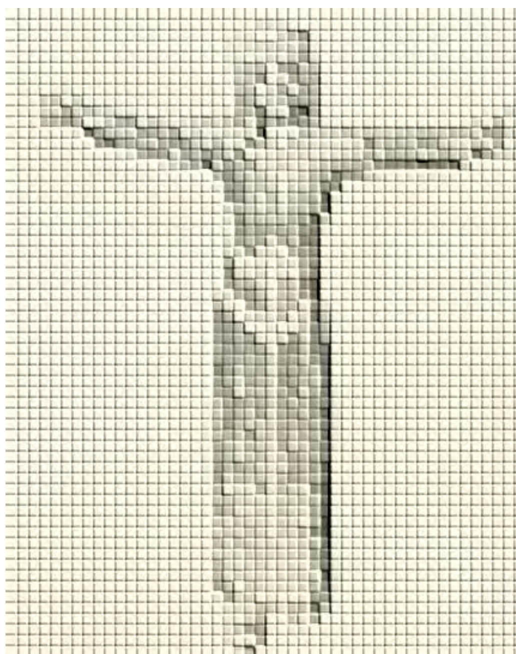


Fig. 327. . Majestat, església de Montlevon, segons Rupin (1890)

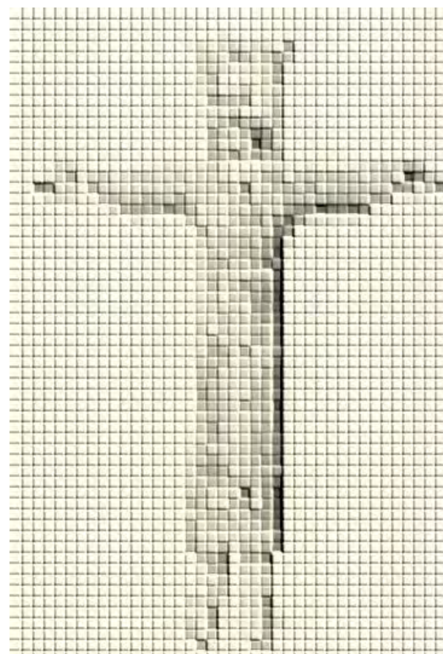


Fig. 328. Majestat, inv. 8102, París, Musée du Louvre, segons Rupin (1890)

[647] Castiñeiras; Camps, op. cit. (2008), p. 145-148.



Fig. 329. Majestat de Nåvelsjö



Fig. 330. Majestat, Oxford, Ashmolean Museum



Fig. 331. Dibuix, París, Bibliothèque nationale de France, ms. lat. f. 148

Comparativa: evolució de la Majestat

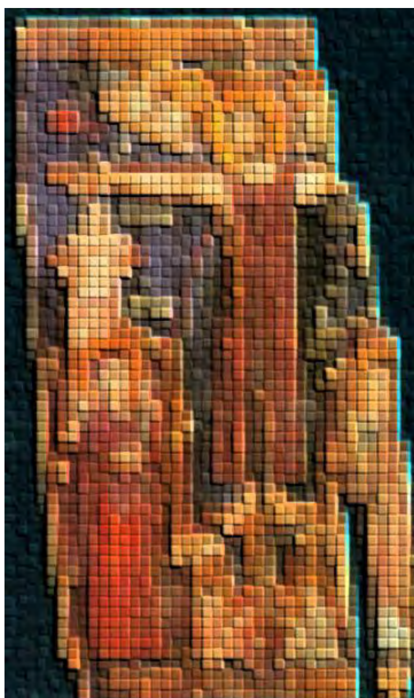


Fig. 332. Crucifixió amb els dos lladres, pintura sobre fusta, segle VIII, monestir de Santa Caterina, Sinaí, Egipt

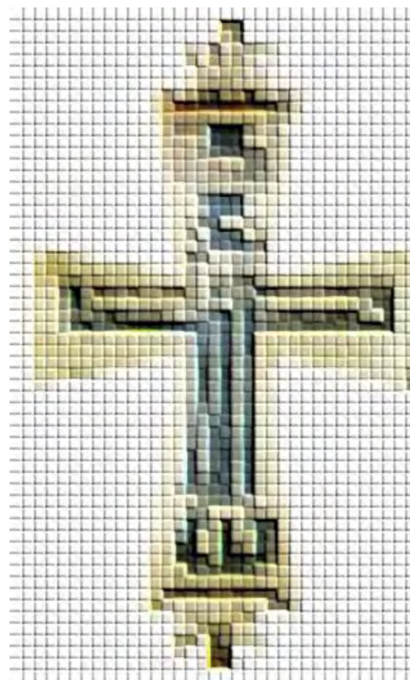


Fig. 333. Creu pectoral, *encolpium*, segle XI, làmina d'argent niell, inv. 21992, Atenes, Benaki Museum

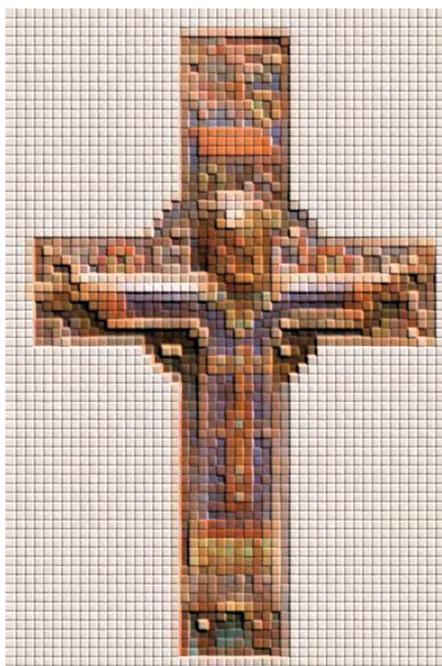


Fig. 334. Placa central d'una creu, MNAC/MAC 4556 (foto autora)



Fig. 335. Placa central d'una creu, Majestat, Londres, Victoria and Albert Museum (foto autora)

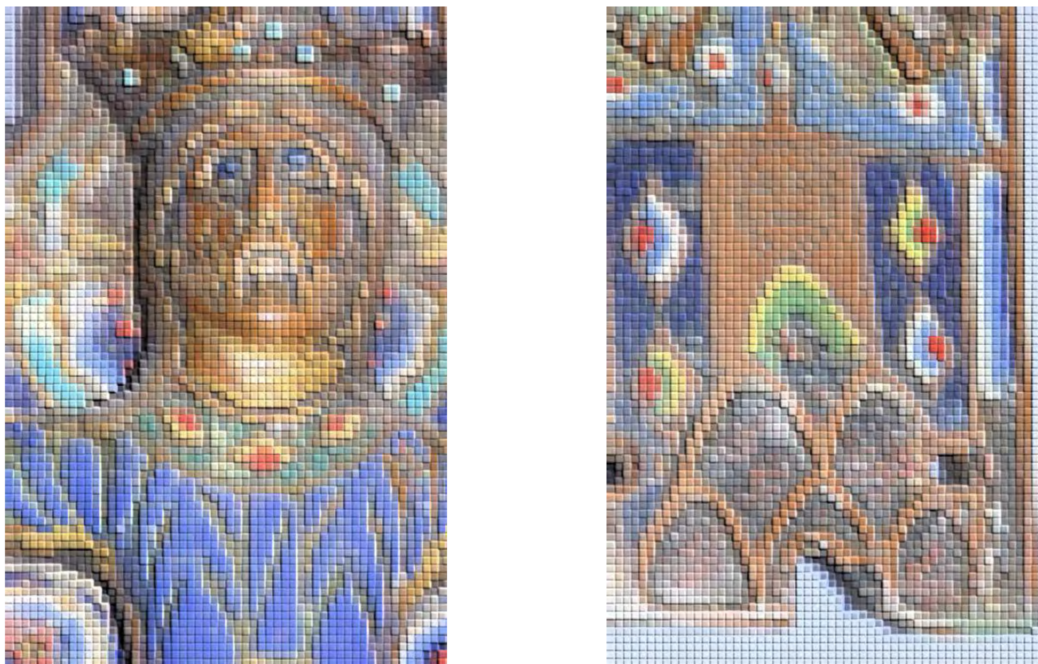


Fig. 336. Detalls, Llemotges, Majestat, Londres, Victoria and Albert Museum

La col·lecció Martin Le Roy[648] atresorava obres excepcionals, tenia una bona col·lecció d'objectes litúrgics de fabricació llemosina entre les quals la Majestat que presentem.

648 J. J. Marquet de Vasselot, «Orfèvrerie et Émaillerie», a *Catalogue raisonné de la Collection Martin Le Roy*, I, París: Edició de Martin Le Roy, 1906, làm. XVI.



Fig. 337. Majestat, Col·lecció Martin le Roy, làmina XVI (històrica)

Creu Cr C 3
Anvers



Creu Cr C 3
Revers



Creu Cr C 3

Nom de l'obra	Creu
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Primera meitat s. XIII
Material/Tècnica	Planxa d'argent sobre fusta, ornamentació repussada. Ànima de fusta recoberta de planxes d'argent estampades, repussades i retocades amb cisell
Dimensions	22 × 11 × 1,5 cm. Ample de la creu 3 cm Travesser superior 7,3 cm, travesser inferior 11 cm Enquadrament figures animals 2,5 × 1,5 cm Enquadrament figures geomètriques 1,8 × 1,5 cm Pes: 130 g
Procedència	Prové de l'església parroquial de Sant Vicenç (Riells del Fai)
Localització	Barcelona. Museu Diocesà de Barcelona
Núm. d'inventari	MDB 101 / IEC 18
Varis	Ingressada al museu, per una donació feta pel rector Manuel Soler, l'any 1916. Restaurada l'1 de juny de 1980, es consolidà el suport; afegitó en fusta a la part inferior i un doble pedestal

Bibliografia *Aurifex*, 2003, núm. 105, p. 87; *El arte*, 1961, núm. 302; DOMENGE, «Veracreu…», a *Catalunya*, 1992, núm. 2.34, p. 166-167; GUDIOL, «Les creus…», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI (1920), p. 12; SAURA, «Sant Vicenç de Riells del Fai», a *Catalunya Romànica*, XVIII, 1991, p. 299-300; *Splendor*, 1991, núm. 40, p. 78; TRENS, *Acto*, 1916, p. 47; VILLANUEVA, *Viage*, XIX, 1851, p. 15.

Exposicions Exposició Universal de Barcelona, Barcelona, 1888.
«Exposició de creus parroquials », Barcelona, 1913.
«Aurifex de la pedra a la joia. Els orígens del disseny», exposició del 5 de novembre al 7 de desembre de 2003 al Museu Diocesà de Barcelona, Pia Almoina.

Descripció

Creu de doble travesser laborada amb fines planxes d'argent repussat, el perfil de cadascuna de les representacions està recorregut per un puntejat (repussat) que els atorga un efecte molt visual. Els motius són estranys a la iconografia cristiana i a la pròpia representació dins d'una creu. Hi ha elements zoomòrfics (Gudiol, 1920, drac i griu; Domenge, 1992, dracs i lleons) i geomètrics (Gudiol, 1920, entrellaçat) que no tenen una explicació lògica en aquest context. Frolow[649] l'inclou en la seva catalogació de creus reliquiaris amb el núm. 806 i datada al

[649] Frolow, op. cit. (1961), p. 538, núm. 806. No aporta cap dada significativa, la classifica, seguint Gudiol, al segle XIV, datació que nosaltres no compartim com anotem en la cronologia de la creu.

segle XIV (seguint Gudiol i Cunill); en la classificació de creus de doble travesser, li atorga la mateixa cronologia, tanmateix en el volum i en el capítol dedicat a «Motius decoratius» anota qui «date du XIIIè siècle».[650]

Hem analitzat altres creus patriarcals que provenen de tallers dels segles XII i XIII del taller italià, hispànic, llemosí o mosà, per examinar la decoració que porten i comparar-la, quan és possible, amb la de Riells del Fai. Ens ha interessat, per les concomitàncies que hem anotat del taller italià[651] de finals del segle XII, una creu del Museu del Louvre, que té igualment doble travesser, està encaixada dins un reliquiari de la veracreu i l'aspecte tècnic és interessant pel puntejat, en repussat, que encercla els motius com els de la creu de Riells, però, és l'únic element de comparació possible. La creu reliquiari del *Lignum Crucis* del monestir cistercenc de Santa María de Carrizo[652] (XI-XII), vila situada al camí de peregrinació a Sant Jaume de Compostel·la, és un exemple d'aquesta tipologia, molt propera a les que es conrearen a Jerusalem. S'emmiralla en la de la catedral d'Astorga i s'assimila amb les del monestir de Sant Zoilo de Carrión, amb la de sant Pedro de Arlanza o amb la de sant Lorenzo de Carboeiro, totes elles datades entre els segles XI i XII. Es desconeix com va arribar a Bagà[653] la creu reliquiari d'argent, d'origen bizantí o potser palestí (?), possiblement del segle XII, estampada i cisellada, i que aporta elements distintius i inscripcions referides a la relíquia del *lignum crucis*.

Les creus del taller llemosí de doble travesser de finals del segle XII o del XIII coincideixen a presentar ornamentació vegetal i pedreria, són creus molt efectistes per a acompanyar amb tota magnificència el *lignum crucis*; anotem alguns exemples que en alguns aspectes són motiu de comparació: la creu dels Cloisters[654] de ca. 1180; la d'Eymoutiers[655] de la primera meitat del segle XIII, a l'anvers mostra treball d'orfebreria, camafeus i aplicació de gemmes i vidres de colors, al revers ornamentació vegetal; la de Saint-Priest-Taurion que mostra

[650] Frolow, op. cit. (1965), p. 127, nota 3, i p. 157.
[651] Reliquiari de la veracreu, Itàlia, final del segle XII, argent daurat, adquirida l'any 1894, inv. OA 3665, París, Musée du Louvre.
[652] «*Lignum Crucis*», a *Monacatus*, op. cit. (2012), núm. 49, p. 262-263.
[653] C. Garriga, «La creu bizantina de Bagá», *Anuari de Filologia*, XVIII (1995), secció D, Studia graeca et latina, p. 163-168; Ídem, «La creu bizantina de Bagà», a *Bagadanum: miscel·lània*, Associació medieval de Bagà, I (juliol, 1998), p. 59-65; Ídem, «La creu bizantina de Bagà», a *Signvm Salvtis. Cruces de orfebreria de los siglos V al XII*, Oviedo: Gobierno del Principado de Asturias, 2008, p. 283-288.
[654] Creu reliquiari, Llemotges (?), ca. 1180, argent daurat, cristall de roca, vidre i ceràmica, inv. 2002.18, Nova York, The Cloister Collection.
[655] Creu d'Eymoutiers, Llemotges, primera meitat del segle XIII, argent i pedres de colors, Llemotges, Musée de l'Evêché, dipòsit de la comuna d'Eymoutiers.

aplicacions de pedres de colors a l'anvers i revers; del taller mosà la creu dita de l'abat Hugo de Sant Vicent Laon, ca. 1160-1180; la del Musée Royale d'Art et Histoire de Brussel·les de ca. 1220-1230, amb important presència del *lignum*, vorejat per una magnífica creu de doble travesser ornat amb pedreria i un treball finíssim de filigrana, està col·locada dins un tríptic que la ressalta encara més; d'un taller del Nord de França (Laon?), ca. 1205, la creu reliquiari del Musée du Louvre;[656] la creu de Tournai[657] datada al segle XIII, és de caire similar, filigrana i pedreria, sense figuracions però amb la teca per al *lignum*; d'igual cronologia, la veracreu de Dorat[658] (França), d'argent daurat, filigrana i pedres de colors.

Iconografia

Tot aquest recorregut de veracreus (i d'altres que ometem per tal d'estalviar repeticions) que hem anotat és per justificar la nostra hipòtesi de treball. Creiem que les planxes que recobreixen la creu inicialment no foren pensades per a una veracreu que custòdia el *lignum crucis*; no hem trobat cap altra creu que defugi de les representacions tradicionals, unes emfatitzen determinades figuracions o donen més importància a les representacions d'elements vegetals, però, cap ni una com la que presentem que, pels efectes, és anicònica. Possiblement, les planxes s'adaptaren i es col·locaren damunt l'ànima de fusta per tal de poder-hi col·locar la relíquia.

L'anàlisi detallada de les planxes fa possible veure incongruències, per exemple la del revers, en què és notori que s'han retallat grosserament algunes planxes; el braç superior remata en un tros de planxa i l'inferior (de la creu petita) amb un tros retallat d'un altre motiu; el mateix succeeix al braç dret (de l'espectador). A l'anvers alguns quadres estan descavalcats, a més té l'inconvenient que el marc que defineix la teca no està centrat ni escairat, la qual cosa fa suposar que és fruit d'una composició.

Podríem acceptar que «si bé és cert que en les peces d'argenteria conservades domina un repertori iconogràfic de contingut cristià, no oblidem que de tant en tant apareixen, en les peces gòtiques motius desvinculats del significat i ús de la peça que entronquen amb aquesta

[656] Ch. Descatoire, «Croix-reliquaire de la Vraie Croix», a *Une Renaissance. L'art entre Flandre et Champagne, 1150-1250* [catàleg d'exposició], París: Saint Omer-Musée du Cluny, núm. 81, p. 148-149. Creu reliquiari, Nord de França, ca. 1205, argent daurat sobre ànima de fusta, filigrana, gemmes, perles, esmalts champlevé, 47 × 12,7 cm, prové de l'abadia de Sant Vicenç, inv. OA 4, París, Musée du Louvre, departament des Objets d'art. Es considera una verareu rara perquè presenta l'anvers i el revers amb filigrana.
[657] Creu-reliquiari dita *Creu de doble travesser*, Tournai, amb la relíquia de sant Nicolau de Bari, inv. III 9, tresor de la catedral de Tournai.
[658] Creu, Llemotges, segle XIII, tresor de la col·legiata de Dorat.

tradició de representacions animals»,[659] tanmateix no hi ha cap representació (anvers o revers) que lligui d'alguna manera el significat de la presència de la relíquia. No és rar trobar motius zoomòrfics a representacions de creus o escenes en les quals la creu hi té un valor d'icona. És freqüent en representacions paleocristianes de sarcòfags. La creu de Santiago de Peñalba és orlada amb una sanefa vegetal a l'anvers i revers i pedres de colors; del braç horitzontal pengen l'alfa i l'omega, símbols sobradament coneguts per donar significat i relleu a la creu.

Per tant, pensem que es tracta d'una reutilització d'uns fragments de temàtica civil reaprofitats sense massa coherència en aquesta creu, en línia del què anotava Gudiol.[660]

Tècnica

Les dimensions són 22 × 11 × 3 cm; travesser superior 7,3 cm; travesser inferior 11 cm; enquadrament zoomòrfic 2,5 × 1,5 cm; enquadrament figures geomètriques 1,8 × 1,5 cm. Les tècniques desenvolupades són l'estampació per a les làmines de metall, repussat aplicat als motius ornamentals, i el daurat per a l'acabament final de l'obra, que li confereix majestuositat i li atorga un plus de riquesa a l'argent.

Cronologia

La datació més acceptada és la del segle XIII; la creu també de Riells que hem estudiat i que hem datat al darrer quart/finals del segle XII ens serveix per a distanciar-la. La tècnica és diferent, la veracreu és obrada per un orfebre que té altres interessos i respon a concepció més tardana. Això ho podem intentar recolzar amb elements similars procedents de l'escultura. Creiem que és concloent la galeria sud del claustre de Santa Maria de l'Estany, amb la presència de capitells que ens il·lustren de manera similar les representacions vegetals i geomètriques de la nostra creu. La distància entre Riells del Fai i Santa Maria de l'Estany no és massa llunyana (una trentena de kilòmetres), per la qual cosa ens reafirma més la nostra hipòtesi de veïnatge entre ambdues obres, l'escultòrica i la d'argent; aquesta la fem d'un taller català dins aquesta demarcació geogràfica. Gudiol (1920) va catalogar la creu dins el segle XIV, Frolow (1961, núm. 806) assumeix la data sense cap comentari, nosaltres ens posicionem amb els qui la situen al segle XIII (Domenge, 1992), per a nosaltres dins la primera meitat pel desenvolupament ornamentals dels braços.

[659] Domenge, op. cit. (1992), núm. 2.34, p. 166-167.
[660] Gudiol, op. cit. (1920), VI, p. 68.

Tenim una altra referència per la datació. S'han catalogat un grup de veracreus dins el segle XII; entre les obres que s'inclouen hi ha la de Gerace (Itàlia) i la de Stuttgart, el revers de les quals considerem molt propers al de la veracreu de Sant Vicenç de Riells. El repertori de les dues creus foranes és concret i repetitiu com la creu de Riells però els motius no tenen res a veure, aquestes estan identificades, la de Gerace amb l'Anyell al centre (revers) i l'alemanya, a més a més, pels evangelistes i dues figures angèliques[661]. Aquest fet, segons la nostra opinió, confirma que la creu de Riells és catalana per les característiques i l'empremta catalanes i quant a la cronologia també la sostenim pels arguments que hem explicat, així doncs s'ha d'emfatitzar la filiació d'aquesta creu dins el taller català.

Comparativa

Metall

Les dues creus (revers només), la de Gerace (**fig. 343**) i la de Stuttgart (**fig. 344**), són els millors exemples per la coincidència de la forma i d'elements ornamentals, per exemple els puntejats de les tres creus o la inclusió en el repertori d'elements vegetals be que els de la creu catalana gaudeixen d'una iconografia pròpia i diferenciada de les foranes.

Escultura

Ha estat una descoberta per a nosaltres trobar lligams més que evidents entre algun capitell del claustre de Santa Maria de l'Estany i alguns motius de les planxes de la creu.

Capitells del claustre de Santa Maria de l'Estany que exemplifiquen paral·lelismes amb la creu de Riells (**fig. 338** i **340**).

[661] A. Cadei, «Gli Ordini di Terrasanta e il culto per la Vera Croce e il Sepolcro di Cristo in Europa nel XII secolo», *Arte medievale*, 1 (2002) p. 51-69 (esp. 51, 54, 55).

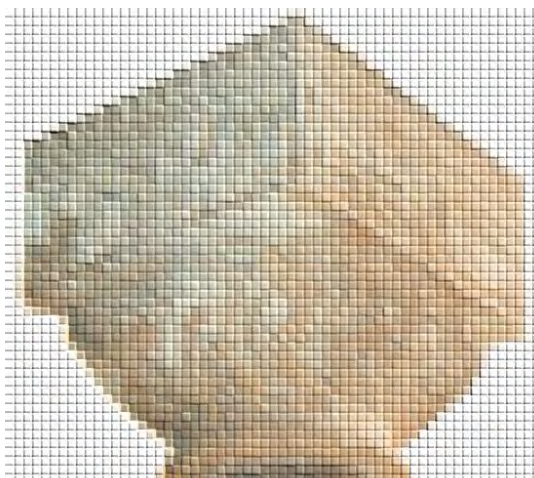
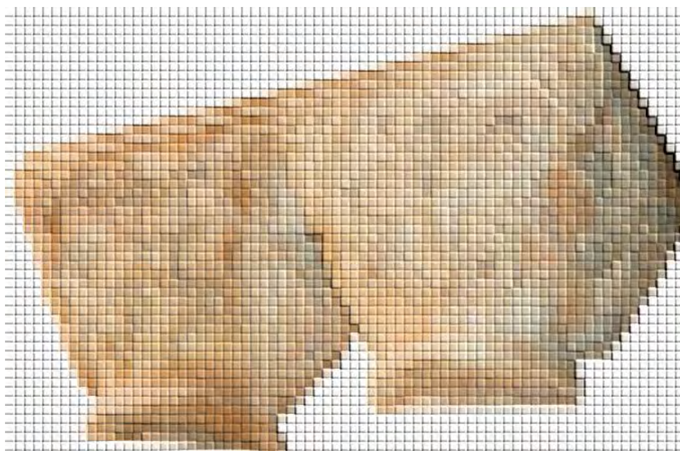




Fig. 338. Capitell i detall, claustre, Santa Maria de l'Estany.
Animals emmarcats dins un rectangle amb la cua enlairada i la pota davantera aixecada (foto autora)



Fig. 339. Detall de l'ornamentació de la creu de Riells,
animalet encerclat dins un rectangle (foto autora)



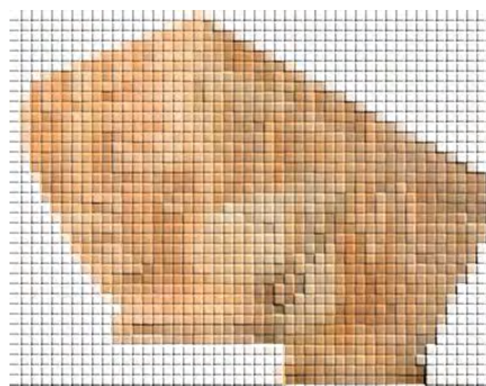


Fig. 340. Capitells, claustre, Santa Maria de l'Estany.
Composició geomètrica d'alguns capitells molt coincidents amb els de la creu de Riells

El motiu geomètric que forma part del repertori d'alguns capitells de l'Estany i de la veracreu es troba reproduït de la mateixa manera al sarcòfag del bisbe Calètric († 557) (Caletricus) de Chârtres, bisbe que fou reconegut per la successiva recuperació d'almenys tres vegades de les seves relíquies. El sarcòfag fou descobert a la cripta arran d'unes obres prop del presbiteri de la catedral l'any 1702;[662] la decoració aporta aquesta figura geomètrica[663] en una etapa molt molt inicial del segle VI. Això confirma, altra vegada, la difusió de models que es transmeten a les diferents arts plàstiques (**fig. 342**).

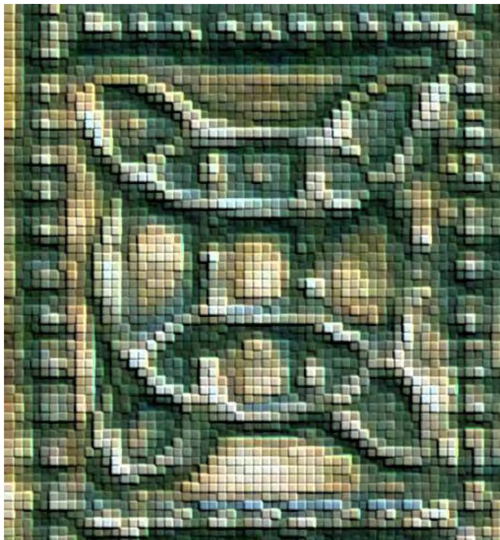


Fig. 341. Detall de l'ornamentació de la creu de Riells, figura geomètrica (foto autora)

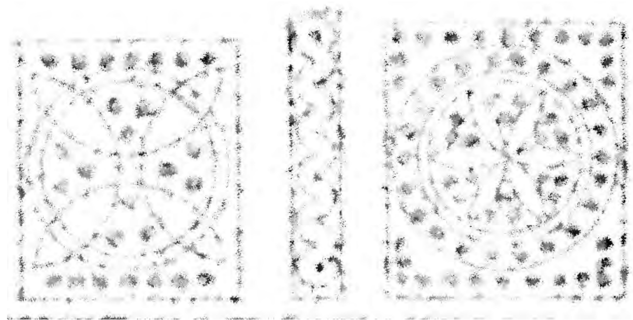


Fig. 342. . Detall de l'ornamentació del sarcòfag del bisbe Caletricus de Chârtres, segle VI

[662] H. J. L. J. Massé, *The City of Chartres: Its Cathedral & Churches*, Londres: Forgotten Book, 2013 (1900), p. 103. La inscripció del sarcòfag que l'autentifica: HIC REQUIESCIT CHALETRICUS EP(lSC0PU)s CUJUS DULCIS MEMORIA : NONAS OCTOBRIS VITAM TRANSPORTAVIT IN CCELIS. La data fou canviada, d'acord amb el cartulari s'ha d'anotar PRiDiE NONAS SEPTEMBRis.
[663] V. H. Elbern, «Ein Frühmittelalterliches Chrismale in New York», *Arte medievale*, 2 (2002), p. 9-24. En aquest magnífic article l'autor revisa els elements ornamentals aplicats a diferents obres i materials, a voris, metall, manuscrits…; ens han interessat les concomitàncies amb els del sarcòfag del bisbe Caletricus per les ressemblances amb el motiu geomètric de la verareu de Riells.



Fig. 343. Creu de Gerace, revers, tresor de la catedral

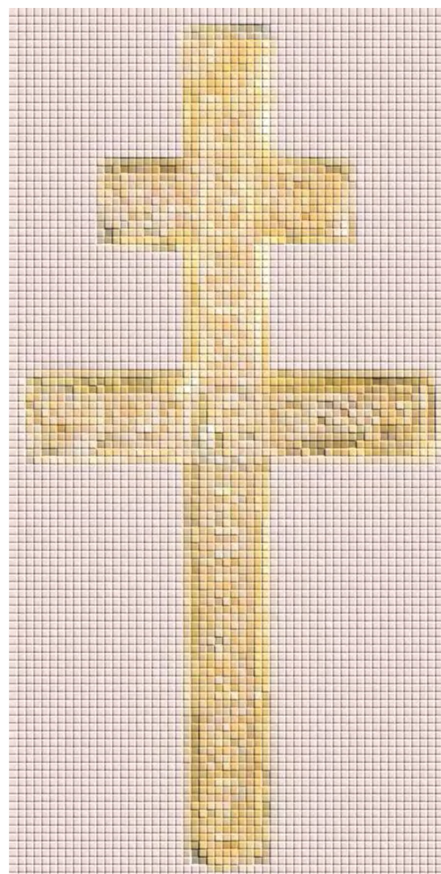


Fig. 344. Creu de Dekendorf, revers, Stuttgart, Württembergisches Landesmuseum

Creu Cr C 4



Creu Cr C 4

Nom de l'obra	Creu
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Ca. 1240-1260
Material/Tècnica	Aram fos, cisellat, gravat, puntejat i daurat; esmalt champlevé
Dimensions	14,6 × 8,5 × 0,3 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 9061 / IEC 1954
Varis	Inventari 9000, p. 274b. Any 1934

Bibliografia MATAS, «Creu 6», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 205-207.

Descripció

Creu potençada i aureolada, champlevé, coure fos, esmaltat i daurat. L'estat actual de la creu mostra el fons buidat per aplicar-li l'esmalt de color blau fosc, ara molt perdut, de fet només s'observa una petita mostra al braç inferior i al nimbe, que conserva l'esmalt en tres alvèols, les games de color són de color groc, verd, blau i vermell. És un exemple interessant pel que fa al treball de preparació d'una creu d'aquestes característiques.

L'eix central de l'anvers està ocupat per la imatge del Crucificat, més aviat per la seva silueta, nimbat, les dimensions fa que la figura sigui esvelta i allargada, els braços en posició horitzontal, al cap lleugerament inclinat cap a l'esquerra (de l'espectador), el *perizonium* s'endevina llarg i els plecs que li cobreixen les cames amb escreix, els peus es recolzen damunt el *suppedaneum*. La superfície del braços està coberta per rosetes o àsters, al braç superior porta la cartel·la per a la inscripció, tradicionalment IHS. Crist anava acompanyat per la Verge i sant Joan a esquerra i dreta, i al superior i inferior potser la mà de Déu i Adam (l'home ressuscitat), col·locació força habitual en aquestes creus llemosines. No hi ha cap imatge, però si els senyals.

Una línia gravada ressegueix tot el perímetre del revers, la superfície està coberta per un fons *guilloché*, ja molt seriat, en el qual s'hi graven vuit flors, de set (una), vuit (dues), nou (quatre) o deu (un) pètals, distribuïdes per tots els braços de manera proporcionada a la llargada de cadascun d'ells, dos al superior, un a cada extrem del braç horitzontal i quatre a l'inferior. A la cruïlla central, un gros medalló circular amb el nimbe crucífer i la mà de Déu

que surt d'un núvol, representació molt habitual en aquestes creus i molt comuna en la producció del taller de Llemotges.

Tècnica

La tècnica és l'habitual que hem estat anotant, coure champlevé, esmalt, daurat, cisellat i gravat. Es tracta d'un treball excel·lent el del revers, el cisellat de la planxa és propi d'un cisellador expert que ressegueix el dibuix amb mà segura i hàbil, executa les línies amb solvència i respecta la simetria dels diferents motius.

Cronologia

Es fa difícil acotar una data per la manca d'imatges i desconeixement dels motius, amb tot, l'estructura de la creu i les característiques que hem anotat per al revers fan que datem aquesta creu ca. 1240-1260. Quant al lloc de fabricació no tenim cap indici que ens permeti afirmar amb contundència que es tracta d'una producció catalana o llemosina. Sembla que les potences dels braços, els elements circulars (àsters), els perfilats de les figures s'allunyen de les pròpiament llemosines, i el cisellat del revers ens fan inclinar vers un taller català amb experiència en aquest tipus de cisellat, i que hauria de tenir informació del treball llemosí.

Comparativa

A més de les que hem esmentat a la fitxa **Cr F 4** que se li poden aplicar, n'hem vist de similars al Museu Marès, però sense una anàlisi de laboratori, és massa aventurat incloure-les en un taller determinat. Les que hem estudiat semblen correspondre's més amb formes derivades del taller llemosí fabricades fóra d'època medieval (per exemple les núm. inv. 689, 690, 691). Per tant, no les tenim en consideració com a comparatives.

Creu Cr C 5



Creu Cr5

Nom de l'obra	Creu potençada d'altar o processional
Autor/Taller	Catalunya (a la manera de Llemotges)
Datació	Segona meitat s. XIII
Material/Tècnica	Aram fos i cisellat, esmalt champlevé i vidre
Dimensions	27,5 × 18,8 × 2 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 9059 / IEC 1953
Varis	Havia pertangut a Maurici Vilumara. Adquirida l'any 1934 Anvers braç superior: GEZU NAZA [RENUS] Almenys entre 1913 i 1920 la creu era propietat de Maurici Vilomara; Virgili (1847-1930) (escenògraf) Inventari 9000, p. 274b. Llistat de procedència p. 263 (no assenyala res). Any 1933-1934
Bibliografia	GUDIOL, «Les creus…», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI (1920), p. 17; MATAS, «Creu d'aram», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 202.
Exposicions	«Exposició de creus parroquials», Barcelona, 1913, núm. 72.

Descripció

Creu d'altar o processional de braços potençats i aureolada, el perímetre està recorregut per una ziga-zaga que la voreja i aplics sobresortits en forma de petit cercle que altera el perfil recte del braç superior i l'horitzontal; coure fos, cisellat i parcialment esmaltat, quasi bé perdut, només en resten mínimes traces. La superfície està ornamentada amb una tija ascendent ramificada com si recordés l'arbre de la vida, d'aquesta tija o eix central neixen a cada costat petites ramificacions de metall en reserva per a contrarestar les zones esmaltades. Als extrems dels braços la tija s'obra i es bifurca i de cada punta penja un lòbul. L'esmaltador ha tingut cura d'assenyalar mitjançant una incisió tot l'element vegetal; el braç superior està interromput pel *titulus* amb la inscripció «GEZV NAZA». Els quatre caboixons amb vidres, ara perduts, estan col·locats damunt un losange que orna els quatre braços. La creu queda esmorteïda per la pèrdua de l'esmalt i les pedres, actualment és quasi bé monocroma. El perfil aureolat de la cruïlla dels braços la fa derivar de les creus dites aureolades; aquesta n'és un record.

El Crucificat és una figura d'aplic molt simplificat com a producte d'un taller que recorda a Llemotges però sense la tècnica ni els recursos necessaris, per tant, resulta una figura elemental amb característiques repetitives molt locals. Estava fixat amb quatre claus, dels quals només en resten dos, se'l representa coronat, cap lleugerament inclinat, barbat i llarga cabellera que reposa damunt les espatlles; vestit amb *perizonium* esmaltat de blau mig, els plecs rectes als costats i al davant formen un triangle, combina l'esmalt amb la definició dels plecs amb tires de metall en reserva, no té cap mena de nus, raó per la qual té forma rectangular. El cos és gravat amb senzilles incisions per a definir el pit, epigastri i braços, li manca part de la mà dreta (vista de l'espectador). El rostre defuig clarament dels trets característics del taller llemosí. L'estat actual de conservació mostra el coure vermellós. Els peus gravats descansen damunt un *suppedaneum* trapezoïdal.

El revers també denota pobresa artística, el contorn del perímetre està resseguit per incisions fetes pel cisell de manera aleatòria, variant i sense cap ordenació, combina el puntejat i la ziga-zaga sense cap mena d'interès artístic. Com a complement, s'observen dos motius, una estrella molt somera als braços i una flor o aster de vuit lòbuls. Al medalló central hi ha la representació de Crist, frontal i beneint amb la mà aixecada i l'altra velada recolza el llibre de les escriptures. Vesteix túnica, té aspecte juvenil, cabell llarg i no porta barba. La creu acaba en una espiga per a emmetxar-se a un nus o un pedestal.

Tècnica

La tècnica que desenvolupa la creu és el champlevé, el cisellat i l'esmalt; els quatre caboixons dels extrems dels braços han desaparegut. La figura del Crucificat és de fosa força retardatària. Hem indicat que l'orfebre que treballa aquest exemplar mostra una tècnica poc hàbil i manca de destresa. No podem valorar l'esmalt perquè quasi bé s'ha perdut, i el poc que en resta està molt malmès.

Cronologia

Tot i desconèixer la seva procedència creiem que es tracta d'una creu que molt possiblement fos obra d'un taller local català per les característiques que hem apuntat (**làm. IV il·l 71**). El taller hispànic també en produí, de fet, són força comuns aquests exemplars en el territori hispànic, són exemplars treballats en petits tallers, molt locals, que tenien molt poca informació, i la que tenien era retardatària. La datem cap a finals de la segona meitat del

segle XIII quan els productes llemosins havien estat consumits per les esglésies catalanes i els tallers locals que seguien els seus paràmetres els havien exhaurit.

Comparativa

La factura de la creu la relacionem amb la de Bonneval,[664] (**fig. 345**) abadia cistercenca francesa que imposà preceptes d'austeritat en la decoració, només permetia decoració figurada a la creu, la resta d'objectes no en podia mostrar; aquest exemplar permet establir paral·lels pel que fa a la factura (**fig. 346**), i no amb la resta d'ornamentació.



Fig. 345. Creu de Bonneval

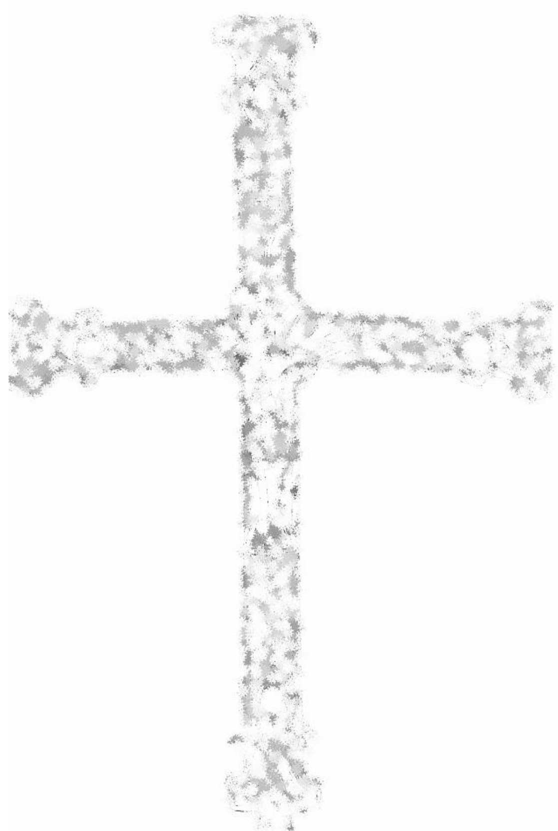


Fig. 346. Dibuix, Cr C 5, comparació de perfilats

[664] G. François, «Croix de Bonneval», *L'Œuvre de Limoges. Émaux limousins du Moyen Âge* [catàleg d'exposició], París: Réunion des musées nationaux, 1995, núm. 105, p. 315-317. Creu de Bonneval, ca. 1225-1235, coure gravat, esmalt champlevé, daurat, 61 × 35,2 cm, prové de l'antiga abadia cistercenca de Bonneval, Cl. 22888, París, Musée national du Moyen Âge, Thermes de Cluny.

Creu Cr C 6
CREU DE BESALÚ
(segons Villanueva)

Nom de l'obra	Creu processional
Datació	S. XIII (a més, elements de procedència anteriors i posteriors al s. XIII)
Localització	Besalú
Varis	Segons descripció de Villanueva, *Viage*, XV, 1851, p. 86-88. No es conserva

Sembla que la relació es podria continuar amb la que descriu Villanueva en el seu Viatge a Besalú:

> (…) cruz de plata. Téngola por obra del siglo XIII; a lo menos las figuras de Evangelistas y Querubines son de ese tiempo; pero se encastaron en ella joyas más antiguas. El palo vertical es de cuatro palmos, el travesaño de tres; en la cara principal, donde está la figura de Cristo con tres clavos, hay varios camafeos, una cabeza de Emperador, y otra superba de Medusa en ágata. Más notable es el reverso, en cuyo centro hay un cuadrado, y en uno de los ángulos de él un camafeo en fondo que representa un personaje en pie, apoyando sobre un escaño el pie izquierdo levantado, y con la mano derecha escribiendo o pintando sobre una tarja: tiene la cabeza con morrión, y en la espalda se descubren algunas puntas como de flechas. Esta figura es muy menuda, pero muy bien trabajada. En otro ángulo hay un sello árabe. El centro de dicho cuadrado ocupa un grande sello oval de piedra oscura, con este letrero: KAROLUS REX IMPERATOR.
>
> La antigüedad de la letra y la sustancia del letrero obligaron a decir que esta alhaja pertenecía cuando menos a Carlos Calvo, rey y emperador desde el año 840, no habiendo otro rey Carlos de Francia. Posterior en quien resuenan los dos dictados.
>
> En el brazo derecho de la cruz hay otro camafeo grabado en fondo en lapislázuli, que representa una figura humana monstruosa, en pie, con la cabeza coronada, y las piernas i pies abiertos en arco como colas de serpiente: en la mano derecha un látigo y en la izquierda un escudo o padrón.

> En el brazo izquierdo de dicha cruz hay otro camafeo con un dibujo gótico, parecido al reverso de las medallas de Liuva, otro representa un sagitario, en el asta de la cruz hay dos delfines, airosa sobremanera, con un manto suelto asido de la mano derecha, y tendido por la parte opuesta de la figura: en la izquierda extendido un báculo, sobre el cual parece apoyarse.[665]

Hem volgut anotar tota la descripció feta pel pare Villanueva ja que aquesta creu, de ben segur que existia, podria formar part del corpus de creus romàniques catalanes. Però per la diversitat de procedències que aporta es fa difícil classificar-la. Segons diu, les figures d'argent podrien ser d'època romànica, amb incrustacions de camafeus i gemes que probablement procedien del món clàssic romà. Les descripcions que fa de les gemes i camafeus són detallades, tanmateix no aporta detalls de les figures, que realment són les que interessen per a la cronologia. Hem visualitzat tot el que descriu i hem fet una aproximació del què podria haver estat la creu. Les mesures corresponen a una creu gran col·locada davant l'altar o penjada; hauria de ser una creu monumental per a l'època, similar a algunes que s'han conservat de fusta. El Museu de Vic n'exposa algunes, però és clar, no tenen relació pel que fa a la riquesa de les de metall i molt menys amb aquesta creu.

El tresor de la catedral d'Aquisgrà atresora una magnífica creu d'or amb aplicacions de gemmes i camafeus, és una obra imponent del taller germànic i que nosaltres presentem a la làm. VII (**il·l. 88-95**). És una referència pel que fa a la reutilització de pedres i camafeus procedents de l'antiguitat romana en aquest exemple. La gran creu de Besalú anotada per Villanueva no respon a aquesta forma, sobretot per l'esment als evangelistes i querubins que, ell diu, li semblen del segle XIII. A nosaltres ens fa dubtar, les creus que tenim d'aquesta cronologia són, per una banda, de Llemotges o derivades d'aquest taller; per altra, són creus de procedència incerta, que analitzarem en aquesta catalogació. Se suposa que els evangelistes de la creu de Besalú ocuparien els quatre braços del revers, els querubins l'anvers; altre detall interessant són els quatre claus del Crucificat que el situarien entre els romànics. Coneixem el gust estètic del pare Villanueva pel que fa a figuracions romàniques poc apreciades, opinió molt generalitzada en l'època. Pensen si podrien interpretar-se com les de la creu de Riells, però no en tenim cap prova. Per tant, a tenor del què sabem, l'hem situat després de la creu de

[665] J. Villanueva, *Viage literario a las iglesias de España*, XV, Madrid: Imprenta de la Real Academia de la Historia, 1851, p. 86-88.

Riells, tal i com ho féu mossèn Gudiol en el seu estudi. Un altre referent cronològic és la creu de l'església de San Salvador de Fuentes (Astúries).[666]

[666] *The Art of Medieval Spain* [catàleg d'exposició (mai celebrada)], Nova York: The Metropolitan Museum of Art, 1993, p. 271. Creu, ca. 1150-1175, ànima de fusta coberta de làmines d'argent, argent daurat, niell repussat, perles, gemmes antigues, pedres semiprecioses, cristall, safir i granat (?).

Creu Cr F 1
Creu d'Anglesola





Creu Cr F 1

Nom de l'obra	Reliquiari de la Santa Creu d'Anglesola
Autor/Taller	Jerusalem
Datació	Ca. 1170; segle XVII (estoig extern)
Material/Tècnica	Làmina d'aliatge d'or i argent repussat
Dimensions	18,5 x 10 x 1,7 cm
Localització	Església Sant Pau de Narbona d'Anglesola (Bisbat de Solsona)
Bibliografia	Español, *La Vera Creu d'Anglesola i els pelegrinatges de Catalunya a Terra Santa*, 2015, p. 79-88 (aporta bibliografia); Jorba i Jorcano, Ibídem, p. 97-107.
Exposicions	«Exposició de creus parroquials», Barcelona, 1913.

Comparativa

Quant a la creu d'Anglesola els motius que presenta són de procedència bizantina, si es tracta d'un taller de Jerusalem o bé de Constantinoble no és assumpte que ens pertoca en aquest estudi, però el fet és que hem analitzat l'ornamentació i considerem que manté paral·lelismes amb un fragment d'una creu d'argent obrada possiblement per un taller de Constantinoble a finals del segle XII.[667]

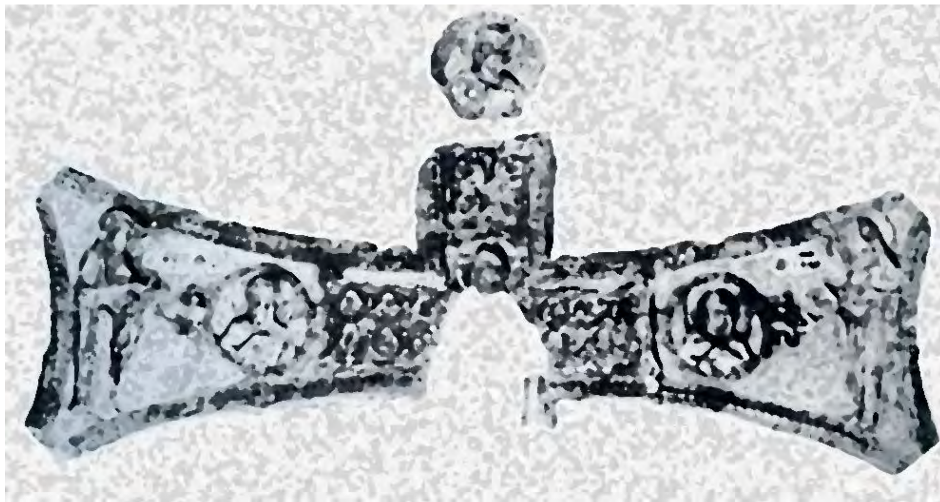


Fig. 347. Fragment de creu, final del selge XII, Washington, D. C., Dumbarton Oaks Collection

[667] Ross, op. cit. (1962), núm. 24, làm. XXII, p. 27. Fragment de creu, Constantinoble (?), final del segle XII o primers del XIII, argent, 5 × 18,5 cm, inv. 21.7, 21.9, Washington, D. C., Dumbarton Oaks Collection.

Recentment, la creu reliquiari ha estat exposada al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona,[668] on hem vist un molt bon plantejament a traves del recorregut de les obres que s'hi van presentar; a més, hem valorat la restauració presentada en diverses etapes que ens ha permès conèixer nous fragments i aspectes desconeguts.

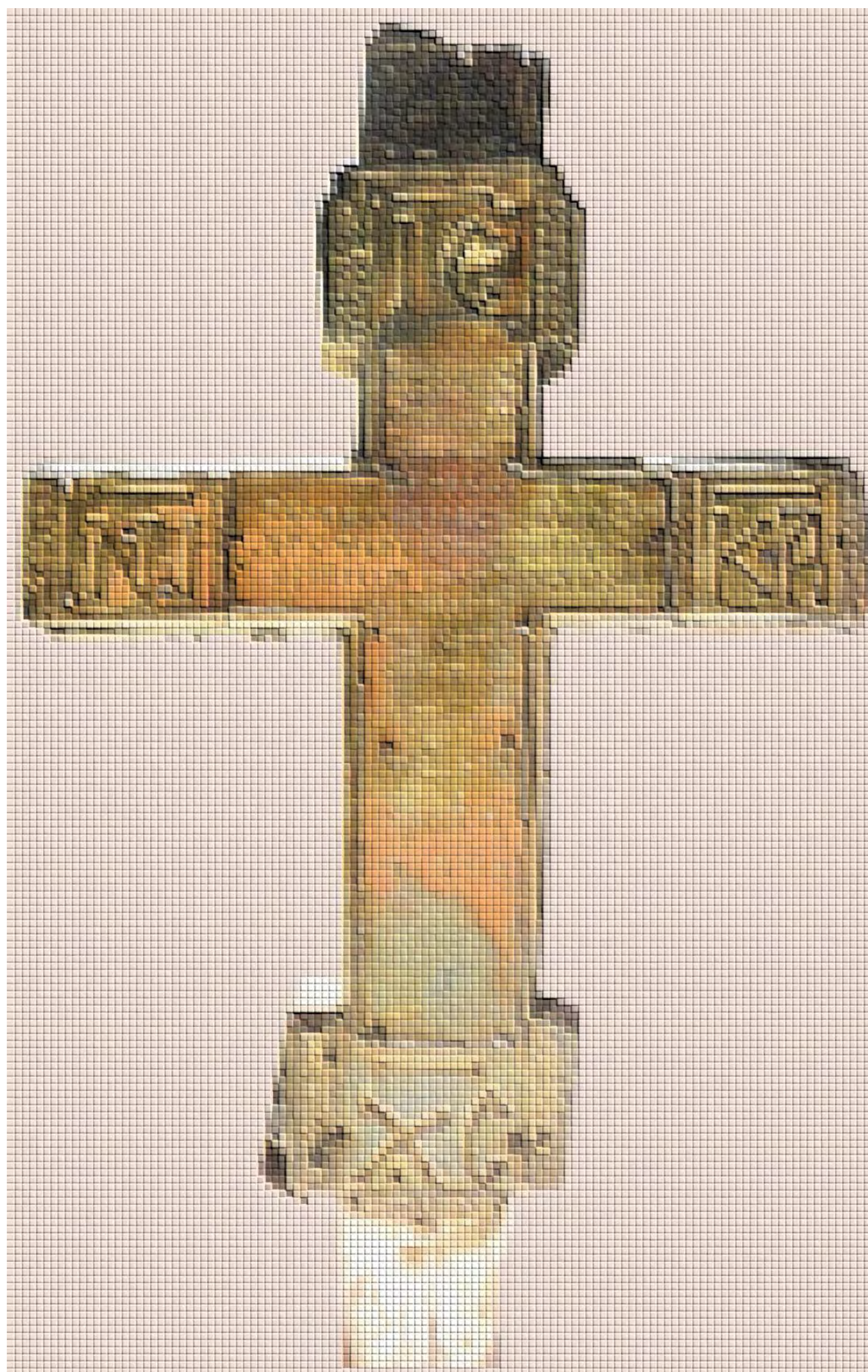
Per aquest motiu, per esser de producció forana i perquè subscrivim els aspectes tècnics desenvolupats considerem que seria repetitu excedir-nos en la descripció de la creu.

[668] Exposició de la Santa Creu d'Anglesola, comissariada per Francesca Español Bertran, Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, des de l'11 de juliol al l'1 de setembre de 2014. Amb aquest motiu es publicà posteriorment el catàleg, F. Español Bertran: *La Vera Creu d'Anglesola i els pelegrinatges de Catalunya a Terra Santa*, Solsona: Museu Diocesà i Comarcal, 2015, p. 79-88; M. A. Jorba i C. Jorcano, Ibídem, p. 97-107.

Creu Cr F 2
Anvers



Creu Cr F 2
Revers



Creu Cr F 2

Nom de l'obra	Creu reliquiari
Autor/Taller	Constantinoble (Frolow, 1961) Palestina (?)
Datació	S. XII
Material/Tècnica	Argent estampat, daurat, repussat, cisellat i burinat
Dimensions	31,3 × 16,3 cm; 21,5 cm (llarg sense el tros inferior)
Procedència	Bagà
Localització	Parròquia de Sant Esteve de Bagà

Bibliografia FOLCH, «La Vera…», *La Veu de Catalunya*, 9 d'agost de 1929, p. 5; FROLOW, *La relique*, 1961, núm. 407, p. 363; FROLOW, *Les reliquiaires*, 1965, núm. 195; GARRIGA, «La creu…», *Anuari de Filologia*, XVIII (1995), núm. 6, p. 163-168; GUDIOL, «Les creus…», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI (1920), p. 4-7; HEISENBERG, «Bibliographie:…», *Byzantinische*, XXV (1925), p. 239, la data dins el segle XII pels caràcters epigràfics, i p. 537; NICOLAU, «Inscripció…», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, IV (1911-1912), p. 709; VIGUÉ, «Sant Esteve…», a *Catalunya Romànica*, XII, 1985, p. 120.

Descripció

Aquesta és una de les obres que tractem en aquest catàleg pel temps presencial a Catalunya i no per haver estat obrada a Catalunya. Considerem que és un fet important pel coneixement que en pogueren tenir artistes i artesans ni que no ho puguem constatar en obres de metall per inexistents.

Creu d'argent en el seu color i daurat, de braços diferents, els del pal horitzontal rectes i els del vertical acabats en forma de potença, al superior a més té cos quadrat ornamentat que li proporciona alçada apropant-la a la forma de creu llatina. Ànima de fusta recoberta per planxes d'argent clavades a la superfície. Alguns claus s'han perdut, d'altres estan en molt mal estat. L'anvers està presidit per una creu que conté el *lignum crucis*, està vorejada per un doble cordat molt fi per a ressaltar-la; els braços són de metall llis, el superior i inferior s'obren en forma de rectangle i el superior és coronat per un quadrat. Porta un dodecasíl·lab format per quatre grups de lletres cisellades en cada un dels extrems dels braços.

Anvers

CTPOC // IYXY // YOY // TOY ΦY
(Creu de Jesús Crist, fill de Déu)

Queden restes d'una sanefa que devia contornejar el perfil de l'anvers de la veracreu; el que sembla més ben conservat, el del rectangle inferior, ens informa del model, consisteix en un seguit de línies encreuades repussades que formen petits rombes dins els quals quadrilòbuls, els laterals són petits triangles i fulletes a l'interior; el d'un lateral del rectangle superior s'ha perdut. El petit cos quadrangular que corona la creu té un element floral i petites tiges pels costats, no el trobem relacionat amb la resta. La planxa del lateral també és ornada amb elements vegetals formats per una tija serpentejant que forma roleus, a l'interior elements florals lobulats i fulletes laterals, aquest treball de repussat es desenvolupa entre dos frisos correguts de merlets. El revers s'ha conservat una mica millor. La presència de una llarga inscripció ocupa bona part del braç vertical i cadascun del extrems dels braços presenta quatre grups de sigles.

Extrems dels braços del revers

IC // XP // NI // KA
(Jesucrist, Nazarè, jueu senyor immortal)

Al braç vertical

+ εν ω *γνμνω&είς αιιηγνμνοΐς κακίαν,*

άναρχε σώτερ, πανσθενες Θεου Λόγε,

βροτους επενδύεις δε την άφθαρσίαν.

Θήκη περιστελλουσιν άργυροχρυσοω

οι σην μονήν ναίοντες εις σωτηρίαν +[669]

([En la creu], en la qual, nu, poses nua la maldat,

o increat Salvador, Totpoderós Verb de Déu!,

Als mortals serveixes per a sempre la immortalitat.

Amb estoig d'argent i or la recobreixen els qui fan camí

vers la teva salvació, que és l'única.[670])

[669] Garriga, op. cit. (1995), núm. 6, p. 163-168 (esp. 164), fa la transcripció més recent i un estudi molt aprofundit de la inscripció / text de la creu. Gudiol, op. cit. (1920), VI, p. 6. Heisenberg, op. cit. (1925), p. 239. Heisenberg fa una recensió l'any 1925 de «Les creus d'Argenteria a Catalunya» de Gudiol, anota la transcripció del text grec (de la creu) i creu que s'ha de datar al segle XII pels caràcters epigràfics. Frolow, op. cit. (1961), núm. 407, p. 363; Español, op. cit. (2015), p. 42-43. Fa un resum del que s'ha publicat.

[670] Gudiol, op. cit. (1920), VI, p. 6. Gudiol anotà la traducció que en féu Lluís Nicolau Olwer i que nosaltres seguim.

L'ornamentació repeteix la que hem vist per a l'anvers, la part central és llisa i damunt s'ha cisellat la inscripció que hem anotat, per si mateixa té forma de creu i un petit cordonet la vorejava (igual que a l'anvers), parcialment perdut, molt adient al tractar-se d'una creu reliquiari. Cadascun dels extrems acaba en un rectangle, del qual dos costats acabats amb la mateixa sanefa vegetat entre perfils cordats, les quatre làmines estan clavades amb claus dels quals sobresurten les cabotes arrodonides, la col·locació és aleatòria, algun manca i d'altres són posteriors. La creu acaba en un espigó per a fixar-la a la base.

Iconografia

El valor de la imatge és la creu que presideix l'anvers, per si mateixa constitueix el simbolisme, ella és la que atresora el *lignum crucis* o relíquia de la veracreu. L'altre element són les inscripcions adients a la relíquia. Els motius decoratius es limiten als elements vegetals, propis de les creus reliquiaris i que en cap cas són importants, només són detalls ornamentals que emmarquen el contingut. Per tant, no tenen cap vàlua funcional; seguint Frolow, una imatge santa que il·lustra un fet religiós no participa necessàriament de la naturalesa d'aquest fet, llavors la vàlua és reduïda a la d'una simple il·lustració.[671]

El fonament de la creu ens el dóna Tertulià: «Cum igitur præfracte sanxit coronam gestare contra morem esse et traditionem Christianorum, obiter describit baptismi cœremonias, SS. Eucharistiæ sacramenta, oblationem pro defunctis, pro natalitiis martyrum dominicam diem, jejunium, crucis in fronte Signum (…)» *Argumentum*, col. 75; «Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem aditum et exitum, ad calciatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quæcumque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus» (cap. III, col. 80).[672]

La inscripció que porta connecta amb la tradició literària dels epigrames, es demana per la salut de l'ànima i per això s'ofereix l'or i l'argent. Segons Garriga,[673] «una especial dimensió literària permet que de l'esment convencional del reliquiari que envolta la creu es pugui passar a una imatge del Crist que és el destinatari de l'embolcall que els seus devots li ofrenen».

[671] Frolow, op. cit. (1965), p. 159.
[672] Tertulià, *DE CORONA* (vulgo *De corona militis*), 201, (PL, II, 73-74).
[673] Garriga, op. cit. (1995), p. 168.

Una de les millors estauroteques que hem vist és la de Limburg-an-der-Lahn (Alemanya),[674] fou portada des de Bizanci a Occident, les inscripcions són per l'anvers, en el qual se situa la creu amb la relíquia.[675]

Tècnica

Argent estampat, repussat, cisellat, burinat i daurat. El repussat i cisellat són magnífics. No ens podem estendre més puix que aquesta creu és de Constantinoble[676] i no té parangó amb cap creu catalana d'aquesta cronologia.

Cronologia

S'ha especulat amb dues dates, tradicionalment s'havia considerat del segle XI. Gudiol no va assegurar, com s'ha dit, que la relíquia fos portada de Jerusalem per Arnulf, sinó que era creença comuna a partir del pare Villanueva:[677] «...hunc pontificem Ausonensem nomine Arnulfum, nostre diocesi natum, renatum in Xpo, confirmatum, tonsuratum, gradatim ordinatum, meisque manibus episcopum factum, et in prefatam sedem intronizatum. Agnovimus namque illius voluntatem peregre ac sepulcrum dominicum invisere...».

Heisenberg (1925) va estudiar els caràcters de les inscripcions i va concloure que la obra corresponia al segle XII, aquesta cronologia és la que va acceptar Frolow (1961) i, a partir d'ell, la historiografia més recent.

Comparativa

En aquesta creu, la relíquia del *lignum* està preservada dins la gran creu central, com altres mostres de les quals en seleccionem algunes.

674 F. X. Kraus, *Die christlichen Inschriften der Rheinlande I u. II*, Freiburg, 1890-1904. K. Wessel, *Die Byzantinische Emailkunst*, Verlag Aurel Bongers, 1967, p. 77-78. J. M. Plotzek, «La Staurothèque de Limburg», *Rhin-Meuse. Art et Civilisaton. 800-1400* [catàleg d'exposició], Colònia-Brussel·les, 1972. M. M. Gauthier, *Les routes de la foi. Reliques et reliquaires de Jérusalem à Compostelle*, Fribourg: Office du Livre, 1983, p. 68, núm. 36. Taula-icona estauroteca, reliquiari col·lectiu de relíquies dominicals de la Verge i sant Joan Baptista, Constantinoble, 920-921 o 948-955, ànima de fusta, or, argent daurat i repussat, esmalt cloisonné, filigrana, pedres precioses, almandines i perles, 48 × 34 cm, inv. Nr. D 1/1-3, Limburg-an-der-lhan (Alemanya), Diözesanmuseum. Formà part dels objectes sostrets a Constantinoble després de la IV Croada. Fou ofert l'any 1208 al monestir del convent de les monges agustines, Stuben (Mosela) per la família del cavaller Enric von Ülmen.

675 Frolow, op. cit. (1961), p. 233-237, núm. 135. L'autor anota les inscripcions i llurs traduccions.

676 Ibídem.

677 J. Villanueva, *Viage literario a las Iglesias de España*, VI, Valencia: Imprenta de Oliveres, 1821, doc. XXI, p. 283.

L'estauroteca de Grado[678] (**fig. 350**) és del segle VII. Està lligada als esdeveniments dels anys 606 al 630 de signe polític i eclesiàstic de la ciutat i de sempre molt apreciada i venerada per la relíquia de la creu; els braços estan subjectes mitjançant filets d'or, més que la forma (de la veracreu) el que uneix aquesta i l'estudiada és la funció.

La de Limburg-an-der-Lahn, pel que fa a les inscripcions i a la creu contenidor de les relíquies igual que la de Bagà (**fig. 348** i **349)**.

Inscripcions

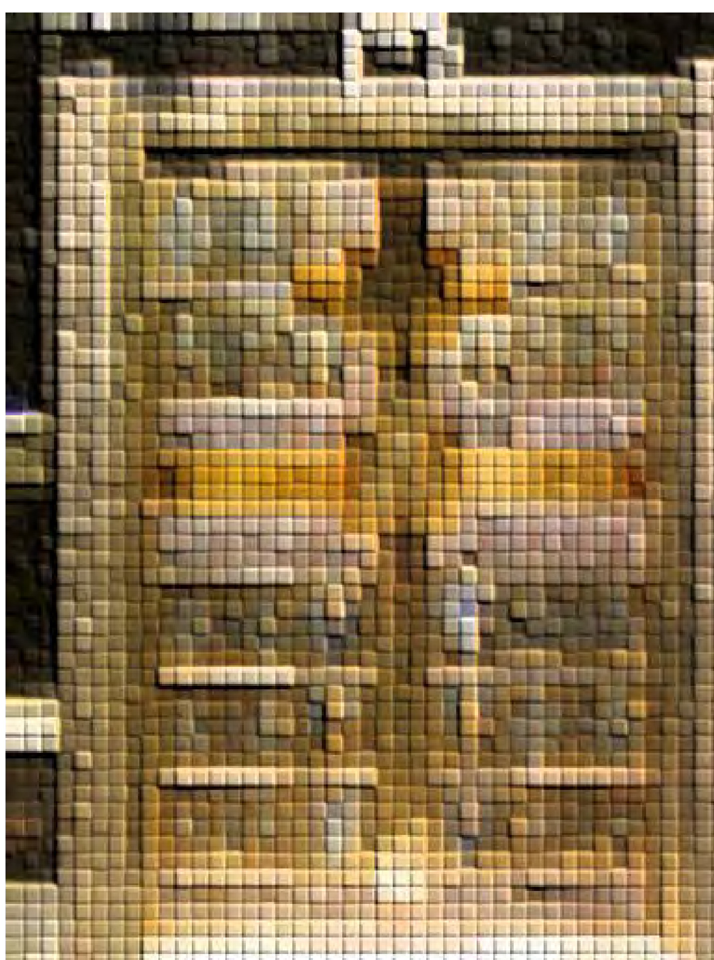


Fig. 348. Estauroteca de Limburg-an-der-Lahn, relíquia del *lignum crucis* (foto autora)

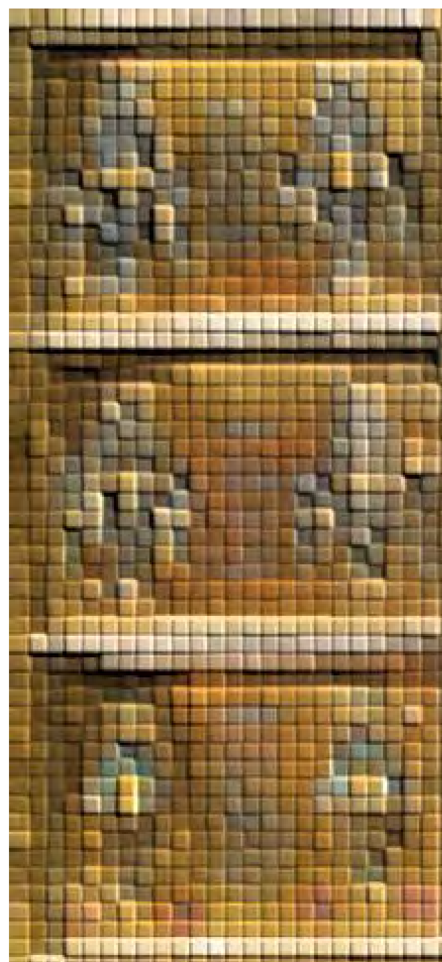


Fig. 349. Detall de l'estauroteca de Limburg-an-der-Lahn, inscripcions (foto autora)

[678] P. Goi, *In hoc Signo. Il Tesoro delle Croci*, Milà: Skira, 2006, núm. I.36, p. 285, 340-341. Estauroteca, Constantinoble, segle VII i posteriors intervencions, or, argent i perles, 17,5 × 16,2 cm, Grado (Itàlia), tresor de la basílica de Santa Eufèmia.

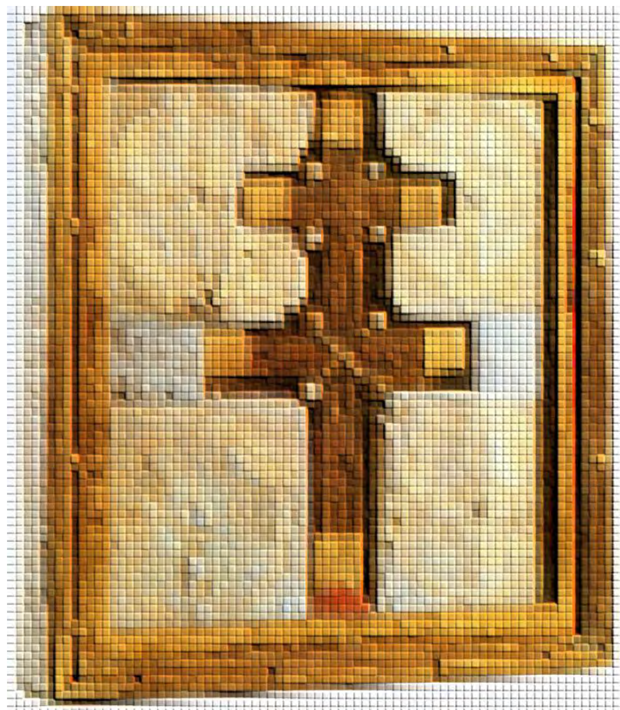


Fig. 350. Estauroteca de Grado (Itàlia)

Una petita creu de bronze de tradició bizantina porta una lletania com a inscripció en l'anvers: Santa Tecla, ajuda a Symionios i Synesios i Maria i Tecla, és un exemple de les inscripcions de tradició bizantina[679] (**fig. 351**).

Una creu de braços *paté* de ferro recoberta de làmina de bronze, de Constantinoble, datada al segle X, porta una petita creu a la creuera per al *lignum crucis*; la aportem com a model de tradició bizantina que arrelà a l'Occident cristià.[680] (**fig. 352**).

El Tríptic de Khakhuli és potser el més ric en esmalts cloisonné de diverses cronologies que nosaltres hem vist, des del segle VIII fins al XII. Els més interesants, per a nosaltres, són els de cronologia més antiga (s. VIII-X). Hem seleccionat aquesta creu reliquiari,[681] Tbilisi (Geòrgia) (foto autora) (fig. **353** i **354**).

[679] Ross, op. cit. (1962), núm. 67, làm. XLI, p. 58. Creu, segle VII (?), 7,7 cm, inv. 52.5, Washington, D. C., Dumbarton Oaks Collection.
[680] Ibídem, núm. 68, làm. XLI, p. 59. Creu processional, Constantinoble, segle X, 34 cm, inv. 51.22, Washington, D. C., Dumbarton Oaks Collection.
[681] *Enamels*, op. cit. (1984), fig. 28, p. 36. Tríptic de Khakhuli, detall d'una creu reliquiari, segle VIII, taller bizantí, 6,5 × 5,5 cm, Tbilisi (Geòrgia).

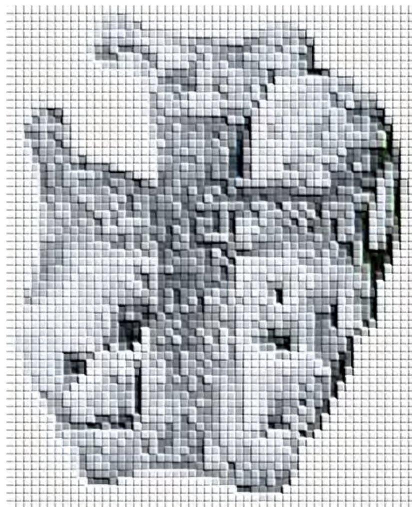


Fig. 351. Creu de bronze amb una lletania, inv. 52.5, Washington, D. C., Dumbarton Oaks Collection

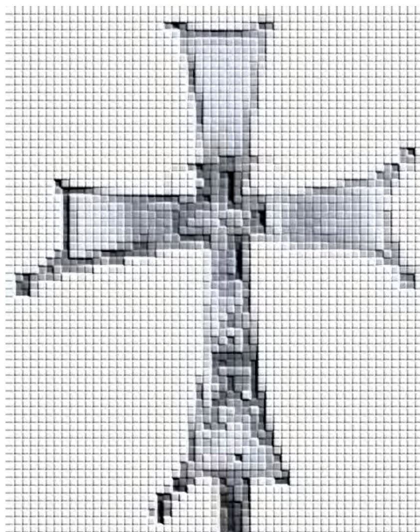


Fig. 352. Creu amb una creueta a la creuera per al *lignum*, inv. 51.22, Washington, D. C., Dumbarton Oaks Collection

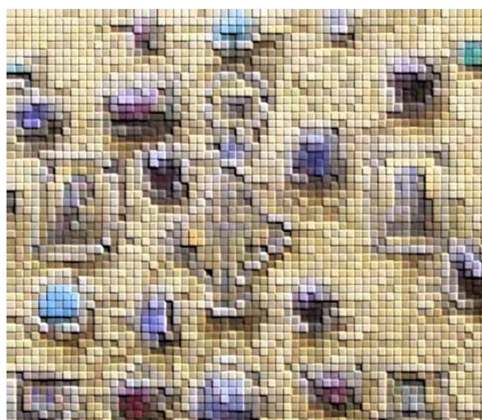


Fig. 353. Detall creu, Tríptic de Khakhuli, segle VIII , Tbilisi, Museu Nacional de Geòrgia (foto autora)

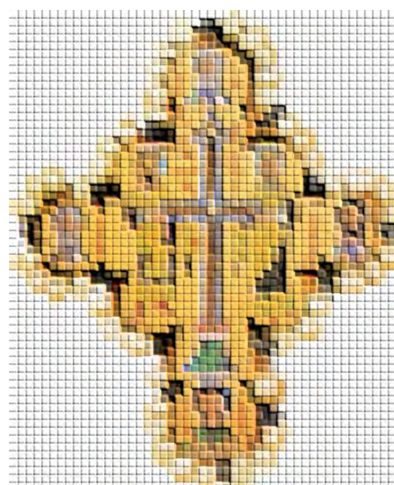


Fig. 354. Detall ampliat de creu reliquiari (fig. anterior)

Creu Cr F 3



Creu Cr F 3

Nom de l'obra	Creu
Autor/Taller	Llemotges
Datació	Ca. 1200-1220
Material/Tècnica	Aram fos, daurat i burinat; esmalt champlevé
Dimensions	16,3 × 9,9 × 4 cm
Procedència	Prové de la diòcesi de Solsona
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 1474 / IEC 1955
Varis	Ingrés abans de l'any 1893

Bibliografia *Catálogo*, 1893, p. 153; GUDIOL, «Les creus…», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI, 1920, p. 17; MATAS, «Crucifix 1», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 199-200; THOBY, *Les croix*, 1953.

Descripció

Creu potençada massiva, d'encreuament circular, planxa de coure daurat de 4 cm de gruix, tallada, gravada, cisellada, champlevé i esmaltada; fons d'esmalt blau fosc que cobreix la superfície dels braços.

La potença del braç superior acull la mà de Déu dins un nimbe crucífer de metall en reserva, el fons amb esmalt de colors groc, verd i tocs de vermell, el núvol del cim ha perdut quasi bé tot l'esmalt blau; sobre el Crucificat, el *titulus* amb la inscripció en dues línies «IHS XPS» que sobresurt del fons de metall llis. La figura de Crist de quatre claus és gravada i cisellada, el cap en relleu de fosa, inclinat, nimbe crucífer amb restes de daurat, els braços horitzontals i mans clavades amb un clau arriben a l'extrem de les dues potences, torç, pit i epigastri molt marcats, trets que mostren una interpretació emfatitzada del patiment; Rupin interpreta els detalls anatòmics com a «une visible tendance à l'exagération».[682] El rostre no és sofrent, es tracta més d'una imatge estereotipada pròpia del taller de Llemotges que les reproduïa com a fabricació seriada. Els trets del rostre s'han perdut pel desgast propi d'aquestes imatges. La tovallola o *perizonium* és llarg, cau en plecs allargassats i frega els genolls, els peus reposen sobre un *suppedaneum*, i a la part inferior, el perfil d'un cim que recorda la muntanya del Gòlgota (calavera).

[682] Rupin, op. cit. (1890), p. 278.

El cos i cap són de metall llis, el braços, esmaltats, i es constata que bona part de l'esmalt s'ha perdut. Hi ha restes de color verd, vermell i groc.

El revers de la creu és vermiculat, un treball molt fi que conreava no sols el taller de Llemotges, també d'altres, una de les millors representacions d'un taller forà, possiblement el taller d'orfebreria medieval de Silos de la segona meitat del segle XII.[683] Actualment la creu es troba al Museu de la Seu d'Urgell. El revers mostra aquesta ornamentació (**làm. VII il·l. 98-99**), es tracta d'un desenvolupament tècnic precís i per bé que no és de procedència catalana la citem com un molt bon exemple del motiu per tenir-lo en compte com a comparació de la que estudiem.

Gauthier va definir el motiu vermiculat «dans le monde ornemental, le motif vermiculé appartient au cycle végétal, celui que parcourent en leur croissance le bourgeon, la tige, la feuille, la vrille, selon le schéma de courbes ouvertes appelées à un développement indéfini; il exclut la fleur et le fruit, dont la structure au contraire est ordonnée par la courbe fermée et les rayons du cercle (disques, asters, rosettes, quatrefeuilles, grappes)».[684] Aquesta decoració és pròpia de les obres llemosines de la segona meitat del segle XII, dins la millor etapa creativa del taller.

Només hi ha una figuració al medalló central, l'Agnus Dei amb la creu, representació força habitual en aquestes cronologies.

Tècnica

La fabricació de vidres de colors i gemmes de vidre va interessar a Heracli, motiu pel qual va redactar el tractat *De coloribus et de artibus Romanorum*[685] on detalla com s'han d'elaborar; en el núm. 6 del llibre primer *De preciosorum lapidum incisione*, parla de les pedres de Roma i de les incisions, ambdues qüestions foren motiu d'estudi i preocupació tècnica.[686] Per la seva

[683] Aquesta temática és objecte del nostre estudi en una publicació de propera publicació a l'entorn del Taller d'orfebreria medieval de Silos.
[684] Gauthier, op. cit. (1958*b*), p. 349-369 (esp. 350). En el món ornamental, el motiu vermiculat pertany al cicle vegetal, en el qual participen en el seu creixement el brot, tija, fulla, circell, segons l'esquema de corbes obertes implicades en un desenvolupament indefinit; no passa el mateix amb les flors i fruits, en els quals l'estructura és de forma tancada, ni tampoc amb les estructures circulars com discs, estels, rosetes, fulles quadrifolis i raïms (traducció).
[685] Eraclio, *De coloribus et de artibus Romanorum*, llibre I-II, ed. i trad. Chiara Garzya Romano, *I colori e le arti dei Romani*, Nàpols: Società Editrice Il Mulino, 1996.
[686] Ibídem, llibre I, v. 66-82, núm. 5.

banda, Teòfil va escriure el seu tractat *Diversarum Artium Schedula*[687] al segle XII, es tracta d'un recull de receptes i solucions pràctiques no tant teòriques sinó sorgides de l'activitat pràctica. Hom creu que es pot identificar amb monjo alemany, de l'orde benedictina, Roger de Helmarshausen, orfebre molt experimentat. En el llibre III, capítol LIV, explica el procediment per a la fabricació dels esmalts cloisonné en or (caboixons).

El procediment que se seguia per a la fabricació de les peces de coure s'ha determinat no tant per fons escrites i documentades sinó per l'anàlisi de les obres i pel coneixement dels orfebres actuals Les etapes de fabricació comportaven diferents fases tècniques: l'estirament a cops de martell, el repussat; el gravat i el daurat. La tècnica que va desenrotllar el taller de Llemotges era l'esmalt champlevé associat al treball del metall. Així, doncs, la tècnica que mostra aquesta creu és l'habitual del taller de Llemotges,[688] coure daurat i esmalt champlevé.

La paleta de pocs colors i l'execució la fan una obra derivada d'un model anterior que centrem en el crucificat d'una placa central de creu de Llemotges[689] de cap a 1185-1195; aquest n'és un derivat, amb característiques molt més seriades i cap aplicat, però les línies generals coincideixen; si es compara amb la creu procedent de la col·lecció Spitzer[690] (ca. 1190), la del Museu de Vic n'és una reducció (molt més simplificada).

Cronologia

L'anàlisi de la creu i la comparació amb altres exemplars ens obre la datació perquè, per una banda el vermiculat del revers l'emmarca dins les produccions de la segona meitat del segle XII, però per una altra, l'anvers és més propi de les produccions dels primers decennis del segle XIII, que és la cronologia que creiem és la més adequada per a aquesta creu.

[687] Theophili, op. cit. (1843), III, cap. LIV; Versió anglesa: Theophili, *Diversarum Artium Schedula*, edició i traducció de J. G. Hawthoer i C. Stanley Smith, Chicago: The University of Chicago Press, 1963, cap. 54, p. 126-127.
[688] Biron [*et al*], op. cit. (1995), p. 48-60 amb aportació de bibliografia específica referent a la tècnica de l'esmalt dels segles XVI-XVIII i actual.
[689] Drake, op. cit. (1995), p. 233.
[690] W. Wixom, *Treasures from Medieval France* [catàleg d'exposició], Cleveland: The Cleveland Museum of Art, 1967, núm. III, 31, p. 105 i 107. Creu Spitzer, Llemotges, ca. 1190, coure, daurat, gravat, puntejat; esmalt champlevé, inscripció: IHS / XPS, regal de J. H. Wade, inv. 1923.1051, Cleveland, Museum of Art.

Comparativa

Hem establert comparació amb algunes creus que considerem que són un antecedent iconogràfic. El MNAC[691] en té dues que poden ser un paral·lel comparatiu amb la de Vic: la que es considera del Mestre «aux asters ciselés», definits així per Gauthier (1987), obra datada cap a 1190, per tant una mica anterior a l'estudiada (**làm. VII, il. 100-101**); l'altra[692] (**fig. 355**) és un paral·lel amb la del MEV, el revers també és vermiculat i porta com a imatge central la de l'Agnus Dei. Emparentada per la forma potençada dels braços i pel cap en relleu la creu del MET[693] n'és un altre bon exemple (**fig. 356**).

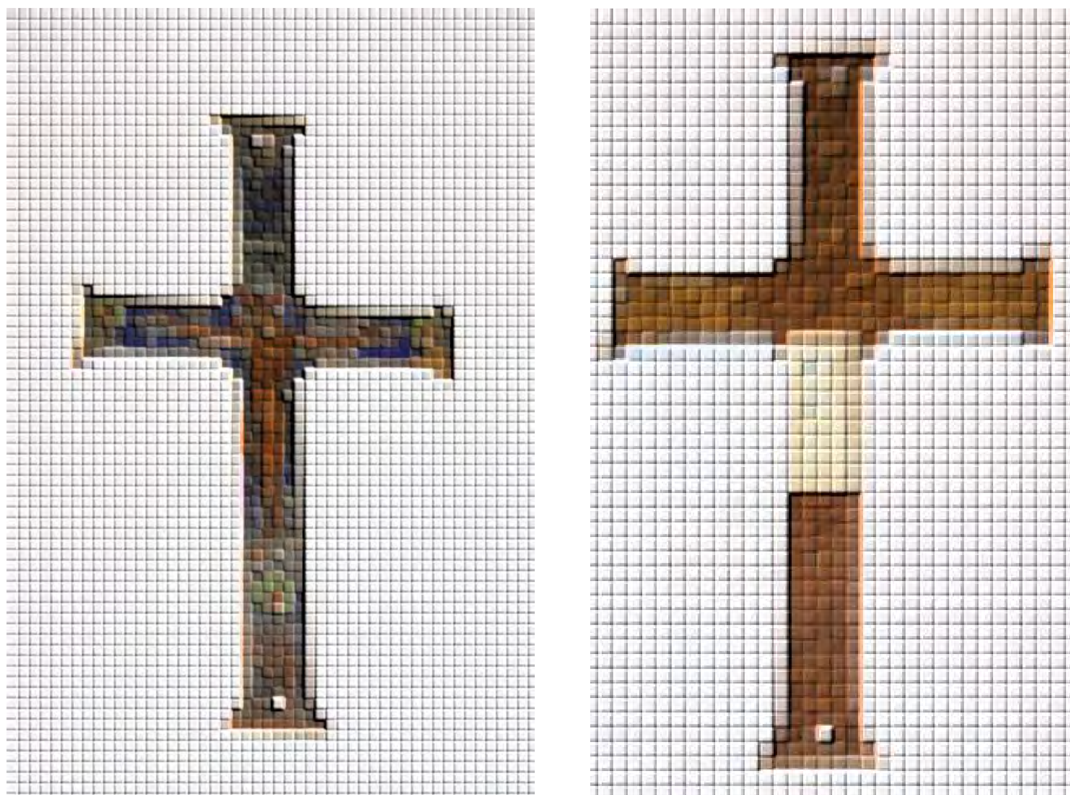


Fig. 355. Anvers i revers d'una creu de Llemotges, MNAC 4560
(foto autora)

[691] Creu, Llemotges, ca. 1190, coure champlevé, gravat, daurat, esmaltat, 28,5 × 19 cm, prové del llegat Espona, ingrés al museu el 1958, MNAC 65508, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.
[692] Creu, Llemotges, ca. 1200, coure champlevé, gravat, daurat, esmalt, 19 × 11 cm, prové de la col·lecció Plandiura, MNAC 4560, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.
[693] Creu, Llemotges, ca. 1180-1190, coure champlevé, esmalt, daurat, regal de J. Pierpont Morgan, 1917 (17.190.758), Nova York, The Metropolitan Museum of Art.



Fig. 356. Creu, Llemotges, MET 17.190.758
(foto autora)

Creu Cr F 4
Anvers



Creu Cr F 4
Revers



Creu Cr F 4

Nom de l'obra	Creu potençada d'altar o processional
Autor/Taller	Llemotges
Datació	Segona meitat s. XIII
Material/Tècnica	Ànima de fusta, aram, daurat, repussat, cisellat; esmalt champlevé i vidre fos, damunt ànima de fusta
Dimensions	24,7 × 15 × 1 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 5405
Varis	Inventari 5000, p. 67, any 1918, adquirida per 250 pessetes. Llistat de procedència, p. 86. Any 1918-1919

Bibliografia MATAS, «Creu xapada d'aram», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 201-202.

Descripció

Creu potençada, ànima de fusta i làmines de coure clavades amb reblons, gravada, daurada i fons trufat d'un motiu gravat de petites creus en metall reservat sobre *guilloché*. A la potença de cada braç hi ha un caboixó oval amb una gemma vidriada (pedrot), altres tres al braç vertical i dues més a la cruïlla de la creu, el nombre total és nou amb la mateixa estructura, els diferents colors de les gemmes li confereixen certa vivesa visual. L'estructura de l'anvers de la creu és senzilla.

L'única imatge és la figura d'aplic del Crucificat, fixat damunt les fines làmines de coure de la creu per quatre claus (un perdut i un altre clavat posteriorment), no hi ha cap inscripció, se'l representa coronat, cap quasi bé frontal, barbat i llarga cabellera que reposa damunt les espatlles, vestit amb *perizonium* esmaltat de blanc i blau clar, els plecs rectes sense cap concessió a la imaginació, cintura i plec central blaus rematen en forma corbada lliscant damunt els genolls. El cos és gravat amb trets impersonals que defineixen el pit, el costellam i les espatlles; els braços en posició horitzontal, que evoquen la protecció divina, mans molt menudes i estereotipades. Els ulls són dues gotes d'esmalt negre que animen el rostre una mica esmorteït. Els peus reposen en un *suppedaneum* trapezoïdal amb pèrdua pràcticament total del blau de l'esmalt d'origen. Els trets d'aquest Crist d'aplic són molt seriats i repetitius. La làmina lateral (diferents trossos aplicats damunt la fusta) està molt malmesa.

Només resta una part de les làmines horitzontals i l'inferior del revers, la del braç superior s'ha perdut. La decoració consisteix en la repetició de floretes repussades (o estampades) de sis nuclis circulars molt menuts, motiu que es repeteix al lateral de la làmina. També a l'anvers hi ha una placa al centre o cruïlla dels braços. Esmalt de color blau clar el fons, i blanc l'estrella de sis punt; el perfil i el punt central d'aquesta margarida és d'esmalt reservat, està clavat amb dos reblons, l'esmaltador ha procurat que la col·locació de l'esmalt blau deixi un perímetre de metall llis que fa de vora del medalló.

Tècnica

L'esmalt champlevé combinat amb la decoració del *guilloché* a l'anvers i el repussat al revers, així com el vitrificat de les pedres, són tècniques de fabricació repetides reiteradament en les produccions llemosines al llarg de tot el segle XIII, igual que en aquest exemplar, propi d'un taller que repeteix però no crea.

Cronologia

La descripció, l'execució tècnica i els elements iconogràfics, tots en un moment de repetició del model, fan que situem aquesta creu de manufactura llemosina dins la segona meitat del segle XIII.

Comparativa

12110La creu en qüestió és un producte seriat i com a tal n'hi ha mostres arreu (**fig. 358**). Tanmateix constatem el que seria model original més enriquit, que es va simplificant tant en la decoració dels braços com en la pèrdua dels vidres de colors. Com a mostra del model anterior o precedent, dues creus del Museu de León (creu (1) **fig. 365**; creu (2) **fig. 366**), els detalls (creu 2) (**fig. 367** i **368**) mostren la iconografia fonamental del taller que aplica a aquest exemplars ams poques excepcions, de fet es repeteixen en creus que es troben a tot l'Occident cristià.

El Crucificat és molt similar a un que s'exposa al Museu de la Sénatorerie[694] amb els braços horitzontals i els peus clavats damunt el *suppedaneum* igual a l'estudiat; i la creu de Cluny,[695] (**fig. 357**) datada al primer terç del segle XIII, és un referent que cal considerar per a la creu

[694] Crist a la creu, coure champlevé, gravat, daurat, esmalt de color blau i blanc, inv. 84.9.85, Guéret, Creuse, (França), Musée de la Sénatorerie.
[695] Creu, Llemotges, primer terç del segle XIII, coure champlevé, gravat, esmaltat i daurat; caboixons, fons Du Sommerard, inv. 985, París, Musée de Cluny-Musée national du Moyen Âge.

estudiada, bé que més enriquida, la factura és similar; per altra banda, el Crucificat és una escultural referent pel que fa a la creu que analitzem; un Crist d'aplic del museu de l'Ermitage[696] dins aquesta mateixa línia que sincopa i redueix al màxim els trets; la creu de Jouac[697] (**fig. 361**) de mitjan segle XIII de braços paté, més completa que l'estudiada aquí, és un magnífic exemple per la forma dels braços, per la figura d'aplic (Crucificat); la del Museu de Lieja[698] (**fig. 359**) que coincideix amb els quatre caboixons i la forma pràcticament igual; i com a darrer i millor exemple pels paral·lelismes entre ambdues creus, la del Museu de Dijon,[699] (**fig. 362**) que és la que li escau més bé per la factura, els caboixons i l'ornamentació de les planxes.



Fig. 357. Detall Crucificat, Cluny, Cl. 985. Com a antecedent cronològic (foto autora)

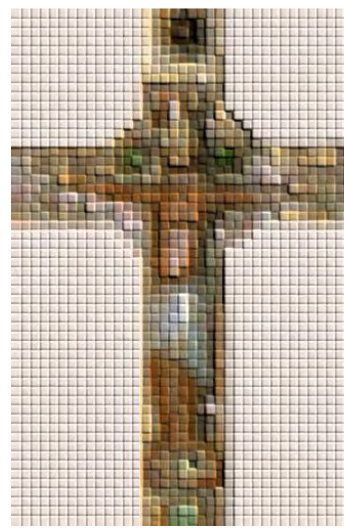


Fig. 358. Detall Crucificat, MEV 5405 (foto autora)

[696] Nekrassova, op. cit. (2004), p. 82-83, núm. 29. Figura d'aplic, mitjan segle XIII, coure champlevé, gravat, esmaltat i daurat. Paleta d'esmalts: blau ultramar i blanc, 16,5 cm (alt), inv. Ф 2941 (МУIII 73), Sant Petersburg, The Staten Hermitage Museum.

[697] C. Arminjon [*et al*], *Émaux limousins du Moyen Âge. Corrèze, Creuse, Haute-Vienne*, Limoges: Culture & Patrimoine en Limousin, 1995, p. 75. Creu d'altar (?), mitjan segle XIII, 42,7 × 25,9 cm, Joauc, església parroquial de Sant Pere i Sant Pau. Tresor que prové del lloc dit Ménussac. Classificada com a monument històric M.H. 20.06.1891.

[698] A. Lemeunier, *Trésors du Musée d'Arts religieux et mosan de Liège* [catàleg d'exposició], Lieja: Musée du Petit Palais de la Ville de Paris, 1981, núm. 24, p. 28.

[699] Creu, Llemotges, primera meitat del segle XIII, coure daurat, esmalt champlevé, caboixons, perles d'esmalt, llegat Anthelme i Edma Trimolet, 1878, inv. CA T 1254, Dijon, Musée des Beaux-Arts.

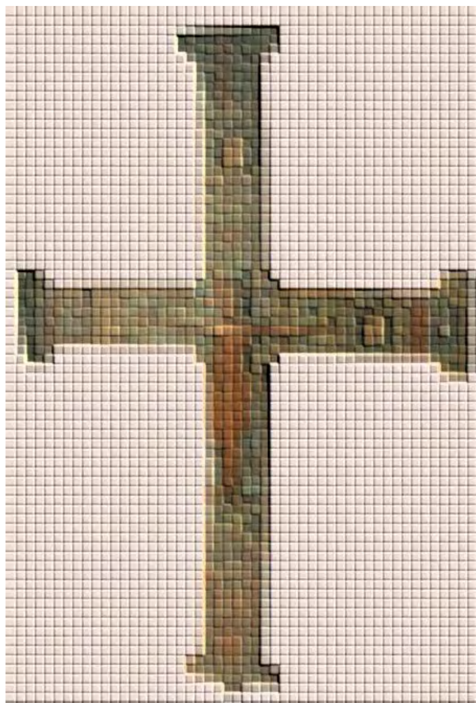


Fig. 359. Creu, Llemotges, Lieja
(foto autora)



Fig. 360. Detall revers creu MEV
(foto autora)



Fig. 361. Detall revers creu Jouac
(foto autora)



Fig. 362. Creu del Musée des Beaux-Arts de Dijon, inv. CA T 1254 (foto autora)



Fig. 363. Creu del MEV, objecte de comparació
(foto autora)



Fig. 364. Creu processional de l'església d'Edsele



Fig. 365. Creu del Museo de León (1)
(foto autora)

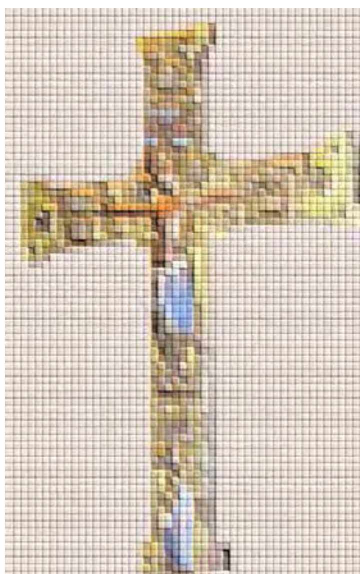


Fig. 366. Creu, Museo de León (2)

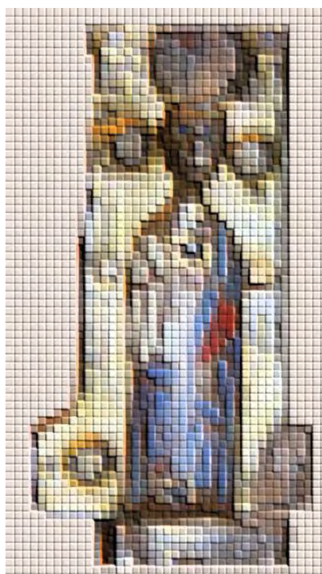


Fig. 367. Detall de la creu (2), Museo de León (Fotos autora)



Fig. 368. Detall de la creu (2), Museo de León

La creu d'Edsele[700] (**fig. 364**) és de factura molt igual a la **Cr F 4**. La col·locació de les pedres vítrees de colors és més complexa pel major nombre, repetides segons el tram. Suècia conserva moltes creus d'aquest model amb variants. Interessant la del MNAC 12110 (**fig.369**).





Fig. 369. Creu amb el crucificat, anvers i revers,
segona meitat del segle XIII, coure fos i daurat sobre ànima de fusta amb figures, plaques amb esmalts champlevé i caboixons encastats, MNAC 12110

[700] Andersson, op. cit. (1980), fig. 110, p. 43.Creu processional, ca. 1300, coure daurat i esmalt champlevé, 54 × 32 cm, Edsele, església (Ångermanland).

Creu Cr F 5



Creu Cr F 5

Nom de l'obra	Creu
Autor/Taller	Llemotges
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Aram fos, daurat, cisellat i esmalts
Dimensions	23,3 × 13,8 cm
Procedència	Tavertet (Osona)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 4683

Bibliografia GUDIOL, *Inventari*, [s. d.]; MATAS, «Placa central…», a *Museu*, 1986, p. 206; MATAS, «Sant Cristòfol de Tavertet», a *Catalunya Romànica*, III, 1986, p. 628; THOBY, *Les croix*, 1953.

Descripció

Creu aureolada amb el contorn del Crucificat reservat, del qual només s'aprecia el nimbe crucífer i una aurèola gravada, la resta és llisa. A l'interior del camp de la creu n'hi ha una altra dibuixada per a rememorar a Crist (a la creu), ens recorda les creus de l'escola monàstica d'orfebreria de Grandmont,[701] que representava la creu esmaltada amb elements ornamentals que podien recordar les antigues creus bizantines.[702]

Al camp de l'anvers de la creu es desenrotllen motius i detalls ornamentals champlevé i esmaltats, característics del taller llemosí: petits cercles, rombes i altres figures geomètriques.

El fons és d'esmalt color blau França, i a l'interior de cada alvèol es juxtaposen diferents games de colors per tal d'emplenar-lo. La col·locació dels matisos de colors que s'apliquen són:

groc / verd (clar i/o fosc/vermell

(el vermell per a definir quasi bé sempre el centre nuclear)

blanc / blau clar / blau fos / vermell

blanc / blau cel / vermell

[701] L. Guibert, *L'École monastique d'orfèvrerie de Grandmont et l'autel majeur de l'église abbatiale, notice accompagnée de deux inventaires les plus anciens du trésor 1496-1515*, Llemotges: Ducourtieux, 1888, p. 14. L'autor va definir el taller monàstic de Grandmont.

[702] G. F. Souchal, «Les émaux de Grandmont au XIIè siècle», *Bulletin Monumental*, CXX-CXXI (1962-4), p. 339-357 (esp. 342).

combinacions que es repeteixen als braços; a diferència del taller de Grandmont, en aquesta placa no hi ha més varietat, sinó que la paleta es repeteix; una altra diferència és que no hi ha una tonalitat que domini per damunt d'altres. El colorit és harmoniós i fa lluir la creu bé que no tingui la imatge d'aplic del Crucificat. Alguns alvèols han perdut l'esmalt. El cim de la creu està presidit pel *titulus* amb la inscripció «IHS», en lletres de metall en reserva sobre fons d'esmalt blau clar, tot en un sol registre.

El revers és completament llis (només hi consten MEV i el núm. 4683); s'ha de tenir present que es tracta d'una placa que anava clavada, tal i com suggereix la presència dels forats, i portava un Crist d'aplic amb tota probabilitat (n'hem comptabilitzat fins a vint, de forats) (**làm. VI**, **Cr F 5**).

Tècnica

Les tècniques aplicades a la creu són les característiques del taller llemosí, coure en champlevé, cisellat, esmalt i daurat; a més, el gravat molt fi del nimbe. Els esmalts champlevé d'aquesta creu són opacs, es veu perfectament com les cavitats que s'han omplert d'esmalt i s'han cuit donen una gama de colors foscos que no són transparents sinó opacs. És interessant analitzar les cavitats que han perdut l'esmalt per adonar-se'n de la fabricació.

Cronologia

L'execució tècnica, els motius ornamentals i el cromatisme, reforçat pel fons blau lapislàtzuli. La gama policroma que inclou diferents colors dins un alvèol és la pròpia de la consolidació del taller de Llemotges, especialment dels primers vint o trenta anys del segle XIII, dins l'etapa més fructífera de la producció d'esmalts champlevé a Llemotges. El seu cromatisme i la combinació dels colors blau fosc, blau clar, blanc, verd, groc i un punt de vermell ens el fa percebre com una producció típica llemosina que es reproduí al llarg del segle XIII, cadascun dels motius esmaltats l'assimilen a creus datades dins el segon quart del segle XIII, per a establir aquesta cronologia l'hem comparat amb dues creus del Musée de l'Evêché de Llemotges que citem a la comparativa.

Comparativa

La creu d'aplic del Museo del Retablo[703] (**fig. 373**) és un molt bon exemple pel que fa a aquest tipus de creus. Creiem que s'ha de datar dins el primer o segon decenni del segle XIII, la seva factura i estructura fa que es pugui comparar amb del MEV, les dimensions són molt iguals (23,3 × 13,8 cm la de Vic, i 22,5 × 12,2 cm la de Burgos) i l'execució tècnica també, una mica anterior la castellana que a més conserva el magnífic Crucificat quasi bé intacte. De caire més local però molt interessant per les peculiaritats que la distingeixen, el Crist d'aplic de la catedral de Ourense (**fig. 375**) amb la qual l'uneix la similitud de la forma.

Hi ha coincidència pel que fa als motius ornamentals circulars i la col·locació dels esmalts amb la placa mitjana d'una creu llemosina del Museu de l'Evêché;[704] una altra del mateix museu[705] combina les formes circulars i ròmbiques, i el mateix perfil del perímetre de la creu datada al segon quart del segle XIII; datada amplament al XIII una altra placa de creu de Le Donzeil,[706] placa que prové de la part central d'una creu damunt la qual s'havia fixat amb quatre claus dels quals que encara són perceptibles els senyals; un altre exemple de creu d'aplic (amb crucificat) és la del Schnütgen Museum[707] de Colònia.

La del Musée des Antiquités de Bordeaux[708] mostrava l'efígie del Crucificat sense traces d'haver estat treballada i amb motius floronats policromats com la que estudiem; la del canonge Van Drival d'Arras[709] (Bèlgica) de característiques també molt similars als exemplars que llistem. Quan Rupin[710] féu l'inventari de l'obra de Llemotges va incloure algunes imatges de creus que només mostraven la silueta del crucificat igual que el que estudiem (**fig. 370** i **371**) i bé que la creu en la qual es recolza respon a un altre tipus decoratiu, coincideix amb la presentació de la imatge. Són uns dels símils més adients que

[703] A. Lázaro López, *Museo del Retablo. Iglesia de San Esteban*, Burgos: Caja de Ahorros Municipal de Burgos, 1993, p. 114-115. Creu d'aplic, primer o segon decenni del segle XIII, coure champlevé, gravat, esmalt i daurat, 22,5 × 12,2 cm, prové de l'església de Terrazas, Burgos, Museo del Retablo.
[704] Placa mitjana de creu, Llemotges, ca. 1200, coure champlevé, cisellat, esmalt i daurat, donació de J. Polain, Brussel·les, 2003, inv. 2004. 1. 3, Llemotges, Musée de l'Evêché.
[705] Placa mitjana de creu, Llemotges, segon quart del segle XIII, 19,8 × 12,3 cm, dipositada pel musée national de la Porcelaine Adrien Dubouché, 1951, inv. 274, Llemotges, Musée de l'Evêché.
[706] Placa de creu, segle XIII, 19,5 × 11 cm, Le Donzeil, església parroquial de Saint-Pierre-és-Liens, classificada monument històric M.H. 30.08.1923.
[707] Creu d'aplic, Llemotges, 1200, coure champlevé, esmalt i daurat, inv. G 567, Colònia, Schnütgen Museum.
[708] Rupin, op. cit. (1890), p. 252-253. Placa de creu, Musée des Antiquités de Bordeaux, actualment Musée d'Aquitaine que pensem és la que es presentà a l'Exposició Retrospectiva de l'art francès de 1900 amb el núm. 2513. *Exposition Universelle de 1900. Catalogue officiel illustré de l'Exposition décennal de beaux-arts, de 1889 à 1900*, París: Lemercier-Baschet, p. 294, núm. 294.
[709] Rupin, op. cit. (1890), p. 253-254. Placa de creu, fons blau lapislàtzuli, rosetes i losanges, esmalt de color verd, blau, blau clar, blanc, groc i vermell, 23,5 × 15,3 cm, *suppedaneum* blau clar i tocs de vermell.
[710] Ibídem, p. 252-255.

hem localitzat. L'estudiós va identificar alguna una altra creu d'origen germànic la del Schnütgen Museum de Colònia (Hildesheim, 1190-1200, inv. G46) que, en lloc de la figura del crucificat, mostrava l'espai (el metall) en reserva i a la part superior una forma de nimbe, la conclusió és que no tenen res a veure quant a la iconografia de les llemosines.

En un dels viatges d'estudi per la Creuse (França) vàrem localitzar una creu a Le Donzeil[711] (**fig. 372**) de la qual les característiques concorden amb l'exemplar que analitzem. Ens hem adonat que són objectes litúrgics no massa valorats per la absència de la figura del crucificat, malgrat això complíem com a creus mitjanes per altar o altra funció adient. Correspon a la part central d'una creu damunt la qual es fixava tal i com suggereix els forats de la vorera.



Fig. 370. Crucificat amb silueta en metall en reserva, 17 cm (alt), Rupin, 1890, fig. 315



Fig. 371. Crucificat amb silueta en metall en reserva, Rupin, 1890, fig. 316

[711] Placa de creu, Llemotges, segle XIII, 19,5 × 11,5 cm, Le Donzeil, església parroquial de Saint-Pierre-ès-Liens, classificada M.H. 30.08.1923.



Fig. 372. Placa de creu, Le Donzeil
(foto autora)

Per altra banda, la placa de creu del Musée Royale d'Art et d'Histoire[712] de Brussel·les d'aquesta cronologia també coincideix amb la forma i ornaments de la placa estudiada; igualment la del Museo del Retablo[713] o la del Museo de Arte Antica al Castello Sforzesco, (**fig. 374**) totes elles de la primera meitat del segle XIII.[714] També hem localitzat una esplèndida placa[715] amb el crucificat de metall sense aportació d'esmalt, ha perdut les esfèrules dels ulls, tot i així la mirada i els trets del rostres assenyalen una personalitat que surt del exemplars de factura molt més banal, la diferència d'alineació dels ulls mostra que pateix cert estrabisme (**fig. 376** i detalls **fig. 377**). Les característiques són les que ja hem aplicat a altres, la mà de Déu entre núvols al braç superior, la cartel·la i la inscripció IHS; a la part inferior la imatge en forma de silueta que recorda a Adam; el fons de la creu és d'esmalt de color blau sobre el que destaquen elements vegetal i geomètrics amb el cromatisme *clàssic* del taller de Llemotges: vermell-blau-blanc; vermell-blau-verd-groc. S'ha datat a primers del segle XIII.

[712] Crucifix, Llemotges, primer terç del segle XIII, coure colat, gravat, daurat i esmaltat, inv. 885, Brussel·les, Musée Royale d'Art et d'Histoire.
[713] Lázaro, op. cit. (1993), p. 114-115. Placa de creu, Llemotges, segle XIII, coure i esmalt champlevé, 22,5 × 12,2 cm, prové de l'església de Terrazas, Burgos, Museo del Retablo.
[714] O. Zastrow, *Musei e Gallerie di Milano, Museo d'Arti Applicate. Smalti* [catàleg d'exposició], Milà: Electra Editrice, 1985, núm. 3, p. 21-22, 56. Placa central d'una creu, coure, esmalt champlevé i daurat, 22,4 × 11,5 cm, inv. Smalti 26, Museo de Arte Antica al Castello Sforzesco.
[715] Ídem, *Croci e Crocifissi. Tesori dall'VIII al XIX secolo*, Milà: 5 Continents Editions, 2009, núm. VII, p. 73-75. Placa de creu, Llemotges (?), primers del segle XIII, coure, esmalt champlevé, daurat, 26 × 12,7 cm, Milà, col·lecció particular.



Fig. 373. Placa de creu, Burgos, Museo del Retablo (foto autora)



Fig. 374. Placa de creu, Milà, Museo de Arte Antica (foto autora)

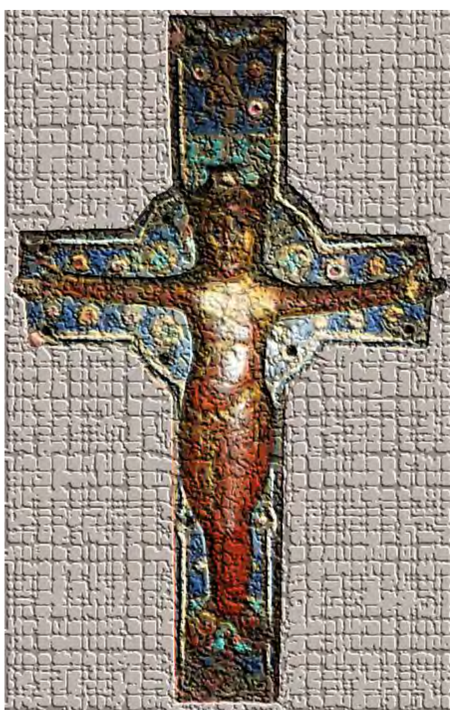


Fig. 375. Placa de creu, tresor de la catedral d'Ourense (foto autora)

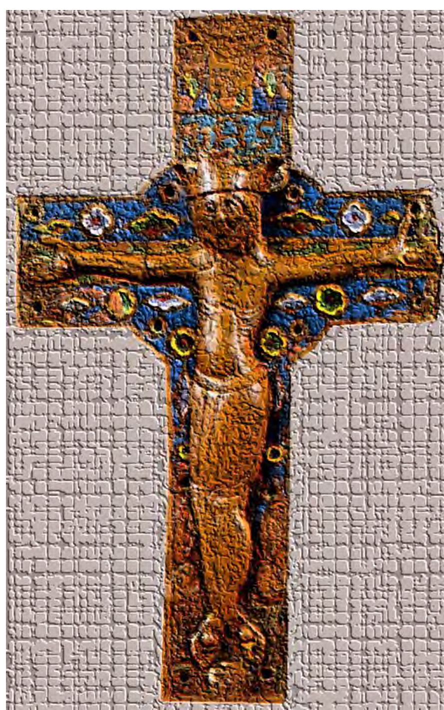


Fig. 376. Placa d'una creu, Milà, col·lecció particular

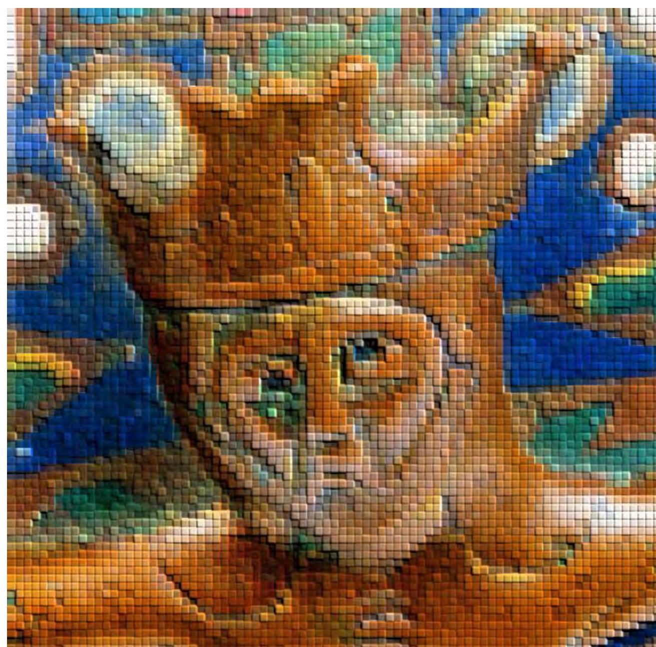


Fig. 377. Detall, cap del Crucificat, col·lecció particular

Creu Cr F 6



Creu Cr F 6

Nom de l'obra	Creu
Autor/Taller	Llemotges
Datació	Darrer quart-finals s. XIII
Material/Tècnica	Planxa de coure rebaixat, daurat, burinat; esmalt cloisonné
Dimensions	20,6 × 12,1 × 0,2 cm
Localització	Tarragona. Museu de la Catedral de Tarragona
Varis	Inscripcions. IHS. Pèrdua important d'esmalts, crucificat

Bibliografia MARTÍNEZ, *Pallium*, 1992, núm. 43, p. 95; MARTÍNEZ, *Catalunya Romànica*, XXI, 1995, p. 169-170.

Exposicions «Pallium. Exposició d'art i documentació», del 27 de juny al 30 setembre de 1992, catedral de Tarragona.

Descripció

Creu llatina aureolada champlevé, planxa de coure, esmalt i daurat del qual se'n conserva molt poc, fons esmaltat de color blau fosc molt perdut; pel que fa als motius se'n conserven alguns dels alvèols situats al medalló central de l'anvers de la creu. Els matisos són similars però no iguals als que hem citat per a la creu **Cr F 4** d'aquesta catalogació.

groc / verd mig /vermell
(el vermell per a definir quasi bé sempre el centre nuclear)
blanc / blau clar / blau nit / vermell
blanc / blau cel / blau nit / vermell
blanc / blau cel / vermell

És a dir, composen una gama típica de la paleta llemosina. També és en aquesta zona on es conserva part del daurat, al nimbe; menys als braços i molt poc al maluc.

L'eix central de l'anvers està ocupat per la imatge del Crucificat, en reserva i daurat (perdut), és de factura molt igual al **Cr F 4** del Museu de Vic, però les formes no són tan arrodonides; nimbat, les dimensions fan que la figura sigui esvelta i allargada, cap lleugerament inclinat, els braços horitzontals, el *perizonium* frega els genolls, els peus es recolzen damunt el *suppedaneum* rectangular. La superfície del braços està coberta per rosetes, petits cercles i

losanges, la col·locació i ordinació es correspon a la del taller llemosí del segle XIII, reproduïts en arquetes, pixis, creus, etc. Al braç superior, la cartel·la per a la inscripció, tradicionalment IHS (la S caiguda). L'anvers només presenta la figura del Crucificat, motiu que fa suposar que la placa dependria d'una altra a la qual estava aplicada; el nimbe està format per un doble perfilat, un traç és recte i l'altre de perfil ondulat, aquest segon perfila les branques de la creu del nimbe crucífer (**làm. VI**, **Cr F 6**).

Una línia gravada en ziga-zaga ressegueix tot el perímetre. La part que es conserva és la que permet comparar aquesta creu i datar-la. No hem pogut veure el revers, que suposem llis.

Tècnica

Anotem les dimensions, 20,6 × 12,1 cm, que són similars a les de la creu núm. **Cr F 4** d'aquest catàleg (23,3 × 13,8 cm) i les del Museu de Llemotges[716] (20,1 × 12,8 cm) molt coincident amb l'estudiada; i possiblement no massa diferent de la creu perduda del tresor de la catedral de Tortosa.[717] Les tècniques aplicades són el champlevé pel buidat, el gravat, el daurat i l'esmalt, precisament la pèrdua generalitzada mostra el champlevé, de manera que es veu l'obtenció de les diferents figures i motius al buidar la planxa de metall i deixar la forma que interessa en metall en reserva. El gravat dibuixa el perfilat del Crucificat i el nimbe crucífer, treball molt reeixit, igual que la sanefa de ziga-zagues que recorre el perímetre de tot l'exemplar.

Cronologia

Per a la datació de la creu seguim la núm. **Cr F 4** de Vic, per les similituds que hi hem observat. Així, doncs, per l'execució tècnica i els motius emprats és una creu que es reproduí al llarg del segle XIII, els ornaments esmaltats l'assimilen a creus datades dins el segon quart del segle XIII, com les dues del Musée de l'Evêché de Llemotges que citem a la comparativa, una placa de creu de Le Donzeil[718] que prové de la part central d'una creu damunt la qual

[716] Placa mitjana de creu, Llemotges, segon quart del segle XIII, 20,1 × 12,8 cm, comprada el 1888, dipositada al musée national Adrien Dubouché el 1951, inv. 274, Llemotges, Musée de l'Evêché.
[717] J. Massip Fonollosa, *El Tresor de la catedral de Tortosa i la guerra civil de 1936*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 122. Creu dipositada el 22 de juliol del 1936 a l'ajuntament de Tortosa, traslladada l'agost del mateix any al Banc d'Espanya de Tortosa i l'abril del 1938 traslladada al Banc d'Espanya de Barcelona. Mai s'ha recuperat. L'inventari del 1347, núm. 117 llistava: «Una creu majestat amb Christo crucificat de bronze i tota esmaltada. És molt antiga». Agraïm a Joan Hilari Muñoz el haver-nos facilitat aquesta notícia.
[718] Placa de creu, segle XIII, 19,5 × 11 cm, Le Donzeil, església parroquial de Saint-Pierre-és-Liens, classificada monument històric M.H. 30.08.1923.

s'havia fixat amb quatre claus dels quals que encara són perceptibles els senyals, la de Vic i aquesta de Tarragona.

Ignorem com va arribar aquesta placa de creu a terres tarragonines, però s'ha de tenir en compte un fet realment important i significatiu per a moltes obres que han aparegut a la Catalunya Nova. Quan l'Orde del Temple[719] fou dissolt l'any 1312 el rei Jaume II ordenà l'inventari del seus béns. Algunes passaren a mans reals, altres, però, a esglésies. És per això que estem convençuts que algunes obres de Llemotges que han perviscut podrien molt bé haver pertanyut a l'Orde. Sense poder confirmar-ho, bé que presentem documents, aquesta creu del segle XIII podria haver format part d'algun tresor d'una capella templera.

Comparativa

Apliquem la mateixa comparativa de la creu **Cr F 4**, per tant, hi ha una coincidència pel que fa als motius ornamentals circulars i a la col·locació dels esmalts amb la placa mitjana d'una creu llemosina del Museu de l'Evêché;[720] una altra del mateix museu[721] combina les formes circulars i ròmbiques, i el mateix perfil del perímetre de la creu datada al segon quart del segle XIII. Rupin anotava algunes creus sense imatge com la del Musée des Antiquités de Bordeaux[722] que mostra l'efígie del Crucificat sense traces d'haver estat treballada i amb motius floronats policromats com la que estudiem; la del canonge Van Drival d'Arras[723] (Bèlgica) de característiques molt similars als exemplars que llistem. Rupin citava, a més, una creu del Schnütgen Museum de Colònia (Hildesheim, 1190-1200, inv. G46), però creiem que no es correspon al tipus que analitzem, i la **Cr F 4**, la que tenim més a prop.

[719] L'Orde dels Pobres Cavallers de Crist i del Temple de Salomó o *Pauperes Commilitones Christi Templique Salom*, fundada després de la Primera Croada, ca. 1118, fou dissolta l'any 1312 pel papa Climent V. El cos de documents que presentem en el Diplomatari dóna compte de la quantitat d'obra *lemovicense* que tenia per a les seves celebracions litúrgiques.

[720] Placa mitjana de creu, Llemotges, ca. 1200, coure champlevé, cisellat, esmalt i daurat, inv. 2004. 1. 3, donació de J. Polain, Brussel·les, 2003, Llemotges, Musée de l'Evêché.

[721] Placa mitjana de creu, Llemotges, segon quart del segle XIII, 19,8 × 12,3 cm, dipositada pel musée national de la Porcelaine Adrien Dubouché, 1951, inv. 274, Llemotges, Musée de l'Evêché.

[722] Rupin, op. cit. (1890), p. 252-253. Placa de creu, Musée des Antiquités de Bordeaux, actualment Musée d'Aquitaine que pensem és la que es presentà a l'Exposició Retrospectiva de l'art francès de 1900 amb el núm. 2513. *Exposition Universelle de 1900. Catalogue officiel illustré de l'Exposition décennal de beaux-arts, de 1889 à 1900*, París: Lemercier-Baschet, p. 294, núm. 294.

[723] Rupin, op. cit. (1890), p. 253-254. Placa de creu, fons blau lapislàtzuli, rosetes i losanges, esmalt de color verd, blau, blau clar, blanc, groc i vermell, 23,5 × 15,3 cm, *suppedaneum* blau clar i tocs de vermell.

Creu Cr F 7



Creu Cr F 7

Nom de l'obra	Creu
Autor/Taller	Castella
Datació	Finals s. XIII
Material/Tècnica	Aram, fosa, repussat, cisellat, puntejat i daurat. Aram repussat, cisellat i daurat
Dimensions	19,9 × 9,5 × 1,2 cm (amb cap)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 4535 / IEC 1947
Varis	Adquirida l'any 1915 (ingrés museu 1914) per canvi. Inventari 4000, p. 43d. Llistat de procedència, p. 33. Anya 1914
Bibliografia	VIGUÉ I VIÑAS, Jordi, «Creu 3», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 203.

Descripció

Creu de braços potençats, planxa d'aram daurat, pràcticament perdut. El perímetre de l'anvers està resseguit per una sanefa de varies fileres de petits motius burinats en forma triangular, acota tot el perfil inclòs les potences dels braços. La única imatge és la del Crucificat, derivació dels darrers cristos llemosins reinterpretats pels diferents tallers locals. Està situat a l'eix central prenent la vertical, clavat amb tres claus (però la posició és de quatre), cap inclinat cap a la dreta, ells ulls tancats, nas aixafat que té forma triangular i els llavis molt gruixuts, com ja n'hem vist d'altres, per exemple els d'Adam de la creu núm. **Cr C 2** del mateix Museu de Vic. Sense que això suposi cap punt de retrobament, el cert és que es tracta d'una forma recurrent per a assenyalar els trets del rostre quan no hi ha una experiència tècnica per acotar-les, com succeeix en aquesta petita creu d'altar. Crist coronat, cabell llarg que reposa damunt les espatlles, marcades les diferents parts del tors, pit, epigastri i músculs dels braços i el costellam; els plecs del *perizonium* estan reflectits amb un doble puntejat, el mateix que hem vist per la creu i també a la corona i cabellera, que frega els genolls; s'insinua el *suppedaneum* per al repòs d'ambos peus. Li manca la mà dreta.

Acaba amb un petit espigó que s'insereix al nus i que té forma de bola totalment llisa, de la part inferior surt la canya per a fixar o agafar la creu.

El revers conserva part del daurat, la superfície està ornamentada amb una tija ascendent, tant el braç horitzontal com el vertical recorden el gravat tremolós fet amb trets curts i onejants,

molt útil per a aquesta decoració i més senzilla que el gravat al burí. S'expansiona i genera una flor i petites fulles. Considerem aquest treball del revers molt més reeixit que no pas el de l'anvers.

La **làm. VI** (**il·l. 82**) mostra tots els detalls que presenta la creu, queda emfatitzada l'ornamentació del revers, tal i com hem exposat.

Tècnica

La tècnica més interessant, al nostre parer, és la del gravat al puntejat que és assimilat a les tècniques del gravat, però s'aconsegueix colpejant verticalment el burí per a obtenir un tret puntejat.[724] El Crist és d'aplic i els detalls cisellats i burinats.

Cronologia

Per l'estructura, execució tècnica i el model força retardatari la datem a finals del segle XIII, d'un taller castellà (podria ser d'origen català, però la similitud del model amb altres de Castella aconsella incloure'l dins aquest taller) avesat en aquest tipus de creus, retardatàries, assequibles per a esglésies i esglesioles, a les quals els era més difícil adquirir-ne de metalls nobles.

Comparativa

El Museu Marès conserva alguns exemplars amb un treball comparable al d'aquest exemplar, per exemple el MFMB 1466; el crucificat repeteix la tècnica ornamental, el gravat puntejat, que l'aplica també al perfilat de la creu, a la corona, a la cabellera i al *perizonium*. La similitud de la tècnica i del model és propera, l'exemplar del Museu Marès possiblement prové de Castella; el que estudiem podria ser d'un taller català, però després d'analitzar la tècnica d'aquestes creus castellanes, ho hem hagut de reconsiderar. No es pot excloure cap hipòtesi pel fet de no tenir documentació que ho confirmi, en un altre sentit, tanmateix això vol dir que hi havia una manera similar de conrear objectes de coure al segle XIII i també al XIV, arreu del territori hispànic, sense canvis substancials, models i tècniques que seguien una mateixa tradició llemosina, en una etapa decadent, que durant molts anys va impactar en la cultura artística relacionada amb l'orfebreria i l'esmalt. També li és molt escaient la MFM 1653 (ambdues d'un taller castellà).

[724] C. Arminjon; M. Bilimoff, *Métal, vocabulaire technique*, París: Éditions du Patrimoine, 2010 (1998), p. 137.

Creu Cr F 8



Creu Cr F 8

Nom de l’obra	Creu
Autor/Taller	Castella
Datació	Finals s. XIII
Material/Tècnica	Aram i daurat. Fosa, repussat, cisellat, puntejat i daurat
Dimensions	24,3 × 14 × 0,1 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d’inventari	MEV 9060 / IEC 1951
Varis	Ingrés l'any 1934. Inventari 9000, p. 274b. Llistat de procedència, p. 263

Bibliografia VIGUÉ, «Creu 4», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 203-204.

Descripció

Creu de braços trifoliats, planxa d’aram, daurat molt perdut, el perímetre de l’anvers està resseguit per una sanefa de varies fileres de petits motius burinats en forma triangular, acota tot el perfil, en coincidència amb la del núm. **Cr F 6**; els extrems el composen línies incises que fan com un ventall de raigs solars. Al braç superior, la inscripció que interpretem com IHS.

L’única imatge és la del Crucificat que presideix l’anvers, és una derivació pròpia dels darrers cristos llemosins reinterpretats pels diferents tallers locals. La figura de Crist és massa petita per la llargada del braç vertical; resulta desproporcionada per la dimensió de les mans, molt malmeses; el tors del lateral esquerre és excessivament corbat, clavat amb tres claus (bé que la posició és de quatre), cap caigut cap a la dreta, ells ulls tancats, nas aixafat, i els llavis molt gruixuts, com ja n’hem vist d’altres. Es tracta d’una forma recurrent per a assenyalar els trets del rostre quan no hi ha una experiència tècnica per acotar-les, com succeeix en aquesta creu.

Crist coronat, cabell llarg que reposa damunt una de les espatlles (esquerre), l’altra queda amagada per la reclinació del cap; diferenciació de les diferents parts del tors, pit, epigastri, braços i el costellam; els plecs del *perizonium* cauen rectes damunt els genolls construïts amb el doble gravat puntejat, el mateix que hem vist per la creu i també a la corona i cabellera; els peus estan col·locats damunt el *suppedaneum* a la manera tradicional del taller de Llemotges.

La superfície del revers mostra el desenvolupament d'un motiu vegetal consistent en una tija serpentejant que arrenca de cada braç en un seguit de corbes i contracorbes que generen flors als extrems; al centre, un medalló amb sis lòbuls inscrits; el fons de la placa és puntejat; els extrems repeteixen el mateix motiu de l'anvers. Hi ha un forat al cim de la creu i altres dos que són els senyals que resten de la seva antiga col·locació, a més sobresurten tres cabotes dels claus que subjecten el Crucificat.

La creu acaba amb un petit espigó que s'insereix al nus, que té forma de bola i és totalment llis; de la part inferior surt la canya per a fixar o agafar la creu.

Tècnica

La tècnica més interessant, al nostre parer, és la del «gravat al puntejat», que és assimilat a les tècniques del gravat però s'aconsegueix colpejant verticalment el burí per a obtenir un tret puntejat.[725] L'execució és irregular, el cisellador se limita a seguir un dibuix molt senzill per tal de cobrir tot l'anvers; els motius vegetals són tiges molt simplificades sense cap mena de complicació. Pràcticament no han quedat restes del daurat.

El Crist és d'aplic, està clavat amb tres reblons i cabota ben visible; hi ha dos forats antics que corresponen als claus que unien les mans amb el braç, al trencar-se ambdues mans pel dits, es va retrocedir i s'utilitzaren nous reblons que comprimien i fixaven el Crucificat. Segons anotacions del propi museu, la figura és repussada.

Cronologia

Per l'estructura, execució tècnica i el model força retardatari la datem a finals del segle XIII; després d'analitzar diferents exemplars hispànics, creiem que l'origen del model és un taller de Castella avesat en aquest tipus de creus, senzilles i econòmiques, ideals per a esglésies pobres que no podien accedir a creus sumptuàries. Podria ser d'un taller català, però la coincidència de les diferents tècniques, els motius i la forma propicien la seva incorporació a aquell taller.

Comparativa

El Museu Marès conserva algunes creus amb un treball comparable al d'aquesta creu, per exemple el MFMB 1466 (**fig. 380**): el crucificat repeteix la tècnica ornamental, el gravat

[725] Ibídem.

puntejat, que l'aplica també al perfilat de la creu, a la corona, a la cabellera i al *perizonium*. La similitud de la tècnica i el model són propers: l'exemplar del Museu Marès possiblement prové de Castella, bé que el propi museu no ha pogut confirmar la procedència; el que estudiem l'hem d'incloure doncs a un taller castellà. No es pot excloure cap hipòtesi pel fet de no tenir documentació que ho confirmi, en un o en altre sentit, tanmateix això vol dir que hi havia una manera similar de conrear objectes de coure al segle XIII i també al XIV, arreu del territori hispànic, sense canvis substancials, models i tècniques que seguien una mateixa tradició llemosina, en una etapa decadent, que durant molts anys va impactar en la cultura artística relacionada amb l'orfebreria i l'esmalt. La referenciada com a MFMB 1653 (**fig. 379 i detall fig. 381**) també desenvolupa les mateixes tècniques, per tant, el podem considerar comparativa de la creu del Museu de Vic (**fig. 378**). El Museo de los Caminos (Astorga) té dues creus, ambdues coincideixen amb la factura de la vigatana de manera molt concloent, amb els perfilats, la inscripció o el nus i la canya o la imatge del Crucificat. Per a la comparació de les creus citades amb l'estudiada (*vid.* **làm. VI**, **il·l Cr F 8**), el seguiment i confrontació de les imatges és la millor prova per a adjudicar aquesta creu a la nòmina de creus castellanes.

Comparativa amb altres creus

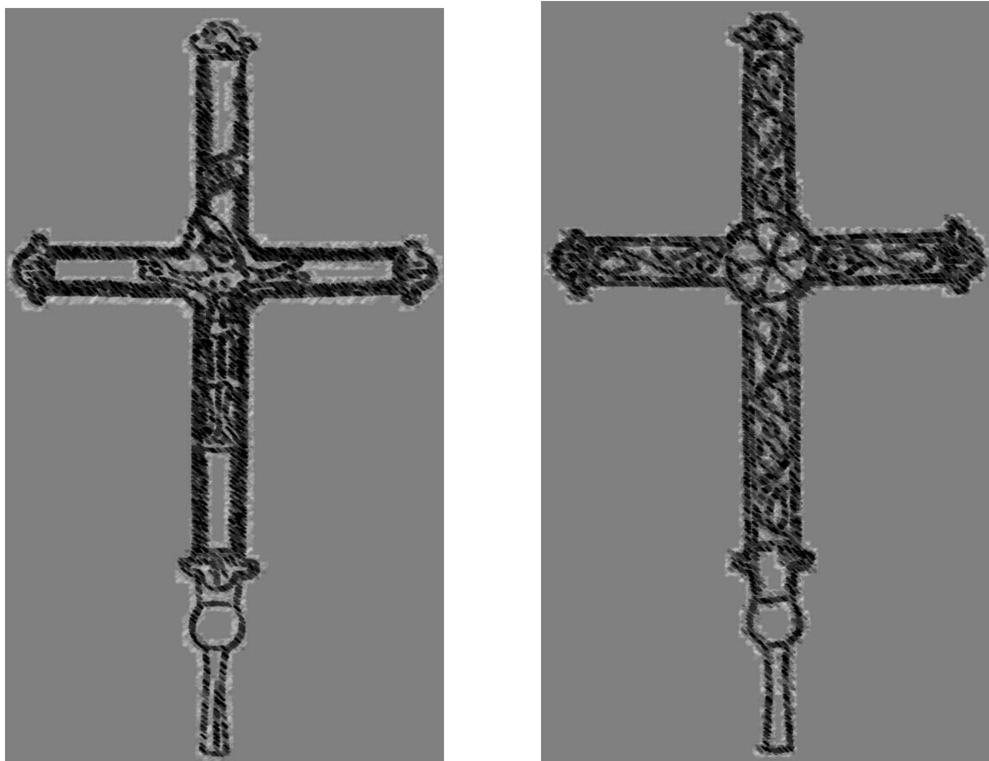
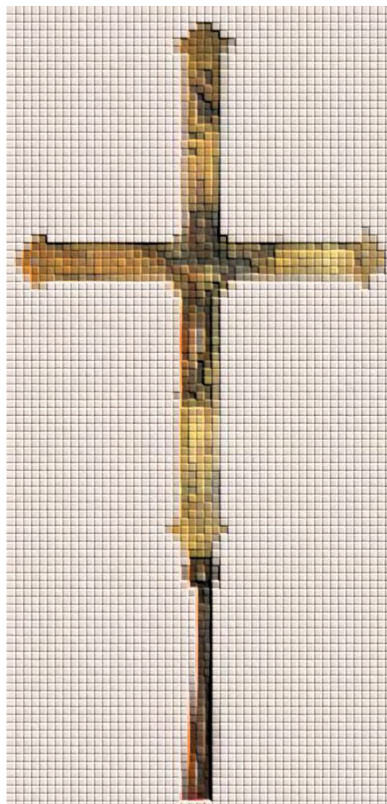


Fig. 378. Creu, anvers i revers, MEV 9060 (il·l. 83)



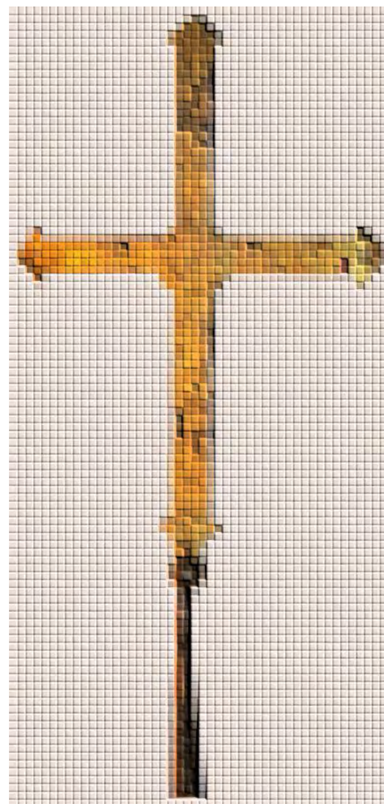


Fig. 379. Creu, anvers i revers, MFMB 1653
(foto autora)



Fig. 380. Crucificat, MFMB 1466
(foto autora)

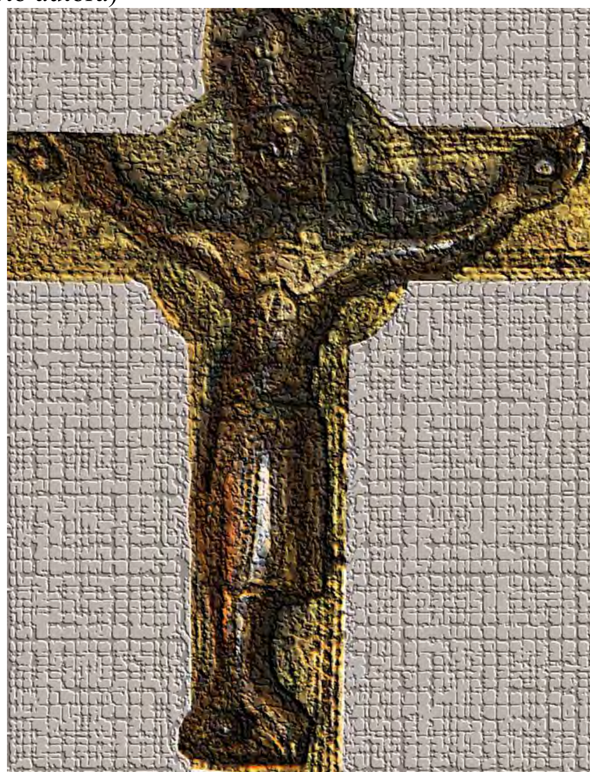


Fig. 381. Crucificat, MFMB 1653
(foto autora)

Creu Cr F 9



Creu Cr F 9

Nom de l'obra	Creu processional
Autor/Taller	Taller germànic
Datació	Primera meitat s. XIII
Material/Tècnica	Coure daurat. Epigrafia i icones al burí, daurada
Dimensions	33,5 × 24,7 × 25,7 cm (mànec)
Localització	Tarragona. Museu de la Catedral de Tarragona
Varis	Robada per Erik el Belga el 1980, recuperada i restaurada el 1982 Inscripcions: IHC [sic] NAZAR/ ENUS. REX IV7DEORUM
Bibliografia	*El arte*, 1961, núm. 257, p. 186; MARTÍNEZ, *Millenum*, 1989, núm. 156, p. 218-219; MARTÍNEZ, *Pallium*, 1992, núm. 42, p. 94; MARTÍNEZ, *Catalunya Romànica*, XXI, 1995, p. 169; SERRA, «Notas…», *Boletín Arqueológico*, época IV (1950), p. 184.
Exposicions	«El arte románico. Exposición organizada por el gobierno español bajo los auspicios del Consejo de Europa. Barcelona y Santiago de Compostela», 1961. «Millenum. Història i Art de l'Església Catalana», del 3 de maig al 25 de juny de 1989, Barcelona, Pía Almoina, Saló del Tinell, Capella de Santa Àgata. «Pallium. Exposició d'art i documentació», del 27 de juny al 30 setembre de 1992, catedral de Tarragona.

Descripció

Creu llatina vorejada per l'anvers amb un doble motllurat llis que recorre tot el perímetre. Del fons llis destaquen les representacions incises de la Verge i sant Joan als extrems del braç horitzontal, al braç vertical, el superior un àngel recolzat amb la seva mà dreta i l'altra caiguda, assenyalant la inscripció:

IHC / NAZAR / ENVS REX IV / DEORUM

El braç inferior ha perdut la seva representació, que podria tractar-se d'una referència a Adam o, com hem vist en altres creus d'aquest model, una voluta fitomòrfica amb el *lignum vitae* en record del suplici de Crist a la creu, o l'arbre de la vida. Al centre de l'anvers, a la creuera, una creu de braços *paté* inscrita dins un doble cercle, a l'interior del qual una línia molt fina ondulada.

El revers està presidit per l'Anyell i el nimbe crucífer consistent en un doble cercle dins el qual una fina línia serpentejant i petits punts capgirats. Està vorejat pels quatre símbols dels evangelistes, incisos damunt la planxa i tocant els extrems del braços, al superior l'àguila (per Joan), a dreta i esquerre, el lleó (Marc) i el bou (per Lluc), i a l'inferior l'àngel (Mateu). Els tres primers agafen el llibre entre les urpes i l'àngel el sosté amb la mà dreta. La creu està unida a la canya mitjançant l'espiga, en algun moment s'ha refet i no sabem si el nus i la canya són d'una altre moment i/o d'una altra creu. Per al dibuix **làm. VI** (**il·l. 84** i **85**).

Iconografia

El repertori iconogràfic de les figures representades està relacionat amb el cicle de passió i la resurrecció de Crist; això ho confirma l'anvers de la creu amb la presència de la Verge i sant Joan a dreta i esquerra respectivament; al braç superior, un àngel que assenyala la inscripció amb la mà, la representació del braç inferior s'ha perdut. El revers reafirma aquesta interpretació amb la presència dels evangelistes i l'Anyell al centre.

Tècnica

Les tècniques aplicades són la fosa, el gravat i daurat bastant ben conservat en aquesta creu, a diferència de molts altres exemplars que quasi bé l'han perdut, sembla, però, que pot haver estat re-daurada en una restauració de l'any 1982.

Cronologia

La comparació amb creus germàniques i italianes del mateix perfil i iconografia, i la tècnica (gravat i daurat) amb la creu de la catedral de Tarragona fa que la datem cap a dins la primera meitat del segle XIII, realitzada per un taller germànic que té com a model aquesta factura aplicada al revers de moltes creus germàniques, com la de Karden (Alemanya) o la d'Albertus de Colònia (ca. 1170). Pensem en la possibilitat que aquesta arribés a la seu tarragonina (quan era l'única parròquia de la ciutat [Martínez Subías, 1992]), no sabem; però, en quin concepte ho féu?

L'altra possibilitat és que fos una producció del taller italià, però ens decantem pel primer, per les ressemblances de les figuracions i el bordonat de la creu.

Comparativa

Metall

La major part de les creus llatines de braços rectes procedents d'Itàlia inventariades per Bloch porten l'anyell al revers, com la creu tarragonina, a més de la coincidència amb la iconografia. Aquests paral·lelismes els hem trobat a creus germàniques de la mateixa cronologia de mitjan i segona meitat del segle XII; per exemple, la creu de Karden[726] (sud de Colònia) (**fig. 382**) i les seves figuracions incises del revers, que són objecte de comparació amb la creu estudiada; de ca. 1170 és la creu de l'església colonesa de Sant Pantaleó,[727] les imatges dels revers són gravades sobre la planxa de coure, és més ornamentada, però segueix la mateixa forma.

El seguiment d'aquest model han ha dirigit també al taller del Mosa, la creu processional del Museu de Lieja[728] mostra paral·lels interessants que es reflecteixen en la iconografia de la creu, sobretot la creu encerclada del centre de l'anvers i la inscripció, bo que la creu belga és dins una cartel·la que sobresurt del pal de la creu, l forma també les aproxima.

Pel que fa a les italianes, presenten la mateixa factura, són creus llatines, els fons però són puntejats i les figuracions més enriquides, com a mostra la de Siena (1129); la d'Arezzo[729] o la de Cortona,[730] de la segona meitat del mateix segle XII tot i que per la forma són comparables.

La forma d'aquest exemplar coincideix amb la de moltes creus de fusta de procedència catalana. No creiem que aquestes influenciaren en la creu de metall, més aviat són produccions coincidents en un mateix temps.

[726] Bloch, op. cit. (1992), núm. I L 1, p. 184.
[727] O. von Falke; H. Frauberger, *Deutsche Schmelzarbeiten des Mittelalters*, Frankfurt am Main: J. Baer i H. Keller, 1904, p. 37 i 127. Creu dita *d'Albertus*, Colònia, ca. 1170, coure, daurat, gravat, 45 (inclosa la canya) × 22,5 cm, Colònia, Sant Pantaleó, cambra del tresor. Falke és qui va inventariar, catalogar i datar la creu.
[728] Lemeunier, op. cit. (1981), núm. 7, p. 22. Creu de processió, escola mosana, segle XII, bronze cisellat, gravat i daurat, 39 × 27 cm, Lieja, Musée d'Art religieux et d'Art mosan (MARAM).
[729] *Romanica. Arte e liturgia nelle terre di San Geminiano e Matilde di Canosa* [catàleg d'exposició], Modena: Franco Cosimo Panini, 2006, núm. 7, p. 140-141 i núm. 8, p. 147-147, respectivament.
[730] Bloch, op. cit. (1992), p. 155, núm. II D 4; Salvarani, R.; Castelfranchi, L., *Matilde di Canossa. Il Papato. L'Impero* [catàleg d'exposició], Milà: Salvani Editoriale, 2008, p. 379, núm. IX.21. Creu processional, taller toscà, mitjan segle XII, creu cisellada i puntejada, 33 × 22 cm, Cortona, Museo Diocesano.

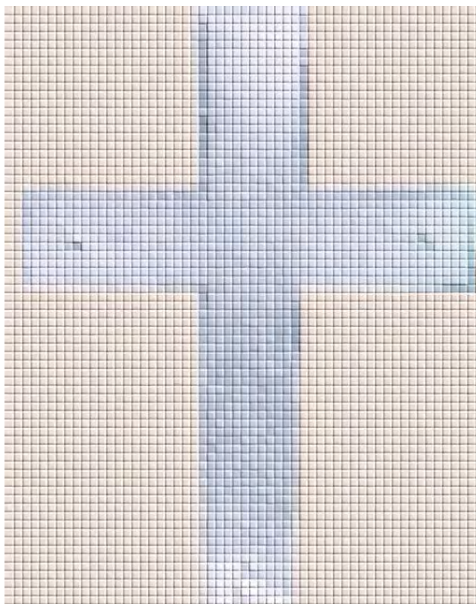


Fig. 382. Creu de Karden

Il·lustració de manuscrits

El lligam que trobem amb la forma queda palès en aquesta il·lustració de Sacramentari de Gellone[731] de ca. 780-800 (**fig. 383**). La il·lustració de la Crucifixió, detall de les Escenes de la vida de Jesús (**il·l. 126**) de la Bíblia de Ripoll[732] (**fig. 384**) aporta una creu que constitueix un precedent de la que estudiem (podria emmirallar-se en el mon germànic?) pels regruixos del perímetre, la inscripció i la forma, que són les que adopta la creu de Tarragona.

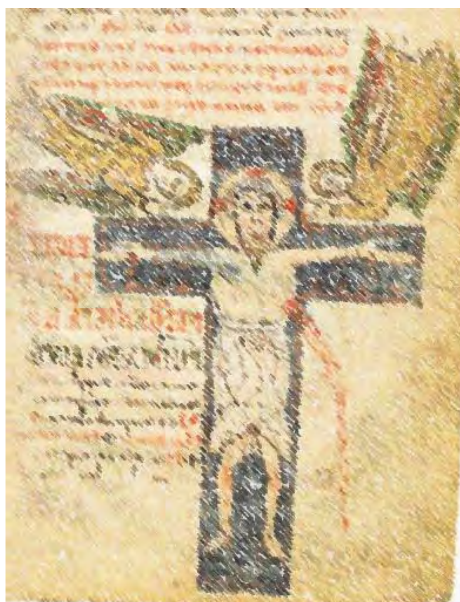


Fig. 383. Crucifixió, Sacramentari de Gellone, f. 143v

[731] Sacramentari de Gellone, lat. 12048, f. 143v, Bibliothèque nationale de France,
[732] Bíblia de Ripoll, Vaticà, lat. 5729, f. 369v.



Fig. 384. Bíblia de Ripoll, Vaticà, f. 369v
(foto autora)

Creu Cr F 10



Creu Cr F 10

Nom de l'obra	Creu de doble travesser
Autor/Taller	Palestina (?)
Datació	Tercer quart s. XIII
Material/Tècnica	Coure fos, burinat i daurat
Dimensions	11,9 × 4,7 × 7 cm; 4,4 cm segon travesser
Procedència	Prové de Besora. Navès (Solsonès)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 4007

Bibliografia FROLOW, *La relique*, 1961, p. 486, núm. 664; GUDIOL, «Les creus…», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI (1920), p. 23.

Descripció

Creu patriarcal d'aram daurat amb els extrems dels braços lleugerament flordelisats. Està resseguida per un finíssim bordonet que recorre el perímetre de l'anvers i revers de la creu. La superfície està decorada amb un enxarxat de línies entrecreuades i espais llisos col·locats a la manera d'esmalts als braços; al revers el tractament varia, per l'alternança de rombes i mitjos triangles llisos i reticulars, a la part inferior del braç vertical el reticular és més gros.

Al nivell del primer travesser hi ha una creu patada i una segona creu en la confluència del segon travesser, i en l'interior, la teca o petit fragment de la relíquia que devia (i deu) atresorar.

Gudiol apuntava la possibilitat que «podria dir-se pectoral, ja que sa disposició acredita el costum d'esser portada sobre el pit».[733] Nosaltres també creiem que havia tingut aquest ús per les petites dimensions de la creu i pel forat de la part superior.

La creu ha estat inclosa en l'inventari de les creus reliquiaris dreçat per Frolow.[734]

Tècnica

Les dimensions anotades a la fitxa són 11,9 × 4,7 cm i 4,4 cm (travessers), ho ressenyem per adonar-nos de la petita mida d'aquesta creu que amb tota seguretat era una creu-reliquiari

[733] Gudiol, op. cit. (1920), VI, p. 23.
[734] Frolow, op. cit. (1961), p. 486, núm. 664.

pectoral. Frolow assenyala el treball de repussat de les planxes; el cert és que tota la ornamentació que s'ha realitzat amb burí contrasta amb parts totalment de metall llis o en reserva. No es tracta d'un gran treball burinat, però tenint en compte que el material és pobre (coure) s'ha intentat ressaltar la part decorativa. És per això que l'artesà ha volgut d'alguna manera imitar creus d'arrel bizantina destacant l'efecte visual entre el metall llis i el burinat.

Cronologia

Hem localitzat creus reliquiaris de doble travesser, enriquides amb labors molt fines i curoses pròpies d'orfebreria del segle XII i XIII que s'emmirallen en obres bizantines, com la magnifica creu reliquiari col·locada a l'interior d'una taula-reliquiari; és un creu de la Vall del Mosa[735] de finals del segle XII; els extrems del braços estan resolts amb una forma trifoliada, forma que l'esmentem puix que la creu estudiada n'és un ressò llunyà. Els elements ornamentals, això és, pedres de colors, gemmes, perles i esmalts, són els motius que generalment ornen les millors creus reliquiaris; la creu de Vic els tradueix de manera molt més modesta, i ho fa amb el contrast de textures per a indicar-nos que es tracta d'un record a aquells luxosos exemplars.

La cronologia que proposem és el tercer quart del segle XIII pels motius retardataris i els elements flordelisats dels braços; quant al taller de fabricació en proposem un relacionat amb el comerç de relíquies i reliquiaris de fabricació massiva ubicat en les proximitats de Jerusalem.

Comparativa

És una creu de factura molt senzilla, adopta la forma de doble travesser de la qual n'hem citat exemples. El perímetre de la creu de Sant Priest (núm. 3517) podria ser un referent; la creu robada del Museu de Llemotges (núm. 3383) s'ajustaria a la forma bàsica, i la de Vic li afegiria els remats dels braços.

[735] Taula-reliquiari, argent, argent daurat, coure, esmalt champlevé, gemmes, pedres, ànima de fusta, vernís brun, antiga col·lecció Vergauwen, donació de V. Martin-Le-Roy, 1914, inv. OA 8099, París, Musée du Louvre.

Comparativa
Per la forma de la creu de doble travesser



Fig. 385. Detall, creu reliquiari patriarcal,
París, Musée du Louvre
(foto autora)

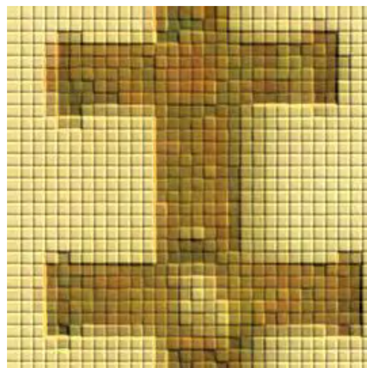


Fig. 386. Detall creu reliquiari patriarcal,
MEV
(foto autora)

PRIMER GRUP

Encenser E C 1



PRIMER GRUP
Encenser E C 1

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XI-XII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i cisellat
Dimensions	11 × 11 cm; 92 cm (alt)
Procedència	La Pampa, església de Santa Margarida (Solsonès)
Localització	Solsona. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona
Núm. d'inventari	MDCS 583
Varis	Núm. antic 379. Ingrés abans de l'any 1915

Bibliografia BARRACHINA, *Museu*, 1990, núm. 114, p. 153; VIGUÉ, «Encenser de Pampe», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 369.

Exposicions «Exposició hispanofrancesa de Perpinyà», Perpinyà, 1966.

Descripció

Encenser format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta, semiesfèric, i una petita base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

L'única ornamentació que mostra la caldereta és la sanefa de línies incises, inclinades i paral·leles que recorre el llavi del recipient, la resta és llisa; el llavi inferior de la conca tradueix aquesta mateixa sanefa. La superfície està ornamentada amb una successió de petites creus llatines que disminueixen de mesura com més s'apropen al cim, estan distribuïdes en quatre frisos en sentit circular; culmina una orla de petits quadrats igual que el de la part inferior, aquests, però, alternen amb les creus; com a coronament, una base arrodonida per a la cadena del moviment. Dels tres jocs d'armelles laterals de les vores de l'encenser s'alcen les tres barretes de ferro, als extrems de les quals es penjaven les cadenes per a sustentar l'encenser; l'anella que culmina permet el pas de la cadena que obre i tanca la tapa. Els llavis superior i inferior que cavalquen estan acabats amb una línia zigzaga senzilla que remata el perfilat central d'ambdós casquets.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar, 11 × 11 cm, ens informen de la seva forma esfèrica, molt ben executada, com també tot el desenvolupament ornamental; la precisió de les petites creus en

els quatre registres i l'alternança amb els rectangles o amb petits quadrats és un molt bon exemple dels tallers del metall aplicats als encensers. La fosa és la tècnica més emprada en la major part d'aquests vasos datats als segles XI-XIII que estudiem (**fig. 387**) deixant de banda els llemosins o derivats d'aquest taller).

Cronologia

Aquest exemplar pertany al grup més antic que hem datat dins el marc cronològic dels segles XI-XII. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes. Es tracta d'objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que en tenim un important repertori, algun en ferro, i la major part en bronze i coure conreats als tallers catalans del metall amb diferents repertoris ornamentals. Hem de fer notar que és un dels pocs exemplars que conserva les barretes originals.

Comparativa

Orfebreria. Metall

L'antiga col·lecció de l'Acadèmia Arqueològica Lul·liana[736] (**fig. 387**) (atresorava una exemplar idèntic al de Solsona, del mateix metall i repertori ornamental; sí en tenim amb altres desenvolupaments similars, com els que presentarem seguidament dins aquest primer grup. Com a comparativa forana anotem un exemplar del MET[737] que combina creus i altres motius geomètrics, si bé la datació és posterior, malgrat això ho anotem per la presència del motiu (petites creus) que es repetirà en altres encensers fruit de la pròpia evolució d'aquest motiu.

[736] Ens hem interessat per la localització dels encensers referenciats en els clixés GD-1269-1276 de l'Institut Amatller d'Art Hispànic, fotografies sembla que fetes per Gudiol i Ricart abans de l'any 1939. Hem contactat amb algunes institucions lul·lianes de Palma de Mallorca, entre les quals la Biblioteca Bartolomé March i al seu director Sr. Fausto Roldán, a qui agraïm el seu ajut, i la Societat Arqueològica Lul·liana, i cap d'elles té coneixement d'aquests exemplars. Hem pogut saber que es va posar a la venda. No consta que hi hagués cap institució amb la denominació Acadèmia Arqueològica Lul·liana.

[737] Encenser, taller germànic, 1100-1200, coure, Nova York, MET, Rogers Fund., 1909 (09.152.6).

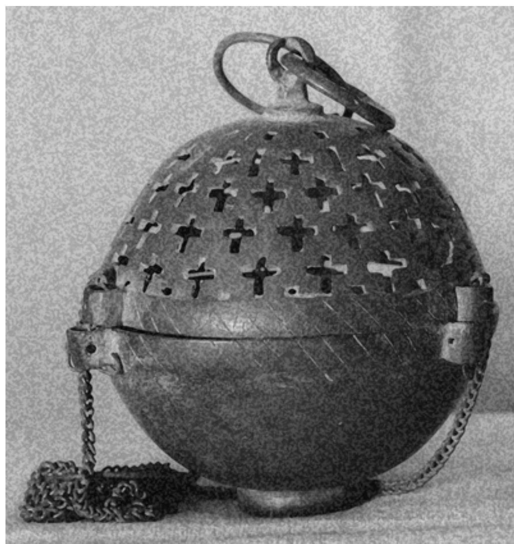


Fig. 387. Encenser, il·l. E L 2, antiga col·lecció Acadèmia Arqueològica Lul·liana
© Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas, clixé GD-1269

Miniatura

La miniatura carolíngia ens il·lustra amb un encenser que podem considerar com a pertanyent a un antecedent, és el que duu la Verge en una mà, mentre en l'altra porta una creu, del foli 1v del Sacramentari de Gelasi,[738] manuscrit datat entre els anys 780 i 800 (**fig 388**). L'encenser es pot considerar un precedent genèric per la forma arrodonida del braseret i les cadenes per a penjar-lo.



Fig. 388. Detall a la làmina XXI
(il·l. 220), Sacramentari de Gelasi
ca. 780-800, BnF, ms. lat. 12048, f. 1v



Fig. 389. Detall de les Escenes del llibre d'Ezequiel,
Bíblia de Ripoll
Vaticà, lat. 5729, f. 208v (foto autora)

[738] *Sacramentarium gelasianum*, Bibliothèque nationale de France, ms. lat. 12048.

Les Bíblies de Ripoll, l'una a París (Rodes) i l'altra al Vaticà (**fig. 389**), són una font important per la seva datació, entre 1010-1015 la primera, i 1015-1020 la segona. Els encensers pintats o dibuixats són un exemple, a vegades exacte, dels que hem catalogat al primer i segon grup. Proper per la cronologia, 1002-1012, el llibre de Perícopes[739] de l'emperador Enric II (**làm. XXI il·l. 223**) (**fig. 390**) aporta un model d'encenser que també podem considerar proper.

Les formes són arrodonides, el peu trípode, els jocs d'armelles als laterals per a la sustentació de les cadenes, de la qual la central és la que obre i tanca la tapa, i l'agafador que s'endevina subjectat per la mà de Zacaries, constitueix una mostra excel·lent d'un encenser de finals del segle X i primers de l'XI.



Fig. 390. Zacaries i l'àngel, Llibre de Perícopes, f. 149v

[739] Zacaries i l'àngel, llibre de Perícopes de l'emperador Enric II, Munich, Bayerische Staatsbibl., ms. 4452, f. 149v.

PRIMER GRUP

Encenser E C 2



PRIMER GRUP

Encenser E C 2

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XI-XII
Material/Tècnica	Bronze fos i calat
Dimensions	11 × 11 cm; 36 cm (amb cadenes)
Procedència	Sant Andreu de Gréixer (Berguedà)
Localització	Solsona. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona
Núm. d'inventari	MDCS 584
Varis	Núm. antic 380. Ingrés abans de l'any 1915. Manca la cadeneta per aixecar la tapa
Bibliografia	BARRACHINA, *Museu*, 1990, núm. 113, p. 152; *Enciclopèdia*, I, 2014, p. 656; VIGUÉ, «Encenser de Gréixer», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 368.

Descripció

Encenser format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta, semiesfèric, i una petita base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

L'única ornamentació que mostra la caldereta és una successió de petits triangles calats amb el vèrtex invertit que composen una sanefa ornamental senzilla però molt acurada, si es té en compte la regularitat de cadascun d'ells, i la seva col·locació coincidint exactament amb la forma geomètrica de la part superior, la resta és completament llisa. La superfície està ornamentada amb rectangles estrets i allargats col·locats simulant una forma tresbolillo, aquest ritme només es modifica amb l'alternança de petits quadrats al registre inferior. A la part superior, una base arrodonida per a la cadena del moviment de la tapa; als laterals de les vores, els tres jocs d'altres anelles o armelles per al pas de les tres barretes, als extrems dels quals es penjaven les cadenes per a sustentar l'encenser. Com diem, actualment a l'encenser se li han col·locat tres cadenes per mantenir-lo penjat des de l'anella de suspensió fixada a una peça triangular.

Tècnica

Les mides que anotem, 11 × 11 cm, ens informen de la seva forma esfèrica, molt ben executada, com, també, tot el desenvolupament ornamental, la precisió de les formes geomètriques: rectangles i quadrats en els quatre registres i l'alternança en el llavi superior del

dipòsit; és un altre molt bon exemple dels tallers del metall aplicats als encensers. La fosa és la tècnica en la qual són laborats la major part d'aquests exemplars des dels segles XI-XIII que estudiem (deixant de banda els llemosins o derivats d'aquest taller).

Cronologia

Com hem assenyalat aquest exemplar pertany al primer grup que hem datat dins un període obert que abasta els segles XI-XII. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes; la data exacta és difícil de precisar puix que la forma és molt comuna. Es tracta d'objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que resta un important repertori, algun en ferro, i la major part en bronze i coure conreats als tallers catalans del metall amb diferents repertoris ornamentals. Aquests tallers estaven ubicats a les conques dels rius, abundoses d'aigua, i en territoris rics en metalls. Aquest és el més semblant l'**E C 1** amb el qual coincideix també en les dimensions, 11 × 11 cm, i en l'harmonia de les parts compositives. Per les característiques que detallem, per les mides i per la forma es poden considerar del mateix taller.

Comparativa

No hem localitzat exemplars catalans en les esglésies i els museus que hem treballat coincidents amb la decoració, per bé que era força usual en el període. Així, doncs, els dos encensers que conserva el Museu Diocesà de Solsona, el que estudiem i l'**E C 1**, tenen una importància cabdal dins la línia evolutiva d'aquesta tipologia i, encara més, pel seu estat de conservació, la qual cosa ajuda a definir el període inicial que estudiem.

En l'estudi general anotem els referents, antecedents o contemporanis, de tots els exemplars d'aquesta sèrie. Una altra vegada podem esmentar com a comparació de forma arrodonida el f. 105v de la Bíblia de Rodes (**fig. 391**).

L'encenser respon a un model de fosa que s'anirà repetint en tota la sèrie que anotarem dins el primer grup, amb petites particularitats, quan les hi ha, que defineixen cadascun d'ells.



Fig. 391. Encenser, Escenes del llibre de l'Apocalipsi, Bíblia de Rodes,
BnF, lat. 6, IV f. 105v
(foto autora)

PRIMER GRUP
Encenser E C 3



PRIMER GRUP

Encenser E C 3

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XI-XII
Material/Tècnica	Bronze, fos i calat
Dimensions	14 × 11,5 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 3853
Varis	Hi ha una etiqueta antiga: regal d'Antoni Amatller

Bibliografia CASANOVAS, «Encenser 3», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 217.

Descripció

Encenser format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta, semiesfèric, i una petita base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament. Fins aquí continuem amb les mateixes característiques compositives.

La particularitat d'aquest, i altres paral·lels que citem més endavant, és la distribució de l'ornamentació del casquet o tapa en registres sobreposats, aconseguit pel buidat de la superfície a l'entorn dels paral·lels del casquet.

L'única ornamentació que mostra la caldereta és una successió de formes circulars minvants, calades, que composen una sanefa ornamental senzilla i regular al llavi superior; la resta és llisa. El casquet semiesfèric que ja comença a mostrar una certa elevació central és ple de triangles disposats en tres registres; en l'inferior són més grans i progressivament es fan més petits en arribar al cim. La pulcritud de les formes geomètriques dels dos encensers de Solsona (**E C 1** i **E C 2**) aquí es tradueix en formes més descuroses atribuïbles a obra més seriada. La separació de cada registre es fa sense haver acotat amb precisió cada espai lliure de les bandes, de la mateixa manera que les formes triangulars que en resulten no són homogènies, sinó el fruit d'un foradat (calat o trepat) poc meticulós. En el darrer registre els triangles alternen amb formes romboïdals de diferents mides i col·locació atzarosa. Es conserven les tres parelles d'armelles als laterals. Un petit pinacle en forma d'anella de fixació deixa passar l'altra anella que fa de guia. A diferència dels altres exemplars aquest no

té base per a la cadena de sustentació, és per això que l'anella està fixada directament al cim del casquet.

Tècnica

Les mides que hem anotat, 14 × 11,5 cm, ens informen que l'antiga forma esfèrica tendeix a remetre i a obrir-se cap un format més oval, és a dir, marca un punt d'inflexió en relació als dos primers i a l'**E C 5** dins d'aquest grup, que amiden entre 10 i 11 cm de diàmetre i d'alt. La tècnica emprada és la fosa i el calat, el resultat del qual dóna un producte seriat que cobria les necessitats de l'objecte sense cercar cap mena d'artifici ornamental.

Cronologia

Com hem assenyalat aquest exemplar pertany al primer grup que hem datat dins un període obert que abasta els segles XI-XII. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes; la data exacta és difícil de precisar puix que la forma és molt comuna. Es tracta d'objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que en resta un important repertori, algun en ferro, i la major part en bronze i coure conreats als tallers catalans del metall amb diferents repertoris ornamentals. Aquests tallers estaven ubicats a les conques dels rius, abundoses d'aigua, i en territoris rics en metalls. Aquest el situem a les acaballes del segle XI i sobretot al XII, quan les formes ovoides s'imposaren.

Comparativa

Orfebreria. metall



Fig. 392. Encenser, il·l. E L 13, antiga col·lecció de l'Acadèmia Arqueològica Lul·liana, © Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas, clixé GD-1276

L'encenser respon a un model de fosa que s'anirà repetint en tota la sèrie que anotarem dins el primer grup, amb petites particularitats, quan les hi ha, que defineixen cadascun d'ells. Aquest encenser sí que en té, i s'assimila per la forma i l'ornamentació a d'altres, com anirem analitzant seguidament. Són paral·lels els números **E C 4** (Museu Episcopal de Vic, en endavant MEV), **E C 5** (Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, en endavant MDCS), **E C 6** (Museu Diocesà i Comarcal de Lleida, en endavant MDL) i **E C 7** (MEV) i l'exemplar GD-1276 de l'antiga col·lecció de l'Acadèmia Arqueològica Lul·liana.

Pintura mural

Pel que fa a la pintura mural, l'encenser de Sorpe[740] (ca. 1150) (**fig. 393**) i el de Sant Vicenç de Cardona[741] (ca. 1200) recullen aquestes característiques formals, aquest com a continuïtat.

Voris

Els voris aporten molts models, entre els quals, l'encenser de l'escena de la Visita de les Maries (Cleofàs, Magdalena i Salomé)[742] al sepulcre, (**fig. 394**) datat al segle XII i que representa el mateix model que, com hem dit, fou usual i podríem assegurar que popular al llarg del segle X entre les esglésies cristianes d'Occident.

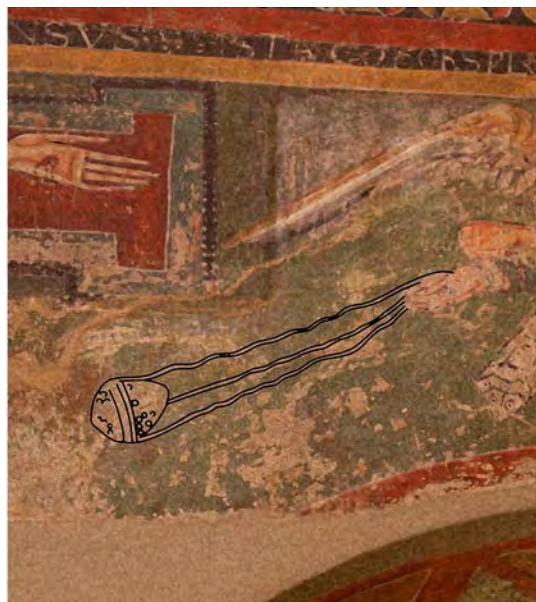


Fig. 393. Il·l. 200, pintures de Sorpe, ca. 1150
(foto autora)

[740] Pintures de Sorpe, ca. 1150, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.
[741] Pintures de Sant Vicenç de Cardona, ca. 1200, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.
[742] Legner, op. cit. (1985), II, núm. F 70, p. 433. Visita de les Maries a la tomba, relleu, mitjan segle XII, dents de morsa, 10,7 cm, inv. B 103a i b, Colònia, Schnütgen Museum.

PRIMER GRUP

Encenser E C 4



PRIMER GRUP

Encenser E C 4

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Finals s. XI-XII
Material/Tècnica	Bronze fos i calat; ferro forjat (barretes)
Dimensions	13 × 9,5 cm
Procedència	Prové d'una església del Bisbat d'Urgell
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 4436
Varis	IEC 128, ingrés l'any 1913. Inventari 4000, p. 40. Regal de J. Cuyás. Llistat procedència, p. 27

Bibliografia	ALBERCH; FREIXES; CASANOVAS, *Girona*, 1985, núm. 43, p. 149; VIGUÉ, «Encenser 5», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 218.

Exposicions	«Girona dins la formació de l'Europa medieval, 785-1213», del 22 de juny al 3 de novembre del 1985, Girona, Museu d'Història de la Ciutat.

Descripció

Encenser de bronze format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta, semiesfèric, i una petita base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament; fins aquí continuem amb les mateixes característiques compositives.

La particularitat d'aquest, com l'anterior i altres que citem més endavant, és la distribució de l'ornamentació del casquet o tapa en registres sobreposats, aconseguit pel buidat de la superfície a l'entorn dels paral·lels del casquet. L'execució és pràcticament igual a l'**E C 3**, malgrat que la decoració varia.

L'única ornamentació que mostra la caldereta és una successió de formes circulars minvants, una mica més obertes de diàmetre que l'**E C 3**, calades, que composen una sanefa ornamental senzilla i regular al llavi superior, la resta és llisa. El casquet semiesfèric que ja comença a mostrar una certa elevació central es composa de tres registres, l'inferior forma triangles capgirats; el segon són figures semicirculars en fase experimental de l'artesà, qui intenta una nova forma geomètrica per a enriquir l'obra; el darrer ocupa el cim del casquet amb una profusió de formes triangulars i pseudoròmbiques que resulten primàries però, alhora, es tracta d'un progrés en la línia evolutiva d'aquesta tipologia. La separació de cada registre es

fa sense haver acotat amb precisió cada espai lliure de les bandes, de la mateixa manera que les formes triangulars que en resulten no són homogènies, sinó el fruit d'un foradat (calat o trepat) poc meticulós. L'elevació d'un petit cos amb una anella al cim de la tapa permet el pas de la cadena de moviment; als laterals de les vores, tres jocs d'armelles amb les barretes de guiatge i les cadenes de suspensió.

Tècnica

Les mides, 13 × 9,5 cm, determinen la forma ovoide de la peça, forma que serà la més habitual al segle XII. La tècnica emprada és la fosa i el calat amb un correcte desenvolupament i amb certa intenció artística en la combinació de figures geomètriques (triangles, semicercles i rombes), alguna innovadora si la comparem amb els encensers que hem citat anteriorment.

Cronologia

El primer grup que hem acotat es caracteritza per l'ornamentació de figures geomètriques o de creus, en cap cas d'ornamentació vegetal. Com estem assenyalant, també aquest exemplar pertany al primer grup que hem datat dins un període obert que abasta els segles XI-XII. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes; la data exacta és difícil de precisar puix que la forma és molt comuna. Es tracta d'objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que en tenim un important repertori en ferro, bronze i coure conreats als tallers catalans del metall amb diferents repertoris ornamentals. Aquests tallers estaven ubicats a les conques dels rius, abundoses d'aigua, i en territoris rics en metalls. Aquest el situem a les acaballes del segle XI i sobretot al XII, quan les formes ovoides s'imposaren.

Comparativa

Orfebreria. metall

L'encenser respon a un model de fosa que s'anirà repetint en tota la sèrie que anotarem dins el primer grup, amb petites particularitats, quan les hi ha, que defineixen cadascun d'ells. El seu paral·lel més proper és l'**E C 3**, es diferencia pels semicercles del segon registre. El seu lloc de localització, el Bisbat d'Urgell, l'apropa a tallers de metalls ubicats a les terres d'aquest bisbat, dels quals es conserven molts exemplars. Com a comparativa més propera també els números **E C 5** (MDCS), **E C 6** (MDL) i **E C 7** (MEV).

Pintura mural

Pel que fa a la pintura mural, l'encenser de Sorpe[743] (ca. 1150) (**fig. 393**) i el de Sant Vicenç de Cardona[744] (ca. 1200) reuneixen aquestes característiques formals (**il·l. 206**).

Vori

Els voris aporten molts models, entre els quals, el l'encenser de l'escena de la Visita de les Maries (Cleofàs, Magdalena i Salomé)[745] al sepulcre (**fig. 394**), datat al segle XII i que desenvolupa una forma mot similar, usual i podríem assegurar que popular, al llarg del segle X, entre les esglésies cristianes d'Occident.

Vori



Fig. 1. Il·l. 256, Visita de les Maries a la tomba
Colònia, Schnütgen Museum
(foto autora)

[743] Pintures de Sorpe, ca. 1150, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.
[744] Pintures de Sant Vicenç de Cardona, ca. 1200, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.
[745] Legner, op. cit. (1985), p. 433, núm. F 70. Visita de les Maries a la tomba, relleu, mitjan segle XII, dents de morsa, 10,7 cm, inv. B 103a i b, Colònia, Schnütgen Museum.

PRIMER GRUP

Encenser E C 5



PRIMER GRUP

Encenser E C 5

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XI-XII
Material/Tècnica	Bronze fos i calat
Dimensions	10 cm (Ø); 53 cm (les cadenes)
Procedència	Sant Quirze de Pedret
Localització	Solsona. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona
Núm. d'inventari	MDCS 585
Varis	Núm. antic 381

Bibliografia BARRACHINA, *Museu*, 1990, núm. 112, p. 151; *Enciclopèdia*, I, 2014, p. 633; VIGUÉ, «Encenser de Pedret», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 368-369.

Descripció

Encenser de bronze format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta, semiesfèric, i una petita base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament; fins aquí continuem amb les mateixes característiques compositives.

La particularitat d'aquest, com l'anterior i altres que citem més endavant, és la distribució de l'ornamentació del casquet o tapa en quatre registres sobreposats aconseguit pel buidat de la superfície a l'entorn dels paral·lels del casquet.

L'única ornamentació que mostra la caldereta és una successió de triangles capgirats produïts pel buit del metall, les bandes de separació de cada figura són desiguals amb predomini de les més amples. Aquesta característica no és gens baladí ja que es tracta d'un model més propi del segle XI; també d'aquesta cronologia, una mica més avançada, incloem el número **E C 6**, ja que reflecteix millor control en el procés del buidatge del metall.

El procés de fabricació d'aquest exemplar assenyala certa rudesa per la dificultat que mostra l'artesà en l'extracció del metall; la comparació de les diferents figures triangulars mostra que les mides són diferents, les separacions també, la inclinació no sempre remet a la verticalitat que li correspon, però aquests detalls no desprestigien el treball, ans al contrari, es tracta

d'una labor artesanal pròpia dels tallers del metall, en els quals és més important la funció que no pas l'ornamentació d'aquests tipus de vas litúrgic d'ús continuat en les esglésies cristianes.

La tapa està dividida en quatre registres paral·lels amb una successió de triangles capgirats, com els de la caldereta, mancats d'uniformitat. Les tres bandes composen tres sanefes ornamentals que es vinculen amb la del dipòsit, aquesta és una característica interessant pel que fa a l'evolució d'aquesta tipologia. L'únic encenser amb triangles que hem analitzat és l'**E C 2**, classificat com a primera etapa o moment; el que analitzem és el primer que aportem amb la mateixa decoració d'un moment tècnicament més avançat. Les obertures del metall es fan més grans i ni que siguin més rudimentàries és un pas més enllà en la consecució de forats més grans i amb moviments alternatius (per exemple capgirats) per tal d'esgotar les possibilitats dels repertoris decoratius. Hem detectat que les formes triangulars tenen més vida que les formes semicirculars (incipients llunetes), fet que també ens ha obligat a tenir-ho en consideració al fer l'evolució cronològica dels exemplars.

El casquet, però, és un exemple de pervivència de la forma esfèrica, la qual cosa suposa un fet que és obvi quan ens movem en aquestes cronologies, això és, la coincidència i pervivència en un mateix moment cronològic de models amb variacions de forma o d'ornamentació diferents. La distribució de forats és més espaiada per tal que, quan es cremés l'encens, el fum o la boira sortís per les obertures o forats laterals.

Cadascun d'ambdós casquets està rematat per una motllura de separació llisa i gruixada que cavalca una sobre l'altra.

Tècnica

Les tècniques emprades són la fosa i el calat, com tots els exemplars que hem citat anteriorment. El diàmetre i l'alçada coincideixen en els 10 cm, aquesta mida s'aproxima als números **E C 1** i **E C 2** del mateix museu (MDCS), tot i que considerem que no són de la mateixa mà per les característiques formals i tècniques que hem exposat.

Cronologia

El primer grup es caracteritza per l'ornamentació de creus o de figures geomètriques, en cap cas d'ornamentació vegetal. Com estem assenyalant, també aquest exemplar pertany a aquest primer grup que hem datat dins un període obert que abasta els segles XI-XII. Efectivament, les

cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes; la data exacta és difícil de precisar puix que la forma és molt comuna, però les característiques que acabem d'esmentar el situen cap a primers del segle XII, en un moment d'inici de les formes triangulares en el llavi superior del braseret, resultants de buits més grans en relació als de l'exemplar **E C 2**; són forats que es van obrint de tal manera que resulten figures relacionades i no aïllades. El podem considerar l'exemplar que es troba en el punt d'inflexió entre la primera etapa i la segona identificada per la major importància de la sanefa de la caldereta i un augment de formes (triangulars, romboides i d'altres més incipients com veurem en el número **E C 8**).

Comparativa

L'encenser respon a un model de fosa que s'anirà repetint, però, més evolucionat en la forma, en tota la sèrie que anotarem dins el primer grup, amb petites particularitats, quan les hi ha, que defineixen cadascun d'ells. Si la comparació l'establim a partir de les mides, els seus paral·lels són els números **E C 1** i **E C 2**, la resta les depassen. Si la comparació té en compte la forma dels forats, s'han de considerar els números **E C 3** (només la tapa), **E C 7** (ambdós del MEV) i **E C 6** (MDL). Segurament el que més se li aproxima és l'exemplar de l'antiga col·lecció de l'Acadèmia Arqueològica Llul·liana (**fig. 395**).

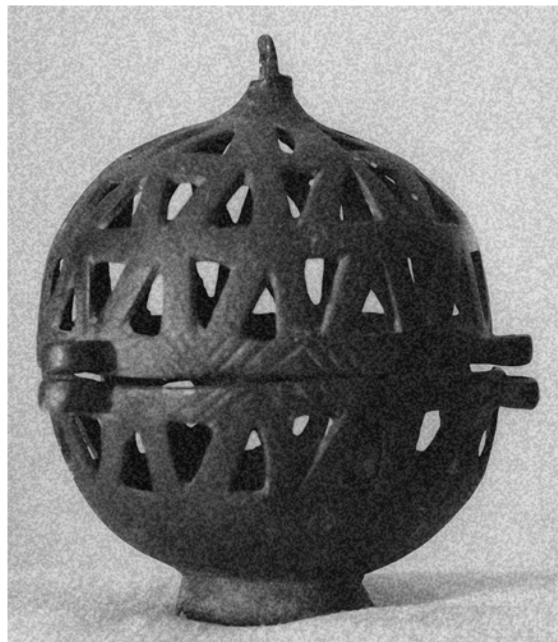


Fig. 2. Encenser, Il·l. E L 6, antiga col. Acadèmia Arqueològica Lul·liana
© Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas, clixé GD-1272

Manuscrits

I per continuar les triangulacions que estem establint amb altres manifestacions artístiques, per una banda pròpies de la cultura catalana com la il·lustració de manuscrits, pintura mural o pintura sobre fusta, i per altra amb la cultura carolíngia i otónida, assenyalem alguns exemples que ajuden a situar aquesta tipologia i llurs formes en el context dels segles XI i XII. Pel que fa al primer tornem a recuperar alguns exemples localitzats a les Bíblies de Ripoll: la Bíblia de Rodes, en el foli 2v (**il·l. 195**), en les Escenes del llibre d'Isaïes s'exemplifica la forma esfèrica com la que estudiem, i el foli 105v (**il·l. 196**), que descriu les Escenes del llibre de l'Apocalipsi, aporta set encensers esfèrics penjats; tots són un magnífic exemple d'aquesta forma. La Bíblia Vaticana il·lustra el foli 208v de les Escenes del llibre d'Ezequiel amb altres exemplars esfèrics pràcticament iguals que els descrits en l'altra Bíblia (**il·l. 197**).

Pintura mural

Pel que fa a la pintura mural, l'encenser de Sorpe[746] (ca. 1150) i el de Sant Vicenç de Cardona[747] (ca. 1200) mostren aquestes característiques formals (**làm. XIX il·l. 200** i **206**, respectivament). Com a exemple més genèric de tipologia el de la pintura mural de Santa Maria de Taüll (**fig. 396**).

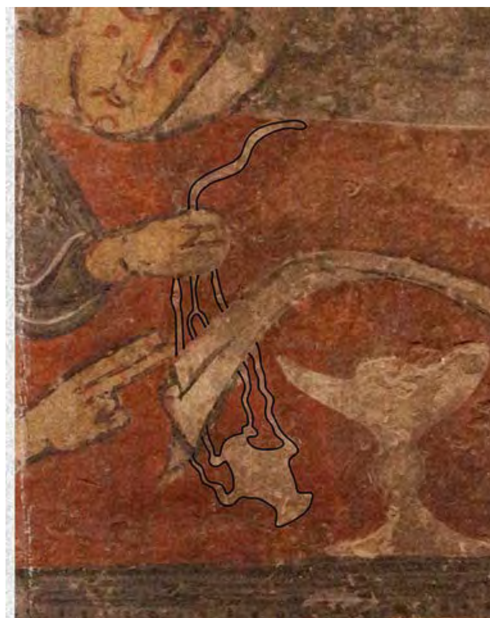


Fig. 3. Encenser Santa Maria de Taüll ca. 1153
(foto autora)

[746] Pintures de Sorpe, ca. 1150, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.
[747] Pintures de Sant Vicenç de Cardona, ca. 1200, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Vori

Els voris són sovint una mostra riquíssima d'informació, malgrat que no en tenim de catalans, es troben models semblants en voris de procedència germànica —carolíngia i otónida—, entre els quals, l'encenser de l'escena de la Visita de les Maries (Cleofàs, Magdalena i Salomé)[748] al sepulcre, datat al segle XII mostra el mateix model que, com hem anotat, fou usual i podem assegurar que molt popular, al llarg de tot el segle, entre les esglésies cristianes d'Occident (**làm. XXIV il·l. 256**).

[748] Legner, op. cit. (1985), p. 433, núm. F 70. Visita de les Maries a la tomba, relleu, mitjan segle XII, dents de morsa, 10,7 cm, inv. B 103a i b, Colònia, Schnütgen Museum.

PRIMER GRUP
Encenser E C 6



PRIMER GRUP

Encenser E C 6

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Finals s. XI-primers S. XII
Material/Tècnica	Bronze fos
Dimensions	12 × 9,5 cm
Localització	Lleida. Museu Diocesà i Comarcal de Lleida
Núm. d'inventari	MDL 856

Bibliografia AIXALÀ, *Peces*, 1990-1991, núm. 856; AIXALÀ, «Núm. 108 Encenser», a *Museu*, 1993, p. 79-80; PLADEVALL, «Fons…», a *Catalunya Romànica*, XXIV, 1997, p. 208.

Exposicions «Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Exposició Pulchra», Lleida, 1993.

Descripció

Encenser de bronze format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta, semiesfèric, i una petita base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament; fins aquí continuem amb les mateixes característiques compositives.

La particularitat d'aquest, com l'anterior i altres que citem més endavant, és la distribució de l'ornamentació del casquet o tapa en registres sobreposats aconseguit pel buidat de la superfície a l'entorn dels paral·lels del casquet.

L'única ornamentació que mostra la caldereta és una successió de triangles capgirats calats dels quals destaca la seva uniformitat, que composen una sanefa ornamental senzilla i regular al llavi superior, la resta és llisa. El casquet segueix la tendència incipient a enlairar-se per adoptar forma ovoide. Hi ha una progressió d'una certa complexitat en el nombre de forats, els triangles són més petits i més nombrosos, són cinc registres amb els espais ben coordinats. Els quatre primers estan ocupats per formes triangulars relativament uniformes i sempre capgirades que s'adapten a l'espai de cada paral·lel, pel que van minvant de mida fins a la culminació; el cinquè és més espaiat. És un bon exemplar. En el coronament es forma un cos enlairat i remat amb una argolla per a la confluència de les cadenes. La separació de cada

registre, a diferència del número **E C 4**, és molt acurada, tenint en compte que es tracta d'una obra de metall, de manera que l'estructura de cada paral·lel no interfereix en el següent.

El petit cos al centre de la tapa s'enlaira i deixa espai per a l'anella que recull les cadenes; als laterals del recipient tres parelles d'armelles acoblades deixen pas per a les barretes de guiatge, de les quals només en queda una d'original; mitjançant una anella s'encaixen les cadenes per sostenir i equilibrar adequadament l'encenser.

Tècnica

Les tècniques són la fosa i el calat. Amida 12 × 9,5 cm, els 2,5 cm que sobrepassen al diàmetre són els que el fan perllongar cap a la forma ovoide, bé que encara és incipient. En sentit estricte hauríem de col·locar aquest exemplar darrere el número **E C 2**, però creiem que ha de prevaldre l'execució tècnica del model, amb la realització molt acurada de la sanefa de triangles del llavi del recipient i tot el desenvolupament tècnic de la conca, amb un progrés significatiu (des del punt de vista tècnic) si els comparem amb els del número **E C 2**.

Aquest encenser s'ha de situar en el punt central de l'evolució del primer grup, entre els primerencs, molt artesans i curosos tècnicament, i els posteriors, que ja són molt més seriats.

Cronologia

El primer grup es caracteritza per l'ornamentació de figures geomètriques o de creus, en cap cas d'ornamentació vegetal. Com estem assenyalant, també aquest exemplar pertany al primer grup, que hem datat dins un període obert que abasta els segles XI-XII. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes; la data exacta és difícil de precisar puix que la forma és molt comuna, però les característiques que acabem d'esmentar el situen a finals segle XI i primers del XII. Es tracta d'objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que en tenim un important repertori en bronze i coure conreats als tallers catalans del metall amb diferents repertoris ornamentals. Aquests tallers estaven ubicats a les conques dels rius, abundoses d'aigua, i en territoris rics en metalls.

Comparativa

L'encenser respon a un model de fosa que s'anirà repetint, però, més evolucionat en la forma en tota la sèrie que anotarem dins el primer grup, amb petites particularitats, quan les hi ha,

que defineixen cadascun d'ells. Si la comparació l'establim a partir de les mesures, el seu paral·lel més proper és l'**E C 3**, diferenciats pels semicercles del segon registre. El seu lloc de localització, el Bisbat d'Urgell, l'apropa a tallers de metalls ubicats a les terres d'aquest bisbat, dels qual es conserven molts exemplars. Com a comparativa més propera també els números **E C 5** (MDCS), **E C 6** (MDL) i **E C 7** (MEV).

Pel que fa a la pintura mural, l'encenser de Sorpe[749] (ca. 1150) (**fig. 393**) i el de Sant Vicenç de Cardona[750] (ca. 1200) (**il·l. 206**) recullen aquestes característiques formals; els voris aporten molts models, entre els quals, l'encenser de l'escena de la Visita de les Maries (Cleofàs, Magdalena i Salomé)[751] al sepulcre, datat al segle XII presenta el mateix model que, com hem dit, fou usual i podríem assegurar que popular, al llarg del segle X, entre les esglésies cristianes d'Occident (*vid*. **il·l. 253, 255, 256** i **257**).

[749] Pintures de Sorpe, ca. 1150, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.
[750] Pintures de Sant Vicenç de Cardona, ca. 1200, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.
[751] Legner, op. cit. (1985), p. 433, núm. F 70. Visita de les Maries a la tomba, relleu, mitjan segle XII, dents de morsa, 10,7 cm, inv. B 103a i b, Colònia, Schnütgen Museum.

PRIMER GRUP

Encenser E C 7



PRIMER GRUP

Encenser E C 7

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XII
Material/Tècnica	Bronze fos, cisellat i calat; ferro forjat
Dimensions	12,5 × 9,5 cm
Procedència	Prové d'una església del Bisbat d'Urgell
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 3854
Varis	IEC 144, ingrés l'any 1905

Bibliografia CASANOVAS, «Encenser 2», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, Encenser 2, p. 217.

Descripció

Encenser de bronze format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta, semiesfèric, i una petita base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament; fins aquí seguim amb les mateixes característiques compositives.

La particularitat d'aquest, com ja anem veient en el discurs evolutiu, és la consecució de la forma ovoide, essent l'exemplar el més representatiu dels que estem analitzant.

Hi ha dos tipus d'ornamentació a la caldereta, per una banda la successió de triangles capgirats calats dels quals destaca la seva uniformitat, composen una sanefa ornamental senzilla i regular al llavi superior i, per l'altra una sanefa de tres, quatre, cinc línies inclinades i paral·leles que, a la part central, formen un triangle. S'ha de destacar aquest doble efecte decoratiu traçat per l'artesà per a realçar la peça. La forma ovalada li ve determinada per l'enlairament del casquet o tapa.

Per altra banda, la sanefa superior del braseret ocupa tot el voraviu, la mida dels triangles ha augmentat en relació a l'**E C 6** i, sense arribar a la seva pulcritud, superen el coneixement tècnic de l'**E C 5**, és a dir, les formes geomètriques són més precises i regulars. L'acabament amb la sanefa de trets inclinats coincideix amb el mateix desenvolupament que la del voraviu inferior de la tapa; s'han substituït les motllures gruixudes del llavi de l'**E C 5** i l'**E C 6** per aquesta decoració més senzilla, però, també, més visual. La conca està distribuïda en quatre

registres de triangles que, com és habitual, van minvant amb la disminució progressiva dels paral·lels; els forats del quart registre han perdut la regularitat al voler fer-los correspondre amb els del tercer.

El coronament acaba amb un petit cos quadrangular que actua com a peça de suspensió de la qual sortien les cadenes de suspensió i de guia de l'encenser; les actuals substitueixen les originals perdudes.

Tècnica

Les tècniques són la fosa i el calat, que s'aconsegueix trepant la superfície de la tapa. Les dimensions són 12,5 × 9,5 cm, els 3 cm que sobrepassen el diàmetre són els que el fan perllongar fins assolir forma oval. La successió dels diferents forats dins un marc o registre que actua com a sanefa està ben plantejada, tanmateix l'artesà del metall utilitza el trepant de manera desigual puix que alguns forats no són coincidents amb els de la banda inferior o superior; hi trobem una certa descura o rudesa sobretot en el centre del casquet, on les formes triangulars alternen amb altres més indefinides; la novetat que aporta aquest exemplar és que justament aquest registre està més perforat que els d'altres encensers estudiats fins aquí.

Aquest encenser s'ha de situar en el segon moment evolutiu dins aquesta tipologia, ja al segle XII, en un moment d'enriquiment, encara inicial, i en un procés en el qual l'artesà hauria tingut accés a models nous o a la seva pròpia recerca fruit de la demanda d'aquests exemplars, a camí entre els primerencs, tècnicament més artesans i curosos, i els del segon grup, amb una tècnica més desenvolupada.

Cronologia

El primer grup es caracteritza per l'ornamentació de figures geomètriques o de creus, en cap cas d'ornamentació vegetal. Com estem assenyalant, també aquest exemplar pertany a aquest primer grup que hem datat al llarg del segle XII. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes; la data exacta és difícil de precisar puix que la forma és molt comuna, però les característiques que acabem d'esmentar el situen a partir de primers del XII, essent una fórmula que tindrà succés amb variants més complexes a mesura que avança el segle. Es tracta d'objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que en tenim un important repertori en bronze i coure conreats als tallers catalans del metall amb diferents repertoris ornamentals.

Comparativa

Orfebreria. metall

L'encenser respon a un model de fosa que s'anirà repetint, però, més evolucionat en la forma, en tota la sèrie que anotarem dins el primer grup, amb petites particularitats, quan les hi ha, que defineixen cadascun d'ells. El MET[752] té un encenser de fabricació germànica les mides del qual són molt paregudes (**fig. 398**). S'ha de tenir en compte que té la peça de suspensió que l'exemplar estudiat ha perdut, i bé que el desenvolupament ornamental és diferent, s'aproximen molt quant a la forma. L'exemplar que correspon a la **il·lustració E L 6** mostra exactament la mateixa tècnica, per la qual cosa creiem que podria haver estat al mateix taller català.

En aquest punt és interessant constatar les diferències tècniques entre els encensers catalans i els germànics. Aquests són ben coneguts pels treballs del metall dels quals hi ha molts i magnífics exemples. Els que procedeixen dels tallers de metall catalans són també importants i nombrosos, però no hi la riquesa de models ni el nivell tècnic dels tallers germànics, almenys amb els models que hem contemplat. El català és un taller que, en sentit genèric, va funcionar i molt bé amb una important fabricació d'aquests vasos per a complimentar les demandes de les esglésies catalanes.

Pintura mural

Les pintures de Sorpe de ca. 1150, que ja hem esmentat, amb l'àngel perfumant amb un encenser les característiques del qual són un bon exemple per la forma d'aquest objecte (**il·l. 200**). Les **làmines XIX** i **XXI** ofereixen molts exemples de la il·lustració de manuscrits catalans i forans que, de forma genèrica, adopten formes semblants; també són un testimoni de la utilització d'aquest objecte, més enllà de la celebració litúrgica puix que alguns que presentem ho fan en el moment d'encensar el difunt, per exemple la Verge (**il·l. 222**); o l'encensament durant el trasllat de les relíquies (**il·l. 224**); o les tres Maries al sepulcre (**il·l. 225 i 229**) o l'encensament del cos de sant Esteve (**il·l. 227**).

[752] Encenser, segle XII, coure, 15 × 11,7 cm, inv. 09.152.6, Nova York, The Metropolitan Museum of Art, donació Rogers Foundation.

Orfebreria i esmalt

Els tallers germànics aporten mostres precioses d'encensers, per exemple l'arca de Sant Heribert[753] (Deutz, Alemanya) de ca. 1150-1160 (**fig. 397**), en alguns esmalts que conten la seva vida i miracles. Heribert, abillat amb les millors vestidures episcopals, corresponents a la seva dignitat, és encensat per un àngel camí de la processó. La forma, l'ornamentació de la conca, del braseret i del peu el fan un model molt aproximat a l'encenser estudiat. En el gravat d'una patena de Wilten[754] datat entre 1160 i 1170 (**fig. 399**), una de les Maries encensa la tomba amb un encenser oval penjat de la suspensió amb les tres cadenes; de cronologia molt propera, es pot incloure, en aquesta panoràmica, l'encenser d'una placa de vori que porta la primera de les Maries en la visita a la tomba.[755]

Esmalt



Fig. 4. Arca de sant Heribert, Deutz-Colònia (Renània)
(foto autora)

[753] Escena en què sant Heribert implora pluja, esmalt, arca de sant Heribert, ca. 1150-1160, esmalt champlevé, 68 × 153 cm, Colònia-Deutz (Alemanya), església de Sant Heribert.
[754] Patena de l'abadia de Wilten (Tirol), detall de les tres Maries a la tomba, ca. 1160-1170, 23,5 cm (Ø), inv. 89254, Viena, Kuntshistorisches Museum, Kunstkammer.
[755] Visita a la tomba, ca. 1170, placa d'os de morsa, inv. B 102-B104, Colònia, Schnütgen Museum.

Orfebreria i metall



Fig. 5. Encenser, segle XII, Nova York, The Metropolitan Museum of Art (foto autora)



Fig. 6. Il·l. 245, Patena d'argent, Wilten, inv. 8924, Viena, Kunsthistorisches Museum, Kunstkammer. La patena i el calze formen un conjunt

PRIMER GRUP

Encenser E C 8



PRIMER GRUP

Encenser E C 8

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Segona meitat s. XII
Material/Tècnica	Bronze fos, gravat
Dimensions	12 × 9 cm (Ø)
Localització	Lleida. Museu Diocesà i Comarcal de Lleida
Núm. d'inventari	MDL 855

Bibliografia AIXALÀ, *Peces*, 1990-1991, núm. 855; AIXALÀ, «Núm. 109 Encenser», a *Museu*, 1993, p. 80; PLADEVALL, «Fons…», a *Catalunya Romànica*, XXIV, 1997, p. 208.

Exposicions «Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Exposició Pulchra», Lleida, 1993.

Descripció

Encenser de bronze format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta, semiesfèric, i una base circular llisa dessota per a la seva sustentació.

Hi ha dos tipus d'ornamentació a la caldereta, per una banda la successió de triangles que ja no són capgirats sinó que adopten diferents formes, més petits o més grans, rectes o inclinats, col·locats aleatòriament en funció d'una arbitrària i incipient decoració en la que es comença a intercalar alguna forma pretesa d'element vegetal, repetim que molt inicial, arrodonida amb formes geomètriques de costats més o menys rectes. L'amplada d'aquesta banda ornamental sobrepassa les que hem analitzat anteriorment. Per tant, aquest aspecte és ja una aportació nova que no hem vist en els altres descrits.

Per altra banda, la sanefa superior del braseret ocupa una franja ampla entre el llavi i la resta de la superfície, no tenim cap altre exemplar català de comparació i d'aquesta cronologia. Malgrat el seu estat bastant malmès és un exemple a tenir en compte perquè prepara els encensers dels segon grup. La tapa és foradada per l'efecte del trepat, forma rombes de mida desigual i segueix la norma habitual, més grans els inferiors i minvant de mida cap al cim. A diferència d'altres, no són registres o bandes, sinó que la col·locació respon a una forma de tresbolillo. La vora del llavi és format per una pestanya de gruix irregular. El coronament

acaba amb un petit cos enlairat, del qual la part inferior és un buit i en el superior hi ha l'argolla per al pas de les cadenes.

Tècnica

Les tècniques són la fosa i el calat o foradat aconseguit trepant la superfície de la tapa. Amida 12 × 9 cm, els 3 cm que sobrepassen el diàmetre són els que el fan perllongar amb forma oval. La successió dels diferents forats, fets directament a la superfície de la conca en un traç de cinc escalats, el fa novador; la tècnica de l'artesà posa èmfasi en la incorporació de nous motius i formes, els buits que en resulten mostren una formació tècnica incipient o poc acurada, diríem que d'una mà poc avesada en la interpretació de sanefes ornamentals, però suficient amb les exigències d'obres de metall.

Cronologia

Precisament la manca de solvència tècnica per a assolir un resultat més perfecte dóna el perfil d'un artesà que més aviat copia que crea. Hem situat aquest vas litúrgic al final del primer grup, segona meitat del segle XII, per l'aparició de formes arrodonides i un major desenvolupament de la franja del braseret, desconeguts en els exemplars que hem analitzat, tanmateix no l'incloem dins el segon grup per la senzillesa dels elements geomètrics.

Comparativa

Metall

Pensem que aquest encenser coincideix en un moment final del desenvolupament de formes geomètriques en la tapa; hem localitzat un exemple del taller català tocant a la tapa, no al dipòsit o braseret que és llis amb una sanefa mol estreta a la vora superior, pertanyia a l'antiga colecció Acadèmia Arqueològica Lul·liana (no hem pogut localitzar aquesta acadèmia per la qual cosa suposem que és un error de nom), els calats són molt propers (**fig. 400**). De fet la senzillesa del lul·lià és més propi del grup 1 i per tant el considerem d'una cronologia un poc més anterior.



Fig. 7. Encenser, il·l. E L 2, antiga col·lecció de l'Acadèmia Arqueològica Lul·liana,
© Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic. Arxiu Mas, clixé GD-1269

El Museu Marès en té un que es pot considerar com a possible paral·lel pel que fa a la franja del braseret, no per la coincidència de la decoració sinó pel tractament com a sanefa a la vora superior del braseret (**E C 11**). Correspon a un model de fosa que s'anirà repetint, però, més evolucionat en la forma, en tota la sèrie que estem estudiant dins el primer grup, amb petites particularitats, quan les hi ha, que defineixen cadascun d'ells. El MET[756] en té un de fabricació germànica les mides del qual són molt paregudes i igual datació, segle XII, es percep la diferència de l'execució tècnica amb el que estudiem (**fig. 398**); s'ha de tenir en compte que conserva la peça de suspensió que l'exemplar estudiat ha perdut, i bé que el desenvolupament ornamental és diferent s'aproximen molt en la forma. En aquest punt és interessant constatar les diferències tècniques entre els encensers catalans i els germànics. Aquests són ben coneguts pels treballs del metall, dels quals hi ha molts i magnífics exemples.

Els que procedeixen dels tallers de metall catalans són també importants i nombrosos; no hi la riquesa de models, alguns amb una alta exigència tècnica, dels tallers germànics, almenys amb els models que hem contemplat, però és un taller que en sentit genèric va funcionar i molt bé amb una important fabricació d'aquest vas per a complimentar les demandes de les esglésies catalanes.

[756] Encenser, segle XII, coure, 15 × 11,7 cm, inv. 09.152.6, Nova York, The Metropolitan Museum of Art, donació Rogers Foundation.

Les pintures de Sorpe de ca. 1150, que ja hem esmentat, amb l'àngel perfumant amb un encenser les característiques del qual són un bon exemple per la forma d'aquest objecte (**fig. 393**). Els tallers germànics aporten mostres precioses d'encensers, per exemple l'arca de sant Heribert[757] (Deutz, Alemanya) de ca. 1150-1160, en un dels esmalts que explica la seva vida i miracles (**fig. 397**). Heribert, abillat amb les millors vestidures episcopals corresponents a la seva dignitat, és encensat per un àngel camí de la processó. La forma, l'ornamentació de la conca i la del braseret, i el peu són formes molt aproximades a l'encenser estudiat. En el gravat de la patena de Wilten ca. 1160-1170 (fig. 399), una de les Maries de la placa de vori (**fig. 394**) encensa la tomba amb un encenser de forma oval i penjant de la suspensió amb les tres cadenes; de cronologia molt propera es pot incloure l'encenser que porta la primera de les Maries en la visita a la tomba.[758]

[757] Escena en què sant Heribert implora pluja, esmalt, arca de sant Heribert, ca. 1150-1160, esmalt champlevé, 68 × 153 cm, Colònia-Deutz (Alemanya), església de Sant Heribert.
[758] Visita a la tomba, ca. 1170, placa d'os de morsa, inv. B 102-B104, Colònia, Schnütgen Museum.

PRIMER GRUP

Encenser E C 9



PRIMER GRUP

Encenser E C 9

Nom de l'obra	Tapa d'encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Finals s. XII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat, burinat i cisellat
Dimensions	11 × 10 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 10764
Varis	IEC 147, ingrés abans de l'any 1936

Bibliografia *Enciclopèdia*, I, 2014, p. 537; VIGUÉ, «Tapa d'encenser 5», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 226.

Descripció

La tapa és foradada amb motius desiguals sense establir-ne cap ordre jeràrquic, respon a un cànon característic de l'evolució d'un motiu, en el qual el casquet està calat cercant el màxim de forats per a la sortida de les boires de l'encens. El llavi acaba en una pestanya de gruix irregular igual que l' **E C 8**. L'element que representa la tapa vol ser vegetal però li falta maduresa interpretativa, raó per la qual el situem al final de la transformació dels elements geomètrics i l'inicial de les formes vegetals.

El coronament acaba amb un petit cos enlairat del qual la part inferior és un buit i a la superior hi ha el forat per al pas de l'anella de la cadena que obria i tancava la tapa de l'encenser. El remat allargat i estret no altera la forma esfèrica d'aquesta conca. Són visibles els tres jocs d'armelles per al pas de les cadenes de sustentació.

Tècnica

Amida 10 × 11 cm; les tècniques són la fosa, el calat i el cisellat, aplicades per un orfebre amb poc domini del cisell; tanmateix treballa millor amb el trepà, com s'aprecia en les formes foradades malgrat que la seva formació tècnica és incipient o poc acurada.

Cronologia

Precisament la manca de solvència tècnica per assolir un resultat més perfecte dóna el perfil d'un artesà que més aviat copia que crea. Hem situat aquest vas litúrgic al final del primer grup, és a dir a finals del segle XII, per l'aparició de formes pseudovegetals que són

característiques del segon grup, desconegudes en els exemplars que hem analitzat, i no l'incloem dins els segon grup per la senzillesa dels elements geomètrics.

Comparativa

Metall

Pensem que aquest encenser coincideix en un moment final del desenvolupament de formes geomètriques en la tapa; no hem localitzat exemples catalans amb coincidència amb aquest estudiat. Considerem que l'**E C 8** manté una certa relació puix que ambdós objectes cerquen ampliar les formes geomètriques i incorporar les vegetals, encara que incipients per la poca perícia tècnica que mostren.

Pintura mural

Les pintures de Sorpe de ca. 1150 (fig. 393) i l'àngel perfumant amb un encenser les característiques del qual són un bon exemple per la forma d'aquest objecte (**làm. XXI**, **il·l. 228**)

Esmalt

Els tallers germànics aporten mostres precioses d'encensers, per exemple l'arca de sant Heribert[759](Deutz, Alemanya) de ca. 1150-1160), en un dels esmalts que explica la seva vida i miracles. Heribert, abillat amb les millors vestidures episcopals corresponents a la seva dignitat, és encensat per un àngel camí de la processó (**il·l. 262)**. La mateixa estructura es repeteix en la representació de la seva mort (**il·l. 261**). La forma i l'ornamentació de la conca s'aproximen a l'encenser estudiat. En el gravat de la patena de Wilten de ca. 1160-1170, una de les Maries encensa la tomba amb un encenser oval, penjant de la suspensió amb les tres cadenes (**il·l. 245**); de cronologia molt propera es pot incloure també l'encenser que porta la primera de les Maries en la visita a la tomba (**làm. XXIV il·l. 256**).

Vori

Com a mostra l'esplèndida, l'encenser de vers 1170, d'ivori, inv. B 102-B104 del Schnütgen Museum de Colònia (**fig. 402**). A la làmina XXIV mostrem diversitat d'exemples de vori, uns sense tapa (**il·l. 248, 249, 250, 254**) i d'altres amb tapa (**il·l. 251, 253, 255** (i **fig. 402**), **256** i

[759] Escena en què sant Heribert implora pluja, esmalt, arca de sant Heribert, ca. 1150-1160, esmalt champlevé, 68 × 153 cm, Colònia-Deutz (Alemanya), església de Sant Heribert.

257). Destaca sobre manera la placa de vori (**il·l. 252**) amb el trasllat de les relíquies del museu de la catedral de Tréveris; és de dimensions força reduïdes i per això la qualitat tècnica és extraordinària, aquesta placa de vori l'hem esmentat en parlar de creus, ho reprenem pels encensers que porten els personatges d'un dels registres superior, cadascun el duu a la mà per encenser el pas del bisbe amb la relíquia; amb l'altra mà es recolzen el rostre. És una meravellosa representació sense dubte de les millors que s'han conservat.

Esmalt



Fig. 8. Il·l. 261 encensament del cos de sant Heribert, arca de sant Heribert, Deutz-Colònia (Renània) (foto autora)

Vori



Fig. 9. Il·l. 255 Encenser, meitat segle XI, ivori, inv. B 7, Colònia, Schnütgen Museum (foto autora)

PRIMER GRUP

Encenser E C 10



PRIMER GRUP

Encenser E C 10

Nom de l'obra	Tapa d'encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Segona meitat s. XII-primers s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i burinat
Dimensions	10,5 × 10,5 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 1611
Varis	IEC 159, ingrés abans de l'any 1893. No apareix ni a l'inventari ni al llistat de procedència
Bibliografia	*Catálogo*, 1893, núm. 1611, p. 167; *Enciclopèdia*, I, 2014, p. 537; VIGUÉ, «Tapa d'encenser 1», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 219.

Descripció

Tapa d'encenser de bronze, semiesfèrica, dividida en tres registres cadascun amb proliferació de petites creus trepades col·locades seguint la forma tresbolillo. Aquesta ornamentació l'hem vista en l'**E C 1** d'aquest primer grup, però amb diferència de tècnica. L'exemplar de Solsona segueix un esquema simètric en tot el desenvolupament que és molt curós, tanmateix l'**E C 10** ho fa seguint un ordenament menys sistemàtic però igualment efectiu; una altra dissemblança és la peça de coronació del casquet, ben arrodonida i amb un broc al centre que és el suport per a l'anella que sobresurt en forma de ble; aquest cos també és trepat. La composició és la pròpia d'un exemplar en què, en cremar l'encens, els fums o boires sortirien alhora des de cadascuna de les creus de tota la superfície i per la part superior, amb una conjunció de vapors horitzontals i verticals molt singular. Pels tres jocs d'anelles passaven les cadenes per a la suspensió que no es conserven.

Tècnica

Les dimensions de l'exemplar són 10,5 × 10,5 cm. La verticalitat de la peça de coronació i la forma cònica el diferencien d'altres; si es compara amb l'**E C 1**, aquell respon a un cànon més avançat, hi ha una progressió de les formes i un treball tècnic més evolucionat. Les diferències són evidents i són interessants per posar-les en comú. La forma esfèrica de l'**E C 1** es transforma i recrea un cos de perfil ondulat de base plana en la qual hi ha uns forats per a la

sortida del fum. L'estat actual de la peça ha desdibuixat el motiu però és evident l'avanç tècnic en assolir la forma d'aquesta torre i incorporar-la al casquet.

Les tècniques desenvolupades són la fosa i el calat trepat. En aquest exemple destaca la regularitat del motiu per bé que les creus varien l'amplada dels braços, característica pròpia d'aquest treball de metall. La tècnica de l'orfebre mostra experiència, ha plantejat un esquema consistent en la divisió en tres cossos del casquet amb una banda de separació de metall en reserva llisa; dins cada camp les creus han estat trepades des de la vertical, de tal manera que els espais laterals, inferiors o superiors que queden els omple amb petites formes geomètriques més o menys identificables, però que donen consistència al seu plantejament que remarca l'ornamentació per damunt dels espais llisos. L'ús d'aquest encenser ha propiciat forats i perforacions a la part superior i la pèrdua de la resta dels seus components.

Cronologia

Les característiques anotades corresponen al darrer moment de l'evolució d'aquest motiu, també les formes més enlairades i ovoides, per això el situem en el marc cronològic de la segona meitat del segle XII i els primers anys del XIII.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest primer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el fan un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens. Aquesta tapa segons consta en la fitxa del Museu de Vic és de bronze.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix en la que hem establert per als altres grups; res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per a abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada

església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte (encenser) era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar; aquesta tapa és un bon exemple de supervivència amb el testimoni visual dels forats del cos de remat.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes. Algunes vegades desconeixem la procedència, d'altres sí és coneguda, però la tècnica i el motiu són propis dels tallers catalans que conreaven aquesta tipologia.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem. Aquesta tapa s'ha de situar dins l'evolució de repertoris dels encenser de procedència o fabricació catalana, és una mostra més de la varietat de motius emprats, malgrat que sempre es destaca la seva senzillesa.

Orfebreria

Li escau molt bé com a comparativa la tapa de l'encenser de l'antiga col·lecció de l'Acadèmia Arqueològica Lul·liana, **làmina A A L**, **il·lustració 2**.

El Museu Marès[760] (**E C 11**) té un encenser que presentem en aquesta catalogació amb el mateix repertori a la conca, és l'exemple més proper que podem referenciar. Aquest interessant paral·lelisme fa possible que l'afegim a l'inventari d'obra catalana, tal i com indicarem en aquesta catalogació.

[760] Encenser, inv. 10349, Barcelona, Museu Frederic Marès.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII; per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202** i **203**) (**fig. 403**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra (**il·l. 208**) (**fig. 404**) es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant, sobre l'ara el calze i la patena, i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó[761] (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi ja consagrat). La forma de l'encenser repeteix quasi bé la dels números **E C 25** i **E C 26**.



Fig. 10. Absis, segona meitat del segle XII, Esterri de Cardós,
(foto autora)



Fig. 11. Encenser, absidiola de Sant Esteve d'Andorra, MNAC
(foto autora)

[761] Charte de Saint-Martin du Canigou, Catalunya, 2 d'abril de 1195, donació de Jean Masson l'any 1925, PC 47785, París, Bibliothèque des Beaux-Arts, col. Masson 38.

PRIMER GRUP

Encenser E C 11



PRIMER GRUP

Encenser E C 11

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Segona meitat s. XII-primers s. XIII
Material/Tècnica	Coure fos i calat
Dimensions	14 × 11 cm; sanefa caldereta: 1 cm (ample)
Localització	Barcelona. Museu Frederic Marès
Núm. d'inventari	MFMB 10349

Descripció

Encenser de coure fos format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta ovoides i una base anular llisa per al seu recolzament.

La tapa està dividida en tres registres cadascun amb proliferació de petites creus trepades combinades als extrems de l'emmarcament amb altres formes geomètriques irregulars, igual que hem vist en la tapa **E C 10**. L'ornamentació segueix el motiu de l'**E C 1** d'aquest primer grup, però amb diferències tècniques. L'exemplar de Solsona (**E C 1**) dibuixa un esquema simètric en tot el desenvolupament molt elaborat, tanmateix aquest i l'**E C 10** ho fan seguint un ordenament menys sistemàtic però igualment efectiu; una altra dissemblança és la peça de coronació del casquet, ben arrodonida i amb un broc al centre que és el suport per a l'anella que sobresurt a la manera d'un ble; aquest cos també és doblement trepat. La composició és la pròpia d'un exemplar en què, en cremar l'encens, els fums sortirien alhora des de cadascuna de les creus de tota la superfície i per la part superior amb una conjunció de vapors horitzontals i verticals molt singular. Pels tres jocs d'anelles passaven les cadenes per a la suspensió que no es conserven.

La vora superior del fogonet desenvolupa una sanefa d'un centímetre d'ampla que combina triangles i rombes per a augmentar les sortides del fum. El contrast de les formes geomètriques a ambdues parts, conca i caldereta, enriqueix el repertori inicial, essent un exemplar molt elegant.

Tècnica

Les dimensions de l'exemplar són 14 × 11 cm. La verticalitat de la peça de coronació i la forma cònica el diferencien d'altres; si es compara amb l'**E C 1**, l'**E C 10** i aquest mateix que

analitzem responen a un cànon més avançat, hi ha una progressió de les formes i un treball tècnic més evolucionat, que llueix molt més en el del Marès al conservar-ne el fogonet. Les diferències són evidents i són interessants per posar-les en comú. La forma esfèrica es transforma i recrea un cos de remat de perfil ondulat i base plana calada que es recolza en un muret i fris de petites finestretes.

És un magnífic exemple que per la seva bona conservació fa que es pugui fer una lectura cronològica final del motiu representat (creus) recreat amb d'altres que se l'incorporen.

Les tècniques desenvolupades són la fosa, trepà i burí. En aquest exemple destaca la regularitat dels motius i l'esplèndida ordenació en el conjunt.

La tècnica de l'orfebre mostra experiència i coneixement no tan sols tècnic, també d'interpretació del repertori; ha plantejat un esquema consistent en la divisió en tres cossos del casquet amb una banda de separació de metall en reserva llisa, assenyalada amb el burí en un traç en forma de doble línia que individualitza cadascun dels camps, dins els quals les creus han estat trepades no des de la vertical com la tapa **E C 10** sinó horitzontalment, de tal manera que els pocs espais laterals, inferiors o superiors que queden els omple amb petites formes geomètriques que donen consistència al seu plantejament; alguna forma ha quedat inacabada.

Cronologia

Les característiques anotades corresponen al darrer moment de l'evolució d'aquest motiu i a les formes més enlairades i ovoides; el situem en el marc cronològic de la segona meitat del segle XII i els primers anys del XIII amb sintonia amb la tapa **E C 10**, en aquest cas fabricat per un orfebre amb major domini de la tècnica.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat

en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix en la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar; aquesta tapa és un bon exemple de supervivència amb el testimoni visual dels forats del cos de remat.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun censer o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes. Desconeixem la procedència, però la tècnica i el motiu són propis dels tallers catalans que conreaven aquesta tipologia.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem. Aquesta tapa s'ha de situar dins l'evolució de repertoris dels encenser de procedència o fabricació catalana, és una mostra més de la varietat de motius emprats, encara que sempre destaquem la seva senzillesa.

Orfebreria

Com hem anotat, la tapa **E C 10** d'aquesta catalogació és el seu millor referent pel mateix repertori a la conca i per la forma molt igual. Aquest interessant paral·lelisme fa possible que l'afegim a l'inventari d'obra catalana malgrat no conèixer la procedència exacta de l'objecte.

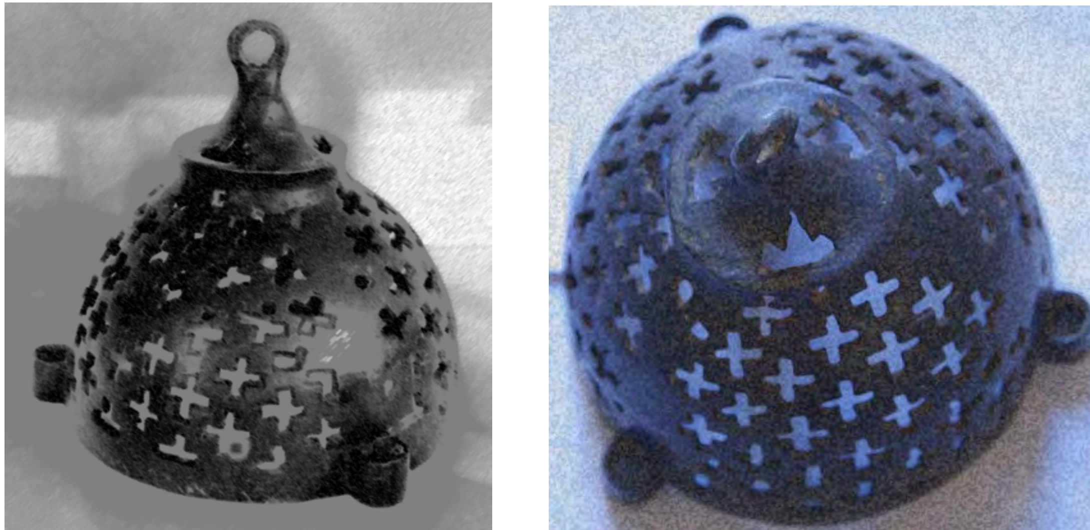


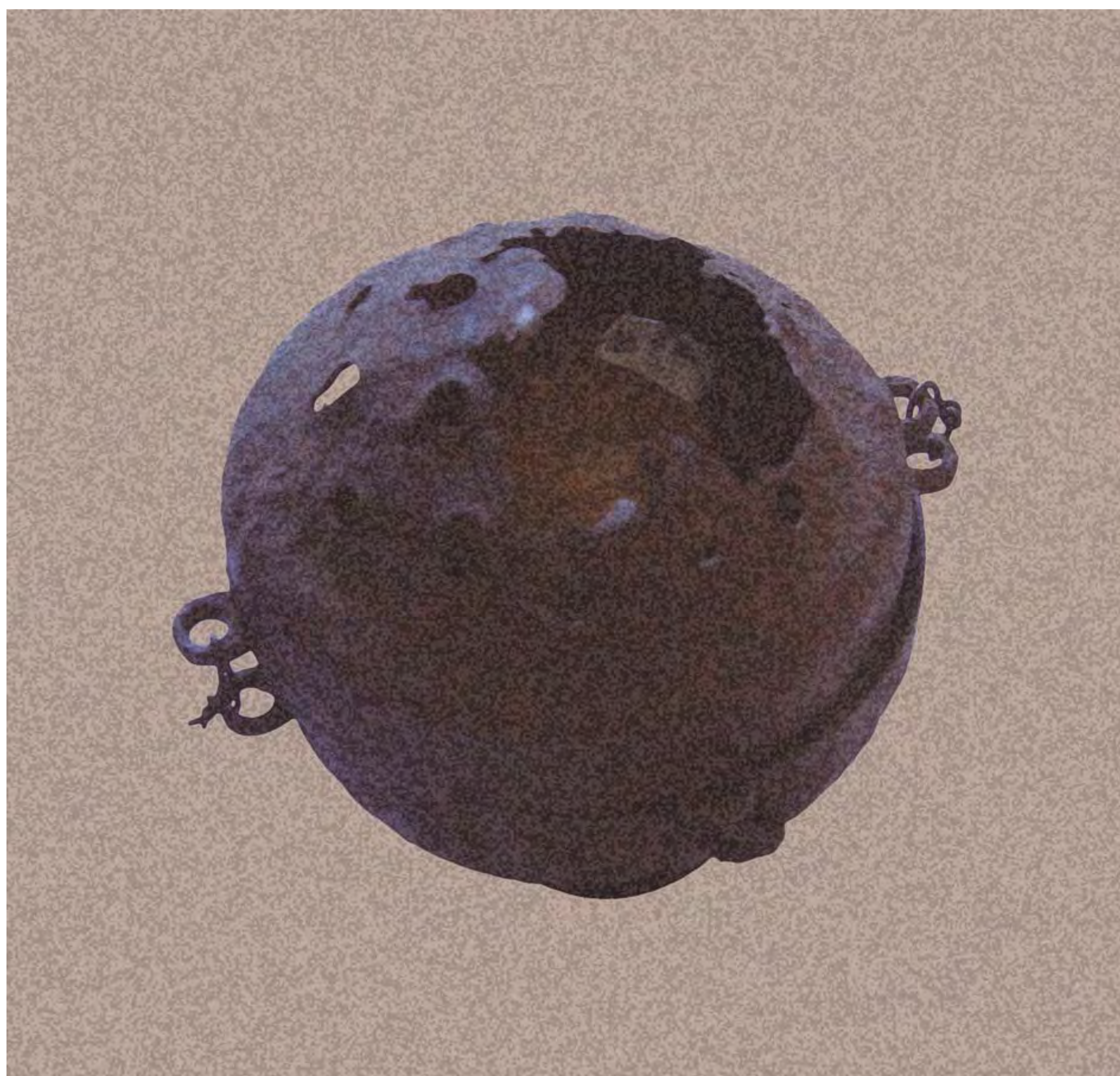
Fig. 12. Tapa d'encenser E C 10 i detall de l'estructura del remat superior coincident amb l'E C 11 (foto autora)

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionat alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant(**il·l. 208**), damunt l'ara, el calze i la patena, i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi ja consagrat). La forma de l'encenser reprodueix quasi bé la dels números **E C 25** i **E C 26**.

PRIMER GRUP

Encenser E C 12



PRIMER GRUP
Encenser E C 12

Nom de l'obra	Encenser. Fragments solts (2) peu i caldereta
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Finals S. XII
Material/Tècnica	Ferro forjat i repussat. Repussat i calat
Dimensions	9 × 12 cm (aprox.)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 4518 / IEC 146
Varis	Inventari 4000, p. 42d, adquirit l'any 1914, per 25 pessetes. Llistat de procedència, p. 32. Any 1914

Descripció

Encenser de ferro forjat i repussat format per la tapa i el braseret (dos fragments solts) semiesfèrics i una petita base circular llisa per al seu recolzament.

La caldereta és llisa sense cap mena d'ornamentació; només els quatre jocs d'armelles per al pas de les cadenes sobresurten dels laterals de les vores. La tapa està molt malmesa, de fet s'ha després la part central, un fragment de la qual s'ha conservat. Hem fet una reconstrucció del fragment col·locat damunt la tapa i el resultat és un encenser rudimentari culminat per una peça de subjecció de la cadena que obre i tanca (la tapa) molt tosca. No en tenim cap altre amb aquestes característiques, per tant, en aquest aspecte, l'encenser és un exemple únic.

L'única ornamentació són uns forats en forma de panys de clau, record retardatari de les *entrées de serrure*, i petits cercles, molt repetitius, cercant únicament la funcionalitat de l'objecte.

L'estat general de conservació és molt deficient, a causa principalment del ferro. És desconeguda la seva procedència.

Tècnica

Les dimensions de l'exemplar són 9 × 12 cm. Aquestes mides ajuden a configurar un exemplar diferent dels altres, més baix que ample; és atípic dins el nostre inventari. La tècnica es pot considerar que està anivellada al propi encenser. Els forats s'han fet mitjançant un sistema mecànic, ja no és el manual o artesà que hem vist en els altres, sinó que és fruit de l'estampació. A part dels inicials no havíem trobat cap exemplar de ferro, és a dir, que

composició, dimensions i repertori fan d'aquest un objecte «popular» en el sentit de empobrit. Estem convençuts que la seva procedència està lligada a una església o esglesiola d'aquestes característiques.

Cronologia

El repertori retardatari de l'encenser el situa a finals del segle XII (o primers del XIII), fet per un taller molt local català, possiblement especialitzat en ferro forjat, sense coneixement de repertoris actualitzats, suficient per a les petites esglésies de poca capacitat econòmica, sense exigències artístiques, per a les quals devia treballar. El situem a finals del primer grup per la senzillesa dels motius i per la caldereta, que és totalment llisa. El podríem classificar i situar dins el segon grup, però, per les característiques esmentades, trobem més adient incloure'l al final del primer grup en una molt tardana datació (**fig. 406**).

Comparativa

La simplicitat de l'encenser no permet fer el seguiment a una comparativa detallada.

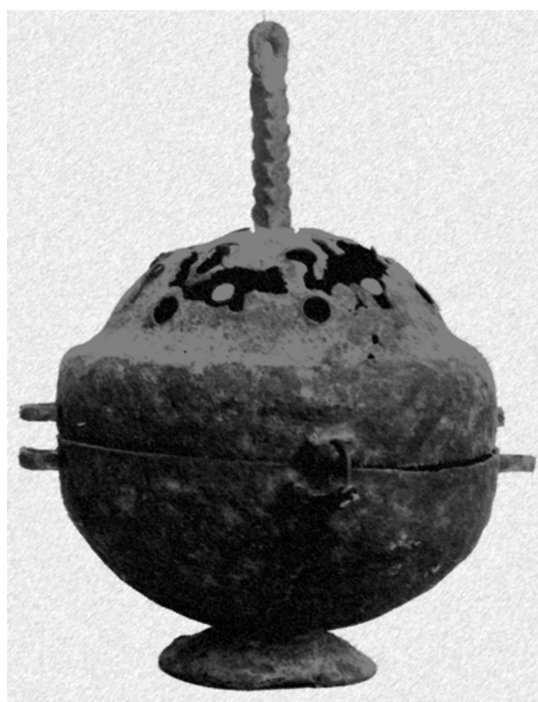
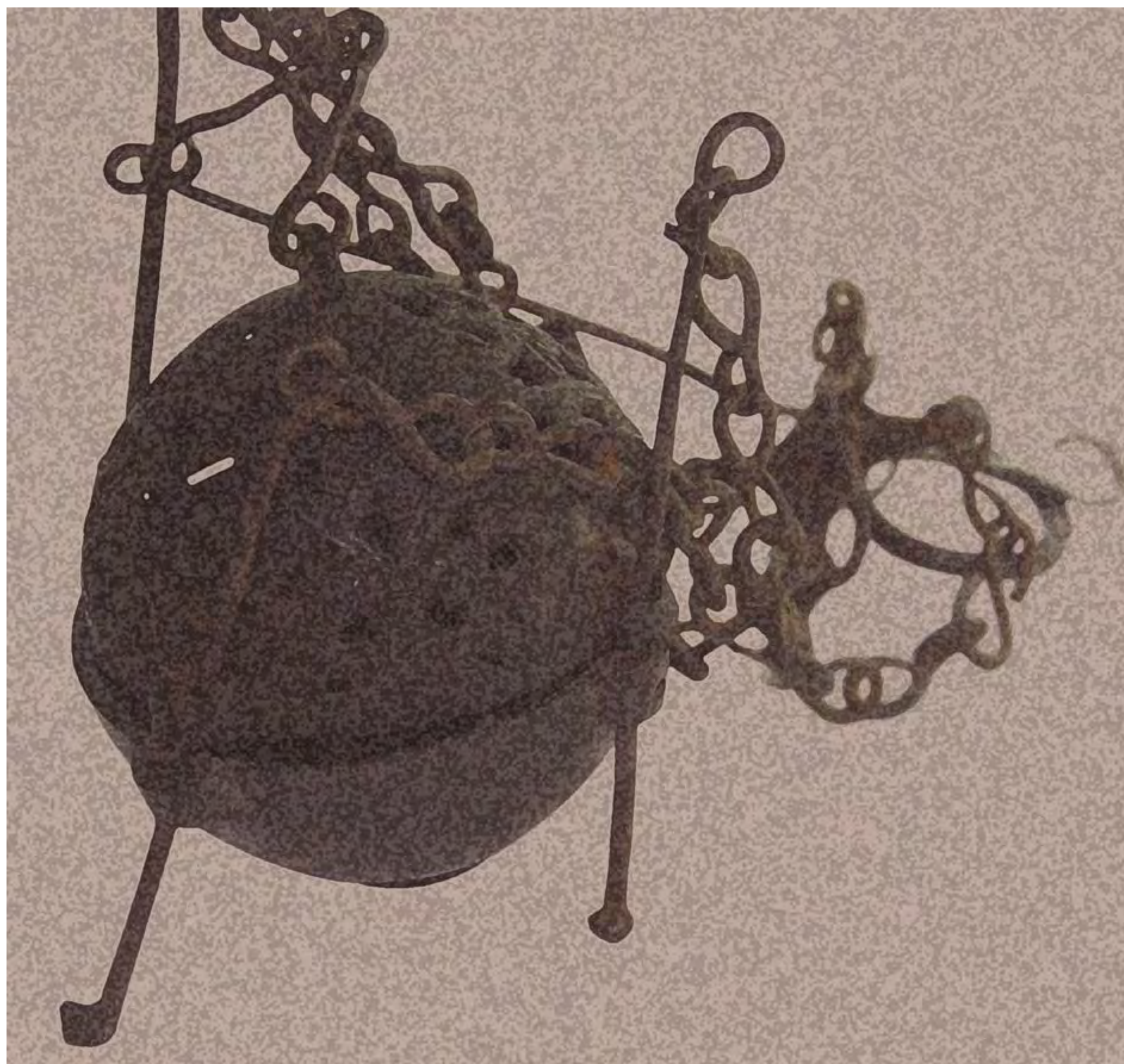


Fig. 13. La recomposició original es veu en la fotografia,
© 2015. Institut Amatller d'Art Hispànic, clixé GD-2181

SEGON GRUP
Encenser E C 13



SEGON GRUP
Encenser E C 13

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XII-primers decennis s. XIII
Material/Tècnica	Ferro forjat i calat
Dimensions	10 cm (Ø); 43 cm (alt total)
Procedència	La Vansa, Sant Martí de la Vansa (Alt Urgell)
Localització	La Seu d'Urgell. Museu Diocesà de la Seu d'Urgell
Núm. d'inventari	MDU 29
Varis	Antic MDU 1101 (fitxa 1976)

Bibliografia ORRIOLS, «Encenser», a *Catalunya Romànica*, XXIII, 1988, p. 264-265; PAL; VIVES; TARRAGÓ, *Catedral*, 1987, p. 64; VIVES, «L'Art…», *Urgellia*, 5 (1982), núm. 3 Encenser romànic, p. 432.

Descripció

Encenser de ferro forjat format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta semiesfèrics i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El braseret és llis, només sobresurten les armelles laterals pel pas de les barretes; la tapa està pràcticament ocupada pel desenvolupament vegetal que coincideix amb l'**E C 14**. L'organització dels elements vegetals segueix un esquema compositiu format per tres grans triangles dins els quals tres roleus, dos a la part inferior simètrics i un a la superior; són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa, i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d'extrems girats, aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, de ben segur, l'artesà hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura. Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d'extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l'ornamentació vegetal. Un antecedent de les fulles d'extrems girats és el capitell del claustre del segon taller de La Daurada datat entre 1120 i 1130.[762]

[762] Capitell, inv. Ra 398. Me171. La cronologia que anotem és la que proposa el Musée des Agustins (Tolosa, Garona Alta, França); F. Gandolfo, «Una abazia molisana e il suo programa decorativo: Santa Maria della Strada preso Matrice», a *La vie del medievo*, Atti del Convegno internazionale di studi, Parma (1998), Electa, 2000,

A la part superior del casquet hi ha menys forats per tal que les boires de l'encens surtin pels buits laterals; dels extrems sobresurten les quatre anelles o armelles que al coincidir exactament amb les del cos superior deixen espai per al pas de les quatre cadenes que tenen com a funció sustentar l'encenser, aquestes i la cadena que obre i tanca la tapa es recolzen en la peça de sustentació.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 13 × 10 cm. Coincideixen amb les de l'**E C 13** i són molt similars a les de l'**E C 15** (12 × 10 cm) i les de l'**E C 16** (12,5 x 10 cm) del MNAC,[763] tots ells esfèrics. Les tècniques que mostren són la fosa i el calat. En aquest segon grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell i menys del repussat a les conques o tapes. Els diferents exemplars que hem anotat aporten informació per a fer el seguiment d'una etapa creativa de treball que supera l'anterior pels models, però també per una tècnica aplicada a diferents metalls: ferro (**E C 13**) (L'Alt Urgell), bronze (**E C 14**, **E C 17**, **E C 19**, **E C 20**, **E C 22**, **E C 23**, **E C 24**) (Segrià, Alt Urgell, Bergadà, Solsonès), coure (**E C 15**, **E C 16**, **E C 18**) (genèric: català). Les formes són vegetals en tots els exemplars que hem inclòs en aquest segon grup; per altra banda la tècnica del calat és comuna a tots els encensers amb un resultat visual diferent segons el repertori seleccionat que anirem detallant d'acord amb les variants que es produeixen.

En aquesta selecció hi ha diferents matèries: ferro, bronze i coure, i no sembla que el resultat final hagi estat influït per la tria específica d'un metall o aliatge. No n'hem localitzat amb metalls preuats, desapareguts físicament però coneguts per la documentació.

Aquest domini tècnic del metall és propi d'aquests tallers especialitzats en bronze, ferro o coure que conreaven, entre d'altres, aquesta tipologia amb destresa. El(s) situem en un(s) taller(s) català(ans) de l'Alt Urgell, bé que hi ha exemplars dels quals desconeixem la procedència. Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun

p. 213 i 216. Un derivació d'aquest motiu ornamental és a una placa de la càtedra de fusta de l'església de l'abadia de Montevergine, ara al seu museu.

763 Encensers, **E C 15** i **E C 16**, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes. Aquest exemplar prové de l'església de La Vansa (Alt Urgell).

Segon grup

Subgrup 1

Integrem dins aquest subgrup els números **E C 13**, **E C 14**, **E C 15** i **E C 16**. Es tracta de la mateixa decoració vegetal que hem explicat, amb un tret comú, els roleus que envolten una flor i al costat fulles recargolades o girades. L'acabament del casquet és fa mitjançant una petita peça de costats arrodonits amb un forat al mig. La caldereta és llisa i les barretes, quan es conserven, en són quatre (**E C 13** i **E C 14** mantenen totes les parts compositives d'origen).

Cronologia

Aquest segon grup el datem dins el segle XII i, fins i tot, els primers decennis del XIII, en coincidència amb tots els repertoris ornamentals de tot el grup. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes per als tres primers grups. Es tracta d'objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que en tenim un important repertori en ferro, bronze i coure conreats, sobretot aquests darrers, als tallers catalans de forja (metall) amb diferents repertoris ornamentals. El recorregut inicial que estem fent ens mostra que hi ha diferències substancials en l'execució dels encensers; anirem analitzant els quatre grups que hem fet per tal de comprovar si les diferències són generalitzades o bé es poden acotar als encensers de procedències més concretes.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques i amb preferència les catalanes, però, també, d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho.

Orfebreria

El Museu Marès té un encenser que presentem en aquesta catalogació amb el mateix repertori a la conca (**E C 21**) és l'exemple més proper que podem referenciar. Aquest interessant

paral·lelisme fa possible que l'afegim a l'inventari d'obra catalana tal i com indicarem en aquesta catalogació.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs: a Santa Maria de Taüll,[764] ca. 1123 (**il·l. 201**), es representa l'àngel turiferari encensant l'altar; a les pintures de Sorpe,[765] ca. 1150 (**fig. 393**); a la conca absidal de Santa Maria del Mur,[766] ca. 1150-1200 (**fig. 407**), són sis els encensers pintats, tres per banda, a la part inferior de la representació de Crist en Majestat; a l'absidiola nord les pintures murals datades al segle XII, corresponent a la nau de l'Evangeli de l'església de Santa Maria de Barberà,[767] (**fig. 408**) s'hi representa una gran creu a l'eix central i un personatge masculí identificat per la inscripció de la part l'esquerra, damunt el braç, com a CONSTANTINUS, a tota l'escena hi ha un seguit de personatges que fan reverència a la creu, a la part superior i ben destacats dos àngels turiferaris porten dos encensers per encensar-la. Sortosament, aquesta part de la pintura mural és ben conservada i la considerem de gran vàlua per al nostre estudi per la reproducció d'aquests dos vasos; també per la presència d'una majestuosa creu d'arrel bizantina.

[764] Detall, *Escena de la revelació del naixement de sant Joan Baptista que l'àngel va fer a Zacaries mentre oficiava al temple*, prové de l'església de Santa Maria de Taüll, ca. 1123, MNAC/MAC 15861, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.
[765] Detall, *Anunciació*, pertanyent a la decoració del mur de l'Evangeli de l'església de Sant Pere de Sorpe, ca. 1150, MNAC/MAC 113144, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.
[766] Inv. 21.1285, Boston, Museum of Fine Arts, Maria Antoinette Evans Fund., 1921.
[767] *Escena de l'exaltació de la creu per Constantí i santa Helena*, pintura mural, segle XII. Decoració pictòrica de la conca absidal nord de l'església de Santa Maria de Barberà (Vallès Occidental).



Fig. 14. Detall absis, Santa Maria del Mur, Boston, Museum of Fine Arts
(foto autora)





Fig. 15. Exaltació de la creu, conca absidal nord i detall,
segle XII, Santa Maria de Barberà (foto autora)

Escultura d'esglésies catalanes

De fet creiem que l'escultura era un dels millors exemples en els quals s'emmirallaven els artesans del metall. La dificultat del treball del metall per a tallers que més que tot eren de forja o metalls i la menor exigència de les petites i mitjanes esglésies a les quals anava destinat aquest tipus d'encenser, fa suposar que els models eren els que veien directament (obra) i, quant a l'ornamentació, l'escultura era una font important a la qual tenien fàcil accés. Hem inventariat algunes mostres procedents d'esglésies catalanes que anotem: el timpà de l'església romànica de Santa Maria de Manresa,[768] ca. finals del segle XII (**il·l. 212**); un poc, no massa, més tardà el timpà de Sant Martí de Mura, finals dels segle XII i primers del XIII (**il·l. 213**), mostra dos exemplars. Curiosament, aquesta representació, que és tardana i repetitiva pel que fa a la interpretació de les figures, no ho és pel que fa als dos encensers; són models d'ús corrent, propers als d'altres representacions més reeixides, això fa suposar que la uniformització d'aquesta tipologia, sense grans aportacions o variacions ornamentals innecessàries, no distingia massa els uns dels altres; el pòrtic de Santa Maria de Ripoll, de mitjan segle XII, amb dos encensers a l'intradós del primer arc (**fig. 409**), tercera i cinquena dovella (esquerra i dreta respectivament de l'espectador) a ambdós costats de la Majestat del Senyor, un àngel l'està encensant amb un encenser enlairat i l'altre recolzat pel braç, molt malmès, i, a la dreta (espectador) l'altre àngel amb la mà aixecada repeteix l'acció; al claustre d'Elna (Rosselló) hi ha la sepultura del bisbe Jordà (1186) (**il·l. 217**) i el sarcòfag de Ferran del Soler (abans de 1203) procedent de Santa Maria d'Eula (Rosselló) (**il·l. 214**), ambdós porten figures d'àngels turiferaris i llurs encensers per a perfumar els morts.

A la **làmina XX** n'aportem altres dos al·lusius a la mateixa temàtica, el timpà de l'església de Santa Maria de Cornellà de Conflent (**il·l. 211**) i i un altre timpà, el de l'església de Santa Maria de Vallbona de les Monges (**il·l. 215**).

[768] El timpà amb la Mare de Déu i l'Infant de l'església romànica de Santa Maria de Manresa (cap a finals del segle XII) està molt malmès, de fet, els encensers quasi bé no es perceben, només s'intueixen. Hom ha fet una rèplica que vol imitar l'original (al claustre). Presentem ambdues imatges per a la seva comprovació.



Fig. 16. Pòrtic de Santa Maria de Ripoll, intradós del primer arc, tercera i cinquena dovella, mitjan segle XII (foto autora)

Orfebreria forana

L'ara portàtil d'Enric II von Werl, bisbe de Paderborn entre 1084 i 1127 (**il·l. 228**) representat amb un encenser esfèric sostingut pels dits de la mà; l'encenser de la patena de Wilten, ca. 1160-1170 (**fig. 399**), tècnicament molt acurat; els dos magnífics medallons esmaltats de l'arca amb les despulles del bisbe Heribert (1155-1175) amb escenes de la vida del sant, de l'església de Sant Heribert (Deutz-Colònia): en una el sant al capdavant de la processó per a implorar pluja, abillat amb les millors robes corresponents a la seva dignitat, és encensat per l'àngel (**il·l. 262**); en l'altra es representa el moment de la mort en el qual és encensat, l'encenser representat és un exemple de forma esfèrica del segle XII (**il·l. 261**); d'aquesta mateixa cronologia el Schnütgen Museum[769] en té dos del segle XII de fabricació italiana: 1) ha perdut les cadenes però conserva la peça de suspensió de la tapa. La caldereta és llisa mentre que la tapa està dividida en formes triangulars dins les quals es desenvolupa ornamentació de petites tiges amb extrems cargolats; 2) l'altre, ovoide, dipòsit llis i la conca

[769] Encensers, Itàlia, segle XII, bronze, a) 12,8 × 9,6 cm (Ø) i b) 14,2 × 8,4 cm (Ø), inv. H 49 i H 88, respectivament, Colònia, Schnütgen Museum.

que repeteix l'ornamentació del a, però alternada amb semicercles dins els quals hi ha petits quadrats. Conserva la cadena de tracció que aixeca la tapa.

Miniatura carolíngia

Ens il·lustra amb un encenser que podem considerar pertanyent a un moment antecedent d'aquesta representació de la miniatura occidental, és el que duu la Verge en una mà, mentre en l'altra porta una creu, del foli 1v del Sacramentari de Gelasi,[770] (**il·l. 220**) manuscrit datat entre els anys 780-800. L'encenser es pot considerar un referent dels primers encensers sense tapa, en tenim una mostra molt interessant en el de Lledó,[771] també per la forma arrodonida del braseret amb les cadenes per a penjar-lo.

Escultura forana

El capitell de l'Anunciació i Visitació[772] de la de la porta de Miègeville de Sant Serní de Tolosa (Llenguadoc) (**il·l. 233**), datada a finals del segle XI o primers del XII, representa un àngel encensant Maria; el model és preciós per la seva senzillesa, per la simetria de les seves parts i per les formes arrodonides plasmades en pedra; mostra forma esfèrica, llisa, el petit cos de suspensió i la cadena per aixecar la tapa a més de les tres cadenes per a sustentar-lo. És una de les mostres primerenques més ben aconseguides en escultura. A la **làmina XXII** exposem diverses imatges de comparativa escultòrica forana amb models que varien la forma, tots amb les cadenes amb una molt bona interpretació en relació amb els exemplars reals, el timpà de la Puerta del Perdón, dos àngels turiferaris encensen a crist clavat a la creu (**il·l. 230**); el Museo Civico de Mòdena hi ha un fragment amb la representació de les històries de santa Geminia (**il·l. 231**); el magnífic timpà del Judici Final de Conques acull un àngel amb el seu encenser (**il·l. 232**); alguns altres es localitzen a catedrals o esglésies d'Itàlia, com el de la catedral de Molfetta (**il·l. 234**); els dels púlpits d'estuc de les església de Sant Esteve de Cugnoli (**il·l. 235**), el de Moscufo (**il·l. 236**) o el de Rosciolo (**il·l. 237**); i el timpà de Parma amb un encenser esplèndid del timpà de la catedral (**il·l. 239**). El mateix que hem dit per la pintura ara ho col·lacionem per aquestes representacions escultòriques.

[770] *La Verge portant una creu i un encenser*, *Sacramentarium gelasianum*, f. 1v, Bibliothèque nationale de France, ms. lat. 12048 ms, ark:/12148/btv1b60000317.
[771] Encenser de Lledó, Egipte, Síria o Constantinoble, segles VI-VII, bronze fos i estampat, prové del cementiri de Sant Feliu de Lledó (Alt Empordà), MEV 3746, Vic, Museu de Epsicopal de Vic.
[772] Capitell esquerre interior de la porta de Miègeville (una de les quatre cares), Anunciació i Visitació, finals del segle XI o primers del XII.

Vori

El vori és un material molt adient per poder plasmar amb bellesa i sensibilitat creativa la finesa del cisellat del qual n'és un magnífic exemple la *Visitatio Sepulchri*[773] del taller germànic de Colònia; datat al segle XII, es tracta d'una magnífica representació en os de morsa i detalls cisellats a les dues conques de l'encenser (**il·l. 256**).

[773] Legner, op. cit. (1985), p. 427, núm. F 64. Les Santes Dones a la tomba de Jesucrist, segle XI, os de morsa, 6,8 × 4,5 cm, fragment d'un altar portàtil, inv. B 7, Colònia, Schnütgen Museum.

SEGON GRUP

Encenser E C 14



SEGON GRUP

Encenser E C 14

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XII-primers decennis s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos
Dimensions	13 × 10 cm
Localització	Lleida. Museu Diocesà i Comarcal de Lleida
Núm. d'inventari	MDL 852

Bibliografia AIXALÀ, *Peces*, 1990-1991, núm. 852; AIXALÀ, «Núm. 110 Encenser», a *Museu*, 1993, p. 36 i 80; PLADEVALL, «Fons…», a *Catalunya Romànica*, XXIV, 1997, p. 208.

Exposicions «Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Exposició Pulchra», Lleida, 1993.

Descripció

Encenser de ferro forjat format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta, semiesfèric, i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El braseret és llis; només sobresurten les armelles laterals pel pas de les barretes; la tapa està pràcticament ocupada pel desenvolupament vegetal que coincideix amb l'**E C 13**. L'organització dels elements vegetals segueix un esquema compositiu format per tres grans triangles dins els quals tres roleus, dos a la part inferior, simètrics, i un a la superior; són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa, i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d'extrems girats, aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, de ben segur, l'artesà hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura. Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d'extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l'ornamentació vegetal. Un antecedent de les fulles d'extrems girats és el capitell del claustre del segon taller de La Daurada datat entre 1120 i 1130.

A la part superior del casquet hi ha menys forats per tal que les boires de l'encens surtin pels buits laterals; d'aquests sobresurten les quatre anelles o armelles que al coincidir exactament amb les del cos superior deixen espai per al pas de les quatre barretes, als extrems de les quals es col·loquen les cadenes que, en forma de vuits estirats, s'enganxen pels extrems fins a completar el cicle i que tenen com a funció sustentar l'encenser. Altre exemple de quatre barretes i llurs cadenes juntament amb la destinada a obrir i tancar la tapa pengen de la peça de suspensió. És un rar exemple de pervivència de totes les parts compositives: caldereta, tapa, barretes i anelles en bon estat de conservació.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 13 × 10 cm; coincideixen amb les de l'**E C 13** i són molt similars a les dels números **E C 15** (12 × 10 cm) i **E C 16** del MNAC,[774] tots ells esfèrics. Les tècniques que mostren són la fosa i el calat. En aquest segon grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell i menys del repussat a les conques o tapes. Els diferents exemplars que hem anotat aporten informació per a fer el seguiment d'una etapa creativa de treball que supera l'anterior pels models, però també per una tècnica aplicada a diferents metalls: ferro (**E C 13**) (L'Alt Urgell), bronze (**E C 14**, **E C 17**, **E C 19**, **E C 20**, **E C 22**, **E C 23**, **E C 24**) (Segrià, Alt Urgell, Bergadà, Solsonès), coure (**E C 15**, **E C 16**, **E C 18**) (genèric: català). Les formes són vegetals en tots els exemplars que hem inclòs en aquest segon grup; per altra banda la tècnica del calat és comuna a tots els exemplars amb un resultat visual diferent segons el repertori seleccionat, que anirem detallant d'acord amb les variants que es produeixen.

En aquesta selecció d'encensers hi ha diferents matèries: ferro, bronze i coure, i no sembla que el resultat final hagi estat influït per la tria específica. No n'hem localitzat fabricats amb metalls preuats però sí a la documentació, tal i com exposem.

Aquest domini tècnic del metall és propi d'aquests tallers especialitzats en bronze, ferro o coure que conreaven, entre d'altres, aquesta tipologia amb destresa. El(s) situem en un(s) taller(s) català(ans) de l'Alt Urgell, bé que hi ha exemplars dels qual desconeixem la procedència com aquest que estudiem. Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro, i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers,

[774] Encensers, **E C 15** i **E C 16**, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Segon grup

Subgrup 1

Integrem dins aquest subgrup els números **E C 13**, **E C 14**, **E C 15** i **E C 16**. Es tracta de la mateixa decoració vegetal que hem explicat, amb un tret comú, els roleus que envolten una flor i al costat fulles recargolades o girades. L'acabament del casquet es fa mitjançant una petita peça de costats arrodonits amb un forat al mig. La caldereta és llisa, i les barretes, quan es conserven, en són quatre (**E C 13** i **E C 14** mantenen totes les parts compositives d'origen). A la comparativa mostrarem uns motius vegetals reproduïts en escultura arquitectònica catalana que estan vinculats amb el de l'encenser i que són d'enorme importància per poder justificar la inclusió de tot aquest grup (i del següent) al taller català i excloure qualsevol altre taller forà sigui germànic o italià.

Cronologia

Aquest segon grup el datem dins el segle XII i, fins i tot, els primer decennis del XIII en coincidència amb tots els repertoris ornamentals de tota la sèrie. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes per als tres primers grups. Es tracta d'objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que en tenim un important repertori en ferro, bronze i coure, conreats, els primers, als tallers catalans de forja amb diferents repertoris ornamentals. El recorregut inicial que estem fent ens mostra que hi ha diferències substancials en l'execució dels encensers; anirem analitzant els quatre grups que hem fet per tal de comprovar si les diferències són generalitzades o bé es poden acotar als encensers de procedències més concretes.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho.

Orfebreria

El Museu Marès (**E C 21**) té un encenser que presentem en aquesta catalogació amb el mateix repertori a la conca, és l'exemple més proper que podem referenciar. Aquest interessant paral·lelisme fa possible que l'afegim a l'inventari d'obra catalana tal i com indicarem en aquesta catalogació.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs: a Santa Maria de Taüll, ca. 1123 (**fig. 396**), es representa l'àngel turiferari encensant l'altar; a les pintures de Sorpe, ca. 1150 (**fig. 393**); a la conca absidal de Santa Maria del Mur, ca. 1150-1200 (**fig. 407**) són sis els encensers pintats, tres per banda, a la part inferior de la representació de Crist en Majestat; a l'absidiola nord les pintures murals datades al segle XII, corresponent a la nau de l'Evangeli de l'església de Santa Maria de Barberà (**fig. 408**), es representa una gran creu a l'eix central i un personatge masculí identificat per la inscripció de la part l'esquerra, damunt el braç, com a CONSTANTINUS, a tota l'escena hi ha un seguit de personatges que fan reverència a la creu, a la part superior i ben destacats dos àngels turiferaris porten dos encensers per encensar-la. Sortosament, aquesta part de la pintura mural és ben conservada i la considerem de gran vàlua per al nostre estudi per la reproducció d'aquests dos vasos; també, per la presència d'una majestuosa creu d'arrel bizantina.

Escultura d'esglésies catalanes

De fet creiem que l'escultura era un dels millors exemples en els quals s'emmirallaven els artesans del metall. La dificultat del treball del metall per a tallers que, més que tot, eren de forja o metalls i la menor exigència de les petites i mitjanes esglésies a les quals anava destinat aquest tipus d'encenser, fa suposar que els models eren els que veien directament (obra) i, quant a l'ornamentació, l'escultura era una font important a la qual tenien fàcil accés. Hem inventariat algunes mostres procedents d'esglésies catalanes que anotem: el timpà de l'església romànica de Santa Maria de Manresa, ca. finals del segle XII (**il·l. 212**); poc, no massa, més tardà el timpà de Sant Martí de Mura (**il·l. 213**), finals del segle XII i primers del XIII, que mostra dos exemplars. Curiosament, aquesta representació, que és tardana i repetitiva pel que fa a la interpretació de les figures, no ho és pel que fa als dos encensers: són models d'ús corrent, propers als d'altres representacions més reeixides, això fa suposar que la uniformització d'aquesta tipologia, sense grans aportacions o variacions ornamentals

innecessàries, no distingia massa els uns dels altres; el pòrtic de Santa Maria de Ripoll (**il·l. 210**), de mitjan segle XII, amb dos encensers a l'intradós del primer arc, tercera i cinquena dovella (esquerra i dreta respectivament de l'espectador) a ambdós costats de la Majestat del Senyor, un àngel que l'està encensant amb un encenser enlairat i l'altre recolzat pel braç, molt malmès, i, a la dreta (espectador), l'altre àngel amb la mà aixecada repeteix l'acció; al claustre d'Elna (Rosselló) hi ha la sepultura del bisbe Jordà (1186) (**il·l. 217**) i el sarcòfag de Ferran del Soler (abans del 1203) (**il·l. 214**) procedent de Santa Maria d'Eula (Rosselló), ambdós porten figures d'àngels turiferaris i llurs encensers per a perfumar els morts.

Orfebreria forana

L'ara portàtil d'Enric II von Werl, bisbe de Paderborn entre 1084 i 1127 (**il·.l. 228**), on se'l representa amb un encenser esfèric sostingut pels dits de la mà; l'encenser de la patena de Wilten, ca. 1160-1170, tècnicament molt acurat; els dos magnífics medallons esmaltats de l'arca amb les despulles del bisbe Heribert (1155-1175) amb escenes de la vida del sant, de l'església de Sant Heribert (Deutz-Colònia), (**fig. 397**) i en una el sant al capdavant de la processó per a implorar pluja, abillat amb les millors robes corresponents a la seva dignitat, és encensat per l'àngel; l'altra representa el moment de la mort en el qual és encensat (**fig. 401**), l'encenser representat és un exemple de forma esfèrica del segle XII; d'aquesta mateixa cronologia el Schnütgen Museum en té dos del segle XII de fabricació italiana (*vid.* **nota. 762**): 1) ha perdut les cadenes però conserva la peça de suspensió de la tapa. La caldereta és llisa mentre que la tapa està dividida en formes triangulars dins les quals es desenvolupa ornamentació de petites tiges amb extrems cargolats; 2) l'altre, ovoide, dipòsit llis i la conca que repeteix l'ornamentació del a, però, alternada amb semicercles dins els quals hi ha petits quadrats. Conserva la cadena de tracció que aixeca la tapa.

Miniatura carolíngia

Ens il·lustra amb un encenser que podem considerar com pertanyent a un moment antecedent d'aquesta representació de la miniatura occidental, és el que duu la Verge en una mà, mentre en l'altra porta una creu, del foli 1v del Sacramentari de Gelasi, manuscrit datat entre els anys 780-800 (**il·l. 220**). L'encenser es pot considerar un referent dels primers encensers sense tapa, en tenim una mostra molt interessant en el de Lledó, també per la forma arrodonida del braseret amb les cadenes per a penjar-lo.

Escultura forana

El capitell de l'Anunciació i Visitació de la porta de Miègeville de Sant Serní de Tolosa (Llenguadoc) (**il·l. 233**), datada a finals del segle XI o primers del XII, representa un àngel encensant Maria, el model és preciós per la seva senzillesa, per la simetria de les seves parts i per les formes arrodonides plasmades en pedra; mostra forma esfèrica, llisa, el petit cos de suspensió i la cadena per aixecar la tapa a més de les tres cadenes per a sustentar-lo. És una de les mostres primerenques més ben aconseguides en escultura.

Vori

El vori és un material molt adient per poder plasmar amb bellesa i sensibilitat creativa la finesa del cisellat del qual és un magnífic exemple la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació en os de morsa i detalls cisellats a les dues conques de l'encenser.

Ornamentació, escultura arquitectònica

Aquests motius escultòrics coincideixen amb els de l'encenser, de fet ni ha molts de similars en capitells i en general en l'escultura arquitectònica. Fou un motiu recurrent en l'escultura però també en els encensers dels que en tenim molts exemples que aportem en el nostre catàleg d'obra. La coincidència tan manifesta d'aquest motiu amb el dels encensers és una prova de la seva pertinença al taller català (**fig. 410** i **411**).



Fig. 17. Detall del Baptisme de sant Pau, relleu de les arquivoltes, segle XII
monestir de Santa Maria de Ripoll



Fig. 18. Detall d'un motiu de fulles girades, capitell del claustre sud, segle XII, catedral de Girona

SEGON GRUP

Encenser E C 15



SEGON GRUP
Encenser E C 15

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XII-primers decennis s. XIII
Material/Tècnica	Coure calat, cisellat i daurat
Dimensions	10 × 12 cm; 64,5 cm (amb cadenes)
Procedència	Prové d'una església catalana
Localització	Barcelona. Museu Nacional d'Art de Catalunya
Núm. d'inventari	MNAC 12104

Bibliografia AINAUD, *Arte*, 1973, p. 227, imatge p. 216; FOLCH, *Museo*, 1926, fig. 100, p. 88;
WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, Encenser II l 18, p. 182 i 185, imatge p. 483; YLLA-CATALÀ, «Dotze encensers», a *Catalunya Romànica*, I, 1994, p. 427-428.

Descripció

Encenser de coure daurat format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta semiesfèrics i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El braseret és llis, només sobresurten les armelles laterals per al pas de les barretes; la tapa està pràcticament ocupada pel desenvolupament vegetal que coincideix amb l'**E C 13**. L'organització dels elements vegetals segueix un esquema compositiu format per tres grans triangles dins els quals tres roleus, dos a la part inferior simètrics i un a la superior; són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d'extrems girats, aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, de ben segur, l'artesà hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura. Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d'extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l'ornamentació vegetal. Un antecedent de les fulles d'extrems girats és el capitell del claustre del segon taller de La Daurada datat entre 1120 i 1130.

A la part superior del casquet hi ha menys forats per tal que les boires de l'encens surtin pels buits laterals; d'aquests sobresurten les quatre anelles o armelles que, al coincidir exactament amb les del cos superior, deixen espai per al pas de les quatre barretes als extrems de les quals es col·loquen les cadenes que, en forma de vuits estirats, s'enganxen pels extrems fins a completar el cicle, i que tenen com a funció sustentar l'encenser.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 10 × 12 cm, molt similars a l'**E C 16** també del MNAC,[775] tots ells amb forma esfèrica. Les tècniques que mostren són la fosa i el calat. En aquest segon grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell i del repussat a les conques o tapes. Els diferents exemplars que hem anotat aporten informació per a fer el seguiment d'una etapa creativa de treball que supera l'anterior pels models, però també per una tècnica aplicada a diferents metalls: ferro (**E C 13**) (L'Alt Urgell), bronze (**E C 14**, **E C 17**, **E C 19**, **E C 20**, **E C 22**, **E C 23**, **E C 24**) (Segrià, Alt Urgell, Bergadà, Solsonès), coure (**E C 15**, **E C 16**, **E C 18**) (genèric: català). Les formes són vegetals en tots els exemplars que hem inclòs en aquest segon grup; per altra banda la tècnica del calat és comuna a tots els exemplars amb un resultat visual diferent segons el repertori seleccionat que anirem detallant d'acord amb les variants que es produeixen.

En aquesta selecció d'encensers hi ha diferents matèries: ferro, bronze i coure, i no sembla que el resultat final hagi estat influït per la tria específica. No n'hem localitzat amb metalls preuats.

Aquest domini tècnic del metall és propi d'aquests tallers especialitzats en bronze, ferro o coure que conreaven, entre d'altres, aquesta tipologia amb destresa. El(s) situem en un(s) taller(s) català(ans) de l'Alt Urgell i del Segrià, per bé que hi ha exemplars dels qual desconeixem la procedència, com és aquest i l'**E C 16**. Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

[775] Encensers, **E C 15** i **E C 16**, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Segon grup

Subgrup 1

Integrem dins aquest subgrup els números **E C 13**, **E C 16**, **E C 14** i l'estudiat. Es tracta de la mateixa decoració vegetal que hem explicat, amb un tret comú, els roleus que envolten una flor i, als costat, fulles recargolades o girades. L'acabament del casquet es fa mitjançant una petita peça de costats arrodonits amb un forat al mig. La caldereta és llisa i, les barretes, quan es conserven, en són quatre (**E C 13** i **E C 14** mantenen totes les parts compositives d'origen).

Cronologia

Aquest segon grup el datem dins el segle XII i, fins i tot, els primer decennis del XIII, en coincidència amb tots els repertoris ornamentals de tot el grup. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes per als tres primers grups. Es tracta d'objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que en tenim un important repertori en ferro, bronze i coure conreats, sobretot aquests darrers, als tallers catalans de forja (metall) amb diferents repertoris ornamentals. El recorregut inicial que estem fent ens mostra que hi ha diferències substancials en l'execució dels encensers; anirem analitzant els quatre grups que hem fet per tal de comprovar si les diferències són generalitzades o bé es poden acotar als encensers de procedències més concretes.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho.

Orfebreria

El Museu Marès (E C 21) té un encenser que presentem en aquesta catalogació amb el mateix repertori a la conca, és l'exemple més proper que podem referenciar. Aquest interessant paral·lelisme fa possible que l'afegim a l'inventari d'obra catalana, tal i com indicarem en

aquesta catalogació; l'antiga Keir Collection[776] tenia un exemplar del qual la tapa és un paral·lel exacte al que estudiem; la caldereta és d'origen llemosí posterior.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall, com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs a Santa Maria de Taüll, ca. 1123 (**fig. 396**), es representa l'àngel turiferari encensant l'altar; les pintures de Sorpe, ca. 1150 (**fig. 393**); la conca absidal de Santa Maria del Mur, ca. 1150-1200 (**fig. 407**), són sis els encensers pintats, tres per banda, a la part inferior de la representació de Crist en Majestat; a l'absidiola nord les pintures murals datades al segle XII, corresponent a la nau de l'Evangeli de l'església de Santa Maria de Barberà (**fig. 408**), es representa una gran creu a l'eix central i un personatge masculí identificat per la inscripció de la part l'esquerra, damunt el braç, com a CONSTANTINUS, a tota l'escena hi ha un seguit de personatges que fan reverència a la creu, a la part superior i ben destacats dos àngels turiferaris porten dos encensers per encensar-la. Sortosament, aquesta part de la pintura mural és ben conservada i la considerem de gran vàlua per al nostre estudi per la reproducció d'aquests dos vasos; també, per la presència d'una majestuosa creu d'arrel bizantina.

Escultura d'esglésies catalanes

De fet creiem que l'escultura era un dels millors exemples en els quals s'emmirallaven els artesans del metall. La dificultat del treball del metall per a tallers que, més que tot, eren de forja o metalls i la menor exigència de les petites i mitjanes esglésies a les quals anava destinat aquest tipus d'encenser, fa suposar que els models eren els que veien directament (obra) i, quant a l'ornamentació, l'escultura era una font important a la qual tenien fàcil accés. Hem inventariat algunes mostres procedents d'esglésies catalanes que anotem: el timpà de l'església romànica de Santa Maria de Manresa (**il·l. 212**), ca. finals del segle XII; un poc, no massa, més tardà el timpà de Sant Martí de Mura (**il·l. 213**), finals del segle XII i primers del XIII, que mostra dos exemplars. Curiosament, aquesta representació, que és tardana i repetitiva pel que fa a la interpretació de les figures, no ho és pel que fa als dos encensers; són models d'ús corrent, propers als d'altres representacions més reeixides, això fa suposar que la uniformització d'aquesta tipologia, sense grans aportacions o variacions ornamentals innecessàries, no distingia massa els uns dels altres; el pòrtic de Santa Maria de Ripoll (**il·l.**

[776] Gauthier; Camille, op. cit. (1997), núm. 115, p. 158. Encenser de bronze, tapa: taller germànic, ca. 1200, 15 cm (alt); caldereta: taller de Llemotges, segle XIII.

210) de mitjan segle XII, amb dos encensers a l'intradós del primer arc, tercera i cinquena dovella (esquerra i dreta respectivament de l'espectador) a ambdós costats de la Majestat del Senyor, un àngel que l'està encensant amb un encenser enlairat i l'altre recolzat pel braç, molt malmès, i, a la dreta (espectador), l'altre àngel amb la mà aixecada repeteix l'acció; al claustre d'Elna (Rosselló) hi ha la sepultura del bisbe Jordà (1186) (**fig. 217**) i el sarcòfag de Ferran del Soler (abans de 1203) (**fig. 214**) procedent de Santa Maria d'Eula (Rosselló), ambdós porten figures d'àngels turiferaris i llurs encensers per a perfumar els morts.

Orfebreria forana

L'ara portàtil d'Enric II von Werl, bisbe de Paderborn entre 1084 i 1127 (**il·l. 228**), on se'l representa amb un encenser esfèric sostingut pels dits de la mà; l'encenser de la patena de Wilten (Tirol, Àustria) (**fig. 399**), ca. 1160-1170, tècnicament molt acurat; els dos magnífics medallons esmaltats de l'arca amb les despulles del bisbe Heribert (1155-1175) amb escenes de la vida del sant, de l'església de Sant Heribert (Deutz-Colònia), en una (**fig. 397**) el sant al capdavant de la processó per a implorar pluja, abillat amb les millors robes corresponents a la seva dignitat, és encensat per l'àngel; l'altra (**fig. 401**) representa el moment de la mort en el qual és encensat, l'encenser representat és un exemple de forma esfèrica del segle XII; d'aquesta mateixa cronologia el Schnütgen Museum en té dos (*vid*. **nota 762**) del segle XII de fabricació italiana: 1) ha perdut les cadenes però conserva la peça de suspensió de la tapa. La caldereta és llisa mentre que la tapa està dividida en formes triangulars dins les quals es desenvolupa ornamentació de petites tiges amb extrems cargolats; 2) l'altre, ovoide, dipòsit llis i la conca que repeteix l'ornamentació del a, però, alternada amb semicercles dins els quals hi ha petits quadrats. Conserva la cadena de tracció que aixeca la tapa.

M**iniatura carolíngia**

Ens il·lustra amb un encenser que podem considerar pertanyent a un moment antecedent d'aquesta representació de la miniatura occidental, és el que duu la Verge en una mà, mentre en l'altra porta una creu, del foli 1v del Sacramentari de Gelasi (**il·l. 220**), manuscrit datat entre els anys 780-800. L'encenser es pot considerar un referent dels primers encensers sense tapa; en tenim una mostra molt interessant en el de Lledó, també per la forma arrodonida del braseret amb les cadenes per a penjar-lo.

Escultura forana

El capitell de l'Anunciació i Visitació de la porta de Miègeville de Sant Serní de Tolosa (Llenguadoc) (**fig. 233**), datada a finals del segle XI o primers del XII, representa un àngel encensant Maria; el model és preciós per la seva senzillesa, per la simetria de les seves parts i per les formes arrodonides plasmades en pedra; mostra forma esfèrica, llisa, el petit cos de suspensió i la cadena per aixecar la tapa, a més de les tres cadenes per a sustentar-lo. És una de les mostres primerenques més ben aconseguides en escultura.

Vori

El vori és un material molt adient per poder plasmar amb bellesa i sensibilitat creativa la finesa del cisellat, del qual és un magnífic exemple la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació en os de morsa i detalls cisellats a les dues conques de l'encenser.

Ornamentació, escultura arquitectònica

(*vid.* **E C 14**)

SEGON GRUP
Encenser E C 16



SEGON GRUP
Encenser E C 16

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XII-primers decennis s. XIII
Material/Tècnica	Coure calat, cisellat i daurat
Dimensions	12,5 × 10 cm; 63 cm (amb cadenes)
Procedència	Prové d'una església catalana
Localització	Barcelona. Museu Nacional d'Art de Catalunya
Núm. d'inventari	MNAC 12116

Bibliografia AINAUD, *Arte*, 1973, p. 227, imatge p. 216; WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, Encenser II l 15, p. 185, imatge p. 483; YLLA-CATALÀ, «Dotze encensers», a *Catalunya Romànica*, I, 1994, p. 429.

Descripció

Encenser de coure daurat format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta semiesfèrics i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El braseret és llis, només sobresurten les armelles laterals per al pas de les barretes; la tapa està pràcticament ocupada pel desenvolupament vegetal que coincideix amb els números **E C 13**, **E C 14**, **E C 15** i **E C 16**. L'organització dels elements vegetals segueix un esquema compositiu format per tres grans triangles dins els quals tres roleus, dos a la part inferior simètrics i un a la superior; són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d'extrems girats, aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, de ben segur, l'artesà hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura. Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d'extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l'ornamentació vegetal. Un antecedent de les fulles d'extrems girats és el capitell del claustre del segon taller de La Daurada datat entre 1120 i 1130.

A la part superior del casquet hi ha menys forats per tal que les boires de l'encens surtin pels buits laterals; dels extrems sobresurten les quatre anelles o armelles que, al coincidir exactament amb les del cos superior, deixen espai per al pas de les quatre cadenes que tenen com a funció sustentar l'encenser.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar 12,5 × 10 cm són molt similars a l'**E C 15** (10 x 12 cm), també del MNAC,[777] tots ells amb forma esfèrica. Les tècniques que mostren són la fosa i el calat. En aquest segon grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell i del repussat a les conques o tapes. Els diferents exemplars que hem anotat aporten informació per a fer el seguiment d'una etapa creativa de treball que supera l'anterior pels models, però també per una tècnica aplicada a diferents metalls: ferro (**E C 13**) (L'Alt Urgell), bronze (**E C 14**, **E C 17**, **E C 19**, **E C 20**, **E C 22**, **E C 23**, **E C 24**) (Segrià, Alt Urgell, Bergadà, Solsonès), coure (**E C 15**, **E C 16**, **E C 18**) (genèric: català). Les formes són vegetals en tots els exemplars que hem inclòs en aquest segon grup; per altra banda la tècnica del calat és comuna a tots els exemplars amb un resultat visual diferent segons el repertori seleccionat que anirem detallant d'acord amb les variants que es produeixen.

En aquesta selecció d'encensers hi ha diferents matèries: ferro, bronze i coure, i no sembla que el resultat final hagi estat influït per la tria específica. No n'hem localitzat amb metalls preuats.

Aquest domini tècnic del metall és propi d'aquests tallers especialitzats en bronze, ferro o coure que conreaven, entre d'altres, aquesta tipologia amb destresa. El(s) situem en un(s) taller(s) català(ans) de l'Alt Urgell i del Segrià, per bé que hi ha exemplars dels qual desconeixem seva procedència, com és aquest i l'**E C 15**. Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

[777] Encensers, **E C 15** i **E C 16**, MNAC 12104 i 12116, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Segon grup

Subgrup 1

Integrem dins aquest subgrup els números **E C 13**, **E C 15**, **E C 14** i **E C 16**. Es tracta de la mateixa decoració vegetal que hem explicat, amb un tret comú, els roleus que envolten una flor i, als costat, fulles recargolades o girades. L'acabament del casquet és fa mitjançant una petita peça de costats arrodonits amb un forat al mig. La caldereta és llisa i les barretes, quan es conserven, en són quatre (**E C 13** i **E C 14** mantenen totes les parts compositives d'origen).

Cronologia

Aquest segon grup el datem dins el segle XII i, fins i tot, els primer decennis del XIII, en coincidència amb tots els repertoris ornamentals de tot el grup. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes per als tres primers grups. Es tracta d'objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que en tenim un important repertori en ferro, bronze i coure conreats, sobretot aquests darrers, als tallers catalans de forja (metall) amb diferents repertoris ornamentals. El recorregut inicial que estem fent ens mostra que hi ha diferències substancials en l'execució dels encensers; anirem analitzant els quatre grups que hem fet per tal de comprovar si les diferències són generalitzades o bé es poden acotar als encensers de procedències més concretes.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho.

Orfebreria

El Museu Marès (**E C 21**) té un encenser que presentem en aquesta catalogació amb el mateix repertori a la conca, és l'exemple més proper que podem referenciar. Aquest interessant paral·lelisme fa possible que l'afegim a l'inventari d'obra catalana, tal i com indicarem en aquesta catalogació.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall, com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs a Santa Maria de Taüll, ca. 1123 (**fig. 396**), es representa l'àngel turiferari encensant l'altar; les pintures de Sorpe, ca. 1150 (**fig. 393**); la conca absidal de Santa Maria del Mur, ca. 1150-1200 (**fig. 407**), són sis els encensers pintats, tres per banda, a la part inferior de la representació de Crist en Majestat; a l'absidiola nord les pintures murals datades al segle XII, corresponent a la nau de l'Evangeli de l'església de Santa Maria de Barberà (**fig. 408**), es representa una gran creu a l'eix central i un personatge masculí identificat per la inscripció de la part l'esquerra, damunt el braç, com a CONSTANTINUS, a tota l'escena hi ha un seguit de personatges que fan reverència a la creu, a la part superior i ben destacats dos àngels turiferaris porten dos encensers per encensar-la. Sortosament, aquesta part de la pintura mural és ben conservada i la considerem de gran vàlua per al nostre estudi per la reproducció d'aquests dos vasos; també, per la presència d'una majestuosa creu d'arrel bizantina.

Escultura d'esglésies catalanes

De fet creiem que l'escultura era un dels millors exemples en els quals s'emmirallaven els artesans del metall. La dificultat del treball del metall per a tallers que, més que tot, eren de forja o metalls i la menor exigència de les petites i mitjanes esglésies a les quals anava destinat aquest tipus d'encenser, fa suposar que els models eren els que veien directament (obra) i, quant a l'ornamentació, l'escultura era una font important a la qual tenien fàcil accés. Hem inventariat algunes mostres procedents d'esglésies catalanes que anotem: el timpà de l'església romànica de Santa Maria de Manresa (**il·l. 212**), ca. finals del segle XII; un poc, no massa, més tardà el timpà de Sant Martí de Mura (**il·l. 213**), finals del segle XII i primers del XIII, que mostra dos exemplars. Curiosament, aquesta representació, que és tardana i repetitiva pel que fa a la interpretació de les figures, no ho és pel que fa als dos encensers; són models d'ús corrent, propers als d'altres representacions més reeixides, això fa suposar que la uniformització d'aquesta tipologia, sense grans aportacions o variacions ornamentals innecessàries, no distingia massa els uns dels altres; el pòrtic de Santa Maria de Ripoll (**il·l. 210**) de mitjan segle XII, amb dos encensers a l'intradós del primer arc, tercera i cinquena dovella (esquerra i dreta respectivament de l'espectador) a ambdós costats de la Majestat del Senyor, un àngel que l'està encensant amb un encenser enlairat i l'altre recolzat pel braç, molt malmès, i, a la dreta (espectador), l'altre àngel amb la mà aixecada repeteix l'acció; al claustre d'Elna (Rosselló) hi ha la sepultura del bisbe Jordà (1186) (**fig. 217**) i el sarcòfag de Ferran

del Soler (abans de 1203) (**fig. 214**) procedent de Santa Maria d'Eula (Rosselló), ambdós porten figures d'àngels turiferaris i llurs encensers per a perfumar els morts.

Orfebreria forana

L'ara portàtil d'Enric II von Werl, bisbe de Paderborn entre 1084 i 1127 (**il·l. 228**), on se'l representa amb un encenser esfèric sostingut pels dits de la mà; l'encenser de la patena de Wilten (Tirol, Àustria) (**fig. 399**), ca. 1160-1170, tècnicament molt acurat; els dos magnífics medallons esmaltats de l'arca amb les despulles del bisbe Heribert (1155-1175) amb escenes de la vida del sant, de l'església de Sant Heribert (Deutz-Colònia), en una (**fig. 397**) el sant al capdavant de la processó per a implorar pluja, abillat amb les millors robes corresponents a la seva dignitat, és encensat per l'àngel; l'altra (**fig. 401**) representa el moment de la mort en el qual és encensat, l'encenser representat és un exemple de forma esfèrica del segle XII; d'aquesta mateixa cronologia el Schnütgen Museum en té dos (*vid.* **nota 762**) del segle XII de fabricació italiana: 1) ha perdut les cadenes però conserva la peça de suspensió de la tapa. La caldereta és llisa mentre que la tapa està dividida en formes triangulars dins les quals es desenvolupa ornamentació de petites tiges amb extrems cargolats; 2) l'altre, ovoide, dipòsit llis i la conca que repeteix l'ornamentació del a, però, alternada amb semicercles dins els quals hi ha petits quadrats. Conserva la cadena de tracció que aixeca la tapa.

Miniatura carolíngia

Ens il·lustra amb un encenser que podem considerar pertanyent a un moment antecedent d'aquesta representació de la miniatura occidental, és el que duu la Verge en una mà, mentre en l'altra porta una creu, del foli 1v del Sacramentari de Gelasi (**il·l. 220**), manuscrit datat entre els anys 780-800. L'encenser es pot considerar un referent dels primers encensers sense tapa; en tenim una mostra molt interessant en el de Lledó, també per la forma arrodonida del braseret amb les cadenes per a penjar-lo.

Escultura forana

El capitell de l'Anunciació i Visitació de la porta de Miègeville de Sant Serní de Tolosa (Llenguadoc) (**fig. 233**), datada a finals del segle XI o primers del XII, representa un àngel encensant Maria; el model és preciós per la seva senzillesa, per la simetria de les seves parts i per les formes arrodonides plasmades en pedra; mostra forma esfèrica, llisa, el petit cos de suspensió i la cadena per aixecar la tapa, a més de les tres cadenes per a sustentar-lo. És una de les mostres primerenques més ben aconseguides en escultura.

Vori

El vori és un material molt adient per poder plasmar amb bellesa i sensibilitat creativa la finesa del cisellat, del qual és un magnífic exemple la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació en os de morsa i detalls cisellats a les dues conques de l'encenser.

Ornamentació, escultura arquitectònica

(*vid.* **E C 14**)

SEGON GRUP

Encenser E C 17



SEGON GRUP
Encenser E C 17

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XII-primers decennis s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i burinat; ferro forjat (el barreter)
Dimensions	14,5 × 10,5 cm
Procedència	Sant Andreu d'Oliana (Alt Urgell)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 3320
Varis	IEC 140. Inventari 3000, p. 8d

Bibliografia ALBERCH; FREIXES; CASANOVAS, *Girona*, 1985, núm. 44, p. 149; VIGUÉ, «Encenser d'Oliana», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 228-229.

Exposicions «Girona dins la formació de l'Europa medieval, 785-1213», del 22 de juny al 3 de novembre del 1985, Girona, Museu d'Història de la Ciutat.

Descripció

Encenser de bronze i ferro forjat (barretes) format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta semiesfèrics i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

La part superior està ornada amb una doble sanefa que combina formes geomètriques rectangulars i arcs de mig punt rebaixats que, al unir-se, formen un triangle o carcanyol que suposa un pas en l'evolució del models que hem analitzat fins ara; la de l'**E C 18** està formada per una successió de formes semicirculars o llunetes que alternen amb petits triangles; i l'**E C 19** només llunetes. Quatre parelles d'armelles laterals (**E C 18**) o tres (**E C 19** i **E C 17**) sobresurten del cercle central per al pas de les barretes de suspensió (original les de l'**E C 19**); per la seva banda la tapa està pràcticament ocupada pel desenvolupament vegetal, el repertori de l'**E C 17** i l'**E C 18** consisteix en formes circulars que encerclen una estilitzada flor de tres pètals a manera de flor de lis; l'**E C 19** alterna formes cordiformes i lanceolades que encerclen flors de tres o quatre pètals (també s'ha interpretat que són creus). L'organització dels elements vegetals és clara, s'estableix mitjançant la col·locació de les diferents formes en dos registres; en el punt d'unió es formen triangles o rombes (també en l'**E C 18**). A la part superior del casquet sobresurt un petit cos per a la cadena que aixeca la tapa.

Tècnica

Les mides d'aquests exemplars són 14,5 × 10,5 cm (**E C 17**), 15 × 12,7 cm (**E C 18**) i 12 × 9,8 cm (**E C 19**), tots ells ovoides. Les tècniques que mostren són la fosa, el calat, cisellat o burinat. En aquest segon grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell a les conques o tapes, a més del calat que ressalta l'ornamentació general de la peça. Els diferents exemplars que hem anotat aporten informació per a fer el seguiment d'una etapa creativa de treball que supera l'anterior pels models, però també per una tècnica aplicada a diferents metalls: ferro (**E C 13**) (L'Alt Urgell), bronze (**E C 14**, **E C 17**, **E C 19**, **E C 20**, **E C 22**, **E C 23**, **E C 24**) (Segrià, Alt Urgell, Bergadà, Solsonès), coure (**E C 15**, **E C 16**, **E C 18**) (genèric: procedència catalana). Les formes són vegetals en tots els exemplars que hem inclòs en aquest segon grup; per altra banda la tècnica del calat és comuna a tots els exemplars amb un resultat visual diferent segons el repertori seleccionat que anirem detallant d'acord amb les variants que es produeixen.

En aquesta selecció d'encensers hi ha diferents matèries: ferro, bronze i coure, i no sembla que el resultat final hagi estat influït per la tria específica del metall. No hem localitzat encensers d'or o argent que sí s'anoten en la documentació d'aquestes cronologies.

Aquest domini tècnic del metall és propi d'aquests tallers especialitzats en bronze, ferro o coure que conreaven, entre d'altres, aquesta tipologia amb destresa. El(s) situem en un(s) taller(s) català(ans) de l'Alt Urgell, Berguedà, i possiblement Segrià, bé que hi ha exemplars dels qual desconeixem la procedència; la d'aquest sabem que prové de Sant Andreu d'Oliana (Alt Urgell). Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Segon grup

Subgrup 2

Integrem dins aquest **subgrup 2**, a més de l'estudiat, l'**E C 18** i l'**E C 19**. Es tracta d'una variant de decoració vegetal de formes variades: circulars (roleus), cordiformes i lanceolades, com hem assenyalat, i, a més, la sanefa de motius geomètriques que incorpora el braseret.

Cronologia

Aquest segon grup el datem dins el segle XII i, fins i tot, els primer decennis del XIII, en coincidència amb els repertoris ornamentals de tot el grup. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes per als tres primers grups. Es tracta d'objectes fets en metalls preuats que no s'han conservat, però sí que en tenim un important repertori en ferro, bronze i coure conreats, sobretot aquests darrers, als tallers catalans de forja i metall amb diferents repertoris ornamentals. El recorregut inicial que estem fent ens mostra que hi ha diferències substancials en l'execució dels encensers; anirem analitzant els quatre grups que hem fet per tal de comprovar si les diferències són generalitzades o bé es poden acotar als encensers de procedències més concretes.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho.

Orfebreria

El Museu Marès (**E C 21**) té un encenser que presentem en aquesta catalogació amb el mateix repertori a la conca, és l'exemple més proper que podem referenciar. Aquest interessant paral·lelisme fa possible que l'afegim a l'inventari d'obra catalana, tal i com indicarem en aquesta catalogació.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall, com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs a Santa Maria de Taüll, ca. 1123 (**fig. 396**), es representa l'àngel turiferari encensant l'altar; les pintures de Sorpe, ca. 1150 (**fig. 393**); la conca absidal de Santa Maria del Mur,

ca. 1150-1200 (**fig. 407**), són sis els encensers pintats, tres per banda, a la part inferior de la representació de Crist en Majestat; a l'absidiola nord les pintures murals datades al segle XII, corresponent a la nau de l'Evangeli de l'església de Santa Maria de Barberà (**fig. 408**), es representa una gran creu a l'eix central i un personatge masculí identificat per la inscripció de la part l'esquerra, damunt el braç, com a CONSTANTINUS, a tota l'escena hi ha un seguit de personatges que fan reverència a la creu, a la part superior i ben destacats dos àngels turiferaris porten dos encensers per encensar-la. Sortosament, aquesta part de la pintura mural és ben conservada i la considerem de gran vàlua per al nostre estudi per la reproducció d'aquests dos vasos; també, per la presència d'una majestuosa creu d'arrel bizantina.

Escultura d'esglésies catalanes

De fet creiem que l'escultura era un dels millors exemples en els quals s'emmirallaven els artesans del metall. La dificultat del treball del metall per a tallers que, més que tot, eren de forja o metalls i la menor exigència de les petites i mitjanes esglésies a les quals anava destinat aquest tipus d'encenser, fa suposar que els models eren els que veien directament (obra) i, quant a l'ornamentació, l'escultura era una font important a la qual tenien fàcil accés. Hem inventariat algunes mostres procedents d'esglésies catalanes que anotem: el timpà de l'església romànica de Santa Maria de Manresa (**il·l. 212**), ca. finals del segle XII; un poc, no massa, més tardà el timpà de Sant Martí de Mura (**il·l. 213**), finals del segle XII i primers del XIII, que mostra dos exemplars. Curiosament, aquesta representació, que és tardana i repetitiva pel que fa a la interpretació de les figures, no ho és pel que fa als dos encensers; són models d'ús corrent, propers als d'altres representacions més reeixides, això fa suposar que la uniformització d'aquesta tipologia, sense grans aportacions o variacions ornamentals innecessàries, no distingia massa els uns dels altres; el pòrtic de Santa Maria de Ripoll (**il·l. 210**) de mitjan segle XII, amb dos encensers a l'intradós del primer arc, tercera i cinquena dovella (esquerra i dreta respectivament de l'espectador) a ambdós costats de la Majestat del Senyor, un àngel que l'està encensant amb un encenser enlairat i l'altre recolzat pel braç, molt malmès, i, a la dreta (espectador), l'altre àngel amb la mà aixecada repeteix l'acció; al claustre d'Elna (Rosselló) hi ha la sepultura del bisbe Jordà (1186) (**fig. 217**) i el sarcòfag de Ferran del Soler (abans de 1203) (**fig. 214**) procedent de Santa Maria d'Eula (Rosselló), ambdós porten figures d'àngels turiferaris i llurs encensers per a perfumar els morts.

Orfebreria forana

L'ara portàtil d'Enric II von Werl, bisbe de Paderborn entre 1084 i 1127 (**il·l. 228**), on se'l representa amb un encenser esfèric sostingut pels dits de la mà; l'encenser de la patena de Wilten (Tirol, Àustria) (**fig. 399**), ca. 1160-1170, tècnicament molt acurat; els dos magnífics medallons esmaltats de l'arca amb les despulles del bisbe Heribert (1155-1175) amb escenes de la vida del sant, de l'església de Sant Heribert (Deutz-Colònia), en una (**fig. 397**) el sant al capdavant de la processó per a implorar pluja, abillat amb les millors robes corresponents a la seva dignitat, és encensat per l'àngel; l'altra (**fig. 401**) representa el moment de la mort en el qual és encensat, l'encenser representat és un exemple de forma esfèrica del segle XII; d'aquesta mateixa cronologia el Schnütgen Museum en té dos (*vid*. **nota 762**) del segle XII de fabricació italiana: 1) ha perdut les cadenes però conserva la peça de suspensió de la tapa. La caldereta és llisa mentre que la tapa està dividida en formes triangulars dins les quals es desenvolupa ornamentació de petites tiges amb extrems cargolats; 2) l'altre, ovoide, dipòsit llis i la conca que repeteix l'ornamentació del a, però, alternada amb semicercles dins els quals hi ha petits quadrats. Conserva la cadena de tracció que aixeca la tapa.

Miniatura carolíngia

Ens il·lustra amb un encenser que podem considerar pertanyent a un moment antecedent d'aquesta representació de la miniatura occidental, és el que duu la Verge en una mà, mentre en l'altra porta una creu, del foli 1v del Sacramentari de Gelasi (**il·l. 220**), manuscrit datat entre els anys 780-800. L'encenser es pot considerar un referent dels primers encensers sense tapa; en tenim una mostra molt interessant en el de Lledó, també per la forma arrodonida del braseret amb les cadenes per a penjar-lo.

Escultura forana

El capitell de l'Anunciació i Visitació de la porta de Miègeville de Sant Serní de Tolosa (Llenguadoc) (**fig. 233**), datada a finals del segle XI o primers del XII, representa un àngel encensant Maria; el model és preciós per la seva senzillesa, per la simetria de les seves parts i per les formes arrodonides plasmades en pedra; mostra forma esfèrica, llisa, el petit cos de suspensió i la cadena per aixecar la tapa, a més de les tres cadenes per a sustentar-lo. És una de les mostres primerenques més ben aconseguides en escultura.

Vori

El vori és un material molt adient per poder plasmar amb bellesa i sensibilitat creativa la finesa del cisellat, del qual és un magnífic exemple la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació en os de morsa i detalls cisellats a les dues conques de l'encenser.

SEGON GRUP
Encenser E C 18



SEGON GRUP
Encenser E C 18

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XII-primers decennis s. XIII
Material/Tècnica	Coure calat i cisellat
Dimensions	15 × 12,7 × 11,1 cm (Ø); 61 cm (amb cadenes)
Procedència	Prové d'una església catalana
Localització	Barcelona. Museu Nacional d'Art de Catalunya
Núm. d'inventari	MNAC 12117

Bibliografia AINAUD, *Arte*, 1973, p. 227, imatge p. 216; FOLCH, *Museo*, 1926, p. 88, imatge p. 103; WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, Encenser II g 3, p. 154 i 156, imatge p. 461; YLLA-CATALÀ, «Dotze encensers», a *Catalunya Romànica*, I, 1994, p. 427-428.

Descripció

Encenser de bronze i ferro forjat (barretes) format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta semiesfèrics i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

La part superior d'aquest braseret està ornada per una successió de formes semicirculars o llunetes que alternen amb petits triangles. Quatre parelles d'armelles laterals (**E C 18**) o tres (**E C 19** i **E C 17**) sobresurten del cercle central per al pas de les barretes de suspensió avui perdudes (originals són les de l'**E C 19**); per la seva banda, la tapa està pràcticament ocupada pel desenvolupament vegetal; el repertori, que coincideix amb l'**E C 17**, consisteix en formes circulars que encerclen una estilitzada flor de tres pètals a manera de flor de lis; l'**E C 19** alterna formes cordiformes i lanceolades que encerclen flors de tres o quatre pètals (també s'ha interpretat que són creus). L'organització dels elements vegetals és clara, s'estableix mitjançant la col·locació de les diferents formes circulars en dos registres, en el punt d'unió s'hi formen triangles o rombes (també en l'**E C 17**). A la part superior del casquet sobresurt un petit cos per a la cadena que aixeca la tapa.

Tècnica

Les mides d'aquests exemplars són de 15 × 12,7 cm (**E C 18**), 14,5 × 10,5 cm (**E C 17**) i 12 × 9,8 cm (**E C 19**), tots ells ovoides. Les tècniques emprades en els tres encensers d'aquest

subgrup 2 són la fosa, el calat, cisellat o burinat. En aquest segon grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell a les conques o tapes, a més del calat que ressalta l'ornamentació general de l'obra. Els diferents exemplars que hem anotat aporten informació per a fer el seguiment d'una etapa creativa de treball que supera l'anterior pels models, però també per una tècnica aplicada a diferents metalls: ferro (**E C 13**) (L'Alt Urgell), bronze (**E C 14**, **E C 17**, **E C 19**, **E C 20**, **E C 22**, **E C 23**, **E C 24**) (Segrià, Alt Urgell, Bergadà, Solsonès), coure (**E C 15**, **E C 16**, **E C 18**) (genèric: procedència catalana). Les formes són vegetals en tots els exemplars que hem inclòs en aquest segon grup; per altra banda la tècnica del calat és comuna a tots amb un resultat visual diferent segons el repertori seleccionat que anirem detallant d'acord amb les variants que estudiarem. En aquesta selecció d'encensers hi ha diferents matèries: ferro, bronze i coure, i no sembla que el resultat final hagi estat influït per la tria específica del metall. No hem localitzat cap encenser d'or o argent, sortosament n'hem anotat molts a la documentació que hem destriat i que presentem en el diplomatari d'aquesta tesi.

Aquest domini tècnic del metall és propi dels tallers especialitzats en bronze, ferro o coure que conreaven, entre d'altres, aquesta tipologia amb destresa. El(s) situem en un(s) taller(s) català(ans) de l'Alt Urgell, Berguedà, Osona, Segrià... a la Catalunya nord amb preferència, bé que hi ha exemplars dels quals desconeixem la procedència, com és aquest que analitzem i l'**E C 16**. Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Segon grup

Subgrup 2

Integrem dins aquest subgrup 2 els números **E C 17** i **E C 19** a més de l'estudiat. Es tracta d'una variant de decoració vegetal de formes diferenciades: circulars (roleus), cordiformes i lanceolades, com hem assenyalat, i, a més, la sanefa de motius geomètrics que incorpora el braseret.

Cronologia

Aquest segon grup el datem dins el segle XII i, fins i tot, els primer decennis del XIII, en coincidència amb els repertoris ornamentals de tot el grup. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes per als tres primers grups. Es tracta d'objectes emprats en metalls preuats que no s'han conservat però sí que en tenim un important repertori en ferro, bronze i coure conreats, sobretot aquests darrers, als tallers catalans de forja i metall amb diferents repertoris ornamentals. El recorregut inicial que estem fent ens mostra que hi ha diferències substancials en l'execució dels encensers; anirem analitzant els quatre grups que hem fet per tal de comprovar si les diferències són generalitzades o bé es poden acotar als encensers de procedències més concretes.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho.

Orfebreria

Els dos encensers que aportem en aquest catàleg, **E C 17** i **E C 18**, són juntament amb l'**E L 10** de la **làmina A A L** els exemples millors pels paral·lelismes quasi bé exactes dels motius, la tapa és exacta, igual ornamentació, i únicament els diferencia el cisellat de les volutes i el motiu ornamental del braseret.

El Museu Marès (**E C 21**) té un encenser que presentem en aquesta catalogació amb el mateix repertori a la conca, és l'exemple més proper que podem referenciar. Aquest interessant paral·lelisme fa possible que l'afegim a l'inventari d'obra catalana, tal i com indicarem en aquesta catalogació.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall, com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs a Santa Maria de Taüll, ca. 1123 (**fig. 396**), es representa l'àngel turiferari encensant l'altar; les pintures de Sorpe, ca. 1150 (**fig. 393**); la conca absidal de Santa Maria del Mur, ca. 1150-1200 (**fig. 407**), són sis els encensers pintats, tres per banda, a la part inferior de la representació de Crist en Majestat; a l'absidiola nord les pintures murals datades al segle XII,

corresponent a la nau de l'Evangeli de l'església de Santa Maria de Barberà (**fig. 408**), es representa una gran creu a l'eix central i un personatge masculí identificat per la inscripció de la part l'esquerra, damunt el braç, com a CONSTANTINUS, a tota l'escena hi ha un seguit de personatges que fan reverència a la creu, a la part superior i ben destacats dos àngels turiferaris porten dos encensers per encensar-la. Sortosament, aquesta part de la pintura mural és ben conservada i la considerem de gran vàlua per al nostre estudi per la reproducció d'aquests dos vasos; també, per la presència d'una majestuosa creu d'arrel bizantina.

Escultura d'esglésies catalanes

De fet creiem que l'escultura era un dels millors exemples en els quals s'emmirallaven els artesans del metall. La dificultat del treball del metall per a tallers que, més que tot, eren de forja o metalls i la menor exigència de les petites i mitjanes esglésies a les quals anava destinat aquest tipus d'encenser, fa suposar que els models eren els que veien directament (obra) i, quant a l'ornamentació, l'escultura era una font important a la qual tenien fàcil accés. Hem inventariat algunes mostres procedents d'esglésies catalanes que anotem: el timpà de l'església romànica de Santa Maria de Manresa (**il·l. 212**), ca. finals del segle XII; un poc, no massa, més tardà el timpà de Sant Martí de Mura (**il·l. 213**), finals del segle XII i primers del XIII, que mostra dos exemplars. Curiosament, aquesta representació, que és tardana i repetitiva pel que fa a la interpretació de les figures, no ho és pel que fa als dos encensers; són models d'ús corrent, propers als d'altres representacions més reeixides, això fa suposar que la uniformització d'aquesta tipologia, sense grans aportacions o variacions ornamentals innecessàries, no distingia massa els uns dels altres; el pòrtic de Santa Maria de Ripoll (**il·l. 210**) de mitjan segle XII, amb dos encensers a l'intradós del primer arc, tercera i cinquena dovella (esquerra i dreta respectivament de l'espectador) a ambdós costats de la Majestat del Senyor, un àngel que l'està encensant amb un encenser enlairat i l'altre recolzat pel braç, molt malmès, i, a la dreta (espectador), l'altre àngel amb la mà aixecada repeteix l'acció; al claustre d'Elna (Rosselló) hi ha la sepultura del bisbe Jordà (1186) (**fig. 217**) i el sarcòfag de Ferran del Soler (abans de 1203) (**fig. 214**) procedent de Santa Maria d'Eula (Rosselló), ambdós porten figures d'àngels turiferaris i llurs encensers per a perfumar els morts.

Orfebreria forana

L'ara portàtil d'Enric II von Werl, bisbe de Paderborn entre 1084 i 1127 (**il·l. 228**), on se'l representa amb un encenser esfèric sostingut pels dits de la mà; l'encenser de la patena de Wilten (Tirol, Àustria) (**fig. 399**), ca. 1160-1170, tècnicament molt acurat; els dos magnífics

medallons esmaltats de l'arca amb les despulles del bisbe Heribert (1155-1175) amb escenes de la vida del sant, de l'església de Sant Heribert (Deutz-Colònia), en una (**fig. 397**) el sant al capdavant de la processó per a implorar pluja, abillat amb les millors robes corresponents a la seva dignitat, és encensat per l'àngel; l'altra (**fig. 401**) representa el moment de la mort en el qual és encensat, l'encenser representat és un exemple de forma esfèrica del segle XII; d'aquesta mateixa cronologia el Schnütgen Museum en té dos (*vid.* **nota 762**) del segle XII de fabricació italiana: 1) ha perdut les cadenes però conserva la peça de suspensió de la tapa. La caldereta és llisa mentre que la tapa està dividida en formes triangulars dins les quals es desenvolupa ornamentació de petites tiges amb extrems cargolats; 2) l'altre, ovoide, dipòsit llis i la conca que repeteix l'ornamentació del a, però, alternada amb semicercles dins els quals hi ha petits quadrats. Conserva la cadena de tracció que aixeca la tapa.

Miniatura carolíngia

Ens il·lustra amb un encenser que podem considerar pertanyent a un moment antecedent d'aquesta representació de la miniatura occidental, és el que duu la Verge en una mà, mentre en l'altra porta una creu, del foli 1v del Sacramentari de Gelasi (**il·l. 220**), manuscrit datat entre els anys 780-800. L'encenser es pot considerar un referent dels primers encensers sense tapa; en tenim una mostra molt interessant en el de Lledó, també per la forma arrodonida del braseret amb les cadenes per a penjar-lo.

Escultura forana

El capitell de l'Anunciació i Visitació de la porta de Miègeville de Sant Serní de Tolosa (Llenguadoc) (**fig. 233**), datada a finals del segle XI o primers del XII, representa un àngel encensant Maria; el model és preciós per la seva senzillesa, per la simetria de les seves parts i per les formes arrodonides plasmades en pedra; mostra forma esfèrica, llisa, el petit cos de suspensió i la cadena per aixecar la tapa, a més de les tres cadenes per a sustentar-lo. És una de les mostres primerenques més ben aconseguides en escultura.

Vori

El vori és un material molt adient per poder plasmar amb bellesa i sensibilitat creativa la finesa del cisellat, del qual és un magnífic exemple la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació en os de morsa i detalls cisellats a les dues conques de l'encenser.

SEGON GRUP

Encenser E C 19



SEGON GRUP

Encenser E C 19

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XII-primers decennis s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i burinat; ferro forjat
Dimensions	12 × 9,8 cm; 40 cm (amb cadenes)
Procedència	Sant Sadurní de Fonollet, sufragània de Puig-reig (Bergadà)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 4514
Varis	IEC 127, adquirit l'any 1904 com a intercanvi amb un altre encenser que costava 30 pessetes. Inventari 4000, p. 42d. Llistat de procedència, p. 32. Any 1914

Bibliografia CASANOVAS, «Encenser de Fonollet», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 219-220; DALMASES, «Encenser (a)», a TRULLEN, *Museu*, 2003, p. 282-283; *Enciclopèdia*, I, 2014, p. 718.

Descripció

Encenser de bronze fos i ferro forjat (barretes) format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta semiesfèrics i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

La part superior del braseret de l'**E C 19** està ornada amb una sanefa d'arcs de mig punt rebaixats i separats; la de l'**E C 18** està formada per una successió de formes semicirculars o llunetes que alternen amb petits triangles; i la de l'**E C 17** combina llunetes i triangles. Tres parelles d'armelles laterals (**E C 19** i **E C 17**) o quatre (**E C 18**) sobresurten del cercle central per al pas de les barretes de suspensió, que són les originals; l'organització dels elements vegetals de la tapa és vistosa, se segueix un ritme creat mitjançant l'alternança de les diferents formes en dos registres, formes que combinen les cordiformes i les lanceolades, ambdues encerclen flors de tres o quatre pètals (que hom també ha interpretat que són creus). La unió dels roleus forma triangles o rombes en les interseccions del registre inferior. El punt de fixació de la barreta de suspensió a la part superior del casquet està trencada.

Tècnica

Les mides d'aquests exemplars són 12 × 9,8 cm, 40 cm (amb cadenes) (**E C 19**); 15 × 12,7 cm (**E C 18**); i 14,5 × 10,5 cm (**E C 17**), tots ells ovoides. Les tècniques emprades són la fosa, el

calat i el cisellat. En aquest segon grup hi ha una manifesta importància del cisellat a les conques o tapes, a més del calat que ressalta l'ornamentació general de la peça. Els diferents exemplars que hem anotat aporten informació per a fer el seguiment d'una etapa creativa de treball que supera l'anterior pels models, però també per una tècnica aplicada a diferents metalls: ferro (**E C 13**) (L'Alt Urgell), bronze (**E C 14**, **E C 17**, **E C 19**, **E C 20**, **E C 22**, **E C 23**, **E C 24**) (Segrià, Alt Urgell, Bergadà, Solsonès), coure (**E C 15**, **E C 16**, **E C 18**) (genèric: català). Les formes són vegetals en tots els exemplars que hem inclòs en aquest segon grup; per altra banda la tècnica del calat és comuna a tots amb un resultat visual diferent segons el repertori seleccionat que anirem detallant d'acord amb les variants que es produeixen.

En aquesta selecció d'encensers hi ha diferents matèries: ferro, bronze i coure, i no sembla que el resultat final hagi estat influït per la tria específica del metall. No hem localitzat encensers d'or o argent que sí s'anoten en la documentació d'aquestes cronologies.

Aquest domini tècnic del metall és propi d'aquests tallers especialitzats en bronze, ferro o coure que conreaven, entre d'altres, aquesta tipologia amb destresa. El(s) situem en un(s) taller(s) català(ans) de l'Alt Urgell, Berguedà i Segrià; per bé que hi ha exemplars dels qual desconeixem la procedència, la d'aquest exemplar és Sant Sadurní de Fonollet (Bergadà).

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Segon grup

Subgrup 2

Integrem dins aquest subgrup els números **E C 17**, **E C 18** i **E C 19**. Es tracta d'una variant de decoració vegetal de formes variades: circulars (roleus), cordiformes i lanceolades, com hem assenyalat, i, a més, la sanefa de motius geomètrics que incorpora el braseret.

Cronologia

Aquest segon grup el datem dins el segle XII i, fins i tot, els primer decennis del XIII, en coincidència amb tots els repertoris ornamentals de tot el grup. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes per als tres primers grups. Són objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que en tenim un important repertori en ferro, bronze i coure conreats, sobretot aquests darrers, als tallers catalans del metall seguint diferents repertoris ornamentals. El recorregut inicial que estem fent ens mostra que hi ha diferències substancials en l'execució dels encensers; anirem analitzant els quatre grups que hem fet per tal de comprovar si les diferències són generalitzades o bé es poden acotar als encensers de procedències més concretes.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho.

Orfebreria

Els dos encensers que aportem en aquest catàleg, **E C 17** i **E C 18**, són juntament amb l'**E L 10** de la **làmina A A L** els millors exemples, els motius els considerem precedents del de l'encenser estudiat. Hem localitzat un exemplar de l'antiga col·lecció de l'Acadèmia Arqueològica Lul·liana (Palma de Mallorca) **il·l. E L 11** (**fig. 412**) que tradueix les mateixes característiques, l'única diferència és que el braseret és llis i el de l'**E C 19** (**fig. 413**) té una sanefa de mitges llunetes a la vora superior. Ja hem anotat que aquest encenser i la major part que conformaven la l'antiga col·lecció de Palma de Mallorca, no els hem pogut localitzar. És conegut el destí d'almenys dos dels exemplars que passaren a la Malcore Collection (Toronto, Canadà), col·lecció formada, entre altres, per onze encensers. L'any 1983 foren donats a la University of Toronto que és l'actual propietària



Fig. 19. Il·l. E L 11 de l'antiga col·lecció de l'Acadèmia Arqueològica Lul·liana,
© 2015. Institut Amatller d'Art Hispànic, clixé GD-1275





Fig. 20. Encenser E C 19 i detall,
comparació de models i execució tècnica (foto autora)

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall, com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs a Santa Maria de Taüll, ca. 1123 (**fig. 396**), es representa l'àngel turiferari encensant l'altar; les pintures de Sorpe, ca. 1150 (**fig. 393**); la conca absidal de Santa Maria del Mur, ca. 1150-1200 (**fig. 407**), són sis els encensers pintats, tres per banda, a la part inferior de la representació de Crist en Majestat; a l'absidiola nord les pintures murals datades al segle XII, corresponent a la nau de l'Evangeli de l'església de Santa Maria de Barberà (**fig. 408**), es representa una gran creu a l'eix central i un personatge masculí identificat per la inscripció de la part l'esquerra, damunt el braç, com a CONSTANTINUS, a tota l'escena hi ha un seguit de personatges que fan reverència a la creu, a la part superior i ben destacats dos àngels turiferaris porten dos encensers per encensar-la. Sortosament, aquesta part de la pintura mural és ben conservada i la considerem de gran vàlua per al nostre estudi per la reproducció d'aquests dos vasos; també, per la presència d'una majestuosa creu d'arrel bizantina.

Escultura d'esglésies catalanes

De fet creiem que l'escultura era un dels millors exemples en els quals s'emmirallaven els artesans del metall. La dificultat del treball del metall per a tallers que, més que tot, eren de forja o metalls i la menor exigència de les petites i mitjanes esglésies a les quals anava destinat aquest tipus d'encenser, fa suposar que els models eren els que veien directament (obra) i, quant a l'ornamentació, l'escultura era una font important a la qual tenien fàcil accés. Hem inventariat algunes mostres procedents d'esglésies catalanes que anotem: el timpà de l'església romànica de Santa Maria de Manresa (**il·l. 212**), ca. finals del segle XII; un poc, no massa, més tardà el timpà de Sant Martí de Mura (**il·l. 213**), finals del segle XII i primers del XIII, que mostra dos exemplars. Curiosament, aquesta representació, que és tardana i repetitiva pel que fa a la interpretació de les figures, no ho és pel que fa als dos encensers; són models d'ús corrent, propers als d'altres representacions més reeixides, això fa suposar que la uniformització d'aquesta tipologia, sense grans aportacions o variacions ornamentals innecessàries, no distingia massa els uns dels altres; el pòrtic de Santa Maria de Ripoll (**il·l. 210**) de mitjan segle XII, amb dos encensers a l'intradós del primer arc, tercera i cinquena dovella (esquerra i dreta respectivament de l'espectador) a ambdós costats de la Majestat del Senyor, un àngel que l'està encensant amb un encenser enlairat i l'altre recolzat pel braç, molt malmès, i, a la dreta (espectador), l'altre àngel amb la mà aixecada repeteix l'acció; al claustre d'Elna (Rosselló) hi ha la sepultura del bisbe Jordà (1186) (**fig. 217**) i el sarcòfag de Ferran

del Soler (abans de 1203) (**fig. 214**) procedent de Santa Maria d'Eula (Rosselló), ambdós porten figures d'àngels turiferaris i llurs encensers per a perfumar els morts.

Orfebreria forana

L'ara portàtil d'Enric II von Werl, bisbe de Paderborn entre 1084 i 1127 (**il·l. 228**), on se'l representa amb un encenser esfèric sostingut pels dits de la mà; l'encenser de la patena de Wilten (Tirol, Àustria) (**fig. 399**), ca. 1160-1170, tècnicament molt acurat; els dos magnífics medallons esmaltats de l'arca amb les despulles del bisbe Heribert (1155-1175) amb escenes de la vida del sant, de l'església de Sant Heribert (Deutz-Colònia), en una (**fig. 397**) el sant al capdavant de la processó per a implorar pluja, abillat amb les millors robes corresponents a la seva dignitat, és encensat per l'àngel; l'altra (**fig. 401**) representa el moment de la mort en el qual és encensat, l'encenser representat és un exemple de forma esfèrica del segle XII; d'aquesta mateixa cronologia el Schnütgen Museum en té dos (*vid*. **nota 762**) del segle XII de fabricació italiana: 1) ha perdut les cadenes però conserva la peça de suspensió de la tapa. La caldereta és llisa mentre que la tapa està dividida en formes triangulars dins les quals es desenvolupa ornamentació de petites tiges amb extrems cargolats; 2) l'altre, ovoide, dipòsit llis i la conca que repeteix l'ornamentació del a, però, alternada amb semicercles dins els quals hi ha petits quadrats. Conserva la cadena de tracció que aixeca la tapa.

Miniatura carolíngia

Ens il·lustra amb un encenser que podem considerar pertanyent a un moment antecedent d'aquesta representació de la miniatura occidental, és el que duu la Verge en una mà, mentre en l'altra porta una creu, del foli 1v del Sacramentari de Gelasi (**il·l. 220**), manuscrit datat entre els anys 780-800. L'encenser es pot considerar un referent dels primers encensers sense tapa; en tenim una mostra molt interessant en el de Lledó, també per la forma arrodonida del braseret amb les cadenes per a penjar-lo.

Escultura forana

El capitell de l'Anunciació i Visitació de la porta de Miègeville de Sant Serní de Tolosa (Llenguadoc) (**fig. 233**), datada a finals del segle XI o primers del XII, representa un àngel encensant Maria; el model és preciós per la seva senzillesa, per la simetria de les seves parts i per les formes arrodonides plasmades en pedra; mostra forma esfèrica, llisa, el petit cos de suspensió i la cadena per aixecar la tapa, a més de les tres cadenes per a sustentar-lo. És una de les mostres primerenques més ben aconseguides en escultura.

Vori

El vori és un material molt adient per poder plasmar amb bellesa i sensibilitat creativa la finesa del cisellat, del qual és un magnífic exemple la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació en os de morsa i detalls cisellats a les dues conques de l'encenser.

SEGON GRUP

Encenser E C 20



SEGON GRUP
Encenser E C 20

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XII-primers decennis s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i burinat
Dimensions	14 × 13 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 9742
Varis	IEC 136 (10762), ingrés abans de l'any 1893. Pertany al fons primitiu del museu. Inventari 10000, p. 88

Bibliografia	*Enciclopèdia*, I, 2014, p. 537; YLLA-CATALÀ, «Encenser 8», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 221, imatge p. 222.

Descripció

Encenser de bronze de forma circular, format per la tapa, conca o casquet i el braseret, recipient o caldereta semiesfèrics acabada amb una base llisa circular dessota el peu per al seu recolzament.

La conca està dividida en quatre registres en els quals es desenvolupa l'ornamentació consistent en una tija que surt del centre inferior del triangle, es ramifica i genera dos roleus a la part inferior; la ramificació de la tija s'enlaira i genera altres dos més petits a la part superior, i de cadascun d'ells, una secundària amb una petita al bell mig, aquest repertori es multiplica fins a quatre vegades; els forats que origina el trepat són més grans que els vistos fins ara. Aquesta disposició dels elements vegetals l'hem vista en altres exemplars anteriors del segon grup, això és, **E C 13**, **E C 14**, **E C 15** i **E C 16**, però els diferencia la tècnica desenvolupada amb el cisell i el detall dels trets; aquest model el veurem amb diferències al tercer grup. La composició en bandes verticals que separen els registres calats ens recorda un encenser mosà,[778] que segueix un altre ritme però la tècnica és molt similar.

Les característiques que trobem en aquest grup, integrat pels números citats i **E C 20**, **E C 21**, **E C 43** (tapa) i **E C 24**, es defineixen per un augment progressiu de l'ornamentació de la tapa de tots ells; les formes són més mogudes, i, en general, més acurades; una major diversitat de models vegetals que, a vegades, són presents en un mateix encenser; totes són innovadores

[778] Encenser, taller del Mosa, segona meitat del segle XII, inv. 81,696, Berlin, Kunstgewerbe Museum.

(**E C 22**, que pertany a un altre subgrup) si les relacionem amb els exemplars analitzats fins ara.

Tècnica

Les mides d'aquests exemplars són 14 × 13 cm (**E C 17**), 13,5 × 11 cm (**E C 22**), 9,7 × 10,7 cm (**E C 23**), 15 × 10 cm (**E C 24**) i 10,5 (Ø màxim) × 8,5 cm (tapa, **E C 43**).

Les tècniques emprades són la fosa, el calat, cisellat i burinat. En aquest segon grup hi ha una manifesta importància de la tècnica del cisell a les conques o tapes, a més del calat que ressalta l'ornamentació general de la peça. Els diferents exemplars que hem anotat aporten informació per a fer el seguiment d'una etapa creativa de treball que supera l'anterior pels models, però també per una tècnica aplicada en aquest grup al bronze. Només podem anotar una procedència, la de l'**E C 22** de Sant Feliu de Navàs (Solsonès), bé que la resta prové d'esglésies catalanes.

La tècnica del calat és comuna a tots els exemplars amb un resultat visual diferent segons el repertori seleccionat, que anirem detallant d'acord amb les variants que es produeixen. Tots els encensers són de bronze, i pel que fa a l'execució, és diferent, cosa que determina que són d'altres tallers de metall. On es poden ubicar? Pensem que s'ha de seguir el mateix recorregut que hem fet anteriorment per situar els models descrits. Els artesans són diferents, els d'aquest grup han vist models nous o senzillament hi ha hagut una superació dels anteriors, possiblement esgotats. A més de trets profunds amb el cisell per resseguir motius vegetals (**E C 20**), l'ús del burí assegura a l'artesà una major riquesa ornamental ni que l'execució sigui bastant somera (**E C 23**).

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Segon grup

Subgrup 3

Integrem dins el subgrup 3 l'**E C 23**.

Cronologia

Aquest segon grup el datem dins el segle XII, per bé que hi ha alguns exemplars que s'han de situar al final de l'etapa coincidint amb les acaballes del segle XII i primers decennis del XIII, en coincidència amb els darrers repertoris ornamentals de tot el grup. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes per als tres primers grups. Es tracta d'objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que en tenim un important repertori en ferro, bronze i coure conreats, sobretot aquests darrers, als tallers catalans de forja (metall) amb diferents repertoris ornamentals. El recorregut inicial que estem fent ens mostra que hi ha diferències substancials en l'execució dels encensers; anirem analitzant els quatre grups que hem fet per tal de comprovar si les diferències són generalitzades o bé es poden acotar als encensers de procedències més concretes.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho.

Orfebreria

El Museu Marès (**E C 21**) té un encenser que presentem en aquesta catalogació amb el mateix repertori a la conca, és l'exemple més proper que podem referenciar. Aquest interessant paral·lelisme fa possible que l'afegim a l'inventari d'obra catalana, tal i com indicarem en aquesta catalogació.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall, com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs a Santa Maria de Taüll, ca. 1123 (**fig. 396**), es representa l'àngel turiferari encensant l'altar; les pintures de Sorpe, ca. 1150 (**fig. 393**); la conca absidal de Santa Maria del Mur,

ca. 1150-1200 (**fig. 407**), són sis els encensers pintats, tres per banda, a la part inferior de la representació de Crist en Majestat; a l'absidiola nord les pintures murals datades al segle XII, corresponent a la nau de l'Evangeli de l'església de Santa Maria de Barberà (**fig. 408**), es representa una gran creu a l'eix central i un personatge masculí identificat per la inscripció de la part l'esquerra, damunt el braç, com a CONSTANTINUS, a tota l'escena hi ha un seguit de personatges que fan reverència a la creu, a la part superior i ben destacats dos àngels turiferaris porten dos encensers per encensar-la. Sortosament, aquesta part de la pintura mural és ben conservada i la considerem de gran vàlua per al nostre estudi per la reproducció d'aquests dos vasos; també, per la presència d'una majestuosa creu d'arrel bizantina.

Escultura d'esglésies catalanes

De fet creiem que l'escultura era un dels millors exemples en els quals s'emmirallaven els artesans del metall. La dificultat del treball del metall per a tallers que, més que tot, eren de forja o metalls i la menor exigència de les petites i mitjanes esglésies a les quals anava destinat aquest tipus d'encenser, fa suposar que els models eren els que veien directament (obra) i, quant a l'ornamentació, l'escultura era una font important a la qual tenien fàcil accés. Hem inventariat algunes mostres procedents d'esglésies catalanes que anotem: el timpà de l'església romànica de Santa Maria de Manresa (**il·l. 212**), ca. finals del segle XII; un poc, no massa, més tardà el timpà de Sant Martí de Mura (**il·l. 213**), finals del segle XII i primers del XIII, que mostra dos exemplars. Curiosament, aquesta representació, que és tardana i repetitiva pel que fa a la interpretació de les figures, no ho és pel que fa als dos encensers; són models d'ús corrent, propers als d'altres representacions més reeixides, això fa suposar que la uniformització d'aquesta tipologia, sense grans aportacions o variacions ornamentals innecessàries, no distingia massa els uns dels altres; el pòrtic de Santa Maria de Ripoll (**il·l. 210**) de mitjan segle XII, amb dos encensers a l'intradós del primer arc, tercera i cinquena dovella (esquerra i dreta respectivament de l'espectador) a ambdós costats de la Majestat del Senyor, un àngel que l'està encensant amb un encenser enlairat i l'altre recolzat pel braç, molt malmès, i, a la dreta (espectador), l'altre àngel amb la mà aixecada repeteix l'acció; al claustre d'Elna (Rosselló) hi ha la sepultura del bisbe Jordà (1186) (**fig. 217**) i el sarcòfag de Ferran del Soler (abans de 1203) (**fig. 214**) procedent de Santa Maria d'Eula (Rosselló), ambdós porten figures d'àngels turiferaris i llurs encensers per a perfumar els morts.

Orfebreria forana

L'ara portàtil d'Enric II von Werl, bisbe de Paderborn entre 1084 i 1127 (**il·l. 228**), on se'l representa amb un encenser esfèric sostingut pels dits de la mà; l'encenser de la patena de Wilten (Tirol, Àustria) (**fig. 399**), ca. 1160-1170, tècnicament molt acurat; els dos magnífics medallons esmaltats de l'arca amb les despulles del bisbe Heribert (1155-1175) amb escenes de la vida del sant, de l'església de Sant Heribert (Deutz-Colònia), en una (**fig. 397**) el sant al capdavant de la processó per a implorar pluja, abillat amb les millors robes corresponents a la seva dignitat, és encensat per l'àngel; l'altra (**fig. 401**) representa el moment de la mort en el qual és encensat, l'encenser representat és un exemple de forma esfèrica del segle XII; d'aquesta mateixa cronologia el Schnütgen Museum en té dos (*vid.* **nota 762**) del segle XII de fabricació italiana: 1) ha perdut les cadenes però conserva la peça de suspensió de la tapa. La caldereta és llisa mentre que la tapa està dividida en formes triangulars dins les quals es desenvolupa ornamentació de petites tiges amb extrems cargolats; 2) l'altre, ovoide, dipòsit llis i la conca que repeteix l'ornamentació del a, però, alternada amb semicercles dins els quals hi ha petits quadrats. Conserva la cadena de tracció que aixeca la tapa.

Miniatura carolíngia

Ens il·lustra amb un encenser que podem considerar pertanyent a un moment antecedent d'aquesta representació de la miniatura occidental, és el que duu la Verge en una mà, mentre en l'altra porta una creu, del foli 1v del Sacramentari de Gelasi (**il·l. 220**), manuscrit datat entre els anys 780-800. L'encenser es pot considerar un referent dels primers encensers sense tapa; en tenim una mostra molt interessant en el de Lledó, també per la forma arrodonida del braseret amb les cadenes per a penjar-lo.

Escultura forana

El capitell de l'Anunciació i Visitació de la porta de Miègeville de Sant Serní de Tolosa (Llenguadoc) (**fig. 233**), datada a finals del segle XI o primers del XII, representa un àngel encensant Maria; el model és preciós per la seva senzillesa, per la simetria de les seves parts i per les formes arrodonides plasmades en pedra; mostra forma esfèrica, llisa, el petit cos de suspensió i la cadena per aixecar la tapa, a més de les tres cadenes per a sustentar-lo. És una de les mostres primerenques més ben aconseguides en escultura.

Vori

El vori és un material molt adient per poder plasmar amb bellesa i sensibilitat creativa la finesa del cisellat, del qual és un magnífic exemple la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació en os de morsa i detalls cisellats a les dues conques de l'encenser.

Ornamentació, escultura arquitectònica

(*vid.* **E C 14**)

SEGON GRUP
Encenser E C 21



SEGON GRUP
Encenser E C 21

Nom de l'obra Encenser
Autor/Taller Catalunya
Datació Finals s. XII-primers decennis S. XIII
Material / Tècnica Bronze fos, calat i cisellat
Dimensions 12 × 12 cm; 15 cm (amb el peu)
Localització Barcelona. Museu Frederic Marès
Núm. d'inventari MFMB 10346

Descripció

Encenser de bronze, format per la tapa i el recipient o caldereta, semiesfèric, acabat amb una base postissa posterior per al seu recolzament.

La conca està dividida en quatre registres en els quals es desenvolupa l'ornamentació consistent en una tija que surt del centre inferior del triangle es ramifica i genera dos roleus a la part inferior; la bifurcació (de la tija) s'enlaira i genera altres dos més petits a la part superior, i de cadascun d'ells, una secundària amb una petita al bell mig, aquest repertori es multiplica fins a quatre vegades; els forats que origina el trepat són més grans que els vistos fins ara. Aquesta disposició dels elements vegetals l'hem vista en altres exemplars anteriors del segon grup, això és, **E C 20**, **E C 14**, **E C 13**, **E C 15**, **E C 16**, però els diferencia la tècnica desenvolupada amb el cisell, no en aquest exemple, i el detall dels trets; aquest model, el veurem amb diferències al tercer grup. La composició en bandes verticals que separen els registres calats ens recorda un encenser mosà[779] que segueix un altre ritme però la tècnica és molt similar. A les vores hi ha les quatre armelles per al pas de les cadenes de sustentació, que s'han perdut; l'anella de subjecció corona el casquet amb el forat per al pas de la cadena.

Les característiques que trobem en aquest grup, a mes des ja esmentats, es reflecteixen també en els números **E C 21**, **E C 24**, **E C 43** (tapa) i **E C 24**, es defineixen per un augment progressiu de l'ornamentació de la tapa de tots ells; les formes són més mogudes i, en general, més acurades; una major diversitat de models vegetals que, a vegades, són presents en un mateix encenser; totes són innovadores (**E C 22**) si les relacionem amb els exemplars analitzats. Tanmateix el que estudiem presenta un aspecte tosc perquè no ha estat tractat ni

[779] Encenser, taller del Mosa, segona meitat del segle XII, inv. 81,696, Berlin, Kunstgewerbe Museum.

amb el cisell ni el burí. És un bon exemple per veure el recorregut ornamental que té aquest model. Tenim diferents elements del desenvolupament i aquest seria l'inicial.

La caldereta és llisa i acoblada posteriorment a la tapa.

Justificació. Aquest exemplar del Museu Marès[780] segueix el perfilat del dibuix com l'**E C 20** (i els altres de la mateixa sèrie), però no és igual; només hi hem apreciat el calat, els forats que segueixen les formes vegetals, sense acabar i sense buidar correctament els forats; aquest fet i la ignorància de la seva procedència ens ha fet dubtar si l'havíem d'incloure o no. Hem decidit que els parentius que s'albiren possibiliten la seva inclusió en la nostra catalogació perquè en certa manera té la mateixa arrel compositiva.

Tècnica

Les mides d'aquests exemplars són de 12 × 12 cm (**E C 21**), 14 × 13 cm (**E C 17**), 13,5 × 11 cm (**E C 22**), 9,7 × 10,7 cm (**E C 23**), 15 × 10 cm (**E C 24**) i 10,5 (Ø màxim) × 8,5 cm (tapa, **E C 43**).

El cos és de bronze fos i calat, a diferència dels altres exemplars que han estat cisellats i/o burinats.

La tècnica del calat és comuna a tots els exemplars amb un resultat visual diferent segons el repertori seleccionat, que anirem detallant d'acord amb les variants que es produeixen. Tots els encensers són de bronze, tanmateix l'execució és diferent, cosa que determina diferents tallers de metall. On es poden ubicar? Pensem que s'ha de seguir el mateix recorregut que hem fet anteriorment per situar els models descrits. Els artesans són diferents, els d'aquest grup han vist models nous o senzillament hi ha hagut una superació dels anterior possiblement esgotats. A més de trets profunds amb el cisell per resseguir motius vegetals (**E C 20**), l'ús del burí assegura a l'artesà una major riquesa ornamental ni que l'execució sigui bastant tosca com en aquest exemplar (**E C 23**); la tapa amaga la procedència perquè no tenim altre encenser en el seu estat. Però, pel repertori i perquè sembla que havia estat comprat a Catalunya, l'integrem dins aquesta catalogació, com hem anotat.

[780] Encenser, Museu Frederic Marès, s. r.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun censer o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Segon grup

Subgrup 4

Integrem dins aquest subgrup 4 els números **E C 13**, **E C 14**, **E C 15**, **E C 16**, **E C 20**, **E C 21** i **E C 24**.

Cronologia

Aquest segon grup el datem dins el segle XII, per bé que hi ha alguns exemplars que s'han de situar al final de l'etapa coincidint amb les acaballes del segle XII i primers decennis del XIII, en coincidència amb els darrers repertoris ornamentals de tot el grup. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes per als tres primers grups. Es tracta d'objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que en tenim un important repertori en ferro, bronze i coure conreats, sobretot aquests darrers, als tallers catalans de forja (metall) amb diferents repertoris ornamentals. El recorregut inicial que estem fent ens mostra que hi ha diferències substancials en l'execució dels encensers; anirem analitzant els quatre grups que hem fet per tal de comprovar si les diferències són generalitzades o bé es poden acotar als encensers de procedències més concretes.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho.

Orfebreria

No hem trobat cap altre model en l'estat d'aquest; sí anotem exemples de repertori amb la superfície polida sense senyals de cisell, com el II g 4[781] llistat per Westermann-Angerhausen; i els dos del Schnütgen Museum[782] que ja hem esmentat en aquest catàleg.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall, com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs a Santa Maria de Taüll, ca. 1123 (**fig. 396**), es representa l'àngel turiferari encensant l'altar; les pintures de Sorpe, ca. 1150 (**fig. 393**); la conca absidal de Santa Maria del Mur, ca. 1150-1200 (**fig. 407**), són sis els encensers pintats, tres per banda, a la part inferior de la representació de Crist en Majestat; a l'absidiola nord les pintures murals datades al segle XII, corresponent a la nau de l'Evangeli de l'església de Santa Maria de Barberà (**fig. 408**), es representa una gran creu a l'eix central i un personatge masculí identificat per la inscripció de la part l'esquerra, damunt el braç, com a CONSTANTINUS, a tota l'escena hi ha un seguit de personatges que fan reverència a la creu, a la part superior i ben destacats dos àngels turiferaris porten dos encensers per encensar-la. Sortosament, aquesta part de la pintura mural és ben conservada i la considerem de gran vàlua per al nostre estudi per la reproducció d'aquests dos vasos; també, per la presència d'una majestuosa creu d'arrel bizantina.

Escultura d'esglésies catalanes

De fet creiem que l'escultura era un dels millors exemples en els quals s'emmirallaven els artesans del metall. La dificultat del treball del metall per a tallers que, més que tot, eren de forja o metalls i la menor exigència de les petites i mitjanes esglésies a les quals anava destinat aquest tipus d'encenser, fa suposar que els models eren els que veien directament (obra) i, quant a l'ornamentació, l'escultura era una font important a la qual tenien fàcil accés. Hem inventariat algunes mostres procedents d'esglésies catalanes que anotem: el timpà de l'església romànica de Santa Maria de Manresa (**il·l. 212**), ca. finals del segle XII; un poc, no massa, més tardà el timpà de Sant Martí de Mura (**il·l. 213**), finals del segle XII i primers del XIII, que mostra dos exemplars. Curiosament, aquesta representació, que és tardana i

[781] Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 461. Encenser, Itàlia, segle XII, 12 cm (alt), Amberes, Middelheimmuseum.

[782] Ch. Stiegemann; M. Kroker (Hg.), *Für Königtum und Himmelreich. 1000 Jahre Bischof Meinwerk von Paderborn*, Regensburg, 2009, p. 440-441. Encensers (a i b) , Itàlia, mitjan segle XII, bronze fos, 12,8 × 9,6 cm (a), 14,3 × 8,4 cm (b), inv. H 49 i H 88, Colònia, Schnütgen Museum.

repetitiva pel que fa a la interpretació de les figures, no ho és pel que fa als dos encensers; són models d'ús corrent, propers als d'altres representacions més reeixides, això fa suposar que la uniformització d'aquesta tipologia, sense grans aportacions o variacions ornamentals innecessàries, no distingia massa els uns dels altres; el pòrtic de Santa Maria de Ripoll (**il·l. 210**) de mitjan segle XII, amb dos encensers a l'intradós del primer arc, tercera i cinquena dovella (esquerra i dreta respectivament de l'espectador) a ambdós costats de la Majestat del Senyor, un àngel que l'està encensant amb un encenser enlairat i l'altre recolzat pel braç, molt malmès, i, a la dreta (espectador), l'altre àngel amb la mà aixecada repeteix l'acció; al claustre d'Elna (Rosselló) hi ha la sepultura del bisbe Jordà (1186) (**fig. 217**) i el sarcòfag de Ferran del Soler (abans de 1203) (**fig. 214**) procedent de Santa Maria d'Eula (Rosselló), ambdós porten figures d'àngels turiferaris i llurs encensers per a perfumar els morts.

Orfebreria forana

L'ara portàtil d'Enric II von Werl, bisbe de Paderborn entre 1084 i 1127 (**il·l. 228**), on se'l representa amb un encenser esfèric sostingut pels dits de la mà; l'encenser de la patena de Wilten (Tirol, Àustria) (**fig. 399**), ca. 1160-1170, tècnicament molt acurat; els dos magnífics medallons esmaltats de l'arca amb les despulles del bisbe Heribert (1155-1175) amb escenes de la vida del sant, de l'església de Sant Heribert (Deutz-Colònia), en una (**fig. 397**) el sant al capdavant de la processó per a implorar pluja, abillat amb les millors robes corresponents a la seva dignitat, és encensat per l'àngel; l'altra (**fig. 401**) representa el moment de la mort en el qual és encensat, l'encenser representat és un exemple de forma esfèrica del segle XII; d'aquesta mateixa cronologia el Schnütgen Museum en té dos (*vid.* **nota 762**) del segle XII de fabricació italiana: 1) ha perdut les cadenes però conserva la peça de suspensió de la tapa. La caldereta és llisa mentre que la tapa està dividida en formes triangulars dins les quals es desenvolupa ornamentació de petites tiges amb extrems cargolats; 2) l'altre, ovoide, dipòsit llis i la conca que repeteix l'ornamentació del a, però, alternada amb semicercles dins els quals hi ha petits quadrats. Conserva la cadena de tracció que aixeca la tapa.

Miniatura carolíngia

Ens il·lustra amb un encenser que podem considerar pertanyent a un moment antecedent d'aquesta representació de la miniatura occidental, és el que duu la Verge en una mà, mentre en l'altra porta una creu, del foli 1v del Sacramentari de Gelasi (**il·l. 220**), manuscrit datat entre els anys 780-800. L'encenser es pot considerar un referent dels primers encensers sense

tapa; en tenim una mostra molt interessant en el de Lledó, també per la forma arrodonida del braseret amb les cadenes per a penjar-lo.

Escultura forana

El capitell de l'Anunciació i Visitació de la porta de Miègeville de Sant Serní de Tolosa (Llenguadoc) (**fig. 233**), datada a finals del segle XI o primers del XII, representa un àngel encensant Maria; el model és preciós per la seva senzillesa, per la simetria de les seves parts i per les formes arrodonides plasmades en pedra; mostra forma esfèrica, llisa, el petit cos de suspensió i la cadena per aixecar la tapa, a més de les tres cadenes per a sustentar-lo. És una de les mostres primerenques més ben aconseguides en escultura.

Vori

El vori és un material molt adient per poder plasmar amb bellesa i sensibilitat creativa la finesa del cisellat, del qual és un magnífic exemple la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació en os de morsa i detalls cisellats a les dues conques de l'encenser.

SEGON GRUP
Encenser E C 22



SEGON GRUP
Encenser E C 22

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Finals s. XII-primers decennis s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos i calat; ferro
Dimensions	13,5 × 11 cm
Procedència	Sant Feliu de Navès (Solsonès)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 3069
Varis	IEC 155, ingrés abans de l'any 1898. Inventari 3000, p. 2c

Bibliografia CASANOVAS, «Encenser de Navès», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 216-217; *Enciclopèdia*, I, 2014, p. 537; GUDIOL, *El Museu*, [1926], p. 31.

Descripció

Encenser de bronze ovoide, format per la tapa, conca o casquet i el braseret, recipient o caldereta acabada amb una base llisa circular dessota el peu per al seu recolzament molt malmesa.

La conca presenta quatre grans flors dites rosasses per la seva mida, totes d'estructura diferent. Per a construir la forma és necessari un coneixement de la tècnica del metall que en aquest exemplar és palesa; sabem que no es pot aconseguir la finesa dels metalls nobles, però els artesans del metall d'aquest grup aporten experiència (que no s'ha de confondre amb la de l'orfebre, més precisa) en el domini de l'instrument, i amb el raonament que dóna la pràctica, podem assegurar que el taller del metall català produí encensers en paral·lel a l'erecció d'esglésies i, almenys des del segle X, en tenim documentats; la prova més contundent són aquests exemples que han perviscut i que tracen un llarg camí fins arribar a finals del segle XIII, el punt d'acabament de la nostra tesi.

L'elecció del repertori fa pensar què no ha estat casual sinó que l'artesà ha triat diferents models i/o motius consistents en dues flors, una més petita, que segueixen el mateix esquema: pètals fets de tires de metall en reserva, aixecades i relativament paral·leles les que es tanquen en forma arrodonida, la resta són variants. A la part baixa els forats formen una figura

triangular; el casquet superior és llis, i una vegada més ens adonem que la sortida del fum de les brases d'encens és dirigit cap als costats.

Tècnica

Les dimensions d'aquests exemplars són: 13,5 × 11 cm (**E C 22**), 14 × 13 cm (**E C 17**), 9,7 × 10,7 cm (**E C 23**), 15 × 10 cm (**E C 24**), i 10,5 (Ø) × 8,5 cm (tapa, **E C 43**).

Les tècniques emprades són la fosa, el calat, cisellat i burinat. En aquest segon grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell a les conques o tapes, a més del calat que ressalta l'ornamentació general de la peça. Els diferents exemplars que hem anotat aporten informació per a fer el seguiment d'una etapa creativa de treball que supera l'anterior pels models, però també per una tècnica aplicada en aquest grup al bronze. Només podem anotar una procedència, la de l'**E C 22** de Sant Feliu de Navàs (Solsonès); emperò la resta prové d'esglésies catalanes.

La tècnica del calat és comuna a tots els exemplars amb un resultat visual diferent segons el repertori seleccionat, que anirem detallant d'acord amb les variants que es produeixen. Els encensers són de bronze, coure o ferro, tanmateix l'execució és diferent, cosa que determina diferents tallers de metall. On es poden ubicar? Pensem que s'ha de seguir el mateix recorregut que hem fet anteriorment per situar els models descrits. Els artesans són diferents, els d'aquest grup han vist models nous o senzillament hi ha hagut una superació dels anterior possiblement esgotats. A més de trets profunds amb el cisell per resseguir motius vegetals (**E C 20**), l'ús del burí assegura a l'artesà una major riquesa ornamental ni que l'execució sigui bastant tosca (**E C 23**).

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun censer o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Segon grup

Subgrup 4

Integrem dins aquest subgrup 4 l'**E C 22**.

Cronologia

Aquest segon grup el datem dins el segle XII, per bé que hi ha alguns exemplars que s'han de situar al final de l'etapa coincidint amb les acaballes del segle XII i primers decennis del XIII, en coincidència amb els darrers repertoris ornamentals de tot el grup. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes per als tres primers grups. Són objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que en tenim un important repertori en ferro, bronze i coure conreats, sobretot aquests darrers, als tallers catalans de forja (metall) amb diferents repertoris ornamentals. El recorregut inicial que estem fent ens mostra que hi ha diferències substancials en l'execució dels encensers; anirem analitzant els quatre grups que hem fet per tal de comprovar si les diferències són generalitzades o bé es poden acotar als encensers de procedències més concretes.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho.

Orfebreria

El Museu Marès (**E C 21**) té un encenser que presentem en aquesta catalogació amb el mateix repertori a la conca, és l'exemple més proper que podem referenciar. Aquest interessant paral·lelisme fa possible que l'afegim a l'inventari d'obra catalana, tal i com indicarem en aquesta catalogació.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall, com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs a Santa Maria de Taüll, ca. 1123 (**fig. 396**), es representa l'àngel turiferari encensant l'altar; les pintures de Sorpe, ca. 1150 (**fig. 393**); la conca absidal de Santa Maria del Mur,

ca. 1150-1200 (**fig. 407**), són sis els encensers pintats, tres per banda, a la part inferior de la representació de Crist en Majestat; a l'absidiola nord les pintures murals datades al segle XII, corresponent a la nau de l'Evangeli de l'església de Santa Maria de Barberà (**fig. 408**), es representa una gran creu a l'eix central i un personatge masculí identificat per la inscripció de la part l'esquerra, damunt el braç, com a CONSTANTINUS, a tota l'escena hi ha un seguit de personatges que fan reverència a la creu, a la part superior i ben destacats dos àngels turiferaris porten dos encensers per encensar-la. Sortosament, aquesta part de la pintura mural és ben conservada i la considerem de gran vàlua per al nostre estudi per la reproducció d'aquests dos vasos; també, per la presència d'una majestuosa creu d'arrel bizantina.

Escultura d'esglésies catalanes

De fet creiem que l'escultura era un dels millors exemples en els quals s'emmirallaven els artesans del metall. La dificultat del treball del metall per a tallers que, més que tot, eren de forja o metalls i la menor exigència de les petites i mitjanes esglésies a les quals anava destinat aquest tipus d'encenser, fa suposar que els models eren els que veien directament (obra) i, quant a l'ornamentació, l'escultura era una font important a la qual tenien fàcil accés. Hem inventariat algunes mostres procedents d'esglésies catalanes que anotem: el timpà de l'església romànica de Santa Maria de Manresa (**il·l. 212**), ca. finals del segle XII; un poc, no massa, més tardà el timpà de Sant Martí de Mura (**il·l. 213**), finals del segle XII i primers del XIII, que mostra dos exemplars. Curiosament, aquesta representació, que és tardana i repetitiva pel que fa a la interpretació de les figures, no ho és pel que fa als dos encensers; són models d'ús corrent, propers als d'altres representacions més reeixides, això fa suposar que la uniformització d'aquesta tipologia, sense grans aportacions o variacions ornamentals innecessàries, no distingia massa els uns dels altres; el pòrtic de Santa Maria de Ripoll (**il·l. 210**) de mitjan segle XII, amb dos encensers a l'intradós del primer arc, tercera i cinquena dovella (esquerra i dreta respectivament de l'espectador) a ambdós costats de la Majestat del Senyor, un àngel que l'està encensant amb un encenser enlairat i l'altre recolzat pel braç, molt malmès, i, a la dreta (espectador), l'altre àngel amb la mà aixecada repeteix l'acció; al claustre d'Elna (Rosselló) hi ha la sepultura del bisbe Jordà (1186) (**fig. 217**) i el sarcòfag de Ferran del Soler (abans de 1203) (**fig. 214**) procedent de Santa Maria d'Eula (Rosselló), ambdós porten figures d'àngels turiferaris i llurs encensers per a perfumar els morts.

Orfebreria forana

L'ara portàtil d'Enric II von Werl, bisbe de Paderborn entre 1084 i 1127 (**il·l. 228**), on se'l representa amb un encenser esfèric sostingut pels dits de la mà; l'encenser de la patena de Wilten (Tirol, Àustria) (**fig. 399**), ca. 1160-1170, tècnicament molt acurat; els dos magnífics medallons esmaltats de l'arca amb les despulles del bisbe Heribert (1155-1175) amb escenes de la vida del sant, de l'església de Sant Heribert (Deutz-Colònia), en una (**fig. 397**) el sant al capdavant de la processó per a implorar pluja, abillat amb les millors robes corresponents a la seva dignitat, és encensat per l'àngel; l'altra (**fig. 401**) representa el moment de la mort en el qual és encensat, l'encenser representat és un exemple de forma esfèrica del segle XII; d'aquesta mateixa cronologia el Schnütgen Museum en té dos (*vid.* **nota 762**) del segle XII de fabricació italiana: 1) ha perdut les cadenes però conserva la peça de suspensió de la tapa. La caldereta és llisa mentre que la tapa està dividida en formes triangulars dins les quals es desenvolupa ornamentació de petites tiges amb extrems cargolats; 2) l'altre, ovoide, dipòsit llis i la conca que repeteix l'ornamentació del a, però, alternada amb semicercles dins els quals hi ha petits quadrats. Conserva la cadena de tracció que aixeca la tapa.

Miniatura carolíngia

Ens il·lustra amb un encenser que podem considerar pertanyent a un moment antecedent d'aquesta representació de la miniatura occidental, és el que duu la Verge en una mà, mentre en l'altra porta una creu, del foli 1v del Sacramentari de Gelasi (**il·l. 220**), manuscrit datat entre els anys 780-800. L'encenser es pot considerar un referent dels primers encensers sense tapa; en tenim una mostra molt interessant en el de Lledó, també per la forma arrodonida del braseret amb les cadenes per a penjar-lo.

Escultura forana

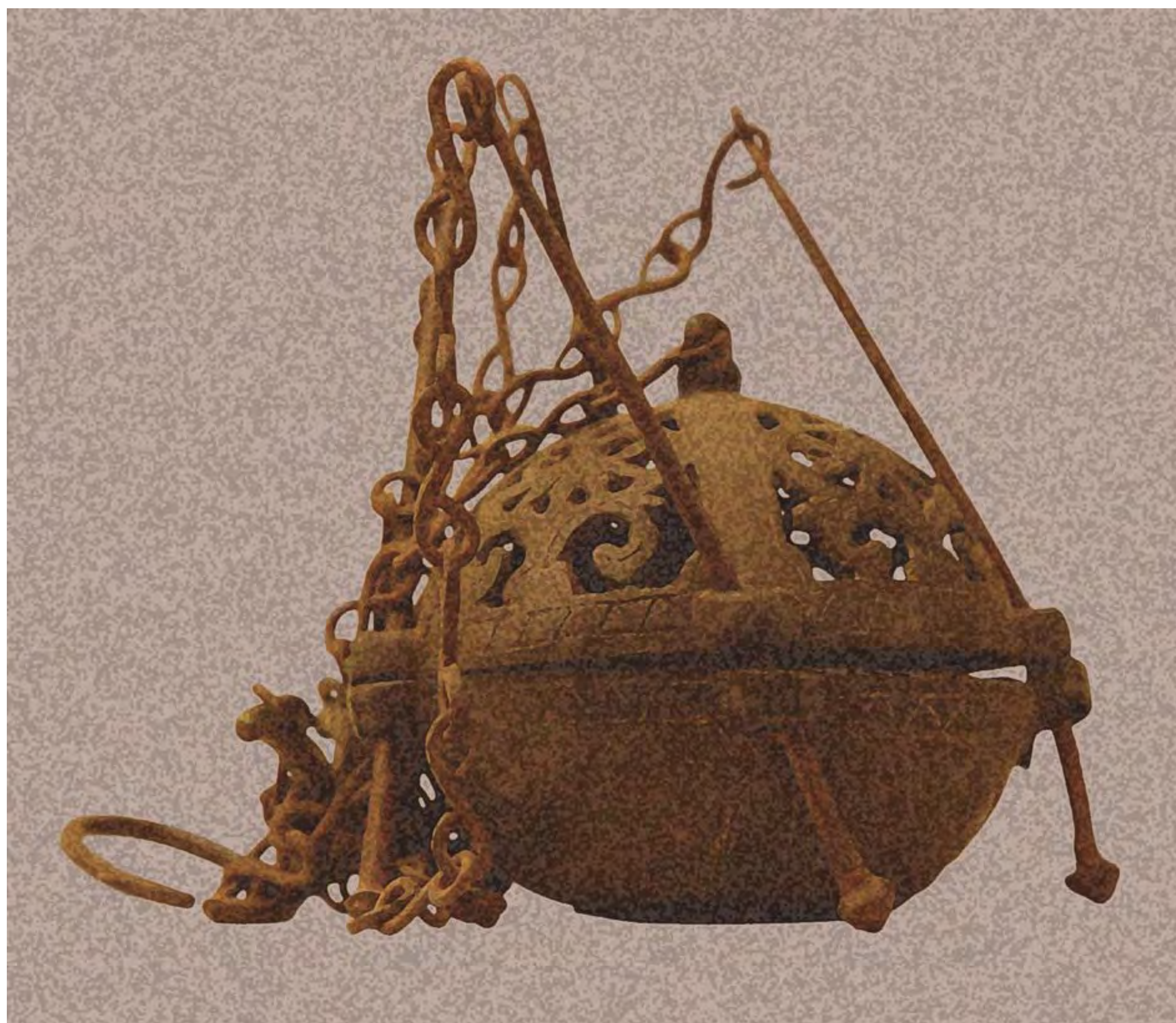
El capitell de l'Anunciació i Visitació de la porta de Miègeville de Sant Serní de Tolosa (Llenguadoc) (**fig. 233**), datada a finals del segle XI o primers del XII, representa un àngel encensant Maria; el model és preciós per la seva senzillesa, per la simetria de les seves parts i per les formes arrodonides plasmades en pedra; mostra forma esfèrica, llisa, el petit cos de suspensió i la cadena per aixecar la tapa, a més de les tres cadenes per a sustentar-lo. És una de les mostres primerenques més ben aconseguides en escultura.

Vori

El vori és un material molt adient per poder plasmar amb bellesa i sensibilitat creativa la finesa del cisellat, del qual és un magnífic exemple la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació en os de morsa i detalls cisellats a les dues conques de l'encenser.

SEGON GRUP

Encenser E C 23



SEGON GRUP
Encenser E C 23

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Finals s. XII-primers decennis s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i burinat; ferro
Dimensions	9,7 × 10,7 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 3803
Varis	IEC 141VII 1990, ingrés abans de de l'any 1936. Regal de Manuel Gómez Adarn. Inventari 3000, p. 21c. Any 1904
Bibliografia	*Enciclopèdia,* I, 2014, p. 537; YLLA-CATALÀ, «Encenser 1», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 216.

Descripció

Encenser de bronze i ferro (barretes de sustentació) de forma esfèrica, format per la tapa, conca o casquet i el braseret, recipient o caldereta acabada amb una base llisa circular dessota el peu per al seu recolzament molt malmesa.

La part superior del braseret està ornada per una sanefa de triangles inscrita entre dues línies paral·leles, i tot el dipòsit està ornamentat amb un seguit de formes circulars imitant roleus molt elementals, separats cada dos per una franja vertical.

Quatre parelles d'armelles laterals sobresurten del perfil central de les dues conques per al pas de les barretes de suspensió; la tapa està dividida en quatre seccions triangulars per quatre cintes llises que abasten tota la semicircumferència; a l'interior profusió de motius vegetals resseguits pel burí.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són de 9,7 × 10,7 cm, un dels més petits que presentem. Les tècniques emprades són la fosa, el calat i burinat. En aquest segon grup hi ha una manifesta importància del cisellat o del burí a les conques o tapes, a més del calat que ressalta l'ornamentació general de la peça. Els diferents exemplars que hem anotat fins ara ens aporten informació per a fer el seguiment d'una etapa creativa de treball que supera l'anterior pels models, però també per una tècnica aplicada en aquest grup al bronze. En aquest exemplar

queda molt clara la diferència en l'execució de la tècnica, així el calat o trepat va per una banda, i per l'altra, el burinat, que és inferior.

La tècnica del calat és comuna a tots els exemplars amb un resultat visual diferent segons el repertori seleccionat, que anirem detallant d'acord amb les variants que es produeixen. Tots els encensers són de bronze, tanmateix l'execució és diferent, cosa que determina diferents tallers de metall. On es poden ubicar? Pensem que s'ha de seguir el mateix recorregut que hem fet anteriorment per situar els models descrits. Els artesans són diferents, els d'aquest grup han vist models nous o senzillament hi ha hagut una superació dels anterior possiblement esgotats. A més de trets profunds amb el cisell per resseguir motius vegetals (**E C 20**), l'ús del burí assegura a l'artesà una major riquesa ornamental ni que l'execució sigui bastant somera (**E C 23**) o somera (**E C 20**).

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Segon grup

Subgrup 3

Integrem dins aquest subgrup 3 l'**E C 23**.

Cronologia

Aquest segon grup el datem dins el segle XII, per bé que hi ha alguns exemplars que s'han de situar al final de l'etapa coincidint amb les acaballes del segle XII i primers decennis del XIII, en coincidència amb els darrers repertoris ornamentals de tot el grup. Efectivament, les cronologies dels encensers que, *sensu lato*, es poden definir com a romànics, són obertes per als tres primers grups. Es tracta d'objectes fets en metalls preuats, dels quals no se n'han conservat, però sí que en tenim un important repertori en ferro, bronze i coure conreats, sobretot aquests darrers, als tallers catalans del metall amb diferents repertoris ornamentals. El recorregut inicial que estem fent ens mostra que hi ha diferències substancials en l'execució dels encensers; anirem analitzant els quatre grups que hem fet per tal de comprovar si les

diferències són generalitzades o bé es poden acotar als encensers de procedències més concretes.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho.

Orfebreria

El Museu Marès (**E C 21**) té un encenser que presentem en aquesta catalogació amb el mateix repertori a la conca, és l'exemple més proper que podem referenciar. Aquest interessant paral·lelisme fa possible que l'afegim a l'inventari d'obra catalana, tal i com indicarem en aquesta catalogació.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall, com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs a Santa Maria de Taüll, ca. 1123 (**fig. 396**), es representa l'àngel turiferari encensant l'altar; les pintures de Sorpe, ca. 1150 (**fig. 393**); la conca absidal de Santa Maria del Mur, ca. 1150-1200 (**fig. 407**), són sis els encensers pintats, tres per banda, a la part inferior de la representació de Crist en Majestat; a l'absidiola nord les pintures murals datades al segle XII, corresponent a la nau de l'Evangeli de l'església de Santa Maria de Barberà (**fig. 408**), es representa una gran creu a l'eix central i un personatge masculí identificat per la inscripció de la part l'esquerra, damunt el braç, com a CONSTANTINUS, a tota l'escena hi ha un seguit de personatges que fan reverència a la creu, a la part superior i ben destacats dos àngels turiferaris porten dos encensers per encensar-la. Sortosament, aquesta part de la pintura mural és ben conservada i la considerem de gran vàlua per al nostre estudi per la reproducció d'aquests dos vasos; també, per la presència d'una majestuosa creu d'arrel bizantina.

Escultura d'esglésies catalanes

De fet creiem que l'escultura era un dels millors exemples en els quals s'emmirallaven els artesans del metall. La dificultat del treball del metall per a tallers que, més que tot, eren de forja o metalls i la menor exigència de les petites i mitjanes esglésies a les quals anava

destinat aquest tipus d'encenser, fa suposar que els models eren els que veien directament (obra) i, quant a l'ornamentació, l'escultura era una font important a la qual tenien fàcil accés. Hem inventariat algunes mostres procedents d'esglésies catalanes que anotem: el timpà de l'església romànica de Santa Maria de Manresa (**il·l. 212**), ca. finals del segle XII; un poc, no massa, més tardà el timpà de Sant Martí de Mura (**il·l. 213**), finals del segle XII i primers del XIII, que mostra dos exemplars. Curiosament, aquesta representació, que és tardana i repetitiva pel que fa a la interpretació de les figures, no ho és pel que fa als dos encensers; són models d'ús corrent, propers als d'altres representacions més reeixides, això fa suposar que la uniformització d'aquesta tipologia, sense grans aportacions o variacions ornamentals innecessàries, no distingia massa els uns dels altres; el pòrtic de Santa Maria de Ripoll (**il·l. 210**) de mitjan segle XII, amb dos encensers a l'intradós del primer arc, tercera i cinquena dovella (esquerra i dreta respectivament de l'espectador) a ambdós costats de la Majestat del Senyor, un àngel que l'està encensant amb un encenser enlairat i l'altre recolzat pel braç, molt malmès, i, a la dreta (espectador), l'altre àngel amb la mà aixecada repeteix l'acció; al claustre d'Elna (Rosselló) hi ha la sepultura del bisbe Jordà (1186) (**fig. 217**) i el sarcòfag de Ferran del Soler (abans de 1203) (**fig. 214**) procedent de Santa Maria d'Eula (Rosselló), ambdós porten figures d'àngels turiferaris i llurs encensers per a perfumar els morts.

Orfebreria forana

L'ara portàtil d'Enric II von Werl, bisbe de Paderborn entre 1084 i 1127 (**il·l. 228**), on se'l representa amb un encenser esfèric sostingut pels dits de la mà; l'encenser de la patena de Wilten (Tirol, Àustria) (**fig. 399**), ca. 1160-1170, tècnicament molt acurat; els dos magnífics medallons esmaltats de l'arca amb les despulles del bisbe Heribert (1155-1175) amb escenes de la vida del sant, de l'església de Sant Heribert (Deutz-Colònia), en una (**fig. 397**) el sant al capdavant de la processó per a implorar pluja, abillat amb les millors robes corresponents a la seva dignitat, és encensat per l'àngel; l'altra (**fig. 401**) representa el moment de la mort en el qual és encensat, l'encenser representat és un exemple de forma esfèrica del segle XII; d'aquesta mateixa cronologia el Schnütgen Museum en té dos (*vid.* **nota 762**) del segle XII de fabricació italiana: 1) ha perdut les cadenes però conserva la peça de suspensió de la tapa. La caldereta és llisa mentre que la tapa està dividida en formes triangulars dins les quals es desenvolupa ornamentació de petites tiges amb extrems cargolats; 2) l'altre, ovoide, dipòsit llis i la conca que repeteix l'ornamentació del a, però, alternada amb semicercles dins els quals hi ha petits quadrats. Conserva la cadena de tracció que aixeca la tapa.

Miniatura carolíngia

Ens il·lustra amb un encenser que podem considerar pertanyent a un moment antecedent d'aquesta representació de la miniatura occidental, és el que duu la Verge en una mà, mentre en l'altra porta una creu, del foli 1v del Sacramentari de Gelasi (**il·l. 220**), manuscrit datat entre els anys 780-800. L'encenser es pot considerar un referent dels primers encensers sense tapa; en tenim una mostra molt interessant en el de Lledó, també per la forma arrodonida del braseret amb les cadenes per a penjar-lo.

Escultura forana

El capitell de l'Anunciació i Visitació de la porta de Miègeville de Sant Serní de Tolosa (Llenguadoc) (**fig. 233**), datada a finals del segle XI o primers del XII, representa un àngel encensant Maria; el model és preciós per la seva senzillesa, per la simetria de les seves parts i per les formes arrodonides plasmades en pedra; mostra forma esfèrica, llisa, el petit cos de suspensió i la cadena per aixecar la tapa, a més de les tres cadenes per a sustentar-lo. És una de les mostres primerenques més ben aconseguides en escultura.

Vori

El vori és un material molt adient per poder plasmar amb bellesa i sensibilitat creativa la finesa del cisellat, del qual és un magnífic exemple la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació en os de morsa i detalls cisellats a les dues conques de l'encenser.

Encenser E C 24



SEGON GRUP
Encenser E C 24

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XII-primers decennis s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos i gravat
Dimensions	15 × 10 cm
Localització	Lleida. Museu Diocesà i Comarcal de Lleida
Núm. d'inventari	MDL 854

Bibliografia AIXALÀ, *Peces*, 1990-1991, núm. 854; AIXALÀ, «Núm. 112 Encenser», a *Museu*, 1993, p. 80; PLADEVALL, «Fons…», a *Catalunya Romànica*, XXIV, 1997, p. 208.

Exposicions «Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Exposició Pulchra», Lleida, 1993.

Descripció

Encenser de bronze de forma circular, format per la tapa, conca o casquet i el braseret, recipient o caldereta semiesfèrics acabada amb una base llisa circular dessota el peu per al seu recolzament. La peça de coronament i el braseret són posteriors a la conca o tapa, que és l'única d'origen.

Les dues parts compositives reben decoració vegetal, la caldereta són motius gravats i, a la part superior, coincidint amb el llavi o vora, una sanefa en ziga-zaga; als extrems superior i inferior surten quatre parelles d'armelles per al pas de les barretes, aquestes i tots els elements de sustentació han desaparegut.

L'organització dels elements vegetals de la tapa segueix un esquema compositiu format per quatre grans triangles dins els quals tres roleus —dos a la part inferior simètrics i un a la superior— són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa, i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Aquest plantejament coincideix en bona mesura amb altres estudiats (**E C 13**, **E C 14**, **E C 16** i **E C 18**) però resulta molt més seriat i mancat del detall que sí tenen d'altres. L'ús continuat d'aquest exemplar el va deteriorar de tal manera que hi ha forats grans on

abans hi havia dos triangles; encara són visibles les restes de material cremat a l'interior del dipòsit.

Les característiques que trobem en aquest grup, integrat pels números **E C 13**, **E C 14**, **E C 15**, **E C 16**, **E C 20**, **E C 21** i **E C 24**, es defineixen per un augment progressiu de l'ornamentació de la tapa de tots ells; les formes són més mogudes, i, en general, més acurades malgrat que no totes, com el que estudiem; una major diversitat de models vegetals que, a vegades, són presents en un mateix encenser; totes són innovadores (**E C 22**) si les relacionem amb els exemplars analitzats, per bé que aquest és repetitiu, tardà i molt seriat.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són de 15 × 10 cm, mides que de fet no es corresponen a l'encenser original si considerem la tapa; el petit cos damunt el casquet li dóna una alçada major que la real i que sobrepassa els encensers d'aquest grup: 14 × 13 cm (**E C 17**), 13,5 × 11 cm (**E C 22**), 9,7 × 10,7 cm (**E C 23**), i 10,5 (Ø) × 8,5 cm (tapa, **E C 43**).

Les tècniques que mostren són la fosa, el calat, cisellat i burinat; aquest és de fosa i, endemés, el gravat, emprat per a la decoració vegetal del dipòsit. En aquest segon grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell a les conques o tapes, a més del calat, que ressalta l'ornamentació general de la peça. Els diferents exemplars que hem anotat aporten informació per fer el seguiment d'una etapa creativa de treball que supera l'anterior pels models, però també per una tècnica aplicada en aquest grup al bronze. Només podem anotar una procedència, la de l'**E C 22** de Sant Feliu de Navàs (Solsonès); assumim que la resta prové d'esglésies catalanes (segons anoten les fitxes de les obres que hem consultat). El treball tècnic desenvolupat en aquest objecte no destaca dins el seguiment evolutiu que estem fent.

Segon grup

Subgrup 1

Integrem dins aquest subgrup els números **E C 13, E C 14, E C 15, E C 16, E C 20, E C 21** i **E C 24**.

Cronologia

Aquest segon grup el datem dins el segle XII, per bé que hi ha alguns exemplars que s'han de situar al final de l'etapa igual que l'**E C 24**, coincidint amb les acaballes del segle XII i primers decennis del XIII, en coincidència amb els darrers repertoris ornamentals de tot el grup i el treball seriat que esgota el propi model.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho.

Orfebreria

El Museu Marès (**E C 21**) té un encenser que presentem en aquesta catalogació amb el mateix repertori a la conca, és l'exemple més proper que podem referenciar. Aquest interessant paral·lelisme fa possible que l'afegim a l'inventari d'obra catalana, tal i com indicarem en aquesta catalogació.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall, com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs a Santa Maria de Taüll, ca. 1123 (**fig. 396**), es representa l'àngel turiferari encensant l'altar; les pintures de Sorpe, ca. 1150 (**fig. 393**); la conca absidal de Santa Maria del Mur, ca. 1150-1200 (**fig. 407**), són sis els encensers pintats, tres per banda, a la part inferior de la representació de Crist en Majestat; a l'absidiola nord les pintures murals datades al segle XII, corresponent a la nau de l'Evangeli de l'església de Santa Maria de Barberà (**fig. 408**), es representa una gran creu a l'eix central i un personatge masculí identificat per la inscripció de la part l'esquerra, damunt el braç, com a CONSTANTINUS, a tota l'escena hi ha un seguit de personatges que fan reverència a la creu, a la part superior i ben destacats dos àngels turiferaris porten dos encensers per encensar-la. Sortosament, aquesta part de la pintura mural és ben conservada i la considerem de gran vàlua per al nostre estudi per la reproducció d'aquests dos vasos; també, per la presència d'una majestuosa creu d'arrel bizantina.

Escultura d'esglésies catalanes

De fet creiem que l'escultura era un dels millors exemples en els quals s'emmirallaven els artesans del metall. La dificultat del treball del metall per a tallers que, més que tot, eren de forja o metalls i la menor exigència de les petites i mitjanes esglésies a les quals anava destinat aquest tipus d'encenser, fa suposar que els models eren els que veien directament (obra) i, quant a l'ornamentació, l'escultura era una font important a la qual tenien fàcil accés. Hem inventariat algunes mostres procedents d'esglésies catalanes que anotem: el timpà de l'església romànica de Santa Maria de Manresa (**il·l. 212**), ca. finals del segle XII; un poc, no massa, més tardà el timpà de Sant Martí de Mura (**il·l. 213**), finals del segle XII i primers del XIII, que mostra dos exemplars. Curiosament, aquesta representació, que és tardana i repetitiva pel que fa a la interpretació de les figures, no ho és pel que fa als dos encensers; són models d'ús corrent, propers als d'altres representacions més reeixides, això fa suposar que la uniformització d'aquesta tipologia, sense grans aportacions o variacions ornamentals innecessàries, no distingia massa els uns dels altres; el pòrtic de Santa Maria de Ripoll (**il·l. 210**) de mitjan segle XII, amb dos encensers a l'intradós del primer arc, tercera i cinquena dovella (esquerra i dreta respectivament de l'espectador) a ambdós costats de la Majestat del Senyor, un àngel que l'està encensant amb un encenser enlairat i l'altre recolzat pel braç, molt malmès, i, a la dreta (espectador), l'altre àngel amb la mà aixecada repeteix l'acció; al claustre d'Elna (Rosselló) hi ha la sepultura del bisbe Jordà (1186) (**fig. 217**) i el sarcòfag de Ferran del Soler (abans de 1203) (**fig. 214**) procedent de Santa Maria d'Eula (Rosselló), ambdós porten figures d'àngels turiferaris i llurs encensers per a perfumar els morts.

TERCER GRUP
Encenser E C 25



TERCER GRUP

Encenser E C 25

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos i gravat
Dimensions	15 × 9,3 cm
Localització	Lleida. Museu Diocesà i Comarcal de Lleida
Núm. d'inventari	MDL 851

Bibliografia AIXALÀ, *Peces*, 1990-1991, núm. 851; AIXALÀ, «Núm. 111 Encenser», a *Museu*, 1993, p. 80; PLADEVALL, «Fons…», a *Catalunya Romànica*, XXIV, 1997, p. 208.

Exposicions «Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Exposició Pulchra», Lleida, 1993.

Descripció

Encenser de bronze format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El braseret està en molt estat de conservació, té esquerdes i està abonyegat, malgrat això s'identifiquen les sis formes pseudo-vegetals que omplen la superfície exterior de la caldereta. Al voltant d'una suposada flor neixen prolongacions circulars o semicirculars que l'envolten, cadascuna està separada per les mateixes profundes incisions disposades en vertical, totes són elementals, la qual cosa fa suposar la mà d'un artesà inhàbil; el llavi acaba en una sanefa llisa i del tot irregular, realitzada mitjançant la pressió damunt el metall amb el cisell martellejat, però sense seguir cap referent estructural. Pels tres jocs d'anelles passen les cadenes per a la suspensió. La tapa està dividida en tres registres en sentit vertical, cadascun d'ells desenrotlla una tija central de la que neixen altres secundàries que es repleguen en forma de roleu que encercla una flor; els replegaments dels elements vegetals sobresurten pel calat del metall. Aquesta és una característica pròpia d'aquest grup, assolir el màxim de forats, que suposa un abans tècnic en el sentit evolutiu de la tipologia. El coronament és de dos pisos en sentit decreixent, cadascun d'ells és perforat en formes triangulars per a la sortida del fum, i al cap damunt, l'anella que recull la cadena per a obrir i tancar la tapa.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són de 15 × 9,3 cm, pràcticament coincidents amb les de l'**E C 26** (15,5 × 9 cm) del MNAC, estudiat en aquest catàleg; la forma allargada del remat accentua el perfil oval de l'objecte.

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat i cisellat. La gran similitud entre els dos objectes citats confirma l'ús de motlles pels artesans que els fabricaven i una producció per abastar necessitats de diferents esglésies seriades, és per això que es troben models pràcticament iguals a diferents indrets o localitzacions.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic, un del més importants productors de metall d'aquesta tipologia a l'Europa occidental, taller que assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8% i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència, a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix en la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats

pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Tercer grup

Amb aquest encenser iniciem l'estudi del tercer grup integrat pel següents números: **E C 26**, **E C 25** i tapa d'encenser **E C 27**; **E C 30**, **E C 32** i **E C 31**; **E C 37**; **E C 38**; **E C 39**; **E C 40**, **E C 41** i **E C 42**; **E C 44**; **E C 45** i **E C 46**; **E C 47**; **E C 49** i **E C 48**.

Les característiques que hem contemplat per incloure aquests exemplars són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada en nous motius cisellats per a obtenir puntejats molt efectius (**E C 39**); enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical o horitzontal; noves formes o noves interpretacions de la forma oval o l'esfèrica; i com a novetat, els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè al mateix segle XIII s'expandiren fortament les produccions del Taller de Llemotges. Efectivament es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic, com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposava. Els tallers catalans del segle XIII que conreaven el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a Catalunya. En tenim algunes mostres l'estudi de les quals desenvoluparem per a tractar de

veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges.

Aquest exemplar l'hem inclòs en aquest grup no tant per la tècnica mostrada, que és maldestra, sinó per la forma, que és novadora.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem pròpiament al segle XIII en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes; els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 38**, **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

Com hem assenyalat aquest exemplar és molt similar a l'**E C 26** del MNAC estudiat en aquesta catalogació i també la tapa d'un encenser del Museu de Vic número **E C 27**.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra (**il·l. 208**) (es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant,

Zacaries; «Post haec thuribulum accipiens, altare thurificat in figura angeli qui in Apocalypsi cum aureo thuribulo altari astiterat, de quo fumus aromatum in conspectu Domini ascendebat»;[783] sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi ja consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**.

Escultura d'esglésies catalanes

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura (**il·l. 218**), està datada el 1225 i, per bé que la representació és bastant somera, s'ha de classificar, per la datació, com a paral·lel d'aquest tercer grup.

Comparativa forana

Orfebreria

La forma esfèrica rematada per una torreta de l'encenser que estudiem ja s'havia difós al segle XII, per exemple el de bronze del Museu de la catedral de Tréveris datat al segle XII i d'execució bastant irregular.

Vori

Una mostra de la finesa del treball de l'os és la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació, amb detalls cisellats a les dues conques de l'encenser. Aquesta representació l'hem citada com a comparativa del segon grup; també es pot citar per a aquest tercer grup malgrat la cronologia del segle XII. Alguns exemples que hem contemplat del taller germànic s'avancen en la datació puix que era un taller creador de models i formes excepcionals que actuava com a font per a altres tallers menys afamats que no tenien ni el domini de la tècnica ni la capacitat creadora d'aquells. Això no vol dir necessàriament que altres tallers occidentals no (re)produïssin encensers amb formes més acotades i destinades a un ús més local, per exemple els catalans.

[783] Honorius Augustodunensis, *De curru Dei, Gemma animae*, 1, cap. VII, (PL. 172 col. 546).

TERCER GRUP
Encenser E C 26



TERCER GRUP
Encenser E C 26

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Coure, calat i cisellat
Dimensions	15,5 × 9 cm; 70 cm (amb cadenes)
Localització	Barcelona. Museu Nacional d'Art de Catalunya
Núm. d'inventari	MNAC 12112

Bibliografia AINAUD, *Arte*, 1973, p. 227, imatge p. 216; FOLCH, *Museo*, 1926, fig. 113, p. 92; WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, Encenser II m 4, p. 186-187, imatge p. 484; YLLA-CATALÀ, «Dotze encensers», a *Catalunya Romànica*, I, 1994, p. 427-428.

Descripció

Encenser de bronze format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El braseret està en molt estat de conservació, té esquerdes i està abonyegat, malgrat això s'identifiquen les sis formes pseudo-vegetals que omplen la superfície exterior de la caldereta. Al voltant d'una suposada flor neixen prolongacions circulars o semicirculars que l'envolten, cadascuna està separada per les mateixes profundes incisions disposades en vertical, totes són elementals, la qual cosa fa suposar la mà d'un artesà inhàbil; el llavi acaba en una sanefa llisa i del tot irregular, realitzada mitjançant la pressió damunt el metall amb el cisell martellejat, però, sense seguir cap referent estructural. Pels tres jocs d'anelles passen les cadenes per a la suspensió. La tapa està dividida en tres registres en sentit vertical, cadascun d'ells desenrotlla una tija central de la qual neixen altres secundàries que es repleguen en forma de roleu que encercla una flor, els replegaments dels elements vegetals sobresurten pel calat del metall. Aquesta és una característica pròpia d'aquest grup, assolir el màxim de forats, que suposa un abans tècnic en el sentit evolutiu de la tipologia. El coronament és de dos pisos en sentit decreixent, cadascun d'ells és perforat en formes triangulars per a la sortida del fum, i al capdamunt, l'anella que recull la cadena per a obrir i tancar la tapa.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar, 15,5 × 9 cm, pràcticament coincideix amb les de l'**E C 25** (15 × 9,3 cm) del MNAC, estudiat en aquest catàleg; la forma allargada del remat accentua el perfil oval de l'objecte.

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat i cisellat. La gran similitud entre els dos objectes citats confirma l'ús de motlles pels artesans que els fabricaven i una producció per abastar necessitats de diferents esglésies seriades, és per això que es troben models pràcticament iguals a diferents indrets o localitzacions.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic, un del més importants productors de metall d'aquesta tipologia a l'Europa occidental, taller que assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix en la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats

pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Tercer grup

Amb aquest encenser iniciem l'estudi del tercer grup integrat pel següents números: **E C 25**, **E C 26** i la tapa **E C 27**; **E C 30**, **E C 32** i **E C 31**; **E C 37**; **E C 38**; **E C 39**; **E C 40**, **E C 41** i **E C 42**; **E C 44**; **E C 45** i **E C 46**; **E C 47**; **E C 49** i **E C 48**.

Les característiques que hem contemplat per incloure aquests exemplars són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada en nous motius cisellats per a obtenir puntejats molt efectius (**E C 39**); enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical o horitzontal; noves formes o noves interpretacions de la forma oval o l'esfèrica; i com a novetat, els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè al mateix segle XIII s'expandiren fortament les produccions del Taller de Llemotges. Efectivament es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic, com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposava. Els tallers catalans del segle XIII que conreaven el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a Catalunya. En tenim algunes mostres l'estudi de les quals desenvoluparem per tractar de

veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges.

Aquest exemplar l'hem inclòs en aquest grup no tant per la tècnica mostrada, que és maldestra, sinó per la forma, que és novadora.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem pròpiament al segle XIII en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 38**, **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

Com hem assenyalat aquest exemplar és molt similar a l'**E C 25** del Museu Diocesà de Lleida estudiat en aquesta catalogació i també la tapa d'un encenser del Museu de Vic número **E C 27**.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l.202-203)**. A l'absidiola de Sant

Esteve d'Andorra (**il·l. 208)** es representa l'altar en el moment de ser encensat per Zacaries, sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205)**. També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi ja consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**.

Escultura d'esglésies catalanes

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura (**il·l. 218)**, està datada el 1225 i, per bé que la representació és bastant somera, s'ha de classificar, per la datació, com a paral·lel d'aquest tercer grup.

Comparativa forana

Orfebreria

La forma esfèrica rematada per una torreta de l'encenser que estudiem ja s'havia difós al segle XII, per exemple el de bronze del Museu de la catedral de Tréveris datat al segle XII i d'execució bastant irregular.

Vori

Una mostra de la finesa del treball de l'os és la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; és una magnífica representació, amb detalls cisellats a les dues conques de l'encenser. Aquesta representació l'hem citada com a comparativa del segon grup; també es pot citar per a aquest tercer grup malgrat la cronologia del segle XII. Alguns exemples que hem contemplat del taller germànic s'avancen en la datació puix que era un taller creador de models i formes excepcionals que actuava com a font per a altres tallers menys afamats que no tenien ni el domini de la tècnica ni la capacitat creadora d'aquells. Això no vol dir necessàriament que altres tallers occidentals no (re)produïssin encensers amb formes més acotades i destinades a un ús més local, per exemple els catalans.

TERCER GRUP

Encenser E C 27



TERCER GRUP

Encenser E C 27

Nom de l'obra	Tapa d'encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat, burinat i cisellat
Dimensions	10 × 10,2 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 5197
Varis	IEC 160, ingrés l'any 1918. Inventari 5000 p. 57, adquirit per 10 pessetes. Llistat de procedència, p. 72. Any 1917
Bibliografia	*Enciclopèdia*, I, 2014, p. 537; VIGUÉ, «Tapa d'encenser 4», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 224-225.

Descripció

Només es conserva la tapa de bronze, que està estructurada en quatre registres sobreposats en sentit horitzontal amb ornamentació molt similar a la que hem descrit per als números **E C 25** i **E C 26**.

La tapa està dividida en altres tres (registres) en sentit vertical, cadascun d'ells desenrotlla una tija central de la qual neixen altres secundàries que es repleguen en forma de roleu encerclant una flor; els replegaments dels elements vegetals sobresurten pel calat del metall. Aquesta és una característica pròpia d'aquest grup, assolir el màxim de forats, que suposa un abans tècnic en el sentit evolutiu de la tipologia. Tres anelles sobreposades permetien el pas de les cadenes per a la suspensió. El coronament és de dos pisos en sentit decreixent, cadascun d'ells és perforat en formes triangulars irregulars col·locades de forma aleatòria per a la sortida del fum i, al capdamunt, l'anella que recull la cadena per a obrir i tancar la tapa. No es conserva cap cadena.

Tècnica

Les mides d'aquesta tapa són 10,2 × 10 cm, mides que per la deformació de la tapa no són exactes. Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat i cisellat.

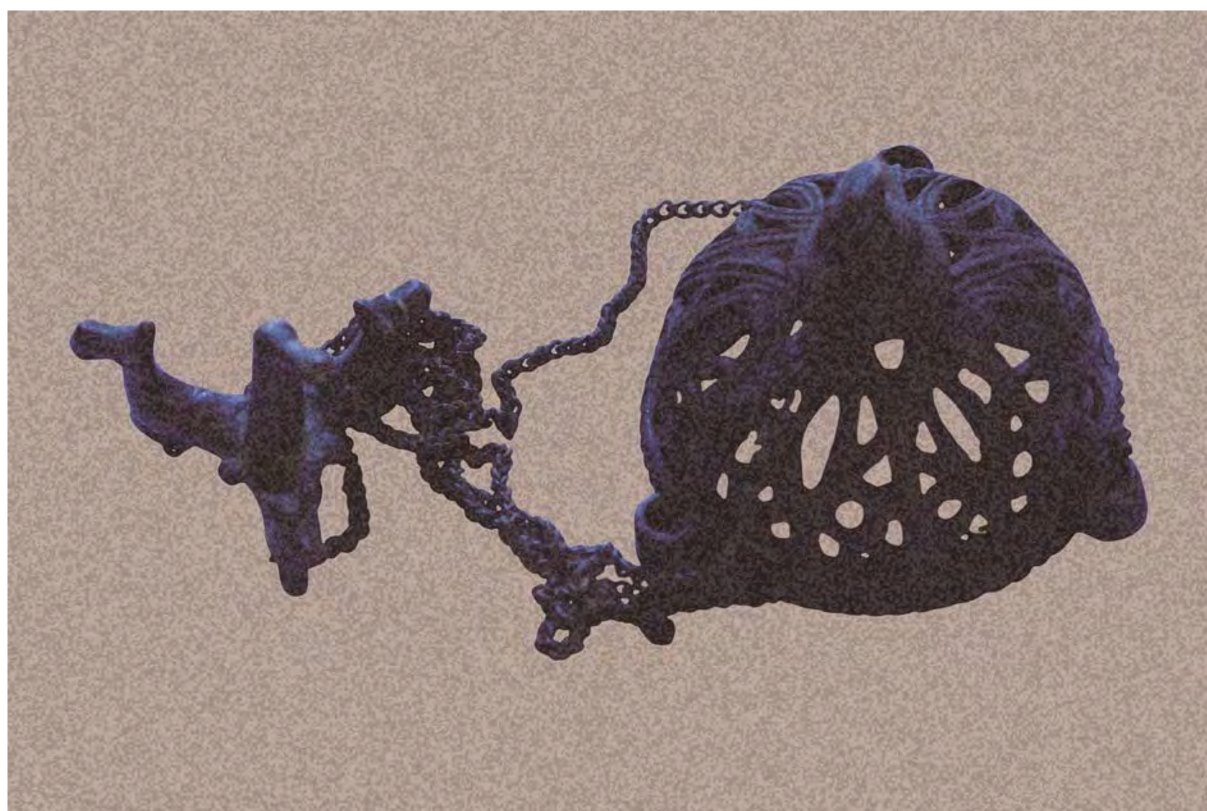
Cronologia

Aquest tercer grup el datem pròpiament al segle XIII en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 38**, **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya.

Comparativa

Per a la comparativa d'aquesta tapa, de la qual no s'ha conservat el fogonet, s'han de considerar l'**E C 25** i l'**E C 26**.

TERCER GRUP
Encenser E C 28



TERCER GRUP
Encenser E C 28

Nom de l'obra	Tapa d'encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Segona meitat s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat, burinat i cisellat
Dimensions	10,5 × 9,5 cm; 5,5 cm (penjoll)
Procedència	Prové d'una església del bisbat de La Seu d'Urgell
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 7460
Varis	IEC 137. Inventari 7000, p. 160b, adquirit l'any 1923 per 125 pessetes. Llistat de procedència, p. 181. Any 1923

Bibliografia YLLA-CATALÀ, «Tapa d'encenser 2», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 220.

Descripció

Només es conserven la tapa de bronze i la peça de suspensió molt original. La tapa està dividida en tres espais i cadascun d'ells allotja dos elements vegetals integrats per una esvelta flor de lis o representació estilitzada d'un lliri. La interpretació que en fa l'orfebre és sòbria, dins cadascun dels arcs apuntats ha trepat una flor de lis, el pètal central abasta la llargada de l'arc i els dos laterals s'obren en dues flors, el motiu està molt ben aconseguit i gaudeix d'una total simetria entre les parts, remata en una motllura còncava que té perfilats els dos extrems, un senzill traç a al superior i l'inferior trenat. A la vora, tres anelles per al pas de les cadenes de sustentació. El casquet es remata amb una peça campaniforme de la que sobresurt l'anella en forma de tor. Segons les anotacions del Museu Episcopal de Vic la peça de suspensió mostrada juntament amb l'exemplar és l'original. Figura en forma de tres radis que rematen en caps d'animal, sota dels quals hi ha l'anella de sustentació de cada cadena; a la part central sobresurt un pivot de subjecció que està parcialment trencat.

Tècnica

Les mides d'aquesta tapa són 9,5 × 10,5 cm i 5,55 cm (l'alt del penjoll).

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat, cisellat i burinat. Hem fet esment de la qualitat d'aquest treball; el cisellat té importància en tot el desenvolupament vegetal amb mostra d'un bon domini de l'instrument.

Cronologia

Les formes vegetals estilitzades, la forma del casquet i el coronament situen la cronologia a partir de mitjan segle XIII.

Comparativa

Per a la comparativa d’aquesta tapa, de la qual no s’ha conservat el fogonet, no tenim cap referent en aquest catàleg. Hem anotat el número II g 19 del catàleg *Mittelalterliche Weihrauchfässer*[784] com a paral·lel d’aquesta tapa amb un desenvolupament similar al que presentem. Més endavant veurem que l'**E C 29** s’adapta millor a la tècnica que no pas a les seves característiques ornamentals. Aquest encenser datat al 1200, del taller italià, mostra, una vegada més, les diferències de la tècnica entre aquest taller i el català, tenint present que l’evolució tècnica dels orfebres catalans manifesta una progressió que culminarà amb obres de cabdal importància dins el període del gòtic.

Hem de deixar constància que aquest motiu enriqueix la col·lecció que incorporem a la nostra catalogació.

[784] Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 161 i 465 (imatge). Encenser II g 19, Itàlia, ca. 1200, 7,5 × 7,2 cm, inv. 11766, Kunstmuseum, Düsseldorf (Alemanya), prové de la col·lecció del canonge Dr. Franz Bock. L’autora considera paral·lel l'E C 29 (del nostre catàleg), tanmateix el que se li escau és l'E C 28.

TERCER GRUP
Encenser E C 29



TERCER GRUP

Encenser E C 29

Nom de l'obra	Tapa d'encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat, burinat i cisellat
Dimensions	12 × 12 cm
Procedència	Prové de Santa Eugènia de Relat (El Bages)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 8139
Varis	Institut d'Estudis Catalans (IEC) 162. Inventari 8000 p. 214b. Llistat de procedència, p. 212. Any 1928

Bibliografia	VIGUÉ, «Tapa d'encenser 6», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 227-228.

Descripció

Tapa de bronze fos de la qual hi ha tres parts diferenciades, el cos, el casquet i un remat cupulat acabat amb pinyó. Desenvolupa un motiu senzill sense complicació tècnica consistent en una successió de forats que sorgeixen de l'entrecreuament de línies diagonals que recorren un extrem i l'altre de la tapa per una banda, i semicercles tangents a la part superior i inferior per l'altra. Altres semicercles entrecreuats cobreixen el casquet superior; el tercer cos campaniforme són les tiges creuades que originen els forats ròmbics o triangulars i, en el punt de trobada, l'orfebre les ha ressaltat amb una boleta del mateix metall sobresortida; la part inferior està acotada amb una sanefa reticular de línies incises profundes igual que les del cos.

A les vores, tres anelles per al pas de les cadenes de sustentació que no es conserven.

En aquest catàleg presentem diferents tapes que atresora el MEV. És un fet característic que els recipients es malmetien a causa de la crema constant d'encens, és per això que és molt més habitual que en cas de trencaments es conservi la tapa que pateix menys les brases de l'encens. La procedència és coneguda, l'església de Santa Eulàlia de Relat (Bages).

Tècnica

Les mides d'aquesta tapa són 12 × 12 cm; les tècniques desenvolupades són la fosa i el calat. Si comparem la tècnica de l'**E C 28** amb la d'aquesta, hi ha una diferència d'execució en favor

del primer, per la qual cosa la d'aquest orfebre és més pobra i inexperta, amb un baix domini de les línies de traç que resulta molt irregular.

Cronologia

Les formes estereotipades, d'altres més elegants, la forma del casquet i el coronament situen la cronologia d'aquest encenser al segle XIII.

Comparativa

Per a la comparativa d'aquesta tapa, de la qual no s'ha conservat el fogonet, no tenim cap referent exacte en aquest catàleg, però com a paral·lel es poden esmentar l'**E C 27** i sobretot l'**E C 28**, tenint en compte les diferències que acabem d'anotar. El *Mittelalterliche Weihrauchfässer*[785] cita el número II g 19 com un paral·lel de la tapa **E C 29**; nosaltres hi estem d'acord si el que interessa són les incisions profundes del cisell en el metall; si entrem a analitzar els motius, són diferents, més clars i sobretot personalitzats els de l'encenser de Düsseldorf. És datat al 1200, del taller italià, i evidencia, una vegada més, les diferències de la tècnica entre aquest taller i el català, tenint present que l'evolució tècnica dels orfebres catalans mostra una progressió que culminarà amb obres de cabdal importància dins el període del gòtic.

Hem de deixar constància que aquest motiu, com el de la tapa **E C 28**, enriqueix la col·lecció que incorporem a aquesta catalogació.

[785] Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 161 i 465 (imatge). Encenser II g 19, Itàlia, ca. 1200, 7,5 × 7,2 cm, inv. 11766, Kunstmuseum, Düsseldorf (Alemanya), prové de la col·lecció del canonge Dr. Franz Bock.

TERCER GRUP
SUBGRUP ELEMENTS VEGETALS
FULLES REGIRADES

Encenser E C 30



TERCER GRUP
SUBGRUP ELEMENTS VEGETALS
FULLES REGIRADES

Encenser E C 30

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Finals s. XII-primers s. XIII
Material/Tècnica	Coure fos, calat i cisellat
Dimensions	12,5 × 12 cm; 68 cm (amb cadenes)
Procedència	Prové d'una església catalana
Localització	Barcelona. Museu Nacional d'Art de Catalunya
Núm. d'inventari	MNAC 12118
Varis	Ingrés per donació d'Enric Batlló i Batlló a la Diputació de Barcelona, dipòsit 1914

Bibliografia AINAUD, *Arte*, 1973, p. 227, imatge p. 216; FOLCH, *Museo*, 1926, fig. 116, p. 93; *L'època*, 1988, Encenser 47, p. 81; MANOTE: *Bagliori*, [1999], p. 58f; *750 aniversari*, 1989, núm. 46, p. 90; WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, Encenser II 1 1, p. 182, imatge p. 480; YLLA-CATALÀ, «Dotze encensers», a *Catalunya Romànica*, I, 1994, p. 427-428.

Exposicions «L'època de les catedrals. Romànic/Gòtic. Tresors del Museu d'Art de Catalunya», Girona, Museu d'Història de la Ciutat, 1988.
«750 Aniversari entorn a Jaume, I de l'art Romànic a l'art Gòtic. Tresors del Museu d'Art de Catalunya», del 6 d'octubre de 1989 al 6 de gener de 1990, València, Palau dels Scala.
«Bagliori del Medioevo. Arte romànica e gòtica dal Museu Nacional d'Art de Catalunya», del 30 d'octubre de 1999 al 28 de febrer de 2000, Roma, Palazzo Ruspoli.

Descripció

Encenser de coure format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El programa decoratiu de la caldereta es desenvolupa sobre el fons llis del metall que ressalta tots els elements vegetals que hi són descrits. La qualitat del treball i la relació simètrica de tots els elements el fa un conjunt visualment molt ben aconseguit. La disposició d'un seguit de roleus ocupa les dues terceres parts de la superfície del braseret, i la resta són per a les formes cordiformes. La tija principal s'origina en unes incisions paral·leles decreixents dessota el llavi superior del dipòsit, s'obre en altres dues i cadascuna forma el seu propi roleu;

és interpretada com a una bella sanefa amb incisions, algunes d'elles imitant petits cercles; en el seu recorregut circular neixen altres tiges secundàries amb terminacions arrodonides, de diferent forma i longitud, i a l'interior de la principal sobresurt una flor emergent amb el calze i els sèpals ben ressaltats, el conjunt s'enriqueix amb petites fulles; a la part inferior, en el retrobament de dues tiges principals s'origina un carcanyol dins el qual una forma cordiforme encercla una flor i dos sèpals amb fulles girades.

El roleu és un motiu clàssic molt ben desenvolupat en tot l'art alt medieval, havia estat transmès per la cultures grega i romana i tingué una molt àmplia difusió en tot el món occidental; per altra banda, les fulletes d'extrems girats fou un motiu que, com ja hem assenyalat anteriorment, també tingué un desenvolupament important dins la cultura hispànica, aquitana i catalana. És un fet comprovable el seu desenvolupament en aquests exemples que, de ben segur, els recollien de fonts escultòriques o pictòriques (difoses per la il·lustració de manuscrits o la pintura mural).

L'organització dels elements vegetals de la tapa segueix un esquema compositiu format per tres grans triangles dins els quals tres roleus, dos a la part inferior simètrics i un a la superior; són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa, i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d'extrems girats; aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, de ben segur, l'artesà hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura. Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d'extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l'ornamentació vegetal.



Fig. 414. Capitell claustre La Daurada. Tolosa de Llenguadoc

Un antecedent d'aquestes fulletes és el capitell del claustre del segon taller de La Daurada datat entre 1120 i 1130. Coincideix aquest comentari amb el que fèiem per als números **E C 14**, **E C 15** i **E C 16**. Efectivament, el repertori ornamental és molt similar, però hi ha diferència notòria en el treball tècnic que comentarem seguidament. Els llavis inferior i superior desenvolupen una

banda de rombes amb petites creus inscrites, que són més petites a la tapa i les que rematen les dues parts compositives de l'objecte.

Pels quatre jocs d'anelles passen les cadenes per a la suspensió. La tapa està dividida en tres registres en sentit vertical, i tots els replegaments dels elements vegetals sobresurten pel calat del metall. Aquesta és una característica pròpia d'aquest grup, assolir el màxim de forats, que suposa un abans tècnic en el sentit evolutiu de la tipologia. La peça de coronament està trencada per bé que s'hi ha pogut acoblar l'anella pel pas de la cadena que obre i tanca la tapa.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 13 × 12 cm (i 68 cm amb les cadenes que no són les originals), molt coincidents amb els números **E C 31**, **E C 33**, **E C 35**, **E C 34**, **E C 32** i **E C 36**, tots estudiats en aquest catàleg i que es poden agrupar dins un subgrup del segon grup per les característiques tècniques, ornamentals, compositives i matèria que les identifica.

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat i cisellat. La gran similitud entre els dos objectes citats confirma l'ús de motlles pels artesans que els fabricaven i una producció per abastar necessitats de diferents esglésies seriades, és per això que es troben models pràcticament iguals a diferents indrets o localitzacions.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic, un del més importants productors de metall (juntament amb l'italià i el nordeuropeu) d'aquesta tipologia a l'Europa occidental, taller que assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics.

Tanmateix hi ha exemples, com els tres que hem citat, que són fruit d'una evolució tècnica molt significativa. A més de les característiques que referim per al tercer grup, n'anotem d'altres molt pròpies del tres esmentats: la cerca de formes ben distribuïdes, el control del trepà per aconseguir forats amb la millor definició, l'ús del cisell per als detalls, les sanefes

cada vegada més plenes de motius a partir del seguiment de models ben estructurats o la millora en les formes arrodonides que comporten sempre dificultat afegida, són algunes de les característiques més significatives d'aquest tercer grup, sense oblidar que és el conjunt de casquet i recipient decorat el que ha determinat la nostra selecció.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens. Els inventaris que hem consultat anoten diferents matèries: l'**E C 30** (MNAC) coure; l'**E C 31** i l'**E C 33** (MEV) bronze; i l'**E C 32** (MDG) no hi consta.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Tercer grup

Les característiques que hem contemplat per incloure aquests exemplars són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada en nous motius cisellats per a obtenir puntejats molt efectius (**E C 39**); enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical o horitzontal; noves formes o noves interpretacions de la forma oval o l'esfèrica; i, com a novetat, els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions de finals del segle XII i primera meitat del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè al mateix segle XIII s'expandiren fortament les produccions del Taller de Llemotges. Efectivament es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic, com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposava. Els tallers catalans del segle XIII que conreaven el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a Catalunya. En tenim algunes mostres l'estudi de les quals desenvoluparem per tractar de veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem a finals del segle XII i XIII en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 38**, **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya. Una bona mostra, el que estudiem.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

Com ja hem anotat aquest exemplar és molt similar als números **E C 31**, **E C 32** i, menys, a l'**E C 33**. Seguint aquest mateix repertori el Museu Marès té un altre exemplar del qual desconeixem la procedència i qualsevol altra dada. Certament l'uneix un gran parentiu amb els altres que descrivim. Pot tractar-se d'una variant del model pel major esquematisme de la vegetació, per la sanefa ornamental de petites tiges ondulades que desenvolupa a la caldereta; aquest sintetisme també s'observa en els roleus de la tapa, en les fulles girades i, en general, en tots els detalls.

L'Acadèmia arqueològica lul·liana (sic) atresorava entre els seus tretze encensers un que coincideix exactament amb aquest, fins i tot els motius de les vores són idèntics, **il·l. E L 12**, però no pot tractar-se del mateix puix que Enric Batlló l'havia dipositat al museu el 1914 i la imatge fotogràfica va ser presa entre 1936-1939 per Gudiol i Ricart.



Fig. 415. Encenser de l'antiga col·lecció de l'Acadèmia arqueològica lul·liana
© 2015. Institut Amatller d'Art Hispànic, clixé GD-1276



Fig. 416. Detall encenser E C 30, MNAC 12118
(foto autora)

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l**. **202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat per Zacaries (**il·l. 208**), sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26** (**il·l. E C 25**).

Una mostra de pintura sobre taula d'encenser ornamentat en les dues parts és el del frontal de Martineté[786] de mitjan segle XII (**fig. 417**).



Fig. 417. Detall encenser, frontal de Martinet, Worcester Art Museum

Escultura d'esglésies catalanes (Catalunya Nord)

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts té esculpit un encenser amb (**fig. 418**) la funció d'encensar simbòlicament la sepultura, està datada el 1225 i, per bé que la representació és bastant somera, s'ha de classificar, per la datació, com a paral·lel d'aquest tercer grup.

[786] Frontal de Martinet, taller de la Seu d'Urgell, mitjan segle XII, Lles de Cerdanya, Worcester Art Museum (Massachusetts, EUA).



Fig. 418. Placa de marbre i detall, Epitafi de la translació de la sepultura de Saurina, 1225, Sant Joan de Pladecorts

Comparativa forana

Orfebreria

L'enriquiment del repertori ornamental aplicat a les dues parts compositives de l'encenser que datem dins el segle XIII possiblement respon a diferents motius; ens hem referit al canvi de formes i repertoris per la pròpia evolució de la tipologia, però també és factible pressuposar la influència de l'entrada dels encensers d'origen llemosí, amb una explosió de nous repertoris encomiables i dels quals tenim molts exemples que estudiarem al tractar el quart grup.

Un exemplar pràcticament igual al que estudiem pertany al Museu de Brussel·les és considerat mosà;[787] per altra banda Westermann-Angerhausen[788] inventaria divuit exemplars de la sèrie II l 1- II l 18 dels quals vuit són a Vic i Barcelona i, com ja anirem indicant, la major part prové d'esglésies catalanes. Els exemplars per a la comparativa són: II l 5 Chur; II l 6 Dusseldorf (només es conserva la tapa); II l 7 Zürich (només es conserva la caldereta); II l 8 Nüremberg, II l 9 Colònia; II l 10 (ja l'hem esmentat anteriorment) Brussel·les; II l 13 Berlín (nomes caldereta); II l 14 Angers (només la caldereta); II l 16 col·lecció particular; i el II l 17 Londres. A tots ells se'ls considera del taller italià. Nosaltres els considerem de producció catalana, almenys els que hem estudiat i que hem exposat anteriorment. Ho reafirmem categòricament després de comparar els motius vegetals dels encensers catalans amb els motius vegetals de l'escultura que presentem en aquesta mateixa comparativa ornamental. (Ja ho hem avançat en el grup II [*vid*. **E C 13**]).

[787] J. Muller; J. Lafontaine-Dosogne; J. Stiennon, *Tesori dell'arte mosana (950-1250)*, Roma: Stefano De Luca, 1973, núm. 15, làm. 11, p. 34. Encenser, segle XII, bronze fos, cisellat i foradat, 16,5 cm (alt), llegat de Van den Peereboom, núm. VDP 63, Brussel·les, Musées Royaux d'Art et d'Histoire.
[788] Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 182-185.

Vori

Una mostra de la finesa del treball de l'os és la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**); datat al segle XII, es tracta d'una magnífica representació, amb detalls cisellats a les dues conques de l'encenser. Aquesta representació l'hem citada com a comparativa del segon grup; també es pot citar per a aquest tercer grup malgrat la cronologia del segle XII. Alguns exemples que hem contemplat del taller germànic s'avancen en la datació puix que era un taller creador de models i formes excepcionals que actuava com a font per a altres tallers menys afamats que no tenien ni el domini de la tècnica ni la capacitat creadora d'aquells. Això no vol dir necessàriament que altres tallers occidentals no (re)produïssin encensers amb formes més acotades i destinades a un ús més local, per exemple els catalans.

Ornamentació, escultura arquitectònica

Aquests motius escultòrics coincideixen amb els de l'encenser, de fet n'hi ha molts de similars en capitells i en general en l'escultura arquitectònica. Fou un motiu recurrent en l'escultura però també en els encensers, dels quals en tenim molts exemples que aportem en el nostre catàleg d'obra. La coincidència tan manifesta d'aquest motiu amb el dels encensers és una prova de la seva pertinença al taller català.

Els exemples que aportem són de diferents localitzacions d'obres emblemàtiques d'escultura catalana, és a dir, que el motiu de fulles regirades i talls serpentejants amb cintes perlades fou molt conegut i aplicat en obres d'escultura i metall catalanes, per exemple, un relleu de les arquivoltes de la portada de Santa Maria de Ripoll, un capitell del claustre de Girona, un altre del de Sant Cugat del Vallès, els tres són datats al segle XII (**fig.419**), la importància d'aquesta imatge fa que la repetim en aquest encenser. Les imatges escultòriques que presentem en la comparativa són fonamentals també per aquest grup (**fig. 419-420** i **421**).



Fig. 419. Baptisme de sant Pau, relleu de les arquivoltes, segle XII, monestir de Santa Maria de Ripoll



Fig. 420. Detall d'un motiu de fulles girades, segle XII, capitell del claustre sud, catedral de Girona



Fig. 421. Capitell amb fulles regirades, claustre, monestir de Sant Cugat del Vallès

La interpretació del motiu de les fulles regirades de l'encenser **E C 30** del taller català es pot comparar amb la del panel de l'interior del braç dret de la càtedra de fusta de l'abadia de Montevergine, 1200, Museu de l'Abadia,[789] (**fig. 422**) tenint en consideració la diferència del material, un fusta i l'altre metall, no deixa de ser una interpretació ben diferent per part de cada taller, el català i l'italià.



Fig. 422. Detall de la decoració de la càtedra de fusta, Museu de l'Abadia de Montevergine

[789] Gandolfo, op. cit. (2000), fig. 15, p. 216.




Fig. 423. Detall motiu vegetal de fulles regirades, encenser E C 30

TERCER GRUP
SUBGRUP ELEMENTS VEGETALS
FULLES REGIRADES

Encenser E C 31



TERCER GRUP
SUBGRUP ELEMENTS VEGETALS
FULLES REGIRADES

Encenser E C 31

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i cisellat
Dimensions	13,5 × 10 cm
Procedència	Covet. Isona i Conca Dellà (Pallars Jussà)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 4418
Varis	IEC 129, ingrés abans de l'any 1913. Inventari 4000, p. 39b i 39c, adquirit per 35 pessetes. Llistat de procedència, p. 26
Bibliografia	WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, Encenser II l 3, p. 182, imatge p. 481.

Descripció

Encenser de bronze format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El programa decoratiu de la caldereta es desenvolupa sobre el fons llis del metall que ressalta tots els elements vegetals que hi són descrits. La qualitat del treball i la relació simètrica de tots els elements el fa un conjunt visualment molt ben aconseguit. La disposició d'un seguit de roleus ocupa les dues terceres parts de la superfície del braseret, i la resta és per a les formes cordiformes. La tija principal s'origina en unes incisions paral·leles decreixents dessota el llavi superior del dipòsit, s'obre en altres dues i cadascuna forma el seu propi roleu; és interpretada com a una bella sanefa amb incisions, algunes d'elles imitant petits cercles; en el seu recorregut circular neixen altres tiges secundàries amb terminacions arrodonides, de diferent forma i longitud, i a l'interior de la principal sobresurt una flor emergent amb el calze i els sèpals ben ressaltats, el conjunt s'enriqueix amb petites fulles; a la part inferior en el retrobament de dues tiges principals s'origina un carcanyol dins el qual una forma cordiforme encercla una flor i dos sèpals amb fulles girades.

El roleu és un motiu clàssic molt ben desenvolupat en tot l'art alt medieval, havia estat transmès per les cultures grega i romana i tingué una molt àmplia difusió en tot el món

occidental; per altra banda, les fulletes d'extrems girats fou un motiu, que com ja hem assenyalat anteriorment, també tingué un desenvolupament important dins la cultura hispànica, aquitana i catalana. És un fet comprovable el seu desenvolupament en aquests exemples que, de ben segur, els recollien de fonts escultòriques o pictòriques (difoses per la il·lustració de manuscrits o la pintura mural).

L'organització dels elements vegetals de la tapa segueix un esquema compositiu format per tres grans triangles dins els quals tres roleus, dos a la part inferior simètrics i un a la superior; són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa, i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d'extrems girats, aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, de ben segur, l'artesà hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura. Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d'extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l'ornamentació vegetal. Un antecedent d'aquestes fulletes és el capitell del claustre del segon taller de La Daurada datat entre 1120 i 1130 (**fig. 414**). Coincideix aquest comentari amb el que fèiem per als números **E C 13**, **E C 14**, **E C 15** i **E C 16**. Efectivament, el repertori ornamental és molt similar, però hi ha diferència notòria en el treball tècnic que comentarem seguidament.

Els llavis inferior i superior desenvolupen una banda de triangles en sèries de tres lòbuls inscrits, motiu que el diferencia de l'**E C 30** (rombes) i separa ambdós repertoris, el casquet i el dipòsit. Una altra dissemblança és la manera de separar els tres roleus de la tapa, mentre que l'**E C 30** ho fa mitjançant formes ròmbiques al centre i triangulars als extrems, en l'**E C 31** són triangles formats pel traç de les línies meridianes. Pels quatre jocs d'anelles passen les cadenes per a la suspensió. La tapa està dividida en tres registres en sentit vertical i tots els replegaments dels elements vegetals sobresurten pel calat del metall. Aquesta és una característica pròpia d'aquest grup, assolir el màxim de forats, que suposa un abans tècnic en el sentit evolutiu de la tipologia.

Prové de Covet (Isona i Conca Dellà. Pallars Jussà).

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 13,5 × 10 cm, molt coincidents amb els números **E C 30**, **E C 33**, **E C 35**, **E C 34**, **E C 32** i **E C 36**, tots estudiats en aquest catàleg, i que es poden agrupar dins un subgrup del segon grup per les característiques tècniques, ornamentals, compositives i matèria que els identifica.

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat i cisellat. La gran similitud entre els dos objectes citats confirma l'ús de motlles pels artesans que els fabricaven i una producció per abastar necessitats de diferents esglésies seriades, és per això que es troben models pràcticament iguals a diferents indrets o localitzacions.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic, un del més importants productors de metall (juntament amb l'italià i el nordeuropeu) d'aquesta tipologia a l'Europa occidental, taller que assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics.

Tanmateix hi ha exemples, com els tres que hem citat, que són fruit d'una evolució tècnica molt significativa. A més de les característiques que referim per al tercer grup, n'anotem d'altres molt pròpies dels tres esmentats: la cerca de formes ben distribuïdes, el control del trepà per aconseguir forats amb la millor definició, l'ús del cisell per als detalls, les sanefes cada vegada més plenes de motius a partir del seguiment de models ben estructurats o la millora en les formes arrodonides que comporten sempre dificultat afegida, són algunes de les característiques més significatives d'aquest tercer grup, sense oblidar que és el conjunt de casquet i recipient decorat el que ha determinat la nostra selecció.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat.

Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens. Els inventaris que hem consultat anoten diferents matèries: l'**E C 30** (MNAC) coure; l'**E C 31** i l'**E C 33** (MEV) bronze; i l'**E C 32** (MDG) no hi consta.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Tercer grup

Les característiques que hem contemplat per incloure aquests exemplars són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada en nous motius cisellats per a obtenir puntejats molt efectius (**E C 39**); enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical o horitzontal; noves formes o noves interpretacions de la forma oval o l'esfèrica; i com a novetat, els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè al mateix segle XIII s'expandiren

fortament les produccions del Taller de Llemotges. Efectivament es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic, com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposava. Els tallers catalans del segle XIII que conreaven el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a Catalunya. En tenim algunes mostres l'estudi de les quals desenvoluparem per tractar de veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem pròpiament al segle XIII en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 38**, **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya. Una bona mostra, el que estudiem.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

Com ja hem anotat aquest exemplar és molt similar als números **E C 30**, **E C 32** i, menys, a l'**E C 33**. Seguint aquest mateix repertori el Museu Marès té un altre exemplar (**E C 36**) del qual desconeixem la procedència i qualsevol altra dada. Certament, l'uneix un gran parentiu amb els altres que descrivim. Pot tractar-se d'una variant del model pel major esquematisme

de la vegetació, per la sanefa ornamental de petites tiges ondulades que desenvolupa a la caldereta; aquest sintetisme també s'observa en els roleus de la tapa, en les fulles girades i, en general, en tots els detalls.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra (**il·l. 208)** s'hi representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant, sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**.

Escultura d'esglésies catalanes

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura (**il·l. 218**), està datada el 1225 i, per bé que la representació és bastant somera, s'ha de classificar, per la datació, com a paral·lel d'aquest tercer grup.

Comparativa forana

Orfebreria

L'enriquiment del repertori ornamental aplicat a les dues parts compositives de l'encenser que datem dins el segle XIII possiblement respon a diferents motius; ens hem referit al canvi de formes i repertoris per la pròpia evolució de la tipologia, però també és factible pressuposar la influència de l'entrada dels encensers d'origen llemosí, amb una explosió de nous repertoris encomiable i dels quals tenim molts exemples que estudiarem al tractar el quart grup.

Vori

Una mostra de la finesa del treball de l'os és la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia; datat al segle XII (**il·l. 256**), es tracta d'una magnífica representació, amb detalls

cisellats a les dues conques de l'encenser. Aquesta representació l'hem citada com a comparativa del segon grup; també es pot citar per a aquest tercer grup malgrat la cronologia del segle XII. Alguns exemples que hem contemplat del taller germànic s'avancen en la datació puix que era un taller creador de models i formes excepcionals que actuava com a font per a altres tallers menys afamats que no tenien ni el domini de la tècnica ni la capacitat creadora d'aquells. Això no vol dir necessàriament que altres tallers occidentals no (re)produïssin encensers amb formes més acotades i destinades a un ús més local, per exemple els catalans.

Ornamentació, escultura arquitectònica

(*vid.* **E C 30**)

TERCER GRUP
SUBGRUP ELEMENTS VEGETALS
FULLES REGIRADES

Encenser E C 32



TERCER GRUP
SUBGRUP ELEMENTS VEGETALS
FULLES REGIRADES

Encenser E C 32

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Coure fos, calat i cisellat
Dimensions	12,50 × 11,80 cm
Procedència	Ermita de Sant Maurici, parròquia de Pujarnol, Porqueres (El Pla de l'Estany)
Localització	Girona. Museu d'Art de Girona
Núm. d'inventari	MDG 24
Varis	Ingrés 7 d'abril de 1979
Bibliografia	CASANOVAS, «Encenser de Pujarnol», a *Catalunya Romànica*, XXIII, 1988, p. 102-103.

Descripció

Encenser de coure format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El programa decoratiu de la caldereta es desenvolupa sobre el fons llis del metall que ressalta tots els elements vegetals que hi són descrits. La qualitat del treball i la relació simètrica de tots els elements el fa un conjunt visualment molt ben aconseguit. La disposició d'un seguit de roleus ocupa les dues terceres parts de la superfície del braseret, i la resta és per a les formes cordiformes. La tija principal s'origina en unes incisions paral·leles decreixents dessota el llavi superior del dipòsit, s'obre en altres dues i cadascuna forma el seu propi roleu; és interpretada com una bella sanefa amb incisions algunes d'elles imitant petits cercles; en el seu recorregut circular neixen altres tiges secundàries amb terminacions arrodonides, de diferent forma i longitud, i a l'interior de la principal sobresurt una flor emergent amb el calze i els sèpals ben ressaltats, el conjunt s'enriqueix amb petites fulles; a la part inferior en el retrobament de dues tiges principals s'origina un carcanyol dins el qual una forma cordiforme encercla una flor i dos sèpals amb fulles girades.

El roleu és un motiu clàssic molt ben desenvolupat en tot l'art alt medieval, havia estat transmès per les cultures grega i romana i tingué una molt àmplia difusió en tot el món

occidental; per altra banda, les fulletes d'extrems girats fou un motiu que, com ja hem assenyalat anteriorment, també tingué un desenvolupament important dins la cultura hispànica, aquitana i catalana. És un fet comprovable el seu desenvolupament en aquests exemples que, de ben segur, els recollien de fonts escultòriques o pictòriques (difoses per la il·lustració de manuscrits o la pintura mural).

L'organització dels elements vegetals de la tapa segueix un esquema compositiu format per tres grans triangles dins els quals tres roleus, dos a la part inferior simètrics i un a la superior; són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa, i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d'extrems girats, aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, de ben segur, l'artesà hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura. Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d'extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l'ornamentació vegetal. Un antecedent d'aquestes fulletes és el capitell del claustre del segon taller de La Daurada datat entre 1120 i 1130. Coincideix aquest comentari amb el que fèiem per als números **E C 13, E C 14**, **E C 15** i **E C 16**. Efectivament, el repertori ornamental és molt similar, però hi ha diferència notòria en el treball tècnic que comentarem seguidament.

El llavi de la tapa és llis i el del dipòsit desenvolupa una banda de triangles capgirats amb tres lòbuls inscrits.

Pels quatre jocs d'anelles passen les cadenes per a la suspensió (que no es conserven). La tapa està dividida en tres registres en sentit vertical i tots els replegaments dels elements vegetals sobresurten pel calat del metall. Aquesta és una característica pròpia d'aquest grup, assolir el màxim de forats, que suposa un abans tècnic en el sentit evolutiu de la tipologia. L'estat actual de conservació és bo.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 12,5 × 11,8 cm, molt coincidents amb els números **E C 30**, **E C 31**, **E C 33**, **E C 35**, **E C 34**, **E C 36**, tots estudiats en aquest catàleg i que es poden

agrupar dins un subgrup del segon grup per les característiques tècniques, ornamentals, compositives i matèria que les identifica.

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat (només pel casquet) i cisellat. La similitud amb els altres tres encensers citats confirma l'ús de motlles pels artesans que els fabricaven, a més d'una producció seriada per abastar necessitats de diferents esglésies, és per això que es troben models pràcticament iguals a diferents indrets o localitzacions.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic, un del més importants productors de metall (juntament amb l'italià i el nordeuropeu) d'aquesta tipologia a l'Europa occidental, taller que assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya —aquest procedeix de l'ermita de Sant Maurici, parròquia de Pujarnol (Porqueres, El Pla de l'Estany)— cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers mosà, germànics (en especial Renània del Nord-Westfàlia) i italià, que també conreà encensers amb una temàtica molt similar, però amb una tècnica diferent.[790] Tanmateix hi ha exemples, com els que hem citat, que són fruit d'una evolució tècnica molt significativa. A més de les característiques que referim per al tercer grup, n'anotem d'altres molt pròpies del tres esmentats: la cerca de formes ben distribuïdes, el control del trepà per aconseguir forats amb la millor definició, l'ús del cisell per als detalls, les sanefes cada vegada més plenes de motius a partir del seguiment de models ben estructurats o la millora en les formes arrodonides que comporten sempre dificultat afegida, són algunes de les característiques més significatives d'aquest tercer grup, sense oblidar que és el conjunt de casquet i recipient decorat el que ha determinat la nostra selecció. Aquest encenser s'ha de considerar una derivació del model original tamisat pel pas del temps, ja que no assoleix el magnífic treball tècnic dels números **E C 30** i **E C 31**.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar

[790] Grosso, op. cit. (2012), núm. 32. C, 33. C, 34. C, p. 96-96.

segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens. Els inventaris que hem consultat anoten diferents matèries: l'**E C 30** (MNAC) coure; l'**E C 31** i l'**E C 33** (MEV) bronze; i l'**E C 32** (MDG) no hi consta.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Tercer grup

Les característiques que hem contemplat per incloure aquests exemplars i que són pròpies d'aquest grup són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada en nous motius cisellats per a obtenir puntejats molt efectius (**E C 39**); enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical o horitzontal; noves formes o noves interpretacions de la forma oval o l'esfèrica; i com a novetat, els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són

produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè al mateix segle XIII s'expandiren fortament les produccions del taller de Llemotges. Efectivament es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposava. Els tallers catalans del segle XIII que conreaven el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a Catalunya. En tenim algunes mostres l'estudi de les quals desenvoluparem per tractar de veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem pròpiament al segle XIII en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa com els del Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, estudiats, ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 38**, **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya. Una bona mostra, el que estudiem.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

Com ja hem anotat aquest exemplar és similar als números **E C 31** (amb aquest coincideix en els triangles capgirats de la sanefa del dipòsit), **E C 30** i, menys, a l'**E C 33**. Seguint aquest mateix repertori el Museu Marès (**E C 30)** té un altre exemplar del qual desconeixem la

procedència i qualsevol altra dada. Certament l'uneix un gran parentiu amb els altres que descrivim. Pot tractar-se d'una variant del model pel major esquematisme de la vegetació, per la sanefa ornamental de petites tiges ondulades que desenvolupa a la caldereta; aquest sintetisme també s'observa en els roleus de la tapa, en les fulles girades i, en general, en tots els detalls.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**), sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**.

Escultura d'esglésies catalanes

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura (**il·l. 218**), està datada el 1225 i, per bé que la representació és bastant somera, s'ha de classificar, per la datació, com a paral·lel d'aquest tercer grup.

Comparativa forana

Orfebreria

L'enriquiment del repertori ornamental aplicat a les dues parts compositives de l'encenser que datem dins el segle XIII possiblement respon a diferents motius; ens hem referit al canvi de formes i repertoris per la pròpia evolució de la tipologia, però també és factible pressuposar la influència de l'entrada dels encensers d'origen llemosí, amb una explosió de nous repertoris encomiable i dels quals tenim molts exemples que estudiarem al tractar el quart grup.

Vori

Una mostra de la finesa del treball de l'os és la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació, amb detalls cisellats a les dues conques de l'encenser. Aquesta representació l'hem citada com a comparativa del segon grup; també es pot citar per a aquest tercer grup malgrat la cronologia del segle XII. Alguns exemples que hem contemplat del taller germànic s'avancen en la datació puix que era un taller creador de models i formes excepcionals que actuava com a font per a altres tallers menys afamats que no tenien ni el domini de la tècnica ni la capacitat creadora d'aquells. Això no vol dir necessàriament que altres tallers occidentals no (re)produïssin encensers amb formes més acotades i destinades a un ús més local, per exemple els catalans.

Ornamentació, escultura arquitectònica

(*vid.* **E C 30**)

TERCER GRUP
SUBGRUP ELEMENTS VEGETALS
FULLES REGIRADES

Encenser E C 33



TERCER GRUP
SUBGRUP ELEMENTS VEGETALS
FULLES REGIRADES

Encenser E C 33

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i cisellat
Dimensions	13,5 × 10 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 1333
Varis	IEC 134, ingrés abans de l'any 1893. Inventari 10000, p. 88. Pertany al fons antic del museu

Bibliografia CASANOVAS, «Encenser 10», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 222-223; *Catálogo*, 1893, núm. 1933, p. 168; GUDIOL, *El Museu*, [1926], p. 30; WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, Encenser II l 11, p. 184, imatge p. 482.

Descripció

Encenser de bronze format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El programa decoratiu de la caldereta es desenvolupa sobre el fons llis del metall que ressalta tots els elements vegetals que hi són descrits. Aquest exemplar no està ordenat amb la precisió de l'**E C 30** o **E C 31**, és més matusser. La disposició d'un seguit de roleus ocupa les dues terceres parts de la superfície inferior del braseret i la resta per formes cordiformes.

La tija principal s'origina en unes incisions paral·leles decreixents (més someres) dessota el llavi superior del dipòsit, s'obre en altres dues i cadascuna forma el seu propi roleu; és interpretada com una sanefa amb incisions, algunes d'elles imitant petits cercles o llises; en el seu recorregut circular neixen altres tiges secundàries amb terminacions arrodonides, de diferent forma i longitud, i a l'interior de la principal sobresurt una flor emergent amb el calze i els sèpals, el conjunt s'enriqueix amb petites fulles; a la part inferior en el retrobament de dues tiges principals s'origina un carcanyol dins el qual una forma cordiforme encercla una flor i dos sèpals amb fulles girades. Aquesta interpretació és molt menys acurada que les dues anteriorment descrites i per tant és més repetitiva i seriada.

L'organització dels elements vegetals de la tapa segueix un esquema compositiu format per tres grans triangles dins els quals tres roleus —dos a la part inferior simètrics i un a la superior— són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa, i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d'extrems girats, aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, de ben segur, l'artesà hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura. Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d'extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l'ornamentació vegetal. La separació de cada sèrie es fa per rombes i triangles, igual que l'**E C 30**.

La sanefa del llavi inferior i superior és llisa. La peça de coronament és arrodonida, pel centre passa l'anella amb la cadena que obre i tanca la tapa (les cadenes no són les originals).

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 13,5 × 10 cm, molt coincidents amb els números **E C 30**, **E C 31**, **E C 35**, **E C 34**, **E C 32** i **E C 36**, tots estudiats en aquest catàleg i que es poden agrupar dins un subgrup del segon grup per les característiques tècniques, ornamentals, compositives i matèria que les identifica.

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat (només pel casquet) i cisellat. La gran similitud entre els dos objectes citats confirma l'ús de motlles pels artesans que els fabricaven i una producció per abastar necessitats de diferents esglésies seriades, és per això que es troben models pràcticament iguals a diferents indrets o localitzacions.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic, un del més importants productors de metall (juntament amb l'italià i el nordeuropeu) d'aquesta tipologia a l'Europa occidental, taller que assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples

que s'han localitzat a Catalunya cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics.

Tanmateix hi ha exemples, com els tres que hem citat, que són fruit d'una evolució tècnica molt significativa. A més de les característiques que referim per al tercer grup, n'anotem d'altres molt pròpies del tres esmentats: la cerca de formes ben distribuïdes, el control del trepà per aconseguir forats amb la millor definició, l'ús del cisell per als detalls, les sanefes cada vegada més plenes de motius a partir del seguiment de models ben estructurats o la millora en les formes arrodonides que comporten sempre dificultat afegida, són algunes de les característiques més significatives d'aquest tercer grup, sense oblidar que és el conjunt de casquet i recipient decorat el que ha determinat la nostra selecció.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens. Els inventaris que hem consultat anoten diferents matèries: l'**E C 30** (MNAC) coure; l'**E C 31** i l'**E C 33** (MEV) bronze; l'**E C 32** (MDG) no hi consta.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix en la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Tercer grup

Les característiques que hem contemplat per incloure aquests exemplars són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada en nous motius cisellats per a obtenir puntejats molt efectius (**E C 39**); enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical o horitzontal; noves formes o noves interpretacions de la forma oval o l'esfèrica; i com a novetat, els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè al mateix segle XIII s'expandiren fortament les produccions del Taller de Llemotges. Efectivament es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic, com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposava. Els tallers catalans del segle XIII que conreaven el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a Catalunya. En tenim algunes mostres l'estudi de les quals desenvoluparem per tractar de veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem pròpiament al segle XIII en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS),

ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 38**, **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya. Val a dir que aquest encenser s'ha de datar una mica més tard que l'**E C 30** puix que l'**E C 33** el considerem còpia més tardana i amb una tècnica més desvirtuada i menys curosa, en contrast amb la finesa i la cura del detall que assoleix l'**E C 30**.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

Com ja hem anotat, aquest exemplar és molt similar als números **E C 30**, **E C 32**, **E C 31**, **E C 35** i **E C 34**. Seguint aquest mateix repertori el Museu Marès té un altre exemplar del qual desconeixem la procedència i qualsevol altra dada. Certament, l'uneix un gran parentiu amb els altres que descrivim. Pot tractar-se d'una variant del model pel major esquematisme de la vegetació i per la sanefa ornamental de petites tiges ondulades que desenvolupa a la caldereta; aquest sintetisme també s'observa en els roleus de la tapa, en les fulles girades i, en general, en tots els detalls.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra s'hi representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**), sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze

per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**.

Escultura d'esglésies catalanes

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura (**il·l. 218**), està datada el 1225 i, per bé que la representació és bastant somera, s'ha de classificar, per la datació, com a paral·lel d'aquest tercer grup.

Comparativa forana

Orfebreria

L'enriquiment del repertori ornamental aplicat a les dues parts compositives de l'encenser que datem dins el segle XIII possiblement respon a diferents motius; ens hem referit al canvi de formes i repertoris per la pròpia evolució de la tipologia, però també és factible pressuposar la influència de l'entrada dels encensers d'origen llemosí, amb una explosió de nous repertoris encomiable i dels quals tenim molts exemples que estudiarem al tractar el quart grup.

Vori

Una mostra de la finesa del treball de l'os és la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació, amb detalls cisellats a les dues conques de l'encenser. Aquesta representació l'hem citada com a comparativa del segon grup; també es pot citar per a aquest tercer grup malgrat la cronologia del segle XII. Alguns exemples que hem contemplat del taller germànic s'avancen en la datació puix que era un taller creador de models i formes excepcionals que actuava com a font per a altres tallers menys afamats que no tenien ni el domini de la tècnica ni la capacitat creadora d'aquells. Això no vol dir necessàriament que altres tallers occidentals no (re)produïssin encensers amb formes més acotades i destinades a un ús més local, per exemple els catalans.

Ornamentació, escultura arquitectònica

(*vid.* **E C 30**)

TERCER GRUP
SUBGRUP ELEMENTS VEGETALS
FULLES REGIRADES

Encenser E C 34



TERCER GRUP
SUBGRUP ELEMENTS VEGETALS
FULLES REGIRADES

Encenser E C 34

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Coure fos, cisellat i calat
Dimensions	13,4 × 12 cm; 51 cm (amb cadenes)
Localització	Barcelona. Museu Nacional d'Art de Catalunya
Núm. d'inventari	MNAC 12111
Varis	Adquirit a Celestí Dupont. Ingrés l'any 1903

Bibliografia AINAUD, *Arte*, 1973, p. 216 i 227; FOLCH, *Museo*, 1926, fig. 101, p. 88; WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, Encenser II l 4, p. 183, imatge p. 481; YLLA-CATALÀ, «Dotze encensers», a *Catalunya Romànica*, I, 1994, p. 427-428.

Descripció

Encenser de coure format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta i una base troncocònica llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El programa decoratiu de la caldereta es desenvolupa sobre el fons llis del metall que ressalta tots els elements vegetals que hi són descrits. La qualitat del treball i la relació simètrica de tots els elements el fa un conjunt visualment molt ben aconseguit. La disposició d'un seguit de roleus ocupa les dues terceres parts de la superfície del braseret, i la resta és per a les formes cordiformes. La tija principal s'origina en unes incisions paral·leles decreixents dessota el llavi superior del dipòsit, s'obre en altres dues i cadascuna forma el seu propi roleu; és interpretada com a una bella sanefa amb incisions, algunes de les quals imiten petits cercles; en el seu recorregut circular neixen altres tiges secundàries amb terminacions arrodonides, de diferent forma i longitud, i a l'interior de la principal sobresurt una flor emergent amb el calze i els sèpals ben ressaltats, el conjunt s'enriqueix amb petites fulles; a la part inferior en el retrobament de dues tiges principals s'origina un carcanyol dins el qual una forma cordiforme encercla una flor i dos sèpals amb fulles girades.

El roleu és un motiu clàssic molt ben desenvolupat en tot l'art alt medieval, havia estat transmès per les cultures grega i romana i tingué una molt àmplia difusió en tot el món

occidental; per altra banda les fulletes d'extrems girats fou un motiu que, com ja hem assenyalat anteriorment, també tingué un desenvolupament important a la cultura hispànica, aquitana i catalana. És un fet comprovable el seu desenvolupament en aquests exemples que, de ben segur, els recollien de fonts escultòriques o pictòriques.

L'organització dels elements vegetals de la tapa segueix un esquema compositiu format per tres grans triangles dins els quals tres roleus —dos a la part inferior simètrics i un a la superior— són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa, i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d'extrems girats; aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, de ben segur, l'artesà hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura. Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d'extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l'ornamentació vegetal. Un antecedent d'aquestes fulletes és el capitell del claustre del segon taller de La Daurada datat entre 1120 i 1130 (**fig. 414**). Coincideix aquest comentari amb el que fèiem per als números **E C 13**, **E C 14**, **E C 15** i **E C 16**. Efectivament, el repertori ornamental és molt similar, però hi ha diferència notòria en el treball tècnic que comentarem seguidament.

Els llavis inferior i superior desenvolupen una banda de triangles en sèries de tres lòbuls inscrits, motiu que el diferencia de l'**E C 30** (rombes) i l'iguala a l'**E C 31**, i separa ambdós repertoris, el casquet i el dipòsit. Una altra dissemblança és la manera de separar els tres roleus de la tapa, mentre que l'**E C 30** ho fa mitjançant formes ròmbiques al centre i triangulars als extrems, en l'**E C 31** i l'**E C 34** (pràcticament idèntics) són triangles formats pel traç de les línies meridianes. Pels quatre jocs d'anelles passen les cadenes per a la suspensió, que conflueixen en la peça de suspensió. La tapa està dividida en tres registres en sentit vertical i tots els replegaments dels elements vegetals sobresurten pel calat del metall. Aquesta és una característica pròpia d'aquest grup, assolir el màxim de forats, que suposa un abans tècnic en el sentit evolutiu de la tipologia.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 13,4 × 12 cm; 51 cm amb les cadenes; molt coincidents amb els números **E C 30**, **E C 31**, **E C 33**, **E C 35**, **E C 32** i **E C 36**, tots estudiats en aquest

catàleg i que es poden agrupar dins un subgrup del segon grup per les característiques tècniques, ornamentals, compositives i matèria que les identifica.

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat (només pel casquet) i el cisellat, que és el millor de tota la sèrie. La gran similitud entre tots els encensers citats confirma l'ús de motlles pels artesans que els fabricaven a més d'una producció seriada per abastar necessitats de diferents esglésies, és per això que es troben models pràcticament iguals a diferents indrets o localitzacions.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic, un del més importants productors de metall (juntament amb l'italià i el nordeuropeu) d'aquesta tipologia a l'Europa occidental, taller que assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics.

Tanmateix hi ha exemples, com els tres que hem citat, que són fruit d'una evolució tècnica molt significativa. A més de les característiques que referim per al tercer grup, n'anotem d'altres molt pròpies del tres esmentats: la cerca de formes ben distribuïdes, el control del trepà per aconseguir forats amb la millor definició, l'ús del cisell per als detalls, les sanefes cada vegada més plenes de motius a partir del seguiment de models ben estructurats o la millora en les formes arrodonides que comporten sempre dificultat afegida, són algunes de les característiques més significatives d'aquest tercer grup, sense oblidar que és el conjunt de casquet i recipient decorat el que ha determinat la nostra selecció.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents

percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens. Els inventaris que hem consultat anoten diferents matèries: els números **E C 30**, **E C 35** i **E C 34** (MNAC) coure; l'**E C 31** i l'**E C 33** (MEV) bronze; l'**E C 36** (Museu Marès) bronze; l'**E C 32** (MDG) no hi consta. Però és una dada que, sense les anàlisis corresponent, no és fiable 100 %.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

És molt interessant aquesta sèrie per diferents motius que exposem: 1) pel nombre d'exemplars que s'han conservat a Catalunya, uns de coneguda procedència i d'altres no; 2) la tècnica que desenvolupen és la millor de tots els exemplars hem analitzat; 3) es poden considerar de fabricació catalana?

La primera resposta a aquesta pregunta és positiva, en el sentit que, dels divuit exemplars que han estat catalogats per Westermann-Angerhausen[791] com a italians, vuit dels que cita són de procedència catalana. Nosaltres en presentem més exemplars en aquest catàleg. Això és

[791] Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 480-483, sèrie II I 1-18.

significatiu. A més, hem diferenciat aquells que tenen el braseret llis, que els hem agrupat en un moment una mica anterior, d'aquells que sí han estat treballats.

Per a respondre a la segona qüestió hem analitzat els altres exemplars que composen el grup II I de l'estudiosa alemanya per tal de cercar les similituds i les diferències entre els diferents exemplars. Es tracta de variants sobre un model o models que han generat els tallers que els han conreat. La gran quantitat d'encensers romànics que s'han conservat procedents d'esglésies catalanes, així com totes les característiques que mostren, recolzen el seu origen català. Això no vol dir que la font o el model ho siguin. L'aportació dels treballs de bronze és ben coneguda per la conservació de portes d'algunes esglésies d'aquestes cronologies, italianes, alemanya, i fins i tot la coneguda porta de Novgorod (Rússia). No tenim cap dubte que l'ornamentació ha influït en alguns encensers, per exemple, els triangles calats de la porta de Sant Zenó de Verona (ca. 1138) (**fig. 424**) i tot un seguit de sanefes calades poden haver estat una font per a la tipologia que estudiem. De la mateixa manera, les incisions produïdes amb l'instrument en el metall, per a donar formes cargolades i arrodonides en el metall, són un altre exemple que cal tenir en compte.



Fig. 424. Detalls de la porta de l'oest, escenes de l'Antic i Nou Testament, ca. 1138, Verona, església de Sant Zenó (foto autora)

Tercer grup

Les característiques que hem contemplat per incloure aquests exemplars en aquest tercer grup són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada manifestada en nous motius cisellats per a obtenir puntejats molt efectius (**E C 39**); enriquiment de les bandes de separació dels

espais ornamentats en vertical o horitzontal; noves formes o noves interpretacions de la forma oval o l'esfèrica; i com a novetat, els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè ja al segle XIII s'expandiren fortament les produccions del Taller de Llemotges. Efectivament, es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposà a tot l'Occident cristià. Els tallers catalans del segle XIII que s'especialitzaren en el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a Catalunya. En tenim algunes mostres, l'estudi de les quals desenvoluparem per tractar de veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem pròpiament al segle XIII en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 38**, **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya. Una bona mostra, el que estudiem i tot el subgrup que estem estudiant.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

Com ja hem anotat aquest exemplar és molt similar als números **E C 30**, **E C 31**, **E C 35**, **E C 32**, **E C 36**, i l'**E C 33** (una variant per l'ornamentació del fogonet); deixem de banda d'altres que coincideixen en la tapa però es diferencien per l'estructura o pel repertori de la caldereta. Dins aquesta sèrie hem anotat l'**E C 36** del Museu Marès, exemplar del qual desconeixem la procedència i qualsevol altra dada, però que l'incloem perquè presenta els mateixos motius vegetals. Certament, l'uneix un gran parentiu amb els altres que descrivim. Pot tractar-se d'una variant del model, pel major esquematisme de la vegetació i per la sanefa ornamental de petites tiges ondulades que desenvolupa a la caldereta; aquest sintetisme també s'observa en els roleus de la tapa, en les fulles girades i, en general, en tots els detalls.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**) A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**), sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**.

Escultura d'esglésies catalanes

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura (**il·l. 218**), està datada el 1225 i, per bé que la representació és bastant somera, la considerem, per la datació, paral·lela d'aquest tercer grup.

Comparativa forana

Orfebreria

L'enriquiment del repertori ornamental aplicat a les dues parts compositives de l'encenser, que datem dins el segle XIII i fins i tot l'últim quart del segle XII, possiblement respon a

diferents motius; ens hem referit al canvi de formes i repertoris per la pròpia evolució de la tipologia, però també és factible pressuposar la influència de l'entrada dels encensers d'origen llemosí, amb una explosió de nous repertoris encomiable i dels quals tenim molts exemples que estudiarem al tractar el quart grup.

Vori

Una mostra de la finesa del treball de l'os és la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació, amb detalls cisellats a les dues conques de l'encenser. Aquesta representació l'hem citada com a comparativa del segon grup; també es pot citar per a aquest tercer grup malgrat la cronologia del segle XII. Alguns exemples que hem contemplat del taller germànic s'avancen en la datació puix que era un taller creador de models i formes excepcionals que actuava com a font per a altres tallers menys afamats que no tenien ni el domini de la tècnica ni la capacitat creadora d'aquells. Això no vol dir necessàriament que altres tallers occidentals no (re)produïssin encensers amb formes més acotades i destinades a un ús més local, per exemple els catalans.

Ornamentació, escultura arquitectònica

(*vid.* **E C 30)**

TERCER GRUP

SUBGRUP ELEMENTS VEGETALS

FULLES REGIRADES

Encenser E C 35



TERCER GRUP
SUBGRUP ELEMENTS VEGETALS
FULLES REGIRADES

Encenser E C 35

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Coure fos, calat i cisellat (cadenes modernes)
Dimensions	14 × 10,2 cm; 73 cm (amb cadenes)
Procedència	Prové d'una església catalana
Localització	Barcelona. Museu Nacional d'Art de Catalunya
Núm. d'inventari	MNAC 12109
Varis	Adquirit a Celestí Dupont. Ingrés l'any 1903

Bibliografia AINAUD, *Arte*, 1973, p. 216 i 227; FOLCH, *Museo*, 1926, fig. 102, p. 88; WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, Encenser II l 2, p. 182, imatge p. 480; YLLA-CATALÀ, «Dotze encensers», a *Catalunya Romànica*, I, 1994, p. 427-428.

Descripció

Encenser de coure format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta i una base troncocònica llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El programa decoratiu de la caldereta es desenvolupa sobre el fons llis del metall que ressalta tots els elements vegetals que hi són descrits. La qualitat del treball i la relació simètrica de tots els elements el fa un conjunt visualment molt ben aconseguit. La disposició d'un seguit de roleus ocupa les dues terceres parts de la superfície del braseret, i la resta és per a les formes cordiformes. La tija principal s'origina en unes incisions paral·leles decreixents dessota el llavi superior del dipòsit, s'obre en altres dues i cadascuna forma el seu propi roleu; és interpretada com a una bella sanefa amb incisions, algunes de les quals imiten petits cercles; en el seu recorregut circular neixen altres tiges secundàries amb terminacions arrodonides, de diferent forma i longitud, i a l'interior de la principal sobresurt una flor emergent amb el calze i els sèpals ben ressaltats, el conjunt s'enriqueix amb petites fulles; a la part inferior en el retrobament de dues tiges principals s'origina un carcanyol dins el qual una forma cordiforme encercla una flor i dos sèpals amb fulles girades.

El roleu és un motiu clàssic molt ben desenvolupat en tot l'art alt medieval, havia estat transmès per la cultures grega i romana i tingué una molt àmplia difusió en tot el món occidental; per altra banda les fulletes d'extrems girats fou un motiu que, com ja hem assenyalat anteriorment, també tingué un desenvolupament important a la cultura hispànica, aquitana i catalana. És un fet comprovable el seu desenvolupament en aquests exemples que, de ben segur, els recollien de fonts escultòriques o pictòriques.

L'organització dels elements vegetals de la tapa segueix un esquema compositiu format per tres grans triangles dins els quals tres roleus —dos a la part inferior simètrics i un a la superior— són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa, i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d'extrems girats, aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, de ben segur, l'artesà hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura. Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d'extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l'ornamentació vegetal. Un antecedent d'aquestes fulletes és el capitell del claustre del segon taller de La Daurada datat entre 1120 i 1130. Coincideix aquest comentari amb el que fèiem per als números **E C 13, E C 14**, **E C 15** i **E C 16**. Efectivament, el repertori ornamental és molt similar, però hi ha diferència notòria en el treball tècnic que comentarem seguidament.

Els llavis inferior i superior desenvolupen una banda de triangles en sèries de tres lòbuls inscrits, motiu que el diferencia de l'**E C 30** (rombes) i l'iguala als números **E C 31**, **E C 34** i **E C 35**, i separa ambdós repertoris, el casquet i el dipòsit. Una altra dissemblança és la manera de separar els tres roleus de la tapa, mentre que l'**E C 30** ho fa mitjançant formes ròmbiques al centre i triangulars als extrems, en els números **E C 31**, **E C 34** i **E C 35** (pràcticament idèntics) són triangles formats pel traç de les línies meridianes. Pels quatre jocs d'anelles passen les cadenes per a la suspensió que conflueixen en la peça de suspensió. La tapa està dividida en tres registres en sentit vertical i tots els replegaments dels elements vegetals sobresurten pel calat del metall. Aquesta és una característica pròpia d'aquest grup, assolir el màxim de forats, que suposa un abans tècnic en el sentit evolutiu de la tipologia.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 14 × 10,2 cm; 73 cm amb les cadenes; molt coincidents amb els números **E C 30**, **E C 31**, **E C 33**, **E C 34**, **E C 32** i **E C 36**, tots estudiats en aquest catàleg i que es poden agrupar dins un subgrup del segon grup per les característiques tècniques, ornamentals, compositives i matèria que els identifica.

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat (només pel casquet) i el cisellat, que és el millor de tota la sèrie, juntament amb els números **E C 31**, **E C 34** i **E C 30**. La gran similitud entre tots els encensers citats confirma l'ús de motlles pels artesans que els fabricaven a més d'una producció seriada per abastar necessitats de diferents esglésies, amb mínimes diferències que, en part, els personalitzaven, és per això que es troben models pràcticament iguals a diferents indrets o localitzacions.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic, un del més importants productors de metall (juntament amb l'italià i el nordeuropeu) d'aquesta tipologia a l'Europa occidental, taller que assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics.

Tanmateix hi ha exemples, com els tres que hem citat, que són fruit d'una evolució tècnica molt significativa. A més de les característiques que referim per al tercer grup, n'anotem d'altres molt pròpies del tres esmentats: la cerca de formes ben distribuïdes, el control del trepà per aconseguir forats amb la millor definició, l'ús del cisell per als detalls, les sanefes cada vegada més plenes de motius a partir del seguiment de models ben estructurats o la millora en les formes arrodonides que comporten sempre dificultat afegida, són algunes de les característiques més significatives d'aquest tercer grup, sense oblidar que és el conjunt de casquet i recipient decorat el que ha determinat la nostra selecció.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de

manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert, és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens. Els inventaris que hem consultat anoten diferents matèries: els números **E C 30**, **E C 35** i **E C 34** (MNAC) coure; l'**E C 31** i l'**E C 33** (MEV) bronze; l'**E C 36** (Museu Marès) bronze; i l'**E C 32** (MDG) no hi consta. Però és una dada que, sense les anàlisis corresponent, no es fiable 100 %, i com depèn del aliatges, les possibles diferències de percentatge dels components no modifiquen substancialment l'aparença de l'encenser.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

És molt interessant aquesta sèrie per diferents motius que exposem: 1) pel nombre d'exemplars que s'han conservat a Catalunya, uns de coneguda procedència i d'altres no; 2) la tècnica que desenvolupen és la millor de tots els exemplars hem analitzat; 3) es poden considerar de fabricació catalana?

La primera resposta és positiva, en el sentit que, dels divuit exemplars que han estat catalogats per Westermann-Angerhausen[792] com a italians, vuit dels que cita són de procedència catalana. Nosaltres presentem més exemplars en aquest catàleg. Això és significatiu. A més, hem diferenciat aquells que tenen el braseret llis, que els hem agrupat en un moment una mica anterior, d'aquells que sí han estat treballats.

Per a respondre a la segona qüestió hem analitzat els altres exemplars que composen el grup II I de l'estudiosa alemanya per tal de cercar les similituds i les diferències entre els diferents exemplars. Es tracta de variants sobre un model o models que han generat els tallers que els han conreat. La gran quantitat d'encensers romànics que s'han conservat procedents d'esglésies catalanes, així com totes les característiques que mostren, recolzen el seu origen català. Això no vol dir que la font o el model ho siguin. L'aportació dels treballs de bronze és ben coneguda per la conservació de portes d'algunes esglésies d'aquestes cronologies, italianes, alemanya, i fins i tot la coneguda porta de Novgorod (Rússia). No tenim cap dubte que l'ornamentació ha influït en alguns encensers, per exemple, els triangles calats de la porta de Sant Zenó de Verona (ca. 1138) (**fig. 424**) i tot un seguit de sanefes calades poden haver estat una font per a la tipologia que estudiem. De la mateixa manera, les incisions produïdes amb l'instrument en el metall, per a donar formes cargolades i arrodonides en el metall, són un altre exemple que cal tenir en compte. (*vid*. **E C 34**)

Tercer grup

Les característiques que hem contemplat per incloure aquests exemplars en aquest tercer grup són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada manifestada en nous motius cisellats per a obtenir puntejats molt efectius (**E C 39**); enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical o horitzontal; noves formes o noves interpretacions de la forma oval o l'esfèrica; i com a novetat, els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè ja al segle XIII s'expandiren fortament les produccions del Taller de Llemotges. Efectivament, es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic, com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges

[792] Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 480-483, sèrie II I 1-18.

com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposà a tot l'Occident cristià. Els tallers catalans del segle XIII que s'especialitzaren en el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a Catalunya. En tenim algunes mostres, l'estudi de les quals desenvoluparem per tractar de veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem pròpiament al segle XIII en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 38**, **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya. Una bona mostra, la sèrie que estudiem. Per altra banda i malgrat no saber la procedència exacta d'aquest encenser se sap que fou comprat a l'antiquari Celestí Dupont, que va proveir al MNAC de nombroses peces provinents d'esglésies catalanes.[793]

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

Aquest exemplar és molt similar als números **E C 30**, **E C 31**, **E C 34**, **E C 32**, **E C 36**, i l' **E C 33** (una variant per l'ornamentació del fogonet); deixem de banda d'altres que coincideixen

[793] M. J. Boronat, *La política d'adquisicions de la Junta de Museus, 1890-1923*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 215. AJM. Actes de la Junta Municipal de Museus i Belles Arts. Sessió del 30 de novembre de 1903. Entre els objectes que Dupont ofereix a la Junta per a la seva compra hi consten sis encensers bizantins de coure *lavorat* i calat, un dels quals és l'objecte que presentem.

en la tapa però es diferencien per l'estructura o pel repertori de la caldereta. Dins aquesta sèrie hem inclòs aquest del Museu Marès, exemplar del qual desconeixem la procedència encara que considerem que és molt possible que procedís d'una església catalana, pel desenvolupament dels mateixos motius vegetals (**E C 36**). Certament, l'uneix un gran parentiu amb els altres que descrivim. Pot tractar-se d'una variant del model pel major esquematisme de la vegetació, per la sanefa ornamental de petites tiges ondulades que desenvolupa a la caldereta; aquest sintetisme també s'observa en els roleus de la tapa, en les fulles girades i, en general, en tots els detalls.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**), sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**.

Escultura d'esglésies catalanes

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura (**il·l. 218**), està datada el 1225 i, per bé que la representació és bastant somera, la considerem, per la datació, paral·lela d'aquest tercer grup.

Comparativa forana

Orfebreria

L'enriquiment del repertori ornamental aplicat a les dues parts compositives de l'encenser, que datem dins el segle XIII i fins i tot l'últim quart del segle XII, possiblement respon a diferents motius; ens hem referit al canvi de formes i repertoris per la pròpia evolució de la tipologia, però també és factible pressuposar la influència de l'entrada dels encensers d'origen

llemosí, amb una explosió de nous repertoris encomibale i dels quals tenim molts exemples que estudiarem al tractar el quart grup.

Vori

Una mostra de la finesa del treball de l'os és la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació, amb detalls cisellats a les dues conques de l'encenser. Aquesta representació l'hem citada com a comparativa del segon grup; també es pot citar per a aquest tercer grup malgrat la cronologia del segle XII. Alguns exemples que hem contemplat del taller germànic s'avancen en la datació puix que era un taller creador de models i formes excepcionals que actuava com a font per a altres tallers menys afamats que no tenien ni el domini de la tècnica ni la capacitat creadora d'aquells. Això no vol dir necessàriament que altres tallers occidentals no (re)produïssin encensers amb formes més acotades i destinades a un ús més local, per exemple els catalans.

Ornamentació, escultura arquitectònica

(*vid.* **E C 30)**

TERCER GRUP
SUBGRUP ELEMENTS VEGETALS
FULLES REGIRADES

Encenser E C 36



TERCER GRUP
SUBGRUP ELEMENTS VEGETALS
FULLES REGIRADES

Encenser E C 36

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i cisellat
Dimensions	13 × 12 cm
Localització	Barcelona. Museu Frederic Marès
Núm. d'inventari	MFMB 10347

Descripció

Encenser de bronze format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta i una base troncocònica llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El programa decoratiu de la caldereta es desenvolupa sobre el fons llis del metall que ressalta tots els elements vegetals que hi són descrits. La qualitat del treball i la relació simètrica de tots els elements el fa un conjunt visualment molt ben aconseguit. La disposició d'un seguit de roleus ocupa les dues terceres parts de la superfície del braseret, i la resta és per a les formes cordiformes. La tija principal s'origina en unes incisions paral·leles decreixents dessota el llavi superior del dipòsit, s'obre en altres dues i cadascuna forma el seu propi roleu; és interpretada com a una bella sanefa amb incisions, algunes d'elles imitant petits cercles; en el seu recorregut circular neixen altres tiges secundàries amb terminacions arrodonides, de diferent forma i longitud, i a l'interior de la principal sobresurt una flor emergent amb el calze i els sèpals ben ressaltats, el conjunt s'enriqueix amb petites fulles; a la part inferior en el retrobament de dues tiges principals s'origina un carcanyol dins el qual una forma cordiforme encercla una flor i dos sèpals amb fulles girades.

El roleu és un motiu clàssic molt ben desenvolupat en tot l'art alt medieval, havia estat transmès per la cultures grega i romana i tingué una molt àmplia difusió en tot el món occidental; per altra banda, les fulletes d'extrems girats fou un motiu que, com ja hem assenyalat anteriorment, també tingué un desenvolupament important dins la cultura hispànica, aquitana i catalana. És un fet comprovable el seu desenvolupament en aquests exemples que, de ben segur, els recollien de fonts escultòriques o pictòriques (difoses per la il·lustració de manuscrits o la pintura mural).

L'organització dels elements vegetals de la tapa segueix un esquema compositiu format per tres grans triangles dins els quals tres roleus —dos a la part inferior simètrics i un a la superior— són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa, i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d'extrems girats, aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, de ben segur, l'artesà hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura. Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d'extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l'ornamentació vegetal. Un antecedent d'aquestes fulletes és el capitell del claustre del segon taller de La Daurada datat entre 1120 i 1130. Coincideix aquest comentari amb el que fèiem per als números **E C 13, E C 14**, **E C 15** i **E C 16**. Efectivament, el repertori ornamental és molt similar, però hi ha diferència notòria en el treball tècnic que comentarem seguidament. Els llavis inferior i superior desenvolupen una banda de rombes amb petites creus inscrites, que són més petites a la tapa i les que rematen les dues parts compositives de l'objecte.

Els llavis inferior i superior desenvolupen una banda de triangles en sèries de tres lòbuls inscrits, motiu que el diferencia de l'**E C 30** (rombes) i l'iguala als números **E C 31**, **E C 34** i **E C 35**, i separa ambdós repertoris, el casquet i el dipòsit. Una altra dissemblança és la manera de separar els tres roleus de la tapa, mentre que l'**E C 30** ho fa mitjançant formes ròmbiques al centre i triangulars als extrems, en l'**E C 31**, **E C 34** i **E C 35** (pràcticament idèntics) són triangles formats pel traç de les línies meridianes; en l'**E C 36** (objecte del nostre estudi), petites tiges d'extrems cargolats. Pels quatre jocs d'anelles passen les cadenes per a la suspensió que conflueixen en la peça de suspensió. La tapa està dividida en tres registres en sentit vertical i tots els replegaments dels elements vegetals sobresurten pel calat del metall. Aquesta és una característica pròpia d'aquest grup, assolir el màxim de forats, que suposa un abans tècnic en el sentit evolutiu de la tipologia.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 13 × 12 cm; molt coincidents amb els números **E C 30**, **E C 31**, **E C 33**, **E C 34** i **E C 32**, tots estudiats en aquest catàleg i que es poden agrupar dins un

subgrup del segon grup per les característiques tècniques, ornamentals, compositives i matèria que els identifica.

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat (només pel casquet) i el cisellat, que és el millor de tota la sèrie. La gran similitud entre tots els encensers citats confirma l'ús de motlles pels artesans que els fabricaven a més d'una producció seriada per abastar necessitats de diferents esglésies, amb mínimes diferències que, en part, els personalitzaven, és per això que es troben models pràcticament iguals a diferents indrets o localitzacions.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic, un del més importants productors de metall (juntament amb l'italià i el nordeuropeu) d'aquesta tipologia a l'Europa occidental, taller que assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics.

Tanmateix hi ha exemples, com els tres que hem citat, que són fruit d'una evolució tècnica molt significativa. A més de les característiques que referim per al tercer grup, n'anotem d'altres molt pròpies del tres esmentats: la cerca de formes ben distribuïdes, el control del trepà per aconseguir forats amb la millor definició, l'ús del cisell per als detalls, les sanefes cada vegada més plenes de motius a partir del seguiment de models ben estructurats o la millora en les formes arrodonides que comporten sempre dificultat afegida, són algunes de les característiques més significatives d'aquest tercer grup, sense oblidar que és el conjunt de casquet i recipient decorat el que ha determinat la nostra selecció.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents

percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens. Els inventaris que hem consultat anoten diferents matèries: els números **E C 30**, **E C 35** i **E C 34** (MNAC) coure; l'**E C 31** i l'**E C 33** (MEV) bronze; l'**E C 36** (Museu Marès) bronze; i l'**E C 32** (MDG) no hi consta. Però és una dada que, sense les anàlisis corresponent, no es fiable 100 %, i com depèn del aliatges, les possibles diferències de percentatge dels components no modifiquen substancialment l'aparença de l'encenser.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix en la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

És molt interessant aquesta sèrie per diferents motius que exposem: 1) pel nombre d'exemplars que s'han conservat a Catalunya, uns de coneguda procedència i d'altres no; 2) la tècnica que desenvolupen és la millor de tots els exemplars hem analitzat; 3) es poden considerar de fabricació catalana?

La primera resposta és positiva, en el sentit que, dels divuit exemplars que han estat catalogats per Westermann-Angerhausen[794] com a italians, vuit dels que cita són de procedència catalana. Nosaltres presentem més exemplars en aquest catàleg. Això és significatiu. A més,

[794] Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 480-483, sèrie II I 1-18.

hem diferenciat aquells que tenen el braseret llis, que els hem agrupat en un moment una mica anterior, d'aquells que sí han estat treballats.

Per a respondre a la segona qüestió hem analitzat els altres exemplars que composen el grup II I de l'estudiosa alemanya per tal de cercar les similituds i les diferències entre els diferents exemplars. Es tracta de variants sobre un model o models que han generat els tallers que els han conreat. La gran quantitat d'encensers romànics que s'han conservat procedents d'esglésies catalanes, així com totes les característiques que mostren, recolzen el seu origen català. Això no vol dir que la font o el model ho siguin. L'aportació dels treballs de bronze és ben coneguda per la conservació de portes d'algunes esglésies d'aquestes cronologies, italianes, alemanya, i fins i tot la coneguda porta de Novgorod (Rússia). No tenim cap dubte que l'ornamentació ha influït en alguns encensers, per exemple, els triangles calats de la porta de Sant Zenó de Verona (ca. 1138) i tot un seguit de sanefes calades poden haver estat una font per a la tipologia que estudiem. De la mateixa manera, les incisions produïdes amb l'instrument en el metall, per a donar formes cargolades i arrodonides, són un altre exemple que cal tenir en compte.

Tercer grup

Les característiques que hem contemplat per incloure aquests exemplars en aquest tercer grup són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada manifestada en nous motius cisellats per a obtenir puntejats molt efectius (**E C 39**); enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical o horitzontal; noves formes o noves interpretacions de la forma oval o l'esfèrica; i com a novetat, els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè ja al segle XIII s'expandiren fortament les produccions del Taller de Llemotges. Efectivament, es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic, com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposà a tot l'Occident cristià. Els tallers catalans del segle XIII que s'especialitzaren en el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de

contrarestar l'enorme difusió a Catalunya. En tenim algunes mostres, l'estudi de les quals desenvoluparem per tractar de veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem pròpiament al segle XIII en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 38**, **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya. Una bona mostra, el que estudiem i tot el subgrup que estem analitzant.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

Com ja hem anotat aquest exemplar és molt similar als números **E C 30**, **E C 31**, **E C 35**, **E C 34**, **E C 32**, i l'**E C 33** (una variant per l'ornamentació del fogonet); deixem de banda d'altres que coincideixen en la tapa però es diferencien per l'estructura o pel repertori de la caldereta. Dins aquesta sèrie hem anotat aquest del Museu Marès (**E C 36**) i ho hem explicat, és a dir, desconeixem la procedència i qualsevol altra dada, però hem decidit incloure'l puix que presenta els mateixos motius vegetals i té una gran afinitat amb tots els que hem assignat dins el mateix grup. Pot tractar-se d'una variant del model pel major esquematisme de la vegetació, per la sanefa ornamental de petites tiges ondulades que desenvolupa a la caldereta; sintetisme que també s'observa en els roleus de la tapa, en les fulles girades i, en general, en tots els detalls.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**), sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**.

Escultura d'esglésies catalanes

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura (**il·l. 218**), està datada el 1225 i, per bé que la representació és bastant somera, la considerem, per la datació, paral·lela d'aquest tercer grup.

Comparativa forana

Orfebreria

L'enriquiment del repertori ornamental aplicat a les dues parts compositives de l'encenser, que datem dins el segle XIII i fins i tot l'últim quart del segle XII, possiblement respon a diferents motius, ens hem referit al canvi de formes i repertoris per la pròpia evolució de la tipologia, però també és factible pressuposar la influència de l'entrada dels encensers d'origen llemosí, amb una explosió de nous repertoris encomiable i dels quals tenim molts exemples que estudiarem al tractar el quart grup.

Vori

Una mostra de la finesa del treball de l'os és la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació, amb detalls cisellats a les dues conques de l'encenser. Aquesta representació l'hem citada com a comparativa del segon grup; també es pot citar per a aquest tercer grup malgrat la cronologia del segle XII. Alguns exemples que hem contemplat del taller germànic s'avancen en la

datació puix que era un taller creador de models i formes excepcionals que actuava com a font per a altres tallers menys afamats que no tenien ni el domini de la tècnica ni la capacitat creadora d'aquells. Això no vol dir necessàriament que altres tallers occidentals no (re)produïssin encensers amb formes més acotades i destinades a un ús més local, per exemple els catalans.

Ornamentació, escultura arquitectònica

(*vid.* **E C 30**)

TERCER GRUP
Encenser E C 37



TERCER GRUP

Encenser E C 37

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Coure, calat i cisellat
Dimensions	13 × 11,2 cm
Procedència	Prové d'una església catalana
Localització	Barcelona. Museu Nacional d'Art de Catalunya
Núm. d'inventari	MNAC 12115
Varis	Donació d'E. Batlló. Ingrés l'any 1914

Bibliografia AINAUD, *Arte*, 1973, p. 227, imatge p. 216; FOLCH, *Museo*, 1926, p. 92, imatge p. 112; WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, Encenser II g 2, p. 154-156, imatge p. 461; YLLA-CATALÀ, «Dotze encensers», a *Catalunya Romànica*, I, 1994, p. 429.

Descripció

Encenser de coure format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta i una base circular amb petits triangles dessota el peu per al seu recolzament.

La caldereta i tapa segueixen una mateixa distribució consistent en dos registres en sentit horitzontal separats per una pestanya arrodonida en forma de paral·lel. El registre inferior de la caldereta és llis mentre que el superior i els dos de la tapa reben decoració de motius vegetals. Es tracta de palmetes encerclades per formes circulars o pseudocirculars i tangents; la del casquet superior té una doble filera d'aquests motius vegetals i les altres dues una sola.

Aquest exemplar és el primer que, a més de la tapa, té una part de la caldereta calada, és a dir, les fumaroles de l'encens també s'expandien per la part baixa de l'objecte.

La palmeta encerclada i individualitzada és un element important dins la cultura artística alt medieval, tenim dos exemples primerencs a la Bíblia de Rodes que són molt il·lustradors, i bé que aquest tema bàsic d'ornamentació encara no està molt desenvolupat, és un motiu que arrelarà en la cultura artística catalana; també es troba esculpit a les dovelles d'un dels arcs de la tribuna de Serrabona i coincideix exactament amb el motiu que desenvolupa un fragment

de cornisa[795] d'escultura datat entre 1000-1200 (**fig. 425**). L'encenser trasllada el motiu de la pedra al metall aconseguint un objecte molt innovador en relació als que estem analitzant (**fig. 426**). L'organització dels elements vegetals de la tapa segueix un esquema compositiu relativament senzill però alhora diferent, les palmetes són molt estilitzades, cadascuna de les fulles està interpretada per un traç de cisell profund que les homogeneïtza totes. Aquesta imatge creiem que és concloent per afirmar els vincles entre el motiu del fragment escultòric del taller català i el motiu que l'encenser trasllada al metall (coure) del taller català.



Fig. 425. Detall, palmetes, fragment escultòric, segles XI-XII, MDB 257,
Barcelona, Museu Diocesà, © Bisbat de Barcelona



Fig. 426. Detall, palmetes, Encenser E C 37

Aquest motiu es va expandir a través de l'escultura ornamental de façanes i capitells de moltes catedrals i esglésies al llarg del segle XII, sobretot la segona meitat, per exemple en capitells del claustre de La Seu d'Urgell, a l'antic portal del claustre (ara com a gran finestral) de la canònica/catedral de Santa Maria de Solsona de la segona meitat del segle XII (consagrada el 1163) (**fig. 427**) o a la porta de Sant Pol de l'església del monestir de Sant Joan

[795] Fragment de cornisa, datat entre 1000-1200, escultura en pedra tallada, 28 × 42 × 37 cm, MDB 257, Barcelona, Museu Diocesà.

de les Abadesses. És evident que les palmetes de l'encenser han estat adaptades al metall (coure), però el fet és que aquest motiu era molt comú arreu de Catalunya, amb una important representació en miniatures i en l'escultura ornamental.



Fig. 427. Claustre, catedral, Solsona

Les dues pestanyes que sobresurten de la conca i del dipòsit tenen un valor decoratiu, però també pràctic, ja que separa els diferents plànols; l'artesà a més les vol ressaltar amb uns copets de cisell que trenquen la uniformitat del perfilat, els dos llavis són llisos. Una altra novetat són els petits triangles del cos circular de la base que fins ara no hem vist. La regularitat d'aquest repertori d'un únic motiu, la palmeta, el fa un exemplar diferent als altres, i més si es compara l'estilització de la palmeta i el defuig de qualsevol element accessori per ornar-la.

No té les cadenes de suspensió, només resten les anelles laterals per on passaven; el petit cos elevat que culmina la tapa mostra els forats per a la cadena que aixecava la tapa.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 13 × 11,2 cm, molt coincidents amb els números **E C 31** i **E C 33** que amiden 13 × 10 cm (MEV 4418 i 1333 respectivament); i l' **E C 32**, 12,5 × 11,80 cm (MDG 24), tots ells estudiats en aquest catàleg (*vid*. **fig. 428** amb el detall de l'**E C 37**)

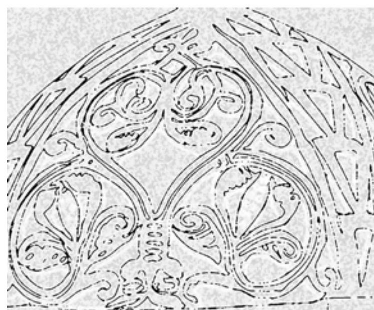


Fig. 428. Detall, encenser E C 37

Les tècniques desenvolupades són les pròpies d'aquesta tipologia: la fosa, el calat —que s'aplica a la tapa i parcialment al dipòsit— i el cisellat. Quant a l'execució tècnica no es posa l'accent en el detall sinó en la perforació de tota la superfície i en la màxima reproducció del motiu.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic (Renània-Nord Westfàlia, la dita terra del Rin) i també del taller del Mosa, uns dels més importants productors de metall d'aquesta tipologia a l'Europa occidental.

El taller germànic assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics. Tanmateix, hi ha exemples, com els que hem citat, que són fruit d'una evolució tècnica molt significativa. A més de les característiques que referim per al tercer grup, n'anotem d'altres molt pròpies dels esmentats: la cerca de formes ben distribuïdes, el control del trepà per aconseguir forats amb la millor definició, l'ús del cisell per als detalls, les sanefes cada vegada més plenes de motius a partir del seguiment de models ben estructurats o la millora en les formes arrodonides que comporten sempre dificultat afegida, són algunes de les característiques més significatives d'aquest tercer grup, sense oblidar que és el conjunt de casquet i recipient decorat el que ha determinat la nostra selecció.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura

de les brases d'encens, com succeeix en la majoria de les mostres que estudiem, també en aquest exemplar.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes. La procedència de l'**E C 37** és desconeguda però hom sap que estava localitzat en un església de Catalunya.

Tercer grup

Les característiques que hem contemplat per incloure aquests exemplars són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada en nous motius cisellats per a obtenir puntejats molt efectius (**E C 39**); enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical o horitzontal; noves formes o noves interpretacions de la forma oval o l'esfèrica; i com a novetat els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè al mateix segle XIII s'expandiren fortament les produccions del Taller de Llemotges. Efectivament, es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic, com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà

fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposava. Els tallers catalans del segle XIII que conreaven el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a Catalunya. En tenim algunes mostres l'estudi de les quals desenvoluparem per tractar de veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem pròpiament al segle XIII en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 38**, **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya. En aquest sentit l'encenser objecte del nostre estudi aporta un treball de recerca de nous motius, així com la separació en espais repartits horitzontals a la manera d'un meridià. La tècnica, les mesures, la forma i les anelles laterals són tots elements característics dels exemplars produïts pels tallers catalans; quant a la cronologia el situem cap a mitjan segle XIII per les característiques que hem anotat. No hi cap dubte que l'element més coincident que hem trobat és el fragment de cornisa esculpit, procedent d'un edifici català, una prova més per a situar l'encenser al taller català del segle XIII.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

La veracreu bizantina de Bagà[796] (Berguedà) va ser datada per Gudiol[797] a primers del segle XI; nosaltres, seguint l'opinió d'Heisenberg i de Frolow,[798] la considerem més tardana, del segle XII. Aquesta datació és interessant pel fet que podria haver influït en els orfebres i artesans i, com a conseqüència, en el desenrotllament ornamental de les seves produccions. La làmina lateral que recorre la creu de Bagà està resseguida per roleus que encerclen flors (**fig. 429**), algunes de les quals es poden interpretar com a palmetes, amb un perfil no massa allunyat del de l'encenser.



Fig. 429. Detall. Veracreu de Bagà

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202 - 203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**), sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l.205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**. Una altra aportació molt interessant la proporciona la pintura mural de Sant Vicenç de Cardona (pòrtic de l'antiga canònica de Sant Vicenç de Cardona, ca. 1200, MNAC) (**il·l. 206**) amb els dos àngels turiferaris —llurs encensers són pintats amb incisions marcades a la caldereta i la tapa—, i també unes minses pinzellades per a la base rodona de suport.

Escultura d'esglésies catalanes

El timpà de l'església de Santa Maria de Cornellà de Conflent del segle XII reprodueix dos àngels turiferaris amb llurs encensers (**il·l. 211**). Bé que la datació és anterior a l'objecte de

[796] Gudiol, op. cit. (1920), VI, p. 4-7. C. Garriga, op. cit. (1995), núm. 6, p. 163-168.
[797] Gudiol, op. cit. (1920), VI, p. 6-7.
[798] Heisenberg, op. cit. (1925), p. 239, la data dins el segle XII pels caràcters epigràfics; Frolow, op. cit. (1961), p. 363, núm. 407, accepta la datació. Nosaltres també pensem que és la que millor s'ajusta.

metall, la forma i la perforació del casquet i dipòsit són similars (no pel motiu, que és diferent).

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts (**il·l. 218**) té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura, està datada el 1225; si bé la representació és bastant somera, s'ha de classificar, per la datació, com a paral·lel d'aquest tercer grup; el fragment de cornisa citat és l'element més significatiu quant a comparació escultòrica.

Comparativa forana

Orfebreria

L'enriquiment del repertori ornamental aplicat a les dues parts compositives de l'encenser que datem dins el segle XIII possiblement respon a diferents motius; ens hem referit al canvi de formes i repertoris per la pròpia evolució de la tipologia, però també és factible pressuposar la influència de l'entrada dels encensers d'origen llemosí, amb una explosió de nous repertoris encomiable i dels quals tenim molts exemples que estudiarem al tractar el quart grup.

Un magnífic exemple que tradueix palmetes encerclades és el Frontal de Fulda (?), dit de la catedral de Basilea, de primers del segle XI; un encenser del taller germànic de ca. 1250 és un altre exemple que cal considerar per diferents elements (**fig. 430**), això és, per una banda, la caldereta calada, el peu troncocònic que alterna forats triangulars i irregulars, i per altra, el motiu que reprodueix és una palmeta encerclada que no queda massa llunyana a la de l'encenser **E C 37** però és diferent, fet que reafirma les diferències i alhora la personalitat del taller català.

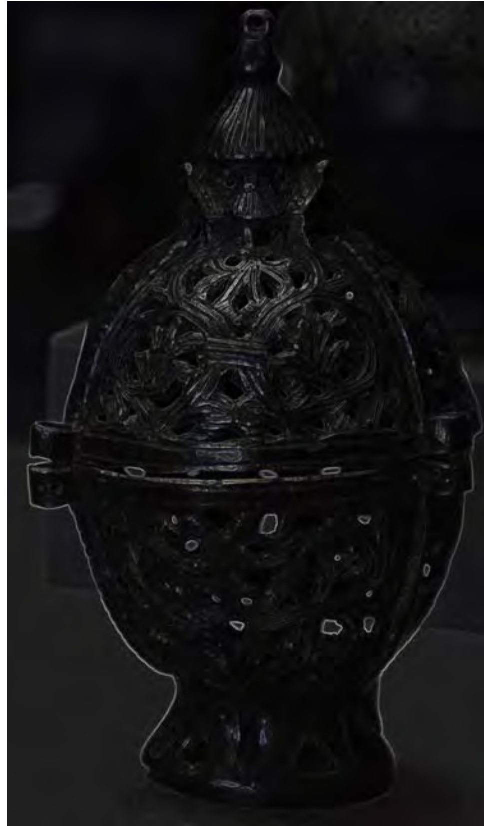


Fig. 430. Encenser, taller germànic, inv. 81167, Berlin, Kunstgewerbemuseum, Staatliche Museen (foto autora)

Vidriera

Una magnífica representació datada al tercer quart del segle XII amb la imatge de Maria Magdalena (Vidriera del Museu Diocesà de Klagenfurt, Alemanya) (**il·l. 226**), en una mà porta el pot de perfum i en l'altra un encenser bellament representat, la tapa i la caldereta estan caracteritzades amb forats per a la sortida del fum, el peu circular també gaudeix d'una sanefa ornamental, el traç de les cadenes és una còpia fidel de l'època, les laterals, però també la que surt de l'anella del cim de la tapa per aixecar-la, és una imatge molt fidedigna comparable a l'**E C 37** que analitzem.

TERCER GRUP
Encenser E C 38



TERCER GRUP

Encenser E C 38

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i burinat
Dimensions	17,5 × 12 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 1332
Varis	IEC (sense núm.), ingrés abans de l'any 1893

Bibliografia *Catálogo*, 1893, núm. 1611, p. 168; *Enciclopèdia*, I, 2014, p. 537; YLLA-CATALÀ, «Encenser 7», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 221.

Descripció

Encenser de bronze format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta i una base circular —la meitat inferior amb sanefa de línies inclinades i paral·leles— dessota el peu per al seu recolzament.

L'element decoratiu de la caldereta és força senzill, sobre el fons llis i a la part superior una banda de triangles capgirats (o en ziga-zaga) amb una alternança de llisos i picotejats. La caldereta té un origen diferent al de la tapa.

L'organització dels elements vegetals de la tapa segueix un esquema compositiu format per tres grans triangles dins els quals tres roleus —dos a la part inferior simètrics i un a la superior— són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa, i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d'extrems girats, aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, de ben segur, l'artesà hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura. Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d'extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l'ornamentació vegetal. Aquest és un dels exemples més reeixits per la delicadesa del treball de l'orfebre. Un antecedent d'aquestes fulletes és el capitell del claustre del segon taller de La Daurada datat

entre 1120 i 1130. Coincideix aquest comentari amb el que fèiem per als números **E C 13, E C 14**, **E C 15** i **E C 16**. Efectivament, el repertori ornamental és molt similar, però hi ha diferència notòria en el treball tècnic que comentarem seguidament. La singularitat d'aquest exemplar està en un major desenvolupament del motiu vegetal, amb una atenció molt focalitzada en els petits detalls, com el perfilat de les fulles girades, les terminacions de les tiges o el fruit germinat, aquesta darrera és una característica que el diferencia dels números **E C 31**, **E C 33**, **E C 30**, i també les bandes de separació, en sentit vertical i més amples cap al vèrtex de la tapa, amb forats triangulars mal trepats i menys lluïts que el repertori vegetal. El claustre de Sant Cugat del Vallès[799] aporta exemples en alguns capitells de temàtica vegetal integrats per palmetes als angles i a les cares.

Els llavis inferior i superior són llisos, i dessota l'inferior ja hem esmentat una sanefa de triangles.

Pels quatre jocs d'anelles passen les cadenes per a la suspensió. La tapa està dividida en tres registres en sentit vertical i tots els replegaments dels elements vegetals sobresurten pel calat del metall. Aquesta és una característica pròpia d'aquest grup, assolir el màxim de forats, que suposa un abans tècnic en el sentit evolutiu de la tipologia. La peça de coronament i les cadenes són posteriors.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar, 17,5 × 12 cm, el classifiquen dins la forma oval, essent el de major alçada dels estudiats.

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat (només pel casquet), cisellat i burinat. La notòria similitud de l'ornamentació de la conca d'aquest encenser amb la sèrie dels números **E C 30**, **E C 31** i **E C 33**, **E C 35**, **E C 34** i **E C 36**, confirma l'ús de motlles pels orfebres que els fabricaven a més d'una producció seriada per abastar necessitats de diferents esglésies, és per això que es troben models pràcticament iguals a diferents indrets o localitzacions amb matisos diferents que segurament identificaven diferents tallers.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara

[799] A-1634, A-1705, Institut Amatller d'Art Hispànic.

desconegudes. És significativa la diferència d'aquesta caldereta i la dels números citats anteriorment puix que actualment formen un conjunt factici. És molt possible que, en origen, mantingués la seva mateixa forma i repertori, o la de l'**E C 39**, que veurem més endavant.

Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic (i també del taller mosà), un del més importants productors de metall d'aquesta tipologia a l'Europa occidental, taller que assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics.

Tanmateix hi ha exemples, com els tres que hem citat, que són fruit d'una evolució tècnica molt significativa. A més de les característiques que referim per al tercer grup, n'anotem d'altres molt pròpies dels quatre (**E C 30**, **E C 31**, **E C 33** i **E C 38**): la cerca de formes ben distribuïdes, el control del trepà per aconseguir forats amb la millor definició (deixant de banda alguns triangles de les bandes de separació de l'**E C 38**), l'ús del cisell i també burinat (**E C 38**) per als detalls, les sanefes cada vegada més plenes de motius a partir del seguiment de models ben estructurats o la millora en les formes arrodonides que comporten sempre dificultat afegida, són algunes de les característiques més significatives d'aquest tercer grup, sense oblidar que és el conjunt de casquet i recipient decorat el que ha determinat la nostra selecció, que per a l'**E C 38** només apliquem a la tapa.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens. Els inventaris que hem consultat anoten diferents matèries: l'**E C 30** (MNAC) coure; l'**E C 38**, **E C 31** i **E C 33** (MEV) bronze; l'**E C 32** (MDG) no l'hem pogut identificar.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar. Aquesta explicació, per exemple, justifica la substitució en una data incerta de la caldereta.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Tercer grup

Les característiques que hem contemplat per incloure aquests exemplars són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada en nous motius cisellats per a obtenir puntejats molt efectius (**E C 39**); enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical o horitzontal; noves formes o noves interpretacions de la forma oval o l'esfèrica; i com a novetat els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè al mateix segle XIII s'expandiren fortament les produccions del Taller de Llemotges. Efectivament es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic, com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposava. Els tallers catalans del segle XIII que conreaven el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a

Catalunya. En tenim algunes mostres l'estudi de les quals desenvoluparem per tractar de veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges. Aquest encenser és interessant pel fet que es troba dins la línia evolutiva d'aquest repertori ornamental que, en un ordre ideal de producció, seguiria aquest ritme: **E C 30**, **E C 31**, **E C 33** i **E C 32** (a partir de l'**E C 30**), i **E C 38**.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem pròpiament al segle XIII en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 38** (i **E C 30**, **E C 31**, **E C 33**. L'**E C 32** és una derivació del'**E C 30**), **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya. Una bona mostra, el que estudiem.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

L'exemple més proper dins questa catalogació és l'**E C 39**, amb el que coincideix en la forma.

Il·luminació de manuscrit

Un exemple que tradueix el motiu de fulletes regirades i fruit carnós es troba en l'inicial A de l'*Usatici Barcinona* (els Usatges) foli 3v datat al segle XII (**fig. 431**).



Fig. 431. Detall inicial A dels *Usatici Barcinona*,
© 2014. Institut Amatller d'Art Hispànic, foto Gudiol/A-10399-1961

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**), sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**.

Escultura d'esglésies catalanes

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts (**il·l. 218**) té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura, està datada el 1225, i per bé que la representació és bastant somera, s'ha de classificar, per la datació, com a paral·lel d'aquest tercer grup.

Comparativa forana

Orfebreria

L'enriquiment del repertori ornamental aplicat a les dues parts compositives de l'encenser que datem dins el segle XIII possiblement respon a diferents motius; ens hem referit al canvi de formes i repertoris per la pròpia evolució de la tipologia, però també és factible pressuposar la influència de l'entrada dels encensers d'origen llemosí, amb una explosió de nous repertoris encomiable i dels quals tenim molts exemples que estudiarem al tractar el quart grup.

Vori

Una mostra de la finesa del treball de l'os és la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació, amb detalls cisellats a les dues conques de l'encenser. Aquesta representació l'hem citada com a comparativa del segon grup; també es pot citar per a aquest tercer grup malgrat la cronologia del segle XII. Alguns exemples que hem contemplat del taller germànic s'avancen en la datació puix que era un taller creador de models i formes excepcionals que actuava com a font per a altres tallers menys afamats que no tenien ni el domini de la tècnica ni la capacitat creadora d'aquells. Això no vol dir necessàriament que altres tallers occidentals no (re)produïssin encensers amb formes més acotades i destinades a un ús més local, per exemple els catalans.

TERCER GRUP
Encenser E C 39



TERCER GRUP

Encenser E C 39

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Coure fos, calat i burinat
Dimensions	15,7 × 10,5 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 1944
Varis	IEC 151, ingrés abans de l'any 1893. Inventari 10000, p. 88. Pertany al fons primitiu del museu
Bibliografia	ALCOLEA, *Ars Hispaniae*, XX, 1958, p. 93 i 95; *Catálogo*, 1893, núm. 1944, p. 168-169; VIGUÉ, «Tapa d'encenser 5», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 226; WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, Encenser II l 12, p. 184, imatge p. 482.

Descripció

Encenser de bronze format per la tapa, conca o casquet; el braseret, recipient o caldereta i una base circular —la meitat inferior amb sanefa de línies inclinades i paral·leles— dessota el peu per al seu recolzament.

La decoració d'aquest exemplar és una de les més reeixides i completes de tot el nostre inventari d'encensers que presentem.

La caldereta està estructurada en quatre triangles esfèrics, separats per bandes més amples a la base i alternant petits cercles cisellats a l'interior amb *opus spicatum* (línies que s'inclinen alternativament a dreta i esquerra). El centre, un gran triangle, també esfèric, en el qual la tija principal s'origina en unes incisions paral·leles decreixents dessota el llavi superior del dipòsit, s'obre en altres dues i cadascuna forma el seu propi roleu; és interpretada com a una sanefa llisa; en el seu recorregut circular neixen altres tiges secundàries amb terminacions arrodonides, de diferent forma i longitud, i a l'interior sobresurt una flor emergent amb dues fulles arrissades, el conjunt s'enriqueix amb petites cercles cisellats; l'ornamentació vegetal és en reserva del propi metall, i la resta de la superfície està cisellada en petits cercles, el que ajuda a ressaltar el motiu principal.

L'organització de la tapa segueix el mateix esquema compositiu de triangles esfèrics però amb una interessant variació de motius.

Les bandes de separació estan formades per tres triangles a la part superior fins a tocar l'anella; es tracta de forats molt ben trepats, en una clara progressió respecte a l'**E C 38**.

Dins el camp dels triangles majors, tres roleus —dos a la part inferior simètrics i un a la superior— són formats per una tija serpentejant que surt de l'element vegetal del centre inferior del triangle, s'enlaira i s'obre a dreta i esquerra, vers l'inferior i superior, de tal manera que forma dos roleus a la part baixa, i un altre que ocupa la meitat superior del triangle. Cadascun dels roleus encercla una flor i dues fulles d'extrems girats, aquest és un motiu molt interessant i recurrent al llarg dels segles XII i XIII que, de ben segur, l'orfebre hauria de conèixer per la seva difusió en escultura i pintura, al qual li suposem una major formació i informació de models respecte als anteriors.

Les corbes de la tija principal i el naixement de petites tiges secundàries, acabades en fulletes d'extrems regirats, és un tema encertat pel dinamisme que implica i per la novetat que suposa l'ornamentació vegetal. Aquest és un dels exemples més reeixits per la delicadesa del treball de l'orfebre. Un antecedent d'aquestes fulletes és el capitell del claustre del segon taller de La Daurada datat entre 1120 i 1130. Al claustre de Sant Cugat del Vallès es pot veure un bon repertori de fulles girades en alguns dels capitells amb ornamentació vegetal. Com assenyalava Baltrušaitis[800] els capitells vegetals són de dos tipus: 1) corinti (clàssic) i 2) tiges, entrellaçats, palmetes, i fruits de pi combinades de formes diverses. Aquests són els que poden ser objecte de comparació amb les sèries d'encensers d'aquest tercer grup que presenten palmetes encerclades.

La singularitat d'aquest exemplar és el desenvolupament del motiu vegetal, amb una atenció molt focalitzada en els petits detalls, com ara la regularitat dels fons, la cerca de nous acabats amb superfícies polides i allisades per aconseguir l'efecte de baix relleu, cerca de motius menys definits pel cisell i més pel burí; el perfilat de les fulles girades, les terminacions de les tiges, o el fruit germinat, aquesta darrera és una característica que el diferencia dels números **E C 31**, **E C 33**, **E C 30**, i l'assimila a l'**E C 38**, també les bandes de separació, en

[800] J. Baltrušaitis, *Les chapiteaux de Sant Cugat del Vallès*, París: Libraire Ernest Leroux, 1931, fig. 18, p. 26-29.

sentit vertical i més amples cap al vèrtex de la tapa, amb forats triangulars molt ben trepats. Els llavis inferior i superior són llisos.

Pels quatre jocs d'anelles passen les cadenes per a la suspensió. La tapa està dividida en tres registres en sentit vertical, i tots els replegaments dels elements vegetals sobresurten pel calat del metall. Aquesta és una característica pròpia d'aquest grup, assolir el màxim de forats, que suposa un abans tècnic en el sentit evolutiu de la tipologia. No té cadenes.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar de 15,7 × 10,5 cm el classifiquen dins la forma oval. Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat (només pel casquet), cisellat i burinat. La conca d'aquest exemplar la considerem al moment final del model que hem exemplificat en les conques dels números **E C 30**, **E C 31**, **E C 33**, **E C 32** i **E C 38**. Ens reafirmen en les conques o tapes, no en les calderetes o fogonets, que en aquest marca diferències respecte als quatre primers.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell i del burí que, combinat amb l'efectisme dels trepats i les noves textures, assoleixen una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes.

Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic (i també el taller mosà), el més important productor de metall d'aquesta tipologia a l'Europa occidental, taller que assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics. Tanmateix hi ha exemples, com els tres que hem citat, que són fruit d'una evolució tècnica molt significativa. A més de les característiques que referim per al tercer grup, n'anotem d'altres molt pròpies dels quatre (**E C 30**, **E C 31**, **E C 33** i **E C 38**): la cerca de formes ben distribuïdes, el control del trepà per aconseguir forats amb la millor definició (deixant de banda alguns triangles de les bandes de separació de l'**E C 38**), l'ús del cisell i també burinat (**E C 38** i sobretot l'**E C 39**) pels detalls, les sanefes cada vegada més plenes de motius a partir del seguiment de models ben estructurats o la millora en les formes arrodonides que comporten sempre dificultat afegida, són algunes de les característiques més significatives d'aquest tercer grup, sense oblidar que

és el conjunt de casquet i recipient decorat el que ha determinat la nostra selecció, que per a l'**E C 38** només apliquem a la tapa.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens. Els inventaris que hem consultat anoten diferents matèries: l'**E C 30** (MNAC) i l'**E C 39** (MEV) coure, possiblement el metall més usat en la fabricació dels encensers del segle XIII juntament amb el bronze; l'**E C 38**, **E C 31** i **E C 33** (MEV) bronze; l'**E C 32** (MDG) no l'hem pogut identificar.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar. Aquesta explicació, per exemple, justifica la substitució en una data incerta de la caldereta.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Tercer grup

Les característiques que hem contemplat per incloure aquests exemplars són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada en nous motius cisellats per a obtenir puntejats molt efectius (**E C 39**); enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical o horitzontal; noves formes o noves interpretacions de la forma oval o l'esfèrica; i com a novetat els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè al mateix segle XIII s'expandiren fortament les produccions del Taller de Llemotges. Efectivament es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic, com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposava. Els tallers catalans del segle XIII que conreaven el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a Catalunya. En tenim algunes mostres l'estudi de les quals desenvoluparem per tractar de veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges. Aquest encenser és interessant pel fet que es troba dins la línia evolutiva d'aquest repertori ornamental que, en un ordre ideal de producció, seguiria aquest ritme: **E C 30**, **E C 31**, **E C 33** (a partir de l'**E C 30**), **E C 38** i **E C 39**. L'**E C 39** el col·loquem després de l'**E C 38** perquè suposa la manifesta superació de reptes tècnics i la concreció del model a partir de formes més «modernes».

Cronologia

Aquest tercer grup el datem pròpiament al segle XIII en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 38** (i **E C 30**, **E C 31**, **E C 33**. L'**E C 32** és una derivació de l'**E C 30**), **E C 39** o **E C 39**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que

continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya. Una bona mostra, el que estudiem. Aquest exemplar el datem dins la segona meitat del segle XIII, per les característiques que hem anotat, i juntament amb la sèrie dels números **E C 40**, **E C 42** i **E C 41** són el cant del cigne d'un prototipus en metall que serà superat per les noves formes arquitectòniques.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

El millor exemple és l'**E C 38**.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**), sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**. A la part frontal de la decoració mural al costat de l'arc de l'església de Sant Pau de Casserres de ca. mitjan segle XIII es representa un àngel amb el braç aixecat en acció d'encensar (**fig. 432**). Aquest té la mateixa forma de l'**E C 39** (i **E C 38**) i per cronologia és un paral·lel perfectament identificable.



Fig. 432. Detall decoració mural església de Sant Pere de Caserres, MDCS

Escultura d'esglésies catalanes

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts (**il·l. 218**) té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura, està datada el 1225, i per bé que la representació és bastant somera, s'ha de classificar, per la datació, com a paral·lel d'aquest tercer grup.

Comparativa forana

Orfebreria

L'enriquiment del repertori ornamental aplicat a les dues parts compositives de l'encenser, que datem dins el segle XIII, possiblement respon a diferents motius; ens hem referit al canvi de formes i repertoris per la pròpia evolució de la tipologia, però també és factible pressuposar la influència de l'entrada dels encensers d'origen llemosí, amb una explosió de nous repertoris encomiable i dels quals tenim molts exemples que estudiarem al tractar el quart grup.

Vori

Una mostra de la finesa del treball de l'os és la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació, amb detalls cisellats a les dues conques de l'encenser. Aquesta representació l'hem citada com a comparativa del segon grup; també es pot citar per a aquest tercer grup malgrat la cronologia del segle XII. Alguns exemples que hem contemplat del taller germànic s'avancen en la datació puix que era un taller creador de models i formes excepcionals que actuava com a font per a altres tallers menys afamats que no tenien ni el domini de la tècnica ni la capacitat creadora d'aquells. Això no vol dir necessàriament que altres tallers occidentals no (re)produïssin encensers amb formes més acotades i destinades a un ús més local, per exemple els catalans.

TERCER GRUP
SUBGRUP ANIMALS ENCERCLATS
Encenser E C 40



TERCER GRUP
SUBGRUP ANIMALS ENCERCLATS

Encenser E C 40

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Primera meitat s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i cisellat
Dimensions	15,8 × 10,5 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 3872
Varis	IEC 154, ingrés abans de l'any 1936 (mostra una etiqueta enganxada a l'interior), adquirit per 55 pessetes. Inventari 3000
Bibliografia	*Enciclopèdia*, I, 2014, p. 537; WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, p. 155.

Descripció

Encenser de bronze fos format per la tapa, conca o casquet; el braseret, fogonet o caldereta i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El programa decoratiu de la caldereta es concentra en la franja prop del llavi, es tracta d'una successió de tiges amb els extrems recargolats, cada dues formen un vuit; tot i la simplicitat del motiu, el trepat és força curós. La resta és llisa. La conca desenrotlla una major complicació amb la selecció d'un motiu animal, fins ara desconegut en els encensers estudiats, contraposat als elements vegetals; la solució és novadora i, com veurem, exitosa en els repertoris d'aquesta tipologia.

El camp de la tapa està dividit en tres arcs semicirculars que en el seu retrobament contigu formen altres tres triangulars. El protagonisme el té el quadrúpede encerclat dins un roleu format per una tija que l'envolta; en el seu recorregut broten peduncles gruixuts que acaben en flors germinades i expansionades, com mostra l'orfebre amb trets cisellats. És un magnífic repertori, ben trepat i que enceta, per dir-ho així, un nou repertori dins aquesta tipologia. El metall en reserva dels laterals dibuixa un triangle que ressalta encara més pels buits en forma d'allargades llunetes de les tres cares. El remat superior del casquet és un con que remata en una anella de la qual penja la cadena per a obrir i tancar la tapa; pels tres jocs d'anelles laterals passen les cadenes per a la suspensió de l'encenser que són recollides amb la central

per un cos circular que exteriorment presenta forma convexa i rematada per un petit cos cilíndric per on passa l'anella.

La qualitat del treball i la relació simètrica de totes les cares del camp el fa un conjunt visualment molt abellidor, en part per la presència dels animals, en un moviment graciós de potes, cua i cap dins el cercle que l'envolta.

Vist l'objecte en conjunt queda clara la voluntat de l'orfebre de ressaltar, si cap, la vistositat de la conca o tapa amb el contrast de la sanefa del fogonet, tractada amb formes vegetals someres i geometritzades que no distorsionen la focalització de la part superior.

Dins el tercer grup, aquesta subsèrie està integrada pels números **E C 42**, **E C 40** i **E C 41**, exemplars que presenten característiques molt similars.[801] De tots els que anota Westermann-Angerhausen, només aquests tres i el de Limburg, del qual parlem més endavant, inclouen animals en el repertori, raó per la qual nosaltres acceptem aquests com a comparativa i menystenim la resta.

Tècnica

Les dimensions d'aquest exemplar són de 15,8 × 10,5 cm i adopta perfil esfèric malgrat l'augment de l'alçada pel cos superior de coronament que no afecta a la figura.

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat (pel casquet i el dipòsit) i cisellat, coincidents amb les dels números **E C 42** (MEV 4436) i **E C 41** (MDG 22).

La gran similitud entre els tres encensers citats confirma l'ús de motlles pels artesans que els fabricaven a més d'una producció seriada per abastar necessitats de diferents esglésies, és per això que es troben models pràcticament iguals a diferents indrets o localitzacions. I encara molt més esbalaïdor, un exemplar quasi bé idèntic que hem localitzat al Limburg an der Lahn Diocesan Museum[802] (Alemanya) (**fig. 433**).

Aparentment són idèntics, però la comparació exhaustiva amb els nostres encensers, especialment l'**E C 40**, mostra el trepanat més imperfecte, que no iguala al de l'exemplar

[801] Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 464, Encenser II g 15, Vic.
[802] Encenser, bronze, 16 × 11 cm, Limburg-an-der-lhan (Alemanya), Diözesanmuseum.

català, del qual podria ser una derivació. Nosaltres ho destaquem com a exemple de la qualitat tècnica que va assolir, en alguns dels exemples citats, el taller català, fet que es reafirma en els tres que es conserven, que nosaltres coneguem, procedents d'esglésies catalanes.



Fig. 433. Encenser, Limburg-an-der-lhan (Alemanya)
(foto autora)

També s'ha volgut filiar aquest grup d'encensers dins el taller italià, filiació que nosaltres no acceptem. Per exemple, el del Museo Canonicale[803] de Verona representa animals dins un cercle vorejats d'elements vegetals. La comparació entre aquest i els tres catalans (**E C 42**, **E C 40**, **E C 41**) fa que s'exemplifiquen les diferències entre ambdós tallers.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes; en aquest exemplar, però, hi ha un domini del calat i menys del cisellat. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic, el més important productor de metall d'aquesta tipologia a l'Europa occidental, taller que assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Això ho hem assenyalat amb l'objecte limburguès. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers

[803] Grosso, op. cit. (2012), p. 55, núm. 35. Encenser, Itàlia, final del segle XII-primers del XIII, 16,5 cm (alt), Verona, Museo Canonicale; Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 486,Encenser II n 8.

germànics. Tanmateix hi ha exemples, com els tres que hem citat, que són fruit d'una evolució tècnica molt significativa. A més de les característiques que referim per al tercer grup, n'anotem d'altres molt pròpies dels tres esmentats (**E C 40**, **E C 42** i **E C 41**): la cerca de formes ben distribuïdes, el control del trepà per aconseguir forats amb la millor definició, l'ús del cisell per als detalls, les sanefes cada vegada més plenes de motius a partir del seguiment de models ben estructurats o la millora en les formes arrodonides que comporten sempre dificultat afegida, són algunes de les característiques més significatives d'aquest tercer grup, sense oblidar que és el conjunt de casquet i recipient decorat el que ha determinat la nostra selecció.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup, que a més anem diferenciant segons el repertori que presenten. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens. En aquest tercer grup, a més dels de bronze, s'han incrementat els de coure.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun

encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes. Les sèries que venim analitzant es troben dins una progressió en resseguir un producte de més qualitat i millora de formes; tanmateix aquest evolució s'atura en assolir perfils arquitectònics on els tallers germànic i mosà produeixen exemplars de gran qualitat tècnica i artística amb l'aportació d'innovadors models i noves iconografies. A més, l'arribada i abast de l'obra de Llemotges (entre la qual els encensers) a Catalunya i a molts indrets de la Península alhora que la seva presència a les esglésies va marcar un punt d'inflexió que no va poder ser superat. Ho veurem en l'anàlisi d'alguns exemplars esmaltats en aquests mateix catàleg.

Tercer grup

Dins aquest bloc han anat sorgint diferents sèries amb característiques específiques per a cadascuna d'elles. Les que hem contemplat per incloure aquests exemplars en aquesta sèrie de tres són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals als quals se'ls incorpora temàtica animal i elements geomètrics; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada del cisell amb major profunditat de la incisió per a obtenir un millor contrast del detall; enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical; noves formes o noves interpretacions de la forma oval (**E C 39**) o l'esfèrica (**E C 40**); i com a novetat els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè al mateix segle XIII s'expandiren fortament les produccions del Taller de Llemotges. Efectivament, es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic, com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposà. Els tallers catalans del segle XIII que conreaven el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a Catalunya. En tenim algunes mostres l'estudi de les quals desenvoluparem per tractar de veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem a dins la primera meitat del segle XIII en coincidència amb l'expansió del nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 30**, **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya. Hem deixat constància de la importància del taller mosà (antiga regió de Lieja a la Walònia belga), molt actiu als segles XI, XII i XIII, doncs bé, aquest exemplar n'és deutor. La distribució de la tapa segueix la del magnífic encenser del Palais des Beaux Arts de Lille[804] (França), datat ca. 1160 i d'autor desconegut. Sens dubte aquest exemplar fou conegut i reconegut en la seva època, fet que propicià la propagació i difusió dels repertoris.

També s'han de tenir en compte les altres arts plàstiques, que ja hem constatat en algunes comparatives que són moltes vegades dependents les unes de les altres; així, la representació de la pintura mural de l'absis de l'església de Santa Maria de Taüll de ca. 1123, en la qual es representen animals encerclats; la del cérvol és molt propera a la del metall (encenser) (**fig. 434** i **435**).



Fig. 434. Detall cérvol, absis de l'església, Santa Maria de Taüll



Fig. 435. Detall cérvol, encenser

[804] *Rhin-Meuse. Art et Civilisation. 800-1400* [catàleg d'exposició], Colònia; Brussel·les: Rudolf Müller, 1972, p. 253, núm. G15. S'ha atribuït a Renier de Huy, el més important orfebre mosà del segle XII, però actualment se'l considera el donant per la inscripció que duu l'encenser: «Jo Renier, dono aquest encenser en senyal què a la meva mort em feu un funeral semblant al vostre i jo crec que les vostres pregàries seran com l'encens per a Crist».

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria catalana

Com ja hem anotat, hi ha una gran proximitat iconogràfica amb els números **E C 42** i **E C 41**; per altra banda, l'encenser de l'antiga col·lecció de l'Acadèmia Arqueològica Lul·liana, **làmina A A L**, **E L 9** (**fig. 436**) coincideix amb el que estudiem **E C 40** (**fig. 437**) i amb els números **E C 41** i **E C 42**.

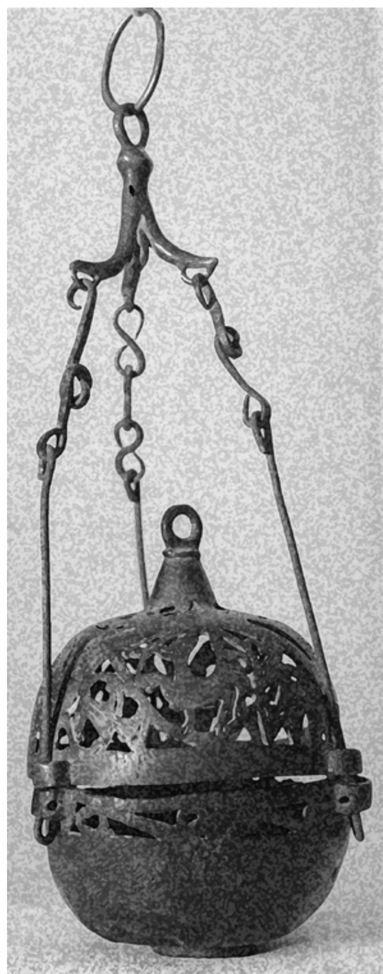


Fig. 436. Làmina A A L, E L 9,
(antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana)
© Fundació Institut Amatller d'Art Hispànic.
Arxiu Mas, GD-1274.



Fig. 437. Detall E C 40

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). Com exemples genèrics: a l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**), sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat).

El Beatus de Girona (ca. 975) dóna molta importància a la representació miniada de l'Anyell dins un cercle; hi ha un tractament iconogràfic molt ric en detalls i en les diferents postures que adopta l'animal dins el cercle. Podria tractar-se d'un antecedent per a la cultura artística catalana manifestada en la il·lustració de manuscrits i en la pintura mural. Com a comparativa de la representació del cérvol encerclat anotem el registre decoratiu amb al mateix motiu de la decoració pictòrica de l'absis de Santa Maria de Taüll, que hem analitzat més amunt (**fig. 434**)

Escultura d'esglésies catalanes

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura (**il·l . 218**), datada el 1225, i per bé que la representació és bastant somera, s'ha de classificar, per la datació, com a paral·lel d'aquest tercer grup.

L'escultura arquitectònica dels segles XII i sobretot XIII presenta exemples de capitells que desenvolupen animals encerclats. La galeria de migjorn del claustre de Santa Maria de l'Estany presenta capitells amb aquests motius: un gall (42b), un lleó (42c), una ovella (49b) o un cérvol (51b) (**fig. 438**).[805]

[805] A. Pladevall; J. Vigué, *El monestir romànic de Santa Maria de l'Estany*, Barcelona: Arsestudi, 1978, p. 514-515, 536 i 545 respectivament.



Fig. 438. Capitells, claustre, Santa Maria de l'Estany, núm. 42c, 52b
(foto autora)

Comparativa forana

Orfebreria

L'enriquiment del repertori ornamental aplicat a les dues parts compositives de l'encenser, que datem dins la primera meitat del segle XIII, possiblement respon a diferents motius; ens hem referit al canvi de formes i repertoris per la pròpia evolució de la tipologia, però també és factible pressuposar la influència de l'entrada dels encensers d'origen llemosí, amb una explosió de nous repertoris encomiable i dels quals tenim molts exemples que estudiarem al tractar el quart grup.

Hem localitzat un exemplar quasi bé idèntic, com ja hem esmentat, al Museu Diocesà de Limburg an der Lahn (Hesse, Alemanya) (**fig. 433**).

Vori

Una mostra de la finesa del treball de l'os és la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**fig. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació, amb detalls cisellats a les dues conques de l'encenser. Aquesta representació l'hem citada com a comparativa del segon grup; també es pot citar per a aquest tercer grup malgrat la cronologia del segle XII. Alguns exemples que hem contemplat del taller germànic s'avancen en la datació puix que era un taller creador de models i formes excepcionals que actuava com a font per a altres tallers menys afamats que no tenien ni el domini de la tècnica ni la capacitat creadora d'aquells. Això no vol dir necessàriament que altres tallers occidentals no (re)produïssin encensers amb formes més acotades i destinades a un ús més local, per exemple els catalans.

TERCER GRUP
SUBGRUP ANIMALS ENCERCLATS
Encenser E C 41



TERCER GRUP
SUBGRUP ANIMALS ENCERCLATS

Encenser E C 41

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i cisellat
Dimensions	13,50 × 11,50 cm; 37,50 cm (amb cadenes)
Procedència	Església del Freixe-Municipi de Mieres (Garrotxa)
Localització	Girona. Museu d'Art de Girona
Núm. d'inventari	MDG 022
Varis	Ingrés 7 d'abril de 1979

Bibliografia CASANOVAS, «Encenser del Freixe», a *Catalunya Romànica*, XXIII, 1988, p. 103-104; WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, p. 160.

Descripció

Encenser de bronze fos format per la tapa, conca o casquet; el braseret, fogonet o caldereta i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El fogonet d'aquest exemplar és llis, a diferència dels números **E C 40** i **E C 42**, que mostren ornamentació. Pel que fa a la conca desenvolupa igual repertori per bé que cadascun d'ells està diferenciat pels trepats segons la perícia de qui l'ha executat.

Seguim, per tant, el mateix anàlisi: el camp de la tapa està dividit en tres arcs semicirculars que en el seu retrobament contigu formen altres tres triangulars. El protagonisme el té el quadrúpede encerclat dins un roleu format per una tija que l'envolta; en el seu recorregut broten peduncles gruixuts que acaben en flors germinades i expansionades com ho remarca l'orfebre amb trets cisellats. És un magnífic repertori, ben trepat i que enceta, per dir-ho així, un de nou dins aquesta tipologia juntament amb els números **E C 42** i **E C 40**. El metall en reserva dels laterals dibuixa un triangle que ressalta encara més pels buits en forma de allargades llunetes de les tres cares. El remat superior del casquet és un con que remata en una anella de la qual penja la cadena per a obrir i tancar la tapa; pels tres jocs d'anelles laterals passen les cadenes per a la suspensió de l'encenser, que són recollides amb la central per un cos circular que exteriorment presenta forma convexa i està rematada per un petit cos cilíndric per on passa l'anella.

La qualitat del treball i la relació simètrica de totes les cares del camp el fa un conjunt interessant. La presència dels animals, en un moviment graciós de potes, cua i cap dins el cercle que l'envolta, anima el conjunt.

La comparació amb l'**E C 42** mostra que els forats del calat estan més ben llimats i les línies més polides, sense tanta rebava.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són de 13,5 × 11,5 cm (37 cm d'alt amb les cadenes), però, adopta el perfil esfèric malgrat l'augment de l'alçada pel cos superior de coronament, que no afecta a la figura. La peça de coronament és posterior.

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat i cisellat, coincidents amb les dels números **E C 40** i **E C 42** (ambdós del MEV).

La gran similitud entre els tres encensers citats confirma l'ús de motlles pels artesans que els fabricaven a més d'una producció seriada per abastar necessitats de diferents esglésies, és per això que es troben models pràcticament iguals a diferents indrets o localitzacions. I encara molt més esbalaïdor, un exemplar quasi bé idèntic que hem localitzat al Limburg an der Lahn Diocesan Museum[806] (Alemanya).

Aparentment són idèntics, però la comparació exhaustiva amb els nostres encensers, especialment l'**E C 40**, mostra el trepanat més imperfecte, que no iguala al de l'exemplar català, del qual podria ser una derivació. Nosaltres ho destaquem com a exemple de la qualitat tècnica que va assolir, en alguns dels exemples citats, el taller català, fet que es reafirma en els tres que es conserven, que nosaltres coneguem, procedents d'esglésies catalanes.

També s'ha volgut filiar aquest grup d'encensers dins el taller italià, filiació que nosaltres no acceptem. Per exemple, el del Museo Canonicale[807] de Verona representa animals dins un cercle vorejats d'elements vegetals. La comparació entre aquest i els tres catalans (**E C 42**, **E**

[806] Encenser, bronze, Catalunya (?), 16 × 11 cm, Limburg-an-der-lhan (Alemanya), Diözesanmuseum.
[807] Grosso, op. cit. (2012), p. 55, núm. 35. Encenser, Itàlia, final del segle XII-primers del XIII, 16,5 cm (alt), Verona, Museo Canonicale; Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 486, Encenser II n 8.

C 40, **E C 41**) fa que s'exemplifiquen les diferències entre ambdós tallers, en tot el desenvolupament iconogràfic, en l'execució tècnica i en la distribució dels camps.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes; en aquest exemplar, però, hi ha un domini del calat i menys del cisellat. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic, el més important productor de metall d'aquesta tipologia a l'Europa occidental, taller que assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Això ho hem assenyalat amb l'objecte limburguès.

Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya — aquest prové de Santa Maria del Freixe (Garrotxa)— cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics. Tanmateix hi ha exemples, com els tres que hem citat, que són fruit d'una evolució tècnica molt significativa. A més de les característiques que referim per al tercer grup, n'anotem d'altres molt pròpies del tres esmentats: la cerca de formes ben distribuïdes, el control del trepà per aconseguir forats amb la millor definició, l'ús del cisell per als detalls, les sanefes cada vegada més plenes de motius a partir del seguiment de models ben estructurats o la millora en les formes arrodonides que comporten sempre dificultat afegida, són algunes de les característiques més significatives d'aquest tercer grup, sense oblidar que és el conjunt de casquet i recipient decorat el que ha determinat la nostra selecció.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup, que a més anem diferenciant segons el repertori que presenten. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens. Els inventaris que hem consultat anoten per a tots aquests el bronze.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes. Les sèries que estem analitzant es troben dins una progressió en resseguir un producte de més qualitat i millora de formes; tanmateix aquesta evolució s'atura en assolir perfils arquitectònics, on els tallers germànic i mosà produeixen exemplars de gran qualitat tècnica i artística amb l'aportació d'innovadors models i noves iconografies. A més, l'arribada i abast de l'obra de Llemotges (entre la qual els encensers) a Catalunya i a molts indrets de la Península alhora que la seva presència a les esglésies va marcar un punt d'inflexió que no va poder ser superat. Ho veurem en l'anàlisi d'alguns exemplars esmaltats en aquests mateix catàleg.

Tercer grup

Dins aquest bloc han anat sorgint diferents sèries amb característiques específiques per a cadascuna d'elles. Les que hem contemplat per incloure aquests exemplars en aquesta sèrie de tres són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals als quals se'ls incorpora temàtica animal i elements geomètrics; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada del cisell amb major profunditat de la incisió per a obtenir un millor contrast del detall; enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical; noves formes o noves interpretacions de la forma oval (**E C 39**) o l'esfèrica (**E C 42** o **E C 41**); i com a novetat els exemplars en forma d'arquitectura dels quals

veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè al mateix segle XIII s'expandiren fortament les produccions del Taller de Llemotges. Efectivament, es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic, com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposà. Els tallers catalans del segle XIII que conreaven el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a Catalunya. En tenim algunes mostres l'estudi de les quals desenvoluparem per tractar de veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem pròpiament al segle XIII en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup; aquesta subsèrie, dins la primera meitat del segle XIII. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 30**, **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya. Hem deixat constància de la importància del taller mosà (antiga regió de Lieja a la Walònia belga), molt actiu als segles XI, XII i XIII, doncs bé, aquest exemplar n'és deutor. La distribució de la tapa segueix la del magnífic encenser del Palais des Beaux Arts de Lille[808] (França), datat ca. 1160 i d'autor desconegut. Sens dubte aquest exemplar fou conegut i reconegut en la seva època, fet que propicià la propagació i difusió dels repertoris.

[808] *Rhin-Meuse*, op. cit. (1972), p. 253, núm. G15. S'ha atribuït a Renier de Huy, el més important orfebre mosà del segle XII, però actualment se'l considera el donant per la inscripció que duu l'encenser: «Jo Renier, dono aquest encenser en senyal què a la meva mort em feu un funeral semblant al vostre i jo crec que les vostres pregàries seran com l'encens per a Crist».

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria catalana

Com ja hem anotat és molt similar als números **E C 40** i **E C 42**. També als de l'antiga col·lecció de l'Acadèmia Arqueològica Lul·liana de Palma (Mallorca) (**làm. A A L**).

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l.202-203**) Com exemples genèrics: a l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**), sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat).

El Beatus de Girona (ca. 975) dóna molta importància a la representació miniada de l'Anyell dins un cercle; hi ha un tractament iconogràfic molt ric en detalls i en les diferents postures que adopta l'animal dins el cercle. Podria tractar-se d'un antecedent per a la cultura artística catalana manifestada en la il·lustració de manuscrits i en la pintura mural. Com a comparativa de la representació del cérvol encerclat anotem el registre decoratiu amb al mateix motiu de la decoració pictòrica de l'absis de Santa Maria de Taüll, que hem analitzat més amunt (**fig. 434**).

Escultura d'esglésies catalanes

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura, està

datada el 1225, i per bé que la representació és bastant somera, s'ha de classificar, per la datació, com a paral·lel d'aquest tercer grup (**il·l. 218**). L'escultura arquitectònica dels segles XII i sobretot XIII presenta exemples de capitells que desenvolupen animals encerclats. La galeria de migjorn del claustre de Santa Maria de l'Estany presenta capitells amb aquests motius: un gall (42b), un lleó (42c), una ovella (49b) o un cérvol (51b), tal i com hem anotat a la fitxa de l'**E C 40**.

Comparativa forana

Orfebreria

L'enriquiment del repertori ornamental aplicat a les dues parts compositives de l'encenser que datem dins el segle XIII possiblement respon a diferents motius; ens hem referit al canvi de formes i repertoris per la pròpia evolució de la tipologia, però també és factible pressuposar la influència de l'entrada dels encensers d'origen llemosí, amb una explosió de nous repertoris encomiable i dels quals tenim molts exemples que estudiarem al tractar el quart grup.

Hem localitzat un exemplar quasi bé idèntic, com ja hem esmentat, al Museu Diocesà de Limburg an der Lahn (Hesse, Alemanya) (**fig. 433**)

Vori

Una mostra de la finesa del treball de l'os és la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**il·l. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació, amb detalls cisellats a les dues conques de l'encenser. Aquesta representació l'hem citada com a comparativa del segon grup; també es pot citar per a aquest tercer grup malgrat la cronologia del segle XII. Alguns exemples que hem contemplat del taller germànic s'avancen en la datació puix que era un taller creador de models i formes excepcionals que actuava com a font per a altres tallers menys afamats que no tenien ni el domini de la tècnica ni la capacitat creadora d'aquells. Això no vol dir necessàriament que altres tallers occidentals no (re)produïssin encensers amb formes més acotades i destinades a un ús més local, per exemple els catalans.

TERCER GRUP
SUBGRUP ANIMALS ENCERCLATS
Encenser E C 42



TERCER GRUP
SUBGRUP ANIMALS ENCERCLATS
Encenser E C 42

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Primera meitat s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i burinat
Dimensions	15,5 × 11,5 cm
Procedència	Viladonja. Les Llosses (Ripollès)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 10768
Varis	IEC 152, ingrés l'any 1905

Bibliografia CASANOVAS, «Encenser de Viladonja», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 223; WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, Encenser II g 15, p. 155 i 159-160, imatge p. 464.

Descripció

Encenser de bronze fos format per la tapa, conca o casquet; el braseret, fogonet o caldereta i una base circular llisa dessota el peu per al seu recolzament.

El programa decoratiu de la caldereta es concentra en la franja prop del llavi, es tracta d'una successió de tiges amb els extrems recargolats, cada dues d'elles formen un vuit; tot i la simplicitat del motiu, el trepat és força curós. La resta és llisa. La conca desenrotlla una major complicació que s'inicia amb els números **E C 40**, **E C 41** i aquest **E C 42** amb la selecció d'un motiu animal, fins ara desconegut en els encensers estudiats, contraposat als elements vegetals; la solució és novadora i, com veurem, exitosa en els repertoris d'aquesta tipologia.

El camp de la tapa està dividit en tres arcs semicirculars que en el seu retrobament contigu formen altres tres triangulars. El protagonisme el té el quadrúpede encerclat dins un roleu format per una tija que l'envolta; en el seu recorregut broten peduncles gruixuts que acaben en flors germinades i expansionades, com mostra l'orfebre amb trets cisellats. És un magnífic repertori, ben trepat i que enceta, per dir-ho així, un nou repertori dins aquesta tipologia. El metall en reserva dels laterals dibuixa un triangle que ressalta encara més pels buits en forma d'allargades llunetes de les tres cares. El remat superior del casquet és un con que remata en una anella de la qual penja la cadena per a obrir i tancar la tapa; pels tres jocs d'anelles laterals passen les cadenes per a la suspensió de l'encenser, que són recollides amb la central

per un cos circular que exteriorment presenta forma convexa i rematada per un petit cos cilíndric per on passa l'anella.

La qualitat del treball i la relació simètrica de totes les cares del camp el fa un conjunt interessant per bé que el seu estat de conservació l'ha deslluït. Emperò, la presència dels animals, en un moviment graciós de potes, cua i cap dins el cercle que l'envolta, anima el conjunt. El perímetre del llavi inferior està esbotzat, la part superior del casquet està esgallada i, en general, el desgast per l'ús l'ha malmès tot per fóra i l'ha cremat per dins.

Vist l'objecte en conjunt, queda clara la voluntat de l'orfebre de ressaltar, si cap, la vistositat de la conca o tapa amb el contrast de la sanefa del fogonet, tractada amb formes vegetals someres i geometritzades que no distorsionen la focalització de la part superior.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són de 15,5 × 11,5 cm, però, adopta el perfil esfèric malgrat l'augment de l'alçada pel cos superior de coronament, que no afecta a la figura.

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat (pel casquet i el dipòsit) i cisellat, coincidents amb les dels números **E C 40** (MEV 3872) i **E C 41** (MDG 22).

La gran similitud entre els tres encensers citats confirma l'ús de motlles pels artesans que els fabricaven (fosa) a més d'una producció seriada per abastar necessitats de diferents esglésies, és per això que es troben models pràcticament iguals a diferents indrets o localitzacions. I encara molt més esbalaïdor, un exemplar quasi bé idèntic que hem localitzat al Limburg an der Lahn Diocesan Museum (Alemanya), que podria ser de procedència catalana.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes; en aquest exemplar, però, hi ha un domini del calat i menys del cisellat. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic, el més important productor de metall d'aquesta tipologia a l'Europa occidental, taller que assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models

extraordinari, ja ho hem indicat al tractar de l'objecte limburguès; els catalans no tenen la complexitat iconogràfica i tècnica dels millors germànics.

Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya — aquest fou localitzat a Viladonja (Les Lloses, Ripollès)— cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics. Tanmateix n'hi ha d'altres, com els tres que hem citat, que són fruit d'una evolució tècnica molt significativa. A més de les característiques que referim per al tercer grup, n'anotem d'altres molt pròpies dels tres esmentats: la cerca de formes ben distribuïdes, el control del trepà per aconseguir forats amb la millor definició, l'ús del cisell per als detalls, les sanefes cada vegada més plenes de motius a partir del seguiment de models ben estructurats o la millora en les formes arrodonides que comporten sempre dificultat afegida, són algunes de les característiques més significatives d'aquest tercer grup, sense oblidar que és el conjunt de casquet i recipient decorat el que ha determinat la nostra selecció.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup, que a més anem diferenciant segons el repertori que presenten. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens. Els inventaris que hem consultat anoten per a tots aquests el bronze.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes. Les sèries que estem analitzant es troben dins una progressió en resseguir un producte de més qualitat i millora de formes; tanmateix aquesta evolució s'atura en assolir perfils arquitectònics on els tallers germànic i mosà produeixen exemplars de gran qualitat tècnica i artística amb l'aportació d'innovadors models i noves iconografies. A més, l'arribada i abast de l'obra de Llemotges (entre la qual els encensers) a Catalunya i a molts indrets de la Península alhora que la seva presència a les esglésies va marcar un punt d'inflexió que no va poder ser superat. Ho veurem en l'anàlisi d'alguns exemplars esmaltats en aquests mateix catàleg.

Tercer grup

Dins aquest bloc han anat sorgint diferents sèries amb característiques específiques per a cadascuna d'elles. Les que hem contemplat per incloure aquests exemplars en aquesta sèrie de tres són: la major complexitat ornamental aconseguida amb l'exploració de nous temes vegetals als quals se'ls incorpora temàtica animal i elements geomètrics; la superació de la tècnica del calat anterior amb nous repertoris en els quals llueixen els forats i ressalten els motius ornamentals; tècnica més depurada del cisell amb major profunditat de la incisió per a obtenir un millor contrast del detall; enriquiment de les bandes de separació dels espais ornamentats en vertical; noves formes o noves interpretacions de la forma oval (**E C 39**) o l'esfèrica (**E C 42**); i com a novetat els exemplars en forma d'arquitectura dels quals veurem exemples molt reeixits. Tots aquests encensers són produccions del segle XIII que considerem el cant del cigne d'aquestes formes conreades en metall, perquè al mateix segle XIII s'expandiren fortament les produccions del Taller de Llemotges. Efectivament, es produí un canvi total en la concepció de l'aixovar litúrgic, com podrem comprovar en la documentació i en les obres que han perviscut. La majoria no són produccions catalanes sinó que arribaren de Llemotges com a producte d'importació. El taller català especialitzat en el metall, emperò, continuà fabricant en la seva línia, però la moda dels esmalts champlevé s'imposà. Els tallers catalans del segle XIII que conreaven el metall tingueren la necessitat, de ben segur, de produir objectes amb aplicació d'esmalt champlevé per tal de contrarestar l'enorme difusió a

Catalunya. En tenim algunes mostres l'estudi de les quals desenvoluparem per tractar de veure la importància i la qualitat tècnica que assolí l'esmalt champlevé fet a Catalunya a la manera de Llemotges.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem pròpiament al segle XIII, i el subgrup analitzat (**E C 42**, **E C 40** i **E C 41**), dins la primera meitat del segle XIII, en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el de l'**E C 30**, **E C 39** o **E C 40**. La força de Llemotges i la seva fulgurant captació de clients no va impedir que continuessin existint encensers de metall fets a Catalunya. Hem deixat constància de la importància del taller mosà (antiga regió de Lieja a la Walònia belga), molt actiu als segles XI, XII i XIII, doncs bé, aquest exemplar n'és deutor. La distribució de la tapa segueix la del magnífic encenser del Palais des Beaux Arts de Lille (França),[809] datat ca. 1160 i d'autor desconegut; s'ha atribuït a Renier de Huy, el més important orfebre mosà del segle XII.[810]

Sens dubte aquest exemplar fou conegut i reconegut en la seva època, fet que propicià la propagació i difusió dels repertoris amb interpretacions diferents segons el taller que els treballés.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

[809] *Rhin*-Meuse, op. cit. (1972), p. 253, núm. G15.

[810] Actualment se'l considera el donant per la inscripció que duu l'encenser: «Jo Renier, dono aquest encenser en senyal què a la meva mort em feu un funeral semblant al vostre i jo crec que les vostres pregàries seran com l'encens per a Crist».

Orfebreria catalana

Com ja hem anotat hi ha una gran proximitat amb els números **E C 40** i **E C 41**.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant, sobre l'ara, el calze i la patena i la creu (**il·l. 208**), disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l.205**) També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**.

El Beatus de Girona (ca. 975) dóna molta importància a la representació miniada de l'Anyell dins un cercle; hi ha un tractament iconogràfic molt ric en detalls i en les diferents postures que adopta l'animal dins el cercle. Podria tractar-se d'un antecedent per a la cultura artística catalana manifestada en la il·lustració de manuscrits i en la pintura mural. Com a comparativa de la representació del cérvol encerclat anotem el registre decoratiu amb al mateix motiu de la decoració pictòrica de l'absis de Santa Maria de Taüll, que hem analitzat més amunt (**fig. 434**).

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura, està datada el 1225, i per bé que la representació és bastant somera, s'ha de classificar, per la datació, com a paral·lel d'aquest tercer grup. L'escultura arquitectònica dels segles XII i sobretot XIII presenta exemples de capitells que desenvolupen animals encerclats. La galeria de migjorn del claustre de Santa Maria de l'Estany presenta capitells amb aquests motius: un gall (42b), un lleó (42c), una ovella (49b) o un cérvol (51b), tal i com hem anotat a la fitxa de l'**E C 40**

Comparativa forana

Orfebreria

L'enriquiment del repertori ornamental aplicat a les dues parts compositives de l'encenser que datem dins el segle XIII possiblement respon a diferents motius; ens hem referit al canvi de formes i repertoris per la pròpia evolució de la tipologia, però també és factible pressuposar la influència de l'entrada dels encensers d'origen llemosí, amb una explosió de nous repertoris encomiable i dels quals tenim molts exemples que estudiarem al tractar el quart grup.

Hem localitzat un exemplar quasi bé idèntic, com ja hem esmentat, al Museu Diocesà de Limburg an der Lahn (Hesse, Alemanya) (**fig. 433**).

Vori

Una mostra de la finesa del treball de l'os és la *Visitatio Sepulchri* del taller germànic de Colònia (**fig. 256**), datat al segle XII; es tracta d'una magnífica representació, amb detalls cisellats a les dues conques de l'encenser. Aquesta representació l'hem citada com a comparativa del segon grup; també es pot citar per a aquest tercer grup malgrat la cronologia del segle XII. Alguns exemples que hem contemplat del taller germànic s'avancen en la datació puix que era un taller creador de models i formes excepcionals que actuava com a font per a altres tallers menys afamats que no tenien ni el domini de la tècnica ni la capacitat creadora d'aquells. Això no vol dir necessàriament que altres tallers occidentals no (re)produïssin encensers amb formes més acotades i destinades a un ús més local, per exemple els catalans.

TERCER GRUP
Encenser E C 43



TERCER GRUP

Encenser E C 43

Nom de l'obra	Tapa d'encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat, burinat i cisellat
Dimensions	10,5 × 8,5 cm
Procedència	Catalunya
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 7705
Varis	IEC 150 (9742). Inventari 7000, p. 184b, adquirit per 10 pessetes. Llistat de procedència, p. 195. Any 1924
Bibliografia	*Enciclopèdia*, I, 2014, p. 537; VIGUÉ, «Tapa d'encenser 7», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 228.

Descripció

Tapa de bronze d'un encenser esfèric. Està dividida en tres grans espais mitjançant tires amples de metall en reserva; entre les dues i en el punt mig s'originen dues tiges, cadascuna per costat, que es cargolen sobre si mateixes; els extrems es bifurquen, en dues secundàries, i l'altre en una palmeta-flor molt comuna en els repertoris medievals, per exemple en l'orfebreria del taller d'orfebreria medieval de Silos. Les formes vegetals d'aquesta tapa són molt arrodonides, amb poc detall, el que es vol representar és el motiu però sense aprofundir ni assenyalar cap part compositiva; destaquen les formes gruixudes dins el buidat del metall, això fa que les part forades compensin els buits i no a l'inrevés, com és l'habitual en els exemplars del segle XIII.

Si s'examina el casquet des de la part superior s'observa una manca evident de simetria, si es contrasten les part en general; si s'observen els elements compositius individualment, hi ha un canvi. Les tires de metall de separació repeteixen elements dobles, cercles foradats, o d'altres que es presenten duplicats, és a dir, hi ha una barreja de formes, però creiem que no per ignorància o falta de magisteri sinó volguda, coincidint en un moment final de repertoris i inici d'altres que els deixaran enrere.

Els tres punts de les bandes de separació coincideixen amb les tres anelles per a les cadenes de sustentació, mentre que la quarta cadena passava per l'anella de subjecció que culmina el casquet.

Tècnica

Les mides d'aquesta tapa són 8,5 × 10,5 cm (diàmetre màxim amb les anelles).

Les tècniques desenvolupades són la fosa, el calat, cisellat i burinat. L'orfebre que les ha aplicat domina el cisell, tal i com s'aprecia en les formes arrodonides, en què no hi ha desviacions de les línies principals, i en una bona correcció pel que fa als traços rectes que enriqueixen l'ornament del casquet. Els trepats aconsegueixen forats també ben arrodonits i de perfil net. Per tant, no dubtem a assegurar que es tracta d'un bon treball tècnic amb una interpretació «raonada» de cadascun dels camps. La combinació de totes les tècniques dóna riquesa al repertori ornamental vegetal.

Cronologia

L'execució tècnica, el repertori i les formes arrodonides el situen dins la segona meitat del segle XIII.

Comparativa

Per a la comparativa d'aquesta tapa, de la qual no s'ha conservat el fogonet, no tenim cap mostra en aquest catàleg. Com a referents, els dos exemplars, II g 11[811] i II g 12, del catàleg del *Mittelalterliche Weihrauchfässer*.[812]

[811] Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 158. Encenser II g 11, Itàlia, ca. 1200, 11,2 × 9,5 cm, inv. KG 726, Nüremberg, Germanisches Nationalmuseum; encenser II g 12, Itàlia, 1200, 11 × 9,6 cm, inv. M 16/1955, Londres, Victoria and Albert Museum.
[812] Ibídem, p. 161 i 465 (imatge). Encenser II g 19, Itàlia, ca. 1200, 7,5 × 7,2 cm, prové de la col·lecció del canonge Dr. Franz Bock, inv. 11766, Düsseldorf (Alemanya), Kunstmuseum.

TERCER GRUP

Encenser E C 44



TERCER GRUP

Encenser E C 44

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	S. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i burinat
Dimensions	11,3 × 8,5 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 1945

Bibliografia VIGUÉ, «Encenser 11», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 224.

Descripció

Encenser de bronze format per la tapa, conca o casquet acabat en coronament arquitectònic; el braseret, recipient o caldereta i una base circular, que en aquest exemplar està molt malmesa, dessota el peu per al seu recolzament.

Amb aquest encenser obrim una nova sèrie que es caracteritza per un desenvolupament molt més accentuat de la tapa, culminada, a vegades, per una torre amb finestres; d'altres són cúpules amb corbes i contra-corbes, amb finestres allargades, estretes, quadrades o rectangulars. De ben segur que els encensers germànics i mosans que emulaven la Jerusalem celeste tingueren una gran influència i importància en tots aquests exemples: **E C 44**, **E C 45**, **E C 46**, **E C 47**, **E C 49** i **E C 48**. Des de mitjan segle XII i el XIII aquests tallers forans els havien conreat; els que considerem de producció catalana els datem al segle XIII en paral·lel als de procedència llemosina o fets a la manera de Llemotges.

Una de les millors mostres que coneixem és l'encenser de Gozbertus del tresor de la catedral de Tréveris.[813]

La caldereta és totalment llisa, només sobresurten les anelles a les vores del llavi. Per la seva part, la tapa està estructurada en dos cossos, l'inferior en forma de zona esfèrica i el superior

[813] Didron, Ainé, *Manuel des œuvres de bronze et d'orfèvrerie du moyen âge*, París: Librairie Archéologique de V. Didron, 1859, p. 111; Gousset, op. cit. (1982), p. 81-106. Encenser de Gozbertus, Colònia, final del segle XII, bronze, 22 × 14,2 cm, inv. 34, tresor de la catedral de Trèveris.

en forma de cúpula amb finestres o *occuli* a la part central i dues bandes de triangles a la parts superior i inferior, damunt un petit cos on es recolza l'anella que obre i tanca la tapa.

La franja inferior del casquet es ampla, està separada per tires allargades de material en reserva que formen rectangles dins els quals es desenvolupa la decoració. Cadascun d'aquests rectangles, en sentit vertical, dóna cabuda a la part inferior a un roleu iniciat per una tija gruixuda que, a la part baixa, envolta una palmeta molt desvirtuada, que adopta diferents formes; una ramificació s'estén cap a la part superior i allí forma una altre element més senzill i arrodonit. Té tres parells de cadenes per a la sustentació i una al centre per a obrir i tancar la tapa, totes recollides en una peça triangular que amb l'anella superior mantenen enlairat l'objecte.[814]

La conservació d'aquest exemplar és regular, sobretot la part superior que patí la calor de les brases de l'encens.

Tècnica

Amida 11,3 × 8,5 cm; les tècniques desenvolupades són la fosa i el calat. L'execució tècnica de l'orfebre és descurada en la interpretació dels motius vegetals, tots diferents, manca ordre i simetria, que no són sistemàtics; els forats tenen molta rebava i els perfilats del metall en reserva són desiguals, característiques que el fan de fabricació menys atenta al detall com d'altres d'aquesta mateixa catalogació.

Si bé les característiques pròpiament tècniques d'aquest encenser no són les més idònies per aquest tercer grup, malgrat això l'hem inclòs per la cerca de noves formes, més audaç que les anteriors.

En aquest tercer grup hem trobat un alt nivell del treball tècnic dels cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. En aquest s'ha posat l'accent en els buits de la franja i de la torreta superior.

Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència dels tallers germànic i mosà, un dels més importants productors de

[814] No consta a l'inventari del *Mittelalterliche Weihrauchfässer*.

metall d'aquesta tipologia i cronologia a l'Europa occidental, tallers que assoliren un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya — el que estudiem és de procedència desconeguda— cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens.

Cronologia

Aquest tercer grup el datem dins el segle XIII, en coincidència amb l'arribada de nous models procedents de Llemotges i en expansió per tot el territori, com veurem en l'anàlisi del quart grup. En arribar a aquest tercer grup, constatem la progressió i el millorament tècnic en la fabricació d'aquests objectes que observàvem quan iniciarem el recorregut en el primer grup d'encensers: les formes inicials arrodonides, senzilles, i no exemptes de bellesa (MDCS), ara han crescut i s'han fet complexes, els primers artesans ara ja són orfebres, per exemple el del 194, **E C 39** o **E C 40**. L'encenser objecte del nostre estudi el datem cap a mitjan segle XIII per la complicació que, respecte als anteriors, representa la forma de la tapa, cercant el que els tallers germànics havien potenciat, és a dir, el perfil arquitectònic, en aquest encara molt incipient.

Comparativa

Apliquem la comparativa general per al tercer grup ni que específicament hi hagi coincidència amb el perfil compost d'aquest encenser. Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem

ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Pintura mural catalana

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**), sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat).



Fig. 439. Encenser de Gozbertus, vers 1100, catedral de Tréveris
(foto autora)

TERCER GRUP
SUBGRUP ARQUITECTÒNIC
Encenser E C 45



TERCER GRUP
SUBGRUP ARQUITECTÒNIC
Encenser E C 45

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Mitjan s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i burinat
Dimensions	17 × 15 cm
Procedència	Prové del priorat de Santa Maria de Covet, Covet. Isona i Conca Dellà (Pallars Jussà)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 10766
Varis	IEC 132, ingrés abans de l'any 1936. Adquirit per 35 pessetes per J. Gudiol i Cunill
Bibliografia	DALMASES, «Encenser (b)», a TRULLEN, *Museu*, 2003, p. 282-283; VIGUÉ, «Encenser de Covet», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 220; WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, 2014, Encenser II t 26, p. 238, 246, imatge p. 520.

Descripció

Encenser de bronze fos format per la tapa, conca o casquet amb coronament arquitectònic; el braseret, recipient o caldereta, i una base circular, que en aquest exemplar està molt malmesa, dessota el peu per al seu recolzament.

La sèrie que denominarem «encensers amb decoració arquitectònica» es caracteritza per un desenvolupament molt més accentuat de la tapa, culminada, a vegades, per una torre amb finestres; d'altres són cúpules amb corbes i contra-corbes (**E C 45** i **E C 46**), amb diferents plànols (**E C 47**), finestres allargades, estretes, quadrades o rectangulars. De ben segur que els encensers germànics i mosans, que emulaven la Jerusalem celestial, tingueren una gran influència i importància en tots aquests exemples: **E C 44**, **E C 45**, **E C 46**, **E C 47**, **E C 49** i **E C 48**. Des de mitjan segle XII i tot el XIII (romànic) aquests tallers conreaven els encensers simbolitzant la Jerusalem celeste; els que considerem de producció catalana els datem al segle XIII (en paral·lel als de procedència llemosina) i cap d'ells es pot considerar un exemplar luxós, per bé que uns mostren millor tècnica que d'altres, però, en tot cas, responen a una línia nova dins el context que estudiem.

El fet és que analitzats i comparats amb exemples germànics, mosans, italians, escandinaus o hongaresos, els catalans traspuen característiques que els personalitzen, tal i com hem anat anotant. En aquest exemple i l'**E C 46**, molt semblants, tornem a constatar que la tècnica desenvolupada repeteix «accents» ja coneguts. Ho assenyalem amb el tractament diferenciat dels calats amb forats, que no tenen la nitidesa ni han estat polits com els germànics o mosans; els fullatges són menys elaborats, de manera que alguns reben un senzill cop de cisell al centre d'una fulla sense més detalls descriptius (**E C 37**), l'excepció és la sèrie dels números **E C 30**, **E C 31**, **E C 33**, **E C 32** i el del Museu Marès (**E C 36**). Si es contraposen els del taller català amb els del taller mosà o germànic, en aquests la tècnica està molt més evolucionada, el contornejat dels perfils està ben arrodonit, els perlejats o petits quadrats dins orles responen a un ordre intern marcat per l'orfebre, els elements vegetals de ritme binari formen una unitat dins l'emmarcament que se'ls col·loca; en síntesi, hem de dir que aquesta riquesa ornamental, acompanyada del domini de la tècnica (calat, cisellat i burinat), de la variació de models i també, i important, del valor intrínsec del simbolisme que molts d'ells aporten, no desmereixen els del taller català, bé que aquestes característiques no les trobem ni tan ben explicades ni tan ben escenificades als nostres encensers.

Un dels millors referents entre els encensers arquitectònics que tenen com a símbol la Jerusalem celeste que coneixem és el de Gozbertus, ja esmentat, fet a Tréveris cap a 1100, en el qual l'orfebre traspassa la bellesa al metall. La culminació tècnica i l'ostentació artística que traspua l'obra, en època ben primerenca, situa el taller germànic (Rin) en el punt àlgid d'aquesta fabricació.

Les vores de la caldereta i tapa segueixen un mateix perfil ondulat. El dipòsit està rematat a la part superior (llavi) per una sanefa dibuixada entre dues línies paral·leles dins les quals altres petites en sentit vertical; dessota aquesta, forats rectangulars, allargats i estrets que ocupen alternativament la protuberància de la corba (convex) i l'entrada de la contra-corba (còncau). Aquest joc curvilini que planteja l'orfebre continua amb una altra doble sanefa (a la manera de l'*opus spicatum*) que repeteix aquesta seqüència i, combinada, resulta força efectista. A la part inferior, un cos d'aspecte troncocònic per a mantenir-lo dempeus.

La tapa està subdividida en tres cossos o registres irregulars, el darrer del qual culmina amb la peça que recull l'anella per a obrir i tancar la tapa. El registre inferior de la conca també segueix el perfil ondulant del braseret però amb una distribució diferent consistent en quatre

grans arcades, cadascuna amb finestres rectangulars i allargades, de diferent mida, les dues que coincideixen amb la corba són més petites. El llavi inferior descriu uns petits i rústecs cops de cisell. Si considerem que és la representació d'un edifici eclesial (Jerusalem celeste), se'l pot interpretar com una església de planta grega i els quatre absis que sobresurten del perímetre, coronats per un sostral i culminats per remat de bola. El segon pis segueix la mateixa estructura, les absidioles ocupen els espais que generen les cobertes en forma de V, l'estructura i tots els elements constructius s'adapten als nous espais minimitzats que ocupen. Una altra sanefa fa de transició al tercer pis que culmina l'edifici; al centre, una peça lobulada on es recolza l'anella amb el forat per a la cinquena cadena d'aixecament de la conca. Cada pla és diferent mentre que els elements que l'integren són el mateixos, emperò, la disposició és diferent, això fa que l'exemplar gaudeixi d'una varietat molt ben coordinada. Aquest objecte és el primer dels que hem estudiat que no inclou cap motiu vegetal; només la peça de sustentació es diferencia per la forma de flor de quatre pètals. Les quatre cadenes i la peça de sustentació i la cinquena per a la tapa són les originals.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 17 × 15 cm; les tècniques desenvolupades són les pròpies d'aquesta tipologia: la fosa, el calat —que s'aplica a la tapa i parcialment al dipòsit— i el cisellat.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic (Renània-Nord Westfàlia, la dita terra del Rin) i també el taller del Mosa, els més importants productors de metall d'aquesta tipologia a l'Europa occidental. El taller germànic assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya — aquest prové de l'antic priorat de Santa Maria de Covet, Isona i Conca Dellà (Pallars Jussà)— cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics.

El propi Museu de Vic en té un altre similar que analitzarem en aquest mateix catàleg. N'hi ha més que podem considerar que formen part del «model» però amb notòries diferències, si els

confrontem amb els de Vic. El del Museo Lázaro Galdiano,[815] el del Museu de Boston,[816] i d'altres que anotarem més endavant a la comparativa d'orfebreria.

La comparació dels tres (Vic [2] i localització desconeguda) exemplifica el que venim comentant, és a dir, el model és el mateix però amb particularitats. El del museu madrileny i el bostonià possiblement són del mateix taller, o de dependència comuna; el català està reinterpretat, adaptat a les possibilitats tècniques del seu taller. Això es pot corroborar amb els cisellats, els calats, les absidioles, la composició de cadascun dels elements arquitectònics que integren els edificis eclesials i la peça de coronament. Totes aquestes característiques ens fa reafirmar la procedència catalana de l'objecte estudiat.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens, com succeeix en la majoria de les mostres que estudiem, també en aquest exemplar.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

815 Encenser, Itàlia septentrional (?), coure, finals del segle XII- primers del XIII, 17,5 cm (alt), inv. 2803, Madrid, Museo Lázaro Galdiano (dades de la fitxa del museu).

816 Encenser, Itàlia septentrional o Alps, finals del segle XII o primers del XIII, llautó, 16,7 × 12,8 cm, inv. 67.292a-b, Boston, Museum of Fine Arts (dades de la fitxa del museu).

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes. La procedència coneguda d'aquest encenser Covet, Isona i Conca Dellà, ratifica el nostre posicionament.

Cronologia

Considerem que la datació és de mitjan del segle XIII, en el context de l'evolució de formes i continguts d'aquest tercer grup.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

Considerem que els encensers que relacionem formen part del mateix model i comparteixen característiques que els diferencien dels dos de Vic; la tècnica és menys acurada i els elements menys complicats. Si ens fixem, per exemple, en la coincidència del cos de coronació de tots ells es molt més simplificat en els dos de Vic i un altre de localització desconeguda. Les cobertes de les absidioles simulen filades de teules dels tremujals molt ben definides per aquests objectes, res a veure amb cobertes de les absidioles dels encensers catalans.

Es tracta dels encensers del Museu de Berna;[817] el del Museum of Fine Arts de Boston i el Museo Lázaro Galdiano;[818] un de localització desconeguda i el de Rarogne (Valais,

[817] Encenser, Itàlia septentrional, ca. 1200, bronze, 16,6 × 11,4 cm, inv. 10290, Berna, Bernisches Historisches Museum.
[818] Encenser, segle XII-XIII, coure, 17,5 cm, inv. 2803, Madrid, Museo Lázaro Galdiano (les dades són les del Museu).

Suïssa);[819] i un segon grup en el qual integrem els dos exemplars de Vic (MEV 10766 i MEV 4519) i un de localització desconeguda.[820]



Fig. 440. Encenser, Boston, Museum of Fine Arts

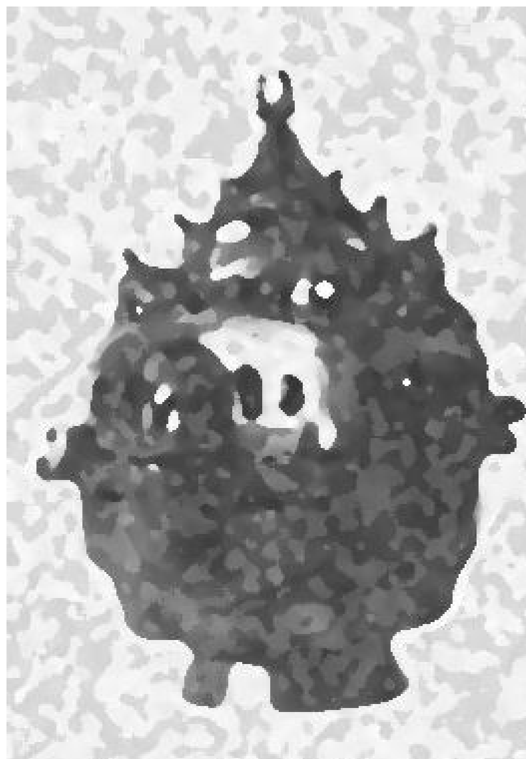


Fig. 441. Encenser, Madrid, Museo Lázaro Galdiano

Pintura mural catalana. Genèric

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**), sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé

[819] Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 245 i 520, Encenser II t 21 i Encenser5 II t 24.
[820] Ibídem, p. 245 i 520, II t 25.

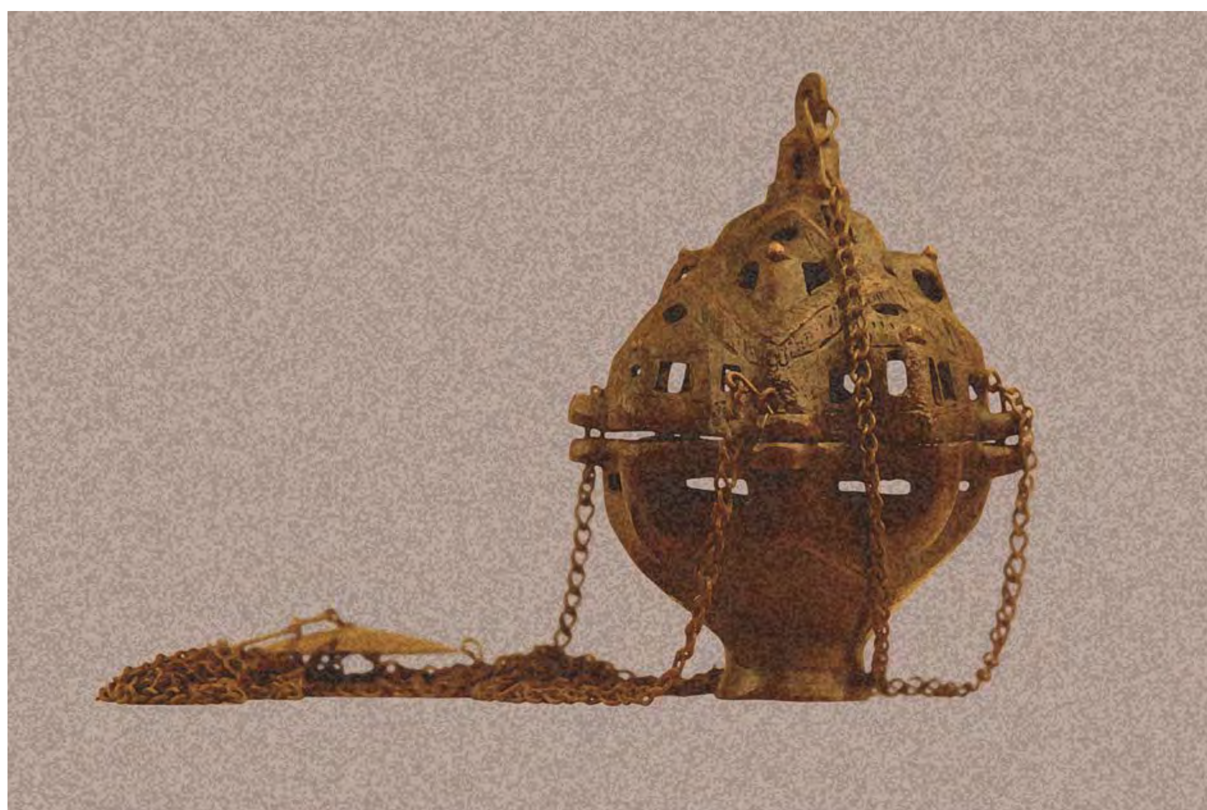
reproduir els números **E C 25** i **E C 26**. Una altra aportació molt interessant la proporciona la pintura mural de Sant Vicenç de Cardona (pòrtic de l'antiga canònica de Sant Vicenç de Cardona, ca. 1200, MNAC) (**il·l. 206**) amb els dos àngels turiferaris; llurs encensers són pintats amb incisions marcades a la caldereta i la tapa, i també unes minses pinzellades per a la base rodona de suport.

Escultura d'esglésies catalanes. Genèric

El timpà de l'església de Santa Maria de Cornellà de Conflent del segle XII reprodueix dos àngels turiferaris amb llurs encensers (**il·l. 211**). Per bé que la datació és anterior a l'objecte de metall, la forma i la perforació del casquet i dipòsit són similars (no pel motiu, que és diferent).

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura (**il·l. 218**), està datada el 1225, i per bé que la representació és bastant somera, s'ha de classificar, per la datació, com a paral·lel d'aquest tercer grup.

TERCER GRUP
SUBGRUP ARQUITECTÒNIC
Encenser E C 46



TERCER GRUP
SUBGRUP ARQUITECTÒNIC
Encenser E C 46

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Mitjan s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i burinat
Dimensions	16,6 × 11,5 cm
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 4519
Varis	IEC 157, adquirit l'any 1916. Inventari 4000, p. 42d, adquirit per 25 pessetes. Llistat de procedència, p. 32
Bibliografia	*Enciclopèdia*, I, 2014, p. 537; VIGUÉ, «Encenser 15», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 227.

Descripció

Encenser de bronze format per la tapa, conca o casquet amb coronament arquitectònic; el braseret, recipient o caldereta i una base troncocònica per al seu recolzament.

La sèrie que denominarem «encensers amb decoració arquitectònica» es caracteritza per un desenvolupament molt més accentuat de la tapa, culminada, a vegades, per una torre amb finestres; d'altres són cúpules amb corbes i contracorbes (**E C 45** i **E C 46**), amb diferents plànols (**E C 47**), finestres allargades, estretes, quadrades o rectangulars. De ben segur que els encensers germànics i mosans, que emulaven la Jerusalem celeste, tingueren una gran influència i importància en tots aquests exemples: **E C 46**, **E C 45**, **E C 44**, **E C 47**, **E C 49** i **E C 48**. Des de mitjan segle XII i tot el XIII aquests tallers conreaven els encensers simbolitzant la Jerusalem celeste; els que considerem de producció catalana els datem al segle XIII (en paral·lel als de procedència llemosina) i no són exemplars luxosos, per bé que uns mostren millor tècnica que d'altres, però, en tot cas, responen a una línia nova dins el context que estudiem.

El fet és que analitzats i comparats amb exemples germànics, mosans, italians, escandinaus o hongaresos, els catalans traspuen característiques que els personalitzen, tal i com hem anat anotant. En aquest exemple i l'**E C 45**, ja estudiat, de característiques molt semblants, tornem a constatar que la tècnica desenvolupada repeteix «accents» ja coneguts.

Per a escenificar la major complexitat compositiva mostrem a tall d'exemple l'encenser del Museu de Lieja,[821] la descripció detallada dels motius vegetals i dels elements arquitectònics és la pròpia del taller mosà de finals segle XII i primers del XIII, molt allunyada de la dels tallers catalans. És cert que els models poden reflectir una dependència d'altres tallers, però els motius i detalls són peculiars; el sincronisme d'aquests hi manca als catalans; el fons *guilloché* de les cobertes de l'edifici de l'encenser de tresor de la catedral de Tréveris es pot contraposar a les línies de l'encenser que estudiem, per diferenciar-ne la major senzillesa. Un altre exemple interessant són els remats de les absidioles d'un altre exemplar del mateix tresor,[822] si hom compara la petita construcció amb la de l'exemplar català es veu el desajust amb la interpretació, real l'una i irreal l'altra.

Un dels millors referents entre els encensers arquitectònics que tenen com a símbol la Jerusalem celeste que coneixem és el de Gozbertus, fet a Tréveris cap a 1100, en el qual l'orfebre traspassa la bellesa al metall (**fig. 439**). La culminació tècnica i l'ostentació artística que traspua l'obra, en època ben primerenca, situa el taller germànic (Rin) en el punt àlgid d'aquesta fabricació.

Les vores de la caldereta i tapa segueixen un mateix perfil ondulat. El fogonet està rematat a la part superior (llavi) per una sanefa dibuixada entre dues línies paral·leles dins les quals altres petites en sentit vertical igual que la del llavi de la tapa (diferent que en l'**E C 45**); dessota aquella, forats rectangulars, allargats i estrets que ocupen alternativament la protuberància de la corba (convex) i l'entrada de la contracorba (còncau). Aquest joc curvilini que planteja l'orfebre continua amb una altra doble sanefa (a la manera de l'*opus spicatum*) que repeteix la seqüència i que, combinada, resulta força efectista, igual que en l'altre exemple (**E C 45**). A la part inferior, un cos d'aspecte troncocònic per a mantenir-lo dempeus al que se li ha afegit un doble cos.

La tapa està subdividida en tres cossos o registres irregulars el darrer del qual culmina amb la peça que recull l'anella per a obrir i tancar la tapa. El registre inferior de la conca també segueix el perfil ondulant del braseret però amb una distribució diferent, consistent en quatre

[821] Encenser, art mosà, ca. 1200, llautó fos i cisellat, forma que evoca la «Jerusalem celeste», lloc dels Elegits, J-141, Lieja, Musée de l'Art religieux et d'Art mosan (MARAM).
[822] Encenser, Tréveris (?), mitjan segle XII, bronze, 15,5 × 9,5 cm, tipus arquitectònic, inv. S. 340, tresor de la catedral de Tréveris.

grans arcades, cadascuna amb finestres rectangulars i allargades de mida diferent i buits irregulars fruit d'un coneixement tècnic insuficient.

El llavi inferior transcriu la sanefa del dipòsit i, a diferència de l'**E C 45**, no són copets de cisell. Si considerem que és la representació d'un edifici eclesial (Jerusalem celeste), se'l pot interpretar com a una església de planta grega, i els quatre absis que sobresurten del perímetre, coronats per un sostral i culminats per remat de bola, més tosc que l'altre exemplar. El segon pis segueix la mateixa estructura, les absidioles ocupen els espais que generen les cobertes en forma de V, l'estructura i tots els elements constructius s'adapten als nous espais minimitzats que ocupen. Una altra sanefa fa de transició al tercer pis que culmina l'edifici, al centre una peça acampanada amb finestres i un repeu circular, i com a coronament, la peça amb el forat per al pas de l'anella que obre i tanca la tapa. Cada pla és diferent mentre que els elements que l'integren són el mateixos, emperò, la disposició és diferent, això fa que l'exemplar gaudeixi d'una varietat però no d'una qualitat d'elements compositius, arquitectònics o ornamentals. Aquesta és una diferència notòria que allunya aquest i altres exemplars que hem citat dels germànics o mosans. Les quatre cadenes, la peça de sustentació i la cinquena cadena per a obrir i tancar la tapa són les originals.

Tècnica

Les mides d'aquest encenser són 16,6 × 11,5 cm, molt semblants a les de l'**E C 45**; les tècniques desenvolupades són les pròpies d'aquesta tipologia: la fosa, el calat —que s'aplica a la tapa i parcialment al dipòsit— i el cisellat.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic (Renània-Nord Westfàlia, la dita terra del Rin) i també el taller del Mosa, els més importants productors de metall d'aquesta tipologia a l'Europa occidental. El taller germànic assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya — la procedència d'aquest és desconeguda— cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics.

El propi Museu de Vic en té un altre similar que analitzarem en aquest mateix catàleg. N'hi ha més que podem considerar que formen part del «model» però amb notòries diferències, si els confrontem amb els de Vic. El del Museo Lázaro Galdiano, el del Museu de Boston i d'altres que anotarem més endavant a la comparativa d'orfebreria (*vid.* fitxa **E C 45**).

La comparació dels tres (Vic [2] i localització desconeguda) exemplifica el que hem anat comentant, és a dir, el model és el mateix però amb particularitats. El del museu madrileny i el bostonià possiblement són del mateix taller, o de dependència comuna; el català està reinterpretat, adaptat a les possibilitats tècniques del seu taller. Això es pot corroborar amb els cisellats, els calats, les absidioles, la composició de cadascun dels elements arquitectònics que integren els edificis eclesials i la peça de coronament. Totes aquestes característiques ens fa reafirmar la procedència catalana de l'objecte estudiat.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens, com succeeix en la majoria de les mostres que estudiem, també en aquest exemplar. Tanmateix la composició de l'encenser italià és diferent, ja que està fabricat en un aliatge de llautó i altres metalls: 83,1 %, coure, 8,1 %, estany, 7,4 % zinc, 1,4 % plom. La fitxa del MEV indica aram (coure forjat), que a falta d'anàlisi no hem pogut comprovar.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les

brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar. L'estat de conservació és molt bo.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes. La procedència és desconeguda.[823]

Cronologia

Considerem que la datació correcta és de mitjan segle XIII, en el context de l'evolució de formes i continguts d'aquest tercer grup, sense oblidar que en aquest encenser el cisellat és molt rude i ha de ser còpia feta per un artesà amb escassa formació tècnica.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

Considerem que els encensers que relacionem formen part del mateix model i comparteixen característiques que els diferencien dels dos de Vic; la tècnica és menys acurada i els elements menys complicats. Si ens fixem, per exemple, en la coincidència del cos de coronació de tots ells, és molt més simplificat en els dos de Vic i un altre de localització desconeguda. Les cobertes de les absidioles simulen filades de teules dels tremujals molt ben definides per aquests objectes, res a veure amb cobertes de les absidioles dels encensers catalans.

[823] Mossèn Gros, conservador del Museu de Vic, ens ha assegurat que la major part dels encensers de Vic provenen d'esglésies catalanes, i fou mossèn Gudiol i Cunill qui els procurà per al Museu de Vic al llarg de la seva vida. Els exemplars estan detallats en els inventaris i llistat de procedències manuscrits, de la mà del propi Gudiol, qui tingué cura d'anotar-los amb el preu que abonà per cadascun d'ells.

Es tracta dels encenser del Museu de Berna, el de Boston i el Lázaro Galdiano; un de localització desconeguda i el de Rarogne (Valais, Suïssa); i un segon grup en el qual integrem els dos exemplars de Vic (MEV 10766 i MEV 4519) i un de localització desconeguda (*vid.* fitxa **E C 45** per a les localitzacions).

El Museu de la Garrotxa (Olot) té un encenser que l'identifiquem com una còpia (seria necessari fer una anàlisi física i química per poder determinar amb seguretat el metall emprat i l'aliatge) feta segons un encenser del segle XIII. Les seves característiques coincideixen més amb l'encenser del Lázaro Galdiano que no pas amb els dos vigatans. Creiem que és una còpia del segle XIX que, com d'altres, mostra l'interès que generà l'art medieval descontextualitzat en el temps.

Pintura mural catalana. Genèric

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**), sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**. Una altra aportació molt interessant la proporciona la pintura mural de Sant Vicenç de Cardona (pòrtic de l'antiga canònica de Sant Vicenç de Cardona, ca. 1200, MNAC) (**il·l. 206**) amb els dos àngels turiferaris; llurs encensers són pintats amb incisions marcades a la caldereta i la tapa, i també unes minses pinzellades per a la base rodona de suport.

Escultura d'esglésies catalanes. Genèric

El timpà de l'església de Santa Maria de Cornellà de Conflent del segle XII reprodueix dos àngels turiferaris amb llurs encensers (**il·l. 211**). Per bé que la datació és anterior al objecte de metall, la forma i la perforació del casquet i dipòsit són similars (no pel motiu, que és diferent).

La placa de marbre amb la translació de la sepultura de Saurina de l'església de Sant Joan de Pladecorts té esculpit un encenser amb la funció d'encensar simbòlicament la sepultura (**il·l. 218**), està datada el 1225, i per bé que la representació és bastant somera, s'ha de classificar, per la datació, com a paral·lel d'aquest tercer grup.

TERCER GRUP
SUBGRUP ARQUITECTÒNIC
Encenser E C 47



TERCER GRUP
SUBGRUP ARQUITECTÒNIC

Encenser E C 47

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Mitjan s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i cisellat
Dimensions	15 × 12,6 cm
Procedència	Montclar (Berguedà)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 3070
Varis	IEC 131, adquirit l'any 1899. Inventari 3000, p. 2c

Bibliografia DALMASES, «Encenser (d)», a TRULLEN, *Museu*, 2003, p. 282-283; VIGUÉ, «Encenser 14», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 227.

Descripció

Encenser de bronze fos format per la tapa, conca o casquet i coronament arquitectònic; el braseret, recipient o caldereta i una base troncocònica per al seu recolzament.

La sèrie d'encensers amb decoració arquitectònica es caracteritza per un desenvolupament molt més accentuat de la tapa, culminada, a vegades, per una torre amb finestres; d'altres són cúpules amb corbes i contracorbes (**E C 45** i **E C 46**), amb diferents plànols (**E C 47**), finestres allargades, estretes, quadrades o rectangulars. De ben segur que els encensers germànics i mosans, que emulaven la Jerusalem celestial, tingueren una gran influència i importància en tots aquests exemples: **E C 44**, **E C 45**, **E C 46**, **E C 47**, **E C 49** i **E C 48**. Des de mitjan segle XII i tot el XIII (romànic) aquests tallers conreaven els encensers simbolitzant la Jerusalem celeste; els que considerem de producció catalana els datem al segle XIII (en paral·lel als de procedència llemosina) i cap d'ells es pot considerar un exemplar luxós, per bé que uns mostren millor tècnica que d'altres; però, en tot cas, responen a una línia nova dins el context que estudiem. El fet és que analitzats i comparats amb exemples germànics, mosans, italians, escandinaus o hongaresos, els catalans traspuen característiques que els personalitzen, tal i com hem anat anotant.

El dipòsit està ornat amb un seguit de triangles capgirats de factura ja coneguda en altres encensers (per exemple els números **E C 5**, **E C 6**, **E C 7**) i, a diferència dels rectangles de la

tapa, no són calats, sinó excavats en el metall. La porta de l'església de Sant Zenó de Verona, ca. 1138, és un magnífic exemple d'aquestes formes triangulars, per exemple a l'agafador de la porta esquerra, en l'escena del sant pescant.[824]

El cos superior o tapa consta de tres pisos esglaonats o decreixents i un cos de coronament cupulat. La façana de cada tram o sèrie de pisos està trepada amb forats rectangulars la primera, i pseudo-quadrats les altres dues. Les cobertes reflecteixen cadascuna els materials de cobertura traduïts en formes triangulars senzilles les dues primeres, i la darrera en línies paral·leles (en forma d'espina) que semblen recordar les teules cobertores.[825]

El tractament ornamental s'estén a la vora inferior amb un seguit de minúsculs triangles fets amb la punta del cisell (segurament de tall dentat), com ja hem vist aplicat a l'**E C 45**. El cos cilíndric o tambor té quatre finestrals oberts a l'exterior, i al cim la coberta d'un únic aiguavés i triangles inscrits acabats amb guarniment de merlets; la guia per a la cadena que obre i tanca la tapa es recolza en un petit cos que sobresurt al centre. Les cadenes i la peça de suspensió no són les originals.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 15 × 12,6 cm; les tècniques desenvolupades són les pròpies d'aquesta tipologia: la fosa, el calat i el cisellat.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic (Renània-Nord Westfàlia, la dita terra del Rin) i també del taller del Mosa, els més importants productors de metall d'aquesta tipologia a l'Europa occidental. El taller germànic assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya —aquest prové de Montclar (Berguedà)— cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics.

[824] H. Retzlaff; E. Lutze, *Bronzebildwerke in Italien und Deutschland*, Stuttgart: H. E. Günther, 1963, fig. 16-17; U. Mende, *Die Bronzetüren des Mittelalters*, Munic: Himer, 1983, fig. 56 i 92.
[825] M. Riu, «Creació i desaparició d'alguns vilatges fortificats a la Catalunya medieval», *Cota zero*, 6 (1990), p. 57-66. «La teula àrab o corba ja s'utilitzava per cobrir el castell i l'església».

A nivell tècnic es pot comparar amb els números **E C 45** i **E C 46** pel fet de trobar-hi característiques molt semblants. Els mateixos triangles amb uns trets simples com a distintiu ornamental i la desigual trajectòria que traça l'orfebre es repeteix gairebé igual en ambdós exemplars, cosa que ens fa pensar en un possible mateix taller (tapa); el fogonet sembla que no li correspon a la conca per la diferent mida de les anelles i per la divergència entre llurs diàmetres, que no coincideixen massa bé, i, a més, trobem incongruent la relació entre les dues ornamentacions, la dels triangles del fogonet per a esser esmaltats, i la conca, trepada (?), de fet no tenim coneixement de cap altre exemplar català amb substancial diferencia tècnica d'embelliment de les dues parts compositives.

Per a integrar aquest exemplar dins el corpus d'encensers catalans hem analitzat les seves característiques tècniques i compositives i les hem anotades, i de la mateixa manera que hem parlat de la tècnica dels trepats (**E C 46**, **E C 45**), reafirmen el mateix: que són forats que els manca la nitidesa i no han estat polits com els germànics o mosans, per exemple. L'ornamentació, que només és geomètrica, no té cap mena de complicació; es pot dir que la simplicitat i el desigual treball dels triangles estan relacionats amb les finestres que no segueixen ni intervals, ni mides relacionades amb la simetria. Amb tot és un exemple a cavall entre els exemplars arquitectònics forans i la cerca d'un taller que vol assolir-ne una forma abastable.

Si es contraposen els del taller català amb els del taller mosà o germànic, en aquests la tècnica està molt més evolucionada, el contornejat dels perfils està ben arrodonit, els perlejats o petits quadrats dins orles responen a un ordre intern marcat per l'orfebre, els elements vegetals de ritme binari formen una unitat dins l'emmarcament que se'ls col·loca; en síntesi, hem de dir que aquesta riquesa ornamental, acompanyada del domini de la tècnica (calat, cisellat, burinat), de la variació de models i també, i important, del valor intrínsec del simbolisme que molts d'ells aporten, no desmereixen els del taller català, bé que aquestes característiques no les trobem ni tan ben explicades ni tan ben escenificades als nostres encensers.

Per a escenificar la major complexitat compositiva mostrem a tall d'exemple l'encenser del Museu de Lieja;[826] la descripció detallada dels motius vegetals i dels elements arquitectònics

[826] Encenser, art mosà, ca. 1200, llautó fos i cisellat, forma que evoca la «Jerusalem celeste», lloc dels Elegits, J-141, Lieja, Musée de l'Art religieux et d'Art mosan (MARAM).

és la pròpia del taller mosà de finals segle XII i primers del XIII, molt allunyada de la dels tallers catalans. És cert que els models poden reflectir una dependència d'altres tallers, però els motius i detalls són peculiars; el sincronisme d'aquests hi manca als catalans; el fons *guilloché* de les cobertes de l'edifici de l'encenser de tresor de la catedral de Tréveris es pot contraposar a les línies de l'encenser que estudiem, per diferenciar-ne la major senzillesa. Un altre exemple interessant són els remats de les absidioles d'un altre exemplar del mateix tresor,[827] si hom compara la petita construcció amb la de l'exemplar català es veu el desajust amb la interpretació, real l'una i irreal l'altra.

Un dels millors referents entre els encensers arquitectònics que tenen com a símbol la Jerusalem celeste que coneixem, és el de Gozbertus, fet a Tréveris cap a 1100, en el qual l'orfebre traspassa la bellesa al metall (**fig. 439**). La culminació tècnica i l'ostentació artística que traspua l'obra, en època ben primerenca, situa el taller germànic (Rin) en el punt àlgid d'aquesta fabricació; tanmateix, el taller català cerca la funcionalitat dels objectes, la utilitat i no tant l'artisticitat en l'objecte.

És excepcional el nombre d'exemplars datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens, com succeeix en la majoria de les mostres que estudiem, també en aquest exemplar.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix amb la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats

[827] Encenser, Tréveris (?), mitjan segle XII, bronze, 15,5 × 9,5 cm, tipus arquitectònic, inv. S. 340, tresor de la catedral de Tréveris.

pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes.

Cronologia

Considerem que la datació correcta és cap a mitjan segle XIII, en el context de l'evolució de formes i continguts d'aquest tercer grup.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

No hem localitzat cap altre encenser que segueixi aquesta fórmula alhora senzilla i pràctica. Si el fogó hagués estat esmaltat, com sembla, l'hauríem d'incorporar al quart grup.

Pintura mural catalana. Genèric

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**),

sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**. Una altra aportació molt interessant la proporciona la pintura mural de Sant Vicenç de Cardona (pòrtic de l'antiga canònica de Sant Vicenç de Cardona, ca. 1200, MNAC) (**il·l. 206**) amb els dos àngels turiferaris; llurs encensers són pintats amb incisions marcades a la caldereta i la tapa, i també unes minses pinzellades per a la base rodona de suport.

Escultura d'esglésies catalanes. Genèric

La comparativa d'escultura que hem presentat al llarg d'aquesta recerca ha confirmat la presència d'aquest objecte litúrgic a l'escultura arquitectònica, amb imatges de portades, timpans, capitells o funeràries. La representació d'encensers en pedra o en marbre ha estat molt útil per a les iconografies i també per a les formes. Per bé que és difícil traspassar els detalls del metall a la pedra, amb tot hi ha interessants aportacions, i on més ho hem pogut constatar és als segles XII-XIII. Un exemple d'una bella traducció al marbre n'és la del capitell de l'hospital de Sant Nicolau de ca. 1200-1220[828] (MNAC) (**il·l. 216**), que ens remet a una forma arquitectònica tal i com s'escenifica en la conca; al claustre de la basílica de Sant Joan del Laterà hi ha un fragment d'Arnolfo di Lupo, en el qual un dels participant en el seguici porta un encenser arquitectònic.

[828] Capitell amb la representació d'un encenser, ca. 1200-1220, marbre, 29 × 23 cm. Prové del claustre de l'antic hospital de peregrins de Sant Nicolau de Barcelona (més tard el convent de Sant Francesc), antic fons del Museu Provincial d'Antiguitats de Barcelona, 1879, MNAC 14202, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

TERCER GRUP
SUBGRUP ARQUITECTÒNIC
Encenser E C 48



TERCER GRUP
SUBGRUP ARQUITECTÒNIC

Encenser E C 48

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Mitjan s. XIII
Material/Tècnica	Coure fos, calat i cisellat
Dimensions	13,5 × 11 cm; 50,5 cm (amb cadenes)
Procedència	Prov18 d'una església catalana
Localització	Barcelona. Museu Nacional d'Art de Catalunya
Núm. d'inventari	MNAC 9491
Varis	Antic fons del Museu Provincial d'Antiguitats de Barcelona M.P.A. (núm. 2826), 1879. Clixé 90435

Bibliografia AINAUD, *Arte*, 1973, p. 227, imatge p. 216; *L'època*, 1988, Encenser 50, p. 84; *750 Aniversari*, 1989, núm. 49, p. 93; WESTERMANN-ANGERHAUSEN, *Mittelalterliche*, Encenser II m 4, p. 186-187, imatge p. 484; YLLA-CATALÀ, «Dotze encensers», a *Catalunya Romànica*, I, 1994, p. 427-428.

Exposicions «L'època de les catedrals. Romànic/Gòtic. Tresors del Museu d'Art de Catalunya», Girona, Museu d'Història de la Ciutat, 1988.
«750 Aniversari entorn a Jaume I. De l'art romànic a l'art gòtic. Tresors del Museu d'Art de Catalunya», del 6 d'octubre de 1989 al 6 de gener de 1990, València, Palau dels Scala.

Descripció

Encenser de coure fos format per la tapa, conca o casquet amb coronament arquitectònic; el braseret, recipient o caldereta, i una base troncocònica per al seu recolzament.

La sèrie d'encensers amb decoració arquitectònica es caracteritza per un desenvolupament molt més accentuat de la tapa, culminada, a vegades, per una torre amb finestres; d'altres són cúpules amb corbes i contra-corbes (**E C 45** i **E C 46**), amb diferents plànols (**E C 47**), finestres allargades, estretes, quadrades o rectangulars, o per l'edifici d'una església (Jerusalem celeste), més proper a la realitat empírica amb cobertes a doble vessant (**E C 48**). De ben segur que els encensers germànics i mosans, que emulaven la Jerusalem celeste, tingueren una gran influència i importància en tots aquests exemples: **E C 44**, **E C 45**, **E C 46**, **E C 47**, **E C 49** i **E C 48**. Des de mitjan segle XII i tot el XIII (romànic) aquests tallers conreaven els encensers amb aquest simbolisme; els que considerem de producció catalana els

datem al segle XIII (en paral·lel als de procedència llemosina) i cap d'ells es pot considerar un exemplar luxós, per bé que uns mostren millor tècnica que d'altres, però, en tot cas, responen a una línia nova dins el context que estudiem (**E C 48**). El fet és que analitzats i comparats amb exemples germànics, mosans, italians, escandinaus o hongaresos, els catalans traspuen característiques que els personalitzen, tal i com hem anat anotant; també en aquest exemple que suposa una continuació de la sèrie **E C 45**, **E C 46** i **E C 48** en la qual també incloem l'**E C 47** per la tècnica però no per la forma, que és més problemàtica.

Les vores de la caldereta i tapa segueixen un mateix perfil ondulat igual que l'**E C 45** i l'**E C 46**, el llavi està ressaltat amb una successió de petits triangles incisos (com l'**E C 45** i l'**E C 47**) i dessota una sanefa de línies inclinades (molt semblants a l'**E C 45** i l'**E C 46**) i, entre ambdues, forats rectangulars, allargats i estrets que ocupen alternativament la protuberància de la corba (convex) i l'entrada de la contra-corba (còncau). A la part inferior, un cos d'aspecte troncocònic per a mantenir-lo dempeus.

La tapa correspon al perfil d'una pretesa església de planta grega, estructurada en dos cossos dels quals el superior és la coberta; en el cim s'enganxa l'anella per a la cadena que fa de guia per a obrir i tancar la tapa. El perfil s'eixampla al centre de cada cara per donar espai a les quatre absidioles, estructura que ens recorda la de l'**E C 45** i l'**E C 46** per bé que el plantejament és diferent. Els quatre absis que sobresurten del perímetre estan coronats per un sostral identificat per una doble filera de petits triangles, i al centre, una bola de remat. Cada cara està trepada en forats, uns allargassats, verticals i rectangulars, i d'altres, a les absidioles, pseudo-quadrats. La col·locació de les quatre anelles laterals coincideix amb els quatre angulars de l'edifici. La coberta d'aquest primer pis s'identifica per formes triangulars gravades (com les de l'**E C 47**) i irregulars.

La coberta és original pel que fa als encensers catalans i forans, de fet Gousset[829] no el va incorporar en el seu estudi del simbolisme dels encensers arquitectònics; s'estructura com un edifici en doble vessant a dos nivells, cada tremujal s'identifica per la filada de teules que l'orfebre ha cisellat en formes triangulars; els quatre murs estan trepat amb forats desiguals, molt més llargs els situats a llevant i ponent; ambdós capcers estan coronats per un cos cilíndric expansionat per la part superior. Conserva quatre cadenes de sustentació i la cinquena per a obrir i tancar la tapa; s'ha conservat la peça de sustentació.

[829] Gousset, op. cit. (1982), p. 81-106.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 13,5 × 11 cm; les tècniques desenvolupades són les pròpies d'aquesta tipologia: la fosa, el trepat i el cisellat.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes. Hem comparat altres encensers de procedència forana i hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic (Renània-Nord Westfàlia, la dita terra del Rin) i també el taller del Mosa, els més importants productors de metall d'aquesta tipologia a l'Europa occidental. El taller germànic assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya — aquest prové d'una església catalana sense identificar— cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics.

És possible comparar-lo amb els números **E C 45** i **E C 46**; pel que fa a l'execució tècnica és molt més senzilla, i la composició més estructurada i complexa els supera. L'anàlisi detallada de les característiques tècniques ens porta a diferents conclusions:

Aquest exemplar i els números **E C 46**, **E C 45** i **E C 47** pertanyen a un subgrup, dins el tercer grup que hem establert. La tècnica que desenvolupen els dos primers, fins arribar a aquest estudiat, determina un progrés. Les sanefes de línies paral·leles es combinen amb les dels petits triangles, aquests, però, han estat incorporats en un repertori decoratiu més dens i són part important de l'ornamentació de l'**E C 48**; apareix en la caldereta, però, també a la conca, com a sanefa del llavi en la qual les formes triangulares capgiren les puntes cap a munt o cap avall; a les cobertes de les absidioles; i a les filades de teules dels tremujals. És a dir, que es tracta d'un aparell que l'orfebre ha incorporat i del qual ha espremut la màxima funcionalitat possible.

Hi ha una manca evident de destresa en la utilització del cisell, però es vol compensar amb la multiplicació de molts detalls; per a controlar i emmarcar línies paral·leles i donar-les-hi forma triangular s'han marcat una mena de perímetre maldestre que evidencia la poca experiència de l'orfebre en aquest tipus d'objecte, almenys en el cisellat. També és flagrant la

desigualtat de mides de tots els components; o els forats cap d'igual i tots poc llimats; malgrat això, no suposa forçosament una desqualificació del treball, sinó que mostra una manera de treballar que, repetim, és l'habitual dels tallers catalans que conreaven aquests metalls i sobretot aquests utensilis litúrgics.

Si es contraposen els del taller català amb els del taller mosà o germànic, en aquests la tècnica està molt més evolucionada, el contornejat dels perfils està ben arrodonit, els perlejats o petits quadrats dins orles responen a un ordre intern marcat per l'orfebre, els elements vegetals de ritme binari formen una unitat dins l'emmarcament que se'ls col·loca; en síntesi, hem de dir que aquesta riquesa ornamental, acompanyada del domini de la tècnica (calat, cisellat, burinat), de la variació de models i també, i important, del valor intrínsec del simbolisme que molts d'ells aporten, no desmereixen els del taller català, bé que aquestes característiques no les trobem ni tan ben explicades ni tan ben escenificades als nostres encensers.

Per a escenificar la major complexitat compositiva mostrem a tall d'exemple l'encenser de la Col·lecció Frésart de Brussel·les (Gousset, p. 88); la descripció detallada dels elements arquitectònics és la pròpia del taller mosà de finals segle XII i primers del XII, molt allunyada de la dels tallers catalans. És cert que els models poden reflectir una dependència d'altres tallers, però els motius i detalls són peculiars; el sincronisme d'aquests hi manca als catalans, i la tècnica del treball no és comparable; de les cobertes de l'edifici de l'encenser de tresor de la catedral de Tréveris es pot contraposar a les línies de l'encenser que estudiem, per diferenciar-ne la major senzillesa.

Un dels millors referents entre els encensers arquitectònics que tenen com a símbol la Jerusalem celeste que coneixem és el de Gozbertus, fet a Tréveris cap a 1100, en el qual l'orfebre traspassa la bellesa a la plàstica (del metall). La culminació tècnica i l'ostentació artística que traspua l'obra, en època ben primerenca, situa el taller germànic (Rin) en el punt àlgid d'aquesta fabricació; tanmateix, el taller català cerca la funcionalitat dels objectes, la utilitat i no tant l'artisticitat en l'objecte. És una característica constant i comuna en els exemplars estudiats.

És excepcional el nombre d'encensers datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar

segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens, com succeeix en la majoria de les mostres que estudiem; aquest exemplar és de coure amb característiques molt adequades per als objecte litúrgics (quan han estat acceptats per l'Església), com són la ductilitat, mal·leabilitat i resistència a la corrosió.

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix en la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes. Aquest encenser prové d'una església catalana no identificada.

Cronologia

Considerem que la datació correcta és de mitjan segle XIII, en el context de l'evolució de formes i continguts d'aquest tercer grup.

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però

també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

Ja hem anotat els paral·lelismes que s'estableixen amb els números **E C 46**, **E C 45** i **E C 47**.

L'enriquiment arquitectònic amb cobertes a doble vessant es troba en un encenser germànic[830] a Bressanone (Itàlia) datat al segle XII, tanmateix el desenvolupament més ampli és al llarg del segle XIII; els de procedència hongaresa mantenen peculiaritats que també els defineixen, per exemple el que presenta Lovag,[831] datat a finals del segle XII, anterior al nostre exemplar, però que manifesta la tendència a enlairar la conca amb la planificació d'una torre central que actua de cos mitjaner d'una església de la qual sobresurten a l'exterior les absidioles. Si s'analitza la tècnica, el desenvolupament del model, hom distingeix unes característiques que el personalitzen. Gousset va aplegar diferents exemplars amb un denominador comú: la representació de la Jerusalem celeste; hem citat anteriorment alguns exemples, n'hi ha d'altres magnífics dels quals en destaquem dos del tresor de la catedral de Tréveris,[832] un de llautó platejat del taller del Rin del segle XII en el que s'intueixen les noves possibilitats artístiques que se li dediquen a aquesta tipologia i de la que sobresurt l'arquitectura que els culmina; l'altre, datat al segle XIII, repeteix les característiques compositives, segueix un altre model molt més ascensional, però, ambdós participen de la cerca ideal i simbòlica que representava la Jerusalem celeste. Aquesta inquietud es veu reflectida en els encensers nordeuropeus, en l'encenser d'Östra (Suècia)[833] i en el de Vaerum (Dinamarca)[834] del Museu nacional de Copenhaguen. Tots els que hem citat són d'un moment inicial de la cerca d'aquesta nova iconografia que tant bellament va ornar aquestes i altres mostres de metall.

[830] Salvarani; Castelfranchi, op. cit. (2008). Encenser, Lotaríngia (?), segle XII, bronze fos i daurat, 12 × 10 cm, Bressanone (Itàlia), Museo Diocesano, núm. II.31, p. 293.
[831] Z. Lovag, *Mittelalterliche Bonzekunst in Ungarn*, Budapest: Corvina Kiadó, 1979, fig. 19, p. 59.
[832] Gousset, op. cit. (1982), p. 83. Encenser, segle XII, llautó fos i platejat, 15,5 × 12 cm, inv. 38, tresor de la catedral de Tréveris.
[833] Ibídem, p. 85-86, núm. 7. Encenser, bronze, 17,5 × 10,5 cm, prové de l'església d'Östra, inv. SHM 3399 : 1, Estocolm, Historiska Muséet.
[834] Ibídem, p. 85-86, núm. 8. Encenser, bronze, 18 × 12 cm, inv. D 7163, Copenhaguen, Statens Museum for Kunst.

Pintura mural catalana. Genèric

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**) sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**. Una altra aportació molt interessant la proporciona la pintura mural de Sant Vicenç de Cardona (pòrtic de l'antiga canònica de Sant Vicenç de Cardona, ca. 1200, MNAC) **(il·l. 206**) amb els dos àngels turiferaris; llurs encensers són pintats amb incisions marcades a la caldereta i la tapa, i també unes minses pinzellades per a la base rodona de suport.

Escultura d'esglésies catalanes. Genèric

La comparativa d'escultura que hem presentat al llarg d'aquesta recerca ha confirmat la presència d'aquest objecte litúrgic a l'escultura arquitectònica, amb imatges de portades, timpans, capitells o funeràries. La representació d'encensers en pedra o en marbre ha estat molt útil per a les iconografies i també per a les formes. Per bé que és difícil traspassar els detalls del metall a la pedra, amb tot hi ha interessants aportacions, i on més ho hem pogut constatar és als segles XII-XIII. Un exemple d'una bella traducció al marbre n'és la del capitell de l'hospital de Sant Nicolau de ca. 1200-1220 (MNAC) (**il·l. 216**), que ens remet a una forma arquitectònica, tal i com s'escenifica en la conca.

TERCER GRUP
SUBGRUP ARQUITECTÒNIC
Encenser E C 49



TERCER GRUP
SUBGRUP ARQUITECTÒNIC
Encenser E C 49

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Mitjan-segona meitat s. XIII
Material/Tècnica	Bronze fos, calat i cisellat
Dimensions	14 × 10 cm
Localització	Lleida. Museu Diocesà i Comarcal de Lleida
Núm. d'inventari	MDL 857

Bibliografia ARMENGOL, «Museo…», *Esperanza. Revista mensual del Seminario Ilerdense*, (25 agost 1935), p. 155-158; DALMASES, «Núm. 113 Encenser», a *Museu*, 1993, p. 81; PLADEVALL, «Fons…», a *Catalunya Romànica*, XXIV, 1997, p. 208.

Exposicions «Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Exposició Pulchra», Lleida, 1993.

Descripció

Encenser de bronze fos format per la tapa, conca o casquet amb coronament arquitectònic; el braseret, recipient o caldereta i una base circular per al seu recolzament.

La sèrie d'encensers amb decoració arquitectònica es caracteritza per un desenvolupament molt més accentuat de la tapa, culminada, a vegades, per una torre amb finestres; d'altres són cúpules amb corbes i contracorbes (**E C 45** i **E C 46**), amb diferents plànols (**E C 47**), finestres allargades, estretes, quadrades o rectangulars, per l'edifici d'una església (Jerusalem celeste) més proper a la realitat i cobertes a doble vessant (**E C 48**), o com el que estudiem amb figuracions, l'únic exemplar que aportem.

De ben segur que els encensers germànics i mosans, que emulaven la Jerusalem celestial, tingueren una gran influència i importància en tots aquests exemples: **E C 44**, **E C 45**, **E C 46**, **E C 47**, **E C 49** i **E C 48**. Des de mitjan segle XII i tot el XIII (romànic) aquests tallers conreaven els encensers amb aquest simbolisme; els que considerem de producció catalana els datem al segle XIII (en paral·lel als de procedència llemosina) i cap d'ells es pot considerar un exemplar luxós, per bé que uns mostren millor tècnica que d'altres, però, en tot cas, responen

a una línia nova dins el context que estudiem (**E C 48**). El fet és que analitzats i comparats amb exemples germànics, mosans, italians, escandinaus o hongaresos, els catalans traspuen característiques que els personalitzen, tal i com hem estat anotant, també en aquest exemple.

Les vores de la caldereta i tapa segueixen un mateix perfil circular molt destacat per l'ample voraviu que sobresurt; estan trepats amb formes triangulars que alternen amb rombes; la caldereta adopta perfil ondulant sense decoració; les ondulacions es repeteixen simètricament en tot el cos fins la vora, a diferència dels exemplars que hem analitzat, que només onejaven la part superior. A la part inferior un peu circular per a mantenir-lo dempeus.

La línia de la tapa segueix aquest mateix perfilat amb un desenvolupament força interessant pels trepats del cos i per les figures simbòliques de les quals sobresurt el rostre exempt dels personatges representats. El perfil de la conca el formen motllures ovalades en una successió d'una còncava alternant amb una convexa, es tracta de motllures aprofundides que donen volum i contrast a la tapa, cadascuna té forats, són figures geomètriques romboides, rectangulars o triangulars per les quals surten les boires perfumades de l'encens cremat. La part superior de la tapa està ocupada per un cos cilíndric, calat de rombes i triangles, i tres caps de personatges, no sabem quin pot ser el significat i segurament no en té cap, però, sí que és possible veure en aquesta representació la transmissió derivada del simbolisme de l'encenser de Gozbertus del qual ja hem parlat.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són 14 × 10 cm; quant a les tècniques desenvolupades són les pròpies d'aquesta tipologia: la fosa, el trepat i el cisellat.

En aquest tercer grup hi ha una manifesta importància del treball tècnic del cisell que, combinat amb l'efectisme dels trepats, assoleix una qualitat i una vistositat fins ara desconegudes; en aquest encenser, però, el cisell té poc desenvolupament i molt més la fosa.

Hem comparat altres encensers de procedència forana sense poder identificar cap model paral·lel, tanmateix els rostres volats els hem localitzat en un encenser de Hellefeld[835] (Alemanya) amb notables diferències.

[835] Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 517, Encenser II t 5.

El 1869 es va descobrir un encenser de coure[836] a l'església d'Ambialet (Tarn, França), amb el perímetre còncau i convex, en un moment inicial del segle XII; hem estudiat la tapa, el fogó i els cossos de la tapa i per les concomitàncies es pot considerar un antecedent de l'encenser que estudiem.

Hi ha diferències que particularitzen els que són d'arrel catalana, com són les formes, els repertoris més locals, tot i que estem segurs de la influència del taller germànic (Renània-Nord Westfàlia, la dita terra del Rin). Aquest taller germànic assolí un gran nivell tècnic i un repertori de models extraordinari en aquesta sèrie arquitectònica, res comparable als models catalans. Dels exemples que s'han localitzat a Catalunya cap mostra la dificultat tècnica dels millors exemples dels tallers germànics. Es desconeix la procedència d'aquest exemplar del Museu de Lleida. Possiblement és una producció d'un taller local que té present fonts escultòriques pel que fa als rostres. Sense voler identificar-lo amb les figuracions del capitell de Sant Miquel de Fluvià, sí que ens interessa com a mostra d'escultura «local» com la que està en el substrat d'aquest objecte (**fig. 442**).



Fig. 442. Capitell romànic, església de Sant Miquel de Fluvià, Alt Empordà

Sense dades comparatives ni cap coneixement de font documental és arriscat classificar aquest encenser, però l'examen atent de les característiques ens guia cap a un possible taller català; els jocs de forats trepats són un repertori recurrent en aquest taller; certament, les

[836] B. de Rivières, «Encensoir d'Ambialet», *Bulletin Archéologique, Tarn et Garonne*, I/1 (agost) (1869), p. 49-52; Íbídem (novembre), p. 147-148. Encenser, segle XII, coure daurat, 17,5 × 9 (Ø) cm, prové del priorat de Nôtre Dame de l'Oder d'Ambialet, Tarn (França) (objecte catalogat pel Ministeri de Cultura).

arestes han estat ben llimades, però, per altra banda, la desigual factura de les formes geomètriques i la poca correspondència entre les mides o una certa manca de la proporció són elements distintius.

La poca perícia de la tècnica que hem esmentat per a altres encenser d'aquest tercer grup (arquitectònics) ha estat superada en aquest; el conjunt pot resultarple, naïf, però el procés tècnic de cadascuna de les parts compositives és molt millor; el cisellat dels altres en aquest el trobem a faltar. Característiques que el situen en un taller català diferent dels anteriors, en el qual hi ha experiència en la manufactura d'objectes de fosa com queda manifest aquí. Sembla procedir de l'experiència particular d'un orfebre.

Si es contraposen els del taller català amb els del taller mosà o germànic, en aquests la tècnica està molt més evolucionada, el contornejat dels perfils està ben arrodonit, els perlejats o petits quadrats dins orles responen a un ordre intern marcat per l'orfebre, els elements vegetals de ritme binari formen una unitat dins l'emmarcament que se'ls col·loca; en síntesi, hem de dir que aquesta riquesa ornamental, acompanyada del domini de la tècnica (calat, cisellat, burinat), de la variació de models i també, i important, del valor intrínsec del simbolisme que molts d'ells aporten, no desmereixen els del taller català, bé que aquestes característiques no les trobem ni tan ben explicades ni tan ben escenificades als nostres encensers.

Per a comprovar la major complexitat compositiva mostrem a tall d'exemple l'encenser de la Col·lecció Frésart de Brussel·les (Gousset, p. 88), la descripció detallada dels elements arquitectònics és la pròpia del taller mosà de finals del segle XII i primers del XIII, molt allunyada de la dels tallers catalans. És cert que els models poden reflectir una dependència d'altres tallers, però els motius i detalls són peculiars; el sincronisme d'aquests hi manca als catalans, i la tècnica del treball no és comparable; de les cobertes de l'edifici de l'encenser de tresor de la catedral de Tréveris es pot contraposar a les línies de l'encenser que estudiem, per diferenciar-ne la major senzillesa.

És excepcional el nombre d'encensers datats als segles XII i XIII que han perviscut a Catalunya. L'estudi de la seva evolució va en paral·lel al progrés tècnic que mostren, de manera diferenciada, en aquest tercer grup. En cap de les mostres que tenim podem estar segurs cent per cent que la matèria anotada a la fitxa sigui la correcta, ja ho hem explicat. Però, el cert és que la matèria òptima per a la fabricació és el bronze, que és un aliatge de

coure i estany (aquest pot oscil·lar entre el 8 % i el 40 %), que es presenta en diferents percentatges. Les seves propietats referides a la resistència a la corrosió, a la seva facilitat a ser emmotllat en fosa, i a la seva duresa i resistència a l'abrasió, el feien un excel·lent metall per a fabricar aquest tipus d'objectes que patien un fortíssim desgast per l'elevada temperatura de les brases d'encens, com succeeix en la majoria de les mostres que estudiem; aquest és de bronze.

Iconografia

La iconografia a la qual remet l'encenser és la representació de la Jerusalem celeste (només un ressò en aquesta figuració). L'exemplar més antic que coneixem és el de Gozbertus, fet a Tréveris cap a 1100, en el qual l'orfebre traspassa la bellesa a la plàstica (del metall). La culminació tècnica i l'ostentació artística que traspua l'obra, en època ben primerenca, situa el taller germànic (Rin) en el punt àlgid d'aquesta fabricació; tanmateix, el taller català cerca la funcionalitat dels objectes, la utilitat, i no tant el fet artístic en l'objecte. És una característica constant en els exemplars estudiats.

L'encenser mosà desenvolupa escenes i figures neotestamentàries, Salomó presideix l'edifici-encenser envoltat per altres figures com la del summe sacerdot Melquisedec que duu el calze i el pa; Isaac i Jacob, aquest beneït pel pare; Abraham i Jacob; Abel i l'Anyell; i el que és més important per al nostre recorregut, la presència d'Aaron, encarregat de fer cremar l'encens a l'altar dels perfums per a protegir el seu poble, puix que ell i els seus descendents són els legítims sacerdots.

L'encenser de Lille, manta vegades atribuït a Renier de Huy sense fonament,[837] presenta quatre personatges a la part superior de la tapa, tres asseguts, que són els tres hebreus que foren condemnats a morir cremats vius,[838] el quart és l'àngel que ho impedí. Estem més interessats en la pròpia presència dels personatges que no pas en la iconografia, que no té en consideració el nostre exemplar.

Doncs bé, l'orfebre del Museu de Lleida no coneixia el simbolisme, fet que s'evidencia en la col·locació aleatòria dels personatges, que no respon a cap criteri simbòlic, però, el cert és que

[837] S. Collon-Gevaert, *Histoire des Arts du Métal en Belgique*, I-II, Brussel·les: Académie Royale de Belgique, 1951, p. 178 (I), làm. 30 (II).
[838] Dn 3, 46-50.

l'objecte recull la influència generada pels encensers arquitectònics, simbolisme de la Jerusalem celeste. Si acceptem aquest supòsit, els caps de les figures al·ludeixen a profetes, el text bíblic ho justifica: «Omplirà després un encenser amb brases preses de l'altar situat davant el Senyor, agafarà dos bons grapats d'encens aromàtic en pols, i ho durà darrera la cortina interior. Allà, davant el Senyor, tirarà l'encens damunt les brases, perquè el núvol d'encens cobreixi la coberta del perdó que hi ha damunt l'arca de l'aliança».[839]

El que considerem molt important és que no hi ha cap trencament cronològic, això suposa que els tallers de metall que conreaven aquest tipus d'objectes varen gaudir d'una llarga existència; quant a la geografia també pensem que coincideix en la que hem establert per als altres grups, res fa pensar que no hi hagués un treball continuat per abastir les necessitats pròpies de les esglésies. Hi ha un altre factor que cal considerar i és que normalment cada església tenia més d'un exemplar. L'ús d'aquest objecte era habitual i molt comú, a més les brases de l'encens cremaven a l'interior del dipòsit, la qual cosa vol dir que es perjudicaven i s'havien d'adobar o canviar.

Fent un recorregut per les localitzacions es pot establir un seguit de tallers de metall per conrades prepirinenques i pirenaiques, aquestes riques en ferro i de les quals hi ha moltíssimes mostres en aquest metall forjat, per exemple candelers, canelobres, algun encenser o les pròpies barretes que fan de guia, com veurem també en l'anàlisi de la documentació, documentació que ens informarà detalladament de procedències, cronologies i l'abast d'aquesta tipologia dins el territori pertanyent a les esglésies catalanes. Desconeixem la procedència d'aquest exemplar.

Cronologia

Considerem que la datació correcta és de mitjan-segona meitat del segle XIII, en el context de l'evolució de formes i continguts d'aquest tercer grup. El considerem d'una etapa final dels encensers romànics cap a les noves formes que apunta el gòtic, com hem dit, de producció local d'un taller de la Catalunya nord (Segrià?) per la peculiaritat d'alguns trets i, en general, per les característiques que presenta i que hem anotat en el seu estudi.

[839] Lv 16, 12-13. *La Bíblia*, op. cit. (2007).

Comparativa

Al llarg d'aquest recorregut volem cercar l'obra comparativa que es pot aplicar de forma genèrica a tot el grup, en cadascuna de les arts plàstiques, amb preferència les catalanes, però també d'altres que considerem més o menys dependents, sempre que sigui possible establir-ho. Aquesta panoràmica, però, la podem ampliar al canvi de centúria amb nous models i noves influències que anirem detallant segons l'encenser que estudiem.

Orfebreria

És un exemplar diferent als altres, i cap altre dels que coneixem mostra paral·lelismes importants. Hem localitzat una tapa del tipus arquitectònic als Cloisters,[840] coronada per quatre caps de personatges de l'Antic Testament; l'encenser lleidatà també situa al capdamunt de la tapa caps de figures, però sense les connotacions simbòliques de l'altre. El fogonet també admet certa similitud amb un encenser de Paderborn,[841] pels bombats (motllurats) laterals. L'encensament del cos de la Verge amb encenser amb la tapa enlairada, representació en metall molt infreqüent, és un magnífic exemple pel que fa al treball de bronze de finals del segle XII.[842]

Pintura mural catalana. Genèric

És un focus d'atenció personalitzada pel que fa als encensers pintats en paral·lel als exemplars de metall; com a mostra n'hem seleccionats alguns que considerem significatius per al nostre discurs i que corresponen a datacions properes al segle XIII amb un arc obert per a tota la centúria, però, també, dels darrers decennis del segle XII, per exemple els encensers reproduïts a l'absis d'Esterri de Cardós (segona meitat del segle XII) (**il·l. 202-203**). A l'absidiola de Sant Esteve d'Andorra es representa l'altar en el moment de ser encensat pel celebrant (**il·l. 208**) sobre l'ara, el calze i la patena i la creu, disposició que coincideix exactament amb la que presenta la carta de Sant Martí de Canigó (**il·l. 205**). També en el nostre exemple sembla que el vi no ha estat encara consagrat puix que la patena resta damunt l'altar (i no sobre el calze per a protegir el vi després de ser consagrat). La forma de l'encenser sembla quasi bé reproduir els números **E C 25** i **E C 26**. Una altra aportació molt interessant la proporciona la

[840] Tapa d'encenser, Vall del Mosa (actual Bèlgica), mitjan segle XII, coure (aliatge) daurat, The Cloister Collection, Nova York, 1979 (1979.285); prové d'una col·lecció privada, París; Sotheby's, Londres.

[841] Westermann-Angerhausen, op. cit. (2014), p. 517, Encenser II r 10. Encenser, Rin o Westfàlia, bronze fos, 17,1 × 14 cm, Lichtenau, parròquia de Sant Kilian, inv. BG 29, Erzbischöfliches Diözesanmuseum Paderborn (Alemanya).

[842] Bonanno Pisano, Mort de la Verge, detall d'un quadrat menor de la Porta de Sant Raniero de Pisa, darrer quart del segle XII.

pintura mural de Sant Vicenç de Cardona (pòrtic de l'antiga canònica de Sant Vicenç de Cardona, ca. 1200, MNAC) (**il·l 206**) amb els dos àngels turiferaris; llurs encensers són pintats amb incisions marcades a la caldereta i la tapa, i també unes minses pinzellades per a la base rodona de suport.

Escultura d'esglésies catalanes

La comparativa d'escultura que hem presentat al llarg d'aquesta recerca ha confirmat la presència d'aquest objecte litúrgic a l'escultura arquitectònica, amb imatges de portades, timpans, capitells o funeràries. La representació d'encensers en pedra o en marbre ha estat molt útil per a les iconografies i també per a les formes. Per bé que és difícil traspassar els detalls del metall a la pedra, amb tot hi ha interessants aportacions, i on més ho hem pogut constatar és als segles XII-XIII. Un exemple d'una bella traducció al marbre n'és la del capitell de l'hospital de Sant Nicolau de ca. 1200-1220 (MNAC) (**il·l. 216**), que ens remet a una forma arquitectònica, tal i com s'escenifica en la conca.

Recuperem les figures del capitell gironí per a ressaltar-ne els trets, que de fet són comuns a l'escultura més local; rostres més amples, com lluna plena, els hem trobat a capitells de l'exterior de la catedral i del claustre de Santa Maria de La Seu d'Urgell.

QUART GRUP
ESMALT CHAMPLEVÉ
Encenser E C 50



QUART GRUP
ESMALT CHAMPLEVÉ

Encenser E C 50

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Segona meitat s. XIII
Material/Tècnica	Coure fos, champlevé, calat, burinat, repussat i puntejat; esmalt
Dimensions	14 × 12 cm
Procedència	Monestir de Valldaura. Olvan (Berguedà)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 1943
Varis	IEC 135, ingrés abans de l'any 1893

Bibliografia *Catálogo*, 1893, núm. 1943, p. 167; GUDIOL, «El Museo…», *Museum*, VII/1 (1926), p. 26 i s.; VIGUÉ; MATAS, «Encenser 4», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 218.

Descripció

Encenser de coure, format per la tapa esglaonada i el braseret esfèric; aquest exemplar no té cap base per al seu recolzament.

La superfície de la caldereta està dividida en vuit lòbuls ovats dins els quals una tija serpentejant ocupa tot el camp; a la part superior (estreta) la tija es bifurca en dues tiges secundàries rematades per floronets als extrems; a la part inferior (ampla) segueix el mateix moviment, la diferència és que a l'haver més espai d'un dels extrems el motiu és més ric: una flor de tres pètals oberts que va canviant en cadascun dels registres. La combinació dels elements vegetals i florals està ben realitzada, tècnicament, compositiva i simètrica. Els carcanyols burinats recorden fullatges molt somers. Es perceben restes d'esmalt vermell. El llavi desenvolupa una sanefa en ziga-zaga. La caldereta s'estructura en tres cossos esglaonats decreixents cap al cim i la coberta en forma de cúpula enlairada a l'extrem. El primer cos presenta quadrats gravats i calats que inscriuen quatre panys de clau disposats en forma de creu grega i, al centre, un forat circular; en els quatre angles lòbuls burinats i puntejats alternen amb espais llisos també amb un buit rodó al mig, al replà un traç ondulat, recurs emprat en molts exemplars esmaltats. El segon i tercer cos repeteixen la mateixa seqüència *entrées de serrure* (forats de pany) entre una flor de quatre pètals burinada, aquest motiu es reprodueix de forma desigual, més o menys encertada; la coberta cupulada que culmina

l'encenser consta de dues parts diferenciades, quatre aus fantàstiques sobre fons d'esmalt a la base i la peça pròpiament de coronació que resulta del rebaix del metall amb quatre fulles ovalades que separen els camps esmaltats.

La inclusió d'animals fantàstics, dracs, és un fet rellevant fins ara desconegut en els exemples estudiats. Aquest encenser té una estructura més complexa que els analitzats per l'esglaonament dels tres cossos, una estructura que és similar a un exemplar del MNAC[843] que també presenta tres cossos a la tapa i el casquet superior. Hi ha paral·lels entre ambdós, però també diferències que situen a cadascun en un taller diferent. El que estudiem té com la «marca» tècnica del taller català. L'anàlisi dels elements vegetals, gravats al burí, mostra que no s'ha tingut en compte el seguiment del dibuix, sinó que l'instrument s'adapta a l'espai, la qual cosa vol dir que és més important per a l'orfebre emplenar el buit que acotar curosament la forma, això no succeeix amb l'exemplar del MNAC, els motius ornaments d'aquest són típics del taller llemosí i la tècnica és la característica de la segona meitat del segle XIII, la palmeta encerclada, figures d'àngels de mig cos, aplicació d'esmalt en zones planes per a construir el casquet són algunes d'elles; si observem l'encenser, que inventariem com a català, les característiques són altres. I molt important els colors dels esmalts, ara quasi bé perduts, però, amb restes que identifiquem com a vermell i blau, que són propis de l'esmalt català. El repussat de la caldereta i el motiu ornamental que desenvolupa constitueixen un element força significatiu per a la configuració del taller català de l'obra de metall i esmalt.

Als laterals, quatre jocs d'armelles per al pas de les cadenes de subjecció que, a causa de l'ús propi de l'encenser, estan en mal estat de conservació, també la caldereta, que és la que més pateix l'acció de les brases de l'encens. No es conserven; de l'anella superior penja una vareta que penjar-hi la cadena del moviment que també s'ha perdut.

Tècnica

Amida 14 × 12 cm, i les tècniques emprades són la fosa, calat, burinat, repussat, daurat, i aplicació d'esmalt champlevé.

[843] Encenser, Llemotges, segona meitat del segle XIII, coure fos, daurat, calat i gravat; aplicació d'esmalt champlevé, 13,5 × 11 cm, prové de la col·lecció Espona, ingrés al museu, novembre de 1958, MNAC 65548, Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya.

En l'anàlisi de l'obra hem vist que la tècnica de l'orfebre no és la d'un mestre experimentat o, millor dit, amb una bona formació; hom aprecia les desigualtats del tractament del dibuix i en general de les línies, la desigualtat dels espais horitzontals entre forats i la irregular col·locació des de la verticalitat que els correspon. Tanmateix el repussat de la caldereta i els burinats de la conca, ambdós esmaltats, responen a una tècnica més acurada.

Cronologia

Considerem que l'encenser s'ha de situar dins la segona meitat del segle XIII, en correspondència a les característiques esmentades conreades pel taller català.

Aquest exemplar prové de l'església del Monestir de Valldaura, Olvan (Berguedà); ingressà al museu abans de 1893.

Comparativa

La comparativa l'hem d'establir forçosament amb els exemplars llemosins que han perviscut i que són poquíssims. Els encensers del taller de Llemotges són la base per al nostre estudi, i són els que, d'alguna manera, possibiliten l'adscripció o no al taller català, ni que sigui *a sensu contrario*. Hem anotat les afinitats amb el del MNAC (MNAC 65548) (**fig. 444**) com a exemple més proper; amb parentius coincidents, el del Schnütgen Museum (inv. 827) (**fig. 445**) del segon terç del segle XIII; i per la forma, el casquet i els dos primers cossos, és una distribució recurrent del taller llemosí, ara bé, de l'anàlisi comparatiu de la tècnica amb la de l'encenser del Museu de Cluny (inv. 22424) (**fig. 443**), es desprèn la superioritat d'aquest vers el català, gens rar si es considera l'enorme producció generada pel taller de Llemotges i la gran experiència al llarg de més de dues centúries.



Fig. 443. Encenser, inv. 22424, Museu de Cluny

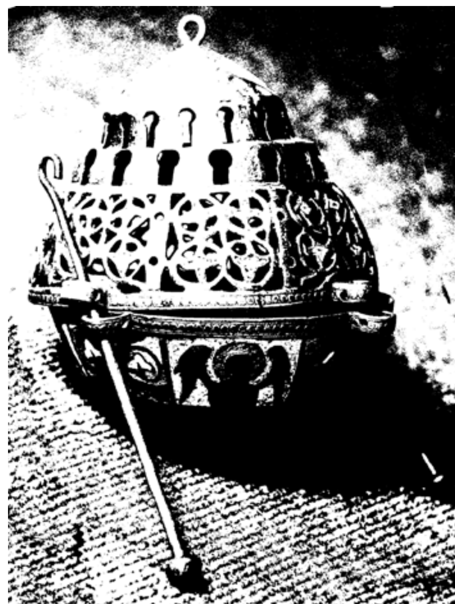


Fig. 444. Encenser, MNAC 65548

(fotos autora)



Fig. 445. Encenser, inv. H 827, Colònia, Schnütgen Museum
(foto autora)

El motiu i submotius catalans són creació peculiar, sense ànim de cercar artisticitat, sinó de trobar un repertori que es pugui interpretar en els tallers que conreaven aquestes obres. En els objectes esmaltats que hem vist i veurem, adscrits al taller català, no hi trobem un anhel creador com és el del taller d'orfebreria medieval de Silos, per exemple, tampoc l'afany de competir amb models llemosins, no hem localitzat repertoris que ens ho indiquin; el taller pròpiament català s'ha de veure com a taller que acompleix una funció, la de proporcionar

obres al client que li ho demana, obres que s'adapten a les necessitats reals de les esglésies catalanes. Això és així, segons el nostre criteri, perquè els nombrosos tallers del metall operatius a Catalunya es veieren obligats a respondre a la demanda amb nous models segons els nous paràmetres introduïts per Llemotges, però també per mantenir el seu propi treball. Hem vist com s'havia assolit un molt bon nivell artístic en els encensers de metall del tercer grup, coincidents amb l'entrada massiva d'obra llemosina. Si se'ns permet, hi ha un símil molt adient: la major part d'artistes del cinema mut no varen poder assolir quotes interpretatives com els exigia l'arribada del cinema sonor. Doncs, és així com creiem que va succeir amb l'arribada dels nous productes procedents de Llemotges, arribada que propicià que tallers locals fabriquessin els seus propis productes, a partir de l'observació dels nous, amb característiques copiades però peculiars i sense arribar mai a excel·lir millor qualitat.

QUART GRUP
ESMALT CHAMPLEVÉ
Encenser E C 51



QUART GRUP
ESMALT CHAMPLEVÉ
Encenser E C 51

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Tercer quart s. XIII
Material/Tècnica	Coure fos, champlevé, calat i burinat; esmalt: restes de color blanc, blau i vermell
Dimensions	10,8 × 9 cm
Procedència	Prové d'una església del Bisbat d'Urgell
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 4241
Varis	IEC 139, adquirit l'any 1907 per 60 pessetes. Inventari 4000, p. 34c i 34d, any 1911. Llistat de procedència, p. 17. Any 1912
Bibliografia	GUDIOL, *Inventari*, [s. d.]; GUDIOL, «El Museo…», *Museum*, VII/1 (1926), p. 26 i s.; *Enciclopèdia*, I, 2014, p. 537; VIGUÉ; MATAS, «Encenser 9», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 221-222.

Descripció

Encenser de coure, format per la tapa i el braseret hemisfèric; aquest exemplar no té cap base afegida per al seu recolzament.

La caldereta està ornamentada amb motius vegetals consistent en tiges que s'expandeixen en sentit horitzontal formant arcs dins els quals tiges secundàries encerclen dos florons contraposats entre els carcanyols que formen apèndixs vegetals; culmina el llavi superior una motllura amb un ondejat, puntejat i burinat coincident amb la del llavi de la tapa.

El casquet mostra una major envergadura, està construït seguint paràmetres arquitectònics, de tres cossos menys verticals que l'**E F 2**; l'inferior desenvolupa elements vegetals alternats amb forats de pany, i els dos superiors són calats. L'inferior o primer nivell està format per una successió de quatre arcs reforçats per arcades interiors que inscriuen elements vegetals formats per una tija que va d'un costat a l'altre, es bifurca i remata els extrems en forma de roleu o d'apèndix, cada motiu està trepat amb dos forats en forma de 8; en els carcanyols que formen la trobada dels arcs sobresurt una tija secundària emergent que s'obre i, a cada extrem, es forma un lòbul. Dues bandes de trepats entre les quals hi ha un cos anular de separació amb un seguit de trapezis per a destacar-lo; el coronament cupulat repeteix motius vegetals com els

que hem anotat. Als laterals, els quatre jocs d'armelles (una en molt mal estat de conservació) per al pas de les cadenes de suspensió, i al cim, la del moviment per a obrir i tancar la tapa; encara es conserva la peça original de fixació de les cadenes, que mostra motius vegetals i aplicació d'esmalt. L'ús continuat d'aquest exemplar propicià les malformacions que s'observen a les vores, a les anelles i a l'estructura general.

Tècnica

Amida 10,8 × 9 cm; les tècniques emprades són la fosa, el cisellat, burinat, daurat i aplicació d'esmalt champlevé.

Hem analitzat un encenser del taller de Llemotges[844] del Schnütgen Museum per tal d'establir paral·lelismes o diferències amb un possible exemplar del taller català aquí estudiat. Aquest supera la tècnica del de Vic, el motiu vegetal de la caldereta està més treballat pel cisell, no ajuda la pèrdua d'esmalt però amb tot s'albira una major riquesa compositiva que és molt evident a la tapa. L'execució dels forats denota un seguiment acurat de l'instrument sense cap relació tècnica amb l'exemplar català.

Considerem que aquest és un exemple del treball del coure, champlevé i aplicació d'esmalt del taller català que, cada vegada amb més fonament, situem a Vic i les comarques de la Catalunya Nord com a llocs d'assentament de tallers del metall primer i d'esmalt més endavant, en raó a les obres que s'han conservat, llurs localitzacions i la documentació que presentem en aquesta tesi.

Cronologia

Gauthier datà l'encenser dins el tercer quart del segle XIII, que li correspon per les característiques que hem anotat. Nosaltres estem d'acord amb la datació i l'adscrivim al taller català que treballà segons Llemotges.

Comparativa

La comparativa l'hem d'establir forçosament amb els exemplars llemosins que han perviscut i que en són poquíssims. Els encensers del taller de Llemotges són la base per al nostre estudi, i

[844] Encenser, Llemotges, segon terç del segle XIII, coure champlevé, inv. 827, Colònia (Alemanya), Schüntgen Museum (dades de la fitxa del museu).

són els que, d'alguna manera, possibiliten l'adscripció o no al taller català, ni que sigui *a sensu contrario*.

La comparació la fem amb un encenser del Taller de Llemotges de cronologia paral·lela al del Museu Cluny,[845] interessant per l'aportació de característiques pròpies llemosines que les confrontem a les de l'encenser **E C 51** del Museu Episcopal de Vic. A banda de la major riquesa iconogràfica, el desenvolupament de les tècniques en l'exemplar francès és un molt bon exemple, malgrat haver perdut bona part de l'esmalt i les malformacions sofertes pel català; tot i això hi ha diferències ben paleses. Malgrat que l'hem anotat de paral·lel a l'**E C 50**, també el recuperem per a contrastar-lo amb el que estudiem.

La tija principal de la caldereta i els lòbuls, corbes i apèndixs del de Cluny (**fig. 446** i **448**) mantenen unes proporcions que, quan són aplicades al de Vic, es transformen en tiges gruixudes, desapareixen els lòbuls petits i es transformen en elements florals menys esquemàtics i més «grollers»; el champlevé del metall ressalta les parts en reserva en les quals el moviment discontinu dels remats vegetals i els desiguals acabats el diferencien dels treballs llemosins d'aquesta cronologia, com s'aprecia en les imatges (**fig. 447** i **448**).

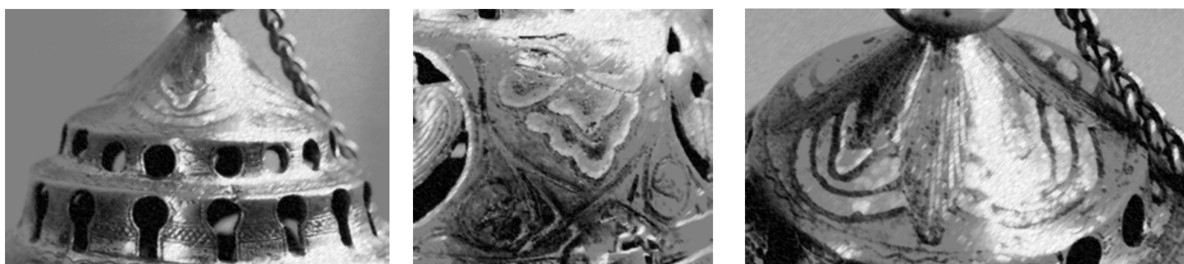


Fig. 446. Detall tapa tiges i calat, encenser, Museu de Cluny. Regularitat

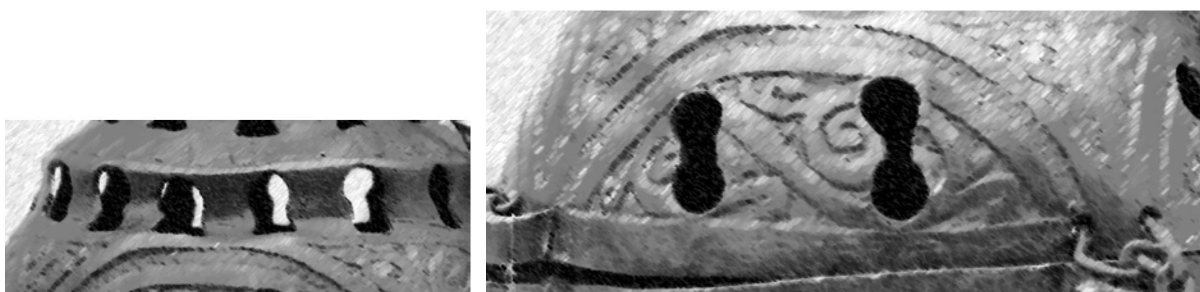


Fig. 447. Detall tapa tiges i calat, encenser, MEV. Irregularitat

[845] M. M. Gauthier, *Émaux limousins, champlevés. Des XII^e^, XIII^e^ et XIV^e^ siècles*, París: Gérard Le Prat, 1950, làm. 61. Encenser, Llemotges, segon quart del segle XIII, coure champlevé, esmaltat i daurat, prové de la col·lecció Octave Pincot, adquirit en subhasta l'any 1946, Cl. 22424.

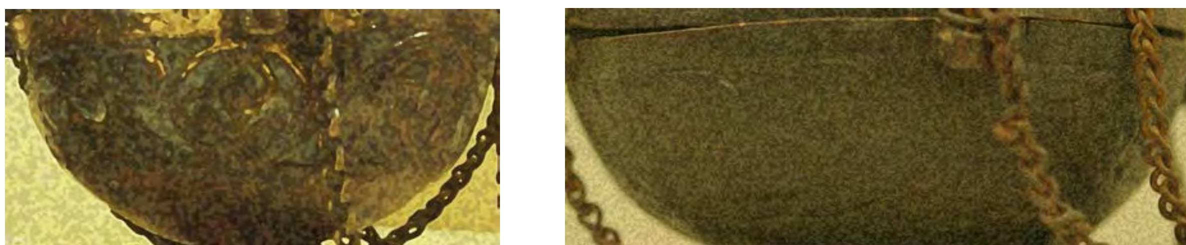


Fig. 448. Detall braseret tiges i calat, encensers Cluny i MEV. Regularitat/irregularitat

Pel que fa a les sanefes de separació, la de Vic és una repetició llunyana d'un altre encenser, també a Cluny,[846] és molt esquemàtic el doble puntejat que imita l'ondejat de metall en reserva, ressaltat encara més per un burinat mol fi a la manera d'un *guilloché*; la riquesa iconogràfica de *L'Œuvre de Limoges*, ni que sigui repetitiva, no la trobem en el nostre exemplar. El motiu i submotius catalans són creació peculiar, sense ànim de cercar artisticitat, sinó de trobar un repertori que es pugui interpretar en els tallers que conreaven aquestes obres. En els objectes esmaltats que hem vist i veurem, que atorguem al taller català, no hi trobem un anhel creador com és el del taller de Silos, que comptà amb mecenatge reial, per exemple; tampoc l'afany de competir amb models llemosins, no hem localitzat repertoris que ens ho indiquin; el taller pròpiament català s'ha de veure com a taller que acompleix una funció, la de proporcionar obres al client que li ho demana. Això és així, segons el nostre criteri, perquè els nombrosos tallers del metall operatius a Catalunya es veieren obligats a respondre a la demanda amb nous models segons els nous paràmetres introduïts per Llemotges, però també per mantenir el seu propi treball. Hem vist com s'havia assolit un molt bon nivell artístic en els encensers de metall del tercer grup, coincidents amb l'entrada massiva d'obra llemosina. Si se'ns permet, hi ha un símil molt adient: la major part d'artistes del cinema mut no varen poder assolir quotes interpretatives com els exigia l'arribada del cinema sonor. Doncs és així com creiem que va succeir amb l'arribada dels nous productes procedents de Llemotges, arribada que propicià que tallers locals fabriquessin els seus propis productes, a partir de l'observació dels nous, amb característiques copiades però peculiars. El Museu de l'Evêché[847] mostra dos encensers, ambdós datats al segon terç del segle XIII, que també se'ls pot catalogar dins la mateixa seqüència; destaquem les *entrée de serrure*, molt ben definides, separades

[846] Encenser, Llemotges, finals del segle XII-primers del XIII, coure champlevé, esmaltat i daurat, prové de la col·lecció Ducastel, adquirit en subhasta l'any 1890, Cl. 12091, París, Musée national du Moyen Âge-Thermes et hotel de Cluny.

[847] Arminjon [*et al*], op. cit. (1995), p. 81. Encenser, Llemotges, segon terç del segle XIII, 17,1 × 11,1 cm, dipòsit del Musée du Louvre l'any 1951 (OA 94.40), antiga col·lecció Pincot, inv. 276; Ibídem, encenser, 14 × 10,8 cm, dipòsit del Musée national Adrien Dubouché l'any 1951 (comprat el 1891), inv. 298, Llemotges, Musée de l'Evêché.

amb una seqüència pautada que l'orfebre segueix, el de Vic és menys precís; el domini de la tècnica i la reiterada repetició d'aquests objectes llemosins fa que els seus orfebres-esmaltadors segueixin pautes fixes amb domini del moviment de la punta del cisell.

Segueix el mateix perfil un exemplar de la col·lecció dels Cloisters,[848] hi ha característiques que són similars i comparables, els dos pisos de forats calats i la forma, les diferències s'ajusten a les que acabem de citar; el mateix comentari per al del Museu de Nuremberg,[849] exemplar que conserva totes les seves parts amb el que coincideix amb la composició i la iconografia, i els diferencia la tapa de dos cossos d'*entrée de serrure* (forat de pany) de l'osonenc i el germànic; i també podem afegir per acabar aquesta seqüència el del Museu d'Auxerre.[850]

[848] Drake, op. cit. (1995), p. 373, núm. 131.
[849] Rupin, op. cit. (1890), p. 534-535, fig. 599.
[850] Ibídem, p. 536, núm. 600. Encenser, Llemotges, XIII, coure daurat i aplicació d'esmalt champlevé, 17 × 11,5 cm, del *Catalogue Officiel illustré de l'Exposition Rétrospective de l'art français*, París: Lemercier, núm. 332, p. 268.

QUART GRUP
ESMALT CHAMPLEVÉ
Tapa d'encenser
Encenser E C 52



QUART GRUP
Tapa d'encenser
Encenser E C 52

Nom de l'obra	Tapa d'encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Segon terç s. XIII
Material/Tècnica	Aram, daurat, esmalt. Fos, calat i cisellat amb restes de daurat i d'esmalt
Dimensions	9,8 × 14,5 cm (alt)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 8064 / IEC 149
Varis	Adquirit l'any 1027. Recipient d'encenser fals. Inventari 8000, p. 208b. Any 1927. No apareix al llistat de procedència

Descripció

Tapa d'un encenser de coure que inicialment tenia quatre anelles de les quals una s'ha perdut.

Està estructurada en tres cossos diferenciats per l'ornamentació. L'inferior o primer nivell està format per una successió de quatre arcs reforçats per arcades interiors que inscriuen elements vegetals formats per una tija que va d'un costat a l'altre, es bifurca i remata els extrems en forma roleu o d'apèndix; al centre, un medalló aplicat amb una flor central; en els carcanyols dues fulles allargades acaronen un fruit emergent; tota aquesta disposició vegetal estava concebuda per a ser esmaltada, actualment, però, s'ha perdut. La descripció d'aquest registre coincideix en bona part amb la que hem fet per a la caldereta de l'**E C 51**, bé que els elements vegetals aplicats varien encara que no substancialment.

El segon cos està integrat per dues fileres de forats de pany adaptades als espais que té cadascuna, les inferiors són més arrodonides i desvirtuades del model original, i les superiors, més esveltes i més normalitzades, totes elles irregulars.

El tercer cos, que té forma de con truncat per la pèrdua de la peça de coronament, repeteix les fulles allargades del primer registre aptes per a ser esmaltades; tampoc hi ha traces de l'esmalt.

L'estat de conservació és precari a causa de l'ús propi de l'encenser.

Tècnica

Les dimensions són 14,5 × 9,8 cm; les tècniques emprades, la fosa, champlevé, calat, cisellat, daurat i aplicació d'esmalt (totalment perdut).

L'execució tècnica, que comparem amb la de l'**E C 51**, sembla correspondre a un taller que també treballa l'esmalt seguint models llemosins a Catalunya.

Cronologia

Els motius, l'execució tècnica del champlevé i el cisellat fan d'aquest objecte un exponent propi del segon terç del segle XIII, seguint el mateix criteri que l'encenser **E C 51**.

Comparativa

Ens remetem a la que hem explicitat en la fitxa número **E C 51**, per coincidència de motius i tècnica.

QUART GRUP
ESMALT CHAMPLEVÉ
Encenser E C 53



QUART GRUP
ESMALT CHAMPLEVÉ
Encenser E C 53

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Segon terç s. XIII
Material/Tècnica	Coure fos, champlevé i burinat; esmalt
Dimensions	13,5 × 11,5 cm
Procedència	Sant Miquel de Sorerols (Osona)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 4673 i 5245 (cadenes)
Varis	IEC 130, tapa de l'any 1916; fogonet (5245) adquirit l'any 1917, juntament amb el MEV 4672 per 200 pessetes; el cost individual fou de 100 pessetes. Inventari 4000, p. 48. Llistat de procedència (1916), p. 43; llistat de procedència (1917), p. 75. Any 1916

Bibliografia CASANOVAS, «Encenser de Sorerols», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 223-224; CASANOVAS, «Sant Miquel de Sorrerols», *Catalunya Romànica*, III, 1986, p. 632-633; DALMASES, «Encenser (c)», a TRULLEN, *Museu*, 2003, p. 282-283; *Enciclopèdia*, I, 2014, p. 468-469; GUDIOL, *Nocions*, 1902, p. 284; GAUTHIER, *Émaux*, 1972, núm. 13; RIEGL, *Problemas*, 1980, p. 179.

Descripció

Encenser de coure format per la tapa, el braseret hemisfèric, sense cap base anular afegida per al recolzament. La caldereta està ornamentada amb triangles champlevé esmaltats col·locats de manera que alternen amb formes trapezoïdals, aquestes dels mateix metall en reserva, ocupen bona part de la superfície ja que a la resta s'han burinat dues sanefes; el solc de l'instrument és ondulat, és un element molt propi del taller llemosí, s'aplica a sanefes, als colls de les vestidures, com la de sant Joan de la creu de Joanac[851] de mitjan segle XII; la disposició de formes triangulars ens recorda la de l'**E C 47**, per bé que l'**E C 53** el supera en l'esveltesa del motiu. El perfil del casquet segueix paràmetres arquitectònics de tres cossos, els dos darrers esglaonats com l'**E F 2**. L'element de decoració es basa en palmetes encerclades i alternades amb creus potençades dins medallons com a element decoratiu; el segle XIII llemosí potencià les flors i palmetes encerclades, que foren un element clàssic del taller. Hem fet un seguiment d'encensers llemosins i no n'hem trobat cap que coincideixi amb

[851] Creu d'altar, Llemotges, mitjan segle XIII, coure repussat, cisellat, daurat, esmalt champlevé i figures aplicades, ànima de fusta. Classificada monument històric el 20.06.1891, Patrimoine de France, prové de l'antiga capella de Menussac, avui destruïda, església parroquial de Jouac (França).

el de Vic, ni tampoc hem trobat paral·lels en altres tipologies com arquetes, píxis o copons. Per tant, resulta original la presència d'aquests dos motius: una palmeta esmaltada i una creu potençada, els colors són plans i sense matisos. És un bon exemplar que segueix les tècniques llemosines però també amb peculiaritats iconogràfiques com les que acabem d'esmentar.

Dues bandes de trepanats amb *entrées de serrure* identifiquen els dos cossos, entre ells hi ha un cos anular de separació amb un seguit de formes triangulars esmaltades i una cinta serpentejant que els voreja; l'espai de separació entre els forats està marcat amb una X i senzillíssims traços lineals; els cos superior, en forma de con truncat per l'extrem, repeteix motius geomètrics, triangulars i ròmbics amb aplicació d'esmalt champlevé; culmina un botó del mateix metall amb un forat per al pas de la cadena del moviment, que és l'original. Als laterals, quatre jocs d'anelles per al pas de las cadenes de suspensió, que no es conserven.

Tècnica

Amida 13,5 x 11,5 cm; les tècniques emprades són la fosa, el cisellat, burinat i l'esmalt champlevé; els colors de l'esmalt: verd, blanc i blau.

Hem analitzat un encenser del Schnütgen Museum de fabricació llemosina[852] per tal d'establir paral·lelismes o diferències amb un possible exemplar del taller català aquí estudiat (**E C 51**); també hem vist les característiques de l'**E C 53**, del seu estudi deduïm unes particularitats que, segons la nostra opinió, fan que puguem incloure aquest exemplar dins l'inventari d'obra del taller català.

Tornem a insistir que aquest és un altre exemple del treball del coure, champlevé i aplicació d'esmalt del taller català que produeix obra d'esmalt seguint les pautes tècniques del taller de Llemotges, que cada vegada amb més fonament situem a Vic i indrets de la Catalunya Nord (en aquesta cronologia) com a llocs d'assentament de tallers del metall primer i d'esmalt més endavant, en raó a les obres que s'han conservat, llurs localitzacions i la documentació que presentem en aquesta tesi.

[852] Encenser, Llemotges, segon terç del segle XIII, coure champlevé, inv. 827, Colònia (Alemanya), Schüntgen Museum (dades de la fitxa del museu).

Cronologia

La datació que acotem per a aquest encenser és dins el segon terç del segle XIII, que li correspon per les característiques que hem anotat, el repertori ornamental, per la tècnica i pel tractament de l'esmalt.

Aquest encenser prové de l'església de Sant Miquel de Sorerols (Osona).

Comparativa

La fonamentació de l'existència del taller català que treballa a la manera de Llemotges es basa en bona part en la comparació d'elements que hem extret d'encensers de Llemotges amb els que atorguem al taller català. És per això que desenvolupament en aquests apartats amb imatges comparatives en l'estudi particularitzat que dediquem a l'encenser (**fig. 449**).



Fig. 449. Placa, Keir Collection

QUART GRUP
ESMALT CHAMPLEVÉ
Caldereta
Encenser E C 54



QUART GRUP
ESMALT CHAMPLEVÉ
Caldereta
Encenser E C 54

Nom de l'obra	Caldereta o braseret d'un encenser
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Segona meitat s. XIII
Material/Tècnica	Coure champlevé, gravat i cisellat
Dimensions	4 × 14,5 cm
Procedència	Sant Serní de Tavèrnoles (Alt Urgell)
Localització	Barcelona. Museu Frederic Marès
Núm. d'inventari	MFMB 706

Descripció

Caldereta de coure, convexa, sense cap base de recolzament, amb tres de les quatre anelles inicials que tenia l'encenser.

El més interessant és el desenvolupament ornamental consistent en la distribució de la superfície en espais per a ser ornats. Figures d'àngels de tres quarts se situen dins arcades semicirculars acabades en tarja els extrems de la qual es tanquen per a cenyir la figura representada; alternen amb un element vegetal que coneixem molt bé, una tija ascensional amb un extrem que encercla una flor de tres pètals, i a l'altre extrem, la tija en un moviment circular es bifurca i origina dues petites ramificacions, de la més gran penja una flor trilobulada i de l'altra un petit apèndix. Les figures i els motius vegetals s'originen al deixar el metall en reserva, i la resta excavat o champlevé per a col·locar l'esmalt.

No hi ha restes que permetin saber la paleta de colors, fet important que ajuda a conèixer el taller que l'ha treballat.

La comparació de motius l'hem establert amb una creu, una arqueta i un pixis del Museu de Guéret (**fig. 450** i **454**), el motiu és que aquesta institució dedica part de l'exposició a obres del taller de Llemotges de producció local i molt més populars que les exhibides als grans museus. És per això el nostre interès en poder triar parentius similars per tal d'intentar filiar les obres el més adient possible segons els paràmetres de model, tècnica o colors dels esmalts. L'estat de conservació és precari; quant a la procedència, és l'església de Sant Serní de Tavèrnoles (Alt Urgell).



Fig. 450. Creu processional, Llemotges, ca. 1210-1220, detall àngel, inv. OA 12, Guéret, Musée de la Sénatorerie (foto autora)



Fig. 451. Detall, dibuix d'un àngel, braseret, il·l. 355, MEV



Fig. 452. Detall, arqueta de sant Andreu, ca. 1260, detall d'un medalló amb àngel encerclat, església de la Santa Creu de Aixe-sur-Vienne (França), patrimoni de França, M.H. 18.10.1983

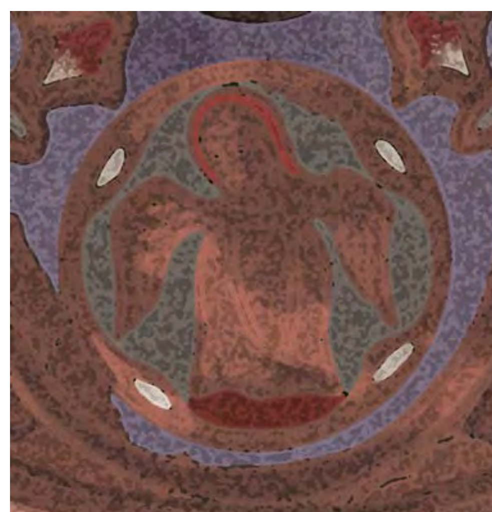


Fig. 453. Peu de copó, taller català a la manera de Llemotges, mitjan segle XIII, detall àngel, col·lecció particular



Fig. 454. Pixis, palmetes en metall reservat i fons d'esmalt blau,
Guéret, Musée de la Sénatorerie
(foto autora)

Tècnica

El braseret amida 4 × 14,5 cm; les tècniques emprades són les pròpies dels encensers esmaltats que estem estudiant, és a dir, champlevé, cisellat i gravat; aplicació d'esmalt avui desaparegut.

Seguint el comentari que hem fet en la descripció de l'encenser, la tècnica és molt pobra; hi ha el contrast entre 1) la part rebaixada del metall (l'excavat o champlevé) i 2) el metall en reserva. La paleta d'esmalt només la podem imaginar, per tant, no és real fer conjectures, en canvi sí que hem vist el cisellat de tots els detalls: rostre, cos, ales de l'àngel i els dels vegetals; també el trilobulat als carcanyols.

L'arqueta de Sant Yrieix-la-Perche[853] desenvolupa clipeus amb un àngel a l'interior separats per ramificacions de tiges, repertori típic llemosí. Situem aquesta arqueta cap a mitjan de segle, per la qual cosa és factible la seva comparació amb el braseret. Si es contraposa un àngel, d'un i altre exemplar, les diferències afloren fefaentment. Ambdues són d'un moment de continuïtat, no de creativitat; les figures principals, cap dels àngels té mà, bé que en els de l'arqueta s'intueix sobtadament, però hi ha una manifestació explícita; el del braseret, no; totes les ales d'aquests essers de l'arqueta són diferents, però estan construïdes de manera

[853] Arqueta, Llemotges, segle XIII, 14 × 23,5 × 7,4 cm, classificada com a MH 20.06.1891, tresor de la col·legiata de Saint-Yrieix-la-Perche.

similar, separades del cos per una prolongació que les fa independents, fet comú en el desenvolupament d'aquest repertori; les del fogonet, no, estan enganxades literalment al cos. El cisellat de l'arqueta segueix un traç que s'adapta, recte i llargs combinats amb curt a les ales, curvilini i allargats pels plecs, ondejats per l'ennuvolat, i curts pels cabells. És a dir, que hi ha una expressivitat manifestada mitjançant el traç lineal i curvilini que són els que dibuixen les figures; a aquest traç traslladat a les figures de l'encenser li falta el que s'anomena *ductus* per a la lletra, l'aparença no té res a veure. Hi ha trets allargats sense forma, disposats sense crear un ambient que faci de la figura de l'àngel alguna cosa més que la mera combinació aleatòria de línies, és cert, però, que és diferent la ubicació a una arqueta o a un encenser, que el que vol és cremar encens.

Com a complement les **fig. 451**, **452** i **453** mostren les diferències d'interpretació de les figures angèliques.

Cronologia

La datació que considerem que pertany a la caldereta i al seu encenser és la segona meitat del segle XIII, conreat en un taller català que treballa l'esmalt.

Comparativa

Al llarg de la descripció i la tècnica hem fet esment d'obres que en un sentit o altre es poden comparar.

QUART GRUP
ESMALT CHAMPLEVÉ
Encenser E F 1



QUART GRUP

ESMALT CHAMPLEVÉ

Encenser E F 1

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Taller hispànic, Silos (?)
Datació	Ca. 1150
Material/Tècnica	Coure fos, champlevé, calat, repussat, cisellat, daurat; esmalt
Dimensions	12,8 × 14 × 14 cm
Procedència	Castella (?)
Localització	Barcelona. Museu Nacional d'Art de Catalunya
Núm. d'inventari	MNAC 4581
Varis	Prové de la col·lecció Plandiura, ingrés el 18 d'octubre de 1932, núm. de catàleg 004581-000

Bibliografia

AINAUD, *Arte*, 1973, p. 215 i 227; ALCOLEA, *Ars Hispaniae*, XX, 1958, p. 93 i 95; BARRAL, *Prefiguración*, 1992, núm. 10, p. 142-143; BORRALLERAS, «L'adquisició…», *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, II/19 (1932), p. 353-395; BRAUN, *Das Christliche* 1932, p. 611-619; CARBONELL, *Guia*, 1997, p. 150; CASTIÑEIRAS; CAMPS, *El Romànic*, 2008, núm. 136, p. 190; GAUTHIER, *Émaux* 1972, cat. 3, núm. 39, p. 327; GAUTHIER, *Émaux*, 1987, cat. 54, làm. XXX, il·l. 141-143, p. 70; GAUTHIER, «Les émaux…», *Information d'histoire d'art*, 3 (1958), p. 67-76, GUDIOL, «La colección…», *Gaseta de les Arts*, any 1, 2 [octubre de 1928], p. 2-14; *El arte*, 1961, p. 143; *Enciclopèdia*, III, 2014, p. 1214; *L'art*, 1961, p. 147; *L'època*, 1988, Encenser 46, p. 80; MATAS, *Los esmaltes*, 1987, p. 185-190; MATAS, «Incensario, núm. 84», a *De Limoges*, 2001, p. 295-296; *Silos*, 1973, p. 467; *750 aniversari*, 1989, núm. 45, p. 89; YLLA-CATALÀ, «Dotze encensers», a *Catalunya Romànica*, I, 1994, p. 427; YLLA-CATALÀ, «Incensario, núm. 112», a CASTIÑEIRAS; CAMPS, *El Románico*, 2008, p. 424-425.

Exposicions

«L'art Roman. Exposition organisée par le gouvernement espagnol sous les auspices du Conseil de L'Europe. Barcelona i Santiago de Compostela», 1961.

«Silos y su Época», Silos, Monasterio de Silos; Madrid, Palacio de Bellas Artes; Barcelona, Palau Nacional, 1973-1974.

«L'època de les catedrals. Romànic/Gòtic. Tresors del Museu d'Art de Catalunya», Girona, Museu d'Història de la Ciutat, 1988.

«750 Aniversari entorn a Jaume I. De l'art romànic a l'art gòtic. Tresors del Museu d'Art de Catalunya», del 6 d'octubre de 1989 al 6 de gener de 1990, València, Palau dels Scala.

«De Limoges a Silos», del 15 de novembre de 2001 al 28 d'abril de 2002, Madrid, Biblioteca Nacional; Brussel·les, Espace Cultures BBL, Santo Domingo de Silos, monestir de Santo Domingo de Silos.

«El Románico y el Mediterráneo. Barcelona, Toulouse y Pisa (1120-1180)», del 29 de febrer al 18 de maig de 2008, Barcelona, MNAC.

Descripció

Encenser de coure fos, esfèric, format pel casquet, la tapa i el braseret; es diferencien les tres parts compositives perquè l'exemplar les defineix i les separa.

La superfície de la caldereta està dividida en quatre camps, iguals a la quarta part d'una semiesfera, cadascun d'ells separats per bandes que corresponen als mitjos meridians. Els quatre espais objecte de decoració tenen forma convexa a la qual s'ha d'adaptar el programa desenvolupat.

Elements vegetals i zoomòrfics entren en contacte per primera vegada dins el repertori d'encensers analitzats.

El motiu que reprodueix aquest exemplar és el d'una tija carnosa que, des del fullatge assentat a la part inferior en forma d'arc, s'enlaira i es bifurca en dues altres tiges que conflueixen a la part superior, formen un element vegetal del que penja el fruit (*bourgeon*) cordiforme i ocupen l'eix central de la composició. A cada banda, i en paral·lel a les tiges principals, dues aus fantàstiques afrontades observen el fruit que volen picotejar o admirar, i en un moviment de compensació dels caps, les potes caminen per la vora del roleu que emmarca tot el medalló; dels extrems laterals inferiors pengen dues palmetes digitades que omplen els carcanyols.

Les faixes laterals de separació inscriuen rombes de metall en reserva. Aquest motiu es repeteix en els quatre espais. Una banda de triangles o puntes de diamant capgirades i culminades per una motllura llisa resseguits per la punta del burí culminen la part superior o llavi, la mateixa sanefa es repeteix a la vora de la tapa. La conca segueix aquesta mateixa distribució i ordenació compositiva.

Els llavis inferior i superior desenvolupen una banda triangles capgirats, dels quals uns formats pel metall en reserva i els altres per l'esmalt en champlevé. L'artífex ha volgut assenyalar les petites figures geomètriques del coure amb el puntejat fet amb el burí. De fet, tota la decoració en metall està tractada amb aquesta tècnica molt adequada al treball d'un virtuós, com ho prova la cerca de les formes que s'hi representen o les acotacions dels roleus que composen la banda superior al cim del casquet. Pels quatre jocs d'anelles passaven les cadenes per a la suspensió, mentre que la peça de coronament, a manera de tor o bocell, rep l'anella per a la cadena del moviment.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són de 13 × 13,5 cm, i les tècniques, la fosa, repussat, calat, cisellat, daurat i aplicació d'esmalt champlevé; totes elles assoleixen un alt nivell artístic que amb conjuminació dels materials en resulta un vas litúrgic molt preuat.

Les característiques d'aquest encenser no influïren en el desenvolupament dels encensers catalans a la manera de Llemotges, hipòtesi de treball que defenem en aquesta tesi.

Cronologia. Justificació

L'execució tècnica d'aquest encenser comparada amb obres d'esmalt del taller de Silos, que és el que més proper li és, el situen ca. 1150, dins el primer moment ja assolit de la seqüència del treball d'esmalt d'aquest taller, possiblement fet per un artífex local o més aviat forà; s'haurà de veure, però, en tot cas, amb una informació de models i una formació tècnica important alhora que un molt bon coneixedor de l'art de l'esmalt.

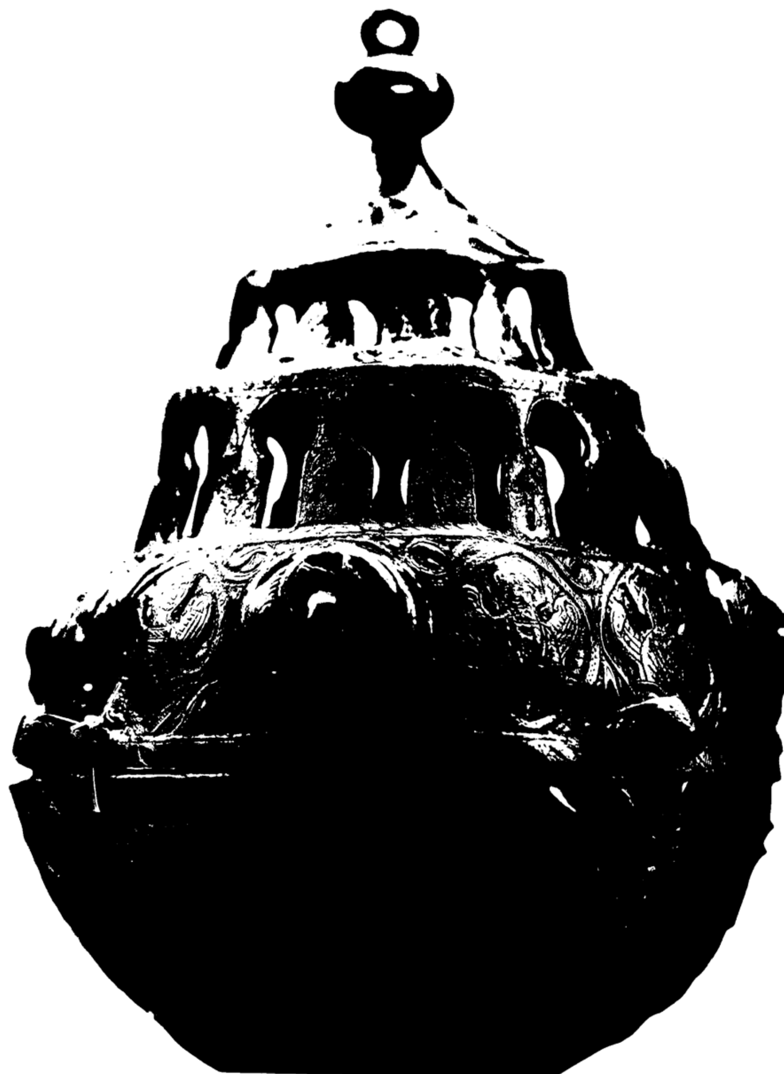
El tractament dels colors dels esmalts, blau mig, vermell, blanc, turquesa, és ben conegut del taller de Silos; les aus afrontades també són presents i, endemés, identifiquen d'alguna manera el propi taller.

Hi ha un fet important i és que la procedència és desconeguda, hem vist una anotació que situa la procedència de Castella (?), va ingressar al MNAC el 18 d'octubre del 1932. Desconeixem el lloc on havia sojornat l'objecte, però, sigui com sigui es tracta d'una obra única, personal, i que no va generar, almenys amb els exemplars que coneixem, cap línia de dependència anterior o posterior a la seva fabricació.



Fig. 455. Detall Encenser E F 1

QUART GRUP
ESMALT CHAMPLEVÉ
Encenser E F 2



QUART GRUP
ESMALT CHAMPLEVÉ

Encenser E F 2

Nom de l'obra	Encenser
Autor/Taller	Llemotges
Datació	Segon terç XIII
Material/Tècnica	Coure fos, champlevé, calat, burinat; esmalt
Dimensions	15,5 × 11,5 cm
Procedència	Prové de Sant Llorenç de Campdevànol (Ripollès)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 184
Varis	IEC 306, ingrés abans de l'any 1893

Bibliografia *Catálogo*, 1893, núm. 184, p. 167; DALMASES, «Encenser (e)», a TRULLEN, *Museu*, 2003, p. 282-283; GUDIOL, «El Museo…», *Museum*, VII/1 (1926), p. 26 i s.; MATAS, «Encenser 6», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 218-219.

Descripció

Encenser de coure fos, format per la tapa i el braseret hemisfèric; aquest exemplar no té cap base suplementària per al seu recolzament.

La superfície de la caldereta està totalment decorada amb un motiu de llarga tradició ornamental, es tracta d'una tija serpentejant que s'envolta i origina roleus que encerclen elements vegetals desenvolupats i simplificats als carcanyols triangulars que generen. L'esmalt s'ha perdut en bona part, és per això que ressalta el metall en reserva (coure). El llavi superior i inferior rematen en una senzilla sanefa gravada amb petites *navetes*, idèntiques a la tapa d'encenser de Liverpool.[854] El casquet mostra una major envergadura, està construït seguint paràmetres arquitectònics, de tres pisos, l'inferior amb desenvolupament ornamental i els dos cossos superiors calats. L'inferior o primer nivell està format per una successió de medallons o botons tangents que alternen la forma circular foradada, fixada a la tapa, amb forma d'ametlla, que han estat rebaixats per a col·locar l'esmalt ara perdut; els primers inscriuen una au fantàstica que es mossega la cua, aquesta acció està realçada perquè està treballada en relleu, que dóna volum a la imatge en contrast amb les altres, de relleu quasi bé

[854] Antoine; Gaborit-Chopin; Gauthier, op. cit. (2011), VI B, núm. 1. Tapa d'encenser, Llemotges, ca. 1200-1210, coure embotit, champlevé, esmaltat, calat, gravat, cisellat, daurat; esmalts: blau (mig i clar), verd (mig i clar), groc, vermell, blanc, 10,5 × 105 cm, prové de la col·lecció J. Mayer al 1867, inv. M.23, Liverpool, Merseyside County Museums.

pla; les altres representen figures d'àngels de mig cos amb les ales desplegades dins una ametlla resseguida per puntejat que ho fa més acabat. Entre ambdues formes, als extrems superior i inferior, hi ha una tija que es bifurca, d'un extrem neix una apèndix vegetal secundari i de l'altre una fulla; per a donar-los-hi un millor acabat estan resseguit pel traç d'un burí.

El segon i tercer són calats amb finestres a la manera de forat de pany, allargades i nombroses, per a la sortida de les boires d'encens. Al cim, un petit cos cupulat amb aplicació d'esmalt. Entre les dues franges de finestres hi ha un espai de separació amb una sanefa de triangles, uns amb aplicació d'esmalt turquesa i els altres amb fines sortides de la burilada; el cupulí segueix un altre ritme diferent al de la caldereta, són una successió de cercles que inscriuen trenats de rombes amb aplicació d'esmalt de color i separats per una fulla de metall en reserva amb solcs fets pel burí, paral·lels i molt allargassats, com a única decoració; fa de transició un cos troncocònic de metall, gravat amb un senzill ondejat; en el cos esferoide de remat hi ha l'anella per al pas de la cadena de moviment. Als laterals, els quatre jocs d'armelles per les cadenes de sustentació (que no es conserven).

El motiu del dipòsit és habitual en el taller de Llemotges, cordiforme o circular es repeteix en molts dels que hem analitzat; també formen part del seu repertori els trilobulats dels carcanyols, les sanefes dels llavis, els botons o medallons amb àngels.

El seu ús continuat propicià les malformacions i pèrdues d'esmalt i metall que se li aprecien.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són de 15,5 × 11,5 cm, i les tècniques, la fosa, el cisellat, burinat, daurat i aplicació d'esmalt champlevé. Els solcs del gravat són poc profunds, fets amb el tall d'una punta de burí. L'esmalt champlevé pràcticament s'ha perdut, només queden algunes restes d'esmalt blau clar.

Cronologia

La datació que s'ha fixat per a aquest encenser és dins el segon terç del segle XIII,[855] que li correspon per les característiques que hem anotat, composició, iconografia (àngels i au

[855] M. M. Gautier va fixar les cronologies dels encensers esmaltats a consultes del conservador del Museu Episcopal de Vic, Dr. Miquel dels Sants Gros i Pujol, a qui agraïm la informació.

fantàstica) i pel diàmetre inferior. Ingressà al museu abans de l'any 1893, procedent de Sant Llorenç de Campdevànol (Ripollès).

Nosaltres estem d'acord amb la datació i l'adscrivim al Taller de Llemotges, amb tota probabilitat a Catalunya des del segle XIII.

Comparativa

La comparativa l'hem d'establir forçosament amb els exemplars llemosins que han perviscut i que en són poquíssims.

El Museu de Cluny[856] (**fig. 463**) exposa un encenser amb un treball comparable amb el que estudiem; l'anàlisi detallat confirma alguna diferència, per exemple, la construcció de les ales, que és més fina; el fons del medalló dels àngels és calat i fitxat, els altres no; el desenvolupament ornamental és més elegant i més ben distribuït, les obertures dels dos cossos han estat executades amb un ritme que crea simetria, les mesures i els espais de separació segueixen un ordre i es relacionen molt bé amb els òculs dels pis superior, cosa que no succeeix amb el de Vic. Per tant, és una obra que formalment és molt similar a l'estudiada però l'execució tècnica les separa. Tanmateix, no són raons suficients per a inclinar l'autoria vers un costat o l'altre perquè l'observació d'exemplars llemosins que han perviscut donen aquestes diferencies. El Museu de l'Evêché[857] mostra dos encensers, ambdós datats al segon terç del segle XIII, se'ls pot catalogar dins la mateixa seqüència; per altra banda, un altre que pertany al Museu dels Cloisters[858] adopta el mateix perfil de l'encenser vigatà, ambdós participen de similars característiques com són els dos pisos de forats calats i possiblement el floró —encara que l'ha perdut, però s'intueix—, a més, la forma és la mateixa; i el del Museu de Nuremberg,[859] (**fig. 456**) exemplar que conserva totes les seves parts; la diferència més significativa amb l'encenser osonenc és que la tapa d'aquest està format per dos cossos

[856] Encenser, Llemotges, segon quart del segle XIII, coure champlevé, esmaltat i daurat, prové de la col·lecció Octave Pincot, adquirit en subhasta l'any 1946, cl. 22424.
[857] Arminjon [*et al*], op. cit. (1995), p. 81. Encenser, Llemotges, segon terç del segle XIII, 17,1 × 11,1 cm, dipòsit del Musée du Louvre, l'any 1951 (OA 94.40), antiga col·lecció Pincot, inv. 276; Ibídem, Encenser, 14 × 10,8 cm, dipòsit del Musée national Adrien Dubouché l'any 1951 (comprat el 1891), inv. 298, Llemotges, Musée de l'Evêché.
[858] Drake, op. cit. (1995), núm. 131, p. 373. Encenser, Llemotges, segona meitat del segle XIII (ca. 1279?), coure foradat, champlevé, gravat, cisellat i esmaltat; esmalt: blau mig, verd, groc, vermell i blanc, 19 × 13 cm, inv. 50.7.3.a i b, Nova York, The Metropolitan Museum of Art, The Cloisters Collection.
[859] Rupin, op. cit. (1890), p. 534-535, fig. 599.

d'*entrée de serrure* (forat de pany) i el germànic per un; a més, el del Museu d'Auxerre,[860] que també conserva el peu. La diferència més notòria és que l'encenser germànic només té un pis de forats, però coincideix en la composició i la iconografia.

En el catàleg d'obra de l'any 1890, Rupin[861] va incloure alguns gravats d'encensers que pel seu valor històric, tant per l'autor ja que fou el primer gran catalogador de l'*Œuvre de Limoges* i com per la referència cronològica volem aportar com a comparativa. El que prové de la diòcesi de Cahors (**fig. 458**) presenta la caldereta desfigurada, malgrat això la part superior és una referència per al del MNAC, inv. 65548 (**fig. 460**).



Fig. 456. Encenser, Llemotges, segle XIII, coure fos, champlevé i daurat, 17 cm Nuremberg, Museu



Fig. 457. Encenser, Llemotges, segle XIII, coure fos, champlevé i daurat, 13,5 cm, Brussel·les, Museu del Cinquantenaire (de l'antic tresor de Rocamadour)



Fig. 458. Encenser, Llemotges, coure fos, champlevé i daurat, 17 cm, prové de la diòcesi de Cahors

[860] Ibídem, p. 536, núm. 600. Encenser, Llemotges, XIII, coure daurat i aplicació d'esmalt champlevé, 17 × 11,5 cm, del *Catalogue Officiel illustré de l'Exposition Rétrospective de l'art français*, París: Lemercier, núm. 332, p. 268.
[861] Ibídem, fig. 597-599.



Fig. 459. Encenser, Llemotges, final del segle XII o primers del XIII, coure fos, daurat, calat amb esmalt champlevé, inv. Cl 12091, París, Museu de Cluny (foto autora)



Fig. 460. Encenser, Llemotges, segona meitat del segle XIII, coure fos, daurat i calat amb esmalt champlevé, MNAC/MAC 65548, © Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona. Fotògrafs: Calveras/Mérida/ Sagristà



Fig. 461. Encenser, Llemotges, tercer quart del segle XIII, coure fos, daurat i calat amb esmalt champlevé,
inv. H 827, Colònia, Schnütgen Museum
(foto autora)



Fig. 462. Encenser, Llemotges, segle XIII, coure fos, daurat i calat, Montecassino, Museo dell'Abbazia
(foto autora)



Fig. 463. Encenser, Llemotges, segon quart del segle XIII, coure fos, champlevé, daurat i calat, inv. Cl 22424, París, Musée du Cluny (foto autora)



Fig. 464. Encenser, Llemotges, segona meitat del segle XIII, coure fos, daurat, gravat i calat amb esmalt champlevé, MNAC 4550, ©Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2015. Fotògrafs: Calveras/Mérida/Sagristà

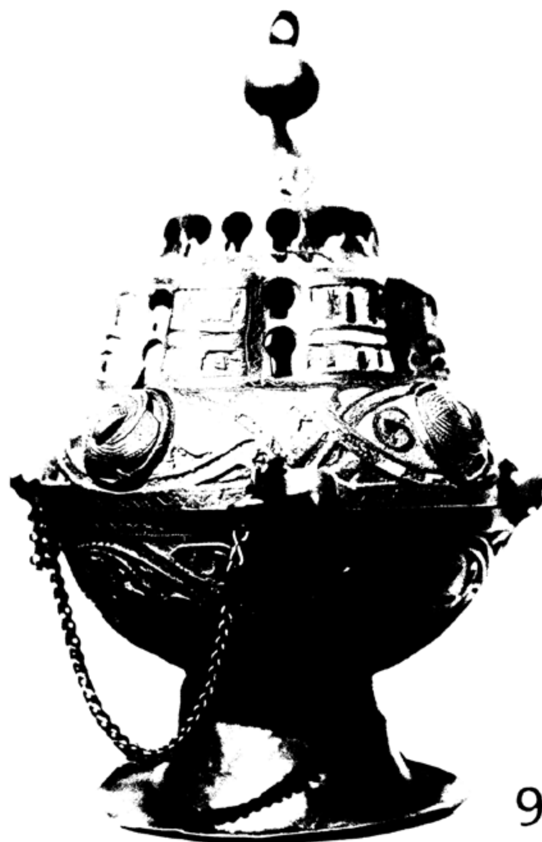


Fig. 465. Encenser, Llemotges, 1200-1250, bronze fos, gravat i calat amb esmalt champlevé, inv. 542-1889, Londres, Victoria & Albert Museum (foto autora)

Les imatges amb les que il·lustrem el text mostren l'evolució del model (Cahors **fig. 458**), Cluny (**fig. 459** i **463**), MNAC (**fig. 460** i **464**), Schnütgen (**fig. 461**), Montecassino, (**fig. 462**), Victoria and Albert Museum (**fig. 465**) i les formes que, al tractar-se d'objectes de fabricació seriada i determinada dins un període cronologia concret, variaven però més aviat les diferents parts formals i compositives que no pas el model, que com veiem en les imatges n'hi havia de diferents, però el nombre era acotat.

QUART GRUP
ESMALT CHAMPLEVÉ
Encenser E F 3



QUART GRUP
ESMALT CHAMPLEVÉ
Encenser E F 3

Nom de l'obra	Peça de retenció de cadenes
Autor/Taller	Llemotges
Datació	Segon terç s. XIII
Material/Tècnica	Coure fos, champlevé i cisellat; esmalt de color blau i verd. Restes de daurat
Dimensions	6,3 × 5 cm
Procedència	Llemotges
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 8015
Varis	IEC 180, regal de l'escenògraf Oleguer Junyent de Barcelona, l'any 1927. Inventari 8000, p. 204b. Llistat de procedència, p. 205
Bibliografia	*Enciclopèdia*, I, 2014, p. 537; YLLA-CATALÀ, «Peça de retenció de cadenes», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 228.

Descripció

Peça de retenció de les cadenes d'un encenser de coure. Es desconeixen les altres parts compositives.

La superfície de la peça és convexa, està dividida en sis parts i en cadascuna d'elles alternen formes cordiformes; alternen una flor de lis inscrita i dracs fantàstics alats dins medallons circulars. Es tracta de traduccions d'elements llemosins fetes a la manera de Llemotges. Queden restes d'esmalt turquesa i blau fosc molt craquejats. Malgrat que les formes depenen d'altres molt seriades i que no hi ha inventiva de l'orfebre que l'ha treballat, el considerem un exemple molt digne, si més no l'esquema que ha seguit és coherent i es respecten l'alternança i la separació de cada element, fet que no sempre succeeix en altres obres com hem vist al tractar encensers esmaltats. A la part superior, un tub ornat amb escames gravades.

Tècnica

Les mides d'aquest exemplar són de 6,3 x 5 cm; quant a les tècniques, són la fosa, el cisellat, gravat i restes de daurat a la cara interior del cos; aplicació d'esmalt champlevé. El burí forma part de l'ornament, cada motiu està resseguit per l'instrument per donar-li forma més acabada. La inclusió i la manera en què ha estat feta la incisió és pròpia de la segona meitat del

segle XIII mirant cap a finals, quan les sèries són realment molt repetitives; amb tot, el gravat d'aquesta peça és molt correcte.

Presenta pèrdua de metall a la vora (llavi) i pèrdua significativa de l'esmalt. Són visibles els quatre forats per a les cadenes de sustentació i un cinquè i més gran per a la cadena d'elevació.

Cronologia

La datació que atorguem a l'encenser és la del segon terç del segle XIII pels motius representats, l'execució tècnica i la gama cromàtica dels esmalts.

Comparativa

La simultaneïtat de formes circulars i cordiformes és característica del taller llemosí i molt habitual en els píxis de la segona meitat del segle XIII; un exemple n'és el del Musée de Gueret[862] del segon terç del segle XIII; o el del Museu de Dijon,[863] en data oberta al segle XIII.

[862] Arminjon [*et al*], op. cit. (1995), p. 60, fig. f. Píxis, Llemotges, segon terç del segle XIII, 11,3 × 6,7 cm, inv. OA9, Guéret (Creuse), Musée de la Dom-Museumorerie. Entrada al museu entre el 1857 i el 1890.
[863] Píxis amb monogrames IHS, Llemotges, segle XIII, coure daurat, esmalt champlevé, prové del llegat A. i E. Trimolet, 1878, inv. CA T 1270, Dijon, Musée des Beaux-Arts.

Bàcul B C 1



Bàcul B C 1

Nom de l'obra	Bàcul
Autor/Taller	Catalunya
Datació	1284 (*ante quem*)
Material/Tècnica	Coure fos, cisellat, burinat i daurat
Dimensions	27 × 9 × 3 cm
Procedència	Prové de la tomba d'Arnau de Gurb, a la capella de Santa Eulàlia, catedral de Barcelona
Localització	Barcelona. Tresor de la catedral de Barcelona

Bibliografia DALMASES; GIRALT-MIRACLE, *Argenters*, 1985, p. 13 i 16; DALMASES, *Millenum*, 1989, núm. 158, p. 221; DALMASES, *Catalunya* 1992, p. 127; DALMASES; JOSÉ, *Els inicis* 1986, p. 298; GAUTHIER, *Emaux*, 1972, p. 191-192; GUDIOL, *Nocions*, 1902, fig. 91, p. 269; YLLA-CATALÀ, *Catalunya Romànica*, XX, 1992, p. 187.

Exposicions «Catalunya medieval», de 20 de maig al 10 d'agost de 1992, Barcelona, Pia Almoina, Palau Reial Major i església de Santa Anna.
«Millenum. Història i Art de l'Església Catalana», del 3 de maig al 25 de juny de 1989, Barcelona, Pía Almoina, Saló del Tinell, Capella de Santa Àgata.

Històric

Bàcul del bisbe Arnau de Gurb (ca. 1210-1284; bisbe de Barcelona, 1252-1284). Durán i Sanpere[864] es feia ressò del bàcul i indicava que s'havia trobat soterrat en el sepulcre del bisbe a la capella de Santa Llúcia de la seu barcelonina. Quan a August Font se li encomanaren les obres de restauració de la capella de Santa Llúcia els anys 1890-1891, descobrí la tomba, a l'interior de la qual aparegué l'aixovar del bisbe Gurb; entre les obres descobertes, el bàcul que estudiem.[865] L'octubre-desembre de l'any 1891 Golferichs[866] en féu una descripció acompanyada d'un dibuix que no es correspon amb el real sinó que és una traducció irreal. Anotà: «Entre les despulles d'Arnau de Gurb fou trobada la crossa del bàcul ab què fou enterrat, hermós (sic) exemplar del XIIIèn segle, de bronze daurat, rematant ab un cap quimèrich».[867] Seguint la línia cronològica, l'Episcopologi de Barcelona[868] aporta més dades interessants, indica que poc temps després de la mort del rei Jaume morí el bisbe, el darrer

[864] A. Durán y Sanpere, *La catedral de Barcelona*, Barcelona: Aymá Editores, 1952, p. 86.
[865] El *Diari de Barcelona* del 19 d'octubre de 1891 ho va publicar.
[866] M. Golferichs y Losada, «Capella de Santa Llúcia», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any I, (oct-des, 1891), núm. 3, p. 216-223.
[867] Ibídem, p. 219.
[868] S. Puig i Puig, *Episcopologio de la Sede Barcinonense*, Barcelona: Biblioteca Balmes, 1929, p. 224.

document que subscriví fou el 23 de maig de 1284, un plet contra el paborde de Solsona. Les seves restes foren col·locades en un arcosoli a la paret dreta de la capella de les Santes Verges, «al restaurarla descubrióse, tras de un altar que lo ocultaba, su magnífico sarcófago... y un báculo de hierro en su diestra».[869]

Simbolisme

Seguint la classificació que féu Martin aquest bàcul s'ha de situar dins el grup de Bàculs amb cap de serp i gola buida[870] per distingir-los d'aquells que tenen una poma. A més del concepte negatiu que té la serp, en té de positiu, segons el Llibre dels Nombres: (El Senyor a Moisès) «fes-te una imatge d'aquestes serps i posa-la dalt d'un estendard. Tothom que hagi estat picat, si la mira, salvarà la vida. Moisès va fer una serp d'aram i la posà dalt d'un estendard. Quan algú havia estat picat, mirava la serp d'aram i salvava la vida».[871] Sembla que aquests versicles són la base en la qual es recolza el simbolisme de la crossa.

El bàcul s'imbuí de simbolisme al segle XII i el principal artífex fou Honorat d'Autun (morí entre 1130 i 1143) en la seva *Gemma animae*: «La vara de Moisès era un bastó de pastor retorçat al extrem. Pastors com (fou) Moisès, els apòstols foren autoritzats a conservar el seu bastó o crossa als viatges i llurs successors els imitaren. El bàcul era corbat en l'extrem superior per poder agafar a aquells qui s'amaguen o escapen i punxegut per poder pegar als rebels».[872]

Marquet de Vasselot[873] també va saber trobar simbolisme en el bàcul, cadascuna de les parts constitutives adquiria un paper fonamental en l'elecció dels elements i la seva evolució. Si es tracta del bàcul amb serp al final de la voluta s'ha d'interpretar com la presència de Crist; aquest simbolisme és diferent si s'hi afegeixen altres elements.

Descripció

Canya cilíndrica més ampla a la part inferior que va estrenyent el diàmetre fins a arribar a connectar-se amb el nus; la superfície està coberta per un encreuament de línies rectes

[869] Arxiu Capitular de la S. E. Catedral Basílica de Barcelona, *Liber clausurarum testamentorum Aniversariorum* (mes de gener).
[870] Barraud; Martin, op. cit. (1856), p. 65-71.
[871] Nm 21, 7-9.
[872] Duclos, «Saint Maclou, I. Ses reliques à Bruges», *Annales de la Société d'Émulation pour l'étude de l'Histoire et des Antiquités de la Flandre*, [Brujas] I (1876-1877), p. 363.
[873] J. J. Marquet de Vasselot, *Les crosses limousines du XIIIè siècle*, París: Firmin-Didot, 1941, p. 23.

gravades molt senzill, dues motllures llises acoten l'espai per al nus, també llis i forma esfèrica amb els extrems truncats, la voluta pren forma d'espiral que acaba amb un cap de serp, la seva superfície està ornada amb escames gravades. A diferència d'altres bàculs com, per exemple, el de l'abat Juan II de Silos[874] en el qual la mida del motiu va minvant fins al cap de la voluta, en el del bisbe Gurb és relativament uniforme; l'anvers i revers presenten la mateixa ornamentació que queda unida per l'extrem dorsal de la crossa amb una cresteria de petits granets de fosa. El rostre del drac és molt allargassat, remata la voluta i és un element diferencial si el relacionem amb altres exemplars d'aquest mateix grup. Tota l'estructura denota una gran simplicitat, no hi hem vist cap element que cerqui algun tipus de forma artística, i pel que fa a la representació més comuna, la boca oberta, no s'ha exemplificat en aquest bàcul.

Tècnica

Aquest exemplar és de coure,[875] té elements de fosa, és gravat, cisellat i daurat (quasi bé perdut) i les dimensions totals són 27 × 9 × 3 cm. És l'únic bàcul de la nostra catalogació que ha conservat íntegres les tres parts. Com es pot veure a la gràfica que presentem, l'alçada total equival a la del bisbe Guerau Clasquerí (29 × 15 × 6 cm) i la part conservada del exemplar francès (28 × 19 × 3,5 cm), les mides que anotem mostren que la voluta és sensiblement més petita que aquestes altres dues. L'execució tècnica és senzilla però molt adient, atès l'ús d'aquest exemplar. El cisellador ha definit les diferents parts variant els motius, la voluta són escames bastant irregulars pel que fa al dibuix; el cap, amb incisions per a definir els diferents òrgans; i la tija que desenvolupa una successió de petits rombes amb un puntet central; el nus és llis.

Cronologia

La datació ens ve donada per la mort del prelat, és a dir *ante quem* 1284 en un període final del nostre estudi. Les característiques generals tècniques el fan dependre del taller de Llemotges, en fase tardana, quan en el taller hi ha dedicació especialitzada en el treball del coure daurat i motius gravats, sense esmalt, com és el bàcul estudiat. Nosaltres hem analitzat catàlegs d'exposició (Obra de Llemotges: les que tingueren lloc al Metropolitan Museum [Nova York], el Museu del Louvre [París]; i pel Taller de Silos: a la Biblioteca Nacional

[874] Bàcul de l'abat Juan Gutierre II de Silos, taller de Silos, ca. 1175-1198, coure daurat, gravat, i esmalt en champlevé; anell d'argent niellat, 26 × 12 cm, Museo de la abadía de Silos.
[875] Gudiol, op. cit. (1902), VI, p. 262. El considerà de ferro.

d'Espanya [Madrid]; bàculs localitzats a museus que presenten obra de Llemotges i inventaris Rupin [1890], Gauthier [Corpus I, 1986], [Corpus II, 2011]) i no hem trobat cap exemplar que pugui ser una comparativa exacta o similar; per aquesta raó creiem que és factible que es tracti d'una obra feta per un taller català de la segona meitat del segle XIII.

Comparativa

Metall i vori

De gran complexitat tècnica i mèrit artístic la crossa dita de l'abat Robert de Molesme[876] (ca. 1028-1111), fundador de l'abadia de Cîteaux, és un referent per la forma. De cronologia similar és el magnífic bàcul d'ivori del taller germànic del bisbe Anno II de Colònia[877] (1056-1075); el Museu del Louvre[878] en té un altre datat al segle XII que denota una gran senzillesa i que pertany al grup de bàculs amb cap de drac, com el que estudiem, localitzat en una excavació arqueològica. A més es pot citar la voluta del bàcul del bisbe Albert de Hierges,[879] que acaba amb un cap de serp, canya llisa i nus enriquit amb ornament, és un interessant referent; el darrer exemple és d'ivori, de factura llisa,[880] i està catalogat dins el grup de bàculs amb cap de serp. Amb aquest mostrari de crosses volem deixar constància que dins un mateix model se n'han representat en materials nobles i menys nobles, amb diferents finalitats litúrgiques, una de les quals, la de ser soterrat junt amb el bisbe (o abat) difunt, com és el que presentem.

Pintura mural i sobre taula catalanes (imatges complementàries al capítol d'encensers)

El bàcul del frontal de Gia (**il·l. 285**) i el de l'absidiola del transsepte de Santa Maria de Terrassa amb el martiri de sant Tomàs Becket[881] (**il·l. 286**) estan pintats emfatitzant la cresteria igual que la del bàcul de Gurb (**fig. 466**).

[876] Bàcul, Itàlia meridional o Sicília, finals del segle XI o primers del XII, filigrana d'argent daurat i caboixons d'ametista i granats, mencionat a l'inventari del tresor de la sagristia de l'abadia de Cîteaux l'any 1689 i a l'inventari revolucionari de 1791, dipositat al museu després del 1799, inv. CA 1455, Dijon, Musée des Beaux-Arts.

[877] Bàcul, del bisbe Anno II de Colònia, vori, església de l'antic monestir de Sant Servaci de Siegburg (Westfalia del nord, Alemanya).

[878] Bàcul, França, segle XII, bronze, París, Musée du Louvre, Ancien fons.

[879] Bàcul d'Albert de Hierges, abat de Walcouert, País mosà, segle XIII, ànima de fusta, coure daurat, niell, don de l'església d'Hastière de l'any 1888, inv. 2851, Brussel·les, Musée du Cinquantenaire.

[880] Voluta de crossa, probable taller del sud d'Itàlia, ca. 1175-1225, ivori amb traces de daurat, do de J. Pierpont Morgan, 1917 (17.190.232), Nova York, The Metropolitan Museum of Art.

[881] V. Notin; S. Caudron; G. François, *Valérie et Thomas Becket. De l'influence des princes Plantagênet dans l'Œuvre de Limoges*, Limoges: Musée municipal de l'Évêché, 1999; V. Notin; T. Rappé, *Émaux limousins du Musée national de l'Ermitage de Saint-Pétersbourg*, Limoges: Musée municipal de l'Évêché, 2004. Per aquesta important iconografia que arrelà a Llemotges i pel que fa a Catalunya les pintures de l'absidiola de Santa Maria de Terrassa són una magnífica mostra de la seva influencia a Catalunya.

L'escultura medieval catalana contribueix amb el corpus de bàcul que intentem fer amb imatges artístiques com les de les **il·lustracions 287**, **288**, **289**.



Fig. 466. Detall de l'escena del Martiri de sant Tomàs Becket (il·l. 286)

Altres escenes de la pintura sobre fusta ens il·lustren amb imatges molt adients per a la configuració del possible corpus de bàculs catalans, és important per la riquesa d'exemplars (pintats) en contrast a la nul·la referència que tenim de l'obra. Hem tingut en consideració els frontals i puntura mural, a més de les que presentem a la làmina XXVII), pintura mural de Sant Martí de la Cortinada[882] (ca. mitjan segle XII) (**fig. 469** i **470**), pintura sobre fusta, la biga de Cruïlles,[883] (**fig. 471**) potser la més singular, frontal de Tavèrnoles (**il·l. 279-280**), Rotgers (**il·l. 282**) (**fig. 467**) i Sant Martí[884] (**fig. 468**).

[882] Pintura mural del presbiteri, església de Sant Martí de Cortinada, Ordino (Andorra).
[883] Biga de Cruïlles, taller de Girona, ca. finals del segle XII, prové del monestir de Sant Miquel de Cruïlles, (Baix Empordà), MDG 2, Girona, Museu Diocesà.
[884] G. Vikan, *The Walters Art Gallery. Guide to the Collections*, Londres: Philip Wilson Publishers, 1997, p. 41. Frontal amb escenes de la vida de de Sant Martí, taller urgellenc o rossellonès, mitjan segle XII, llegat d'Henry Walters, 1931, inv. 37.1188, Baltimore, The Walters Art Gallery; N. de Dalmases i Balanyà, A. José i Pitarch, *L'època del Císter. Segle XII*, Barcelona: Edicions 62, 1994, p. 203.



Fig. 467. Detalls, bàcul, frontal de Rotgers (foto autora)



Fig. 468. Frontal de Sant Martí, mitjan segle X, Baltimore, The Walters Art Gallery



Fig. 469. Detalls de bàcul (1), pintures del presbiteri, església de Sant Martí de la Cortinada (Andorra)



Fig. 470. Detalls de bàcul (2), pintures del presbiteri, església de Sant Martí de la Cortinada (Andorra)



Fig. 471. Detall del bàcul de l'abat, Biga de Cruïlles, MDG 2, Girona, Museu Diocesà (foto autora)

Escultura / Miniatura catalanes

Les imatges comparatives d'escultura que hem seleccionat les presentem a la **làmina XXVIII** (**il·l. 287-291**), un magnífic exemple el del bàcul del sepulcre de Ramon Berenguer (detall a la **fig. 472**); i la **il·l. 292** i **293** que pertanyen a la miniatura.



Fig. 472. Detall, bàculs i creu, sepulcre de Ramon Berenguer, segle XII (il·l. 291 pels crèdits)

La **làmina XXIX** presenta dues altres imatges procedents de la miniatura forana; a la **làmina XXX** hem disposat imatges de segells del temps del rei Jaume I perquè considerem l'execució del segell a la Ceca està molt vinculada al treball de l'orfebre, de fet molts hi treballaven. Els que hem triat aporten bàculs de factura senzilla com molts altres que hem vist a la pintura. Les **làmines XXXI** (metall), **XXXII** (voris) i **XXXIII** (escultura) són d'obres foranes l'anàlisi de les quals fa que podem comparar amb els (poquíssims) exemplars catalans i, com fem amb tot el desenvolupament, intentar fer el seguiment tipològic i cronològic.

Bàcul B C 2



Bàcul B C 2

Nom de l'obra	Bàcul
Autor/Taller	Catalunya Nord
Datació	Segona meitat s. XIII
Material / Tècnica	Coure daurat, fos, cisellat i burinat
Dimensions	28 ×19 × 3,5 cm
Procedència	Prové de l'abadia benedictina de Sant Genís de Fontanes
Localització	Rosselló. Centre d'Art Sacre, d'Ille-sur-Têt
Núm. d'inventari	Inv. 32
Varis	Ingrés l'any 1986

Bibliografia BONNEFOY, «Notes…», *Bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*, VIII (1851), làm. 4 i p. 271-281; BONNEFOY, *Epigraphie*, 1856/60, p. 180; BRUTAILS, «Notes…», *Bulletin archéologique du Comité des travaux històriques et scientifiques* (1893), p. 200 i s.; DALMASES, *Catalunya* 1992, p. 176-177; GAUTHIER, *Emaux* 1972, p. 183-192; *L'art*, 1987, p. 47; *Les trésors*, 1965, núm. 584, p. 324; PONSICH, *Catalunya Romànica*, XIV, 1993, p. 386; *Trésors*, 1954, núm. 93, p. 47.

Exposicions «Trésors d'orfèvrerie des églises du Roussillon et du Languedoc méditerranéen», del 17 de juliol al 15 de setembre de 1954, Carcassona, església de Sant Nazari.
«Catalunya medieval», de 20 de maig al 10 d'agost de 1992, Barcelona, Pia Almoina, Palau Reial Major i església de Santa Anna.

Descripció

Aquest exemplar fou trobat dins una urna a l'església de l'antiga abadia benedictina de Sant Genis de les Fonts[885] (Rosselló), darrere l'altar. Tal i com mostrava el primer dibuix que publicà Bonnefoy el 1851 li mancava el nus i la tija (o canya); no és un cas aïllat, és freqüent que, potser per qüestions d'espai, se soterrés fragmentat, per exemple els dos de Silos o el que es descobrí el 21 d'octubre de 1989 a Andres[886] (Pas-de-Calais) a l'antic monestir benedictí d'aquesta població.

[885] L. de Bonnefoy, «Notes archéologiques sur Saint-Genis-des-Fontaines», *Bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*, [Perpinyà] VIII (1851), p. 271-281 i làm. 4.
[886] D. Derœux; F. François, «Á propos d'une crosse en émaux de Limoges du XIIIè siècle découverte à Andres (Pas de Calais)», *Revue du Nord-Archéologie*, LXXIV/296 (1992), fig. 1-4, p. 190-191 i 193.

Quan es va donar a conèixer el drac tenia la boca oberta de la qual sortia un brot,[887] pertanyia, doncs, al grup que Martin classificava com a «Bàculs amb serp brotant un fullatge»;[888] en aquest exemplar hi ha una simbiosi de la serp amb el brot i l'anyell dins un quadrilòbul. La presència de la creu, de l'estendard i de l'anyell s'ha d'interpretar com a la presència de la mort (creu), de la victòria (l'estendard) i del pastor del ramat (l'anyell), tot hi és present en aquest bàcul, a més dels fullatges emergents de la gola del drac, que s'ha vist com un element inofensiu pertanyent a la natura luxuriosa que ens transporta al nou jardí en què les ànimes hi són redimides. La part interior de la tija, la que no es veu, té dos forats a l'extrem inferior que servien per a fixar-la mitjançant una clàvia al bastó.

La voluta pren forma d'espiral i remata amb un cap de serp; emmarca un anyell en alt relleu dins un quadrilòbul que és recolza damunt una base recta, sosté la canya de la creu amb una pota davantera, i l'estendard o oriflama onejant al capdamunt, a més de la inscripció «ANVS DEI». La cresteria està formada per petits brots de fosa que separen ambdues cares.

El fons és reticulat, simulant escames que pretenen representar el cos de la serp, són executades amb una tècnica molt acurada i en una progressió de la mida que va disminuint des de la base fins acabar just a l'inici del cap; ambdues cares presenten la mateixa ornamentació. És simptomàtic que aquesta textura escamosa es mantingués ni que el cap de la voluta no fos el d'una serp sinó una flor, segurament un costum i una pràctica dels artesans llemosins arrelada en la fabricació d'aquesta tipologia.[889]

El motiu és recurrent des de ben bé la segona meitat del segle XII, per exemple en els dos bàculs del taller d'orfebreria medieval de Silos (bàcul I de l'abat Juan i bàcul II, col·lecció particular) i en *l'Œuvre* de Llemotges que el va difondre; també, en altres tipologies com, per exemple, en l'ornamentació de la canya de molts canelobres tal i com es pot visualitzar, entre d'altres, en un exemplar del Metropolitan[890] o un altre del Museu de Berlín.[891] El cap de la fera respon a les característiques habituals, boca oberta, malgrat que, en aquest cas, no és la

[887] *Trésors d'orfèvrerie des églises du Roussillon et du Languedoc méditerranéen* [catàleg d'exposició], Carcassona, 1954, núm. 93.
[888] A. Martin, «Le bâton pastoral», a *Mélanges d'archéologie*, París: V. Poussielgue-Rusand, 1856, p. 60-65.
[889] Marquet de Vasselot, op. cit. (1941), p. 98-99.
[890] *Enamels of Limoges. 1100-1350* [catàleg d'exposició], Nova York: The Metropolitan Museum of Art, 1996, p. 156-157. Candeler, Llemotges, finals del segle XII, coure embotit, champlevé, gravat, esmaltat i daurat, 40 cm (alt), inv. 17.190.345, Nova York, MET.
[891] *Heinrich der Lowe und sein Zeit*, [catàleg d'exposició], I, Munic: Hirmer Verlag, D 103, p. 307. Candeler, Llemotges, ca. 1180-1185, coure embotit, champlevé, gravat, esmaltat i daurat, 40 cm (alt), inv. 17102, Berlín, Staatliche Museen-Preußischer Kulturbesitz, Kunstgewerbe-museum.

ferocitat el tret distintiu (de la boca sortien flors, ara perdudes segons es constata amb el dibuix del bàcul), i detalls cisellats i burinats; el cos de l'anyell està interpretat amb incisions del cisell molt equilibrades, prenent diferent sentit, segons es tracti del llom (horitzontals), la cuixa, coll o pit (vertical), el resultat és que la part central de l'animal queda contrastada amb les laterals en un efecte òptim que llueix en la figura.

El quadrilòbul ocupa l'espai interior de la voluta o retorç, està resseguit per un perlejat de tradició clàssica, molt comú dins la cultura artística catalana; entre els dos extrems del lòbul inferior una base recta per al recolzament de l'anyell; l'emmarcament s'ajusta perfectament a les dimensions del cercle en què és inscrit.

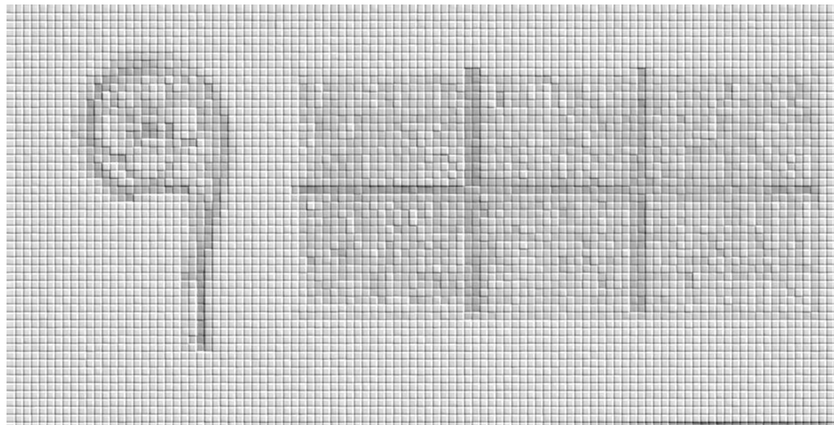


Fig. 473. Dibuix del bàcul de Sant Genís, publicat per Bonnefoy (1851)

Tècnica

Les tècniques conreades en la fabricació del bàcul són la fosa, el cisellat, burinat i daurat. La conjunció de totes elles en aquest exemplar el fan una obra de gran bellesa, per la finor de la tècnica, per l'harmonia de cadascuna de les parts compositives, per la delicadesa del motius ornamentals i per l'equilibri de les formes que el constitueixen. S'ha de destacar el cisellador per la tècnica experimentada que demostra en aquest exemplar, és molt bona, a més té detalls que no passen desapercebuts, petites incisions per definir l'interior d'algunes escames.

El magnífic puntejat dins l'espai acotat, els trets que defineixen els òrgans de la boca, ull i en general tots els elements estan tractats com si cadascun d'ells fos el més important. És una veritable «joia» dins la seva tipologia. Si es compara la tècnica senzilla del bàcul del bisbe Gurb amb la tècnica del francès, hom aprecia una diferència notòria entre ambdues obres, no massa llunyanes en la seva data d'execució.

Cronologia

La cronologia que establim per al bàcul ha de ser a partir de la segona meitat del segle XIII quan Llemotges ja ha difós les característiques de les obres per l'enorme expansió dels seus productes arreu d'Europa, també a Catalunya, sobretot la Catalunya Nord, moment en què es fabricaren obres en coure daurat i motius gravats en substitució de les d'esmalt, que ja havia esgotat molts dels seus repertoris. Aquest és un molt bon exemplar per totes les característiques que hem anat destriant. Si prenem en consideració el bàcul de fusta de l'abat Guerau de Clasquerí de Sant Cugat del Vallès (ca. 1277-1294), amb el qual es pot relacionar quant al model, i considerat de sempre del taller català, podem integrar aquest de metall en un taller nord-català en el qual hi ha l'expressió més acurada del treball d'un cisellador molt experimentat, coneixedor del model i que fins i tot el millora.

Comparativa

L'existència de bàculs de finals del segle XII o primers del XIII amb característiques comunes, coure cisellat, la representació de l'anyell, i la creu (no l'estendard) i el cap de la voluta en forma de serp amb un element vegetal sortint de la boca, confirma que el model era conegut i treballat també en tallers de França.

El Museu de Cluny[892] en té un que considerem referent perquè també segueix aquests paral·lelismes en el metall, per la tècnica del cisell, i pel repertori: voluta acabada en cap de serp, boca oberta i element vegetal, anyell i creu, la col·locació d'aquest és la que repeteix l'exemplar del Rosselló. El taller de Llemotges del segle XIII va fabricar crosses amb l'anyell i, de fet, són el precedent del bàcul estudiat. El Museu de Soissons[893] (**fig. 476**) en té un de coure i aplicacions en esmalt champlevé que presenta concomitàncies pel model de l'anyell i estendard (dit creu de la resurrecció) encerclats per la voluta i per la cresteria o gropa,[894] la resta ja és pròpiament llemosina i, a l'inrevés, les altres són les característiques que defineixen el taller nord-català de la segona meitat del XIII ja avançat; en el bàcul de la catedral de Sens (**fig. 477**), apareix, en el centre de la voluta, un anyell, dins un quadrilòbul ple d'elements vegetals. És important haver fet el seguiment d'aquests exemplars de Llemotges, relacionats

[892] Bàcul, França, final del segle XII primers del XIII, coure cisellat i daurat; granats i caboixons de vidre acolorit, descobert a l'abadia de Clairvaux el 1819, prové del fons Du Sommerard, inv. Cl. 948, París, Musée de Cluny-Musée national du Moyen Âge.
[893] *Bulletin de la Société Archéologique, Historique et Scientifique de Soissons*, 20 (1866), p. 266. Aparegué en una tomba de la primera capella meridional del cor de Nôtre-Dame de Soissons (França).
[894] Rupin, op. cit. (1890), fig. 633 (bàcul del Museu de Soissons) i fig. 632 (bàcul del tresor de la catedral de Sens), làm. XLVII; Marquet de Vasselot, op. cit. (1941), p. 307, fig. 177.

pel model amb els del taller italià, perquè són els que els vinculen directament amb el bàcul del taller del nord de Catalunya.

Fusta i vori

Com hem assenyalat, el parentiu més proper és el bàcul de fusta de l'abat Guerau de Claquerí[895] (**fig. 474**) per tots els paral·lelismes que hem citat, sense oblidar les diferències originades per la matèria, la fusta un i l'altre el metall. Característiques molt semblants les del dibuix del bàcul del bisbe Jacques de Vitry (**fig. 475**) de Namur.



Fig. 474. Bàcul del bisbe Guerau de Clasquerí (fusta)



Fig. 475. Dibuix, bàcul del bisbe Jacques de Vitry de Namur (Bélgica) (vori)

[895] J. M. Martí i Bonet; P. J. Figuerola i Rotger, *Catalunya medieval* [catàleg d'exposició], Barcelona: Lunwerg; Generalitat de Catalunya, 1992, núm. 2.43, p. 178-179. Bàcul de l'abat Guerau de Clasquerí, Catalunya, final del segle XIII, fusta daurada i policromada, 29 × 15 × 6 cm, prové del monestir de Sant Cugat del Vallès, MDB 102, Barcelona, Museu Diocesà.

Imatges de Comparativa

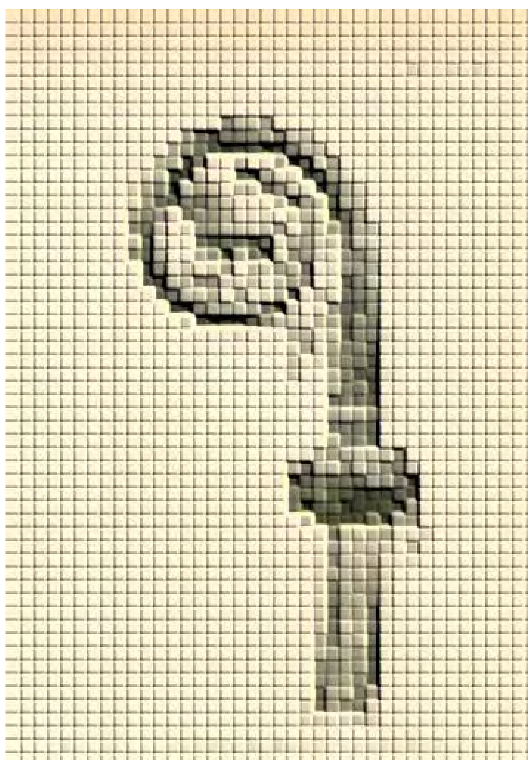


Fig. 476. Bàcul de Soissons

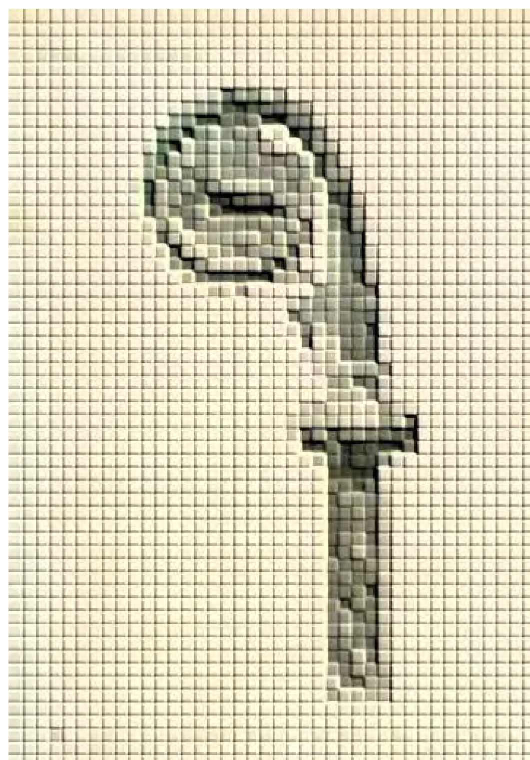


Fig. 477. Bàcul de la catedral de Sens

Bàcul B C 3



Bàcul B C 3

Nom de l'obra	Voluta del bàcul de l'arquebisbe Bernat d'Olivella
Autor/Taller	Catalunya
Datació	1287 (*ante quem*)
Material/Tècnica	Peltre i coure, restes de daurat, repussat
Dimensions	22 × 12,12 cm
Procedència	Tomba de l'arquebisbe Bernat d'Olivella, Santa Tecla la Vella, Tarragona
Localització	Tarragona. Museu Diocesà de Tarragona
Núm. d'inventari	MDT 3331
Varis	Ingrés l'any 1933 per donació. Estat regular. Corrosió per sulfatació, pèrdua: mutilació

Bibliografia	MARTÍNEZ, *Pallium*, 1992, núm. 30, p. 81; MARTÍNEZ, *Catalunya Romànica*, XXI, 1995, p. 173; RAMON, «Calze i patena, bàcul», a *Millenum,* 1989, p. 224 i 225 (imatge); SERRA, *Santa Tecla*, 1960, p. 166; VILLANUEVA, *Viage*, XIX, 1851, p. 188-191.

Exposicions	«Millenum. Història i Art de l'Església Catalana», del 3 de maig al 25 de juny de 1989, Barcelona, Pía Almoina, Saló del Tinell, Capella de Santa Àgata. «Pallium. Exposició d'art i documentació», del 27 de juny al 30 setembre de 1992, catedral de Tarragona.

Bisbe Bernat d'Olivella

El bàcul fou localitzat dins la tomba de l'arquebisbe Bernat d'Olivella a Santa Tecla la Vella de Tarragona per Joan Serra Vilaró i Pere Batlle l'any 1933, bé que la sepultura ja havia estat oberta anteriorment amb motiu de les obres realitzades a Santa Tecla l'any 1854.[896] Les peces de l'aixovar litúrgic que trobaren foren restes del pal·li, part del bàcul, el calze i la patena i un guant;[897] sembla que havia desaparegut l'anell, que sí el portava d'inici segons interpretaren ells per les empremtes dels dits.

Bisbe de Tortosa (1254-1272) i arquebisbe de Tarragona (1272-1287), fou una figura interessant i rellevant a l'època pels contactes amb el rei Jaume I, que el nomenà lloctinent

[896] A. del Arco, «Paseos arqueológicos por la diócesis de Tarragona. Iglesia de Santa Tecla», *Boletín Arqueológico de Tarragona*, II/5 (set-oct, 1914), p. 117.
[897] *Millenum. Historia i Art de l'Església Catalana* [catàleg d'exposició], Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1989, p. 225 (imatge de l'aixovar litúrgic del bisbe Olivella).

reial a l'Aragó i al Principat; fou delegat del papa a la coronació del rei Pere el Cerimoniós i la seva esposa Constança a Saragossa; i assistí al rei a la seva mort.

Va celebrar tres concilis,[898] va fundar capellanies i llegà alguns béns a la capella de Santa Tecla: «mandamus dari capellæ Sanctæ Teclæ prædictæ Breviarios nostros, qui in duabus partibus sunt, et insuper omnes alios libros ecclesiasticos ordinarios quos habemus…».[899]

Descripció

La tija o canya era de fusta recoberta de planxa de coure llisa, forma troncocònica i molt oxidada, segons hem pogut veure; el nus està format per dos cossos semiesfèrics aixafats units per una anella central en la qual hi destaquen forats o buits sense cap ornament.

Està molt malmès en un lateral per la pèrdua parcial de la matèria (peltre) que l'ha transformat en una massa d'emplastre i forats. La forma del nus fou molt habitual, ornamentats o no; l'anella central que uneix ambdós cossos presenta forats circulats, hom ha cregut que potser es tracta de caboixons per a vidres o pedres de colors per a embellir l'objecte. Nosaltres creiem que no té perquè, es tracta d'un bàcul que possiblement fou fabricat amb un fi concret, el de ser soterrat, hipòtesi que recolzem en la pobresa del material (peltre). Aquestes perforacions serien una concessió a l'ornamentació que sí recordarien les pedres o aplicacions de caboixons en els bàculs de més qualitat.

La voluta neix a partir del nus i s'envolta adoptant forma d'espiral de tres voltes, el gruix del tub o canó és decreixent fins a rematar en el cap d'una gasela (en record de la serp?); aquesta *fera* és el cap del prototipus.

Durant el temps en què estigué soterrat es va malmetre la voluta i la dauradura, de la qual només han quedat restes testimonials. Malgrat aquesta destrucció parcial de la forma es pot reconstruir, tal i com presentem en aquesta fitxa a partir d'exemples conservats d'aquesta cronologia.

[898] Serra, op. cit. (1960), p. 166-167.
[899] Villanueva, op. cit. (1851), XIX, ap. VII, p. 263-264. Villanueva publicà el seu testament.

Cronologia

La cronologia que es pot establir ve donada per la mort de l'arquebisbe. La personalitat del personatge i la seva dignitat li escauria un altre bàcul de metall preuat, per tant, segons el nostre parer, l'ús d'aquest bàcul estaria lligat únicament al seu soterrament l'any 1287, data que no quedaria llunyana de la seva fabricació.

Altra qüestió interessant és l'ambivalència del model, fabricat en vori des del segle XII (o abans); el model fou molt exitós, ja que continuà vigent a finals del segle XIII. En el cas de l'exemplar estudiat ha estat reinterpretat en metall per a formar part de l'aixovar de l'arquebisbe de Tarragona, per a un funció molt concreta, la de ser sepultat, i a més en peltre; aquest fet augmenta la vàlua de l'exemplar dins la seqüència cronològica del model. Aquest fet ens fa situar aquest bàcul dins un taller català que possiblement tindria com a referent algun model de vori.

Comparativa

Aquest prototipus de bàcul fou molt generalitzat a Europa com a símbol de la dignitat episcopal, Sicília o Itàlia meridional l'expandiren arreu d'Europa; per altra banda el que presentem en aquesta comparativa manté un gran paral·lelisme pel que fa a la forma, de la qual destaca el cap de la gasela. Es tracta d'un bàcul de vori[900] de la meitat del segle XII del bisbe Godehard de Hildesheim, d'un taller islàmic d'influència siciliana (**fig. 479**); també d'igual procedència, el bàcul del Museo Nazionalde di Ravenna amb cap de drac, segueix la mateixa factura però amb variació de model i decoració (**fig. 478**).

[900] H. Freter; E. Breloer, *Schatzkammer Hildesheim*, Hildesheim: Bernward, 1993, p. 29; M. Brandt, *Schätze des Glaubens. Meisterwerke aus dem Dom-Museum Hildesheim und dem Kunstgewerbemuseum Berlin*, Regensburg: Schnell + Steiner, 2010, núm. 24, p. 68. Bàcul, Itàlia meridional, segon terç del segle XII, ivori, banús, coure daurat, ferro, 20 cm (alt), assemblat possiblement a Hildesheim, inv. DS 74, Hildesheim, Dom-Museum.

Imatges de comparació Vori



Fig. 478. Bàcul, taller àrab de Sicilia, cap de drac, Museo Nazionale di Ravenna, segle XIII



Fig. 479. Crossa o bàcul de sant Godehard de Hildesheim, cap de gasela, Itàlia meridional, mitjan segle XII

El vori propicia que l'orfebre ciselli detalls amb minuciositat cal·ligràfica; no succeeix amb el peltre amb una dificultat major per treure'n el mateix benefici. No hem localitzat exemples d'aquest model i metall. El Museu del Louvre[901] en té un de la mateixa sèrie en forma de cap de gasela (**fig. 481**) Les altres mostres que aportem també són en vori, procedents totes d'Itàlia meridional o de la Sicília del segle XII, molt apreciades perquè s'exportaren per tota l'Europa occidental, n'hi ha un a Charroux (Allier, França), són una sèrie de tres considerades unes mostres extraordinàries d'aquella cultura que han perviscut. El model és el que segueix el bàcul de Tarragona. Per altra banda el Museu de la Catedral d'Ourense[902] en mostra un molt semblant tot de vori datat a la segona meitat del segle XII. El bàcul dit de San Valero de la Catedral de Roda d'Isàvena[903] és de vori i pel que es podia veure a les fotografies els motius cisellats eren excel·lents (**fig. 480**).

Imatges de comparació

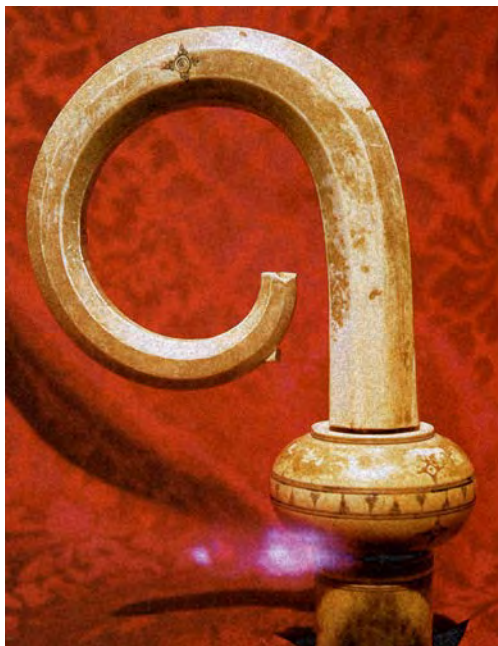


Fig. 480. Bàcul de san Valero.



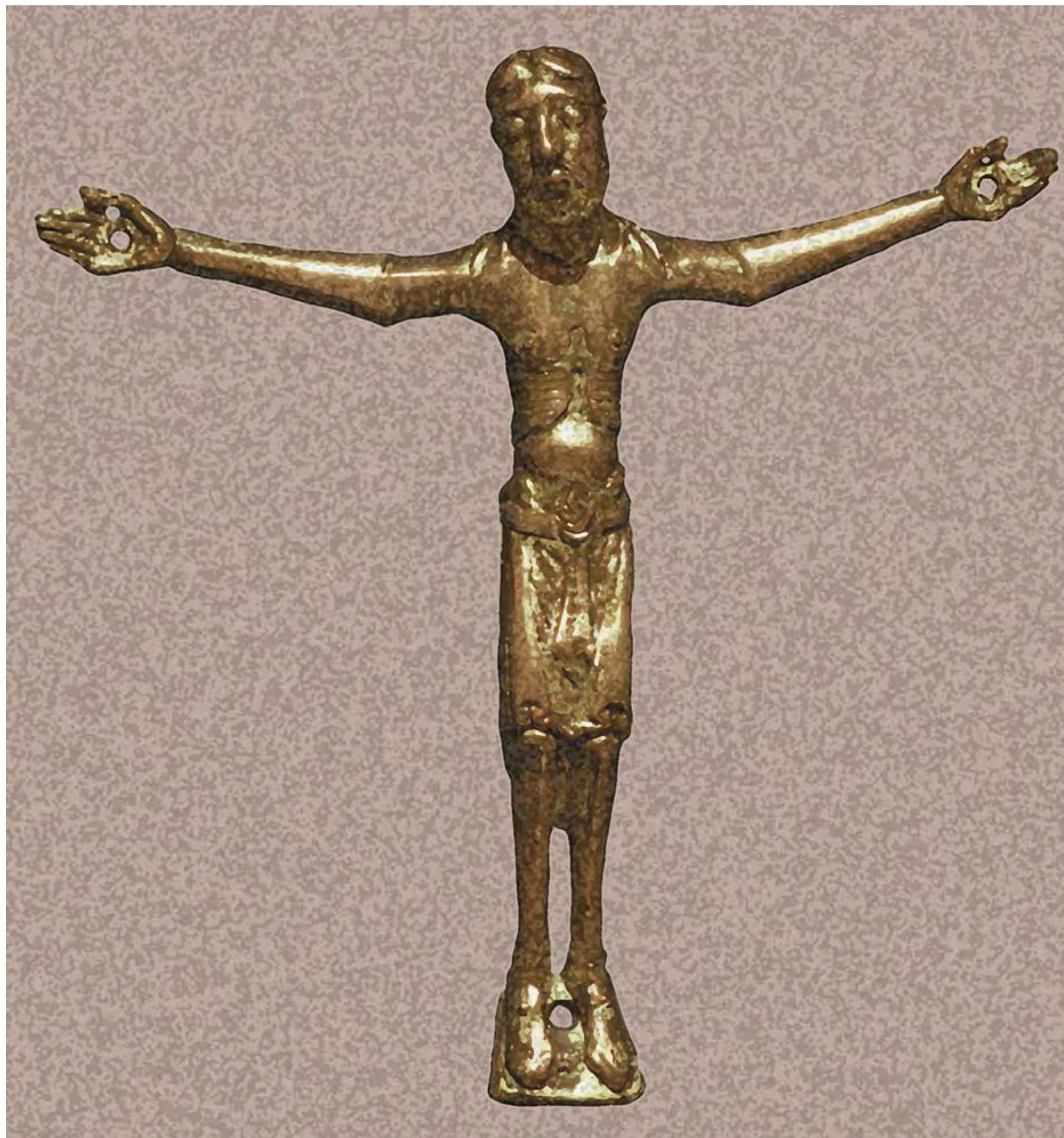
Fig. 481. Voluta de bàcul de vori, Itàlia meridional, inv. OA 11150, París, Musée du Louvre

[901] Bàcul, Sicília o Itàlia meridional, segle XII, ivori d'elefant, 12,5 × 12 cm, prové de la col·lecció de la comtessa de Béhague; del marqués de Ganay; per venda a Mònaco el 1987, donació dels Amics del Louvre de l'any 1987, inv. OA 11150, París, Musée du Louvre.

[902] *O Portico da Gloria e o seu tempo, catalogo da exposicion conmemorativa do VIII centenario da colocacion dos dinteis da Portico da Gloria da Catedral de Santiago de Compostela* [catàleg d'exposició], Santiago: Xunta de Galicia, 1988, núm. 114, p. 89. Bàcul de voluta, segona meitat del segle XII, vori, 21 × 11,5 cm, prové del tresor de San Rosendo, monestir de Celanova (Ourense), Ourense, Museo da Catedral.

[903] *Lux Ripacurtiae. Memoria de un patrimonio* [catàleg d'exposició], IV, Graus: Ajuntament, 2000, p. 53. Bàcul de san Valero, segle XII, marfil tallat, catedral de Roda d'Isàvena. Aquest bàcul fou sostret per Erik el Belga i no ha tornat a aparèixer.

Crucificat Cx C 1



Crucificat Cx C 1

Nom de l'obra	Crist
Autor/Taller	Catalunya (taller pirenaic)
Datació	Mitjan s. XII
Material/Tècnica	Bronze fos, cisellat i daurat
Dimensions	22 × 21,5 × 3,7 cm
Procedència	Probablement de la Cerdanya
Localització	Barcelona. Museu Nacional d'Art de Catalunya
Núm. d'inventari	MNAC 4553
Varis	Sales d'exposició. Ingrés el 18 d'octubre de 1932. Procedent de la col·lecció Plandiura per compra. 1973 Sala 31-1. Clixé 38543 i 19456

Bibliografia AINAUD, *Arte*, 1973, p. 212; *El arte*, 1961, núm. MAB 4553, p. 142; *El esplendor*, 2011, p. 220 i 221 (imatge); SAURA, «Crist I», a *Catalunya Cr C 1)Romànica*, I, 1994, p. 413-414.

Exposicions «El arte románico. Exposición organizada por el gobierno español bajo los auspicios del Consejo de Europa. Barcelona y Santiago de Compostela», 1961. «750 aniversari, entorn a Jaume I. De l'art romànic a l'art gòtic. Tresors del Museu d'Art de Catalunya», 6 d'octubre de 1989 al 6 de gener de 1990, València, Palau dels Scala.
«El esplendor del románico. Obras maestras del MNAC», del 10 febrero al 15 de mayo de 2011, Madrid.

Descripció

Crucificat de bronze fos i daurat, havia estat fixat amb quatre claus pels forats a les mans i als peus; presenta cap lleugerament inclinat, sense corona o nimbe, barbat i llarga cabellera que reposa damunt les espatlles, ulls obert com a imatge del Crist viu; braços horitzontals, torç, pit i epigastri molt pronunciats, no tant per mostrar dolor sinó per convenció. Hem analitzat els Crucificats que Peter Bloch[904] ha catalogat i no n'hem trobat cap que segueixi les mateixes característiques com les de l'estudiat, malgrat que ell defineix un grup —el III— amb característiques de nuat en horitzontal i plecs tubulars en forma de bossa, que també és donen en aquest crucificat. Teòricament aquest el podríem incloure en el grup per seguir molt aproximadament les característiques bàsiques, però quan es profunditza en la imatge es troben diferències importants. La «construcció» bàsica del cos és similar, però la separació del costellam té una personalitat pròpia; l'encreuament del nus adopta un format específic, quasi

[904] Bloch, op. cit. (1992).

bé sembla una flor, el ventre arrodonit i una mica sortit manté certa similitud amb el III A 6, però el que analitzem defuig de la forma tan arrodonida. Pel que fa al rostre coincideixen amb els ulls oberts, la serenitat amb què se'l vol representar amb uns ulls enormes, el nas molt ben estructurat i molt ben aconseguit, els llavis semitancats amb un rictus, però, que no épers de patiment, ni hi ha cap intent de desfigurar el rostre pel dolor, realment és la serenor del qui ho ha donat tot i ja ha acabat.

Tècnica

La tècnica és la fosa i els detalls són cisellats, l'execució és la d'un mestre hàbil per com acaba les formes del rostre i del cos; el plecs del *perizonium* cauen suaument damunt els genolls, gaudeixen de simetria, els laterals baixen cenyits des del maluc fins arribar als genolls i segueixen el mateix plantejament, tanmateix a la part superior el cisellador assenyala uns trets diferents a cada costat, la qual que trenca la uniformitat i li atorga una personalitat en conjunt que el fa un exemplar diferent dels altres. Bloch mostra el revers d'alguns crucificats per tal de veure la tècnica de la fosa; no n'hi ha cap que coincideixi amb el del MNAC (4553).

Cronologia

El grup III de Crucificats que cataloga Bloch, el considera de mitjan segle XII; tradicionalment aquest exemplar ha estat datat ca. 1180 sense que hi trobem cap motiu concloent. Per tant, seguint els paràmetres que estableix Bloch i els seus estudis, nosaltres el considerem de mitjan segle XII per la coincidència de paral·lels. Per altra banda, el fet de no trobar-ne cap altre que segueixi tots els trets, i la possibilitat que sigui originari de Cerdanya, alhora que Bloch no l'hagi inclòs en el repertori, fa que sigui molt versemblant la seva adscripció a un taller pirenaic. A més, hi ha un fet que no es pot obviar i és la potència de les imatges de talla del taller pirenaic.

Comparativa

Per a la comparativa podem acudir al grup III A de Bloch, en especial el III A 6. Hem analitzat imatges de producció italiana: (Emilia, Lombardia, Roma...), n'hi de potents, però al cercar les característiques cap dels que hem consultat és un paral·lel. Per tant, reivindiquem el taller d'orfebreria català de la segona meitat segle XII (1150-en endavant) com un dels més interessants i personals del sud d'Occident.

Crucificat Cx C 2



Crucificat Cx C 2

Nom de l'obra	Crist de Moror
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Ca. 1150-1160
Material/Tècnica	Bronze fos, daurat i cisellat
Dimensions	19,4 × 19 × 3,4 cm
Procedència	Església de Sant Miquel de Moror (Sant Esteve de la Sarga, Pallars Jussà)
Localització	Barcelona. Museu Nacional d'Art de Catalunya
Núm. d'inventari	MNAC 12095
Varis	Clixé 17896. Li manquen els peus i els dits de les mans. Sales d'exposició. Ingrés l'any 1920. Fou venuda a la Junta de Museus de Barcelona, l'any 1919, pel rector de l'església de l'antic monestir de Santa Maria de Mur, de la qual depenia aleshores de Sant Miquel de Moror

Bibliografia

AINAUD, *Arte*, 1973, p. 208 (imatge), p. 214 (text); AINAUD, *Museo*, 1980, p. 126-127; DURAN-PORTA, «Orfebreria:…», a Manuel Castiñeiras; Jordi Camps: *El romànic*, 2008, p. 190, 191, 198 i 202; *El arte*, 1961, núm. MAB 12095, p. 142; *El esplendor*, 2011, p. 216-217 (imatge); FOCH, *Museo*, 1926, núm. 35-E, fig. 96, p. 87-88; *L'època*, 1988, núm. 34, p. 68; SAURA, *Catalunya Romànica*, XV, 1993, p. 455-456.

Exposicions

«El arte románico. Exposición organizada por el gobierno español bajo los auspicios del Consejo de Europa. Barcelona y Santiago de Compostela», 1961.
«L'època de les catedrals. Romànic/Gòtic. Tresors del Museu d'Art de Catalunya», Girona, 1988.
«750 aniversari, entorn a Jaume I. De l'art romànic a l'art gòtic. Tresors del Museu d'Art de Catalunya», del 6 d'octubre de 1989 al 6 de gener de 1990, València, Palau dels Scala.
«El esplendor del románico. Obras maestras del MNAC», del 10 de febrer al 15 maig de 2011, Madrid.

Descripció

Crucificat de bronze fos, cisellat i daurat, havia estat fixat amb quatre claus pels forats a les mans, bé que ha perdut part de les cames i peus, hom suposa que tindrien els forats corresponents; cap inclinat, sense corona o nimbe, barbat i llarga cabellera que baixa en forma de tres flocs per banda fins a situar-se damunt les espatlles, ulls obert, imatge del Crist viu.



Fig. 482. Detall cos. Crist de Moror.
Li manquen els peus i part de la mà dreta

El tractament del cos assenyala les diferents parts, el torç, costellam, melic, tots ells amb afany de representació realista. La delicadesa dels plecs construeixen un perizoni fóra del comú, nuat al mig amb una llaçada dirigida cap a la dreta (de l'espectador). A diferència dels de l'altre Crist d'aquest catàleg, els plecs cauen molt rectes, conflueixen cap al centre des d'on baixen en absoluta verticalitat, són plecs de tractament molt sobri, al lateral hi ha un treball magnífic del cisellador, que enriqueix notablement el conjunt. La sanefa inferior imita les cintes bizantines ornades amb pedreria, aquí en forma de petits cercles, i a la part superior, el cinyell que cenyeix el perizoni està laborat amb una acurada traducció feta amb el cisell imitant els delicats treball amb gemmes de les vestidures bizantines.

Tècnica

El Crist és de fosa, cisell per als detalls i daurat per a imitar l'or. Ja hem dit que està realitzat per un orfebre molt qualificat. L'execució de cabells i barba és molt fina, l'expressió del rostre ha estat aconseguida per la consecució de cada element realitzat amb cura; els ull oberts destaquen per la vivesa, que li confereix transcendència; en l'altre Crist parlàvem de serenor, aquest el trobem transcendent. Tots aquests aspectes només els pot reproduir un orfebre amb experiència en el tractament de metall; gens llunyà d'algunes figures imponents de talla, aquesta també és una imatge imponent.



Fig. 483. Detall cap. Crist de Moror

Cronologia

Hem analitzat les imatges del grup II A del Catàleg de Bloch i hem localitzat el Crist II A 4[905] que manté alguns paral·lelismes amb el de Moror. La cabellera ve partida pel mig mitjançant una ratlla central, els cabells llisquen fins a assentar-se suaument damunt les espatlles, en aquest, però, en un únic floc, el cap inclinat, la posició del braços dels quals el dret (espectador) està més inclinat (vers la part superior); la fina execució del perizoni, són alguns

[905] Ibídem, II A 4, p. 140. Crucifix, 14,9 × 14,4 cm, BM 351, Münster, Westfälisches Landesmuseum. Crist clavat a la creu.

trets similars; també hi ha diferències, les dimensions són molt més grosses que no pas les del germànic. En qualsevol cas, aquestes concomitàncies ens ajuden a definir o a acotar la datació de l'exemplar de Moror; Bloch classifica el de Münster de mitjan segle XII, cronologia que s'hauria de considerar per al del MNAC; pel que fa a la seva manufactura l'ubiquem dins un taller pirenaic, on són ben conegudes la potència i contundència dels rostres d'algunes de les imatges de talla que han perviscut, per exemple la que estudiem en aquest mateix catàleg (145) i la de Moror, diferents ambdues de l'altre Crist del MNAC (MNAC 4552), que s'aparta de les característiques que acabem d'esmentar.

Comparativa

Ni que les dimensions siguin diferents, es pot comparar amb l'exemplar II A 4 de Münster (Alemanya).

La presència corpòria d'aquest Crist recorda el de l'església de Vigola Marchese[906] (**fig. 485**) de cronologia anterior, primera meitat del segle XII, es correspon amb un model del qual les línies dels rostre són menys dulcificades que les del Crist català; el perizoni amb nus central igual que el de Moror, caigut lleugerament cap a la dreta, actua com a centre de separació entre el cos superior i l'inferior del Crucificat. Les línies del perizoni de l'exemplar català són més equilibrades, més evolucionades; també les formes emprades per al cos i cadascuna de les parts, amb un tractament corporal molt ben diferenciat.

Una altra imatge amb una càrrega potent és el Crucificat[907] de la creu de Werden (Alemanya) (**fig. 484**), si el comparem amb el català hom se'n adona de la diferència del tractament formal, tanmateix ambdós tenen, cadascun amb la seves característiques, la mà d'un orfebre altament qualificat, més fi l'alemany, aquest és un mestre que té cura del detalls fins i tot en el dibuix dels ulls clucs amb una línia finíssima que segueix la curvatura fins les temples, no és un crucificat ple de dolor sinó d'intens sentiment.

[906] A. Peroni, *Romanica. Arte e liturgia nelle terre di San Geminiano e Matilde di Canosa*, Modena: Franco Cosimo Panini, 2006, p. 133-135. Creu de Vigola Marchese, Emilia, primera meitat del segle XII, bronze, cisellat; Crucificat, bronze fos, 18 × 16,5 cm (dimensions de la fitxa del museu, són diferents de les del catàleg), Piacenza, Museo della Collegiata di Castell'Arquato.

[907] Swarzenski, op. cit. (1953), làm. 94-95, p. 56, 218-218. Crist a la Creu, taller de Werden (?), darrer quart del segle XI, bronze fos, 108 cm (total), prové de Helmstedt, Werden (Alemanya), església.



Fig. 484. Detall cap, Crucificat de Werden





Fig. 485. Creu de Vigolo Marchese -- Detall del perizoni
(foto autora)

Pixis Px C 1



Pixis Px C 1

Nom de l'obra	Pixis eucarístic
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Mitjan s. XIII
Material/Tècnica	Aram fos, daurat i esmalts
Dimensions	9,8 (alt total) × 8,5 (sense la creu) × 6,2 cm (Ø)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 4488

Bibliografia MATAS, «Pixis eucarístic 3», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 213.

Pixis

«Pixis (capsa) Receptacle rodó o ovalat de fusta o de metall per a guardar les hòsties no consagrades; va entrar en ús quan les hòsties van prendre la forma actual».[908]



Fig. 486. Dibuixos històrics de pixis per a la conservació de les hòsties, Rupin, 1890

[908] Braun, op. cit. (1925), p. 209.

El pixis s'articula mitjançant un joc de frontisses que permet obrir i tancar la tapa, totes les que estudiem són de coure, unes amb aplicació d'esmalt champlevé, les altres llises, sempre mostren la mateixa forma, la de caixa cilíndrica i tapa cilíndrica, culminada per una creu o altre element simulant un floró, el que veritablement els diferencia és la decoració que mostren, molt rica de motius que canvien segons el taller i segons la cronologia, a més s'enriqueix en funció de la paleta que s'ha triat per a acolorir-les. Per a preservar-los antigament se'ls tenia resguardats tal i com il·lustra la **figura 486**. Du Cange aporta nombroses dades pertinents a pixis segons la matèria, entre les quals destaquem «Pyxis aurea cum smaltis pro corpore Domini; Pyxides autemin quibus sacra Eucharistia infirmis defertur, ex ebore, seu eburnea (…)»[909] La dada més important pel que respecta a l'expansió de les custòdies llemosines fou la del Sínode 1225 en què es van admetre les reserves eucarístiques de coure.

Descripció

El cos del pixis és cilíndric i la tapa cònica rematada amb una creu, forma força habitual per a aquesta tipologia. El cos i la tapa queden units per una frontissa o xarnera articulada per tres denticles que engranen un amb els altres mitjançant un passador fixe, l'element de tanca repeteix l'estructura, mentre que el passador és mòbil i resta unit per una cadeneta afixada a la tapa.

La creu que culmina el pixis té un sentit que segons Martinucci hauria de col·locar-se en aquells pixis (certs vasos, ciboris o ostensoris) en què hi ha una presència real de la forma: «Capsula (…) ad conservandas hostias et particulas, quæ quum non adhibeatur ad reponendam Eucharistiam, carebit cruce in summitate».[910]

Les dues parts compositives són decorades per entrellaçats simètrics de metall en reserva daurat sobre fons esmaltat de color blau fosc i blau-verd. Al centre d'aquests fullatges penja una floró trilobat o palmeta, característica del taller llemosí i model que influí a l'esmalt català; la palmeta que coincideix amb la frontissa trenca la simetria de les altres, l'esmaltador ha adaptat l'espai que li restava a la forma amb una certa distorsió del conjunt inapreciable, però, si l'objecte es col·loca frontalment. Els dos cossos estan separats cadascun per una

[909] Du Cange, op. cit (1739), V, col. 951-952.
[910] X. Barbier de Montault, «Les tabernacles de la Renaissance, à Rome», *Revue de l'Art Chrétien*, X (gener-març, 1879), nota 1, p. 280.

franja del propi metall i una línia ondulada com a motiu ornamental. A la part superior del con hi ha un casquet amb decoració gravada molt somera, culminat amb una creueta. No hi ha cap delimitació de l'espai interior del pixis.

Tècnica

Les mides són 9,8 (alt total) × 8,5 (sense creueta) × 6,2 cm (Ø base); malgrat ser un objecte de petites dimensions, tècnicament està ben executat; és de coure daurat i l'esmalt és aplicat en dos colors, un blau mig fosc contrastat pel verd aigua, color que treballà el taller de Silos[911] i que és rar en obres del taller de Llemotges, mostra certes imperfeccions en la vitrificació; hi ha zones en les quals manca la uniformitat de la textura; el solc del cisell és molt regular, es tracta doncs d'un bon cisellador coneixedor de la tècnica. Hi ha alguna pèrdua puntual d'esmalt i s'ha refet l'anella central de pas del passador.

Cronologia

Es tracta d'una obra característica de mitjan segle XIII, quan ja s'han expandit els pixis de producció llemosina i altres tallers han seguit els seus models. Creiem que l'exemplar no és de fabricació llemosina sinó que respon a la manera de Llemotges, per la qual cosa l'identifiquem amb un producte de fabricació catalana o hispànica. Per la coloració de l'esmalt es podria classificar com a català puix que *a sensu contrario* no hem vist aquests dos colors en els pixis hispànics que hem examinat: pixis de la catedral de Palència, el de Sant Esteve d'Esparza de Galar (Navarra), el del Museu de Pamplona, el de Pampliega (Burgos), algun del MNAC; per altra banda hem desestimat el del Museu Marès perquè no es correspon amb la nostra cronologia. Cap d'aquest pixis presenta el cromatisme del vigatà, tanmateix hem observat una gama similar en una tapa de reliquiari **il·l. 372** i en una placa **il·l. 375** de la làmina del seguiment ornamental; en ambdós fragments hi ha un esmalt verd aigua que en la tapa coincideix amb un blau mig fosc no massa llunyans al del pixis. L'execució tècnica és un altre punt de comparació que, en part, el diferencia del llemosí. La línia que segueix el traç fet pel cisell en el dipòsit de la tapa no té desviacions i acota correctament el motiu sense matisos que l'embelleixin, característica que sí presenten els millors pixis llemosins de la sèrie, com per exemple un del Museu del Louvre[912] de cronologia similar, amb un desenvolupament de

[911] Frontal amb esmalt de Silos, inv. 190, Burgos, Museo de Burgos.
[912] Pixis, Llemotges, segon o tercer quart del segle XIII, esmalt champlevé sobre coure daurat, caboixons i vidres, antiga col·lecció Durand, adquirit l'any 1825, inv. MR 2655, París, Musée du Louvre, département des Objets d'art.

fullatges i trilobulats o palmetes; en aquest exemple, però, el fons és blau lapislàtzuli i els elements vegetals en metall reservat, solució que permet lluïment amb el cisell.

Les incisions del con, en forma de fulla, són maldestres, sembla que s'han executat sense dibuix previ, ben diferents als de l'exemplar llemosí que segueixen el ritme i la simetria que els caracteritza. Finalment i per tots els arguments que hem anat desgranant, creiem que és pot adscriure a un taller català que treballa l'orfebreria i l'esmalt.



Fig. 487. Detall palmetes, pixis, Museu del Louvre (MR 2655)
(foto autora)

Comparativa

L'exemplar més adient és el pixis de la comuna de Sainte-Feyre-la-Montgne[913] (sud-est de Guéret), però de la mateixa manera que ho hem comentat pel pixis del Louvre, aquest també desenvolupa el fons blau ultramar i en reserva els elements vegetals; el floró trilobat (**fig. 487**) es diferencia del vigatà perquè els lòbuls són buidats per a rebre la pasta vítria que composa l'esmalt. A més d'aquesta diferència, l'execució tècnica els allunya en tots els detalls gravats i en el propi tractament de l'esmalt. Diferències que hem anotat anteriorment. Com a similars, el del Museu del Louvre esmentat i el del Museu Diocesà de Lleida número **Px F 1** que estudiem en aquest catàleg. Cap d'ells mostra suficients parentius per poder adscriure'l a un determinat taller amb tota seguretat.

[913] Pixis, Llemotges, segon terç del segle XIII, daurat, gravat i esmalt, 11,3 × 6,7 cm, prové de la comuna de Sainte-Feyre-la Montagne, dipositat al museu el 4 d'octubre de 1856. Do de M. Martin, inv. OA 10, Creuse (França), Musée de la Dom-Museumorerie de Guéret.

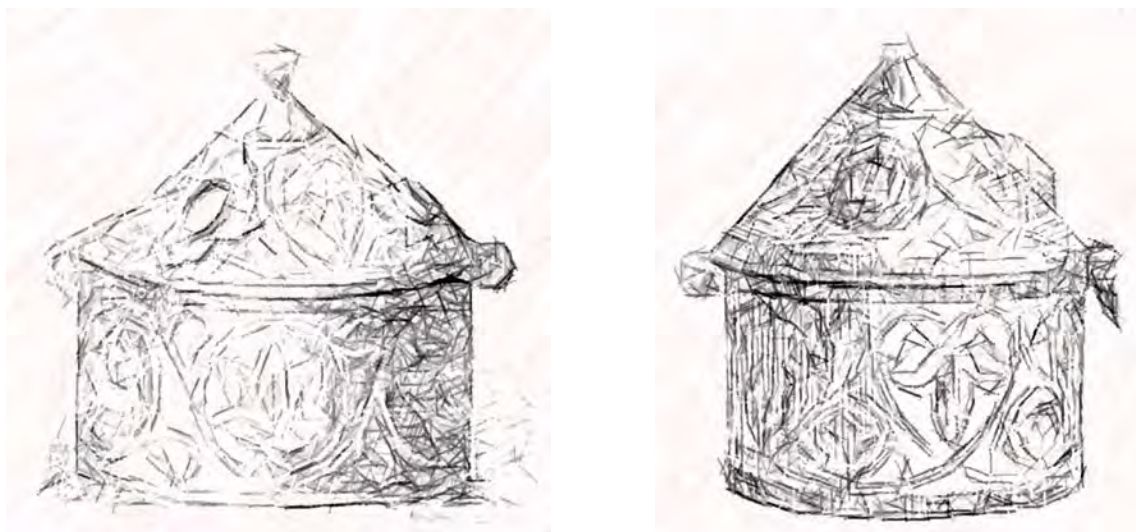


Fig. 488. Dibuixos segons Rupin, 1890, fig. 274-275

Les **figura 488** correspon a dos pixis ornamentats amb elements vegetals i les característiques palmetes o florons, el repertori de palmetes s'enriqueix per la gran varietat de de formes, de la diversitat de colors i combinacions que s'apliquen segons l'exemplar, amb games que van des dels blaus de diferent tonalitat (fosc, lapislàtzuli, mig, lavanda, clar), verdes (fosc i mig), vermell, blanc i groc, tots ells composen una paleta riquíssima aplicada, sobre fons blau, característic del taller del primer quart del segle XIII com, per exemple, en el pixis del Museu d'Arte Antica al Castello Sforzesco,[914] que endemés ho compagina amb fulles gravades d'una tècnica exquisida (**fot. 489**).

[914] Zastrow, op. cit. (1985), núm. 1, p. 21, imatge p. 53 Pixis, Llemotges, primer quart del segle XIII, coure daurat i esmalt champlevé, 8,8 × 6,6 cm, donació d'A. Sessa Fugamalli el 1914, Museu d'Arte Antica al Castello Sforzesco.



Fig. 489. Pixis, Milà, Museu d'Arte Antica al Castello Sforzesco
(foto autora)

Pixis Px F 1



Pixis Px F 1

Nom de l'obra	Pixis eucarístic
Autor/Taller	Llemotges
Datació	Mitjan s. XIII
Material/Tècnica	Coure daurat, gravat; esmalt en champlevé
Dimensions	9,5 × 6,9 cm
Procedència	Diòcesi de Lleida
Localització	Lleida. Museu Diocesà i Comarcal de Lleida
Núm. d'inventari	MDL 887

Bibliografia MATAS, *Los esmaltes*, 1987, p. 418-420; MATAS, «Píxide», *Millenum*, 1989, núm. 154, p. 214; MATAS, «Píxide», a *Museu*, 1993, núm. 114, p. 81; PLADEVALL, «Orfebreria: píxide», a *Catalunya Romànica*, XXIV, 1997, p. 208.

Exposicions «Millenum. Història i Art de l'Església Catalana», del 3 de maig al 25 de juny de 1989, Barcelona, Pía Almoina, Saló del Tinell, Capella de Santa Àgata.
«Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Exposició Pulchra», Lleida, 1993.

El cos del pixis és cilíndric i la tapa cònica, rematada amb una creu, forma força habitual per a aquesta tipologia. El cos i la tapa queden units per una frontissa o xarnera articulada per tres denticles que engranen un amb els altres mitjançant un passador fixe; l'element de tanca repeteix l'estructura amb un pivot al mig que tanca i posiciona la tapa.

La creu que culmina el pixis té un sentit que segons Martinucci hauria de col·locar-se en aquells pixis (certs vasos, ciboris o ostensoris) en què hi ha una presència real de la forma: «Capsula […] ad conservandas hostias et particulas, quæ quum non adhibeatur ad reponendam Eucharistiam, carebit cruce in summitate».[915]

Les dues parts compositives són decorades per una tija serpentejant que es ramifica i n'origina dues altres, una acaba en un petit peduncle i l'altra en una palmeta encerclada, aquest motiu es repeteix simètricament en el dipòsit i en la sanefa inferior de la tapa en sentit horitzontal.

[915] Barbier de Montault, op. cit. (1879), nota 1, p. 280.

Els dos cossos estan separats cadascun per una franja del propi metall i una ziga-zaga que es repeteix també a la part inferior, ambdues cintes acoten i defineixen la superfície del cilindre. A la part superior del con hi ha un casquet de metall llis, culminat per una bola damunt la qual s'assenta la creu. Hi ha un doble fons a l'interior que el fa més acabat malgrat que minva la capacitat del dipòsit (**fig. 495** i **496**, per la diversitat del fons).

Tècnica

Les mides són 9,5 (alt total) × 6,9 cm; bé que es tracta d'un objecte de petites dimensions, tècnicament està molt ben executat; l'esmalt és aplicat només com a fons perquè destaqui tota l'ornamentació vegetal, realitzada en metall en reserva, i els detalls que són gravats. És un exemplar característic del taller de Llemotges per les seves propietats tècniques, ornamentals i compositives.

L'execució tècnica és excel·lent, molt més propera a un pixis del Museu del Louvre (MR 2655, citat a la fitxa **Px C 1**) que no pas al pixis **Px C 1** del Museu de Vic o al del Museu de Guéret (citat anteriorment, inv. OA 10), que el considerem tècnicament per dessota el de Lleida (sobretot pels lòbuls de les flors); hi ha una clara distinció de les formes de les palmetes o de les tiges, ben arrodonides, i el burinat amb el qual s'han fet incisions per tal de destacar els lòbuls i el contorn de la flor. Hi ha hagut intenció d'embellir l'obra mitjançant les acurades ziga-zaga dels extrems.

L'element ornamental caracteritzat per una palmeta o flor trilobada és un motiu clàssic del taller llemosí, motiu que es repeteix el temps de la durada del taller, i molt important i recurrent al llarg del segle XIII.

La composició és creació del taller de Llemotges, la gran fabricació i expansió de diferents tipologies litúrgiques féu que els motius es repetissin en unes i altres obres, però la creativitat del taller està en la combinació dels diferents elements del motiu, originant-ne de nous que, malgrat repetir formes, s'enriquia considerablement per les diferents games (les mateixes però variant la disposició, el matís, el nombre de colors), les formes del lòbuls i la variació del nombre —tres, cinc—, encerclades dins formes variades, rodones, cordades; com es veu, es tracta d'una multiplicació d'elements formals que identificaven el taller de Llemotges.

Cronologia

És una obra característica de Llemotges de cap a mitjan segle XIII, no més enllà de 1265, data, aquesta, en què se situa el pixis del Museu de Guéret que nosaltres creiem ha de ser un poc posterior al de Lleida.

Comparativa

L'exemplar més adient és el pixis de la comuna de Santa-Feyre[916] (**fig. 490**) (sud-est de Guéret), tot i que, repetim, el de Lleida és superior; el del Museu del Louvre (esmentat en la fitxa **Px C 1**); un pixis d'una col·lecció particular[917] que exemplifica la varietat del motiu de la palmeta, amb un plantejament similar, enriquit amb el cisellat dels detalls; el del Museu del Louvre (esmentat anteriorment, MR 2655), i el del Museu Diocesà de Lleida número **Px F 1** que estudiem en aquest catàleg són exemplars que mantenen algun punt de concomitància amb el que estudiem. La **figura 491**[918] mostra la manera de treballar les palmetes i el color que aplica.

Volem incloure pixis de diferent procedència per veure els paral·lels i diferències en la manera d'interpretar un mateix objecte.



Fig. 490. Pixis de Sainte Feyre, Guéret, Musée de la Sénatorerie, inv. 10
(foto autora)

[916] Pixis, Llemotges, segon quart del segle XIII, coure daurat, gravat i esmalt, 7 × 6,7 cm, Creuse (França), Musée de la Dom-Museumorerie de Guéret.

[917] E. Bertrand, *Émaux limousins du Moyen Âge*, París: Brimo de Laroussilhe, 1995, núm. 19, p. 110. Pixis, Llemotges, segon quart del segle XIII, coure champlevé, esmaltat i daurat, 9 × 6,6 cm, prové de Brimo de Laroussilhe, col·lecció particular.

[918] Gauthier; Camille, op. cit. (1997), p. 131, núm. 92. Pixis, Llemotges, mitjan segle XIII, coure i esmalt champlevé, 11 cm (alt).



Fig. 491. Pixis, Llemotges, mitjan segle XIII



Fig. 492. Pixis, Catedral de Palència (foto autora)



Fig. 493. Pixis de la Catedral de Burgos (foto autora)



Fig. 494. Pixis Museo de Barbastro (foto autora)

1) Taller de Llemotges (**fig. 491**)

2) Palencia, Museo Diocesano[919] (**fig. 492**)

919 J. Hernando Garrido, «Píxide», a *De Limoges a Silos* [catàleg d'exposició], Madrid: SEACEX, 2001, núm. 31, p. 149.

3) Burgos, Excmo. Cabildo Metropolitano. Catedral de Burgos[920] (**fig. 493**)

4) Barbastro, Museo Diocesano de Basbastro-Monzón[921] (**fig. 494**)

D'aquests exemplars el que sens dubte presenta peculiaritats que el diferencien del taller de Llemotges és el pixis de Palència. Té referents, model, forma però els adapta a la manera com treballa, en aquest exemple sí que es pot determinar que es tracta d'un taller hispà que ho fa a la manera de Llemotges.



Fig. 495. Doble fons d'un pixis, 4589, MNAC



Fig. 496. Sense doble fons, pixis, 4488, MEV

[920] G. Boto Varela, «Píxide», a *De Limoges a Silos* [catàleg d'exposició], Madrid: SEACEX, 2001, núm. 34, p. 153-154.

[921] A. Orriols i Alsina, «Píxide», a *De Limoges a Silos* [catàleg d'exposició], Madrid: SEACEX, 2001, núm. 30, p. 148.

Pixis Px F 2



Pixis Px F 2

Nom de l'obra	Pixis eucarístic
Autor/Taller	Desconegut, fet a la manera de Llemotges
Datació	Fóra d'època
Material/Tècnica	Coure fos, daurat i cisellat i esmalt champlevé blau fosc, blau clar, roig
Dimensions	12,5 × 7,3 cm
Procedència	Possiblement de l'església d'Ars (Les Valls de Valira, Alt Urgell)
Localització	Barcelona. Museu Nacional d'Art de Catalunya
Núm. d'inventari	MNAC 12107
Varis	Localitzacions 1973: 31 vitrina (5), Museu maig 28. Gener 1990 a Magatzem Clixé MNAC 38511 Ingrés per compra el 29 de setembre de l'any 1906 al bisbe d'Urgell

Bibliografia AINAUD, *Arte*, 1973, núm. 12107, p. 215; *Legado*, 1958, núm. 16-20; *L'època*, 1988, núm. 64, p. 98; MINGORANCE, «Vuit pixis», a *Catalunya Romànica*, I, 1994, p. 425-427; PIJOAN, «Noves…», *Ilustració Catalana*, (1907), p. 799; *750 aniversari*, 1989, p. 107 (foto).

Exposicions «L'època de les catedrals. Romànic/Gòtic. Tresors del Museu d'Art de Catalunya», Girona, 1988.
«750 aniversari, entorn a Jaume I. De l'art romànic a l'art gòtic. Tresors del Museu d'Art de Catalunya», del 6 d'octubre de 1989 al 6 de gener de 1990, València, Palau dels Scala.

El dipòsit del pixis és cilíndric i la tapa cònica rematada amb un motiu circular-ondulat i quatre forats a l'interior. Si dels pixis que hem estudiat en aquest catàleg hem assenyalat la proximitat en el desenvolupament ornamental, en aquest exemplar l'esquema comparatiu no funciona.

El dipòsit està ornamentat amb dos motius que s'alternen, quatre medallons que inscriuen àngels i altres palmetes dins una forma cordiforme, i tres seguint la mateixa alternança i motius a la tapa. El coronament acaba en un casquet cònic damunt el qual una bola i la peça o floró que culmina el pixis.

Els motius que desenvolupa són molt rars dins la concepció decorativa emprada per Llemotges puix que no s'ajusten a cap motiu conegut. Les palmetes, que més aviat són flors de lis, estan inscrites dins una forma que recorda les dels escuts que mostren alguns pixis,

com per exemple el del Museu de Girona.[922] Els medallons encerclen un àngel que no té cap lligam amb els llemosins ni amb cap que coneguem. La iconografia no sembla pertànyer al segle XIII o almenys les formes més expandides dins l'esmalteria medieval que nosaltres coneguem. Més aviat sembla ser una reinterpretació fóra de temps (?), o d'un taller que no està experimentat en la fabricació de l'esmalt. Per altra banda, si fos així no s'entendria la diversitat de colors llisos i amb matisos que mostra. Els colors que són propis del taller català són llisos i opacs, el cromatisme més propi és el blau fosc, vermell, verd fosc i blanc, això no vol dir que no hi hagi algun altre color, però són els habituals. Aquí, en aquest pixis, hi ha una diversificació que no la considerem del taller d'esmalt català d'època medieval.

Concloem que, a falta d'una anàlisi que ho confirmi, amb les dades objectives que tenim nosaltres considerem que no és català i que no és de fabricació del segle XIII, malgrat que tradicionalment se l'adjudica a un taller català.

En l'estudi de la tipologia desenvolupem una comparativa d'imatges com a complement del nostre text.

[922] Pixis, Llemotges, segona meitat del segle XIII, coure champlevé, gravat, esmalt i daurat, inv. MDG 140, Girona, Museu d'Art.

Pixis Px C 2



Pixis Px C 2

Nom de l'obra	Pixis eucarístic
Autor/Taller	Catalunya
Datació	Tercer quart s. XIII
Material/Tècnica	Aram fos, daurat i burinat
Dimensions	7,5 × 6,4 cm (Ø)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 7261
Varis	Etiqueta amb una referència antiga
Bibliografia	YLLA-CATALÀ, «Pixis eucarístic 8», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 215.

Aquest pixis juntament amb un altre que també estudiem en aquest catàleg formen part dels nous repertoris que originà el taller de Llemotges i que foren imitats o secundats per altres tallers d'orfebreria. Es tracta d'assenyalar-ho com «un exemple assez remarquable des capacités d'adaptation et d'inventivité des orfèvres-émailleurs de Limoges pour diversifier leur production, tout en inscrivant logiquement dans les orientations artistiques de leur époque».[923]

Descripció

El pixis és de coure daurat, el cos és cilíndric i la tapa cònica, ha perdut el remat superior. L'ornamentació és molt somera, consisteix en línies en ziga-zaga formant sanefa a les vores i triangles en la superfícies dels cossos; el casquet superior està perfilat amb una fina línia gravada dins la qual s'han delimitat espais triangulars acabats en forma de llàgrima. L'interior no té doble cos. El cos i la tapa queden units per una frontissa o xarnera articulada per tres denticles que engranen un amb els altres; l'element de tanca repeteix l'estructura.

Tècnica

Les dimensions són 7,5 × 6,4 cm. Seguint la fitxa del museu, aquest exemplar és de fosa, daurat i burinat. Tècnica que desenvolupà, quant als motius, el taller de Llemotges i els que s'hi emmirallaven, també per sanefes i elements accessoris d'ornamentació; aquesta ziga-zaga

[923] V. Notin, «Les Vierges médiévales limousines en cuivre doré», a D. Gaborit-Chopin; F. Téxier (ed.): *L'Œuvre de Limoges et sa diffusion. Trésors, objets, collections*, Rennes: Institut National d'Histoire de l'Art et Presses Universitaires de Rennes, 2011, p. 89. Bé que Notin es refereix a les Verges medievals llemosines nosaltres assumim el mateix plantejament per als pixis de coure daurat i mancats d'esmalt, procedents del taller llemosí del segle XIII.

forma petits triangles equilàters, com un acordió obrint-se, però ni ha d'altres que prenen la forma de triangles isòsceles, la qual cosa s'ha d'interpretar com que dins el motiu hi havia diferents formes; així doncs era un recurs habitual que s'emprava com element artístic i decoratiu. Aquest pixis fa que un element accessori sigui l'element principal i únic decoratiu de l'obra. L'execució tècnica és correcta i la dificultat que entranya aquesta decoració és assequible per a un cisellador habituat a aquest tipus de treball sense massa complicació.

Cronologia

Per poder datar aquesta peça hem tingut en consideració el pixis del Museu de l'Evêché[924] que és de Llemotges, de coure daurat, ornamentat amb florons i, també, sense esmalt; s'ha catalogat dins el segon quart del segle XIII, data que considerem ha de ser una mica anterior a la del pixis que estudiem i que datem cap al tercer quart del segle XIII, realitzat, possiblement, en un taller català coneixedor dels models llemosins segurament per via indirecta, que s'expressa mitjançant incisions gravades someres i amb una certa manca d'unitat en el traçat de les formes triangulars.

Comparativa

El Museu de Vic té un altre exemplar (**Px C 3**, que estudiem seguidament) que és un paral·lel quant a la forma i a la tècnica, a més es de coure daurat com aquest; del taller de Llemotges, el que acabem d'esmentar per a la cronologia.

[924] Pixis, Llemotges, segon quart del segle XIII, coure daurat, comprat l'any 2000 amb l'ajut de l'Estat i la Regió Llemosina (F.R.A:M.), inv. 2000.15.1, Llemotges, Musée de l'Evêché.

Pixis Px C 3



Pixis Px C 3

Nom de l'obra	Pixis eucarístic
Autor/Taller	Catalunya o Catalunya Nord
Datació	Segon-tercer quart s. XIII
Material/Tècnica	Coure batut, daurat i gravat
Dimensions	8 × 7,5 cm (Ø). Pes: 170 g
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 7260

Bibliografia VIGUÉ, «Pixis eucarístic 5», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 214.

Descripció

El pixis és de coure batut, daurat i gravat, el cos és cilíndric i la tapa cònica, com és habitual en aquesta tipologia; el fons pla i l'interior daurat com era obligat; al cim queda una petita peça arrodonida damunt la qual hi havia una altra de coronament avui perduda. La tapa queda unida al dipòsit mitjançant dues frontisses oposades col·locades a la massa del metall.

L'ornamentació desenvolupa un motiu clàssic del taller de Llemotges consistent en una tija serpentejant que encercla una palmeta. En aquest pixis es tracta d'una representació summament reduïda que és limita a una línia gravada que perfila els motius.

Tècnica

Les dimensions són 8 × 7,5 cm; la tècnica aplicada als motius és el gravat, que li dóna un aspecte molt pla al desenvolupament ornamental. El daurat pràcticament s'ha perdut.

Cronologia

La simplicitat de motius no és una característica del taller llemosí, de la mateixa manera que ens hem referit al pixis **Px C 2** del mateix Museu de Vic, aquest podria ser una producció local, fet que, segons la nostra opinió, es reafirma amb els propis motius, resolts de manera una mica arbitrària; si analitzem la flor que dibuixa, no té delimitats els lòbuls; hi ha incisions que no estan relacionades amb el conjunt, més aviat omplen un espai que ha quedat lliure, són elements purament abstractes que l'orfebre no ha sabut integrar en la representació de l'element vegetal. Els pixis de coure daurats i gravats que coneixem del taller llemosí són més acabats, treballats amb major detall, per exemple el del Museu de Llemotges (inv. 2000.15.1)

que hem citat a la fitxa **Px C 2**. En la nostra cerca hem constatat l'existència de pixis gravats (sense esmalt) en la zona Midi-Pyrénées, entre ells el de Mazères-de-Neste (PM65000348), el d'Antichan (PM65000020), tipològicament molt relacionat amb l'exemplar del museu llemosí; aquest fet obre les possibilitats d'execució: no només seria possible el taller català, també un possible taller pirenaic influït per Llemotges; quant a la datació que li posem, és el segon quart del segle XIII.

Un molt bon exemplar d'aquest model és el de la parròquia de La Puebla de Fantova[925] (Osca) que prové del taller de Llemotges, l'execució tècnica és magnífica, gens complicada però suficient per aquest objecte; el repertori de línies ondulades a la tapa i vegetal a la base es complementa amb caboixons delicadament col·locats, el pixis és coronat per una creueta d'època.

Comparativa metall

Aquest apartat queda condicionat als exemplars que hem anotat, és a dir, el del Museu de l'Evêché (ca. 1225-1250) (**fig. 498** i **499**), el de Vic (MEV 7261), el de Mazères-de-Neste (**fig. 500**) (9,6 × 6 cm) trobat no fa massa quan es féu la restauració de l'església i que ben aviat se l'ha considerat un bé protegit, i el d'Antichan (10 × 6 cm) (**fig. 501**), ambdós datats genèricament al segle XIII.



Fig. 497. Pixis, arcs i elements vegetal, ziga-zaga, La Puebla de Fantova

925 *Lux Ripacurtiae* [catàleg d'exposició], Graus: Ajuntament, 1997, p. 90. Píxis, segle XIII, 15 × 5 cm, prové de l'ermita de Santa Cecília, parròquia de La Puebla de Fantova.



Fig. 498. Pixis, fullatges, Llemotges, Museu de l'Evêché, inv. 2000.15.1
Segon quart segle XIII, (foto autora)



Fig. 499. Detall, Pixis, fullatges, Museu de l'Evêché



Fig. 500. Pixis de Mazères-de-Neste



Fig. 501. Pixis d'Antichan

Quant a la comparativa d'escultura la il·lustrem amb all del sarcòfag de sant Ramon de la catedral de Sant Viceç de Roda (**fig. 502**).

Comparativa escultura



Fig. 502. Sarcòfag de sant Ramon, Sant Vicenç de Roda
Escenes d'un bisbe amb bàcul

Canadelles Cn C 1


Canadella A


Canadella B

Canadelles Cn C 1

Nom de l'obra	Canadelles de l'abat Bernat Desbac
Autor/Taller	Catalunya (?)
Datació	1280 (*ante quem*)
Material/Tècnica	Peltre, fosa, emmotllat i soldat
Dimensions	11,7 × 10 (aprox.) × 6,5 cm; 10 × 7,5 × 7 cm
Procedència	Prové del sarcòfag de l'abat Bertran Desbac de Santa Maria de Ripoll (Ripollès)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 870 i 871
Varis	Ingrés abans de l'any 1893. IEC 250. Regal del Sr. José M. Pellicer. Prové de la tomba de l'abat Desbac mort l'any 1280, ara col·locada al claustre del museu de Ripoll
Bibliografia	*Catálogo*, 1893, p. 173; GRÀCIA, «Canadelles de l'abat Desbac», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986*c*, p. 231-232, GRÀCIA, *Catalunya Romànica*, X, 1987, p. 274.

Les canadelles són dos petits vasos litúrgics destinats a contenir el vi i l'aigua per al sacrifici de la missa, un serveix per a abocar el vi al calze i l'altre, que es barreja amb el vi, i serveix per a netejar les mans del sacerdot. El vi que aportaven els fidels es vessava dins un gran recipient anomenat «ama», «amula» que segons Du Cange: «*Amœ*, vasa sunt, in quibus sacra oblatio continetur, ut vinum»; i cita exemples, entre ells el de l'Ordo Romanus: «Tunc venit Subdiaconus, ferens in brachio dextre patenam, et sinistro calicem, in quo recipiuntur Amulae populorum» i per *amula*: «Amula, vas vinarium. Amulæ Minor Ama: Amula, vas vinarium. Amulæ dicuntur, quibus offertur devotio, sive oblatio, simile orceolis (sic)».[926]

Quan el clergue havia de preparar el vi per a la celebració litúrgica col·locava la porció necessària dins un contenidor que s'anomenava «urceus», «urceolus» o «vas», nomenclatures anotades en documents fins al segle XIII.

Antigament havien de ser de cristall o algun material transparent per estalviar errades greus de canvi de líquid; després es fabricaren en fusta, estany o peltre, coure o argent, assenyalant cadascuna de les canadelles, amb al lletra V (*vinum*) la del vi, i la A per l'aigua (*aqua*).[927]

[926] Du Cange, op. cit. (1736), I, col. 341-342.
[927] Rupin, op. cit. (1890), p. 527.

Descripció

Joc de canadelles de peltre de cos piriforme, coll en forma de tub molt allargat al final del qual la boca circular; a una de les canadelles li manca la base amb el peu, i part del broc i nansa; l'altra està més malmesa ja que ha perdut el broc, la nansa, el coll i part de la panxa, tanmateix conserva la base que permet refer idealment la forma d'ambdues canadelles.[928]

La decoració és senzilla, la que mostra la panxa, de la canadella que més ha patit, consta de tres registres, formats per un seguit de formes allargades, acabades en semicercles que formen arcades corregudes, acotades per una sanefa llisa gruixuda; en el seu estat original devia ser molt apropiada per la forma de la panxa, ja que cada nivell té una mida diferent. El que s'albira és un model decoratiu adequat a aquests vasos. La forma és la que correspon a un setrill (català) de caràcter popular.

Tècnica

En el llibre III, cap. 58 del tractat de Teòfil *Schedula diversarum artium*, en parla de la tècnica per a fabricar adequadament la canadella amb la nansa per agafar-la bé. Aquestes són de peltre, emmotllades i després soldades les dues meitats, cadascuna de les quals són iguals. La decoració és repussada, feta amb cops de martell. Tal i com es conserven, no es diferencia quina s'utilitzava per al vi i quina per a l'aigua puix que no hem trobat cap senyal que ho indiqui.

Cronologia

Ens ve donada per la mort de l'abat Bertran Desbac abat de Ripoll des de l'any 1258 i mort i soterrat a l'església de Ripoll l'any 1280; possiblement una mica abans d'aquesta data és la que hem de considerar per a la seva fabricació.

La datació és clara puix que van aparèixer a la sepultura de Bertran Desbac,

Hem intentat comparar-les amb altres de similars però no n'hem trobat; les poques que coneixem procedeixen de Llemotges. Per la forma la considerem treballada en un taller català de ca. 1265-1280.

[928] Gràcia, op. cit. (1984-1985), p. 345-346.

Comparativa

No hem trobat cap exemplar que coincideixi amb aquest model.

De cronologia posterior sí que hem localitzat altres exemplars, però realment no tenen res a veure per la forma tot i que si que eren per al mateix ús (o usos). Una canadella del segle XIV (o XV) procedent d'excavació arqueològica de Burgos ens informa de la possible dualitat de la funció: 1) per a ús litúrgic i 2) com a aixovar litúrgic símbol de la insígnia del ministeri del clergue (o bisbe) amb qui fou soterrat.[929] N´hi ha d'altres que no esmentem perquè són fóra de la cronologia que tractem, tanmateix el seu origen sembla provenir de bronzes hispanovisigòtics d'origen mediterrani.[930]

[929] Eiroa, op. cit. (2006), núm. 66, p. 77 i 191, làm. 19.
[930] Palol, op. cit. (1950), p. 163-165 i 167-174.

Canadelles Cn F 1



Canadelles Cn F 1 a-b

Nom de l'obra	Canadelles
Autor/Taller	Llemotges
Datació	Segon-tercer quart s. XIII
Material/Tècnica	Coure champlevé, cisellat, esmalt i daurat, restes d'esmalt blau
Dimensions	Base 3,5 × 0,5 cm; nansa 10 cm; cos 1 15 × 5 cm; cos 2 15 × 5 cm; medalló 4,5 × 3 cm (Ø)
Procedència	Segons el caputxí P. Nolasc del Molar foren trobades en un camp a l'entorn de l'ermita de Sant Quintí a la Vall de Bas
Localització	Olot. Museu d'Olot
Varis	Nonet Escubós i Serrat-Calvó el va lliurar al Museu Biblioteca d'Olot
Bibliografia	GUDIOL, *Nocions*, 1931, fig. 315, p. 275; «Peces dels Museus», *La Comarca d'Olot* (5 de maig de 1980), núm. 1721.
Exposicions	«El arte románico. Exposición organizada por el gobierno español bajo los auspicios del Consejo de Europa. Barcelona y Santiago de Compostela», 1961.

Descripció

Joc de mitges canadelles, a i b, de coure, cos piriforme, coll allargat, una d'elles (la a) està trencada pel mig bocell que separa la part superior del coll, a l'extrem final l'orifici per a la boca on es vessava el líquid; a ambdues canadelles els manca la meitat del cos del revers, a més d'una de les bases rodones que les mantenia dempeus, l'altra és conserva i és la que ens proporciona la forma original; només hi ha una nansa i una tapa.

Els altres fragments corresponen al coll de la segona canadella, amb una fenedura que suposem senyal de l'altra nansa (perduda); una tapa amb la frontissa subjectada per reblons, ornada amb una forma estrellada que anava esmaltada i parcialment daurada, i una base.

Hi ha un repertori ornamental amb un sentit d'ornat i altre simbòlic, com és habitual en aquesta tipologia llemosina. La panxa presenta un gran medalló central que inscriu un àngel amb les ales desplegades, la resta de la superfície desenvolupa tiges i elements vegetals encerclats per formes circulars i cordiformes. Aquesta ornamentació ja l'hem comentat per altres obres del taller de Llemotges, per tant, es tracta d'un joc ben tipificat; els poquíssims exemplars que han perviscut mostren ornamentació similar a aquest, vegetal i figures d'àngels o bé només desenvolupament vegetal.

L'examen del revers dels dos fragments corresponents a les canadelles mostra unes marques que identifiquen el lloc exacte de col·locació del bec, allargat i de forma sinuosa. A un lateral del perímetre hi ha una fenedura semicircular que fixava el bec a la panxa de l'objecte; a la part superior del coll una altra mossa indica el lloc on estava fixada la barreta que subjectava el bec (a la part superior). A l'altre costat, a la part inferior, s'observa una fenedura amb forma de cabota que indica el lloc de subjecció de la nansa, i a la part superior del coll, una altra que és per on es fixava la nansa, però també, la tapa. Tots aquests elements ens donen el perfil exacte d'una canadella llemosina. L'altre té una esquerda a la part superior; a més d'una marca de l'assentament del bec.

Tècnica

Coure champlevé, gravat, esmaltat i daurat; són les tècniques pròpies del taller de Llemotges; només han quedat restes d'esmalt de color blau clar. Precisament en haver desaparegut quasi bé tot l'esmalt fa que es vegi molt bé la part del metall que quedava en reserva, o sigui, la que corresponia a la part ornamental i solc o profunditat del metall que anava esmaltat. El cisellador segueix un dels models «clàssics» que s'empraven per a aquesta tipologia al taller llemosí: a la part central la figura gravada d'un àngel i als laterals tiges serpentejants que s'enrosquen i formen roleus, fulletes i altres petites tiges secundàries. Queden poques mostres del daurat, suficients per constatar que l'objecte ho era de daurat. A la part inferior corresponent a la base hi ha un dibuix gravat molt senzill.

Cronologia

Les figures d'àngel són molt recurrents en els vasos amb funció litúrgica, per exemple les caixetes per als sants olis o els pixis. El desenvolupament ornamental amb aquests motius, característiques de les formes vegetals, així com la figura són pròpies del segon i tercer quart del segle XIII. S'esmenta com a exemple[931] dels elements vegetals els de l'arqueta de santa Fausta del Museu de Cluny, efectivament considerem que també es poden comparar amb els de les canadelles olotines; l'expansió d'una tija amb formes circulars o cordiformes grans encerclant elements vegetals o el propi àngel, amb les ales desplegades, gravades en reserva, és present en el desenvolupament de les mitges canadelles, segurament sobre fons blau. Els florons que es formen devien destacar amb els colors dels esmalts. Però no es pot menysprear

[931] Taburet-Delahaye, op. cit. (1995), p. 384, núm. 138.

tot el treball del cisellat i gravat en unes peces força rares (per la seva escassedat) en el context del taller de Llemotges.

Si tenim en compte la figura de l'àngel, la vegetació i en general el plantejament ornamental, la situem cap a la segona meitat del segle XIII, una mica posterior —no massa— a la de Sant Denis a la Bibliothèque nationale de France.[932]

Comparativa

L'obra clau per a la comparació és la de Sant Denis (**fig. 503**) pels paral·lelismes d'ambdues canadelles, també la de l'antiga Col·lecció Breadalbane, ara al Metropolitan Museum (**fig. 504**).[933]



Fig. 503. Canadella del tresor de Saint Denis



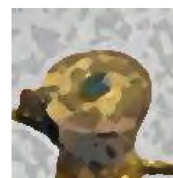


Fig. 504. Canadella del MET i detall de la seva tapa

[932] Rupin, op. cit. (1890), p. 529, fig. 592; B. Montesquiou-Fezensac; D. Gaborit-Chopin, *Le Trésor de Saint-Denis*, III, París: Picard, 1977, làm. 108, fig. A. Canadella, Llemotges, entre el segon i tercer quart del segle XIII, coure daurat, 14,8 × 12,5 cm, prové del tresor de Saint Denis, adquirida el 18 de gener de 1794, inv. 55.412.

[933] Rupin, op. cit. (1890), p. 529, fig. 593; Drake Boehm, op. cit. (1995), p. 382-383. Canadella, Llemotges, ca. 1250, coure gravat, daurat, esmalt champlevé, blau mig, turquesa, verd, vermell i blanc; caboixó de cristall de roca, 16,3 cm (alt), The Cloisters Collection, 1947, inv. 47.101.39, Nova York, The Metropolitan Musem of Art.

Reliquiari R F 1



Reliquiari R F 1

Nom de l'obra	Reliquiari
Autor/Taller	Llemotges (?)
Datació	Mitjan s. XIII
Material/Tècnica	Aram, cisellat i sobredaurat i pedreria. Cisellat, daurat i caboixons de pedreria
Dimensions	15,5 × 9,5 × 2,5 cm (inclosos caboixons)
Localització	Vic. Museu Episcopal de Vic
Núm. d'inventari	MEV 9736

Bibliografia CARBONELL, «Reliquiari», a *Catalunya Romànica*, XXII, 1986, p. 232; CARBONELL, *Catalunya*, 1992, núm. 2.36, p. 169.

Exposicions «Catalunya Medieval», 20 de maig al 10 d'agost de 1992, Barcelona.

Ni tenim cap notícia que esmenti aquest reliquiari ni coneixem la seva procedència, cosa que dificulta qualsevol atribució. El nostre comentari es refereix a l'aspecte artístic de l'obra. Amb tota probabilitat es tracta d'un reliquiari fet fer per a una església que hauria adquirit una relíquia singular, sembla que una costella d'un sant. La possessió de relíquies dignificava l'església i justificava la seva importància social i econòmica en el context de la seva societat: «puix que no eran los joyells d'or y pedreries lo que constituhia la seva honra, sinó principalment les sagrades memòries dels que gosavan la eterna benaventurança».[934]

Descripció

Aquest reliquiari pren la forma de la relíquia, o sigui, d'una costella, forma que resulta original i desconeguda a Catalunya; la disposició que segueix és la verticalitat de l'eix i corba en l'extrem superior. Es tracta d'una obra d'orfebreria d'aram (o coure), cisellat i daurat i caboixons de diferents colors.

El repertori ornamental s'ha disposat en tres de les quatre cares, essent llis el revers. El fons és cobert per un tramat o *guilloché* de línies creuades sobre les quals ressalta l'ornamentació vegetal consistent en una tija serpentejant que recorre la superfície en sentit ascendent, petits branquillons que actuen com a torçals gruixuts surten dels laterals i acaben en fulles i flors de tres lòbuls, un repertori concret que es repeteix però molt efectiu, molt propi d'obres

[934] Gudiol, op. cit. (1902), p. 288.

d'orfebreria del segle XIII; per exemple, les formes ondulades acabades en flors lobulades es troba en una càpsula reliquiari de sant Sixte i santa Sinice[935] dels primer decennis del segle XIII. Els laterals repeteixen un dels motius consistent en una flor de tres lòbuls i els limbes cisellats. Aquest mateix reliquiari està ornamentat amb caboixons de diferents colors amb una freqüència de verd i grana que, en algun punt, es trenca, possiblement, per una recol·locació posterior. Sembla que la distribució fou la de set caboixons per cara, però observem tres forats ovals a la part superior de l'anvers que trenca aquest ritme. En el punt de confluència entre la làmina de l'anvers i la del lateral esquerre hi ha la frontissa o xarnera articulada per denticles que engranen un amb els altres i un passador per a fixar-les; al lateral dret la mateixa estructura que fa de fermall de tanca complementat per les pestanyes de tanca.

Els caboixons, pedres polides sense tallar, estan col·locats dins una paret metàl·lica alta (*bâte*) on queden fixats i encastats, la forma varia segons la del caboixó.

Els tres forats de la part superior creiem que no tenen res a veure amb el moment de creació de l'obra.

Tècnica

Les dimensions són 15,5 x 9,5 x 2,5 cm (inclosos els caboixons), i les tècniques, el cisellat, daurat i pedres vidriades de colors. Es pot dir que és tant important el cisellat com la pedreria; la col·locació de les pedres mostra un taller experimentat per la regularitat de l'execució, pels acabats de les fines parets metàl·liques; tanmateix la decoració vegetal la trobem apropiada per a un taller català que coneix les formes arrodonides i els motius, transmesos per Llemotges, influïts possiblement per les orles de manuscrits tan pròpies del *scriptorium* de Sant Marçal d'aquella població.

Cronologia

L'encreuament de línies o *guilloché* és una característica del taller de Llemotges des d'un període força inicial com és el cas de l'arqueta de Bellac de ca. 1120-1140. El *guilloché* que encatifa el fons està magníficament realitzat; successivament, però, es va relaxar l'execució tècnica, perdent l'equilibri de les línies, tal i com es veu en el tractament d'aquest reliquiari,

[935] M. M. Gauthier, *Les routes de la foi. Reliques et reliquaires de Jérusalem à Compostelle*, Fribourg: Office du Livre, 1983, núm. 73, p. 129. Càpsula reliquiari, hexagonal i pediculat, Xampanya o Reims, primers decennis del segle XIII, 34 × 17 cm, Reims, tresor de la catedral de Nôtre-Dame.

que considerem propi del segle XIII. L'aplicació de caboixons és un altre element decoratiu vinculat al taller de Llemotges i els seus derivats, des d'obres molt significatives, com el copó del Maître Alpais,[936] a d'altres més accessibles com una coberta d'evangeliari amb la Crucifixió,[937] el lateral de l'escena està ornat amb caboixons de colors similars als del reliquiari vigatà. La corona reliquiari de la Santa Espina[938] de Namur és un altre paral·lel d'aquests murets (*bâtes*) i de la forma d'encastar els caboixons, fet que indica una pràctica comuna en tallers d'orfebreria llemosins, mosans i germànics.

Després de l'anàlisi de tots els elements compositius i el desenvolupament ornamental del reliquiari creiem que es tracta d'una obra del taller de Llemotges, principalment per dues raons: 1) la normalitat d'aquest taller en el tractament i la pràctica en l'encast de pedreria, tal i com hem anotat, i 2) per l'ornamentació molt propera a la il·lustració de manuscrits, de manera molt directa amb la primera Bíblia de Sant Marçal de Llemotges;[939] (**fig. 505** i **506**) aquestes dues consideracions fa que descartem l'autoria catalana, perquè *lato sensu* aquest taller no crea obra amb incrustacions de pedreria de manera sistemàtica i, per altra banda, les ornamentacions que hem vist i veurem en analitzar l'obra catalana seguint Llemotges són diferents, no tenen el grau de definició i concreció que sí hem vist en aquest reliquiari, la data que s'ha establert de mitjan segle XIII l'acceptem.

Comparativa

Com hem indicat és un reliquiari rar per l'aspecte no per l'ornamentació, que és pròpia de la tretzena centúria; és cert que la multiplicació exagerada de relíquies propicià formes molt diverses per tal d'ajustar el contingut al seu continent.[940] N'hem vist d'or, argent, coure, ivori o de cristall de roca entre d'altres, en forma de beina, la de sant Pere,[941] dit, peu, clau,

[936] *L'Œuvre*, op. cit. (1995), p. 247, núm. 70. Copó, Llemotges, ca. 1200, coure embotit, champlevé, gravat, cisellat, esmaltat i daurat, esmalt de colors; caboixons de vidre i perles d'esmalt, 30,1 × 16,8 cm, prové de l'abadia de Montmajour (Bouches-du-Rhône), col·lecció P. Révoil, adquirit l'any 1828, inv. MR R 98, París, Musée du Louvre, département des Objets d'art.
[937] Ibídem, p. 280, núm. 88. Coberta d'evangeliari, Llemotges, ca. 1210-1230, ànima de fusta, coure champlevé, gravat, cisellat, esmaltat i daurat; esmalt de colors. Emmarcament filigranes de coure daurat i caboixons de vidre, 31,7 × 15,5 cm, prové del llegat J. Ch. Seguin, París, 1908, inv. OA 6173, París, Musée du Louvre, département des Objets d'art.
[938] *Actes du Colloque. Autour de Hugo d'Oignies*, Namur: Société Archéologique de Namur, 2004, p. 203-204 (imatge).
[939] Primera bíblia de Sant Marçal de Llemotges, París, Bibliothèque nationale de France, ms. lat. 5, f. 94v.
[940] A. Legner, *Reliquien in Kunst und Kult*, Darmstadt: Wissenschafliche Buchgesellschaft, 1995. Un repertori que abasta l'Antiguitat fins a la Il·lustració; resulta molt interessant pel que fa a l'art i la cultura de les relíquies en aquest àmbit cronològic.
[941] Gauthier, op. cit. (1983), p. 27, núm. 8. Beina reliquiari del bastó de sant Pere, Tréveris, taller d'Egbert, ca. 980, Limburg-an-der-lhan, Hesse (Alemanya), tresor de la catedral de Sant Pere.

reliquiari del clau de Crist,[942] cap, braç, per a conservar els artells de sant Cristòfol, de cofre o arqueta, com la de vori reconvertida en reliquiari de Sant Domingo de Silos…,[943] formes embellides amb el millor embolcall possible. El tresor de Sant Marc de Venècia té un reliquiari d'origen bizantí amb una costella de sant Esteve,[944] però tipològicament i iconogràfica no tenen res a veure.



Fig. 505. Latin 5 Bíblia de Llemotges



Fig. 506. Bíblia de Llemotges primera

Hem localitzat un bàcul reliquiari de santa Austreberta[945] (**fig. 507**) del taller de Llemotges que manté certa proximitat per la forma, està datat a primers del segle XI i prové d'un taller del Nord de França.



Fig. 507. Bàcul reliquiari de santa Austreberta

[942] Reliquiari del clau de Crist, 977-993, Tréveris (Egbert-Werkstaff), Dom-Museum.
[943] Arqueta de sant Domingo de Silos, 1026, taller de Conca, ivori, reconvertida per a ús cristià ca. 1140-1150 pel taller d'orfebreria i esmalt medieval de Silos, aplicació d'esmalt en champlevé, prové de l'abadia de Silos, inv. 198, Museu de Burgos.
[944] G. Toussaint, *Kreuz und Knochen. Reliquien zur Zeit der Kreuzzüge*, Berlín: Reimer, 2011, nota 527, il·l. 50, p. 172.
[945] D. Gaborit-Chopin, «Crosse reliquaire de sainte Austreberthe», a *La France Romane au temps des premiers capétiens. 987-1152* [catàleg d'exposició], París: Musée du Louvre; Éditions Hazan, 2005, fig. 235, p. 310. Nord de França, primers del segle XI, ànima de fusta de roure, argent, coure, pedres precioses, cristall de roca, 94 cm (total: 120 cm), classificat MH l'any 1897, Montreuil-sur-Mer (Pas de Calais), església de Sant-Saulve.

Copó Cp C 1



Copó Cp C 1

Nom de l'obra	Copó
Autor/Taller	Catalunya Nord
Datació	Finals s. XIII
Material/Tècnica	Coure gravat, esmaltat champlevé i daurat
Dimensions	28 cm (alt)
Procedència	Prové de l'església de Prunet i Bellpuig
Localització	Església de Prunet i Bellpuig, Llenguadoc-Rosselló

Bibliografia BONNEFOY, «Notes…», *Bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*, VIII (1851), núm. 89, làm. 35; RUPIN, *L'Œuvre,* 1890, fig. 308, làm. XXIII, p. 243; *Trésors* 1954, núm. 89.

Exposicions «Trésors d'orfèvrerie des églises du Roussillon et du Languedoc méditerranéen», del 17 de juliol al 15 de setembre de 1954, Carcassona, església de Sant Nazari.

Descripció

Copó de coure esmaltat i daurat format pel peu, la tija, el nus i la copa, a l'interior hi ha un pixis de coure destinat possiblement a la comunió dels malalts.

La base o peu és de perfil circular amb una vora vertical inclinada, la peanya és plana dividida en seccions per arcs trilobats recolzats en un capitell arrodonit i el fust llis que descansa a la vora de la base.

Dins cada camp pictòric que s'ha format s'apleguen els personatges que formen les dues escenes: l'Anunciació i l'Adoració. L'àngel ocupa el seu espai en front de la Verge; per altra banda la Verge i el Nen i el seguici dels tres Macs, un darrera l'altre dins els arcs, i cadascun amb llurs ofrenes, com element ornamental un rombe per acotar les diferents figures. Aquestes són de metall en reserva, han estat daurades i cisellades, i ressalten i contrasten sobre el fons esmaltat de color blau cobalt. El primer dels macs Melcior està agenollat oferint-li l'or que li ha portat com a present, els altres dos dempeus esperant fer el seus oferiments.

La tija de tres trams fa d'enllaç entre el peu i la tapa i la de la part superior, que obre i tanca la tapa, ha perdut la creu de remat; la meitat inferior és cilíndrica, la del mig és troncocònica,

igual que el segment superior, està separada pel nus hexagonal aixafat amb una pestanya sortida, la superfície està gravada i puntejada.

La copa formada pel dipòsit i el casquet units per una frontissa, la conca desenvolupa escenes figurades sota els mateixos arcs trilobats, Crist a la columna o Flagel·lació, Crucifixió amb la Verge i sant Joan, Corona d'espines i Crist en Majestat; a la part inferior de la copa repetint arcs dins els quals àngels.[946]

Tècnica

El copó és esmaltat de color blau lapislàtzuli[947] segons el procediment llemosí per a ressaltar les imatges reservades del propi metall. La paleta està integrada pel blau, vermell i verd, es tracta de tres colors que participen en moltes de les obres que considerem del taller català, per exemple unes plaques (**il·l. 356**, **358** i **360**), un copó (**il·l. 361**, bé que del segle XIV) o una tapa de reliquiari (**il·l. 372**) totes elles del Museu de Vic que detallem en les **làmines XXXV-XXXVI**, seguiment ornamental dels esmalts del taller català.

El cisellat és el que dibuixa les figures, les robes i ornaments, és irregular pel que fa als solcs produïts per l'instrument, alguns aprofundeixen el metall i d'altres menys; hi ha un domini de le línia curta vers la llarga fet que propicia el moviment de les figures, un cert nerviosisme, que les dinamitza en el context d ela història, per exemple és molt efectiu en l'escena de Crist a la columna.

Cronologia

L'anàlisi de les figures, el moviment de les vestidures, els gestos de mans i braços, el tractament dels rostres amb detalls concrets per a identificar-los a cadascun segons la jerarquia o l'edat, són propis de finals de la tretzena centúria; les formes més clàssiques, més frontals o menys descriptives han quedat enrere. Pel que fa a la paleta de colors també es concreta en pocs, hem indicat que els que treballa amb preferència el taller català són el blau,

[946] J. Thuile; M. Durliat, *Trésors d'orfèvrerie des églises du Roussillon et du Languedoc Méditerranéen* [catàleg de l'exposició], Carcasssona, 1954, núm. 89. (Prunet et Belpuig). A més del blau i verd que citen els autor, també hi ha l'esmalt de color vermell.

[947] Colomban, Philippe, «Routes du lapis lazuli, lâjvardina et échanges entre arts du verre, de la céramique et de l'enluminure», *Chine-Méditerranée, Routes et échanges de la céramique avant le XVIè siècle*, *Taoci*, 4 (desembre 2005), p. 142-152. Rupin, op. cit. (1890), p. 243, indicava que el blau del fons era lapislàtzuli mentre que Thulle i Durliat (1954, núm. 89) anoten que és blau cobalt, possiblement es podria parlar de blau a la manera del lapislàtzuli. Plini i Teofrast esmentaven un *kyanos*, vidre acolorit que tenia l'aspecte del lapislàtzuli a un preu inferior i de millor obtenció.

vermell, verd i blanc, un exemplar mostra també el negre, tots són opacs. Aquestes característiques i l'argumentació que hem fet de l'obra ens porten a datar-la a finals del segle XIII en un taller català que, per la localització d'algunes obres, podria ser del nord de la Catalunya Vella, però, és cert que les diferències de tractament dels exemplars estudiats aconsellen establir més d'un taller que conrearen els copons o ciboris esmaltats a Catalunya.

És enormement important aquest exemplar i la seva cronologia perquè ens fonamenta l'origen d'altres datats al segle XIV i que formen part del taller català que continuarà treballant l'esmalt seguint un camí excepcional als segles XIV i XV. Un bon exemple de l'esmalt n'és el copó del Museu de Vic (**il·l. 361**).

Comparativa

Hem anat posant exemples del taller català però n'hi ha d'altres que es poden esmentar com a comparativa, del taller de Llemotges, com a exemple el cibori del Museu de la catedral de Lió,[948] està esmaltat i és d'estructura molt similar (**fig.510**)

El Museu de Cluny[949] (**fig. 508**) té un cibori amb decoració heràldica que coincideix amb la cronologia del que estudiem, ambdós són molt similars en relació a la forma, per altra banda, l'anàlisi de la tècnica i del color dels esmalts mostra diferències remarcables amb el de Prunet.



Fig. 508. Detall, copó, Museu de Cluny MR 2653 (foto autora)

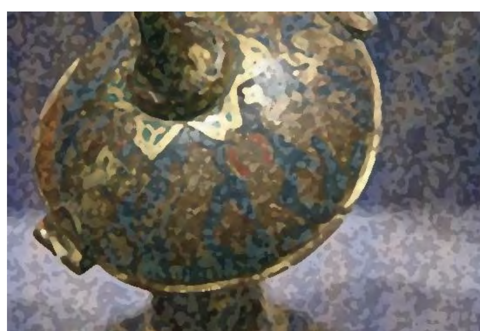


Fig. 509. Fig. Detall, copó, Prunet i Bellpuig (foto autora)

[948] Rupin, op. cit. (1890), fig. 309, làm. XXIII. L'autor data aquest pixis dins el segle XIII.
[949] Cibori o copó, Llemotges, final del segle XIII, esmalt champlevé sobre coure daurat, antiga col·lecció Durand, adquirit el 1825, MR 2653, París, Musée de Cluny-Musée national du Moyen Âge.

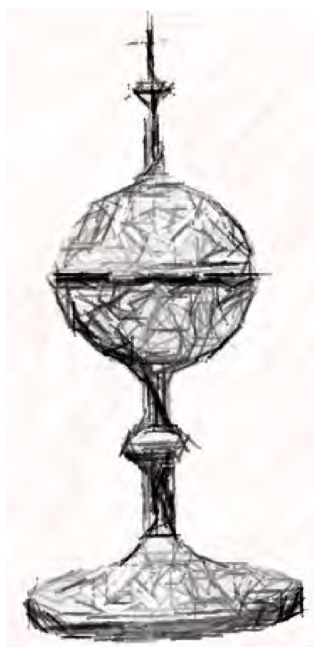


Fig. 510. Copó, catedral de Lió (Rupin, 1890)

DIPLOMATARI

1

839, març, 28

Testament. *Testament del bisbe Sisebut d'Urgell. Disposa béns a favor de l'església de Santa Maria de la Seu, i entre ells, dos vasets d'argent.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 802, f. 237r. Còpia del segle XIII.

a VILLANUEVA, *Viage*, X, ap. 7, p. 233-236. — ***b*** BARAUT, «La data de l'acta de consagració…» *Urgellia*, 7, ap. 1, p. 515-529.

Text parcial *ex b*

(…) Sisebutus gratia Dei antistis exiguusque omnium episcoporum super intentor loci illius, mente cogitans mortis exitum (…). Do igitur et concedo ad domum iam dicte domne mee semper Virginis Marie genitricis domini mei Ihesus Xpisti pallios duos et tappites duos, vasculos argenteos duos (…)

Facta donatio .V. kalendas aprilis, anno .XX.VI.ª regnante Leudevico rege augusto

2

888, gener, 13

Dotalia. *El bisbe Gotmar acut al castell de Tona, dins el comtat d'Osona, per tal de consagrar-hi l'església en honor de sant Andreu, edificada pels seus habitants, els quals, juntament amb els preveres Àlvar i Recared, la doten amb ornaments, llibres i objectes litúrgics, entre ells, dos calzes amb les seves patenes*.

A BC, Arxiu, perg. 9135 (2-VIII-2). Presenta alguns forats i és malmès en els indrets dels antics plecs.

[***B***] Còpia del 15 d'agost de 1413, autoritzada pel notari Pere d'Artigues, perduda. — ***C*** ACV, cal. 6, núm. 2801, *ex* ***B***. Còpia de vers 1800.

a FLOREZ, *España*, XXXVIII, ap. III, p. 246-248, sense indicació de font *ex* ***A***. — ***b*** MASFERRER, «La antiga…», *La Renaxença*, p. 310-313, *ex* ***A***.— ***c*** ROVIRA, «L'acta…», *Quaderns d'Estudis Medievals*, 1, p. 25-29, amb fotografies, *ex* ***A***. — ***d*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 10, p. 35-38.

Text parcial *ex d*

(…) Sub anno Incarnationis Domini nostri Jesu Christi DCCCLXXXVIII, indicione VI, seu sub anno primo quod obiit Karolus imperator, Christi regnante, rege spectantem, seu in die idus Januarii. (…) veniens (…) Gotmarus, episcopus, in comitatu Ausona, in castro que nuncupant Tonda, ad consecranda ecclesiam Dei que sita est in eadem locum adque in honorem sancti Andre apostoli (…). Ad ipsius dedicationem tradimus [nos], ego Albarus, [presbiter], calicem et patenam, missalem, lectionarium et organum, casullam, alba et stola. Et ego Recharedus, presbiter, trado ibi similiter lectionarum, calicem et patenam et casulla et stola. (…)

Facta dote Beati Andre apostoli Christi sub priscum datarum, id est, idus januarii, anno Incarnationis prefate DCCCLXXXVIII vel supranominata [in]dicione VI, anno primo quod oiviit Karolus imperator. (…)

3

888, abril, 20

Dotalia. *El bisbe Gotmar acut a consagrar l'església de Santa Maria del monestir de Ripoll, al comtat d'Osona, edificada pels comtes Guifré i Guinedilda, els quals la doten amb objectes, llibres i ornaments litúrgics, entre ells, un calze i una patena d'or.*

[***A***] Perdut. Ripoll, AM (Pabordia de Berga, segons ***H***), conservat fins a 1835.

[***B***] Còpia del segle XIII dins el *Cartulari Petit*, f. 9v, del monestir de Ripoll, perdut en 1835, *ex* ***A***. — [***C***] Còpia del segle XIV dins el *Cartulari Gran*, f. 8v, del monestir de Ripoll, perdut en 1835, potser *ex* ***B***. — ***D*** BNF, Col·lecció Baluze, vol. 107, f. 181v-182, *ex archivo monasterii Rivipullensis* (potser *ex* ***B***). Còpia de Guillem Costa, de 1644-1660. — ***E*** BNF, Col·lecció Baluze, vol. 107, f. 297, *ex libro antiquo monasterii Rivipullensis*, f. 8v, *ex* ***C***. Còpia de Guillem Costa, de 1644-1660. — ***G*** Regest d'Olzinelles: BC, ms. 430, f. 5, *ex* ***B***. — ***H*** Regest d'Olzinelles: AEV, llig. 2059, plec VI, f. 37, *ex* ***B***.

a MARCA, *Marca… Appendix*, ap. XLV, col. 817-818, *ex cartulario monasterii Rivipullensis* (*ex* ***B***). — ***b*** SAENZ, *Collectio*, IV, p. 363-364, *ex* ***a***. — ***c*** PELLICER, *El Monasterio*, ap. II, p. 141-142, sense indicació de font (*ex* ***a***). — ***d*** *Catalunya Romànica*, X, p. 209. — ***e*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 11-A, p. 38-44, *ex* ***DE*** *i* ***a***. — ***f*** MASCARELLA; SITJAR, *Guifré*, doc. 9, p. 48-55, *ex* ***e***. — ***g*** ORDEIG, *Catalunya*, IV, (primera part), doc. 10, p. 74-76, *ex* ***DE*** *i* ***a.*** — ***h*** ORDEIG, «Inventari…», *Revista Catalana de Teologia*, IV/1, doc. 11 (*regest*).— ***i*** ORDEIG, *Diplomatari*, (2015), doc. 11, p. 89-97.

Text parcial *ex i*

(…) Sub anno Incarnationis Domini nostri Jesu Christi DCCCLXXXVIII, indictione VI, seu sub anno primo imperii Odonis regis, seu XII kalendas magii, epacta IIII. (…) veniens (…) summus sacer Godmarus, episcopus, in comitatu Ausona, in valle quem nuncupant Rivopullo, ad consecrandam ecclesiam Dei quæ est in eadem locum in honore sanctæ Dei genitricis Mariæ dicatam (…) Wifredus comes et Widimildes comitissa (…). Ad ipsius dedicationem tradimus nos comites] prædicti, id est, calicem et patenam de auro, missalem, lectionario, planetam et albam, slotam et manipulo. (…)

Facta dote Beatæ Mariæ Virginis sub priscum datarum, XII kalendas magii, anno I Odone regis et anno DCCCLXXX et VIII, epacta prædicta IIII. (…)

4

890, juny, 25

Dotalia. *Gotmar, bisbe de la seu osonenca, acut a consagrar l'església de Sant Pere del monestir de Ripoll, dins el comtat d'Osona, a precs dels comtes Guifré i Guinedilda. L'abat Daguí i els monjos la doten amb llibres i ornaments litúrgics; el comte amb un calze d'argent amb una patena també d'argent.*

[***A***] AM («arm. 1º del Comú, calaix. 2º, llig. Monasterio...»). Perdut, conservat a Ripoll fins a 1835.

[***B***] Còpia del segle XIII dins el *Cartulari Petit*, f. 8-9, del monestir de Ripoll, perdut en 1835. — [***C***] Còpia del segles XIV dins el *Cartulari Gran*, f. 17, col. 3-4, del monestir de Ripoll, perdut en 1835, *ex **A***. — [***D***] Còpia del 2 de març de 1624, per Josep Illa, notari de Ripoll, al monestir de Ripoll fins a 1835, *ex **B***. — ***E*** BNF, Col·lecció Baluze, vol. 107, f. 181, *ex arxivo monasterii Rivipullensis* (*ex* ***B***). Còpia de G. Costa en 1644-1660. — ***F*** BNF, Col·lecció Baluze, vol. 107, f. 295, *ex libro antiquo monasterii Rivipullensis f. 17 verso (ex* ***C****)*. Còpia de G. Costa en 1644-1660. — ***G*** Arxiu Museu Parroquial, Ripoll, sign. AK, *ex **D***. Còpia de 1700-1710. — ***H*** Arxiu Museu Parroquial, Ripoll, sign. AK, *ex **D***. Còpia de 1700-1710. — [***I***] Còpia de 1718 en un *Procés entre la comunitat de Sant Pere i el monestir de Ripoll*, f. 181, incoat davant la Cúria Metropolitana de Tarragona. — ***J*** ACA, Monacals, vol. 38, f. 41, *ex **C***. Còpia de 1742. — [***K***] AP. Còpia del segle XVIII en un full solt existent fins a 1936 a Bagà, *ex **I***. — ***L*** AEV, vol. 2061, plec IV, p. 87-89, *ex **A***. Còpia del segle XIX *in.*, amb llacunes. — ***M*** AEV, vol. 983, núm. 9 *ex **a***. Còpia del 1772. — ***N*** Regest d'Olzinelles: BC, ms. 430, f.5v, *ex **A***.

a MARCA, *Marca… Appendix*, ap. L, col. 822-823, *ex chartulario monasterii Rivipullensis* (*ex* ***B***, per mitjà d'***E***). — ***b*** SERRA, *Baronies*, p. 257-258, *ex **K***. — ***c*** ABADAL, *Els temps*, p. 154-155, *ex **L***. — ***d*** MASCARELLA, «Carta…», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, p. 51-65, *ex **GHLa*** i ***b***. — ***e*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 14, p. 51-53, *ex **EFJ i L***. — ***f*** MASCARELLA; SITJAR, *Guifré*, doc. 12, p. 64-71, *ex **d** i **e***. — ***g***

ORDEIG, *Catalunya*, IV, doc. 16, p. 80-82, *ex* ***EFJ i L.*** — ***h*** ORDEIG, «Inventari…», *Revista Catalana de Teologia*, IV/1, doc. 15 (regest).— ***i*** ORDEIG, *Diplomatari*, (2015), doc. 12, p. 97-99.

Text parcial *ex i*

In nomine Domini Dei summi ac regis eterni. Seu sub anno Incarnationis Domini nostre Jesu Christi DCCCLXXXX, indicione VIII, seu sub anno III imperii Odoni, VII kalendas julii, epacta XXIII, era DCCCCXXVIII. (…) veniens (…) summusque sacerdos Gotmarus sedis Ausonensis episcopus in comitatu Ausona ad consecrandum ecclesia Dei que sita est in valle Riopullo adque in honore sancti Petri apostoli dicata, quam corde contrito et nutu divino edificare conatus est, videlicet vir illustres Wifredus, gratia Dei comes, necnon et Widinildes comitissa (…). Et ego Wifredus, nominatus comes, trado ibi calicem argenteum cum patena argentea. (…)
Facta dote Beati Petri apostoli sub priscum datarum, id est VII kalendas julii, anno Incarnationis prefate DCCCLXXXX, seu sub era DCCCCXXVIII, seu sub imperii Odonis imperatoris vel anno tertio. (…)

5

900, febrer, 16

Dotalia. *El bisbe Nantigís acut a la vil·la dita Canalda per tal de consagrar-hi l'església en honor de sant Julià, a precs del poble i qui l'ha edificat. El diaca Campí en fa donació d'un calze.*

A ACU, Consagracions d'esglésies, núm. 8 (abans núm. 9).

B ACU, *Liber dotationum antiquarum*, I, núm. DCCCXII, f. 239. Extracte del segle XIII.

a BARAUT, «Les actes…», *Urgellia*, 1, ap. 13, p. 68-70, *ex* ***A***. — ***b*** BARAUT, *Les actes*, ap. 15, pp. 74-75, amb fotografia (Il·lustracions, 7), *ex* ***A***. — ***c*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 23, p. 72-74.

Text parcial *ex c*

Anno Incarnationis dominice DCCCCI, indictione III[a], sub die XIIII kalendas marcii, anno III regnante Karulo rege, veniens venerabilis pontifex, Nantigisus nomine, in villa vocitata Kanavita, rogatus a populo ibidem abitantium, qui æclesiam ibi ædificaverunt et ad culmen sacrationis perduxerunt in honorem sancti Juliani (…) ego Kampinus, diaconus, dono ad

ipsam æcclesiam libros III, missalem, lectionarium et antiphonarium, planetam palleam cum calice. (…)

6

901, maig, 8

Dotalia. *Consagració de l'església de Sant Fructuós de Guils per Nantigís, bisbe d'Urgell, a precs de Deudat, prevere. Entre les donacions per la dotació de l'església fetes per Deudat hi consten un calze d'estany, una ara, una arca i un encenser.*

[***A***] Perdut.

B ACU, Consagracions d'esglésies, núm. 6. Trasllat del segle XI. — ***C*** ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 247, f. 87. Còpia resumida del segle XIII.

a BARAUT, «Les actes…», *Urgellia*, 1, doc. 14, p. 70-71. — ***b*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 24*, p. 74-75.

Text parcial *ex b*

No s'ha conservat la dotalia corresponent a aquesta consagració. La informació ens ha arribat per mitjà del testament del prevere Déudonat, escrit el 8 de maig del segon any del regnat del Carles IV el Simple.

Text del testament:

(…) anno Incarnationis ejus DCCCCI, ego Deodonatus (…) ad ordinationem presbiteratus, cujus venerabilis Nantigisus præsul præerat, et ipse mihi ordinem sacerdotii dedit et dedit mihi ad decantandum ecclesiam Sancti Fructuosi in villam que dicitur Equiles. (…) hoc mandatum abere mitto, id est, ad Sanctum Fructuosum terras et una vinea et una casa prope ipsa ecclesia et ipsum meliorem antifonarium et ipso missale qui est novo mistico et evangeliorum disposito et sermonario et cronica et imnorum et ordo toletano et uno signo transgittado et alium ferreum et vestimentos tres et uno calice de stanno et una ara et una archa et uno incensario dono ad ipsam ecclesiam (…).

Factum testamentum VIII idus madii, anno II regnante Karlo rege, filio Ludoico. (…)

7

908, febrer, 15

Testament. *Idalguer, bisbe d'Osona, trobant-se malalt, atorga testament. Fa un llegat a l'església de Sant Pere [de Vic] de paraments litúrgics, entre ells, un anell d'or, un calze i patena d'argent, un calze i patena d'argent i gemmes, un calze i patena d'estany, un encenser d'argent i un de bronze, una gerreta amb un aiguamans, dos canelobres d'estany, una ampolla d'estany, dues capses d'argent, set làmpades d'estany i dos escrinys de ferro.*

A ACV, cal. 9, episc. I, núm. 22 (abans cal. 6, núm. 528). Al dors: «Testamentum Ezelrrigus epischopus». Segles XI-XII.

a VILLANUEVA, *Viage*, VI, ap. XII, p. 266-268. — ***b*** JUNYENT, *Diplomatari*, I, (1980-1987), doc. 41, p. 38-40. — ***c*** ORDEIG, *Catalunya*, IV, (primera part), doc. 78, p. 124-125.

Text parcial *ex c*

(…) Idelcherio Ausonensi episcopo (…). Relinquo namque hac tribuendo concedo ad æcclesiam Sancti Petri apostolorum principi, cui ego indignus præesse videor: missale [quodi]cem I, lectionarium I, prophetarum I, passiones apostolorum quodicem I, hactus apostolorum et epistolas Pauli quodicem I, canonem quodicem I, Smaragdum quodicem I, antifonarium I, casullam […] culi I, stolam cum auro, et manipulum, et cingulum, stolas siricas duas, manipulum I, alba I, palleos II, anulum aureum I, calices argenteos duos, unum cum gemis, patenas duas argente[as cum] gemis, calicem stagneum cum patenam, turibulum argenteum I, aliud æreum, sandalia quattuor, urceolum cum aquamanile, et manutergium, candelabra stagnea II, sedile cum ar[…] ad cancellum, ampullam stagnea I, quaterniones II, capsas duas argenteas, lampades VII stagneas scrinios ferreos II (…).

Facto testamento, XV kalendas marcii, anno XI regnante Karulo rege. (…)

8

912, desembre, 3

Dotalia. *Consagració de l'església de Sant Pere [de Grau d'Escales] per Nantigís, bisbe d'Urgell, a precs de Magnulf, fundador de l'església. Entre les donacions per a la dotació de l'església hi consten, un calze i patena.*

A ACU, Consagracions d'esglésies, núm. 13. Pergamí.

a BARAUT, «Les actes…», *Urgellia*, 1, doc. 23, p. 79-80. — ***b*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 39, p. 103-104.

Text parcial *ex b*

(…) ego Magnulfus sacerdos (...) dono adque concedo ad domum sancti Petri, quem ego indignus hedificavi (...) Trado igitur iamdictam aeclesiam cum omnibus supra scriptis domno et pontifici Nantigisso ad dedicandum vel consecrandum (...)
Et in ipso domo sancti Petri sic dono libros, idest missale, lectionario, antiforario (sic), psalterio, evangeliorum disposito, alba, planeta, stola, manipulo, chalice cum patena (…)
Acta dote vel donacione .III. nonas decembri, anno .XV. regnante Carlo rege filio Leudovigo.

9

915, desembre, 9

Donació. *Riculf, bisbe de la seu d'Elna, dóna a l'església de Santa Eulàlia [d'Elna] les vestidures sagrades que havia adquirit, a més de llibres i altres objectes pertanyents al culte diví, entre ells, dues creus d'or i gemmes precioses, un calze d'argent i or i la seva patena i un altre sense patena, un calze d'argent d'ús quotidià, dos encensers d'argent amb cadenes també d'argent, quatre canelobres d'argent, dos bacins de bronze, un anell d'or amb gemmes precioses i un altar d'argent.*

[***A***] Perdut.

[***B***] Còpia del 1140-1147 en el Cartoral d'Elna, f. 102 (carta 85), perdut. — ***C*** BNF, Col·lecció Baluze, vol. 108, f. 98, *ex* ***B***. Còpia parcial del segle XVII. — ***D*** BNF, Col·lecció Moreau, vol. 4, f. 43-45, *ex* ***B***. Còpia del segle XVIII, certificada per Fossà. — ***E*** ADPO, fons Fossà, 12 J 25, *Recueil*, tom II, núm. 26, *ex* ***B***. Còpia del segle XVIII, certificada per Fossà.

a BALUZE, *Reginonis*, ap. X, p. 626-627, *ex* ***C***. — ***b*** MIGNE, *Patrologiæ*, 132, col. 468, *ex* ***a***. — ***c*** DEVIC, *Histoire*, V, *preuves*, doc. 42, col. 135-137 (edició parcial *ex* ***D***). — ***d*** MONSALVATJE, *El obispado*, I, ap. XV, p. 329-331, sense indicació de font, *ex* ***c***. — ***e*** PALAZZO, «Arts…», a *Retour aux sources. Textes, études et documents d'historie médiévale offerts à Michel Parisse*, p. 713-714, *ex* ***b***. — ***f*** *Catalunya Romànica*, XIII, p. 36, (edició parcial), sense indicació de font, *ex* ***a***. — ***g*** BASTARDAS, *La llengua*, esp. p. 153-157, edició parcial *ex* ***ac***.

— ***h*** *Gallia*, VI, col. 1035. — ***i*** LACVIVIER, «Le cartulaire…», *Ruscino*, III, doc. 26, p. 75-193, 319-352 i 471-485. — ***j*** PONSICH, *Els comtats*, doc. 189, p. 212-213.

Text parcial *ex j*

In nomine Domini nostri Iesu Christi. Anno Verbi Incarnati DCCCCº XVº, indictione III, Riculfus, Dei gratia sedis Elenensis episcopus, donator sum, ad domum Sancte Eulalie (…) matrem ecclesiarum Russilionensium (…).

Quorum per nomina vocabula illorum, id est: cruces duas aureas cum gemis preciosis; capsam eburneam I; calices argenteos, unum cum auro cum patena et alium sine patena; et alium calicem cotidianum sive argenteum optimum I; incensarios II cum catenis argenteis; candelabros cum argento quatuor; concas ereas II ad chrisma conficere; urceolo I cum aquamanile; ansatum ereum I ad aqua benedicta (…) tabulas eburneas II (…) anulum aureum unum cum gemis preciosis (…) flavellos spaniscos II; altare argenteum I (…)

10

917, setembre, 1

Dotalia. *Elmerad, bisbe d'Elna, consagra l'església de Santa Eulàlia d'Elna. El comte Gausbert, germà d'Elmerad, la dota amb una taula d'argent davant el sacrosant altar, així com un anell d'or òptim amb les seves pedres precioses, una gran gerra d'argent i un aiguamans.*

[***A***] Perdut.

[***B***] Còpia de cap a 1140 dins el *Cartulari de la catedral d'Elna* («lib. 1, charte 74»), avui perdut. — ***C*** BNF, Col·lecció Baluze, vol. 108, f. 97 i 96v, *ex* ***B***. Còpia de mitjan segle XVII.

a MARCA, *Marca… Appendix*, ap. LXV, col. 839-841, *ex chartulario Ecclesiae Helenensis* (*ex* ***B***, per mitjà de ***C***). — ***b*** MONSALVATJE, *Noticias*, XXI, ap. XVI, p. 332-334, sense indicació de font (*ex* ***a***). — ***c*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 44, p. 110-112.

Text parcial *ex c*

(…) Elmeradus (…) sancte Elnensis ecclesie humillimus episcopus (…) ut quia ipsa ecclesia Sancte Eulalie jam pene vetusta a longo tempore inconsecrata remanserat (…) Gauzberti comitis (…). Offero quoque pre manibus tabulam argenteam ante ipsum sacrosanctum altare

mirifico opere comptam, necnon et anulum aureum optimum cum suis preciosis lapidibus atque urceum magnum argenteum cum suo aquamanile et casullam unam cum alba linea. (…) Exarata est autem hec scriptura dotis vel donationis votusque nostri die calendarum septembrium, in primo die anniversarii venerabilis Elmeradi antitestis, anno XVIIIº regni Caroli, gloriosissimi regis Francorum atque Gotorum feliciter. (…)

11

922, agost, 12

Dotalia. *Guiu, bisbe de Girona, acut a consagrar les esglésies parroquials de Sant Pere i Sant Feliu, al pagus de Besalú, dins el terme de la vil·la de Fontcoberta, edificades pel prevere Eldefred. Aquest les dota amb llibres, vestidures i objectes d'ús litúrgic, entre ells, un calze, un encenser de metall i dos corporals de metall.*

[***A***] Perdut.

[***B***] Còpia del 4 d'abril de 1637, autoritzada per Francesc Bosch, notari de Barcelona, perduda. — ***C*** Arxiu parroquial de Fontcoberta, *ex* ***B***. Còpia del 7 de juliol de 1773, autoritzada per Manuel Costabella i altres notaris de Banyoles.

a CONSTANS, *Diplomatari*, I, doc. 27, p. 213-215 (amb la data de 917, agost, 12), *ex* ***C***. — ***b*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 117, p. 277- 279.

Text parcial *ex b*

In nomine Dei sumi, anni Incarnationis Domini nostri, Domini Jesu Christi gratia, nonagentesimo in[…] decimo quinto, veniens vir reverendissimus domnus Wigo, divina gratia Gerundensis episcopus, ad consacrans parrochiales que sunt in honore sancti Petri, apostoli, et sancti Felicis, martiris, qui sunt in pago Bisullunensi, in termino de villa Fonte Cuberta, qua ædificavit Eldefredus presbiter (…). Et dono jamdictus Eldefredus, presbiter, ad jamdictas basilicas missales unum, lectionarium unum, et antiphonarium unum, expositum de circuli anno, calicem unum, incensario uno de metallo, planetas tres, duas siricas et una linea, cum stolas et manipulos et corporales, et sunt duos de metallo. (…)

Facta donatione secundo idus augusti, anno vigesimo quinto regnante Carolo rege, filio Ludovici. (…)

12

923, febrer, 6

Dotalia. *Gairibert, que ha construït una església en honor de sant Quirze a la vall d'Arbúcies, convida el bisbe de Girona, Guiu, a dedicar-la. La dota, entre d'altres objectes, amb dos calzes, dues patenes i tres campanes; el prevere Artèn, la dota amb una campana i un encenser.*

[***A***] Perdut.

[***B***] Còpia del 9 d'agost de 1144, per Bernat sacerdot, perduda. — [***C***] Còpia de 1220, per Guillem sots-diaca, perduda, *ex* ***B***. — [***D***] Còpia del 12 de maig de 1260, autoritzada pel sacerdot Arnau de Plans, notari de Sant Salvador de Breda, perduda, *ex* ***C***. — [***E***] Còpia del 15 d'octubre de 1547, autoritzada pel notari de Barcelona Jaume Sastre, perduda, *ex* ***D***. — [***F***] Còpia del 25 d'octubre de 1711, autoritzada pel notari d'Arbúcies Aleix Milans: Arxiu parroquial d'Arbúcies, «Institución, demarcación y alodios de la parroquia de Arbucias», s. p. , *ex* ***E***.

a MARQUÈS, *Arbúcies*, p. 73-76*, ex* ***F***. — ***b*** MARQUÈS «Consagracions…», *Quaderns de la Selva*, 7, p. 151-156, *ex* ***F***. — ***c*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 118, p. 279-282.

Text parcial *ex c*

(...) Gayribertus (...) ex proprio sumptu construere curavi ecclesiam in honorem prelibati martiris Quirici, quam ad effectum usque producens venerabilem virum Wigonem, antistitem Gerundensem, a dedicationem hujusmodi templi (...)

Dono ista omnia superius scripta ad domum Sancti Quirici (...)

Dono ibidem missales II, antiphonario I, collectaneo I, casulla I, palleo et palleolo, calices II cum patenas, signos III. Et ego Artenus, presbiter, dono ad domum predicte ecclesie lectionario I et signo I et turibulo I. (…)

Digesta est autem hec dotis scriptura VIII idus febrarii, anno XXV regnante gloriosissimo rege Carolo, in Dei nomine feliciter, anni. (…)

13

925, març, 25

Dotalia. *El comte Sunyer, junt amb la seva muller Riquilda, doten l'església de Sant Salvador, a la vall de Ripoll (territori d'Osona), al cenobi de Santa Maria. La dotació consisteix en llibres litúrgics, vestidures eclesiàstiques, una taula coberta d'argent i d'or, un calze i patena d'argent, un evangeliari amb cobertes d'argent i lletres d'or, i altres objectes litúrgics.*

[***A***] Perdut probablement en 1811-1812, conservat fins llavors a AMM («cax. 6, leg. 1, fol. 3»).

[***B***] Còpia en pergamí, de data incerta, perduda en 1835, conservada fins llavors al monestir de Ripoll. —***C*** BC, ms. 729, vol. III, p. 109-110, *ex* ***A***. Còpia parcial de cap a 1772, per B. Ribas. — ***D*** BC, ms. 729, vol. III, p. 1-2, *ex* ***A***. Regest i extracte de cap a 1772, per B. Ribas. — ***E*** RB, ms. 2520, f. 75v-76, *ex* ***A***. Regest i extracte de 1789-1790, per B. Ribas. — ***F*** RAH, ms. 9/5189 (abans Col·lecció Abella, vol. 26), *ex* ***A***. Regest i extracte, amb facsímil de les signatures, cap a 1800, per B. Ribas. — ***G*** Regest d'Olzinelles: BC, ms. 430, f. 105*, ex* ***B***. — ***H*** Regest d'Olzinelles: AEV, llig. 2059, plec IX, p. 99 *ex* ***B***.

a ORDEIG, «Inventari…», *Revista Catalana de Teologia*, IV/1, doc. 47, p. 154-155, *ex* ***C***. — ***b*** RIBAS*, Història*, p. 110 (làmina 3), ex ***F***, i p. 137, ex ***E***. — ***c*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 46, p. 115-116, *ex* ***C*** *i* ***F***. — ***d*** ORDEIG, *Catalunya*, IV, doc. 283, p. 262-263, *ex* ***C*** *i* ***F***.— ***e*** ORDEIG, *Diplomatari*, (2015), doc. 59, p. 133-135.

Text parcial *ex e*

Suniarius superna tribuente clementia comes et marchio et uxor mea Richildes donatores sumus ad ecclesiam in honore Dei omnip[otensis et] Sancti Salvatori cujus basilica sita est territorio Ausonensis, in valle nuncupata Ripullo, in cenobio Beate Marie (…) tabola cohoperta de argento parata cum auro, calicem de argento cum patena similiter de argento, textum evangelium cohoperto de argento paratum de auro (…) libros vero missale I, 'Eusebio' I, psalterio I, vestimentis autem ecclesiasticis alba et parata cum auro, amictos duos parati cum auro, stola I cum manipulo parato cum auro et cum schillis et alia stola cum manipulo parato cum auro, succincta parata cum auro (…).

Data VIII kalendas aprilis, anno XXVIII quod Karolus rex regnandum sumpsit exordium. (…)

14

932, juliol, 4

Dotalia. *Teodoric, bisbe de Barcelona, consagra l'església de Sant Sadurní, comtat de Barcelona, al Vallès, al lloc anomenat la Roca, a precs de l'abadessa Emma i dels habitants del lloc. L'abadessa la dota amb ornaments, un calze i la seva patena, i llibres litúrgics.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Sunifred, núm. 14. Deteriorat per algunes taques.

a CARRERAS, «Castell...», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, I, p. 9-13, *ex* ***A***. — ***b*** CARRERAS, *Lo castell*, p. 7-11, *ex* ***A***. — ***c*** UDINA, *El Archivo*, doc. 102, p. 247-251, *ex* ***A***. — ***d*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 49, p. 119-122.

Text parcial *ex d*

ANNO INCARNATIONIS Domini nostri Jesu Christi DCCCCXXXI, indicione V, era DCCCCLXX, veniens venerabilis vir Teudericus, sancte Barchinonensis ecclesie presul, ad dedicandum domum Sancti Saturnini qui est situs in comitatu Barchinonense, in Vallense, in loco que nuncupantur Rocha, ob deprecatione religiosissimam Hemmone abbatissa (…) ego Hemmo, misericordia Dei abbatissa, dono ad predicto domo Sancti Saturnini de ministerio ecclesiastico alba I, planeta I linia cum sirico facta, stola [et] fanone et amitto et calice cum patena et facistergio I sirico, missale et lectionario et antifonario in codicem unum et psalterio I. (…)

Facta dote vel donatione IIII nonas julii, anno III qua obui Carlus rex, Christo regnante, regem expectantem. (…)

15

932, juliol, 4

Dotalia. *Teodoric, bisbe de Barcelona, acut al comtat de Barcelona, a la vil·la anomenada l'Ametlla, per a consagrar l'església de Sant Genís a precs de l'abadessa Emma i dels habitants del lloc. L'abadessa la dota amb ornaments, un calze d'estany amb la seva patena també d'estany i llibres litúrgics.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Sunifred, núm. 15 (abans arm. de Sant Joan de les Abasesses, sac B, núm. 145).

B ADB, *Registra dotaliarum*, vol. VII, f. 332v-334, *ex* ***A***. Còpia del segle XVIII. — ***C*** RAH, Col·lecció Villanueva, vol. 5, f. 57-59, *ex* ***A***. Còpia del segle XIX.

a CAMPILLO, *Disquisitio*, tit. XXI, notae p. 56-58 (parcial), *ex* ***B***. — ***b*** MONSALVATJE, *Noticias*, XV, doc. MMXCVII, p. 136-140, *ex* ***A***. — ***c*** MAS, *Notes*, XIII, ap. XIII, p. 230-234, *ex* ***A***. — ***d*** UDINA, *El Archivo*, doc. 103, p. 251-254, *ex* ***A***. — ***e*** BASSOLAS, *Sant Genís*, ap. I, p. 163-165. — ***f*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 50, p. 122-125.

Text parcial *ex f*

[Anno Incar]nationis dominice DCCCCXXXI, indictione V, era DCCCCLXX, veniens vir illuster, gratia divina annuente sanctæ Barchinonensis sedis æcclesie episcopus, nomine Teudericus, in comitatu Barchinonense, in villa que nominant Amindola, in ecclesia ibidem sita Sancti Genesi martiris ad dedicandam ipsius ecclesiam supranominatam [ob de]precationem religiosissimam Hemmonem, misericordia Dei abbatissam (…) Ego Hemmo, abbatissa, dono ibidem de ministerio ecclesiastico, id est, casulla I cum sirico facta et stola et phanone et amicto I et corporale uno et calice cum sua patena de stagno et libros: missale uno et lectionario et antiphonario in una codice, psalterio I. (…)
Facta dote et donatione IIII nonas julii, anno III quod obiit Karolus rex post Oddoni regi. (…)

16

939, agost, 23

Dotalia. *El comte i marquès Sunyer i el seu fill, el comte Ermengol d'Osona, es presenten davant de Jordi, bisbe d'Osona, i li preguen que vagi a dedicar l'església de Santa Maria situada al pagus de Moià. El levita Sanciol lliura els ornaments, els llibres litúrgics i un calze d'argent amb la seva patena d'argent.*

[***A***] Perdut.

[***B***] Còpia, probablement del segle XI, escrita pel sacerdot Ramon, avui perduda. — [***C***] Còpia del 22 d'abril de 1288, pel sacerdot i notari Arnau de Tavertet, avui perduda, *ex* ***B***. — ***D*** Arxiu parroquial de Moià, ms. 431, f. 1-2, *ex* ***B***. Còpia del segle XIV. — ***E*** ACV, Col·lecció Ripoll, vol. 69, p. 3-6, *ex* ***C***. Còpia del segle XIX *in.* — ***F*** RAH, Col·lecció Villanueva, vol. 5, f. 64-65, *ex trans. eiusd. eccl.* [de Moià], *ex* ***C***. Còpia del segle XIX *in*., feta per J. Ripoll.

a VILLANUEVA, *Viage*, VI, ap. XIV, p. 270-273, *ex transl. in aed. eccl.* [de Moià], *ex* ***C***. — ***b*** SOLÀ, *El temple*, p. 8-11, nota 1, *ex* ***C***. — ***c*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 55, p. 130-133.

Text parcial *ex c*

Anno incarnati Verbo qui in principio apud Patrem Deus semper existit DCCCC° XXX° nono (…) dompnus comes Suniarius et marchioni (…) dompnus Ermengaudus, Ausonensis comes (…) ad presenciam dompni Georgii, Ausonensis aecclesie presuli, pervenerunt (…) dedicasset æcclesiam Sancta Maria nomine, qui est sita in pago Modeliano. (…) Et ego Sanciolus dono ibidem ad diem dedicacionis kasullam Iam, stola Iam, manipulum Ium, alba Iam, kalicem argenteum Ium cum patenna, missalem Ium, leccionarium Ium, antiphonarium Ium, 'Actus Apostolorum' Ium, 'Quadragenario' Ium. (…)
Acta sunt enim hæc indictione XIIª, anno IIII° regnante Ludovico rege, die decimo kalendarum septembrium.

17

940, desembre, 31

Dotalia. *Radulf, bisbe d'Urgell, consagra l'església de Sant Miquel de Ponts, manada edificar i dotada per Cristià, prevere. Entre les donacions per la dotació de l'església hi consten alguns objectes litúrgics, tres campanes de metall i dos calzes d'estany. També atorga a l'església de Sant Cristòfol del mateix lloc un fre i una sella (de cavall) i dues calderes de bronze i una de ferro.*

A ACU, Consagracions d'esglésies, núm. 16. Pergamí.

B ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 820, f. 240. Còpia resumida del segle XIII.

a BARAUT, «L'església...», *Studia Monastica*, 18, ap. 1, p. 371-372. — ***b*** BARAUT, «Les actes…», *Urgellia*, 1, doc. 29, p. 86-87. — ***c*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 56, p. 133-135.

Text parcial *ex c*

(...) anno incarnationis domini nostri Ihesu Xpisti .DCCCC.XL., seu sub anno .V. regnante Leudevigo rege filio Charloni regi. (...)

Veniens (...) Rodulfus episcopus in predicto commitato Urgellense in locum vocitatum Pontes, ad illa Torre que dicitur, ad consecrandam ecclesiam Dei que [sic est in eo]dem locum in honore sancti Michaelis arcahangeli dicata (...)
Dono ego Xpistianus presbiter (...)
(…) Et signos III de metallo, et calices II de stagno (…). Et ipsam ecclesiam sancti Xpristophori qui ibidem est kaballo I cum freno et [sella] (…) chaldarias II ereas et I ferrea (…)

18

947, febrer, 18

Dotalia. *Gotmar, bisbe de Girona, consagra l'església situada al comtat de Besalú, a la vall de Ribelles, a Prunera, en honor de sant Julià. Els germans Segari, Ameli i Acfred, levita, la doten amb llibres, vasos, ornaments litúrgics, un anelari [corona de llum?] i un calze i la seva patena*.

[***A***] Perdut.

B ADPO, sèrie H 261, fons de Sant Pere de Besalú, *Liber privilegiorum et aliourm titulorum*. Còpia feta vers 1636 pel notari Josep Gostar.

a ALART, *Cartulaire*, doc. VII, p. 16-18, *ex* ***B***. — ***b*** MONSALVATJE, *Noticias*, IV, ap. XVIII, p. 228-231, *ex* ***a***. — ***c*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 59, p. 142-144.

Text parcial *ex c*

In Dei nomine eterni et Salvatoris nostri Jesu Christi, sub die XII kalendas martii, anni Incarnationis Domini noningentesimi quadragesimi quarti, indictione quinta, veniens vir reverendissimus Gotmar, sante Gerundensis ecclesie episcopus, ad consecrandam ecclesiam que est scita in comittatum Bisuldunense, in locum que nuncupant valle Ribellas vel in ipsa Prun[er]a, in honore santi Juliani (…) Ego Acfredus, levita, dono ad domum Santi Juliani libros lection[arios] duos, duos missales, duos antiphonarios, unius anelario, unius calice cum patena et vestimento ad missa cantare. (…)
Digesta est autem hac scriptura dotis XII kalendas martii, anno undecimo regnante Leadovico rege, filio condam Karoli. (…)

19

948, gener, 30

Dotalia. *Consagració de les esglésies de Sant Miquel, Sant Pere i Sant Andreu al lloc de Paradís, al comtat de Cerdanya, per Guisad II, bisbe d'Urgell, que havien estat reedificades per Estafred, prevere, el seu germà Sentà, i Dacó, abat. A la dotació hi consten dos calzes i dues patenes d'estany.*

A ACU, Consagracions d'esglésies, núm. 17. Pergamí.

a BARAUT, «Les actes…», *Urgellia*, 1, doc. 30, p. 87-89. — ***b*** BARAUT, «Les actes…», Societat Cultural Urgel·liana , ap.31, p. 93-94. — ***c*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 62, p. 148-150.

Text parcial *ex c*

Anno incarnationis domini nostri Ihesu Xpisti .DCCCC^{mo}. XL^{mo}. VIII^{o}., indictione .VI^{a}, sub die .III.^{a} kalendas februarii. Veniens vir reverentissimus Wisadus episcopus ad consecrandas ecclesias qui sunt sitas in comitatu Cerdaniense, in locum quod est vocitatum Paradiso. Et sunt ipsas ecclesias in honore sancti archangeli Michaelis et sancti Petri apostoli nec non et sancti Andree quem reedificaverunt homines de eius terminio, id est Estfredus presbiter cum fratre suo Sentane et Dachone abba

(…) ego Estfredus presbiter dono ad ipsas ecclesias antifonario .I., misales .III. lectionarios .III. psalterios .II., facitergulos .III., capitales .IIII., calices II cum patenas de stagno (…)

20

948, març, 12

Testament. *L'ardiaca Guadamir atorga testament en el qual fa llegats perquè es faci un calze per a l'església de Sant Andreu de Tona.*

A ACV, cal. 9, episc. I, núm. 50 (abans cal. 6, núm. 634). Al dors: «Testamentum Vvadamirus acchilevita». Segle XIII.

a JUNYENT, *Diplomatari*, II, (1980-1987), doc. 246, p. 208-209. . —***b*** ORDEIG, *Catalunya*, IV, (primera part), doc. 612, p. 476-477.

Text parcial *ex b*

(…) Ego Vvadamirus archilevita. Timeo enim ne eveniat mihi subitanea morte (…). Et donare faciat Ieremias frater meus, propter ipsum alode solidos CC ad domum Sancti Andree qui est situs in castrum Tonda propter remedium anime mee (…) et ipsas meas equas IIII[or] vindere faciatis et donare faciatis ipsum pretium ad domum Sancti Andree pro calice aput duoscentos solidos supra scriptos (…).

Facto testamento III idus marcii, anno XII regnante Ludovico rege, filio Karloni. (…)

21

949, juny, 22

Dotalia. *Acta de consagració i dotació de l'església de Sant Cristòfol de Salinoves. Fou consagrada pel bisbe Guisad d'Urgell. Rep objectes, ornaments i llibres litúrgics, a més de catorze copes, deu anaps i altres vasos de fusta.*

[***A***] Perdut.

[***B***] Còpia coetània, avui perduda, vista en el segle XVIII per J. Pasqual a Oliana. — ***C*** BC, ms. 729, vol. III, p. 278-279, *ex **B***. Còpia del segle XVIII. — ***D*** RAH, Colección Villanueva, vol. 5, f. 69, *ex **C***. Còpia del segle XIX *in*.

a VILLANUEVA, *Viage*, X, ap. XVII, p. 257-258 (ed. parcial), *ex **D***. — ***b*** RIU, «El monestir…», *Analecta Montserratensia*, 10, ap. II, p. 177-189, *ex **C***. — ***c*** BARAUT, «Les actes…», *Urgellia*, 1, ap. 31, p. 89-90, *ex **C***. — ***d*** BARAUT, *Les actes*, ap. 32, p. 94-96, *ex **C***. — ***e*** MARQUÈS, «Els documents…», *Urgellia*, 15, doc. 8, p. 40-41. — ***f*** ORDEIG, *Les dotalies*, I (primera part), doc. 64, p. 152-154.

Text parcial *ex f*

(...) Anno ab Incarnatione Domino nostri Jesu Christi DCCCCXLVIIII, indicione VII,veniensque vir reverentissimus Wisadus urgellitane Sancte Marie Sedis episcopus ad consecrandam ecclesiam Dei, qui est in aiacentias de castro Salinuas, qui vocatur Sancti Xpistophori (…). Et de vasa vini cupas .VIIII., galletas que dicitur sive kannatas .IIII[or]., copas .XIIII., anapos .X. et alia vasa lignea, conchas .XX.. Et in ministerio ecclesiastico antiphonario, missale, lectionario, psalterio, ymnorum, homeliario et alium librum (…)

22

949, juny, 27

Dotalia. *Consagració de l'església de Sant Pere de Sestui, al comtat del Pallars, pel bisbe d'Urgell Guisad II, a precs d'Ató, abat de Gerri. Entre les donacions per a la dotació de l'església hi consta la d'un calze i la seva patena.*

[***A***] Perdut.

B BC, ms. 1619, *Cartoral* 5 de Gerri, núm. 78, *ex* ***A***.

a LLOBET, *Colección*, doc. 20, *ex* ***B***. — ***b*** ABADAL, *Catalunya*, III, doc. 160, p. 366-367. —
c BARAUT, «Les actes…», *Urgellia*, 1, doc. 32, p. 90-91. . — ***d*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 24*, p. 154-156.

Text parcial *ex d*

In nomine domini Dei aeterni et salvatoris nostri Iesu Xpisti. Anno incarnacionis Domini nostri .DCCCCº. .Lº. sub era .DCCCCª. LXXª. IIª., indicione .VIIª., anno [XIV] regnante Hludovico rege, filio Karloni. Veniens quidam venerabilis Guisadus sancte orgillitensis ecclesie episcopus in comitatu Palariense, in loco vocitatum Sestui, rogatus ad domno Attone vocatus abba que alium nomen Bonofilio, ad ecclesiam Dei consecrandam quod ille hedificavit, sicuti et fecit, in honore sancti Petri (...)
Ideo ego Atto abba dono ad ipsa ecclesia Sancti Petri ministerio ecclesiastico (…) calicem cum patena (…)

23

952 [juny, 19 - desembre, 31]

Dotalia. *Consagració de l'església de Sant Feliu i Sant Martí de Ciutat (Castellciutat) per Guisad, pastor d'ovelles [bisbe] de la Seu d'Urgell a petició del comte Borrell II. La proveeix de llibres, ornaments i objectes pel manteniment del culte, entre ells un encenser, un calze d'argent i un d'estany, un rentamans de coure i un canelobre.*

[***A***] Perdut.

B ACU, *Cartulari de Tavèrnoles*, núm. 17, f. 7r-v. Còpia del segle XII. — ***C*** BC, ms. 729, vol. IX, p. 45, *ex* ***B***. Còpia del segle XVIII. — ***D*** RAH, Col·lecció Traggia, vol. 8, f. 52-53, *ex* ***B***. Còpia de 1788. — ***E*** Còpia del segle XIX *ex*.: BMM, Papers Plandolit, còpia del *Cartulari de Tavèrnoles*, p. 18, *ex* ***B***.

a PUJOL, «Els comtes…», *El Cadí*, 6, (1935), doc. 105, 111 i 112, *ex* ***B***. — ***b*** SOLER, *El Cartulario*, doc. 8, p. 39-41, *ex* ***B***. — ***c*** BARAUT, «El monestir…», *Studia Monastica*, 10, ap. 2, p. 254-255, *ex* ***B***. —
d BARAUT, «Les actes…», *Urgellia*, 1, ap. 33, p. 91-93, *ex* ***B***. — ***e*** BARAUT, *Les actes*, ap. 34, p. 97-99, *ex* ***B***. — ***f*** BARAUT, *Cartulari*, I, doc. 12, p. 170-109, *ex* ***B***. — ***g*** BARAUT, «Diplomatari…», *Urgellia*, 12, doc. 17, p. 90-91. — ***h*** ORDEIG, *Les dotalies*, I (segona part), doc. 68, p. 167-169.

Text parcial *ex h*

Anno dominice Trabeacionis DCCCC L[a] II, indiccione X[a], sub anno XVIImo regis Ludovici, veniens reverentissimus Guisaddus sancte urgellensis sedis opilio, in predicto comitatu, in locum nuncupandum Civitate, per preces domni Borrelli incliti marchionis, ad consecrandas ecclesias in honore sancti Felicis martiris et sancti Martini confessoris (…). Et sunt ibidem libri bibliotega .I., et alios libros .X[m]. et .VII[m]., et de vestimentis albas .IIII[or]., stolas cum auro .II. cum fanonibus, et sine auro .II. similiter, cum manipulos .II., amigto .I. cum auro, et alios duos sine auro, corporale cum auro, et casullas .VI., et cappas .II., turibulum .I., calicem .I. argenteo et alio de estagno, facitergeos .II., palii et matrafi sunt .XII[cim]. (…). Et ego iam dictus Sonifredus ad supranominata ecclesia dono antiphonario .I. et pelvim eream et candelabro (…)

24

957, juny, 14

Inventari. *Inventari dels béns mobles de l'església de Sant Pere de Vic, fet pel bisbe Guilarà de Barcelona, a la mort del bisbe Guadamir d'Osona. S'hi troben, entre d'altres, dues creus d'argent i una creu d'or amb gemmes, un calze d'or i tres d'argent, una taula (frontal), dos encensers, una ampolleta d'or, sis canelobres, dues escudelles d'aram, tres gerretes, una caldera de coure i tres bacins.*

A ACV, cal. 9, episc. I, núm. 68 (abans cal. 6, núm. 664).

a VILLANUEVA, *Viage*, VI, ap. XV, p. 273-274. — ***b*** JUNYENT, *Diplomatari*, II, (1980-1987), doc. 303, p. 256. — ***c*** ORDEIG, *Catalunya*, IV, (segona part), doc. 789, p. 601-602.

Text parcial *ex c*

Anno III regnante Leutario rege, sub die XVIII kalendas iulii, sic obiit Vvadamirus ausonensis episcopus sedis Vicho, aderat enim ibi dommo Vvilara barchinonensis episcopus qui eum venerat ad visitandum, et tumulavit eum simul cum channo [ni]cis de ipsius ecclesie Sancti Petri. Quo facto cepit inquirere ipsum avere ipsa ecclesia vocitata, et invenit ibi: cruces argenteas II et una de auro cum gemmis (…) chalicem aureum I et argenteis III, et tabula I, incensarios II (…) botharigo aureum I (…) amictus cum auro IIII, stolas cum schillis cum phanones, et alias IIII cum auro et phanones, suscintas cum auro V, stola una cum argento et suo phanone (…) stolas III obradas cum fanones, et alia cum argento et suo phanone (…) scrinio ivorio I, chandelabros VI, scutellas de erame II, urcaeolus III, channadas cum chopertorios de stagno III, chaldeira I eramentea, bacinos parilio I, et alio cum manicho de botaricho I de stagno.

25

957, desembre, 1

Dotalia. *El comte Ramon i la seva muller, la comtessa Garsenda, edificaren una església a la ciutat de Roda per tal que fos seu episcopal. Els comtes la doten amb objectes litúrgics, entre ells, un calze d'argent i una creu d'argent.*

[***A***] Perdut.

[***B***] Còpia del segle XI en el *Cartulari Petit de Roda*, núm. 8, avui perdut, *ex* ***A***. — ***C*** ACL, perg. 1008, *ex* ***A***. Còpia del segle XII. — ***D*** ACL, *Cartulari Major de Roda*, p. 2, *ex* ***A***. Còpia del segle XII. — ***E*** ACL, fons de Roda, carp. 7, núm. 439. Còpia del segle XII, interpolada. — ***F*** RAH, Col·lecció Abad y Lasierra, vol. 21, f. 108, probablement *ex* ***B***. Còpia parcial del 1770-1783, en facsímil. — ***G*** RAH, Col·lecció Traggia, vol. 8, f. 11-12, potser *ex* ***B***. Còpia de 1788. — [***H***] ACU. Còpia antiga, interpolada, avui perduda, *ex* ***E***. — ***I*** BNF, Col·lecció Baluze vol. 107, f. 498, *ex* ***H***. Còpia del segle XVII. — ***J*** RAH, Col·lecció Abad y Lasierra, vol. 15, f. 154, *ex* ***C***. Còpia de 1770-1783. — ***K*** RAH, Col·lecció Abad y Lasierra, vol. 15, f. 181-182, *ex* ***D***. Còpia de 1770-1783. — ***L*** BC, ms. 426, núm. 23, *ex* ***a***. Còpia feta per F. Llobet vers 1788.

a MARCA, *Marca… Appendix*, ap. XCV, col. 875-876, *ex* ***H*** per mitjà de ***I***. — ***b*** PASQUAL, *El antiguo*, ap. VI, p. 55-56, *ex* ***a***. — ***c*** HUESCA, *Teatro*, ap. 2, p. 423-424, *ex* ***a***. — ***d*** CANAL, *España*, XLVI, ap. III, p. 229-230, *ex arch. ejusdem [ecclesiae Rotensis]*. — ***e*** VILLANUEVA, *Viage*, XV, ap. XLIV, p. 293-297, *ex archiv. eccle. Roten*. — ***f*** PLEYAN, *Aragón*, p. 540, *ex* ***c***. — ***g*** PACH, *Reseña*, ap. III, p. 264-265, sense indicació de font. — ***h***

SERRANO, *Noticias*, p. 467, *ex* ***C***. — ***i*** YELA, *El Cartulario*, p. 81, *ex* ***D***. — ***j*** ABADAL, *Catalunya*, III, doc. 168, p. 371-372, *ex* ***C***. — ***k*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 75, p. 181-183.

Text parcial *ex k*

(…) Ego Ragismundus, Dei gratia comes, simulque conjux mea Eresindis, opitulante [divina] clementia comitissa. (…) hedificaremus domum in honorem Domini nostri Jesu Christi et Salvatoris in civitate que vocitatur Rota, ut sit sedis episcopalis (…). Et ideo anno DCCCCLVII veniente beato episcopo (…) ad locum venerabilem consecrandum cujus basilica ab Hodesindo presule vocabulum sumpsit Sancti Vincenti. (…) Donamus et in ornamentis ecclesie un calicem de argen[to et unam cru]cem de argento et uno signo de metallo et IIIes libros, missale, lectionario atque antiphonario, et IIos vestimentos (…).
Facta carta donationis in die kalendis decembris, anno IIIº regnante Leutario rege. (…)

26

959, gener, 10

Dotalia. *Arnulf, bisbe de Girona, acut a consagrar les esglésies situades al comtat de Besalú, al lloc anomenat Vall de Bianya, al costat del riu Fluvià, en honor de sant Esteve, sant Miquel i sant Joan Baptista, edificades pel levita Guisad i altres personatges, que les doten amb llibres i ornaments litúrgics, entre ells, un calze i la seva patena.*

[***A***] Perdut, mutilat de la part inferior, que es conservà a l'arxiu de Sant Pere de Rodes fins a l'exclaustració (*cf.* *a*).

a VILLANUEVA, *Viage*, XIII, ap. XVII, p. 249-250, *ex autogr. in arch. S. Petri Rodens*. —***b*** MONSALVATJE, *Noticias*, IV, ap. IX, p. 191-193, sense indicació de fons (*ex* ***a***). — ***c*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 76, p. 183-185.

Text parcial *ex c*

In nomine Domini Dei eterni anni DCCCCLVIII, III idus januarii, feria I, veniens vir reverentissimus domnus Arnulfus, sanctae Jerundensis ecclesiae humilis episcopus, ad consecrandas ecclesias quae sunt sitas in comitatum Bisuldenense, in locum quae nuncupant valle Biania, justa flumen Fluviano. Et sunt ipsas ecclesias in onore sancti Stephani martir et sancti Mikaelis arcangelis et sancti Johannis baptista, quem rehedificavit Wisandus levita (…) habent ipsas ecclesias de ministerio ecclesiastico albas III, amictos II, stolas III, kasullas II,

manipulos III, kalicem I cum sua patena, facestergulos duos cum sirga, missales III, lectionarios II et alios missales minores II et sposito I. (…)

27

957-960, gener, 1

Dotalia. *El comte Ramon i la seva muller, la comtessa Garsenda, junt amb els habitants del castell de Fontova, edificaren l'església de Santa Cecília, situada al comtat de Ribagorça. Els comtes i llurs fills la doten amb ornaments, llibres i altres objectes litúrgics, entre ells, una creu, un canelobre i un calze.*

[***A***] Perdut.

[***B***] Còpia antiga, interpolada, avui perduda, *ex* ***A***. — ***C*** BUZ, ms. 242, entre els f. 11 i 12, *ex* ***B***. Còpia del segle XVI, feta segurament pel capellà de Fontova, incompleta.

a SERRANO, *Noticias*, p. 333, *ex* ***C***. — ***b*** ABADAL, *Catalunya*, III, doc. 179, p. 378-379, *ex* ***C***. — ***c*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 78, p. 187-188.

Text parcial *ex c*

(…) Ego Raymundus, comes, et Gassindis comitissa et (…) habitantes in castro Fontove (…) edificaremus domum Sancte Cecilie in honorem Domini nostri Jesu Christi, qui est in comitatum Ripacorcensem, in castro Fontova. (…)

Et ideo Incarnacionis dominice ann[orum XVI post millessimum], sub die kalendis januarii, (luna XXX), regnante Leotarium regem, veniens reverendisimus Hodisendus episcopus (…) ad consecrandam ecclesiam in honore sancte Cecilie virginis (…). Ego Raymundus comes et Garsindis comitissa et filiis nostris qui mittimus in ornamentis ecclesie in domum Sancte Cecilie una cruce et Iº candelabro et III vestimentos et Iº calice et Iº missale et I lectionario (…)

28

961, abril, 19

Dotalia. *Ató, bisbe d'Osona acut a consagrar l'església situada al comtat d'Osona, al lloc anomenat Vidrà, en honor de sant Hilari, edificada per l'abadessa Ranlo. Ella mateixa la dota amb ornaments, un calze i llibres per al ministeri eclesiàstic.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Sunifred, núm. 57 (abans arm. Sant Joan de les Abadesses, sac A, núm. 88).

a MONSALVATJE, *Noticias*, XV, doc. MMCXXXVII, p. 191-193, *ex **A***. — ***b*** UDINA, *El Archivo*, doc. 146, p. 309-311, *ex **A***. — ***c*** PLADEVALL, *Mil anys*, p. 97-99, *ex **A***. — ***d*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 80, p. 189-190.

Text parcial *ex d*

In nomine Domini Dei eterni sub die XIII kalendas madii, anni Incarnacionis Domini DCCCC LXI, indicione XVIII, veniens vir reverentissimus dominus Ato, sancte Ausonensis ecclesie umilis episcopus, ad consecrandam ecclesie que est sita in comitatum Ausona, in locum que nuncupant Vidrano, et est ipsa ecclesia in onore sancti Ilarii confesoris, quem edificavit domna Ranlo, misericordia abbatissa. (…) ego Ranlo (…) dono ad ipsa ecclesia suprascripta in onore sancti Ilarii de ministerio eclesiastico alba, casula, stola, manipulo, amicto, calice, missale, leccionario et faciterchulo I. (…)

Digesta est autem scriptura dotis XIII kalendas madii, anno VI regnante Leutario rege, filio Ludovici. (…)

29

971, agost-setembre

Inventari. *Inventari dels béns mobles de l'església de Sant Pere de Vic [fet en morir assassinat l'arquebisbe Ató d'Osona]. Hi consten, entre d'altres, quatre creus d'argent, una creu d'or, una coberta d'evangeliari, dues capses d'argent, un calze d'or, un d'argent amb la seva patena, dos encensers, quatre canelobres d'estany, quatre d'argent i dues gerretes.*

A ACV, cal. 6, núm. 2104 (abans cal. F, núm. LI).

a GUDIOL, «Inventari...», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, I, p. 153. — ***b*** JUNYENT, *Diplomatari*, III, (1980-1987), doc. 413, p. 346-347. . — ***c*** ORDEIG, *Catalunya*, IV, (segona part), doc. 1106, p. 802-803.

Text parcial *ex c*

Hic est brevis de ipso paramento de Sancto Petro. Id sunt: cruces IIIIor de argento et una de aurum, testum I, archa I, capsas III, et una sine argento, calicem aureum I sine patena, et unum de argento cum patena, incensarios II (…) fanones II, unum cum auro (…) botarigo de stagno I (…) candelabros III de stagno, et IIIIº cum argento, urceolos II, cannadas III de stagno (...)

30

972, setembre, 19

Dotalia. *El comte Unifred i la seva esposa edificaren una església en honor de sant Esteve al comtat de Ribagorça, al lloc de Isàvena. El bisbe Odesind hi acut per tal de consagrar-la en presència del clergat i del poble. L'esmentat comte la dota amb llibres, ornaments i objectes per al ministeri, entre ells, un calze i una creu.*

[***A***] Perdut.

[***B***] AC, *ex* ***A***. Còpia del segle XI, interpolada, abans a Roda d'Isàvena. — ***C*** ACL, fons de Roda d'Isàvena, carp. 11, núm. 764, *ex* ***B***. Còpia del segle XII *ex.*, amb una nova interpolació. — ***D*** RAH, Col·lecció Abad y Lasierra, vol. 15, f. 203v-204, *ex* ***B***. Còpia de 1772. — ***E*** RAH, Col·lecció Traggia, vol. 8, núm. 2 de la segona sèrie de còpies de Roda, *ex* ***B***. Còpia de 1788. — ***F*** RAH, Col·lecció Abad y Lasierra, vol. 15, f. 199-200, *ex* ***C***. Còpia de 1772. — ***G*** RAH, Col·lecció Traggia, vol. 8, f. 20v-21v, *ex* ***C***. Copia de 1788. — ***H*** BC, ms. 729, vol. VIII, p. 267, *ex* ***C***. Còpia del segle XVIII.

a VILLANUEVA, *Viage*, XV, ap. LXII, p. 353-355, *ex* ***C***. — ***b*** SERRANO, *Noticias*, p. 358-359, *ex* ***a***. — ***c*** ABADAL, *Catalunya*, III, doc. 217, p. 399-400, *ex* ***E***. — ***d*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 89 B, p. 201-211.

Text parcial *ex d*

(…) Ego Unifredo (…) qui sum comitis, et conjux mea nomine Tota (…) hedificem ecclesiam in onore Domini nostri Jesu Christi et ad nomina beati Stephani (…) et est in comitatum Ripacurciense, prope ipsum abne que vocitatur nomine Ysavena (…)

Ego Unifredus comes, qui sum memoria plenus, mito in ipsa ecclesia uno missale et uno leccionario et antiphonario et psalterio et alio missale et uno vestimento et unum calicem et unam crucem (...)

Facta cartula dotis et donationis XIIIº kalendas octobris, anno XVIIIIº regnante Leuitario rege (...)

31

972, desembre, 3

Dotalia. *Isarn i Guifré, que han acabat de bastir l'església en honor de sant Benet, sant Pere i sant Andreu, demanen al bisbe Frujà de Vic que vagi a dedicar-la. La doten amb llibres i ornaments litúrgics, entre ells, un calze, un calze d'argent amb la seva patena i un d'estany també amb la seva patena.*

A BC, Arxiu, perg. 1904 (9-I-1). El document apareix malmès en els indrets dels antics plecs.

B ADB, llig. 5044 (Plet de Montserrat), *ex* ***A***. Còpia de 1672. — ***C*** AEV, vol. 2243, f. 553v-560v, *ex* ***B***. Còpia de 1796-97. — ***D*** AMM, fons Sant Benet de Bages, *ex* ***A***. Còpia del 18 de març de 1808, feta per Josep M. de Mas, notari públic de Manresa.

a MARCA, *Marca… Appendix*, ap. CXII, col. 896-900, *ex archivo monasterii de Bagiis (ex* ***A****)*. — ***b*** FLOREZ, *España*, XXVIII, ap. XXV, p. 313-320, *ex* ***a***. — ***c*** MONSALVATJE, *Noticias*, V, ap. XI, p. 48-56, sense indicació de font (*ex* ***b***). — ***d*** SOLÀ, *El Monestir*, p. 39-44, *ex* ***a***. — ***e*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 90, p. 212-217.

Text parcial *ex e*

(…) Isarnus et Wifredus, frates incliti snctitateque perspicui (...)

[Vicensis sedis Ausonae], vocitatus Frugifer, rogantes eum obnixe ut dig[nare]tur descendere ad stationem [tabernaculi] dedicationem

(…) Wisadum, Urgellense aecclesie episcopum, [atque Petrum], aecclesie Barchinonense episcopum (…) «Ubi» (…) «In pago Bisuldunense, in valle Basso, alaudem cum villulis et nemorosis suis, prata et pascua, et aeclesia ibidem Sancti Petri (…). Iterum ad ministerium altaris concessit hic Abbo levita antiphonario I, Mascharone presbitero codices II que [vocant 'Omnia] Bona' et lectionario et calice I (…) ipsum dedicationis diem atrium istum capsas II cum lignum Domini et reliquie sanctorum probatissime et missale I, 'Flores Aevangeliorum', 'Salomonem', passionarium, martyrologium, psalterium, albas II, amictos II, stolas II, [casulas] II, fanones II, calice I argenteo cum sua patena, alio [calice stagneo] cum sua patera, checovas II. (…)

Facta autem sunt hec sub era X[a] post millesima, anni Trabeationis dominice DCCCCLXXII, inditione XV[a], die nonarum tercium decimbrium, luna XXIII, anno bis novenis regi regnante Leutharii, tempore Borrellis, ducis Gotice, anno I quo natus est filius ejus Raimundus.

32

979, febrer, 22.

Testament. *Testament de Miró, bisbe de Girona i comte de Besalú. Lliura, entre d'altres, tot el seu or, argent, gemmes, anells, segells i els vasos per a (l'església de) Sant Pere, Sant Pau i Sant Prim [probablement es refereix al monestir de Sant Pere de Besalú].*

[***A***] Perdut, conservat al monestir de Ripoll fins a 1835 (*ex **C*** i ***D***).

[***B***] Còpia del segle XIV en el Cartulari Verd [de Ripoll], f. 18v (*ex* **D** i **E**). — ***C*** AEV, llig. 2061, plec IV, p. 99-112, ex ***A***. Còpia d'Olzinelles feta en el segle XIX *in.* — ***D*** Regest d'Olzinelles: BC, ms. 430, f. 16v (amb data de 24 d'abril), *ex **A** i **B***. — ***E*** Regest d'Olzinelles: AEV, llig. 2059, plec IX, p. 102, *ex **B***.

a BORAFULL, *Los condes*, I, (1836), p. 97-105, ex ***A***. — ***b*** MONSALVATJE, *Noticias*, I, ap. VI, p. 238-247, ex ***a***. — ***c*** BOLÒS, *La comarca*, ap. 17, p. 472-475, ex ***b***. — ***d*** *Catalunya Romànica*, IV, p. 20-23, sense indicació de font (potser ex ***a***). — ***e*** VILLANUEVA, *Viage*, XIII, p. 75. — ***f*** MONSALVATJE, *Noticias*, XI, doc. CLXXIV, p. 229, ex ***b***. — ***g*** CONSTANS, *Diplomatari*, I, doc. 45, p. 277-278, ex ***b***. — ***h*** BOLÒS; PAGÈS, *El monestir*, ap. 36, p. 193, ex ***a***. — ***i*** SOBREQUÉS; RIERA, ROVIRA, *Catalunya*, V, doc. 453, p. 409-413, *ex **a***. — ***j*** SALRACH, «El bisbe-comte…», a *II Col·loqui…*, p. 79, (regest) ex ***a***. — ***k*** MARTÍ, *Col·lecció*, doc. 116, p. 146 (regest). — ***l*** ORDEIG, *Diplomatari*, (2015), doc. 255, p. 276-282.

Text parcial *ex l*

(…) ego Miro comes gratia Dei atque episcopus Sancte sedis Gerunde (…)

Et ad domum Sancti P[etri] et S. Pauli et S. Primi donare faciatis aurum meum vel argentum Gemis. Anulos, sigillos, cintorium, renuum, Pependulos, vasis, et alia opera facta quum adoperare, Palleis, Libris, id est Missale et ornamentum S. Michaelis et S. Genesii. (…)

Hoc igitur testamentum volo ut abeat firmitatem usque quo alium faciam. Facto hoc testamento viii. K Marci anno xxv Francorum Rege Leutario Regnante (…)

33

979, juliol 30

Inventari. *Inventari del tresor del culte del monestir de Ripoll, a la mort de l'abat Guidiscle. Es llisten, entre d'altres, una creu d'or amb gemmes, dues creus d'argent, dos frontals d'altar d'argent, un text amb cobertes d'or amb gemmes, tres textos amb cobertes d'argent, tres calzes d'argent amb les seves patenes, dues capses d'argent, un calze d'estany, un encenser d'argent i dos de bronze.*

[***A***] Perdut, a Ripoll, arm. 1, cal. 2, llig. monestir.

B AEV, Manuscrits d'Olzinelles, sign. 2061, IV. Còpia d'Olzinelles, d'on prové el text. — ***C*** Regest d'Olzinelles: BC, ms. 430, f. 82v.

a FLOREZ, *España*, XLIII, p. 140-141. — ***b*** JUNYENT, «Notes…», *Analecta Sacra Tarraconensia*, IX, ap. II, p. 218. — ***c*** JUNYENT, *Diplomatari*, (1992), doc. 3, p. 6-8. — ***d*** MASCARELLA; SITJAR, *El món*, p. 20-21, ex ***c***. — ***e*** ORDEIG, *Catalunya*, IV, doc. 1288, p. 928-929, *ex* ***c***. — ***f*** ORDEIG, *Diplomatari*, (2015), doc. 258, p. 284-286.

Text parcial *ex f*

Era MXVII[a], anno trabeationis Domini nostri Jesus Christi DCCCCLXXVIIII, indicione VII, epacta XX, XXIII die iulii mensis, quod X calendas augusti, feria IIII, excessit a seculo feliciter domnus Vidisclus, eximius pater. Cuius transitum cognoscens domnus Miro, egregius presul (…). Cumque secundum leges antiquitas divinitus sancitas requireret diligenter ac sollicite hisdem egregius presul res huius cenobii atque res ecclesiasticas inventariosque sacrarii ornamentorum vel vasorum auri et argenti atque sacrarum vestium ecclesiae Santae Marie (…).

Inventaque sunt hec in sacrario, scilicet: crux aurea cum lapidibus I, et cruces argenteae II; tabule argentee II; textum aureum I cum lapidibus; textum argenteum III; et calices argentei III cum suis patenis. Capsule argentee II, et coclear ex argento I, candelabra argentea IIII; concas hereas III, urceolos IIII; calicem stagneum I, et cannetas stagneas III. (…) ex palleo II cum suas cruces argenteas, et alios III operatos; (…) alba I cum auro, et alia cum pallio (…) stolas cum auro V, cum illorum manipulis (…) et alia stola obtima quam donavit ibidem supradictus egregius presul domnus Miro, de diaspide operata mirifice cum auro et gemmis, cum suo manipulo simili. (…) amictos cum auro V, amictos cum palleo XII. Succinctas cum auro V, et alias sericias V. Turibulum argenteum I, et hereos II; offertorios II meliores. (…)

(…) et coclea (…) argentea IIII (…)

Durandus, presbiter atque monachus, qui hoc inventarium scripsit et tempore prenotato, annisque statutis, dieque prefixo.

34

986, octubre, 12

Testament sagramental. *Testament sagramental de Guillemó que fa deixes per a fer un frontal d'altar i una creu per al cenobi de Santa Maria d'Amer.*

A ACV, cal. 6, núm. 170. Al dors: «Carta Sancti Vicencii de Argentona». Segle X.

a RIPOLL, *Testamento*, *ex* ***A***. — ***b*** UDINA, *La successió*, doc. 26, p. 173-175, *ex* ***A***. — ***c*** JUNYENT, *Diplomatari de la catedral*, IV, (1980-1987), doc. 524, p. 445-447, *ex* ***A.*** — ***d*** ARNALL, *L'escriptura*, vol. I, p. 73-75, i vol. II, làm. 12, *ex* ***A.*** — ***e*** SOBREQUÉS; RIERA, ROVIRA, *Catalunya*, V, doc. 506, p. 453-455.

Text parcial *ex b*

Condiciones sacramentorum (…) Willelmus, sive in presentia Mirone, Mascharone, Dodone, sacerdotes (…) in veritate notum habemus et oculis nostris vidimus et aures audivimus ad eadem hora quando erat predictus Wilgimundo (…) fierit iussi[t] suum testamentum et ordinavit in eum sua volumptate (…) et ad cenobium Sancta Maria Amera iussit vindere sou cavallo meliore et sua spada et alsebergos II et equas VII et porchos C per scazo et inde faciant tabula et cruce a iamdicto cenobio (…).

Acte conditiones IIII idus octobris, anno I regnante Leudovico rege, filio condam Leuthari. (…)

35

988, juliol, 1

Dotalia. *El bisbe Eimeric consagra l'església de Sant Pere de Llastanosa, situada al comtat de Ribagorça, al terme de la ciutat de Roda, fundada pel prevere Altemir. Aquest la dota amb ornaments, un calze i dues creus.*

[***A***] Perdut, vist al segle XVIII i a començament del XIX a la catedral de Roda. (D'aquest document només queden els regestos de M. Abad y Lasierra, J. Traiguerea, J. Pasqual, F. Llobet i J. Villanueva, tots els quals pogueren veure, bé que molt deteriorat, el pergamí original)

a ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. 106, p. 253-254.

Text parcial *ex a*

Regest de J. Pasqual (Regest del segle XVIII *ex*.: Barcelona, BC, ms. 729, vol. VIII, p. 740. J. PASQUAL, *El antiguo obispado de Pallás, en Cataluña*, Tremp 1785, p. 84.

… Alterimus presbiter dono et in ornamentum ecclesie calice I, cruces II, missale, lectionario, antifonario, breviario, psalterio I, vestimentos ecclesiasticos II (*cf.* ms.). (…)

Regest de J. Villanueva (VILLANUEVA, 1851, vol. XV, p. 183)
Aimerico (desde antes de 988 hasta después de 991)
La primera memoria de este Prelado es la consagración de la Iglesia de san Pedro *in comitatu Ripacorcense in civitate quæ vocitatur Rota in loco que vochabulum est Lastonosa*. Así habla la escritura original, donde por estar rota, falta el nombre del obispo, mas es sin duda Aimerico. Su fecha entera es esta*: anno DCCCC.L.XXXVIII. indictione VI. Kal. Julii, luna VIII. Anno II. Regnante Hucho Rege, secundum post transitum Leotharii.*

36

990, gener, 31

Dotalia.[1] *Consagració de les esglésies de Sant Miquel i Sant Cristòfol de Ponts que s'havia fet per Radulf, bisbe d'Urgell, a precs de Cristià, prevere, que les edificà. Cristià les dotà amb llibres, vestimentes i calzes i fa una donació de la meitat d'elles al bisbe Sal·la.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, f. 166r-v, núm. 486.

a BARAUT, *Església*, doc. 3, p. 280-281.

Text parcial *ex a*

(…) Christianus, vir Dei, qui hedificavit ecclesias in honorem Sancti Michahelis archangeli et Sancti Christofori martiris in ipsa rocha super villam Pontis (…) rogavit Radulfum episcopum Sancte Marie Sedis Vico orgellensis (...) tradidit ad ipsas ecclesias predictus Christianus sacerdos libros, vestamentis, kalices seu hoc quod ad ministerium sacerdotalis pertinet (…).
Ego autem Christianus presbiter (...) facio carta vel scriptura donacionis ad domum Sancte Marie Sedis Vico orgellensis de supradictas ecclesias (...) Quem vero ipsas ecclesias vel

omnia supra nominata de meo iure trado ipsa medietate ad domum Sancte Marie et in potestate domno Salla episcopo ad proprium et perpetuum habiturum (...)
Facta est autem hec scribtura .II. kalendas febroarii anno .III. regnante Ugone dice vel rege.

(1) La consagració havia tingut lloc el 31 de desembre de 940. Doc. 17.

37

994, octubre, 29

Testament. *Testament de Guillem, vescomte d'Urgell. Entre les donacions a institucions eclesiàstiques i a persones hi consten les de l'espasa a Sal·la, bisbe d'Urgell, i la de la sella a Bonhom, clergue de Santa Maria (de la Seu) perquè pregui Déu per la seva ànima.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 342, f. 113v-114r. Còpia del segle XIII.

a MIRET, *Investigación*, ap. 2, p. 344-345. — ***b*** BARAUT, «Els documents...», *Urgellia*, 3, doc. 238, p. 70-71.

Text parcial *ex b*

(…) ego Wilelmus vices comes (...) hunc testamentum facere (...) Et ipsa mea spada remaneat ad Sallane episcopo ut absolvere fatiat anima mea et mandare fatiat trentenarios III pro anima mea (…). Et ipsum frenum meum blanchum remaneat ad muliere mea et ipsa mea sella remaneat ad Bonhomine clerico de sancta Maria ut rogare faciat Deum pro anima mea (…)
Facto testamento .V. idus novembri, anno .VIII. regnante Hugo rege.

38

997, agost, 25

Donació. *Oriol, Eliarda i Guifré, com a almoiners de la difunta Quixiló, donen, a l'església de Sant Pere de la seu de Vic, relíquies, ornaments d'església, dos bacins i un canelobre.*

A ACV, cal. 6, núm. 2119. Al dors: «Testamentum Quixilonis». Segle XIII.

a JUNYENT, *Diplomatari*, IV, (1980-1987), doc. 605, p. 515-516, — ***b*** ORDEIG, *Catalunya*, IV, (tercera part), doc. 1775, p. 1260-1261, *ex* ***A***

Text parcial *ex b*

(…) Nos Auriol et Elliards et Quifed, qui sumus tutores vel elemosinarii de condam Quixilone, et illa nobis precepit atque iniuncxit per suum testamentum ut scriptura donacionis fecissemus, sicuti et facimus, ad domum Sancti Petri sedis vico de suum Xm quod illa debat abere in comitatu Osona, in ipsum alodem de viro suo Borrelo in cunctisque locis vel in ipsum avere tam mobilem quam immobilem, remaneat ad Sancti Petri sedis Vico. Et debet mihi Borrelus aluum avere, id est, reliquias et vestimento de ecclesia, id est, camiso I et planeta I et stola I et manipulo I et sucinta I et callera I et cremasclos II et bacinos parilio I et patela I et tovalia I operata et parilio I de boves et inter oves et capras XL et scrinio I ferato et candelabro I et catenato I et plumaco I et ipsa sua ferramenta et ipsa sua usuvilia remaneat ad Sancti Petri sedis Vico propter remedium anime de iamdicta Quixilone (…).

Facta ista scriptura donacionis VIII kalendas september, anni I regnante Rodbert rex, filius Ugone. (…)

39

998, maig, 9

Butlla. *El papa Gregori [V] notifica que ha deposat de la seu d'Osona el bisbe intrús Guadall i ha confirmat el bisbe legítim Arnulf. En la cerimònia de deposició, a Guadall se li va extreure de la seva mà dreta l'anell i se li va romp sobre el seu cap el bàcul episcopal.*

A ACV, arm. de les butlles (abans cal. 37). Papir. Mutilat de la seva part superior dreta, la qual es restitueix d'acord amb la còpia.

B ACV, cal. 37, *Liber dotationum antiquiarum*, f. III. Còpia del segle XIII.

a BALUZE, *Miscellanea*, VII, p. 62-66, *ex archivo eiusdem Ecclesiae Ausonensis*. — ***b*** BALUZE, *Miscellanea*, ed. de J. de Mansi, II, p. 117-118, *ex* ***a***. — ***c*** MANSI, *Sacrorum*, XIX, col. 227-230, *ex* ***a***. — ***d*** FLOREZ, *España*, XXVIII, ap. VII, p. 257-261, *ex* ***a***. — ***e*** MIGNE, *Patrologiæ*, CXXXVII, col. 928-931, *ex* ***c***. — ***f*** MILLARES, *Documentos*, pp. 170-179, *ex* ***A***. — ***g*** KEHR, *Die ältesen*, IV, p. 50-52, làmina VII, *ex* ***A***. — ***h*** *Pontificum*, làmina X, *ex* ***A***. — ***i*** BATTELLI, *Acta*, doc. 3. — ***j*** JAFFÉ, *Regesta*, doc. 3888 (J. 2976). — ***k*** ZIMMERMANN, *Papstregensen*, doc. 835. — ***l*** MARTÍ, «"Regesta...», *Revista Catalana de Teologia*, IV/2, p. 355-406, doc. 40. — ***m*** JUNYENT, *Diplomatari*, IV, (1980-1987), doc. 624, p. 531-534, — ***n*** ORDEIG, *Catalunya*, IV, (tercera part), doc. 1797, p. 1274-1276.

Text parcial *ex n*

Gregorius ep[iscopus, servus servorum Dei] (…) ipsum Vvadaldum deponi, qui statim nostris iussionibus obhedientes ut mos est romanorum de dextera illius anulum evellentes et virgam pastoralem super caput ipsius frangentes et casullam atque dalmaticam scindentes et ab ordine pontificatus eum degradantes in terram sedere fecerunt. (…) nostre auctoritatis confirmando et corroborando Arnulfum prenominatum episcopum in ordine pontificali ecclesiae Ausonensis statuimus atque sublimavimus anulumque et virgam pastoralem ei dedimus (…).
Anno pontificatus domni Gregorii summi pontificis et universalis quinti pape in sacratissima sede Beati Petri apostoli tertio, imperante domno nostro tertio Ottone a Deo coronato magno et pacifico imperatore anno secundo, in mense madio et indictione suprascripta undecima. (…)

40

1002, juliol, 3

Reclamació. *El bisbe Sal·la [d'Urgell] havia reclamat per a la seu urgel·litana la propietat del castell de Queralt. Els tres testimonis aportats pel bisbe Sal·la juren que veieren com Guadall, fill del difunt Trasuer, havia fet donació del castell de Queralt al bisbe Sal·la, el qual, mitjançant un anell d'or, li'n va donar la possessió a l'església de Santa Maria de la Seu d'Urgell*.

[***A***] Perdut.

B ACU, *Liber dotaliorum ecclessia urgellensis*, I, f. 234, núm. 796. Còpia del segle XIII. Rúbrica: «Recuperatio cuiusdam castri in comitatu Barchinone».

a CATALÀ; BRASSÓ, «Castell...», a *Els castells*, V, p. 181-182, nota 6, *ex* ***B***. — ***b*** BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 3, doc. 278, p. 7-166, *ex* ***B***. — ***c*** ORDEIG, *Diplomatari*, I, doc. 668, p. 15-17.

Text parcial *ex c*

Annus Domini in trabeationis secundus post millesimus, era quadragesima post millesima, septimo anno regnante Rotberto rege Franchorum in regno, venit quidam venerabilis episcopus Sanla (…). In quorum presentia proferens prelibatus Sanla sua testimonia, id est, Guillelmo de Ripellas, prolis Eldemari, Odo, filium Hosten de Civitatilia, Arnallo sobolis

Bonohomini Cerdaniensis (…) nos suprascribti testes bene scimus et in veritate sapemus et de presente eramus et occulis nostris vidimus quando predictus Guadallus, filius quondam Trasoarii, tradicit ac donavit predicto kastro Cheralto cum fines et termines suos et cum omnia que ad ius pertinet de predicto kastro in potestate et dictione supradicti episcopi Sallani, cum uno anulo aureo revestivit eum ad iure proprio de predicte ecclesie Sancte Marie sedis Orgellitane nos videntes absque aliqua obiectione.
Late condiciones Vº nonas iulias, anno VIIº regnante Rotberto rege, filium condam Hugoni. (…)

41

1003, octubre, 23

Testament. *Testament de Sal·la, bisbe d'Urgell. Entre les deixes hi consten les d'un fre, una sella i dos anaps d'argent a Santa Maria d'Urgell (la Seu) per a fer una obra, i la de quatre culleres d'argent.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, núm. 798, f. 235v-236r. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents...», *Urgellia*, 3, doc. 288, p. 120-121.

Text parcial *ex a*

(...) Ego Salla, servus servorum Dei, indignus episcopus et nimium peccatorum pavens et timeo ne repentina mihi mors perveniat (...) Ordino vel ortor u donare (...)
(…) Et ipsum meum frenum paratum, quem dedit mihi Suniarius comes, et ipsa sella quod dedit mihi Algaliphe et anapos II de argento mando vobis, ut de ipso freno vel de ipsa sella et de ipsos anapos ut opera faciatis ad Sancta Maria (…). Et ad sancta Maria cuzlars IIII de argento (…)
Facto isto testamento .X. kalendas novembris, anno .VIII. regnante Rotberto rege filio Ugoni condam quod dux fuerat pridem

42

1007, juliol, 28

Testament. *Testament d'Ermengol, comte d'Urgell. Entre les deixes a institucions eclesiàstiques hi consten les de la seva millor sella d'argent, el seu millor fre d'argent i un fermall d'or a Santa Maria de la Seu d'Urgell; al monestir de Sant Cugat del Vallès li deixa trenta unces d'or per a fer un frontal d'altar; a Santa Maria «in Inicio» li deixa l'espasa amb la veina d'or i la sivella d'or; al monestir de Santa Fe, dos greals [plats] d'argent; a Sant Vicenç de Castres, dos plats d'argent; a Sant Guerau d'Orlhag, quatre plats d'argent; a Vives, sacerdot, els millors esperons d'argent; i els altres esperons d'argent a Bonfill, Bonuç i Maier, sacerdots de Barcelona.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 196, f. 71v-72r. Còpia del segle XIII.

a MARCA, *Marca... Appendix*, ap. CLXII, cols. 973-974. — ***b*** BARAUT, «Els documents...», *Urgellia*, 3, doc. 300, p. 131-132.

Text parcial *ex b*

Ego Ermengaudus gratia Dei comes et marchio (...) Ordino vel ortor vos ut donaré faciatis omnem meum avere (...)

(…) Ad sancta Maria Sedis Vicho Orgellensis sella meliore de argento et freno meliore de argento et ipso meo mantello meliore cum ipsos flibalio de auro (…) et ad sancto Cucufato cenobio uncias XXXª de auro ut faciant tabula ante altare (…) et ad sancta Maria in Inicio ipsa mea spada cum auro et ipso fodoro de auro et rengas cum ipsa fibula de auro, et ad sancta Fide cenobio gradales II de argento, ad sancto Vicencio de Castres anapos II de argento, et at sancto Gerallo cenobio de Orliago anapos .IIII.or de argento (…). Et ipsas meas sporas meliores ad Vivas sacer. Et alias meas sporas qui sunt de argento, sicut et alias retro scribtas, remaneant ad Bonifilio et ad Bonucio et ad Maier sacerdotes de Barchinona (…)

Facto isto testamento .V. kalendas augusti, anno .XII. regnante Rotberto rege.

43

1007, novembre, [25]

Dotalia. *L'abat Galí i el prevere Guimarà edificaren una església al comtat de Ribargoça, a la vil·la anomenada Rallui, prop del riu Isàvena, i ara el prelat Eimeric del comtat de*

Ribargorça, acut a consagrar-la en honor de sant Climent. Els esmentats abat i prevere la doten amb ornaments, llibres, objectes litúrgics, un calze i una creu.

A AHN, fons d'Ovarra, carp. 690, núm. 21 (abans fons de Sant Victorià, carp. 760, núm. 4).

B BC, ms. 729, vol. IX, f. 165 (abans p. 345), *ex* ***A***. Còpia del segle XVIII. — ***C*** RAH, Col·lecció Traggia, vol. 12, f. 167, *ex* ***A***. Còpia parcial del segle XVIII.

a MARTÍN, *Colección*, doc. 8, p. 10-12, *ex* ***A***. — ***b*** ORDEIG, *Les dotalies*, II, doc. 123, p. 5-8.

Text parcial *ex b*

(…) Ego Galindo, abbas, et ego Gimar, presbiter (…) edificaremus domum in onorem Domini nostri Jesu Christi, qui es in comitatum Ripacurcensem, in villa que vocatur Lorroi, in balle Ripacorza, prope flumen Isabana. (…) veniens venerabilis Ahemericus presul ex comitatum Ripacurcensem per preces Galindoni abbati et Gimarane presbitero ad consecrandam ecclesiam (…). Et ego Gimar (…). Similiter donamus in ornamentis ecclesiasticis IIIII planetas, I camiso, II stolas, uno amicto, II pallios, I calice, I cruce, III missales, I salterio, I unu berviario. (…)

Facta consecrationem die III feria, in mense nobembrio, anno XV Rodberto regnantem, regem expectantem.

44

1008, juliol, 4

Inventari. *Inventari del tresor del culte del monestir de Ripoll, a la mort de l'abat Seniofré. Es relacionen, entre d'altres, sis creu amb or i argent, una creu d'or amb gemmes i amb el Lignum Domini, una creu menor d'argent i altres creus menors, cinc calzes d'argent amb les seves patenes i un d'or també amb la seva patena. El calze major amb el disc donat per dom Oliba (abans de ser abat i bisbe) per fer de patena, un text amb cobertes d'argent i d'or i un text amb cobertes d'or i pedres precioses, tres capses d'argent amb cobertes, una corona d'argent i or, una capsa d'argent sense coberta, dos encensers d'argent, un parell de bacins d'argent, dos escrinys (lipsanoteques) de vori amb relíquies, tres copes amb relíquies, una creu d'argent petita amb Lignum Domini, un anell d'or amb pedra òptima, dues capses d'argent per a encens amb culleretes d'argent, dos canelobres de bronze amb bacins i un*

canelobre petit platejat. En morir el senyor abat va manar donar, per a recobrir el cap de sant Eudald, , tres unces i quatre auris d'or, i són a la sagristia.

[***A***] Perdut, abans a Ripoll, arm. I, comú, cal. 2, llig. monestir.

B AEV, Manuscrits d'Olzinelles, sign. 2061, IV. Còpia d'Olzinelles, d'on prové el text.

a JUNYENT, «Notes…», *Analecta Sacra Tarraconensia*, IX, ap. II, p. 36-37. — ***b*** JUNYENT, *Diplomatari*, (1992), doc. 37, p. 43-45.

Text parcial *ex b*

Anno incarnationis Domini nostri Jesu Christi MVIII, IIII nonas iulii, dominica die discedente a seculo domno Seniofredo, inclito abbate Sanctae Marie cenobii Rivipollentis, inventa sunt hec ornamenta supterius scripta in aula vel sacrario Sancte Marie, per manus Bernardi sacriscrinii (…) cruces VI cum auro et argento, et una crux de auro cum lapidibus in quo est lignum Domini. Est et alia crux in altario Sancte Trinitatis de argento minor ex istis, et alias cruces minores; de gontifanones sunt VI. Calices argenteos V, et unum de auro puro et isti singuli sunt cum patenas suas. In calicem vero mariorem qui est annumeratus cum istis, est discus quem domnus Oliba dedit in locum patene. Est et alius discus aereus cum auro; est et alius discus de argento. Urceolum argenteum, et canna argentea, et mordacem argenteam. (…) Et sunt casulle obtime de palleo V, et una ex istis cum auro. (…) et est una alba cum auro. Amictum et stolam et manipulum et zona, omnia cum auro. Stola cum auro et lapidibus, et sunt alie stole com cum auro IIII, cum manipulis suis. (…) Sunt candelabri maiores cum argento et auro II, et alii de argento simul cum auro IIII. Sunt in altario Sancte Marie II pallii optimi, et unum vetustissimus qui iacet super aram, et alium album quem dedit Raimundus, comes, et alium de Sancto Poncio, et alium qui est in guadio ad Sanctum Petrum. (…) Et sunt duo texti, unum cum auro et argento, et alium de auro cum lapidibus; et sunt cap[s]e III de argento cum coopertoriis suis. Est corona argentea simul cum auro et cap[s]a argentea sine coopertorio. Turibuli argentei II. Cristalli ignei III, et alii VIII. Scacos cristallinos XXVIII. (…) Et in altario Sancte Marie (…) et unum parilium de bacinos de argento. (…) et sunt duo scrinii eburnei cum reliquias, et III copas cum reliquias. Est et alia crux de argento minima cum ligno Domini, exceptas illas que superius diximus. Et sunt alie zone cum auro IIII, exceptas illas que superius diximus. Alie sine auro XII. (…) et petra qui fuit de sigillo domni Olibani, et unum anulum aureum cum petra obtima que habet Gerucius in pignus (…) et II capsas argenteas de incensum cum coclеariis argenteis. (…) Sunt II candelabri aerei cum

concas, et unum candelabrum parvulum coopertum de argento. Egrediente domno abbate a seculo iussit dare ad cooperiendum capud Sancti Eovalli uncias III et aureos IIII de auro, et sunt in sacrario (…)

45

1009, agost, 28

Testament sacramental. *Publicació del testament de Guitard ja difunt, cavaller, fet abans de marxar a lluitar contra els sarraïns a Còrdova. Entre les deixes hi consten la del cavall, l'ausberg, l'elm, l'espasa i la llança a Sant Pere de Roma, i la del fre [probablement d'or] que té empenyorat, que mana que el redimeixin i que destinin a trentenaris per la seva ànima.*

[***A***] ACU, perdut.

B ACU, Santa Cecília d'Elins, núm. 32. Còpia del segle XII. — ***C*** ACU, Santa Cecília d'Elins, núm. 33. Còpia del segle XI.

a MARQUÈS, «Els documents…», *Urgellia*, 15, doc. 30, p. 60-62.

Text parcial *ex a*

Condiciones sacramentorum (...) que sunt manumissores de homine nomine Guitardo, (...) de presente eramus et occulis nostris vidimus et aures audivimus ad ea ora quando Guitardus ille iussit fieri suum testamentum (...)

Hec mandavit vel iussit in suo testamento, sic perrexit per iussionem comitis cum suo seniore in Spania et mortuus est in bello (...)

(…) Et ad domum Sancti Petri Rome ipso suo cavallo cum suas armas, it est, alsibergo et elmo, et lanca et spada. Et ipso freno, quod misit in congaudio Adanna, redimant et donare faciant per trentanarios per sua anima (…)

Late condicionis .V. kalendas setembris, anno .XIIII. regnante Radberto rege

46

1009, novembre, 10

Dotalia. *Oliba, bisbe d'Elna, acut al suburbi d'Elna, a la vall del Conflent, al monestir del Canigó, pel tal de consagrar-hi l'església de Sant Martí, Santa Maria i Sant Miquel, construïda pel prevere i monjo Esclua per ordre del comte Guifré i de la seva muller, la comtessa Guisla, els quals la doten amb el parament litúrgic, un calze d'argent i la seva patena d'argent i un encenser també d'argent.*

[***A***] Perdut. Probablement era el document que fra Guillem Costa veié al monestir del Canigó (*cf. B*).

B BNF, Col·lecció Baluze vol. 108, f. 338v-339, *ex archivo monasterii Canigonensis (ex* ***B****)*. Còpia de 1657-1658, feta per fra Guillem Costa.

a MARCA, *Marca… Appendix*, ap. CLX, col. 971-972, *ex archivo monasterii Canigonensis (ex* ***B****)*. — ***b*** MONSALVATJE, *Noticias*, IX, ap. III, p. 206-207, sense indicació de font (*ex* ***a***). — ***c*** JUNYENT, *Diplomatari*, (1992), doc. 41, p. 54-56, *ex* ***B*** i ***a***. — ***d*** ORDEIG, *Les dotalies*, II, doc. 125, p. 11-12.

Text parcial *ex d*

(…) Sub anno Incarnationis domini nostri Jesu Christi Mº VIIIIº, era millesima XLVIIIª, indictione VIIIIª, IIIº idus novembris, veni ego Oliba sancte sedis Elenensis episcopus in suburbio supradicte Elene, in valle Confluente, in locum quem vocant Kaningone, ad consecrandam ecclesiam illo in loco sitam in honore sancti Martini episcopi et confessoris sancteque Marie Virginis et sancti archangeli Mikaelis vocatumque cenobium Kanigonis (…) dompno Guifredo gratia Dei comite ejusque conjuge nomine Guisla, qui ditaverunt predictam ecclesiam vasis sacris, scilicet calice argenteo cum patena et turibulo argenteo, et miserunt sacerdotale indumentum et kapas duas palleas et cetera pro viribus necessaria (…)

47

1010, novembre, 6

Testament sacramental. *Testament sacramental de Sal·la, bisbe d'Urgell, ja difunt. Entre les deixes a institucions eclesiàstiques hi consten cinquanta unces d'or per a fer una creu destinada a l'altar de santa Maria de la Seu (la catedral), una sella (d'argent?) a l'església*

de Sant Pere de la Seu, un fre a Santa Maria de Solsona, així com tres copes d'argent i un anap d'argent a la canònica de Santa Maria de la Seu d'Urgell.

A ACU, núm. 180. Pergamí.

B ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 25, f. 17r-18v. Còpia del segle XIII.

a PUJOL, «Els testaments...», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, 3 (1915-1917), p. 12-14. —
b BARAUT, «Els documents...», *Urgellia*, 3, doc. 314, p. 144-146.

Text parcial *ex b*

Condiciones sacramentorum (...) de condam Sallani episcopi (...)
De presente eramus hocculis nostris vidimus et aures nostres audivimus ad ea ora quando iacebat condam Sallani episcopi in egridutine (...)
(…) In primis concesit ad domum sancta Maria Sedis Vicho Orgellensis uncias L de auro, ut faciant crucem ad altare sancte Marie supra scripte, et ad ipsa canonicha iusit dare pro anima sua quinquaginta uncias de auro. Et precepit dare a sancto Petro de ipsa Sede ipsa sella, qui fuit de Ermengaude, unde sit coopertus, pro anima sua. Et iusit dare sancta Maria de Celsona ipso freno que Ermengaudus illi dedit pro anima sua (…). Et iusit dare ad ipsa chanonicha sancta Maria Sedis Orgellensis pro anima sua ipsas suas chupas III de argento et anapo I argenteo (…)
Late condicionis .VIII. idus novembres, anno .XIII. regnante Rodberto rege.

48

1011, juliol, 15

Testament. *L'ardiaca Sunifred [de la seu de Vic], malalt, atorga testament. Fa llegats a diverses persones. A Adalbert li llega dos anaps d'argent, a la seva mare una copa d'argent, al levita Guitard, dos anells i al seu nebot Sans, un anell.*

[***A***] Perdut.

B ACV, cal. 6, núm. 816 (a). Còpia del 24 de juliol de 1117, feta per Seguí, levita i canonge de la seu vigatana.

a UDINA, *La successió*, doc. 90, p. 250-252, *ex* ***B***. — ***b*** ORDEIG, *Diplomatari*, I, doc. 730, p. 76-79.

Text parcial *ex b*

(…) ego Sonifredus, archilevita (…) iaceo in lectulo meo in egritudine (…) adhuc loquela plena et memoria integra (…) alium testamentum faciam (…). Et ipsum meum cavallum et ipso alsebergo meliore et parilio I de enapos argenteos Adalberto. Et ipsa cupa argentea ad matre mea. Et ipsas chabetanes cum ipsas esporas Adalberto vicecomite; et ipsa espada ad filio suo Wilielmo. Et ipsos meus anulos II ad Witardo levita et alio anulo a Sancia. (…)
Facto hoc testamento idus iulii, anno XVI regnante Roberto rege.

49

1014, juny-novembre

Testament sacramental. *Cinc testimonis juren que es trobaren presents quan l'ardiaca Sunifred dictà el seu testament. Més tard pelegrinà a Roma i al Mont Gargano i, en el transcurs del pelegrinatge, morí. Atorgà llegats tal com s'ha especificat en el document anterior (testament).*

A ACV, cal. 9. episc. II, núm. 26 (abans cal. 6, núm. 819). En el pergamí hi ha bastants forats, alguns d'ells molt grossos.

a UDINA, *La successió*, doc. 99, p. 266-269, *ex **A***. — ***b*** ORDEIG, *Diplomatari*, I, doc. 751, p. 95-97.

Text parcial *ex b*

Conditiones sacramentorum (...)
Testificant testes prolati quas proferunt isti advocati elemosinarii de condam Senifredi archilevita (...) nobis et occuli nostri vidimus et aures audivimus et de presente eramus ad ea ora quando iacebat condam prefatus Senifredus, archilevita (…) per suum testamentum ubi ille nomen suum per manu propria subscripsit et signum suum inposuit. (…)
Et ipsum suum cavallum et ipso alsebergo meliore et parilio I de enapos argenteos Adalberto. Et ipsa copa argentea a matre sua. Et ipsas chabecanes cum ipsas esporas, Adalberto vicecomite. Et ipsa espada ad filio suo Guilielmo. Et ipsos suos anulos II a Guitardo levita et alio anulo ad S[ancio, nepote. Et] alio alsebergo ad Oliba, filio Seniolfo. (…)

(...) postea ad dies plurimos profectus est Romam [ad visita]ndum limina apostolorum causa orationis; deinde peregravit usque Montem Garganum (...) et in civitate Bene[vento corpus su]us manet, ubi et obiit [in mense] preterito madii (...)
Late cond[icones..., an]no XVIIII regnante Roberto rege.

50

1014, desembre, 19

Redempció. *El bisbe Deodat, amb el consell del col·legi de canonges de la Seu de Barcelona, juntament amb la seva mare Senegonda, venen a Ermengarda una casa amb terres, pel preu de cinc unces d'or, per tal de desempenyorar un calze d'or que havien lliurat per la redempció de Castellbisbal.*

A ACB, perg. 1-1-303 (b). Al marge interior: 1. «scripta», «Testamentum Ermeniardis», segle XI-XII. 2. «Num. 303» sobre un paper ovalat i algunes lletres: «n», «e», i «v», segle XIX). 3. «Liber IV Antiquitatum n. 374», «Diversorum A 303» (Mas).

B ACB, *Libri Antiquitatum*, IV, núm. 374, f. 159a-b. B. Rúbrica. «Desdedit episcope et mater sua vendidere Ermengardi filie comiti terram et domos a pre(?) Circulum». Interior recto: «n. 374» (Caresmar). Inter columnas recto: «v», segle XIII. Exterior recto: «CLVIIII», segle XIII.

a MAS, *Notes*, IX, doc. 338, p. 150-151. — ***b*** BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, II, p. 547-548.

Text parcial *ex b*

In nomine Domini. Ego Deusdedit, gratia Dei presul ecclesie barchinonensis, una cum consensu comprovincialium episcoporum meorum vel cum collegio cannonicorum Sede Sancte Crucis Sancteque Eulalie virginis, simulque cum genitrice mea nomine Senegondis […] venditores sumus tibi Ermengardi femina […].
Facta carta vinditionis sub die XIIII kalendarum ianuariarum, anno XVIIII regni Rodberto rege.
Et dedimus iam dictas uncias V de auro in redemptione de ipso calice de auro pro redemptione de ipso Castro Episcopale.

51

1014, desembre, 22

Desempenyorament. *Deodat, bisbe de Barcelona, i els seus canonges permuten amb Ervigi i la seva muller Ermengarda un alou de la canònica a canvi d'una vinya i un mancús d'or, que la canònica utilitzarà per a desempenyorar un calze d'or.*

A ACB, perg. 1-2-689. Aquest pergamí presenta signes d'haver estat doblegat en molts plecs. Petit esquinç al marge inferior que afecta la subscripció notarial. Al verso: «Sancte +»; «Carta Sancta +»; «In Podio Daguarn», segle XIII-XIV; «Permuta ab la qual Erovigio dóna una vinya a la Canonge de la Seu de Barcelona», segle XVIII.

a BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, II, p. 548-550.

Text parcial *ex a*

[…] Ego Deusdedit, gratia Dei episcopus […] predicta terra in vestra comutacione pro vestra vinea, quod vos nobis dedistis in nostra comutacione, sicut superius resonat, et recepimus nos de te Erovigio ex parte tua de tua proprietae uncia I de auro obtimo dispensabile, quod expendimus in restauracione de ipsu kalice aureo quod abebat in pignus Ermeniards femina uxor Gariberti, filium Guitardi vicescomiti […].

Facta carta comutacione XI kalendas ianuarias, anno XVIIII regnante Rothberto rege.

52

1014, desembre, 22

Redempció. *Ervigi i la seva dona Ermengarda permuten amb la seu de Barcelona i el bisbe Deodat una vinya situada al territori de Barcelona, al terme de Monterols, per una peça de terra i una unça d'or en redempció d'un calze d'or que Ermengarda, dona de Geribert, veguer, tenia empenyorat (calze esmentat en els documents anteriors).*

A ACB, perg. 1-2-702. Al verso: «Munterols LVII», segle XV; «Permuta ab la qual fou donat al Bisbe y Capítol una vinya al pla de Barcelona»; «nº 70», segle XVII; «1014»; «1-2-702» (JB). Pel que fa l'any, vegeu l'estudi cronològic de la introducció.

a BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, II, p. 550-551.

Text parcial *ex a*

In nomine Domini. Ego Erovigius et uxor mea Ermegodo femina, comutatores sumus tibi domnus Deusdedit episcopus cum kannonicis Sancte Crucis Sancteque Eulalie. Manifestum est enim quia donamus vobis in ista comutacione vinea nostra propria pro terra vestra mater Ecclesia Sancte Crucis Sancteque Eulalie et unci una de auro placibile in redemptione de ipso kalice aureo quod tenebat in pignus Ermengards, uxor Geribertus vicarius […].
Facta comutacione XI kalendas ianuarii, anno XVIIII regnante Rothbertus rex.

53

1015, juliol, 6 i 7

Dotalia. *L'abat Dacó i els seus monjos edificaren dues esglésies al comtat de Ribagorça, al cenobi de Lavaix, situat al costat del riu Noguera, i ara, a precs d'ells, el bisbe Eimeric del comtat de Ribagorça acut a consagrar-les en honor de la santa Creu i de sant Pere. L'abat i altres personatges les doten amb calzes, creus, llibres eclesiàstics i vestimentes.*

[***A***] Perdut.

[***B***] Còpia del segle XI dins el *Cartulari Petit*, núm. 10, de la catedral de Roda, perdut en el segle XIX, potser *ex* ***A***. — [***C***] Còpia del segle XII dins el *Cartulari de Lavaix*, f. 56-57, perdut en el segle XIX, potser *ex* ***A***. — ***D*** BNF, Col·lecció Baluze, vol. 107, f. 474v-475, sense indicació de font (probablement *ex* ***C***). Còpia de mitjan segle XVII. — ***E*** RAH, Col·lecció Abad y Lasierra, vol. 6, p. 150-154, *ex* ***C***. Còpia de 1782. — ***F*** RAH, Col·lecció Abad y Lasierra, vol. 12, p. 251-252, *ex* ***C***. Còpia de 1782.

a MARCA, *Marca… Appendix*, ap. CLXXX, col. 1012-1013, *ex archivo monasterii Lavacensis* (*ex* ***C***, per mitjà de ***D***). — ***b*** SERRANO, *Noticias*, p. 479-480, *ex* ***a***. — ***c*** PUIG, *El Cartoral*, doc. 5, p. 62-63, *ex* ***E***. —***d*** ORDEIG, *Les dotalies*, II, doc. 131, p. 17-19.

Text parcial *ex d*

(…) Ego Daco, abbas, et ceteris monachis (…) edificaremus domos in honore Domini nostri Jesu Christi qui est in comitatu Riparcorcense, in cenobio Lavadius qui est secus flumen Nucarie. (…)
Et ideo Incarnationis dominice, pridie nonas julii dedicatio Sancte Crucis, luna V, nonas julii dedicatio Sancti Petri, luna Vi, anno XV post millesimo, veniens reverendissimus Emericus episcopus ex comitatu Ripacorcense per preces dompni abbatis nomine Dacco et ceteris

monachis in loco venerabili ad consecrandas ecclesias in honore sancte Crucis et sancti Petri (…). Ego Dacco, abba et ceteri monachi similiter donamus in ornamentis ecclesiarum calices, cruces et de ecclesiasticis libris sive de vestimentis.(…)
Factas consecraciones pridie nones julii vel nones julii. (…)

54

1016, novembre, 24

Venda. *Guitard, abat de Sant Andreu [de Centelles], ven al bisbe Ermengol de la Seu d'Urgell l'església de Santa Eulàlia pel preu de dos-cents sous d'argent òptim, pel tal de fer un retaule a sant Andreu apòstol.*

A ACU, fons general, núm. 200. Pergamí.

B ACU, Cartulari, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, f. 77, núm. 217. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, *Església*, doc. 7, p. 367.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Guitardus [abba] Dei gracia, simul [cum congregaci] one Sancti Andree apostoli [Dei vinditores sumus tibi] Ermengaudo episcopo [Sedis Vico Sancte Marie] Urgellensis emptore (…) vindimus tibi ecclesie Sancte Eulalie (…) in propter precium solidos .CC.^{tos} de argento obtimo espanescho ad facienda tabula Sancti Andree apostoli, est manifestum. (…)
Facta karta vindicionis [.VII]I. kalendas december, anuo .XX.º .I.º regnante Roberto rege.

55

1018, maig, 5

Dotalia. *Dues famílies edificaren una església en honor de Jesucrist i santa Maria al comtat de Ribagorça, a la ciutat de Roda d'Isàvena, i ara el bisbe Borrell del comtat de Ribagorça acut a consagrar-la en honor de santa Maria, sant Climent i sant Esteve. Els components de les dues famílies i altres personatges la doten amb ornaments, un calze, una creu i una campana.*

[***A***] Perdut.

[***B***] ACL, fons de Rosa. Còpia del segle XII. La hi veieren encara E. Ibarra (*cf. a*), i M. Serrano (*cf. b*), però ara és perduda. — ***C*** RAH, Col·lecció Abad y Lasierra, vol. 15, f. 202, probablement *ex* ***B***. Còpia parcial de 1772. — ***D*** BC, ms. 729, vol. VIII, p. 740, probablement *ex* ***B***. Còpia parcial de vers 1780. — ***E*** RAH, Col·lecció Traggia, vol. VIII, f. 22v-23, probablement *ex* ***B***. Còpia parcial de 1788.

a IBARRA, *Documentos*, p. 130-133, *ex* ***B***. — ***b*** SERRANO, *Noticias*, p. 484-486, *ex* ***B***.— ***c*** ORDEIG, *Les dotalies,* II, doc. 133, p. 20-22.

Text parcial *ex c*

(…) Ego Acto et conjux mea Cheno, et filiis meis Garcia, et ego Adalmanus et conjux mea Genevonies, et filii mei Apo presbitero (…) edificaremus domum ad onore Domini nostri Jesu Christi et sancta Maria qui est in comitatum Riparcorcensem, in civitate Rota, nomine flumen Isavana. (…) veniens reverentissimus Burrellus episcopus ex comitatu Riparcurciense, per preces jam supradictos, in loco venerabile ad consegranda ecclesia jamdicta Sancta Maria et Sancti Clementi et Sancti Stefani (…). Ego Acto et ago Adalmandus donamus IIII ornamenta ecclesia, libros, vestimentis, chalice, cruce. Ego Adalmandus uno signo (…).
Facta consecratione III nonas madii, annos regnante Sancioni, rege expectante. (…)

56

1018, octubre

Dotalia. *El prevere Borrell edificà una església en honor de Jesucrist i santa Maria al comtat de Ribagorça, a la vil·la de Serradui, i ara el bisbe Borrell de l'esmentat comtat acut a consagrar-la. Alguns personatges la doten amb diferents béns, entre ells, un calze i patena, dues creus i dues campanes.*

[***A***] Perdut. Els pares M. Abad i R. de Huesca, així com també el pare J. Pasqual (*cf. D*), afirmen haver-lo vist a l'Arxiu Capitular de Roda, ACR.

[***B***] Còpia que, segons el pare Huesa (*cf.* n. 3), era a l'Arxiu Capitular de Roda, ACR, i que també s'ha perdut. — ***C*** RAH, Col·lecció Abad y Lasierra, vol. 15, f. 202, *ex* ***A***. Còpia parcial de 1772. — ***D*** BC, ms. 729, vol. III, f. 367 (abans p. 740), potser *ex* ***A***. *Regest* de vers 1780. — ***E*** RAH, Col·lecció Traggia, vol. 8, f. 40, potser *ex* ***A***. *Regest* de 1788.

a ORDEIG, «Inventari…», *Revista Catalana de Teologia*, VIII, doc. 126, p. 415-416, *ex* ***C***. — ***b*** ORDEIG, *Les dotalies*, II, doc. 134, p. 22-24.

Text parcial *ex b*

Els regestos del segle XVIII completen la còpia parcial que ens ha pervingut. El *regest* el pare Pasqual (*cf. D*) diu:

«Any MXVIII. Anno II regnante Sancii rex in comitatu Ripacurcensem, veniens reverentissimus Borellus episcopus... per preces Borrello presbitero in loco venerabili ad consecrandam ecclesiam in honorem Domini nostri Jesu Christi et sancte Marie Virginis quem prefatus qui jam suprascriptus etc... unum calicem cum patena, II cruces et II scillas. (…)».
Facta consecratio die dominico in mense octubrio

57

1019, desembre, 22 [1014][1]

Permuta. *Permuta entre Ervigi i la seva esposa Ermengarda d'una part, i Deodat bisbe de Barcelona de l'altra: els primers donen una vinya al bisbe i a la canònica de la seu de Barcelona, mentre que el bisbe dóna una terra de l'església de la Santa Creu i Santa Eulàlia i una unça d'or pel rescat d'un calze d'or que tenia Ermengarda en penyora.*

A ACB, *Liber Antiquitatum*, II, núm. 56, f. 20b-c.

a MAS, *Notes*, IX, doc. 391, p. 177. — ***b*** BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, II, doc. 320, p. 684-685.

Text parcial *ex b*

(…) Manifestum est enim quia donamus vobis in ista comutacione vinea nostra propia pro terra vestra mater ecclesia Sancte Crucis Sancteque Eulalie et uncia una de auro placibile, in redemcione de ipso calice aureo quod habebat in pignus Ermeniardis, uxor Geribertus vicarius, sicut resonat in ipsa scriptura comutacionis, quod vos nobis fecistis et iuri nostre tradidistis (…)
Facta comutatione XI kalendas ianuarii, anno XVIIII regnante Rotbertus rex.

(1) Agraïm al Dr. Ramon Ordeig la precisió que ens ha fet sobre el contingut d'aquest document que coincideix amb el doc. nº 052 del nostre diplomatari, la diferència de data és deguda a un error del copista o dels editors.

58

1020, octubre, 20

Testament sacramental. *Publicació sacramental del testament del comte Bernat Tallaferro de Besalú. Entre les deixes, hi figuren vasos d'or i d'argent al monestir de Santa Maria de Ripoll. Que Adalbert de Cases doni cinc unces d'or a Santa Maria de Cubieras per a fer una creu, i que l'alliberin. Que Arnau de Ripoll doni cinc unces d'or a Sant Pere de Castellnou per a una creu, i que l'alliberin. Que Amalví de Tuïr i Tedmar d'Orriols donin cadascú dues unces d'or a Santa Maria de Finestres, per a cobertes d'evangeliari, i que els alliberin.*

[***A***] Perdut.

B ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Berenguer Ramon I, carp. 7, núm. 36 dupl. (*olim* [*abans*] 4 arm. Girona, sac Sant Narcís, núm. 16). Còpia coetània. — ***C*** ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Berenguer Ramon I, carp. 7, núm. 36 tripl. (*olim* 4 arm. Girona, sac. Sant Narcís, núm. 19). Còpia del segle XII. — ***D*** ACA, Reial Cancelleria, *Liber feudorum maior*, f. 61c-63c. Còpia del segle XII. — ***E*** ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Berenguer Ramon I, carp. 7, núm. 36 (*olim* 4 arm. Girona, sac. Sant Narcís, núm. 2). Còpia de 18 de juny de 1246. — ***F*** ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Berenguer Ramon I, carp. 7, núm. 36 quad. (*olim* arm. Girona, sac. E., núm. 400). Trasllat del segle XIII, sense les signatures. — [***G***] *Cartulari Mitjà de Ripoll*, f. 1, segons Olzinelles, *Índice*, BC, ms. 430, f. 29v. Còpia del segle XII-XIII perduda.

a MARCA, *Marca... Appendix*, ap. CXCI, col. 1027-1030. — ***b*** MONSALVATJE, *Noticias*, I, ap. VIII. — ***c*** MIQUEL, *Liber*, II, doc. 497. — ***d*** *Catalunya Romànica*, IV, p. 24. — ***e*** JUNYENT, *Diplomatari*, (1980-1987), doc. 65. — ***f*** FELIU; SALRACH, *Els pergamins*, I, doc. 150, p. 448-454.

Text parcial *ex f*

[Conditi]ones sacramentorum (...)

Nos predicti testes unum damus testimonium (...) bene in veritate scimus quia suprascriptus Bernardus condam comes, in sua integra mente, fecit suum testamentum (...) Vascula sua aurea et argentea quam ad ipso die abebat, donare faciant ad cenobium Sancta Maria Riopollenti et cum corpus suum ibidem presentetur. Alia quod abebat erea et ferrea et lignea et suos drapos et suos indumentos, donare faciant propter remedium anime sue. Servos omnes suos maschulos quos in domo sua retinebat, mandavit liberos facere propter remedium anime

sue. Ancillas vero remaneant ad uxorem suam. Adalbertus de Kasas donet quinque uncias de auro ad Sancta Maria de Chubera ad crucem faciendam, et faciant illum liberum. Arnaldum de Riopullo donet quinque uncias de auro ad Sancto Petro de Castro Novo, propter crucem quod ibidem debebat, et faciant illum liberum. Amalvino de Tugurio et Todmar de Urriols, donet unusquisque uncias II de auro ad Sancta Maria de Fenestras, propter ipsum textum quod ibidem debebat, et faciant eos liberos propter remedium anime sue (…)
Late condicione III idus octubre, anno XXV regnante Rodberto rege.

59

1023, novembre, 5

Testament sacramental. *Publicació del testament de Bernat en què fa deixes de béns mobles i immobles. Al seu germà Guillem li deixa la seva espasa menor, i l'espasa més bona, l'escut i la llança ho deixa per a la salvació de la seva ànima.*

A ACB, perg. 3-27-219. Al verso: «Martorei», segle XI; «Prep. Janer, St. 27, nº», 1936-1939; «Senyal vermell, 130», «1023» (F-B).

a BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, II, p. 751-753.

Text parcial *ex a*

Condicione sacramentorum (…). Iurandi autem dicimus (…) et de presenti eramus ea hora quando iacebat condam Bernardi in ipsa egritudine (…) per suum testamentum (...)
Et concedo a fatri meo Wilemus espada I minore (...) Et alia espada meliore et ipso mei escudo et ipsa mea lanca et ipsum meum vestimentum, pro anima mea.
Late condicionis nonas novembris, anno XXVIII regante Rotberto rege.

60

1025, febrer, 19

Empenyorament. *Ermegoda empenyora a favor de Longobard, artesà, una peça de terra situada prop del riu Llobregat, vora el canyar, al comtat de Barcelona, a canvi d'un mancús d'or cuit fabricat per Bonhom, orfebre.*

A ACB, perg. 1-4-71. Al verso: «1025» (Mas).

a BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, II, p. 770-771.

Text parcial *ex a*

In nomine Domini. Ego Ermegode femina impignoratrice sum tibi Longvardus faber. Manifestum est enim quod debitrice sum tibi mancuso de auro cocto de mane de Bonomen aurifice, a penso legitime pensato, cum ucro per quarto, quod tu mihi prestasti. (...) Et est in comitato Barchinona, iusta flumine de Lubricato sive ad ipso Cannedo (...)
Facta impignoracione XI kalendas marcii, anno XXVIIII regnante Roberto regi.

61

1025, setembre, 9

Testament sacramental. *Publicació sacramental del testament de la vescomtessa Guisla. Deixa al seu fill Ermengol, bisbe de la Seu, entre d'altres, una mula i dues copes d'argent.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 763, f. 228v. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 4, doc. 401, p. 107-109. — ***b*** UDINA, *La successió*, doc. 137, p. 317-319.

Text parcial *ex b*

Conditiones sacramentorum (…) ad comprobandam helemosinam de condam nomine Guisla vices comitissa defuncta (…). Et ad filio meo karissimo nomine Ermengaudo episcopo remaneat ipsa mula et copas .II. de argenti (…)
Late condicinis .V. idus septembris, anno .XXX.º regnante Radberto rege.

62

1028, febrer, 21

Reconeixement. *Regiat, la seva dona i el seu fill Guitard reconeixen haver retingut injustament un alou situat a Banyols, territori de Barcelona, el qual per dret ha de ser de la*

catedral de Barcelona. Va ser de Recesvind, que va renunciar a ell en un judici per un furt d'un calze d'or que va fer a aquesta catedral.

A ACB, perg. 1-2-719. Al verso: «Carta de Regiato»; «Alodium in Bageneolis», segle XIII-XIV; «Restitució feta per Regiatus i altres al Bisbe y Capitol de la Seu de Barcelona de proprietats situades a Banyols, territori de Barcelona, que ells injustament possehian»; «Nº 193», segle XVII; «Mitja escala, armari 2, n. 719» (Caresmar); «1028» (F/B).

a BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, II, p. 800-802.

Text parcial *ex a*

Ego Regiatus cum uxore mea, cui nomen Adalaizis, et filio meo, cui nomen Witardus, hanc scedulam nostrae professionis confirmantes, patefacimus tam presentibus quam futuris quod iniuste et absque iudicio legum retinebamus alodium […] in Bagneolis, in variis locis situm, quem iuris debet esse aecclesiae Sedis urbis predictae, eo quod fuit hoc alodium cuiusdam Recesvindi qui iusto ordine his rebus caruit in audientia comitum et iudicium pro furto aurei calicis quod fecit huic aecclesie supra notate in manum predicti Vivani pontificis.
Actum est hoc VIIII kalendas marcii, anno XXXII regni Roberti regis.

63

1031, agost, 7

Testament. *Testament de Riculf. Entre les diverses deixes a institucions eclesiàstiques i a persones, llega tres anells per la seva ànima (seu de Barcelona).*

A ACB, perg. 4-17-64.

a BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, II, doc. 469, p. 873-877.

Text parcial *ex a*

Ego Ricolfus iaceo in lectulo meo in egritudine (...) Ideo iubeo hunc testamentum fieri. (...) Et concedo ad filia mea Atares encrodadoros aureos et manegetos cum nodellos aureos et palio I et plumacio I et tapido I et capcialis II et esponalis, quantos ego abeo. Et dare faciatis pro anima mea uncias IIII de auro et mancusos VI et mancusos (...)

et ipsas meas nuscas pro anima mea et anulos III (…)
Facto testamento VII idus augusti, anno XXXVI regnante Roberto rege

64

1034, setembre, 27

Testament. *Oda dicta testament. Mana que l'enterrin al monestir de Ripoll. Fa diversos llegats a Sant Pere de Vic. Entre d'altres béns, llega una olla de coure, una copa d'argent i dues culleres [d'argent].*

A AEV, cal. 6, episc. I, núm. 7, (sign. antiga cal. 6, núm. 930). Pergamí.

a ORDEIG, *Diplomatari*, II, doc. 927, p. 254-256. — ***b*** LLOP, *Col·lecció*, I, doc. 139, p. 156-159.

Text parcial *ex b*

(...) ego Odda, femina, hacsi indigna et nimium peccatrix in egritudine nimia detenta , paveo diem mortis (...)
(…) In primis ad domum Sancta Maria cenobii Riopullensis, ubi corpus meum iubeo requiescere, ipsos meos alaudes que ego abeo in terminio Besaurensis (…). Et ad domum Sancti Petri cenobii de villa, modiata I de vinea in Merles, qui fuit de Gollfret, et tonna I et cubo I et olla I eramentia et copa I de argento et cudlars II et ipsa somera spanescha cum suo pullo. (…) Et ipsos alaudes que abeo in Terradas (…) remaneat ad Sancti Petri cenobii Castoserras. (…)
Factum [istum test]tamentum V kalendas decembris, anno IIII regnante Aiarico rege. (…)

65

1028-1035, febrer, 15

Dotalia. *Arnulf, bisbe del comtat de Ribagorça, acut a la ciutat de Roda pel tal de consagrar l'església de Sant Vicenç i Sant Valeri, a precs del senyor Miró i dels bons homes del lloc. Amb aquest motiu la dota amb ornament, objectes litúrgics i un calze d'argent sobredaurat.*

[***A***] Perdut. Abad y Lasierra el veié a la catedral de Roda d'Isàvena i el descriu com «un pergamino viejo y cansado como tres palmos de largo y dos de ancho», que «es sin duda escritura original».

B RAH, Col·lecció Abad y Lasierra, vol. 15, f. 167-170, *ex* ***A***. Còpia de 1772. — ***C*** RAH, Col·lecció Abad y Lasierra, vol. 15, f. 195-198, *ex* ***A***. Còpia de 1772. — ***D*** RAH, Col·lecció Abad y Lasierra, vol. 21, f. 107, *ex* ***A***. Còpia parcial, en facsímil, de 1772. — ***E*** RAH, Col·lecció Traggia, vol. 8, f. 22, *ex* ***A***. Còpia parcial de 1788. — ***F*** BC, ms. 729, vol. VIII, p. 318-320, *ex* ***A***. Còpia parcial del segle XVIII *ex*. — ***G*** RAH, Col·lecció Villanueva, vol. 18 [78], *ex* ***A***. Còpia parcial de 1806.

a VILLANUEVA, *Viage*, XV, ap. LI, p. 306-307 (ed. parcial), sense indicació de font (*ex* ***A***). — ***b*** ORDEIG, «Inventari…», *Revista Catalana de Teologia*, VIII, doc. 146, p. 429-433, *ex* ***B***. — ***c*** ORDEIG, *Les dotalies*, II, doc. 152, p. 60-65.

Text parcial *ex c*

(…) Veniens reverentissimus Arnulfus episcopus ex comitatu Ripacurzense per preces domno Miro, senior, et Onifredi et Altemiro et ceterorum bonorum ominum de Rota (…) in loco venerabile ad consecranda ecclesia sede Sancti Vincencii et Sancti Valerii episcopi, in civitate Rota (…). Ego Arnulfus, episcopus, dono in ornamentis ecclesie Sancti Valerii episcopi et Sancti Vincencii archilevite, qui sunt fundati in civitate Rota, I dosele constantinatum et unum palleo cum auro factum et unum bancale palleum et II cortinas et II superaltares lineos obtimos el I dalmatica sirica et I camiso de tirez et I calice de argento desuperaurato et VI chortinas et III mapiles et III tapites. (…)

Facta hac dote XV kalendas [...], Christo regnante, Santio rex

66

1036, agost, 9

Testament. *Testament de Riquer. Llega a Sant Gervasi de «Stagia», entre altres béns, els seus llibres i un calze.*

A ACU, núm. 309. Pergamí.

B ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 91, f. 42v-43r. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 5, doc. 494, p. 33-34.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Richer et iaceo in lectulo meo in egritudine (…).

Et ideo iubeo atque dicerno in hoc testamentum (…). Et ad Sancti Gervasii de Stagia sic dono .I. pecia de terra qui fuit de Sesegodo et .II. sortes de vineas qui sunt in Grardiolas, cum totos meos libros, cum .I. calice et .I. cubo et .I. tonna (…)
Hactum est hoc .V. idus agusti, anno .VI. regnante Henrico rex

67

1038, setembre, 21

Dotalia. *El bisbe Pere de Girona, la seva germana Ermessenda, comtessa, i el nét d'aquesta, el comte i marquès Ramon, després d'haver fet construir l'església de Santa Maria de la seu de Girona, conviden els bisbes a la dedicació. La comtessa li concedeix tres-centes unces d'or per a fer una taula d'or.*

A ACG, Pergamins, núm. 45 (abans cal. 45, plec 1, núm. 3).

B ACG, *Llibre Verd*, f. CVI-CVII, potser *ex* ***A***. Còpia del segle XIV. — ***C*** BNF, Col·lecció Baluze, vol. 108, f. 185v-187v, *ex* ***B***. Còpia de mitjan segle XVII. — ***D*** BNF, Col·lecció Baluze, vol. 116, f. 116-118v, sense indicació de font. Còpia de mitjan segle XVII.

a MARCA, *Marca… Appendix*, ap. CCXVIII, col. 1065-1066, *ex chartulario Ecclesiae Gerundensis*. — ***b*** SAENZ, *Collectio*, IV, p. 398-399, *ex* ***a***. — ***c*** MANSI, *Sacrorum*, vol. XIX, p. 581-585, *ex* ***a***. — ***d*** MERINO; CANAL, *España*, XLIII, ap. XXIX, p. 432-437, *ex* ***B***. — ***e*** TEJADA, *Colección*, III, p. 87-90, *ex* ***a***. — ***f*** JUNYENT, *Diplomatari*, (1992), doc. 134, p. 227-231, *ex* ***A*** i ***B***. — ***g*** ORDEIG, *Les dotalies*, II, doc. 160, p. 81-86.

Text parcial *ex g*

(…) Pontificem vero prelibate sedis, domnum scilicet Petrum, ac sororem ejus Ermessindem comitissam necnon et jamdictum Raimundum comitem, ejus nepotem, ut diu et beate vivant Dei clementiam exoramus suplices quos vere ejusdem ecclesie novimus fundatores (…) Istius quidem dotis pagina XIº kalendarum octobris facta et a predictis patribus confirmata est anno dominice quidem Incarnationis millesimo XXXº VIIIº, inditione Vª, era millesima LXXª VI, regni Enrici gloriosi regis VIIIº.
OLIBA EPISCOPUS + *. + Berengarius episcopus + *. Guifredus, sancte Narbonensis ecclesie archiepiscopus, qui hanc ecclesiam nostre diocesis dedicavi et SSS. + *. + PETRUS EPISCOPUS + *. ERIBALLUS EPISCOPUS + *. + ARNALDUS EPISCOPUS + *.

+ Sig+num ERMESSINDIS comitisse, que eadem die ad honorem Dei et matris ecclesie trecentas auri contulit uncias ad auream construendam tabulam +.

68

1039, març, 21

Testament. *Testament d'Engúncia, vescomtessa de Cardona, que mana ser enterrada al monestir de Sant Pere de Casserres. Entre les deixes al propi monestir hi consta la de dos plats d'argent per tal de fer una creu.*

[***A***] AAC, núm. 215 (o 1038). Perdut.

B BC, ms. 729, vol. IV, f. 47-48 i 195, *ex* ***A***. Còpia simple en paper del segle XVIII (ca. 1783-1786).

a SERRA, *Història*, p. 77-80, *ex* ***B***. — ***b*** GALERA, *Diplomatari*, doc. 30, p. 96-99.

Text parcial *ex b*

(...) Ego Enguncia, uicis comitissa (...) ut si mihi mors uenerit (...) omne meum mobile uel immobile distribuere (...)

(…) Et ipsos meos IIsciphos argenteos ad faciendum crucem Sancti Petri et caldariam I et tapeto I et coso II et quadengas II, superlecto I de palleo plumacio I (…)

Actum est hoc calendes aprilis, anni VIII regi Henrici prolis condam Roadberti. (...)

69

1039, abril, 23

Testament sacramental. *Testament sacramental de Guifré, levita i jutge, que posa l'execució dels seus béns sota tuïció i defensa del bisbe Oliba. Entre altres béns llega a la seu de Sant Pere de Vic un ase i culleres d'argent.*

A AEV, Pergamins, vol. XVI, núm. 64.

a JUNYENT, *Diplomatari*, (1992), doc. 137, p. 232-235.

Text parcial *ex a*

Conditiones sacramentorum (...)

Nos predicti elemosinarii in supra dictorum presentia testificamur et publicamus (...)

ultimatum voluntatem cuiusdam Guifredi levite et iudicis. (…)

dimitens hec omnia sub tuitione et defensione domni Oliba pontificis (...)

Et ipsa sua asina cum suas cullieras argenteas et caldera maiore reliquid ad canonicam sedis Sancti Petri (…) et ipsa sua asina et cullieras iussit manumissoribus suis ut expendissent in recepto de ipsa congregatione sedis Sancti Petri. (…)

Sed cum hac voluntate migravit de hoc seculo in mense isto preterito apreli, VIIII kalendas mai, anno VIII Henrici rege (...)

Et publicavimus (...) quarto mense post eius discessum, scilicet V nones iulii, anno VIIII incipiente Henrici regis.

70

1039, desembre, 24

Donació. *Sunifred fa donació a favor de la canònica de la Santa Creu i Santa Eulàlia de la seu de Barcelona d'un alou, adjacent a una vinya de Guillem Auric [aurífex].*

A ACB, *Libri Antiquitatum*, III, núm. 86, f. 31a. Rúbrica: «Sanla dimissit Sedi in testamento modiatam vinee in termino de ipsa Rocha». Interior recto: «n. 86» (Caresmar). Inter columnas recto: «Anno Domini 1039», segle XVIII.

a MAS, *Notes*, IX, doc. 514, p. 240-241. — ***b*** BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, II, p. 1017-1018.

Text parcial *ex b*

Ego Seniofredus donator sum Domino Deo et Canonica Sancte Crucis Sancteque Eulalie. […]

Que est prefatum alodem in comitatu Barchinona, in Vallense, in parrochia Sancti Saturnini de ipsa Rocha. […] Et ipsa vinea affrontat de parte circi in terra Guilelmi Auricii vel suos heredes […].

Facta donatione VIIII kalendas ianuarii, anno IX regni Henrici regis.

71

1040, gener, 17[1]

Dotalia. *Consagració de l'església del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles, per Eribau, bisbe d'Urgell, i Arnulf, bisbe de Ribagorça. Entre les donacions per la dotació de l'església hi consten a més de robes, alguns llibres litúrgics, un frontal d'argent, una creu, un encenser i un calze.*

[***A***] Perdut.

[***B***] Còpia del segle XII perduda. — ***C*** Trasllat de ***B*** manat fer per Sallent de Sobilles. Notari Joan Trias (segle XV?). — ***D*** ACU, *Liber Bullarum* de Tavèrnoles, (1708), f. 17ss. Còpia del notari de la Seu d'Urgell Pere Dalmau de l'any 1708, *ex* ***C***. — ***E*** PASQUAL, *Sacra*, IX, p. 200-216. Còpia del segle XVIII.

a BARAUT, «Les actes…», *Urgellia*, 1, doc. 48, p. 116-120. — ***b*** ORDEIG, *Les dotalies*, II, doc. 163, p. 86-94.

Text parcial *ex a*

Anno trabeationis dominice .M. XXXX. .II., temporibus Enrici regis anno .VIIII. indictione secunda (...) domnus Eribaldus sancte sedis urgellensis (...) adque Arnulphus Riparcutiensis episcopus, sive domna comitissa Constancia cum filio suo Ermengaudo comite cum non modica multitudine et religiosorum abbatum atque presbyterorum et totius ordinis clericorum et laicorum vel nobilium virorum predicto comitatui degentium ad dedicationem
ipsius basilice prefato cenobio convenissent (...)
ornamenta altaris: tabula .I. de argento et crucem .I. et turibulum .I. et calicem .I. (…) conchas .II., orciolos .II., signa .IIII. (...)
Facta est ista carta dotis ecclesie .XVI. kalendas februarii, anno incarnationis dominice millessimo undecimo secundo. (...)

(1) Ordeig anota que aquest document no podia haver estat escrit abans de la segona meitat del segle XII, per tant s'ha de considerar fals.

72

1040, febrer, 11

Testament sacramental. *Els almoiners i testimonis de la difunta Ermengarda fan públic el seu testament. A l'església de Sant Pere de Vic deixa una copa d'argent per a misses, i a Santa Maria de Manlléu, una gerra i una conca de llautó.*

[***A***] Perdut.

B ACV, *Liber dotationum antiquarum*, cal. 37, f. 59v-60r. Rúbrica: «Hoc est sacremetale cuiusdam defuncte nomine Ermengardis». Còpia de vers 1217.

a JUNYENT, *Diplomatari*, (1992), doc. 139, pp. 237-238. — ***b*** ORDEIG, *Diplomatari*, II, doc. 997, p. 319-320. — ***c*** LLOP, *Col·lecció*, I, doc. 154, p. 173-174.

Text parcial *ex c*

(…) Hec est sacramentalis conditio ultime voluntatis defuncta Ermengardi (…).

In primis dimisit ad Sancti Petri Vico ipsum suum alodium de Lagostera (…). Et ad Sancti Petri iamdicto ipso alodio dimitto de Monte Raso cum ipsa mansione et teneat Raimundus Cixelani in vita sua et inluminet unam lampadam per singulas quadrigesimas ante altare Sancti Petri suprascripto ipsa sua copa argentea per missas. Et ad Sanctum Petrum castrum Serra bovem I. Ed ad Sancte <Marie> Mausleo equas II ad ipsa opera et redimat eas dompnus Amatus, filio suo, et urceum cum concha I de lato. (…)

Actum est hoc III idus februarii, anno VIIII regni Enrico rege. (…)

73

1040, octubre, 22

Testament. *Testament d'Eriball, bisbe d'Urgell. Entre les deixes hi ha diversos anells llegats als bisbes de les esglésies d'Urgell, Osona, Girona, Barcelona i Roda d'Isàvena. Deixa els seus canelobres amb conca i una gerreta d'argent a l'església de Santa Maria d'Urgell.*

A ADG, Fornells, perg. 40.

B ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, f. 20-20v, núm. 27. Còpia del segle XIII. — [***C***] Trasllat de 10 de març de 1515 perdut. — ***D*** ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Ramon Berenguer I, carp. 9, núm. 46. Còpia figurada del segle XVIII del trasllat anterior.

a VILLANUEVA, *Viage*, X, ap. XXXIV, p. 326-333 (330-332). — ***b*** CARRERAS, *Argentona*, p. 41. — ***c*** BARAUT, «Els documents...», *Urgellia*, 5, doc. 527, p. 63-66 (65). — ***d*** FELIU, *Els pergamins*, I, doc. 286, p. 640-643 . — ***e*** ORDEIG, «Suplement...», a *Analecta Sacra Tarraconensia*, LXXXVII, doc. 22, p. 44-45.

Text parcial *ex e*

(...) Ego Heribaldus, gracia Dei episcopus licet indignus, timens ne mortis mihi contingat eventus, Ordino de meis rebus (...)

(…) Anulum quidem qui fuit comitis Ermengaudi iubeo dari episcopo meo successori, ut remuneret oratione sui animam meam comitisque Ermengaudi. Anulum autem qui fuit Arnaldi Mironis detur Olivae, episcopo sedis ausonensis. Anulum namque cum petra alba qui fuit comitis Ermengaudi dimitto episcopo Gerundensi. Anulum quoque habens petram rubeam episcopo Barchinonensi. Anulum insuper in quo est caput hominis signatum episcopo Ripacurcensi (…)

Pannos autem meos quos habeo apud Cardonam cuiuscumque sint speciei dimitto domui Sancti Vincentii eiusdem castri, et candelabra mea cum conca et urceolo argenteo Sanctae Mariae meae sedi dimitto (…)

Actum est autem huius testamenti scriptum .XIº. kalendas novembres, anno .Xº. regnente Henrico rege.

74

1044, desembre, 20

Testament. *Testament del bisbe Guifré [de Besalú]. Llega, entre d'altres, al monestir de Sant Joan Baptista sobre el riu Ter [Sant Joan de les Abadesses] tres copes d'argent i tres culleretes d'argent per a la creu del monestir. També fa un llegat de les seves escudelles i vasos a Santa Maria de Besalú, i distribueix dos dels seus tres anells d'or, el tercer mana que sigui per a la seva sepultura.*[(1)]

[***A***] Perdut.

B AHCT, perg. IV-A-2. Còpia simple contemporània.

a PUIG; RUIZ; SOLER, *Diplomatari*, p. 593-594, *ex* ***B***.

Text parcial *ex B* (inèdit)

Anno millesimo XLº IVº(a) ab Incarnatione Domini, inditione XIIII, XIIII kalendas ianuarii. In nomine Domini. Ego Wifredus, gratia Dei episcopus (...) isti donent omnes meas res tam mobile quam immobile, sicut ego illis dispono (...) Et ad Sanctum [Iohannem] Babtistam, seniorem meum, ipsum meum alodem (...) remeat ad iamdictum locus Sancti Ioannis Baptiste qui est fundatus supra ripam fluminis Tezer (...)

Et ad Sanctum Iohannem supradictum tres cupas argenteas et tres cloqueas ex argento ad crucem eius et omnes libros meos et cortinas remaneat ad Sanctum Iohannem (...)

Et ad cannonicos Sancte Marie de Bisuldino (...) et escudelles et cifos (...)

Anulos meos tres de auro, remaneat unum melior ad Bernardum Iohannem, alium ad Raimundum nepotem meum, tercium meliorem ad corpus meum (...)

Facto testamento XIII kalendas ianuarii, anno XIIII regni Henrici regis.

(1) El *regest*, l'encapçalament i l'escatocol parcial, varen ésser publicats per Pere PUIG I USTRELL. El text és inèdit.

75

1045, octubre, 22

Testament. *Testament de Ramon, levita, que vol anar a Sant Jaume de Galícia. Deixa la seva espasa i el seu escut a Tedbert, i el seu anell d'or al bisbe de Santa Maria de la Seu d'Urgell.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 797, f. 234v-235r. Còpia del segle XIII

a RIUS, *Cartulario*, II, doc. 582, p. 246-249. — ***b*** BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 5, doc. 588, p. 116-119.

Text parcial *ex b*

(…) Ego Remon levita (…) alium testamentum faciam (...)

Volo namque pergere ad limina beati Iacobi apostoli (…). Et ipsa mea spada et scuto que ibidem est remaneat ad Tedberto (…). Et ipso meo superlecto de palleo vel de pellibus

martrinis subtus et ipso meo annulo de auro remaneat ad episcopum Sancte Marie Sedis Urgelli ut me absolvat (…)
Facto isto testamento .XI. kalendas novimbris, anno .XV. regni Henrici regis.

76

1046, novembre, 9

Empenyorament. *Guislabert, bisbe de Barcelona, i els seus canonges empenyoren a Ramon, prevere, unes terres i feu, i el bisbe rep de mà d'Enea, orfebre [aurífex], a canvi, unes vinyes situades a Montjuïc*.

A ACB, *Libri Antiquitatum*, I, núm. 373, f. 143d-144a. Exterior verso: «aloni … inforcat». Inter columnas verso: «n. 373» (Caresmar). Interior recto: «Anno Domini 1046».

a MAS, *Notes*, IX, doc. 590, p. 273-274. — ***b*** BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, III, p. 1193-1195.

Text parcial *ex b*

[…] ego Guislibertus […] ecclesie barchinonensis presul […] una cum consensu clericorum suorum, sub caucionem pigneris deposuit vineas nostre prelibate ecclesie, qui sunt ad radicem Montis Iudaici, prope locum vocitatum Inforcards […] scilicet per mancusos X^{cem} obtimos de manu Enee aurifice et duos vetulos captis et solidos VIIII [VIII] de argento mero a penso legitimo eque trucinatos […].
Actum est hoc V idus novembris, anno XVI regni Henrici regis.

77

1047, març, 19

Inventari. *Inventari del tresor de Ripoll, dreçat després de la mort de l'abat i bisbe Oliba. A l'altar de santa Maria, frontal d'altar cobert d'or, de pedres precioses i amb setze esmalts, dues taules o palis d'argent, columnes de cibori recobertes d'argent, taula coberta d'argent. A l'altar de la santa Creu, frontal d'altar recobert d'argent. A l'altar de sant Pons i sant Benet, frontal d'altar recobert d'argent. A l'altar de santa Maria, quatre parells de canelobres d'argent, dos parells de canelobres recoberts d'argent, vint-i-tres canelobres menors de ferro, canelobre de bronze amb bací, dos ventalls d'argent, dos encensers d'argent,*

un encenser de bronze, un calze d'or amb patena vítria i sis calzes d'argent i sis patenes d'argent. A l'altar de sant Nicolau, un calze d'argent i una patena d'argent. A l'altar de sant Rafael, un calze d'argent i una patena d'argent. A l'altar de sant Jordi, un calze d'estany i una patena d'argent. A l'església de Santa Maria, cinc creus d'argent, dues ares d'argent, una creu d'or amb pedreria, dues creus, un trípode d'argent, un copó d'argent, un sagrari de vori en forma d'església, una capsa d'encens coberta d'argent, tres vasos de cristall, un reliquiari d'argent, una capsa petita d'argent, una capsa de vori per encens, un anell d'argent amb segell, un bàcul d'or i cristall, un bàcul, un saltiri amb cobertes d'argent, un vas d'or i una gerreta d'or.

[***A***] Perdut, abans a l'arxiu de Ripoll, arm. 1, cal. 2, llig. monestir, segons Olzinelles, BC, *Índice*, ms. 430, fol. 82 i 30v.

B AEV, Manuscrits d'Olzinelles, sign. 2061, IV. Còpia d'Olzinelles.

a JUNYENT, «Notes…», *Analecta Sacra Tarraconensia*, IX, p. 37-38. — ***b*** JUNYENT, *Diplomatari*, (1992), doc. 8, p. 396-398.

Text parcial *ex b*

Anno MXLVI, III kalendas novembris, feria V, excessit a seculo feliciter domnus olia bone memorie, eximius pater, episcopus Ausone, et abbas caenobii Sancta Rivipollenstis Marie. (…) In primis, in altare sancte Dei genitricis Marie tabulam coopertam auro cum lapidibus et esmaltis XVI; tabulas coopertas argento II, colunas ciborii coopertas argento, et desuper tabulam coopertam argento,. In altario sanctae Crucis tabulam coopertam argento. In altario sancti Pontii et sancti Bendicti, similiter. (…) candelabros argenteos parilios IIII, et duos coopertos de argento, et XXIII minores ferreos. Candelabros ferreos maiores X; candelabrum ereum cum conca; flavellos de argento II, incensarios argenteos II, alium ex ere. Calicem aureum I cum paterna vitrea, Calices argenteos VI, cum suis paternis. In sancto Nic[holao] calicem argenteum cum patena. In sancto Raphaele, similiter. In sancto Georgio calicem stagneum cum patena. In ecclesia sancte Marie sunt cruces argenteae V; gonfanones VII cum suas cruces. (…) amala I de argento. (…) Aras cum argento II. Crucem auream cum lapidibus; cruces alias II; tripodam argenteam I; ara alia sine argento. Copa argentea ubi corpus Domini residet; aeclesia divoria (…) Capsa I de incenso cooperta argento. (…) Scacos cristallinos XXVIIII; [l]igneos III, minores XVIIII. Vasa cristallina III. Pintas divorias IIII. (…) Scrinium de argento et cap[s]a I parvula de argento. Capsa I eburnea de incenso. (…)

Amula I parvula de argento et alia parvissima. Anulum argenteum cum sigillo. Sigillum aereum. Baculos II, qui fuerunt de domno pontifice, unum cum cristallo et auro. Psalterium argenteum. (…) et XIIII kalendas aprilis, feria V, anno dominice Incarnationis superius scripto, XV anno regnante Henrico rege. (…)

Vasa aurea. Urceum aureum. Ampullas crismales VII. (…) In sacrario vasa vitrea V. Lapides optimos LXXXVIII. (…)

78

1048, maig, 3

Testament sacramental. *Testament sacramental de Bernat Ermengol. Entre les deixes hi consta la de dues unces d'or per al frontal d'or de la catedral de Girona.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Ramon Berenguer I, carp. 10, núm. 96 (*olim* 4 arm. Girona, sac. Sant Feliu, núm. 142).

[***B***] ACA, *Liber feudorum maior*, f. 441. Còpia de final del segle XII perduda.

a MIQUEL, *Liber*, doc. 431, p. 450-452. — ***b*** FELIU; SALRACH, *Els pergamins*, I, doc. 344, p. 714-717.

Text parcial *ex b*

Conditiones sacramentorum (...) comprobandam ultimam voluntatem Bernardi Ermengaudi condam, verbis tantummodo ordinatam (...)

(…) Et concessit (…) et ad opera tabulae aureae Sanctae Mariae Sedis Gerundæ duas uncias auri (…)

Latae conditiones V nonarum maii, anno Xº VIIº regni Henrici regis

79

1049, maig, 6

Testament. *Guitard, sacerdot, dicta testament. Fa unes deixes a Sant Pere de la seu de Vic per a la seva taula (frontal d'altar).*

A ACV, cal. 6, núm. 1408. Al dors: «Testamentum Guitardi». Segle XII.

a ORDEIG, *Diplomatari*, II, doc. 1070, p. 381-382.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Guitardus, sacerdos (…) et ideo facio [meum] testamentum (…).
In primis concedo Domine Deo et Sancto Petro sedis Vici ad ipsa tabula precium de ipsa mea quam Adalbertus habet, et precium de meo cavallo quod mihi debet Adalbertus, id est XXX manchusos, similiter pro honore Dei et Sancti Petri dimitto ad ipsa tabula. (…)
Actum est hoc II nonas mai, anno XVIII Henrici regis. (…)

80

1049, maig, 21

Testament. *Sunyer, ardiaca, dicta testament. Llega a Guillem, bisbe de Vic, dos vasos d'argent; a Santa Maria de Navarcles, onze culleretes d'argent per ornar la creu, i a Bernat, fill seu, el seu anell d'or.*

A AEV, vol. IX, núm. 38. Mutilat i reduït pel foc.

a ORDEIG, *Diplomatari*, II, doc. 1071, pp. pp. 382-385. — ***b*** LLOP, *Col·lecció*, I, doc. 181, p. 200-204.

Text parcial *ex b*

(…) ego Suniarius, archidiaconus (…) alium testamentum faciam (…). In primis concedo filio meo Bernardo, clerico, ecclesiam [Sancte Marie de] Navarculas cum decimis et primiciis de teris que sunt [… et] libellos omnes quos confirmo in iure ipsius ecclesie; cetera que (…) et patena quem predictus Oddo pro pigno[rationem iamdicte ec]clesie (…). Ad dompnum Guilelmum, episcopum Ausonensem, relico [II sci]phos argenteos. Et relinco ad Sanctam Mariam Navarculas XI coclearias argenteas ad ornandam crucem. Et de vacas relinco ad cannonicam Sancti Petri Vico omnem porcionem. (…) Et ipsas archas que sunt infra ecclesie Sancte Marie Navarculas con[cedo ad] Bernardum, filium meum, et annulum aureum. (…)
Actum est enim hoc testamentum XII kalendas iunii, anno XVIII [octavo decimo] regis Henrici. (…)

81

1049, agost, 27

Testament. *Guifré, levita i canonge de Sant Pere [de Vic], dicta testament. Deixa les unces d'or que li deu Guifred Guerra per a la taula (o frontal d'altar) de Sant Pere.*

A ACV, cal. 6, núm. 2156. Al dors: «Testamentum Guifredi levita de alodio Quadres». Segle XII.

a ORDEIG, *Diplomatari*, II, doc. 1073, p. 386-387.

Text parcial *ex a*

(…). Ego Guifredus, levita et Sancti Petri chanonicus (…) hoc testamentum coram (…). Unciam iterum auri quam debet Guifredus Guerra mihi per domnum Adalbertum Seniulphi dimitto ad tabulam Sancti Petri; et illas duas uncias quas iamdictus Adalbertus, archidiaconus, debet mihi pro mulo quem dedi pro eo ad Bermundum Bernardi relinquo ad operam Sancti Petri inter clocarium et cimborium. (…)

Quod est actum VI kalendas setembris, nono decimo anno Henrici regis. (…)

82

1050, abril, 12

Testament. *Adelaida atorga testament. Fa deixes, entre d'altres, a Santa Maria de Serrateix per a la seva taula (frontal d'altar).*

[***A***] Perdut.

B BC, PASQUAL, vol. IV, 80 (f. 40v). Còpia abreujada.

a BOLÓS, *Diplomatari*, doc. 95, p. 173-174.

Text parcial *ex a*

Adalaiz fa testament (…). Et ipsa mea mula remaneat in potestate de Raimundum filium meum et ille vendat eam et precium eius det per argentum ad tabulam Sancte Marie. (…) Adjuro vos elemosinarii mei per Deum et Sancta Maria ut ipsum meum mobile, omnem quod Sancta Maria derelinquo, omnia detis per argentum ad tabula Sancta Maria.(...)

Facto hoc testamento II idus aprilis, anno XVIIII regnante Aenrico, rege. (…)

83

1050, octubre, 27

Testament sacramental. *Adalès, Riculf, sacerdot, i Sal·la Radulf juren que eren presents quan Sunyer Radulf [ardiaca de Vic] dictà el seu testament. Llega a Bernat, fill seu, clergue, l'església de Santa Maria de Navarcles, amb les dècimes i primícies, i els seus ornaments, llibres, calze, patena i el seu anell d'or; a Guillem, bisbe d'Osona, dos vasos d'argent, i a Santa Maria de Navarcles, onze culleretes d'argent per a ornar la creu.*

[***A***] Perdut.

B AMM, fons Sant Benet de Bages, núm. 1434. Còpia del 27 d'agost de 1148, feta per Ramon levita i monjo.

a ORDEIG, *Diplomatari*, V, doc. 1680, p. 962-965.

Text parcial *ex a*

(…) ego Dalen, uxor que fui predicti defuncti, et Riculfus sacerdos et Sanla Randulfi, iurando (…) quia vidimus et presentes eramus quando supradictus Suniarius un sia sanitate et in sua integra memoria omnes res suas ordinavit secundum suum testamentum (…). In primis dimisit filio suo Bernardo, clerico, ecclesiam Sancte Marie de Navarculis cum decimis et primiciis et oblacionibus cunctis et universis ornamentis et cum omnibus suis libris et cum calice et patena que Otto, frater eius, tenebat in pignore et iussit redimere et in iure predicte Sancte Marie recuperare et dimisit ei omnes sacrarios quos habebat in circuiti ipsius ecclesie Sante Marie. (…) Et ad domnum Guilelmum, episcopum Aosunensem dimisit duos sciphos argenteos. Et ad Sancta Maria de Navarculis dimisit XI cloclearea argenteas ad ornandam crucem. Et de suis vasculis dimisit omnem porcionem suam ad canonicam Sancti Petri. (…) Alium superlectum de palleo dimisit Bernardo, filio suo, cum archis que sunt infra ecclesiam Sancte Marie de Navarculis et cum suo annulo aureo. (…)
Et iste condiciones fuerunt facte VI kalendas novembris, XX anno Henrici regis. (…)

84

1053, març, 18

Testament sacramental. *Ermemir Quintilià, sacerdot i canonge de Sant Pere de Vic, Guifré Sendred, Guadall Guifré i Dodó, marmessors del monjo Enric, publiquen la seva última voluntat. Llega a Sant Pere de Vic dos mancusos per a la taula (frontal d'altar), el seu anell d'or a l'ardiaca Adalbert, i el seu anell d'argent a Raimon.*

A Arxiu particular Casa Satorra. Al llom del document: «15/Mirambell»; «Nº 15»; […]; «Nº 2, legajo 1, armario 1, estancia 16»; «Testamento de Henrique monge per el quel consta que el mas de Villar German y sus tierras y otros muchos alodis son al convento de Cacerres»; «Fa favor feu Mirambell mas Vilar perque o diu dit mas tinguessen»; «Lo any 23 del rei Enrico so es l'any de 1052».

a ACOS, *Llibre de las Rendas de Casserras en Vich y Gerona*, «Parròquia de Sant Pere de Mirambell», f. 195r. *Regest* en paper de 1787. «Número 2, legajo 1, armario 1, estancia 16. Als 11 de novembre de 1054. Enrich, monjo de Casserras, feu testament. Ab lo qual dexà al monastir lo mas Vilagermà ab sas terras, en lo terme de Mirambell». — ***b*** ACOS, *Llibre de las Rendas de Casserras en Vich y Gerona*, «Parròquia de Sant Martí Sescorts», f. 71v. *Regest* en paper de 1787. Nota al marge: «Número 33, legajo 4, armario 1, estancia 9». *Regest*: «Als idus juny any 22 del rey Enrich. Enrich, levita y monjo, feu son testament ab lo qual dexà a Casserras tot lo mas de Vilagermà, ab lo alou que·ll tenia en Sant Martí». — ***c*** *Catalunya Romànica*, II, p. 358-359. — ***d*** ROCAFIGUERA, *Transcripció*, s. n. — ***e*** ORDEIG, *Diplomatari*, III, doc. 122, p. 430-431. — ***f*** PLADEVALL, *Sant Pere*, p. 78-80. Inclou traducció al català. — ***g*** LLOP, *Col·lecció*, I, doc. 189, p. 208-217.

Text parcial *ex g*

(…) ego Ermemirus Quintile, sacerdos et canonicus Sancti Petri, et Guifredus et Guadallus Guifredi atque Dodo ultimatum voluntatem Herici monaci legaliter publicamus (…). In primis dimisit Deo et Sancto Petro, ad ipsius canonice ipsam suam mulam falvam cum duabus modiis vinearum, quas relinquit ei Remundus Seniofredu, et ad tabulam Sancti Petri dimisit manchosos II; et Sancte Marie de vico dimisit manchosos II (…). Et ispsum suum anulum aureum dimisit Adalberto archidiacono, et alium anulum argenteum dimisit Reimundi Cixile. (…)

Facta est quidem hec publicatio sive manifestatio III nonarum novembris, anno XXX III Henrici regis. (…)

85

1054, setembre, 22

Testament. *Testament d'Arnau sacerdot, abans d'emprendre el viatge a Sant Pere de Roma. Entre els llegats, a Adalbert, sacerdot, l'escon amb la taula. A l'obra de la coberta de Sant Pere, l'arca que és a la Seu.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 452, f. 156r-v. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 8, ap. 28, p. 145-147.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Arnallus sacer annuente Deo cupio pergere in servicio Domini nostri Ihesu Xpisti ad Sancti Petri de Roma (…). In primis ad Sancta Maria solidos .II. inter pane et vino ad ipsa opera. Ad Sactum Petrum de ipsa Sede solidum .I. inter pane et vino ad ipsa opera. Ad Sancti Iacobi de Gallicia cot .I. cum ipsa velladeta et si fieri potest redimat illos Tedberga. Ad Adalbert sacer remaneat ipsum escon cum ipsa tabula (…). Ad ipsum cobertim Sancti Petri ipsa archa qui est in ipsa Sede (…)

Facto isto testamento .X. kalendas octobris, anno .XXIIIIº. regnante Henrico rege.

86

1056, març, 29

Nomenament de moneders. *Ramon Berenguer I i Almodis, comtes de Barcelona, concedeixen per dos anys, a Marcús i Bonfill Fredal, el dret d'encunyar la moneda d'argent.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Ramon Berenguer I, carp. 12, núm. 182 (*olim* 2 arm. Barcelona, sac B, núm. 317). Bon estat de conservació.

a BOTET, *Les monedes*, I, ap. 4, p. 200. — ***b*** BALARI, *Orígenes*, p. 691-692. — ***c*** FELIU; SALRACH, *Els pergamins*, II, doc. 468, p. 873-874.

Text parcial *ex c*

III kalendas aprilis sic dederunt comes et comitissa ad Marcucio et ad Bonafili Fredal, monetarios, ipsa moneta de argento, up ipso accapte qui inde exierit de duos annos de illis sit (…).

Actum est hoc IIII klanedas aprilis, anno XVI regni Henrici regis. (…)

87

1057, agost, 19

Empenyorament. *Guillem, bisbe d'Osona, empenyora alguns alous i set copes d'argent a la comtessa Ermessenda per raó d'un préstec de mil mancusos barcelonesos que aquesta li feu. Si el bisbe no li retorna el préstec abans de la propera Pasqua, les penyores quedaran en poder de la comtessa.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Ramon Berenguer I, carp. 133, núm. 209 (*olim* 9 arm. Vic, sac. B, núm. 136).

[***B***] ACA, *Liber feudorum maior*, f. 430. Còpia de final del segle XII perduda.

a ROSELL, *Liber*, doc. 430, p. 449-450. — ***b*** FELIU; SALRACH, *Els pergamins*, I, doc. 495, p. 913-914.

Text parcial *ex b*

In nomine Domini. Ego Guilelmus, episcopus Ausonensis, pignorator sum tibi domnae Ermessindi comitisse. Verum est satis et cognitum a multis quia prestasti mihi mille manchusos barchinonenses inter argentum et aurum, et sunt ad tale pensum quod decem manchusos faciunt unam unciam….Propterea mitto tibi in pignore (alous) (…); et extra hoc totum mitto tibi in pignore septem sciphos argenteos (…)
Quae est facta XIIII kalendas septembris, anno XXVII regis Henrici. (...)

88

1057, setembre, 25

Testament. *Ermessenda, comtessa de Barcelona, dicta testament. Fa nombroses donacions a monestirs i cases religioses de Catalunya. Al cenobi de Sant Feliu de Guíxols atorga trenta unces d'or, perquè facin fer una taula d'argent.*

[***A***] Perdut.

B ACA, *Liber feudorum maior*, f. 481.

a BOFARULL, *Los condes*, II, (1836), p. 51-54. — ***b*** MIQUEL, *Liber Feudorum Maior*, doc. 490, p. 521-522. — ***c*** SOLDEVILA, *Del castell*, II, doc. 12, p. 30. Transcripció parcial. — ***d*** PLADEVALL, *Sant Pere*, p. 74. — ***e*** LLOP, *Col·lecció*, I, doc. 197, p. 217-220.

Text parcial *ex e*

(…) ego Ermensindis, gratia Dei comitissa (…) alium testamentum faciam. In primis dimito Domino Deo, et Canonice Sanctae Mariae Sedis Gerundae XXX untias auri de mancusos adalis, ex quibus sit cooperta Domus, quae debet esse dormitorium quam ego fecit et aedificata avulsura. (…) Et cenobio Sancti Feligissalis [sic] similiter, et faciant fieri tabulam argenteam cum ipso argento quod eis dedi. (…) Et ad canonicos Sancti Petri Rome dimitto mancusos centum, et ad ipsas Fenestras vitreas mancusos CC. (…) Et Sancto Sepulcro quod est in Hierusalem dimitto centum mancusos. (…)
Facto isto testamento VII kalendas octobris, anno XXVII regni Hnrici regis. (…)

89

1057, octubre, 19

Testament. *Testament de Guillem abans d'anar a Sant Jaume de Galícia. Deixa una unça per al pont de Ribesaltes, una altra per al frontal d'altar de Santa Maria de la Seu d'Urgell i les altres restants les dóna totes al Sant Sepulcre per a fer, entre d'altres, una conca amb una gerreta i un encenser.*

A ACU, núm. 443. Pergamí.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 6, doc. 696, p. 75-76.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Guilelmus, cogitavit diez anticos et anos eternos in mente abuit et cupio pergere in servicio domino Deo et sancti Iachobi apostoli de Gallicia. Et propter hoc iussi hunc testamentum scribere (…). Et seniori meo Remon Gilelm debet michi unzias .VII. de aurum de Barzelona et de Valencia uncias .II.; de istas uncias supra scriptas donetis una ad ipso ponte de Ribasaltas, et ad tabula Sancta Maria donetis uncia .I., et alias qui remanet donetis totum ad Sancti Sepulcri. Et ornamenta Sancti Sepulcri sunt bocherenos .III. et palios .III. et

savanas .II. et vestimentos .III. integros et stolas .III., la una de palii, et una choncha cum uno orzol et insensoro et corporales .IIII. (…)
Factum istum testamentum .XIIII. kalendas novimber, anno .XX.VII. regni Enrico rege. (...)

90

1058, març, 6.

Testament sacramental. *Testament sacramental de la comtessa Ermessenda. Entre les deixes hi ha: al papa, dues gerres de fusta folrades d'or; al monestir de Sant Gil de Nimes, el joc d'escacs de cristall de roca; a l'església de Sant Quirze [de Besora], el suficient or i plata per a fer una bona creu; el seu millor Breviari a la catedral de Girona, així com, també, les millors gerres d'argent que tenia.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Ramon Berenguer I, carp. 13, núm. 223 (*olim* 30 arm. Testaments reials, sac. S, núm. 106).

[***B***] ACA, *Liber feudorum maior*, f. 483. Còpia de final del segle XII perduda.

a BOFARULL, *Los condes*, II, (1836), p. 53-56. — ***b*** ROSELL, *Liber*, doc. 491, p. 522-524. — ***c*** FELIU; SALRACH, *Els pergamins*, I, doc. 518, p. 943-945.

Text parcial *ex c*

Nos Guilelmus Gifredi levita et Guilelmus Amati vidimus et audivimus quando domna Ermessindis comitissa(...) sedendo ab egritudine detenta laudavit suum testamentum (...)
Et dimissit domino Pape suos sciphos ligneos fornatos auro, et Sancto Egidio Nemausensi suos eschacos christalinos ad tabulas. Et dimisit Sancto Quirico prefato tantum argenti et auri ex quo possit esse una obtima crux. Et suum obtimum briviarium dimisit Sancte Marie Ierundae. Et dimisit suos sciphos argenteos quos apud se habebat et ipsos quos habebat in Vico unde eam portaremus Ierundam. Et dimisit Sancio, suo nepoti, spatam illius quam habebat in pignore (…) Et Berengario, vicecomiti Narbonensi, dimisit pignus quod tenebat de Arnallo, episcopo Elnensi, et uxori eius duas copas de argento et unam pelliciam de alfanec (…)
Scriptum manu Guilelmi, Gerundensis clerici, manumissoris atque elemosinqarii predictae domnae Ermessindis comitisse, cum litteris superpositis in VIII versu et rasis in XII et in XV et in XVII, II nones marcii, anno XXVII Henrici regis.

91

1058, juny, 20

Testament sacramental. *Testament sacramental del difunt Ramon Bonfill. Deixa diferents quantitats de diners a Sant Pere de Vic per a lluminària i encens, un botó de bronze i dos anells d'or.*

A ACV, cal. 6, núm. 2166. Al dors: «Iuditium Raimundi Bonefilii», segle XI, i «Hoc est iudicium Raimundi Bonefilii».

B ACV, cal. 6, núm. 195-1. Còpia coetània escrita a la cara i al dors d'un pergamí deformat; està mutilat de la part inferior. El text llegible coincideix amb l'original però no hi ha copiada la firma del gramàtic Berill, l'escrivà. — ***C*** ACV, cal. 37, *Liber dotationum antiquarum*, f. 27v-29. Rúbrica: «Testamentum Raimundi clerici et canonici Sancti Petri». Còpia de vers 1217.

a ORDEIG, *Diplomatari*, III, doc. 1169, p. 478-480. — ***b*** LLOP, *Col·lecció*, I, doc. 199, p. 221-225.

Text parcial *ex b*

(…) Hec est sacramentalis conditio et publicatio ultime voluntatis cuiusdam Reimundi defuncti. (…) Postea dimisit Sancto Petro III uncias auri inter luminaria et incensum. (…) et suas alevas dimisit in servitio Sancti Petri. Et dimisit nepoti suo, filio Guilelmi, spatam I. Et ad supradictam dispensam dimisit I botonum aerum et II anulos aureos. (…)
Acta huius sacramentalis conditionis scriptura XIIº kalendas iulii, XXº VIIº anno regis Henrici. . (…)

92

1060, gener, 7

Testament. *Testament d'Udalgar. Entre les seves deixes hi consten dues copes d'argent al monestir de Sant Miquel del Fai, i una copa (d'argent), per a fer una coberta d'evangeliari, al monestir de Sant Llorenç del Munt.*

A ACA, Ordes religiosos. Pergamins de Sant Llorenç del Munt, carp. 2, núm. 185.

B ACA, Ordes religiosos. Pergamins de Sant Llorenç del Munt, carp. 2, núm. 184.

a VERGÉS, *Sant Llorens*, p. 58-59 (sense font). — ***b*** SOLÀ, *Història*, p. 18 (font imprecisa). — ***c*** FERRANDO, «Sobre Sant…», *Unió Excursionista de Sabadell. Butlletí informatiu*, 74 p. 232-233 (sense font). — ***d*** RUIZ DOMÉNEC, «El desarrollo…», *Miscellanea Barcelonensia*, doc. 171, p. 56 (cita l'original). — ***e*** PUIG , *El Monestir*, III, doc. 398, p. 1172-1174.

Text parcial *ex e*

(...) Ego Udalgariuis iaceo in magna egritudine et timeo ut non ueniat mihi subitanea mors (...) distribuere omnes facultates meas (...)

Et dimito cenobio Sancti Mikaelis de Fallo parilio uno de copas argenteas, et ad Sancti Laurencii cenobii de ipso Monte copam unam ad textum evangelii (…)

Facto isto testamento VII idus ianuarii anno XXº VIIIIº regni Ahenrici regis (...)

93

1060, gener, 24

Testament sacramental. *Testament sacramental d'Udalgar. El detall de les seves deixes apareix en el seu testament, referenciat en el document anterior.*

A ACA, Monacals, Montalegre, 45.

a PÉREZ, *Diplomatari*, doc. 45, p. 71-73.

Text parcial *ex a*

(…) hec est saccramentalis condicio ultime voluntatis cuiusdam defuncti nomine Udalgarii. (…) Iterum cenobio Sancti Michaelis de Fallo paria coparum argentorum dimisit. Cenobio vero Sancti Laurencii de Monte ad textum evangelii unam copam dimisit. (…)

Et ut hec scriptura firmitate optineat nonum die ante kalendas mensis februari et .XXVIIII. anum francorum regis Henrici (…)

94

1060, juliol, 1

Dotalia. *Els habitants de Visalibons, vil·la situada al comtat de Ribagorça, desprès d'edificar-hi una església en honor de santa Maria i sant Pere, pregaren al bisbe Arnulf de Ribagorça que acudís a consagrar-la. Amb motiu de la consagració, la doten, entre d'altres, de llibres, calzes i creus.*

[***A***] Perdut.

B AHN, fons d'Ovarra, carp. 691, núm. 12 (abans fons de Sant Victorià, carp. 761, núm. 9). Còpia del segle XII. — [***C***] Còpia en un cartulari procedent de Sant Victorià de Sobrarb, ara perdut.

a SERRANO, *Noticias*, p. 491-492, *ex* ***B***. — ***b*** MARTÍN, *Colección*, doc. 138, p. 121-122, *ex* ***B***. — ***c*** ORDEIG, *Les dotalies*, II, doc. 207, p. 187-189.

Text parcial *ex c*

Anno Incarnacionis Domine Mº Lº X, VII nonas, kalendas julii. (…) ego illos bonos homines de Villa Luponis (…) hedificaremus domus ad honorem Domini nostri Jesu Christi et sancte Marie Virginis et sancti Pe[tri], qui est comitatum Ripacurcensem, in villa que vocatur Villa Luporis veniens reverentissimus Arnulfus episcopus ex comitatu Ripacurcense per preces de illos homines de Villa Luporis et pro animabus vivis atque defunctis, in locum venerabilem ad consecratam ecclesiam (…). Et nos omnes homines de Villa Luporis damus decimas et primicias de omnia que nos possidemus, fidelissimo mente, omni tempore defunccione et oblacione, libros et calices et instrumentos vel cruces (…)

95

[1047-1060], juliol, 26

Testament. *Pere Goltred, sagristà i canonge de Sant Pere [de Vic], dicta el seu testament. Entre les deixes atorga al seu bisbe Guillem el seu millor anell d'or i els vasos d'argent. Mana que es vengui el seu mul i, amb l'import de la venda, es faci una campana per al cloquer de Sant Pere i que la resta es destini al frontal d'altar de Santa Maria de Ripoll.*

[***A***] Perdut.

B ACV, cal. 6, núm. 2145. Còpia del segle XII, feta per Pere sacerdot. Al dors: «Testamentum Petri Goltredi sacriste pro honore de Fitor et de valle Orsera». Segle XIII.

a ORDEIG, *Diplomatari*, III, doc. 1202, p. 510-512.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Petrus Goltredi, sacristanus et cannonicus Sancto Petri, illatam sententiam mortalibus timens (…).

Et dommo Guilelmo, pontifice, siniore meo, dimitto mulum meum meliorem et anulum meum aureum et sciphos meos argenteos. Et mulum meum minorem iubeo vendere et de ipso precio mando unum signum facere et in clocario Sancti Petri pendere. (…) et quod remanserit, ad tabulam Sancte Marie de Riopullo precipio dare. (…)

Quod est actum VII kalendas augusti, anno regis Henrici. (…)

96

1061, agost, 22

Dotalia.[(1)]. *Ramon Folc, vescomte de Cardona, i la seva muller Ermessenda es presenten davant el bisbe Guillem d'Osona pel tal que, plegats, confirmi la rodalia i la dotació de l'església de Sant Martí de Brull, edificada per la vescomtessa Guisla i consagrada pel mateix bisbe Guillem.*

[***A***] Perdut, vist per R. de Vilanova i Roselló (*cf. a*) i F. Valls i Taberner (*cf. b*) a ACV (cal. 26 o 28, núm. 76).

[***B***] Còpia del 4 d'agost de 1207, feta pel sacerdot Pere, perduda. — ***C*** BC, Arxiu, ms. 729, vol. VIII, f. 170-171v (abans p. 349-352), *ex* ***B***, sense indicar-ne la procedència. Còpia del segle XVIII.

a VILANOVA, «Notes...», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, III/28, p. 39-43, *ex* ***ACV****, cal. 28, perg. 76 (ex* ***A****).* — ***b*** VALLS, «La primera...», *Estudis Universitaris Catalans*, XVI/1, p. 112-136, esp. p. 132-134, *ex arxiu capitular de Vic, armari 26 (ex* ***A****).* — ***c*** SERRA, *Història*, I, p. 112-114 *ex* ***b***. — ***d*** ORDEIG, *Les dotalies*, II, doc. 209, p. 190-192.

Text parcial *ex d*

(…) De quarum scilicet ecclesiarum numero illa Sancti Martini ecclesia est in loco Brulio nomine que in diebus nobilissime femine Guilie, Cardonensis vicecomitisse, parrochitanorum ejusque presidio fabricata ea etiam intercedente ab Ausonensi episcopo Guilelmo festiva

consecratione olim dedicata est. Unde et ego gratia Dei Remundus Fulconis, Cardonensis vicecomes, simul cum propria conjuge, vicecomitissa Ermesinde, predictam ecclesiam titulo dotis tanquam Christi sponsam volui insigniri eodem prelibato nobili auctore episcopo confirmans pariter illi antiquos terminos et omnia ad eandem pertinentia ecclesiam hoc modo (…)
Facta dotis hujus scriptura X kalendas septembris, anno ab Incarnatione Jesu Christi regis omnium seculorum millessimo sexagessimo IIº, Philippi regis Francorum regno incepto anno secundo. (…)

(1) Al dors de la present dotalia apareix escrit el text del doc. 129 de 26 de juny de 1086.

97

1062, juny, 3

Testament sacramental. *Testament sacramental de Guislabert, bisbe de Barcelona. Entre les seves deixes hi consten quaranta unces d'or pur per a la realització d'un calze d'or a l'església de la Santa Creu i Santa Eulàlia (seu) de Barcelona, deu unces d'or per a la taula (frontal d'altar?) de dita seu, cinquanta mancusos a Sant Miquel de Barcelona per a fer una creu, i cinc unces d'or a Sant Cugat del Camí, a Barcelona, per a fer una creu, a més d'altres llegats a la canònica de la mateixa catedral.*

A ACB, *Liber Antiquitatum*, IV, núm. 239, f. 94a-95a

a PUIG, *Episcopologio*, ap. XLIX, p. 391-393. — ***b*** MAS, *Notes*, X, doc. 784, p. 46-47. — ***c*** BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, III, doc. 1038, p. 1637-1641.

Text parcial *ex c*

Condiciones sacramentorum ad quarum ex ordinationem residebat iudex Guisadus (...) manumissores Guilaberti episcopi, ad comprobandam ultimam voluntatem Guisliberti episcopi per suum testamentum editam (...)
(…) Et item concessit ad calicem Sancte Crucis Sancteque Eulalie uncias XL auri puri[1] et ad tabula iam dicte Sedis uncias X. Et concessit ad Canonicam Sancte Crucis suos ciphos meliores argenteos. Et ad Sanctum Michaelem de Barchinona, ad crucem faciendam, L manchusos. Et concessit ad iam dictam Canonicam ipsa sua conca simul cum ipso suo

urceo et ipsas calleras et padellas et cupas et tonnas et omnia sua vascula et mapas et tovalas (…)
Et concessit ad Sanctum Cucuphatem Caminis Barchinona V uncias auri Barchinone, ad crucem faciendam (…)
Et ad Remundum Seniofredi, fratrem eius, suas copas argenteas (…)
Et vixit postmodum usque nonas decembris, qua etiam die obiit.
Actum est hoc III nonas iunii, anno II regni regis Philippi.

(1) PUJADES, GERONIMO, (1568-1635), va veure dit calze. *Crónica,* Tomo VII p. 494.

98

1035-1062

Dotalia. *Guislabert, bisbe de Barcelona, acompanyat dels seus canonges, dedica l'església de Sant Vicenç de Castellbisbal, destruïda en suma part per un incendi en què es van cremar, també, un calze d'argent i vestidures sacerdotals.*

[***A***] Perdut.

a ORDEIG, *Les dotalies*, II, doc. 214, p. 196-197.(1)

Text parcial *ex a*

Fragment de l'acta de reparació de 1167:
(…) olim casu contigit ut in ecclesia Sancti Vincentii de Castro Episcopali nocte ignis accensus est qui partim bona ecclesiæ comburit, videlicet calicem argenteum et omnia indumenta sacerdotalia (…)

(1) La dotalia corresponent a aquesta consagració es perdé en un incendi, i el 12 de novembre de 1167, es redactà un acta de reparació judicial. Còpia de 1740-1778 a ADB, *Registra dotaliarum*, vol. VII, f. 241v-243.

99

1063, febrer, 28

Testament sacramental. *Testament sacramental de Gausbert. Entre les deixes hi consta una copa d'argent a Guillem, sagristà.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Ramon Berenguer I, carp. 14, núm. 293.

a FELIU; SALRACH, *Els pergamins*, III, doc. 607, p. 1105-1109.

Text parcial *ex a*

(...) Haec est sacramentalis conditio iuramenti testium ultimae voluntatis cuiusdam morientis viri nomine Iozberti. (…) Cu[p]am quoque argenteam dimisit Guilelmo, sacristano predicto. Anaphum suum argenteum uxori suae Albae (…) iuxta quam suum testamentum illud preordinaverat, discessit ab hoc seculo in mense septembrio, anno IIIº Philippi regis francorum.

Quod istius conditionis opus est actum pridie kalendas marcii, anno ipso eodem prescripto predicti regis.

100

1064, febrer, 15

Testament. *Testament de Ponç, levita i cabiscol de la seu de Girona. Entre les seves deixes hi ha el llegat a la canònica de la seu de Girona de dues copes d'argent i de cinc culleres també d'argent, i de cent mancusos d'or de moneda d'Enes (moneder de Barcelona), i a Santa Maria, és a dir, a la seu de Girona, d'un encenser òptim d'argent. A Sant Martí Sacosta li dóna argent per a fer una creu i un calze.*

A ACG, Pergamins, carp. 3, núm. 66. Segles IX-XII.

B RAH, *De las antigüedades del monasterio de San Martín Sacosta*, p. 13 D, ms. II-6-183, *ex **A***? Còpia del segle XVII.

a VILLANUEVA, *Viage,* XII, ap. 28, p. 301-307, *ex **A***. — ***b*** MARTÍ, *Col·lecció*, doc. 300, p. 308. — ***c*** ROURA, *Pergamins*. — ***d*** MARTÍ, *Els inicis.* — ***e*** RIUS, «Cartes... », *Analecta Sacra Tarraconensia*, IV, 1928, ap. 7, p. 359-362, *ex **B***.

Text parcial *ex e*

(...) ego Poncius leuita et caput schole sancte Marie sedis Gerunde (...) in presenti egritudine aut in postmodum mors mihi aduenerit potestatem atque licentiam habeant distribuendi omne meum auere tam Mobile quam etiam immobile (...) In primis dimito ad canonicam sancte Marie Sedis Gerunde (...) Item dimitto iam dicta canonica duas copas argenteas cum quinque coleras argenteas et ad ipsam mansionem de ipsa canonica quam Iohannes facit hedificare dimitto centum mancusos auri monete Enee. Et ad Sanctam Mariam dimitto turibulum optimum argenteum (…). Predictos vero alodes (a la parròquia de Sant Esteve de Riudellots) dimitto predicto Johanni clerico, meo nutrito et eleemosinario, et dum vivit teneat et possideat in servitium Dei et Sancti Martini sine blandimento ullius hominis vel femine, et faciat cantare ecclesiam Sancto Martini predicto quam ego edificavi in ipsa Costa sicut melius potuerit (…) et ad operam Sancti Martini dimitto centum mancusos auri Barchinonensis monete; et ipsa mea plata dimitto Sancto Martino et faciat inde Johannes crucem et calicem (…). Et omnes meos libros maiores et minores, id est Antiphonarium et duos Officiarios et Carolum et librum Iudicum et canonum et Glossam et Storiam ecclesiasticam et Psalterios duos et Regum et Lectionarium dimitto Sancto Martino de ipsa Costa (…)

Facto isto testamento XVI Kal. Marcii anno quarto regni Philipi regis.

101

1064, maig, 7

Testament sacramental. *Publicació sacramental del testament de Ponç, cabiscol de la seu de Girona. Les deixes apareixen en el document anterior.*

A ADG, *Pergamins de la Mitra*, cal. 17, núm. 47.

a MARQUÉS, «La senyoria...», *Estudis sobre temes del Baix Empordà*, 3, ap. 5, p.16-18 (edició parcial). — ***b*** MARQUÈS, *Pergamins*, 1984, doc. 15, *ex **A***. — ***c*** MARTÍ, *Col·lecció*, doc. 306, p. 313-320.

Text parcial *ex c*

(…) Testificati sunt testes quos proferunt Vmbertus Otonis et Iohannes clericus, elemosinarii condam Poncii capiti scolae sedis Gerundensis, ad publicandam et testificandam ordinationem et uoluntatem ipsius Poncii testamento descriptam (...)

Et ad sanctam Mariam concessit turibulum optimum argenteum (…)
Et ad operam sancti Martini predicti [de ipsa Costa] dimisit .C. mancusos auri Barchinone monete et ipsa sua plata dimisit sancto Martino predicto, ut fecisset inde Iohannes crucem et calicem (...)
Late conditiones nonas magi, anno .IIII. Philipi regis, anno ab incarnatione Christi .Mº.LXº.IIIIº., die .XX.VI. ab obitu supra nominati testatoris.

102

1065, maig, 11

Testament sacramental. *Testament sacramental de Bonfill Sunifred. Entre les deixes hi consta una unça de l'or més pur, que mana que s'empri en una creu per a l'església de Sant Pere de Vilamajor.*

A ACB, *Liber Antiquitatum*, III, núm. 133, f. 47a-c.

a MAS, *Notes*, X, doc. 808, p. 57. — ***b*** BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, III, doc. 1081, p. 1701-1703.

Text parcial *ex b*

(…) Conditiones sacramentorum (...) distributores rerum sive facultatum Bonifilii Seniofredi (...) atulerunt testes ad comprobandam predicti Bonifilii voluntatem ultimam per testamentum editam (...)
Ad Sanctum Petrum dimisit untia una de pretio de suo alsberg, et quod exinde remanet dimisit per suos debitos. Et ista untia fiat de auro purissimo et iussit mitere eam in cruce ad Sanctum Petrum Ville Maiori (…)
Facta sacramentalis conditio V idus mai, anno V regni Philippo regis.

103

1066, març, 9

Inventari. *Inventari del tresor del culte del monestir de Ripoll, pres després de la mort de Pau, monjo sagristà. A l'altar de santa Maria una taula coberta d'or, amb vint-i-quatre pedres [precioses] i esmalts, i dues altres taules cobertes d'argent. Als altars de la santa Creu, sant Ponç i sant Salvador, tres taules cobertes d'argent, cinc creus d'argent, una creu*

d'or amb esmalts i pedreria, una creu de vori recoberta parcialment d'argent i amb trípode d'argent, una creu petita d'argent amb el Lignum Domini, un calze d'or amb pedreria i vint-i-tres esmalts, una patena de cristall i sis calzes d'argent. A sant Nicolau, un calze d'argent i una patena. A sant Rafel, un calze d'argent i una patena, deu canelobres d'argent, un gran canelobre d'argent que fou del comte Guillem, dos encensers d'argent, un encenser de coure, una coberta d'evangeliari d'argent, dues ares (portàtils) d'argent, un copó d'argent pel Corpus Domini, un copó petit d'argent, una naveta per encens coberta d'argent, un reliquiari amb forma d'església amb voris, un anell d'argent amb segell i dos bàculs, un d'or i l'altre de cristall.

[***A***] Perdut, abans a l'arxiu de Ripoll, arm. I, cal. 2, llig. monestir, segons Olzinelles, *Índice*, BC, ms. 340, f. 82.

B AEV, Manuscrits d'Olzinelles, sig. 2061, IV. Còpia d'Olzinelles.

a JUNYENT, «Notes…», *Analecta Sacra Tarraconensia*, IX, p. 38-39, *ex* ***B***. — ***b*** JUNYENT, *Diplomatari*, (1992), doc. 14, p. 414-415.

Text parcial *ex b*

Anno incarnationis Christi MLXVI, post obitum domni Pauli sacriscrinii, VII idus marcii, accepit Raimundus monachus curam ecclesie Sancte Dei genitricis Marie cenobii Rivipollentis iussu domni Guillelmi, abbatis et omnium fratrum. Et invenit in ipsa ecclesia, in primis ad altare Sancte Marie tabulam cohopertam au[ro], cum lapidibus et esmaltis XXIIII; tabulas cohopetas argento II. (...) In altare Sancte Crucis ac Sancti Poncii, necnon et Sancti Salvatoris tabulas III cohopertas argento; cruces argenteas V; crucem aliam auream cum smaltis et lapidibus; aliam eburneam ex una parte cohopertam auro cum tripoda argentea; aliam parvissimam argenteam cum ligno Domini. Calicem aureum cum lapidibus et smaltis XXIII, cum patena vitrea; alios calices argenteos VI. In Sancto Nicolao, calicem argenteum cum patena. In Sancto Raphaello, similiter. Candelabra argentea X, et alium maiorem qui fuit comitis Guillelmi; alia duo ferrea cohoperta argento; alios maiores ferreos X, et duos minores. Turibula argentea II, et unum hereum; *textum cohopertum argento*; aras II cohopertas argento, alia sine argento; Copa de argento ubi Corpus Domini residet. Alia parvula de argento; scrinium argenteum I; flavels II argentads; capsa incensi cohoperta argento, cum cocleari argento; alia eburnea cum coclea eburnea; capsa cum odores; scacs cristallinis XXIIII, igneos III, minores XVIIII; vasa cristallina III; ecclesiola I eburnea; pintes eburneas III; craterulam argenteam I. Anulum argenteo cum sigillo; sigillum ereum.

Bacculos II, unum ex ipsis cum auro et cristallo. (…) Superaltare cum cap[ciale] de camsil ad altare Sancte Marie; (…) Casulas purpureas IIII, duas ex ipsis cum auro (…) guonfanons VII cum cruces argenteas; (…) *Psalterium scriptum cum auro et argento*. Ioahannes, clericus Ierundensis, habet in pignore amolam I argenteam et turibulum argenteum.

104

1066, desembre, 10

Testament. *Testament de Ramon Adalbert. Deixa l'espasa, la llança i l'escut per a la taula (frontal d'altar) del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 257, f. 90r-v. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Diplomatari…», *Urgellia*, 12, doc. 76, p. 149-150.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Remon Adalbert auxiliante Deo feci memoria (…). Propter hoc hunc testamentum fieri iussi (…). Et ipsa mea spada cum ipsa lanca et ipso scuto ad tabulam Sancti Saturnini. Et ipsum meum alium alaudem, qui est in Paliars, ad Ortoneda ad ipso pug, teneat mater mea in vita sua. Et post obitum suum remaneat ad Sanctum Saturninum propter luminaria (…)
Facto hunc testamento .IIII^{o}. idus december, anno .VII. regnante Philippo rege.

105

1068, maig, 23

Testament. *Arsenda, muller d'Arnau Mir de Tost, atorga testament. Entre d'altres, fa les següents deixes: una joia de cap, d'or, al sepulcre del Senyor, el pom d'or a Pere d'Ager, el mirall indi amb fiballs més grans d'or a Santa Fe de Conques, el flascó d'argent perquè hi pengi al davant de l'altar de Sant Miquel de Montmagastre, i la part que li correspon de la vaixella d'argent, fres d'argent, selles i ausbergs els deixa per a frontals i ornaments a les esglésies de Sant Sadurní de Llorà, Santa Maria d'Artesa i Sant Martí de Tost.*

A ACL, fons d'Àger, núm. 694, carp. 2486.

B AHN, *Resumen del archivo… de San Pedro de Ager… ordenado por Jaime Caresmar*, núm. 76.

a SANAHUJA, *Historia*, ap. 25, p. 339 i s. — ***b*** LLADONOSA, *Història*, ap. V, p. 488 i s. — ***c*** CHESÉ, *Col·lecció*, I, doc. 87, p. 326-331.

Text parcial *ex c*

(…) Arsendis (…) antequam alium testamentum faciam (…) Ornamentum meum de caput que est de auro precipio uendere et ipsum pretium dare ad sepulcrum domni mei Ihesu Christi. Et meum pumbo de auro dimito ad sactum Petrum ut pendat coram eius altare cum ipso pumbo que est confecto de [c]olores et est in similitudine de codonio. (...) Ad Sanctam Fidem de Concas remaneat meum speculum indium cum asfflibullis meis maoiribus de auro. (...) Et meum pumbo argenteo pendat coram altare Sancti Michaelis de Mamacastro. (…) Et meos anulos de auro cum eorum iemas et gegonciis, que sunt in eis, et mudellis de auro sint uenum dati per eorum precium ad filias meas in ualente. Et ipsum precium sit datum pro anima mea, si illas emere uelint. (...) Et mea porcione que mihi adtingerit in uexella ex argento, et sellas et frenos de argento, siue in spatas atque alspergos precipio ex inde facere tres partes; et una ex eas donetur in ornamenta de ecclesia Santi Saturnini de Lordano, et altera ad Sancta Maria de Artesa, et terciam pars ad Sancto Martino de Tost; et hoc sit per adiutorium de tabulas aut in ea ornamenta, quam plus necesse erit ad iam dictas ecclesias. (…)
Actum est hoc X kalendas iunii anno VIII regis Filipi. (…)

106

1068, després de maig

Donació. *Relació de donatius fets per Arnau Mir de Tost amb motiu de la mort de la seva esposa Arsenda. Entre d'altres, cinquanta sous d'argent per al frontal d'altar del cenobi de Sant Sadurní i un espill d'argent per a Santa Fe [de Conques].*

[***A***] Perdut.

B ACL, fons d'Àger, núm. 0927, carp. 2088. Còpia coetània. — ***C*** AHN, *Resumen del archivo… de San Pedro de Ager… ordenado por Jaime Caresmar*, núm. 79.

a RUBIO, «En torno…», *Pirineos*, 35-38. — ***b*** SANAHUJA, *Historia*, ap. 27, p. 348. — ***c*** RUBIO, *Documentos*, doc. 19-IX, p. 31-32. — ***d*** CHESÉ, *Col·lecció*, I, doc. 88, p. 331-333.

Text parcial *ex d*

Dedit domino Arnallo pro anima domina Arsendis: (…) Ad cenobium Sancto Saturnini mancusos L et solidos (…) de plata ad ipsam tabulam. (...) Ad Sancta Fide unum [s]peculum cum argento qui ualent mancusos C. (…)

107

1068, després de maig

Inventari. *Arnau Mir de Tost, que vol anar en pelegrinatge a Sant Jaume de Galícia, després de la mort de la seva esposa, fa inventari dels seus béns mobles. Entre ells, cinc candelers d'argent i quaranta culleres d'argent.*

[***A***] Perdut.

B ACL, fons d'Àger, núm. 773, carp. 2107, p. 348 i s. — ***C*** AHN, *Resumen del archivo… de San Pedro de Ager… ordenado por Jaime Caresmar*, núm. 80.

a SANAHUJA, *Historia*, ap. 28, p. 348 i s. — ***b*** RUBIO, *Documentos*, doc. 26-XVI, p. 39-40. — ***c*** CHESÉ, *Col·lecció*, I, doc. 89, p. 333-335.

Text parcial *ex c*

Hec est memoria de aurere que abebat domno Arnallo quando exiuit de sua patria contra sancto Iacobo post morte de sua muliere: (…) et candelers V argenteos; et cocleareas XL argenteas, et alia maxima, et ramos argenteos VIII, et frenos II argent; et sellas II argent; et cifo I aureo; et candelers XVIII de ferro coberts de argent, et II de loto; et inter cope et anaps X de madre; et tabulas unas argenteas cum illorum tabuler X parilios (…)

108

1069, gener, 12

Inventari. *Escriptura memorial dels ornaments de Santa Maria del castell de Mur que hi havia el dia en què Galí, prevere, va lliurar les claus de l'església a mans de Berenguer i els altres clergues d'aquesta església. Entre els objectes litúrgics de metall s'esmenten tres creus,*

dues cobertes d'evangeliari, vuit canelobres de ferro i un de llautó, dos hostiers de ferro, quatre campanetes de bronze, encensers, un calze d'argent i un bací de llautó.

A BC, fons Miret i Sans, núm. 1913. Pergamí.

B BC, ms. 150, f. 2-3v. Còpia de 1794, feta per J. Martí.

a MIRET, «Fundació...», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 6, p. 114-116. — ***b*** BARAUT, «Les actes...», *Urgellia*, 1, doc. 68, p. 144-148. — ***c*** ORDEIG, *Les dotalies*, II (segona part), doc. 226, p. 221-226.

Text parcial *ex c*

(…) Et ideo incarnationis dominice anno sexagesimo nono post Ihesum millesimo, pridie ianuarii, veniens rreveren[di]ssimus pontifex Guillelmus ad consecrandam ecclesiam (...) Scriptura memorialis de ipsis ornamentis Sancte Marie kastri Muri que habebat per diem quando Galindus presbiter reliquit claves ecclesie in manu Berengarii et aliorum clericorum eiusdem ecclesie. In primis sunt ibi kartule alodiorum Sancte Marie et libri maiores vel minores Xem, cruces IIIes et textum argenteum (II), et candelabra VIII ferri et I lautoni, et citreum I et hostiarios ferreos (II), et IIIIor tintinabula erea et turibula (…) (et arca I) et scrinia hispanici operis VI et christallum et corporalia IIII, et superpellicia maiora vel minora VIIII, et signa maiora vel minora IIII (...) et chalicem unum argenteum (…) orzolum et I conca et duo vasa stagnea ad sacrificandum et I bazi de lauton et due columbe lignee, et qosteintoria crucis IIII maiores et minores, et arche lignee III et ferralias II et duo catenata et I cortina crucifixi, et cotidiana indumenta ipsius altaris. (…)

109

1069, febrer, 9

Testament sacramental. *Testament sacramental de la difunta Ermengarda. Els testimonis fan públic el seu testament i el testifiquen sobre l'altar de sant Joan de l'església de Sant Pere de Savassona. Declaren que manà fer llegats a favor de l'esmentada església, entre d'altres, dels seus anell d'or.*

A ACV, cal. 6, núm. 2181. Pergamí amb la tinta esvaïda en alguns indrets.

a ORDEIG, *Diplomatari*, III, doc. 1332, p. 629-630. — ***b*** LLOP, *Col·lecció*, I, doc. 247, p. 264-266.

Text parcial *ex b*

(…) Hec est conditio sacramentalis de ultima voluntate condam Ermengards, femina (…) testificamus perviventem in secula altare Sancti Iohannis ui est fundatus in ecclesia Sancti Petri de Savasona (…). In primis iussit dare ad ipsa dedicacione de Sancti Petri Savasona inter bulles et anulos de auro (…).

[Late conditiones] V idus februarii, anno VIIII Philip rege. (…)

110

1070, juny, 13

Venda. *Barzilai, jueu, fill del difunt Jucef, orfebre, ven al levita Berenguer Adroer uns alous.*

A ACB, perg. 1-1-2360. Al verso: «Mogoria, Truiols», segle XI; «XLIIII», segle XIII-XIV; «Num... 2360», segle XVII; «Lib. II Antiquit. N. 43»; «Diversorum A. 2360» (Mas); «1070 (F-B).

B ACB, *Libri Antiquitatum*, II, núm. 43, f. 15c-16a. Rúbrica «Carta que Bezelay iudeus vendidit Berengario Adroarii levite vineas in Bederrida et terras in Mogoria et Trulols». Exterior verso: «n. 43» (Caresmar). Inter columnas recto: «Anno Domini 1070», segle XVIII.

a MAS, *Notes*, X, doc. 883, p. 91-92 . — ***b*** SCHWAB; MIRET, «Documents…», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XLVIII, p. 20-21. — ***c*** BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, IV, p. 1873-1934.

Text parcial *ex c*

In nomine Domini. Ego Berzellay ysrelita, qui fiu filius Yosep ysrelite, aurificis, venditor sum tibi Berengario Atroarii levite. […] Habeo namque prefatas vineas in loco vocitato Bederrida et habeo prescriptas terras in locis nuncupatis Mogoria et Trulleolis.

Quod factum est idus iunii, anno X regis Phylippi.

111

1072, març, 10

Testament. *Testament d'Arnau Bernat. Deixa set unces a l'altar de santa Maria de la Seu per a la taula (frontal d'altar).*

A ACU, núm. 546. Pergamí.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 6, doc. 845. p. 202-203.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Ar[na]llo Bernardi iaceo in egri[tu]dine (…) et de omne meum avere hunc testamentum fieri (…) Et.VII. uncias quod debet mihi Guitardus relinquo ad altario Sancte Marie Sedis ad sua tabula (…)
Actum istum testamentum .VI. idus marcii, anno .XII. regnate Philipo rege.

112

1073, maig, 29

Venda. *Bonisaac, fill de Josep, orfebre, anomenat Rabbí Judà, jueu, ven a Ramon Dalmau, levita, un alou situat al territori de Barcelona, a Montjuïc, a la parròquia de Sant Julià.*

A ACB, *Libri Antiquitatum*, I, núm. 462, f. 176a-b. Rúbrica: «Carta quod Bonisac Iude vendidit Canonice alodius suum et domos in parroecchia Sancta Iuliani de Monteiudic». Interior recto: «n. 463». (Caresmar) i exterior recto: «Anno Domini 1073», segle XVIII.

a MAS, *Notes*, X, doc. 906, p. 101-102. — ***b*** SCHWAB; MIRET, «Documents…», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XLVIII, p. 15. — ***c*** BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, IV, p. 1934-1935.

Text parcial *ex c*

In nomine Domini. Ego Bonus Ysaac, cuius pater dudum vocitatus fuit Rabbi Iuda, venditor sum tibi Remundo Dalmatii, levite, emptori. […] Que habeo in territorio barchinonensi, in Monte Iudaico, in parrochia Sancti Iuliani et in eius confinio. […] a circea quoque parte in alodio Boni Ysaac, cuius pater nuncupatus fuit Ioseph, aurifex, sive in strata qua itur a monte ad urbem et ab urbe ad montem.
Quod factum est IIII kalendas iunii, anno XIII regni regis Philippi.

113

1074, juliol, 17

Testament sacramental. *Testament sacramental d'Amat, fill d'Eldric. Entre les deixes hi consta un anell a Santa Maria de Solsona i un anap d'argent a la Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona.*

A ACA, Monacals, Montalegre, 52.

a PÉREZ, *Diplomatari*, doc. 55, p. 83-86.

Text parcial *ex a*

(…) sacramentalis conditio seu manifestata publicatio ultimae voluntatis cuisdam viri nomine Amati filii Eldrici (...) In primis concessit Sancte Marie de Solsona suum anellum (…) Post modum Sancte Cruci Sancteque Eulalie Barchinonensi concessit fadilium I et plumacium I de brosde et superlettum I de pallo et anapum de argento per missas. Alterum vero anapum qui remanebat ut redimeret qui voluisset de filiis suis instituit Arberto baptizato, II mancusos concessit et mancusatam I Reimundo qui erat (…)

Factum fuit illud testamentum .VII. idus ianuari, annum .XIII. Philippi regis.

114

1076, octubre, 4

Testament sacramental. *Testament sacramental d'Ermengol Samarell, jurat sobre l'altar de sant Joan Baptista de l'església de Santa Agnès de Malanyanes, situada al comtat de Barcelona, al Vallès. Entre d'altres, fa una deixa de quinze unces d'or per a la taula de la Santa Creu (seu de Barcelona).*

A ACB, *Libri Antiquitatum*, III, núm. 173, f. 62c-64a. Rúbrica: «Quia per istas cartas adversarii Sedis putabant lucrari totum placitum immo Sedis translatavit eas». Exterior verso: f. 62: «n. 173»; «Hic testator erat vir Ermengardi testatricis», segle XVIII. Inter columnas recto f. 64: «Anno Domini 1077».

a MAS, *Notes*, X, doc. 947, p. 119-120. — ***b*** BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, IV, p. 2026-2031.

Text parcial *ex b*

Hoc est translatum fideliter translatatum. (...) Ego Ermengaudi Raimundi et Arnalli Raimundi et Bremundi Raimundi et Guilelmo Ervig iuramus (...) altare Sancti Iohannis Baptiste, quod cernitur esse constructum intra ecclesiam Sancte Agneti virginis, cuius ecclesia sita est in comitatu barchinonensi, in Vallense, in loco vocitato Malanages (...) quia nos vidimus occulis et auribus audivimus tunc temporis quando Ermengaudus Samarelli iussit scribi et fieri suum testamentum (...). Primum namque dimisit Sancti Cucuphatis cenobii cafitios tres ordei et modium unum frumenti et uncias X auri ad opera clocarii et equa una. Et dimisit ad Canonicam Sancte Crucis Sancteque Eulalie cafitios II ordei et unum frumenti et vacca una et porcos duos. Et ad tabulam Sancte Crucis, uncias quinque auri. (...) Deinde, ingravescente langore, discessit ab hoc seculo in mense septembris, anno XVII regni Philippi regis, inmutata hac voluntate.

Quod est actum IIII nonas octobris, anno prephato rege.

115

1078, maig, 19

Testament. *El comte Ponç I d'Empúries atorga testament. Entre les deixes consta que l'ornat de la seva fràmea (llança)) sigui emprat perquè l'abat de Santa Maria i Sant Ponç (Sant Ponç de Tomeres?) en faci un calze.*

A Archivo Ducal de Medinaceli de Medinaceli, secció Antiguo condado de Ampurias.

a NEGRE, «Dos importantes…», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XIV, p. 257-261. — ***b*** *Catalunya Romànica*, VIII, p. 76.

Text parcial *ex b*

(…) Ego Poncius comes (…) in hoc testamento mando (…) Sancte Marie et Sancto Poncio dimito ornatum framee mee ut inde abbas faciat calicem ad sacrificium offerendum (…) Uxori mee quingentos aureos et duos sciphos argenteos (…)

Facto testamento XIIII kalendis iunii anno XVIII regni regis Philippi.

116

1078, agost, 16

Testament. *Testament de Ramon Ramon. Fa diverses deixes. Al monestir de Santa Maria de Ripoll, un alou que va ser d'Esteve moneder, un vas d'argent, un bací i una gerreta; per l'arca de santa Eulàlia (segurament Barcelona), un vas d'argent, i al monestir de Sant Cugat, setanta mancusos per a la seva taula (frontal d'altar).*

A ACA, *Cartulari*, núm. 925, f. 303v.

a BALARI, *Orígenes*, p. 352, 370, 388, 590, 600, 602, 604, 605. — ***b*** MAS, *Notes*, V, doc. 564, p. 70. — ***c*** RIUS, *Cartulario* II, doc. 694, p. 355-357.

Text parcial *ex c*

(...) Ego Raimundus iacens in lectulo meo gravi egritudine detentus (...) In primis concedo cenobio s. Marie Rivipullentis (...) Et aliam peciam terre que fuit Stephani monetarii (...) Concedo a s. Marie Rivipullentis ciphum i argent et ad archam s. Eulalie concedo ciphum i argent et ad s. Marie Rivipullentis mapes et (...) conca et urceolum (...) Concedo (...) et ad s. Cucuphatis cenobio (...) LXX mancusos quos illi debeo (Albertus Bernardi) concedo ipsam tabulam (...)

Facto testamento XIII.º a.º XVIIIIº regni Philippi, regis.

S + m Raimundi Raimundi

117

1078, octubre, 6

Testament. *Testament de Joan, cabiscol de la seu de Girona, fet al claustre de Sant Martí Sacosta. Entre les seves deixes hi ha la d'un encenser d'argent, el millor calze i la millor copa, a més d'altres objectes, a Santa Maria de Girona (la seu).*

[***A***] Perdut.

B RAH, ms. II-6-183, *De las antigüedades del monasterio de San Martín Sacosta*, p. 27-30. Còpia del segle XVII.

a MARTÍ, *Col·lecció*, doc. 362, p. 380. — ***b*** MARTÍ, *Els inicis*. — ***c*** RIUS, «Cartes...», *Analecta Sacra Tarraconensia*, IV, 1928, doc. XV, p. 368-371.

Text parcial *ex c*

(..) ego Iohannes sancte Marie sedis Gerunde caput scholarum iaceo in magna egritudine in claustro sancti Martini (...) ut si mors mihi advenerit in hac egritudine (...)

(…) Et ad iam dictam sanctam Mariam dimitto turibulum argenteum et calicem optimum et chapam paliostinum optimam et bibliothecam I et charulos III et passionarios II et librum expositionis apocalipsim. Ad cooperiendum clocarium novum dimito uanicularias II optimos et cesten I et uncias X auri quo debet mihi Dalmacius Raimundi (…) Hos prefatos omnes alodios (al Puig, a sant Julià de Vullpellac, la Bisbal, sant Genís de Chaiavels(?), Montfonoller, Pedrinyà, Madremanya, Miars, Banyols…) dimitto Berengario iam dicto et dum vivat teneat et possideat sine blandimento ullius hominis vel femine in servitio Dei et Sancti Martino de ipsa Costa, videlicet ecclesiam que est super flumen Onnar quam Poncius caput schole edificavit (…)

Actum est hoc II Nonis octubris anno XVIIII regni Philippi regis.

118

1081, setembre, 17

Testament. *Testament de Bernat Guillem, sagristà de la seu de Girona. Entre les deixes per a la coberta de l'absis*[(1)] *de la seu de Santa Maria de Girona hi consten quatre cuirs (cordovans?) i una copa (d'argent?).*

[***A***] Perdut.

B ACG, *Llibre gran de Sagristia Major*, f. 67r-68r.

a MARTÍ, *Col·lecció*, doc. 377, p. 391-394.

Text parcial *ex a*

(…) ego Bernardus Guilelmi sacrista timeo ut non superueniat mihi repentina mors. (...) Et quatuor corios ad cooperiendum capud sancte Marie et copam meam quam Berengarius Amati habet in pignus propter funes et L solidos de denariis monete nove (…)

Actum est hoc testamentum .XV. kalendas octubris, anno .XXII. regni Philippi regis.

(1) En opinió d'Ordeig, si la seu de Girona havia estat consagrada l'any 1038, s'entén que l'absis estaria cobert i, per tant, la deixa sembla possible que fos destinada a la decoració de l'absis. O potser per cobrir el cap d'una imatge de la marededéu.

119

1081, octubre, 2

Testament sacramental. *Condicions sagramentades del testament de Bernat Guillem, sagristà de la seu de Girona, amb jurament de testimonis que ratifiquen el seu contingut. Les deixes apareixen en el document anterior.*

[***A***] Perdut.

B ACG, *Llibre gran de Sagristia Major*, f. 65v-67r.

a MARTÍ, *Col·lecció*, doc. 379, p. 395-398.

Text parcial *ex a*

[H]ee sunt conditiones sacramentorum facte ordinate a Bernardo Guifredi (…) situm est in Gerunda civitate, quia nos vidimus et audibimus et presentes ibi eramus quando quidam Bernardus Guilelmi sacrista (...) firmum testamentum (...) Ad cooperiendum capud sancte Marie copam suam quam Berengarius Amat habebat in pignore et solidos XXX infra bisullunensi monete et nostre optimos (…)

Late conditiones .VI. nonas octobris, anno .<X>XII. Regni Philippi regis, infra primos sex menses post obitum predicti testatoris.

120

1081, octubre, 26

Empenyorament. *Els comtes Ramon Berenguer [Berenguer II] i Mafalda de Barcelona empenyoren a la Santa Creu i Santa Eulàlia de Barcelona els alous que tenen per a satisfer els dos mil mancusos d'or amb els quals volen que es faci una taula (frontal) davant l'altar de la santa Creu.*

A ACB, perg. 1-2-54. Al verso: «Inpignoracio comitis», segle XI; «Impignoratio comitis», segle XV; «+2»; «Mitja Escala, Armari 1, n. 54» (Caresmar); «Lib. I Antiquit. 235»; «Diversorum B. 54» (Mas); «1081» (F-B).

B ACB, *Libri Antiquitatum*, I, núm. 235(2), f. 98a-b. Rúbrica: «Carta que R. comes et uxor eius Maalt impigneraverunt Canonice sua alodia et dominicatura in Verz et in Sancto Iohanne de Lubricato». Interior recto: «Sant Just Desvern, Sant Joan Despi, Santa Creu Delorda», segle XVIII; «n. 235» (Caresmar). Exterior recto: «Anno Domini 1082», segle XVIII.

a PUIG, *Episcopologio*, ap. LIII, p. 396. — ***b*** BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, IV, p. 2154-2155.

Text parcial *ex b*

In nomine Domini. Ego Reimundus, gratia Dei Barchinonensis comes et marchio, et Maheltis, nutu Dei comitissa, impignoratores sumus Domino Deo Omnipotenti et eius ecclesie Sancte Crucis Sancteque Eulalie barchinonensis Sedis. Manifestum est enim quia debitores sumus Dominio Deo et predicte ecclesie mancusos duo milia de auro cocto et puro ad pensum, ex quibus construatur tabula perhenniter mansura coram eodem altari Sancte Crucis. Propterea impignoramus (…).
Quod factum est VII kalendas novembris, anno XXII regni regis Philipi.

121

1082, març, 10

Testament. *Testament d'Arnau Bernat. Segons havia disposat ja anteriorment per escrit, mana que siguin donades set lliures per a la taula (frontal d'altar) de Santa Maria de la Seu d'Urgell.*[(1)]

[***A***] ACU. Perdut.

B Còpia Plandolid, segles XIX-XX.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 7, doc. 966, p. 93-95.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Arnallo Bernardi (…) avere hunc testamentum fieri (…). Et ad Sancte Marie de ipso Puig uncia .I., et ad Sancti Iacobi de Gallicia uncias .II. Et .VII. uncias quod debet michi

Guitardus relinquo ad altario Sancte Marie Sedis ad sua tabula (…). Et. de (…) .VII. uncias quod michi debet Guitardus habeat solut ad tabula Sancte Marie mediante augusto.

(1) En el document nº 111 apareix un testament d'Arnau Bernat de data 10 de març de 1072, que podria fer esment a una declaració de voluntat efectuada anteriorment, malgrat que podria tractar-se d'una errada de copistes posteriors.

122

1082, novembre, 12

Testament sacramental. *Testament sacramental de Guillem Ramon cabiscol de Vic. Fa diverses deixes: un missal de l'escriptori de Ripoll, una copa i un vas d'argent a Sant Pere de Vic; la seva Bíblia i tres anells d'or al cenobi de Sant Benet de Bages; i un vas d'argent petit a l'abat de Santa Maria de Ripoll.*

A ACV, cal. 6, núm. 2195.

a JUNYENT, «Guillem…», *Boletín Arqueológico*, 113-120, ap. I, p. 269-281. — ***b*** JUNYENT, *Estudis*, ap. I, p. 149-159. — ***c*** ORDEIG, *Diplomatari*, IV, doc. 1455, p. 744-747. — ***d*** LLOP, *Col·lecció*, I, doc. 247, p. 264-266.

Text parcial *ex d*

(…) Hec est sacramentalis conditio et ultime voluntatis publicacio cuiusdam defuncti Guilelmi Raimundi nomine, Ausonensis caput scole et abbatis Aggerensis ecclesie que facta est sicut iubetur in lege gottorum de ultimis voluntatibus morientum hominum. (…) Primitus dimisit Domino Deo et Sancto Petro, seniori suo de Vico, missale suum valde bonum quod fuit in Rivopullo scriptum, ut post mortem suam aberet eum solidum. (…) Et cenobio Sancti Benedicti dimisit Bibliotecam que fuit Amati Eldrici (…). Et predicto cenobio Sancti Benedicti dimisit etiam centum mancosos aureos quos domno Sancio comendaverat, et tres anulos aureos cum aliis rebus quas ei dedit. (…) Et suam copam argenteam quam etiam sibi retinebat, cum alio cipho argenteo kanonice Sancti Petri de Vico dimisit. Et alium cifum argenteum minorem abbati Sancte Marie Rivipollentis dimisit. (…)

Quod est hactum II idus novembris, anno XXIII regni Philipi regis. (…)

123

1082, novembre, 23

Testament sacramental. *Testament sacramental de Guillem Sendret, clergue. Deixa per a l'arca de santa Eulàlia (segurament Barcelona) un vas d'argent, i a sant Just màrtir, la seva bacina i gerra.*

A ACA, *Cartulari*, núm. 896, f. 293v.

a BALARI, *Orígenes*, p. 370, 590, 602, 605, 610. — ***b*** MAS, *Notes*, V, p. 77, doc. 577. — ***c*** RIUS , *Cartulario* II, doc. 708, p. 370-372.

Text parcial *ex c*

(…) nos vidimus occulis et auribus audivimus, tunc temporis quando Guilielmus Sendredus, clericus, iussit scribi et fieri suum testamentum iacens in lectulo suo in egritudine (…) Primum namque dimissit Deo et canonicam s. Crucis sancteque Eulalie sedis Barchinone, ipsum suum alodium de Pinels (...) dimisit ad ipsa archa s. Eulalie cifum unum argenteum, et alium cifum iussit dare per drapos ad suum corpus. Et dimisit ad s. Iusti martiris ipsam suam concham cum urceo (…). Hoc totum ita precepit predictus testator et post obitum suum sic stare mandavit; (…) xi kalendas septembris, anno xxiii regni regis Philippi (…).
Quod est actum viiii.º kal. dec., anno suprascripto rege. (…)

124

1083, juny, 23

Testament. *Testament de Ramon [Folc], vescomte de Cardona, atorgat abans de marxar a la guerra amb el comte de Barcelona. Entre les seves deixes hi consten la dels poms i la fulla de la seva espasa per a fer un calze destinat al monestir de Sant Pere de Casserres, i la de dotze unces d'or i la meitat d'una propietat del vescomte per a fer un calze destinat a Sant Vicenç [de Cardona].*

[***A***] AAC, núm. 936. Perdut.

B BC, ms. 729, vol. IV, f. 95 I 245-248, *ex* ***A***. Còpia simple en paper del segle XVIII (ca. 1783-1786).

a CASAS, *El monestir*, doc. 48, p. 89, *ex* ***B***. — ***b*** GALERA, *Diplomatari*, doc. 66, p. 134-138.

Text parcial *ex b*

Ideoque ego Raymundus, vicecomes, quamuis indignus et nimium pecator volo pergere in hoste cum comite Barchinonensis et ideo facio hoc testamentum (...) Et meos capitis de spata cum ipso filo, quos habeo in Cardona, dimito ad Sanctum Petrum Castrum Serris et mando ut sit inde calicem factum ad opus Sancti Petri. Et ad Sanctus Vincentius, seniorem meum, relinquo duodecim uncias auri optimi ad pensus, quas tenet Raymundus Guisadi, et medietates de meo caemino et donent ipsum caeminum per auro et iubeo ut sit inde calicem factum cum predictas duodecim uncias ad opus Sancti Vincentii. Aliam medietatem de ipso caemino vicecomitisse dimitto (…)

Actum est hoc nono kalendas iulii, anno vigesimo tertio regni regis Philippi.

125

1084, abril, 2

Testament. *Testament d'Estefania. Fa donació de dos anells d'or per a la taula (frontal d'altar) de sant Ermengol (de Santa Maria de la Seu).*

A ACU, núm. 639. Pergamí.

B ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 377, f. 125r. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 7, doc. 997, p. 119-120.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Stephania (…) avere hunc testamentum fieri (…). Iubeo dare (…). Ad opera galilee Sancte Marie solidos .II., ad tabula Sancti Ermengaudi anulos .II. auri, et ad Sancti Stephani solidos .II. (…)

Actum est hoc testamentum .IIII. nonas aprelis. Anno .XXIIII. regni Philipi rege.

126

1084, juliol, 11

Pignoració. *Pignoració feta pel comte de Cerdanya, Guillem Ramon, a l'abat i monestir de Sant Martí de Canigó. El comte promet tornar al monestir una creu d'or i d'argent sobredaurat de cinc pams d'alçada i quatre d'amplària.*

a MARCA, *Marca... Appendix*, ap. CCXCV, col. 1174-1175. — ***b*** MONSALVATJE, *Monasterio*, doc. 26, p. 260-262.

Text parcial *ex b*

(…) Ego Guillemus Raimundi Comes hujus provinciae cum uxore mea Comitissa nomine Sancia (…) per hac scripturam providentia nostra ac voluntate descriptam impignoramus sancto Martino et tibi Petro Abbati hujus monasterii Canigonensis (…) praedia possessionum nostrarum (…). Quapropter promittimus coram Deo et sancto Martino libenter haec conferre ad terminum descriptum, insuper et crucem ex argento et auro deauratam de nostro jure proprio facere quinque palmos habentem in altitudine et quatuor in latitudine cum supra nominata vestra pecunia. (…)

Facta est ista carta impignotarionis anno incarnationis Domini MLXXXIV. aera MCXXII. Indictione VII. V. Idus Iulii, anno XXV. regnante Philippo Rege. (…)

127

1084, novembre, 24

Testament. *Testament d'Ermengol Bernat, clergue i levita, en el qual fa deixes a la canònica de Barcelona, entre elles, una copa major i dos bacins. Al bisbe Humbert li deixa el seu anell d'or*.

A ACB, *Libri Antiquitatum*, II núm. 40, f. 14a-15a. Rúbrica: «Testamentum Ermengaudi Bernardi qui dimisit sedi pareliatas de Mogoria et mansum et vineas de Sanctis et de Mogoria et cetera». Interior recto: «XLI», segle XIII-XIV; «n. 40» (Caresmar). Inter columnas verso: «Anno Domini 1085», segle XVIII. Vegeu, de 5 d'agost, la publicació sacramental d'aquest testament.

a MAS, *Notes*, X, doc. 1042, p. 165-166. — ***b*** BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, IV, p. 2242-2245.

Text parcial *ex b*

[…] ego Ermengaudus Bernardi, clericus et levita […] meam extremam voluntatem per hoc meum testamentum editam. […] Concedo quoque prelocute Canonice ipsum meum maiorem cupum, et unam tonnam maiorem, et caldarias II^as^, atque II^os^ bacinos, et eschutellas XX^i^ optimas, atque II^os^ urceos. […] Et ad Umbertum pontificem, ipsum meum anulum de auro.
Facto isto testamento VIII kalendas decembris, anno XXV regni regis Philippi.

128

1085, setembre, 9

Testament. *Guillem fa testament. Deixa la meitat de la seva terra al monestir de Sant Cugat i llega quatre sous d'argent a Santa Maria per a la seva obra de la creu.*

A ACB, perg. 1-4-292. Restaurat. Al verso: «1085» (Mas); «D.C. (b) 292-cap. 3» (Mas).

a BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, IV, p. 2262-2263.

Text parcial *ex a*

(...) Ego Guirielmus iaceo in lectulo egritudinis (...) sicut in hoc meum testamentum inveneritis impressum. In primis concedo ad domum Sancti Cucuphatis ipsa medietate de mea terra paste (...). Et de alia medietate, qui primo (?) est, concedo ad Sancta Maria, ad ipsa opera de cruce, solidos IIII de plata. Ad Sancto Stephano, solidos II de plata.
Actum est hoc V idus setembri, anno XXº VIº regni Phylipy regis.

129

1086, juny, 26

Dotalia[(1)]. *Els parroquians de Sant Martí reconeixen els llibres i els ornaments que havien encomanat al sacerdot Bernat Guillem, entre els quals se citen un calze d'argent i un calze òptim d'estany, dues capses de relíquies, un encenser, un bací, una gerreta, quatre canelobres de ferro i dues creus.*

a ORDEIG, *Les dotalies*, II, doc. 209, p. 190-192.

Text parcial *ex a*

Anno ab Incarnatione Christi millessimo LXXX VI, XXVII anno Philippi regis, VI kalendas julii, indicione VI, recognoverunt parroquiani(?) Sancti Martini illorum ornamenta que comendarunt ad Bernardum Guilelmi sacerdotem. In primis missal I, lectionario I, antifonario I, sposito I, passioner I, quadragenario I, martirologium […]pharum(?) I, 'Omnia Bona' I, eptatico vetulo Toletano, planedas V et alia austurino optima, et camissos IIII, amitos VI, et stolas VI, et cintas II, et gonfanonos XV, et palles I, et austurino I, et calicem I argentem et alium optimum de stagno, et cobertores XII(?) de lino, et cereum I, et brrosde(?) I, et marfega I, et cobertores V de lana, et capsas de reliquias II, et incensario I, et bacino I, et urceolum I, et canalobres de ferro IIII, et cruces II, et hymners I, et sabenes II, et tovalles II.

(1) Aquest escrit apareix al dors del document referenciat al doc. 96 de 22 d'agost de 1061.

130

1086, agost, 30

Testament. *Testament d'Amaltruda. Fa donació de tres sous per a la taula (frontal d'altar) de Santa Maria de la Seu d'Urgell.*

A ACU, núm. 664. Pergamí.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 7, doc. 1031, p. 151-152.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Almatrudis (…) hunc testamentum (…). Et ipsum meum mulum remaneat ad Arnall filio meo et .III. uncias ad tabula Sancte Marie Sedis (…)

Hactum est hoc .III. kalendas septembris, anno .XX.VII. regnante Filipo rex.

131

1087, març, 11

Testament sacramental. *Testament sacramental de Ramon Folc, vescomte de Cardona, jurat sobre l'altar de l'església de Santa Anastàsia de la Guàrdia. Entre les diverses deixes*

s'esmenta la seva espasa per tal de fer un calze per al monestir de Sant Pere de Casserres, i dotze unces d'or per a fer un calze i per a l'obra de Sant Vicens de Cardona.

A ACB, perg. 4-7-102.

a BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, IV, doc. 1475, p. 2285-2289.

Text parcial *ex a*

Haec est iudicialis conditio seu puplicatio ultime voluntatis cuiusdam defuncti vicecomitis, nomine Reimundi Fulconis (…) Iterum dimisit ad cenobium Sanctum Petrum Castrumserris suum alodium, quod habebat in Luciano, cum baiuliis, cum hoc quod habebat in ipsis vallis, quod tenuit avia eius; et capitis de sua spata quod habebat in Cardona, et mandavit exinde calicem fieri ad opus Sancti Petri Castriserris (…) Et iussit dare ipsum caceminum per aurum et precepit inde calicem fieri cum iam dictas XII uncias ad opus Sancti Vincentii Cardone (...) Lata sacramentalis conditio Vº idus marci, anno XXºVIIº Philippi regis.

132

1087, octubre, 3

Trasllat de 1147, març, 15

Testament. *Ramon fa testament. Deixa la seva mula a Sant Llorenç de la Vall de Llacera (Sant Llorenç Savall) perquè es faci un calze d'argent.*

[***A***] Perdut.

B ACA, Ordes religiosos. Pergamins de Sant Llorenç del Munt, carp. 3, núm. 225.

a AAM, Secció B. Monestirs catalans. Speculo de Sant Llorens del Munt, quadern 25 (*Sant Esteve de Mur*), núm. 3. — ***b*** PUIG, *El monestir*, III, doc. 271, p. 1284-1287.

Text parcial *ex b*

(…) ego Raimundo (…) volo testari (…). Et concedo ad Sanctum Laurencium de Ualle Lacaria (…) et ipsa mea mula, ut fiat facitum calicem de plata (…).

Factum istum testamentum V nonas octubrer anno XXVIII regnante Filipo rege. (…)

Sig+num Iohannis presbiteri qui hoc translatum scripsit idus marcii X regni Lodoyci Iunioris die et anno quo supra.

133

1087, novembre, 7

Testament sacramental. *Testament sacramental de Ramon Domnuç, monjo que fou de Sant Llorenç del Munt, jurat sobre l'altar de sant Climent de l'església de Sant Llorenç de Llaceres (Sant Llorenç Savall). Les seves deixes apareixen referenciades en el document anterior.*

A ACB, *Liber Antiquitatum*, I, núm. 574, f. 214c-215c.

a MAS, *Notes*, X, doc. 1062, p. 174. — ***b*** a BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, IV, doc. 1481, p. 2296-2299.

Text parcial *ex b*

Hec est sacramentalis conditio hac legalis publicatio ultime voluntatis cuiusdam defuncti nomine Reimundus Donnucii (...) super altare Sancti Clementis, quod cernitur esse constructum in chomitatu barchinonensi, intra ecclesiam Sancti Laurencii, infra terminos Lacarie (…) Et iussit ut fuisset factum calicem de plata ad opus sancti Laurencii iam dicti precio ipsius mule (…)

Late condiciones VII idus novembres, anno XXVIII regni prefati [Philippi] regis

134

1088, febrer, 15

Testament. *Miró Esteve atorga testament. Fa deixes a favor de l'església de Sant Pere de la seu de Vic amb la indicació que es destinin tres diners a la seva taula (o frontal).*

A ACV, cal. 6, núm. 1511. Pergamí amb diverses taques.

a ORDEIG, *Diplomatari*, IV, doc. 1530, p. 814-815.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Mironis Stephani habeo malum et habeo metu mortis. Propterea facio hunc testamentum (…). Dimitto autem Sancte Marie sedis Vici solidos III denariorum monete Vici. Et ad tabulam Sacti Petri sedis Vici similiter. (…)
Actum est hoc XV kalendas marcii, anno, XXVIII Philippi regis. (…)

135

1088, juny, 19

Testament. *Borrell Adroer, clergue i canonge de Sant Pere [de Vic], fa testament. Llega deu sous per al frontal de l'altar de sant Pere de la confessió [cripta].*

A ACV, cal. 6, núm. 1513. Pergamí amb uns grans forats.

B ACV, cal. 37, *Liber dotationum antiquarum*, f. 54v. Còpia de vers 1217. Rúbrica: «Hoc est testamentum Borrelli Adroarii, clerici et canonici».

a ORDEIG, *Diplomatari*, IV, doc. 1538, p. 822-824.

Text parcial *ex a*

(…) [Ego Borrell]us Adroarii, clericus et kanonicus Sancti Petri (…) meum testamentum facere cupio. (…) In primis dimitto Domino Deo et Sancto Petro, seniori meo, ad kanonicam ipsius, XL solidos denariorum pro anima mea cum tonna meliore que est in domo mea de Vico, et Sancto Petro de confessione dimito X solidos ad tabulam ipsius. Et inter altare Sancte Marie de Vico et clericum eius X solidos pro missis et lumine, eo modo ut corpus meus sepeliatur iuxta patrem meum in eius cimitherio. (…)
[Quod] est actum XIII kalendas iulii, anno XXVIII regis Phi[lippi]. (…)

136

1091, gener, 17

Testament. *Testament d'Arnau Bonfill. Deixa a Santa Maria de la Seu el seu mul per a l'obra de la seva taula (frontal d'altar) i el seu ase per la canònica.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 96, f. 44v-45r. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 7, doc. 1076, p. 192.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Arnau Bofill (…). Ipsum meum mul dimito a domina mea Sancta Maria ad opera de ipsa tabula, asinem namque meum dimito a domina mea eiusque cannonice (…)
Actum est hoc .Vº.Xº. kalendas decembris, anno .XXXº.I regni Philippo rege.

137

1092, juliol, 23

Testament sacramental. *Publicació sacramental del testament de Bernat Transver. Deixa llegats a Sant Jaume de Galícia, a Sant Pere de Roma, a Santa Maria de Puig i al Sant Sepulcre. Al bisbe de la Seu li llega un anell d'or o el seu valor de cinquanta mancusos.*

A ADU, fons de Guissona, núm. 25. Pergamí.

B ACU, s. n. (núm. 707?). Còpia contemporània, pergamí. — ***C*** ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 59, f. 32r-33v. Còpia del segle XIII.

a SANGÉS, «Reculls…», *Urgellia*, 3, p. 278-281, segons el pergamí núm. 25 del fons de Guissona. — ***b*** BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 7, doc. 1092, p. 209-213.

Text parcial *ex b*

(…) Hec est sacramentalis condicio ultime voluntatis cuiusdam defuncto nomine Bernardo Tasuarii (…). De omni vero relinquid mobili plenam potestatem abeant dis[tribuere quod precipio. In primis cannonicis alme Marie] .I. mancosos in valentibus dimisit (…). Ad clocharium vero Sancti Petri uncias .X^{m}. dimisit pro anima sua sueque coniugis. Ad Sanctum Petrum Roma uncia .I., ad Sancti Iacobi alia, ad Sancta Maria Pugiensi alia. Ad episcopum vero qui fuerit in Sede quendam aureum ann[ulum] dimisit, et si a[nn]ulum non abentur quinquaginta mancusos in valente (…)
Factum istum testamentum .II. kalendas iunii, anno .XXXII. regante Philipo rex.

138

1092, desembre, 20

Testament sacramental. *Publicació sacramental del testament de Guillem Isarn. Dóna la meitat dels seus béns mobles a la seva muller i fills, una quarta part per a la taula (frontal d'altar) de Santa Maria d'Urgell i l'altre quart per a Santa Maria de Solsona.*

A ACS, núm. 275. Pergamí.

B ACS, *Cartoral de la Canònica*, I, núm. 228, f. 84v-86r. Còpia del segle XIII.

a BACH, «Els documents…», *Urgellia*, 13, doc. 326, p. 196-198.

Text parcial *ex a*

(…) Hec est sacramentalis condicio ultime voluntatis [cuiusdam def]uncto nomine Guilelmi Isarni (…) et cunctum aliud mobile et panem et vinum fuisset divisum per medietatem et fuisset data una medietas sue uxori et infantulis suis, ex alia vero medietate dimisit medietatem ad tabulam Sancte Marie Sedis et aliam medietatem Sancte Marie Celsone (…)
Late condicionis .XIII. kalendas ianuarii, [anno .XXX .III] regnante Philipo rege.

139

1093, gener, 13

Testament. *Bernat Joan, senyor d'Ogassa, atorga testament. Llega la seva millor mula per a l'obra de l'església de Sant Joan (de les Abadesses) i els seus vasos d'argent i l'anell per a la restauració de la creu de Sant Joan.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Ramon Berenguer III, carp. 27, núm. 2. Estat de conservació regular a causa de l'enfosquiment del pergamí, l'esvaniment de la tinta i de la manca d'un petit tros a l'angle inferior esquerre.

a MONSALTVATJE, *Noticias*, XV, p. 308-314. — ***b*** BALARI, *Orígenes*, p. 260-347. — ***c*** BOTET I SISÓ, *Les monedes*, I, p. 49-50. — ***d*** CAULA, *Nuestros aborígenes*, p. 453. — ***e*** JUNYENT, *El monestir*, p. 44. — ***f*** BONASSIE, *Catalunya*, II, p. 388-402 i 407. — ***g*** BAIGES; FELIU, *Els pergamins*, II, p. 505-510.

Text parcial *ex g*

(...) ego, Bernardus Iohannes, iacens in ipsa mea domo de Aguaca (...) sicut in hoc testamento meo invenerint scriptum. (...) Primitus debito corpus meum ad sepeliendum Beato Iohanni Babtiste Rivipollensis cenobio (...) Et dimito (...) Et ipsa mea mula melior ad oppera eclessiae Sancti Iohannis. Et ciphos argenteos cum anulo ad restaurandam crucem Sancti Iohannis.
(...) hoc testamentum idis ianuarii, anno XXXIII regni Philipis regis.

140

1093, juliol[1] (1060-1108 ca.)

Testament. *Testament de Berenguer Donuç abans de marxar a l'expedició contra Tortosa. Entre les seves deixes hi consta la d'una lliura d'argent per a fer un calze destinat a l'església de Sant Llorenç Savall.*

A ACA, Monacals, Montalegre, 44.

B ACB, perg. 1-1-1806.

a PÉREZ, *Diplomatari*, doc. 44, p. 68-70. . — ***b*** BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, V, doc. 1550, p. 2407-2410.

Text parcial *ex b*

Ego Berengarius Donucio volo pergere in partes Ispanie ad hanc hoste munita Tortosa(…) Et dimitto ad Sancti Laurencii de ipsa Valle libra I plate unde calice faciant (…)
Actum est hoc VIII kalendas augusti, anno XXXIII regni Filipi regi.

(1) La data del testament de Berenguer Donuç es trova a Victor Farías Zurita: «Las fortificaciones medievales del Vallès (siglos IX-XIII). Un inventario a partir de fuentes escritas.», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 23-24 (2003), núm. 149, p. 44. «Berenguer Donuç (…) testó en 1093 (…) a sus hijos Ramon Berenguer i Albert (…)»

141

1093, gener, 1 - agost, 3

Testament. *Testament de Guillem Arnau, bisbe electe d'Urgell. El pom d'or de l'espasa el deixa per a la taula de Santa Maria de la Seu, que és davant del seu altar.*

A ACU, núm. 716. Pergamí.

B *ACU*, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 29, f. 21v-22v. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 8, doc. 1107, p. 30-34.

Text parcial *ex a*

(…) Qua de re ego Guilelmus (…) sancta Urgellensis ecclesie electus episcopus (…). Illud caput ense quod habeo de auro ad Sancte Marie Sedis tabulam que est ante altare illius illud dimitto (…)

Hoc evidens preceptum est actum in era Mª.C.XXX.I., inditione .IIII., anno Philippi regis .XXXº.IIIº.

142

1095, febrer, 26

Testament. *Testament d'Arnau Guillem Arnau. El seu cavall ha de ser venut de la millor manera. Del que s'obtingui, deixa una tercera part per al cloquer de Santa Maria d'Adrall i les altres dues terceres parts per a la pintura i el guarniment de l'altar de l'església. Deixa el seu anell d'or al bisbe*.

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 355, f. 117v-118r. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 8, doc. 1127, p. 53-54.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Arnalld (…) et ideo hunc testamentum (…). Et ipso meo cavallo relinquo vendant quomodo melius potest et donant terciam partem ad ipso clocher Sancte Marie de Atralis. Et ipsas .II. porcions ad ipsa pintura et ad guarnimento de ipso altare vel ad opera de ipsa canonica pro anima mea vel coniux mea. Et ipso meo anulo de auro relinquo ad episcopo que cantent missa pro anima mea et predant filio meo in baiulia (…)

Factum hoc testamentum .IIII. kalendas marcii, anno .XXXº.V. regnante Philippo rege francigena.

143

1095, setembre, 29

Testament. *Testament de Guitard Boeci. Concedeix el seu anell d'or a l'església de la Santa Creu i Santa Eulàlia (seu de Barcelona), al bisbe i als seus successors, perquè s'hi conservi per sempre.*

A ACB, perg. 1-1-299.

B ACB, *Liber Antiquitatum*, I, núm. 52, f. 28c-29c. Còpia de la meitat del segle XIII.

a FREUDENHAMMER, *Griechische*, p. 118-122, *ex* ***B***. — ***b*** MAS, *Notes*, X, doc. 1139, p. 208. — ***c*** BAUCELLS [*et al*], *Diplomatari*, V, doc. 1621, p. 2510-2514.

Text parcial *ex c*

Ego Guitardus Boecii (...) Et ideo facio hunc testamentum (...) Et concedo annulum meum aureum ad ecclesiam Alme Crucis Sancteque Eulalie et domno episcopo, et eis successoribus, ut semper ibi maneat omni tempore (…)

Actum est hoc III kalendas octobris, anno XXXVI regni Filipi regis.

144

1095, novembre, 11

Testament. *Testament de Guillem, sagristà. Disposa que tot l'or i l'argent que posseeix sigui esmerçat en l'acabament de la creu de l'altar de Santa Maria de la Seu d'Urgell.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 733, f. 220v-221r. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 8, doc. 1135, p. 59-61.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Guilelmus sacricusto[s] (…). Et quantum aurum et argentum abeo relinquo ad crucem Sancte Marie et fiat in potestate Ermengaudo Bernardi propter hoc ut ad perfeccionem iam dicta crux (…). Et alodio quod abeo in ipsa Sala per qualicumque voce, totum ab integrum relinquo modo ad canonice Sancte Marie sedis (…)

Actum est hoc .IIIº. idus novembris, anno .XXXº.VIº. regni Philippi regis.

145

1096, abril, 26

Testament sacramental. *Testament sacramental de Guillem, bisbe d'Urgell, jurat damunt l'altar de santa Eulàlia. Entre les deixes hi consta la d'un pom d'espasa d'or per al frontal d'altar de santa Maria (seu) d'Urgell.*

A ACU, núm. 745. Pergamí.

B ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, f. 23r-23r, núm. 30. Còpia del segle XIII.

a PUJOL, *Obra*, p. 112-116. — ***b*** BARAUT, «Els documents...», *Urgellia*, 8, doc. 1141, p. 65-68.

Text parcial *ex b*

Hec est sacramentalis conditio ultime voluntatis cuiusdam defuncti hominis ag nomine Guilelmo (...) Testificamus supra sacro altare Sancte Eulalie virginis (...) vidimus et audivimus presentesque eramus quando prelibatus Guilelmus, tunc nuper prememorate Sedis electus episcopus, suum quod fecerat testamentum (...) (…) Illud caput ense quod habebat de auro, ad sancte Marie Sedis tabulam que est ante altare illius dimisit (…)

Quod est actum est hoc .VIIº. kalendas mensis madii, feria .VIª., anno .XXXº.VIº. regis francorum Philippi.

146

1096, maig, 6

Testament sacramental. *Publicació sacramental del testament de Guillem, entre altres llegats disposa que a Santa Maria de la Seu li sigui lliurat tot l'or i l'argent que tenia per a l'acabament de la creu de l'altar.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 734, f. 221r-v. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 8, doc. 1142, p. 68-70.

Text parcial *ex a*

(…) Hec est sacramentalis condicio ultime voluntatis cuisdam defuncti hominis ag nomine Guilelmo, et est facta iuxta primi ordinis modum sicut continetur in libro Iudiciorum de ultimis voluntatibus moriencium hominum, cuius ordo actus est ordinante iudice Ermengaudo (…). Aurum vero et argentum quod abebat totum reliquid ad crucem Sancte Marie, quatinus in potestate Ermengaudi Bernardi fieret, propterea ut iamdicta crux ad perfectionem veniret (…)

Quod est actum .IIº. nonas mai, anno .XXXº.VIº. regis Philipi.

147

1097, gener, 24

Testament. *Testament d'Esteve, levita. A Sant Pere de la Seu li llega la seva mula, una porció de vi i de farina, l'antifonari, el saltiri i tots els altres llibres a condició que facin un calze.*

A ACU, núm. 749. Pergamí.

B ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 234, f. 83v-84r. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 8, doc. 1147, p. 74-76.

Text parcial *ex a*

(…) Quapropter ego Stephanus indignus levita in magna egritudine quiescens et mortem temporalem sed magis magisque eternalem timens, in Dei nomine hoc testamentum (…). Et relinquo ad Sanctum Petrum de ipsa Sede ipsa mea mula et .XV^{im}. guinalls de vino puro cum ipsa tonna in qua est ipso vino et quartes .VI. de farina segel. Et ipso meo antiphanario cum ipso psalterio cum omnibus aliis meis libellis et ipsa mula, cum ipso vino et ipsa farina, in tale convenientia relinquo ad Sanctum Petrum ut faciant exinde chalicem ad celebranda divina misteria (…)

Factum istum testamentum .VIIII. kalendas februarii, anno .XXX.VII. regnante Philippo rege.

148

1099, gener, 7

Testament. *Berenguer, arquebisbe de Tarragona, atorga el seu testament i disposa llegats. Entre d'altres, per a l'església de Santa Maria d'Artés, un encenser d'argent.*

A AEV, vol. XIII, núm. 20 (1). Mutilat del mig i amb alguns forats.

B ACV, cal. 37, *Liber dotationum antiquarum*, f. 13v. Còpia de vers. Rúbrica: «Testamentum Berengarii archiepiscopi Tarragonensis», *ex* ***A***. — ***C*** AEV, vol. XIII, núm. 20 (2). Còpia de 1600, sobre paper, autoritzada pel notari Joan Codina, *ex* ***A***.

a ORDEIG, *Diplomatari*, IV, doc. 1653, p. 935-936.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Berengarius, archiepiscopus Tarrach[onensis (…) hunc testamentum scribere facio (…). Et Sancte Marie de Artesso unum tapetum cum duabus almozeliis et unum turibulum argentum dimito (…).

Factum testamentum VII idus ianuarii, anno XXXº [VIIIIº] regis Filippi. (…)

149

1098-1100, febrer, 19

Testament. *Valença de Tost, comtessa, vídua del comte Ramon V de Pallars Jussà, atorga testament. Fa deixes a diverses esglésies i monestirs. A Santa Maria del Mur, li deixa un calze d'argent.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Ramon Bereguer III, carp. 33, sense data, núm. 16 (*olim* arm. 30 Testaments reials, sac R, núm. 88). Estat de conservació regular a causa d'algunes taques d'humitat.

B ACA, Reial Cancelleria, *Liber feudorum maior*, f. 49a-c. Còpia del final del segle XII. — ***C*** ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Ramon Berenguer III, carp. 33, sense data, núm. 16 dupl. Còpia de principis del segle XIII. Bon estat de conservació.

a LLEDÓS, *Història*, p. 563-564. — ***b*** MIQUEL, *Liber*, I, doc. 142. — ***c*** BALARI, *Orígenes*, p. 626. — ***d*** BAIGES; FELIU, *Els pergamins*, II, p. 720-722.

Text parcial *ex d*

Ego Valentia comitissa […] alium testamentum faciam […]. Antequam sit divisum ipsum meum avere, sic donent ad Sanctum Petrum Rome XVII uncias de auro de Iacca; et X untias ad Sancta Maria de illo Pugo. Et est meum mobile auro et argento et trapos et pane et vino et vasa ferrea, herea et lignaea. […] Et ad Sancta Maria de Mur remaneat ipso sex[t]o et I omine prenominato Domeneg de illa Cadolla et ipsa decime que nos prehendimus de ipsos orios et I calite argenteo […].
Petrus levita rogitus scripsit XII kalendas marcu sub die [et] anno quo *(senyal)* supra.

150

1100, agost, 27

Testament sacramental. *Testament sacramental de Ramon Berenguer, cavaller. Apareix com a testimoni Ebles, orfebre.*

[***A***] Perdut.

B AHCT, perg. I-85. Còpia coetània de l'original. Al dors: «Hoc est \translatum/ de testamentum et iudicii Reimundum Berengari», segle XII; *Cartam […] de […]*; 98, segle XVIII. — ***C*** APSET, *Repertori o resumen del que contenen en substància los actes de pergamí existents en lo present arxiu, numerats i lligats ab diferents manats*. Entre 1685 i 1717 (sign. 173/1), núm. 98, *ex* ***B***. Extracte del segle XVII *ex*.-XVIII *in.* Al marge: «delme de Santa Perpètua». — ***D*** AHCT, Col·legiata, *Copia del reportorio*, núm. 98, *ex* ***C***. Extracte del segle XVIII.

a SOLÀ, *Relíquies*, doc. 82, (mecanografiat), *ex* ***B***. — ***b*** PUIG, *Pergamins*, doc. 17, p. 33, *ex* ***B***. — ***c*** PUIG; RUIZ; SOLER, *Diplomatari*, doc. 90, p. 324-326.

Text parcial *ex c*

Ultime volunt[ates] cuiusdam militis Raimundi Beregarii (…). Actum est hoc VI kalendas septembris anno XLI prefa[ti re]gis. [Philipi] (…)
Nos, qui hanc ultimam vo[luntatem t]estificati sumus (...) Signum Iohannis, presbiteri. Signum [P]etri Bernardi, levite. Signum Ebles, aurificis. [Signum] Ollegarii, presbiteri servi Sancti Adriani. Sig[num M]ironis, iudicis (...)

151

1101, març, 2

Testament. *Alemany, levita i canonge de Sant Pere de la seu de Vic, fa testament. Entre molts altres llegats deixa una lliura d'argent a Santa Maria de Vic per a fer un calze, i el valor d'un bou a Sant Nicolau [altar de la catedral] per a la creu major.*

[***A***] Perdut.

B ACV, cal. 37, *Liber dotationum antiquarum*, f. 34-34v. Rúbrica: «Hoc est testamentum Alamandi levite et canonici». Còpia de vers 1217.

Text parcial *ex B*

(...) Ego Alamandus, levita et canonicus Sancti Petri sedis Vici (...) fatio hoc testamentum (...) Et in ipsum meum mulum dimito ad Sanctam Mariam de Vico libram unam argenti, unde precipio calicem facere, et aliam libram argenti ad canonicam Sancti Petri (...) Et ipsum meum bovem meliorem Reimundus Berengarii dimito per suo insellamento et alium bovem ad crucem maiorem Sancti Nicholai (...)
Actum est hoc VI nonas marcii, anno XLI Filipi regis.

152

1101, març, 13

Testament. *Testament de Guilla. A Sant Pere d'Àger li llega un vas d'argent perquè es destini a la creu de l'altar. El vas d'argent que està a Sant Esteve de la Sarga el llega tant als pelegrins com al bisbe.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 313, f. 104r. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 9, doc. 1193, p. 23-24.

Text parcial *ex a*

(…) Unde ego Gilla femina (…) eligo manumissores atque baiulos mearum omnium rerum tam mobilium quam immobilium, id est Bernardus Eralli et Carbonell, ut isti post obitum meum potestatem habeant distribuere (...) Et dimitto ad Sancti Petri Agerensis pro anima mea

et pro anima Erallus Bernardi et progenitorum uno vaso argenteo que debet mihi Gerallus Poncius, et preco domno Bernartd Erall per Deum et sanctis suis que quirat illum et metat in ipsa cruce Sancti Petri (…). Et dimitto ad Sancti Stephani de Sarga unum gonellum et unum bambeiz et unes pells de conils, et vendat ipso vestir domno Bernard et compren una cortina ad Sancti Stephani, et uno vaso argenteo que remanet ibi inter pelegrinos et per una missa cantare ad episcopo quam melius viderint (…)

Factum istum testamentum .IIIº. idus marcii .XL.I. regnante Philippo rege

153

1101, març, 29

Testament. *Darreres voluntats del difunt Ricard, sagristà de Sant Pere de Vic. Deixa a Sant Pere quatre canelobres de ferro, una gerreta, un bací i argent per a la creu major.*

A ACV, cal. 6, episc. I, núm. 15 (abans cal. 6, núm. 1553).

B ACV, *Liber dotationum antiquarum,* f. 50. Rúbrica: «Hoc est sacramentale Ricardi, sacriste et canonnici Sancti Petri». Còpia de vers 1217.

a VILLANUEVA, *Viage*, VI, p. 251-253, *ex **A***.

Text parcial *ex B*

(...) ultime voluntatis Ricardi sacriste morientis verissimi cognitores ipsius testationis, (...) Et dimisit Sancto Petro, seniori suo, duos libros optimos in quibus sunt expositiones Marchi, Mathei et Luche, et unum collectaneum et quatuor almocelias optimas ad servitium altaris, ut nullus homo daret eas nec venderet neque mitteret in alios usus, et quatuor kandelabra ferrea et urceolum et concham; et altari iamdicti Sancti Petri duo manutergia que stent in columnis et ad cooperiendam crucem maiorem tantum argenti unde fieret cooperta usque ad finem sicut ceptum est. (...)

scilicet IIII kalendarum aprilis, Anno XLI regni regis Philipi.

154

1101, [maig]

Dotalia. *Consagració de l'església de Sant Nicolau d'Àger pel bisbe Berenguer de Barcelona, pregat per l'abat Pere, el senyor del castell Bernat Berenguer, la seva mare Bellisenda i els habitants del lloc. Dins el reconditori de l'altar es dipositen relíquies de santa Fe, verge i màrtir, i de sant Gregori, confessor.*

[***A***] Perdut.

B BC, Arxiu, perg. 4004 (4-VI-1). Còpia del segle XII. Aquest pergamí, provinent de l'Arxiu monàstic d'Àger, núm. 2129, fou regalat a la BC per J. Miret i Sans el 30 d'abril de 1919. — ***C*** BC, Arxiu, ms. 941, f. 424v-425, *ex* ***B***. Còpia de 1766. — [***D***] Col·lecció Caresmar, f. 8. Còpia del segle XVIII perduda en 1936, *ex* ***B***. — ***E*** RAH, Colección Traggia, vol. II, f. 31v-32, núm. 11, *ex* ***D***. Còpia de 1788. — ***F*** RAH, Col·lecció Villanueva, vol. 5 (65), f. 183-184, *ex* ***B***. Còpia de 1807.

a VILLANUEVA, *Viage*, IX, ap. 18, p. 263-265, *ex* ***B***. — ***b*** BARAUT, «Les actes…», *Urgellia*, 1, doc. ap. 76, p. 165-166, *ex* ***B***. — ***c*** BARAUT, *Les actes*, ap. 80, p. 176-177, *ex* ***B***. — ***d*** ORDEIG, *Les dotalies*, III (primera part), doc. 281, p. 8-9.

Text parcial *ex d*

Anno dominice Incarnationis C° I post millessimum venit domnus Berengarius, Barchinonensis episcopus, in castrum, quod dicitur Ager, rogatu Petri, abbatis eiusdem loci, et Bernardi Berengarii, senioris kastri, et matris eius Bellisendis, et constipatus multitudine diversi ordinis clerichorum, militum et rustichorum, dedicavit ecclesiam in honore beatissimi confessoris Nicholai iuxta idem kastrum, in loco quem vocant ad Asperum, ubi est xenodochium ad pauperes recreandos constructum, et reconditis ibi reliquiis sancte Fidis, virginis et martiris, et sancti Gregorii confessoris, designavit ibi cimiterium per circuitum XXX passum (…)

155

1104, abril, 27

Empenyorament. *Arnau Ramon i la seva muller Amaldús empenyoren la tercera part del delme de la vall de Tost a Sant Martí fins que no hagin restituït la coberta d'evangeliari, l'encenser, el calze d'argent amb la seva patena i la creu d'or a la seva canònica. Li*

empenyoren també el cens que tenen a Tost a fi que sigui venut i que l'argent obtingut sigui esmerçat en refer un altra creu d'argent.

A ACU, núm. 791. Pergamí.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 9, doc. 1210, p. 40-41.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Arnallo Raimundo et coniux mea Adalmus. Nos prenomiati mittimus in pignora ad domino Deo et ad Sancto Martino et ad eius kannonicha ipsa tercia parte de ipsa decima de ipsa valle de Tost qui nobis pertinet. Et in tali vero pactu quod si ego Arnallus atque coniux mea Adalmus reddere potuerimus ipsum textum evangelium et ipsum incenssarium et ipso calice de plata cum sua patena et cum ipsam crucem de auro usque ad diem sancti Mikahelis recuperemus nos ipsum decimum supra scriptum (…). Simili modo mittimus nos ipsum censum quem abemus in Tost in pignora ad Sancto Martino et ad eius kannonici, in tale conventu que fiat venditum per plata unde fiat reffecta ipsa alia cruce de argento, ipso blado de censum totum et .XV^{cim}. kinals de vi primo, qui sunt de redemtione de hoste. Et si de me Arnall et de coniux mea Adalmus invenerit antequam illa cruce fuerit restaurata, non abeat licentiam aprehendere ipso blado de censo et ipso vino nullos nostros successores, neque frates, neque ullo homine qui abuerit ipsa honore usque dum abeat redditum ad Sancto Martino quinquaginta solidos de plata exceptus engan unde fiat refecta ipsa cruce (…)
Facta ista scriptura .V. kalendas madii, anno .XL.IIII. regnante Philippo rex.

156

1108, juny, 16

Testament sacramental. *Testament sacramental de Miró Guitard. Deixa a Sant Pere de Vic el seu anell d'or.*

[***A***] Perdut.

B ACV, cal. 37, *Liber dotationum antiquarum*, f. 33-33v. Rúbrica: «Hoc est sacramentale Mironis Guitardis». Còpia de vers 1217.

Text parcial *ex B*

Conditiones sacramentorum ultime voluntatis cuiusdam defuncti, nomine Miro Guitardi, (...) Et Sancto Petro vilar Danielis campum unum dimisit quem vacant Coral cum casal sive cum omnibus arboribus qui in predicto campo sunt et solidos III plate et cum unum anulo aureo (...)

Actum est hoc anno XLVIII[a] regni regis Philippi, XVI kalendas iulii.

157

1112, maig, 28

Dotalia. *Bernat Erall i la seva muller Lluciana donen a Santa Maria de Solsona el castell de Talarn, comtat d'Urgell i terme de Guissona, amb perpetuïtat per a la taula de Santa Maria de Solsona.*

A ADS, perg. 620.

B ADS, *Cartoral*, II, núm. 98, f. 90v.

a BACH, *Diplomatari*, I, doc. 108, p. 165-166.

Text parcial *ex a*

In Dei omnipotentis nomine. Ego Bernardus Eralli et uxoris mee nomine Luciana per hanc scripturam donationis nostre donamus ecclesie Sancte Marie Celsone et eius Canonice ipsum castrum de Talarn cum suis terminis. (…) Est hec omnia in comitatu Urgelli, infra terminos castri Gissone. (…) In tali videlicet ratione facimus hoc donum ut in perpetuum habeat tabulam Sancte Marie Celsone (…).

Acta est ista carta donationis .V. kalendas iunii, anno .IIII. Ledovici regis regante. (…)

158

1115

Relat. *Memòria adreçada al Papa amb explicacions sobre la intromissió de l'abat de Marsella Ricard relativa al tractament dels ornaments religiosos de l'abadia de Sant Joan de les Abadesses. El comte de Besalú fa jurament davant la Veracreu de l'altar de sant Mateu.*

[***A***] Perdut.

B AMSJA, Canalars, I, f. 1, núm. 8 (sac 1).

a MONTSALVATJE, *Noticias*, XV, doc. 2204, p. 297-303. — ***b*** KEHR, «El papat...», *Estudis Universitaris Catalans*, XII-XV, ap. 9, p. 119-122. — ***c*** GROS, «L'arxiu...», a *II col·loqui d'història del monaquisme català*, doc. 74, p. 128. — ***d*** FERRER, *Diplomatari*, doc. 53, p. 103-107.

Text parcial *ex d*

Quia licet alibi iusticia deperierit, tamen apud maiestatis vestre reverenciam eam inconvulsam vigere confidentes, talem in sanctitatis vestre presentia de sttatus et negociis et tractatibius ecclesie beati Iohannis Rivipollensis offerimus querimoniam (...)
(…) donec Richardus tunc abbas Massilensis cum suis monachis monasteria patrie nostre quasi per tirannidem aggrediens cum chomite Bisuldunensi donis effeti innumeris et inmensis auri et argenti promissionibus, ut propulsis ab eadem ecclesia clericis, ipse ibidem introduceretur cum suis monachis. (…) Insuper predia eiusdem ecclesie quibusdam fautoribus suis largiendo et aurum sive argentum, quod in ornamentis ecclesie a predecessoribus fabricatum fuerat, totum Bisullunensium comiti cum infulis et cappis auro vel gemmis intertextis, ut eorum obbedientie consentiret nec eos ab eadem ecclesia removeret, aut attribuerunt aut pro muneribus sibi collatis in vadimonio posuerunt. (…) volens comes satisfacere irrogatis iniuriis quoram prelibatis viris super sacrosanctum altarem beati Matthei eadem in ecclesia fundatum et super quattuor evangelia et lignum Domini in signo crucis locatum (…)

159

1116, gener, 4

Testament. *Berenguer Ramon atorga testament. Llega dues vaques a Sant Hipòlit pel seu calze.*

[***A***] Perdut, probablement el document que es trobava en el monestir de Ripoll quan es féu la còpia.

B ACV, cal. 6, núm. 1571. Còpia del segle XIII, feta per Bernat levita.

Text parcial *ex B*

(...) Ego Berengario Raimundi (...) facio meum testamentum (...) Et dimito ad Sancti Ypoliti pecia I terre qui est ad ipso Lavago et teneat Raimundo Petri dum vivit et donet ad clerigos qui assidue ibi abitant medietatem vino et IIII^{tum} annonas et moabetinos II et duas vacas ad ipso chalicem Sancti Ypoliti (...) Et ad Bernardus Ermengaudi dimito anulo I que abet Petrus Descharega. (...)
Facto testamento II nonas ianurii, anno VIII regnante Ludovicus rex.

160

1116, octubre, 11

Testament. *Testament de Guillem Bernat. Llega una unça per a la taula (frontal d'altar) de sant Pere de la Seu d'Urgell*.

A ACU, núm. 837. Pergamí.

B ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 877, f. 254r-v. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 9, doc. 1297, p. 124-127.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Wilelmus Bernardi (…) facio testamentum (…). Dimitto ad tabulam Sancti Petri de ipsa Sede uncia .I. (…) ad Sanctum Petrum de Roma aliam (…) ad Sanctum Iachobum de Galicia aliam (…)
Actum est hoc .Vº. idus octubris, anno .VIIIIº, regni Ludovici regis.

161

1116, novembre, 3

Testament. *Ramon Guillem dicta testament. Deixa al monestir de Sant Pere de Casserres una mula i un anell d'or.*

A ACV, cal. 6, núm. 352.

a MONTSALTAJE, *El monasterio*, ap. XI, p. 124-125. — ***b*** PLADEVALL, *Sant Pere*, p. 122 . — ***c*** LLOP, *Col·lecció*, I, doc. 393, p. 390-391.

Text parcial *ex c*

(…) Ego Raimundus Guilermi quamvis peccator (…) facio hoc testamentum (…). In primis dono Domino Deo, et beatis apostolis Petro et Paulo, monasterioque Castriserrensi (…) una mula, et uno anulo aureo (…).
Actum est hoc III nonas novembris, anno VIII Ludoyci regis. (…)

162

1118, desembre, 6

Testament. *Testament de Pere Bernat de Salt, sagristà. Mana que el seu cos sigui sebollit al cementiri de Santa Maria (de Girona)?, i atorga al seu altar un calze, dues ampolles d'argent i una gerra de llautó. També dóna dos anells d'or i un vas d'argent per al frontal del dit altar; a Sant Martí (Sacosta), dos vasos d'argent per a fer la creu.*

A BC, ms. 729, III, p. 574-577.

a ALTÉS, «El testament…», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXV/1, p. 148-151.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Petrus sacrista jacens in domo nostra (…). Primo dimito corpus meum sepeliendum in cimeterio Sanctae Mariae et dimito ejusdem altari unum Calicem et dua Ampullas argenti (…) et unum urceolum de latone. Et dimito tabulae ejusdem Altaris duos annullos aureos qui ibi mitantur. Et dimito ad Ecclesiam cooperiendem XXXXV morabetinos quos Episcopus mihi debet in uno cifo argenteo (…). Et dimito Sancto Martino ad crucem faciendam duos cifos argentaos ep (...) IIII libras argenti fini eo amplius. (…)
Acto testamento 8 Idus xbris anno undecimo Ludovici Regis (…)

163

1118, desembre, 18

Donació. *El comte de Barcelona Ramon Berenguer i Dolça, comtessa, fan donació al monestir de Santa Maria de Ripoll d'un alou situat a Sant Miquel de Setcases per remei de les seves ànimes i per un calze d'or, que pesava cinc-cents cinquanta morabatins i que d'allí (Santa Maria de Ripoll) havien pres.*

a MONSALVATJE, *Colección*, vol. 11, doc. 436, p. 399-401. — ***b*** MARCA, *Marca… Appendix*, ap. CCCLXIII, col. 1252

Text parcial *ex b*

(…) ego Raymundus Dei gratia Barchinonensis Comes et Marchio atque Dulcia Comitissa (…) donamus Domine Deo et sanctae Mariae coenobii Rivipullensis omne alodium nostrum proprium quod habemus et tenemus infra parrochiam sancti Michaelis de Septem casis (…) cum affrontationibus suis ex omni parte propter remedium animarum nostrarum et propter calicem aureum pensantem quingentos quinquaginta morabatinos quem inde habuimus. (…) Facta scriptura donationis XV. Kal. Ianuarii anno XI. regni Ledovici Regis. (…)

164

1119, gener, 9

Testament sacramental. *Publicació sacramental del testament de Ramon Bernat, prepòsit de Santa Maria de la Seu d'Urgell. Deixa a Santa Maria de la Seu, entre d'altres, una patena que té en penyora. Amb ella i altres donacions que fa, vol que es restaurin els objectes d'argent de Santa Maria i especialment la taula de sant Pere. Diferents penyores que té distribuïdes vol que s'esmercin en la restauració de les peces d'argent de Santa Maria.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 414, f. 137v-138r. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 9, doc. 1313, p. 140-142.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Raimundus Bernardi Sancte Marie Sedis prepositus, egritudine detentus (…) fatiam testamentum (…). In primis relinquo domino Deo et Sancte Maria Sedis meam mulam cum

.CC^{tis}. solidis denariorum ec cum .VIII^{o}. morabetinos quos mihi debet Bernard Davi et .X. quos mihi debet iam dicto episcopo et teneo in pignus patenam .I.; hoc totum dimitto ut restaurent ipsam platam quam dederunt pro pignore de Montela (…) ipso explet cum morabetinos mittant ad restauracionem ipsius tabule Sancti Petri (…). Pignoras vero quas habeo pro Bernard de Taus relinquo ad Minorem et ad Berengarium frates meos ut habeant tantum donec persolvat iam dictus Bernardus per unam .L^{a}.VIII. solidos in avers et in iliam .XL^{a}. solidos iacenses, et hoc dum liberaverit modo liberent ad tabulam Sancti Petri et eius opere (…). Concedo Poncio nepoti meo ipsos tercs de Alb quos habeo in pignore pro Petro Echardi per .L^{a}. solidos iacenses, sive cum eis vineis quas habeo in ipsa Sede pro pignoram. Et quando redimeret eam, ipse Petrus liberet hos numos ad tabulam Sancti Petri (…). Ipsam autem de Tarrega quam habeo per .L^{a}.III. morabetinos habeat Poncium fratrem meum, et quando redimerint eam libe[re]nt hos morabetinos ad iam dictum restauramentum Sancte Marie (…). Item dimitto ad restaurationem supradictam beate Marie duobus anulis aureis (…) Actum est hoc .V. idus ianuarii, anno .XI. regnante Ledoico rege.

165

1120, agost, 6

Testament sacramental. *Testament sacramental de Ponç Bernat, sagristà i canonge de Sant Pere (de Vic). Fa llegats de diners i part de la collita a la seu de Sant Pere per a l'obra del dormitori, per a la restauració de l'anell de l'altar de sant Pere i perquè és faci un encenser. A Sant Marcel de Saderra dóna un calze d'argent, i a Sant Pere de Vic, una gerreta i un bací.*

A ACV, cal. 6, episc. I, núm. 22 (abans cal. 6, núm. 356).

B ACV, cal. 37, *Liber dotationum antiquarum*, f. 20-21. Rúbrica: «Iudicium et testamentum Poncii Bernardi canonici et sacriscrinii».(1) Còpia de vers 1217.

Text parcial *ex B*

(...) Hec est sacramentalis condicionis ultime voluntatis publicacio cuiusdam Poncii Bernardi, qui fuit sacriscrinius et Sancti Petri channonicus. (...) In primis dimisit Domino Deo et Sancto Petro ad opera dormitorii XXX morabetinos et XL sestarios spelte. Dimisit etiam altari Sancti Petri, scilicet ad restauracionem anuli, XX morabetinos et quod residuum fuerit ad unum incensarium. (...) Dimisit etiam Sancto Marcello de Sederre suam partem de vaccis quas

habebat ad peragendum unum calicem argenteum (...) Et unam caldariam cum paracingles et mortariolum cannonice dimisit. Urcellum et choncam altari Sancti Petri dimisit (...) Dimisit quoque Berengario Vicensis secundixerio (...) X morabetinos quos Dominicus sibi debebat et octo quos Arnallus Guiriberti sibi debebat et suum anulum. (...)
Acta est autem hec sacramentalis condicio VIII idus augusti, anno XIII regni regis Ludovici.

(1) En el present document s'esmenta ja una administración del mes d'agost de la canònica de Vic, de la qual cosa es dedueix que ja existía una primitiva administración pels dotze mesos de l'any abans de la creació de les pabordies el 1176. (cf. MONTCADA, L. Ll., *Episcopologio*, p. 494-496).

166

1120, novembre, 29

Testament. *Martí, clergue de Sant Pere (de Vic), atorga testament. Llega a Sant Pere [de Vic] tres lliures de plata per a un encenser, deixa també diners a Santa Maria de Vic per a una patena per un calze, i dóna a Santa Maria de l'Estany un encenser.*

A ACV, cal. 6, núm. 18.

Text parcial *ex A*

(...) ego Martinus, Sancti Petri clericus (...) In primis dimitto Domino Deo et Sancto Petro XXX morabetinos (...) et III libras de plate medietatis fine, quas dimito Sancto Petro ad unum incensarium (...) istos quinque et medium dimitto Sancte Marie de Vico ad unam patenam calicis. Et ad Sanctam Mariam de Stagno suum incensarium et superlectum et unam curtinam et unum sextarium ordei et spelte. (...)
Actum est hoc III kalendas december, anno XIII regni regis Ludovici.

167

1121, gener, 22

Testament. *Testament de Ramon Bernat. Deixa llegats, pel valor de dos terceres parts del seu mul, per a la taula de Santa Maria d'Adrall, i un altre llegat, per a la taula de Santa Maria de la Seu d'Urgell.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 833, f. 241v-242r. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 9, doc. 1328, p. 157.

Text parcial *ex a*

(…) Ego R. Bernard iaceo in egritudine meo (…) et ideo hunc testamentum iubeo facere (…) In primis ad sancta Maria de Adral .I. mul, tercia parta (sic) ad ipsa luminaria et cremat in se capud (sic), et comendat Arnald Ramon ad duos homines a cui ipse placet, et ipsas duas parts ad ipsa tabula de Sancta Maria de Adral (…). Et donet Guillem Oriol .I. moraveti ad opera de Sancta Maria Sedis. Et ipso alod de Quintmeso teneat Arnald Ramon in vita sua, et post obitum suum remaneat ad Sancta Maria Sedis ad ipsa tabula (…)
Factum hunc testamentum .XIº. kalendas feruarii, anno .XIIIº. regnante Ledovico rege.

168

1121, desembre, 1

Testament. *Testament de Ramon. Deixa a Santa Maria de la Seu la seva espasa per a la seva obra, i llega al bisbe el seu millor anell.*

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 737, f. 222r-v. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 9, doc. 1331, p. 159-161.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Raimundus (…) testamentum mearum rerum facere dispono (…). In primis relinquo corpus meum ad Sancta Maria Sedis Urgelli cum ipsa mea spada ad sua opera in tali pactu quod Pere de Annes redimat eam ducentis solidis de diners de Barcelona, et ad suos clericos unum convivium, et ad domno epicopo ipso meo anel cum ipsas meas pelles meliores pro anima mea (…)
Actum est hoc .XVII. kalendas iunii, in anno ab incarnatione domini nostri Ihesu Xpisti .Cº.XXº.IIº. post millesimum.

169

1124, maig, 1

Testament. *Ramon Bradila dicta testament. Llega dos morabatins a Santa Maria de Vic per a una patena i un calze.*

A ACV, cal. 6, episc. I, núm. 24.

B ACV, cal. 37, *Liber dotationum antiquarum*, f. 65-66. Rúbrica: «Hoc est testamentum Raimundi Bradile». Còpia de vers 1217.

Text parcial *ex B*

(...) ego Raimundus Bradile (...) testamento fatio (...) In primis dimitto Domino Deo et kannonicam Sancti Petri sedis Vici ad opera dormitorii VIII [II] moabetinos (...) Et ad Sancte Marie Vici ad patenam calice II duobus moabetinos (...)
Actum est hoc kalendas mai, anno XVI regni regis Lodovici.

170

1127, abril, 28

Testament. *Ramon Berenguer atorga testament. Deixa set morabatins d'or perquè es faci un calze d'argent per a Santa Maria de l'Estany.*

[***A***] Perdut.

B ACV, cal. 37, *Liber dotationum antiquarum*, f. 47-47v. Rúbrica: «Hoc est testamentum Raimundi Berengarii de Curso, clerici et canonici». Còpia de vers 1217.

Text parcial *ex B*

(...) Ego Raimundus Berengarii (...) antequam alium testamentum michi liceat facere (...) Et dimitto Sanctam Mariam Stagno VII moabetinos in auro, unde teneo pignora mansum de Ferrer de Taverted et sextarios X ordei; et rogo Guilelmi prioris et Petro Bernad de Olost et Berengario de Tendas ut faciant calicem argenteum Beate Marie de isto avere. (...)
Actum est hoc IIII kalendas mai, anno XVIIII regni regis Ludoyci.

171

1128, maig, 10

Testament. *Arnau, fill d'Arnau, dicta testament. Atorga deu morabatins perquè es restauri el calze de Sant Hipòlit.*

A ACV, cal. 6, núm. 1169. Pergamí mutilat de dalt a baix en la part central.

Text parcial *ex A*

(...) ego Arnallus Arnalli (...) facio meum testamentum (...) Insuper accipio terciam partem de omni meo mobili et de pane et vino tam de novo quam vetere et mei manumissores donent exinde X moabetinos Sancto Ypolito ad restauracionem ipsius calicis. (...)
Que est facta VI idus maii, anno XX Ludovici regis.

172

1128, novembre, 9.

Testament. *Testament verbal de Pere Bernard que deixa entre d'altres un llibre per a la taula d'altar de sant Esteve de l'església d'Elna.*

a LACVIVIER, *Inventaire*, doc. 177. — ***b*** LACVIVIER, «Le Cartulaire…», *Ruscino*, I, p. 348.

Text parcial *Ex b*

Enquête sur le testament verbal de Bernard Pierre, de Saint-Cyprien, qui a fait: legs d'un alleu à Saint Cyprien en faveur de l'église d'Elne seu tabule canonice, legs unius libri tabule altaris Sancte Eulalie; lancea, clipeum, equum et selementum, etc. Les témoins prêtent serment sur l'autel de Saint-Etienne cujus ecclesia fundata est in vico Helna.

173

1129, agost, 19

Testament sacramental. *Testament sacramental del difunt Arnau. Els termes del testament apareixen en el document nº 171.*

A ACV, cal. 6, núm. 1585. Pergamí mutilat de bona part del costat dret.

B ACV, cal. 6, núm. 1172. Pergamí mutilat, especialment de la part inferior. Còpia del mateix segle XII.

Text parcial *ex B*

(...) Hec est sacramentalis conditio seu publicatio ultime voluntatis cuiusdam defuncti, nomine Arnalli Arnalli (...) Insuper accepit terciam partem de omni suo mobili et de pane et vino tam de novo quam de vetere et sui manumissores donassent exinde X moabetinos Sancto Ypolito ad restauracionem ipsius calicis. (...)

Actum est hoc XIIII kalendas sebtembris, anno XXII regni regis Ludovici.

174

1130, juliol, 8

Testament. *Ramon Berenguer III, comte de Barcelona, atorga testament. Fa deixes al monestir de Sant Cugat per a adobar la seva taula (frontal d'altar) i a la canònica de Vic perquè es restaurin les peces d'argent de l'església.*

[***A***] Perdut.

B ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Ramon Berenger IV, carp. 34, núm. 6. Trasllat del 28 de març de 1204. Bon estat de conservació.

a MARCA, *Marca... Appendix*, doc. CCCLXXXI, col. 1271-1275. — ***b*** BOFARULL, *Los condes*, II, (1988), p. 165 i 176-182. — ***c*** UDINA, *Els testaments*, doc. 12. — ***d*** MARTÍ, *Oleguer*, doc. 98 (amb data de 28 de març de 1131). — ***e*** BALARI, *Orígenes*, p. 150, 262, 693. — ***f*** CAULA, «Nuestros aborígenes», *Pyrene*, XV, p. 458. — ***g*** PELLA, *Historia*, p. 417. — ***h*** BAIGES; FELIU, *Els pergamins*, III, p. 1051-1057.

Text parcial *ex h*

[…] ego Raimundus Berengarii, gratia Dei Barchinonensis comes et marchio […] facio hoc meum testamentum […]. In primis, dimitto Sancte Marie Rivipullensis cenobii corpus meum […]. Cenobio Sancti Cucuphatis dimitto omnes meas franchedas quas habeo infra suum honorem pro emendationi illius tabule […]. Canonce Sancti Petri sedis Vici, ipsum mansum quem Berengarius, capud scole, tenuit per laborationem, ut prius restauretur ecclesie argentum […]. Et dimitto Sancto Petro de Roma et domino Pape C moabatinos.

Anno Dominice Incarnationis Mº Cº XXXIº.

175

1130, agost, 19

Testament sacramental. *Berenguer, bisbe de Girona, i Eimeric II, vescomte de Narbona, juren damunt l'altar de santa Anastàsia de la seu de Girona les disposicions testamentàries del difunt comte de Barcelona Ramon Berenguer III. Les seves deixes s'especifiquen en el document nº 174.*

[***A***] Perdut.

B ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Ramon Berenguer III, carp. 32, núm. 316 (*olim* arm. 30 Testaments reials, sac R, núm. 82). Trasllat del 27 d'agost de 1154. Bon estat de conservació, malgrat un estrip a la part superior esquerra. — [***C***] ACA, Reial Cancelleria, *Liber feudorum maior*, f. 485. Còpia final del segle XII, perduda.

a MONTSALVATJE, *Noticias*, XI, p. 423 (frag.). — ***b*** MIQUEL, *Liber*, I, doc. 493. — ***c*** UDINA, *Els testaments*, doc. 12. — ***d*** MARTÍ, *Oleguer*, doc. 125 (amb data de 1136). — ***e*** BOFARULL, *Los condes*, II, (1988), p. 165. — ***f*** BALARI, *Orígenes*, p. 689. — ***g*** ROVIRA, *Història*, IV, p. 153. — ***h*** MAS, *Notes*, XIII, p. 81. — ***i*** KOSTO, *Making agreements*, p. 245-257.— ***j*** BAIGES; FELIU, *Els pergamins*, III, p. 1058-1065.

Text parcial *ex j*

[…] ego Berengarius […] Gerundensi episcopo […] scilicet Berengarius episcopus et Aimericus de Narbona, testificamus extremam voluntatem domni Raimundi Berengarii, comitis Barchinonensis ac marchionis, qui obiit quondam. […] Cenobio Sancti Cucuphatis dimisit omnes meas franchedas quas habeo infra suum honorem pro emendacione ipsius tabule quam inde habuit […]. Canonice Sancti Petri sedis Vici ipsum mansum quem Berengarius caput scole tenebat per laboracionem, ut prius restauretur ecclesia argentum quod inde habuit et postea habeat illum prefata canonica pro remedio anime sue.

Fuit factum prescriptium testamentum VIII idus iulii, anno XXIII regnante rege Ludovico.

176

1131, gener, 1

Testament. *Testament d'Aleran, clergue i canonge de Sant Pere de Vic. Deixa al bisbe de Vic el seu anell.*

A ACV, cal. 6, núm. 2471.

B ACV, *Liber dotationum antiquarum*, f. 49-49v. Còpia de vers 1217

Text parcial *ex B*

Hoc est testamentum Alerandi clerici et Canonici sancti Petri.(...) Ego Alerandus sancti Petri clericus et canonicus (...) Ad meam sepulturam III bachonos cum suis saginis dimitto et simitto archidiachono unam barrillam et episcopo meum anulum dimito.(...)
Actum est hoc Kalendas januarii Anno XXIIII regis ledovici.

177

1131, juny, 4

Testament. *El vescomte Guerau Pons [d'Àger] atorga testament. Llega a Santa Maria d'Artesa un hort i deu sous d'argent per a fer un calze.*

[***A***] Perdut.

B BC, perg. 4086, carp. 350. Còpia coetània. — ***C*** BC, perg. 4147, carp. 936? Còpia coetània. — ***D*** ACL, fons d'Àger, núm. 768, carp. 145. Còpia coetània. — ***E*** AHN, *Resumen del archivo… de San Pedro de Ager… ordenado por Jaime Caresmar*, núm. 195.

a CHESÉ, *Col·lecció*, I, doc. 267, p. 554-559.

Text parcial *ex a*

(…) Ego, Gerallus vicecomes (…) volo testamentum meum facere (…). Et ad sancta Maria sedis Gerunde dimitto quartam partem de ipsa ecclesia de Vidreres (…) omni tempore ardeat lampadam unam ante altare sancte Marie pro anima mea vel parentorum meorum. (…) Dimitto ad sancta Maria de Artesa unum ortum in ipsa ribera et XX solidos de plata per unum calicem, quod inde traxi, et XX solidos in avers ad dedicacionem ipsius ecclesie. (…)
Factum est hunc testamentum II nonas iunii anno Cº XXXº Iº post millesimum ab incarnacione Domni. (…)

178

1132, març, 12

Testament sacramental. *Testament sacramental de Guerau Pons, vescomte d'Àger. Les seves deixes s'especifiquen en el document nº 177.*

[***A***] Perdut.

B BC, perg. 4147, núm. 2, carp. 936. Còpia coetània. — ***C*** AHN, *Resumen del archivo… de San Pedro de Ager… ordenado por Jaime Caresmar*, núm. 195a.

a CHESÉ, *Col·lecció*, I, doc. 274, p. 566-571.

Text parcial *ex a*

(…) Haec est sacramentalis condicio et ultime voluntatis publicacio cuiusdam defuncti, videlicte dompni Geralli Poncii vicecomitis de Ager (…). Dimisit ad sanctam Mariam de Artesa unum ortum in ipsa Ribera, et XX solidos de plata per unum calicem quem inde traxit, et XX solidos in avers ad dedicacionem illius aecclessiae. (…)

Actum est hoc iudicium IIII idus marcii anno XXº IIº regnante Ledouicho rege. (…)

179

1133, febrer, 8

Testament. *Testament del comte Ermengol (VI) d'Urgell. Deixa a Santa Maria de la Seu cinquanta morabatins d'or per a recobrir d'argent la taula d'altar de santa Maria.*

A ACU, núm. 909. Pergamí.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 9, doc. 1425, p. 236-239.

Text parcial *ex a*

(…) Quod ego Dei gratia Ermengaudus Urgellensis comes (…) facio testamentum meum (…). Iterum dimitto domine mee alme Sancte Marie Sedis de ipsa mea paria de Hyspania, usque dum Deo disponente revertar, .CC. morabetinos in auro per singulos annos; quinquaginta dimitto ad ipsam tabulam altaris beate Marie argento operiendam, quinquaginta

alios dimitto ad ipsam canonicam (…). Ad ipsam casam Sancte Marie dimitto alios .XXX., ad opera ipsius aecclesie .XL. morabatinos (…)
Facta est scriptura presentis testamenti anno ab incarnacione Domini nostri Ihesu Xpisti .M.CXXXII., .VI. idus febroarii regnante Ludovico rege anno regni sui .XXII.

180

1133, juny, 14

Testament. *Testament de Guillem Pere, prevere. Distribueix els seus béns i fa deixes per a l'obra i la taula (frontal d'altar) de Santa Maria de Guissona.*

A ADU, fons de Guissona, núm. 79. Pergamí.

a SANGÉS, «Els documents…», *Urgellia*, 14, doc. 131, p. 219.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Guilemus Petri, presbiter (…) et volo testamentum meum scribere (…). Primitus namque dimitto meum corpus cum meu lecto ad Sancta Maria de Gissona, et infra sua tabula et sua opera .I. morabitino (…) et ad opera Sancte Marie Sedis solidos .III. (…). Et dimito ad tabulam Sancte Marie Gessone ipsa mea sorte de vinea, qui est ad Sancti Petri de Tapioles, ad suum proprium (…)
Actum est hoc .XVIII. kalendas iulii, anno .XXV. regni rege Leudovico.

181

1134

Dotalia. *Consagració de l'església de Santa Cecília de Fígols pel bisbe Pere Berenguer de la Seu d'Urgell, el qual diposita relíquies de santa Cecília, sant Pelagi, sant Marcial i altres sants.*

A Església parroquial de Fígols, pergamí procedent d'una lipsanoteca de l'altar major.

B BC, ms. 729, vol. X, f. 230. Còpia del segle XVIII.

a COSTA, *Memorias*, II, ap. 18, p. 743-744. — ***b*** BARAUT, «Les actes...», *Urgellia*, 1, ap. 79, p. 167-168. — ***c*** BARAUT, *Les actes*, ap. 84, p. 179. — ***d*** VILLANUEVA, *Viage*, XI, p. 42. — ***e*** ORDEIG, *Les dotalies*, III (primera part), doc. 349, p. 110.

Text parcial *ex e*

(…) (*Creu*) Presens ecclesia cum presenti pariter altari dedicata est a domino Petro, Urgellensi episcopo, in honore sancte Cecilie, anno dominice Incarnatione MCXXXIIII, suntque ic recondite reliquie sanctorum martirum Cecilie, virginis Christi, sancti Pelagii sanctique Marcialis, aliorumque sanctorum (*crismó)*.

182

Després de 1134

Inventari. *Inventari dels béns de la cambra de Ramon Berenguer III. Entre d'altres, un canelobre gros òptim de llautó que el rei monjo d'Aragó (Ramir II) li donà.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins extra-inventari, carp. 359, núm. 3203. Bon estat de conservació.

a BAIGES; FELIU, *Els pergamins*, III, p. 1135.

Text parcial *ex a*

Breve rememoratorii de camera comitis. (…) Fecit ducere comiti a Terragona morter I. Bonusvida cetril I de latonum et accepit candelabrum magnum optimum de latonum quam dedit rex monachum de Aragone.

183

1136, març, 17

Testament. *Testament d'Arnau de Prenyanosa. Llega a Santa Maria de Ribera (de Cardós) argent per a fer un calze, i a Santa Maria de la Seu, el calze que tenia en penyora*.

A ACU, núm. 914. Pergamí.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 9, doc. 1453, p. 261.

Text parcial *ex a*

(…) Hoc est testamentum quod facit Arnallus de Prugonosa de suo aver (…). In primis relinquo ad Sancta Maria de Ribera unum marchum et dimidium de argento pro calicem in ipsa mea mula, et hoc desuper sit de clerecis de Cardos et habeant ad manducare unum diem, et unusquisque .XX. denarios si fieri potest (…). Relinquo ad Sancta Maria de la Sed unum calicem quod teneo in pignora et clerici de Sancta Maria induant se pro mea anima. Et relinquo super R. de Tost .C.XLª. solidos quod habeo in ipsas tabulas den Pere Amigl (…). Relinquo .X. solidos ad Iacobum meo compatre .C. solidos quod habeo in dineros et esplicios de ipsas tabulas, relinquo ad mater mea et ad fratres meos Pere et Iohan (…)
Actum est hoc .XVI. kalendas aprilis, anno ab incarnacione Domini .Mº.Cº.XXXº.Vº.

184

1136, juliol, 19

Testament. *Testament de Ponç Bernat. Al bisbe Pere Berenguer de la Seu d'Urgell, li deixa un anell d'or òptim*.

A ACU, núm. 924. Pergamí.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 9, doc. 1456, p. 263-264.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Poncius Bernardi (…). Et ad opera Sancte Marie Sedis Urgellensi egua.I. Et ad tibi senior episcopi Petroni Berengarii relinquo uno anullo de obtimo auro (…)
Factum istum textum .XIIII. kalendas augusti, anno millesimo .Cº.XXXº.VIº. ab incarnationis Xpisti.

185

1135-1136

Testament sacramental. *Publicació sacramental del testament de Gombau, sagristà. La seva mula i altres béns els destina a l'obra d'or i d'argent de l'altar de Santa Maria de la Seu d'Urgell*.

A ACU, *Liber dotaliorum ecclesiae urgellensis*, I, núm. 137, f. 56r. Còpia del segle XIII.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 9, doc. 1450, p. 258-259.

Text parcial *ex a*

(…) Ultime voluntates cuiusdam defuncti nomine Gonballus sacrista (…). Adhuc autem iussit prenominatus testator suam mulam et unam tonnam vini puri dare ad operam auri vel argenti sancte Marie altaris. Et adimpletum suum mandamentum similiter iussit ut hoc quod remanssisset ad opus iam dicti altaris fuisset (…)

186

1137, agost, 12

Testament. *Testament de Guillem. Deixa un anell d'or per a fer un calze per a l'església de Sant Pere de Vic.*

A ACV, cal. 6, núm. 1601.

Text parcial *ex A*

(...) Ego Guilelmus (...) Facio meum testamentum (...)

In primis dimitto ad opera Sancti Petri III^{bus} morabetinis et unum sextarium ordei et alium de cibaria et unum de vino. Et ad calicem Sancti Petri unum anulum aureum dimitto(...)

Que est facta II idus augusti, anno I Lodovici, prolis alteri Lodovici

187

1137, desembre, 31

Testament. *Testament de Bernat, ardiaca de la seu d'Osona. Llega un vas d'argent a Sant Pere de Vic per a fer dos calzes, un per a l'altar superior i l'altre per a l'inferior (cripta), a un dels quals deixa un bací major; el seu anell amb gemma, al bisbe, i els seus altres anells, per a sobredaurar els calzes esmentats.*

A ACV, cal. 6, núm. 1604.

Text parcial *ex A*

(...) Ego Bernardus. Ausonensis sedis archilevita (...) facio meum testamentum (...)

Cyphum autem meum argenteum Sancto Petro dimitto, ut fiant inde duos calices, unum ad ministerium superioris altaris Sancti Petri et alius ad ministerium inferioris. Dimitto eciam predicto altaris concham meam maiorem et unam almocelliam simul [cum] uno banchali. Domino autem meo Raimundo episcopo relinquo anulum meum maiorem cum lapide iacincto qui in eo est. (...) Alios vero [anulos] eidem Sancto Petro ad deaurandum predictos calices (...) Que est facta II Kalendas ianuarii, anno Dominice Incarnationis Mº Cº XXXº VIIº

188

1139, abril, 5

Testament. *Testament de Bernat Berenguer d'Oló, clergue i canonge de Sant Pere de Vic. Deixa a l'altar de sant Pere trenta tres morabatins d'or per fer una creu d'argent que estigui sempre damunt l'altar.*

A ACV, cal. 6, núm. 1646.

B ACV, cal. 6, núm. 2294. Còpia del 20 de gener de 1215, escrita per Pere sacerdot i autoritzada per l'escrivà públic de la vila de Vic Andreu sacerdot. — ***C*** ACV, *Liber dotationum antiquarum*, f. 30v-31v. Rúbrica: «Hoc est testamentum Bernardi Berenguarii de Olonone canonici Sancti Petri». Còpia del segle XIII.

Text parcial *ex C*

[Dei nomine e]go Bernardus Berengarii di Olone, [clericus et canonicus Sancti Petri] nimia detentus egritudine, Facio meum testamentum (...) Concedo etiam ecclesie Sancte Marie de Stagno (...) ad ipsam lampadam confraternitatis (...) Dimitto insuper Domino Deo et altari Sancti Petri prenominati XXXIII morabetinos quos habeo in auro ad crucem argenteam inde faciendam, que ingiter stet super altare Sancti Petri. (...)Ad opera vero eius dem ecclessie concede sextarios VI (...) Ad opera sancte Maria de Vico III moabatinos (...)

189

1148, maig, 1

Testament. *Pere, canonge primicer del cor de Vic, dicta testament. Llega vint-i-dos auris i sis anells d'or amb gemmes a l'altar de sant Pere de Vic per a la restauració de la seva creu d'or. També deixa per a la dita restauració tres anells que té empenyorats.*

A ACV, *Liber dotationum antiquarum*, cal. 37, f. 51r. Còpia de vers 1217.

a PLADEVALL, *Sant Pere*, p. 102. — ***b*** LLOP, *Col·lecció*, I, doc. 449, p. 437-439.

Text parcial *ex b*

Hoc est testamentum Petri Ausonensis ecclesie primicherii. (…)

In primis dimitto Domino Deo et Sancto Petro Ausonensis sedis eiusque canonice omnem meum alodium (…). Ad opera Sancte Marie asinam unam et quartam spelte. Insuper autem dimitto altari Sancti Petri XXII aureos cum VI anulis aureis cum lapidis qui in eis sunt ad ipsam crucem auream restaurandam et augendam. (…) Concedo denique Petro Berengarii nepoti meo anulum meum aureum (…). (…) dimito et reddo corpus meum Deo et Sancto Petro Cluniacensis cenobii suoque monasterio Sancti Petri Castriserrensis (…). Anulum autem quem teneo de Bertrando de Castellari in pignore pro XIII solidis sibi dimito. (…) Et si predictus Vitalis voluerit redimere tres ex supradictis anulis quos teneo pro XXV solidis dentur in restauratione prefate crucis ut supradictum est. (…)

Que est facta Kalendas maii, anno XI regni regis Lodovici iunioris. (…)

190

1151, abril, 16. Llívia

Capbreu. *Relació de béns i drets pertanyents al comte de Barcelona a Llívia i als seus termes. És citat un mas del ferrer que treballa obra de ferro per al comte.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Ramon Berenguer IV, carp. 38, núm. 233n (*olim* arm. 2 Barcelona, sac Jesús, núm. 97). Bon estat de conservació.

a BISSON, *Fiscal*, II, doc. 1N. — ***b*** BAIGES; FELIU, *Els pergamins*, III, p. 1488-1490.

Text parcial *ex b*

Hec est comemoratio totius ipsius honoris et de omnibus censibus et usaticis quem Barchinonensis comes habet in parroechia de Livia et in omnibus suis terminis. […] Et est in isto honore unus mansus de ferrario, qui facit comiti suas operas de ferro et non aliud censum. Acta est ista carta supradicte commemorationis XVI kalendas maii, anno XIIII regni Lodoyci iunioris.

191

1151, agost, 7. Tarragona

Sentència. *Els jutges de la cúria de Ramon Berenguer IV dicten sentència en el plet que enfrontava l'arquebisbe de Tarragona amb Robert i Guillem d'Aguiló. S'esmenta l'anell d'or del bisbe de Vic d'un preu de cent dotze morabatins.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Ramon Berenguer IV, carp. 38, núm. 242 (*olim* arm. 5 Tarragona, sac A, núm. 33). Carta partida, traçant A, B, C pel marge inferior. Bon estat de conservació malgrat la presència d'un estrip a la part esquerra del pergamí. — [***A***] Perdut.

[***B***] Còpia del final del segle XII, perduda. *Liber feudorum maior*, f. 273.

a *CODOIN*, IV, doc. LXXI. — ***b*** MIQUEL, *Liber*, I, num. 246. — ***b*** ROVIRA, *Història*, IV, p. 116. — ***c*** KOSTO, *Making*, p. 278. — ***d*** BAIGES; FELIU, *Els pergamins*, III, p. 1508-1511.

Text parcial *ex d*

Hoc est iudicium quod datum est in curia Raimundi, Barchinonensis comitis […] de querelis quas habebant ad invicem Bernardus, Terraconensis archiepiscopus, et clerici eius et Rodbertus et Guielmus de Aquilone. […] Guielmus de Aquilone respondit se dedisse I anulum aureum episcopo Viscensi precio CXII moabetinorum pro isto honore et dicebat se fecisse hanc compram assensu Rodberti, a quo episcopus habebat hunc honorem per feudum.
Dato iudicio Tarrachone, VII^{o} idus augusti, anno ab Incarnacione Domini millesimo C^{o}L^{o}I^{o}, anno XV regni Ledovici iunioris.

192

1152, abril, 29

Testament. *Testament de Guillem, arxilevita i prelat de Sant Martí Sacosta. Entre les deixes hi consten una gerra i una bacina a l'altar de santa Maria de la seu de Girona i una copa d'argent a Sant Miquel de Cuxà.*

A RAH, ms. 11-6-183 D, *De las antigüedades del monasterio de San Martín Sacosta*, p. 43.

a RIUS, «Cartes...», *Analecta Sacra Tarraconensia*, IV, doc. 25, p. 377-378.

Text parcial *ex a*

(…) Idcirco ego Guillelmus Bisullunensis archilevita et prelatus sancti Martini sancti Jacobi iter adire cupiens meum facio testamentum (...) Dimitto matri mee annulum meum cum saphiro et meam asinam. Dimitto sedis Sancte Marie ad adornandum corum vel claustrum duos almofrexs grandes et ad serviendum altari beate Marie urceolum meum et concam (…). Equum meum et cupam meam argenteam quam habeo in pignori dimitto Sancto Michaeli de Cuxano (…)

Actum est hoc IIII Kal. Aprilis Regnante Ludovico reg. Juniore anno XV

193

1154, març, 5

Donació. *Ramon Pere de Sant Just, el seu fill Pere i la dona d'aquest, Galarda, fan diverses donacions a la taula de Sant Pere d'Àger.*

A ACL, fons d'Àger, núm. 198, carp. 807.

B ACL, carp. 703. Còpia del segle XII *ex*. — ***C*** APA, carp. 949. Còpia notarial d'1 d'agost de 1209. — [***D***] Carp. 948. Còpia notarial de 14 de juliol de 1242. — ***E*** APA, carp. 790. Còpia notarial de 14 de juny de 1251. — ***F*** AHN, *Resumen del archivo… de San Pedro de Ager… ordenado por Jaime Caresmar*, núm. 216

a CHESÉ, *Col·lecció*, II, doc. 320, p. 634-635.

Text parcial *ex a*

(…) ego, Raimundus Petrus sancti Iusti, et filio, Petro, meo, cum uxor sua, nomine Galarda, donatores sumus domno Deo et sancto Petro pro redemcione animarum nostrarum (…). Per hanc scripturam donacionis nostre donamus Deo et sancto Petro de ipso dominico que habemus in Castellione ipsos alaudios […]. Hoc totum damus, sicut superius est scriptum, ad tabulam sancti Petri in manu Arnalli abbati et canonicis eiusdem loci ibique deprecentur (…).
Acta ista carta III nonas marcii anno ab incarnacione Domni MºCºLºIIIº post millesimum. (…)

194

1156, octubre

Lliurament. *Guillem Agelà lliura a Ponç els ornaments de l'església de Sant Martí d'Estopanyà. Entre ells, una ara beneïda, tres capses de relíquies, dos calzes d'estany, dues canadelles d'estany, quatre canelobres de ferro i dues làmpades.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Ramon Berenguer IV, carp. 39, núm. 291. Bon estat de conservació.

a RUIZ, *Ricard*, p. 179. — ***b*** BAIGES; FELIU, *Els pergamins*, IV, p. 1615.

Text parcial *ex b*

Anno ab Incarnacione Domini MºCLVI, mense octobris, dum comes erat in Provincia, recepit Poncius de Guillelmo Agela ornamenta Sancti Martini de Stopanna. (...) Et unam aram benedictam et I pectinem eboris, et tres capsas reliquiarium et unum calicem de stagno, alterum vero stagneum calicem habebat domina Sancia, et duas cannadelas stagni et IIIª candelabra ferrea (...) et II lampadas. Preter hec, solebant esse ibi calix argenteus et crux argentea, que non invenit ibi Poncius, et unus liber quem Petrus Guillelmi acomodavit Vincencio.

195

1160, maig, 11

Préstec. *El bisbe Bernat i els canonges de la Seu d'Urgell presten a Ermengol VII, comte d'Urgell, un vas d'argent i un calze d'or del tresor de la catedral. Si eren destruïts o es*

perdien, el comte s'obligava a pagar per ells quaranta lliures d'argent i dos-cents morabatins òptims.

A ACU, núm. 981. Pergamí.

a VILLANUEVA, *Viage*, XI, p. 52-53, *ex **A***. — ***b*** BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 10, doc. 1551, p. 71-72.

Text parcial *ex b*

(…) Ego Bernardus Dei gratia urgellensis episcopus cum consilio canonicorum accomodamus tibi Ermengaudo urgellensium comiti de thesauro beate Marie quandam ferratam argenteam et quendam calicem aureum cum lapidibus preciosis sibi insertis, sed non ad frangendum seu destruendum vel alienandum sed ut pro necessitatibus tuis pignori subvenias et usque ad primam festivitatem advenientis Natalis Domini thesauro beate Marie et nobis successoribusque nostris sine aliqua ocasione vel detrimento seu dilacione restituas. Si forte quod absit hec supradicta aliqua ocasio destructa vel perdita essent reddas tu vel tui quadraginta libras argenti purissimi, .XXX. duas pro argento quod ibi est et .VIII. pro ipso opere salomoniquo, et .CC^{tos}. morabetinos obtimos pro ipso calice et lapidibus et operis (…)
Actum est hoc .V^{o}. idus madii, anno ab incarnacione Domini .C^{o}.LX^{o}. post .M^{o}.

196

1162, gener, 27

Testament. *Testament de Bernat de Terrers, canonge de la seu de Vic. Deixa els seus dos anells al bisbe de Vic.*

A ACV, cal. 6, núm. 2356.

B ACV, cal. 6, núm. 1906. Còpia feta el 1287 per Guillem de Campanar, sacerdot, escrivà jurat de l'església de Manlleu. — ***C*** ACV, arm. 37, *Liber dotationum antiquarum*, f. 31v-33r.

Text parcial *ex C*

Ideo ego Bernardus de Terreriis, timens repentinum casum mortis facio meum testamentum (…) Preterea dimitto domino meo episcopo ipsos meos duos anulos (…)
Quod est factum VI kalendas februarii anno XXV regni regis Ledovici iunioris.

197

1162, agost, 6

Sepulcre d'argent. *El noble Ramon Berenguer [IV], comte de Barcelona, es portat i sebollit a l'església de Ripoll en un sepulcre d'argent.*

Versions en llatí

A BNF, llatí 5132 (cotes antigues, f. 1r: Reg. 3855; Baluz, 284). Pergamí. Provinença: Ripoll, més tard Baluze.

a *Catalogus*, IV, p. 42. — ***b*** MÉRIL, *Poésies*, p. 302-308. — ***c*** BEER, *Die Handschirften*, II. — ***d*** BARRAU; MASSÓ, *Gesta*, doc. XVII, p. 38-41.

Text parcial *ex d*

De nobili Raimundo Berengarii [IV], comite Barchinonae, qui in ecclesia rivipulli in sepulcro argenteo tumulatur.

I. *Raimundus* igitur *Berengarii quartus* successit patri suo, quia erat primogenitus, in comitatu Barchinonae et aliis supradictis. (…)

Corpus itaque iam dicti nobilissimi principis *ad suam* est *patriam reportatum*, *et in Riuipullensi* monasterio, quod ipse plurimum dilexerat, *honorifice* est sepultum. Vixit autem in comitatu XXXII annis, et mortuus est ut supra dixiums.

Versions en català

A AHCB, 1 G-9, antic L-9, f. 22r-27v, conegut com el *Llibre dels Usatges*. Pergamí. Text complet.

B AHCB, 1G-10, antic L-10, f. 26v-33v, és el *Llibre Verd I* de Barcelona, de 1346. Còdex de pergamí. — ***C*** BUB, 759, antic 21-2-17. Còdex en paper. — ***D*** BNE, 647, antic G-160. Còdex en paper. — ***E*** BC, 485. Còdex en paper. — ***F*** ACA, Mercè 90. Còpia. — ***G*** BC, 943, f. IIIIr-XIIIv. Còdex en paper. — ***H*** Escorial, Real Monasterio, O.I.12. Còdex en paper. — ***I*** BNE, 13028. Còpia. — ***J*** Biblioteca de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona, M-2. Còdex en paper.

a CINGOLANI, *Gestes*, doc. XVIII, p. 106-111.

Text parcial *ex a*

[1] Ramon Berenguer, fill d'aquest, qui fo lo quart Ramon Berenguer comte de Barcelona, e de Besuldó e de Cerdanya, fill primer (…).

Lo qual fo portat e sebolit [en túmul d'argent] honradament e·l monestir de Ripoll, lo qual amà. E visch e·l comtat ·XXXII. anys.

198

1162, novembre, 23

Testament sacramental. *Testament sacramental del bisbe Bernat de la Seu d'Urgell. Deixa al tresor de Santa Maria de la Seu, entre d'altres, una copa d'argent, un vas d'argent i culleres.*

A ACU, núm. 991. Pergamí.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 10, doc. 1565, p. 90-91.

Text parcial *ex a*

(…) Ultime voluntatis domini nostri Bernardi urgellensis episcopi verbis tantummodo edite nos testes sumus (…). Primum namque concessit et relinquit thesauro beate Marie Sedis capelam suam et omnia episcopalia indumenta que ipse noviter fecerat et copam suam argenteam ac cifum similiter necnon et choclearia (…)

Actum est hoc anno dominice incarnationis .C^{o}LX^{o}.II^{o}. post millesimum. .VIIII. kalendas decembris, XX^{o}.VII^{o}. die post mortem ipsius testatoris.

199

1164, desembre, 21

Testament. *Testament de Berenguer de Queralt. Entre les deixes hi consten vasos d'argent a Santa Maria de Montserrat i a Santa Maria de l'Estany, i una copa d'argent per a fer un calze per a l'església de Santa Maria de Mediona.*

A ACA, Monacals, Montalegre, 124. Còpia del 26 de febrer de 1187 autenticada pel sotsdiaca Andreu.

a PÉREZ, *Diplomatari*, doc. 129, p. 167-170.

Text parcial *ex a*

(…) ego Berengarius de Cheralto gravi infirmitate detentus (...) facio meum testamentum (...) Dimito Sancte Marie Montis Serrati meum scyfum argenteum et Sancte Marie de Stagno unum scyfum argenteum (…). Et dimitto Sancte Marie de Mediona meam copam de argento ad unum calicem faciendum. Et dimitto pro anima mea Sepulcro Domini Iherusalem C moabetinos, qui stabiliantur in Iª lampade que semper ardeat die ac nocte in sepulcro Domini nostri Ihesuchristi (…)

Actum est hoc .XII. kalendas ianuarii, anno .XXVIII. regni regis Leduici iunioris.

200

1165, març, 29

Testament sacramental. *Publicació sacramental del testament de Bertrand. Distribueix els seus béns i dóna dos morabatins per a la creu d'argent de Santa Maria de Guissona i un morabatí per a la seva obra.*

A ADU, fons de Guissona, núm. 129. Pergamí.

a SANGÉS, «Els documents…», *Urgellia*, 14, doc. 181, p. 263-265.

Text parcial *ex a*

(…) Hec est sacramentalis condicio ultime voluntatis cuiusdam defunctus nomine Bertrandus (…). In primis mandavit Bertrandus ut aprendissent manimessores sui pro anima sua uno anaph de argent et uno kavallo, et mandavit ut vindissent mannimessores sui. Et dimisit ille Bertrandus suum corpus cum suo lecto ad locum beate Marie Gissone. Et dimisit ad ipsa cruce d'argent .II. morabetinos et ad ipsa opere Sancte Martie Gissone .Iº. morabeti (…)

Late condicionis .IIIIº. kalendas aprilis, anno .XXº .VIIIº, regnante regi Ledovici iunioris.

201

1166, setembre, 28

Testament sacramental. *Testament sacramental de Ramon Arnau jurat damunt l'altar de sant Pau de l'església d'Anglesola. Entre les deixes hi ha la de dos anells llegats un a l'arquebisbe de Tarragona i l'altre al bisbe d'Urgell.*

A ACA, Gran Priorat Sant Joan de Jerusalem, arm. 28, perg. 266.

a SAROBE, *Col·lecció,* I, doc. 71, p. 164-168. . — ***b*** ALTURO, *Diplomatari*, doc. 17, p. 104-108.

Text parcial *ex b*

(…) Hec sunt conditiones sacramentorum cuisdam defuncti nomine Raimundi Arnaldi (...) iuramus supra altare Sancti Pauli, quod est situm infra ecclesiam de Anglesola (...)
Et dimisit archiepiscopo Terrachonensi unum anulum suum quem tenebat Bartolomeus, ut offerat sacrificia Deo pro anima sua et parentum suorum, et solvat eius monumentum; et ad episcopum Urgelli, alium suum anulum, ut offerat sacrificium pro anima sua (…)
Quod est actum IIII kalendas octubris, anno ab Incarnatione Domini MCLXVI.

202

1167, abril, 16

Testament. *Berenguer de Terrassa, canonge de la seu de Barcelona, fa testament. Deixa la sarraïna Maria i la seva filla a Guerau de Cardedeu per vint morabatins, deu dels quals serviran per a fer un calze per a l'altar de Sant Pere [de Terrassa?].*

[***A***] Perdut.

[***B***] Còpia de 1168, perduda. — ***C*** AHCT, I-141. Trasllat de 1171 (*ex* ***A***). Al dors: «Sant Martí de Sorbet», segle XVI ; «donationis manssi Sancti Martini de Sorbet», segle XVII; «donationis manssi de Sorbet», segle XVII ; «96», segle XVIII. — ***D*** ACB, *Libri Antiquitatum*, III, núm. 373, f. 143, *ex* ***B***. Còpia del segle XVIII. L'adveració sacrantal d'aquest testament es troba copiada també als *Libri Antiquitatum*, vol. III, núm. 345, f. 135 (J. MAS, *Notes històriques*, XI, doc. 1920, 15 juliol 1168, p. 247). — ***E*** APSET, *Repertori o resumen del que contenen en substància los actes de pergamí existents en lo present arxiu, numerats i lligats ab diferents manats*. Entre 1685 i 1717 (sign. 173/1), núm. 96, *ex* ***C***. Extracte del segle XVII *ex.*-XVIII *in*. Al marge: «Sorbet». —***F*** AHCT, Col·legiata, *Copia del reportorio*, núm. 96, *ex* ***E***. Extracte del segle XVIII.

a MAS, *Notes*, XI, doc. 1092, p. 239, *ex* ***D***. — ***b*** SOLÀ, *Relíquies*, doc. 134 (mecanografiat), *ex* ***C***. — ***c*** PUIG, *Pergamins*, doc. 40, p. 41, *ex* ***C***. — ***d*** VONES-LIEBENSTEIN, *Saint-Ruf*, 2, doc. 35, p. 628-630, *ex* ***C***. — ***e*** PUIG; RUIZ; SOLER, *Diplomatari*, doc. 160, p. 422-424.

Text parcial *ex e*

Hoc est exemplar testamenti Berengarii de Terracia fideliter translatum quo dita se continent. In Dei nomine. Ego Berengarius de Terracia, Barchinonensis sedis canonicus, gravi egritudine, facio meum testamentum (...) Concedo domino archiepiscopo illos XLI solidos quos per pignus habeo in anulo Sancie. (…) Mariam et filiam suam (…) Relinquo predictam sarracenam cum filia sua in potestate Geralli de Carotitulo, et de ipsis XX morabitinis faciat I calicem altari Sancti Petri de X morabitinis (…).
Actum est hoc XVI kalendas may anno XXXº regni regis Ledoyci Iunioris.

203

1167, novembre, 12

Reparació de dotalia. *Joan, prevere de Castellbisbal, Guillem Amat i Pere Amat juren amb les mans esteses damunt l'altar de sant Feliu de l'església dels Sants Just i Pastor de Barcelona que, a causa d'un incendi que tingué lloc temps enrere a l'església de Sant Vicenç de Castellbisbal, es perdé un calze d'argent i tota la indumentària sacerdotal.*

[***A***] Perdut. Segons una nota de la segona meitat del segle XVIII, era a Dosrius.

[***B***] Còpia, interpolada, del 20 de desembre de 1698, autoritzada per Josep Madrigueras, notari de Barcelona, existent a l'Arxiu parroquial de Castellbisbal, en 1757 (*cf. C*). — ***C*** ADB, *Registra dotaliarum*, vol. VII, f. 241v-243, *ex* ***B***. Còpia del 4 d'octubre de 1757, autoritzada per A. Campillo. — ***D*** AHCB, ms. B-230, f. 151, *ex* ***C***. Còpia del segle XX *in*.

a CAMPILLO, *Disquisitio*, tit. XXV, p. 62-64 (edició parcial), *ex* ***B*** (per mitjà de ***C***). — ***b*** ORDEIG, *Les dotalies*, III, doc. 395, p. 194-197.

Text parcial *ex b*

(…) Quapropter nos, videlicet Joannes presbiter de Castro Episcopali et Guillermus Amati et Petrus Amati, legum scita sequentes, ne nostra taciturnitate depereat quod perire non debet, juramus pariter et testificamur (…) in deitate unum super altare Sancti Faelicis, martyris, quod est constructum in ecclesia beatorum martyrium Justi et Pastoris, quae ecclesia sita est infra menias urbis Barcinone (…) casu contigit ut in ecclesia Sancti Vincentii de Castro Episcopali nocte ignis accensus est qui partim bona ecclesiae comburit, videlicet calicem argenteum et omnia indumenta sacerdotalia (…).

Facta est autem haec scriptura reparationis II idus novembris, anno XXXI regni regis Ludovici junioris. (…)

204

1168, maig. 7

Testament sacramental. *Testament sacramental de Ponç, escrivà, jurat damunt l'altar de sant Feliu màrtir a l'església dels Sants Just i Pastor de Barcelona. Entre les seves deixes llega un vas major per a fer un calze per a l'altar de la santa Creu i un altre més petit al bisbe [de Barcelona] perquè pregués per ell.*

[***A***] Perdut.

[***B***] Trasllat perdut. — ***C*** ACT, *Cartulari*, 6, d. 100, f. 34-35r, *ex* ***B***.

a BISSON, *Fiscal*, doc. 145 (de: ACB, *Liber Antiquitatum*, IV, núm. 276). — ***b*** VIRGILI, *Diplomatari*, (1997), doc. 190, p. 245-248.

Text parcial *ex b*

(…) Hec est legalis ordinatio sive publica manifestacio ultime voluntatis viri defuncti Poncii scriptoris nomine (...) Dimisit suum ciphum maiorem pro I calice ad altare Sancti Crucis et II aureos et alium suum ciphum minorem episcopo ut oraret per eo (…) Legaliter condicionibus factis infra VII menses super altari Sancti Felicis martiris quod est constructum in ecclesia beatorum martirum Iusti et Pastoris (...) Postquam autem omnia sua sic ordinavit predictus testator XII kalendas may et anno XXXI regni regis Leudoico iunioris (...)
Actum est hoc sacramentum nonas may anno, XXXI regnante rege prefixo

205

1171, maig, 19

Empenyorament. *El comte Ermengol d'Urgell empenyora al bisbe Arnau i als canonges de la seu la meitat del delme del castell de la Sentius fins que aquests recuperin el calze d'or, ornat amb pedres precioses, i el vas d'argent que el comte reté.*

A ACU, núm. 1045. Pergamí.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 10, doc. 1661, p. 184-185.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Ermengaudus, Dei gratia Urgellensis comes, impignoro atque trado ecclesie Sancte Marie Sedis, scilicet episcopo et canonicis eiusdem, medietatem tocius decime castelli de Sentiz et eius termini sicut ego melius habeo vel habere debeo absque ullo retentu, propter thesaurum prefate Sedis quem ego habui, scilicet calicem aureum lapidibus preciosis ornatum et ferratam argenteam, tali condicione quod episcopus et canonici predicte Sedis redimant eam de Bertrando de Paraguals qui tenet eam in pignore pro quinquaginta morabetinis, et teneant dictam decimam tamdiu donec ipsi recuperent de ipsa decima ipsos quinquaginta aureos et predictus thesaurus Sancte Marie integerrime et absque ulla diminucione restituatur (…)
Actum est hoc anno ab incarnacione Domini .Cº.LXXº.Iº. post millesimum, .XIIIIº. kalendas iunii.

206

1172, agost, 25. Biosca

Testament sacramental. *Testament sacramental de Ramon Bernat jurat damunt l'altar de santa Maria del castell de Biosca. Entre les deixes hi consta la de trenta sous per a la realització d'un calze destinat a Santa Maria de Seró.*

A ACA, Gran Priorat Sant Joan de Jerusalem, perg. 15, arm. 28.

B ACA, Gran Priorat Sant Joan de Jerusalem, sc. 3a, llig. 1144, cod. dels testaments, p. 7-8. Resum de 1791.

a SAROBE, *Col·lecció*, I, doc. 228, p. 359-361.

Text parcial *ex a*

(...) Hec est sacramentalis condicio ultime voluptatis cuiusdam nomine Raimundus Bernardi, condam (...) testificamus iurantes per Deum vivum et verum et super altare Sancte Marie qui est in kastro Biosche (...) In primis (…) ad Sancte Marie de Sero XXX solidos per calicem (…)

Hoc scriptum est per super annetum in Domino iuramentum, late condicionis VIII kalendas septembris, anno (ab Incarnatione Domini) MºCºLXXºIIº.

207

1174, setembre, 17

Testament. *Testament de Bernard de Tena, canonge de Sant Pere [de Vic]. Deixa cent morabatins al Sant Hospital de Jerusalem i a l'orde del Temple, per parts iguals, i deixa el seu anell d'or, que estava pignorat, al bisbe de Vic.*

[***A***] Perdut.

B ACV, *Liber dotationum antiquarum*, f. 47v-41.

Text parcial *ex B*

Ideo Ego Bernardus de Tennis canonicus sancti Petri (...) fatio meum testamentum (...)

Ipsos C. moabatinos quos michi debet Gaucerandus de Salis quod ei acomodavi in auro dimitto sancto Hospitali Iherosolimitano et sancte Milicie Templi equaliter (...) Ipsum anulum aureum quem michi inpignoravit dominus meus episcopus pro XXV moabetinos et LXX solidis denariorum ei absolutum dimitto.(...)

Quod est factum XV Kalendas retolvis Anno XXXVII regni regis Ludovici junioris.

208

1175, setembre, 28

Testament. *Hug de Cervera atorga testament. Fa deixes a Sant Privat de Bas, a Sant Esteve de Bas, a Sant Pere de Milany i a Sant Romà de Juanetes per a la restauració de calzes i creus.*

a MONSALVATJE, *El monasterio*, doc. Hugo de Cervera, p. 28-29 (regest). — ***b*** MONSALVATJE, *Colección*, doc. 560, p. 503-506.

Text parcial *ex b*

(…) Ego Ugo bassensis vicecomes (…) ordino in hoc testamento (…) unam lampas ante altarem Bte. Marie omni tempore illuminetur. (…) et dimito V marchas argenti et dimidium ecclesie Sti. Privati et habeat in presenti albergas et chestas donec redactum sit sine engan videlicet calix et (…) Sti. Stephani de oculo IIII marchas et dimidium et habeat albergas et chestas donec redacte sit cruce et II morabatines, et dimidium Sti. Petri de Malanno pro restauracione calicis I libram argenti (…).

Siquis hoc testamentum frangere voluerit non valeat sed in duplo componat. Actum est hoc IIII kal. octobris anno XXXVIIII. regnante ludovico rege juniore. (…)

209

1176, agost, 25

Testament. *Testament de Pere de Gassa. Llega a Santa Maria de Guissona deu sous per a la taula i deu per als preveres, i quatre sous per a l'obra de Santa Maria de la Seu.*

A ADU, fons de Guissona, núm. 160. Pergamí.

a SANGÉS, «Els documents…», *Urgellia*, 15, doc. 212, p. 227-228.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Petrus de Gaza facio testamentum meum... Primum dimito Sancte Marie Gissone .XX. solidos, decem ad tabulam, et ad presbiteros alios decem, et ad opera Sancte Marie Sedis .IIII (…)

Actum est hoc .VIII. kalendas septembris, anno dominice incarnacionis .M .C .LXX .VI.

210

1176, octubre, 17

Testament. *Testament de Guillem d'Alcarràs. Entre altres deixes llega a Santa Maria de Rocamador un calze d'un marc d'argent.*

A AHN, Sección de Clero Regular y Secular, carp. 2025, perg. 4.

B ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Alfons I, perg. 212. Còpia en paper del segle XIII. — ***C*** AHN, còd. 992b, f. 197v-198.

a SANTACANA, *El monasterio*, doc. 176, p. 633-636. — ***b*** ALTISENT, *Diplomatari*, doc. 571. — ***c*** GARCIA, *Els orígens*, p. 177-178. — ***d*** SAROBE, *Col·lecció*, I, doc. 301, p. 447-450.

Text parcial *ex d*

(…) Ego Guillem de Alcarraz (...) testamentum meum facio (...) Item dimito ecclesie Beate Marie de Rochamador unum calicem de I marchio argenti (…)
Actum est hoc anno Dominice MCLXXVI mense octubris, feria III vespera Sancti Luce (Evangeliste)

211

1176
Estatuts. *Establiments de l'orde de sant Joan de Jerusalem fets pel mestre Jobert: sobre els objectes litúrgics que han de tenir les esglésies de l'orde, entre ells, una llum que cremi de dia i de nit, un calze i un encenser d'argent.*

A BVP, 6518. Ms. A, f. 30r.

a CIERBIDE, *Edició*, p. 190.

Text parcial *ex a*

Aquests son los establiments fets per lo religios Maestre Jobert.[1]
La primera partida. (...)
V. De la lumenaria de la sgleya.
E guarden los frares que lum crem de jorn e de nit en la esgleya e caliç e ensenser d'argent sien per ministrar[2] (…)

(1) Estatuts de Mestre Jobert, p. 185-192.
(2) Apareix en el marginal: Maestre Roger .I./ Usatge .LXI./

212

1177, gener, 25

Testament. *Testament de Guillem, sagristà de la seu de Girona. Llega els seus dos vasos d'argent i la seva cullera a la taula de Santa Maria que el testador va emprendre i mana a Gaufred de Medinyà i Berenguer de Cistella que la facin fer. Llega a Gaufred la seva copa menor.*

[***A***] Perdut.

B ADG, *Cartoral de Rúbriques Vermelles*, f. 67r-68r. Còpia del segle XIV.

a MARQUÈS, *El Cartoral*, doc. 9 (51), p. 133-136.

Text parcial *ex a*

Testamentum Guillelmi, Gerundensis sacriste condam.

(…) ego Guillemus, Gerundensis ecclesie maior sacrista, facio meum testamentum in mea plena memoria ac loquela (…). In primis iubeo corpus meum sepeliri in cimiterio Sancte Marie sedis Gerunde cum meo lecto. Dimito ad tabulam beate Marie complendam quam ego incepi, meos duos ciphos argenteos et mea coclearia, et mando Gaufrido de Midiniano et Berengario de Cistella ut ipsi eam fieri faciant. (…) Gerundensi episcopo meam cupam argenteam maiorem (…). Et dimittto eidem Gaufrido meam cupam argenteam minorem. (…)

Facto isto testamento VIIIº kalendas februarii anno XL regni Ludouici regis iunioris.

213

1177, abril, 18

Testament. *Testament del cavaller Ramon de Torrefeta. Lliura dotze sous per a l'obra de Santa Maria de la Seu d'Urgell i dotze diners per a la taula d'argent de Santa Maria de Guissona.*

A ADU, fons de Guissona, núm. 164. Pergamí. Còpia del 1192. Carta partida en la seva part superior.

a SANGÉS, «Els documents…», *Urgellia*, 15, doc. 217, p. 231-232.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Raimundus de Turrefacta, miles, iacens in egritudine, adhuc memoria plena, facio meum testamentum (…). Et relinquo (…) et episcopo .VII. solidos et operi Sedis .XII., et tabule argenti Sancte Marie Gissone .XII. denarios (…)

Actum est hoc anno dominice incarnacionis .Mº .Cº .LXXº .Xº .IIIIº. kalendas maii.

214

1179, maig, 18

Testament. *Bartomeu atorga testament i fa deixes per a la taula (frontal) de Sant Pere d'Àger.*

A BC, perg. 4005, carp. 2126.

B AHAT, Armari del Patrimoni de la Mitra, *Cartulari*, 9, núm. 176, f. 88v-89r. — ***C*** AHN, *Resumen del archivo… de San Pedro de Ager… ordenado por Jaime Caresmar*, núm. 338.

a CHESÉ, *Col·lecció*, II, doc. 521, p. 861-862.

Text parcial *ex a*

(…) ego, Bartolomeus, ueniens a curia Romana, in uilla que dicitur Aquapendente (…) facio testamentum meum (…) et dimito ad tabulam sancti Petri Aggerensis et ad sanctum Vincentium oliuarios de Guardia qui fuerunt de Marti Galin (…).

Factum est hoc XV kalendas Iunii dominice incarnacionis anno CºLXXºVIIIIº post millesimum. (…)

215

1180, juny, 5

Testament. *Testament de Ramon Curruz. Entre les seves deixes destaca el llegat per a fer el frontal d'argent de Santa Maria de Tortosa [catedral].*

[***A***] Perdut.

B ACT, *Cartulari*, 2, títol III, núm. VIII, f. 58v-60r.

a VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 314, p. 393-394.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Raimundus Curruz (...) facio meum testamentum (...)

Et quicquid remanet de C morabetinos dimitto ad tabulam argenteam que sit facta ante altare Sancte Marie Dertuse (…)

Actum est hoc nonas iunii, anno Domini Millesimo C.LXXX.

216

1181, febrer,1

Donació. *Ponç de Cervera i la seva muller Marquesa donen a Santa Maria de Solsona l'alou de Riner perquè es faci una làmpada d'argent de bon pes encesa davant l'altar de la beata Maria i manen que romangui sempre allí.*

A ADS, perg. 777. Carta partida per ABC.

B ADS, perg. 790. Còpia posterior (s'equivoca en la data, 1182, febrer, 1). — ***C*** ADS, perg. 856. Trasllat de 1192.

a BACH, *Diplomatari*, II, doc. 471, p. 573-575.

Text parcial *ex a*

(…) ego Poncius de Cervaria cum coniuge mea Marchesia laudamus, damus, concedimus Sancte Marie Celsone pro remedio animarum nostrarum omnem honorem quem Arnaldus de Sancto Iusto habet vel habere debet in Rinario (…) et teneat semper nocte et die lampadam accensam coram altari beate Marie, ut sacrista sancta Dei Genitrix succurrat nobis et omnibus de posteritate nostra in presenti seculo et in futuro. Est autem lampas ista de argento pondere, ut concedimus duarum marc(harum) quam semper ibi ad honorem Dei manere volumus (…).

Actum est hoc kalendas februarii, anno Incarnacionis Christi .Mº.Cº.LXXXº. (…)

217

1181, març,(1)

Estatuts. *Establiments de l'orde de sant Joan de Jerusalem fets pel mestre Roger de Molins: sobre els capellans i els clergues, i sobre els ornaments, llibres, calze, encensers, llums i altres ornaments que han de tenir les esglésies de l'orde.*

A BVP, 6518. Ms. A, f. 30v.

a CIERBIDE, *Edició*, p. 193-194.

Text parcial *ex a*

De Maestre Roger de Molins(2).

La primera partida (…) L'any de la Incarnació de Nostre Senyor .M.C.LXXXI. en lo mes de març al dicmenge que hom cante letare Jherusalem (...) comanam a ésser gardat perpetualment.

I. Dels ornaments de les sgléyes.

E a les esgléyes he manat que a la conexença e discrecio del prior de la esgléya sien ordonades, es a saber, de capellans e de clergues, de vestiments, de llibres, de caliç e d'ensensers e de perdurable lum e de tots altres ornaments(3) (...)

(1) Quart diumenge de Quaresma («letare Jherusalem»)

(2) Estatuts de Mestre Roger de Molins, p. 193-203.

(3) Apareix en el marginal: Maestre Hugo .XLV./ Maestre Elio .XLIII./ Usatge .LXI./ Regla .III./ Maestre Jobert. V./

218

1181, juliol, 16

Testament. *Testament de Pere Berenguer de Balenyà, sagristà de Vic. Llega la seva copa d'argent, que era un regal del rei de França, a l'altar major de la seu vigatana com a reserva eucarística, i prega al bisbe i als seus successors que no se li doni cap altre ús. Llega també a l'església de Girona el seu anell perquè resti per sempre en el seu tresor.*

[***A***] Perdut.

B ACV, *Liber dotationum antiquarum*, arm. 37, f. 38v-41.

Text parcial *ex B*

Hec est testamentum Petrum Berengarii de Balaiano sacriste vicensis. (...) facio hoc testamentum (...) Eligo igitur manumisores meos Raimundum archidiaconum et Petrum de Tavartet familiares et privatos amicos meos (...) Meam cuppam argenteam quam michi Rex Francie donavit dimito altari maiori sedis vici ut semper stet super ipsum altare ad eucharistiam domini reservandam et precor dominum meum episcopum et omnes successores suos episcopos et omnes confratres meos canonicos qui modo sunt in ecclessia sancti Petri vici et in antea fuerint ut nunqua predicta cuppa in alios usus vel sumptus expendatur. Et ut ista cuppa in alios usus non possit mutari neque transfersi sit sub custodia et defensione domini Pape in perpetuum. (...) Matri mee ecclessie Gerundensi dimitto annulum quem mei donavit Arnaldus archidiachonus fratre meus ut semper sit in tesauris ipsius ecclessie et ut episcopi teneant (...)

Quod est factum XVII Kalendas augusti Anno domini, MCLXXXI regni regis Philippi II

219

1182, febrer, 24

Sentència. *Sentència dels jutges Bernat de Besora, Pere de Tavertet, Ramon de Dosrius, Udalguer de Terrers i Berenguer de Bellfort, amb motiu de la queixa expressada per Ponç, bisbe de Tortosa i abat del monestir de Sant Joan de les Abadesses, en contra del seu batlle, Guillem de Comes, per l'empenyorament d'amagat d'uns honors i d'un calze d'argent de l'església de Sant Quirze de Besora que no volia restituir-los ni pagar-los.*

A ACRI-ACM (*olim* cal. 10 de Besora, núm. 41). Bon estat de conservació, llevat d'un petit estrip a la part superior esquerra.

a FERRER, *Diplomatari*, doc. 146, p. 218-220.

Text parcial *ex a*

Hoc et iudicium quod dederet Bernardus de Bisaura, Petro de Taverteto, Raimundus de Duobus Rivis, Udalguerius de Terreriis, Berengarii de [Be]llo Forti, super controversia diu agitat inter venerabilem Poncius, Dei gratia, Dertosensem episcopum et Sancti Iohannis Rivi[pulli] abbatem, et Guilelmi de Cumbis, baiulum dicti episcopi et ecclesie predicti Sancti

Iohannis. Primus conquestus est […---tus] episcopus de iamdicto Guilelmi qui honores quosdam ecclesie Sancti Iohannis et etiam quendam calicem argenteum ecclesie Sancti Quirici pignori supposuenit quod nolebat reddere vel solvere. (…)
Actum est hoc VI kalendas marcii, anno Domini M C LXXXII, regni regis Philippi II. (…)

220

1182, març, 1

Testament. *Testament de Ramon Moliner. Entre les seves deixes, n'hi ha una de quaranta sous per a la taula (frontal) de Santa Maria de la Seu de Lleida*[(1)]

A ACA, Gran Priorat Sant Joan de Jerusalem, perg. 27, arm. 28.

B ACA, Gran Priorat Sant Joan de Jerusalem, sc. 3a, llig. 1144, cod. dels testaments, p. 15-16. Resum de 1791.

a SAROBE, *Col·lecció*, II, doc. 402, p. 607-609.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Raimundus de Moli (…) aliud testamentum faciam (…) In primis accipio pro anima mea CC[tos] solidos denariorum, quos ita divido: ad tabula Sanct Marie Sedis Ilerde XL[a] solidos (…) et ad opera Sancte Crucis de Turre Ferrera V solidos (…).
Facta ista karta testamenti kalendas marci, anno Domini MCLXXXI. (…)

(1) Per la quantitat relativament elevada que llega, 40 sous, es pot inferir que es tractava d'una taula d'argent, potser sobredaurada.

221

1184, març, 18

Testament. *Testament de Joan Pallerols, capellà de Santa Cecília (d'Elins), fet abans d'emprendre la seva peregrinació a Sant Jaume de Galícia. Dóna cent sous a Santa Maria de Gerri (Gerri de la Sal) perquè comprin un calze esplèndid i unes canadelles per al servei de l'altar. Amonesta a qui deixi en penyora el calze sigui maleït i excomunicat.*

A ACU, Santa Cecília d'Elins, núm. 92. Pergamí. Carta partida en la part inferior.

a MARQUÈS, «Els documents…», *Urgellia*, 15, doc. 89, p. 126-128.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Iohannes vocatus de Pallerols, et capellano Sancte Cecilie cupio et volo pergere in peregrinacione Sancti Yachobi, et timeo atque paveo in peregrinacione ista ne subito mors mihi adveniat (…). Dimito ad Sancte Marie de Gerr .C. solidos unde emant unum nobilem calicem, et hoc superat de istos .C. solidos emant inde dues ampullas ad opus servicium altaris. Qui predicto calice pignore obligaverit nec deffecerit, sit maledictus et excomunicatus a domino Iesu Xpisto (…)
Acta carta .XV. kalendas aprilis, anno .Mº .Cº .LXXXº .IIIº.

222

1184, setembre, 17

Testament. *Testament de Dolça. Entre les deixes hi consta la venda de la mula perquè es faci un calze d'argent per a l'altar de sant Jaume (monestir de Santa Maria d'Amer). També es fa constar que Dolça havia donat una llàntia d'argent que havia de cremar de dia i de nit davant l'altar de santa Maria del mateix monestir.*

A ACA, Monacals, Amer, núm. 24.

a MONSALVATGE, *Colección*, XII, ap. 593, p. 27-30. — ***b*** SEVILLANO, *Inventario*, doc. 24. — ***c*** PRUENCA, *Diplomatari*, doc. 41, p. 79-82.

Text parcial *ex c*

(…) [Dulcia] Dimitto ad diem mee sepulture et per missas et in ipsa ebdomada celebrandas L solidos, quos exeant de mea mula, et quod superabundaverit de L solidis donetur in uno calice altari Sancti Iacobi et mula deveniat in potestate Bernardi de Valle et faciat calicem ad cognicionem abbatis (…) Ego predicta Dulcia habeo II mansos, scilicet de Longafolia et de Crosis, qui sunt in parrochia Sancti Felicis de Paiarols, quos vir meus Miro de Ostules dedit nostre filie Ermesendi et ipsa Ermesendis iam dedit et tradidit eos mihi ad omnem volumptatem meam faciendam pro aliis duobus quos abui a matre mea in hereditate de Villalonga, quorum duorum mansuum ipsum de Longafolia dimitto altari Sancte Marie de

Amer et constituo in presenti ut semper die noctuque ardeat in choro Sancte Marie ipsam lampadam argenti quam ibi posui de eo manso et I candelam qui in eodem altare sunt celebrandi (…)
Actum est istud testamentum :XV. Kalendas octubris anno Dominice Incarnacionis .MCLXXXIIII.

223

1186, gener, 15

Testament. *Testament del clergue Arnau de Sant Esteve, dictat de paraula. Llega al bisbe Arnau, de la Seu d'Urgell, quaranta morabatins, la quarta part del seus béns mobles i una copa d'argent.*

A ACU, núm. 1124. Pergamí.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 10, doc. 1796, p. 302-303.

Text parcial *ex a*

(…) Hoc est ultima voluntas cuiusdam clerici nomine Arnaldi Sancti Stephani qui morte preocupatus eam scripto mandare non potuit, set coram domino A. Urgellensi episcopo (...) verbis ita ordinavit sicut inferius invenietur scriptum (…). Et dimisit domno A. Urgellensi episcopo .IIII^{tam}. partem omnium rerum suarum mobilium et insuper .I. copam argenteam et .XL^{a}. morabatinos. Et dimisit .IX. clochearia argentea dictis archidiaconis per medium (…)
Actum est hoc .XVIII. kalendas februarii, anno dominice incarnacionis .M.C.LXXX.V.

224

1186, desembre, 29

Dotalia. *Pere de Ripollet, canonge i sagristà de Barcelona, va fundar i erigir un altar a l'església de la Santa Creu i Santa Eulàlia, en honor de Tomàs de Canterbury.*[(1)] *El dia en què el bisbe Bernat de Barcelona la consagra, la dota amb un calze d'argent.*

[***A***] Perdut.

B ACB, *Liber antiquitatum* I, núm. 999, f. CCCL. Còpia del segle XIII.

a ORDEIG, «Inventari…», *Revista Catalana de Teologia*, XVI, doc. 400, p. 372-374, *ex* ***B***. — ***b*** ORDEIG, *Les dotalies*, III, doc. 417, p. 234-236.

Text parcial *ex b*

(…) ego Petrus de Rivopolleto, Barchinonensis ecclesie canonicus et sacrista (…) fundavi et erexi altare in ecclesia Sancte Crucis Sancteque Eulalie, super portas ejusdem ecclesie, in ipsa volta versus occidentem, ad honorem Dei et beati martiris Thome Canturicensis (…) in die consecrationis sue per venerabilem Bernardum, Barchinonensem episcopum (...) Item do et offero predicto altari unum calicem argenteum et unum bonum pannum sericum. (…)
Actum est hoc IIII kalendas januarii, anno ab Incarnatione Domini Mº Cº LXXXº VIº.

(1) Thomas Becket, arquebisbe de Canterbury, anomenat sant Tomàs de Canterbury en el text de la present dotalia, havia estat assassinat a la seva catedral el 29 de desembre de 1170 i canonitzat l'any 1173

225

1187, desembre, 16

Testament. *Testament de Bonet paborde de la Seu [Urgell]. Mana que el seu vas d'argent es doni en penyora a Ramon, nebot seu, i mana que, amb els fruits de l'honor comprat pel dit Ramon, cremi la làmpada d'argent que el testador va presentar a l'altar de Santa Maria (de la Seu d'Urgell).*

A ACU, núm. 1142. Pergamí.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 10, doc. 1824, p. 328-329.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Bonetus Sedis prepositus (…) testamentum mearum rerum scribere dispono (...) Volo ut Raimundus nepos meus accipiat meum ciphum argenteum et cum peccunia ipsus pignoris, quod ego per Raimundum de Falgera teneo (…). Honorem vero a nepote meo ita emptum tradat ipse minori ianitori, ut ipse ianitor de fructibus istius honoris faciat ardere bona fide lampadam argenteam quam ego obtuli altari beate Marie (…)
Actum est hoc .XVII. kalendas ianuarii, anno dominice incarnacionis .Mº.Cº.LXXXºVIIº.

226

1188, març, 5

Testament. *Testament de Guillem Ferré. Dóna a Santa Maria de Guissona el seu cos. Li afegeix també dotze diners per a la taula d'argent [de Guissona].*

A ADU, fons de Guissona, núm. 190. Pergamí.

a SANGÉS, «Els documents…», *Urgellia*, 15, doc. 241, p. 251-252.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Guilelmus Ferre facio meo testamentum (…). In primis relinquo Sancte Marie Gissone meum corpus (…). Et relinquo ad tabulam argenti .XII. denarios et operi Sancti Petri de Tapioles .XII. denarios (…)

Actum est hoc .IIIº. nonas marcii, anno dominice incarnacionis .Mº .Cº .LXXXº .VIIº.

227

1188, juny, 19

Testament. *Testament de Maria, muller de Pere Bremon. Llega a Santa Maria de Guissona sis sous per a la taula d'argent.*

A ADU, fons de Guissona, núm. 192. Pergamí.

a SANGÉS, «Els documents…», *Urgellia*, 15, doc. 243, p. 253-254.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Maria, uxor Petri Bremon, iacens in egritudine et facio meum testamentum (…). In primis relinquo Sancte Marie Gissone suos usaticos, scilicet, .VI. solidos et tabule argenti .XII. denarios et operi de ipso fossar .XII. denarios (…) et operi Sancte Marie Sedis .XII. denarios (…) et Sancte Marie de Monteserrato .XII. denarios (…)

Actum est hoc .Xº IIIº. kalendas iulii, anno dominice incarnacionis .Mº .Cº .LXXXº .VIIIº.

228

1188

Testament. *Testament de Pere de Seró. Deixa els seus honors a la milícia del Temple i prega als germans que tenen el castell de Paretsaltas que beneficiïn la taula de Santa Maria de la Seu (Lleida).*

A ACA, Gran Priorat, perg. 327, arm. 28.

a MIRET, *Les cases*, p. 329-330.

Text parcial *ex a*

(…) et dimito omnia mea honore ad Milicie templi (...) rogo ego fratres Milicie templi que tenent castro Parietis alitibus ipsos expletos levatos que reddant ipsum castrum ... ad tabula Sancte Marie Sedis (…)(1)
(...) MCLXXXVIII

(1) "En sa darrera voluntat, atorgada en 1187, Pere de Seró destinà al Temple lo castell de Terazona, mentre que disposava del castell d'Angletill a favor den Pons de Seró y del de Paretsaltas a la taula de Santa Maria de la Seu", MIRET, *Les cases de templers*, p. 159.

229

1189, maig, 23

Donació. *Ramon de Monells, germà de Ponç de Monells, bisbe de Tortosa, dóna i ofereix una llàntia d'argent per a la il·luminació de l'altar de la Verge Maria a la seu de Tortosa.*

[***A***] ACA, Subtresoreria, 1, 57. Perdut.

B ACT, *Cartulari*, 4, núm. 109, f. 97v-98. — ***C*** ACT, *Cartulari*, 4, núm. 23, f. 21.

a VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 433, p. 535-536.

Text parcial *ex a*

Ad honorem Dei omnipotentis et gloriose Virginis Dei Genitricis Marie. Ego Raimundus de Mulnels, ob salute anime mee dono et offero lampadem quandam argenteam Deo et Beate Marie sedis Dertuse, ad quam concinnandam ante altare ipsius Virginis Marie tribuo duos

cantaros olei qui exeant de redditibus mei honoris de Ylerda quem iam tradidi predicte Beate Marie sedis Dertuse sicut in instrumento quod iam dudum eidem ecclesie feci resonat.
Actum est hoc Xº kalendas iunii, anno ab Incarnato Dei Filio Mº.Cº.LXXXª.VIIIº.

230

1190, abril, 30

Testament. *Testament de Berenguer d'Orla. Deixa els seus horts a l'església d'Orla i, amb els seus fruits, mana que cremin dues làmpades constantment a l'església de Sant Esteve d'Orla. Fa un llegat de dos cents sous barcelonesos per a fer un calze per la dita església.*

A ACA, Gran Priorat, perg. 47, arm. 28.

a MIRET, *Les cases*, p. 326-327.

Text parcial *ex a*

(…) ego Berengarius de Orulo condo meum testamentum (…). Dimito ecclesie Sancti Stephani de Orulo omnes ortos (...) de fructibus ortorum ardeant semper II lampade inextinguibiliter in ecclesia Sancti Stephani (...) Dimitto amplius eidem ecclesie CC. sol. Barch. pro uno chalice. (…)
Actum est hoc II. kalendas Madii anno Dominice Incarnationis M.ºC.ºXC.º regante philippo rege in Francia. (…)

231

1190, desembre, 20

Testament. *Testament de Guillem de Malla, ardiaca de Vic. Deixa per a l'altar major de Sant Pere dos vasos d'argent perquè es fabriqui un calze òptim. Deixa un morabatí per a sobredaurar el dit calze. Deixa un vas d'argent perquè es faci un calze per a l'altar de Sant Miquel i un morabatí per a sobredaurar-lo. Deixa per als altars de Sant Joan i de Santa Maria de Vic vint morabatins en forma de dos vasos d'argent que té Guillem de Malla, perquè es facin dos calzes, i deixa per decorar-los dos morabatins. Deixa els seus dos anells: un a Pere, sagristà, i l'altre a Bernau de Sant Hipòlit.*

A ACV, cal. 6, episc. I, núm. 52.

Text parcial *ex A*

Ego Guilelmus, Ausonensis archidiaconus (...) Facio et ordino meum testamentum (...)
Dimito altari Sancti Petri maiori unum de [ipsis] duobus cifis argenteis ex quo fabricetur unus obtimus calix ad honorem eiusdem altaris, et dimitto I moabatinum ad ipsum calicem deaurandum et abtandum. Alium verum cifum argenteum dimitto altari sancti Michaele quod est situm in aula Vici, ut ex eo fiat unus bonus calix ad usum ipsius altaris Sancti Michaelis ut recipiat animam meam et offerat deo, et ad ipsum calicem abtandum et deaurandum laxo I moabatino. Dimitto altari Sancti Iohanis Vici et altari Sancte Marie Vici, XX moabatinos quos habeo in duobus cifis argenteis Guilelmi de Medala, ut ex ipsis moabatinis ematur argenteum quo possint fieri duos calices quorum unus sit Sancti Iohannis et alter Sancte Marie; et ab abtandum et decorandum ipsos calices dimitto II moabatinos. Volo enim et iubeo ut Bernardus de Sancto Ypolito et Andreas atque Cortes teneant et accipiant ipsos quatuor cifos argenteos et ipsos IIIIor moabatinos ad decorandum eos et faciant fieri ipsos calices de meos quantocius poterint. (...) Dimitto Petro sacriste, consanguineo et amico meo, meum anulum (...) Dimitto Bernardo de Sancto Ypolito, consanguineo et amico meo, meum anulum qui fuit Petri de Vivario cum C solidos (...)
Quod est factum XIII kalendas ianuarii, Anno Domini MCXC

232

1192, gener, 9

Testament sacramental. *Publicació sacramental del testament de Gerau de Bedorch. Ordena que el seu cos sigui sebollit al monestir de Sant Cugat i llega a l'abat del dit monestir una copa i un vas d'argent.*

A ACA, *Cartulari*, núm. 595, f. 188.

a MAS, *Notes*, VI, p. 73, doc. 1030. — ***b*** RIUS, *Cartulario*, III, doc. 1186, p. 322-323.

Text parcial *ex b*

(…) In primiis dimisit corpus suum Domino Deo et monasterio s. Cucuphatis (…). Et dimisit Guillelmo eiusdem loci abbati unam copam argenti et unum cifum argentum (…). Hoc totum ita ordinavit iam dictus testator in suo testamento IIII° idus augusti, anno Domini .MCLXXXVIII.° (…).

Late condiciones V.° idus ianuarii, anno Domini MCXCII.° (…)

233

1193, febrer, 3

Testament. *Testament de Ramon, prior de Guissona. Llega a l'altar de l'església de Santa Maria de Guissona tot el seu honor que té a Fluvià, de manera que el sagristà del dit altar faci cremar una làmpada, de dia i de nit, i, el que en resti que ho dediqui cada any a la millora del dit altar, això és, en llibres, draps de seda i en l'obra d'argent.*

A ADU, fons de Guissona, núm. 205. Pergamí.

B Còpia del segle XIII, fragment de cartulari de Guissona, núm. 1, f. 13r.

a SANGÉS, «Els documents…», *Urgellia*, 15, doc. 254, p. 263-264.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Raimundus, prior Gissone, detentus infirmitate, tamen loquela plena et memoria integra, facio testamentum (…). Omnem meum honorem quem habeo in Fluviano, terres, vineas, cases, cultum et heretum, et ad ultimum omne quod habere debeo, ad altare Sancte Marie Gissone relinquo. Tali videlicet modo, quod sacrista iam dicti altaris teneat totum prescriptum meum honorem (…) faciat ardere unam lampadam, die et nocte, et quod superaverit, inde mitat annuatim in melioracione sancti altaris, scilicet, in libros et in pannis sericis et in opera argenti (…)

Actum est hoc .III°. nonas februarii, anno dominice incarnacionis .M° .C° .XC° .II°.

234

1193, febrer, 27

Testament. *Testament de Pere Millor. Fa diversos llegats, entre d'altres, sis sous per a la taula d'argent de Santa Maria de Guissona.*

A ADU, fons de Guissona, núm. 208. Pergamí.

a SANGÉS, «Els documents …», *Urgellia*, 15, doc. 257, p. 266-267.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Petrus Melior iacens in egritudine facio meum testamentum (…) relinquo Sancte Marie Gissone suos usaticos, scilicet, .VI. solidos et tabule argenti .XII. denarios et devote .VI. denarios (…) et operi Sancte Marie Sedis .XII. denarios (…)

Actum est hoc .IIIº. kalendas marcii, anno dominice incarnacionis .Mº .Cº .XCº .IIº.

235

1193, abril, 13

Donació. *Guillem de Condamina dóna a l'altar de Sant Tomàs de Canterbury, de la seu de Tortosa, una vinya per a la il·luminació d'una llàntia, de dia i de nit, per sempre.*

A ABC, Subtresoreria, 2, 57.

B ABC, Subtresoreria, 2, 56. Duplicat. — ***C*** ACT, *Cartulari*, 4, núm. 110, f. 98v-99r.

a VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 488, p. 603-604.

Text parcial *ex a*

In Dei nomine. Notum sit cunctis tam presentibus quam futuris quod ego, Guillelmus de Condamina propter amorem Dei et propter remissionem peccatorum meorum et omnium parentum meorum tam vivorum quam mortuorum, offero et dono modo in presenti per secula cuncta Deo et altari Sancti Tome Canturiensis archiepiscopi qui est situs in ecclesia Beate Marie sedis Dertuse, quandam vineam meam quam habeo in Arenis quam emi de Boneto Pastori ad illuminandam unam lampadem die ac nocte asidue omni tempore ante predicti altare Beati Tome Canturiensis archiepiscopi. Sub tali videlicet pacto quod ego Guillelmus de

Condamina habeam et teneam et possideam predictam vineam omnibus diebus vite mee et donem oleum predicte lampade sufficienter quamdiu vixero die ac nocte. Post obitum vero meum redeat predicta vinea et terra tota integra libera et franca et quitia sacristie sedis Dertuse et sacristano et faciat ardere predictam lampadem die ac nocte coram predicto altaris Sancti Tome Canturiensis archiepiscopi assidue omni tempore.
Actum fuit idus aprilis, anno Domini Mº.Cº.XCº.IIIº.

236

1193, octubre, 15

Testament sacramental. *Testament sacramental de Ponç de Monells, bisbe de Tortosa. Entre les deixes cal destacar una gerra d'argent per a fer una llàntia per al monestir de Sant Joan de les Abadesses; una copa d'argent, disset culleres d'argent i un anell d'or amb maragda al arquebisbe de Tarragona; un vas petit d'argent a Ramon de Rocabertí; un vas d'argent al paborde de Sant Joan, i sengles anells als bisbes de Vic i de Barcelona.*

A ACT, Testaments, 2, 33, (367.203).

a VIRGILI, *Diplomatari*, doc. 493, p. 609-611.

Text parcial *ex a*

(…) Hec sunt conditiones sacramentorum quarum seriem ordinavi ego Berengarius, Dei dignacione Terrachonensis archiepiscopus, de extrema voluntate bone memorie Poncii, Dertusensis episcopi. (...) Dimito ecclesie Sancti Iohannis de Rivipullo CCCC morabetinos quos quidem hoc modo dividi volo: de C morabetinis statuatur perpetuo lampas una ante altare Beati Iohannis et ad faciendam lampadam dimito unum cifum argenti (…); dimito etiam domini archiepiscopo C mazmutinas et unam cupam argenti et XVII conclearia argenti, et unum anulum aureum cum smeragdo (…); dimitto domine regine C mazmutinas et unam cupam argenti que fuit Guillelmi de Molnels fratri mei (…); et Raimundo de Rocabertino minorem cifum meum argenti. Preposito Sancti Iohannis unum cifum argenti; episcopo Vicensi unum anulum et episcopo Barchinone alterum anulum (…)
Facte sunt sacramentorum conditione idus octubris, anno Mº.Cº.XCº.IIIº. Dominici Incarnacionis, infra tres menses post obitum testatoris.

237

1194, maig, 6

Testament. *Testament de Ponç de Vall. Entre les deixes hi ha les destinades a la realització d'un calze d'argent per a l'església de Sant Genís d'Orriols (Bàscara), i d'un altre per a l'església de Santa Maria de Cervià (Cervià de Ter). El testador amonesta indicant que si els dits calzes són sostrets o trets de l'altar, l'autor serà excomunicat.*

A RAH, ms. 11-6-183 D, *De las antigüedades del monasterio de San Martín Sacosta*, p. 87.

a RIUS, «Cartes...», *Analecta Sacra Tarraconensia*, IV, doc. 33, p. 384-387.

Text parcial *ex a*

(…) ego Poncius de Valle in mea plena memoria sanus et incolumis facio meum testamentum (...) Dimitto Sancto Genesio de Urriols meam tinam et vexellum et vinum quod ibi est et expletum quod ibi erit et hoc tantum ad calicem argenteum faciendum, ex auctoritate Dei Patris omnipotentis et Filii et Spiritus Sancti sit excommunicatus cum auctoritate apostolorum Petri et Pauli et anathematizatus qui calicem illa de ecclesia traxerit ad perditionem altaris (…). Dimitto Sancte Marie [de Ceruiano] ad unum calicem argenteum faciendum omnes meos denarios et blatum quod habeo in pignoribus in omni illo parrohechia. Misi in mansum refaciendum de Maria mateira II solidos de quibus dimitto ad filio eius si reversi fuerint medietatem, aliam medietatem paccent ad calicem, aut si illi non venerint mittantur domos predicti mansi in pignore pro XXII sol. et intrent in calicem et ex auctoritate Dei Patris omnipotentis et Filii et Spiritus Sancti sit excomunicatus cum auctoritate apostolorum Petri et Pauli et anathematizatus qui calicem de illa ecclesia traxerit ad perditionem altaris (…)
Acto testamento II Non. madii anno Dominice Incarnationis M.C.XC.IIII.

238

1194, desembre. Perpinyà

Testament. *Testament d'Alfons el Trobador, on disposa ser enterrat al monestir de Santa Maria de Poblet, al qual deixa la corona reial. Fa deixes per obrar calzes, encensers, làmpades d'argent i d'or, segons és relaciona: a les esglésies de Sant Pere i Sant Pau de Roma, un calze i un encenser d'argent a cadascuna d'elles; a l'església de Santa Maria de*

Tarassona, un calze d'argent; a Sant Salvador de Saragossa, un calze d'argent sobredaurat, un encenser i un pixis; a Santa Maria de Saragossa, un calze, un encenser i un pixis; a l'altar del sant Sepulcre, un calze d'or, un encenser d'argent i un pixis d'or; a l'altar de santa Maria de Betlem, un calze i un encenser d'argent i un pixis; als altars de Santa Maria de Vall Josafat, Santa Maria de Lo Puèg, i Santa Maria de Rocamador, un calze, un encenser d'argent i un pixis per cadascú d'ells; a Sant Tomàs de Canterbury, un calze d'argent, un encenser d'argent i un pixis; a Sant Jaume de Galícia, un calze, un encenser d'argent i un pixis; a Sant Nicolàs de Bari, un calze, un encenser d'argent i un pixis; a Sant Àngel de Mont-Gargà, un calze d'argent i una làmpada d'argent; al monestir de Fontfreda, un calze; i diversos objectes litúrgics d'argent, a totes les catedrals de la Provença i a les esglésies d'Ais de Provença, "Formillensi", d'Antíbol i Pimia i a totes les abadies i priorats de la Provença, dos-cents sous per a calzes.

[***A***] Perdut.

B ACA, Reial Cancelleria, reg. 2, f. 94-98v. Còpia. — ***C*** ACA, Generalitat G-235, f. 7-11. Còpia de 22 de març de 1412. — ***D*** AHN, Sección de Clero Regular y Secular, còd. 652, núm. 11. Còpia del segle XVII.

a UDINA, *Els testaments*, doc. 14, p. 106-116.

Text parcial *ex a*

Testamentum domini regis Ildefonsi.

(…) ego Ildefonsus rex Aragone, comes Barchinone et marchio Provincie (…) monasterio Populeti, et dono et concedo eidem monasterio im perpetuum regiam coronam meam (…). Dimitto ecclesiis Beatorum Petri et Pauli apostolorum Rome unicuique calicem et turribulum de octo marchis argenti et sit calix bene deauratus. Dimitto domino Pape quingentos aureos in ornamentis sue capelle. (…) Concedo Sancte Marie de Tirassona illam donacionem quam ei feci ad candelam unam perpetuo illuminandam et dimitto ibidem unum calicem argenti de duabus marchis. Dimitto ecclesie Sancti Salvatoris de Cesaraugusta unum calicem argenti de tribus marchis deauratum et turribulum de tribus marchis et unam pixidem de una marcha qua Sacratissimus Corpus Christi reponatur. Concedo Sancte Marie de Cesaraugustae villam de Mareta cum omni iure meo, ad candelam perpetuo illuminandam et dimitto ibidem unum calicem de tribus marchis et unum turribulum de tribus marchis et unam pixidem de unam marcha. (…) Dimitto altari Dominici Alta Sepulcri calicem unum auri de quatuor marchis, unum turribulum argenti de quatuor marchis, unam pixidem auri de una marcha qua

Sacratissimus Corpus Christi reponatur; altari Sancte Marie de Bethlem unum calicem et turribulum de octo marchis argenti et pixidem de una marcha; altari Sancte Marie de valle Iosaphat unum calicem et turribulum argenti de octo marchis et pixidem de una marcha. Sancte Marie de Podio, unum calicem et turribulum de octo marchis argenti et pixidem de unius marcha. Sancte Marie de Rochamador, unum calicem et turribulum de octo marchis argenti et pixidem unius marcha. Sancto Thome de Cantuaria unum calicem et turribulum de octo marchis argenti et pixidem de una marcha. Sancto Iacobo Apostolo unum calicem et turribulum de octo marchis et pixidem de una marcha. Sancto Nicolao de Bar unum calicem et turribulum de octo marchis argenti et pixidem unius marcha. Dimitto ecclesie Sancti Angeli de Monte Gargano unam lampadem de novem marchi argenti et CC morebatinos ad candelam unam perpetuo ibidem stabiliendam. Concedo monasterio Fontis Frigidi honorem illum quem dedi ibi ad candelam perpetuo illuminandam et unum calicem de quatuor marchis. (…) ecclesie Aquensi solidos melgarensi ad unum sacerdotem perpetuo stabiliendum et VII marchas argenti ad unum calicem et turribulum. (…) Dimitto ecclesie Formiliensi mille solidos ad unum sacerdotem perpetuo stabiliendum et VII marchas argenti pro calice et turribulo. Dimitto sedi Antipolis mille solidos pro quodam presbitero stabiliendo et VI marchas argenti ad unum calicem et turribulum. (…) Dimitto omnibus aliis sedibus cathedralibus Provincie mille solidos melgarensi ad unum in unaque sacerdotem stabiliendum imperpetuum et VII marchas argenti pro calice et turribulo supradicto modo et condicione. (…) Ecclesie Piniani [sic] CCC solidos pro duobus calicis, et singulis aliis abbatis et prioratibus Provincie CC solidos pro calicibus. (…)
Datum Perpiniani anno Domini millesimo CXCIIII mense Decembris. (…)

239

1194, desembre

Testament sacramental. *Publicació sagramental del testament d'Alfons I el Trobador. Fou jurada sobre l'altar de santa Maria Magdalena, a Saragossa. Els termes de les deixes són les especificades en el testament, document nº 238.*

[***A***] Perdut.

B ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Alfons I, 700. Còpia. — ***C*** ADB, transcripció caixa 13.

a BOFARULL, *Los condes*, II, (1988), p. 216-227. — ***b*** BORARULL, *CODOIN*, IV, doc. CLXVIII, p. 395-411. — ***c*** ALTURO, *L'arxiu*, doc. 598 (només testament). — ***d*** SÁNCHEZ, *Alfonso*, doc. 628, *ex* ***B***. — ***e*** UDINA, *Els testaments*, doc. 15, p. 117-127.

Text parcial *ex e*

Hec est sacramentalia conditio seu publicatio ultime voluntatis cuiusdam nobilissimi Ildefonsi regis Aragonis comitis Barchinone et marchionis Provincie que est facta iuxta primi ordinis modum infra spacium VI mensium sicut continetur in libro iurium de ultimis voluntatibus moriencium quam nos testes scilicet (…). Testificando juramus per Deum et Sacta IIII[or] Evangelia anteposita super altare Beate Marie Magdalene quod est in ecclesia civitatis Cesarauguste (...) Dimitto ecclesiis Beatorum Petri et Paul apostolorum Rome unicuique calicem et turribulum de octo marchis argenti et sit calix bene deauratus. Dimitto domino Pape quingentos aureos in ornamentis sue capelle. (…) Concedo Sancte Marie de Tirassona illam donacionem quam ei feci ad candelam unam perpetuo illuminandam et dimitto ibidem unum calicem argenti de duabus marchis. Dimitto ecclesie Sancti Salvatoris de Cesaraugusta unum calicem argenti de tribus marchis deauratum et turribulum de tribus marchis et unam prixidem de una marcha qua Sacratissimus Corpus Christi reponatur. Concedo Sancte Marie de Cesaraugustae villam de Mareta cum omni iure meo, ad calendam perpetuo illuminandam et dimitto ibidem unum calicem de tribus marchis et unum turribulum de tribus marchis et unam pixidem de unam marcha. (…) Dimitto altari Dominici Alta Sepulcri calicem unum auri de quatuor marchis, unum turribulum argenti de quatuor marchis, unam pixidem auri de una marcha de Sacratissimus Corpus Christi reponatur; altari Sancte Marie de Bethlem unum calicem et turribulum de octo marchis argenti et pixidem de una marcha; altaris Sancte Marie de valle Iosaphat unum calicem et turribulum argenti de octo marchis et pixidem de una marcha. Sancte Marie de Podio, unum calicem et turribulum de octo marchis argenti et pixidem de unius marcha. Sancte Marie de Rochamador, unum calicem et turribulum de octo marchis argenti et pixidem unius marcha. Sancto Thome de Cantuaria unum calicem et turribulum de octo marchis argenti et pixidem de una marcha. Sancto Iacobo Apostolo unum calicem et turribulum de octo marchis et pixidem de una marcha. Sancto Nicolao de Bar unum calicem et turribulum de octo marchis argenti et pixidem unius marcha. Dimitto ecclesie Sancti Angeli de Monte Gargano unam lampadem de novem marchis argenti et CC morebatinos ad candelam unam perpetuo ibidem stabiliendam. Concedo monasterio Fontis Frigidi honorem illum quem dedi ibi ad candelam perpetuo illuminandam et unum calicem (…) joye vero mee et anuli et tabule auree ceteraque amminicula mea et munuscula et

omne meum mobile et bestiarium, vendantur (…) ecclesie Aquensi (…) unum calicem et turribulum (…). Dimitto ecclesie Formiliensi (…) VII marchas argenti por calice et turribulo. Dimitto sedi Antipolis (…) VI marchas argenti ad unum calicem et turribulum (…) cathedralibus Provincie (…) VII marchas argenti pro calice et turribulo (…) prioratibus Provincie solidos pro calicibus. (…)
Datum Perpiniani anno Domini millesimo CXCIIII mense Decembris. (…)

240

1196, març, 21

Testament. *Testament de Sibil·la de Queralt. Deixa un sou per a la creu major de l'altar de Sant Andreu de Gurb (Gurb).*

A AEV, Arxiu de la Mensa Episcopal, núm. 38.

a BONFILL, «Lo Castel…», a *Congrés d'història*, p. 695-743.

Text parcial *ex a*

Testament de Sibila de Queralt.— Hoc est translatum fideliter sumptum de alio translato sic se habente (…) ego sibila de cheralto (…) facio meum testamentum. (…) Relinquo altari sancti andree de gurbo et cruci maiori. I. solidos et unicuique ecclesiarum meorum castrorum singulos morabatinos. (…)
Actum est hoc. XII. Kal. aprilis anno domini M. C. XC. V. (…)

241

1196, agost, 11

Donació. *La comtessa Elvira d'Urgell dóna, per a la restauració de la mesa d'argent sostreta de l'altar de Santa Maria de la Seu, vint marcs d'argent, un vas d'argent i una copa d'argent.*

A ACU, núm. 1184a. Pergamí.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 11, doc. 1882, p. 49.

Text parcial *ex a*

(…) Notum sit cunctis, quod ego A. Gratia Dei urgellensis comitissa, veniens in capitulo Sedis Urgellensis et audiens episcopum et cannonicos tractantes et deliberantes de restauracione argenti mense altaris beate Marie, misericorditer mota et compassa super tanto scandalo in ecclesia perpetratro, ad mense altaris argentum restituendum de meo proprio aliquid inpendere curavi. In primis siquidem ad indumentum altaris beate Marie unum pannum sericum dono et .XX. marchas argenti, trado presencialiater unum vas pulcherrimum pro .VII. marchis et cupam unam argenti pro tribus marchis (…). Et nullus ammodo tam audax inveniatur ut ipsum argentum ab altari removere presumat (…)

Actum est hoc .III. idus augusti, anno dominice incarnacionis .M.C.XC.VI.

242

1196, agost, 11

Restauració. *El bisbe Bernat d'Urgell, desitjant restituir l'argent sostret de la mesa de l'altar de la Mare de Déu, destina a aquest fi el delme de la vila d'Arcavell durant deu anys, i els canonges acorden també contribuir-hi. Tot això havia de ser esmerçat en la restauració del susdit altar juntament amb els vint marcs de plata oferts per la comtessa Elvira i les almoines dels fidels.*

A ACU, núm. 1184b. Pergamí.

a BARAUT, «Els documents…», *Urgellia*, 11, doc. 1883, p. 50.

Text parcial *ex a*

(…) Notum sit cunctis, quod ego Bernardus urgellensis episcopus, cupiens affectuose restituere argentum mense altaris beate Marie, dono et assigno totam decimam de Archavel panis scilicet et vini usque ad decennium. Volo et mando ut quicumque baiuliam argenti in mensa altaris ponendi habuerit habeat et accipiat predictam decimam donec decennium fuerit completum. Item universus urgellensis cannonicorum conventus ad idem opus complendum et consumandum, donat et assignat similiter per eosdem iamdictos .X. annos omnes redditus ortus Sancte Marie, sive cannonicorum sive quorumcumque aliorum, et insuper .LX[a]. solidos quos unusquisque cannonicorum pro intronizacione sua dare consuevit, ut omnes huiusmodi redditus expendantur in iamdicto opere. Et preterea .XX[ti]. marchas argenti quas Alvira

comitissa urgellensis presencialiter donat ad id opus altaris reficiendum, ille qui institutus fuerit procurator ab ipsis cannonicis fideliter opere pretaxato expendat, et nullus ammodo aliqua ocasione vel necessitate urgente argentum ab altari tollere audeat vel presumat (…)
Actum est hoc .III. idus augusti, anno dominice incarnacionis .M.C.XC.VI.

243

1197, setembre, 26

Testament. *Testament de Ramon Ferret d'Alcanyís. Llega cinc sous per a la taula de la seu de Lleida i cinc sous per a làmpades per a l'església d'Alcanyís.*

A ACA, Gran Priorat Sant Joan de Jerusalem, perg. 70, arm. 28.

B ACA, Gran Priorat Sant Joan de Jerusalem, sec. 3a, llig. 1144, cod. dels testaments, p. 36 (resum de 1791).

a SAROBE, *Col·lecció*, II, doc. 698, p. 1011-1012.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Ramon Ferret (…) facio meum testamentum (…). Et de his centum solidos relinquo ad opus Sancti Iohannis de Segria X solidos, inter claustrum et tabulam sedis Ylerde V solidos (…) opus ecclesie d'Alchaniz V solidos, ad lampades eiusdem ecclesie V solidos (…)
Acto et scripto testamento isto VI kalendas octubris sub anno Domini MºCºXCº septimo (…)

244

1200, setembre, 10

Testament. *Testament de Bernat de Vall de Lord. Ordena dividir en tres parts tots els seus béns mobles. De la part llegada a Santa Maria de Guissona, una meitat es destinarà a la taula.*

A ADU, fons de Guissona, núm. 250. Pergamí.

a SANGÉS, «Els documents…», *Urgellia*, 15, doc. 295, p. 297-298.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Bernardus de Val de Lord, gratia Dei loquela plena et memoria integra, facio meum testamentum (…). In primis relinquo senioribus meis de Belvedi terciam partem de omni meo mobili, et relinquo aliam terciam partem Sancte Marie Gissone, scilicet, medietatem ad ipsam tabulam et medietatem ad clericos per misses, et aliam terciam partem relinquo ad Pedronam (…)

Actum est hoc .IIIIº. idus september, anno dominice incarnacionis .Mº .CCº.

245

1201, novembre, 4. [Montpeller]

Testament. *Guillem, senyor de Montpeller, estableix el seu testament, situant la seva família i les seves terres sota la protecció de la reina d'Aragó, del seu fill el rei d'Aragó i del comte de Tolosa. Llega a les esglésies de Sant Fermí de Montpeller? i Santa Maria de Montpeller? un calze d'argent per a cadascuna d'elles.*

[***A***] Perdut.

B Archives Municipales, Montpellier, Inventaire Joffre, *Memorial de Nobles* o *Liber instrumentorum memorialium (*addicció al *Cartulaire des Guilhems*), AA1, núm. 99, f. 49v i 52r, art. 99. Trasllat de 1202.

a ACHERY, *Spicilegium*, III, p. 561-565. — ***b*** CHABENEAU; GERMAIN, *Liber*, doc. XCIX, p. 195-206. — ***c*** GÉRIN-RICARD; INSARD, *Actes*, doc. 314, p. 94. — ***d*** ALVIRA CABRER, *Pedro*, doc. 387, p. 486-494.

Text parcial ex d

(b) In nomine Domini. Anno incarnationis eius M.ºCC.ºII.º pridie nonas novembris. Ego Guillelmus, Dei gratia Montispessulani dominus, filius quondam Mathildi ducisse, in bona memoria, et in ultima voluntate mea, sic dispono et ordino testamentum et ultimam voluntatem meam. (…) dimitto (…). Ecclesie Sancti Firmini unum calicem argenteum de marcha et dimidia. Ecclesie Sancti Marie unum calicem argenteum de marcha et dimidia. (...). Et volo quod de calicibus ecclesie de Castello tres vendantur, quorum precium detur in ornamentis eiusdem ecclesie. Et volo quod calix qui fuit de domo Abrahe, domino reddatur pro capitali tantum. (…) Infantes meos et terram meam, et homines et res eorum, relinquo in Dei et Beate Marie protectione, et in custodia et manutenencia domine regine Aragonensis, et dominis regis, filii sui, et domini comitis Tholose. (…) Ego Jacobus Laurencii, publicus

notarius ville Montispessulani, hoc translatum sive transcriptum sumpsi ab alia originali carta, quam Guillelmus Raimundi notarius scripsit.

246

1202, abril, 4

Testament. *Testament de Bernat de Santa Margarida, sacerdot de Sant Pere de Vic. Llega al seu bisbe el seu anell d'or i a l'altar de sant Pere una làmpada que cremi perpètuament. Dóna a l'altar major de Sant Pere el seu calze d'argent.*

[***A***] Perdut.

B ACV, *Liber dotationum antiquarum*, f. 69v-70.

Text parcial *ex B*

Ego Bernardus de Sancta Margarita sacerdos et sancti Petri ebdomadarius mente et corpore sanus facio et ordino meum testamentum (...) In primis dimitto (...) Et milicie templi XII denarios et domino meo episcopo VII solidos et meum annulum aureum et cautet missam pro anima mea.(...) Dimitto ipsa lampade quam stabilivi in perpetuum ante altare maiori sancti Petri.(...) Dimitto altari maiori sancti Petri meum calicem argenteum et meos libros scilicet officiarium, responsarium et antifonarium et Sancte Marie de Monte Regali meum missale et meum testum.(...)

Quod est factum II nonas Aprilis Anno Domini .M.CC.II.

247

1205, gener, 17

Testament. *Testament de Berenguer, clergue i canonge de Vic. Llega al bisbe de Vic el seu anell d'or amb safir, i a l'altar de sant Pere el seu mas de Rocabruna perquè hi cremi perpètuament una candela.*

[***A***] Perdut.

B ACV, *Liber dotationum antiquarum*, f. 64v-65.

Text parcial *ex B*

Hoc est testamentum Berengarii de Salliforis clerici et canonici.(...) Ego Berengarius de Salliforis vicensis canonicus (...) meum testamentum (...) ordinavero. (...) Dimitto domino meo episcopo meum annulum aureum cum lapide saffiro pro anima mea.(...) Dimitto candele sancti Petri quam perpetualis ardet totum meum mansum de Rocha Bruna.(...)
Quod est factum XVI Kalendas februarii Anno Domini .M.CC.V.

248

1205, febrer, 11

Testament. *Testament*[(1)] *de Pere de Tavertet, sacrista. Llega a l'altar de sant Pere el seu anell amb safir; a l'altar de santa Maria de la seu de Vic, argent per a fer un calze, al monestir de Casserres un calze d'argent i al bisbe Guillem de Vic, nebot seu, una copa d'argent.*

[***A***] Perdut.

B ACV, caixa del bisbe Guillem de Tavertet, arm. 9, núm. 36. Còpia de 1223. — ***C*** ACV Col·lecció Jaume Ripoll, vol. 68, p. 35.

Text i traducció parcial *ex B*

Llega a l'altar de Sant Pere de la seu de Vic "meum anulum aureum per obtimum cum lapide saffiro, qui semper stet et sit de thesauro Sancti Petri et nunquam exeat de ecclesia Sancti Petri"; a l'altar de Santa Maria de la mateixa seu "I marcham et dimidia (?) argenti pro I calice faciendo qui sit proprie ipsius altaris"; al monestir de Casserres "I calicem argenteum qui in domo mea est"; al bisbe Guillem, nebot seu, "meam cupam argenti quam emi de episcopo Gerundense".

(1) FREEDMAN, Paul, «Una carta del Papa Innocenci III a Pere de Tavertet, sagristà de Vic», *Ausa*, XII/117 (1986), p. 109-112 (112). El 13 de maig de 1199 Pere de Tavertet va rebre una carta del papa en la qual es confirma la donació de béns feta per Pere a la seu de Vic. (Torelló. Arxiu de la Cúria del Castell de Torelló. Pergamí núm. 100, 250 × 240 mm, 13 maig 1199, (còpia sense data, ca. 1290-1300)).

249

1206, octubre, 1

Testament. *Pere de Taià atorga testament. Llega a la seva esposa el seu vas d'argent i mana que després del seu òbit passi a la sagristia de la seu de Tortosa i es faci un calze per a l'altar de sant Miquel.*

[***A***] Perdut.

B ACT, *Cartulari*, 5, núm. 128, f. 71v-73.

a VIRGILI, *Diplomatari*, (2001), doc. 677, p. 326-330.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Petrus de Taiano (…) facio meum testamentum (…). Et volo ut uxor mea teneat cifum meum argenteum, dum vixerit, et statim in die obitus sui detur sacriste ecclesie Dertusensis et ipse faciat de ipso calicem ad altare de Sancti Michaelis. (…)
Actum est hoc kalendas octobris, anno Dominice Incarnationis M.CC sexto.

250

1208, agost, 30

Testament. *Testament del comte Ermengol VIII d'Urgell. Llega a la casa de la Milícia del Temple, entre d'altres, les seves armes, la seva espasa i el seu anell.*

A ACU, *Cartulari de Tavèrnoles*, núm. 24, f. 12r-13r. Còpia del segle XIII.

a VILLANUEVA, *Memorias*, doc. 30, p. 337-340, d'una còpia contemporània de l'AES. — ***b*** PASQUAL, *Sacra*, IX, f. 109r-113r. — ***c*** BARAUT, «Diplomatari…», *Urgellia*, 12, doc. 220, p. 272-274.

Text parcial *ex c*

(…) Ego Ermengaudus, Dei gratia comes Urgelli, in mea plena memoria et sanitate integra...facio meo testamentum (…). Et dimito domui Milicie Templi totam dominicaturam meam de Albesa et ut liceat eis molendina facere in cequia de Albesa, et dimito eidem domui arma et balistas et fondibola cum eorum aparatu et ensem meum et annulum et cofas meas (…)

Quod est actum .III. kalendas septembris, anno Domini .Mº .CCº. octavo.

251

1210, febrer, 15. (1209)

Testament. *Testament d'Arnau de Llers. Entre les deixes al monestir de Santa Maria de Cervià (Cervià de Ter) hi consten tots els seus anells d'or i d'argent amb pedres precioses per tal que s'entreguin al prior del monestir i que es faci una creu que sigui col·locada en l'altar, que el testador mana que es faci.*

A ADG, *Cartoral dit de Carlemany*, p. 294b-298b.

B ADG, *Pergamins de la Mitra*, reg. B 353, cal. 23, núm. 154.

a MARQUÈS, *Cartoral*, doc. 396, p. 585-590.

Text parcial *ex a*

(…) ego Arnaldus de Lercio iaceo in egritudine, de qua mori timeo et facio meum testamentum (...)Item dimitto eidem monasterio (de Santa Maria de Cervià) omnes anulos meos aureos et argenteos cum lapidibus preciosis, que omnia Arnallus de Burdils habet et tradit eos priori ut faciat inde crucem et ponatur in altari quod ipse faciet, et ego mando fieri, in quo dicti presbiteri celebrent missas (…)

Facto isto testamento .XV. kalendas marcii anno Incarnationis Christi .MCCVIIII.

252

1211, gener, 31

Deixa. *Bernat d'Àger, abat de Santes Creus, reconeix que fra Guillem Adalbert va deixar vint sous de cens al monestir perquè es fes una làmpada i per al manteniment de la llàntia que va instituir.*

A AHN, Sección de Clero Regular y Secular. Pergaminos. Santes Creus. Monasterio de Santa María. Carp. 2774, núm. 17.

a PAPELL, *Diplomatari*, II, doc. 506, p. 722-723.

Text parcial *ex a*

(…) ego frater B[ernadus], abbas de Sanctis Crucibus, consilio et voluntate tocius conventus nostri, concedimus, tradimus et laudamus, fideliter, tibi Petri Muleti et uxori tue, Barchinone, in omni vita vestra, totum illum honorem cum pertinenciis suis et melioracionibus, quas ibi ullomodo facere potueritis, quem honorem frater Guillelmus Adalberti nobis et monasterio nostro ob redemptionem anime sue dedit, preter viginti solidos censuales ex quibus iamdictus frater G[uillelmus], in honore sancte Dei genetricis semperque virginis Marie, unam lampadam construit. (…)

Quod est actum ·II· kalendas februarii anno Domini ·Mº·CCº.Xº·. (…)

253

1212, agost, 2

Testament. *Testament de Miró d'Hostoles, que elegeix sepultura al cementiri del monestir de Santa Maria d'Amer. Entre les deixes al monestir hi consta un vas d'argent.*

A ACA, Monacals, Amer, núm. 35.

a MONSALVATJE, *Colección*, XII, ap. 673, p. 83. — ***b*** SEVILLANO, *Inventario*, doc. 35. — ***c*** PRUENCA, *Diplomatari*, doc. 66, p. 113-115.

Text parcial *ex c*

(…) ego Miro de Ostoles detentus egritudine, mortem timens, facio meum testamentum (...) Imprimis dimitto Beate Marie Ameriensi, in cuius cimiterio corpus meum sepeliri iubeo, meum equum et omnes meos pannos, tam siricos quam alios, et meum cifum argenteum (…)

Actum est hoc .IIII. nonis augusti, anno .MCCXXI. Dominice Incarnationis.

254

1216, agost, 13

Testament. *Testament d'Ermessenda del Far. Fa llegats a Santa Maria de Guissona, dos sous per a la taula d'argent i sis diners per a la candela.*

A ADU, fons de Guissona, núm. 331. Pergamí.

a SANGÉS, «Els documents…», *Urgellia*, 16, doc. 369, p. 257-258.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Ermessen dez Far iacens in egritudine, loquela plena, memoria et integra, facio meum testamentum (…). In primis accipio pro anima mea .XV. solidos et de illis relinquo Sancte Marie Gissone (…) et tabule argenti .II. solidos et candele .VI. denarios (…)
Actum est hoc ydus augusti, anno dominice incarnacionis .Mº .CCº. XVIº.

255

1217, marc, 19

Inventari. *Inventari del monestir de Sant Joan de les Abadesses. Entre d'altres són anotats: deu calzes d'argent i dos calzes d'argent sobredaurats, quatre creus amb Lignum Crucis d'argent sobredaurat i amb pedres precioses i dues creus de coure amb obra de Llemotges, sis canelobres d'obra de Llemotges, dos encensers d'argent i dos encensers de coure, una capsa d'argent per a guardar l'encens i una capsa de coure, dos rentamans d'argent i dos bàculs abacials d'argent, dos bacins i altres dos bacins d'obra de Llemotges, dos recipients d'argent per a guardar vi i aigua, quatre bacins i un rentamans, un bàcul de vori, un bàcul daurat, un bàcul amb la voluta d'argent i pedres precioses, un bàcul d'obra de Llemotges, dos bàculs amb caps de coure sobredaurat, dos bàculs amb caps de cristall i un bàcul amb cap de vori, una creu major de sant Joan, d'argent sobredaurat i amb quatre pedres precioses, una creu menor d'argent amb pedres precioses i cristalls, dues capses d'argent sobredaurat on se serveix la eucaristia, una capsa d'argent niellada i sobredaurada a la forma d'escriny i dos escrinys de vori per als corporals.*

A AMSJA, Manual del notari Pere de Devesa, sense foliar.

a MASDÉU, «Un inventari…», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, IV, p. 141-146.

Text parcial *ex a*

Recognitio sive inventarium de rebus seu ornamentis ecclesiae.
Anno dominice Incarnationis .M.C.C.XVII. XIIII. kalendis aprilis recognovimus ornamenta istius ecclesiae (…). Invenimus preterea XII. calices argenteos e quibus sunt duo per totum

deaurats et II. testes habentes postem cum coleis (*o teleis)* argenteis cum ymaginibus crucifixi et scrinium que vocant Sancti Iohannis cohopertum tescis argenteis et aliud quod vocatur sancti Valentini cohopertum laminis eneis asmaltico opere et IIII cruces que vocantur ligna domini in quibus revera cum tescis argenteis deauratis et lapidibus preciosis continentur lignum crucis Jesuchristi et II. alias cruces eneas opere lemonitio que deferuntur in processionibus et VI. candelabra enea opere lemonitio et II. turibula argentea et duo enea et I. capsam argenteam ad ponendum incensum. et aliam cuprinam et II. pelves argenteas et II. bacula argentea abadacialia. Idest bacinos et alias duo de opere lemonitio et II. aureola argentea ad continendum vinum et aquam in summis festivitatibus ad missam maiorem. et fistulam argenteam deauratam ad sumendum vinum qui non comunicant nisi in tribus precipuis festivitatibus videlicet pascha pentecostes et nativitate domini. et preterea bacinos eneos servantur in armario Sancte Marie et alios tres quibus quotidie serviuntur ad missas. et unam caldariam cuprinam in qua servatur aqua ad manus lavandas et aliam cum qua aqua offertur et non est vacuam cum primam ad manus lauandas. Invenimus quatuor cambutas eburneas quarum I. habet virgam eburneam alia deauratam aliam cum armilla in capite argenteam et lapidibus pretiosis alia vero virga est ligneam. Item aliam de opere lemonitico, preterea sunt et alie uirge ad regendum chorum in festivitatibus de dicte V. cum capitibus eneis deauratis et duobus cum cristallis et una cum equo eburneo et quedam in modum crucis facte. crux Sancti Iohannis tescis argenteis cohopertam et per totum deaurata et ibi in quatuor locis quosdam lapides preciosi est et alia crux minor que est argenteis laminibus et gemmis pretiosis decorata que manet supra altari beate marie. est et cristallus in armario de quo ignem novum ad solem assummitur. sunt et quatuor candelabra ferrea et remosa duo ad altare sancti Iohannis et alia II. ad altare Sancte Marie et preterea II. deargentata in quibus manent serea pascalia et preterea alia quatuor minora similiter deargentata que utuntur in dominicis diebus et festis apostolorum et alia quatuor ferrea que utuntur coram altare Sancti Iohannis in diebus profestis. habetur super altare beati Iohannis capsa argentea et deaurata in qua servatur euqueristia. similiter supra altare beate Marie alia capsula argentea et niellata et etiam deaurata in modum scrini facta. supra ibidem preterea duo scrinia eburnea in quibus conduntur corporalia et quedam alia sacrosanta. (…)

256

1218, setembre, 22

Testament. *Miquel Toda fa testament i llega dos sous per al frontal de Santa Maria [d'Alguaire].*

[***A***] Perdut.

B ACA, Gran Priorat, arm. 28, perg. 94. Trasllat.

a ALTURO, *Diplomatari*, doc. 215, p. 312-313.

Text parcial *ex a*

Hoc est translatum cuiusdam cartule bene et fideliter factum XVIIº, anno Domini MºCCºXVIIIº:
(…) Michaelis Toda (…) alium testamentum faciam (…) dimitto (…) opera Sancte Crucis II solidos, frontal Sancta Maria II solidos, opera sedis Ilerde II solidos (…).
Quod est actum decimo kalendas octubris, anno Domini MºCCº octauo decimo. (…)

257

1224, gener, 28

Testament. *Testament del esposos Arnau de Vilalta i Berenguera de Coscó. Lleguen sis sous a Santa Maria de Guissona per a la taula d'argent, i vint per a la candela.*

A ADU, fons de Guissona, núm. 353. Pergamí. Còpia del 27 de febrer de 1344.

a SANGÉS, «Els documents…», *Urgellia*, 16, doc. 390, p. 286-287.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Arnallus de Vilalta et ego Berengaria de Coscho, eius uxor, gratia Dei loquela plena et memoria integra, facimus nostrum testamentum (…). In primis quisque nostrum accipimus pro anima nostra quinquaginta solidos barchinonenses, de quibus relinquimus quisque Sancte Marie Gissone suos usaticos .VI. solidos, et unicuique presbiterorum eiusdem .II. solidos et tabule argenti .III. solidos et (…) candele .X. solidos (…)
Actum est hoc .Vº. kalendas februarii, anno incarnationis .Mº .CCº .XXIII[I]º.

258

1225, agost, 23

Donació. *Pere Mulet i la seva esposa Barcelona donen, a l'abat Pere i a tot el convent de Santes Creus, les vinyes i els honors que tenen al Penedès. La donació la fan perquè es faci fer una altar dedicat a sant Joan a l'església del monestir, ben parat i ornat, amb un calze i altres objectes i ornaments necessaris per al culte.*

A AHN, Sección de Clero Regular y Secular. Pergamins. Santes Creus. Monasterio de Santa María. Carp. 2781, núm. 7. Carta partida ABC.

a PAPELL, *Diplomatari*, II, doc. 605, p. 872-874.

Text parcial *ex a*

(…) ego Petrus Muletus et uxor mea Barcelona, pro salute et remedio animarum nostrarum, bono animo et spontanea voluntate, offerimus et cum presenti carta perpetuo valitura, donamus domino Dei et vobis dompno R[aimundo], abbati Sanctarum Crucum, et eiusdem loci conventui, presenti et futuro, vineas illas omnes et honores quos habemus in Penitensi (…) donacionem facimus (…) ecclesia vestra de Sanctis Crucibus (…) construatis et faciatis altare, quod in honorem sancti Iohannis ibidem iam intitulatum habetur, de lapidibus bonis et competentibus, et teneatis ipsum altare paratum et ornatum de calice ceterisque apparatibus et ornamentis ad divinum officium necessariis, secundum ordinis vestri morem et formam. (…) Actum est hoc decimo kalendas septembris anno Domini ·Mº·CCº·XXº·Vº·. (…)

259

Ca.1225

Inventari. *Inventari de l'altar de sant Pere de la catedral de Vic. Entre d'altres, és consignen: nou calzes, dos rentamans, dues canadelles, una capsa, un vas per al crisma, dos encensers, tres creus —una d'elles amb el reliquiari del Lignum Crucis—, i una taula tots d'argent. També s'especifiquen deu anells, dues cobertes d'evangeliari d'argent i un gran calze que havia ofert Pere de Tavertet a l'altar.*

A ACV, *Liber dotationum antiquarum*,[(1)] f. 152, marginal.

a SANJOSÉ, «Inventari...», *Miscel·lània litúrgica catalana*, XXIII

Text parcial *ex a*

Habet altare Beati Petri.
Novem calices
Duos pelves
Duas canadellas
} Argenti
Unam caxam
Quoddam vas pro crismate

Item duo turibula
Tres cruces
Quoddam lignum Domini
Tabulam et amigdalum
} Argenti
Et quoddam aliud instrumentum

Item habet X anulos
Item decem et octo coopertoria
inter bona et vilia
Item duos textus argenti
Item quoddam calicem magnum quem
P[etrus] de Tavarteto quondam sacrista
Vicensis dimisit altari Sancti Petri

(1) *Liber dotationum antiquarum*, cartulari de la catedral de Vic, escrit pel sacerdot Pere de Madriguera, per mandat d'Andreu d'Almúnia, canonge i escrivà públic de la vila de Vic, (es data vers 1217), segons consta en el foli 145v.

260

1231, maig, 8

Testament. *Guillem de Malla, sagristà de Vic, dicta testament. Entre altres deixes llega al monestir de Sant Salvador de Breda cinquanta masmudines i un vas d'argent perquè se'n faci un calze.*

A ACV, cal. 6, núm. 2071.

a JUNYENT, *Diplomatari*, (1956), doc. 20, p. 14-16. — ***b*** LLOP, *Col·lecció*, II, doc. 690, p. 609-614.

Text parcial *ex b*

(…) ego Guillelmus de Medala sacrista vicencis (…) facio et ordino meum testamentum (…). Dimitto namque monasterio Sancti Salvatoris de Breda pro magnis beneficiis que inde recepi L mazmuntinas, et I ciffum argenti II marcharum de quo fiat unus calix. (…) Omnes dicte namque laxationes quas supra facio de rebus mobilibus solvantur et compleatur de mea annona et vino et argento, et de meis anulis (…).

Quod est factum VIII idus maddi, anno Domini MCCXXXI. (…)

261

1234, setembre, 22

Testament. *Testament de Guillem Gual. Entre d'altres, atorga llegats a Santa Maria de Guissona per a la candela i per a la seva taula d'argent.*

A ADU, fons de Guissona, núm. 404. Pergamí. Còpia de l'1 de maig de 1257.

a SANGÉS, «Els documents…», *Urgellia*, 17, doc. 441, p. 184-185.

Text parcial *ex a*

(…) Ego Guilelmus Guaal, iacens in egredutine... facio meum testamentum (…). In primis accipio pro anima mea .XL. solidos barchinonenses, de quos relinquo Sancte Marie Gissone suos usaticos, scilicet .VI. solidos, et unicuique presbiterorum eiusdem .II. solidos, et Sancte Margarite .XII. denarios, et candele .XII. denarios, et ospitale .VI. denarios (…) et Sancte Marie de Monteserrad .XII. denarios et Sancto Iachobo Gallecie .XII. denarios et tabule argenti Gissone .XII. denarios (…)

Actum est hoc .Xº. kalendas octubris, anno Incarnacionis .Mº .CCº .XXXº .IIIIº.

262

1235, juliol, 3

Sentència arbitral. *Compliment de la sentència arbitral emesa pels abats de Sant Joan [de les Abadesses] i Sant Benet de Bages, delegats papals, relativa al plet entre el bisbe i el capítol de Vic i el monestir de Sant Pere de Casserres, per raó de la mort de Guillem de Tavertet, bisbe de Vic. El bisbe i el capítol mantindran, entre altres béns, el bàcul pastoral.*

A ACV, cal. 37, Concòrdies, núm. 12. Pergamí. N'hi ha una transcripció del canonge Ripoll al cal. 36, vol. VI, f. 91.

B ACA, Monacals, Hisenda, vol. 4769bis, f. 606r, núm. 7.

a MONSALVATGE, *El Monasterio*, XX, ap. XII, p. 126-129. . — ***b*** JUNYENT, *Diplomatari*, (1956), doc. 59, p. 42-44. — ***c*** ROCAFIGUERA, Transcripció, s. n. . — ***d*** PLADEVALL, *Sant Pere,* p. 117-118. Regest. — ***e*** LLOP, *Col·lecció*, II, doc. 709, p. 632-634.

Text parcial *ex e*

Cum questio verteretur inter venerabilem patrem Bernardum, Dei gratia Vicensem episcopum, et capitulum eiusdem agentes ex una parte, et B., priorem, et conventum monasterii Sancti Petri de Castserris, deffendentes, ex altera (…) de voluntate ipsarum partium dicimus taliter arbitrando (...) quos Guillermus, quondam Vicensis episcopus, habebat tempore mortis sue. (...) Crozam autem pastoralem habeat vicensis ecclesia (…).
Actum est hoc V nonas iulii, anno Domini MCCºXXXºVº. (…)

263

1238, juliol, 10

Inventari. *Inventari de les relíquies que portà de Roma l'abat de Sant Cugat Pere d'Amenys. Es fa menció de les creus d'argent amb Lignum Domini que hi ha a Sant Cugat, així com de dues canadelles d'argent sobredaurat i dues "computas" (capses), una d'elles d'obra de Llemotges.*

A ACA, *Cartulari*, núm. 1154, f. 397.

a MAS, *Les relíquies.* — ***b*** MAS, *Notes*, VI, p. 158, doc. 1182. — ***c*** PERAY, *Sant Cugat*, p. 130. — ***d*** RIUS, *Cartulario,* III, doc. 1345, p. 459-463.

Text parcial *ex d*

Anno Domini MCCXXXVIII.º sexto idus iulii, venit domnus P. de Ameniis, abbas huius monasterii a curia Romana, et atulit secum reliquias plurimorum sanctorum, quorum nomina sunt inferius denotata. (…) Item predictus P. de Ameniis, abbas istius monasterii attulit i eodem tempore quoddam lignum Domini et quandam crucem argenteam, ubi sunt reliquie, sicut suprascriptum est, et duas canadellas argenteas desuper auratas, et duas computas, videlicet unam operis de Limoge et aliam Lambrici (…)

264

1238. Setge de València

Testament. *Testament de Toda Ladron, esposa del difunt Gil Garcès. Entre les deixes a l'església de Sant Marc de Terol hi consta la d'un vas gran d'argent per a fer un calze d'argent destinat a l'esmentada església.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Jaume I, núm. 720.

a SOLER, «Un aspecte...», a *CHCA*, p. 543. — ***b*** HUICI, *Colección*, doc. 181. — ***c*** HUICI; CABANES, *Documentos*, II, doc. 272, p. 37-38.

Text parcial *ex c*

Pateat universis quod Toda Ladro uxor quondam Egidii Garcez (...) verberavit testamentum (...)

Et precepit suum corpus sepeliri apud Turolium in ecclesia sancti Marchi iuxta tumulum viri sui, et precepit persolvere ecclesie predicte C morabatinos quos maritus suus eidem ecclesie delegavit. (…) Item reliquit maiorem cifum argenteum suum ecclesie sancti Marchi, ex quo fiat calicem unum argenteum, ad servicium ecclesie predicte. (…)

Quod est actum in obsidione Valencie, anno dominice incarnacionis MCCXXX octavo (…)

265

1239, octubre, 17

Desempenyorament. *Pere de Sala, sacerdot de Sant Pere de Ferrerons, promet a fra Bernat Calvó, bisbe de Vic, que desempenyorarà el calze d'argent pertanyent a aquella església.*

A AEV, Arxiu de la Cúria Fumada, Anònims III.

a JUNYENT, *Diplomatari*, (1956), doc. 153, p. 94.

Text parcial *ex c*

1239. XVI kalendas. novembris.

Petrus de Sala, sacerdos ecclesie Sancti Petri de Ferrerons, bona fide et sine omni enganno (...) promito et convenio vobis domino Bernardo, Dei gracia vicensi episcopo, ac successoribus vestris (…) redimam et a pignore penitus extraham et dicte ecclesie Sancti Petri restituam, sine dampno aliquo et de servicio ipsius ecclesie, illum calicem argenteum quem a predicta extraxi ecclesia et pignori obligavi (…)

266

1240, desembre, 13

Àpoca. *Els germans Berenguer i Bernat de Riera es confessen ben pagats de fra Bernat Calvó, bisbe de Vic, amb els 5.000 sous que li prestaren per raó de l'empresa de València i del gerro d'argent que havia estat del bisbe Guillem de Tavertet, predecessor seu.*

A AEV, Arxiu de la Cúria Fumada, Anònims III.

a JUNYENT, *Diplomatari*, (1956), doc. 202, p. 124.

Text parcial *ex a*

1240. Idus decembris.

Ego Berengarius de Rieria et ego Bernardus de Rieria frater eius (…) fatemur et recognoscimus vobis domino Bernardo, Dei gracia Vicensi episcopo (…) bene esse paccatos plenarie et contentos ad voluntatem nostram de omnibus illis quinque milibus solidorum monete curribilis barchinonensis de duplo valente marcha argenti LXXXVIII solidorum, quos

pro facto exercitus Valencie vobis meminimus mutuo tradidisse, et etiam de illo cipho argenteo quem ego dictus Berengarius de Rieria petebam a vobis racione Guillelmi de Tavarteto (…)

267

1242

Dotalia. *Dotalia i acta de fundació del monestir de Santa Maria de Vallbona (Argelers, Rosselló), pels monjos de Fontfreda. Fan donació, entre d'altres, d'un calze d'argent, un calze petit d'argent, un Lignum Domini, un encenser, dues ares i el parament de tres altars.*

a MONSALVATJE, *El obispado*, IV, doc. 38, p. 398-400.

Text parcial *ex a*

(…) abbas et totus conventus Fontis-frigidi (…) sit abbatiam S. Mariae Vallis-de-bona (…) nobilis viri G. de Porcella, qui dictae novae abbatie est patronus (…). Damus (…) ad sustentationem fratrum ibidem Deo servientium 50 eminas frumenti, 100 oves, et unum calicem argenti, et trescentos solidos en denariis (…) et unum calicem parvum argenti, et unum lignum Domini, et centum caseos, et tres sestarios olei, et unum Tarusbulum, et duas aras, et apparamenta trium altarium, scilicet de pannis lineis. Damus (…) ut fratres possint librerius sanctae contemplationi vacare et studio, saxaginta librorum volumina (…).
Actum est hoc mense Agusti anno Domini MCCLII.

268

1243, juliol, 14

Memorial testamentari. *Memorial testamentari que fa Bernat Calbó, bisbe de Vic. Atorga deixes d'objectes que va comprar i que són en el seu palau. Hi ha, a la capella del palau de Vic, un calze d'argent i un calze d'estany; a Sant Pere, un calze d'argent. També disposa de vuit anells d'or amb pedreria i un anell d'argent sense pedra i una pedra anomenada topazi sense anell.*

A ACV, cal. 36, vol. VI, f. 106. Còpia del canonge Ripoll publicada el 1814, op. I.

a VILLANUEVA, *Viage*, VII, ap. V, p. 252-258, *ex* ***A***. — ***b*** VAN HECKE, *Acta*,[1] october XII, p. 75, ex ***A***. — ***c*** JUNYENT, *Diplomatari*, (1956), doc. 250, p. 152-154.

Text parcial *ex c*

(…) Hoc est memoriale quod nos Bernardus Dei gratia Vicensis episcopus facimus (…) de omnibus pannis et vasculis tam panis quam vini et de omnibus aliis atrezamentis et rebus que nos emimus et modo sunt in palacio nostro (…). Sunt in capella palacii IIII libri scilicet officiarius, et epistolarius, et textus et misale, et duo vestimenta sacerdotalia, et duo calices unus argenteus et alius stagni, et una almuceria, tamen calix argenteus est ecclesie Sancti Petri. Et sunt in capella quam nos defferimus nobiscum indumenta pontificalia et unus liber qui dicitur ordinarius episcopalis quem nos fieri fecimus. (…) Item habemus VIII anulos aureos cum lapidibus, et unum anulum argenteum cum lapide. Preterea habemus unum lapidem qui dicitur stopacius sine anulo. (…)
Quod est factum pridie idus iulii anno Domini MCCXL tercio

(1) Acta Sanctorum, Octobris, Tomus XII, Die Vigesima Sexta, Victore de Buck, Societatis Jesu Presbyteris Theologis [Bolandistes], De S. Bernardo Calvonio p. 21-102, Caput Tertium, Charta ultimae voluntatis S. Bernardi Calvonii, p. 75-78, Brusel·les, 1867.

269

1248, octubre 29

Encunyació. *El rei Jaume dóna en exclusivitat al seu argenter Garcia Arnau el càrrec d'encunyador de la moneda de València.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Jaume I, núm. 1136.

a MIRET, *Itinerari*, p. 133. — ***b*** BOTET, *Les monedes*, II, p. 48. L'autor assenyala com data l'1 de novembre 1248. — ***c*** HUICI, *Colección*, doc. 339. — ***d*** HUICI; CABANES, *Documentos*, doc. 480, p. 292.

Text parcial *ex d*

Noverint universi quod Iacobus (...) per nos et nostros damus et concedimus tibi Gascie Arnaldi argentario nostro diebus omnibus vite tue totam talliam monete presentis realium Valencie et cuiuslibet alterius monete (...).. que, te vivente, cudentur vel sculpentur seu fient in regno Valencia et in Barchinona (...)

Datum Valencie, V calendas novembris anno Domini M.CC.XL octavo

270

1241-1251

Memorial. *Memorial dels danys causats pel vescomte Arnau de Castellbò i els comtes de Foix a l'església d'Urgell, tramés pel bisbe Ponç de Vilamur a l'arquebisbe de Tarragona Pere Albalat. Entre d'altres, de les esglésies de la Seu, creus d'argent, encensers, cobertes d'evangeliari, rentamans, canadelles; de Sant Grau, un calze, dues canadelles i un encenser; de Prats, dues canadelles i un calze; de Sanavastre, una perola i un calze; de Palau, dos calzes, dues canadelles i dos canelobres; d'Ix, dues canadelles, i de Santa Llocaia, un calze, dues canadelles i dos canelobres.*

A ACU, fons Caboet-Castellbò, núm. 35, f. 4r-8r. Quadern en pergamí. Còpia del segle XIII.

a BAUDON DE MONY, *Relations*, II, 48, doc. III, p. 100-113. — ***b*** BARAUT, «L'evolució…», *Urgellia*, 11, ap. 1, p. 290-298.

Text parcial *ex b*

(…) Vobis patri et domino P., Dei gratia Terrachonensi archiepiscopo, conquerimur nos P., Dei gratia episcopus, et capitulum Urgellense de comite Fuxensi qui, cum patre suo, cepit ecclesiam et villam Sedis et destruxit penitus, asportando secum cruces argenteas, thuribula, textus, pelves et canadellas, pannos sericos et alia ornamenta ecclesie, privilegia, cartas et instrumenta, et clericos et laycos captos duxit, inferens malum et dampnum ecclesie et ville, preter mortes hominum, quod excedit summam duccentorum milium solidorum (…). Item fregerunt ecclesiam Sancti Geraldi de Podio de Oruz et abstraxerunt inde .V. libros et .II. vestimenta presbiteri et levaverunt de altari omnes pannos qui ibi erant et habuerunt inde unum calicem et duas canadellas et .I. ensenser et duas esquelas et fregerunt [scrinium] in quo habebantur reliquie (…). Item fregerunt ecclesiam de Prads scilicet: J. Xico et B. Mercer et P. Et G. Tolssa et habuerunt inde .VII. libros et .II. vestimenta presbiteri et .II. canadelas et .I. calicem et .I. perola et .X. modios (…). Item fregerunt ecclesiam de Sanavastre (…) et expoliaverunt ipsum altare et habuerunt unam perolam (…). Preterea fregerunt scrinium in quo erat Corpus Domini et exparserunt eum in vilissimis locis; et ad hoc fuit presens A. De Castrobono qui stabat ad januam ipsius ecclesie; et .VI. sextades olei et unum calicem (…).

Item fregerunt ecclesiam de Palad et habuerunt inde .IIII^or^. libros et .II. calices et .II. canadeles et .II. candelabra et .II. esquillas et .XX. sextaradas olei, quas exparserunt, et cetera que ibi erant et unam perolam et acceperunt Corpus Domini, quod deiecerunt in sterquilinio (…). Item fregerunt ecclesiam de Yx et habuerunt inde .III. libros et .II. canadeles (…). Item fregerunt ecclesiam Sancte Leocadie et fuit ibi J. de Tolssa et homines de Urg et h[abu]erunt inde cimbala et .I. calicem et .I^am^. perolam et .II. libros et omnia que erant in ipsa ecclesia scilicet: .II. canadeles et .II. candelabra (…)

271

1258, maig, 13

Inventari. *Ornaments i mobles de la capella del rei en Jaume I. Entre d'altres, apareix: una creu major d'argent amb Veracreu i peu d'argent, una creu menor amb peu d'argent, una creu de cristall amb peu de coure, set calzes d'argent i un de gran d'argent, quatre retaules d'argent, dos candelers d'argent, dos candelers de cristall, un encenser i naveta d'argent, un altar, sis capses, dues ampolles d'argent, una gerra de llautó i una capsa de relíquies del rei.*

A ACA, Reial Cancelleria, Jaume I, reg. 6, part 1a, f. 104.

a «Ornaments…», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, I/9, doc. V, p. 139-140.

Text parcial *ex a*

(…) Rebut que fa Simon de la Capela del senyor rey que ten per el. primerament I cruz maior dargent en que esta la verz cruz, Altra de cristal, altra poca dargent. Item ab sos peus dargent de la major et de la menor, et altre peu de coyre de la de cristal. Item VII caliz d'argent et I magestat dargent. Item IIII retaules dargent. Item II candelers dargent. Item II de cristal. Item I encenzer dargent. Item I naueta dargent. totes aquestes coses damunt dites ab son estotug. Item II capas de seda ab XII termayls dargent et ab XII broches dargent. Item IIII casules et III dalmatiques et II frontals de seda de maiors et II menors obrades et IIII fazaletes, et II linies et I drap nou pera linea. Item XII amits et III vestimens cumplits et I camis qui no es cumplit. Item II camises romanes. Item XVI soperpeliz. Item I drap de seda per ala magestat de lalsefaria. Item un drap poc de seda qui fo dalenxandria. Item II libres officier et misal. Item un quaern de les estores. Item I altar. Item VI caxes. Item I feristol. Item IIII bordons. Item I bast daembla et les cubertes. Item I drap de seda de la cruz de cristal. Item

I de seda per sevir al altar Item II ampollas dargent. Item I drap morisch et tot aso recebe del senyor Rey. I orzol de lalto. I caxa de reliquies del rey.
3 Idus Maig 1258.

272

1258, juliol, 2

Àpoca. *Ramon, prior de Sant Pere de Casserres, i el seu convent reconeixen a Guillem de Savassona que han rebut diversos objectes litúrgics, entre d'altres, un calze d'argent sobredaurat i un pixis d'argent que tenen el signe de Savassona .*

A AEV, Arxiu de la Cúria Fumada, 7a, f. 30v.

a LLOP, *Col·lecció*, II, doc. 805, p. 710.

Text parcial *ex a*

Frater Raimundus prior, et conventus Sancti Petri Castriserrensis per nos et omnes successores nostros recognoscimus et confitemur vobis Guilelmo de Savassona nos recepisse unum pallium et unum calicem argenteum \deauratum/ et una picxidem argenti et unam casulam de scendato cum stola et manipulo, que omnia sunt signata cum signo vestro de Savassona. (…)

273

1259, febrer, 18

Testament. *Bernat, bisbe d'Elna, malalt, fa testament i atorga diversos llegats. Entre d'altres, a l'església d'Urgell, un calze d'argent; a les esglésies de Saltèguet (La Molina), Santa Llocaia, Santa Maria de Talló (Bellver de Cerdanya) i Santa Eulalia de Berga (Berga), 100 sous per a la compra d'un calze a cadascuna d'elles; a l'altar de santa Maria Magdalena, que ha edificat dins de l'església de Santa Eulàlia, 200 sous per a la compra d'un calze i tovalloles; a Santa Eulàlia d'Elna (Elna), cinc anells, dos d'ells amb maragda; a Sant Joan de Perpinyà, una copa d'argent daurada per dins i per fora, i al seu bisbe successor, dos bacins d'argent, un calze d'argent, un bàcul d'argent i l'anell d'or amb la*

pedra girgos. Ordena que es restitueixi la taula d'or amb pedres precioses encastades que havia comprat a condició.

A ADPO, G48. Pergamí mutilat.

B Còpia al *Llibre Verd* de la comunitat de sacerdots de l'església d'Elna, perduda. — ***C*** ADPO, G171, *ex* ***B***. Còpia parcial per Dominicus Doran, notari d'Elna (1642-1669) i secretari de la comunitat de sacerdots i beneficiats de l'església d'Elna.

a TRÉTON, *Diplomatari*, V, doc. XXII, p. 2592-2613.

Text parcial *ex a*

(…) ego Bernardus, Elnensis episcopus, gravi infirmitate detentus (…) facio testamentum (…). Item, instituto et mando quod i hospitali de Tacione superiore, quod dominus papa contulit michi, sint ibi VI fratres viventes [secundum] regulam beati Augustini, vel plures si facultates loci supperant, ferentes crucem et crossam in superiore parte crucis (…). (…) dimitto ecclesie Urgellensis (…) et amplius dimitto eidem ecclesie pro uno calice argenteo C solidos. Item, dimitto ecclesie de *Saltagel* C solidos pro uno calice argenteo; et ecclesie Beate Leochadie C solidos pro uno calice argenteo; (…) et ecclesie Beate Marie de Tolono C solidos pro uno calice argenteo. Item, dimitto ecclesie Beate Eulalie de Bergua C solidos pro uno calice argenteo. (…) Item, dimito domine Sclarmonde, nepti mee, II equas et unum anulum in quo est lapis de amanticus. Et dimitto domine Alisendi, sorori mee, cupam meam majorem argenteam quam aportavi de Anglia; et domine Berengarie de Sancta Fide, sorori mee, CC solidos; et domine Geralde, uxori P[etri] de Berga, unum meum anulum cum saphiro; et domine Portelle de Gardia, nepti mee, illam cupam argenteam, que fuit domine Sclarmonde de Tacione. (…) Et dimitto (…) et P[etro] de Salsis, archidiacono Fenoleti, unum ciphum argenteum de ill(is) quos defero. Et dimitto Poncio de Mosseto, preentori Elnensis, II vachas vel unum cifum argenteum si magis voluerit acceptare (…). Item, dimitto altari beate Marie Magdalene, quod hedificavi in ecclesia beate Eulalie pro uno calice argenteo et pannis ad opus ejusdem altaris, CC solidos (…) dimitto, beate Eulalie Elnensis (…). Et dimitto (…) et unum anulum cum maragdine qui est predicte ecclesie, et preter istum dimitto eidem ecclesie tres anulos meos, quos ego duxero eligendos, et amplius quendam anulum cum maragdine eidem ecclesie dimitto, quem G(uilelmus) Jordani michi dimisit (…). dimitto ecclesie beati Johannis de Perpiniano D solidos qui dentur in sericis pannis, de quibus fiant cape et dalmatice. (…) Et amplius dimitto eidem ecclesie unam copam meam argenteam intus et

exterius deauratam, in qua corpus Christi deportetur ad communicadum. (…) dimitto successori meo (…) et amplius duas pelves argenteas, et unum calice argenteum, et duas mitras, et sotulares cum prolis, et crossam argenteam, et capellanam quam michi dedit episcopus Magalonensis, et II anulos aureos, unum magnum cum multis lapidibus, et alium cum uno lapide vocato *girgos* (…). Et est certum quod debeo Poncio de Mosseto, precentori Elnensis, mille solidos malguriensium, pro quibus habet quasdam parapsides argenteas in pignore (…) statim post finem meum, manumissores mei accipiant omnem bladum meum et bestiare et omnia vasa [mea] argentea (…). Et volo et mando quod quedam tabula aurea cum lapidibus preciosis quam sub conditione emeram ab eisdem pro mille et D solidis, secundum quod in instrumento inde facto plenius continetur, reddatur eisdem, et ipsi restituant manumissoribus meis dictos mille et D solidos secundum quod (…) extitit compromissum.
(…) Actum est hoc XII kalendas marcii, anno Christi Mº CCº Lº octavo. (…)

274

1259, març, 7

Testament. *Testament d'Elisenda de Pujalt. Fa deixes a Santa Maria de Guissona per a les llànties, per a la candela i per a la taula d'argent.*

A ADU, fons de Guissona, núm. 462. Pergamí. El document ha estat extret del protocol d'Arnau d'en Jaume, notari difunt de Guissona.

a SANGÉS, «Els documents…», *Urgellia*, 18, doc. 494, p. 260-262.

Text parcial *ex a*

(…) ego, domina Elicsenda de Pugalt (…) in meo pleno sensu et integra memoria, facio meo testamentum (…) dimito Deo et beate Marie de Gissona cum meo corpore .VI. solidos per usaticos suos, et priori .X. solidos, et unicuique presbiteris eiusdem .II. solidos per misses, et diaconis .XII. denarios, et unicuique lamparadurm .VI. denarios, et candele .II. solidos, et tabule argenti .II. solidos, et domino episcopo ad solvendum meum sepulcrum .V. solidos, et domui hospitali .VI. denarios. (…) Hec est mea ultima voluntas, quam volo valere iure testamenti vel codicilli vel eo modo quo valere potuerit.
Actum est hoc nonas marcii, anno Domini .Mº. .CCº. .LVIIº. (…)

275

1261, febrer, 28

Testament. *Testament de Bartomeu Grasselles. Fa donatius a Santa Maria de Guissona per a la taula d'argent i per a la candela.*

A ADU, fons de Guissona. Pergamí, núm. 466. Còpia de l'1 de setembre de 1262.

a MARQUÈS , «Els pergamins…», *Urgellia*, 18, doc. 498, p. 267-268.

Text parcial *ex a*

Hoc est translatum bene hac fideliter translatatum secundum formam patroni, kallendas septembris sub anno Domini .M° .CC° .LX°. secundo et in quo sic inferius habetur:
(…) ego Bartholomeus Grasselles in plenitudine mei sensus et memoria integra facio meum testamentum (…). In primis accipio pro anima mea .L. solidos barchinonenses terni, de quibus dimito Sancte Marie de Gissona .VI. solidos per tracturas et unicuique presbiteris eiusdem .XVIII. denarios per mises et diachonis .VI. denarios et candele .II. solidos, et tabule argenti .V. solidos, et unicuique lampadibus eiusdem .VI. denarios per oleum. (…)
Quod est actum .II^e^. kallendas marcii, anno Domini .M° .CC° .LX°.

276

1269, octubre, 7

Testament. *Guillem de Terrassa atorga testament. Deixa a l'església de Santa Maria del Mas Ricard (La Canonja, Tarragonès) una marca i mitja d'argent per a fer un calze.*

[***A***] Perdut.

B Arxiu Fontcoberta, fons Sentmenat, perg. S1601036. Trasllat. Dors no comprovat. — ***C*** ACA, Ordes Religiosos i Militars. Universitat. Pergamins de Santa Maria de Jonqueres, J. 244, *ex* ***A***. Trasllat de 28 d'abril de 1276.

a COSTA, «Pergamins...», *Analecta Sacra Tarraconensia, Miscel·lània Àngel Fàbrega*, LXXI, doc. 46, *ex* ***C***, p. 213-234. — ***b*** PUIG, *Diplomatari*, doc. 171, p. 378-385.

Text parcial *ex b*

(…) ego Guillelmus de Terracia in meo pleno sensu et sana memoria facio meum testamentum (…). Et dimito (…) ecclesie Sancte Marie de Manso de Ricard Terrachone, unam marcham et mediam argenti ad calicem. (…)
Quod est actum nonas octobris anno Domini millesimo ducentesimo (sexagesimo) nono. (…)

277

1275, juny, 10

Testament. *Clàusula del testament de Ramon, clergue de Sant Pere de les Preses de Bas (les Preses). Entre les deixes hi consten dos calzes d'argent que ja havia comprat, un per a l'església de Sant Pere i l'altre per a l'altar de sant Jaume de la mateixa església.*

A ADG, *Cartoral dit de Carlemany*, reg. B 608, f. 194b.

a MARQUÈS, *Cartoral*, doc. 498, p. 675-676.

Text parcial *ex a*

Hoc est translatum cuiusdam clausule que continetur in testamento R[aimundi] clereci et ebdomedarii ecclesie Sancti Petri de Preis de Basso (...) Et dono et in presenti offero dicte ecclesie [Sant Pere de les Presses de Bas] unum calicem argenteum, et alium similiter argenteum altari sancti Iachobi, qui iam sunt in dicta ecclesia, quos ego de proprio emi et acquisivi (…)
Quod quidem restamentum fuit factum per manum Guilielmi clerici de Pinea, publici scriptoris de Oloto iurati et manumissoris dicti Raimundi clerici .X. die iunii anno Domini .MCCLXX. quinto.

278

1276, juliol, 20. Alzira

Codicil testamentari. *Primer codicil de Jaume I en què deixa al monestir de Poblet la creu amb camafeu de la seva capella així com els retaules de la dita capella, incloent-hi el retaule de la Verge Maria, regalat pel rei de Castella. Prohibeix que mai pugui ser tret del monestir el camafeu predit. Dóna també a Poblet sis calzes d'argent sobredaurat, i deixa tota la seva*

vaixella d'argent perquè es faci un retaule per a l'església del dit monestir. També deixa per al monestir de Sant Vicent de la Roqueta dues creus.

[***A***] Perdut.

B ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Jaume I, 2287. Trasllat d'1 de juliol de 1293.

a TOURTOULON, *Jacme*, II, doc. 21. — ***b*** UDINA, *Els testaments*, doc. 22, p. 153-158.

Text parcial *ex b*

Hoc est translatum sumptum fideliter a quodam carta pergamenea cisa seu fracta (...)

domini Iacobi quondam bone memorie regis Aragonum, Maiorice et Valencie, comitis Barchinone et Urgelli et domini Montispesulani (…) Capellam autem nostram taliter dividimus videlicet quod crux cum capmaseo detur monasterio Populeti cum omnibus rectalibus eiusdem capelle qui sunt ibi tam scilicet cum illo rectabulo Beate Marie quod rex Castelle dedit nobis quam cum aliis, et quod capmaseus predictus sit sempre dicti monasterii Populeti, ita quod nunquam possit alienari, dari vel vendi. Et dentur etiam eidem monasterio sex calices argenti superaurati eiusdem capelle nostre. Alias vero duas cruces et capas officiandi et dalmaticas damus et dimittimus ecclesie sancti Vincencii. (…) Item dimittimus dicte domui Populeti totam vaxellam nostram argenti, ita ut inde fiant rectabuli ad opus ipsius monasterii et ecclesie eiusdem. (…)

Actum est hoc in Algiziria XIII kalendas Augusti anno Domini MCCLXX sexto. (…)

279

1278, gener, 17

Testament. *Testament de Pere de Castellnou, bisbe de Girona. Dóna a diverses esglésies entre elles a Santa Maria de Bell-lloc una marca d'argent per al seu calze.*

A ADG, Cartoral Curia Episcopal, f. 38.

a *Regest*: MONSALVATJE, *Nomenclator*, p. 135(1). — ***b*** VILLANUEVA, *Viage,* XIII, ap. 55, p. 322-329, *ex* ***A***.

Text parcial *ex b*

Hoc est translatum sumptum fideliter IIII nonas junii anno Domini MCCCXIX a quodam testamento in formam publicam redacto cuius tenor talis est. (...) nos P. Dei gracia Gerundensis Episcopus (...) facimus seu ordinamus ac condimus testamentum (...) Item ecclesiæ Sanctæ Mariae de episcopali, Sancti Johannis de Matha, Sancti Vicentii de Rupiano, Sancti Isidori de Piru, Sanctæ Mariae de Uliano, Sancti Aciscli de Baschera, Sanctæ Eulaliae de Crispiano, Sancti Martini de duobus cheriis, et Sanctæ Mariae de Pulcro loco de Villa romano, unicuique pro calice unam marcham argenti (...)
Actum est hoc presens testamentum XVI kalendas januarii anno Domini MCCLXX octavo.

(1) *Regest*:
Sanctae Mariae de Pulcro loco. Testamento del obispo de Gerona Pedro de Castellnou, a cuya Iglesia lega «pro calice una marcham argenti».

280

1278, gener, 17

Testament. *Testament de Pere de Castellnou, bisbe de Girona. Dóna a diverses esglésies entre elles a Santa Maria de la Bisbal una marca d'argent per al seu calze.*

A ADG, Cartoral Curia Episcopal, f. 38.

a *Regest*: MONSALVATJE, *Nomenclator*, p. 203[1] [2]. — ***b*** VILLANUEVA, *Viage,* XIII, ap. 55, p. 322-329, *ex* ***A***.

Text parcial *ex b*

Hoc est translatum sumptum fideliter IIII nonas junii anno Domini MCCCXIX a quodam testamento in formam publicam redacto cuius tenor talis est. (...) nos P. Dei gracia Gerundensis Episcopus (...) facimus seu ordinamus ac condimus testamentum (...) Item ecclesiæ Sanctæ Mariae de episcopali, Sancti Johannis de Matha, Sancti Vicentii de Rupiano, Sancti Isidori de Piru, Sanctæ Mariae de Uliano, Sancti Aciscli de Baschera, Sanctæ Eulaliae de Crispiano, Sancti Martini de duobus cheriis, et Sanctæ Mariae de Pulcro loco de Villa romano, unicuique pro calice unam marcham argenti (...)
Actum est hoc presens testamentum XVI kalendas januarii anno Domini MCCLXX octavo.

(1) *Regest*:
Sanctae Mariae de Episcopali. Testamento del obispo de Gerona, Pedro de Castellnou, a cuya Iglesia lega «pro calice una marcham argenti».

(2) El testament del document 280 coincideix amb el del document 279, però els regestos i les deixes són diferents.

281

1279, desembre, 14. València

Argenters. *Pere de n'Os, mestre Otobó, Bendiade i Joan Alamany, argenters de les argenteries d'Aïnsa, Biels i Justau, reconeixen haver rebut del rei Pere en préstec cinc mil sous de Jaca.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Pere II, carp. 111, perg. 178.

a CINGOLANI, *Diplomatari*, doc. 205, p. 372-373.

Text parcial *ex a*

Sit omnibus notum quod nostrum nos Petrus de n'Os, et magister Otobo, et Bendiade et Iohannes Alamanni, argenterii argentariarum de Aynsa, et de Belsa et de Iustau, quilibet nostrum in solidum, confitemur et in veritate recognoscimus nos debere v[o]bis illustrissimo domino Petro, Dei gracia regi Aragonum, et Iuceffo Ravaya, baiulo vestro, presenti et recipienti pro vobis, quinque mille solidos iaccenses (…).
Quod est actum Valencie XIXº kalendas ianuarii anno Domini mºCCºLXXº nono. (…)

282

1285, juny, 20

Gestes rei Pere. *Gestes del rei Pere enfront dels cruels francesos que oprimien les monges dedicades a Déu, i públicament posaven a la venda els vasos sagrats d'or i argent, les creus i els altres ornaments eclesiàstics de les esglésies.*

a MARCA, *Marca… I Gesta*, cap. XXVIII, col. 557-573.

Text parcial *ex a*

De nobili ac strenuissimo Domino Petro Rege Aragonum, Siciliae, & Valentia, ac Çomite Barchinonae. (…) Sed gens effera Galicorum, quae praetextu indulgentiae ad tantum excidium confluebat, humano sanguine & semine Ecclesias polluebat, moniales, ut de aliis taceamus, Deo dicatas virgines opprimebat, vasa aurea & argentea, cruces, libros, pannos sericos, imagines beatae virginis, & alia ornamenta ecclesiastica venalia publice alter alteri exponebat. (…)

283

1285, novembre, 2-3. Vilafranca del Penedès

Codicil testamentari. *Jurament i codicil testamentari del rei Pere. Mana que els dos anells que són al seus cofres, i que foren del bisbe de Jaén, li siguin restituïts.*

A ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Pere II, carp. 117, perg. 495.

B ACA, Reial Cancelleria, Cartes Reials de Pere II, extra-sèries 104, trasllat. — ***C*** ACA, Reial Cancelleria, Vària 21 4, f. 4-5. — ***D*** ACA, Reial Cancelleria, reg. 55, f. 20v-21v. — ***E*** ACA, Reial Cancelleria, Pergamins Alfons II, carp. 119, perg. 62, trasllat del 2 d'abril de 1286.

a LA MANTIA, *Codice*, doc. CXXXIII, p. 253-256. — ***b*** UDINA, *Els testaments*, doc. 25-26, p. 166-169. — ***c*** CINGOLANI, *Diplomatari*, doc. 458, p. 804-808.

Text parcial *ex c*

(…) Anno Domini millesimo ducentesimo octogesimo quinto, die veneris, tercio nonas novembris, in Villafrancha, illustris dominus Petrus, Dei gracia rex Aragonum, volens aliqua addere in ordinacione seu testamento (…). Item, volumus et mandamus quod illi anuli qui sunt decem in coffris nostris et fuerunt episcopi de Iahen restituantur episcopo de Iahen. (…)

284

1291, gener, 8

Testament. *Testaments d'Elisenda i Alfons Joan. Fan una deixa per a la taula d'altar de Santa Maria de la Seu d'Urgell.*

A ACU, núm. 448, Man. de testaments (1287-1291), núm. 99, f. 40v-41.

a BATLLE, «La Seu…», *Urgellia*, 3, doc. 99, p. 413.

Text parcial *ex a*

(…) 10 s. a Sta. Maria [de la Seu d'Urgell] per argent per a una taula d'altar (…) 6 d. a St. Andreu (sembla ser un altar de la catedral) (…)

285

1299, abril, 3. Corbins

Inventari. *Inventari de la casa de Corbins de l'orde del Temple. Entre d'altres objectes es llisten: una creu d'argent amb peu, una capsa de vori amb relíquies, dos calzes d'argent amb les seves patenes, dos canelobres, dues bacines d'argent, dues capsetes amb fermalls tot d'argent, dues canadelles, un encenser amb la seva naveta i cullereta — tot d'argent—, dues llànties d'argent, un Lignum Domini d'argent, una creu d'obra de Llemotges, una creu petita d'obra de Llemotges, dues taules d'obra de Llemotges, una naveta d'obra de Llemotges i un rentamans.*

a MIRET, «Inventaris…», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VI/42, p. 61-75.

Text parcial *ex a*

En lan de nostre senyor M.CC.XC.IX disapte uigilia de paschua frare P. de senjust Comanador de Corbins Regoneg en presencia de frare Domingo de Pertusa et de frare P. lanera lestament de la capela et de les altres coses de casa. Primerament I. croeta dargent ab son peu et I. capsa de uori et de banuç ab diuersas maneras de reliqas et II. calçes dargent ab sas patenas et II. candelobres et II. baçins tot dargent et II. chaxetes ab sos chadenats tot dargent et II. canadeles dargent et I. ensenser et I. naueta ab sa cuyllera tot dargent et II. lanteas dargent que penyan en la capela. Item I. lignum domini dargent et I. creu de cristayl et I. creu dobra de limoye et I. croeta pocha dobra de limoye et estan ab II. sobre laltar et II. taules dobra de limoye que estan sobre laltar (…) II. candelobres de limoye et V. candelobres de fere grans et uns osties et I. naueta dobra de limoye et I. baçi alauar (?) les mans (…)

286

1300, febrer, 2. Barcelona

Testament i inventari. *Testament i inventari dels béns de la reina Constança. Se citen, entre d'altres, un Agnus Dei acabat en argent, tres creus de cristall, un salteri cobert d'argent, un calze d'argent gran i un de petit, dues ampolles d'argent, un encenser d'argent, dos canelobres de fusta grans coberts d'argent, dos canelobres d'argent petits, una creu d'or on hi ha el Lignum Crucis, un àngel d'or, un encenser d'argent gran i una naveta d'argent, una creu d'argent gran i dos canelobres grans de cristall. Llega al monestir de Santa Clara d'Osca una creu gran, un calze i un encenser petit tots d'argent.*

[***A***] Perdut.

B ACA, Reial Cancelleria, Vària 21/4, f. 7r-12v. Còpia, molt menjada pels bibliòfags.

a CINGOLANI, *Diplomatari*, doc. 4, p. 30-40.

Text parcial *ex a*

(…) nos Constancia, Dei gracia regina A[ragonum] et humilis ancilla Christi, licet debilis corporis sana tamen ment[tis], ex certa sciencia, nostrum ordinamus ultimum testamentum. In prim[is] eligimus nobis sepulturam si contingat nos mori in C[a]thalonia [in domo] fratrum Minorum civitatits Barchinone; si autem co[ntin]geret nos m[ori] in regno Aragonie, volumus seperili apud fratres Minores civ[it]atits Cesarauguste; si vero contingeret nos d[e]cedere infra re[gnum] V[a]l[encie] eligimus sepulturam nostram in domo fratrum Minorum civitatis Valencie. (…) Item, le[gamus m]ona[steri]o dominarum ordinis sancte Clare civitat[is] Osce c[a]p[e]llam nostram minor[em] cum cru[cem ma]gna[m] de argento et calice de argento et turibulo parvo de argento. (…) Nos autem Constancia, Dei gracia regina Aragonum, supradicta, ff[…] inventar[ium] seu [m]emorialem de bonis infrascriptis que habemus. In pri[mi]s enim ~~rogamus~~ recognoscimus nos habere decem et octo scutellas argenti m[a]gnas, et decem scutellas argenti mediocres, et s[ex] platteria argenti magna, et quatuor incisoria arg[enti] magna, et duo incisoria a[r]genti parva, et unum incisorium argenti mediocrem. Item, quatuor cupas argenti deauratas cum cohopertoriis sive sobrecops, et duas cupas argenti parvas sine sobrecops. Item, unam cupam magnam de auro cum c[oh]opertorio sive sobrocop quam nobis dedit inclita domina Blancha, regina Aragorum, nurus nostra. Item, quinque saseria argenti. Item, duos bacinos argenti magnos et duos bacinos argenti parvos. Item,

quatuor picheria argenti magna et tria picheria argenti parva, et duodecim taceas argenti, et duas cefanias argenti magnas, et sexdecim cloquaria, et unam piscem argenti pro sale tenendo, et unum cloquar argenti pro sale accipiendo. Item, unam copam de cristallo quam nobis dedit et transmisit inclita regina Portugalie, filia nostra, et aliam cupam de cristallo quam nobis dedit frater Bonifacius de Calamandrana. Item, unum bassinum argenti concavum, et duos flascones argenti, et quatuor marraxias argenti deauratas, et unam scalam argenti, et unam canatellam de cristallo, et unam palam argenti deauratam parvam, et duo pallia quam nobis dedit, et unum flabellum ornatus perlis, et unum pallium de auro vetus, et alium pallium de serico mixti coloris, et unam glipeam de auro magnam, et unam coronam auri ornata lapidibus preciosis, et duas noschas parvas et alias duas noschas magnas. Item quatuor inaures ornatis lapididus preciosis, et unam ymaginem auri ad modum simulacri. Item, sex bottonos de ambra grossos, et unam perlam et unum lapidem preciosium magnum, et alios paucos lapides preciosos parvos. Item, centum et duos esmalts operatos magnos, et centum triginta quatuor clausuras eiusdem op[eris]. (…) Item, septem anulos auri ornatos lapidibus preciosis, et unum anulum de calsidonia sine lapide, et unam ampullam parva de lapide precioso munitam de argento. Item, Agnus Dei in argento conclusum. Item, safirum orientalem unum munitum de argento. (…) Item, quan[dam c]rucem de cristallo pa[rva pro] magna capella, et duas cruces de cristallo pro [ea]dem capellam. (…) Item, unum *Ps[al]terium* cohoperto de argento, et alia dua *Psalteria*. Item, *Legendas Sanctorum* in uno volumen, et unum librum *Confessionum* Augustini, et unum *Librum Sintillarii*, et unum librum parvum cum cohopertorio rubeo. Item, unum calicem de argento magnum pro capella magna, at alium calicem parvum pro capella parva, et duas ampullas de argento, et unum turibulum de argento parvum pro capella parva, et duo candelabra lignea magna cohoperta tecis argenti, et duo candelabra de argento parva pro magna capella. Item, unam crucem de auro ubi est Lignum Crucis. Item, unam angelum auri pro capella magna. (…) Item, unum turibulum de argento magnum pro magna capella, et unam piscem de argento parva. Item, una crucem de argento magna pro parva capella. (…) [It]em, duo magna can[d]alabra de cristallo pro magna capella, et unam capam de samito rubeo [p]ro magna capella. (…)

Actum est hoc Barchinone quarto idus febroarii, anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo nono. (…)

287

1300, març, 7

Testament. *Bernat de Sant Cebrià, canonge de Barcelona, fa testament i atorga diversos llegats a l'església de Sant Cebrià (Valldoreix), especialment un calze d'argent.*

[***A***] Perdut.

[***B***] Vidimus del 27 de setembre de 1421, perdut.(1) — ***C*** ADPO, 1B262, f. CXXXXIv-CLII, *ex* ***A***. Còpia del mes de maig de 1433, reg. XXIX de la Procuració Reial.

a TRÉTON, *Diplomatari*, V, doc. LXXV, p. 2707-2733.

Text parcial *ex a*

Cum nil morte sit certius quamvis ejus hora sit dubia et incerta (…) ego Bernardus de Sancto Cipriano, canonicus Barchinone, in bono meo sensu et mea bona et plena memoria hoc meum facio testamentum (…).

[3] Et lego amore Dei pro quadam capella construenda per heredem meum infrascriptum juxta ecclesiam de Sancto Cipriano (…) et ad opus ipsius capelle et ad servicium ejusdem lego unum missale, quod nunc fieri facio per Jacobum Beroardi, clericum de Orulo, et unum calicem argenti, quem nunc habeo, et omnia vestimenta et ornamenta sacerdotalia, que nunc habeo et habebo tempore mortis mee. (…)

(…) Actum est hoc nonas marcii, anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo nono. (…)

(1) «Hoc est verum sumptum sive translatum bene et fideliter ortum a quodam publico testamento cujus tenor de verbo ad verbum sequitur in hunc modum: [Segueix la transcripció del testament del 7 de març de 1300].

288

1300, maig, 1

Inventari. *Inventari de la casa de Corbins de l'orde del Temple. Les peces són pràcticament les mateixes que les relacionades en el document nº 285.*

A ACA, Reial Cancelleria, Cartes Reials de Jaume II, caixa 93, núm. 552.

a VILAR, *Els béns*, doc. 2, p. 114-115.

Text parcial *ex a*

En l'any de Nostre Senyor de Mil CCC, dilluns primer dia del mes de maig, frare Pere de Sent Just, comanador de Corbins, reconec en presencia de frare Domingo de Pertusa e de frare Pere de Lanera, l'ornament de la capela e de les altres coses de casa.

Primerament, una croeta d'argent ab son peu e una capsa de bori e de banuç, ab diverses maneres de reliquias e II calçes d'argent ab sas patenas e II canalobres e II bacins, tot d'argent e II caxetes ab sos cadenats, tot d'argent e II canadeles d'argent e I encenser e una naveta ab sa culera d'argent e II lanteas d'argent, que penian en la capella. Item hayc I lignum Domini d'argent e una creu de crestayl e una creu d'obra de Limoges e una […] pocha d'obra de Limoge e estan sobra l'altar e II taules d'obra de Limoge, qu'estan […] l'altar. (…) e una mitra de diaspre e unes çabatas de diaspre e II canelobres de Limoge e V canelobres de ferre grans e unes osties e una nveta d'obra de Limoges (…)

289

1302, març, 3

Inventari. *Inventari de les capelles dels castells de Peníscola, Xivert i Ares, de l'orde del Temple. A Peníscola, un Lignum Domini d'obra de Llemotges, dues creus d'obra de Llemotges, una capsa-reliquiari d'obra de Llemotges, cinc canelobres d'obra de Llemotges, una canadella d'obra de Llemotges, dues canadelles d'estany, una capça d'obra de Llemotges, dues taules d'obra de Llemotges, dues custodies, dos calzes d'argent i una ara; a Xivert, una creu d'obra de Llemotges, tres canelobres d'obra de Llemotges, dues navetes d'obra de Llemotges, dos encensers de coure, dos calzes d'argent, dos bacins de coure, dues canadelles de coure, un encenser amb sa naveta i cullera tots d'argent i dues canadelles d'argent; a Ares, un calze d'argent sobredaurat.*

A ACA, Reial Cancelleria, Cartes Reials de Jaume II, caixa 8, núm. 1733.

a VILAR, *Els béns*, doc. 4, p. 116-117.

Text parcial *ex a*

Dissapte vespra de Carnestoltes de Quaresma, anno Domini MCCCII. Remembrança que fa frare Arnau de Banuyls, comanador de Panischola, de les robes e del arnes que es en les capeles de la dita batlia. Primerament roman en la capela de Panischola I lignum Domini de obra de Limotges, item II creus d'obra de Limotges, una gran e altra poca, item una caxa en que ha reliquies, que es d'obra de Limotges, item V candelobres, d'obra de Limotges, los II grans e els III pocs, item III canadeles, la una de Limotges e les dues d'estayn, item una capça d'obra de Limotges, I Corpus Christi (…) item II taules de obra de Limotges (…) item IIII linees blanques, item III sobrepeliç, item dues custodies, item II calzes d'argent, dels quals ten la I lo cambrer (…) item mig ciri d Corpus Christi, item una ara sacrada e los corporales, item I ventayl de ploma de paho. Item ha en la capela de Xivert, una creu d'obra de Limotges, item una creu ab crusfix pint pla (…) item III candelobres de obra de Limotges, item II candelobres de ferre, item dues navetes de Limotges, item II encensers de coure e uns ostiers, item II calzes d'argent, item dos bacins de coure (…) item dues canadeles de coure, item una estola de seynar l'ayga beneyta e altra estola de soterrar, item I ensenser d'argent ab sa naveta e cuylera d'argent, item dues canadeles d'argent, item I tovalo obrat de seda ab VI obres, qui esta sobre l'altar. Item ha en la capela del castel d'Ares, I calze d'argent sobreaurat (…)

290

1304, juny, 22

***Inventari**. Inventari de la capella del castell de Xivert (Alcalà de Xivert) de l'orde del Temple. Les peces són pràcticament les mateixes que les relacionades en el document nº 289.*

A ACA, Reial Cancelleria, Cartes Reials de Jaume II, caixa 10, núm. 2011.

a VILAR, *Els béns*, doc. 10, p. 121.

Text parcial *ex a*

X kalendas iulii, anno Dominici MCCCIIII. Remembrança que fa frare Guillem de Falç, tinentloch de comanador de Eixivert, en presencia de frare Pere Marc, a den Domingo de la Tapia, capela del dit castyl, feu albara de totes les coses que son en la capela del dit casteyl. Primerament ha en la dita capela III creus de Limoge, item una creu ab crucifix pint pla (…)

item III candalobres de Limoge, item II candalobres de ferre, item dues navetes de Limoge, item II encensers de coure, item huns hosties, item II calzes d'argent, item II bacins de coure (…) item I ensenser d'argent ab sa nveta e culera d'argent, item dues canadeles d'argent (…)

291

1306, abans de, [1305]

Inventari. *Inventari d'objectes litúrgics del castell de Peníscola, anterior a la caiguda dels templers. Les peces són pràcticament les mateixes que les relacionades en el document nº 289.*

A Arxiu Templers, 60 (I)

a INSTITUT, *Anuari*, doc. I(b), p. 391.

Text parcial *ex a*

Inventari que fa el cambrer de Paniscola de les robes que son del arnes de la capela de Paniscola: primerament .j. lignum Domini de obra de Limotge. item .ij. creus de obra de Limotges. item .i. caxa en que ha reliquies, que es obra de Limotges. item .v. candelobres de obra de Limotges, .ij. grans e .iij. pochs. item .iij. canadeles de Limotges (…) item .ij. taules de obra de Limotges (…) item .ij. custodies. item .ij. calzes d argent dels quals la .j. te lo cambrer. (…) item .i. pistoler e missal avangelister tot ensems. (…) item .j. ensenser e .j. naveta Limotges. item mig ciri de cera del corpus Christi. item .j. ara sagrada e los corporals. item .j. vental de plma de paho.

292

1307, maig, 23

Inventari. *Inventari de les capelles de la batllia de Peníscola. Entre d'altres, hi ha cinc calzes d'argent, un encenser d'argent i una naveta d'argent, tres encensers i tres navetes d'obra de Llemotges, tres bacins d'obra de Llemotges, un Lignum Domini d'obra de Llemotges, cinc creus d'obra de Llemotges, una capsa en què hi ha relíquies, que és d'obra de Llemotges, vuit canelobres d'obra de Llemotges, tres capses d'obra de Llemotges en què està el Corpus Christi, i dues llànties d'argent amb marques daurades.*

A ACA, Reial Cancelleria, Cartes Reials de Jaume II, caixa 14, núm. 2855.

a VILAR, *Els béns*, doc. 16, p. 128-129.

Text parcial *ex a*

Dimars que's comptave X kalendaas iunii, anno Domini MCCCVII frare Arnau de Banyuls (…) regonech l'arnes de les capeles de la batlia de Paniscola. Primerament roman en les capeles de la capela damunt dita V caliç d'argent e I ensenser d'argent e una naveta d'argent (…) item III ensensers e III navetes de Limotge, item II oficiers, item III bacins de Limotge, item dues dalmatigues, item IIII citares, item I lignum Domini d'obra de Limotge, item V creus d'obra de Limotges, item una caxa en que ha reliquies, que es d'obra de Limotge, item VIII candelobres de Limotge, item III capçes de Limotge en que esta el Corpus Christi (…) d'obra de Limotge, item V estoles, item dues lanteas d'argent ab senyals deurats (…)

293

1307

Inventari. *Inventari de la capella de Peníscola. Entre d'altres, hi ha una creu d'argent amb peu amb relíquies, una creu d'argent amb peu, amb Lignum Domini, un encenser amb naveta i cullera —tots d'argent—, un calze d'argent, una capseta d'argent, unes canadelles d'argent, un peu de creu d'argent, una capça de vori en què hi ha dos Agnus Dei, una capseta amb moltes relíquies, una capsa d'argent en què hi ha relíquies i unes taules d'obra de [Llemotges].*

A ACA, Reial Cancelleria, Cartes Reials de Jaume II, caixa 14, núm. 2849.

a VILAR, *Els béns*, doc. 17, p. 129-130.

Text parcial *ex a*

(…) anno Domini MCCC septimo. Remembrança que fa frare Arnau de Banyuls, comanador de Peniscola (…) de arnes de la capeilla qui es en la casa del cap. Primerament dues creus d'argent ab lurs peus, en que a reliquies e Lignum Domini, item hi a I enssenser e una naveta d'argent ad sa cuilera, item hi ha I caliç d'argent, item hi ha una capçeta d'argent ab una..., item hi a una verga d'argent, qui es afiblayl de capa, item hi a unes canadeles d'argent e ay

una garlanda d’argent, qui es de IIII peçes e... d’argent e ay un peu de creu d’argent, item hi a una capça de vori en que a II Agnus Dei e una... e de..., item hi a una caxeta... de moltes reliquies e ay I baralet d’argent... en que a reliquies e una caxa d’argent en que a reliquies, ay unes taules d’obra de... e una bossa corporal... ... ... en que ha cruscifix e sede Maiestat (…) I frontal d’obra d’or e de seda (…)

294

1308, desembre, 12. Castell de Miravet

Inventari. *Mascarós Garidell participa al rei les quantitats de moneda i altres béns que ha trobat en el castell de Miravet. Entre d’altres, plats d’argent per un pes de noranta-dos marcs, encensers, navetes i llànties d’argent.*

A Arxiu Templers, núm. 32 prov.

a INSTITUT, *Anuari*, doc. II, p. 391.

Text parcial *ex a*

Al molt alt e molt poderos senyor en Jacme per la gracia de Deu rey d Arago etc., Mascharos Garideyl humil servo vostre (…) sapia la vostra altea, senyor, que e trobat en la torra del thesor del casteyl de Miravet (…) e enaps d argent que pesen .xc.ij. marcs e dues unces menys de calçes de les capeyles e ensensers e navetes e lantees d argent. (…) scrita al casteyl de Miravet, .xij. dies auts del mes de deembre. (…)

295

1308, desembre, 23. Saragossa

Manament d’entrega. *Jaume II ordena a Mascarós Garidell, administrador dels béns del Temple, que entregui al tresorer reial l’or, la plata, els anells, les pedres precioses i els vasos d’argent trobats al castell de Miravet, a excepció de les làmpades i els altres ornaments d’argent de l’església, que han de romandre sota la cura de Mascarós.*

A ACA, Reial Cancelleria, Registre *Templariorum*, núm. 291, f. 184.

a VILAR, *Els béns*, doc. 52, p. 168-169.

Text parcial *ex a*

Jacobus etc. Fideli suo Macharosio Garidelli amministratori pro nobis certas comandarias Templanorium. (…) Ad quorum signifficastis, nobis taliter respondemus, quod volumus ac vobis dicimus et mandamus, quatenus omnes et singulas quantitates, tam auri quam argenti quam alterius speciei, quam eciam anulos et lapides preciosos, necnon vasa argentea, quas et qua in castro predicto invenistis, tam in turre thesaurii, quam alibi, ut nobis in dictis vestris litteris intimastis, exceptis dumtaxat lampadibus et aliis ornamentis argenteis ecclesie deputateis que per vos conservari volumus et iubemus (…)

Data Cesarauguste IX kalendas ianuarii, anno Domini MCCC octavo.

296

1311, abril, 22, Valencia

Inventari. *Inventari dels objectes i llibres provinents del castell de Peníscola, entregats al rei Jaume II. Entre d'altres, una ara portàtil amb una pedra de colors revestida d'argent; quatre frontals d'altar d'argent amb figures dels apòstols amb els senyals dels Cardona i del Temple i amb tres àligues d'argent; una creu d'argent amb el crucificat sobredaurada amb quaranta-vuit perles grosses, quatre pedres verd-maragda, vuit color safir i quatre color robí i el peu d'argent daurat ornat amb les figures dels apòstols, i en el pom de dit peu, sis pedres de color robí. En la creu hi ha vuit claus d'argent amb pedres de color robi; una creu d'argent daurat, i sobre el Crucifix, una creu del Lignum Domini amb cinc perles grosses, i en el peu d'argent esmaltat d'aquesta creu hi ha un camafeu amb un lleó blanc i una pedra de color turquesa, una pedra de color topazi, una semblant al diamant, quinze pedres de color safir i dotze pedres de color granat; i al revers, un Agnus Dei i una pedra de color topazi, i setze pedres petites de color de safir i dotze pedres petites encastades de color granat; un calze i patena d'argent sobredaurats; dos calzes d'argent amb patena; dos peus d'argent; dues llànties d'argent amb cadenes esmaltades amb el senyal del Temple; dos gibrells d'argent petits; dues canadelles d'argent; una pedra de jaspi, encastada amb argent; quatre anells d'or, un amb safir, un amb una turquesa, un amb un safir colpat i un altre amb una petita maragda; un segell d'argent amb el senyal propi del comanador; una capsa d'argent amb relíquies; una ampolleta de cristall amb nansa, amb relíquies, i un Agnus Dei encastat en estany.*

A ACA, Reial Cancelleria, reg. 272, f. 84.

a INSTITUT, *Anuari*, doc. IV, p. 393-396.

Text parcial *ex a*

Jacobus, Dei gratia rex Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice, comesque Barchinone, ac sancte Romane Ecclesie etc. Quia vos dilectus miles noster Bernardus de Libiano, de rebus fratrum Templi quos in castro de Paniscola pro nobis et nostro recepistis, tradidistis et deliberastis (…) et unum estoig corporalis in folio auri cum operibus de serico et de auro cum botonis serici albis, rubeis et lividis. (…) et unam aram munitam argento in circuito et est lapis de coloribus, et unum flabellum cum folio et filo auri et serici coloris ignis et viridis et nigri. (…) item unam crucem argenti cum crucifixo Ihesu Xristi supradeauratam cum quadraginta octo perlis grossis et cum quatuor lapidibus viridibus habentibus colorem maragdi et cum octo lapidibus habentibus colorem saffiri et cum quatuor lapidibus habentibus colorem de robiç; et est pes argenti deauratus cum operibus apostolorum et est duarum peciarum et habentur in pomo dicti peddis sex lapides de colore de robiç et intus cohoperturam dicte crucis, in decem et novem locis, sunt pecie argenti firmate, in quibus scriptum est quod sunt ibi reliquie et sunt in dicta cruce, cum quibus cohopertuntur reliquie, quinque clavi argenti cum lapidibus de colore de robiç et cum tribus clavis quibus sustinetur crucifixus, in quibus sunt tres lapides rubei similes predictis; et reservatur in quedam estoig de corio nigro. (...) et quandam aliam crucem argenti deauratam, et supra crucifixum est quadam crux de ligno Domini et sunt ibi quinque perle grosse et est in pede ipsius crucis unus capmafeu cum uno leone albo et unus lapis de colore turquesia et unus de colore destopaci et unus ad similitudiuem diamantis et quindecim lapides de colore saffiri et duodecim lapides de colore granatorum; et ex parte contradictoria dicte crucis est unus Agnus Dei et unus lapis de colore destopaci et sunt ibi sexdecim lapides parvi de colore safiri et doudecim lapides parvi encastati de colore granatorum et habet unum pedem argenteum de duabus peciis esmaltatum. et duas lanteas argenti cum catenis esmaltatis cum signis Templi et fratris Berengarii de Cardona et fratris Arnaldi de Banyuls. et quatuor pecias frontalis argenti cum figuris apostolorum cum signis de carts et Templi in capitibus et sunt ibi tres aquile argenti cum quibus adduntur. et duas pelves argenteas parvas cum suo reservatorio de corio ad signum leonis. et unum calicem argenti deauratum intus et foris cum patena deaurata et cum cooperta corii rubei. et unam ferradellam argenti ad opus salis parse cum ansa et cum signo aquilarum. et unum turibulum argenti parvum cum suo reservatorio corii rubei. et unam navetam cum

cloqueario argenti ad signum aquilarum, et unam pip... dicti argenti cum una cruce parva pro tenendis ostiis. et duas canatellas argenti cum suis reservatoriis de corio rubeo. et unum calicem argenti cum patena, cum suo reservatorio de virgis. et unum pedem argenti de duabus peciis, et est alter pedum fractus sed tenetur cum alio, cum figuriis sancte Marie et sancti Gabriel et unum trocium panni linei de tela de Rems. et unum aparatum argenti de capa, cum manico de maça et quosdam canones argenti cum botonis argenti et cristallis et cum corallis et quibusdam punctis in quibus sunt signa leonum. et unam crucem argenti veterem in qua est unum pax de ligno Domini, que fuit de Cantavetula. item in quadam candaleria munita corio vituli, unam bursetam in qua erat quidam lapis vocatus jaspi, factus ad modum pruni, munitum argento. et unum anulum auri cum suo safiro, cum cordono regali serici. et unum lapidem album munitum argento cum quodam cordono serici viridis. et alium lapidem vocatum safir involutum in panno samitelli, et in capite sunt grani de peonia involuti in dicto panno. et unum trocium rotundum de cornalina. et unam cornalinam in qua est una figura hominis. et unum lapidem de colore violato, cuius nomem ignoratur. et unum anulum auri cum una turquesia non boni coloris. et unum anulum auri cum uno safiro colpat. et unum anulum auri sotilem, cum uno maragdeto. et unam almatragam lividam de cabri... (…) et unum sigillum argenti cum signo proprio comendatoris. item in quadam alia candaleria parva cohoperta cum corio nigro, unum estoig argenteum factum ad modum mosquete corrigie, in quo sunt reliquie sancti Benvenyat de Pisa. et unam ampulletam de cristallo cum ansa in qua sunt reliquie. et unum Agnus Dei encastatum in stagno. (…)

297

1313, octubre, 1. Barcelona

Inventari. *Jaume II reconeix a Guillem de Llimona haver rebut, per manament reial, diversos objectes que varen ser dels Templers, entre d'altres, tres làmpades amb les seves cadenes d'argent, dues navetes d'argent —una amb cullera d'argent—, dos calzes d'argent —un amb la seva patena—, tres calzes d'argent daurat —un amb la seva patena—, un calze d'argent marca de Barcelona, vuit canadelles d'argent —dues de les quals sobredaurades—, dos bacins d'argent, unes taules d'obra de Venècia cobertes de full d'argent daurat, en una part hi ha la figura del senyor Jesucrist i la figura dels dotze apòstols, aquestes figures són cobertes amb cristall, amb vint-i-quatre perles i pedres; i en l'altra part hi ha la imatge de Maria sostenint el Fill al braç i allí hi ha les figures dels dotze apòstols i el mateix nombre de*

pedres, perles o nacres, una creu d'obra de Venècia, amb les figures de Jesucrist i del beat Joan Baptista, i es coberta per fulla d'argent daurat, una creu coberta de full d'argent daurat, que es diu que és del Lignum Domini i que té quatre braços amb imatges dels evangelistes i a la part inferior de la qual hi ha dues cadenes petites de full d'argent amb dues creus petites d'argent, una creu amb full d'argent sobredaurat i amb quatre braços en el qual hi ha relíquies i una creu petita del Lignum Domini, una imatge de Crucifix, vint-i-sis perles i sis pedres verdes, i el peu d'argent sobredaurat de dita creu, tres segells d'argent, un Agnus Dei recobert d'argent i una creu doble petita d'argent amb quatre braços, en els quals hi ha vuit pedres de poc valor.

A ACA, Reial Cancelleria, reg. 274, f. 90.

a INSTITUT, *Anuari*, doc. VII, p. 398-399.

Text parcial *ex a*

Nos Jacobus etc. confitemur et recognoscimus vobis, Guillelmo de Limona, aministranti pro nobis certas commendarias Templi, quod de mandato nostro tradidistis (…) res infrascriptas, que fuerunt de bonis Templi (…) primo videlicet tres lampades cum cathenis earum de argento, oneratis fessibus olei, ponderis sex marcharum et duarum unçiarum. item quendam calicem argenti cum sua peana, ponderis quatordecim unçiarum et octabe partis unius unçie. item duo turribula argenti, ponderis .iiij. marcharum minus media unçia. item quandam barcham argenti non marcatam cum quodam cloqueari de argento, que sunt ponderis septem unçiarum et quinque ternalium. item aliam barcham argenti non marchatam, ponderis novem unçiarum et unius ternalis. item unum calicem argenti deauratum intrinsecus, non marcatum, ponderis duodecim unçiarum minus quarta parte unçie. item alium calicem argenti intrinsecus deauratum cum sua peana, ponderis unius marche et trium octabarum. item alium calicem argenti, ponderis .x. unciarum et medie. item alium calicem argenti intrinsecus et extra deauratum, ponderis .xvi. unçiarum et medie et unius ternalis. item alium calicem argenti marchatum signo seu marcha Barchinone, ponderis decem unciarum minus quarta. item duas canadellas argenti, ponderis sex unciarum et medie. item alias duas canadellas argenti, ponderis unius marche et quarte partis unius unçie. item duos bacinos argenti, ponderis duarum marcharum et unius unçie et unius octabe. item unum cloquear argenti, ponderis medie unçie. item duas canadellas argenti que fuerunt capelle Dertuse, et sunt ponderis quinque unçiarum et medie et unius octabe. item duas canadellas argenti deauratas et

culleradas cum eorum cohopertoris, ponderis octo unçiarum et medie. item quasdam tabulas operis Venecie cohopertas folio argenti deaurato, intus quas tabulas in altera parte est figura domini Jhesu Christi et figura duocecim apostolorum, ultra alias figuras que sunt in ipsa parte; et dicte figure sunt cohoperte cristallo, et sunt in eadem parte viginti .iiij. inter perlas et lapides, et in alia parte est ymago beate Marie tenentis filium in brachio, et sunt ibi figure duodecim apostolorum et totidem lapides et perle sive nacres, sicut in alia parte. item quandam crucem operis Venecie, cum stogio sive cohopertorio, et est in una parte figura domini Jhesu Christi, et in alia parte est figura beati Johannis Babtiste, et ets cohoperta folio argenti deaurato. item aliam crucem cohopertam folio argenti deaurato, que dicitur esse de ligno domini, et abet .iiij. brachios et in inferioribus sunt singule cruces parve argenti. item quandam crucem parvam argenti que dividitur et est superdaurata, et in una parte ipsius est fixa quedam crux parva cum .iiij. brachiis, et videtur quod fuerit… de ligno Domini, et in alia parte ipsius crucis est fixa media crux que adjungitur alii cruci, et est ibi quedam pecia ligni Domini. item intus dictam crucem est quedam crux parva de rotitundine unius denarii et in una parte predicte crucis que dividitur, est figura crucifixi, et in alia parte in medio ipsius crucis est ymago beate Marie tenentis filium in brachio, et in quolibet .iiij. brachiorum medie crucis predicte sunt singule medie ymagines .iiij. evangelistarum; et est in eadem cruce quedam pecia reliquie nigre de grossitudine unius fabbe parve. item duas cathenas parvas folii argenti cum duabus crucibus parvis. item quandam crucem cum folio argenti superaurato et cum .iiij. brachiis in qua sunt reliquie, et quedam crux parva de ligno Domini et ymago crucifixi et viginti sex perle et sex lapides virides, et quidam pes argenti superaurati dicte crucis. item tria sigilla argenti, alterum cum signo turrium et alterum cum signo leonis et alterum cum signo Mansi Dei. Item quendam Agnum Dei munitum argento. Item quendam crucem parvam argenti duplicem cum .iiij. brachiis, in quibus sunt octo lapides minimi valoris et videtur quod inibi sit de ligno Domini (…)

datum Barchinone, kalendas octobris anno Domini .m.ccc.iij. (…)

298

1315, gener, 5. Barcelona

Donació. *Donació efectuada pel monarca de diversos objectes de plata, ostentant alguns d'ells el signe del Temple, provinents de la Cambra reial, destinats a una imatge de la Verge*

que Jaume II volia oferir al monestir de Montserrat. Entre d'ells, un tabernacle d'argent amb una imatge de santa Maria, una creu de fusta coberta de full d'argent amb una imatge i un peu d'argent, amb sis safirs, dues llànties d'argent amb les seves cadenes esmaltades, quatre peces d'un frontal d'argent amb figures dels apòstols, amb tres agulles d'argent, una naveta i una cullera d'argent, tres calzes d'argent amb dues patenes, quatre canadelles d'argent i una cullera d'argent.

A ACA, Reial Cancelleria, reg. 277, f. 29v.

a VILAR, *Els béns*, doc. 68, p. 185-186.

Text parcial *ex a*

Nos Jacobus, etc. Quia vos fidelis camerarius noster Arnaldus Messegerii, ad mandatum nostrum oretenus vobis factum (…) rebus camere nostre pene vos existentibus, fideli thesaurario nostro Petro Marci, ad opus custodiam imaginis argenti beate Marie Virginis, quam fieri facimus et dare providimus monasterio ecclesie beate Marie Montiserrati, primo, videlicet, qoddam tabernaclum argenti cum imagine argenti beate Marie, ponderis viginti marcarum et duarum unciarum argenti; item eidem quandam crucem de ligno cohopertam de folio argenti cum quedam imagine argenti et quodam pede argenti, ponderis duarum marcharum et sex uniarum et sunt in dicta cruce quattor balays, sex playnes et sex safirs: item eidem thesaurario, duas lanteas argenti cum suis cathenis esmaltatis ad signum Templi quondam, et fratrum Berengarii de Cardona et Arnaldi de Banyuls, ordinis Templi quondam, ponderis quinque marcharum septem unciarum, minus quarte; item quator pecias de frontal de argento cum figuris apostolorum in capitibus, et cum signis de Cares et Templi quondam, et sunt ibi tres agulle argenti cum quibus firmantur dicti quatuor pecies ponderis novem marcarum, duarum uncias et dimidia; item quandam barcham argenti, sine signo et unum cloquear argenti, poderis septem uncias et quinque ternales; item tres calices argenti, cum duabus patenis trium marcharum, sex unciarum et quinque ternales; item duas canadellas argenti, ponderis unius marche et quarte uncie; item alias duas canadelas ponderis octo uncias et dimidie; item quandam cloquearem argenti, ponderis, dimidie uncie. (…) Data Barchinone, nonas ianuarii, anno Domini MCCC quintodecimo.

299

1316, març, 11. Santes Creus

Inventari. *Relació d'objectes repartits per Arnau Messeguer d'ordre de Jaume II. Entre ells, unes taules recobertes d'argent daurat amb jaspi, un encenser d'argent, una ara portàtil de jaspi amb remats d'argent daurats, dos calzes d'argent sobredaurat —un d'ells amb una patena daurada—, una naveta i una cullera d'argent, i una creu d'obra de Venècia amb les figures de Jesucrist i de sant Joan Baptista i recoberta per una fulla d'argent daurat.*

A ACA, Reial Cancelleria, reg. 277, f. 104.

a INSTITUT, *Anuari*, doc. X, p. 400-401.

Text parcial *ex a*

Nos Jacobus etc. tenore presencium confitemur vobis, fideli camerario nostro Arnaldo Messeguerii, quod de jocalibus et rebus camere nostre (…) item quasdam tabulas ad similitudinem ymaginum munitas argento deaurato cum jaspide. item unum turribulum argenti, ponderans tres marchas et qua tuor uncias. item quandam aram de jaspide cum oris argenti deauratis. (…) item unum calicem argenti deauratum intus et extra cum patena deaurata simili modo, cum copertorio corii rubei. item unam barcham argenti non signatam, ponderantem novem uncias et unum ternale, et unam cullariam sive cloquear argenti. item quandam crucem de opere Venecie et ex una parte est figura Ihesucristi et ex alia santi Johannis Babtiste et est cohoperta dicta crux de fula argenti deaurata, cum suo reservatorio sive stoig. (…) item unum calicem argenti deauratum intus et extra, ponderantem sexdecim uncias et mediam et unum ternal. (…) item magistro Johannis Amelii, fisico nostro, quandam tabulam stelabris argenti, cum litteris rubeis. (…)

Datum in monasterio Sanctarum Crucum, .V. idus marcii, anno Domini .M.CCC.XV.

300

1316, abril, 24. Tarragona

Inventari. *Relació de diversos objectes d'argent, provinents de la Cambra reial, que el monarca va entregar per a una imatge de la Verge destinada al monestir de Montserrat. Entre d'altres, dues làmpades d'argent amb les seves cadenes esmaltades, amb els senyals del Temple, quatre peces de frontal d'argent amb les figures dels Cardona i del Temple amb tres*

agulles, una naveta d'argent amb dues culleres d'argent, tres calzes d'argent amb dues patenes, dues altres canadelles d'argent i una creu d'argent esmaltada, en la qual hi havia fixats quinze dobles robis, quinze turqueses i dos pedres de vidre verds.

A ACA, Reial Cancelleria, reg. 300, f. 108.

a VILAR, *Els béns*, doc. 71, p. 189.

Text parcial *ex a*

...item duo lampades argenti, cum suis cathenis emaltatis, cum signis Templi et fratris Berengarii de Cardona quondam et fratris Arnaldi de Banyuls, ponderantes quinque marchas et septem uncias, minus quartam item quatuer pecias de frontal argenti cum figuris de cares et Templi in capitibus seu extremitatibus et erant ibi tres achus argenti, cum quibus coniungebantur et ponderabant novem marchas et duas uncias et dimidiam; item quemdam barcham argenti, non signatam et ponderabat, cum uno cloqueari septem uncias et quinque ternals; item tres calices argenti cum duabus patenis, ponderantes, III marchas, III uncias et unam marcham et quartam unciam; item alias duas canadellas argenti, ponderantes octo uncias et dimidiam; item unum cloquear argenti, ponderans mediam unciam; item quandam crucem argenti esmaltatam, ponderantem quadraginta tres marchas, tres uncias et septem ternals in qua fixi erant quindecim doblex rubeis, inter magnos sive grossos et parvos, et quindesim turquesie, et duos lapides de vitro virides, quandam crucem Sancius de Atricis, portarius noster, recuperaverat et habuerat a manumissoribus Nicholay de Sancto Clemente, qui eam pro nobis in deposito seu comanda tenebat.

301

1316, agost, 2. Poblet

Argenter. *El rei Jaume dóna coneixement a Gaufred de Crüilles, paborde de l'església de Tarragona, que Jaume Reila, argenter, la seva esposa i fills, són captius i estan detinguts a la presó dels veguers comuns de Tarragona, per raó de fabricació de falsa moneda.*

A ACA, Reial Cancelleria, reg. 243, f. 140v.

a VINCKLE, *Documenta*, XV, doc. 281, p. 189.

Text parcial *ex a*

Iacobus etc. venerabili et dilecto Gaufrido de Crudiliis, preposito ecclesie Terraconensis et aministranti eandem ecclesiam sede vacante etc. Cum Iacobus Reveyla argentarius et uxor eius duoque pueri morantes cum dicto Iacobo sint et detineantur capti in carcere vicariorum comunium Terrachone racione fabricacionis false monete (…)
Datum in monasterio Populeti, IIII nonas Augusti anno Domini MCCC sextodecimo.

302

1318, maig, 7. Tortosa

Manament d'entrega. *Per manament del monarca, Arnau Messeguer, oficial de la Cambra règia, lliura diversos objectes, en particular litúrgics, amb emblemes reials i del Temple a l'infant Joan, entre ells, una creu d'argent daurada, en la qual hi ha una creu petita del Lignum Domini i algunes pedres encastades.*

A ACA, Reial Cancelleria, reg. 279, f. 185.

a VILAR, *Els béns*, doc. 73, p. 190-191.

Text parcial *ex a*

Nos Iacobus, etc. Tenore presentium confitemur et recognoscimus quod vos fidelis camerarius noster Arnaldus Messegerii de mandato per nos oretenus vobis facto, tradidistis res subscriptas penes vos existentes, videlicet (…) item dicto infanti Iohanni, unum frontale altaris samiti crocci, cum scutis ad signa regalia et Templi quondam et de olivis, item minorisis Dertuse unum frontale de frisio cum crucibus auri et aliis signis (…) item pro capella castri nostri Dertuse, unum barraga panni linei, cum una cruce sindonis rubee; item iam dicto infanti Iohanni, unam crucem argenti deauratam, in qua est quedam crux modica ligni Domini et sunt ibi lapides fixi (…).
Data Dertuse, nonas madii anno Domini, millessimo CCCXVIII.

303

1318, maig, 25. Tortosa

Manament d'entrega. *Relació dels objectes litúrgics, alguns d'ells ornamentats amb el signe del Temple i del mestre de Cardona, provinents dels béns templers dipositats a la Cambra reial que, per ordre del monarca, es donen a diverses esglésies. A l'església de Coll de Balaguer s'entrega un calze d'estany i un frontal d'altar.*

A ACA, Reial Cancelleria, reg. 279, f. 204v.

a VILAR, *Els béns*, doc. 74, p. 191-192.

Text parcial *ex a*

Nos Iacobus etc. Presentium tenore fatemur vobis, fideli camerario nostro Arnaldo Massagerii, quod ad mandatum nostrum vobis oretenus factum (…) et III ex ipsis monasterio sancte Catherine de Cervarie, item sex frontals de altari, de quibus mandavimus dari unum dicto monasterio sancte Catherine, et alium ecclesie sancti Donati de Cervaria, alium ecclesie sancti Ihoannis de Tarrega, et alium acclesie loci de Collis de Balaguer, et alium ecclesie de Miramar, et alium capelle sancti Nicholai castri nostri de Cervarie (…) item unum calce de estany quem iussimus dari ecclesie Collis de Balaguerie (…).

Data Dertuse VII, kalendas iunii, anno Domini MCCCXVIII.

304

1318, agost, 22. Barcelona

Inventari. *Inventari del vestuari i dels objectes litúrgics provinents dels béns templers que Arnau Messeguer, per ordre del monarca entrega a diverses esglésies. Entre elles, al monestir de Valldigna, una creu d'argent amb el Lignum Domini amb trenta-dos perles i pedres encastades, amb peu d'argent sobredaurat, en el qual hi ha la figura de tres àngels embotits; també a Valldigna, una creu de cristall foradada amb ànima de coure daurat, tretze canelobres de coure d'obra de Llemotges; i dues taules de Llemotges, en una de les quals hi ha el Crucifix i en l'altra la Majestat sedent; a la capella de Valldaura, un calze d'argent daurat; a les menoretes de Vilafranca, un calze d'argent daurat amb el pom embotit, amb sis roses al pom, amb la seva patena daurada en la qual hi ha representada una creu amb una mà que fa el signe de la creu; a l'església de Sant Jaume de Barcelona, una creu de cristall*

amb un peu sobredaurat; a la nostra capella, un calze d'argent, en el pom del qual hi ha vuit esmalts amb figures i en el peu altres vuit amb figures, i vuit esmalts petits, i tant el pom com el peu són d'obra embotida, i una patena d'argent sobredaurat; a Santa Maria d'Argines, un calze i la seva patena daurats, i hi ha al mig de dita patena una creu amb una mà que fa el signe de la creu; als frares predicadors de la ciutat de Lleida, una creu de cristall que té sis virolles d'argent niellades, amb el peu de coure daurat; al monestir de Santes Creus, una creu de cristall amb la imatge del Crucifix i amb un peu de coure.

A ACA, Reial Cancelleria, reg. 279, f. 290v.

a VILAR, *Els béns*, doc. 75, p. 193-196.

Text parcial *ex a*

Nos Iacobus, etc. Tenore presentium concedimus vobis, fideli comerario nostro Arnaldo Messegerii, quod de rebus que fuerunt ordinis Templi quondam (…) item monasterio Vaylsdigne […] depictam in […] qoddam crux argenti cum ligno Domini in qua sunt duo […] ligno Domini et est […] granats seus balays grossi et triginta II perle […] lapides modice sive encastedes et in ila parte dicte crucis est unus crucifixus et beati Ihoannis et beate Marie et cum IIII evangelistis, et est […] sunt tribus crucis reliquie diversorum sanctorum, et in capite dicte crucis deficit aliquantulum ligno Domini […] argenti, sine pedem dite crucis et est cum signo magistri mayoris Templi, sine est […] et in una cruce crocea per medium et unum velum cerici albi cum orlis rubeis, in quo est involuta dicta crux (…) item capelle de Vayll Daura unum calicem argenti fractum, deauratum intus et pomun encastat; item minorissis Villefranche unum calicem ergenti cum sua penna deauratum intus, et cum pomo embotit, et cum sex rosis in nomo, et deauratum ac est in panna unam crux cum quadam manu que facit signum crucis; item monasterio Vallisdigne, unum pedum argenti de super deauratum, in quo est forma trium angelorum embotits, est crucis ligni Domini, prout fuit inventum; item ecclesie santi Iacobi Barchinone, quandam crucem de crestayl cum pede olcetro, de super deaurato, et cum velum modicum de sirico albo, cum suo stoyg de fuste; item fratri Guillemo Baro, capellano nostro, ad opus capelle nostre, unum calicem argenti, et sunt in pomo octo esmalts cum figuris, et in pede alii octo cum figuris, super quibus octo figuris pedis sunt alii octo esmalts modici, et sunt pomum et pes operis embotite, et quandam pannam argenti de super deauratam eiusdem calicis, et omnia ea sunt in quandam stoyg de corio nigro, forrato de feutro rubeo; item dicto fratri Guillelmo Baro, qui dari mandavimus sancte Marie de Argines

unum calice argenti deauratum intus et extra, cum sua panna deaurata, et est in medio dicte panne una crux cum una manu quod facit signum crucis et dictus calix stat in uno stoyg nigro, qui aderebatur fuisse forrat vel forrato livido; item fratribus Predicatoribus civitatis Ilerde, unam crucem de cristal que sex virollis argenti niellatis, cum pede de lectro deaurato, in quodam velo de sirico et intus quoddam conservatorium sive stoyg de fuste; item minorissis Villefranche unam sintam de sirico rubeo; item monasterio Sanctarum Crucum unam crucem de cristallo cum imagine in Crucifixi, in medio loco intus cristalum, et cum pede de olectro ligatam cum uno velo de sirico modico, et involutam in uno panno lineo; item predicto monasterio Vallisdigne unam crucem de cristallo cum canone in quo intrant bordonum, qui est de olecro, de super deauratum, involutum in una […] que quidem crux erat intus quoddam estoyg de fuste et duo candelabra d'olectro de opere de Limoge et unum candelabrum eiusdem operis; item eidem monasterio Vallisdigne duas tabulas […] de Limuge, et in altera est quidam crucifixi, et in altera sedens Magestatis (…).
Data Barchinone, X kalendas septembris, anno Domini MCCCVIII.

305

1318, novembre, 27. Barcelona

Repartiment. *Relació de diverses joies i llibres repartits per Arnau Messeguer per ordre de Jaume II. Entre d'ells, a l'infanta Blanca, filla del rei, un vas de maure amb el peu d'argent daurat, dues canadelles d'argent, un calze d'argent daurat niellat amb senyals de lleons i de grius en el seu peu i la seva patena.*

A ACA, Reial Cancelleria, reg. 281, f. 35.

a INSTITUT, *Anuari*, doc. XII, p. 401-402.

Text parcial *ex a*

Nos Jacobus etc. tenore presencium confitemur et recognoscimus quod vos fidelis camerarius noster Arnaldus Messeguerii de mandato per nos oretenus vobis facto, tradidistis de rebus camere nostre penes vos existentibus, infrascriptis personis, res sequentes, videlicet. inclite infantisse dompne Blanche, filie nostre, unum ciphum de maure cum pede de argento deaurato. item monasterio Sanctarum Crucum unum librum cum postibus cohopertis de panno linceo (…) item dicte infantisse dompne Blanche quandam caxietam depictam cum duabus

canadellis argenti. item eidem infantisse unum calicem argenti niellatum et cuylerat in pede, cum signis leonum et griforum et deauratum intus et in pomo cum sua peana et cum suo conservatorio sive stoig de virga, forrato de feutro viridi. (…)
datum Barchinone .v. kalendas decembris, anno Domini .m.ccc. octavodecimo. (…)

306

1319, abril, 17. Barcelona

Argenters. *El rei Jaume fa saber al bisbe de Girona que té informació relativa als clergues Bernard i Berenguer Aymerich, argenters de Girona, com a falsificadors de moneda en dita ciutat.*

A ACA, Reial Cancelleria, reg. 245, f. 155.

a VINCKLE, *Documenta*, XV, doc. 318, p. 216-218.

Text parcial *ex a*

Iacobus etc. venerabili in Christo patri Petro divina providencia Gerundensi episcopo salutem, etc. Ad nostrum est deductum auditum, quod vos seu officialis vester petitis ab officiali venerabilis episcopi Barchinonensis Bernardum Eymerici et Berengarium eius fratrem, argentarios civitatis Gerunde, clericos ut dicitur coniugatos, qui in dicta civitate falsam monetam fabricasse dicuntur (…).
Datum Barchinone, XV kalendas Madii anno Domini MCCC nonodecimo.

307

1319, agost, 18. Barcelona

Inventari. *Inventari dels objectes procedents del castell de Peníscola entregats per Guillem de Santa Coloma a Arnau de Messeguer. Entre d'altres, dos canelobres coberts d'un full d'argent daurats i dos Agnus Dei fets amb argent.*

A ACA, Reial Cancelleria, reg. 281, f. 167.

a INSTITUT, *Anuari*, doc. XVI, p. 405-406.

Text parcial *ex a*

Nos Jacobus etc. tenore presencium confitemur et recognoscimus vobis dilecto familiari nostro Guillelmo de Santa Columba, quod de rebus et bonis que erant in castro de Peniscola (…) tradidistis fideli camerario nostro Arnaldo Messegueri res suscriptas, videlicet: (...)
item duos candelabros cohoperto de folio argenti deauratos (…) item quasdam tabulas que clauduntur et intus est crucifixus cum cohopertis rubeis. item alias tabulas cum crucifixo et cohopertis viridibus et signo aquile (…) item duos Agnus Dei, munitos cum argento. (…)
datum Barchinone, .xv. kalendas septembris, anno Domini .m.ccc. nondecimo. (…)

308

1322, agost, 13. Barcelona

Entrega. *Relació d'objectes entregats per Arnau Messeguer, per ordre del rei, entre d'altres als prohoms d'Horta [de Sant Joan], una creu daurada amb Lignum Domini i amb sis pedres lívides, una verda i una altra de color groc.*

A ACA, Reial Cancelleria, reg. 283, f. 195.

a INSTITUT, *Anuari*, doc. XVII, p. 406-407.

Text parcial *ex a*

Nos Jacobus etc. tenore presencium confitemur et recognoscimus vobis, fideli camerario nostro Arnaldo Messeguerii, quod de jocalibus et rebus camere nostre penes vos existentibus, de mandato per nos oretenus vobis facto, tradidistis personis infrascriptis jocalia et res subscriptas (…) item tradidistis probis hominibus de Orta unam crucem deauratam in qua est fixum aliqua pars ligni Domini, et sunt in dicta cruce sex lapides lividi et unus viridis et alius lapis croceus. item retinuistis vobis, quos vos graciose consessimus, dous capçonos magnos cum listis auri in uno capite. (…)
datum Barchinone, idus augusti, anno Domini millessimo .cccxx. secundo. (…)

309

1323, novembre, 29. Barcelona

Venda corones regies. *El rei Jaume dóna ordre a Pons, bisbe de Barcelona, sobre la venda de tres corones seves, d'or, gemmes, perles i altres pedres precioses, per poder satisfer els seus deutes.*

A ACA, Reial Cancelleria, reg. 280, f. 72v.

a VINCKLE, *Documenta*, XV, doc. 401, p. 289-290.

Text parcial *ex a*

Iacobus etc. venerabili in Christo patri Poncio divina provindencia Barchinonensi episcopo et aliis ad solvendum nostra debita et iniurias deputatis salutem et dileccionem. Cum nos ordinaverimus et velimus, quod vos vendatis et plus offerenti tradatis illas tres coronas regias nostras aureas et gemmis, perlis ac aliis diversis lapidibus preciosis ornatas (…).
Datum Barchinone, III kalendas Decembris anno Domini MCCCXX tercio.

310

1335

Constitucions sinodals *Constitucions sinodals del bisbe d'Elna. No poden utilitzar-se calzes ni altres ornaments sagrats sense haver estat beneïts o consagrats pel bisbe, i que cap laic pensi en custodiar o tenir cura dels calzes, relíquies i altres ornaments.*

a MARCA, *Marca… Appendix*, ap. DXXVII, col. 1454-1467.

Text parcial *ex a*

DXXVII

Constitutiones synodales Guidonis Episcopi Helenensis

Frater Guido miseratione divina episcopus Elnensis (...) Nos igitur constitutiones infrascriptas. (…) Datum et publicatum in Ecclesia nostra Elnensi, in plena synodo, XXVII. die mensis Aprilis, anno Domini MCCCXXXV.

Ne quis vestibus seu ceteris ornamentis Ecclesiæ utatur, nisi ab Episcopo fuerint benedicta vel consecrata. (col. 1457-1458) Ut sunt qui nudati consecrationis dono, quasi cum his quos terra absorbuit, alienum ignem offerentes, calices, sacerdotalia & aliorum ecclesiasticorum ordinum vestimenta, aliaque sacri altaris ornamenta sanctificare & consecrare ex supercilio superbiai audent (…) in virtute sanctæ obedientiæ & sub anathemate maledictionis æternæ præcipimus quod nullus in nostra diœcesi audeat vasa, ut calices, vestes ecclesiastica ordinis, ceteraque altarium ornamenta sanctificare aut consecrare. (…)

Ne laici contractent Ecclesiarum ornamenta, nec tenere claves audeant armariorum seu thecarum in quibus reliquiæ sanctorum & sacra ornamenta Ecclesiæ reconduntur. (col. 1460-1461) (…) mandamus quatinus nullus laicus custodite aut contractare præsumat calices, sanctorum reliquias, sacras vestes, & alia benedicta ac sanctificata ornamenta ecclesiastica, seu claves thecarum, armariorum, vel aliarum custodiarum, in quibus reponuntur, Sacristæ cuiuslibet Ecclesiæ, si ibi fuerit, aut Rectoribus Ecclesiarum tradere, imo verius eis reddere, tanquam jure ipsis debitas, teneantur. (…)

311

1342

Inventari. *Inventari de la seu de Vic de 1342; s'hi troben entre d'altres, la creu dels albats que és diu és d'obra de Llemotges, una caixa petita d'argent sobredaurat amb una petita creu d'obra de Llemotges, una naveta de coure o llautó d'obra de Llemotges, dos canelobres de cristall amb peu i cap d'obra de Llemotges, tres parells de canelobres d'obra de Llemotges, dos parells de canelobres petits d'obra de Llemotges, dues custodies amb creu petita d'obra de Llemotges i dos bàculs de Llemotges.*

A ACV, arm. de Tresoreria, plec d'inventaris, núm. 34/5-I.

B ABEV, GUDIOL, Manuscrit, *Esmalts i esmaltadors catalans*, p. 7-8.

a ROULIN, «Orfevrerie…», *Revue de l'Art Chrétien*, XIV, p. 24. — ***b*** CHAUNCEY, *Speculum*, XVI/4 , p. 453-458. — ***c*** GINABREDA, «Joies…», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, X, p. 388-395.

Text parcial *ex c*

MCCCXXXXII

Quandam crucem vocatam de Limoges. Item aliam crucem que portatur als albats (als infants) que dicitur esse de opere de limoges. Item quamdam parvam caxiam de argento deauratam et similem monumento cum duobus velis et cum cruce parva intus que crux est de opere limoges. (...) Item aliam navetam de coure sive de lauto (de coure o de llautó) de opere de limoges. Item duo candelabra cristalina cum pede et capite de opere de limoges. Item tria paria candelabrorum de lauto de opere de limoges. Item alia duo paria candelabrorum puerorum de opere de limoges. Item alias duas custodias et quelibet habet unam crucem parvam in capite de opere de limoge, in quibus etiam portatur corpus Christi. Item, duas croces (bàculs) de limoges

312

1346, agost, 8

Reconeixement. *El bisbe electe Hug de Fonollet de Vic reconeix al capítol de Sant Pere de Vic que li havia deixat diverses vestidures eclesiàstiques, bàculs i un anell pontifical.*

A ACV, cal. 7, llet. B, núm. 13.

B ABEV, GUDIOL, Manuscrit, *Indumentària, Mobiliari litúrgic*.

Text parcial *ex B*

A 4 idus Agost 1346.

El bisbe electe Huch de Fonollet va reconèixer al capítol de Sant Pere de Vic que li havia deixat diverses vestidures eclesiàstiques, bàculs i un anell pontifical. (...) Item quodam crossam argenteam cum signis sancti Petri et de Costa (…) Item unum annulum auri pontificalem cum perlis en circuitu et in medio cum quodam lapide crocei coloris vocato stopaci.

313

ca. 1350

Inventari. *Inventari de l'església de Sant Joan de Perpinyà; s'hi troben entre d'altres, cobertes d'evangeliari d'obra de Llemotges, una naveta de coure d'obra de Llemotges i un encenser de coure d'obra de Llemotges.*

A ABEV, GUDIOL, Manuscrit, *Esmalts i esmaltadors catalans*. p. 7

a LACVIVIER, «Le Cartulaire…», *Ruscino, Revue d'Histoire et d'Archéologie du Roussillon*, II, doc. 30.

Text parcial *ex* *A*

(...) Alius textus de opere limosisensi (...) Item una navicula de cupro de opere limossensi (...) Item unum turibulum de cupro de opere limossensi (...)

314

1354, març, 10-12. Lleida

Inventari. *Inventari dels béns trobats a la casa de Guillem de Soler, ardiaca de Ribagorça de la seu de Lleida, entre els quals, un segell d'argent sencer, un segell d'argent trencat i tres canelobres d'obra de Llemotges.*

A ACL, Justícia, caixa P7_M2_P4_C08, núm. 19. Plec de vint-i-vuit pàgines (set fulls dobles). Escriptura cursiva gòtica. Tinta molt esvanida, paper de mala qualitat, amb taques i forats.

a BOLÒS; SÀNCHEZ-BOIRA, *Inventaris*, I, doc. 8, p. 387-388.

Text parcial *ex a*

+ MCCCLIIII.

Inventarium bonorum domini Guillelmi de Solerio, archidiaconi quondam de Rippacurcie in sede Ilerdense. Anno a nativitate Domini MºCCCºL quarto, die dominica, intitulata VIº idus marcii, defuncto domino Guillelmo de Solerio, archidiacono Rippacurcie (…) Item, unum sigillum suum argenti sincerum. Item, unum sigillum argenti, fractum in duabus peciis. (…) Item, III candelobres d'obre de Limos, plegadiços. (…)

315

1357, gener, 2

Inventari. *Inventari del monestir de Sant Joan de les Abadesses de 1357; s'hi troben entre d'altres, tres creus de cristall, l'anell de sant Joan, un frontal d'or, deu calzes d'argent, un encenser d'argent, una capsa d'argent amb una creu, una capsa (arqueta-reliquiari) d'obra de Llemotges, dues creus d'obra de Llemotges, set pintes de vori, vuit canelobres de llautó i dos bacins.*

A AMSJA, Manual 1356, f. 6 i 7.

a MASDÉU, «Un inventari…», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, II, p. 42-45.

Text parcial *ex a*

Secundi die januarii anno anat dom. MCCCLVII

Secunda dia januarii ad requisitionem venerabilis Petro fasi sacriste dicti monasteri fuit factum inventarium pannorum altarium ecclesie sti Johanis de abbatissis et vestimentorum et librorum et aliorum (…). Primo videlicet II palis cotidiani altaris sti Johannis unum videlicet ante et aliud retro et unum frontal (…). Item undecim touayoles cum figuris sirici et tres cruces cristalli (…) et una veste siue cooperta crucis altaris sancti Johanis et duas coopertas sanctorum johanis evangeliste et Johanis baptiste de XL. Item una cooperta eiusdem reetaule qui stat super dicho altare. Item annulum sti Johannis. Item hec que secuntur sunt de altare sancte marie dicte ecclesie (…). Item un frontal auri. (…) Item X calices argenti dicte eclesie. Item II testz, unum turibulum argenti. Unam techam argenti cum cruce desuper. Item alia thecha de limotge in qua sunt reliquie sti valentini. (…) Item II cruces de limotges. Item unum pomum cristalli extrayitur ignis. Item septem pintes deuori. Item unum canon auri. (…) Item octo candelabra de lauto (…) Item II bacins in quibus abbas debet abluere. (…) De quibus tam dictus sacrista quam dictus Johannes valabriga pretierunt eis fieri instrumenta et plura instrumenta. (…)

316

1368

Inventari. *Inventari de la seu de Vic; s'hi troben entre d'altres, dues creus d'obra de Llemotges, dos canelobres grans de coure anomenats de Llemotges, dos altres parells mitjans i un altre parell anomenat de Llemotges, dues candeles de Llemotges i tres creus de Llemotges.*

A ACV, arm. de Tresoreria, plec d'inventaris, núm. 34/5-II.

B ABEV, GUDIOL, Manuscrit, *Esmalts i esmaltadors catalans*, p. 8.

a GINEBRA, «Joies…», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, X, p. 395-413.

Text parcial *ex a*

Item dues creus de limoge. Item dos altres canelobres grans de coure apel·lat de Limoge. Item dos altres perels (parells) mitjaners et un perel (parell) de joch de canelobres apellat de limoges. Item dues candeles de limoges. Item tres croces de limoges.

317

1369-1370, gener, 2.

Inventari. *Inventari de joiells del monestir de Sant Joan de les Abadesses dreçat per Guerau Casulà, beneficiat; s'hi troben entre d'altres, una ara, un bàcul de vori, dues creus de cristall, dues creus grans de l'altar de sant Joan una daurada i l'altre d'argent amb pedres precioses, dues caixes de vori, un anell de sant Joan, set pintes de vori, dues creus de Llemotges, la creu major de cristall, un encenser d'argent i un escriny d'argent coronat amb creu.*

[***A***] AMSJA, Cúria del monestir, manual del notari Arnau Martí, anys 1369-70, f. 111v-113. Perdut.

B ANC, 1-737-T-234, fons Josep Puig i Cadafalch, «Restauració de l'església del monestir de Sant Joan de les Abadesses». Còpia de l'arxiver mossèn Josep Masdeu.

a CRISPÍ; MONTRAVETA, *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, Sant Joan de les Abadesses: Junta del monestir de Sant Joan de les Abadesses, 2012, p.206-207.

Text parcial *ex a*

Secundo die januari, Geraldus Casulani, beneficiatus altaris Sancti Anthonii, fecit inventarium sive repertorium de pannis, vestimentis, palis, caxis, libris et aliis jocalibus quam ipse racione sui benefficii tenetur custodire. Et in primo manifesto (...) Item una ara, Item una croça de vori, (...) Item II crucis cristalli, (...) Item duas magnas cruces altaris Beati Johannis, unam , videliçet, anticham deauratam et aliam argenteam cum lapidibus que data fuit a Jacobo de Rovira, (...) Item II caxes de vori, (...) Item annulum beati Johannis cum ejus capsa fustea pintada, (...) Item VII pintes de vori, Item II creus de Limoges, Item la creu major de crestayl, (...) Item I encenser d'argent, (...) Item I escri[n]y d'argent cum cruce de super i altra de coure ab relíquies de sent Valentí, (...) Item VIIII canelobres de coure.

318

1370, març, 17

Inventari. *Inventari de la comanda de Gardeny. Entre d'altres, dues capces d'obra de Llemotges, una capça de vori, onze corones d'or i de perles, un oratori d'obra de Llemotges, quatre canelobres d'obra de Llemotges, dos canelobres, dues creus amb peu d'obra de Llemotges, quatre canelobres de ferro, dos bacins plans d'obra de Llemotges, un calze d'estany amb patena, una creu mitjana d'obra de Llemotges i dues canadelles d'estany.*

A ACA, Gran Priorat de Catalunya, ex arm. 24, *Decreta priorum Catahalonie de anno 1377 ad 1379*.

a MIRET, *Les cases*, doc. VI, p. 555-559.

Text parcial *ex a*

(…) Die ueneris XVII Martii anno Domini MCCC.ºLXX.º (…) ordinis priori dicte domus Guardenii que recepit in (…) de crestayl; una capça dobra de Limotges et altra de vori de pocha valor; ... XI. corones dor et de perles de nostra dona et de son fill les V. grans et les VI. poques ; vnes vyleres dargent ; vna capça dobra de Limotges a manera de moniment; (…) vn oratori dobra de Limotges; IIII. canalobres dobra de Limotges; II. canalobres dobra de domas; vna creu ab son peu dobra de Limotges; una altra creu ab son peu de la dita obra fayl lo cap al crucifix; item ha en cascun altar sos corporals e ses cobertes de cuyro; ha en laltar maior vna coberta dor e de seda de corporals; IIII. canalobres de ferre;… II. bacines planes

dobra de limotges; (…) calçe destany ab sa patena; (…) item ha en laltar de Sancta Anna vna creu mijancera de Limotges; II. canadelles destany noues; (…)

319

1376, març, 26

Inventari. *Inventari de la casa de Bajoles (Perpinyà). Entre d'altres, quatre calzes d'argent, una capsa d'argent amb relíquies, una creu d'argent daurat amb el fust de la Veracreu, un encenser d'argent, una creu de cristall i una custodia de llautó per portar el corpus.*

A ACA, Gran Priorat de Catalunya, ex arm. 24, *Decreta priorum Cathalonie de anno 1377 ad 1379*.

a MIRET, *Les cases*, doc. VIII, p. 560-561.

Text parcial *ex a*

Dilluns a XXVI Març lany MCCCLXXVI fo feyt inuentari de les joyes de la Capella de Bajoles e del estat de la casa, lo qual inuentari fo fet en presencia dels ffrares e dels capellans de la dita casa. Primerament ha en la dita capella IIII. calçes dargent. Item estoyts de cuyr als III. Item vna caxa dargent on estan moltes reliquies. Item vna creu dargent obrada daur ab molts obratges en la qual ha del ffust de la vera creu. Item vn enssensser dargent; vna creu de crestayll; vna custodia de lauto per portar lo corpus; (…)

320

1376, novembre, 12

Inventari. *Inventari de l'església del temple de Perpinyà. Entre d'altres, una creu d'argent en la qual hi ha un fragment del fust de la Veracreu amb son peu d'argent, un calze d'argent amb esmalts, un encenser d'argent, dues corones d'argent esmaltades, dues corones de fulla d'or amb perles, una altra corona amb perles esmaltada amb la senyal dels Puigdorfila, una corona de fulla d'or amb perles de santa Helena i una custodia de llautó.*

A ACA, Gran Priorat de Catalunya, ex arm. 24, *Decreta priorum Cathalonie de anno 1377 ad 1379*.

a MIRET, *Les cases*, doc. VII, p. 559-560.

Text parcial *ex a*

Dimecres a XII. de novembre de lany M. CCC. LXXVI, fo feyt inventari de totes les joyes e reliquies qui son en la esglesia del temple de Perpenya. Primerament ha en la dicta capella vna creu dargent en la qual ha del fust de la vera creu ab son peu dargent et ab son estoig. Item vn caliç dargent ab esmalts. Item II. candells dargent ab sos estoigs. Item vn ensenser dargent. Item vna nouera dargent. Item vna corona de nostra dona ab altra dargent esmaltada de fil. Item II. corones de fulla daur ab perles de nostra dona e vna del infant; una altra corona ab perles esmaltada ab senyal de Puigdorfila e altra del infant; una corona de fulla daur ab perles de Sancta Alena; vna custodia de lauto ab vna croeta; (…)

321

1377, abril, 3

Inventari. *Inventari de la capella del Masdéu (Trullars, Perpinyà). Entre d'altres, una creu de cristall, una creu gran d'argent, una creu d'argent sobredaurada amb la Veracreu, una creu d'argent, un reliquiari de cristall i argent, un peu de llautó sobredaurat, un encenser d'argent, cinc calzes d'argent amb les seves patenes i una naveta d'argent amb cullera.*

A ACA, Arxiu del Gran Priorat, ex arm. 24, *Decreta Priorum Cathalonie de anno 1377 ad 1379*.

a MIRET, *Les cases*, doc. IX, p. 561-562.

Text parcial *ex a*

Diuendres a III. dies dabril lany M. CCC. LXX. VII. fo fet linuentari de totes les joyes de la capella del Mas-Deu les quals foren comanades a fra Perpenya Fuster prior del Masdeu. Primerament ha en la dita capella vna bella creu de cristall. Item altra creu gran dargent; item altra creu dargent sobredaurada en la qual es lo fust de la vera creu; altre creu dargent ab II. branques; II. croeres dargent per senyar lo poble ab lur estoig de fust; vn reliquiari de crisall posat en argent; II. candelles dargetn ab lur estoig; vn peu de lauto sobredaurat per tener la vera creu; vn ensenser dargent; V. calis dargent ab lurs patenes; vna naueta dargent ab sa cullere; (…)

322

1395, abril, 5

Inventari. *Inventari de béns del gran prior de Catalunya. Entre d'altres, dos pixis d'argent i cinc culleretes d'argent, dues d'elles daurades.*

A ACA, Arxiu del Gran Priorat, ex arm. 24, *Decreta Priorum Cathalonie de anno 1377 ad 1379*.

a MIRET, *Les cases*, doc. X, p. 562-564.

Text parcial *ex a*

Dicmenge dia V... del mes dabril del any de nostre Senyor de Mil CCCº XCV. en lo lloch de Vallfogona (…) dos pixells dargent de pes VII. marchs poch mes o menys. Item VI esculdelles et VI. plates marcals poch mes o menys. Item V. culleretes dargent les dues daurades et les III. planes. (…)

Apèndix 1

Ap.1-1

572

Testament. *Testament de Saint Yrieix [sant Aredi], fet dins de la ciutat de Llemotges, on són citades entre d'altres, quatre torres [encensers], dos calzes d'argent amb ansat, un calze d'argent i un calze d'or, una patena d'argent, una corona amb creu d'argent sobredaurat amb pedres precioses, plena de relíquies de sants, una corona amb vuit penjolls d'or i gemmes, una gran gemma encerclada amb or, vuit torres [encensers] i calzes.*

a PARDESSUS, *Diplomata*, I, p. 136-141. — ***b*** AUBRUN, *L'ancien*, XXI, doc. 1, p. 413-416.

Text parcial *ex b*

In nomine Patris et fillis et Spiritus Sancti, sub die pridie kal. Novembr. anno undecimo regni domini nostri Sigiberti regis. Ego Aredius presbyter (…). Quod testamentum nostrum (…). Area cum domo nostra intramuranea Lemovicinae civitatis (…). Quod unusquique locus sanctus constitutis ibi habeat ministerium declaratum, rectum duximus inserendum; id est, turres IIII, coperturiolos olosyricos III, calices argenteos IIII, duo sunt ansati, comparati solidos XXX, nan ille medianus prae auro fabricatus valet solidos XXX, et ille quartus valet solidos XIII. Patena argentea valens solidos LXXII, coopertoria olosyrica quatuor, unus valet solidos XXX, alius solidus XVI, tertius solidis XV, quartus solidis XIV; duo ex ipsis auro sunt fabricati. (…) Similiter in oratorio sancti Hilarii corona cum cruce argentea deaurata cum gemmis pretiosis, plena reliquiis sanctorum domnorum, et suo ornatu, valentem ad aestimationem solidos C, habens corona illa in se pendentes folia ex auro et gemmis facta numero VIII, et in illa cruce similes factae duae, et mimitatae gemma grande circumcirca auro, et subtus crucicula ex auro, et gemmulenas VIII (…) turres, calices, pallas et coopertoria praedictis martyrariis ad custodiendum tradidimus. (…)

Ap.1-2

1104

Inventari. *Inventari de l'abadia de Sant Riquer. Entre les esglésies de Sant Salvador, de Santa Maria, de Sant Benet i les capelles dels àngels, es troben trenta altars, tres baldaquins i tres pupitres de marbre, or i argent. En quant als vasos sagrats i ornaments, es troben. un*

gran calze d'or cisellat dos calzes d'or amb les seves patenes, dotze calzes d'argent amb les seves patenes quatre encensers d'argent daurat disset creus enriquides d'or i argent, dues corones d'or, sis làmpades d'argent, dotze làmpades de coure dorades i platejades, una taula enriquida d'or i d'argent amb la relíquia del cap de Sant Riquer, un evangeliari amb coberta de vori d'or, d'argent i perles, tretze anaps daurats, un gran bací d'argent, dos beneiteres d'argent, tretze corones de llum, i davant de l'altar de Sant Riquer sis columnes enriquides d'or i d'argent i tres creus petites d'argent suspeses i dos canelobres daurats.

a MIGNE, PL 174 col. 1247-1248. — ***b*** HARIULF, *Chronique,* p. 75-78.

Text parcial *ex a*

Caput VI De altariis, et altariorum sanctique [Richarii] ornatu.

Id sunt in ecclesia Sancti Salvatoris Sanctique Richarii altaria fabricata XI, ciboria duo, lectoria auro, argento et marmoribus parata duo; in ecclesia Sanctae Dei genitricis Mariae, et sanctorum apostolorum altaria fabricata XIII, ciborium unum, et lectorium optime paratum unum; in ecclesia Sancti Benedicti altaria parata tria; in ecclesiis vero sanctorum angelorum Gabrielis, Michaelis, Raphaelis altaria tria, quae simul fiunt altaria XXX, et ciboria III, et lectoria III. Nam de aliis vasis et supellectilibus, habentur [cruces] in eisdem ecclesiis auro argentoque paratae XVII, coronae aureae II, lampades argenteae VI, cuprinae auro argentoque decoratae XII, poma aurea III, calices aurei cum patenis II, calix unus aureus magnus cum imaginibus simul et patena, alii calices argentei cum suis patenis XII, offertoria argentea X, ad caput S. Richarii tabula auro et argento parata una; ostia majora auro et argento parata II, alia minora II, alia ostiola similiter parata duo, balteum aureum I, atramentarium optimum argenteum auro paratum I, cultellus auro et margaritis paratus I, codex eburneus auro, argento et margaritis optime paratus I, punga auro parata I, incensoria argentea auro parata IV, hanappi argentei superaurati XIII, concha argentea major cum imaginibus argenteis una, bocularis argenteus I, urcei argentei cum aquaemanilibus suis II, canna argentea I, eburnea una. Situlae argenteae II [sivones argentei II], clavis aurea I, scilla argentea I, coronae cum luminibus XIII, columnae ante altare S. Richarii auro et argento paratae VI, trabes minores cum arcubus suis argento paratæ III

Ap.1-3

Ca. 1125

De Diversis artibus. *Teòfil dóna a conèixer els mètodes per a la fabricació dels encensers d'or, argent o coure forjats al martell, dels encensers de fosa i de les cadenes de sustentació i d'elevació.*

a THÉOPHILE, *Diversarum*, p. 205-218.

Text parcial *ex a*

CAPUT LIX. DE THURIBULO DUCTILI

Si vero thuribula ductili opere componere volueris in auro vel argento sive cupro, primum purificabis ordine quo supra, atque funde in fusoriis ferreis duas marcas vel tres sive quatuor, secundum quantitatem quam vis habere superiorem partem thuribuli. Deinde attenuabis in rotulam eo ordine quo superius calicem argenteum majorem, excepto quod hoc opus spissius et profundius ducendum est interius, ut altius sit exterius, ita ut altitudo in se ipsius latitudinem totam habeat et ejus medietatem. Cujus altitudinem cum produxeris, priusquam latitudinem constringas, pertrahe in eo turres, videlicet ut supremo unam octoangulatam, in qua fiant ejusdem numeri fenestræ, sub qua fiant quatuor quadratæ, quibus singulis imponantur tres columnellæ, et inter eas duæ fenestræ productæ, in quarum medio super mediam columnam fiat fenestella rotunda; sub quibus in tertio loco formentur aliæ turres octo; quatuor videlicet rotundæ contra superiores quadras, in quibus fiant flosculi aut aviculæ vel bestiolæ, seu fenestellæ, et inter eas quatuor quadræ, quæ et latiores sint, in quibus fiant dimidiæ imagines angelorum, quasi in eis cum alis suis sedentium. Sub quibus in ipsa rotunditate vasis fiant quatuor arcus in supremo modice producti, in quibus fiant quatuor evangelistæ sive in specie angelorum, seu in figura animalium; inter quos arcus super ipsam oram rotunditatis ponantur quatuor capita leonum sive hominum fusilia, per quæ catenæ transeant. His ita pertractis cum ferris ductoriis et malleis, interius et exterius percutiantur, donec omnino formentur, sicque limentur et radantur, ferrisque fossoriis fodiantur. Hæc est superior pars thuribuli. Deinde percutiatur inferior cum suo pede, in quo fiant quatuor arcus, qui respondeant superioribus, in quibus sedeant quatuor lumina Paradysi humana specie cum suis amphoris, quibus effundatur quasi species fluentis aquæ. In angulis vero, quibus conjunguntur circuli, figantur capita leonum sive facies hominum de quibus supra diximus, ita ut in inferiori parte adhæreant facies in quibus firmentur catenæ, et in superiori capilli vel comæ, per quas transeant ipsæ catenæ. Quod si pes cum ipsa inferiori parte nequeat percuti,

fiat singulariter sive ductili sive fusili opere, et imponatur cum solidatura argento et cupro mixta, de qua supra diximus. Lilium vero cui anulus imponendus est, et cui catenæ superius infigendæ sunt, fiat similiter ductili sive fusili opere, in quo formentur flores aut aviculæ sive bestiolæ secundum qualitatem inferioris operis. Hoc thuribulum si fuerit argenteum aut cupreum, poterit deaurari ordine quo supra. Quod si quis voluerit laborem apponere, ut thuribulum pretiosioris operis componat, similitudinem civitatis, quam vidit propheta in monte, hoc modo poterit exprimere.

CAPUT LX. DE THURIBULO FUSILI

Tolle argillam fimo mixtam et bene maceratam, et fac siccari ad solem, siccatamque comminue et diligenter cribra. Deinde cribratam aqua commisce et fortiter macera, et exinde compone tibi duas massas ad magnitudinem quam vis thuribulum habere, unam inferiorem, alteram superiorem, quæ altior erit; quæ massæ vocantur nuclei. Quos statim perforabis ligno in longitudine in quatuor costis æqualiter inciso, sicque siccabis ad solem. Post hæc transduces eis ferrum, quod dicitur tornatile, longum et mediocriter gracile, quod sit in una summitate grossius et in tres costas percussum æqualiter, ac magis magisque gracile deductim usque in finem, in cujus grossiori parte imponetur aliud ferrum breve et curvum, sive lignum, cum quo possit circumverti. Deinde habebis duas columnellas ligneas super scamnum fixas et ab invicem sejunctas secundum longitudinem ferri, quæ singulæ habeant in anteriori parte singulos clavos similiter ligneos, ad mensuram palmi longos, et ad similitudinem gradus incisos; super quos ponetur lignum aliud rotundum, ita ut possit propius et longius removeri, super quod requiescat manus tornantis. His ita compositis inter duas ipsas columnas pone ferrum tornatile, quod nucleos continet, et coram te ad lævam manum sedente adjutore, qui circumvertat illud, tornabis ferris acutis et latioribus ex omni parte usque ad æqualitatem, sicque formabis nucleos illos ut sibi conjungantur æquali latitudine et spissitudine in medio. Intercides vero inferiorem partem a medietate inferius, ita, ut latitudo superior duabus mensuris inferiorem superet, in qua formabis et pedem. Eadem quoque mensura intercides superiorem partem, cujus tamen altitudo tanta erit, ut ter intercidatur ad similitudinem lignei campanarii, ita ut quælibet incisura sursum magis magisque gracilis sit. His ita tornatis eice ferrum, et cum cultello incide in latiori limbo superioris nuclei quatuor angulos usque ad incisuram, quæ ei proxima est, ita ut in crucis modum formetur, et unumquodque cornu æquales habeat latitudines in tribus parietibus, sed altitudo contineat mensuram et dimidiam latitudinis: in qua etiam pinnacula ad similitudinem tectorum formabis; facies quoque in proxima turri octo costas, quatuor latiores, et quatuor strictiores, quas etiam rotundas facies,

ita ut anguli latiorum promineant, et strictiorum cavi sint, ut sic rotunditas appareat; in quibus ad mensuram suam tecta convenientia formabis. Turrim vero penultimam eodem modo formabis, sic tamen ut rotundæ costæ super inferioris latas formentur, et inferioris rotundæ sub superiorum latis aptentur. Superior vero turris octo costis æqualiter latis et absque tectis formetur. Hæc erit superior pars thuribuli.
Inferioris partis autem latior limbus, incisis angulis similiter in crucis modum formabis, ut superiori coaptetur, et inferior limbus in rotundum finiatur. His taliter aptatits tolle duo ligna ad longitudinem pedis et grossitudinem unius digiti, et attenuabis ea ad spissitudinem, qua ceram habere volueris, aliudque lignum tantæ longitudinis rotundum et grossum ut hasta lanceæ; et habebis ascellam latam longitudine pedis, et duabus ulnis longam et valde æqualem, super quam configes prædicta duo ligna, ita ut a se spatio dimidii pedis disjuncta lignum contra lignum æqualiter aptetur. Deinde tolle ceram puram quam igni appositam fortiter macerabis, sicque consideranter duo ligna super ascellam collocabis, prius aqua subposita ne adhæreant, et illud rotundum lignum madefactum utrisque manibus fortiter superducens secundum spissitudinem lignorum attenuabis. Et cum multas partes æquales ceræ paraveris, sedens juxta ignem incide eas particulatim secundum spatia, quæ in argilla thuribuli incideras, et unicuique spatio suam particulam modice calefactam aptabis, atque cum ferro ad hoc opus apto et calefacto circumsolidabis. Cumque hoc modo totum nucleum exterius cooperueris, accipe ferrum tenue ex utraque parte acutum in modum gracilis sagittae, cum parvula cauda ligneo manubrio infixa, et cum illo ex omni parte circumcides, et cum buxeo ligno eodem modo formato planabis, et ut in nullo loco cera spissior sit sive tenuior quam in alio, procurabis. Deinde pertrahe in singulis frontibus singulos arcus , et in obliquis parietibus similiter, et sub singulis arcubus ex utraque singulas valvas, ita ut unaquæque valva quartam partem spatii contineat, et duæ partes in medio remaneant; in quibus spatiis pertrahes sub unoquoque arcu singulas imagines apostolorum, quæ singulæ teneant singulos breves in manibus, effigie qua volueris, quorum nomina scribes in limbo circa arcus. In spatiis vero triangulis, qui tectorum pinnas sustinent, formabis similitudines duodecim lapidum, disponens unicuique apostolo convenientem lapidem, secundum significationem nominis sui, quorum nomina scribes in inferiori limbo ejusdem spatii, et in singulis angulis juxta lapides facies singulas fenestellas. Hæc erit similitudo de qua propheta dicit: Ab Oriente portæ tres, et ab Occidente portæ tres, ab Meridiano portæ tres, et a Septentrione portæ tres. In quatuor autem angulis, qui sunt inter divisiones portarum, formabis in cera singulas turriculas rotundas, per quas catenæ transibunt. His it dispositis facies in proxima superiori turri singulas imagines angelorum integras in quadrangulis spatiis, cum scutis et lanceis suis, quasi ad custodiam

murorum stantes, et in rotundis turriculis formabis columnellas cum capitellis sui et basibus. Eodem modo facies in penultima turri, quæ brevior est, dimidias imagines angelorum et pari modo columnellas. In superiori vero turri, quæ gracilior erit, facies fenestras longas et rotundas, et in summitate turris propugnacula in circuiti, in quorum medio formabis agnum, et in capite ejus coronam et crucem, et circa dorsum ejus brevem arcum, in cujus summitate sit anulus, cui imponatur media catena. Hæc est superior pars thuribuli cum opere suo.
Inferiori vero parte simili modo cooperta cera, formabis in singulis spatiis singulas imagines prophetarum cum suis brevibus, et aptabis unicuique apostolo convenientem prophetam ut testimonia eorum, quæ brevibus sunt inscribenda, sibi concordent. Circa prophetas vero non facies portas, sed tantum spatia eorum sint quadrangula, et in limbos super capita scribantur eorum nomina. Facies quoque in angulis quatuor turres in quibus catenæ firmentur ut superioribus coaptentur. In inferiori vero rotundo spatio facies circulos quot potueris, vel volueris, in quibus formabis singulas imagines virtutum, dimidias specie feminea, quorum nomina scribes in circulis. As postremum autem in fundo formabis pedem et tornabis, et omina spatia circa imagines superius et inferius erant transforata. Deinde unicuique parti suis infusoriis atque spiraculis impositis, circumlinies diligenter argillam tenuem et siccabis ad solem, rursumque et tertio facies similiter; quæ partes jam vocantur formæ. Quas omnino siccatas pones ad ignem, et cum calefactæ fuerint, ceram liquescentem funde in aquam, rursumque pone ad ignem, sicque facies donec ceram omnino eicias. Post hæc in loco apto et æquali pones carbones grossos et frigidos, super quos stabilibis formas foraminibus inferius conversis, et circumpones eis lapides duros, qui resilire non possunt ad calorem ignis, et ordinabis eos lapidem super lapidem in similitudinem muri absque temperamento siccos, ita ut inter lapides multa foramina et parvula remaneant. Quibus ita compositis, altius quam formæ sint spatio dimidii pedis, circumfunde carbones ardentes, ac deinde frigidos usque ad summum, et cave ut tanti spatii sit inter formas et lapides, ut carbones capere possit. Cumque carbones omnes incanduerint, interdum cum gracili ligno movendi sunt circumquoque per foramina inter lapides ut se conjungant, et calor ex omni parte æqualis sit. Et cum in tantum descenderint ut formas videre possis, iterum imple frigidis carbonibus usque ad summum, sicque tertio facies. Et cum videris formas exterius candescere, pone vas in ignem eum auricalco quod fundere volueris, et primum modice, deinde magis magisque sufflabis, donec omnino liquefiat. Quo facto cum curvo ferro et ligno infixo diligenter commove, et vas in latus aliud converte, rursumque auricalco imple et liquefac, sicque facies donec vas plenum fiat. Quo facto cum curvo ferro denuo commovebis, et carbonibus purgabis, et sufflatore fortiter flante cooperies magnis carbonibus. Deinde amotis lapidibus formas eicies ab igne, et

argillam abundanter aqua perfusam atque in modum fecis attenuatam cum panno diligenter circumlinies, sicque juxta fornacem, in quam fundis, fossa facta formas impone et terram circumquoque exaggera, et ligno inferius æquali crebrius inpingendo diligenter comprime. Statimque panniculum multipliciter complicatum et fisso ligno impositum præ manibus habeas, ejectoque vasculo ab igne cum forcipe curvato rostro, et panniculo apposito, qui sordes et favillas defendat, diligenter infunde. Hoc modo formis utrisque fusis sine sic stare, donec infusorium superius nigrescat; deinde remota terra et a fossi extractas repone in tuto loco, donec omnino frigeant, cavens summopere ne calidis formis aquam superjacias, quia interiores nuclei, si humorem persenserint, statim inflantur et omne opus disrumpetur. Cumque per se refrigeratis argillam removeris, diligenter circumspice, et si quid per negligentiam vel casu defuerit, locum illum circumlimando attenuabis, et apposita cera, nec non argilla superaddita, cum sicca fuerit, calefacies, sicque superfundes, donec rivo in partem decurrente, quod superfundis adhæreat. Quod cum respexeris, si minus fuerit firmum, cum combustione vinitreæ petræ, et limatura ex mixtura argenti et cupri, sicut præscripsimus, solidabis. Post hæc diversis limis quadrangulis, triangulis, atque rotundis campos omnes primo translimabis, deinde ferris fossoriis fodies, et rasoriis rades; ad ultimum sabulo cum lignis in summitate modice conquassatis undique purgatum opus deaurabis.

CAPUT LXI. DE CATENIS

Catenas facturus primum trahe fila subtilia sive grossiora in cupro sive argento, et circumflecte cum subula in tribus auriculis, aut quatuor, vel quinque, sive sex, secundum grossitudinem quam volueris, ad mensuram uniuscujusque thuribuli minoris sive majoris. Et cum omnes catenas unius thuribuli in unam partem plexueris, tolle lignum tenue ex quercu sive fagineo, et fac in eo multa foramina cum gracili ferro rotundo et calido, per quæ foramina catenam igne recoctam et refrigeratam transduces et denuo recoques, rursumque per aliud foramen transduces et recoques, sicque tam diu facies, donec per omina æqualiter sit grossum et rotundum. Deinde incide ipsam catenam per partes ad quantitatem thuribuli, mediam partem breviorem, et reliquas longiores, aptatisque foraminibus in summitatibus utrisque catenarum, obfirmabis eas, quæ longiores sunt, in inferiore parte thuribuli clavis firmis et transductis, compositæ per superiorem partem impones anulos parvulos, cum quibus aptabis et obfirmabis eas ad lilium inferius, per quod manu gestari debet cum magno anulo eidem superius imposito. Mediam vero catenam, quæ brevior est, obfirmabis clavo in superiori parte thuribuli in uno capite, et alterum imposito anulo aptabis inferius sub lilio; et sic procurabis ut thuribulum ex omni parte æqualiter pendeat.

Possunt etiam eodem modo et ordine, quo prædiximus, thuribula diversæ formæ et diversi operis percuti et fundi in auro et argento atque auricalco. Sed magnopere cavendum est, ut auricalcum, quod deaurari debet, omnino purum sit et purgatum a plumbo, propter diversa infortunia, quæ deaurantibus evenire solent. Quod auricalcum si vis componere, primo naturam cupri, ex quo efficitur, disce.

Ap.1-4

1183

Processó. *Assetjament de la vila de Llemotges. L'any de 1183, Enric el Vell, ajudat pels anglesos, assetjà Llemotges. Els religiosos de Sant Marçal feren processons portant l'arca on reposen els restos del cap de sant Marçal.*

a SAINT-AMABLE, *Histoire*, III, p. 512. — ***b*** RUBEN; ARCHARD; DUCOURTIEX, *Annales*, p. 165.

Text parcial *ex b*

L'an de sallut 1183, après que Henry-le Vieux eust convoqué ses vassauts d'Aquittaine, Touraine et Normandie, ayant fait venir grand nombre d'Anglois, lesquelz estans tous assemblés, vint assiéger Lymoges (…). Les religieux de Sainct-Martial, les clercs et menu peuple, tous les jours, faisonent processions circuant la ceinture et murailles de la ville, portant en grand dévotion la châsse de sainct Austriclinien, où reposoit le chef de saint Martial et autres reliques, priant Dieu les préserver de leurs ennemis. (…)

Ap.1-5

1183

Requisa. *Enric el Jove saqueja el tresor de l'església de Sant Marçal de Llemotges, prenent el retaule de l'altar major i del sepulcre, especialment el frontal d'argent, les figures, les làmpades i, de l'església del Sant Salvador, el frontal d'altar enriquit de cinc figures d'or, amb les creus i els calzes d'or i d'argent.*

a BREUIL DE VIGEOIS, *Chronica*, ap. cap. XIII, XIV. — ***b*** RUBEN; ARCHARD; DUCOURTIEX, *Annales*, p. 166-167.

Text parcial *ex b*

Henry-le-Jeune (…) il requist les religieux de Sainct-Martial de luy prester le trésor de l'église qu'ilz avoient, ce qu'ilz n'osèrent sans permission de l'abbé Isambert, qui estoit à la Sousteraine. A ceste cause, Henry-le-Jeune entra au cloistre de nuit, et chassa les religieux, à la réserve de quatre ou cinqt qui favorisoient son parti. Allors il prinst les retaures du grand autet et du sépulcre, print une table d'argent, et des figures, et des lampes, et, dans l'église Sainct-Sauver la table du grand autel d'argent, enrichie de cinqt figures d'or, avec les croix et calices d'or et d'argent (…)

Ap.1-6

1193

Rescat. *El tresor de les esglésies d'Aquitània, utilitzat per a pagar el rescat del rei Ricard. Es varen requisar les creus, calzes i reliquiers per a pagar el rescat de dos-cents mil marcs d'argent.*

a SAINT-AMABLE, *Histoire*, III, p. 521. — ***b*** RUBEN; ARCHARD; DUCOURTIEX, *Annales*, p. 174.

Text parcial *ex b*

En l'an 1193, fust faict des exactions sur le peuple, et fust prins des églises d'Aquittaine croix, calices et reliquères pour payer la rançon du roy Richard qui estoit prissionier par l'empereur; lequel [Richard] paya pour sa rançon deux centz mille marcz d'argent.

Ap.1-7

1208

Canelobres amb esmalts. *El monestir de Sant Marçal de Llemotges compra dos canelobres amb esmalts.*

A BNF, ms. Lat. 11019, *olim* suppl. Lat. 218[3]

a DUPLÈS-AGIER, *Chroniques… Chronicon Bernardi Iterii,* p. 73.

Text parcial *ex a*

Anno gracie Mº CCº viiiº, fui a Clarmont (…) Duo candelabra *d'esmaus* empta sunt iiij lb. Canonici processionem fecerunt nobiscum in solemnitate scancti Martialis. (fol. 210 rº.) (…)

Ap.1-8

1216

Inventari. *El monestir de Sant Marçal de Llemotges posseeix, en 1216, sis encensers d'argent i catorze calzes d'argent.*

A BNF, ms. Lat. 11019, *olim* suppl. Lat. 218[3]

a DUPLÈS-AGIER, *Chroniques… Chronicon Bernardi Iterii,* p. 99.

Text parcial *ex a*

(…) Anno gracie Mº. CCº. xvj. C et vj cappas habemus et quatuor turibula argentea, calices xiiij de argento. (fol. 262 rº.) (…)

Ap.1-9

1191-1217

Donacions. *Donacions al monestir de Sant Marçal de Llemotges efectuades pels propis monjos. Entre d'elles: un escriny, dues creus, la taula d'or de Sant Salvador, argentar el rostre del Sant Salvador, dues creus d'or, un escriny d'or, l'encenser major d'argent, dues creus d'or, un escriny d'or, una creu, una imatge d'argent del sepulcre de la Mare de Déu, petita capsa d'argent en [forma de] sepulcre, dues creus d'or, una corona d'or, una creu d'or, la imatge de la Morena, una capsa petita d'or, on hi ha un crucifix d'ònix, la creu del Senyor, argentar el Crucifix de la Santa Creu, la taula d'argent que és davant l'altar major, quatre cobertes d'evangeliari d'argent, dos canelobres d'argent, dues ampolles d'argent i una coberta d'evangeliari menor d'argent.*

A BNF, ms. Lat. 4239, f.3.

B BNF, ms. Lat. 1338, f. 252v-253.

a DUPLÈS-AGIER, *Chroniques… Fragmenta*, doc. 31, p. 287-288.

Text parcial *ex a*XXX

Obituarii fragmentum

(…) Obiit Isembertus. Hic fecit scrinium sancti Valerici et duas cruces. (…) Ildebertus, vocabulo Goionus. Iste fieri jussit tabulam Sancti Salvatoris ex auro et pavimentum ipsius ecclesie. (…) Rigaudus. Iste deargentavit vultum sancti Salvatoris, jubente Ludovico rege. (…) Hugo, abbas. (…) Iste fecit collarem aureum cum pectinale, qui est cum petris. (…) Wandalmarus. Iste fecit turibulum magnum de argento. (…) Gaufredus, abbas. Iste fecit ij cruces ex auro et scrinium ex auro. (…) Bernardus Iterii, qui fuit thesaurarius et armarius, jussit fieri crucem, que adoratur a conventu in Parasceven. Helias Merchat jussit fieri imaginem argenteam de sepulcro Dei genitricis. Boso Sancti Martini jussit fieri capsulam argenteam in sepulcro.

XXXI

Nomina monachorum qui dona contulere monasterio S. Martialis

(...) Joffredus abbas fecit duas cruces aureas. Alter Joffredus abbas coronam auream de sepulcro. Bernardus Iterii, tunc tesaurarius, jussit fieri crucem de auro, que adoratur a conventu. Stephanus abbas fecit *la Morena.* Fulcbertus, levita, fecit capsulam auream, ubi crucifixus in onichino. W. Vidals adtulit crucem Domini de sepulcro (...)

Boso de S. Marti, major capicerius, fecit capsulam argenteam alteram, et crucifixum sancte crucis deargentavit. Aimericus lo blanc tabulm argenteam, que est coram altare majore. Petrus abbas deu Barri iiij. textos minores de argento, et duo candelabra argentea, et duas ampullas argenteas. Odolricus abbas textum minorem de auro (...)

Ap.1-10

1207-1222

Adob d'urna. *S'incrusta a l'urna d'or de sant Marçal un safir preciós el 1207 i un jaspi major el 1222.*

A BNF, ms. Lat. 11019, *olim* suppl. Lat. 218[3]

a DUPLÈS-AGIER, *Chroniques… Chronicon Bernardi Iterii,* p. 72 i 112.

Text parcial *ex a*

(…) In Nativitate Christi bene missam majorem cantavimus. Saphirus lapis pretiosus, in scuto aureo impressus, missus est in urna aurea Sancti Marcialis, in Natale Innocentium, quem dedit Garinus miles *de Toarces*. (fol. 203 rº.) (…)
Anno Mº. CCº. xxijº, missus est lapis jaspis magnus in sepulcro; (…)

Ap.1-11

1224

Processó. *A Sant Marçal de Llemotges, l'arca d'or de sant Marçal es porta en processó el diumenge de Rams, encara que també es pot portar l'arca de sant Austriclià.*

a BREUIL DE VIGEOIS, *Chronica*, ap. cap. XLII. — ***b*** SAINT-AMABLE, *Histoire*, III, p. 548. — ***c*** RUBEN; ARCHARD; DUCOURTIEX, *Annales*, p. 190-191.

Text parcial *ex c*

L'an 1224, fust faict un ordre à Sainct-Martial, en délaissant l'antienne coustume de porter, le jour des Rameaux, la chapse d'or de Sainct-Martial en processions, s'il ne survenoit urgente nécessité; et, au lieu de laquelle, portèrent la châsse de sainct Austriclinien, laquelle est dans l'autel de Saincte-Croix, soubz les orgues.

Ap.1-12

1226-1245

Inventari. *Inventari del tresor de Sant Marçal de Llemotges en temps de l'abat Ramon. Entre d'altres, tres parells de canelobres d'argent, dos encensers d'argent, tres cobertes d'evangeliari d'or, sis cobertes d'argent i coberta del llibre de vida de sant Marçal d'argent, tres calzes grans i tres petits, una conca d'argent, una escudella major i una altra menor d'argent, una cullera gran d'argent, un vas d'argent, una gerra i un aspersor d'argent, dues culleres petites d'argent, quatre corns de vori amb argent, dos canelobres daurats, dues vinagreres d'argent, dues cobertes de llibre daurats, un escriny, una naveta d'argent, vuit bàculs processionals —dos d'ells d'argent—, tres bàculs pastorals —dos d'ells de vori—, dos canelobres sobredaurats de llautó espanyol i una escudella d'argent per a la sal.*

A BNF, ms. Lat. 1139, f. 28-29.

a DUPLÈS-AGIER, *Chroniques… Anonymus S. Martialis Chronicon*, doc. 39, p. 309-317.

Text parcial *ex a*

Hec est summa ornamentorum tesaurarie, quam tempore Raimundi abbatis, Mattheus de Userchia custodiendam accepit. (…) Tria paria candelabrorum argenteorum. Duo turibula argentea. Tria texta aurea. Quatuor texta argentea. Duo libri evangeliorum argentorum. (…) Vita sancti Marcialis cum argento. Quatuor philacteria: duo sunt aurea cum ligno crucis; unum servatur in tabulis argenteis; et duo sunt argentea. (…) Tres calices, in quibus cantatur. Tres parvos calices ad offerendam faciendam. Concha argentea cum talpa. Major cutella et minor, argenteae. Unum coclear magnum argenti. Vas argenteum, cum quo ostie in refectorio portantur, quod W^{us}. La Concha donavit. (…) Urceum argenteum et aspersorium. Duo parva coclearia de argento. iiij^{or} cornua de ebore; quedam sunt cum argento. Duo candelabra deaurata, que W^{us}. La Concha fecit. (…) Duo vinagterie de argento. Duo texti deaurati, qui fuerunt P. abbati. Tria scrinia; duo reliquit Aimericus Arelli. (…) Tria auricularia et unum auriculare novum, quod fecit W^{us}. La Concha. Navicula argenti, in qua ponitur incensum. Octo baculi processionales: duo sunt argenti. Tres baculi pastorales: duo sunt eburnei. Duo candelabra deaurata de letonio *espanol*. (…) Cutella argenti, in qua dominicis diebus sal ponitur, et alia multa sunt ibi. (…)

Ap.1-13

1274, setembre, 16

Celebració de missa. *Irrupció violenta dels homes del vescomte d'Axia en la celebració de la missa al castell de Llemotges, on van rapinyar entre d'altres el calze d'argent.*

a DUPLÈS-AGIER, *Chroniques… Anonymus S. Martialis Chronicon*, p. 162.

Text parcial *ex a*

Eodem anno, in Sabbato post festum Sancte Crucis septembris, xvj kal. octobris, vicecomitales de Axia irruerunt in vindemiatores castri Lemovicensis circa *Balazis*. (…)

capellanum missam celebrare volentem impegerunt turpiter, calicem argenteum, missale, libros, cereos et quicquid in ecclesia invenerunt rapientes.

Ap.1-14

1306-1307

El rei de Mallorca visita Llemotges. *El cap de sant Marçal es col·loca en una urna i es venerat pel rei Jaume de Mallorca.*

a SAINT-AMABLE, *Histoire*, III, p. 607. — ***b*** RUBEN; ARCHARD; DUCOURTIEX, *Annales*, p. 225.

Text parcial *ex b*

L'année 1307, fust mis le chef sainct Martial dans une châsse. (…) Il est plus certain de l'année 1307, car Jaques, roi de Majorque, retournant de Poictiers, où il estoit allé pour voir le pape Clément 5, vint à Lymoges faire sa dévotion à S^nt^-Martial, et fust reçeu en grande solempnité, les 13 juin 1307. (…)

Ap.1-15

1312, març, 2

Concili. *Concili de Viena (França). El rei Felip IV de França, (rei de França 1285-1314, i de Navarra 1284-1305), envia carta al papa Climent V en la que fa una demanda formal de dissolució de l'orde del Temple.*

a LIZERAND, *Le dossier,* p. 197-199.— ***b*** MANSI, *Sacrorum,* XXV, col. 385 B-C.

Text parcial *ex a*

De Templi ordine abolendo Philippi regis ad Clementem papam epistola (1312)

Sanctissimo patri in Domino Clementi, divina providentia sacrosancte Romane ac universalis ecclesie summo pontifici, Philippus, eadem gratia Francorum rex, pedum oscula beatorum.

Noverit vestra beatitudo fide dignis nobis fore datum intelligi quod, per ea que reperiuntur in inquestis factis contra fratres et ordinem milicie Templi, apparet seu constat de talibus et tantis heresibus et aliis horribilibus et detestantis criminibus eorumdem quod propterea dictus ordo

merito tolli debet. Quare, zelo fidei orthodoxe succensi et ne tanta injuria Christo facta remaneat impunita, vestre sanctitati affectuose, devote et humiliter supplicamus quatinus tollatis ordinem supradictum et alium ordinem militarem de novo creare velitis, cui bona ordinis supradicti seu que ordo ipse habebat et possidebat tempore quo magister ordinis et preceptores Francie, terre ultramarine, Normannie, Pictavie et Aquitanie et quamplurimi alii fratres ipsius ordinis in grandi numero, videlicet anno Domini millesimo septimo trecentesimo, in regno nostro capti et detenti fuerunt, cum suis juribus, honoribus et oneribus conferatis vel eadem in alium ordinem de antiquis militaribus transferatis, prout ad honorem De iet utilitatem Terre Sancte vestra beata circumspectio viderit expedire. Quidquid enim in premissis vos, sancte Pater, duxeritis ordinandum, nos ratum et gratum habebimus et devote recipiemus et observabimus in regno nostro et nostros servare volumus, precipimus et decernimus successores et a subditis nostris faciemus, prout ad nos pertinet, observari ; ita tamen quod, bonis ipsis cum honoribus, juribus et oneribus suis salvis remanentibus subsidio Terre Sancte secundum ordinacionem supra scriptam de ipsis faciendam, salva remaneant nobis, prelatis, baronibus, nobilibus et quibuslibet aliis regni nostri jura quacunque, que nobis et aliis personis supradictis competebant ante capcionem predictam.
In cujus rei testimonium et munimen, presentibus litteris nostrum fecimus apponi sigillum.
Actum apud Matisconem, secunda die martii, anno Domini millesimo trecentesimo undecimo.

Ap.1-16

1312, març, 22

Abolició. *Abolició de l'orde del Temple. El 22 de març de de 1312 el papa Climent V suprimí l'orde del Temple per la bula Vox in excelso de forma administrativa i sense fer condemna de l'orde.*

a MANSI, *Sacrorum,* XXV, col. 389-392. — ***b*** VILLANUEVA, *Viage,* V, p. 207-224.

Text parcial *ex a*

Bulla extintionis templariorum a Clemente V in gli concilio Viennensi per acta die 22 Martii anno 1312 pontificatus sui anno septimo.

(…) ecclesia romana fecit interdum alios ordines solemnes ex causis incomparabiliter minoribus, quam sint præmissæ, cessare: non sine cordis amaritudine et dolore non per modum definitivæ sententiæ, sed per modum provisionis seu ordinationis apostolicæ

præfatum templi ordinem et eius statum, habitum atque nomen irrefragabili et perpetuo valitura tollimus sanctione ac perpetuæ prohibitioni subjicimus, sacro concilio approbante, districtius inhibentes, ne quis dictum ordinem de cætero intrare vel eius habitum suscipere vel portare aut pro templario gerere se præsumat. Qod si quis contra fecerit, excommunicationis incurrat sententiam ipso facto. (…)

Ap.1-17

1315

Trasllat. *Trasllat del cos de sant Aureli a una urna de coure sobredaurat, i el cap, a un reliquiari d'argent amb pedreria de poc valor on es llegeix: «fet per Bechamel de Les Portes».*

a DUPLÈS-AGIER, *Chroniques… Anonymus S. Martialis Chronicon*, p. 813. — ***b*** RUBEN; ARCHARD; DUCOURTIEX, *Annales*, p. 227.

Text parcial *ex b*

L'an 1315, fust relevé le corps de sainct Aurélien, 2e évesque de Lymoges, gissant en l'église Snt-Cessateur, hors les murs, par le susdict évesque Régnault, et ce le 15e febvrier. Ledit corps sainct repose dans une châsse de cuivre surdoré, et le chef dans un demy-corps d'argent enrichi de pierreries de peu de valleur, auquel est gravé : *Béchameil de Las Portas me fey*.

Apèndix 2

Ap. 2-1

842 (Fals)

Dotalia. *El prevere Baró edifica una església en honor de sant Julià a la vil·la de Capella i prega a Jacob, bisbe «Lecirensis», que la vagi a consagrar. Baró la dota amb llibres i paraments litúrgics, entre ells, una creu, una ara (d'altar) i un calze*.

[***A***] Perdut. (Fals).

[***B***] Còpia del segle XIII *ex.* o XIV *in.* en un cartulari in-4º del monestir de Sant Victorià, f. 36, avui perdut. — ***C*** Archivo del Provisorato, Barbastre, llig. 870, Cartularis de Sant Victorià i Ovarra, *ex* ***B***. Còpia de 1773, feta per Miguel de Manuel. — ***D*** RAH, Col·lecció Traggia, vol. 12, f. 143-144, *ex* ***B***. Còpia de 1788.

a ORDEIG, «Inventari…», *Revista Catalana de Teologia*, VIII, doc. 113, p. 404-406, *ex* ***D***. — ***b*** ORDEIG, *Les dotalies* I, doc. + 3 Fals, p. 16-18.

Text parcial *ex b*

(…) ego Barone, presbiter, expunxit me Deus et trina majestas et edificavi ecclesiam in honore Domini nostri Jesu Christi Salvatoris et in nomine sancti Juliani martiris in villa Capella. Et ideo anno Incarnationis Domini nostri Jesu Christi DCCC XLII ego Barone, presbiter, rogavi dominum Jachobum, episcopum Lericensem, ut consecraret ecclesiam Sancti Juliani (…). Et ego Barone presbiter in primis dono ad ipsam ecclesiam Sancti Juliani duos libros missales cum suo lectionario et uno antiphonario et uno psalterio et duos sermonarios et una cruce et uno vestimento et una ara et uno calice (…)

Ap.2-2

983, abril, 28 (Fals)

Dotalia. *Borrell, comte d'Osona, i Berenguer, bisbe d'Osona, junt amb el clergat, concorren a la dedicació de l'església de Santa Maria de Vilalleons. Ramon, sacerdot, li ofereix els ornaments, el parament de l'altar, un calze d'argent i una patena també d'argent.*

[***A***] Fals.

[***B***] Pretesa còpia escrita per Ramon sacerdot. — [***C***] Pretesa còpia escrita per Bernat levita. — [***D***] Pseudo-còpia, perduda, pretesament *ex* ***C***. — [***E***] Arxiu parroquial de Vilalleons, *ex Escribanía del Sr. Obispo (cf. c)*. Còpia simple feta vers 1600, avui extraviada. — ***F*** AEV, Arxiu parroquial de Vilalleons, llig. Q/1, plec solt, potser *ex* ***D***. Còpia del 14 de juny de 1616, autoritzada pel notari de Vic Antoni-Joan Marfà. — ***G*** ACV, cal. 6, vol XXIX, sense número, *ex* ***F***. Còpia autoritzada per Josep Vila, notari de Vic en 1656-1680.

a GUDIOL, «Una excursió…», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, I, p. 163-172, amb la data de 1083, *ex* ***E***. — ***b*** SOLÀ, *Nostra Senyora*, p. 49-52, *ex* ***a***. — ***c*** PLADEVALL, «Santa Maria...», *Ausa*, II, p. 153-160, amb data de 1803, *ex* ***EF*** i ***a***. — ***d*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. +98 Fals, p. 231-233.

Text parcial *ex d*

Anno [incarnati Verbi Domini, in principio apud Patrem semper extitit, nongentessimo] octuagesimo tertio, illustrante Spiritu Sancto, eximius dominus Burrellus, comes Ausonensis, et Berengarius, [episcopus] Ausonensis (…) dedicassent [ecclesiam] nomine Sanctae Mariae de Leonibus (…). Et ego Raymundus [dono] casullam unam cum manipulo , stola una, alba una, calicem argenteum cum patena, missale uno et palia una. (…)
Dicta sunt enim haec indictione decimo tertio, anno regnante Enrico quarto, calendas magi. (…)

Ap.2-3

996, desembre, 6 (Fals)

Dotalia. *El bisbe Jacob, a precs d'Oriol, acut al comtat de Ribagorça, a la vila de Güel, per tal de consagrar l'església de Santa Maria, edificada per l'esmentat Oriol i la seva esposa Cenó. Ells mateixos la doten amb ornaments, un calze, una creu i un encenser.*

A BC, Arxiu, perg. 9101 (9-I-1). Fals. És tacat en diferents indrets.

a SERRANO, *Noticias*, p. 472, *ex* ***A***. — ***b*** ABADAL, *Catalunya*, III, doc. 316, p. 450-454, *ex* ***a***. — ***c*** ORDEIG, *Les dotalies*, I, doc. +112 Fals, p. 262-268.

Text parcial *ex c*

[A]NNO Incarnacionis Domini nostri Jesu Christi DCCCCLXXXXVI, VIII idus decembri, regnante Carsia rege, veniens reverentissimus epischopus Yachobus per preces Orioli in chomitatum Riparcorcense, ad villa que vocatur Gudili, ad consecrandum aecclesie Dei in honore alme Marie Virginis, quem [edificavit] Oriolus (…). Ydeo yamdictus Oriolus, cum

congugem suam Chenoni et prolis, concedimus ad domum Sancte alme Marie Virginis ad die consecracionis sue, libros X: antifonarius III, missales IIIIor, psalterio uno, passionario uno et 'Flores Evangeliorum'; est de vestimentis aecclesiasticis: chooperculos IIIIor, chamisos duos phannones duos, stolas duas; chalice uno, cruce una, incensario uno (…)

Ap.2-4

Vers 1174

Testament. *Pere Sanç de Llobrera fa testament. Vol ser enterrat a Santes Creus, i llega a Sant Pere de Llobera les seves vinyes de Crosells, a la seva taula i a aquells que hi serveixin diàriament, de dia i de nit.*

A ADS, perg. 1146.

a SERRA, *Los Señores*, p. 69. — ***b*** UDINA, *El «Llibre*, doc. 183. — ***c*** BACH, *Diplomatari*, II, doc. 430, p. 526-527.

Text parcial *ex c*

(…) ego Petrus Sancii positus in egritudine, tamen in meo pleno sensu (…) ante quam alium testamentum faciam (…). In primis relinquo ego Petro Sancii ad Domino Deo et ad Sanctas Cruces meum corpus (…) Et relinquo ad Santi Petri de Lobera vineas de Crosellos, et ad tabula Sancti Petri, ad ille qui serviant cotidie, die et nocte (…)

Ap.2-5

1241, febrer, 25. Girona

Jurament jueus. *Fórmula tradicional per al jurament dels jueus, quan jurin contra els cristians, prescrita com a obligatòria per Jaume I.*[(1)] *«I pel tabernacle i tots els seus vasos i per l'ara santa i el canelobre tot d'or i l'Arca de l'Aliança. Digues: Juro».*

A ADG, *Cartoral de Rúbriques Vermelles*, f. 79r-81r. Còpia del segle XIV.

B ACG, *Llibre Verd*, f. 231v-233v. Còpia del segle XIV.

a MARQUÈS, «Judíos…», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXV, p. 294-298, *ex* ***B***. — ***b*** MARQUÈS, *El* Cartoral, doc. 43 (62c), p. 214-219.

Text parcial *ex b*

Hec est forma qualiter fiat sacramentum iudeorum quando intendunt iurare contra christianos tenentes rotulum in collo. (…) Et per tabernaculum et omnia uasa eius et per mensam sanctam et candelabrum aureum totum et archam foederis et per duas tabulas quas posuit Moyses in ea per preceptum Domini? Dic: Juro. (…)

Datum Gerunde anno Domini Mº CCº XL primo, X kalendas marcii, era Mª CCª LXX IXª. (…)

(1) Del 25 de febrer de 1241, Jaume I, estableix límits per als interessos que poden percebre els jueus i determina la forma de fer contractes amb ells. ADG, *Cartoral de Rúbriques Vermelles*, f. 77v-79r. Còpia del segle XIV, ACG, *Llibre Verd*, f. 230r-231v. Còpia del segle XIV, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Catalunya publicadas por la Real Academis de la Historia. Cortes de Cataluña*, I-XXVII, Madrid: RAH, 1896-1922, (1896), p. 133-137, MARQUÈS, *El Cartoral*, doc. 41 (62b), p. 208-212.

Ap.2-6

1266, agost, 20

Inventari. *Inventari de l'església de Siresa (Osca). Entre d'altres és relacionen: quatre calzes d'argent, una creu d'argent, un encenser d'argent, una creu d'obra de Llemotges i una creu de cristall.*

A Archivo catedralicio de Huesca, *Libro de la Cadena*.

a NAVARRO, *Documentos*, p. 9, 15 i 176. — ***b*** FRITZ, *Documentos*, 121, 128, 193, 267 i 277. — ***c*** BUESA, «En torno... », *Berceo*, 94, p. 191-232.

Ex c

Todo el tresoro et todas las coses de la sacristania de la eglesia de Sant Per de Siresa en custodesça de Garcia Sarnes. (...) quatro calices de plata, et un test, et una cruz de plata, et un assenserio de plata, et una cruç de la obra de Lymoges, et una cruz de crystall (...)

Esto feita en la esgleya de Sant Per de Siresa .XIII. kalendas septenbre, era M.CCC. quarta

Ap.2-7

1294, juny, 2. Banyoles

Compromís. *Compromís entre el monestir de Sant Esteve de Banyoles i els curats de Santa Maria dels Turers de l'esmentada vila. Es permet que el sagristà del monestir faci fer unes ensenyes de plom o d'estany i que es donin a aquells que fossin confessats perquè les lliurin al sagristà del monestir, i això perquè pugui conèixer els que són confessats i no pugui equivocar-se en donar el cos de Crist.*

A AMB, *Graduarium*, f. 44-48, v. (Còpia notarial del 25 d'agost del 1521).

a *Llibre dels Privilegis,* f. 21. — ***b*** ALSIUS, *Ensaig*, ap. IX (2a P.). — ***c*** CONSTANS, *Diplomatari*, II, doc. 437, p. 458-461.

Text parcial *ex c*

Cum esset contencio inter veneberabiles fratem Petrum Sacristam et Conventum Monasterii Balneonarum, ex una parte, et discretos viros Raymundum de Stagno Capellanum, et Arnaldum de Campo Ebdomediariu, et Petrum Calveti, Sacristam Sancte Marie de Turario, ex altera, (...) XIV. Quartumdecimum Capitulum, in quo conceditur clericis Sancte Marie quod possit facere quoddam vas ligneum rotundum in quo posint infantes babtizare. XV. Quintumdecimum Capitulum, in quo precipitur quod sacrista Monasterii faciat fieri signa de plumbo vel de stagno qui dentur illis qui confessi fuerint ut ea tradant sacriste Monasterii et hoc ut possit cognoscere qui sunt confessi vel non ne posset errare in tradendo Corpus Christi. Item, dicimus et ordinamus eo modo, quo supra, quod sacrista Monasterii faciat fieri signa de plumbo vel stagno (...).

Acta fuerunt hec IIII nonas junii anno Domini MCCXCIIII (...)

Ap.2-8

1304, març, 22

Inventari. *Inventari de la casa i capella de Camanyes (Terol) de l'orde del Temple. Entre d'altres, se cita un calze d'argent.*

A ACA, Reial Cancelleria, Cartes Reials de Jaume II, caixa 10, núm. 2019.

a VILAR, *Els béns*, doc. 6, p. 118.

Text parcial *ex a*

Remembrança seya que face frater Miguel Dalberit e el vicario de Camanes, de las ropas de la eclesia e de la casa (...) en el anno del Sennor MCCCIIII sabado XXII dias pasados del mes de març (…) Primerament I caliz d'argent, II vestimentos de porpora e una capa de porpora; item II vestiments de porpora e una capa de porpora; item II vestiments ferials e una cinta de obra de Limogenes (…)

Ap.2-9

1304, març, 22

Inventari. *Inventari de l'església d'Orrios (Terol) de l'orde del Temple. Entre d'altres, són citats un calze d'estany, dues campanes i dues creus.*

A ACA, Reial Cancelleria, Cartes Reials de Jaume II, caixa 10, núm. 2019.

a VILAR, *Els béns*, doc. 8, p. 119.

Text parcial *ex a*

Remembranca que façe frare Pedro Calvet, con el vicario de Orrios, del arnes que es en la eclesia de Orrios, en el anno del Sennor MCCCIIII sabado XXII dias pasados del mes de març. (…) et I caliz d'estano e II campanas e II cruces e una capa (…)

Ap.2-10

1307-1312

Templers a la corona d'Aragó. *Villanueva es fa ressò de la problemàtica dels Templers a la corona d'Aragó en la seva Carta XLIV.*

a VILLANUEVA, *Viage,* V, 175-232.

Text parcial *ex a*

Entre d'altres documents esmena:

1. Carta del rey de Francia Felipe IV, llamado el Hermoso , al rey D. Jayme II de Aragón.
Li manifesta el descobriment de delictes comesos pels templers francesos. [26 de octubre de 1307], (p. 176)
6. Breve expediente sobre los templarios formado en Valencia en el Real a 1 de Diciembre de 1307 (p.179-180)
7. Real orden dada el mismo día [1 de desembre de 1307], a Gombaldo de Entenza, procurador real del reino de Valencia para prender a los templarios, ocupar e inventariar sus bienes de dicho reyno. (p. 180)
8. La misma orden para los de Peñíscola y Xivert y los de Cataluña y Aragón dada allí mismo el día siguiente dos de diciembre (en todas estas órdenes se pone por causal la instancia que sobre ello hacia el rey de Francia). (p. 180)
14. (…) En un diario lemosin se lee lo siguiente. *En 1307 fon deposat l'orde dels templaris, e moriren la maior part a mala mort e degollats, per lo gran pecat que ab ells era.*(p. 182)
15. Carta del papa al rey de 3 de enero de 1308, exhortándole a que proceda contra los templarios. (p. 182)
19. El conde de Urgel y Dalmacio de Rocaberti y el obispo de Gerona se opusieron a la captura de los templarios y seqüestro de sus bienes.(…) Hay una orden del rey a los tres para que obedezcan, y auxilien en su decreto, fecha en Valencia a 31 de enero de 1308. (p. 183-184)
33. Con fecha de Zaragoza de 24 del mismo [desembre de 1308] escribió [el rey] a dicho Mascaros [Mascaros Garidell], pidiéndole toda la pedrería y tesoro hallado en Miravet; mandándole tener en depósito las lámparas, ornamentos y vasos de la Iglesia. (p. 188)
57. Bula inédita de extinción de los templarios, que comienza: *Vox in excelso audita est.* (p. 195)
59. Carta del rey de Aragón a D. Dionis, rey de Portugal, sobre la unión de ambos con el de Castilla en orden a la posesión de los bienes de los templarios: fecha en Barcelona a 12 de julio de 1312. (p. 196)
63 Carta del Arzobispo de Tarragona al rey, pidiéndole las reliquias, alhajas &c. de los templarios.[25 de noviembre de 1312]. (p. 197)

Ap.2-11

1325

Inventari. *Inventari de l'església major de Barbastre. Entre d'altres, són citats quatre calzes d'argent, un lignum Domini gran amb el seu peu, dues ampolles d'argent, dos canelobres de cristall, una creu de cristall, dues taules de Llemotges, una creu petita d'argent, una creu de Llemotges, una creu major d'argent amb peu, sis làmpades d'argent, dues làmpades d'argent per penjar, dos encensers d'argent, dues navetes pel encens, una de ferro i l'altra de l'obra de Llemotges, un bací petit de llautó, una corona d'argent sobredaurada i un calze d'argent i la seva patena.*

A Arxiu Capitular de Barbastre, calaix del bisbat, llig. 1, núm. 11.

B RAH, Col·lecció Traggia, VI, tom 9. Documents de l'arxiu de Barbastre. Còpia de 1788.

a FLOREZ, *España*, XLVIII, p. 225-228.

Text parcial *ex a*

Sepan todos que dia miercoles XI. Kalendas Augusti anno Domini M.ºCCC.ºXXV.º en presencia de mi notario et de los testimonios diussoscriptos dentro en la ecclesia de Sta. Maria Ecclesia mayor de la Ciudat de Barbastro (...) toda la ornamenta de dita ecclesia la qual es aquesta que se sigue: (...) Item quatro calices de plata la uno sobre Dorado todo. Item un lignum Domini grant con su pie. Item dos ampollas de plata. Item dos candeleros de cristal. Item una cruz de cristal. Item dos taules de limoges por a passar procession. Item una cruz de arjent chica de passar processsion. Item una cruz de limoges. Item una cruz maior de arjent con su pie. Item seis lampadas de arjent. Item dos lampadas darjent que pengan (penjen) (...) Item dos encenseros darjent. Item dos navetes por tenir encens la una de fierro et lotra de limoges. Item un bacin de lautero chico (...) Item una corona de Jesus darjent sobredorada (...) Item un caliz de arjent preciado con su patena (...)

BIBLIOGRAFIA I - TEXT: FONTS PRIMÀRIES

A

Acta Sanctorum augusti: ex Latinis et Graecis, aliarumque, VI, Ambers: [Société des Bollandistes], 1743.

AGUSTÍ (sant): *Sermó* CCXXIX, *Tempore*, a Ch. L. RICHARD: *Analyse des conciles généraux et particuliers*, I, 1772, París.

AMALARIUS DE METZ: *Ecclesiasticis officiis*, *ad Ludovicum Pium Imperatorem* (PL, 105, col. 985-1242).

AMBRÒS DE MILÀ: *Opera Omnia, De Officis monistrorum*, II (PL, 16, col. 150).

APARICIO Y SEMOLINOS, Pedro: *Oficios del Maestro de ceremonias, su antigüedad, autoridad e instrucción que debe tener…*, Madrid: Antonio de Sancha, 1783.

Arxiu Capitular de la S. E. Catedral Basílica de Barcelona, *Liber clausurarum testamentorum Aniversariorum* (mes de gener).

«Autre inventaire des saintes reliques de l'abbaye royale de Chelles», a *Abrégé de l'histoire de l'abbaye royale de Chelles*, manuscrit del 1684.

B

BALUZE, Étienne: *Capitularia regum Francorum*, I, París: F-A. Quillau, 1780.

BARONIUS, C.: *Annales ecclesiastici Caesaris Baronii*, II, llibre IX, Roma: P. A. Facciotti, 1635.

BARTHOLINI, T.: *De medicina Danorum domestica. Dissertationes*. VII, Hafniae, 1666.

BASNAGE, M.: «Doctrine des Peres», a *Histoire de l'Église*, II, cap. XII: Rotterdam: Reinier Leers, 1699.

Bíblia de Carlemany, París, BnF, ms. NAL. 1203.

BOIS, Gerard du: *Annales eclesiastiques de France*, III, 1690*a*.
— *Historia Ecclesiae Parisiensis*, I, 1690*b*.

BOSSUET, M.: *Oeuvres*, 17, París: A. Boudet, 1788.

C

Cæremoniale Episcoporum IVSSV Clementis VIII Pont. Max. Novissime reformatum…, Roma: Typographia Linguarum Externarum, 1600.

Corpus scriptorium historiae byzantinae, 12, Bonn: Weberi, 1829.

CRISÒSTOM, Joan: *Joannis Chrysostomi Archiepiscopi Constantinopolitani Operum, Ad populum Antiochenum, Homilia LX*, V, París, 1687.

—*The Homilies of St. John Chrysostom, on the Gospel of St. Mattew* a *Nicene and Post-Nicene Fathers of Christian Church*, (ed. Ph. Schaff), sèrie I, 10, Edinburgh: T&T Clark, 1888.

D

DAMASCÈ, Joan: *De sacris imaginibus*, 1,4 (PG, 94, col. 1236C).

Decretum Gratiani, Emendatum et notationibus illustratum, Roma: in Aedibus Populi Romani, 1582.

DE VERT, C.: «Remarques sur les Rubriques», a *Explication simple, littérale et historique des cérémonies de l'Église*, París: Florentin Delaulne, 1713.

Dictionnaire de droit canonique et de pratique bénéficiale, I, Lyon: J. Duplain, 1776.

DOMINICI MACRI MELITENSIS: *Hierolexicon, sive sacrum dictionarium auctoribus*, Roma: Ex. Off Bernardoniana, 1677.

DOVGHTEI, J.: *De calicibus eucharisticis veterum christianorum*, Bremen: Saurmanni, 1694.

DU CANGE, Charles du Fresne: *Glossarium ad Scriptores mediæ et infimæ latinitatis*, Venècia: Sebastianum Coleti, 1736-1740, 6 vol.

DURAND, Guillaume: *Rationale divinorum officiorum*, 1286.

E

Evangeliari de Carlemany o manuscrit de Godescalc (l'escriba), Escola de Palau, 781-783, BnF, manuscrits, Nouv. acq. Nal. 1203.

Evangeliari Franco-Saxó, ca. IX, Praga, Catedral, Cim. 2.

Evangelis, Angers, Bibl. mun., ms. 0024, de finals del segle IX o primers del X.

Evangelis de Saint-Riquier, Abbeville Bibliothèque municipale Ms. 4, final del segle VIII.

F

FLODOARDUS: *Canonici remensis. Historiæ Remensis Ecclesiæ*, I (PL, 135, col. 64).

G

GERBERTUS, Martinus: *Monumenta veteris liturgiæ alemannicæ*, *Ordo processionis*, III, Typis Monasterii San Blasianis in Silva Nigra, 1779.

GRETSER I MABILLON: *De locis terrae sanctae*, llib. 1, cap. VIII, a *Saints de l'Ordre de Saint-Benoît*, 2, 1669.

H

Homilies de Gregori de Nazianz, París, Bibliothèque nationale de France, Ms gr. 510.

HONORIUS AUGUSTODUNENSIS: *Gemma animae, Liturgica*, *Opera omnia*, XII De thuribulo (PL, 172, col. 548).

I

INONCENCI III: *De sacro altaris mysterio*, libri sex (PL, 217, col. 773-916).

L

Les Bíblies de Ripoll, I, *Vaticà*, lat. 5729, Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana; Vic: Bisbat de Vic, 2002.

Les Bíblies de Ripoll, II, *La Bíblia de Rodes*, ed. Anscari M. Mundó, París: BnF, lat. 6, I-IV; Vic: Bisbat de Vic, 2010.

L'histoire de l'église métropolitaine de Reims, trad. de N. Chesnau, Lyon: J. de Foigny, 1581. (nt. 97)

M

MABILLON, J.: *Ordo Romanus*, I, V, *Musei Italici*, II, París: Martin, Boudot, 1689.

MACRI MELITENSIS, Dominici: *Hierolexicon, sive sacrum dictionarium auctoribus*, Roma: Ex. Off Bernardoniana, 1677.

MANSI, J. D.: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, X, Venècia, 1767; XII, Florència, 1775; XIII, Venècia, 1767; XVI, Venècia, 1771; XVII, Venècia, 1772; XVIII, Venècia, 1773; XX, Venècia, 1775; XXIII, Venècia, 1779; XXIV, Venècia, 1780; XXV, Venècia, 1782.

MARTÈNE, D.; DURAND, D.: *Voyage litteraire de deux religieux benedictins*, II, París: Montalant, 1724.

Missale Parvum, ca. 1075-1100, Vic, Biblioteca Episcopal, ms. 71 (CXIX).

Monumenta Vetera, Ad Donatistarum Historiam pertinentia (PL, 8, col. 779).

MURATORI, L. A.: *Rerum italicarum scriptores*, II, Milà: Ex typographia societatis Palatinae in regia curia, 1723.

R

RABANUS MAURUS: *In honorem sanctae Crucis* (*De laudibus sanctae Crucis*), ca. 822-847, París: Bibliothèque nationale de France, Ms. Lat. 2422.

REGINO PRUMIENSIS: *Incipit libellus, De Ecclesiasticis Disciplinis et religione christiana*, II (PL, 132, col. 15).

RICHARD, Ch. L.: *Analyse des conciles généraux et particuliers*, I, 1772, París: Vincent.
— GIRAUD, J. J.: *Bibliothèque sacrée ou dictionnaire universel historique*, I, París: Méquignon, 1822.

RUPERT DE DEUTZ: *Ad venerabilem ecclesiae ratisponensis episcopum cunonem pro libro de Divinis Officis* (PL, 170, col. 9-152).

S

Sacramentari de Drogon, 845-855, Bibliothèque nationale de France, lat. 9428.

Sacramentari de Gellasi, 780-800, París, BnF, ms. lat. 12048.

Sacramentari de Marmoutier, ca. 845-850, Autun, BM, ms. 19 bis.

Sacramentari de Petershausen, ca. 960-980, Heidelberg, Universitätsbibliothek, inv. Cod. Sal. IX b.

SAUSSAY, Andrea du: *Panoplia sacerdotalis: seu de venerando sacerdotum habitu: eorum que multiplici munere ac officio in ecclesia Dei*, llibres VIII i XIV, París: S. et G. Cramoisy, 1653.

SICARDUS CREMONENSI: *Mitrale, De officiis ministrorum ecclesiae* (PL, 213, col. 61-84).

SIDONIUS, Appollinaris: *Caii Solli Apollinaris Sidonii Arvernorum episcopi opera*, París: H. Perrier, 1609.

STRABI, Wallafridi: *Vita Santi Galli*, I (PL, 114, col. 994).

T

TERTULIÀ: *DE CORONA* (vulgo *De corona militis*), 201 (PL, II, 73-74).

TERTULLIANI: *Operum*, *Apologetica* (PL, I, col. 443).

Testament de Sant Bernat Calbó, Arxiu Capitular de Vic, a36, vol. VI, f. 106.

THEODULPHI AURELIANENSIS: *Capitula ad Presbyteros Parochiae* (PL, 105, col. 193).

THIERS, J. B.: *Traité de l'éxposition du sacrement de l'autel*, *De l'exposition du Sacrement*, I, cap. VII, París: J Depuys, 1677.

V

Vergilius Romanus, Biblioteca Apostolica Vaticana, Cod. Vat. lat. 3867.

BIBLIOGRAFIA I - TEXT: LITERATURA SECUNDÀRIA

A

ABADAL I VINYALS, R. d': «Els Diplomes carolingis a Catalunya», a *Catalunya Carolíngia*, (facsímil), II, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2007.

ABRIL I LÓPEZ, Josep M.: *Catalunya Romànica*, IX: *L'Empordà II*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1984.

«Acta de consagració de Santa Maria d'Organyà», a *Catalunya Romànica*, VI: *L'Alt Urgell*, trad. J. Bellès i Sallent, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992.

Acta de Munatius Felix (gesta apud Zenophilum). Proces verbal a l'església de Cirta.

Actes du Colloque. Autour de Hugo d'Oignies, Namur: Société Archéologique de Namur, 2004.

ADÉMAR DE CHABANNES: *Cronique*, II, Turnhout: Brepols, 2003.

AICART, F.; AULADELL, M.; VIVO, J.: *El Castell de la Roca: les empremtes d'una fortalesa fantasma a Solius (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà)*, Girona: Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona-Ajuntament de Santa Cristina d'Aro, 2010.

AINAUD DE LASARTE, Joan: *Arte Románico. Guía*, Barcelona: Ayuntamiento de Barcelona, Museo de Arte de Cataluña, 1973.
— *Museo de Cataluña: Arte Románico*, Madrid: Orgaz, S. A., 1980. (Grandes Pinacotecas. Museos de España; 2)

AINAUD I ESCUDERO, Joan Francesc: «Calze i patena de Núria», a *Millenum. Història i Art de l'Església Catalana* [catàleg d'exposició], Barcelona: Catalunya 1000 anys; Generalitat de Catalunya, 1989.
—«Calze i patena de Núria», a *Catalunya medieval* [catàleg d'exposició], Barcelona: Lunwerg; Generalitat de Catalunya, 1992.

AIXALÀ I FÀBREGAS, Carme: «Núm. 108 Encenser», «Núm. 109 Encenser», «Núm. 110 Encenser», «Núm. 111 Encenser», «Núm. 112 Encenser», a *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Catàleg. Exposició Pulchra* [catàleg d'exposició], Lleida: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1993.
— [*et al*]: *Peces del Museu Diocesà de Lleida*, Estudis inèdits d'unes beques de catalogació del Museu Diocesà de Lleida, concedides per l'Institut d'Estudis Ilerdencs i la Paeria de Lleida, Lleida, 1990-1991.

ALAVEDRA, S.: *Les ares d'altar de Sant Pere de Terrassa-Ègara. I: Les ares, II: Inventari de les ares*, Terrassa: edició de l'autor, Barcelona, 1979.

ALBERCH I FUGUERAS, Ramon; FREIXES I CAMPS, Pere; CASANOVAS I ROMAGUERA, Joan (coord.): *Girona dins la formació de l'Europa medieval, 785-1213* [catàleg d'exposició], Girona: Ajuntament de Girona, 1985.

Álbum de la sección arqueológica de la Exposició Universal de Barcelona con un catálogo de objetos por el orden alfabético de los expositores, Barcelona: Imprenta Jaime Jepús, 1888.

ALCOLEA GIL, Santiago: *Ars Hispaniae*, XX: *Artes decorativas en la España cristiana (s. XI-XIX)*, Madrid: Plus Ultra, 1958.

ALCOY I PEDRÓS, Rosa: «Frontal d'altar de Vila-seca», a *Catalunya Romànica*, XXII: *Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i comarcal de Solsona*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986.

ALTHOFF, G.: *Goldene Pracht* [catàleg d'exposició], Münster: Hirmer, 2012.

AMBROSIO (san): *Tratado sobre el Evangelio de san Lucas* V 67, a *Obras de san Ambrosio*, Madrid: BAC, 1966.

AMIRANACHVILI, Chalva: *L'art des ciseleurs géorgiens*, Praga: Gründ, 1971.

ANDERSSON, Britt-Marie: *Émaux limousins en Suède, les châsses, les croix*, Estocolm: Almqvist & Wiksell International, 1980. (Kung. Vitterhets. Historie Och Antikvitets Akademien)

ANTOINE, E.; GABORIT-CHOPIN, D.; GAUTHIER, M. M.: *L'apogée 1190-1215. Corpus des Émaux Méridionaux*, II, París: Éditions du Comité des travaux historiques et scientifiques, 2011.

ARCO, A. del: «Paseos arqueológicos por la diócesis de Tarragona. Iglesia de Santa Tecla», *Boletín Arqueológico de Tarragona*, II/5 (set-oct, 1914).

ARMENGOL, Pedro: «Museo Arqueológico del Seminario de Lérida, Catálogo», *Esperanza. Revista mensual del Seminario Ilerdense* [Lleida], (25 agost 1935).

ARNALL, M. Josepa; PONS I GURI, Josep. M.: *L'escriptura a les terres gironines*, Girona, 1993, 2 vol.

ARMINJON, C. [*et al*]: *Émaux limousins du Moyen Âge. Corrèze, Creuse, Haute-Vienne*, Llemotges: Culture & Patrimoine en Limousin, 1995.
— BILIMOFF, M.: *Métal, vocabulaire technique*, París: Éditions du Patrimoine, 2010 (1998).

Art roman dans la vallée de la Meuse aux XIè et XIIè siècles, Brusel·les: L'Arcade, 1962.

ATCHLEY, G.C.F.: *A History of the Use of Incense in Divine Worship*, Londres, 1909. (Alcuin Club Collections; 19)

Aurifex de la pedra a la joia els orígens del diseny [catàleg d'exposició], Barcelona: Museu Diocesà de Barcelona; CAM, 2003.

B

BALACE, Sophie: «Pignon-reliquaire de saint Valentin», a *La Salle aux Trésors, Chefs-D'œuvre de l'art roman et mosan*, I, Turnhout: Brepols, 1999.

BALTRUSAITIS, Jurgis: *Les chapiteaux de Sant Cugat del Vallès*, París: Libraire Ernest Leroux, 1931.

BANGO TORVISO, Isidro: *Emiliano, un santo de la España visigoda y el arca románica de sus reliquias*, Salamanca: Fundación San Millán de la Cogolla, 2007.

BARAUT, Cebrià: «L'origen de la senyoria episcopal de La Seu d'Urgell», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, [Barcelona: Departament d'història medieval; Universitat de Barcelona] 20-21 (1999-2000).
— [*et al*]: *Episcopologi de l'Església d'Urgell*, La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 2002.

BARBER, Ch.: *Icons from Sinai* [catàleg d'exposició], Los Angeles: The J. Paul Getty Museum, 2007.

BARBIER DE MONTAULT, Xavier: «Les tabernacles de la Renaissance, à Rome», *Revue de l'Art Chrétien*, X (gener-març, 1879).
— «Inventaires de la basilique royale de Monza», *Bulletin Monumental* (1881).

BARRACHINA NAVARRO, Jaume: «Art romànic. Arts sumptuàries», a *Art català. Estat de la qüestió. V Congrés del CEHA*, Barcelona, 1984.
—*Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, catàleg d'art romànic i gòtic*, Solsona: Patronat del Museo Diocesà i Comarcal de Solsona, 1990.

BARRAL I ALTET, Xavier (com.): *Prefiguración del Museu Nacional d'Art de Catalunya* [catàleg d'exposició], Barcelona: MNAC, 1992.
— GUMÍ CARDONA, Jordi (fotografies): *L'Art pre-romànic a Catalunya. Segles IX-X*, Barcelona: Edicions 62, 1981.

BARRAUD (abbé): «Notice sur les calices et les patènes», *Bulletin Monumental*, VIII (1842).
— «Des crosses pastorales», a *Mélanges d'Archéologie, d'Histoire et de Littérature*, París, 1856.
— «Notice archéologique et liturgique sur les ciboires», *Bulletin Monumental*, XXIV (1858).
— «Notice archéologique et liturgique sur l'encens et les encensoirs», *Bulletin Monumental*, XXVI (1860).
— MARTIN, Arthuer: *Bâton pastoral. Étude archéologique*, París: Poussielgue-Rusand, Librairie, 1856.

BASTIER, J.: «Le testament en Catalogne du IX au XII siècle: une survivance wisigothique», *Revue Historique du Droit Français et Étranger*, 51, 3 (1973).

BATLLE I GALLART, Carmen: «Cruz de Riells», a *El arte románico. Exposición organizada por el Gobierno Español bajo los auspicios del Consejo de Europa. Barcelona, Santiago de Compostela*, [s. l.: s. n.], 1961.

BAUER, Gerd: *Vor Dem Jahr 1000, Abendländische Buchkunst zur Zeit der Kaiserin Theophanu* [catàleg d'exposició], Colònia: Stadt Köln, 1991.

Beato de Liébana, Comentario al Apocalipsis, ed. facsímil del Códice de Gerona: *Beati in Apocalipsin Libri Duodecim, Codex Gerendensis*, A.D.975, Madrid: Edilán, 1975.

BERTRAND, Étienne: *Émaux limousins du Moyen Âge*, París: Brimo de Laroussilhe, 1995.

BEUCKERS, K. G.: *Der Essener Domschatz*, Essen: Klartext, 2009.

Biblia Vulgata, ed. Colunga-Turrado, Madrid: BAC, 1999.

BIRON, I. [*et al*]: *L'Œuvre de Limoges. Émaux de Limoges. Émaux limousins du Moyen Âge*, París: Réunion des musées nationaux, 1995.

BLAISE, A.: *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens*, Tournhout: Brepols, 1954.

BLOCH, P.: *Romanische Bronze-Kruzifixe*, Berlín: Deutscher Verlag für Knunstwissenschaft, 1992. (Bronzegeräte des Mittelalters; 5)

BOIX I POCIELLO, Jordi C.: *De Roda a Lleida. La fi d'un somni heroic*, Vielha: Institut d'Estudis del Baix Cinca, 1998.

BONNEFOY, Louis de: «Notes archéologiques sur Saint-Genis-des-Fontaines», *Bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*, [Perpinyà] VIII (1851).
— *Epigraphie roussillonnaise, ou recueil des inscriptions des Pyrénées Orientales*, Perpinyà, 1856/60.

BONNET, Charles: «Calices et patènes d'étain retrouvés dans quatre sépultures du haut moyen âge i Iconographie de deux patènes d'étain du haut moyen âge», *Bulletin de l'Académie Saint Anselme*, [Aosta] XLIX (1979).

BORONAT, M. J.: *La política d'adquisicions de la Junta de Museus, 1890-1923*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

BORRALLERAS, J.: «L'adquisició de la col·lecció Plandiura», *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, [Barcelona: Publicacions de la Junta de Museus] II/19 (1932).

BOSSUET, M.: *Oeuvres*, 17, París: A. Boudet, 1788.

BOTET I SISÓ, Joaquim: *Les monedes catalanes*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1908-1911, 3 vol.

BOTO VARELA, Gerardo: «Candelabro»; «Píxide», a *De Limoges a Silos*, Madrid: SEACEX, 2001.

BOUSQUET, J.: «A propos d'un des tympans de Saint-Pons. La place des larrons dans la crucifixions», *Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, 8 (1977).
— «Des Antependiums aux retables. Le problème du decor des autels et de son emplacement», *Cahiers de Saint-Michel de Cuxa* (juliol de 1982).

BOYD, Susan A.; MUNDELL MANGO, Marlia: *Ecclesiastical Silver Plate in Sixth-Century Byzantium*, Washington, D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, [1992].

BRANDT, Michael: *Schätze des Glaubens. Meisterwerke aus dem Dom-Museum Hildesheim und dem Kunstgewerbemuseum Berlin*, Regensburg: Schnell i Steiner, 2010.

BRAUN, Joseph: *Meisterwerkeder der deutschen Gold-Schmiedekunst der vorgotischen zeit*, Munic: Riehn & Reusch, 1922.
— *Diccionari litúrgic*, trad. de l'alemany: A. Griera, Barcelona: Foment de Pietat Catalana, 1925.
— *Das Christliche Altargerät in seinem Sein und in seiner Entwicklung*, Munic: Max Hueber, 1932.

BRUBAKER, L.: *Vision and Meaning in Ninth-Century Byzantium: Image as Exegesis in the Homilies of Gregory of Nazianzus*, Cambridge: Studies in Paleography and Codicology, 2008.

BRUTAILS, Jean-Auguste: «Notes sur l'art religieux du Roussillon», *Bulletin archéologique du Comité des travaux històriques et scientifiques* (1893).

Bulletin de la Société Archéologique, Historique et Scientifique de Soissons, 20 (1866).

Byzantium and Islam [catàleg d'exposició], New Have-Londres: The Metropolitan Museum of Art i Yale University Press, 2012.

C

CADEI, Antonio: «Gli Ordini di Terrasanta e il culto per la Vera Croce e il Sepolcro di Cristo in Europa nel XII ecolo», *Arte medievale*, 1 (2002).

CANTERO, M. Paz: *Aragón, Reino y Corona* [catàleg d'exposició], Zaragoza: Gobierno de Aragón, 2000.

CAHIER, Ch.: «Ivoires, Miniatures, Émaux», a *Nouveaux Mélanges d'Archéologie d'histoire et de littérature sur le Moyen Âge*, París: Librairie de Firmin Didot Frères, 1874.

CAILLET, Jean-Pierre: *L'antiquité classique, le haut moyen âge et Byzance au musée de Cluny*, Éditions de la Réunion des musées nationaux, París, 1985.

CAMPBELL, J.: *Essays in Anglo-Saxon History*, Londres: The Hambledon Press, 1986.

CAMPRUBÍ, Francisco: «El Museo Diocesano de Barcelona», *Analecta Sacra Tarraconensia*, separata publicada per la Biblioteca Balmesiana, [Barcelona] XXXVII (1965).

CAPITANI, Carmen: *Romanico mediopadano. Strada, città, ecclesia*, Parma: Artegrafica Silva, 1983.

CARBONELL I ESTELLER, Eduard: «Reliquiari», a *Catalunya Romànica*, XXII, Barcelona, 1986.
— *Catalunya medieval* [catàleg d'exposició], Barcelona: Lunwerg, 1992.
— [*et al*]: *Guia Art Romànic. Museu Nacional d'Art de Catalunya*, Barcelona: MNAC, 1997.
— SUREDA I PONS, Joan: *Tresors medievals del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, Barcelona: Lunwerg, 1997.

CASANOVAS I ROMEU, Àngels: «Calze i patena de peltre», «Encenser 2», «Encenser 3», «Encenser 10», «Encenser de Fonollet», «Encenser de Navès», «Encenser de Sorerols»,

«Encenser de Viladonja», a *Catalunya Romànica*, XXII: *Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i comarcal de Solsona*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986.
— «Sant Miquel de Sorrerols», a *Catalunya Romànica*, III: *Osona II*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986.
— «Calze i patena de peltre 1», «Calze i patena de peltre 2»,«Encenser de Pujarnol», «Encenser del Freixe», a *Catalunya Romànica*, XXIII: *Museu d'Art de Girona; Tresor de la Catedral de Girona; Museu Diocesà d'Urgell; Museu Frederic Marès*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1988.
— GRÀCIA I MONT, Elisenda: «Calze, patena i oblata de sant Bernat Calbó», a *Catalunya Romànica*, XXII: *Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i comarcal de Solsona*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986*a*.
— GRÀCIA I MONT, Elisenda: «Tomba de sant Bernat Calbó», a *Catalunya Romànica*, III: *Osona II*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986*b*.

CASTELFRANCHI VEGAS, Liana: *L'arte ottoniana intorno al mille*, Milà: Jaca Book, 2002. (Di fronte e attraverso; 579)

CASTIÑEIRAS, M.; CAMPS, J.: *El romànic a les col·leccions del MNAC*, Barcelona: MNAC; Lunwerg, 2008.

CASTRONOVO, S.: *Smalti di Limoges del XIII secolo*, Savigliano: l'Artistica, 2004.

Catálogo del Museo Arqueológico-Artístico Episcopal de Vich, fundado y solemnemente inaugurado en 7 de julio por el Excmo. e Illmo. Sr. D. José Morgades i Gili, Vic: Impr. Ramón Anglada, 1893, núm. 184, núm. 1611, núm. 1933, núm. 1943, núm. 1944.

Catalogue of chalices & other communion vessels, Londres: H.M.S.O., 1922.

Catalogue Officiel illustré de l'Exposition Rétrospective de l'art français, París: Lemercier, [1900?].

CAUDRON, Simone: «Émaux champlevés de Limoges et amateurs britanniques du XVIIIè siècle», *Bulletin de la Société Archéologique et Historique du Limousin*, CIII (1976).
— «La diffusion des châsses de saint Thomas Becket dans l'Europe médiévale», a *L'Œuvre de Limoges et sa diffusion. Trésors, objets, collections*, Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2011.

CHAZELLE, C.: *The Crucified God in the Carolingian Era: Theology and Art of Christ's Passion*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

CLEMEN, Paul: *Die Kirchlichen Denkmäler der Stadt Trier*, Düsseldorf: Druck und Verlag L. Schwann, 1938.

COLOMBAN, Philippe: «Routes du lapis lazuli, lâjvardina et échanges entre arts du verre, de la céramique et de l'enluminure», *Chine-Méditerranée, Routes et échanges de la céramique avant le XVIè siècle*, *Taoci*, 4 (desembre 2005).

COLL I ALENTORN, M.: *Història/2*, Barcelona: Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.

COLLON-GEVAERT, S.: *Histoire des arts du métal en Belgique*, Brussel·les: Académie Royale de Belgique, 1951, 2 vol.

CONSTANTIN VII PORPHYROGENETE: *Le livre des cérémonies*, París: Les Belles Lettres, 2006, 2 vol.

CORBLET, J.: *Histoire dogmatique, liturgique, et archéologique du sacrement de l'Eucharistie*, II, París: Société Générale de Librairie Catholique, 1886.

CORMACK, Robin; VASSILAKI, Maria: *Byzantium 330-1453* [catàleg d'exposició], Londres: Royal Academy of Arts, 2008.

CORSO, Giorgio: «Il Maestro del Breviario di Sant'Eutizio e la miniatura romanica nel territorio spoletino: Ricerche su un'officina di miniatori professionisti», *Arte medievale*, 2 (2002).

CRISPÍ, Marta; MONTRAVETA, Míriam (ed.): *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses i Consorci Ripollès Desenvolupament, 2014.

CRONE, Marie Luise; KLOFT, Mattias Theodor; HEFELE, Gabriel: *Limburg, Geschichte des Bistums*, I, Strasburg: Editions du Signe, 1993.

CUTLER, A.; SPIESER, J. M.: *Byzance médiévale. 700-1024*, París: L'Univers des Formes, 1996.

D

DALMASES I BALAÑÀ, Núria de: «Creu processional de Riells», a *Thesaurus. Estudis. L'art als bisbats de Catalunya 1000/1800*, Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, 1986.
— *Millenum. Història i Art de l'Església Catalana* [catàleg d'exposició], Barcelona: Catalunya 1000 anys; Generalitat de Catalunya, 1989.
— *Cataluña medieval* [catàleg d'exposició], Barcelona: Lunwerg; Generalitat de Catalunya, 1992.
— «Núm. 113 Encenser», a *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Catàleg. Exposició Pulchra* [catàleg d'exposició], Lleida: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1993.
— «Encenser (a)», «Encenser (b)», «Encenser (c)», «Encenser (d)», «Encenser (e)», a TRULLEN, Josep Maria (dir.): *Museu Episcopal de Vic. Guia de les col·leccions*, Vic: Treballs Gràfics, S. A., 2003.
— GIRALT-MIRACLE, Daniel: *Argenters i joiers a Catalunya. L'etapa gremial*, Barcelona: Destino, 1985.
— JOSÉ I PITARCH, Antoni: *Els inicis i l'art romànic. Segles XI i XII*, Barcelona: Edicions 62, 1986. (Història de l'Art Català; 1).
— JOSÉ I PITARCH, Antoni: *L'època del Císter. Segle XII*, Barcelona: Edicions 62, 1994. (Història de l'Art Català; 2).

De Limoges a Silos [catàleg d'exposició], Madrid: SEACEX, 2001.

DEPEYROT, G.: *Richesse et société chez les mérovingiens et carolingiens*, París: Errance, 1994.

DERŒUX, D.; FRANÇOIS, F.: «Á propos d'une crosse en émaux de Limoges du XIIIè siècle découverte à Andres (Pas de Calais)», *Revue du Nord-Archéologie*, LXXIV/296 (1992).

DESCATOIRE, Ch.: «Croix-reliquaire de la Vraie Croix», a *Une Renaissance. L'art entre Flandre et Champagne, 1150-1250* [catàleg d'exposició], París: Saint Omer-Musée du Cluny.

Descobreix una joia del Museu. Dia Internacional dels Museus, 18 de maig 2007 [en línia], Olèrdola, Museu d'Arqueologia de Catalunya, 2007, <http://cultura.gencat.cat/web/.content/dgpc/museus/dia_internacional_dels_museus/joies_2007/olerdola_mac.pdf>. [Consulta: 30 de juny de 2015]

DEUTSCHES ARCHÄOLOGISCHES INSTITUT: *Annali dell'Instituto di correspondenza archeologica*, III, Roma: Tipografia di Belle Arti, 1831.

Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana, Barcelona: Curial edicions catalanes, 1980-1991, 9 vol.

DIDIER, R.; TOUSSAINT, Jaques: *Autour de Hugo d'Oignies* [catàleg d'exposició], Namur: Société Archéologique de Namur, 2003.

DIDRON, Ainé: *Manuel des œuvres de bronze et d'orfèvrerie du moyen âge*, París: Librairie Archéologique de V. Didron, 1859.

Die Domschatzkammer zu Aachen, Aquisgrà: Domkapitel, 1979.

DIGOT, A.: «Notice sur l'évangéliaire, le calice et la patène de saint Gozlin, évêque de Toul», *Bulletin Monumental*, II (1846).

DJAVAKHICHVILI, A.; ABRAMICHVILI, G.: *L'Or et les émaux de Géorgie*, Leningrad [Sant Petersburg]: Aurora; París: Cercle d'Art, 1986.

DOMENGE MESQUIDA, J.: «Veracreu de Riells del Fay», a *Catalunya medieval* [catàleg d'exposició], Barcelona: Lunwerg, 1992.

DRAKE BOEHM, Barbara: *L'Œuvre de Limoges. Émaux limousins du Moyen Âge* [catàleg d'exposició], París: Réunion des musées nationaux, 1995.
— «*Opus lemovicense*. La diffusion des émaux limousins», a *Émaux de Limoges. XIIe-XIXe siècle* [catàleg d'exposició], Namur: Société archéologique de Namur, 1996.

DUCLOS: «Saint Maclou, I. Ses reliques à Bruges», *Annales de la Société d'Émulation pour l'étude de l'Histoire et des Antiquités de la Flandre*, [Brujas] I (1876-1877).

DURAN-PORTA, Joan: «Orfebreria: el tresor romànic», a Manuel Castiñeiras; Jordi Camps: *El romànic a les col·leccions del MNAC*, Barcelona: Mnac; Lumwerg, 2008.

DURÁN Y SANPERE, A.: *La catedral de Barcelona*, Barcelona: Aymá Editores, 1952.

DURAND, G.: *Decretum Gratiani* o *Concordancia de las Discordancias de los Cánones*, trad. Ch. Barthélemy, 1854.

— *Rational ou Manuel des divins offices*, trad. Ch. Barthélemy, París: L. Vives, 1854, 4 vol.

DURAND, Jannic: *L'art byzantin*, París: Terrail, 2001.

E

ÉGINHARD: *Vie de Charlemagne*, ed. facsímil, París: Les Belles Lettres, 2007 (reimpr. de 1938).

EIROA RODRÍGUEZ, J. A.: *Antigüedades Medievales*, Madrid: Real Academia de la Historia, 2006.

El arte románico. Exposición organizada por el Gobierno español bajo los auspicios del Consejo de Europa. Catálogo. Barcelona, Santiago de Compostela, [s. l.: s. n.], 1961.

ELBERN, Victor: «Der eucharistische Kelch im frühen Mittelalter», *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft*, XVII (1963).
— «Ein Frühmittelalterliches Chrismale in New York», *Arte medievale*, 2 (2002).

El esplendor del románico. Obras maestras del MNAC [catàleg d'exposició], Alcobendas: TF Editores, 2011.

Els Evangelis apòcrifs, I, ed. Armand Puig i Tàrrech, Barcelona: Proa, 2008.

Enamels, Medieval Cloisonné at Georgian State Museum of Fine Arts, Tbilissi, 1984.

Enamels of Limoges. 1100-1350 [catàleg d'exposició], Nova York: The Metropolitan Museum of Art,
1996.

Enciclopèdia del Romànic a Catalunya: Barcelona, Aguilar de Campoo: Fundación Santa María La Real, 2014, 3 vols.

ERACLIO: *I colori e le arti dei Romani*, ed. i trad. Chiara Garzya Romano, Nàpols: Società Editrice Il Mulino, 1996.

ESPAÑOL BERTRAN, Francesca: *La Vera Creu d'Anglesola i els pelegrinatges de Catalunya a Terra Santa*, Solsona: Museu Diocesà i Comarcal, 2015.
— YARZA, Joaquín: *El romànic català*, Manresa: Fundació Caixa Manresa; Barcelona: Angle, 2007.

EUSEBI DE CESAREA: *Historia eclesiástica*, ed. A. Velasco-Delgado, Madrid: BAC, 2002.

EVANS, Helen C.: «The Arts of Byzantium», *The Metropolitan Museum of Art*, [Nova York] 58/4 (primavera 2001).
— WIXOM, William D.: *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era. A.D. 843-1261* [catàleg d'exposició], Nova York: Harry N. Abrams, Inc., 1997.

«Exposició de creus parroquials de Barcelona», a *Congrés d'Art Cristià*, Barcelona, 1913.

Exposition Universelle de 1900. Catalogue officiel illustré de l'Exposition décennal de beaux-arts, de 1889 à 1900, París: Lemercier-Baschet.

F

FALK, Birgitta; HÜLSEN-ESCH, Andrea von: *Mathilde. Glanzzeit des Essener Frauenstifts*, Essen: Klartext, 2011.

FALKE, Otto von; FRAUBERGER, H.: *Deutsche Schmelzarbeiten des Mittelalters*, Frankfurt am Main: J. Baer i H. Keller, 1904.

FERNÁNDEZ I CUADRENCH, J.: «Santa Maria de Finestres», a *Catalunya Romànica*, IV: *La Garrotxa*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990.

FOLCH I TORRES, Joaquim: *Museo de la Ciudadela: catálogo de la sección de arte románico*, Barcelona, 1926.
— «La Vera Creu bizantina de Bagà», *La Veu de Catalunya*, divendres 9 d'agost de 1929.

FORMIGA I BOSCH, Josep: «Els senyors directes eclesiàstics de Vidreres», *Quaderns de la Selva*, 14 (2002).

FORT I COGUL, Eufemià: *Sant Bernat Calbó, abat de Santes Creus i bisbe de Vic*, Vila-seca; Salou: Agrupació cultural de Vila-seca-Salou, 1979.

FRANÇOIS, Geneviève: «Croix de Bonneval», *L'Œuvre de Limoges. Émaux limousins du Moyen Âge* [catàleg d'exposició], París: Réunion des musées nationaux, 1995.
— *Enamels of Limoges. 1100-1350* [catàleg d'exposició], Nova York: The Metropolitan Museum of Art, 1996.

FREEDMAN, Paul: «Another look at the uprising of the Townsmen of Vic (1181-1183)», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 20-21 (1999).

FRETER, Hans; BRELOER, Ewald: *Schatzkammer Hildesheim*, Hildesheim: Bernward, 1993.

FROLOW, A.: *La relique de la Vraie Croix*, París: Institut Français d'Études Byzantines, 1961.
— *Les reliquiaires de la Vraie Croix*, París: Institut Français d'Études Byzantines, 1965.

FRUTIEAUX, E.: «Entre liturgie et sacralité. Enquête sur la nature et la fonction des calices durant le haut Moyen Âge», *Revue d'histoire de l'Église de France*, LXXXV/215 (1999).

Für Königtum und Himmelreich. 1000 Jahre Bischof Meinwerk von Paderborn [catàleg d'exposició], Regensburg: Schnell i Steiner, 2009.

G

GABORIT-CHOPIN, D.: *Byzance* [catàleg d'exposició], París: Musée du Louvre, 1992.
— «Calice et patène de saint Gauzelin»; «Crosse reliquaire de sainte Austreberthe», a *La France romane au temps des premiers Capétiens (987-1152)* [catàleg d'exposició], París: Musée du Louvre; Éditions Hazan, 2005.

— (ed.): *La France romane au temps des premiers Capétiens (987-1152)* [catàleg d'exposició], París: Musée du Louvre; Éditions Hazan, 2005.

CABROL, Fernand; LECLERQ, Henri, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, París, 1948.

GAGE, J.: «La théologie de la victoire impériale», *Revue historique*, 171 (1933*a*).
— «*Stauros nikopoios:* la victoire impériale dans l'empire chrétien», *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 13 (1933*b*).

GANDOLFO, F.: «Una abazia molisana e il suo programa decorativo: Santa Maria della Strada preso Matrice», a *La vie del medievo*, Atti del Convegno internazionale di studi, Parma (1998), Electa, 2000.

GARCÍA FLORES, Antonio: *Maravillas de la España medieval. Tesoro sagrado y Monarquía* [catàleg d'exposició], I, León: Real Colegiata de San Isidoro; Junta de Castilla y León, 2000.

GARRIGA, Carles: «La creu bizantina de Bagá», *Anuari de Filologia*, XVIII (1995), secció D, Studia graeca et latina.
— «La creu bizantina de Bagà», a *Bagadanum: miscel·lània*, Associació medieval de Bagà, I (juliol, 1998).
— «La creu bizantina de Bagà», a *Signvm Salvtis. Cruces de orfebreria de los siglos V al XII*, Oviedo: Gobierno del Principado de Asturias, 2008.

GAUTHIER, Marie Madeleine: *Émaux limousins, champlevés. Des XIIe, XIIIe et XIVe siècles*, París: Gérard Le Prat, 1950.
— «La légende de sainte Valérie et les émaux champlevés de Limoges», *Bulletin de la Société archéologique et historique du Limousin*, LXXXVI (1955).
— «Les émaux champlevés et l'Espagne», *Information d'histoire d'art*, 3 (1958*a*).
— «Les décors vermiculés dans les émaux champlevés limousins et méridionaux», *Cahiers de Civilisation Médiévale*, I (jul.-sept.) (1958*b*).
— *Émaux du moyen âge occidental*, Fribourg: Office du Livre, 1972.
— *Les routes de la foi. Reliques et reliquaires de Jérusalem à Compostelle*, Fribourg: Office du Livre, 1983.
— *Émaux méridionaux, catalogue international de L'Œuvre de Limoges, I. L'époque romane*, París: Éditions du CNRS, 1987.
— CAMILLE, Michael: *The Keir Collection of Medieval Works of Art*, catàleg de la subhasta del 20 de novembre de 1997, Nova York: Sotheby's, 1997.
— ANTOINE, Élisabeth; GABORIT-CHOPIN, Danielle: *Corpus des émaux méridionaux*, II, *L'apogée: 1190-1215*, Paris, Édition du Comité des travaux historiques et scientifiques; Éditions du Louvre, 2011.

GARRUCCI, V.: *Storia dell'Arte cristiana*, Prato, 1872-1881, 6 vols.

GEORGE, Ph.: «Définition et fonction d'un tresor d'église», *Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre*, BUCEMA [en línia], [Auxerre] 9 (2005*a*), <http://cem.revues.org/719>.
— *Trésors des cathédrales d'Europe. Liège à Beaune* [catàleg d'exposició], París: Somogy éditions d'art, 2005*b*.

Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó, trad. Robert Álvarez, Santa Coloma de Queralt; Tarragona: Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2012.

Girona dins la formació de l'Europa medieval, 785-1213 [catàleg d'exposició], Girona: Ajuntament de Girona, 1985.

GISBERT, Montse; MOLIST, Núria: *De Sanctus Michælis a Sant Miquel. L'església de Sant Miquel d'Olèrdola del segle X al segle XXI*, Olèrdola: Museu d'Arqueologia de Catalunya-Olèrdola, 2012.

GISPERT I DE FERRATER, J. de: *Una nota d'arqueologia cristiana. La indumentària en los crucifixs*, Barclona, 1895.

GIUSTI, Paola; LEONE DE CASTRIS, Pierluigi: *Medioevo e produzione artistica di serie: smalti di Limoges e avori gotici in Campanaia* [catàleg d'exposició], Florència: Centro Di, 1981.

Glossarium Mediae Latinitatis Cataloniae, I, Barcelona: Universitat de Barcelona; CSIC, 1960-1985.

GOI, Paolo: *In hoc Signo. Il Tesoro delle Croci*, Milà: Skira, 2006.

GOLDSCHMIDT, Adolph: *Die Elfenbeinskulpturen aus der Zeit der karolingischen und sächsischen Kaiser, VIII-XI*, II, Berlin: Cassirer, 1918.

GOLFERICHS Y LOSADA, M.: «Capella de Santa Llúcia», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any I, (oct.-des., 1891).

GONZALVO I BOU, Gener: «Història del panteó dels comtes d'Urgell del monestir de Bellpuig de les Avellanes», *RACBASJ*, Butlletí XIX (2005).

GOUILLARD, J.: «Art et littérature théologique au lendemain de la querelle des images», *Cahiers de civilisation médiévale*, 45 (1969).

GOUSSET, M. T.: «Un aspect du symbolisme des encensoirs romans: la Jérusalem Céleste», a *Cahiers Archéologiques*, 30, París: Picard, 1982.

GRACIA I MONT, Elisenda: «Materials de peltre medievals a Catalunya», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, [Barcelona: Departament d'història medieval; Universitat de Barcelona] 5-6 (1984-1985).
— «Altres materials de peltre a Catalunya», *Acta histórica et archaeologica mediaevalia*, [Barcelona: Departament d'història medieval; Universitat de Barcelona] 7-8 (1986*a*).
— «Calze i patena del bisbe Olivella», a *Thesaurus. Estudis. L'art als bisbats de Catalunya 1000/1800*, Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, 1986*b*.
— «Canadelles de l'abat Desbac», a *Catalunya Romànica*, XXII: *Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i comarcal de Solsona*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986*c*.
— *Catalunya Romànica*, X: *El Ripollès*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987.

GRAELLS I FABREGAT, Raimon: *«Dactyliothecae cataloniae»: El col·leccionisme de glíptica a Catalunya abans de 1900*, Lleida: Universitat de Lleida, 2011.

GREBE, Anja: *Codex Aureus. Das Goldene Evangelienbuch von Echternach*, Wissenschaftl.Buchgesell, 2012 (2007).

GRESY, E.: «Le Calice de Chelles», *Mémoires de la Société imp. des Antiquaires de France*, [Paris: impr. de C. Lahure] XXVII (1863).

GRINDER-HANSEN, Poul: *Credo. Christianisierung Europas im Mittelalter*, [catàleg d'exposició] II, Petersberg: M. Imhof Verlag, 2013.

GROS I PUJOL, Miquel dels Sants: *Museu Episcopal de Vic, pintura i escultura romànica*, Sabadell: Ausa, 1991.
— «Els textos d'ensenyament en l'escola catedralícia de Vic al segle XI», a *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, II, Barcelona, 1992.
— «Sub Ordinatione Ermemeri sacerdotis. Vic, Arx. Cap., MS. 6 (LX)», *AUSA*, [Patronat d'Estudis Osonencs] XX/150 (2002).
— «La biblioteca de la catedral de La Seu d'Urgell als segles X-XII», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, [Barcelona: Departament d'història medieval; Universitat de Barcelona] 26 (2005).

GROSSO, Andrea del: *Chi ama brucia. Turiboli toscani del Medioevo*, Pisa:Edizioni Ets, 2012.

GUDIOL I CUNILL, Josep: *Inventari dels objectes del Museu Episcopal de Vich no enumerats ni descrits en lo catálech*, [s. d.].
— «Notes referents a esmalts y esmaltadors catalans», a *Notes manuscrites*, [s. d.].
— *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, Vic: Vda. R. Anglada, 1902.
— «La vaxella de fusta durant lo segle XIII»; «Lo sepulcre de Sant Bernat Calbó, bisbe de Vic», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1909.
— «Exposició de creus de Barcelona» (I Congrés d'Art Cristià, octubre-desembre, Palau de Belles Arts, Barcelona, 1913), *La Veu de Catalunya*, núm. 205, 20 novembre 1913.
— *Museum*, *Revista mensual de arte español*, [Barcelona] IV/7 (1914-1915).
— «Un tesoro sagrado», *Anuario eclesiástico*, Barcelona: Subirana, 1917.
— *El mobiliari litúrgich. Resum arqueològic*, Vic: Balmesiana, 1920.
— «Les creus d'argenteria a Catalunya», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, [Barcelona] VI (1920).
— «La Indumentària litúrgica», *Anuari dels Amics de l'Art litúrgic*, Barcelona: Cercle Artístic de Sant Lluc, 1925.
— «El Museo Arqueológico Artístico Episcopal de Vich», *Museum*, VII/1 (1926).
— *El Museu Episcopal de Vich*, edició Museum, Barcelona: Industrias Gráficas Thomas, [1926].
— *Els primitius, I: Els pintors. La pintura mural*, Barcelona: S. Babra, 1927.
— «La colección Plandiura», *Gaseta de les Arts*, any 1, 2 [octubre de 1928].
— *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, 2a edició, Barcelona: Josep Porté Llibreter, 1931.
— *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*, 2a edició, Barcelona: Tipografia Balmesiana, 1931-1933, 2 vol.

GUIBERT, L.: *L'École monastique d'orfèvrerie de Grandmont et l'autel majeur de l'église abbatiale, notice accompagnée de deux inventaires les plus anciens du trésor 1496-1515*, Limoges: Ducourtieux, 1888.

GUINOT RODRÍGUEZ, Enric: «L'alta noblesa catalana en la conquista de València», *Anuario de estudios medievales*, 26/ 2, 1996.

GUDIOL I RICART, Josep: *Cataluña*, I, Madrid: Fundación Juan March, 1974. (Tierras de España)

GULLATH, Brigitte: «Dialog über das Lob des Heiligen Kreuzes», «Purpurevangeliar», a *Pracht auf Pergament* [catàleg d'exposició], Munic: Hirmer, 2012.

H

HALLENSLEBEN, H.: «Zur Frage des byzantinischen Ursprungs der monumentalen Krusifixe, "wie die Lateiner sie verehren"», a *Festschrift für Eduard Trier*, Berlín, 1981.

Handbook of the Byzantine Collection, Washington: Dumbarton Oaks, 1967. (nt. 64_b6)

Hariulf. Chronique de l'abbaye de Saint-Riquier, ed. F. Lot, París: A. Picard, 1894. (nt. 7_b6)

HAWTHORNE, John G.; STANLEY SMITH, Cyril: *On Divers Arts*, *The Treatise of Theophilus*, Chicago: The University Chicago Press, 1963.

HEFELE, Ch. J.: *A History of the Cristian Councils, from the original documents, to the close of the Council of Nicaea, A.D. 325*, trad. i ed. W. Clark, Edimburg: T. & T. Clark, 1871.
— *Histoire des Conciles*, trad. H. Leclercq, III, 2a part, París: Letouzey, 1910.
— *Histoire des Conciles*, trad. H. Leclercq, IV, 1a part, París: Letouzey, 1911.

Heinrich der Lowe und sein Zeit, I [catàleg d'exposició], Munic: Hirmer Verlag, 1995.

HEISENBERG, August: «Bibliographie: Byzantinische Frage», *Byzantinische Zeitschrift*, [Leipzig] XXV (1925).

HEITZ, Carol: *Recherches sur les rapports entre architecture et liturgie à l'époque carolingienne*, París: S.E.V.P.E.N., 1963.
— *L'architecture religieuse carolingienne*, París: Picard, 1980.

HENRY (abbé): *S. Grégoire le Grand*, Tours: A. Mame, 1851.

HERNANDO GARRIDO, José Luis: «Píxide», a *De Limoges a Silos* [catàleg d'exposició], Madrid: SEACEX, 2001.

HEYM, S.: *Signum Salutis. Cruces de orfebrería de los siglos V al XII*, Oviedo: Consejería de Cultura y Turismo, 2008.

HINKS, R.: *Carolingian Art*, Michigan: University Press, 1992.

I

Informe sobre el resultado de la Exposición Retrospectiva celebrada por la Academia de Bellas Artes de Barcelona en 1867, Barcelona: Imprenta de Celestino Verdaguer, 1867.

J

JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard: «L'art dels invasors visigòtics i musulmans», a *L'art català*, I, Barcelona, 1955.
— «Pròleg» (Ramon d'Abadal), a *Diplomatari de sant Bernat Calvó, abat de Santes Creus, bisbe de Vich*, Reus: Asociación de Estudios Reusenses, 1956.
— *Diplomatari de sant Bernat Calvó, abat de Santes Creus, bisbe de Vich*, Reus: Asociación de Estudios Reusenses, 1956.
— *Catalogne romane*, Yonne: Abbaye Ste.-Marie de La-pierre-qui-vire, 1960-1961, 2 vol.
— *Tramontane, revue du Roussillon*, any XI, 499-500 (1966).
— *Catalunya románica: L'arquitectura del segle XII*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1976.
— *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, ed. Anscari M. Mundó, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992.

K

KINGSLEY PORTER, A.: *La escultura románica en España*, II, Barcelona: Pantheon-Gili, 1928.

KOLDEWEIJ, Jos: «Cruz pectoral de San Servatius. Borstkruis van Sint Servatius», a *Signum Salutis*, Oviedo: Consejería de Cultura y Turismo del Principado de Asturias, 2008.

KRAUS, F. X.: *Die christlichen inschriften der Rheinlande I u. II*, Freiburg, 1890-1904.

L

La Bíblia, traducció interconfessional, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2007, 3 vol.

L'art de vérifier les dates, des faits historiques, des inscriptions, des chartes, des chroniques et autres anciens monuments, depuis la naissance de notre-Seigneur, III, París, 1818.

L'art Roman. Exposition organisée par le gouvernement espagnol sous les auspices du Conseil de L'Europe. Catalogue. Barcelona et Santiago de Compostela 1961 [catàleg d'exposició], Barcelona, 1961.

L'art sacre en Roussillon, D'Ille et ailleurs, suplement al núm. 7, Ille-sur-Têt: Centre d'Art, 1987.

LASKO, Peter: *Ars Sacra: 800-1200*, Londres: Penguin Books [Harmondsworth, Eng.Baltimore], 1972.

LAUDAGE, Johannes: *Heinrich der Löwe und seine Zeit* [catàleg d'exposició], Munic: Hirmer, 1995.

LÁZARO LÓPEZ, Agustín: *Museo del Retablo. Iglesia de San Esteban*, Burgos: Caja de Ahorros Municipal de Burgos, 1993.

LE BRUN, O.; BELLON, J. de: *Superstitions anciennes et modernes: préjugés vulgaires qui ont induit les a Cérémonies et coutumes religieuses de tous les peuples du monde*, XII, París: Prudhome, 1810.

LECOY DE LA MARCHE, A.: *Œuvres complètes de Suger recueillis, annotées et publiées d'après les manuscrits pour la Société de l'Histoire de France* [París, 1867], Hildesheim-Nova York: G. Olms, 1979.

Legado Espona. Catálogo-guía, Saló del Tinell [catàleg d'exposició], Barcelona: Junta de Museos de Barcelona, 1958.

LEGNER, Anton: *Schnütgen Museum, Ein Führer zur Kunst des Mittelalters*, Colònia: Von Uwe Westfehling, 1977.
— *Ornamenta Ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik in Köln* [catàleg d'exposició], Colònia: Schnütgen Museum, 1985, 3 vol.
— *Reliquien in Kunst und Kult*, Darmstadt: Wissenschafliche Buchgesellschaft, 1995.

LEISINGER, Hermann: *Romanesque bronzes*, Londres: Phoenix House, 1956.

LEJEUNE, J.: *Art roman dans la vallée de la Meuse aux XIè et XIIè siècles*, Brussel·les: L'Arcade, 1962.

LEMEUNIER, Albert: *Trésors du Musée d'Arts religieux et mosan de Liège* [catàleg d'exposició], Lieja: Musée du Petit Palais de la Ville de Paris, 1981.

L'època de les catedrals. Romànic/Gòtic. Tresors del Museu d'Art de Catalunya [catàleg d'exposició], Girona: Ajuntament de Girona, 1988.

Les trésors des églises de France [catalèg d'exposició], (2a edició), París: Musée des Arts Décoratifs; Caisse Nationale des Monuments historiques, 1965.

Liber pontificalis, ed. de L. Duchesne, París: E. de Boccard, 1981, 3 vol., reimpr. de l'edició de París: Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 1955.

LÓPEZ NAVARRO, Tomas: *Orígenes de la formabilidad de los metales en frío*, Barcelona: Prensa XXI, 1984.

LOVAG, Zsuzsa: *Mittelalterliche Bonzekunst in Ungarn*, Budapest: Corvina Kiadó, 1979.

Lux Ripacurtiae [catàleg d'exposició], Graus: Ajuntament, 1997.

Lux Ripacurtiae. Memoria de un patrimonio [catàleg d'exposició], IV, Graus: Ajuntament, 2000.

M

MACIET, M.: «Iconographie de la croix et du crucifix», *Annales de la Société archéologique de Château-Thierry*, [París] XXVI (1869).

MAÎTRE, Claire: «Les cisterciens et la quête de l'authenticité liturgique», a *Clairveaux l'aventure cistercienne*, París: Somogy-éditions d'Art, 2015.

MANOTE CLIVILLÉS, Maria Rosa: *Bagliori del Medioevo. Arte romànica e gòtica dal Museu Nacional d'Art de Catalunya* [catàleg d'exposició], [Milà]: Leonardo Arte, [1999].

MARQUÈS, Benigne: «Arnau de Preixens, Bisbe d'Urgell», *Església d'Urgell*, 181 (maig, 1989).

MARQUÉS, J. M.: «Creació i extinció de parròquies al bisbat de Girona», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, [Girona: Institut d'Estudis Gironins, Universitat de Girona] XXXV (1995).

MARQUÉS I CASANOVAS, Jaume: *Guía del Museo Diocesano de Gerona*, Girona: Imprenta Gerona, 1955.

MARQUET DE VASSELOT, J. J.: «Orfèvrerie et Émaillerie», a *Catalogue raisonné de la Collection Martin Le Roy*, I, París: Edició de Martin Le Roy, 1906.
— *Catalogue Raisonné de la Collection Martin le Roy*, I, París, 1906.
— *Les crosses limousines du XIIIè siècle*, París: Firmin-Didot, 1941.

MARTÍ I BONET, J. M.: *Novum Speculum. Les parròquies dels tres bisbats de Barcelona, Terrassa i Sant Feliu de Llobregat*, Barcelona: Arxiu Diocesà de Barcelona, 2012, 3 vol.
— *Sacralia antiqua*, Barcelona: Arxiu Diocesà de Barcelona, 2014.
— FIGUEROLA I ROTGER, P. J.: *Catalunya medieval* [catàleg d'exposició], Barcelona: Lunwerg; Generalitat de Catalunya, 1992.

MARTIN, Arthuer: «Le bâton pastoral», a *Mélanges d'archéologie*, París: V. Poussielgue-Rusand, 1856.

MARTÍN VAQUERO, R.: *La platería en la Diócesis de Vitoria (1350-1650)*, Vitòria: Diputación Foral de Álava, 1997.

MARTÍNEZ SUBIAS, Antoni: *Millenum. Història i Art de l'Església Catalana* [catàleg d'exposició], Barcelona: Catalunya 1000 anys; Generalitat de Catalunya, 1989.
— *Pallium* [catàleg d'exposició], Tarragona: Diputació de Tarragona, 1992.
— *Catalunya Romànica*, XXI: *El Tarragonès, El Baix Camp, L'Alt Camp, El Priorat, La Conca de Barberà*, 1995.

MASDÉU, Josep: «Un inventari de l'any 1217 de Sant Joan de les Abadesses», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich* [Vich: Centre Excursionista de Vich], II (1915-1917); IV (1921-1924).

MASSÉ, Henri Jean Louis Joseph: *The City of Chartres: Its Cathedral & Churches*, Londres: Forgotten Book, 2013 (1900).

MASSIP FONOLLOSA, Jesús: *El Tresor de la catedral de Tortosa i la guerra civil de 1936*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

MATAS I BLANXART, M. Teresa: *Els esmalts romànics a Catalunya, 1 arquetes*, Barcelona: Artestudi, 1982.
— «Creu d'aram», «Creu xapada d'aram», «Creu 6», «Crucifix 1», «Encenser 6», «Placa central d'una creu, de Tavertet», «Pixis eucarístic 3», a *Catalunya Romànica*, XXII: *Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i comarcal de Solsona*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986.

— «Sant Cristòfol de Tavertet», a *Catalunya Romànica*, III: *Osona II*, Barcelona, 1986.
— *Los esmaltes románicos champlevé en Cataluña s.* XII-XIII, *(Inventario y anàlisis de las diferentes categorias de estilo)*, tesi doctoral, Universitat Autònoma, Barcelona, 1987, 3 vol.
— «Píxide», *Millenum. Historia i Art de l'Església Catalana* [catàleg d'exposició], Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1989.
— «Píxide», a *Museu Diocesà de Lleida 1893-1993. Catàleg. Exposició Pulchra* [catàleg d'exposició], Lleida: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1993.
— «El bàcul del bisbe Arnau de Gurb», *Lambard*, [Barcelona: Institut d'Estudis Catalans] IX (1997).
— «Incensario, núm. 84», a *De Limoges a Silos* [catàleg d'exposició], Madrid: SEACEX, 2001.

MAYR-HARTING, H.: *Ottonian Book Illumination. An Historical Study*, Londres: Harvey Miller Publishers, 1999.

MELLINI, Gian Lorenzo: *I Maestri dei bronzi di San Zeno*, Verona: Banco Popolare di Verona, 1992.

MENDE, Ursula: *Die Bronzetüren des Mittelalters*, Múnic: Himer, 1983.

MENTRÉ, Mireille: *Contribución al estudio de la miniatura en León y Castilla en la Alta Edad Media*, León: Institución Fray Bernardino de Sahagún (CSIC), 1976*a*.
— *La miniatura en León y Castilla en la Edad Media*, León, CSIC, 1976*b*.

Milano e la Lombardia in età comunale, secoli XI-XIII, Milà: Silvana Editoriale, 1993.

Millenum. Historia i Art de l'Església Catalana [catàleg d'exposició], Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1989.

MINGORANCE I RICART, Francesc Xavier: «Vuit pixis», a *Catalunya Romànica*, I, Barcelona, 1994.

Mittelalter I: Bronze. Email. Elfenbein, Hannover: [Kestner Museum], 1966.

MOLIST, N.; BOSCH, J. M.: «El cementiri medieval de Sant Miquel d'Olèrdola», a N. Molist i G. Ripoll (ed.): *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles* VI-XII*)*, Barcelona: MAC, 2012. (Monografies d'Olèrdola; 3.2)

Monacatus, Las Edades del Hombre [catàleg d'exposició], Oña, Salamanca: Junta de Castilla y León, 2012.

MONCADA, J. L. de.: *Episcopologio de Vich*, I, Vic: Imp. Anglada, 1891.

MONFAR Y SORS, Diego: *Historia de los Condes de Urgel*, publicada per Próspero de Bofarull i Mascaró, I, Barcelona: José Eusebio Montfort, 1883.

MONJAS MANSO, L.: *Les comunitats parroquials del Baix Llobregat a finals de l'edat mitjana*, Barcelona: Abadia de Montserrat, 2005.

MONTESQUIOU-FEZENSAC, Blaise; GABORIT-CHOPIN, Danielle: *Le Trésor de Saint-Denis*, III, París: Picard, 1977.

MONTOBBIO I MARTORELL, Blanca: «Creu processional de Riells del Fai», *Taüll*, [SICPAS] 26 (juny/juliol 2009).

Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum II: *Gesta abbatum Fontanellensium*, Hannover: Pertz, A., 1829.

Monumenta Germaniæ Historica, VI: *Gesta episcoporum Virdunensium*, ed. G. H. Pertz, Stuttgart u.a., 1841.

MORRISSON, Cécile: *Byzance* [catàleg d'exposició], París: Réunion des musées nationaux, 1992.

MULLER, J.; LAFONTAINE-DOSOGNE, J.; STIENNON, J.: *Tesori dell'arte mosana (950-1250)*, Roma: Stefano De Luca, 1973.

MUNDELL MANGO, Marlia: *Silver from Early Byzantium. The Kaper Koraon and Related Treasures*, ed. de Gary Vikan, Baltimore: Trustees of the Walters Art Gallery, 1986.

MUNDÓ, Anscari M.: «Al Marge de l'inventari de llibres de Sant Joan de les Abadesses del 1218», *XXVII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos: Sant Joan de les Abadesses, 23 i 24 d'octubre de 1982*, Sant Joan de les Abadesses: Centre d'Iniciatives Turístiques; Barcelona: PPU, DL, 1989.
— *Les Bíblies de Ripoll. Estudi dels MSS. Vaticà, Lat. 5729 i París, BNF, Lat. 6*, Ciutat del Vaticà: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2002.

Musée de Cluny, Guide, París, 1986.

Museu d'Art. Catàleg, Girona: Diputació de Girona, 1981.

N

NEKRASSOVA, E.: *Émaux limousins du Musée national de l'Ermitage de Saint-Pétersbourg*, Limoges: Musée municipal de l'Évêché, 2004.

NICÉPHORE: *Discours contres les iconoclastes*, trad. M. J. Mondzain-Baudinet, París: Klincksieck, 1989.

NICOLAU D'OLWER, Lluís: «Inscripció de la creu bizantina de Bagà, segle X», [extret de fitxa manuscrita de Nicolau D'Olwer] *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, [Barcelona: Palau de la Diputació] IV (1911-1912).

NIERMEYER, J. F.: *Mediae Latinitatis Lexicon Minus*, Leiden: E. J. Brill, 1976.

NOGUERA I MASSA, Antoni: *Els pantocràtors romànics de les terres gironines*, Girona, 1986.

NOTIN, Véronique: «Les Vierges médiévales limousines en cuivre doré», a D. Gaborit-Chopin; F. Téxier (ed.): *L'Œuvre de Limoges et sa diffusion. Trésors, objets, collections*, Rennes: Institut National d'Histoire de l'Art et Presses Universitaires de Rennes, 2011.
— CAUDRON, Simone; FRANÇOIS, Geneviève: *Valérie et Thomas Becket. De l'influence des princes Plantagênet dans l'Œuvre de Limoges*, Limoges: Musée municipal de l'Évêché, 1999.
— RAPPE, Tamara: *Émaux limousins du Musée national de l'Ermitage de Saint-Pétersbourg*, Limoges: Musée municipal de l'Évêché, 2004.

O

O Portico da Gloria e o seu tempo, catalogo da exposicion conmemorativa do VIII centenario da colocacion dos dinteis da Portico da Gloria da Catedral de Santiago de Compostela [catàleg d'exposició], Santiago: Xunta de Galicia, 1988.

ORDEIG I MATA, Ramon: *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic: [s. n.], 1993-2004, 6 vol. (Estudis Històrics; 1-7)

ORRIOLS I ALSINA, Anna: «Encenser», a *Catalunya Romànica*, XXIII: *Museu d'Art de Girona; Tresor de la Catedral de Girona; Museu Diocesà d'Urgell; Museu Frederic Marès*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1988.
— «Píxide», a *De Limoges a Silos* [catàleg d'exposició], Madrid: SEACEX, 2001.

Otto der Grosse und das Römische Reich, Kaisertum von der Antike zum Mittelalter [catàleg d'exposició], Magdeburg: Schnell Steiner, 2012.

P

PACE, Valentino: *La Crux Vaticana o Croce di Giustino*, Archivium Sancti Petri, 3-4, Ciutat del Vaticà: Capitolio Vaticano, 2009.
— *La Crux Vaticana o Croce di Giustino II*, Bolletino d'archivio, 4-5, Ciutat del Vaticà: Capitolo Vaticano, 2009.

PAGÈS I PARETES, Montserrat: *Art romànic i feudalisme al Baix Llobregat*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.
— *Pintura catalana. El romànic*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2015.

PAL I CASANOVAS, Manuel; VIVES I MIR, Albert; TARRAGÓ I FARRERA, Jaume: *Catedral y Museo Diocesano de Urgell*, Barcelona, 1987.

PALAZZO, Éric: *L'invention chrétienne des cinq sens*, París: Les Éditions du Cerf, 2014.

PALOL SALELLAS, Pedro de: *Bronces hispanovisigodos de origen mediterráneo. I. Jarritos y patenas litúrgicos*, Barcelona: CSIC, 1950.

PANOFKA, T.: *Recherches sur les véritables noms des vases grecs et sur leurs différents usages, d'après les auteurs et les monuments*, París, 1829.

PAWLIK, A.: *Der Essener Domschatz*, Essen: Klartext, 2009.

Peça del mes. Calze i Patena Medieval [en línia], Olèrdola, Museu d'Arqueologia de Catalunya, 2010, <http://www.mac.cat/Seus/Barcelona/Peces-viatgeres/Calze-i-patena>. [Consulta: 30 de juny de 2015]

«Peces dels Museus», *La Comarca d'Olot* (5 de maig de 1980), núm. 1721.

PEIGNOT, G.: *Choix des testamens ancians et modernes*, París: Renouard, 1829, 2 vol.

PEIRIS I PUJOLAR, Núria: «Calze d'Arboló», «Calze de la Seu», «Calze i patena de Núria», a *Catalunya Romànica*, XXIII: *Museu d'Art de Girona; Tresor de la Catedral de Girona; Museu Diocesà d'Urgell; Museu Frederic Marès*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1988.

PERONI, Adriano: *Romanica. Arte e liturgia nelle terre di San Geminiano e Matilde di Canosa* [catàleg d'exposició], Modena: Franco Cosimo Panini, 2006.

PIJOAN, Josep: «Noves adquisicions del Museu de Barcelona», *Ilustració Catalana*, [Barcelona] (1907).

PITARAKIS, B.: *Les croix-reliquaires pectorales*, París: Picard, 1996.

PLADEVALL I FONT, Antoni: *Sant Miquel del Fai. Una meravella de Catalunya*, Barcelona: Tip. Casals, 1970.
— *Catalunya Romànica*, XI: *El Bages*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1984.
— «Fons d'art romànic del Museu Diocesà de Lleida», a *Catalunya Romànica*, XXIV: *El Segrià, les Garrigues, el Pla d'Urgell, la Segarra, l'Urgell*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1997.
— *Homilia 2014* (6 de setembre de 2014).
— VIGUÉ, J.: *El monestir romànic de Santa Maria de l'Estany*, Barcelona: Arsestudi, 1978

PLOTZEK, Joaquim M.: «La Staurothèque de Limburg», a *Rhin-Meuse. Art et Civilisaton. 800-1400* [catàleg d'exposició], Colònia-Brussel·les, 1972.

Poetæ Latini ævi Karolini, Monumenta Germaniae Historica, Poetarum Latinorum Medii Aevi, I, Berlín: Dümmler, 1880.

PONSICH, Pere: *Catalunya Romànica*, XIV: *El* Rosselló, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993.

PRIEUR, Jean Marc: «La dimension cosmiques de la crucifixion et de la croix dans la littérature chrétienne ancienne», *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses*, 78 (1998).
— *La croix dans la littérature chrétienne des premiers siècles*, Berna: Peter Lang, S. A., 2006.

PRUDENCI, A.: *Llibre de les Corones*, I, trad. de N. Rebull, Barcelona: F. Bernat Metge, 1984.

PUIG I PUIG, S.: *Episcopologio de la Sede Barcinonense*, Barcelona: Biblioteca Balmes, 1929.

Q

QUARESMIU, F.: *De elucidatione Terrœ sanctœ*, a *Corpus scriptorium historiae byzantinae*, XII, Bonn: Weberi, 1829.

R

RADICIOTTI, P.: *La Crux Vaticana o Croce di Giustino*, Archivium Sancti Petri, 3-4, Ciutat del Vaticà: Capitolio Vaticano, 2009.

RAMON I VINYES, Salvador: «Calze i patena, bàcul», a *Millenum. Història i Art de l'Església Catalana* [catàleg d'exposició], Barcelona: Catalunya 1000 anys; Generalitat de Catalunya, 1989.

REINHARDT, Hans von: «Bemerkungen zur Goldenen Altartafel und ein wiedergefundenes Stück des Basler Münsterschatzes: das große silberne Rauchfaß», *Jahresbericht 1962 d*es *Historischen Museums* (Separata), Basilea, 1963.

RETZLAFF, Hans; LUTZE, Eberhard: *Bronzebildwerke in Italien und Deutschland*, Stuttgart: H. E. Günther, 1963.

Rhin-Meuse. Art et Civilisation. 800-1400 [catàleg d'exposició], Colònia; Brussel·les: Rudolf Müller, 1972.

RIANT, P.: *Exuviœ sacrœ Constantinopolitanœ*, ed. J. Durand, París: Comité des travaux historiques et scientifiques, 2004 (1877-1878).
— *Testimonia de reliquiis*, a *Exuviœ sacrœ Constantinopolitanœ*, II, París: CTHS, 2004.

RIEGL, Alois: *Problemas de estilo. Fundamentos para la historia de la ornamentación*, Barcelona: Gustavo Gili, 1980.

RIGHETTI, M.: *Manuale di storia liturgica*, I, Milà: Ancora, 1959.

RIPOLL, G.; MOLIST, N.: «*Cura mortuorum* en el nordeste de la Península Ibérica, siglos IV al XII d. C.», *Territorio, Sociedad y Poder*, 9 (2014).

RIPOLL ROIG, M. Eugènia: *La seca o casa de la moneda de Barcelona: dels precedents al segle XIX*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2008.

RIU, M.: «Creació i desaparició d'alguns vilatges fortificats a la Catalunya medieval», *Cota zero*, 6 (1990).

RIVIÈRES, B. de: «Encensoir d'Ambialet», *Bulletin Archéologique, Tarn et Garonne*, I/1 (agost i novembre 1869).

ROHAULT DE FLEURY, G.: «La collection Basilewsky. Le calice de Saint Chrodegand à Saint Martin des Champs», *Bulletin du Comité d'histoire et d'archéologie du diòcese de Paris*, III (1885).

ROHAULT DE FLEURY, Ch.; ROHAULT DE FLEURY, G.: *La Messe*, *études archéologiques sur ses monuments*, V, París: Librairie des imprimeries réunies, 1887; IV, [1888]; VI, 1888.

Romanica. Arte e liturgia nelle terre di San Geminiano e Matilde di Canosa [catàleg d'exposició], Modena: Franco Cosimo Panini, 2006.

RONING, Franz J.: *Schatzkunst Trier,* Tréveris: Spee-Buchverlag, 1984. (Treveris Sacra; 3)

ROSS, Marvin C.: *Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*, I, Washington, D.C.: Harvard University Press, 1962.
— *Catalogue of the Byzantine and Early Medieval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*, II, 2a ed., Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2005.

ROSSI, M. de: *Bulletin d'archéologie chrétienne*, 1864; 1866.

ROULIN, Eugène: *L'ancien trésor de l'abbaye de Silos*, París: E. Leroux, 1901.

ROVIRA, Manuel: «El bisbe Radulf de La Seu d'Urgell», *Urgellia*, III (1980).

RUPIN, E.: *L'Œuvre de Limoges*, París: Picard, 1890.

S

SABANÉS I FERNÁNDEZ, Roser: *Els concilis ilerdenses de la província eclesiàstica tarraconense a l'edat mitjana, (546-1460)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2009. (Estudis; 52)

SÁEZ, E.: *Advocaciones religiosas en la Barcelona altomedieval (siglos IX-XI)*, Madrid: BAC, 1966.
— «Discurso leído en la sala de actos de la delegación de Barcelona…el día 5 de mayo, en la sesión solemne dedicada a san Isidoro», Barcelona, 1976.

SAGARRA, Ferran de: *Sigil·lografia catalana*, Barcelona: Estampa d'Henrich i Cia, 1916-1932, 5 vol.
— *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó* (any 1908), carpeta de làmines, Barcelona: Tip. Altes, 1909.

SALVARANI, R.; CASTELFRANCHI, L.: *Matilde di Canossa. Il Papato. L'Impero* [catàleg d'exposició], Milà: Salvani Editoriale, 2008.

SANJOSÉ LLONGUERAS, Lourdes de: *La creu de Sant Joan*, Castelló: Museu de Belles Arts, 2005, s. p.
— *El colom eucarístic: una obra singular del taller de Llemotges*, Castelló: BSCC, 2011.
— «Inventari del tresor litúrgic de l'altar de Sant Pere de la catedral de Vic de primers del segle XIII», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, [Barcelona: Institut d'estudis Catalans] XXIII (2015) [en premsa].
— *Obras emblemáticas del Taller de orfebrería de Silos* [en premsa].
— *El Taller de Silos* [en premsa].

SAURA I TARRÈS, Jordi: «Sant Miquel del Fai»; «Sant Vicenç de Riells del Fai», a *Catalunya Romànica*, XVIII: *El Vallès Occidental. El Vallès Oriental*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991.

— *Catalunya Romànica*, XV: *El Pallars Sobirà, El Pallar Jussà*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1993.
— «Crist I», «Diverses figures de Crist», a *Catalunya Romànica*, I: *Introducció a l'estudi de l'art Romànic Català. Fons d'art del Museu Nacional d'art de Catalunya*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994.

SCHNITZLER, Hermann: *Rheinische Schatzkammer*, Düsseldorf: L. Schwann, 1957.

SERRA I VILARÓ, Juan: «Notas sobre procesiones y cruces procesionales», *Boletín Arqueológico*, [Tarragona] época IV (1950).
— *Santa Tecla la Vieja. La primitiva catedral de Tarragona*, Tarragona: Real Sociedad Arqueológica Tarraconense, 1960.

Silos y su Época [catàleg d'exposició], Madrid: Gráficas Reunidas, 1973.

SILVA, R.: «La datazione del Volto Santo di Lucca», a *La Santa Croce di Lucca. Il Volto Santo. Storia, Tradizioni, Immagini, Atti del Convegno*, Lucca, mars, 2001.

SOLÀ, Fortià: *Història de Núria*, Barcelona: Estel, 1952.

SOUCHAL, G. F.: «Les émaux de Grandmont au XIIè siècle», *Bulletin Monumental*, CXX-CXXI (1962-4).

Splendor Vallès, Art Cristià del Vallès (872-1880) [catàleg d'exposició], Barcelona: Arquebisbat de Barcelona; Fundació Caixa de Sabadell, 1991.

STIEGEMANN, Ch.; KROKER, M. (Hg.), *Für Königtum und Himmelreich. 1000 Jahre Bischof Meinwerk von Paderborn* [catàleg d'exposició], Regensburg, 2009.
— WALTER, W.: *Credo. Christianisierung Europas im Mittelalter* [catàleg d'exposició], II, Petersberg: M. Imhof Verlag, 2013

SUETONI, C.: *Vida de los doce Césares*, *Claudio*, 32, V, ed. M. Bassols, Madrid: CSIC, 1996.

SWARZENSKI, H.: *Monuments of Romanesque Art. The Art of Church Treasures in Northwestern Europe*, Chicago: University of Chicago, 1953.
— NETZER, N.: *Catalogue Medieval Objects in the Museum of Fine Arts*, Boston: Museum of Fine Arts, 1986.

T

TABURET-DELAHAYE, E.: *L'Œuvre de Limoges* [catàleg d'exposició], París: Réunion des musées nationaux, 1995.

TARALON, J.: *Les trésors des églises de France*, París: Hachette, 1966.

TEJADA Y RAMIRO, Juan: *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia de España y de América*, Madrid: Imprenta P. Montero, 1859.

TERTUL·LIÀ: *La pudicia (De pudicitia)*, Madrid: Ciudad Nueva, 2011. (Fuentes Patrísticas; 26)

TEXIER (abbé): *Dictionnaire d'Orfèvrerie*, París, J. P. Migne, 1857.

TEXIER, Frédéric (ed.): *L'Œuvre de Limoges et sa diffusion. Trésors, objets, collections*, Rennes: Institut National d'Histoire de l'Art et Presses Universitaires de Rennes, 2011.

The Art of Medieval Spain [catàleg d'exposició (mai celebrada)], Nova York: The Metropolitan Museum of Art, 1993.

The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843-1261, Nova York: The Metropolitan Museum, 1997.

Théophile, prête et moine. Essai sur divers arts = Theophili, presbyteri et monachi, libri III seu Diversarum artium schedula. Opera et studio Caroli de l'Escalopier, publié par le Cte Charles de l'Escalopier, conservateur honorable de la Bibliothèque de l'Arsenal, París: J. A. Toulouse; Leipzig: Brockhaus et Avenarius, 1843.

THEOPHILI (Teòfil): *Diversarum artium schedula*, II, París: Lutetiae Parisiorum, 1843.
— *Diversarum artium schedula*, III, traducció al francés de Ch. L'Escalopier, París-Leipzig: J. A. Toulouse, Brockhaus et Avenarius, 1843; Versió anglesa: THEOPHILI, *Diversarum Artium Schedula*, edició i traducció de J. G. Hawthoer i C. Stanley Smith, Chicago: The University of Chicago Press, 1963.

Thesaurus. Estudis. L'art dels bisbats de Catalunya. 1000-1800, Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, 1986.

THOBY, Paul: *Les croix limousines. De la fin du XIIè siècle au debut du XIVè siècle*, Paris: A. et J. Picard et Cia., 1953.

THUILE, J.; DURLIAT, M.: *Trésors d'orfèvrerie des églises du Roussillon et du Languedoc Méditerranéen* [catàleg de l'exposició], Carcasssona, 1954.

TONNOCHY, A. B.: «A Romanesque censer-cover in the British Museum», *Journal-Royal Archaeological Institute*, [Londres] LXXXIX (1932).
— «The Censer in the Middle Ages», *Journal of the British Archaeological Association*, Sèrie III (1937).

TOUSSAINT, G.: *Kreuz und Knochen. Reliquien zur Zeit der Kreuzzüge*, Berlín: Reimer, 2011.

TREFFORT, C.: *L'Église carolingienne et la mort*, Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 1996.

TRENCHS, J.: «El testament de Bernat d'Olivella i les seves conseqüències al Camp de Tarragona», a *Estudis d'Història Medieval* (Dedicats a Ferran Soldevila en ocasió del seu 75è aniversari), II, Barcelona: Societat Catalana d'Estudis Històrics, 1970.

TRENS, Manuel: *Acto inaugural y catálogo de los objetos del Museo Arqueológico Diocesano de Barcelona*, Barcelona: Imprenta E. Subirana, 1916.

— *Tresor artístic del bisbat. Inventari del tresor de les parròquies de la diòcesi de Barcelona fet durant la visita pastoral de l'Excm. Sr. Or. Josep Miralles, any 1926*, Manuscrit custodiat a l'Arxiu diocesà de Barcelona, 1926.

Trésors d'orfèvrerie des églises du Roussillon et du Languedoc méditerranéen [catàleg d'exposició], Carcassona, 1954.

TRIAS FERRI, Laura: *La terminologia tèxtil a la documentació llatina de la Catalunya altomedieval*, tesi doctoral, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2013.

U

UDINA I ABELLÓ, Antoni M.: «La adveración sacramental del testamento en la Cataluña altomedieval», *Medievalia*, 12 (1995).

V

VALSECCHI, Marco: *Tesori in Lombardia. Avori e Orificerie*, Milà: Cassa di Risparmio delle Provincie Lombarde, 1973.

VANNI, U.: *Lectura del Apocalipsis*, Estella: Verbo Divino, 2005.

VERDIER, Philippe: *Western Decorative Arts, Part I*, Washington DC: National Gallery of Art; Cambridge University Press, 1993.

VERRIÉ, Frederic-Pau: *L'art català*, I: *L'art romànic. Les arts decoratives*, Barcelona, 1957.

VEZIN, Gilberte: *L'Adoration et le cycle des Mages dans l'art chrétien primitif*, París: Presses Universitaires de France, 1950.

VIDAL ÁLVAREZ, Sergi: *El tesoro altomedieval de Sant Pere de Rodes*, tesi de llicenciatura, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1997.
— «Les arts de l'objecte a Catalunya de la fi del regne visigot al romànic (segles VIII-X): el tresor altomedieval de Sant Pere de Rodes», a *Catalunya a l'època carolíngia. Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)* [catàleg d'exposició], Barcelona: MNAC; Diputació de Barcelona, 1999.
— «Los encolpia bizantinos de bronce en relieve del levante peninsular: Sant Pere de Rodes y San Cugat del Vallès», a J. M. Gurt i N. Tena (ed.): *V Reunión de Arqueología Cristiana Hispánica*, *Cartagena, 1998*, Barcelona, 2000.

VIGUÉ I VIÑAS, Jordi: «Sant Esteve de Bagà», a *Catalunya Romànica*, XII: *Berguedà*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1985.
— «Creu 2», «Creu 3», «Creu 4», «Encenser 5», «Encenser 11», «Encenser 14», «Encenser 15», «Encenser d'Oliana», «Encenser de Covet», «Encenser de Gréixer», «Encenser de Pampe», «Encenser de Pedret», «Imatge del Crucificat 1», «Pixis eucarístic 5», «Tapa d'encenser 1», «Tapa d'encenser 4», «Tapa d'encenser 5», «Tapa d'encenser 6», «Tapa d'encenser 7», a *Catalunya Romànica*, XXII: *Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i comarcal de Solsona*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986.
— BASTARDES, Albert: *Monuments de la Catalunya romànica*, I: *El Berguedà*, Barcelona: Artestudi, 1978.

— CALDERER I SERRA, Joaquim: «Calze i patena de la Vedella», a *Catalunya Romànica*, XXII: *Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i comarcal de Solsona*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986.
— MATAS I BLANXART, M. Teresa: «Encenser 4», «Encenser 9», a *Catalunya Romànica*, XXII: *Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i comarcal de Solsona*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1986.

VIKAN, Gary: *The Walters Art Gallery. Guide to the Collections*, Londres: Philip Wilson Publishers, 1997.

VILLANUEVA, Jaime: *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid; Valencia, 1803-1852, 22 vol.

VIRGILI, Antoni. (ed.): *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997. (Diplomataris; 11)

VIRGILI: *Eneida*, IV, a Publio Virgilo Marón: *Obras completas*, trad. Aurelio Espinosa Pólit, Madrid: Càtedra, 2003.

VIVES, Albert: «L'Art popular al Museu diocesà de la Seu d'Urgell», *Urgellia* [la Seu d'Urgell] 5 (1982).

W

WESSEL, Klaus: *Die Byzantinische Emailkunst*, Verlag Aurel Bongers, 1967.

WESTERMANN-ANGERHAUSEN, Hiltrud: *Mittelalterliche Weihrauchfässer von 800 bis 1500*, Petersberg: Michael Imhof Verlag, 2014.

WILLIAMS, John: *The Illustrated Beatus*, II, Londres: Harvey Miller Publishers, 1994.

WILLIAMSON, P.: *Medieval Ivory Carvings: Early Christian Romanesque*, 1a ed., Londres: Victoria and Albert Museum, 2010.

WITTE, Fritz: «Thuribulum und Navicula in ihrer geschichtlichen Entwicklung», *Zeitschrift für christliche Kunst*, (ZChK 23) 4 (1910).

WIXOM, W.: *Treasures from Medieval France* [catàleg d'exposició], Cleveland: The Cleveland Museum of Art, 1967.

WOLLASCH, J.: *Bemerkungen zur Goldenen Altartafel von Basel, a Text und Bild (Friedrich Ohly gewidmet),* Weisbaden, 1980.

Y

YARZA LUACES, Joaquín: *La Edad media*, Madrid, 1980. (Historia del arte hispánico; 2)

YLLA-CATALÀ I PASSOLA, Gemma: «Encenser 1», «Pixis eucarístic 8», a *Catalunya Romànica*, XXII: *Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i comarcal de Solsona*, Barcelona:

Enciclopèdia Catalana, 1986. — *Catalunya Romànica*, XX: *El Barcelonès, El Baix Llobregat, El Maresme*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992.
— «Dotze encensers», a *Catalunya Romànica*, I: *Introducció a l'estudi de l'art Romànic Català. Fons d'art del Museu Nacional d'art de Catalunya*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994.
— «Incensario, núm. 112», a CASTIÑEIRAS GONZÁLEZ, Manuel; CAMPS I SORIA, Jordi (dir.): *El Románico y el Mediterráneo. Barcelona, Toulouse y Pisa (1120-1180)*, Barcelona, 2008.

Z

ZARAGOZA PASCUAL, Ernesto: *Catàleg dels monestirs catalans*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

ZASTROW, Oleg: *L'Oreficeria in Lombardia*, Milà: Electa, 1978.
— *Musei e Gallerie di Milano, Museo d'Arti Applicate. Smalti* [catàleg d'exposició], Milà: Electra Editrice, 1985.
— *Croci e Crocifissi. Tesori dall'VIII al XIX secolo*, Milà: 5 Continents Editions, 2009.

ZERVOS, Christian; SOLDEVILLA, Ferran; GUDIOL I RICART, Josep: *L'Art de la Catalogne*, Paris, 1937.

ZETTERBERG, Isidor: «Några Skånska Rökelsekar», a *Från Lunds Universitets Historiska Museum, Skrift utgiven med anledning af museets inflyttning i dess nya hem 1818*, Lund, 1918.

Zu Ewigem Gedächtnis und Lob [catàleg d'exposició], setembre-novembre, 2004, Tréveris: Bisbat, Catedral i Museu Diocesà, 2004.

750 aniversari, entorn a Jaume I. De l'art romànic a l'art gòtic. Tresors del Museu d'Art de Catalunya [catàleg d'exposició], València: Generalitat Valenciana, 1989).

BIBLIOGRAFIA II - DIPLOMATARI

A

ABADAL I DE VINYALS, R. d': *Catalunya Carolíngia*, III: *Els comtats de Pallars i Ribagorça*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1955.
— *Els temps i el regiment del comte Guifred el Pilós*, Sabadell, 1989.

ABEV, GUDIOL, J.: *Esmalts i esmaltadors catalans* [manuscrit no publicat].

ACHÉRY, L. d': *Specilegium sive Collectio veterum aliquot Scriptorium qui in Galliae bibliothecis delituerant*, París, 1655-1677, 13 vol., reed. S. BALUZE, E. MARTÈNE i L. F. J. DE LA BARRE, París, 1723, 3 vol.

ACV, *Liber dotationum antiquarum,* [ca. 1217].

ALART, J. B.: *Cartulaire roussillonnais*, Perpinyà, 1880.

ALSIUS I TORRENT, P.: *Ensaig Historich sobre la vila de Banyoles*, Banyoles, 1895.

ALTÉS AGUILÓ, Francesc Xavier: «El testament de Pere Bernat de Salt (1118), prelat de Sant Martí Sacosta», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXV/1 (1979-1980).

ALTISENT, Agustí: *Diplomatari de Santa Maria de Poblet, anys 960-1177*, I, Vimbodí: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya; Abadia de Poblet, 1993.

ALTURO I PERUCHO, Jesús: *L'Arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200*, Barcelona: Fundació Noguera, 1986, 3 vol.
— (ed.): *Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista, de 1076 a 1244*, Barcelona: Fundació Noguera, 1999. (Diplomataris; 21)

ALVIRA CABRER, Martín: *Pedro el Católico, rey de Aragón y conde de Barcelona (1196-1213). Documentos, testimonios y memoria histórica*, Saragossa: Institución Fernando el Católico (CSIC); Excma. Diputación de Zaragoza, 2010.

ARNALL, M. Josepa; PONS I GURI, Josep. M., *L'escriptura a les terres gironines*, Girona, 1993, 2 vols.

ARXIU COMARCAL D'OSONA: *Llibre de las Rendas de Casserras en Vich y Gerona*, «Parròquia de Sant Pere de Mirambell», 1787.
— *Llibre de las Rendas de Casserras en Vich y Gerona*, «Parròquia de Sant Martí Sescorts», 1787.

ARXIU DE L'ABADIA DE MONTSERRAT: *Secció B. Monestirs catalans. Speculo de Sant Llorens del Munt*, quadern, 25 (*Sant Esteve de Mur*), núm. 3.

AUBRUN, Michel: *L'ancien diocèse de Limoges des origines au milieu du XI^e siècle*, XXI, Clermont-Ferrand: Institut d'Etudes du Massif Central, 1981.

B

BACH I RIU, Antoni: «Els documents, del segle XI, de l'arxiu Capitular de Solsona», *Urgellia*, 13 (1996-1997).

— (ed.): *Diplomatari de l'Arxiu Dicocesà de Solsona (1101-1200)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2002, 2 vol. (Diplomataris; 26 i 27)

BAIGES, IGNASI J.; FELIU, G.; SALRACH, J. M. (dir.): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, Barcelona: Fundació Noguera, 2010, 4 vol. (Diplomataris; 48-51)

BALARI JOVANI, José: *Orígenes históricos de Cataluña*, 2a ed., Sant Cugat del Vallès: Abadia de Sant Cugat del Vallès, 1964, 3 vols.

BALUZE, É.: *Miscellanea, hoc est collectio veterum monumentorum*, VII, París, 1678-1715.
— *Miscellanea novo ordine digesta*, II, ed. de J. D. Mansi, Lucca, 1761-1764.
— *Reginonis abbatis Prumiensi. Libri duo, De ecclesiasticis disciplinis et religione christiana*, París, 1671; Viena, 1765.

BARAUT I OBIOLS, Cebrià: «El monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles i les seves possessions a la vall d'Andorra», *Studia Monastica*, [Montserrat] 10 (1968).
— «L'església de Sant Miquel de Ponts i la seva donació al monestir de Tavèrnoles», *Studia Monastica*, 18 (1976).
— «Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)», *Urgellia*, 1 (1978).
— «Els documents, dels anys 981-1010, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 3 (1980).
— «Els documents, dels anys 1010-1035, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 4 (1981).
— «Els documents, dels anys 1036-1050 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 5, (1982).
— «Els documents, dels anys 1051-1075 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 6 (1983).
— «Els documents, dels anys 1076-1092, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 7 (1984-1985).
— «La data de l'acta la consagració de la catedral carolíngia de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 7 (1984-1985).
— Les actes de consagracions d'esglésies del bisbat d'Urgell (segles ix-xii), La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·liana, 1986.
— «Els documents, dels anys 1093-1100, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 8 (1986-1987).
— *Cartulari de la vall d'Andorra: segles IX-XIII*, Andorra: Govern d'Andorra, Conselleria de Cultura, 1988, 2 vol.
— «Els documents, dels anys 1101-1150, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 9 (1988-1989).
— «Els documents, dels anys 1151-1190, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 10 (1990-1991).
— «Els documents, dels anys 1191-1200, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, 11 (1992-1993).
— «L'evolució política de la senyoria d'Andorra des dels orígens fins als pariatges (segles IX-XIII)», *Urgellia*, 11 (1992-1993).
— «Diplomatari del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles (segles IX-XIII)», *Urgellia*, 12 (1994-1995).

— *Església i bisbat d'Urgell. Recull de treballs*, La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 2003.

BARRAU DIHIGO, L.; MASSÓ TORRENTS, J. (ed.): *Gesta Comitum Barcinonensium*, Barcelona: Fundació Concepció Rabell i Cibils, viuda Romaguera, 1925. (Cròniques Catalanes; 2)

BASSOLAS, A.: *Sant Genís de l'Ametlla del Vallès, una parròquia mil·lenària*, L'Ametlla del Vallès, 1972.

BASTARDAS, Joan: *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona: Curial, 1995.

BATLLE, C.: «*La Seu d'Urgell a la segona meitat el segle XIII, segons els testaments*», *Urgellia*, 3 (1980).

BATTELLI, G.: *Acta pontificum*, Vaticano, 1965.

BAUCELLS I REIG, Josep [*et al*] (ed.): *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, Barcelona: Fundació Noguera, 2006, 5 vol. (Diplomataris; 37-41)

BAUDON DE MONY, Ch.: *Relations politiques des comtes de Foix: avec la Catalogne jusqu'au commencement du XIVe siècle*, París: Alphonse Picard et fils, 1896, 2 vol.

BEER, Rudolf : *Die Handschirften des Klosters Santa Maria de Ripoll*, II, Viena: Alfred Hölder, 1907-1908.

BISSON, T. N. (ed.): *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*, Los Angeles; Londres: University of California Press, 1984, 2 vol.

BOFARULL Y MASCARÓ, P. de: *Los condes de Barcelona vindicados, y cronología y genealogía de los reyes de España considerados como soberanos independientes de su marca*, Barcelona: Impr. de J. Oliveres y Monmany, 1836, 2 vol.
— *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, Barcelona, 1853-1876.
— *Los Condes de Barcelona vindicados*, 2a ed., Barcelona, 1988, 2 vol.

BOLÒS, Jordi (ed.): *Diplomatari del monestir de Santa Maria de Serrateix (segles X-VI)*, Barcelona: Fundación Noguera, 2006. (Diplomataris; 42)
— PAGÈS, Montserrat: *El monestir de Sant Llorenç prop de Bagà*, Barcelona, 1986.
— SÀNCHEZ-BOIRA, Imma (ed.): *Inventaris i encants conservats a l'Arxiu Capitular de Lleida (segles XIV-XVI)*, I, Barcelona: Fundació Noguera, 2014. (Textos i documents; 52)

BOLÒS, Maria de: *La comarca de Olot*, Barcelona, 1977.

BONASSIE, P.: *Catalunya mil anys enrere*, Barcelona, 1979-1981, 2 vol.

BONFILL I BOIX, Pere: «Lo Castel de Gurb y la familia Gurb en lo segle XIII», a *Congrés d'història de la Corona d'Aragó dedicat al rey en Jaume I y a la seua época ab lo patrocini del Excm. Ajuntament de Barcelona*, segona part, Barcelona: [s. n.], 1909.

BOTET I SISÓ, Joaquim: *Les monedes catalanes*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1908-1911, 3 vol.

BREUIL DE VIGEOIS, Geoffroy du: *Chronica Gaufredi cœnobitae monasterii D. Martialis Lemovicensis, ac prioris Vosiensis cœnobii*, a *Novæ bibliothecæ manuscriptorum librorum tomus secundus: rerum aquitanicarum*, ed. per Philippe Labbe, París: Sebastian Cramoisy, 1657.

BUESA OLIVER, Tomás: «En torno a un inventario siresano de 1266 (dudas léxicas aclaradas por Berceo)», a *Jornadas de Estudios Berceanos*, II, 1977, *Berceo* [Logroño] 94 (1978).

C

CAMPILLO I MATEU, A.: *Disquisitio methodi consignandi annos aerae christianae, omissae in fere omnibus publicis Chartis antiquis apud Cathaloniam confectis ante annum 1180*, Barcelona, 1766.

CANAL, J. de la: *España Sagrada*, XLV-XVLI, Madrid, 1832-1836.

CARRERAS CANDI, Francesc: *Argentona Histórica*, Barcelona: La Renaixença, 1891.
— «Castell de la Roca del Vallès», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, [Barcelona] I (1891).
— *Lo castell de la Roca del Vallès: estudi historich documentat*, Barcelona: L'Avenç, 1895.

CASAS I NADAL, M.: *El monestir de Sant Vicenç de Cardona a l'Edat Mitjana. Alguns aspectes de la seva història des dels orígens fins al 1311*, tesi doctoral, Facultat de Geografia i Història (Universitat de Barcelona), Barcelona, 1989.

CATALÀ I ROCA, Pere; BRASÓ I VAQUES, Miquel: «Castell de Queralt», a *Els castells catalans*, V, Barcelona, 1976.

Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Regiae, IV, París, 1744.

Catalunya Romànica, II: *Osona I*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1984.
Catalunya Romànica, IV: *La Garrotxa*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990.
Catalunya Romànica, X: *Ripollès*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987.
Catalunya Romànica, VIII: *L'Empordà*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989.
Catalunya Romànica, XIII: *El Solsonés. La Vall d'Aran*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1987.
Catalunya Romànica, XXVI: *Tortosa i les terres de l'Ebre*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1994-1999.

CAULA, F.: «Nuestros aborígenes», *Pyrene*, XV (1950).

CHABANEAU, C.; GERMAIN, A.: *Liber instrumentorum memorialium. Cartularie des Guilhems, Mémoires de la Sociétéé archéologique de Montpellier*, XXIX, 1884-1886.

CHAUNCEY ROSS, Marvin: *Speculum*, XVI/4 (octubre, 1941).

CHESÉ LAPEÑA, Ramon (ed.): *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere d'Àger fins 1198*, Barcelona: Fundació Noguera, 2011, 2 vol. (Diplomataris; 60 i 61)

CIERBIDE, Ricardo: *Edició crítica dels manuscrits catalans inèdits de l'orde de Sant Joan de Jerusalem (segles XIV-XV)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2002. (Textos i Documents; 34)

CINGOLANI, Stefano Maria (ed.): *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó*, València: Universitat de València, 2008. (Monuments d'Història de la Corona d'Aragó; 1)
— (ed.): *Diplomatari de Pere el Gran. 1. Cartes i Pergamins (1258-1285)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2011. (Diplomataris; 62)

CODOIN, Colección de documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón, Barcelona, 1847-1973, 42 vol.

CONSTANS I SERRATS, Lluís G.: *Diplomatari de Banyoles*, Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, Secció d'Estudis Medievals, 1985-1993, 6 vol.

COSTA BAFARULL, D.: *Memorias de la Ciudad de Solsona y su Iglesia*, Barcelona, 1959, 2 vol.

COSTA I PARETAS, Maria Mercé: «Pergamins del monestir de Jonqueres a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (segle XIII)», *Analecta Sacra Tarraconensia, Miscel·lània Àngel Fàbrega*, [Barcelona] LXXI (1998).

CRISPÍ, Marta; MONTRAVETA, Míriam (ed.): *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, Sant Joan de les Abadesses: Junta del monestir de Sant Joan de les Abadesses, 2012.

D

DEVIC, Claude: *Histoire générale de Languedoc*, Tolosa de Languedoc, 1872-1904, 16 vol.

DUPLES-AGIER, H.: *Chroniques de Saint-Martial de Limoges publiées d'après les manuscrits originaux, Anonymus S. Martialis Chronicon,* París: Jules Renouard, 1874.
— *Chroniques de Saint-Martial de Limoges publiées d'après les manuscrits originaux, Chronicon Bernardi Iterii,* París: Jules Renouard, 1874.
— *Chroniques de Saint-Martial de Limoges publiées d'après les manuscrits originaux, Fragmenta*, París: Jules Renouard, 1874.)

F

FARÍAS ZURITA, Víctor: «Las fortificaciones medievales del Vallès (siglos IX-XIII). Un inventario a partir de fuentes escritas», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 23-24 (2003).

FELIU, G.; SALRACH, J. M. (dir.): *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Barcelona: Fundació Noguera, 1999, 3 vol. (Diplomataris; 18-20)

FERRANDO I ROIG, Antoni: «Sobre Sant Julià d'Altura i Sant Llorenç del Munt», *Unió Excursionista de Sabadell. Butlletí informatiu*, [Sabadell] 74 (maig-juliol 1985).

FERRER I GODOY, Joan (ed.): *Diplomatari del monestir de Sant Joan de les Abadesses (995-1273)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2009. (Diplomataris; 43)

FLOREZ, E.: *España Sagrada*, XXV-XXIX, Madrid, 1770-1775.
— *España Sagrada*, XXVIII, Madrid, 1774.
— *España Sagrada*, XXVIII-XXIX, Madrid, 1774-1775.
— *España Sagrada*, XLIII, Madrid: Imprenta Collado, 1819.
— *España Sagrada*, XLVIII, Madrid: Imprenta de José Rodríguez, 1862.

FOREY, A. J.: *The Templars in the Corona de Aragon*, Londres: Oxford University Press, 1973.

FREEDMAN, Paul: «Una carta del Papa Innocenci III a Pere de Tavertet, sacrista de Vic», *Ausa*, XII/117 (1986).

FREUDENHAMMER; Thomas: *Griechische und katalanische Familien in der Stadt Barcelona und ihre Beziehungen zum westlichen Mittelmeerhandel im 10. und 11. Jahrhundert*, tesi universitària, Bonn: ed. de l'autor, 1992.
FRITZ, J. Reidy: *Documentos notariales aragoneses, 1258-1494, Estudio lingüístico*, Pamplona: Diputación Foral de Navarra, Institución Príncipe de Viana, 1977.

G

GALERA I PEDROSA, A.: *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1998. (Diplomataris; 15)

Gallia christiana, in provincias ecclesiasticas distributa, qua series et historia archiepiscoporum, episcoporum et abbatum Franciæ vicinarumque ditionum, obra iniciada per Denys de Sainte-Marthe i continuada per altres monjos maurins, París, 1715-1870, 16 vol.

GARCIA I BIOSCA, J. E.: *Els orígens del terme de Lleida. La formació d'un territorio urbà (s. XI-XII),* Lleida, 1994.

GÉRIN-RICARD, H. de; INSARD, E.: *Actes concernant les Vicomtes de Marseille et leur descendants*, Mónaco; París, 1926.

GINEBRA I MOLINS, Rafel: «Joies, ornaments i llibres a la catedral de Vic al segle XIV. Els inventaris de la tresoreria de 1342 i 1368», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, X, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001.

GROS I PUJOL, Miquel dels Sants.: «L'arxiu del monestir de Sant Joan de les Abadesses: notícies històriques i regesta dels documents dels anys 995-1115», a *II col·loqui d'història del monaquisme català*, Abadia de Poblet, 1974.

GUDIOL, J.: «Inventari de la Seu de Vich al segle X», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, [Vic] I (1912-14).
— «Una excursió a Vilalleons», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, [Vic] I (1912-1914).

H

Hariulf. Chronique de l'abbaye de Saint-Riquier, ed. F. Lot, París: A. Picard, 1894.

HUESCA, R. de: *Teatro histórico de las iglesias del Reyno de Aragón*, IX: *De las iglesias catedrales y diòcesis de Roda y Barbastro*, Saragossa, 1807.

HUICI MIRANDA, Ambrosio: *Colección diplomática de Jaime I, el conquistador: años 1217 a 1253*, València: Hijos de F. Vives Mora, 1916-1926, 6 vol.
— CABANES PECOURT, M. D.: *Documentos de Jaime I de Aragón*, Valencia: Anubar, 1976-1988, 5 vol.

I

IBARRA, E.: *Documentos correspondientes al reinado de Ramiro I*, Saragossa, 1907-1913.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS: *Anuari MCMVII*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Palau de la Diputació, [1908].

J

JAFFÉ, Ph.: *Regesta Pontificum Romanorum ad condita Ecclesia ad a. 1198*, ed. de S. Loewenfeld, Berlín, 1885-88.

JUNYENT I SUBIRÀ, Eduard: «Notes inèdites sobre el monestir de Ripoll», *Analecta Sacra Tarraconensia*, IX (1933).
— *Diplomatari de Sant Bernat Calvó, abat de Santes Creus, bisbe de Vich*, Reus: Asociación de Estudiosos Reusenses, 1956.
— «Guillem Ramon, abat d'Ager», *Boletín Arqueológico*, 113-120 (1971-1972).
— *El monestir de Sant Joan de les Abadesses*, Sant Joan de les Abadesses: Junta del Monestir de Sant Joan de les Abadesses, 1976.
— *Diplomatari de la catedral de Vic. Segles IX-X*, Vic: Patronat d'Estudis Ausonencs, 1980-1987, 5 vol.
— *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; 44)
— *Estudis d'història i art: segles IX-XX*, Vic: Patronat d'Estudis Ausonencs, 2001. (Monografies; 21)

K

KEHR, Paul Fridolin: *Die ältesten Papturkunden Spaniens* (Abhandlungen der preußischen Akademie der wissenschaft [Memòries de la Acadèmia prussiana de la ciència]), IV, Berlin, 1926.
— «El papat i el Principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó», traducció de R. d'Abadal i Vinyals, *Estudis Universitaris Catalans*, [Barcelona] XII-XV (1927-1930).

KOSTO, A. J.: *Making agreeements in Medieval Cathalonia. Power, order and the written word (1000-1200)*, Cambridge, 2001.

L

LA MANTIA, Giuseppe: *Codice Diplomatico dei re Aragonesi di Sicilia (1282-1355)*, I, Palerm, 1918.

LACVIVIER, Raymond de: «Le Cartulaire de l'église d'Elne», *Ruscino. Revue d'histoire et d'archéologie du Roussillon*, [Prada; Perpinyà] II (1912); I, III (1913).
(399)
— *Inventaire sommaire des documents copiés dans «Le Cartulaire de l'Église d'Elne» par Fossa*, Prades: Imprimerie Cocharaux, 1914, doc. 177.

LIZERAND, Georges (ed.): *Le dossier de l'Affaire des Templiers*, Paris: Les Belles Lettres, 2007.

LLADONOSA PUJOL, Josep.: *Historia de Artesa de Segre i la seva comarca*, Artesa de Segre: Ajuntament, 1992.

LLEDÓS Y MIR, M.: *Historia de la antigua villa, hoy ciudad, de Tremp*, 2a ed., Barcelona, 1977.

Llibre dels Privilegis del Monestir de Sant Esteve de Banyoles, (Manual), Arxiu Casa-Missió, 1624.

LLOBET I MAS, F.: *Colección diplomática del monasterio de Gerri*, ms. 426, Barcelona: Biblioteca de Catalunya. Còpia del segle XVIII.

LLOP, Irene (ed.): *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Casserres*, Barcelona: Fundació Noguera, 2009, 2 vol. (Diplomataris; 44 i 45)

M

MANSI, J.: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XIX, Venècia, 1774.

MANSI, J.: *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, XXV, Venècia, 1782.

MARCA, Petro de: *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus. Appendix Marca Hispanicæ*, París: F. Muguet, tipògraf, 1688.
— *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus. I Gesta veterum Comitum Barcinonensium & Regum Aragonensium scripta circa annum MCCXC*, París: F. Muguet, tipògraf, 1688.

MARÍA, R.: «Fradell, Almassora y Castellón para la catedral de Tortosa», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, [Castelló] XXVI (1935).

MARQUÈS I SALA, Benigne: «Els documents del monestir de Santa Cecília d'Elins (881-1198)», *Urgellia*, 15 (2002-2005).
— «Els pergamins del fons "Monestirs diversos" de l'Arxiu Capitular d'Urgell (950-1582)», *Urgellia*, XVIII (2011-2014).

MARQUÈS CASANOVAS, J.: «Judíos de Gerona en el siglo XII», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXV (1980).

MARQUÉS I PLANAGUMÀ, Josep Maria: «La senyoria eclesiàstica de Sant Sadurní de l'Heura, fins l'any 1319», *Estudis sobre temes del Baix Empordà* [Girona] 3 (1984).
— *Pergamins de la Mitra, 891-1687*, *Arxiu Diocesà de Girona*, Girona: Generalitat de Catalunya. Servei d'Arxius: Patronat Francesc Eiximenis, 1984. (Monografies de l'Institut d'Estudis Gironins; 10)
— (ed.): *Cartoral dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1993, 2 vol. (Diplomataris; 1 i 2)
— *Arbúcies cristiana,* Barcelona: L'Eix, 1994.
— «Consagracions d'Arbúcies (923), Vallcanera (968) i Martorell (ante 995)», *Quaderns de la Selva,* [Santa Coloma de Farners] 7 (1994).
— *El Cartoral de* «Rúbriques Vermelles» *de Pere Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2009. (Diplomataris; 46)

MARTÍ BONET, Josep M.: «"Regesta Pontificum Romanorum" de la Marca Hispánica, siglo X», *Revista Catalana de Teologia*, IV/2 (1979).
— *Oleguer, servent de les esglésies de Barcelona i Tarragona. Comentaris als documents de sant Oleguer*, Barcelona: Arxiu Diocesà de Barcelona, 2003.

MARTÍ, Ramon: *Els inicis de l'organització feudal de la producció al bisbat de Girona. Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (anys 817-1100),* tesi de doctorat UAB, Bellaterra 1987. Edició micrográfica del Servei de Publicacions de la UAB, Bellaterra 1988.
— (ed.): *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997. (Diplomataris; 13)

MARTÍN DUQUE, A. J.: *Colección Diplomática de Obarra (siglos XI-XIII)*, Saragossa, 1965.

MAS, Joseph: *Notes històriques del bisbat de Barcelona*, Barcelona, 1906-1921, 13 vol.
— *Les relíquies del monastir* [sic] *de Sant Cugat del Vallès*, Barcelona: Impr. de la Casa Provincial de la Caritat, 1908.

MASCARELLA, Jordi: «Carta de dotació de l'església de Sant Pere de Ripoll», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès 1988-1989*, [Ripoll] (desembre 1989).
— SITJAR, Miquel: *El món al Ripollès: visions i experiències dels viatgers al llarg del temps,* Ripoll: Consell Comarcal del Ripollès, 1997.
—SITJAR, Miquel: *Guifré el Pelós. Documentació i identitat,* Ripoll: Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès, 1997.

MASDÉU, Josep: «Un inventari de l'any 1217 de Sant Joan de les Abadesses», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich* [Vich: Centre Excursionista de Vich], II (1915-1917), IV (1921-1924).

MASFERRER, J.: «La antiga Tonda», *La Renaxensa*, [Barcelona] (20 novembre 1873).

MERIL, Edélestand du: *Poésies populaires latines du moyen âge*, París, 1847.

MERINO, A.; CANAL, J. de la: *España Sagrada*, XLIII-XLIV, Madrid, 1819-1826.

MIGNE, Jacques-Paul: *Patrologiæ cursus completus. Series latina,* París, 1844-1890, 221 vol.

MILLARES, A.: *Documentos pontificios en papiro de archivos catalanes*, Madrid, 1918.

MIQUEL ROSSELL, Francisco: *Liber feudorum maior:* **c***artulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Sección de Estudios Medievales de Barcelona, 1945-1947, 2 vol.

MIRET I SANS, Joaquim: *Investigación histórica sobre el vizcondado de Castellbó*, Barcelona, 1900.
— *Les cases de templers y hospitalers en Catalunya. Aplec de noves y documents històrichs*, Barcelona: Impremta de la Casa Provincial de Caritat, 1910.
— «Fundació del monestir de Mur», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 6 (1911).
— «Inventaris de les cases del Temple de la Corona d'Aragó», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona: Imprenta de la Casa Provincial de la Caridad], VI/42 (1911-1912).
— *Itinerari de Jaume I, el Conqueridor*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1918.

MONSALVATJE Y FOSSAS, Francisco: *Monasterio de S. Martín de Caningó*, Olot: Imprenta y librería de Juan Bonet, 1899. (Noticias históricas; 9)
— *Noticias históricas*, Olot, 1889-1917, 26 vol.
— *Ridaura y su monasterio de Santa María*, Olot: Imprenta y librería de Juan Bonet, 1892. (Noticias históricas; 4)
— *Colección Diplomática del condado de Besalú*, Olot: Impr. y Libr. de Juan Bonet, 1901-1908, 5 vol.
— *Nomenclator histórico de las iglesia parroquiales y rurales, santuarios y capillas de las provincia de Gerona*, Olot: Imprenta y librería sucesores de J. Bonet, 1908. (Noticias históricas; 16)
— *El monasterio de San Pedro de Caserras*, Girona: [s. n.], Imprenta de Dalmau Carles & Comp., 1910. (Colección diplomática. Noticias históricas; 20**)**
— *El obispado de Elna*, Olot: Impr. y Libr. de sucesores de J. Bonet, 1911-1915, 4 vol.

MONTCADA, J. Ll. de: *Episcopologio de Vich*, Imp. R. Anglada i vda. de R. Anglada (III), 1891-1894, 3 vols.

N

NAVARRO, Tomás: *Documentos lingüísticos del Alto Aragón*, Syracuse; Nova York: Syracuse University Press, 1957.

NEGRE I PASTELL, Pelai: «Dos importantes documentos», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XIV (1960).

O

O'CALLAGHAN, R.: *Anales de Tortosa*, Tortosa, 1886, 3 vol.

«Ornaments Y Mobles de la Capella del rey, En Jaume I», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich* [Vich: Centre Excursionista de Vich], I/9 (1912-1914).

ORDEIG I MATA, Ramon: «Inventari de les actes de consagració i dotació de les esglésies catalanes», *Revista Catalana de Teologia*, [Barcelona] IV/1 (1979); VIII (1983); XVI (1991).

— *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic: [s. n.], 1993-2004, 6 vol. (Estudis Històrics; 1-7)
— *Catalunya Carolíngia*, IV: *Els comtats d'Osona i Manresa,* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999, 3 vol.
— *Diplomatari de la catedral de Vic. Segle XI*, Vic: Publicacions del Patronat d'Estudis Osonencs. Publicacions de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals, 2000-2010, 6 fasc.
— «Suplement del Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba, d'Eduard Junyent», *Analecta Sacra Tarraconensia*, LXXXVII (2014).
— *Diplomatari del monestir de Ripoll (segles IX-X)*, Vic, 2015. (Estudis Històrics; 8)

P

PACH, P.: *Reseña histórica de la antigua é ilustre ciudad ribagorzana hoy villa de Roda*, Barcelona, 1899.

PALAZZO, Éric: «Arts somptuaires et liturgie: le testament de l'évêque d'Elne, Riculf (915)», a *Retour aux sources. Textes, études et documents d'historie médiévale offerts à Michel Parisse*, París: Picard, 2004.

PAPELL I TARDIU, Joan: *Diplomatari del monestir de Santa Maria de les Santes Creus (975-1225)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2005, 2 vol. (Diplomataris; 35 i 36)

PARDESSUS ET BREQUIGNY: *Diplomata, Chartae, leges aliaque instrumenta ad res gallo-francicas spectantia*, París, 2 vol. *in*.-f., 1843-49.

PASQUAL, J.: *Sacra antiquitatis Cataloniae monumenta*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 729, [1775-1825], 11 vol.
— *El antiguo obispado de Pallás, en Cataluña*, Tremp: Pablo Gallifa, 1785.

PELLA Y FORGAS, J.: *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del Noreste de Cataluña*, Barcelona, 1883.

PELLICER, J. M.: *El monasterio de Ripoll*, Girona, 1872.

PERAY Y MARCH, Josep de: *Sant Cugat del Vallès: su descripción y su historia*, Barcelona: Impr. de la Casa de Caridad, 1931.

PÉREZ I GÓMEZ, X. (ed.): *Diplomatari de la Cartoixa de Montalegre (segles X-XII)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1998. (Diplomataris; 14)

PLADEVALL, A.: «Santa Maria de Vilalleons», *Ausa* [Vic] II (1955-1957).
— *Mil anys de la parròquia de Sant Hilari de Vidrà*, Barcelona, 1961.
— *Sant Pere de Casserres. Guia del visitant*, Vic; Manlleu: Fundació Caixa Manlleu, 2002.

PLEYAN, J.: *Aragón histórico, pintoresco y monumental*, Saragossa, [s. d.].

PONSICH, Pere (revisat i completat per Ramon Ordeig i Mata): *Els comtats de Rosselló, Conflent. Vallespir i Fenollet*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2006, 2 vol.

Pontificum Romanorum diplomata papyracea, quae supersunt in tabilariis Hispaniae, Italiae, Germaniae, phototypice expressa iussu Pii papae XI, Roma, 1928.

PRUENCA I BAYONA, E. (ed.): *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, Barcelona: Fundació Noguera, 1995. (Diplomataris; 7)

PUIG I FERRETÉ, I.: *El cartoral de Santa Maria de Lavaix: el monestir durant els segles XI-XIII*, La Seu d'Urgell, 1984.

PUIG I USTRELL, Pere (ed.): *Pergamins del priorat de Santa Maria de Terrassa (anys 977-1633)*, Terrassa: Fundació Abat Marcet, 1979.
— *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomatari dels segles X I XI*, Barcelona: Fundació Noguera, 1995, 3 vol. (Diplomataris; 8-10)
— [*et al*] (ed.): *Diplomatari de Sant Pere d'Ègara i Santa Maria de Terrassa, 1203-1291*, Barcelona: Fundació Noguera, 2013. (Diplomataris; 63)
— RUIZ I GÓMEZ, Vicenç; SOLER I JIMÉNEZ, Joan (ed.): *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara. Terrassa. 958-1207*, Barcelona: Fundació Noguera, 2001. (Diplomataris; 24)
PUIG PUIG, Sebastián: *Episcopologio de la sede barcinonense. Apuntes para la historia de iglesia de Barcelona y de sus prelados*, Barcelona: Biblioteca Balmes, 1929. (Biblioteca histórica de la Biblioteca de Balmes. Serie I;1)

PUJADES, Gerónimo: *Crónica universal del Principado de Catalunya*, tercera part, VII, Barcelona: Impr. de José Torner, 1831. (020 peu pàgina)

PUJOL I TUBAU, P.: «Els testaments de tres bisbes d'Urgell: Guissad (942-978), Salla (980-1010), i Guillem de Montferrer (1092-1095)», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, 2 (1915-1917) ; 3 (1918-1920).
— «Els comtes primitius d'Urgellet», *El Cadí*, [La Seu d'Urgell] 6 (1935).
— *Obra completa*, Valls d'Andorra: Editorial Andorra, 1984.

R

RAH: *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Catalunya publicadas por la Real Academia de la Historia. Cortes de Cataluña*, I-XXVII, Madrid, 1896-1922.

RIBAS I CALAF, Benet: *Història de Montserrat (888-1258)*, a cura de Francesc X. Altés i Aguiló, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.

RIPOLL, J.: *Testamento sacramental de cierto catalán llamado Wilmundo, que murió en la defensa de Barcelona, ganada por los moros en tiempo del conde Borell*, Vic: Ignacio Valls, 1818.
RISCO, Manuel: *España Sagrada*, XLII, Madrid: Imprenta de José Rodríguez, 1859.

RIU, M.: «El monestir de sant Cristòfol de Salinoves», *Analecta Montserratensia*, [Montserrat] 10 (1964).

RIUS, J.: «Cartes antigues de Sant Martí Sacosta», *Analecta Sacra Tarraconensia*, IV (1928).

RIUS SERRA, José (ed.): *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallés*, Barcelona: CSIC. Escuela de Estudios Medievales. Sección Barcelona, 1945-1947, 3 vol.

ROCAFIGUERA, F. de: *Transcripció d'El Llibre de las Rendas de Casserras en Vich y Gerona*, Vic, 1996.

ROULIN, E.: «Orfevrerie et émaillerie, mobilier litúrgiques d'Espagne», *Revue de l'Art Chrétien*, XIV (1903).

ROURA, Gabriel: *Pergamins dels segles IX-XII, Arxiu Capitular de Girona* <catàleg dactilografiat provisional del fons de pergamins de l'arxiu>, ACG (Arxiu Capitular de Girona), Biblioteca de la Catedral de Girona, núm. 66.

ROVIRA, M.: «L'acta de consagració i dotació l'església del castell de Tona (13 de gener del 889)», *Quaderns d'Estudis Medievals*, [Barcelona] 1 (1980).

ROVIRA I VIRGILI, A.: *Història Nacional de Catalunya*, Barcelona, 1922-1937, 7 vol.

RUBEN, Émile; ARCHARD, Félix; DUCOURTIEX, Paul: *Annales manuscrites de Limoges dites Manuscrit de 1638*, Limoges: Ducourtieux. Société archéologique et historique du Limousin, 1885.

RUBIO GARCÍA, Luis: *Documentos lingüísticos catalanes siglos X-XII)*, Múrcia: Universidad de Murcia. Departamento de Filologia Románica, 1979.
— «En torno al origen de la palabra blauo», *Pirineos*, 35-38 (1955).

RUIZ DOMÉNEC, J. E.: «El desarrollo de la economia monetària. La crisis de los pequeños propietarios libres durante los siglos XI y XII en el condado de Barcelona», *Miscellanea Barcelonensia*, [Barcelona] 38 (1974).
— *Ricard Guillem. Un sogno per Barcellona*, Nàpols, 1999. (Traducció catalana, sense l'apèndix documental: RUIZ-DOMÈNEC, J. E.: *Ricard Guillem o el somni de Barcelona*, Barcelona, 2001).

S

SAENZ DE AGUIRRE, J.: *Collectio màxima Conciliorum omnium Hispaniae et novi orbis*, Roma, 1753-1755, 6 vol.

SAINT-AMABLE, Bonaventure de: *Histoire de saint Martial apôtre des Gaules et principalement de l'Aquitaine et du Limousin*, Clermont: Jacquard, 1676-1685, 3 vol.

SALRACH, Josep M.: «El bisbe-comte Miró-Bonfill i la seva obra de fundació i dotació de monestirs», a *II Col·loqui d'història del monaquisme català. Sant Joan de les Abadesses 1970*, II, Poblet, 1974.

SANAHUJA, Pedro O.F.M.: *Historia de la villa de Ager*, Barcelona: Seráfica, 1961.

SÁNCHEZ CASABÓN, A. I.: *Alfonso II de Aragón, conde de Barcelona y marqués de Provenza. Documentos (1162-1196)*, Saragossa: Institución Fernando el Católico, 1995. (Fuentes Històrica Aragonesas; 23).

SANGÉS I BRESCÓ, Domènec: «Reculls de documents del segle XI referents a Guissona i la seva plana», *Urgellia*, 3 (1980).
— «Els documents del segle XII (1101-1175), del Fons de Guissona, conservats a l'Arxiu Diocesà d'Urgell», *Urgellia*, 14 (1998-2001).
— «Els documents del segle XII (1176-1200), del Fons de Guissona, conservats a l'Arxiu Diocesà d'Urgell», *Urgellia*, 15 (2002-2005).
— «Els documents del segle XIII (1201-1225), del Fons de Guissona, conservats a l'Arxiu Diocesà d'Urgell», *Urgellia*, 16 (2006-2007) ; 17 (2008-2010).
— «Els documents del segle XIII (1241-1265), del fons de Guissona, conservats a l'Arxiu Diocesà d'Urgell», *Urgellia*, XVIII (2011-2014).

SANJOSÉ LLONGUERAS, Lourdes de: «Inventari del tresor litúrgic de l'altar de Sant Pere de la catedral de Vic de primers del segle XIII», *Miscel·lània litúrgica catalana* [Barcelona: Institut d'estudis Catalans] (en premsa).

SANTACANA TORT, Jaime: *El monasterio de Poblet (1151-1181)*, Barcelona, 1974.

SAROBE I HUESCA, R. (ed.): *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1998, 2 vol. (Diplomataris; 16 i 17)

SCHWAB, M.; MIRET I SANS, J.: «Documents de juifs barcelonnais au XI[e] siècle», *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XLVIII (1916).

SERRA I VILARÓ, Joan: *Baronies de Pinós i Mataplana: investigació als seus arxius*, Barcelona: Biblioteca Balmes, 1930-1950.
— *Los Señores de Portell, Patria de San Ramón. Descendientes de los Vizcondes de Cardona*, Barcelona: Gràfiques Atenes, 1958.
—*Història de Cardona*, Tarragona: Sugrañés Hnos. Editores, Tarragona, 1962-1968, 3 vol.

SERRANO SANZ, M.: *Noticias y documentos históricos del condado de Ribagorza hasta la muerte de Sancho Garcés (1035)*, Madrid, 1912.

SEVILLANO COLOM, F.: *Inventario de pergaminos medievales de monasterios gerundenses*, Madrid, 1953.

SOBREQUÉS, Santiago; RIERA, Sebastià; ROVIRA, Manuel, revisat per ORDEIG, Ramon: *Catalunya Carolíngia*, V: *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, obra fundada per R. D'Abadal i dirigida per J.M. Font i Rius i A. M. Mundó, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003, 2 Vol.

SOLÀ I MORETA, Fortià: *Nostra Senyora de Puiglagulla*, Vic, 1916.
— *El temple de Moyà i Santa Maria de Misericòrdia*, Vic, 1918.
— *Relíquies documentals del priorat de Santa Maria d'Egara*, Terrassa, 1938, 2 vol. Còpia mecanografiada conservada a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa.
— *El Monestir de Sant Benet de Bages*, Manresa, 1955.
— *Història de Sant Llorenç del Munt*, Sabadell: Centro Sabadellense Amigos de las Escuelas Pías, 1964 (Separata de: *Sabadellum* (febrer 1960- febrer 1964)).

SOLDEVILA, T.: *Del castell al monestir: Sant Pere de Casserres, Osona, del segle IX al XI*, tesina de llicenciatura, Barcelona: Universitat de Barcelona. Facultat d'Història. Departament d'Història Medieval, 1986, 2 vol.

SOLER GARCÍA, Josefina: *El Cartulario de Tavernoles*, Castelló de la Plana: Sociedad Castellonense de Cultura, 1964.

SOLER Y PALET, J.: «Un aspecte de la vida privada de Jaume I», a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al Rey en Jaume I y a la seva època* (*CHCA*), II, Barcelona: Francisco X. Altés, 1913.

T

TEJADA, J.: *Colección de cánones y de todos los concilios de la Iglesia de España y América*, Madrid, 1859, 6 vol.

THÉOPHILE: *Théophile, prête et moine. Essai sur divers arts = Theophili, presbyteri et monachi, libri III seu Diversarum artium schedula. Opera et studio Caroli de l'Escalopier, publié par le C[te] Charles de l'Escalopier, conservateur honorable de la Bibliothèque de l'Arsenal*, París: J. A. Toulouse; Leipzig: Brockhaus et Avenarius, 1843.

TOURTOULON, Ch. de: *Jacme Ier le Conquérant, roi d'Aragon, comte de Barcelone, seigneur de Montpellier*, II, Montpellier, 1867.

TRÉTON, Rodrigue (ed.): *Diplomatari del Masdéu*, Barcelona: Fundació Noguera, 2010, 5 vol. (Diplomataris; 52-56)

U

UDINA I ABELLÓ, Antoni M.: *La successió testada a la Catalunya altomedieval*, Barcelona: Fundació Noguera, 1984. (Textos i documents; 5)
— *Els testaments dels comtes de Barcelona i dels reis de la Corona d'Aragó. De Guifré Borrell a Joan II*, Barcelona: Fundació Noguera, 2001. (Textos i Documents; 33)

UDINA MARTORELL, F.: *El «Llibre Blanch» de Santes Creus (Cartulario del siglo XII)*, Barcelona: CSIC, 1947.
— *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-XX: estudio crítico de sus fondos*, Barcelona, 1951.

V

VALLS I TABERNER, F.: «La primera dinastia vescomtal de Cardona», *Estudis Universitaris Catalans*, [Barcelona] XVI (1931).

VAN HECKE, Josepho: *Acta Sanctorum,* [Bollandistes], octubre, XII, Brussel·les, 1867.

VERGÉS Y MIRASSÓ, Anton: *Sant Llorens del Munt: son passat, son present y venider*, Barcelona: 1871.

VILANOVA I ROSELLÓ, R. de: «Notes històriques d'Ausona: consagració de l'iglesia de Brull», *Butlletí del Centre Excursionista de Vich*, [Vic] III/28 (1918).

VILAR BONET, Maria: *Els béns del Temple a la corona d'Aragó en suprimir-se l'orde (1300-1319)*, Barcelona: Fundació Noguera, 2000. (Estudis; 28)

VILLANUEVA, Jaime: *Viage literario a las iglesias de España*, Madrid; Valencia, 1803-1852, 22 vol.
— *Memorias cronológicas de los Condes de Urgel*, transcripció i notes de Cristian Cortés; pròleg, ordenació i revisió de textos Eduardo Corredera Gutiérrez, Balaguer: Gràfiques Romeu, 1976.

VINCKLE, Johannes (ed.): *Documenta Selecta: mutuas civitatis arago-cathalaunicae et ecclesiae relationes illustrantia. Prolegomenis ac notis instructa*, XV, Barcelona: Biblioteca Balmes, 1936. (Biblioteca històrica de la Biblioteca Balmes. Sèrie 2)

VIRGILI, Antoni. (ed.): *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Barcelona: Fundació Noguera, 1997. (Diplomataris; 11)
— (ed.) *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1193-1212), Episcopat de Gombau de Santa Oliva*, Barcelona: Fundació Noguera, 2001. (Diplomataris; 25)

VONES-LIEBENSTEIN, U.: *Saint-Ruf und Spanien. Studien zur Verbreitung und zum Wirken der regularkanoniker von Saint-Ruf in Avignon auf der iberischen Halbinsen (11. und 12. Jahrhundert)*, París; Turnhout: Brepols, 1996, 2 vol.

W

WAILLY, Natalis de; GUIGNIAUT, Joseph-Daniel: *Rerum Gallicarum et Francicarum scriptores (Recueil des Historiens des Gaules et de la France)*, XXI, París: Imprimerie Impériale, 1855.

Y

YELA UTRILLA, J. F.: *El Cartulario de Roda*, Lleida: Imprenta Mariana, 1932.

Z

ZIMMERMANN, H.: *Papstregesten a. 911-1024*, Viena, 1969.

INDEX

TAULA DE MATÈRIES

LLISTAT DE QUADRES

LLISTAT D'OBRA

Nº CATÀLEG	NOM	PÀGINA	IMATGE
C C 1	Calze (de Sant Miquel d'Olèrdola)	569	
C C 2	Calze de sant Ermengol	573	
C C 3	Calze de Vedella	579	
C C 4	Calze d'Arboló	585	
C C 5	Calze del bisbe Arnau de Creixell	591	
C C 6	Calze del bisbe Guillem de Cabanelles	597	
C C 7	Calze del bisbe sant Bernat Calbó	603	
C C 8	Calze	6075	
C C 9	Calze de l'arquebisbe Bernat d'Olivella	611	
C C 10	Calze de Núria	617	
P C 1	Patena (de Sant Miquel d'Olèrdola)	621	
P C 2	Patena	625	
P C 3	Patena del bisbe Arnau de Creixell	627	
P C 4	Patena del bisbe Guillem de Cabanelles	629	

Nº CATÀLEG	NOM	PÀG.	IMATGE
P C 5	Patena del bisbe sant Bernat Calbó	631	
P C 6	Patena	635	
P C 7	Patena de Núria	637	
P C 8	Patena de l'arquebisbe Bernat d'Olivella	641	
Cr C 1	Creu processional de Riells	649	
Cr C 2	Creu potençada d'altar (de Sant Joan de les Abadesses)	657	
Cr C 3	Creu	673	
Cr C 4	Creu	683	
Cr C 5	Creu potençada d'altar	687	
Cr C 6	Creu de Besalú	691	
Cr F 1	Reliquiari de la Santa Creu d'Anglesola	695	
Cr F 2	Creu reliquiari	699	
Cr F 3	Creu	709	

Nº CATÀLEG	NOM	PÀG.	IMATGE
Cr F 4	Creu potençada d'altar	715	
Cr F 5	Creu de Llemotges	723	
Cr F 6	Creu de Llemotges	731	
Cr F 7	Creu	735	
Cr F 8	Creu	739	
Cr F 9	Creu processional	745	
Cr F 10	Creu de doble travesser	751	
E C 1	Encenser	755	
E C 2	Encenser	761	
E C 3	Encenser	765	
E C 4	Encenser	769	
E C 5	Encenser	773	
E C 6	Encenser	779	

Nº CATÀLEG	NOM	PÀG.	IMATGE
E C 7	Encenser	783	
E C 8	Encenser	789	
E C 9	Tapa d’encenser	795	
E C 10	Tapa d’encenser	799	
E C 11	Encenser	805	
E C 12	Encenser. Fragments solts (2) peu i caldereta	811	
E C 13	Encenser	815	
E C 14	Encenser	825	
E C 15	Encenser	833	
E C 16	Encenser	841	
E C 17	Encenser	849	
E C 18	Encenser	857	
E C 19	Encenser	863	
E C 20	Encenser	871	

Nº CATÀLEG	NOM	PÀG.	IMATGE
E C 21	Encenser	879	
E C 22	Encenser	887	
E C 23	Encenser	895	
E C 24	Encenser	901	
E C 25	Encenser	907	
E C 26	Encenser	913	
E C 27	Tapa d'encenser	919	
E C 28	Tapa d'encenser	923	
E C 29	Tapa d'encenser	927	
E C 30	Encenser	931	
E C 31	Encenser	945	
E C 32	Encenser	953	
E C 33	Encenser	961	
E C 34	Encenser	969	

Nº CATÀLEG	NOM	PÀG.	IMATGE
E C 35	Encenser	979	
E C 36	Encenser	989	
E C 37	Encenser	999	
E C 38	Encenser	1009	
E C 39	Encenser	1017	
E C 40	Encenser	1027	
E C 41	Encenser	1037	
E C 42	Encenser	1045	
E C 43	Tapa d'encenser	1053	
E C 44	Encenser	1057	
E C 45	Encenser	1063	
E C 46	Encenser	1071	
E C 47	Encenser	1079	
E C 48	Encenser	1087	

Nº CATÀLEG	NOM	PÀG.	IMATGE
E C 49	Encenser	1095	
E C 50	Encenser	1105	
E C 51	Encenser	1111	
E C 52	Tapa d'encenser	1117	
E C 53	Encenser	1121	
E C 54	Caldereta d'encenser	1125	
E F 1	Encenser	1131	
E F 2	Encenser	1135	
E F 3	Peça de retenció de cadenes d'encenser	1143	
B C 1	Bàcul del bisbe Arnau de Gurb	1147	
B C 2	Bàcul	1155	
B C 3	Voluta del bàcul de l'arquebisbe Bernat d'Olivella	1163	
Cx C 1	Crist	1169	
Cx C 2	Crist de Moror	1173	

Nº CATÀLEG	NOM	PÀG.	IMATGE
Px C 1	Pixis eucarístic	1179	
Px F1	Pixis eucarístic	1187	
Px F2	Pixis eucarístic	1193	
Px C2	Pixis eucarístic	1197	
Px C3	Pixis eucarístic	1201	
Cn C 1	Canadelles	1207	
Cn F 1	Canadelles	1211	
R F 1	Reliquiari	1215	
Cp C 1	Copó	1221	

TAULA DE FIGURES

LLISTAT DE LÀMINES

Nº	LÀMINA Nº	TÍTOL
1	Làm. I	Calzes catalans. Evolució cronològica de la tipologia, segles XI-XIII
2	Làm. II	Calzes forans. Evolució cronològica de la tipologia, segles VI-IX
3	Làm. III	Calzes forans. Evolució cronològica de la tipologia, segles X-XIII
4	Làm. IV	Creus catalanes. Evolució cronològica de la tipologia, segles XII-XIII
5	Làm. V	Creus foranes a Catalunya amb presència històrica I
6	Làm. VI	Creus foranes a Catalunya amb presència històrica II
7	Làm. VII	Creus foranes. Evolució cronològica de la tipologia, final segles X-XIII
8	Làm. VIII	Creus foranes. Evolució cronològica de la tipologia, segle XIII
9	Làm. IX	Creus a la il·lustració de manuscrits i a la pintura sobre taula catalana
10	Làm. X	Creus a la pintura catalana I
11	Làm. XI	Creus a la pintura catalana II
12	Làm. XII	Creus a la pintura catalana III
13	Làm. XIII	Encensers catalans. Grup 1. Evolució cronològica de la tipologia
14	Làm. XIV	Encensers catalans. Grups 1 i 2. Evolució cronològica de la tipologia
15	Làm. XV	Encensers catalans. Grup 2. Evolució cronològica de la tipologia
16	Làm. XVI	Encensers catalans. Grup 3. Evolució cronològica de la tipologia
17	Làm. XVII	Encensers catalans. Grup 3. Evolució cronològica de la tipologia
18	Làm. XVIII	Encensers forans i catalans. Grup 4. Evolució cronològica de la tipologia
19	Làm. XIX	Encensers a la pintura catalana
20	Làm. XX	Encensers a l'escultura catalana
21	Làm. XXI	Encensers a la il·lustració de manuscrits
22	Làm. XXII	Encensers a l'escultura forana
23	Làm. XXIII	Encensers al metall i a l'orfebreria forana
24	Làm. XXIV	Encensers als voris forans
25	Làm. XXV	Encensers als esmalts: Mosa i Llemotges
26	Làm. XXVI	Bàculs catalans
27	Làm. XXVII	Bàculs a la pintura catalana
28	Làm. XXVIII	Bàculs a l'escultura catalana
29	Làm. XXIX	Bàculs a la il·lustració de manuscrits
30	Làm. XXX	Bàculs a la sigilografia catalana
31	Làm. XXXI	Bàculs al metall i esmalts forans
32	Làm. XXXII	Bàculs als voris forans
33	Làm. XXXIII	Bàculs a l'escultura forana
34	Làm. XXXIV	Seguiment Ornamental. Esmalts catalans I
35	Làm. XXXV	Seguiment Ornamental. Esmalts catalans II
36	Làm. XXXVI	Seguiment Ornamental. Esmalts catalans III
37	Làm. XXXVII	Seguiment Ornamental. Orfebreria catalana I
38	Làm. XXXVIII	Seguiment Ornamental. Orfebreria catalana II

Nº	LÀMINA Nº	TÍTOL
39	Làm. XXXIX	Arqueta, Llemotges, Catedral d'Osca (dibuix)
40	Làm. XL	Creu Cr C 3 (dibuix)
41	Làm. XLI	Cibori (dibuix), taller català *a la manera de Llemotges*
42	Làm. XLII	Proposta de Frontal d'altar (I)
43	Làm. XLIII	Proposta de Frontal d'altar (II)
44	Làm. XLIV	Fotografia històrica
45	Làm. C. P. I	Conjunt: Calze i Patena I
46	Làm. C. P. II	Conjunt: Calze i Patena II
47	Làm. Dip. I	Diplomes
48	Làm A A L	Antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana
49	Làm. Prec. I	Precedents

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
1	Làm. I	Calze d'Olèrdola	Finals s. X-primers s. XI	MAC-Olèrdola	607
2	Làm. I	Calze de sant Ermengol	1035	MDSU	33
3	Làm. I	Calze de sant Salvador Vedella	S. XII	MDCS	579
4	Làm. I	Calze d'Arboló	Darrer quart s. XII	MDSU	34
5	Làm. I	Calze del bisbe Arnau de Creixell	1214 (*ante quem*)	MDG	TCG 99-100
6	Làm. I	Calze del bisbe Guillem de Cabanelles	1245 (*ante quem*)	MDG	TCG 101-102
7	Làm. I	Calze del bisbe Sant Bernat Calbó	1243 (*ante quem*)	MEV	9720
8	Làm. I	Calze	Mitjan s. XIII	MEV	9710
9	Làm. I	Calze del bisbe Bernat d'Olivella	1287 (*ante quem*)	MDT	3332
10	Làm. I	Calze de Núria	Segona meitat s. XIII	MDSU	27
11	Làm. I	Detall. Bíblia Ripoll-Vaticà, f. 369.	1015-1020	B. Vaticana lat. 5729	
12	Làm. I	Pintures murals de l'absidiola de Pedret	S. XII	MDCS	
13	Làm. I	Detall. Pintures murals de Santa Maria de Taüll	Ca. 1123	MNAC	15836-200473
14	Làm. I	Pintures murals d'Esterri de Cardòs	Ca. 1150	MNAC	
15	Làm. I	Pintures murals de Sorpe	Ca. 1150	MNAC	
16	Làm. I	Pintures murals de Sant Romà les Bons	Ca. 1164	MNAC	
17	Làm. I	Pintures murals de Sant Esteve d'Andorra	Ca. 1205	MNAC	Sant Esteve d'Andorra
18	Làm. I	Detall. Frontal d'altar de Sant Hilari de Vidrà. Sant Hilari celebrant la missa	Ca. 1237	MEV	Hilari Vidrà
19	Làm. I	Detall. Frontal d'altar de Gia. Sant celebrant la missa	Ca. 1275	MNAC	Frontal d'altar de Gia
20	Làm. I	Pintures murals de l'absis de Santa Maria d'Urgell	Ca. 1275	MEV	Seu d'Urgell
21	Làm. II	Calze Antioquia o Kaper Koraon	Primera meitat s. VI	MET. The Cloisters	Ref. 50,4
22	Làm. II	Calze vidre	S. VI	Dumbarton Oaks	Siria?
23	Làm. II	Calze tresor Attarouthi (Siria)	550-650	MET	
24	Làm. II	Calze de Chelles dit de Sant Eloi	S. VI-VII	Desaparegut	
25	Làm. II	Calze quatre Apòstols	Primers s. VII	Baltimore, The Walters Art Museum	Ref. 57.636

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
26	Làm. II	Calze	602-610	Baltimore, The Walters Art Museum	Ref. 57.642
27	Làm. II	Calze de Tassilo	S. VIII	Abadia de Kremsmüster (Austria)?	
28	Làm. II	Calze de sant Lebuinus	Finals s. VIII	Deventer, Broerenkerk	
29	Làm. II	Calze de Guimfridus	Primers s. IX	Dumbarton Oaks	BZ.1933.4
30	Làm. II	Calze de Lamon	S. VI	Rohault, *La Messe,* IV, làm. CCLXXVI	
31	Làm. II	Calze Antioquia o Kaper Koraon	Primera meitat s. VI	MET. The Cloisters	Ref. 50,4
32	Làm. II	Calze vidre	S. VI	Dumbarton Oaks	Siria?
33	Làm. II	Calze tresor Attarouthi (Siria)	550-650	MET	1986.3.2
34	Làm. II	Calze de Chelles dit de Sant Eloi	S. VI-VII	Desaparegut	
35	Làm. II	Calze quatre Apòstols	Primers s. VII	Baltimore, The Walters Art Museum	Ref. 57.636
36	Làm. II	Calze	602-610	Baltimore, The Walters Art Museum	Ref. 57.642
37	Làm. II	Calze de Tassilo	S. VIII	Abadia de Kremsmüster (Austria)?	
38	Làm. II	Calze de Sant Lebuinus	Final s. VIII	Deventer, Broerenkerk	
39	Làm. II	Calze de Guimfridus	Primers s. IX	Dumbarton Oaks	BZ.1933.4
40	Làm. II	Calze de Lamon	S. VI	Rohault, *La Messe* , IV, làm. CCLXXVI	
41	Làm. III	Calze bisbe Gauzelin	922-962	Nancy, tresor de la catedral	
42	Làm. III	Patena bisbe Gauzelin	922-962	Nancy, tresor de la catedral	
43	Làm. III	Calze de Santo Domingo de Silos	S. XI	Abadia de Santo Domingo de Silos	
44	Làm. III	Calze de Doña Urraca	Segona meitat s. XI	Real Colegiata de San Isidoro de León	
45	Làm. III	Calze de Sant Gervasi	Abans de 1067	Reims, tresor de la catedral	

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
46	Làm. III	Patena de Sant Gervasi	Abans de 1068	Reims, tresor de la catedral	
47	Làm. III	Calze de Sant Geraldo	Abans de 1008	Braga, tresor de la catedral	
48	Làm. III	Calze de l'abat Pelagi	S. XII	París, Musée du Louvre	OA 3201
49	Làm. III	Calze de l'abadia de Wilten	Ca. 1160-1170	Viena, Kunsthistorisches Museum	
50	Làm. III	Calze de Bertius	1222	MET. The Cloisters	ref. 47.101.30
51	Làm. III	Calze esmaltat	Ca. 1250	Londres, British Museum	PE. 1968,1206.1
52	Làm. III	Calze bisbe Gauzelin	922-962	Nancy, tresor de la catedral	
53	Làm. III	Patena bisbe Gauzelin	922-962	Nancy, tresor de la catedral	
54	Làm. III	Calze de Santo Domingo de Silos	S. XI	Abadia de Santo Domingo de Silos	
55	Làm. III	Calze de Doña Urraca	Segona meitat s. XI	Real Colegiata de San Isidoro de León	
56	Làm. III	Calze de Sant Gervasi	Abans de 1067	Reims, tresor de la catedral	
57	Làm. III	Patena Sant Gervasi	Abans de 1068	Reims, tresor de la catedral	
58	Làm. III	Calze de San Geraldo	Abans de 1008	Braga, tresor de la catedral	
59	Làm. III	Calze de l'abat Pelagi	S. XII	París, Musée du Louvre	OA 3201
60	Làm. III	Calze de l'abadia de Wilten	Ca. 1160-1170	Viena, Kunsthistorisches Museum	
61	Làm. III	Calze de Bertius	1222	MET. The Cloisters	ref. 47.101.30
62	Làm. III	Calze esmaltat	Ca. 1250	Londres, British Museum	PE. 1968,1206.1
63	Làm. IV	Ànima de creu de fusta	S. XIII	Museu de Sant Joan de les Abadesses	
64	Làm. IV	Creu processional de Riells	Darrer quart s. XII	MDB	100
65	Làm. IV	Creu processional de Riells	Darrer quart s. XII	MDB	100
66	Làm. IV	Creu potençada	Finals s. XII	MEV	766
67	Làm. IV	Creu potençada	Finals s. XII	MEV	766
68	Làm. IV	Creu de Sant Vicenç	Primera meitat s. XIII	MDB	101
69	Làm. IV	Creu de Sant Vicenç	Primera meitat s. XIII	MDB	101
70	Làm. IV	Creu	Ca. 1240-1260	MEV	9061

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
71	Làm. IV	Creu	Segona meitat s. XIII	MEV	9059
72	Làm. V	Creu d'Anglesola	Ca. 1170	Església d'Anglesola	
73	Làm. V	Creu d'Anglesola	Ca. 1170	Església d'Anglesola	
74	Làm. V	Creu de Bagà	S. XII	Parròquia de Sant Esteve de Bagà	
75	Làm. V	Creu de Bagà	S. XII	Parròquia de Sant Esteve de Bagà	
76	Làm. V	Creu	Ca. 1200-1220	MEV	1474
77	Làm. V	Creu	Ca. 1200-1220	MEV	1474
78	Làm. V	Creu potençada	Segona meitat s. XIII	MEV	5405
79	Làm. V	Creu potençada	Segona meitat s. XIII	MEV	5405
80	Làm. VI	Creu	S. XIII	MEV	4683
81	Làm. VI	Creu	Darrer quart-finals s. XIII	Tarragona, museu de la catedral	
82	Làm. VI	Creu	Finals s. XIII	MEV	4535
83	Làm. VI	Creu	Finals s. XIII	MEV	9060
84	Làm. VI	Creu	Primera meitat s. XIII	Tarragona, museu de la catedral	
85	Làm. VI	Creu	Primera meitat s. XIII	Tarragona, museu de la catedral	
86	Làm. VI	Creu de doble travesser	Tercer quart s. XIII	MEV	4007
87	Làm. VI	Creu de doble travesser	Tercer quart s. XIII	MEV	4007
88	Làm. VII	Creu de Lotari	S. X	Aquisgrà, cambra del tresor	
89	Làm. VII	Creu de Sant Nicomedes de Borghorst (anvers)	Ca. 1050	Westfàlia del Nord, Dommuseun Münster	
90	Làm. VII	Creu de Sant Nicomedes de Borghorst (anvers)	Ca. 1050	Westfàlia del Nord, Dommuseun Münster	
91	Làm. VII	Creu d'altar de La Seu d'Urgell (anvers)	Darrer quart s. XII	MDSU	
92	Làm. VII	Creu d'altar de La Seu d'Urgell (revers)	Darrer quart s. XII	MDSU	

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
93	Làm. VII	Creu amb crucificat (anvers)	1210-1220	MNAC	Inv. 65508
94	Làm. VII	Creu amb crucificat (revers)	1210-1220	MNAC	Inv. 65508
95	Làm. VII	Creu de Lotari	S. X	Aquisgrà, cambra del tresor	
96	Làm. VII	Creu de Sant Nicomedes de Borghorst (anvers)	Ca. 1050	Westfàlia del Nord, Dommuseun Münster	
97	Làm. VII	Creu de Sant Nicomedes de Borghorst (anvers)	Ca. 1050	Westfàlia del Nord, Dommuseun Münster	
98	Làm. VII	Creu d'altar de La Seu d'Urgell (anvers)	Darrer quart s. XII	MDSU	
99	Làm. VII	Creu d'altar de La Seu d'Urgell (revers)	Darrer quart s. XII	MDSU	
100	Làm. VII	Creu amb crucificat (anvers)	1210-1220	MNAC	Inv. 65508
101	Làm. VII	Creu amb crucificat (revers)	1210-1220	MNAC	Inv. 65508
102	Làm. VIII	Placa central de creu: Majestat (anvers)	Primers s. XIII	MNAC	4556
103	Làm. VIII	Placa central de creu: Majestat (revers)	Primers s. XIII	MNAC	4556
104	Làm. VIII	Creu (anvers)	Mitjan s. XIII	MEV	Inv. 181
105	Làm. VIII	Creu (revers)	Mitjan s. XIII	MEV	Inv. 181
106	Làm. VIII	Creu amb el crucificat (anvers)	Segona meitat s. XIII	MNAC	Inv. 12110
107	Làm. VIII	Creu amb el crucificat (revers)	Segona meitat s. XIII	MNAC	Inv. 12110
108	Làm. VIII	Placa central de creu: Majestat (anvers)	Primers s. XIII	MNAC	4556
109	Làm. VIII	Placa central de creu: Majestat (revers)	Primers s. XIII	MNAC	4556
110	Làm. VIII	Creu (anvers)	Mitjan s. XIII	MEV	Inv. 181
111	Làm. VIII	Creu (revers)	Mitjan s. XIII	MEV	Inv. 181
112	Làm. VIII	Creu amb el crucificat (anvers)	Segona meitat s. XIII	MNAC	Inv. 12110
113	Làm. VIII	Creu amb el crucificat (revers)	Segona meitat s. XIII	MNAC	Inv. 12110
114	Làm. IX	Detall Agnus. Beato de Girona, f. 126	975	MCCG	Inv. 7
115	Làm. IX	Absidiola lateral de Pedret	Finals s. XI-primers s. XII	MDCS	
116	Làm. IX	Bíblia de Rodes, Escenes llibre Apocalipsi, f. 104v	1010-1015	BnF lat. 6, IV	
117	Làm. IX	Bíblia de Rodes, Caplletra P, f. 8v	1010-1015	BnF lat. 6, IV	
118	Làm. IX	Bíblia de Rodes, Escenes llibre Apocalipsi, f. 105v	1010-1015	BnF lat. 6, IV	
119	Làm. IX	Bíblia Ripoll-Vaticà, f. 369v	1015-1020	B. Vaticana lat. 5729	

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
120	Làm. IX	Frontal d'altar de Sant Martí Puigbó	Últim quart s. XI	MEV	
121	Làm. IX	Detall Agnus. Beato de Girona, f. 126	975	Girona, catedral	
122	Làm. IX	Absidiola lateral de Pedret	Finals s. XI-primers s. XII	MDCS	
123	Làm. IX	Bíblia de Rodes, Escenes llibre Apocalipsi, f. 104v	1010-1015	BnF lat. 6, IV	
124	Làm. IX	Bíblia de Rodes, Caplletra P, f. 8v	1010-1015	BnF lat. 6, IV	
125	Làm. IX	Bíblia de Rodes, Escenes llibre Apocalipsi, f. 105v	1010-1015	BnF lat. 6, IV	
126	Làm. IX	Bíblia Ripoll-Vaticà, f. 369v	1015-1020	B. Vaticana lat. 5729	
127	Làm. IX	Detall. Frontal d'altar de Sant Martí Puigbó	Últim quart s. XI	MEV	
128	Làm. X	Detall. Pintures murals de l'absis d'Estaón	Mitjan s. XII	MNAC	15969
129	Làm. X	Detall. Pintures murals de l'absis de Ginestarre	Segona meitat s. XII	MNAC	15971
130	Làm. X	Detall. Pintures murals de l'absis de Sant Pere de la Seu d'Urgell	Segon quart s. XII	MNAC	15867
131	Làm. X	Detall. Apostolat de Sant Romà de les Bons	Ca. 1164	MNAC	15783
132	Làm. X	Detall. Pintures Santa Maria de Taüll	Ca. 1123	MNAC	15836-200473
133	Làm. X	Detall. Frontal d'altar de Sant Andreu Sagàs	Segon-tercer quart s. XII	MEV	1615
134	Làm. X	Detall. Pintures murals de l'absis d'Estaón	Mitjan s. XII	MNAC	15969
135	Làm. X	Detall. Pintures murals de l'absis de Ginestarre	Segona meitat s. XII	MNAC	15971
136	Làm. X	Detall. Pintures murals de l'absis de Sant Pere de La Seu d'Urgell	Segon quart s. XII	MNAC	15867
137	Làm. X	Detall. Apostolat de Sant Romà de les Bons	Ca. 1164	MNAC	15783
138	Làm. X	Detall. Pintures Santa Maria de Taüll	Ca. 1123	MNAC	15836-200473
139	Làm. X	Detall. Frontal d'altar de Sant Andreu Sagàs	Segon-tercer quart s. XII	MEV	1615
140	Làm. XI	Detall. Pintures Santa Maria de Taüll	Ca. 1123	MNAC	15836-200473
141	Làm. XI	Detall. Pintures de Sant Pere de Sorpe	Mitjan s. XII	MNAC	113144
142	Làm. XI	Detall. Pintures de Sant Pere de Sorpe	Mitjan s. XII	MNAC	113144
143	Làm. XI	Creu de Bagergue	Ca. 1200	MNAC	3937
144	Làm. XI	Detall. Creu de Bagergue	Ca. 1200	MNAC	3937

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
145	Làm. XI	Detall. Pintures Santa Maria de Taüll	Ca. 1123	MNAC	15836-200473
146	Làm. XI	Detall. Pintures de Sant Pere de Sorpe	Mitjan s. XII	MNAC	113144
147	Làm. XI	Detall. Pintures de Sant Pere de Sorpe	Mitjan s. XII	MNAC	113144
148	Làm. XI	Creu de Bagergue	Ca. 1200	MNAC	3937
149	Làm. XI	Detall. Creu de Bagergue	Ca. 1200	MNAC	3937
150	Làm. XII	Creu d'una Majestat	Ca. 1160-1180	MEV	
151	Làm. XII	Creu d'una Majestat	Ca. 1160-1180	MEV	
152	Làm. XII	Majestat de Santa Maria de Lluçà (anvers)	Segona meitat s. XII	MEV	83
153	Làm. XII	Majestat de Santa Maria de Lluçà (revers)	Segona meitat s. XII	MEV	83
154	Làm. XII	Majestat de Sant Boi de Lluçanès	Segona meitat s. XII	MEV	9723
155	Làm. XII	Creu d'una Majestat	Ca. 1160-1180	MEV	
156	Làm. XII	Creu d'una Majestat	Ca. 1160-1180	MEV	
157	Làm. XII	Majestat de Santa Maria de Lluçà (anvers)	Segona meitat s. XII	MEV	83
158	Làm. XII	Majestat de Santa Maria de Lluçà (revers)	Segona meitat s. XII	MEV	83
159	Làm. XII	Majestat de Sant Boi de Lluçanès	Segona meitat s. XII	MEV	9723
160	Làm. XIII	Encenser. 1 Grup	S. XI-XII	MDCS	583
161	Làm. XIII	Encenser. 1 Grup	S. XI-XII	MDCS	584
162	Làm. XIII	Encenser. 1 Grup	S. XI-XII	MEV	3853
163	Làm. XIII	Encenser. 1 Grup	Finals s. XI-XII	MEV	4436
164	Làm. XIII	Encenser. 1 Grup	S. XI-XII	MDCS	585
165	Làm. XIV	Encenser. 1 Grup	Finals s. XI-primers s. XII	MDL	856
166	Làm. XIV	Encenser. 1 Grup	S. XII	MEV	3854
167	Làm. XIV	Encenser. 1 Grup	Segona meitat s. XII	MDL	855
168	Làm. XIV	Encenser. 2 Grup	S. XII-primers decennis	MDSU	29
169	Làm. XIV	Encenser. 2 Grup	S. XII-primers decennis	MDL	852
170	Làm. XV	Encenser. 2 Grup	S. XII-primers decennis	MEV	3320
171	Làm. XV	Encenser. 2 Grup	Finals s. XII-primers decennis s. XIII	MEV	3069

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
172	Làm. XV	Encenser. 2 Grup	Finals s. XII-primers decennis s. XIII	MEV	3803
173	Làm. XV	Encenser. 2 Grup	S. XII-primers decennis s. XIII	MDL	854
174	Làm. XV	Encenser. 2 Grup	Finals s. XII-primers decennis s. XIII	MFMB	10346
175	Làm. XVI	Encenser. 3 Grup	S. XIII	MDL	851
176	Làm. XVI	Encenser. 3 Grup	Finals s. XII-primers decennis s. XIII	MNAC	12118
177	Làm. XVI	Encenser. 3 Grup	S. XIII	MNAC	12115
178	Làm. XVI	Encenser. 3 Grup	S. XIII	MEV	1332
179	Làm. XVI	Encenser. 3 Grup	S. XIII	MEV	1944
180	Làm. XVI	Encenser. 3 Grup	Primera meitat s. XIII	MEV	3872
181	Làm. XVII	Encenser. 3 Grup	S. XIII	MDG	22
182	Làm. XVII	Encenser. 3 Grup	S. XIII	MEV	1945
183	Làm. XVII	Encenser. 3 Grup	Mitjan s. XIII	MEV	10766
184	Làm. XVII	Encenser. 3 Grup	Mitjans. XIII	MEV	3070
185	Làm. XVII	Encenser. 3 Grup	Mitjan s. XIII	MNAC	9491
186	Làm. XVII	Encenser. 3 Grup	Mitjan-segona meitat	MDL	857
187	Làm. XVIII	Encenser. 4 Grup	Ca. 1150	MNAC	4581
188	Làm. XVIII	Encenser. 4 Grup	Segona meitat s. XIII	MEV	1943
189	Làm. XVIII	Encenser. 4 Grup	Segon terç s. XIII	MEV	184
190	Làm. XVIII	Encenser. 4 Grup	Tercer quart s. XIII	MEV	4241
191	Làm. XVIII	Encenser. 4 Grup	Segon terç s. XIII	MEV	4673 i 5245
192	Làm. XVIII	Encenser. 4 Grup	Segona meitat s. XIII	MFMB	706
193	Làm. XIX	Detall encenser. Beato de Girona, f. 89v	975	MCCG	Inv. 7
194	Làm. XIX	Detall encenser. Beato de Girona, f. 149	975	MCCG	Inv. 7
195	Làm. XIX	Bíblia de Rodes, Escenes llibre Isaïes, f. 2v	1010-1015	BnF lat. 6, III	
196	Làm. XIX	Bíblia de Rodes, Escenes llibre Apocalipsi, f. 105v	1010-1015	BnF lat. 6, IV	

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
197	Làm. XIX	Detall. Bíblia Ripoll-Vaticà, f. 208v	1015-1020	B. Vaticana lat. 5729	
198	Làm. XIX	Bíblia de Rodes, Tercer llibre dels Reis, f. 129v	1010-1015	BnF lat. 6, IV	
199	Làm. XIX	Bíblia de Rodes, Escenes llibre Apocalipsi, f. 107v	1010-1015	BnF lat. 6, IV	
200	Làm. XIX	Detall. Pintures de Sant Pere de Sorpe	Mitjan s. XII	MNAC	113144
201	Làm. XIX	Detall. Pintures de Santa Maria de Taüll	Ca. 1123	MNAC	15836-200473
202	Làm. XIX	Detall. Pintures murals de l'absis de Sant Pau d'Esterri de Cardòs	Segona meitat s. XII	MNAC	15970
203	Làm. XIX	Detall. Pintures murals de l'absis de Sant Pau d'Esterri de Cardòs	Segona meitat s. XII	MNAC	15970
204	Làm. XIX	Detall. Pintura mural de l'absis Santa Maria del Mur	1150-1200	Boston, Fine Arts Museum	Inv. 1921 21.1285
205	Làm. XIX	Carta de fundació de la confraria de Sant Martí del Canigó	1195	París, École Nationale Sup. Beaux-Arts	Mn.Mas 38
206	Làm. XIX	Detall. Portic de Sant Vicenç de Cardona	1200	MNAC	200715
207	Làm. XIX	Conca absidial nord	S. XII	Barberà, església de Santa Maria	
208	Làm. XIX	Absidiola de Sant Esteve d'Andorra	1200-1210	MNAC	35711
209	Làm. XIX	Detall. Pintura mural de Sant Pau de Casserres	Segona meitat s. XIII	MDCS	4
210	Làm. XX	Detall de dos àngels turiferaris amb encenser. Dovella de l'arc interior de la porta de Santa Maria	Mitjan s. XII	Ripoll	
211	Làm. XX	Detall. Timpà	S. XII	Cornellà de Conflent, església de Santa Maria	
212	Làm. XX	Santa Maria de Manresa (reconstrucció)	S. XII (original)	Manresa, la seu	
213	Làm. XX	Timpà	Finals s. XII-primers	Mura, església de Sant	
214	Làm. XX	Sarcòfag de Ferran del Soler. Santa Maria d'Eula	Abans de 1203	Elna, claustre de la catedral	
215	Làm. XX	Timpà de Santa Maria. Mur occidental del braç nord del transepte	Primers s. XIII	Vallbona de les Monjes	
216	Làm. XX	Detall de capitell. Hospital de Sant Nicolau	Ca. 1200-1220	MNAC	14202-14203
217	Làm. XX	Detall. Làpida sepulcral del bisbe Guillem Jordà	1186	Elna, claustre de la catedral	
218	Làm. XX	Detall. Epitafi de translació de Saurina	1225	Vallespir, església de Sant	

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
219	Làm. XXI	Detall. Cort de Justinià (mosaic). Mur nord del presbiteri	Ca. 540	Ravena, església de Sant Vital	
220	Làm. XXI	Sacramentarium Gelasium, f. 1v	780-800	BnF	Latin 2296
221	Làm. XXI	Processó litúrgica, Ménologe de Basili II	Primers s. XI	Biblioteca Apostolica	Ms. gr. 1613, f. 142
222	Làm. XXI	Detall de la Dormició Maria. Llibre Peri copes d'Enric II, f. 161v	1002-1012	Munic, Bayerische Staatsbibliothek	Clm. 4452
223	Làm. XXI	Detall de Zacaries i l'àngel. Llibre Peri copes d'Enric II f. 149v	1002-1012	Munic, Bayerische Staatsbibliothek	Clm. 4452
224	Làm. XXI	Trasllat de la relíquia	1070-1080	Roma, església de Sant Climent	
225	Làm. XXI	Le Pie Donne al Sepolcro. Miniatura Antifonari Sant Pere a Salisburg	Mitjan s. XII	Viena, Nationalbibliothek	Ms. Ser. Nov. 2700
226	Làm. XXI	Detall de vidriera. Maria Magdalena	Tercer quart s. XII	Museu Diocesà de	
227	Làm. XXI	Deposició de reliquies de sant Esteve. Peri copes d'Echternach	1035	Brussel·les, Bibliotheque Royale	Ms. 9428, f. 160v
228	Làm. XXI	Bisbe Enric II von Werl. Altar portàtil de Paderborn	1050-1127	Museu Diocesà de	
229	Làm. XXI	Santes dones al sepulcre. Sacramentari de Sant Esteve Llemotges	Ca. 1100	BnF	Ms. Lat. 9438 76v
230	Làm. XXII	Timpà de la *Puerta del Perdón*	Ca. 1149	San Isidoro de León	
231	Làm. XXII	Històries de santa Geminia	Primer quart s. XII	Modena, Musei Civico	Inv. 70-74
232	Làm. XXII	Detall. Timpà Judici Final	Primers s. XII	Conques, basílica de Santa	
233	Làm. XXII	Portada de Miègeville. Capitell	Ca. 1090-1110	Tolosa de Languedoc, basílica de Sant Serni	
234	Làm. XXII	Catedral	S. XII	Molfetta, catedral	
235	Làm. XXII	Púlpit de sant Nicodem. Estuc	Mitjan s. XII	Cugnoli, església de Sant Esteve	
236	Làm. XXII	Púlpit de sant Nicodem. Estuc	Mitjan s. XII	Moscufo, església de Santa Maria del Lago	
237	Làm. XXII	Púlpit de Pornacleta, Robert i Nicodem. Estuc	Mitjan s. XII	Rosciolo Santa Maria in	
238	Làm. XXII	Àngel turiferari	S. XII?	MDB	Inv. 408

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
239	Làm. XXII	Timpà	Segona meitat s. XII	Parma, catedral	
240	Làm. XXII	Dormició Verge. Transsepte baix costat oest	Últim quart s. XII	Sant Omer	
241	Làm. XXIII	Coberta d'evangeliari	Ca. 1000	Aquisgrà, cambra del tresor	
242	Làm. XXIII	Detall. Altar portàtil	Primer terç s. XI	París, Musée National du Moyen Âge	Cl. 13072
243	Làm. XXIII	Porta de bronze	1076	Església de Mont	
244	Làm. XXIII	Porta. Pies dones al sepulcre	1152-1154	Novgorod, catedral de Santa Sofia	
245	Làm. XXIII	Patena del calze de Wilten	1160-70	Viena, Kunsthistorisches Museum, Kunstkammer	Inv. 8924
246	Làm. XXIII	Porta Bonnano	1175-1199	Pisa, Duomo	
247	Làm. XXIII	Portes de la basílica de Sant Zenó	Ca. 1196	Verona, basílica de Sant	
248	Làm. XXIV	Díptic Harrach	Ca. 800	Colònia, Schnütgen	
249	Làm. XXIV	Coberta del llibre de Narbona Escola de palau de Carlemany	S. IX	Narbona, Ajuntament	
250	Làm. XXIV	Koimesis	Segona meitat s. X	Viena, Kunsthistorisches Museum, Kunstkammer	8797
251	Làm. XXIV	Descendiment	Mitjan s. XI	Berlín, Staatliche Museen Preubischer, Galeria d'escultures	
252	Làm. XXIV	Processó de reliquies	S. V	Tréveris, museu de la	
253	Làm. XXIV	Detall. Arca de San Millán de la Cogolla	Ca. 1067	Monestir de San Millán de la Cogolla	
254	Làm. XXIV	Detall. Triptic de Santes Dones a la tomba	Final s. XI-primers s. XII	París, Musée du Louvre OA 4085, Salerne ou Amalfi	OA 4085
255	Làm. XXIV	Detall. Triptic de Santes Dones a la tomba	1050	Colònia, Schnütgen	Inv. B 7
256	Làm. XXIV	Detall. Triptic de Santes Dones a la tomba	1170	Colònia, Schnütgen	Inv. B 102
257	Làm. XXIV	Detall. Santes Dones a la tomba	1140-1160	MET	41.100.201
258	Làm. XXV	Arqueta de Champagnat	Ca. 1150	MET	17.190.685-87, 695, 710-11

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
259	Làm. XXV	Placa d'Henry de Blois	Ca. 1150	Londres, British Museum	PE 1852.0327-1
260	Làm. XXV	Detall. Coberta d'evangeliari	Ca. 1170	Tréveris, museu de la	Hs. 141/126/70
261	Làm. XXV	Detall. Arca de Sant Heribert	1155-1175	Deutz, Colonia, església Sant Heribert	
262	Làm. XXV	Detall. Arca de Sant Heribert	1155-1175	Deutz, Colonia, església Sant Heribert	
263	Làm. XXV	Detall. Arqueta de Santa Valeria	1170-1172	Londres, British Museum	Cat. 1902
264	Làm. XXV	Detall. Arqueta de Santa Valeria	1170-1172	Londres, British Museum	Cat. 1902
265	Làm. XXV	Arqueta de Sant Marçal de Llemotges. Pinyó dret	1165-1175	París, Musée du Louvre	OA 8101
266	Làm. XXV	Arqueta de Sant Marçal de Llemotges. Pinyó	1165-1175	París, Musée du Louvre	OA 8101
267	Làm. XXV	Detall. Arqueta amb decoració de la Parusia	1175-1180	Munic, Bayerisches Nationalmuseum	Inv. 263
268	Làm. XXV	Pinyó d'arqueta amb àngel turiferari	1180-1185	Hannover, Museum August Kestner	
269	Làm. XXV	Placa de creu amb àngels turiferaris	1185-1190	Keir Collection. Exposada al British Museum de	
270	Làm. XXV	Detall. Dormició de la Verge	Primers s. XIII	París, Musée du Louvre	MRR 243
271	Làm. XXVI	Bàcul	1284 (*ante quem*)	Barcelona, tresor de la catedral	
272	Làm. XXVI	Bàcul del bisbe Guerau de Clasquerí (fusta)	1277-1294	MDB	Inv. 102
273	Làm. XXVI	Bàcul	Segona meitat s. XIII	Centre d'Art Sacré d'Ille-sur-Têt	
274	Làm. XXVI	Bàcul de l'arquebisbe Bernat d'Olivella	1287 (*ante quem*)	MDT	
275	Làm. XXVI	Bàcul de l'arquebisbe Roderic Tello	Darrer quart s. XIII-primer quart s. XIV	MDT	C. 14
276	Làm. XXVI	Bàcul del bisbe Guerau de Clasquerí (fusta)	1277-1294	MDB	Inv. 102
277	Làm. XXVI	Bàcul de l'arquebisbe Roderic Tello	Darrer quart s. XII-primer quart s. XIV	MDT	C. 14
278	Làm. XXVII	Detall. Frontal d'altar de Sant Llorenç Dosmunts	Segon quart s. XII	MEV	MEV 8

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
279	Làm. XXVII	Detall. Altar de Tavèrnoles	Segona meitat s. XII	MNAC	15786, 64003 i 64006
280	Làm. XXVII	Detall. Altar de Tavèrnoles	Segona meitat s. XII	MNAC	15786, 64003 i 64006
281	Làm. XXVII	Detall. Frontal de Sant Marcel de Planés	Segona meitat s. XII	MNAC	15882
282	Làm. XXVII	Detall. Frontal d'altar de Sant Sadurní de Rotgers	Primer quart s. XIII	MEV	MEV 6
283	Làm. XXVII	Detall. Taules d'altar de Sant Pere d'Orós	Segon quart s. XIII	MNAC	3906, 3907
284	Làm. XXVII	Detall. Frontal d'altar de Sant Hilari de Vidrà	Segon quart s. XIII	MEV	4439
285	Làm. XXVII	Detall. Frontal d'altar de Gia	Segona meitat s. XIII	MNAC	3902
286	Làm. XXVII	Detall. Absidiola sud. Martiri de Sant Tomàs Becket	Ca. 1220	Església de Santa Maria de Terrassa	
287	Làm. XXVIII	Capitell núm. 2 Galeria sur cara oest. Claustre	S. XII-XIII	Claustre de Santa Maria de l'Estany	
288	Làm. XXVIII	Capitell portalada	S. XII	Mura, església de Sant	
289	Làm. XXVIII	Capitell romànic	S. XIII	Vilanova i la Geltrú, Biblioteca Museu Víctor	Institut Amatller d'Art Hispànic
290	Làm. XXVIII	Monestir de Sant Cugat del Vallès. Sepulcre de l'abat Guerau de Clasqueri	1277-1294	Barcelona, Institut Amatller d'Art Hispànic	A-1749-im 05335015
291	Làm. XXVIII	Sepulcre de Ramon Berenguer	S. XII	Ripoll, monestir de Santa Maria	
292	Làm. XXIX	Detall Agnus. Beato de Girona, f. 164	975	MCCG	Inv. 7
293	Làm. XXIX	Bíblia de Rodes, Escenes llibre Apocalipsi, f. 113	1010-1015	BnF lat. 6, IV	
294	Làm. XXIX	De Virginitate beatae Mariae. Sant Ildefons de Toledo, f. 102v	1090-1100	Parma, Biblioteca Palatina	Ms 1650
295	Làm. XXIX	Vida i miracles de sant Maur, f. 77	Primer quart s. XII	Troyes, Bibliothèque municipale	Ms 2273
296	Làm. XXX	Congrés Jaume I, 1908. Làm XXI, Il·l. 60. F. Sagarra	1208-1276		
297	Làm. XXX	Congrés Jaume I, 1908. Làm XXI, Il·l. 59. F. Sagarra	1208-1276		

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
298	Làm. XXX	Congrés Jaume I, 1908. Làm XXIV, Il·l. 73. F. Sagarra	1208-1276		
299	Làm. XXX	Congrés Jaume I, 1908. Làm XXI, Il·l. 61. F. Sagarra	1208-1276		
300	Làm. XXX	Congrés Jaume I, 1908. Làm XXIV, Il·l. 76. F. Sagarra	1208-1276		
301	Làm. XXXI	Detall. Altar portàtil	Primer terç s. XI	París, Musée National du Moyen Âge	Cl. 13072
302	Làm. XXXI	Portes de bronze. Galienus ofereix a sant Zenó (amb bàcul) la seva corona	Final s. XI	Verona, basílica de Sant Zenó	
303	Làm. XXXI	Creu de Modoaldus	1107	Colònia, Schnütgen	
304	Làm. XXXI	Detall. Altar portàtil de Paderborn	1120-1127	Museu Diocesà de	DS 2
305	Làm. XXXI	Detall. Portes de bronze laterals	1119	Troia, catedral	
306	Làm. XXXI	Detall. Portes de bronze laterals	1119	Troia, catedral	
307	Làm. XXXI	Detall Santo Domingo de Silos. Arqueta de voris i esmalts	1026	Museo de Burgos	
308	Làm. XXXI	Bàcul de l'abat Juan Gutierre II	1198	Museo de la Abadía de Santo Domingo de Silos	
309	Làm. XXXI	Bàcul	1160-1170	Barcelona, col·lecció particular	
310	Làm. XXXI	Portes de bronze de Gnienzo. Adalberg rep el bàcul del rei Otto II	1102-1138	Gnienzo, catedral	
311	Làm. XXXI	Detall. Arca de sant Heribert	1160-1170	Deutz, Colònia, església de Sant Heribert	
312	Làm. XXXI	Detall. Arqueta-reliquari de sant Viance	Segon quart s. XIII	Església de Sant Viance	
313	Làm. XXXII	Placa del bisbe Sigebert de Minden	1022-1036	Berlin, Staatsbibliothek	Theol. Germ. qu. 42
314	Làm. XXXII	Detall. Arca de San Millán de la Cogolla	Ca. 1067	Monestir de San Millán de la Cogolla	
315	Làm. XXXII	Detall. Coberta d'Evangeliari	1170	Tréveris, museu de la	Hs. 141/126/70

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
316	Làm. XXXII	Placa dels bisbes de Beauvais, Hervé i Roger	Ca. 1100	París, Musée du Louvre	OA 11040
317	Làm. XXXII	Bàcul de vori	Mitjan, segona meitat	París, Musée du Louvre	OA 11227
318	Làm. XXXII	Bàcul de vori	Mitjan, segona meitat	París, Musée du Louvre	OA 11776
319	Làm. XXXII	Bàcul de vori	Mitjan, segona meitat	París, Musée du Louvre	OA 11150
320	Làm. XXXII	Bàcul de sant Godehard	S. XII	Hildesheim, cambra del	
321	Làm. XXXII	Bàcul de vori	1200	París, Musée du Louvre	OA 7267
322	Làm. XXXII	Figureta de bisbe de vori	S. XII	Edimburg, Museum of Scotland	H. NS 25
323	Làm. XXXIII	Fragment de sarcòfag amb escenes pastorils	Final s. II-prinicipis s. IV	Vaticà, museu Pio Cristiano	
324	Làm. XXXIII	Capitell d'entrada a l'absis del costat sud. Sant Benet i Tòtila, rei dels Gots	1067-1108	Abadia de Saint Benet-sur-Loire	
325	Làm. XXXIII	Capitell del cor. Sant Benet	1067-1108	Abadia de Saint Benet-sur-Loire	
326	Làm. XXXIII	Capitell del cor. Hug i els seus monjos	1067-1108	Abadia de Saint Benet-sur-Loire	
327	Làm. XXXIII	Tomba del bisbe Rudolf von Schaben	1080	Merseburg, catedral	
328	Làm. XXXIII	Capitell del claustre	1100	Abadia de Moissac	
329	Làm. XXXIII	Seqüències de la vida de sant Geminià	1125	Modena, catedral	
330	Làm. XXXIII	Seqüències de la vida de sant Geminià	1125	Modena, catedral	
331	Làm. XXXIII	Detall. Timpà Judici Final	Ca. 1120-1130	Conques, abadia de Santa	
332	Làm. XXXIII	Detall. Timpà sant Pantaleó	1150-1175	Colònia, Schnütgen	
333	Làm. XXXIII	Puerta del Cordero. Façana meridional	S. XII	Real Colegiata de San Isidoro de León	
334	Làm. XXXIII	Detall. Contraportalada	S. XI-XII	Antiga abadia de Souillac. Església parroquial	
335	Làm. XXXIII	Detall. Capitell	S. XII	Santa Fortunata, Corrèze	
336	Làm. XXXIII	Detall. Capitell	S. XII	Santa Fortunata, Corrèze	
337	Làm. XXXIII	Sant Nicolau entronat	Mitjan s. XII	Brauweiler, església de Sant Nicolau	
338	Làm. XXXIV	Fragment de braç de creu amb àngel	S. XIII	MEV	9068

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
339	Làm. XXXIV	Placa d'una creu	S. XIII	MEV	
340	Làm. XXXIV	Placa d'una creu	S. XIII	MEV	
341	Làm. XXXIV	Placa reliquiari d'arqueta	S. XIII	MEV	
342	Làm. XXXIV	Fragment de braç de creu	S. XIII	MEV	8143
343	Làm. XXXIV	Peu de copó	S. XIII	Col·lecció particular	
344	Làm. XXXIV	Fragment de braç de creu amb àngel	S. XIII	MEV	9068
345	Làm. XXXIV	Placa d'una creu	S. XIII	MEV	
346	Làm. XXXIV	Placa d'una creu	S. XIII	MEV	
347	Làm. XXXIV	Placa reliquiari d'arqueta	S. XIII	MEV	
348	Làm. XXXIV	Fragment de braç de creu	S. XIII	MEV	8143
349	Làm. XXXIV	Peu de copó	S. XIII	Col·lecció particular	
350	Làm. XXXV	Plaques tetralobulades	S. XIII	MEV	1938
351	Làm. XXXV	Plaques tetralobulades	S. XIII	MEV	1938
352	Làm. XXXV	Plaques tetralobulades	S. XIII	MEV	1937
353	Làm. XXXV	Plaques tetralobulades	S. XIII	MEV	1937
354	Làm. XXXV	Plaques tetralobulades	S. XIII	MEV	1939
355	Làm. XXXV	Cibori	Ca. 1300	MEV	182
356	Làm. XXXV	Plaques tetralobulades	S. XIII	MEV	1938
357	Làm. XXXV	Plaques tetralobulades	S. XIII	MEV	1938
358	Làm. XXXV	Plaques tetralobulades	S. XIII	MEV	1937
359	Làm. XXXV	Plaques tetralobulades	S. XIII	MEV	1937
360	Làm. XXXV	Plaques tetralobulades	S. XIII	MEV	1939
361	Làm. XXXV	Cibori	Ca. 1300	MEV	182
362	Làm. XXXVI	Placa tetralobulada	S. XIII	MEV	1331
363	Làm. XXXVI	Fragment de creu	S. XIII	MEV	1331
364	Làm. XXXVI	Tapa de pixis eucarística	S. XIII	MEV	8426
365	Làm. XXXVI	Placa tetralobulada	S. XIII	MEV	1331
366	Làm. XXXVI	Fragment de creu	S. XIII	MEV	1331
367	Làm. XXXVI	Placa central de creu amb imatge de Crist	S. XIII	MNAC	65567

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
368	Làm. XXXVI	Placa d'aplic de creu amb àngel	S. XIV	MEV	15423
369	Làm. XXXVI	Placa d'aplic de creu amb símbol sant Lluc (340)	S. XIV	MEV	15423
370	Làm. XXXVI	Placa tetralobulada	S. XIII	MEV	1331
371	Làm. XXXVI	Fragment de creu	S. XIII	MEV	1331
372	Làm. XXXVI	Tapa de pixis eucarística	S. XIII	MEV	8426
373	Làm. XXXVI	Placa tetralobulada	S. XIII	MEV	1331
374	Làm. XXXVI	Fragment de creu	S. XIII	MEV	1331
375	Làm. XXXVI	Placa central de creu amb imatge de Crist	S. XIII	MNAC	65567
376	Làm. XXXVI	Placa d'aplic de creu amb àngel	S. XIV	MEV	15423
377	Làm. XXXVI	Placa d'aplic de creu amb símbol sant Lluc (340)	S. XIV	MEV	15423
378	Làm. XXXVII	Fragment de braç de creu amb sant Joan Baptista	S. XIII	MEV	8143
379	Làm. XXXVII	Placa de caixeta o reliquiari	S. XIII	MEV	10851
380	Làm. XXXVII	Plaques d'una creu. Fragments	S. XIV	MEV	15431
381	Làm. XXXVII	Plaques d'una creu. Fragments	S. XIV	MEV	15431
382	Làm. XXXVII	Fragment de braç de creu amb sant Joan Baptista	S. XIII	MEV	8143
383	Làm. XXXVII	Placa de caixeta o reliquiari	S. XIII	MEV	10851
384	Làm. XXXVII	Plaques d'una creu. Fragments	S. XIV	MEV	15431
385	Làm. XXXVII	Plaques d'una creu. Fragments	S. XIV	MEV	15431
386	Làm. XXXVIII	Plaques d'una creu. Fragments	S. XIV	MEV	15431
387	Làm. XXXVIII	Plaques d'una creu. Fragments	S. XIV	MEV	15431
388	Làm. XXXVIII	Plaques d'una creu. Fragments	S. XIV	MEV	15431
389	Làm. XXXVIII	Plaques d'una creu. Fragments	S. XIV	MEV	15431
390	Làm. XXXVIII	Plaques d'una creu. Fragments	S. XIV	MEV	15431
391	Làm. XXXVIII	Plaques d'una creu. Fragments	S. XIV	MEV	15431
392	Làm. XXXVIII	Plaques d'una creu. Fragments	S. XIV	MEV	15431
393	Làm. XXXVIII	Plaques d'una creu. Fragments	S. XIV	MEV	15431
394	Làm. XXXIX	Arqueta d'Osca. Anvers amb pinyó	S. XIII	Museo Diocesano de	
395	Làm. XXXIX	Arqueta d'Osca. Revers amb pinyó	S. XIII	Museo Diocesano de	

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
396	Làm. XL	Creu de l'església de Sant Vicenç de Riells del Fai	Primera meitat s. XIII	MDB	MDB 101
397	Làm. XLI	Dibuix de cibori	Ca. 1300	MEV	182
398	Làm. XLI	Dibuix de cibori	Ca. 1300	MEV	182
399	Làm. XLII	Proposta de frontal d'altar (I)			
400	Làm. XLIII	Proposta de frontal d'altar (II)			
401	Làm. XLIV	Fotografia històrica		Col·lecció particular	
C.P.1	Làm. Cp I	Calze i patena d'Olèrdola (C C 1 - P C 1)	Finals s. X-primers s. XI	MAC-Olèrdola	607-608
C.P.2	Làm. Cp I	Calze i patena de Sant Salvador de la Vedella (C C 3 - P C 2)	S. XII	MDCS	579-580
C.P.3	Làm. Cp I	Calze i patena del bisbe Arnau de Creixell (C C 5 -	1214 *(ante quem)*	MDG	99-100
C.P.4	Làm. Cp I	Calze i patena del bisbe Guillem de Cabanelles (C C 6 - P C 4)	1245 *(ante quem)*	MDG	101-102
C.P.5	Làm. Cp II	Calze, patena i oblata del bisbe sant Bernat Calbó (C C 7 - P C 5A i P C 5B)	1243 *(ante quem)*	MEV	9720
C.P.6	Làm. Cp II	Calze i patena de Sant Andreu de Llavaneres (C C 8 - P C 6)	Segona meitat s. XIII	MEV	9710
C.P.7	Làm. Cp II	Calze i patena del bisbe Bernat d'Olivella (C C 9 - P C 8)	1287 *(ante quem)*	MDT	3332-3333
C.P.8	Làm. Cp II	Calze i patena de Núria (C C 10 - P C 7)	Segona meitat s. XIII	MDSU	27-28
1	Làm. Dip. I	Inventari de Vic (260 x 160 mm) (Doc. 29)	971, agost	ABEV	Cal. 6 n. 2104
2	Làm. Dip. I	Testament d'Idalguer (470 x 220 mm) (Doc. 7)	908, febrer 15	ABEV	Cal. 9, episc. 1, n. 22
3	Làm. Dip. I	Inventari de Vic (260 x 140 mm) (Doc. 24)	957, juny, 14	ABEV	Cal. 9, episc. 1 n. 68
E L 1	Làm A A L	Encenser antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana	S. XII-XIII	Institut Amatller d'Art Hispànic	Ref. 05337008
E L 2	Làm A A L	Encenser antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana	S. XII-XIII	Institut Amatller d'Art Hispànic	Ref. 05337008a
E L 3	Làm A A L	Encenser antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana	S. XII-XIII	Institut Amatller d'Art Hispànic	Ref. 05337009

LLISTAT D'IL·LUSTRACIONS

Il·l.	Làmina	Nom	Data	Lloc	Inv.
E L 4	Làm A A L	Encenser antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana	S. XII-XIII	Institut Amatller d'Art Hispànic	Ref. 05337009a
E L 5	Làm A A L	Encenser antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana	S. XII-XIII	Institut Amatller d'Art Hispànic	Ref. 05337010b
E L 6	Làm A A L	Encenser antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana	S. XII-XIII	Institut Amatller d'Art Hispànic	Ref. 05337011a
E L 7	Làm A A L	Encenser antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana	S. XII-XIII	Institut Amatller d'Art Hispànic	Ref. 05337012
E L 8	Làm A A L	Encenser antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana	S. XII-XIII	Institut Amatller d'Art Hispànic	Ref. 05337010a
E L 9	Làm A A L	Encenser antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana	S. XII-XIII	Institut Amatller d'Art Hispànic	Ref. 05337013a
E L 10	Làm A A L	Encenser antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana	S. XII-XIII	Institut Amatller d'Art Hispànic	Ref. 05337014a
E L 11	Làm A A L	Encenser antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana	S. XII-XIII	Institut Amatller d'Art Hispànic	Ref. 05337014b
E L 12	Làm A A L	Encenser antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana	S. XII-XIII	Institut Amatller d'Art Hispànic	Ref. 05337015
E L 13	Làm A A L	Encenser antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana	S. XII-XIII	Institut Amatller d'Art Hispànic	Ref. 05337015a
Prec.1	Làm Prec. I	Crismera de Sant Pere de Rodes	S. IX-X	MDG	18
Prec.2	Làm Prec. I	Altar portàtil de Sant Pere de Rodes	S. X	MDG	20
Prec.3	Làm Prec. I	Vas-reliquiari esfèric	S. XI	MDSU	Inv. 603

TAULA DE DOCUMENTS DEL DIPLOMATARI

TAULA DE DOCUMENTS DEL DIPLOMATARI

TAULA DE DOCUMENTS DEL DIPLOMATARI

TAULA DE DOCUMENTS DEL DIPLOMATARI

TAULA DE DOCUMENTS DEL DIPLOMATARI

DOC.	DATA	ACTE	PÀGINA
157	1112, maig, 28	Donació de Bernat Erall	1343
158	1115	Memòria sobre la intromissió de l'abat de Marsella	1343
159	1116, gener, 4	Testament de Berenguer Ramon	1344
160	1116, octubre, 11	Testament de Guillem Bernat	1345
161	1116, novembre, 3	Testament de Ramon Guillem	1345
162	1118, desembre, 6	Testament de Pere Bernat de Salt	1346
163	1118, desembre, 31	Donació a Santa Maria Ripoll	1347
164	1119, gener, 9	Testament sacramental de Ramon Bernat	1347
165	1120, agost, 6	Testament sacramental de Ponç Bernat	1348
166	1120, novembre, 29	Testament de Martí, clergue de Vic	1349
167	1121, gener, 22	Testament de Ramon Bernat	1349
168	1121, desembre, 1	Testament de Ramon	1350
169	1124, maig, 1	Testamen de Ramon Bradila	1351
170	1127, abril, 28	Testament de Ramon Berenguer	1351
171	1128, maig, 10	Testament d'Arnau, fill d'Arnau	1352
172	1128, novembre, 9	Testament de Bernard Pere	1352
173	1129, agost, 19	Testament sacramental d'Arnau Arnau	1352
174	1130, juliol, 8	Testament de Ramon Berenguer III, comte de Barcelona	1353
175	1130, agost, 19	Testament sacramental de Ramon Berenguer III	1354
176	1131, gener, 1	Testament d'Alarand	1354
177	1131, juny, 4	Testament de Guerau Pons, vescomte	1355
178	1132, març, 12	Testament sacramental de Guerau Pons, vescomte	1356
179	1133, febrer, 8	Testament d'Ermengol VI, comte d'Urgell	1356
180	1133, juny, 14	Testament de Guillem Pere	1357
181	1134, desembre, 30	Dotalia de Santa Cecilia de Fígols	1357
182	1134, desembre, 31	Inventari dels béns de Ramon Berenguer III	1358
183	1136, març, 17	Testament d'Arnau de Prenyanosa	1358
184	1136, juliol, 19	Testament de Ponç Bernat	1359
185	1136, desembre, 31	Testament sacramental de Gombau	1359
186	1137, agost, 12	Testament de Guillem	1360
187	1137, desembre, 31	Testament de Bernard, ardiaca	1360
188	1139, abril, 5	Testament de Bernard Berenguer	1361
189	1148, maig, 1	Testament de Pere, canonge	1362
190	1151, abril, 16	Inventari dels béns a Llívia	1362
191	1151, agost, 7	Sentència plet de l'arquebisbe de Tarragona	1363
192	1152, abril, 29	Testament de Guillem, arxilevita	1364
193	1154, març, 5	Donació de Ramon Pere	1364
194	1156, octubre	Lliurament ornaments per Guillem Agelà	1365
195	1160, maig, 11	Préstec a Ermengol VII, comte d'Urgell	1365

TAULA DE DOCUMENTS DEL DIPLOMATARI

TAULA DE DOCUMENTS DEL DIPLOMATARI

TAULA DE DOCUMENTS DEL DIPLOMATARI

TAULA DE DOCUMENTS DEL DIPLOMATARI

TAULA DE DOCUMENTS DEL DIPLOMATARI

APÈNDIX 1

APÈNDIX 2

LÀMINES

Calzes catalans. Evolució cronològica de la tipologia, s. XI-XIII Làm. I



Il·l. 1 Il·l. 2 Il·l. 3 Il·l. 4 Il·l. 5 Il·l. 6 Il·l. 7 Il·l. 8 Il·l. 9 Il·l. 10



C C 1 C C 2 C C 3 C C 4 C C 5 C C 6 C C 7 C C 8 C C 9 C C 10

Numeració segons el Catàleg d'obra

Comparativa de calzes a la miniatura i a la pintura mural catalana, s. XI-XIII



Il·l. 11 Il·l. 12 Il·l. 13 Il·l. 14 Il·l. 15 Il·l. 16 Il·l. 17 Il·l. 18 Il·l. 19 Il·l. 20

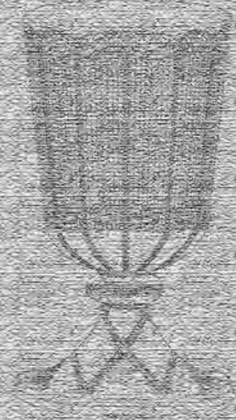
Calzes forans. Evolució cronològica de la tipologia, s. VI-IX

Làm. II


II·l. 21


II·l. 22


II·l. 23


II·l. 24

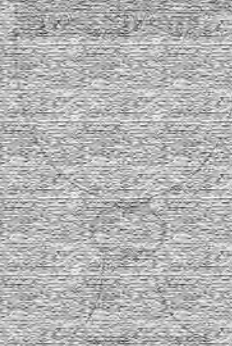

II·l. 25


II·l. 26


II·l. 27


II·l. 28


II·l. 29


II·l. 30


II·l. 31


II·l. 32


II·l. 33


II·l. 34


II·l. 35

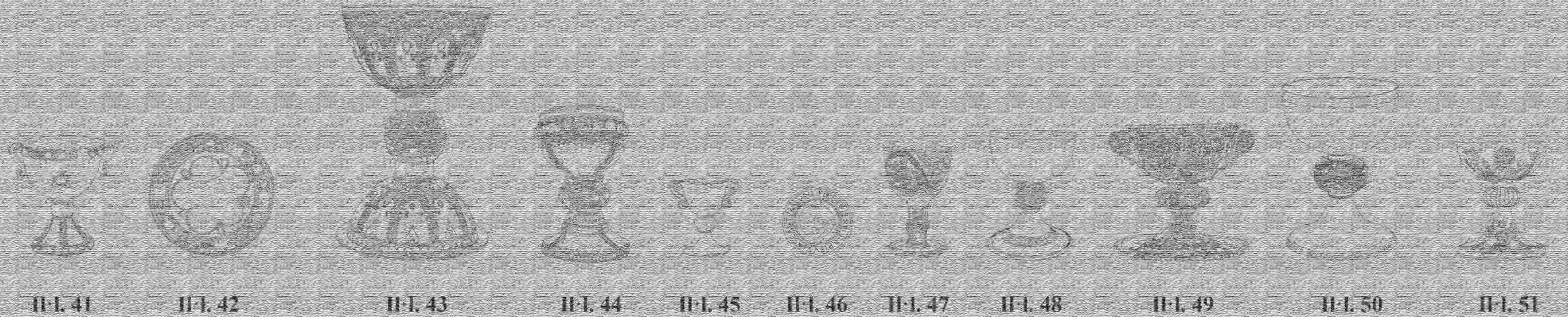

II·l. 36


II·l. 37


II·l. 38


II·l. 39


II·l. 40



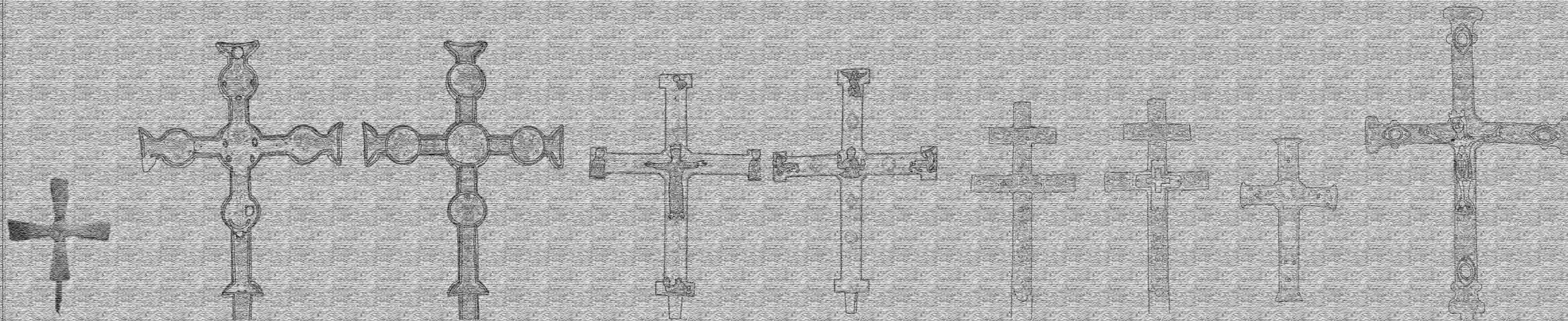
Il·l. 41 Il·l. 42 Il·l. 43 Il·l. 44 Il·l. 45 Il·l. 46 Il·l. 47 Il·l. 48 Il·l. 49 Il·l. 50 Il·l. 51



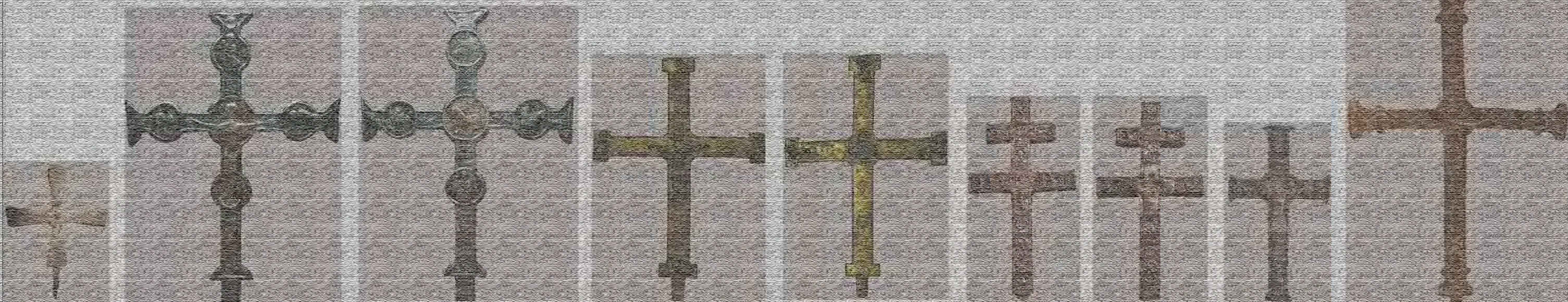
Il·l. 52 Il·l. 53 Il·l. 54 Il·l. 55 Il·l. 56 Il·l. 57 Il·l. 58 Il·l. 59 Il·l. 60 Il·l. 61 Il·l. 62

Creus catalanes. Evolució cronològica de la tipologia, s. XII-XIII

Làm. IV



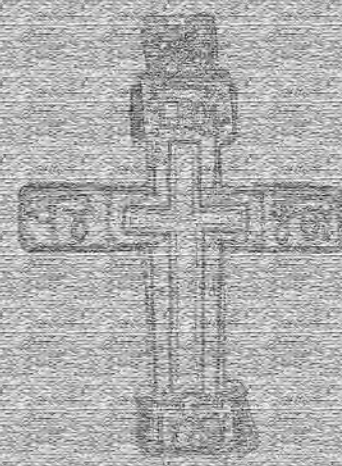
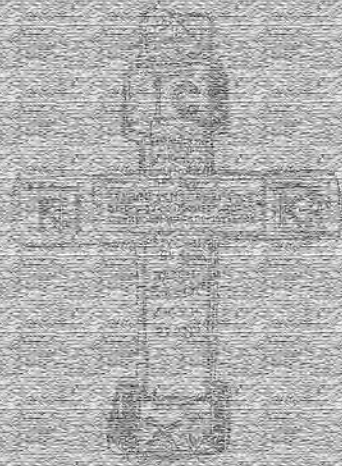
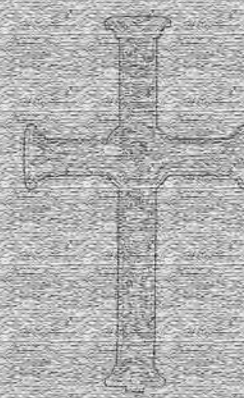
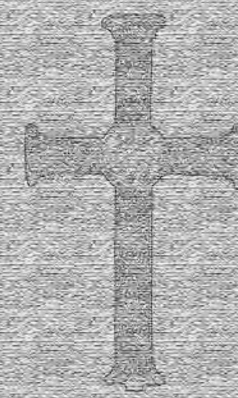
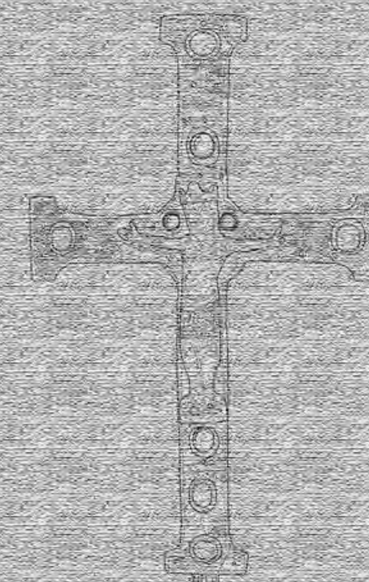
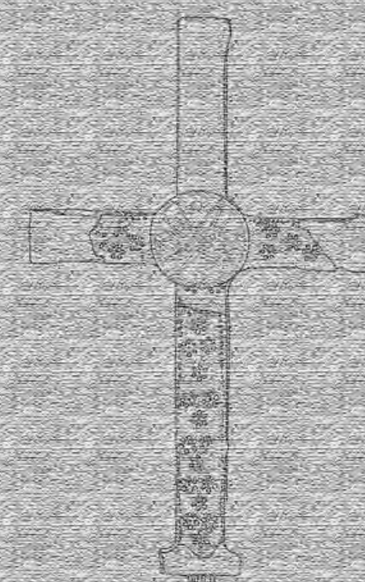
Il·l. 63 Il·l. 64 Il·l. 65 Il·l. 66 Il·l. 67 Il·l. 68 Il·l. 69 Il·l. 70 Il·l. 71



Il·l. 63 b Cr C 1 (a/r) (anvers/revers) Cr C 2 (a/r) Cr C 3 (a/r) Cr C 4 Cr C 5

Numeració segons el Catàleg d'obra



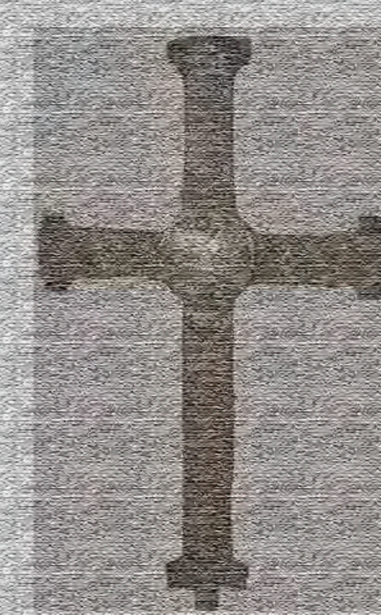







Il·l. 72 Il·l. 73 Il·l. 74 Il·l. 75 Il·l. 76 Il·l. 77 Il·l. 78 Il 79



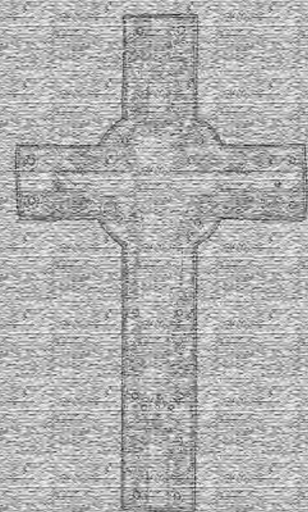


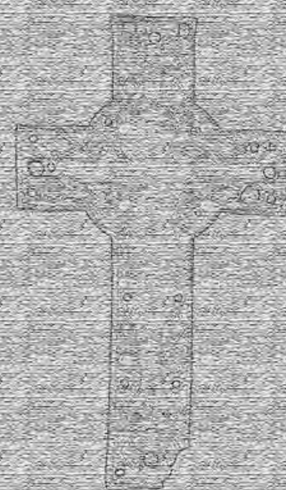


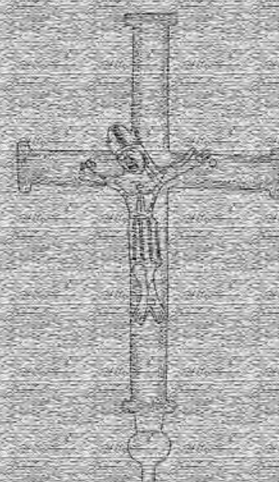



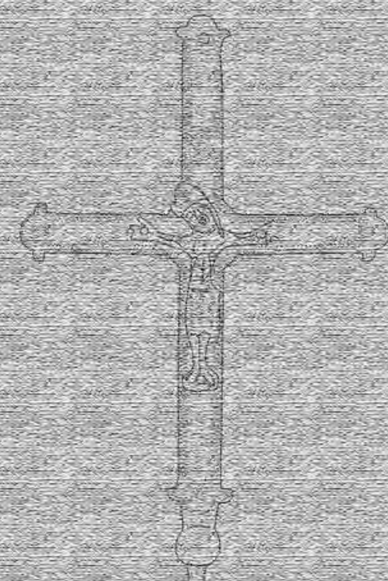
Cr F 1 (a/r) Cr F 2 (a/r) Cr F 3 (a/r) Cr F 4 (a/r)

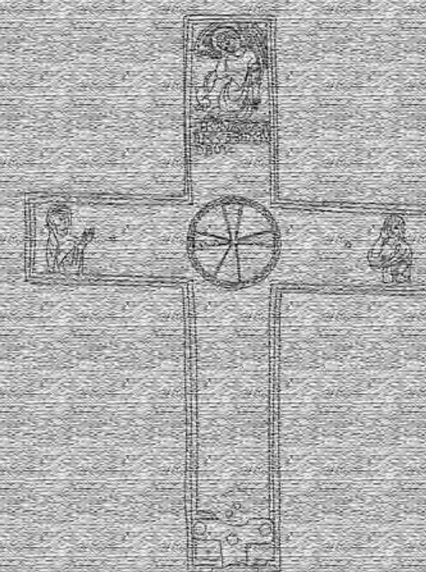
Numeració segons el Catáleg d'obra

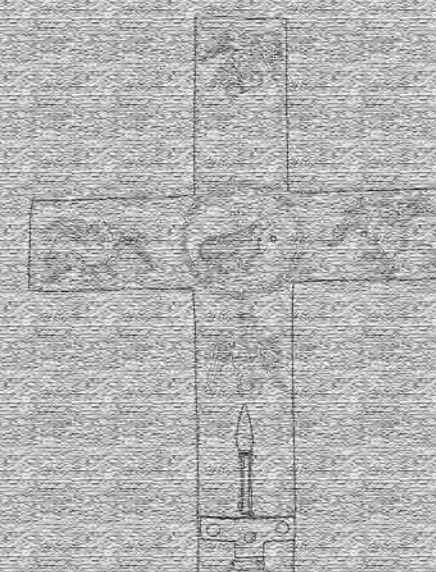

Il·l. 80


Il·l. 81


Il·l. 82


Il·l. 83


Il·l. 84


Il·l. 85


Il·l. 86

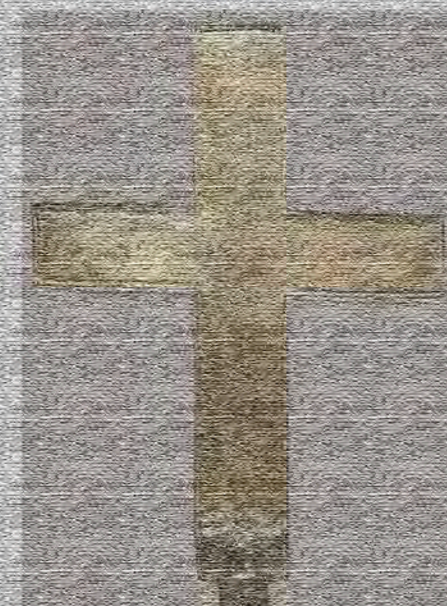

Il·l. 87


Cr F 5


Cr F 6


Cr F 7


Cr F 8

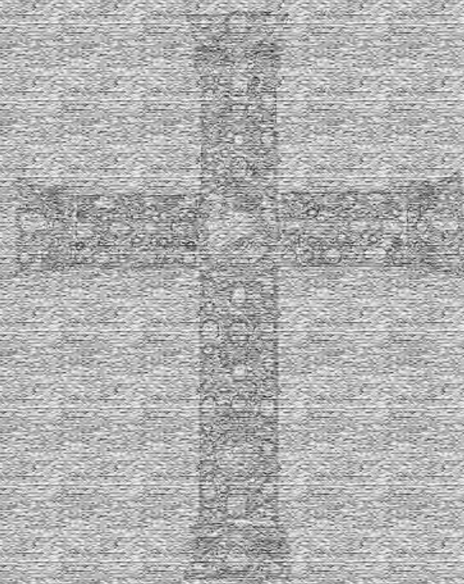


Cr F 9 (a/r)



Cr F 10 (a/r)

Numeració segons el Catàleg d'obra

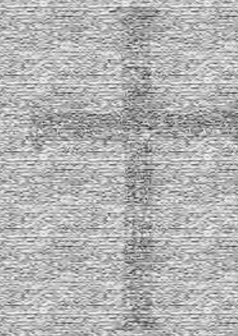

Il·l. 88

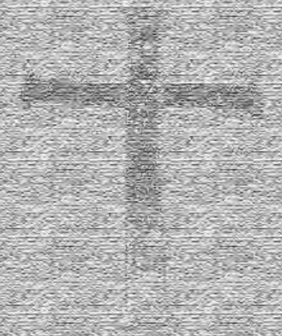

Il·l. 89


Il·l. 90


Il·l. 91


Il·l. 92


Il·l. 93


Il·l. 94


Il·l. 95


Il·l. 96


Il·l. 97

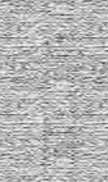

Il·l. 98

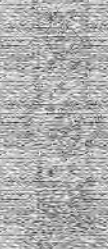

Il·l. 99


Il·l. 100


Il·l. 101





Il·l. 102 Il·l. 103 Il·l. 104 Il·l. 105 Il·l. 106 Il·l. 107

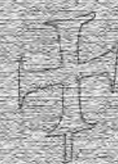







Il·l. 108 Il·l. 109 Il·l. 110 Il·l. 111 Il·l. 112 Il·l. 113

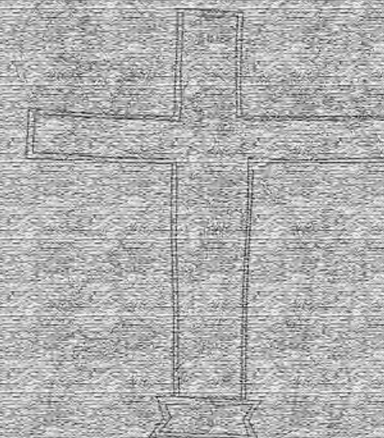

Il·l. 114


Il·l. 115


Il·l. 116


Il·l. 117


Il·l. 118


Il·l. 119


Il·l. 120


Il·l. 121


Il·l. 122

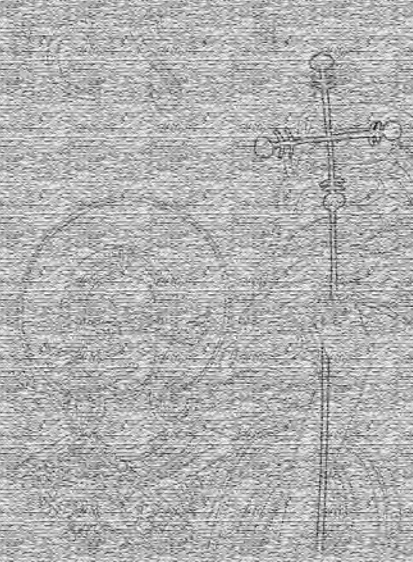

Il·l. 123


Il·l. 124

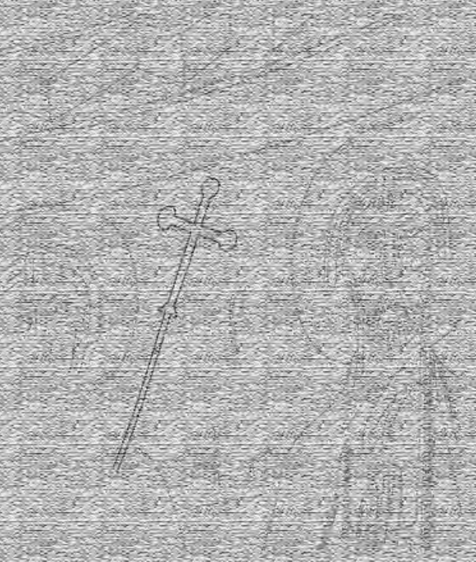

Il·l. 125


Il·l. 126


Il·l. 127



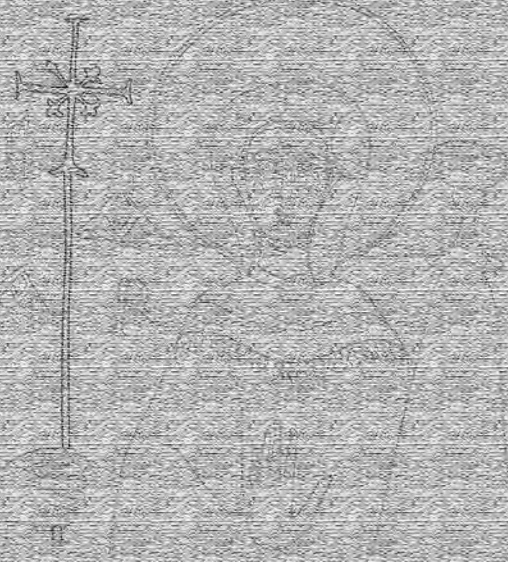
Il·l. 128



Il·l. 129



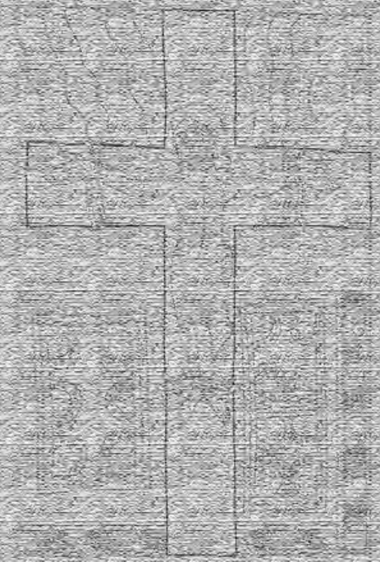
Il·l. 130



Il·l. 131



Il·l. 132



Il·l. 133



Il·l. 134



Il·l. 135



Il·l. 136



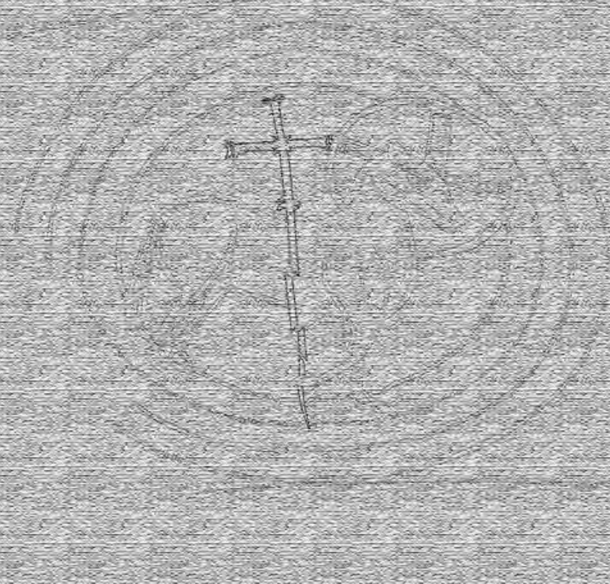
Il·l. 137



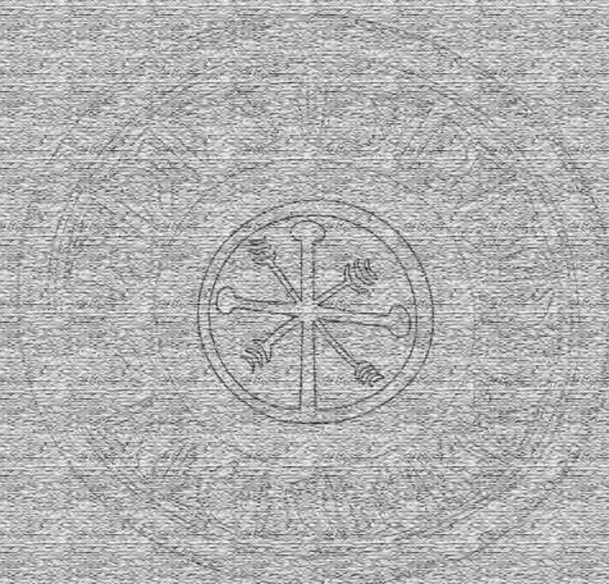
Il·l. 138



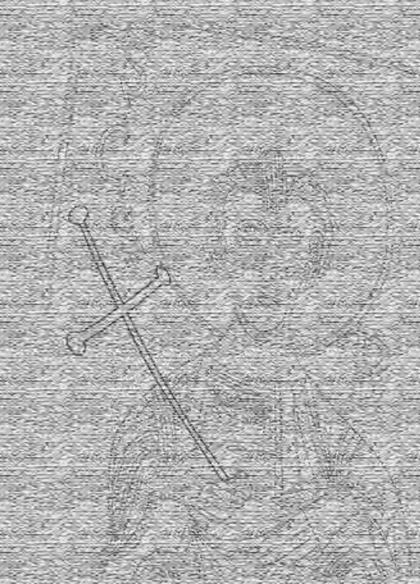
Il·l. 139



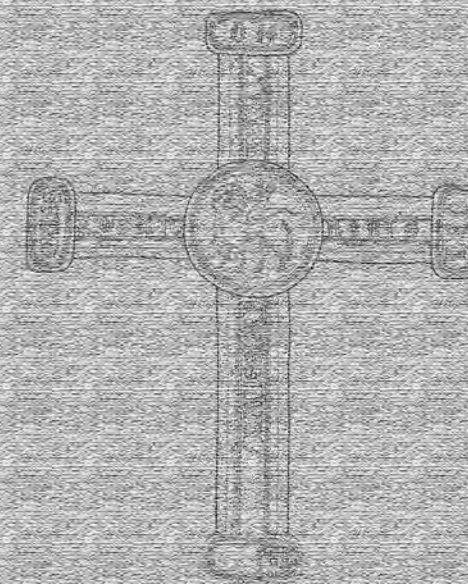
Il·l. 140



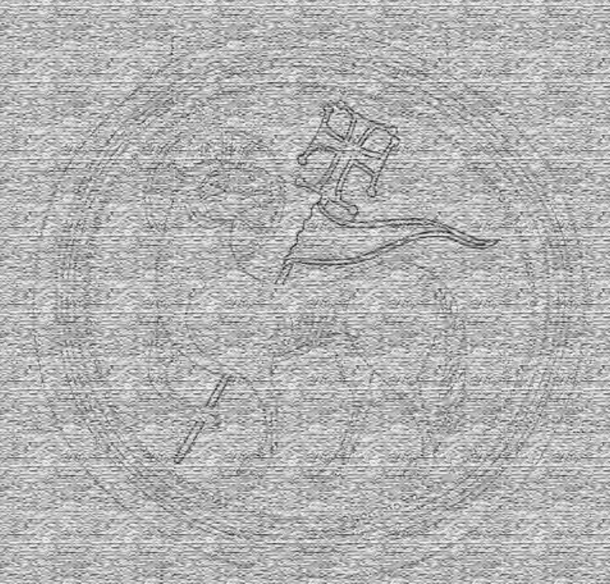
Il·l. 141



Il·l. 142



Il·l. 143



Il·l. 144



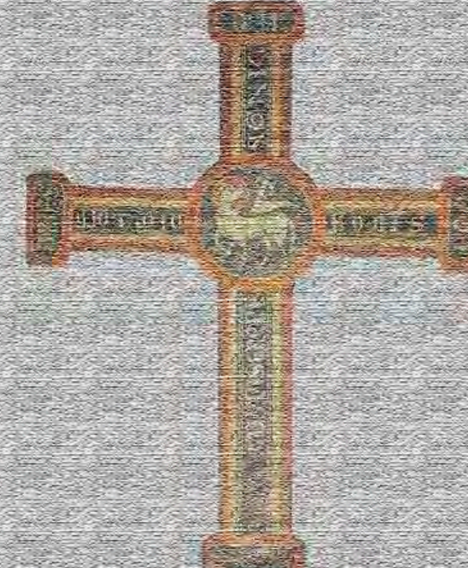
Il·l. 145



Il·l. 146



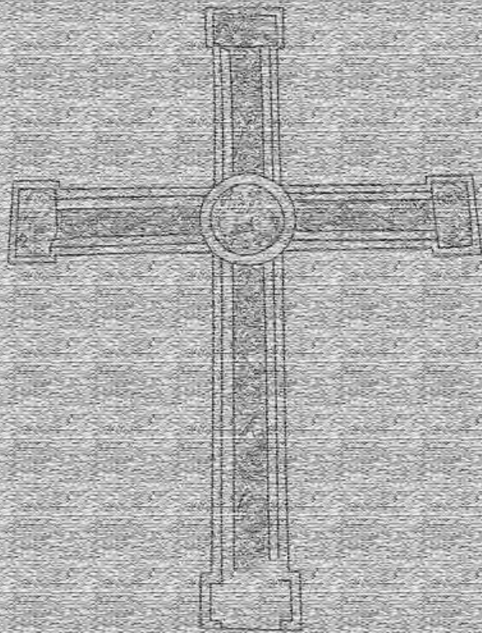
Il·l. 147



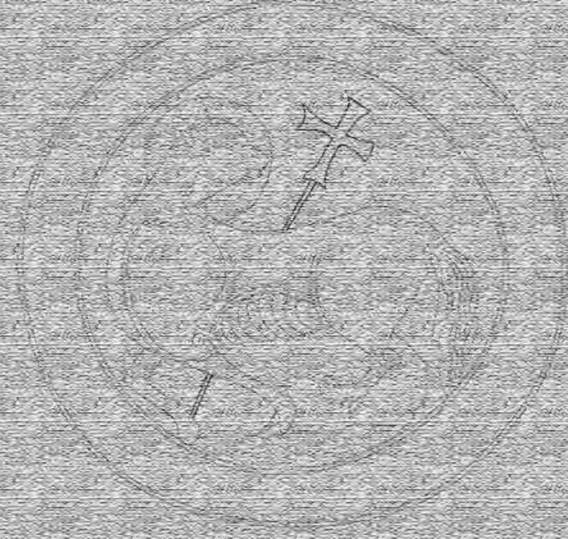
Il·l. 148



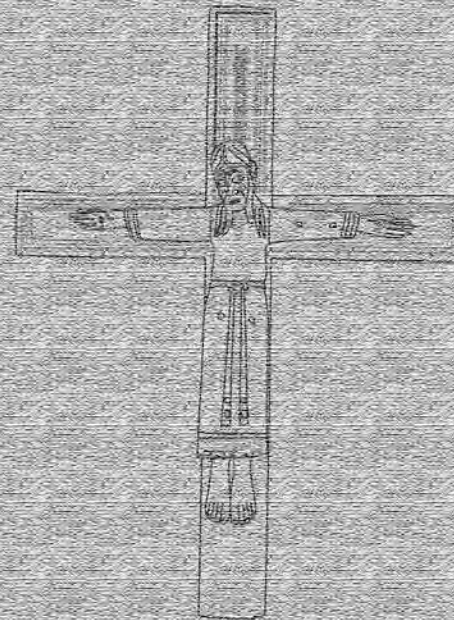
Il·l. 149



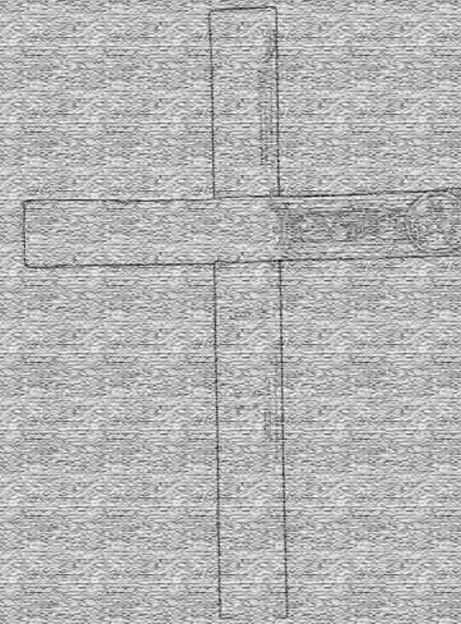
Il·l. 150



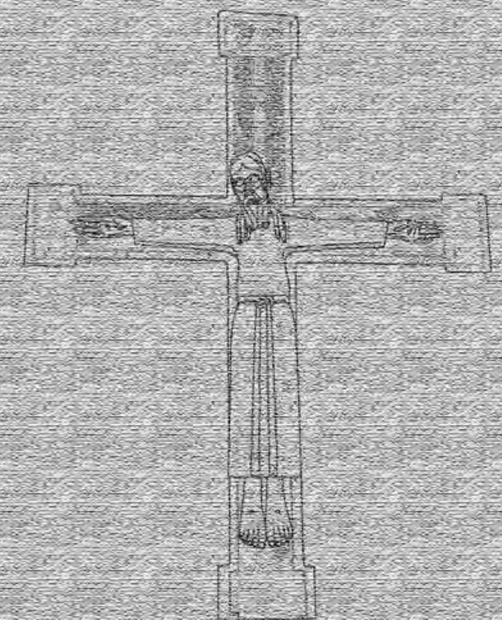
Il·l. 151



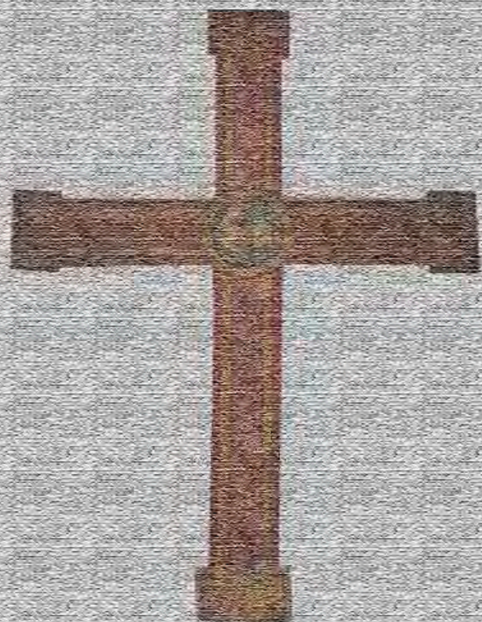
Il·l. 152



Il·l. 153



Il·l. 154



Il·l. 155



Il·l. 156



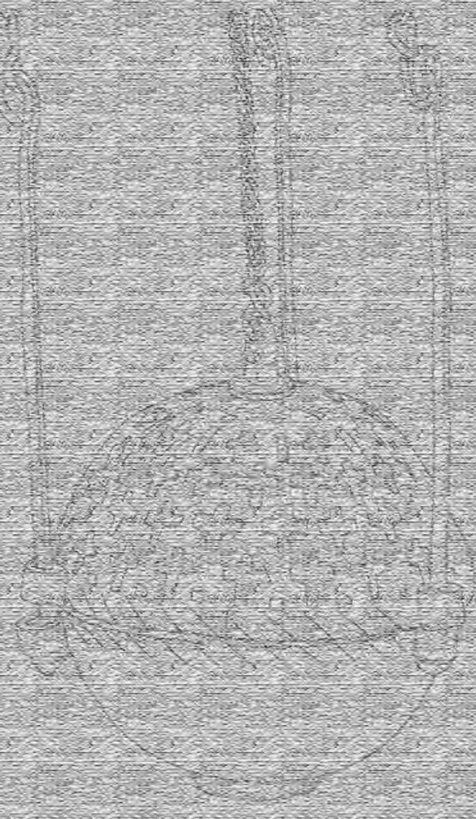
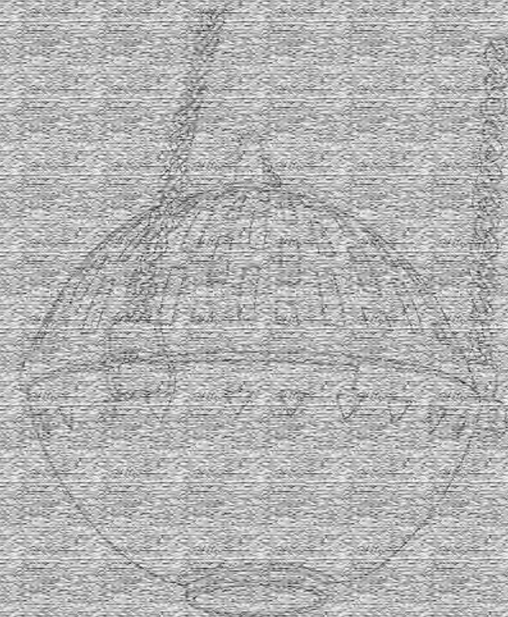
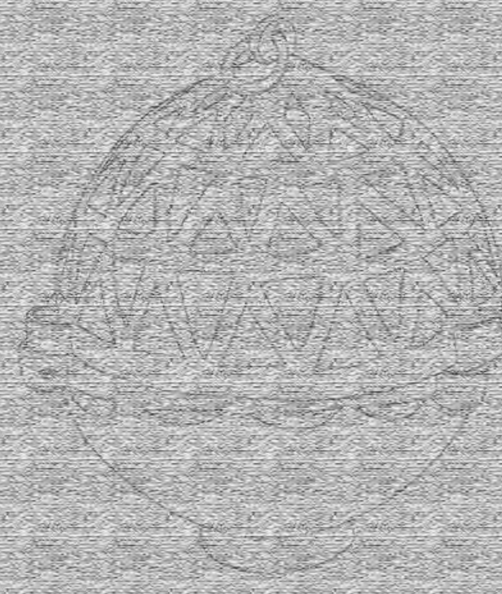
Il·l. 157

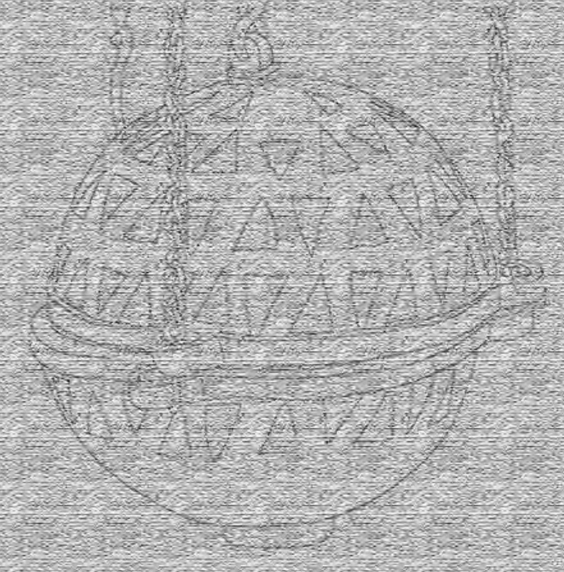


Il·l. 158

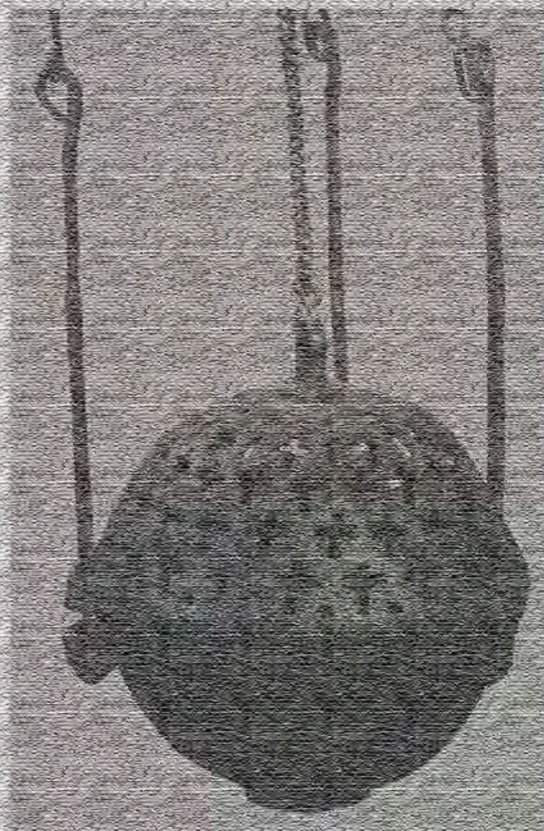


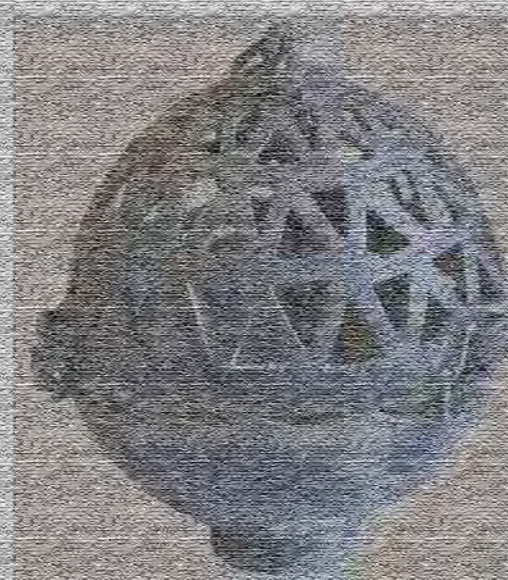
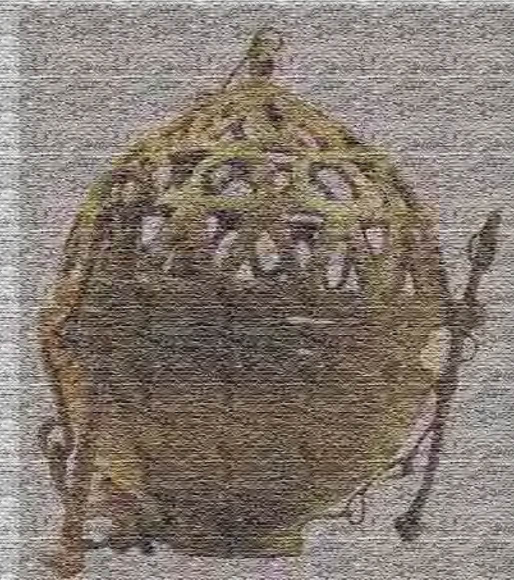
Il·l. 159



Il·l. 160 Il·l. 161 Il·l. 162 Il·l. 163 Il·l. 164




E C 1 E C 2 E C 3 E C 4 E C 5

Numeració segons el Catàleg d'obra



Il·l. 165

Grup 1



Il·l. 166

Grup 1



Il·l. 167

Grup 1



Il·l. 168

Grup 2



Il·l. 169

Grup 2



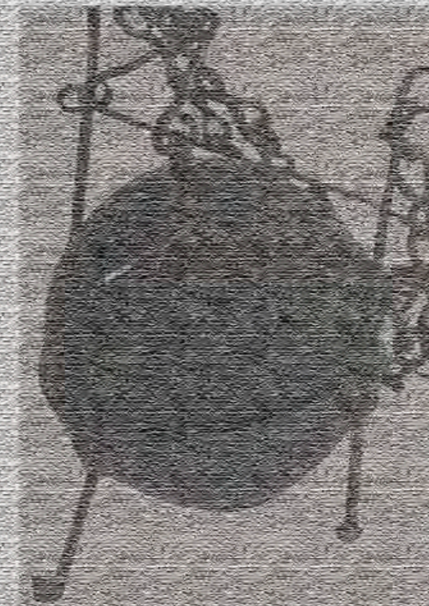
E C 6



E C 7



E C 8



E C 13

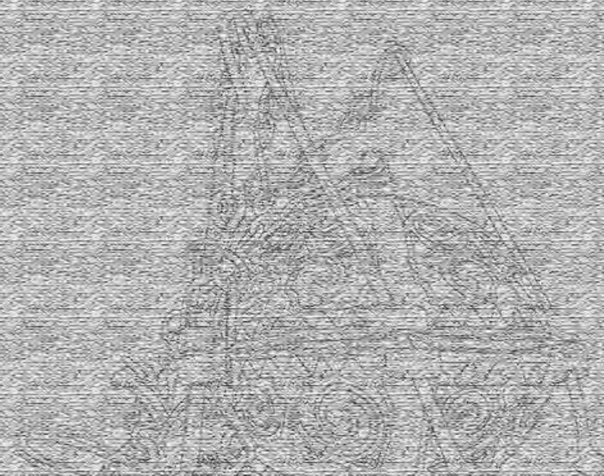


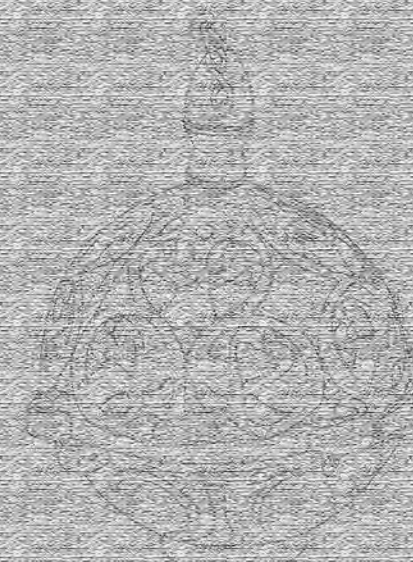
E C 14

Numeració segons el Catàleg d'obra


Il·l. 170


Il·l. 171


Il·l. 172


Il·l. 173


Il·l. 174


E C 17


E C 22


E C 23

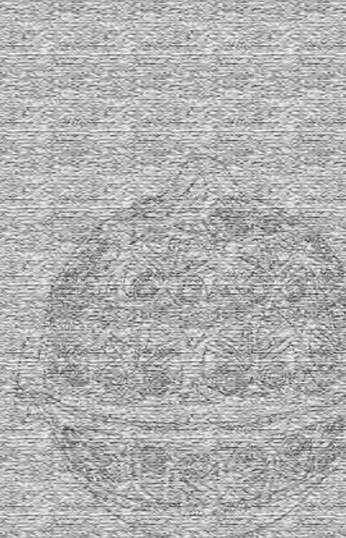

E C 24


E C 21

Numeració segons el Catàleg d'obra


II·I. 175


II·I. 176


II·I. 177


II·I. 178


II·I. 179


II·I. 180


E C 25


E C 30


E C 37


E C 38


E C 39


E C 40

Numeració segons el Catàleg d'obra


Il·l. 181


Il·l. 182


Il·l. 183


Il·l. 184


Il·l. 185


Il·l. 186


E C 41


E C 44


E C 45


E C 47


E C 48


E C 49

Numeració segons el Catàleg d'obra


Il·l. 187


Il·l. 188


Il·l. 189


Il·l. 190


Il·l. 191

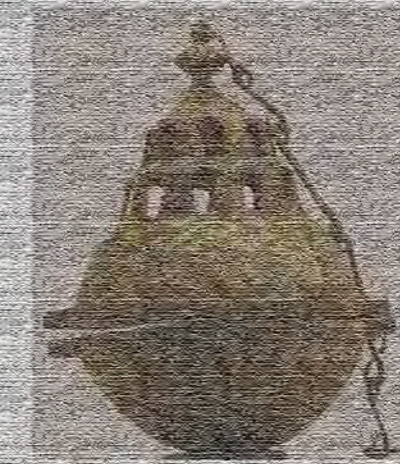

Il·l. 192


E F 1


E C 50


E F 2


E C 51

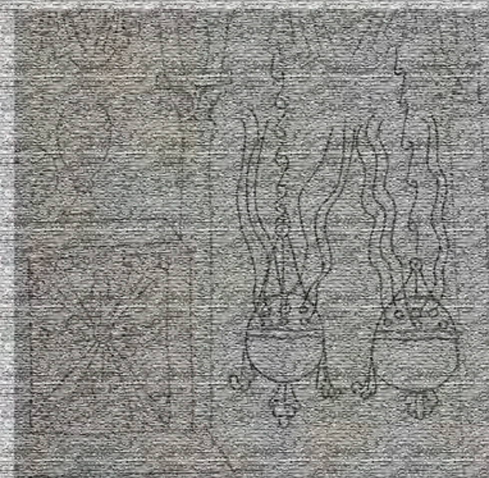

E C 53

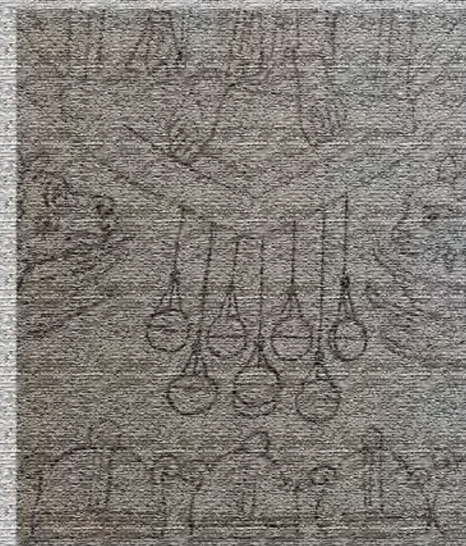

E C 54

Numeració segons el Catàleg d'obra


Il·l. 193


Il·l. 194


Il·l. 195


Il·l. 196


Il·l. 197


Il·l. 198

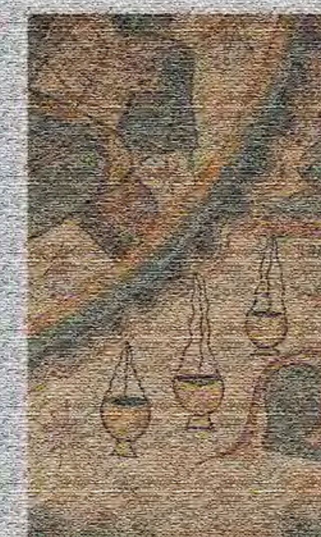

Il·l. 199


Il·l. 200

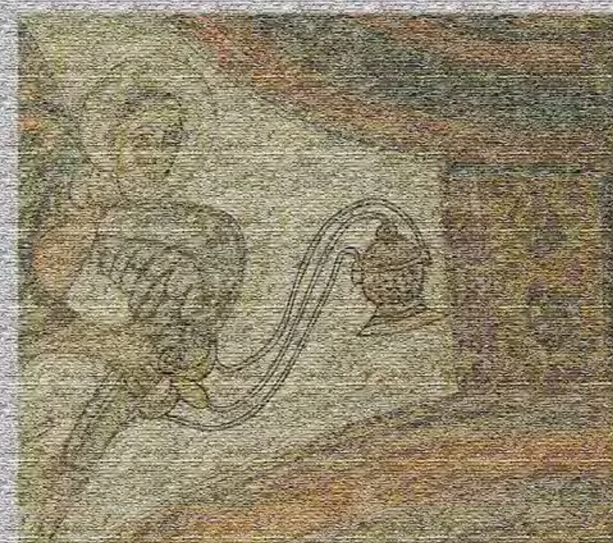

Il·l. 201


Il·l. 202


Il·l. 203


Il·l. 204


Il·l. 205


Il·l. 206


Il·l. 207


Il·l. 208


Il·l. 209




Il·l. 210




Il·l. 211




Il·l. 212




Il·l. 213



Il·l. 214



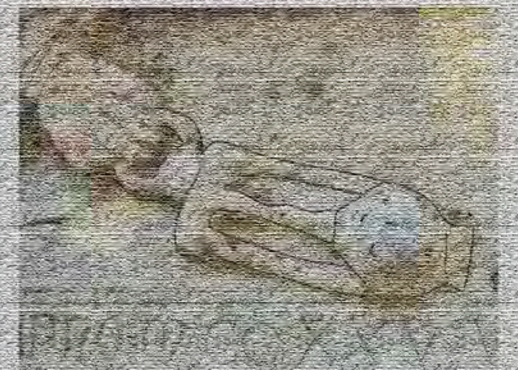
Il·l. 215



Il·l. 216



Il·l. 217



Il·l. 218


Il·l. 219


Il·l. 220


Il·l. 221

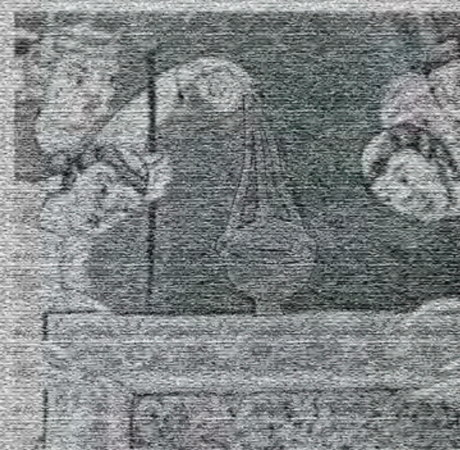

Il·l. 222


Il·l. 223


Il·l. 224


Il·l. 225


Il·l. 226 (vidriera)


Il·l. 227


Il·l. 228


Il·l. 229


Il·l. 230


Il·l. 231


Il·l. 232

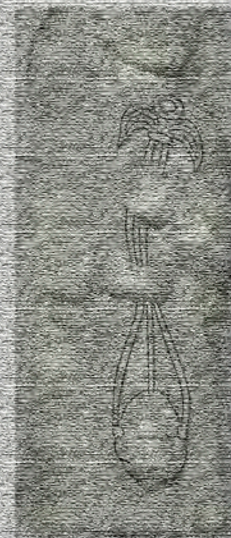

Il·l. 233


Il·l. 234


Il·l. 235


Il·l. 236


Il·l. 237

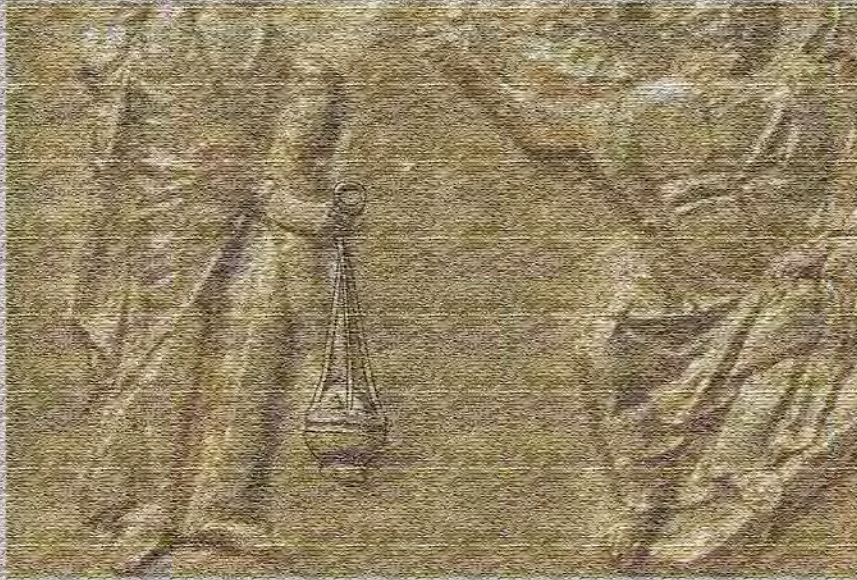

Il·l. 238


Il·l. 239

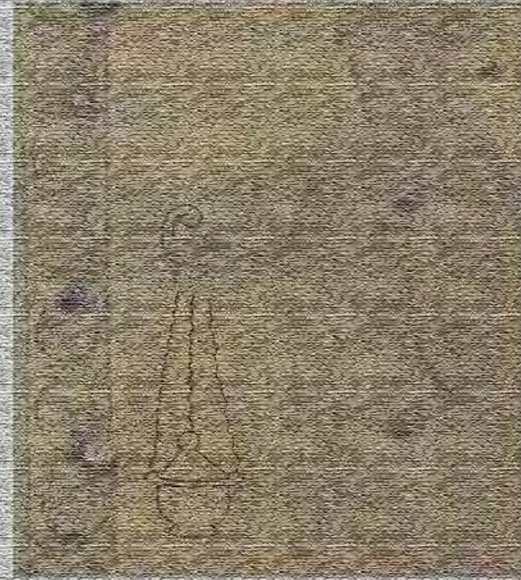

Il·l. 240

Encensers al metall i a l’orfebreria forana

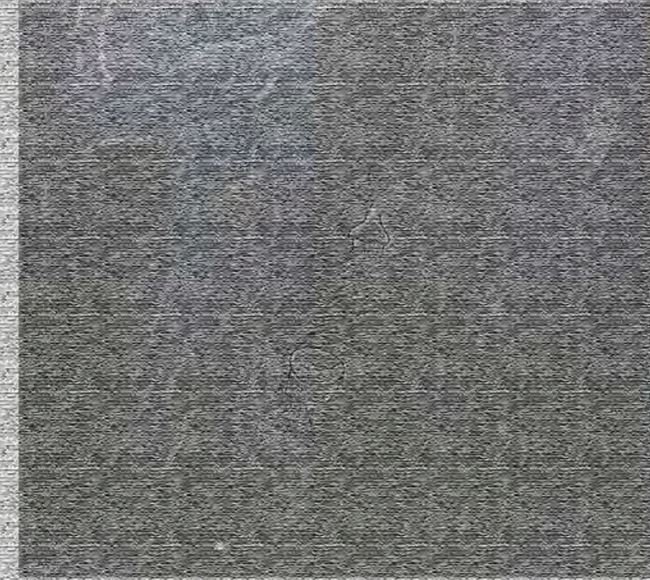
Làm. XXIII



Il·l. 241



Il·l. 242



Il·l. 243



Il·l. 244



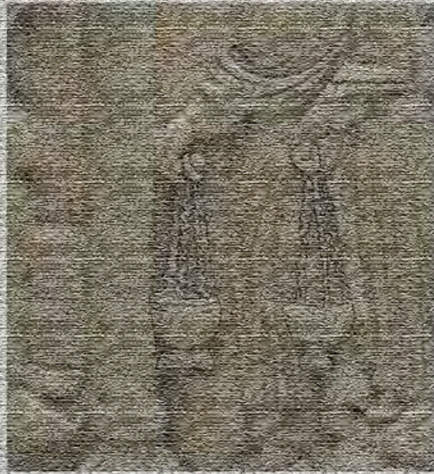
Il·l. 245



Il·l. 246



Il·l. 247


Il·l. 248


Il·l. 249


Il·l. 250


Il·l. 251


Detall Il·l. 252


Il·l. 252


Il·l. 253


Il·l. 254


Il·l. 255


Il·l. 256


Il·l. 257


Il·l. 258


Il·l. 259


Il·l. 260

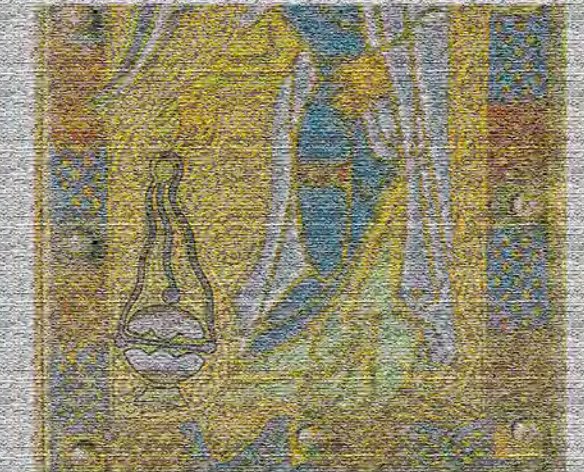

Il·l. 261


Il·l. 262


Il·l. 263


Il·l. 264


Il·l. 265

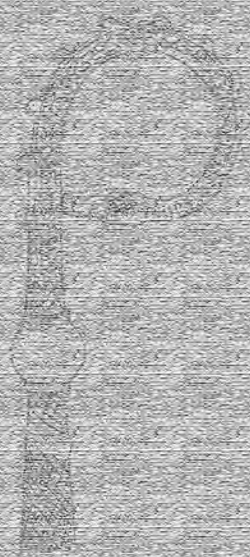

Il·l. 266


Il·l. 267

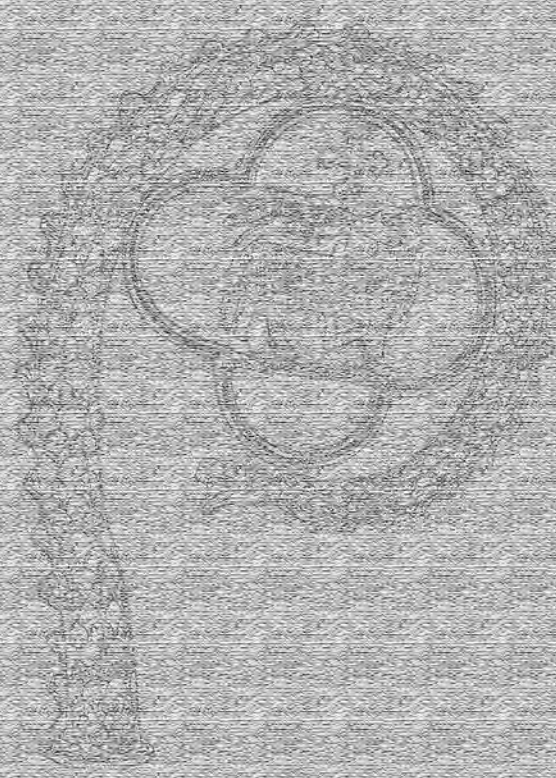

Il·l. 268


Il·l. 269

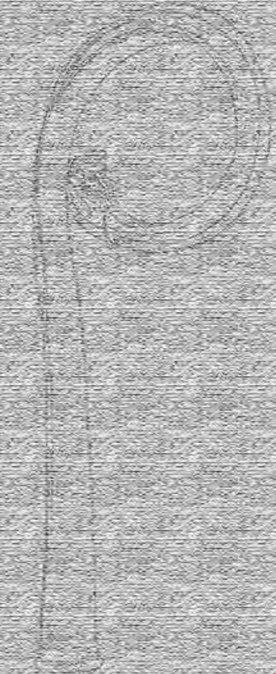

Il·l. 270


Il·l. 271


Il·l. 272


Il·l. 273


Il·l. 274

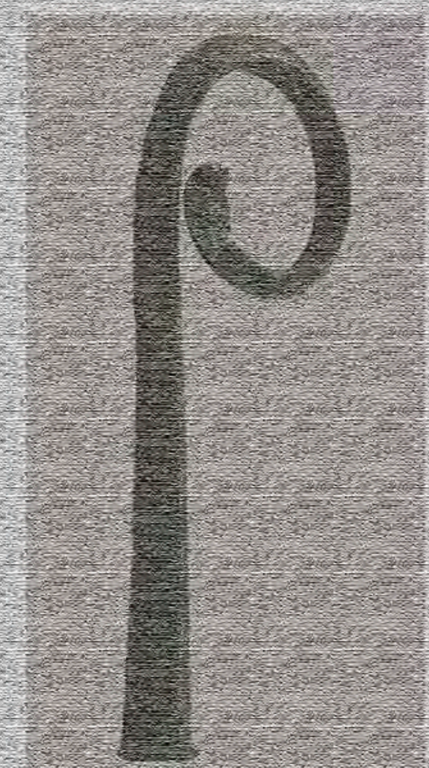

Il·l. 275


B C 1


Il·l. 276
(fusta)

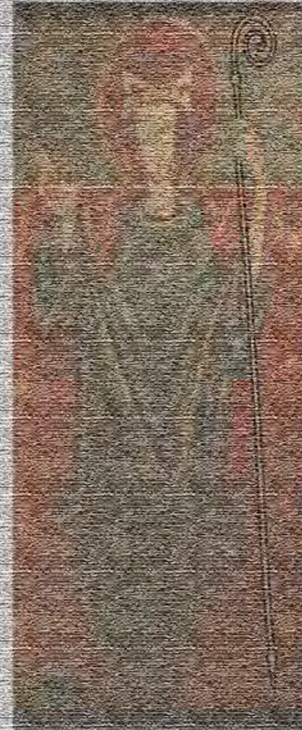

B C 2


B C 3


Il·l. 277

Numeració segons el Catàleg d'obra


Il·l. 278


Il·l. 279


Il·l. 280


Il·l. 281

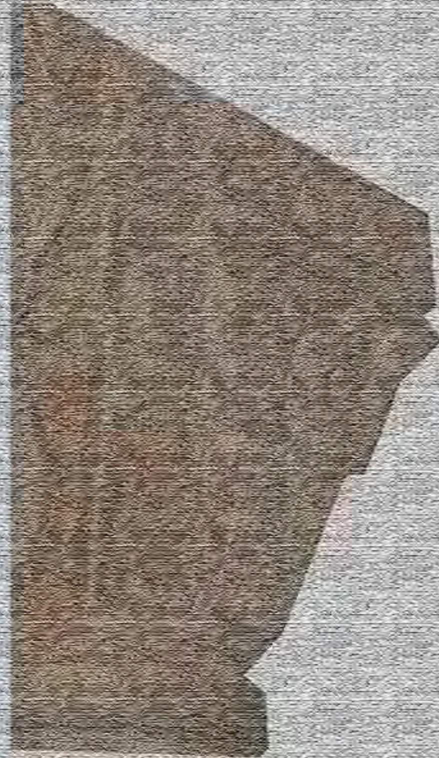

Il·l. 282


Il·l. 283

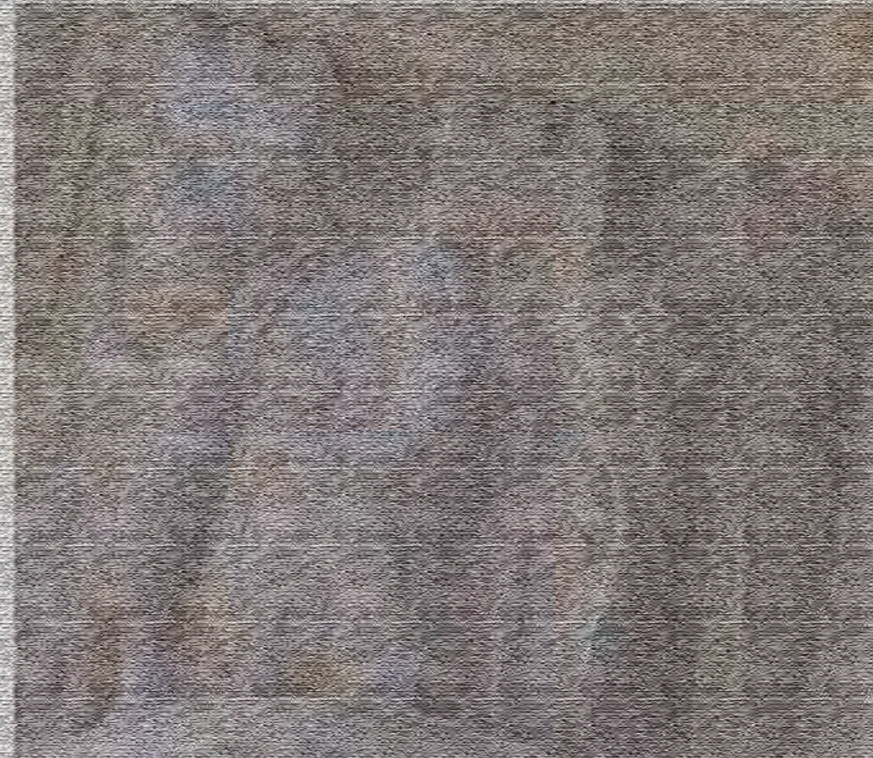

Il·l. 284


Il·l. 285


Il·l. 286



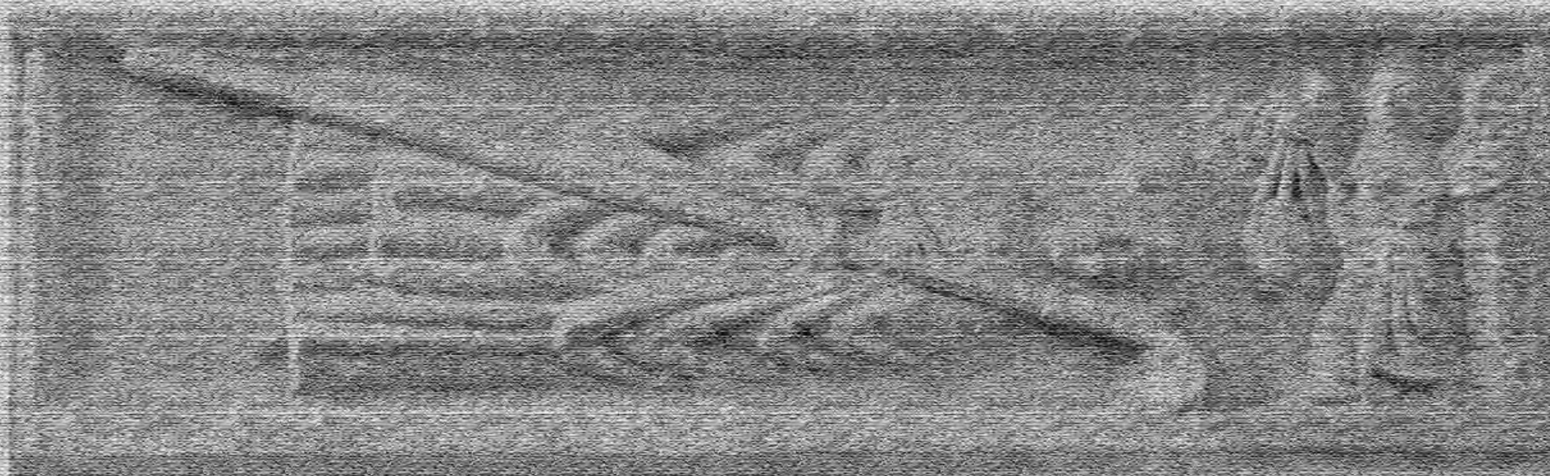
Il·l. 287



Il·l. 288



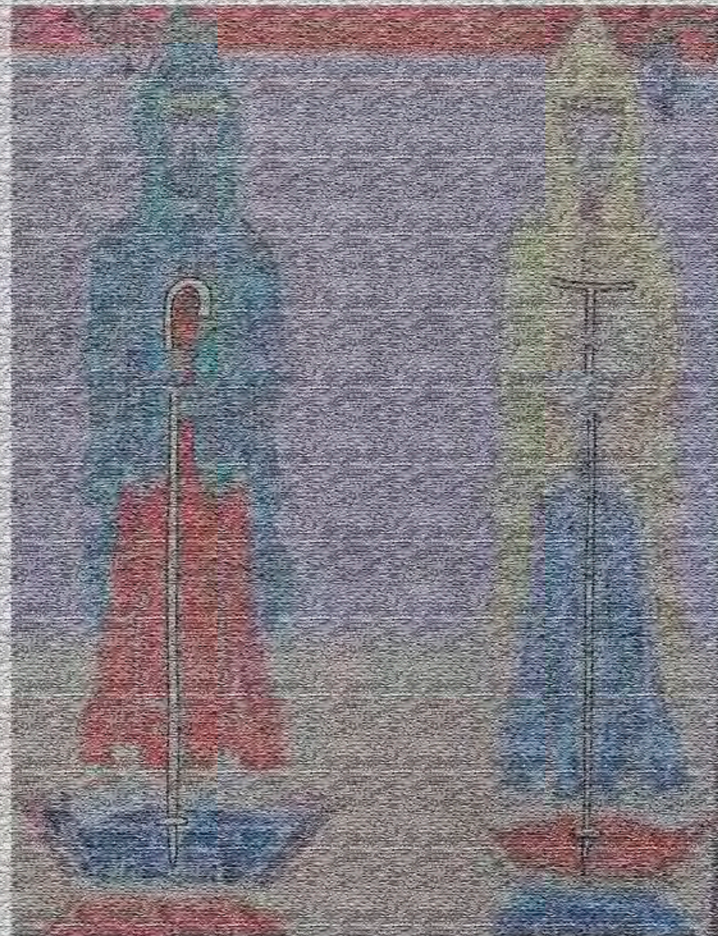
Il·l. 289



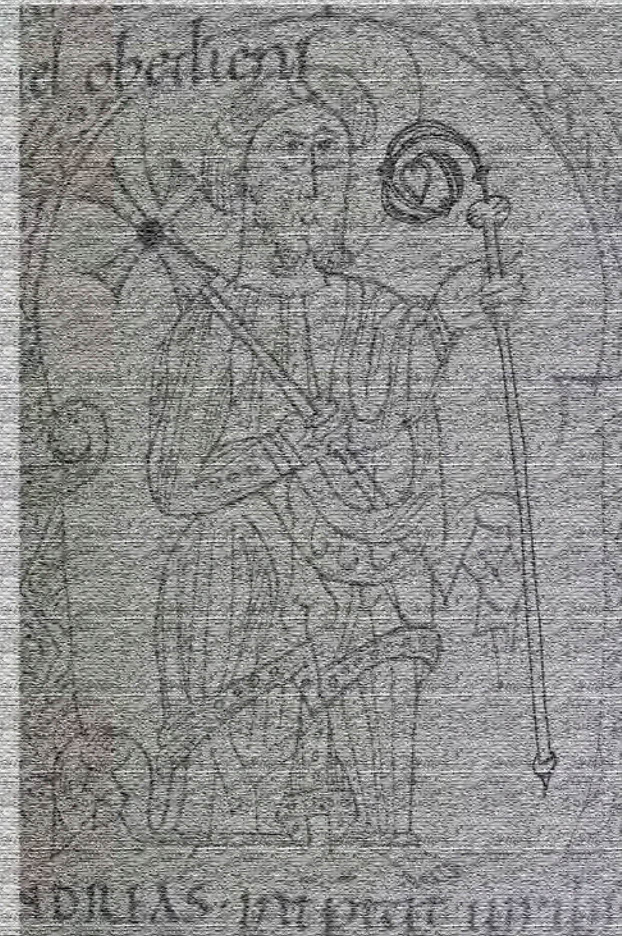
Il·l. 290



Il·l. 291



Il·l. 292



Il·l. 293



Il·l. 294



Il·l. 295



Il·l. 296



Il·l. 298



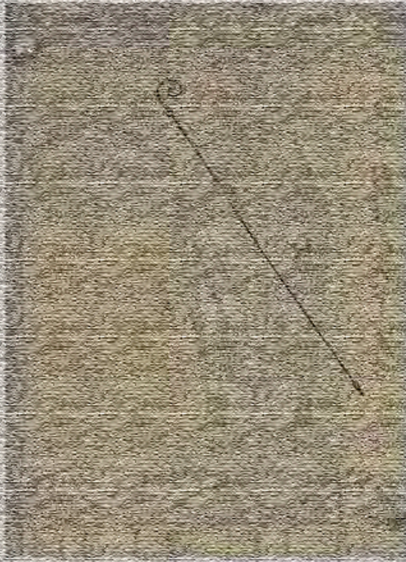
Il·l. 300



Il·l. 297



Il·l. 299



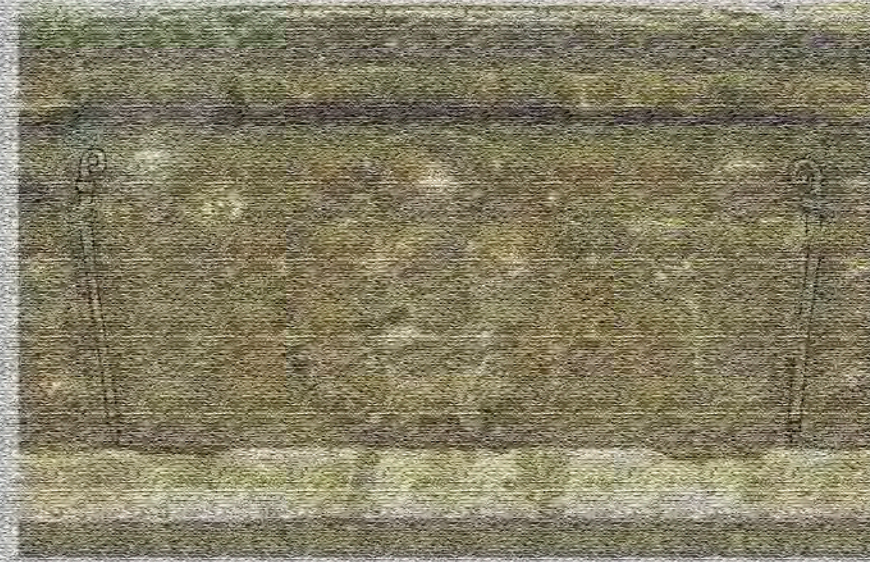
Il·l. 301



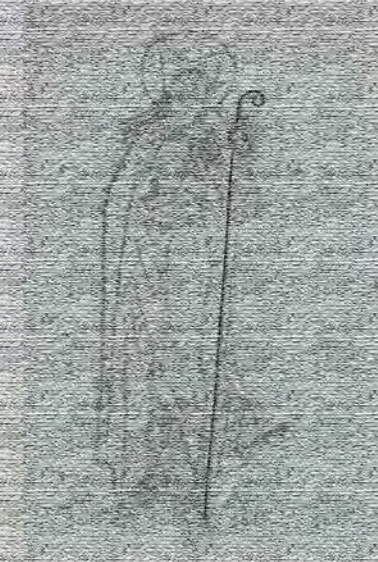
Il·l. 302



Il·l. 303



Il·l. 304





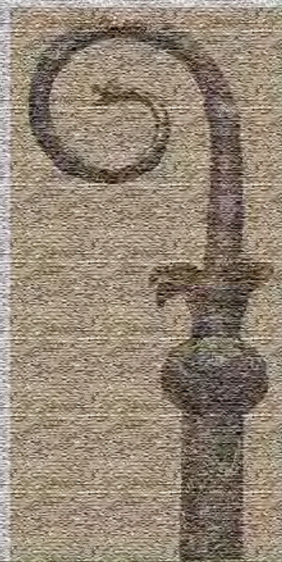
Il·l. 305



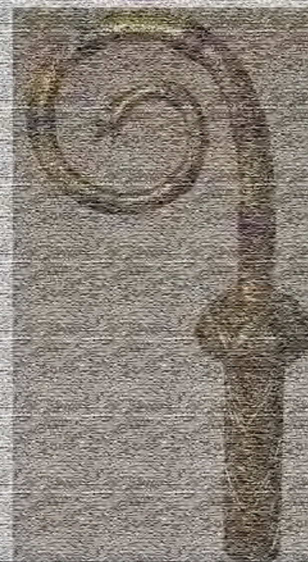
Il·l. 306



Il·l. 307



Il·l. 308



Il·l. 309



Il·l. 310



Il·l. 311

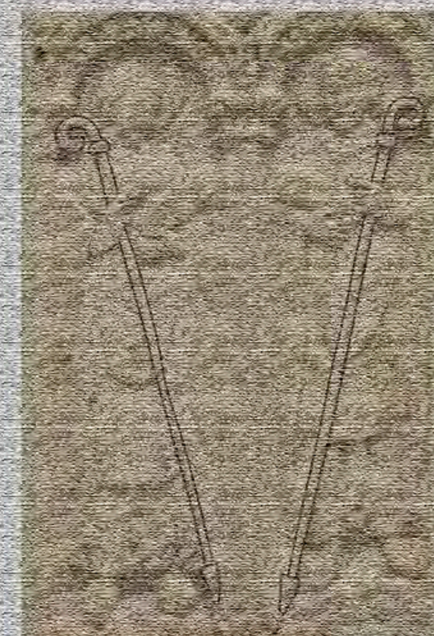


Il·l. 312


Il·l. 313


Il·l. 314

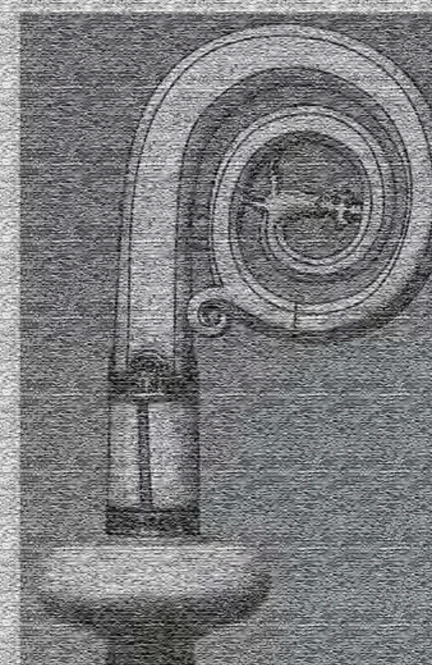

Il·l. 315


Il·l. 316


Il·l. 317


Il·l. 318


Il·l. 319


Il·l. 320


Il·l. 321


Il·l. 322



Il·l. 323



Il·l. 324



Il·l. 325



Il·l. 326



Il·l. 327



Il·l. 328



Il·l. 329



Il·l. 330



Il·l. 331



Il·l. 332



Il·l. 333



Il·l. 334



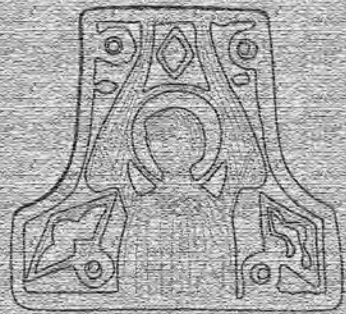
Il·l. 335



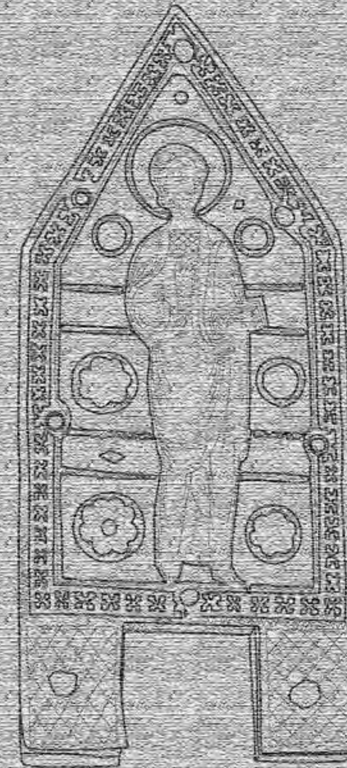
Il·l. 336

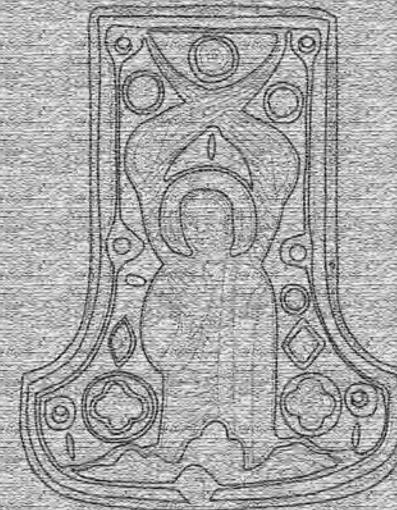


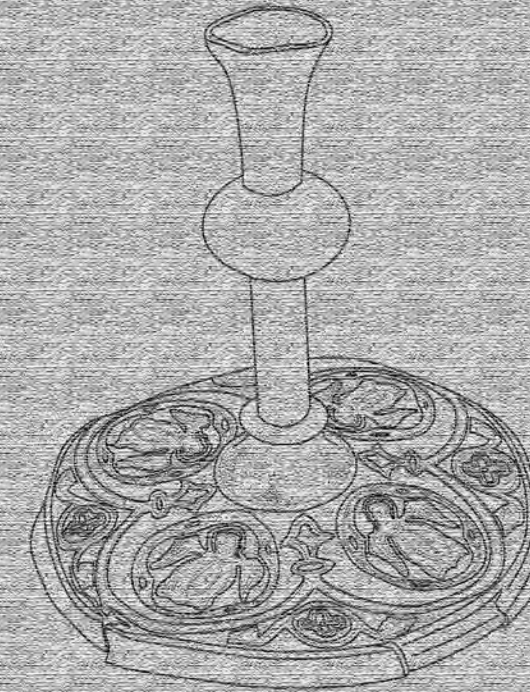
Il·l. 337


Il·l. 338


Il·l. 339


Il·l. 340


Il·l. 341


Il·l. 342


Il·l. 343


Il·l. 344


Il·l. 345

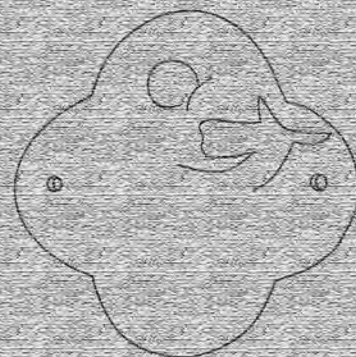

Il·l. 346


Il·l. 347

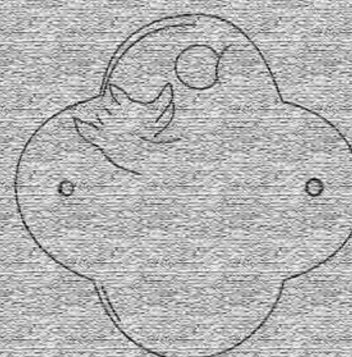

Il·l. 348


Il·l. 349

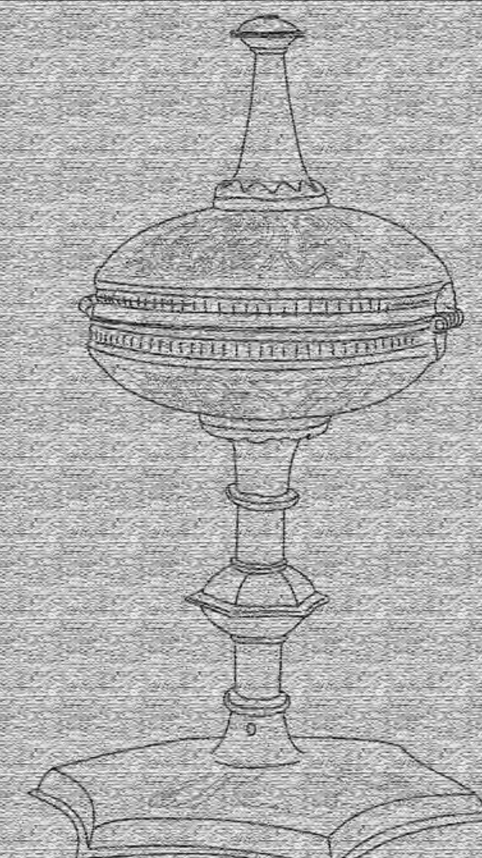

II·I. 350


II·I. 351

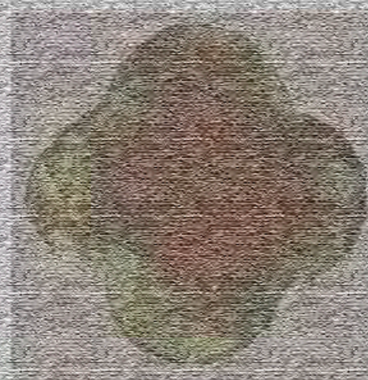

II·I. 352


II·I. 353


II·I. 354


II·I. 355


II·I. 356

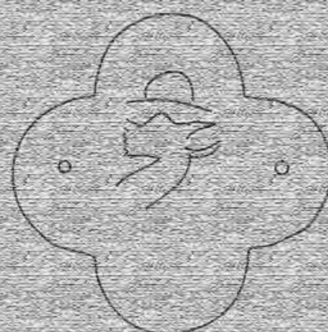

II·I. 357

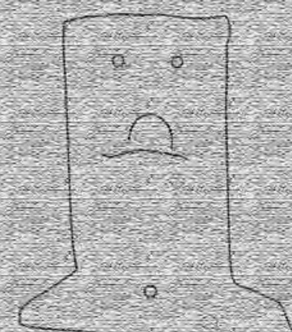

II·I. 358


II·I. 359

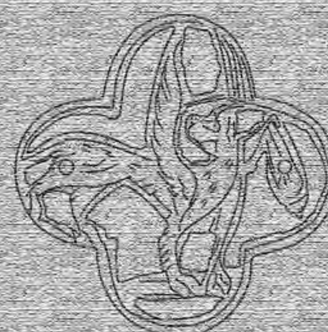

II·I. 360

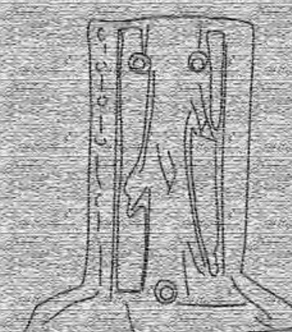

II·I. 361


II·l. 362


II·l. 363

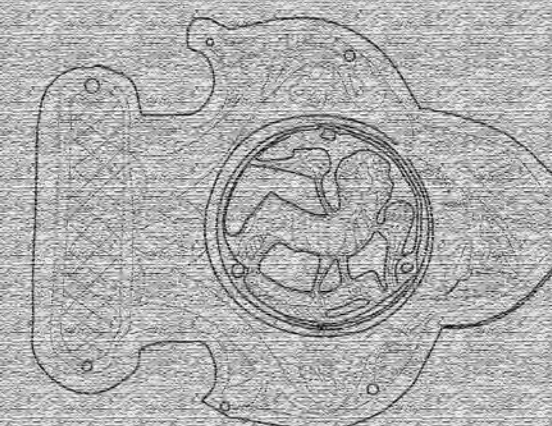

II·l. 364


II·l. 365


II·l. 366


II·l. 367


II·l. 368


II·l. 369

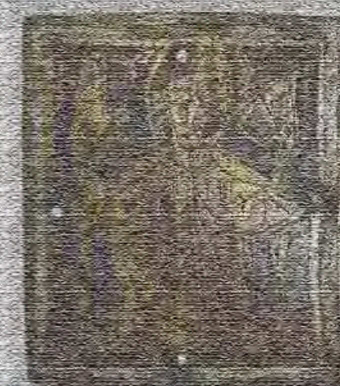

II·l. 370


II·l. 371


II·l. 372

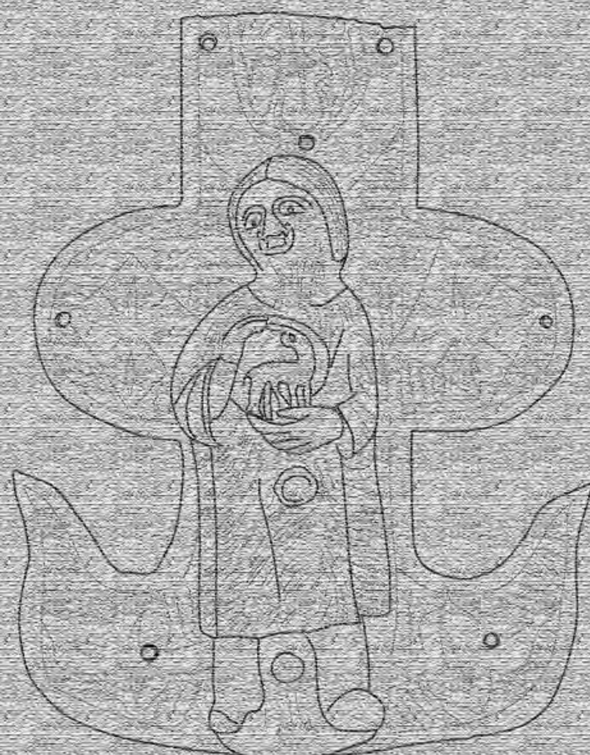

II·l. 373


II·l. 374


II·l. 375


II·l. 376


II·l. 377


Il·l. 378


Il·l. 379


Il·l. 380

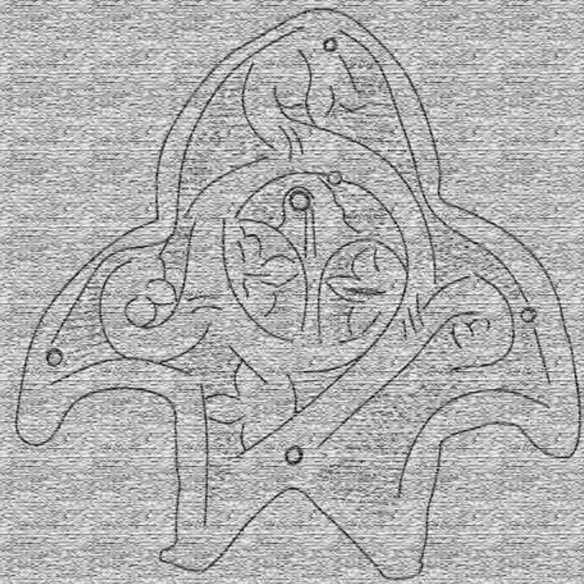

Il·l. 381

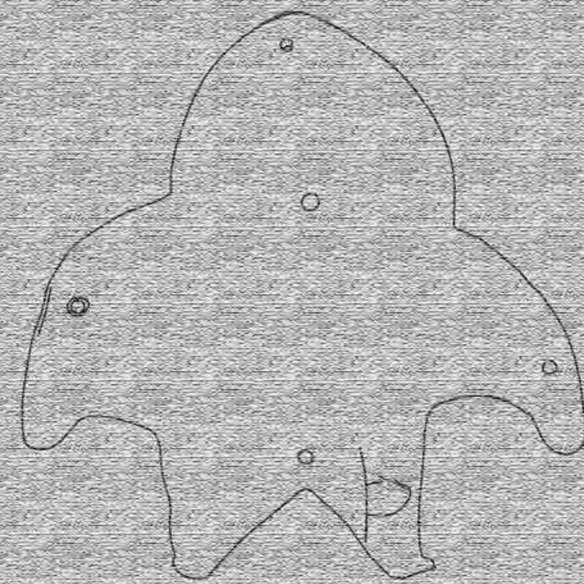

Il·l. 382

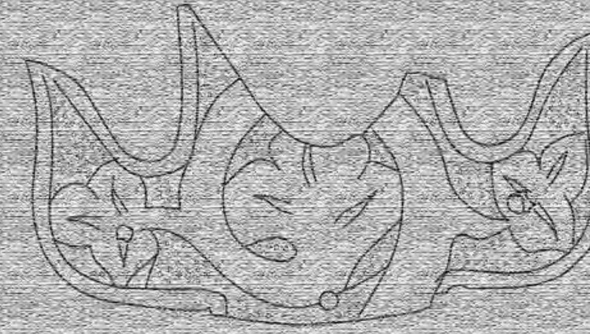

Il·l. 383

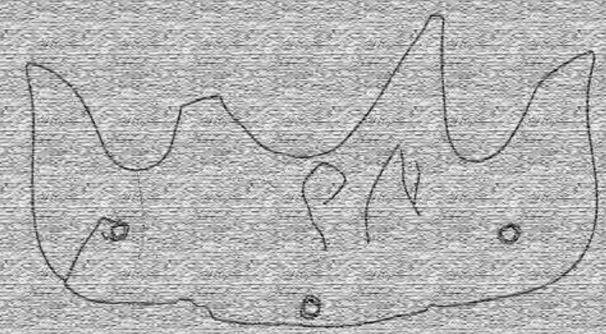

Il·l. 384

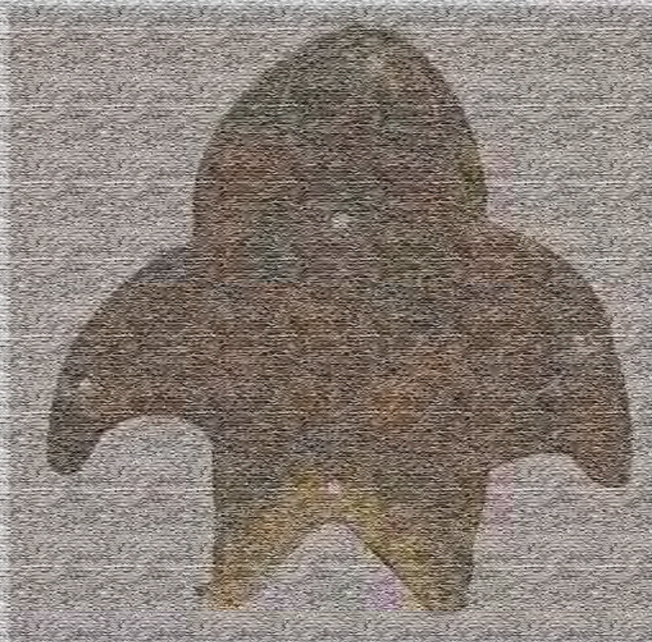

Il·l. 385


II·I. 386


II·I. 387


II·I. 388


II·I. 389


II·I. 390

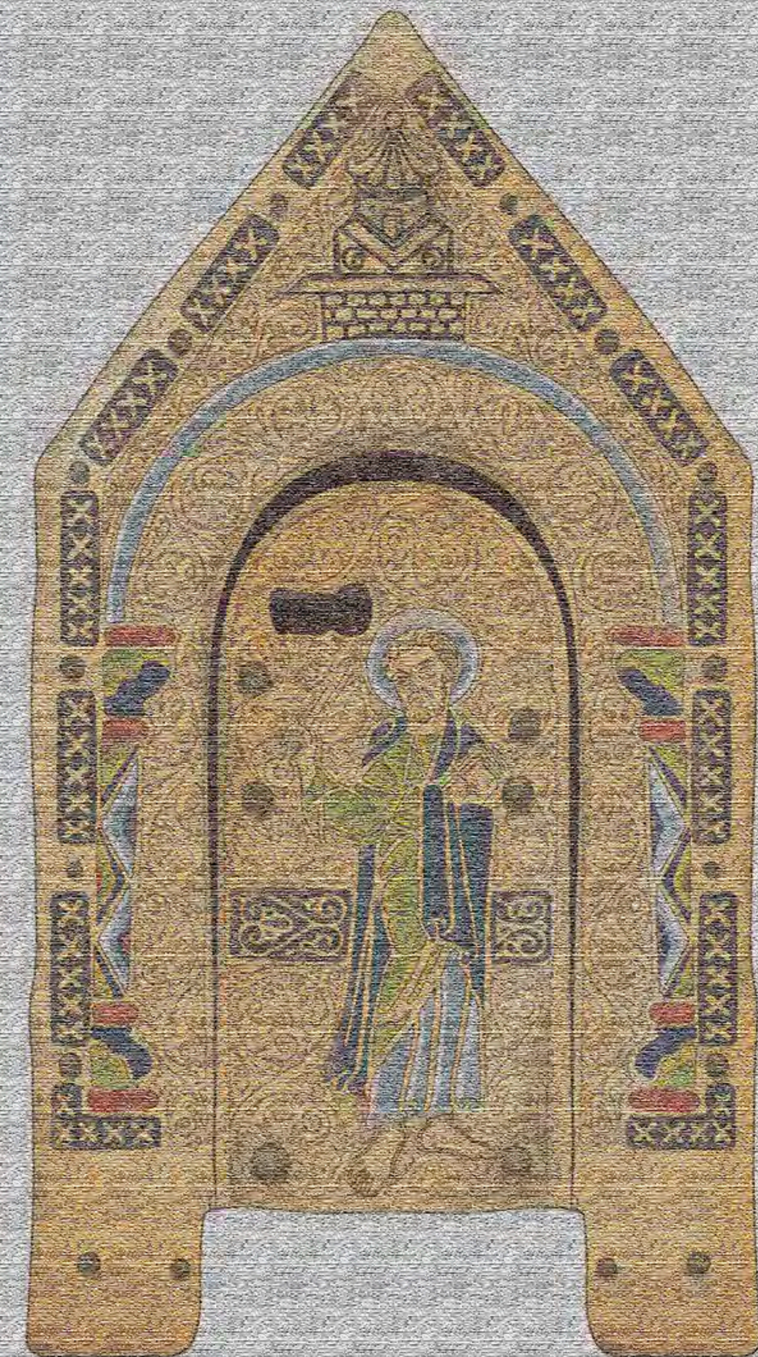

II·I. 391


II·I. 392

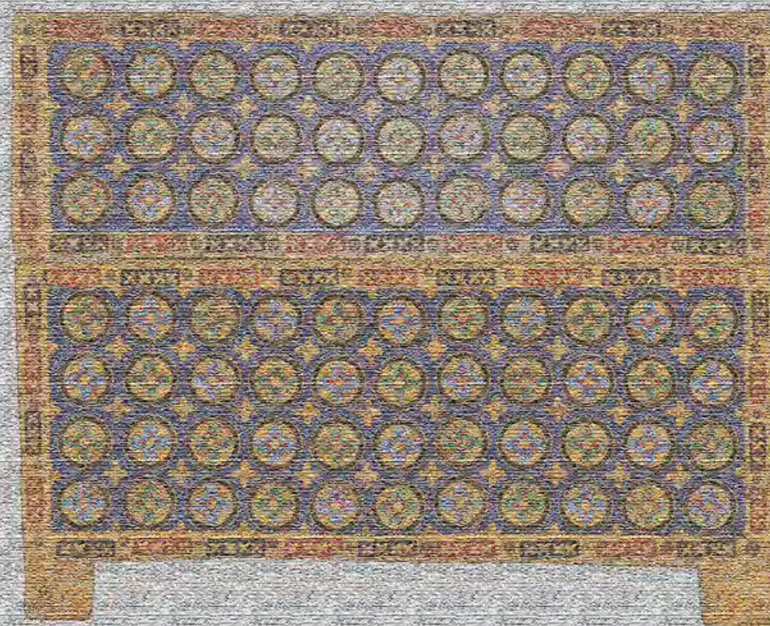

II·I. 393

II·l. 394





II·l. 395







Il·l. 396

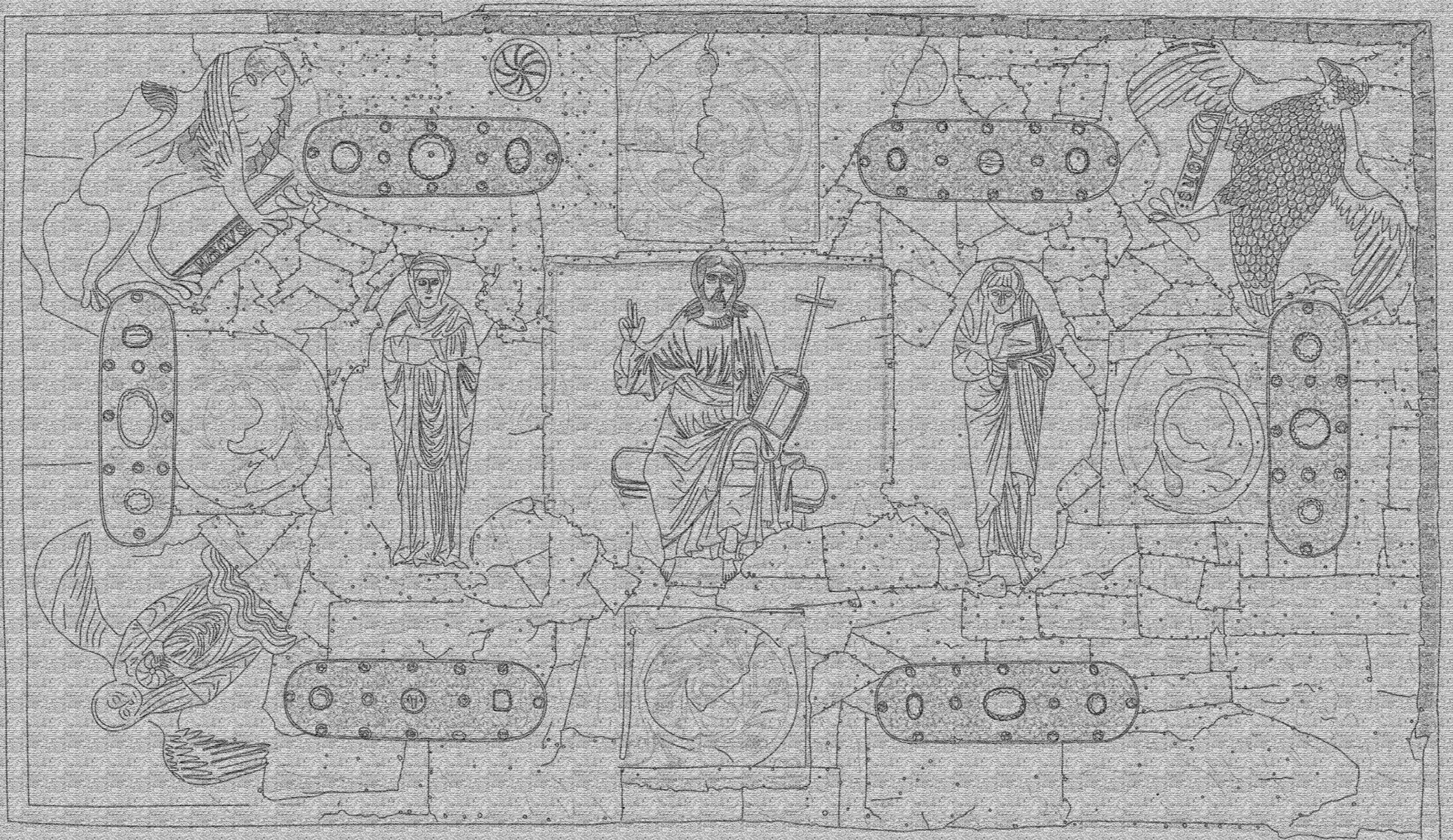


Il·l. 397

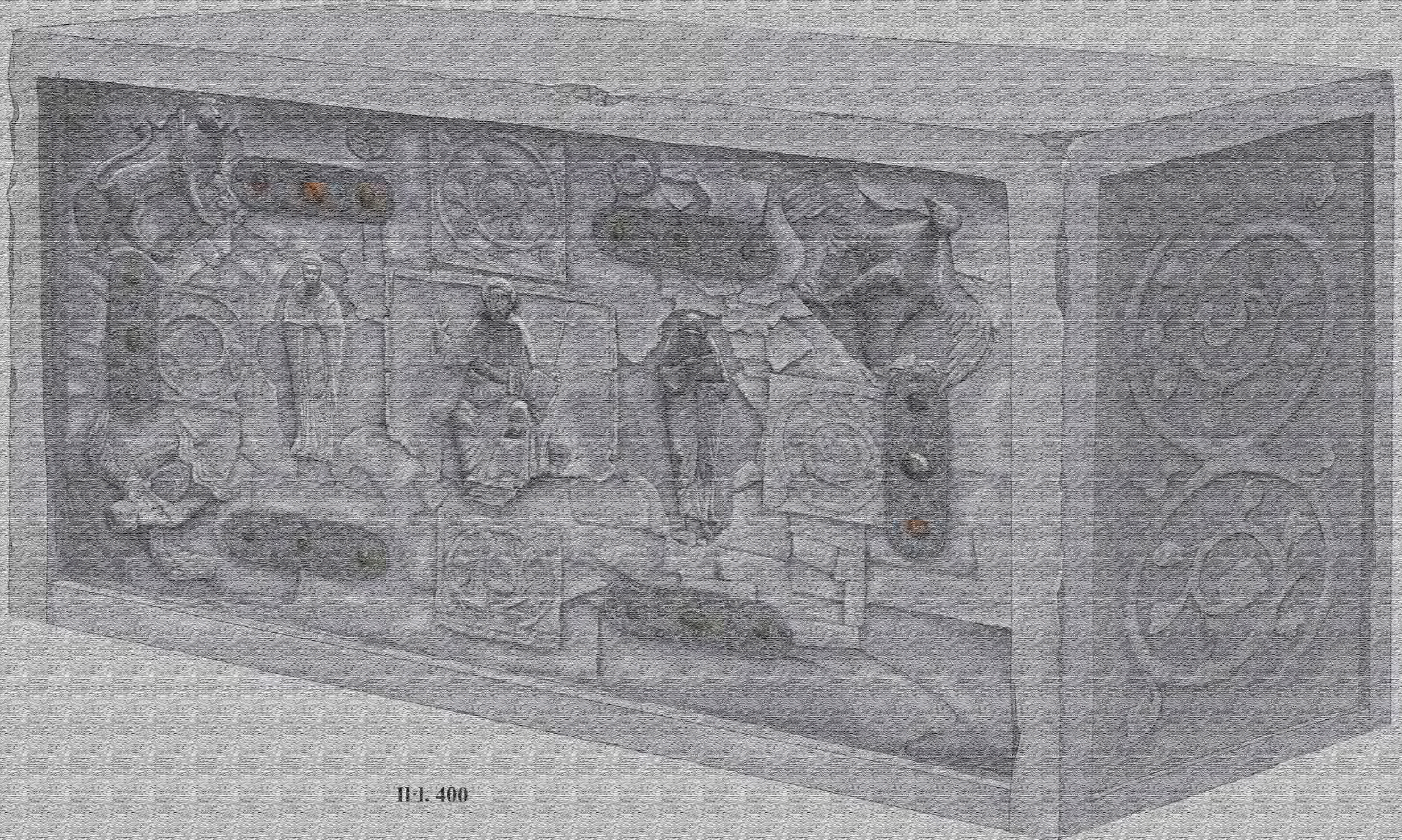




Il·l. 398



Il·l. 399


Il·l. 400



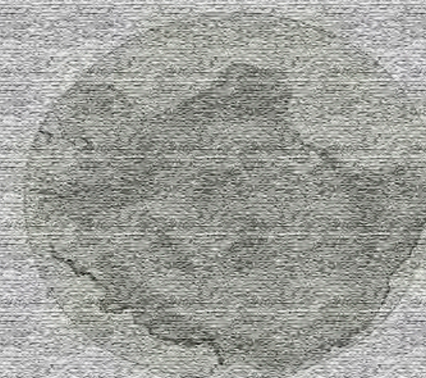
II-I. 401





Il·l. C. P. 1



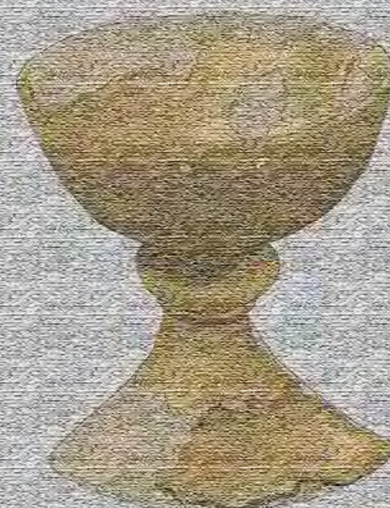


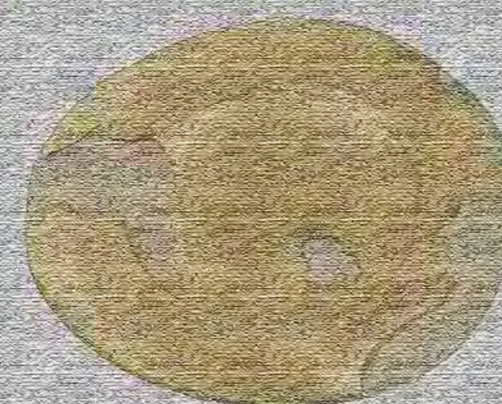
Il·l. C. P. 2





Il·l. C. P. 3





Il·l. C. P. 4



II·I. C. P. 5



II·I. C. P. 6



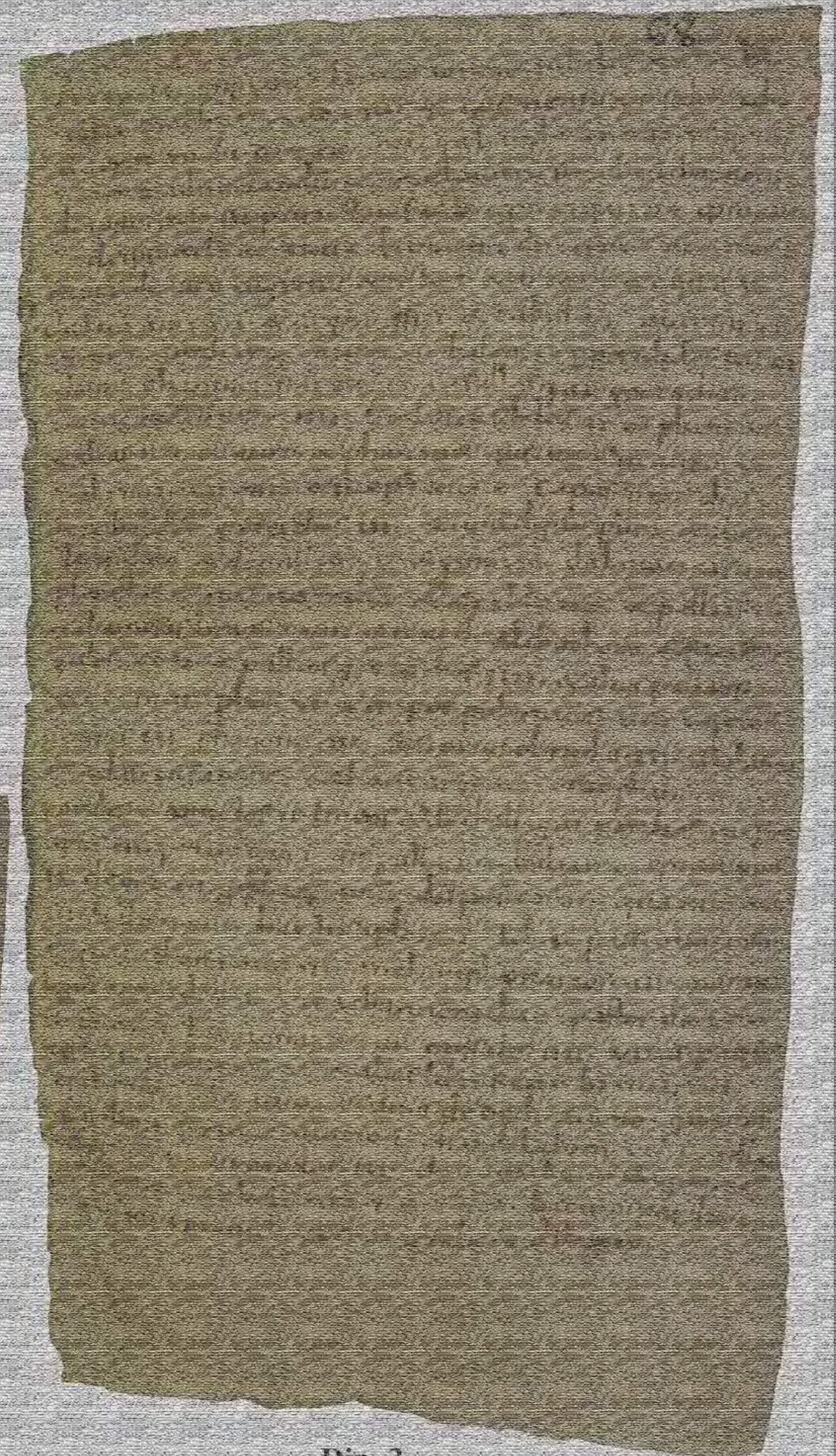
II·I. C. P. 7



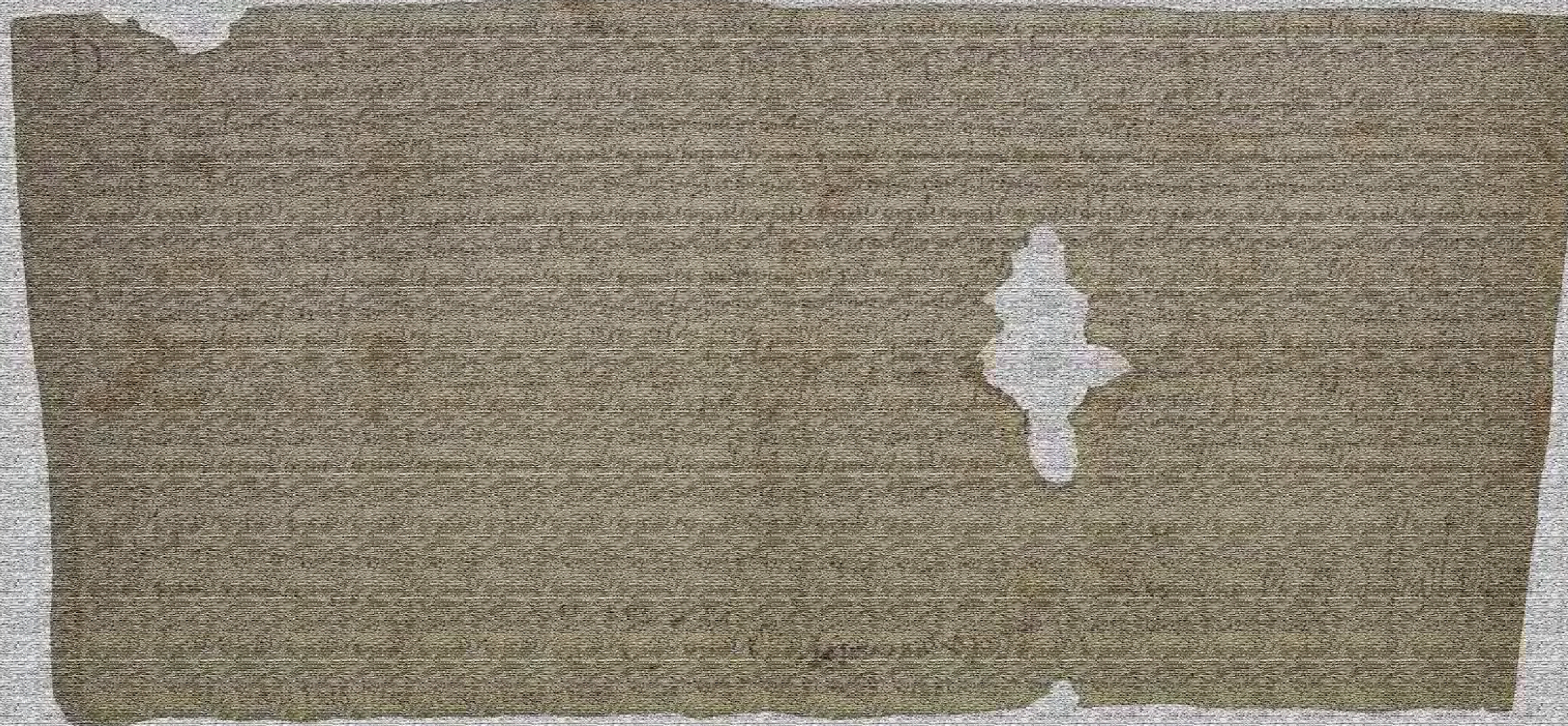
II·I. C. P. 8



Dip. 1

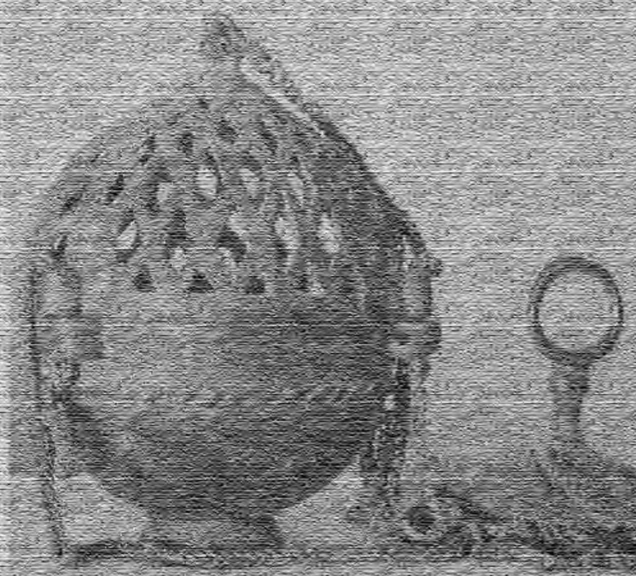


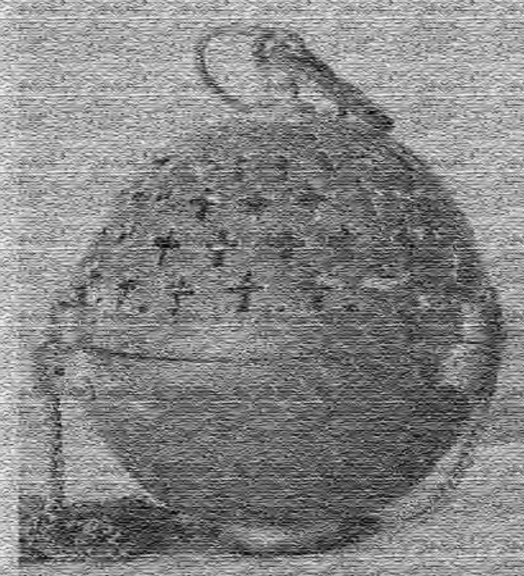
Dip. 2

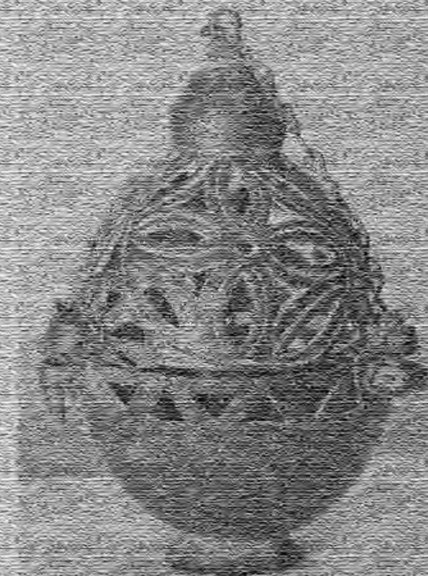


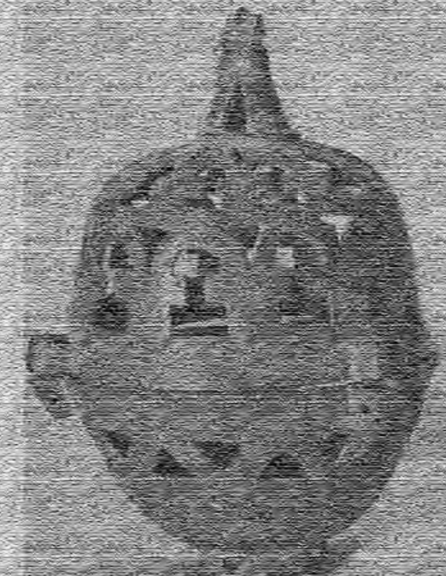
Dip. 3

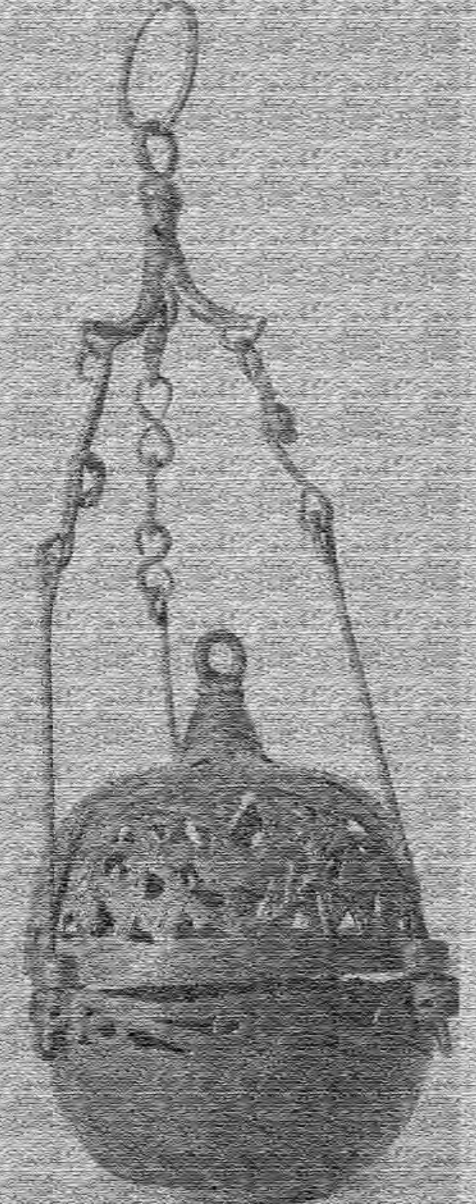
Encensers antiga Acadèmia Arqueològica Lul·liana

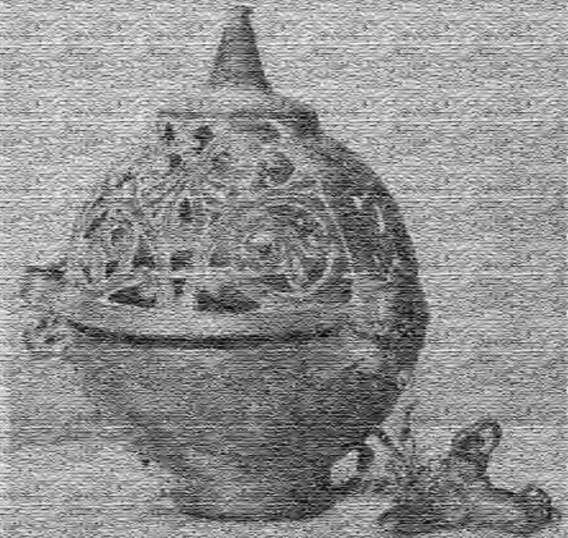

E L 1

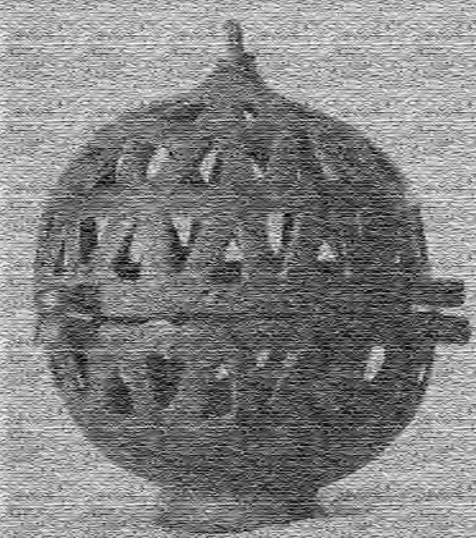

E L 2

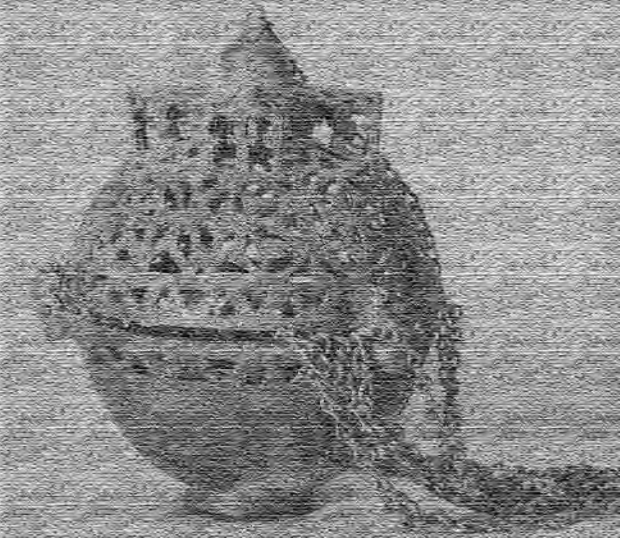

E L 3


E L 4




E L 5


E L 6


E L 7


E L 8

E L 9


E L 10


E L 11


E L 12

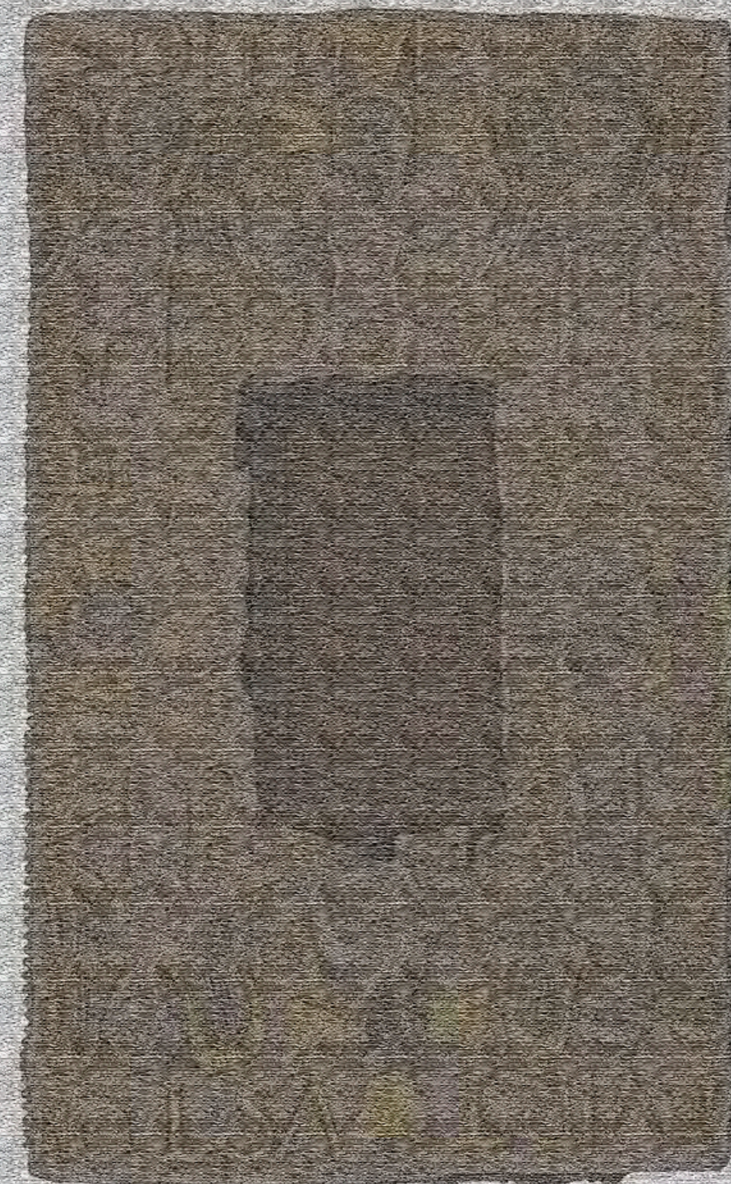

E L 13



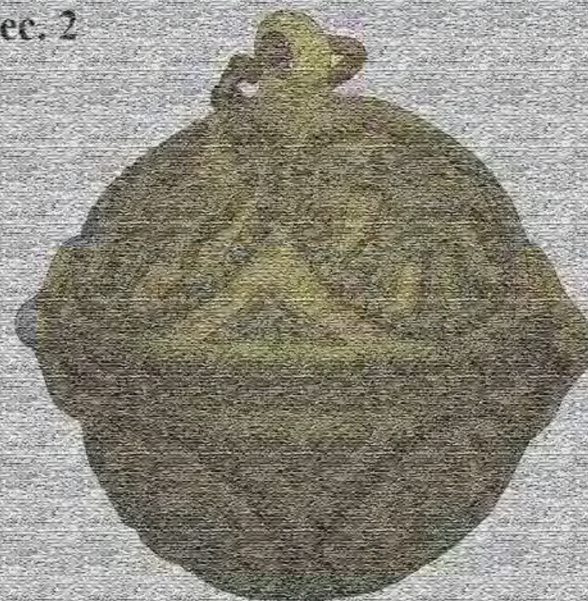
Il·l. Prec. 1







Il·l. Prec. 2



Il·l. Prec 3

